

ЕТИМО-
ЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

Д
Копці

ТОМ 2

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

У семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том другий

Д

Копці

**ПІДГОТОВКА ЕЛЕКТРОННОГО ВИДАННЯ:
«ІЗБОРНИК» <http://litopys.kiev.ua/>
24.VII.2006**

Второй том словаря содержит слова на буквы Д—К (копці), в нем дается этимология и характеризуется состояние этимологической разработки всех зафиксированных в XIX и XX вв. слов украинского литературного языка и диалектов, за исключением тех производных форм, которые наиболее регулярно образуются от приведенных в словаре, и устарелых или узкоспециальных терминов иноязычного происхождения. Рассматриваются также этнонимы и распространенные на Украине собственные имена людей. Рассчитан на языковедов, специалистов смежных отраслей науки, преподавателей и всех интересующихся происхождением слов.

Другий том словника містить слова на літери Д—К (копці), у ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і власні імена людей, поширені на Україні. Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки, викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

Редакційна колегія:

О. С. Мельничук
(головний редактор),
В. Т. Коломієць,
О. Б. Ткаченко

Редакція мовознавства

Е $\frac{4602020000-389}{M221(04)-84}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1985

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Над укладанням 2-го тому Етимологічного словника української мови працював авторський колектив у такому складі: Н. С. Родзевич (уклала статті *д* — *дебют*), Т. Б. Лукінова (*деб'я* — *достойний*, а також статті *ждюхати* і *жилляр*), Н. П. Романова (*достота* — *езул* та *Іліан* — *каня*³), О. Д. Пономарів (*ей* — *жюрі*), О. С. Мельничук (*з*¹ — *забузирить*, *кастити* — *кет*³, а також статті *д*, *дворянин*, *де*², *дандера*, *де-не-де*, *дерипліт*, *дешпетувати*, *дедина*, *дедя*, *джамурний*, *джегер*, *джемори*, *джиґира*, *джоло*, *двінець*, *дзвоник*, *дзюндзя*, *дибати*, *дість*, *доводитися*, *довтіп*, *довтоту*, *додик*, *дозолити*, *досталь*, *достаток*, *досто*-², *дотеп*, *доти*, *дотіль*, *дохнути*, *до-щерця*, *драгаль*, *драгіль*, *дразка*, *драконівський*, *драничка*, *дратувати*, *дреговичі*, *дриґала*, *дриглик*, *дригнути*, *дрикиць*, *дримба*², *дрин*, *дриндати*, *дристун*, *дровітня*, *дудзуман*, *дудлити*, *дуель*, *думітувати*, *евен*, *евенк*, *егіда*, *експозиція*, *експропріація*, *ексцентричний*, *енець*, *ербій*, *ескалатор*, *ескімос*, *естрагон*, *євнух*, *єгер*, *жарнівка*, *жарновець*, *жахлий*, *жби*, *железак*, *жентиця*, *жеребінка*, *жерій*, *жесткий*, *живиця*, *живокіст*, *жижаки*, *жижуха*, *жизвий*, *жимена*, *жимок*, *жмайло*², *журавельник*, *журавець*, *забути(ся)*, *завиритися*, *завідний*, *заводи*, *загара*², *загова*, *заголоба*, *заденок*, *зазол*, *зайви*, *заки*, *закіль*, *замандюрити*, *заповіт*, *заполонити*, *запроторити*, *заригувати*, *зарінка*, *заскорузлий*, *затавати*, *заталь*, *затого*, *затомість*, *затон*, *затонистий*, *затульщина*, *затягти*, *затъмарити*, *заузок*, *захарапчити*, *зашидіги*, *зашколобитися*, *зашкруміти*, *зацінка*, *збуй*, *збулгачити*, *збурмати*, *збурмати(ся)*, *збушок*, *звадник*, *зверть*, *зволікати*, *згацькати*, *згоді*, *згріб'я*, *здебільшого*, *земняк*, *зимомірок*, *зікри*, *зіхати*, *злигодні*, *зодія*, *з-перед*, *зратитися*, *зрок*, *зсіль*, *зтіль*, *зубці*, *зувічити*, *зцюль*, *зчеховзь*, *зюбрувати*, *зябнути*, *іванчик*¹, *івасі*, *измені*, *ікавка*, *илець*, *ільтиця*, *ильце*, *імати*, *инджибаба*, *инкол*, *Інна*, *ірвант*, *ирень*, *иржій*, *ириця*², *ириця*³, *іспанка*, *ічія*, *ішов*, *їживник*, *їз*, *іль*, *їсти*, *кабан*², *кавакати*, *кавер*, *кавуля*, *кадовб*, *калачики*, *калека*, *калічки*, *каманак*, *камінка*, *кам'яниця*, *канархати*, *канат*, *канва*, *канделябр*, *кандидат*, *канікули*, *каністра*, *каніфоль*, *канов*, *канон*, *канонада*, *канонерка*, *канонір*, *кантичка*, *канцелярія*, *канцлер*, *каолін*, *капець*², *капітальний*, *каракавка*, *каракати*¹, *касація*, *киба*¹, *кибалка*, *кий*², *киндибал*¹, *киндибал*², *кицяти*, *кишора*, *киях*, *кість*, *кладник*, *клекацка*, *клень*, *клепавка*, *клесувати*, *клець*, *клива*, *кліпати*, *клонц*, *кляпець*, *кльомзати*, *кнюпіти*, *ковба*, *ковбаня*, *ковеза*¹, *ковеня*, *коверкот*, *ковмо*, *коворот*, *ковтати*², *ков'язя*, *кóза*², *коза*⁵, *коза*⁶, *козакін*, *козел*², *коїти*¹, *коїти*², *кой*, *колдибахнути*, *колоксцей*, *кольза*, *комарник*, *комбінезон*, *комір*, *коміть*, *комонь*, *комора*, *компактний*, *компанія*, *компенсація*, *компетенція*, *комплекс*, *комплект*, *комплекція*, *комплімент*, *компостер*, *компроміс*, *комунікація*, *комюніке*, *конар*, *конара*, *конати*, *конверт*, *конденсувати*, *коник*¹, *коник*², *коничек*, *коноплі*, *коноплянка*, *консерва*, *консервативний*, *консерваторія*, *конспірація*, *констатувати*, *конституція*, *консгрукція*, *консультація*, *конт*¹, *конт*², *контекст*, *контентувати*, *контроль*, *конура*, *конус*, *конфета*, *конфетті*, *конфіденціальний*, *конфіскувати*, *концентр*, *концентрат*, *концентричний*, *копати*, *копирснути*, *копорснутися*, *копці*), В. Г. Скляренко (*забундоситися* — *зановат*), Г. П. Півторак (*заноза* — *ілем*), О. Б. Ткаченко (*кап* — *карапавка*, а також статті *давимука*, *дардан*, *дебила*, *еґзом*, *екіпаж*, *екстерн*, *ерлець*, *жолопати*, *калабурці*, *карауша*, *кар-карезний*,

Від редакційної колегії

кивайло, киликати, кимбрина, кинипа, кипень, Кирик, кисир, кистець, киця², кичеленок, кишло, киянець, ківшиця, кілець, кінатов, кіпшити, кір², класифікація, клеверет, клегиня², клейонка, клейгов, клиби, кліщинець, кліщі, клопівник, клубники, ключик, клямати, кнікс, кнюх, ковалик, ковбир, ковдня, ковдоба, ковиртати, ковтях, козак⁴, козлинник, козник, козодрист, козулька, козьолок, кой-, кокатень, кокош², колан, коля, коловорот, колодюх, коломітний, колотати, колотечка, колошкати, колюби, кольо, комашня, коменя, комперя, комушка, кондричитись, кондури, конка, конодрист, конозити, контора, копаш², копінь, копка², копотіти), В. Т. Коломієць (*каранудитись* — *кастет*, а також статтю *кар*), А. П. Критенко (*кета* — *коблик*) і Р. В. Болдирев (*коблина* — *копут*).

У роботі над доопрацюванням і редагуванням тому брали участь як помічники редактора О. М. Гаркавець і Т. Г. Линник.

Над технічною підготовкою машинопису тому працювали В. А. Ткаченко, Т. А. Харитонова, Т. О. Черниш, Т. І. Баранова.

Том рецензували чл.-кор. АН СРСР О. М. Трубачов і співробітники керуваного ним сектору етимології і ономастики Інституту російської мови АН СРСР, а також В. В. Німчук, якому належить розробка вміщених у томі статей *дерикучник*, *дуби*², *езвіро*, *жандарик* і *жилляр* (останнє — разом з Т. Б. Лукіною).

[д] (прийменник з дав. в.) «до, к», [id, od CM III] «тс.»; — очевидно, результат функціональної і фонетичної взаємодії прийменників *к* і *до*; безпосереднє виведення [д] з *до* (Ogopowski Studien 59) помилкове. — Мельничук CM III 141. — Див. ще до, к.

да¹ «і, та (єднальний спол.); але, та (протиставний спол.); та (частка)»; — р. *да* «і, але; так (стверджувальна частка)», бр. *ды* «і, але», др. *да* «і, а; то; якщо», п. [da] (виг.) «гей, ой; і, а», ч. ст. слц. *da* «так», вл. *da* «ну, отже; же», нл. *da* «там, тоді; так; отже; теж», болг. *да* «так», м. *да* «тс.; а», схв. *dā* (*dā*) «так; а; (частка) ну й, аякже», слн. *dā* «так», стсл. *да* «так; і; але»; — псл. *da*, очевидно, з первісним значенням «так», звідки пізніше значення «і, але», виводять від займенникового кореня *ie. *do-* (пор. прус. *din, dien* (зн. в. одн.) «його, її», ав. *dīm* «тс.», *dīt* «те»), що зберігся також у прийменнику псл. *do*, укр. *до* і компонентах деяких прислівників (напр., укр. *куди, тоді* тощо); псл. *da*, можливо, виникло з застиглої форми первісного орудного або відкладного відмінка; — споріднене з лат. *dō*-пес «доки», *quan-dō* «колись, бо», а також гр. *δη* «отже; після того, як», *ἤδη* «уже» (<*ie. *dē-/dō-*); зіставляють також (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; стриманіше Фасмер I 480) з псл. *да* «хай, щоб» (укр. *да* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 3—4; Machek ESJČ 109; Skok I 369—370; Bezlaž ESSJ I 93; ЭССЯ 4, 180—181; Sł. prasł. II 323—326; Pokorny 181—183. — Пор. да², до², до².

да² (частка, рідк. заст.) «хай»; — р. *да* «хай», *дабы* (заст.) «щоб», др. *да* «хай»; *щоб*, п. ст. *da* «хай», нл. *da-si, da-s* (<**da-ti*) «хай», болг. м. *да* «хай; щоб», схв. *да* (частка із спонукальним

значенням, близька до *хай*); (спол.) «щоб; що; так що; з того часу, як; якщо», слн. *da* (спол.) «щоб; що; поки», стсл. *да* «хай; щоб»; — псл. *da* «хай», первісно, мабуть, форма 2 ос. одн. наказового способу дієслова *da-ti* «дати» (пор. п. ст. *да* «дай» <*ie. dō* «тс.»); як семантичну паралель пор. *давай підемо* «ходім»; функція *да* (*da*) як сполучника розвинулася лише в південнослов'янських мовах (р. *дабы* слід розглядати як церковнослов'янським); разом з тим, не може бути остаточно відкинута й думка (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; ЭССЯ 4, 180; Sł. prasł. II 323—325; Vondrák II 515—519; певною мірою — Фасмер I 480) про походження *да* «хай», як і *да* «і, але», від займенникового кореня **do* і розвиток його функції з початкового значення «так». — Ткаченко CM IV 144—145; Мельничук CM II 144—145; Шанский ЭСРЯ I 5, 4; Фасмер I 480; Skok I 369—370; Fraenkel IF 43, 304—305. — Пор. да¹.

[да³] (частка, що вживається з числівниками й займенниками як показник неозначеності: [да зо три роки], [давідки] «звідки(сь) О, [дагда] «де-небудь, десь, кудись» Ж, [даде] «тс.», [дадекой] «інколи», [дадеколи] «тс.», [даден] «хто-небудь», [даінком] «звідка», [дакаде] «куди, декуди» ЕЗб 4, [дакий] «деякий» Ж, [дакілько] «декілька» ДзУЗЛП, [дакоди] «іноді», [даколи] «коли-небудь, колись, деколи» Ж, [дакотрий] «хто-небудь», [дакто] «дехто» Ж, [дакуді] «куди-небудь, кудись», [дакто] «хто-небудь, дехто, хтось», [дачий] «дечий» ДзУЗЛП, [дашто] «що-небудь, щось, дещо», [дащо] «тс.», [даяк] «як-небудь, якось»; — слц. *da-* (*dačo* «щось», *dažako* «якось, як-небудь», *dažeden* «якийсь, котрийсь», *dakade* «подекуди» тощо); — задовільної етимології не має; пояснює-

ться як наслідок обниження артикуляції *e* в *де-(хто)* і под. і переходу *e* в *a* (Зілинський RSI 9, 240, 244; Тимченко Курс історії укр. язика 125), виводиться з прислівника *кѣда (Німчук НЗ УЖДУ 1958, 48), вважається генетично пов'язаним із спол. *da*¹ (Sl. prasł. II 323, 325); можливо, запозичене з словацької мови, де також не має переконливого пояснення: виводиться з *bodaĵ* через проміжну ланку *roda-* (Machek ESJČ 79). — Булаховський Пит. походж. 206; Дзензелівський УЗЛП 151—154.

[да-ба] «та ба, та де там»; — результат об'єднання сполучника [да] «та, але» і вигуку *ба*. — Див. ще *ба*, *да*¹.

Давід, ст. *Давидъ* (1392—1393), *Давид* (1446), *Давидъ* «добль рукою, або кротость, възлюбленны(й)» (1627); — р. *Давид*, *Давьид*, бр. *Давьид*, др. *Давидъ*, *Давидъ*, п. *Dawid*, ч. слц. *David*, болг. ст. *Давид*, слн. *Dávid*, стсл. **Давидъ**, **Давьидъ**; — запозичено через старослов'янську мову з грецької; гр. *Δαβίδ*, *Δαβιδ*, *Δαβειδ* походить від гебр. *Dāwīd* «улюблений»; для стсл. **Давьидъ** припускають також (Фасмер I 481) зв'язок через тюркські мови (пор. тур. тат. кипч. *David*) з ар. *Daud*, очевидно, пов'язаним з гебрайським ім'ям. — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Фасмер I 481; Петровский 91; Суперанская 77; Илчев 153; Корещнұ Průvodce 53—54; Gesenius 180—181.

[давимука] «скнара» Ж; — неясне; семантично у своєму теперішньому пов'язанні з дієсловом *давити* і іменником *мука* (букв. «той, хто давить муку»), можливо, виникло з первісного *давимука, що могло скластися як контамінація кальок двох польських складних слів на позначення скнари — *dušigrosz* (букв. «давигріш») і *liczykupa* (букв. «лічикрупа»), звідки *давикрупа і пізніше *давимука.

давити, *давнұти*, *давоңти*, *давітися*, *дав* «давка, метушня» Ж, [дава] «хвороба горла», *давіло* «прес», *давільник*, *давільня*, *давільце* «жом», [давільця] «щипці для роздавлювання горіхів», [давітєль] Ж, [давіця] «дифтерит» Ж, [давій] «тс». Я, *давка*, *давкотня*, [дав-

люка] «давка їжа» Па, [давлючка] «прилад для видавлювання меду з воску» Я, [давлянка] «груша, що застряє в горлі» Ж; давка їжа Ме», *даво́к*, [даві́н] «вбивця», [даві́чка] «терпкий фрукт», *давкїй*, *давлю́чий*, *да́ема*, [зада́ва] «гачок для казанка в тринозі; жердина з гаком для притискання колісного обода; підойма для затискання дерева», [задаві́йко] «душитель, куркуль», [зада́вка] «дифтерит» Ж, [задавля́чка] «тс. Ж; ангіна, жаба», *уда́в*, *уда́ека* (мед.); — р. *давіть*, бр. *давіць*, др. *давіти*, п. *dawić*, ч. *dáviti*, слц. *dávit'*, вл. *dajíc*, нл. *dajís*, *dawís*, полаб. *dově* «давить», болг. *да́вя*, м. *дави*, схв. *давити*, слн. *dáviti*, стсл. **ДАВИТИ**; — псл. *daviti; — споріднене з лит. *dõvyti* «гнобити, мучити», фрїг. *δαος* «вовк», ав. *dav-* «давити, гнобити», гот. *af-dauips* «змучений», можливо, також *diwan* «умирати», днн. *touwen* «тс.», англ. *death* «смерть», нвн. *Tod* «тс.»; іє. **dhau-* «давити», можливо, також **dheu-* «зникати, помирати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 4—5; Фасмер I 481; Sławski I 147; Brückner 85; Machek ESJČ 112; Schuster-Sewc I 143; Olesch I 208; БЕР I 313; Skok I 384—385; Bezlaj ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 198—199; Sl. prasł. II 362—364; Feist 4; Pokorny 235, 260.

[даві] «сьогодні вранці; недавно, допіру, колись» Ж, ВеЗн», [да́еда, да́еіки] «тс.» Ж, [зда́вішня] «зрання» Ж; — р. *да́еєча*, [да́ве] «нещодавно», др. *давѣ* «вчора, нещодавно», вл. *dejeto*, ст. *dajeto* (<*davě-to), нл. *dajto* (<*davě-to) «раніше», полаб. *dóvaа* «щойно», болг. *оде́ве* «недавно», слн. *dávi* «сьогодні вранці», стсл. **ДАВѢ**; — псл. *davě*, пов'язане з *davьпъ*; — споріднене з лат. *dū*, *dūdum* «нещодавно, тільки-но», гр. *δῆν* (<*δράν*) «довго, давно», дінд. *dūrāḥ* «далеко», вірм. *tew* «довгий час», хет. *tuwa* «вдалині»; іє. **dū-* (**dū-*, *dvā-*) «протягати» (стосовно простору і часу). — Шанский ЭСРЯ I 5, 4, 5—6; Фасмер — Трубачев I 480—481; Преобр. I 172—173; Sławski I 139; Bezlaj ESSJ I 95—96; ЭССЯ 4, 198; Sl. prasł. 360—361; Ondruš Sl. Wortst. 125; Bern. I 181; Būga RR II 679; Walde — Hofm. I 378;

Frisk I 381; Pokorný 219. — Пор. **да́вній**.

[давник] (бот.) «сідач конопляний, *Eupatorium cannabinum* L.» Мак; — неясне.

да́вній, *давнєзний*, [да́вній] Ж, *да́внійшній*, [да́внійшній], [давіна] «давнина», *давнинá*, *да́вність*, *давнотá* «давність» Ж, *давніти* «робити давнім», *давнім-давнó*, *давнійш*, *давнó*, *відда́вна*, *віднеда́вна*, *донедáвна*, [зда́вній] «давній», *здавніти*, *зда́вєн* СУМ, Ж, *зда́венда́вна*, *зда́вна*, *зда́єну*, *зда́вня*, *зда́внєний*, *задавнійлий*, *зада́внити*, *неда́вній*, *неда́вно*, [одда́вній] «старий», *одда́вна*, [но́давно] «давно», *по-да́вньому*, *прада́вній*, *прадавнинá*, [преда́вній] Ж, [споза́давна] «дуже давно», [споза́давня, *спрада́вна*] «тс.», *удавнітися* «застаріти», *удáвні* «давно, колись»; — р. *да́вний*, бр. *да́ўні*, др. *давньшии*, п. вл. нл. *dawny*, ч. *dávný*, ст. *dávní*, слц. *dávný*, болг. *отда́вна*, схв. *да́ван*, *да́вній* «давній», слн. *dáven*, стсл. *да́вньъ*; — псл. *давьпъ*, пов'язане з *давѣ*. — ЭССЯ 4, 200. — Див. ще **да́ві**.

[да́га] «тесак, кинджал, шабля», ст. *daġa* «стилет, кинджал» (XVII ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *daġa* «стилет, кинджал», *daġ*, *deka* «тс.» походить від іт. *daga*, етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з лат. *daca* (ensis) «дакська (шпага)» або з слат. *dagua* «шпага», запозиченим, очевидно, з кельтських мов; пов'язання з уг. *dákos* «кинджал» (Mikl. EW 39) сумнівне. — Brückner 84; Bern. I 176; Dauzat 227; Bloch 198; Kluge—Mitzka 125.

[дада́кати] «базікати; гелготати (про гусей)», [дада́кач] «базікало»; — похідне утворення від вигуку [да-да], що є, можливо, варіантом вигуку *га-га* (про крик гусей). — Пор. **гага́кати**.

[д'адже́ж] «звичайно, розуміється, так»; — результат злиття часток *да¹*, *адже́*, *ж* (див.).

Да́жбо́г «язичницький бог сонця» Ж, *Дажбо́жий* Ж; — р. *Да́ж(дь)бог*, др. *Дажьбогъ*, р.-цсл. *Даждъбогъ* «тс.», п. ст. *Daśbog* (особове ім'я, XIV ст.), *Dadzboǫg* «тс.» (XVII ст.); — псл. *Dadjьbogъ, утворене з імперативної форми

дієслова *dadjь «дай» і основи іменника *bogъ* «щастя, добробут». — Фасмер — Трубочев I 482; Зализняк ВСЯ VI 43; Brückner 84; ЭССЯ 4, 182—183; Sl. prasl. II 327; Будимир Зборник Филол. Фак. у Београду IV 37—39. — Див. ще **бог¹**, **да́ти**.

[да́жить] «навіть» Мо, [да́йжи] «тс.» Ме; — результат контамінації р. *да́же* «тс.», утвореного з часток *да¹* і *же*, і укр. *на́віть* (перша форма) та *дай же* (друга форма).

[даз] (частка із значенням приблизності: *даз два* «зо два») НЗ УЖДУ 35, [даз] «тс.» (*дас три* «зо три») тж; — слц. [дас] «тс.»; — очевидно, результат злиття часток [да] «майже» і з «приблизно»; не виключена й можливість запозичення із східних говірок словацької мови. — Німчук НЗ УЖДУ 1958, 35, 48. — Див. ще **да³**, **з³**.

[дай] (спол.) «тай» Ж; — результат злиття сполучників *да* «та» і *і* (*й*) (див.).

[дак] (спол.) «так, тільки, але, то», [дек, дик] «тс.» Л; — р. пд. [дак] «так», [дак], бр. *дык*, болг. [дак] «а, же», схв. ст. *dak* «то, отже»; — давнє суфіксальне утворення від займенникового кореня *д-* (псл. *d-*), наявного також у сполучниках *да* «та», [до] «то»; відмінне від болг. *дако* «хоча», утвореного з сполучників *да* «та» і *ако* «як». — Sl. prasl. II 329—330. — Див. ще **да¹**, **до¹**, **до²**.

да́ктиль, *дактилічний*; — р. *да́ктиль*, бр. *да́ктыль*, п. ч. слц. *daktyl*, болг. *дакти́л*, м. *дактил*, схв. *да́ктил*, слн. *dáktil*; — запозичення з латинської або грецької мови; лат. *dactylus* «дактиль» походить від гр. *δάκτυλος* «палець; найменша міра довжини; віршовий розмір», етимологічно неясного. — СІС 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 8; Hüttl-Worth 68; Kopaliński 195; Frisk I 344—345.

[да́кус] «трохи», [дакусчик] «трошечки»; — складне слово, утворене з частки [да-] «де-» і прислівника [кус] «трохи»; оскільки частка [да-] до іменників не приєднується, спосіб виникнення слова не ясний; можливо, в основі лежить

контамінація [да́що] «дещо, скільки-небудь» і [кус] «трохи». — Див. ще да³, кусати.

[далак] «хвороба овець (здуття живота внаслідок переїдання)» Я, [дала́читися] «здутися» (про корів, овець) Мо; — р. [далак] «хвороба овець», болг. далак «селезінка; хвороба овець (розширення селезінки)», м. далак «селезінка; набряк селезінки», схв. да́лак «набряк селезінки»; — запозичення з турецької мови; тур. dalak «селезінка» споріднене з аз. далаг, тат. башк. каз. кирг. талак, узб. талок, чув. сула, джурк. солак «тс.». — Фасмер I 482; Шипова 118; БЕР I 315; Младенов 119; Skok I 376; Bern. I 177; Mikl. EW 39; Lokotsch 37; Егоров 193, 229.

[д'алé] «але»; — результат злиття сполучників да¹ і алé¹ (див.).

далéбі «справді, слово честі» Г, Ж, [далéбіг, далéбо, дали́бі Ж, да́льбо Л, дéлебі], ст. далибогъ, далибу, далибъгъ «тс.» (XV ст.); — бр. дали́бог «тс.»; — очевидно, калька польського dalibóg «тс.», яке утворилося на основі словосполучення da li bóg «якщо дасть бог», що складається з форми 3 ос. одн. від дієслова dać «дати», частки li «якщо» та іменника bóg «бог». — Witkowski SOg 19/2, 210; Sławski I 137. — Див. ще бог¹, да́ти, ли.

[д'алéж] «але ж, проте, втім»; — результат злиття сполучників да¹ і алé¹ та частки же (ж) (див.).

даль, [далéка] «віддалення», далéкість, [даленя́] «далечина» Ж, [далéнь] «задній план, тло» Ж, далéч, [далечізна], далечина́, [далечиня́], далечінь, далина́, [далиня́ Ж, дальнина́], да́льність, далéкий, [далéзний] «дуже далекий», далéчезний, далеченний «тс.», [далéшний] «прибулий здалеку», [да́льний], да́льний, да́льший, [далекéнько], далекува́то, далечéнько, да́лі, [да́лій], [далі́чко] «далеко», [дéлі] «далі», далéнити «виднітися; віддалятися», [далі́ти] «віддаляти», [далі́ти] «віддалятися», [вда́ля] «далечінь» Ж, [відалене́] «висилка, виселення» Ж, [відаленець] «виселенець» Ж, видаля́ти «усувати», відда́лина «далека відстань», відда́лення «видаляння; далечінь», віддаль, віддалекі́ «збоку; на від-

стані», [віддалéку] Пі, віддали́ «віддалік», віддалі́к, віддаля́, [віддалечі́тися] «віддалитися» Ж, віддаля́ти, віддали́ти «відстати, віддалитися», деда́лі, звідалекі́ «здалеку», звідали́, звідалі́к, звідаля́ «тс.», зда́лека, зда́леку, зда́лі, зда́ля, [зоддаликі́], нада́лі, невдалекі́ «недалеко», [недалéнный] Ж, недалéко, недалéчко, [неопода́леки] «неподалік» Ж, [неопода́ль] «тс.» Ж, Пі, [непода́леки Ж, непода́лекі́ УРС, Ж, непода́леці Г, Ж, непода́лець Г, Ж], непода́лік, [обда́льний] «дальший, досить далекий» ВеЛ, [ода́лець] «недалеко» Ж, [ода́ль] «віддалік», [ода́лекі́] «тс.» Ж, Ме, [одда́льний] «віддалений» Ж, [оддали́] «здалека» Ж, оддали́к «тс.» Ж, [оддаликі́] «здалеку, на віддалі» Па, [оддаля́] «тс.» Ж, [оддали́ти] «віддалитися» Ж, [опада́лік] «здалека; осторонь», [опада́ль] «далі, осторонь», [опада́лець] «на віддалі» Ж, поода́лік, поода́ль, удалині́, удаліну́, уда́ль; — р. бр. др. даль, п. dal, ч. dál, слц. dál'a, вл. нл. daloki «далекий», полаб. dolěk «далеко», болг. далéк «далекий», м. далечен «тс.», схв. да́ль «даль», слн. dálja, стсл. да́ля «тс.»; — псл. daľ; — етимологія непевна; можливо, походить від займенникового кореня do- «то-», наявного в сполучниках да, [до] і паралельного кореневі to-, відповідник якого вбачається також у лит. tolùs «далекий», лтс. tâls «тс.» (Sławski I 136); можливо також, що псл. dal- є результатом зміни давнішого *tal-, спільного з балтійськими мовами, під впливом *d^hlgь «довгий», давъпъ «давній» (Zubatý St. a čl. I 2, 94); менш вірогідне пов'язання з коренем *del- (псл. *d^hlgь, укр. до́вгий) із незасвідченим слов'янським кореневим вокалізмом е, о (Persson Studien 221; Meillet MSL 14, 373; Bern. I 177; подібно Skok I 376); питання спорідненості з уг. távol «далеко» (Machek ESJČ 110) залишається відкритим, як і ширша проблема можливих генетичних зв'язків індоевропейської мовної сім'ї з іншими мовами. — Шанский ЭСРЯ I 5, 9—10; Фасмер — Трубачев I 483; Sławski I 136; БЕР I 315; Holub — Кор. 136; Schuster-Sewc I 143—144; Olesch I 201—202; ЭССЯ 4, 184—185; Sł. prasł. II 333—334; Fraenkel 1106—1107.

да́ма¹ «пані, жінка»; — р. бр. болг. м. схв. *да́ма*, п. вл. *daṃa*, ч. слц. слн. *dáma*; — запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської мов з французької; фр. *dame* походить від лат. *domina* «пані, господиня» (первісно «господиня дому»), похідного від *domus* «дім», спорідненого з псл. *domъ*, укр. *дім*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 483; Преобр. I 174; Sł. wyr. obsyчh 133; Dauzat 227; Bloch 199; Walde — Hofm. I 367. — Див. ще дім.

да́ма² «гральна карта; шашка», *да́мка* «шашка; карта», [дамніця] «шашечниця», ст. *дамы* «шашки» (гра) (XVIII ст.); — р. бр. *да́ма*, *да́мка*, п. вл. *daṃa* «дам(к)а (у гри)»; ч. слц. слн. *dáma* «тс.», болг. *да́ма* «дамка; ферзь», схв. *да́ме* «шашки»; — очевидно, запозичене через посередництво російської і польської мов з німецької; нім. *Damenspiel* «шашки» (букв. «гра дам») є перекладом фр. *jeu de dames*, яке походить від ісп. *ajedrez de la dama* «дамські шахи», що, як вважають, виникло внаслідок спотворення з ар. (*aššitrang*) *attām* «гра в шахи»; виводиться також (Kluge — Mitzka 120) від назви подвійної шашки (дамки), перенесеної з гри в шахи, де *dama*, *dame* (первісно «господиня») в західноєвропейських мовах означає ферзя (королеву). — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 484; Holub — Lyer 121. — Див. ще **да́ма**¹.

[дамасті́на] «дамаська слива» ВеБ, [дамасценка] «тс.» Мак; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *damascena*, [damasyna], ст. *damaszczyna*, як і ч. *damazina*, [damastinka] «тс.», походить, мабуть, від лат. (*prunus*) *damascena* «(слива) дамаська» (назва дерева). — SW I 424; Brückner 84; Machek ESJC 110. — Див. ще дамасце́нка.

[дамасце́нка] «шабля з дамаської сталі» Ж, [дама́ска, дома́ха, дамаші́вка Ж], ст. *демешка* (XVII ст.) «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *damascenka*, *demeszka*, *demesz*, *demiesz*, як і ч. *damascenka*, слц. *damascénka*, слн. *damaš-čáпка* «тс.», походять від лат. *damascenus* «дамаський», похідного від *Damascus* «Дамаск» — назви міста, де вироб-

лялись шаблі; частина українських форм могла утворитись незалежно від польської мови; болг. *дамаскі́ня*, можливо, також схв. *диміски́я*, *димишки́тя* «дамаська шабля» пов'язані з гр. *δαμασκη-vός* «дамаський», *δαμασκή* «тс.» (БЕР I 317). — Richhardt 42; Sł. wyr. obsyчh 133. — Пор. адама́шка.

да́мба «вал для захисту місцевості від затоплення»; — р. *да́мба*, ст. *дам*, бр. болг. *да́мба*; — очевидно, через російську мову запозичено з голландської або нижньонімецької; гол. *dam*, нн. *dam* (> нвн. *Damm*) «тс.» споріднені з дісл. *damme* «тс.», гот. *faúr-dammjan* «затикати, перегороджувати», можливо, також гр. *θεμεῖν* «закривати, закріплювати», *θεμέλιον* «основа», пов'язаними з *θηῖσθω* «покладу», псл. *děti* «покласти», укр. *діти* (дієслово). — СІС 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 11—12; Фасмер I 484; Kluge — Mitzka 120; Feist 146. — Пор. та́ма.

да́на (рефрен у піснях) Ж, [да́ну, да́йна, да́й ну, ді́ну, ді́на, ді́ні, ді́йна] «тс.», [данáкати] «співати дана», [дай-на́кати] «наспівувати»; — п. *dana* (приспів), *dajna*, *dyна*, *dyну*, слц. *danom* «тс.»; — не зовсім ясне; пояснюється як результат поєднання п. *da* (вигук у піснях; рідше — спол. «та»), спорідненого з укр. [да] «тс.», і вигуку п. [па] «ну» (Sławski I 137); зіставляється також з дінд. *dhan*-«дзвеніти, звучати» як здавна успадковане слово, з яким пов'язується і молд. *до́йна* (вид пісні), рум. *doină* «тс.» (Семчинський Мовозн. 1969/5, 63—67; Hasdeu *Din istoria limbii române* 1883, 11—32); менш імовірні припущення про зв'язок з лит. *dainà* «пісня» (Malinowski PF I 181) або про походження укр. *да́на* від імені богині води *Дана* (ВеЗн 14), наявність якої в міфології слов'ян не доведено.

[да́нець] «танець» Ж, [данці́вник] «танцюрист», [данцува́ти] «танцювати», [данцюва́ти] «тс.» Ж; — болг. *да́нец* «болгарський народний весільний танець»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. [данец], *данц* «танець» поряд з уживанішим *данс* «тс.», мабуть, походить від французького *danse* «тс.»; ц замість с у молдавській мові могло

з'явитись під впливом рідше вживаного поряд з дієсловом *данса́* (<фр. *danser*) «танцювати» варіанта *данца́*, який, можливо, походить від іт. *danzare* «тс.».— DLRM 214; БЕР I 319.— Див. ще *тане́ць*.

Дані́ло, [Даниле́й] Я, *Данько́*, ст. *Данило* (1394), *Данилѡ* «суд(ъ) б(о)-жий» (1627); — р. *Даниїл*, бр. *Даніла*, др. *Данилѡ*, *Данилѡ*, *Данило*, ч. слц. *Daniel*, болг. рідк. *Даниїл*, слн. *Danijel*, стсл. *Даниилъ*; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. *Δανιήλ*) запозичено в давньоруську мову з гебрайської; гебр. *Dānī'ēl* утворене з присвійної форми іменника *dānī* «мій суддя» і іменника 'ēl «бог». — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Петровский 92; Суперанская 77; Кореєн'у Р'івводсе 53; Gesenius 44, 195.

[**данило**] (бот.) «айстра степова, *Aster amellus* L.» Мак, [*данилке*] «тс.» Мак; — результат звичайного в українській народній номенклатурі перенесення власної назви (*Даніло*) на рослину (пор. *гріцики*); мотивація перенесення неясна. — Див. ще *Дані́ло*.

данті́ст; — р. болг. м. *дантіст*, бр. *дантыст*, п. *dentysta*, ч. слц. *dentista*, вл. *dentist*, схв. *дѣнтист(а)*, слн. *dentíst*; — запозичено, мабуть, через російську мову з французької; фр. *dentiste* походить від лат. *dēns, dentis* «зуб», спорідненого з днн. *zap* (нвн. *Zahn*), днн. *tand*, лит. *dantis* «тс.», псл. *dęsna, укр. *ясна*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 13; Фасмер I 484; Dauzat 237; Walde—Hofm. I 340. — Див. ще *ясна*.

дар, [*дара́*] «дарунок», *дара́* «причастя», [*дарані́ця*] «подарунок» Я, [*даремі́щина*] «подароване», [*дарі́зна*] «речі особистого користування, що даються в придане молодій» О, [*дарі́знина*] «тс.» О, [*дарі́ця*] «дарунок», [*дарі́вник*] «той, хто дарує», *дарі́вщина* «подароване», [*дармі́ця*] «незначна річ, добро, що легко прийшло» О, *дарні́к* «артос (освячений хліб)», *дари́ця* (заст.) «дарча грамота», [*даровані́на*] «дар» ВеЗа, *дарові́зна* «подаровані речі», *дарові́на* «жертва», [*дарові́ця*] «те, що дісталось даром», [*дарові́ще*] «вид дитячої гри», [*даро́к*] «дар» Ж, [*даро́мищина*] «дарова праця»

Я, [*дари́ство*] «дар» Я, *дари́нок*, [*дари́бенний*] «дарчий», [*даре́вний*] «даремний», *даре́мний*, [*дари́жний*] «дарований», [*дармі́й*] «даровий» Ж, *дарові́й*, *дарові́тий*, [*даровні́й*] «даровий», *дари́чий*, [*дари́мно*] «даремно», *дари́ма* «даремно; не варто, хай», *даре́мне* «даремно», *дари́мо*, *дари́ром*, [*дари́ром*] «тс.», *дари́ти*, *дари́вати*, *дари́вати* «гаяти час; перебувати без ужитку», *бездар*, *бездари́*, [*дари́ми́цю*] «надармо» Ж, *зидари́рок* «взаємний подарунок», [*зидари́*] Ж, *зидари́мно*, *зидари́ма*, *зидари́ром*, *надари́мний*, *надари́мне* «надаремно», *надари́мо*, *незари́ра*, [*незари́рсько*], *обдари́увати*, [*оддари́ра*] «віддяка» Ж, [*оддари́рок*] «тс.» Ж, *подари́нок*, [*придари́ність*] «випадковість» Ж, [*придари́рок*] «випадок» Ж, [*придари́рка*] «тс.» Ж, [*придари́рний*] «випадковий» Ж, [*роздари́ковуватися*] «роздавати», *удари́ми́цю*, [*узидари́*] «даром», [*узидари́*] «тс.» КІМ; — р. бр. болг. м. *дар*, др. *дарѡ*, п. ч. слц. вл. нл. *dar*, схв. *dār*, слн. *dār*, стсл. *даръ*; — псл. *darъ*, пов'язане з *dati*, як *žigrъ* з *žiti*, *rigrъ* з *piti*; — споріднене з гр. *δῶρον* «подарунок», вірм. *tur* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 14; Фасмер I 484; Sławski I 137; Brücker 85; Machek ESJČ 110; ЭССЯ 4, 191—192; Sł. prast. II 346—348; Bern. I 179; Trautmann 57; Pokorny 225. — Див. ще *дари́ти*.

[**дари́аб**] «шматок, грудка, згусток» Ж, [*дари́абів*] «тс.» Ж, [*дари́абан*] «розбитий горщик» Ж, [*дари́абчик*] «шматочок», ст. *дари́аб* «шматок, кусень» (XVII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. *darab* «шматок» походить, очевидно, від слн. *drób* «шматочок, дрібничка; тельбухи, нутроці» або слц. *drob* «шматок, дрібка», споріднених з укр. *дріб*. — Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; ВеЗн 14; Тимч. 665; MNTESz I 593—594; Bączni 47. — Див. ще *дріб*.

[**дари́ба**] «пліт із сплавного дерева», [*дари́бівка*] «вода, якою можна сплавляти плоти» Мовозн. 1974/3; — очевидно, походить від уг. *darab* «шматок, штука» (*daraba* присвійна форма 3 ос. одн. «його шматок, штука»); зміна значення сталася, мабуть, уже на українському ґрунті у зв'язку з вимірюванням сплавлюваного лісу на *дари́би* «штуки», кожну з яких становив окремих пліт; без-

підставно виводиться (Vіpcepz 8) з уг. *daraba* «пліт із сплавного лісу», у цьому значенні невідомого. — Манівчук Мовозн. 1974/3, 76. — Див. ще **дараб**.

[**дара́к**] «гребінь для розчісування вовни та волокна» Мо, Дз, [**дара́чка**] «тс.» Мо, [**дара́чити**] «чесати вовну» Мо, Дз; — болг. *дара́к*; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *дара́к* «чесалка», рум. *darác* «щітка для чесання бавовни, шерсті, льону; карда» походять від тур. *taḡak* «гребінь, чесалка (ткацька)»; початкове д (*d*) може пояснюватися походженням слова з турецького діалекту або грецьким посередництвом. — Бевзенко НЗ УЖДУ 26, 178; СДЕЛМ 98; DLRM 215; БЕР I 320.

[**дарда́н**] «йолоп, телепень» Ж, [**дарда́нський**] (у виразі *дарда́нський осел* «тс.») Ж, ст. *дарданского* «троянського» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. рідк. *dardan* «великий безнадійний осел», *dardański* (у виразі *dardański (dardanelski) osieł* «тс.») виникли, очевидно, з словосполучення *dardański osieł*, яке склалося в середовищі школярів на підставі читання класичної (античної) літератури; походить від лат. *dardan(i)us* «троянський» (у зв'язку з довірливістю троянців, яких одурили греки), пов'язаного з *Dardanus* (<гр. *Δάρδανος*) «Дардан», місто біля Трої, яке свою назву дістало від імені його засновника *Dardanus* (<гр. *Δάρδανος*) «Дардан», родоначальника троянців; припущення про те, що *osieł* у польському виразі *dardański osieł* замінило кої з виразу *koń trojański (dardański?)* (SW I 426), непереконливе. — Тимч. 665; Brückner 85; Дворецкий—Корольков 251; Дворецкий I 343.

Дарія, *Дарі́на*, *Дарка*, *Одарка*, ст. *Даріа* «взыскающая» (1627); — р. *Дарья*, заст. *Дария*, бр. *Дар'я*, болг. заст. *Дарши*, стсл. *Дарии*; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Δαρεία* утворено від *Δαρείος* «Дарій», що є грецькою формою імені трьох давньоперських царів; у давньоперській мові йому відповідає *Dāraya*^h-*vaḡav*, яке означає «той, хто має добро»; оскільки відповідне жіноче ім'я виник-

ло, очевидно, вже на ґрунті грецької мови, пояснення його (Суперанская 86) як перського імені із значенням «сильна, переможна» не має підстав; необґрунтованим є виведення (Фасмер I 485) р. *Дарья* від *Дороф́ея*. — Петровский 92; Илчев 156; Bartholomae 738.

[**дармо́й**] «решето з великими отворами», [**дармо́**] «тс.» МСБГ, [**дармоюва́ти**] «віяти зерно дармоєм» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *дырмо́й* «решето», *дырмо́н* (рум. *dîrmóiu, dîrmón*) «тс.», *дырмо́я* «просівати решетом» походить від нгр. *дромо́ν* «металеве сито». — Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 69; Бевзенко НЗ УЖДУ 26, 178; Sche-ludko 131; СДЕЛМ 125; Vrabie Romanoslavica 14, 138; Niṭa-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 84; DLRM 254.

дата «календарний час», *датува́ти* «визначати час», ст. *дата* (XV ст.); — р. бр. болг. *дата*, п. вл. *data*, ч. *datum*, слц. слн. *dátum*, м. схв. *дату́м*; — запозичено з латинської мови, можливо, через німецьку (н. *Datum*); слат. *data*, діеприкетник жін. р. від дієслова *dare* «давати», спорідненого з укр. *да́ти*, є результатом скорочення формули, якою позначалась дата на документах, *data littera* (букв. «виданий лист»); пояснюється також (СІС 190; Sl. wуг. obcych 134) як форма множини від лат. *datum* «дане». — Шанский ЭСРЯ I 5, 17; Holub—Lyer 121; Kluge—Mitzka 122; Dauzat 228—229; Klein 403. — Див. ще **да́ти**.

да́ти, *дава́ти*, [*да́яти*] «давати», [*дава́лець*] «подавець» Я, [*да́вани*] «місце, де складають сіно і годують худобу», *да́ванка* «порція корму; годівля худоби взимку», [*да́вань*] «гостина, частування» О, [*дава́ч*] «подавець, жертвуватель» Ж, [*дава́чка*] «повія» Я, [*даве́ць*] «той, хто подає, дає», [*даді́й*] «подавець» Ж, [*да́йка*] «дар, жертва», [*да́на*] «доля» Пі, [*да́нець*] «той, хто платить дань» Я, *да́ніна* «дань», [*да́не*] «дане, дані; отрута; зілля» Ж, [*да́нка*] «дар, жертва», [*да́нок*] «тс.», [*да́ння*] «отрута; зілля; привід, підстава Я», *дань* «данина», [*дат*] «кількість молочних продуктів, що віддають як податок», [*дата́*] «порція корму для дійної корови» Ж, [*да́тель*]

«подавець, жертвуватель» Ж, [да́тка] «подачка», [да́ток] «дар, жертва», [да́точник] «рекрут» Ж, да́ча «давання; [данина]; разова порція корму», [да́чка] «податок», дава́льний, [да́тешний] «той, хто платить податок», [ва́ка] (у виразі на ва́ку чи «навряд»), ва́лість, [ва́ння] «привід, причина» Пі, [ва́ха] «удача» Ж, ва́ча «тс. Ж; характер, натура», [ва́чність] «доброта; доброякісність» Ж, ва́лий, [ва́тний] «вдалий; сприятливий; доброзичливий» Ж, ва́вати «давати; розкривати; друкувати; віддавати заміж; утворювати звук; говорити, представляти», ва́ватися «здаватися; траплятися; виступати», [ва́дати] «випросити», ва́вець «той, хто видає книги, редактор видання» Г, Ж, [ва́вка] «виявлення вини на суді» Я, ва́вник «видавець» СУМ, Ж, ва́вництво, [ва́вство] «видавництво» Ж, ва́вцем «за рахунком, за мірою», [ва́вця] «весільний батько нареченої» Ж, ва́ння, ва́тність «визначність; (тех.) віддача», ва́ток, ва́ча СУМ, Ж, ва́вничий, ва́тковий, ва́тний «визначний», ва́тний «що потребує багато витрат» Ж, ва́вати «повертати взяте; виражати, відтворювати; мати запах», ва́ватися «поринати (перен.); виходити заміж; відлунювати (про звук)», ва́вець «той, хто віддає», [ва́жя] «весілля» Ж, ва́нця «наречена Г; дівчина на виданні Ме», ва́ність, ва́ток «те, що треба віддати», [ва́ха] «та, що віддає», ва́ча, ва́даний, [ва́давець] «перепродавець» Ж, [ва́даж] «перепродаж» Ж, да́вати, да́ти, [до́дати] «додати» Ж, до́данок (мат.), до́даток «доповнення; граматичний об'єкт», [до́дник] «доданок» Ж, до́дача, до́тковий, до́тний (мат.), зава́ти, [зава́ванка] «зігріте молоко з сметаною», зава́ння, зава́нок «урок», зава́ток, зава́ча «завдаток», [зава́лий] «удалий, гарний» Ж, зава́ти (тон), зава́тися «поводитися зарозуміло, гордувати», зава́ка, зава́ток, зава́ча, зава́чник, [зава́вець] «продавець; той, хто дає в оренду» Ж, зава́даж, зава́дажа Я, [зава́дане] «продаж» Ж, зава́данець, [зава́датель] «той, хто здає в оренду» Ж, зава́тися, за́тися, зава́ч, зава́вець, [за́тень]

«здібний артист» Я, [за́тчик] Я, за́ча, [за́лий] «здатний», [за́ний] «тс.», за́тний, [за́тливий] «податливий» Я, на́давати «багато дати; дати (можливість, право)», на́даватися «пасувати, годитися; представлятися; скаржитися», на́дача «додаток землі», [на́давець] «той, хто дарує; засновник; відправник», [на́давця, на́датель Ж] «тс.», на́далу «навмання», на́дати «додати», на́даток «додаток», на́дача, на́дачу, [на́дава] «скнара», на́далиця «нездара», на́даний, на́даха, на́дача, на́даний КІМ, на́далий, на́даний, на́дача, [на́даль] «нікчема» Ж, [на́дати] «обкласти податком» Ж, [на́дчик] «той, хто віддає, відсилає» Ж, [на́даха] «той, хто сплачує борг» Ж, [на́дача] «віддача» Ж, на́дачува́ти, на́дати «повідомити; зобразити; дати більше, ніж треба», на́давач, на́давець «надавач», на́давальник, [на́дачник Нед] «тс.», на́даток «зайвина, надлишок», на́даний, на́дача «повідомлення; зображення», на́давальний, на́даний, на́даточний, на́дача «віддача комусь; поступка комусь», на́давати, на́давати, [на́давати] «перекупка», на́дати «допомогти взяти; щось посилити; віддати на щось», на́дало «підбурювач», на́давок (спец.), на́давки «вид гри», на́данець, на́даний, на́даний (заст.) «підлеглий», на́данок «тс.», на́данка «піддана; кріпачка», на́данство, на́данський (рідк.) «кріпацький», на́дача, на́даний, на́даний (заст.) «пов'язаний з підлеглистю» Нед, [на́данчливий] «зручний» Нед, на́датливий, на́давати «вручати; зображати; повідомляти», на́датися «рушити (переважно назад); відправитися; поступитися; розширитися; схуднути», на́давальник, на́давач, [на́дачка] «повія» Пі, на́давець «той, хто подає», [на́давок], на́дання, [на́дата] «податок» ВеУг, на́датель, на́даток, на́датель, на́дача «повідомлення; передача (у грі)», на́дачка, на́давання, на́датливий, на́датний, на́дати «додати; надати (про форму)», на́датися «стати потрібним; вийти, вдатися», [на́давка] «додача, домішка», на́дане, [на́даний] «весільні гості, які супроводжують наречену до дому нареченого», [на́ри-

да́нець] «гість наречених», [прида́нка] «весільна гостя нареченої» Л, [прида́ник] Л, [приданя́ни] «весільні гості від нареченої», прида́ток, прида́ча «додача; випадок, інцидент Ж», [прида́йний] «придатний», прида́тний, прода́ти, продава́льник (у весільному обряді), продаве́ць, прода́вниця «продавщиця», прода́вщиця, про́даж, про́дажка «продаж з аукціону», [про́дажник] (у весільному обряді), [про́дай] «продаж», [про́дан] «дитина, яку віддали в іншу родину» Нед, [про́дачу́ха] «продавщиця», про́дажний, роздава́тися «бути роздаваним; ставати ширшим; чутися; [розгулятися] Нед», роздава́льник, роздава́ч, [розда́вка] «дарування» Нед, [розда́вник] «той, хто розподіляє» Нед, [розда́йко] «той, хто багато роздає», [розда́не] Нед, розда́ча, роздава́льний, розпро́дувати, розпро́даж, розпро́дажний, спро́дати, [спрода́вець] «продавець» Нед, спро́даж, спрода́жа, [спрода́жний] Нед, [спрода́йний] Нед, удава́ти «прикидатися; копіювати, зображати», уда́тися «успішно здійснитися; впасти в якийсь стан; вжити (заходів); податися; звернутися», [уда́ка] «удача», уда́лець «здібна людина», [удаль] «здібність до чогось», удава́льний «людина, яка щось (когось) удає», [удан́ня] «удача», [удан́ство] «краса», уда́ність «нереальність, мнимість», уда́тність «здібність, майстерність», [уда́ток] «подарунок», [уда́ха] «здібна людина», уда́ча, уда́чник, уда́ваний, уда́лий «завзятий, молодецький; вродливий», уда́ний «зображений; здібний; гарний», уда́тний «вдалий, спритний», [уда́чий] «тс.», уда́чливий, [узда́ти] «відплатити» Нед; — р. *дать*, бр. *даць*, др. *дати*, *давати*, *даяти*, п. вл. *dać*, ч. слн. *dáti*, слц. *dat'*, нл. *daś*, полаб. *dot*, болг. *дам*, м. *дава* «дає», схв. *да́ти*, стсл. *да́ти*; — псл. *dati*, *davati* (< іє. *dō-, *dō-ц-); — споріднене з лит. *dúoti* «давати», лтс. *duôt*, *dāvāt*, прус. *dāt*, лат. *dāre*, дінд. *dādāti* «дає», гр. *δίδομι* «даю». — Шанський ЕСРЯ I 5, 18; Фасмер I 480; Sławski I 138; Machek ESJČ 111; Schuster-Šewc I 142—144; Olesch I 204—207; БЕР I 310—311; Skok I 382—384; Bezljaj ESSJ I 95; ЭССЯ 4, 194—195; Sł. prasl. I 353—

357; Bern. I 181; Trautmann 57; Топоров 302—307; Pokorny 223—226.

дах, даха́р «покрівельник», [дахі́вка] «черепиця, покрівля», дашо́к «ковпачок; знак (˘) над о, е в українському етимологічному правописі; козилок картуза», дахува́тий «у формі даху», [даши́ти] «покривати дахом», підда́шок, підда́шшия, ст. *дахъ* (XVI ст.); — бр. *дах*, п. *dach*, ч. [*dach*]; — через польську мову запозичено з німецької; свн. *dach* (нвн. *Dach*), двн. *dah* «тс.» споріднене з дісл. *řak*, лит. *stogas* «дах», лат. *tego* «крию, покриваю», псл. *stogъ*, укр. *стіг*. — Фасмер—Трубачев III 763; Richardt 42; Sławski I 136; Brückner 83; Kluge—Mitzka 119; Walde—Hofm. I 654. — Див. ще *стіг*.

[да́ха] «давалець», [да́хар] «тс.»; — р. *дахá*, *дахáрь* «тс.»; — похідні утворення від дієслова *дава́ти*; форми, подібні до *зна́хар*, р. [жі́харь] «житель», можливо, пов'язані з давньою основою сигматичного аориста на -х- (пор. аорист I ос. одн. *дахъ*). — Див. ще *да́ти*.

да́ча «будинок для відпочинку за містом; (спец.) лісова ділянка», да́чник; — бр. болг. *да́ча*, ч. *dača* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *да́ча* (< псл. *datja, пов'язане з *dati*, укр. *да́ти*) спочатку означало подаровану (дану) володарем землю, подаровану ділянку лісу, згодом через звуження значення — «будинок на подарованій землі» — набуло значення «будинок для відпочинку за містом»; старе значення, пов'язане безпосередньо із семантикою дієслова *да́ти* (р. *дать*), збережено в р. спец. *да́ча* «порція, що дається в один раз», укр. *да́ча* «данина», схв. *да́ће* мн. (одн. *да́ћа*) «податки; мито», слн. *dača* «податок». — Шанський ЕСРЯ I 5, 18; Львов РР 1969/2, 100; Фасмер I 486. — Див. ще *да́ти*.

дба́ти «старатися, піклуватися; здобувати, набувати, заготовляти», дбайли́вець «дбач», дба́лість «старанність», дба́ха, дбач, дба́чка, дбайли́вий, дба́лий, [дба́йний], [відба́ти] «виростити» Я, [ві́дбатися] «вирости» Я, додба́ти «доповнити», занедба́ти, зане́дбувати, зане́дбаний, надба́ти «нажити, заробити», [надба́нка] «надбаня» Ж, надба́ння, [над-

ба́нок] «нажите», недба́лити «неуважно ставитися до чогось», недба́льствува́ти «тс.», [нейдба́йлиця] «безтурботна людина», [недба́йличок, недба́йличка], недба́йло, [недба́лець, недба́лиця, недба́ха] «тс.», недба́льство, придбава́ти, придба́ти, придба́ння; — р. [дба́ть] «турбуватися, старатися», бр. дбаць «тс.; не спати», п. dbać «дбати», ч. dbáti «тс.», ст. tba, dba «турбота», слц. dbat', вл. ст. dbać, нл. ст. dźbać; — очевидно, псл. *dъbati «шукати, здобувати; ходити з метою що-небудь знайти; обстежувати місцевість» (звідки ітератив dybati «тс.»), давніше «копирсати землю чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини»; — споріднене з р. [дюба́ть] «клювати, дзьобати», п. ст. dziubać «видовбувати», лит. du-būs «глибокий», dūbti «ввалюватися, впадати», лтс. dubti «порожніти, западати»; іє. *dheub(h)-/dhub(h)- «глибокий, порожній; заглибина»; недостатньо обгрунтовані припущення про походження від іменника *dba, що нібито виник внаслідок метатези з *bda (<*bъda), похідного від псл. bъdēti «не спати, чатувати» (Sławski I 142—143; Schuster-Sewc Probeheft 49—50). про зв'язок з п. wścibiać się «втручатися» (Brückner 86), з псл. doba (Machek Recherches 66), як і про спорідненість з лат. dubāre «сумніватися» (Machek ESJĈ 112) або про походження (як запозичення) від ав. d̥baēš- (dvaēš-, tbaēš-) «ворогувати, кривдити» (Трубачев Этимология 1965, 55—57; ЭССЯ 5, 172—173). — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Mikl. EW 53. — Пор. дібати, допта́ти.

два, дві, дво́е, [два́е] «два» О, [двійе́] «залізо у рала з подвійним вістря́м», дві́йка, [двійко́] «двоє», [двійло́] «колода для запрягання двох чи трьох пар волів; ярмо О», дві́йник «особа, схожа з іншою; спарені предмети; [рід миски; листки позолоченого срібла Ж]», [двійня́к] «ячмінь двогранний Ж, Мак; горшки-близнята Ж», дві́йня́та, дві́йця «двійнята», [двійча́к] «вила» Ва, [двіла́] «двійнята» Пі, [дво́єшки] «тс.» Я, дво́їна́, дво́їстість, [дво́йка] «двостволка» Ж, [дво́йко́] «двоє, пара», дво́йство «дуалізм»

Ж, [дво́йча́к] «дволемішний плуг» Дз, [дво́йчаки́] «вила» Мо, [дво́йча́тка] «тс.» Ва, [дво́йча́тник] «двійник» Я, [дво́йк] «монета в два гроші; двійка Ж; ячмінь двогранний Мак», [дво́ян] «великі соснові бруси для сплаву», [дво́янка] (у виразі у дво́янці «у двох однакових одежинах»), [дво́йловий] «пов'язаний з двійлом», [дво́йлячий] «тс.», дво́йний Ж, дво́йча́стий, дво́йча́тий, дво́їстий, [дво́йна́стий] ВеБ, дво́йча́стий, дво́який, [дво́йки] «двічі» Л, [дві́чи Ж, дво́йчи, дво́ичи] «тс.», дво́ичі, [дво́ем] «удвоє», дво́їти, дво́їніти, за́дво́йний «подвійний», за́дво́який «двох родів», за́дво́е «удвоє» Я, на́дво́е, по́дво́йник «двійник», по́дво́ювач, по́дво́йний, [ро́здво́й] «роздвоєння; розбрат Нед», [ро́здво́йство] «розбрат» Нед, [ро́здво́ичити] «ділити надвоє» Нед, ро́здво́їти, [удво́йку], удво́йці, удво́ичі, удво́е, удво́х, [у́подво́йні] «удвоє»; — р. болг. м. два, две, бр. два, дзве, др. дъва, дъвѣ, п. dwa, dwie, ч. dva, dvě, слц. dva, dve, вл. dwaј, dwě, нл. dwa, dwě, полаб. davoј, схв. двѧ, двѧ, слн. dvá, dvě, стсл. дъва, дъвѣ; — псл. d(ъ)va, d(u)vě (< іє. *duцō «два», *duцoi «дві»); — споріднене з лит. dū «два», dvì «дві», лтс. divi, прус. dwaј, дінд. dvā́, duváu, duvā́, dváu, duvé, dvě, гр. δύο, лат. duo «два», duae «дві». — Шанский ЭСРЯ I, 5, 19; Фасмер—Трубачев I 486; Преобр. I 173; Sławski I 182; Brückner 105; Machek ESJĈ 136; Erhart Sborník FFBrU 14, 20; Holub—Кор. 111; БЕР I 323; Skok I 463—465; Bezlaj ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 185—186; Bern. I 247; Mikl. EW 53; Trautmann 64; Топоров 395; Pokorny 228—232.

два́дцять, [два́йцять], дво́дцятро, дво́дцятый, дво́дцятка «два десятки; монета; сорт полотна; рибальська сітка; бочка на 20 відер Дз; мисливська рушниця 20-го калібру Дз», дво́дцятник «20 пасм», дво́дцятко́ «двадцять», удво́дцятте; — р. дво́дцять, бр. дво́дцятць, др. двадесятъ, п. dwadzieścia, ч. dvacet, слц. dvadsat', вл. dwaceci, нл. dwažasca, болг. двадесет, двайсет, м. дваесет, схв. двадесет, двадест, дваест, слн. dváјset, стсл. дъвадѣсати; — псл. d(ъ)va deseťti — складений числівник, утворений з числівника d(ъ)va «два» і форми дво́їни

від числівника *desęty* «десять». — Шанський ЭСРЯ I 5, 19; Фасмер I 486; Sławski I 182; БЕР I 223—224; ЭССЯ 5, 186; Bern. I 187. — Див. ще два, дéсять.

дванáдцять, [дванáйцять], дванáдцятеро, дванáдцятний, дванáдцятка «полотно в 12 пасм; рибальська сітка», [дванáйцяток] «дюжина» Ж, [дванáдцятерник] «лампа, гніт, скло певного розміру» Дз; — р. *двенáдцать*, бр. *дванáццаць*, др. *дъванадесате*, *дъвънадесате*, п. *dwanaście*, ст. *dwana(ć)cie*, *dwanaście*, ч. *dvanáct*, слц. *dvanást'*, вл. *dwanaće*, нл. *dwanaśco*, болг. *дванáдесет*, м. *дванаесет*, схв. *двънаест*, слн. *dvánapjst*, стсл. **ДЪВНАДЕСАТЕ**, **ДЪВЪНАДЕСАТЕ**; — псл. *d(ъ)va* на *desęte*, що складається з числівника *d(ъ)va* «два», прийменника на «на, понад» і форми місцевого відмінка числівника *desęty* «десять». — Шанський ЭСРЯ I 5, 21; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 224; Bezlaј ESSJ I 123; Bern. I 187. — Див. ще два, дéсять, на¹. — Пор. вісімнáдцять.

двѐрі, *двѐрки* «малі двері», [двѐрник] «швейцар», *двѐрці* «малі двері Г; [хвіртка ДзАтл II]», *двѐрцята*, [двѐрчáта, двѐрчáтий], [одвѐрок] «одвірок» Ж, [одвiр, одвiрець, одвiр'є Ж] «тс.», [одвiрник] «деталь засува, що прибивається до одвiрка», *одвiрок* «рама дверей», [одвiр] «біля дверей», *переддвѐр'я* «місце перед дверима», [придвѐре] «тс.» Ж; — р. *дверь*, *двѐри*, бр. *дзѐры*, др. *двърь*, *дверь*, п. *drzwi*, [drwil], ч. *dveře* (мн.), ст. *dřvi*, слц. *dvere*, вл. *durje*, нл. *zurja*, слн. *dúri*, *dvęri*, стсл. **ДВЪРИ** (мн.), **ДВЪРЬ** (одн. жін. р.); — псл. *dvъgъ*, пов'язане з псл. *dvogъ*, укр. *двiр*; — споріднене з лит. *dūrys*, лтс. *duris*, гот. *daúr*, двн. *turi* (нвн. *Tūr*), гр. *θύρα*, лат. *forēs*; іе. **dhwer-*. — Критенко Вступ 514, 550; Шанський ЭСРЯ I 5, 21—22; Фасмер I 487; Преобр. I 175; Sławski I 175; Brückner 101; Machek ESJČ 136; Holub—Kop. 111; БЕР I 324—325; Bezlaј ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 171—172; Bern. I 241—242; Рокогпу 278—279. — Пор. двiр.

двiгати «пересувати, носити; [підіймати Ж]», *двiгатися* «рухатися», *двiгнути*, [двiганити] «підіймати, переносити важкі речі» МСБГ, [дзвiганити] «тс.».

тж, [двигонити] «трястися», *двиготити*, *двигтити*, [двiжáти] «тс.», [двiжкати] «рухати, носити», [двизити] «стугонити; дрижати» О, *двiнути* «двигнути; рушити», [двiхкати] «коливатися, трястися», [двixтити] «тс.», [двиг] (вигук на позначення руху), [двиг] «рух; підойма» Ж, [двiга] «важіль, пружина» Ж, [двигáр, двигáч, двiгня] «тс.» Ж, [двiгань] «двигання» О, [двiгит] «трясіння, тремтіння», [двигнáва] «трясовина» Я, *двигiн*, [двiжник] «важіль» Ж, [движнá] «тс.» Ж, *движок*, *дзвигáти* «рухати, зрушувати; підіймати Ж», [дзвиг] «скупчення; зрушення; релігійне свято Воздвиження», [дзвиж] «трясовина», [дзвiжене] «спорудження» Ж, [дзвiжка] «рух» Ж, [дзвiжжя] «трясовина», [дзвижовина] «тс.», [недвiга] «нерухома істота (ім'я казкового собаки)», *недвiгий* «нерухолий» Ж, *недвижiмий*, *недвижний*, [нездвижénний, нездвижний] «тс.», *пóдвиг*, [пóдвиги] «корогви» Нед, *пóдвижник*, *пóдвижництво*, *спóдвижник*; — р. *двiгать* «рухати», др. *двигнути*, *двизати* «тс.», п. *dźwigać* «нести щось важке; підносити», ч. *zdvihati* «підіймати, підносити», слц. *dvihat'*, вл. *zběhać*, нл. *zwingaś*, полаб. *dvaignot* «тс.», болг. [двiгам] «рухаю», м. *двизи* «рухає», схв. *дiгнути*, *дiзати*, *дiћи* «підіймати, підносити», слн. *dvigati* «тс.», стсл. **ДВИГЪТИ**, **ДВИСАТИ** «рухати»; — псл. *dvigti (*dvizō, ітератив *dvidzati) «підіймати, зрушувати», похідне від іменника *dvigъ «розсоха, розгалужена гілка» (що використовувалась як важіль для підіймання ваги), — пор. бр. укр. (поліське) [ródwih] «дубова розсоха, що підпирає полицю рала» (семантична паралель: слц. *socha* «розсоха», [sošit'] «підіймати, підносити»); — псл. *dvigъ споріднене з двн. *zwīg* (нвн. *Zweig*) «гілка», дангл. *twī* (мн. *twīgu*) «тс.», разом з якими походить від іе. **du-ī-gh-o-s/* *duŋ-i-gh-o-s, похідного від *duŋō* «два»; інші пояснення з припущенням первісного значення «рухати» — як пов'язаного з ірл. *dī-n-g* «утискати, мучити», нвн. *zwāngen* (Windisch KZ 23, 207; Stockes BV 21, 128), з двн. *zwīgōp* «стискати, щипати» (Uhlenbeck RBV 22, 542). як *d-* (нульовий ступінь префікса *ad-*) + відповідник

дінд. *vējatē* «мече, кидає» (Bern. I 240—241; Machek ESJČ 713—714; Skok I 401), як зіставляюваного з лат. *fīgo* «прикріплюю, встромляю», гр. *φιγγάνω* «торкаюся» (Соболевский *Slavia* 5, 443), як похідного від гот. *du-wigan* «рухати» (Мартынов *Тези V* сл. конф. 11) малоимовірні (виклад цих гіпотез без власних припущень: Фасмер I 487; Sławski I 212—213). — Трубачев *Этимология* 1964, 4—6; Шанский ЭСРЯ I 5, 23—24; ЭССЯ 5, 168. — Див. ще два.

[двізити] «обережно щось напинати, напружувати» Ж, [двизіти] «тс.» Ж, [двизітися] «триматися на ногах; відпочивати» Ж; — пов'язане з др. *двизати*, закономірною фонетичною формою дієслова *двигати* із значенням багатозначності; фонетичне з в цьому дієслові (з його основним значенням) у кратних формах замінилося на г (*двигати*) під впливом форми *двигнути*, де г цілком закономірне. — Див. ще двігати.

[двійє] «колода для впрягання двох чи трьох пар волів», [двійя] «тс.»; — очевидно, результат контамінації *війя* і *двоє* (двоє волів запрягаються до *війя*). — Критенко *Мовозн.* 1969/1, 63. — Див. ще *війя*, два.

двір, *двірець* «малий двір; палац; [вокзал]», *двірка* (іст.) «дворова жінка», *двірник* «робітник при будинку; [хазяїн замку]», *двірницька* (іст.) «приміщення для дворових людей», [двірницький] «лакей», *двірня* (іст.) «дворові люди», *двірняк* (іст.) «дворова людина», *двірнячка*, [двірок] «вілла» Ж, [двіре] «подвір'я» Ж, [дворець] «двірець; вокзал», *дворецький* (заст.), *дворище*, *дворка* (іст.) «дворова жінка», *дворняга* «дворовий собака», *дворняжка* «тс.», [дворак] (іст.) «дворянин при дворі (королівському і ін.); дворова людина, кріпак», [дворкіня] «фрейлина, двірська дама», [дворник] «двірник» Ж, [дворок] «загорода з очерету для ловлі риби» Дз, [дворський] (іст.) «дворова людина», [дворяк] «тс.», *двірський*, *дворовий*, [дворити] «лестити; красуватися» Ж, *дворувати*, [дворітися] «бавитися» ВеУг, ДзАтл II, [дворовати] «випорожнятися» О, [двір'я] «подвір'я» Ж, *задвірки*, *задвірок*, *задвірковий*, *знадвору*, [надвірняк] «кнур», *надвір'я*

«двір», *надвір*, *надворі* СУМ, Ж, *надвірний* «розміщений у дворі; зовнішній; придворний», [надворок] (заст.) «садиба у передмісті», *подвір'я*, [подвірня] «сіни» Нед, [подворець] «тс.», [подворисько] ВеБ, [подвірний] «дворовий», [придворець] (іст.) «царедворець, придворний», [придворці] (іст.) «придворні пани» Ж, *придворний* (іст.), [удвір'я] «місце за дворами», [уздвір'я] «тс.», [удворитися] «поселитися» Ж; — р. бр. болг. м. *двор*, др. *дворъ* «будинок із садибою», п. вл. нл. *dwór*, ч. *dvůr*, слц. *dvog*, полаб. *dōr*, схв. *дѡр* «замок; палац; двір», слн. *dvór*, стсл. *дворъ*; — псл. *dvogъ*, пов'язане з *dvъri* «двері»; — споріднене з лтс. *dvarg* «ворота», лат. *forēs* «двері», дірл. *dogus* «двері», дінд. *dvāgam* «ворота»; іє *dh₂og- з первісним значенням «простір, замкнений воротами, загорода». — Критенко *Вступ* 550—551; Шанский ЭСРЯ I 5, 28; Фасмер I 489; Sławski I 183; Brückner 105; Machek ESJČ 136—137; БЕР I 327; Skok I 465—467; Bezlaĵ ESSJ I 124; ЭССЯ 5, 169—170; Bern. I 241; Trautmann 63; Walde—Hofm. I 537; Pokorný 278—279. — Пор. *двері*.

двісті, [двіста, двасто], *двохсотий*; — р. *двѣсти*, бр. *дзвѣсце*, др. *дѣѣ сътѣ*, п. *dwieście*, ч. *dvěstě*, слц. *dvesto*, вл. нл. *dwěścě*, болг. *двѣста*, м. *двѣсте*, схв. *двѣста*, слн. *dvésto*, стсл. *дѣѣ сътѣ*; — псл. *d(ъ)vě сътѣ*, що складається з числівника *d(ъ)va* «два», узгодженого з числівником *съto* «сто» у формі наз. зн. в дв.; пор. дінд. *dvēšatē* «двісті». — Шанский ЭСРЯ I 5, 22; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 325; Младенов 121; ЭССЯ 5, 187. — Див. ще два, сто.

двічі «два рази», [двічи, двічи] Ж, *двічи* Ж, *двійчи* Ж, Л] «тс.»; — р. [двоичи, двоича], бр. *двоічы*, др. *двоичи, двоича*, п. ст. *dwójcy*, вл. *dwójcy, dwójce*, нл. *dwojcy*, болг. ст. *дваци*, стсл. *дѣѣ ѡѣшъди*; — загальноприйнятої етимології не має; пояснюється (Трупацько *Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stesł. dvašdi, trišti*, Uppsala, 1947, 56) як результат поєднання дистрибутивного числівника *дѣвоjъ* із суфіксом *-tjъ*; другий компонент зіставляється також (Німчук *Пр.* XIII діал. н. 122—133; ЭССЯ

5,193) з основою it-, пов'язуваною з дієсловом iti «іти», подібно до того як компонент -šьdy у семантично тотожних формах дъваšьdy «двічі», триšьdy «тричі» пов'язується з дієприкметником šьdъ (від ходiti «ходити»). — Див. ще два.

[двойго́] «двоє» Я, [двігна́] «двійня» Ж, [двігнѣстий] «подвійний» ВеБ, [уд-війзі] «удвох», ст. двоїга «двоє», двоїго «тс.» (XVI—XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. ст. dwojgo «двоє» утворилось від два «два» за аналогією до czwogo (род. в. czworga), яке, в свою чергу, виникло під впливом відмінювання збірного числівника dwój (dwojgo). — Klemensiewicz — Lehr-Splawiński — Urbańczyk Gramatyka historyczna języka polskiego 354. — Див. ще два.

дворянін, дворянство, дворянський, ст. дворянинъ (XVIII ст.); — бр. дваранін, болг. дворянін, м. дворјанин; — запозичення з російської мови; р. дворянін походить від др. дворянинъ, що, як і п. dworzanin, ч. dvořenín, слц. dvozanín, схв. двѡранин, слн. dvojan, є похідним від іменника дворъ (dvoгъ) «двір володаря»; думка про утворення за зразком свн. hōvesch «двірський» (нвн. hōfisch «тс.»), яке, в свою чергу, є калькою фр. courtois «тс.», похідного від court «двір» (Фасмер I 489), викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 30; Sławski I 183; Brückner 105; БЕР I 327; Falk — Topr 455. — Див. ще двір.

двоюрідний; — р. двојродный, бр. двајрадны; — утворене від форми род.-місц. в. дв. словосполучення др. дъвою родоу (стсл. дъвсю родоу) «двох родів». — Шанский ЭСРЯ I 5, 30—31; Фасмер I 489. — Див. ще два, рід.

[д-гори́] «угору, догори» Ж; — результат злиття прийменника [д] і форми дав. в. одн. іменника гора́. — Див. ще гора́, д.

де¹ (прислівник місця і часу), [где, ігдѣ О], нідѣ, [нігдѣ]; — р. где, бр. дзе, др. къде, п. gdzie, ч. слц. kde, вл. (h)dže, нл. že, zo, болг. [de], къдѣ, м. каде, схв. гдѣ, слн. [gdè], kjè, стсл. къде; — псл. *къ-de, займенниковий прислівник, який складається з питального займенникового кореня *къ, наявного також у псл. *къ-to, укр. хто, і частки або суфікса

-de (<*dhe); — споріднене з дінд. kúha (<*kudha) «де», ав. kudā «тс.», а також лит. kuī «тс.», що має іншу частку. — Шанский ЭСРЯ I 4, 43; Фасмер I 400; Преобр. I 122; Sławski I 271; Machek ESJČ 247; БЕР I 234; Skok I 386—387. — Див. ще хто. — Пор. інде, онде.

де² (частка, що вживається в неозначених прислівниках і займенниках типу дѣкілька, дѣколи «іноді», дѣкотрий, [де-одійн] «декілька» Ж, дѣкто, дѣщо, дѣякий); — результат видозміни просторової семантики питально-неозначеного прислівника де у виразах з первісним значенням «десь котрийсь», «десь хтось» і под. — Див. ще де¹.

де- (префікс, що означає відокремлення, рух донизу, позбавлення, відсутність, напр.: деграда́ція, декваліфіка́ція); — р. болг. м. схв. де-, бр. дз-, п. ч. слц. вл. нл. слн. de-; — результат засвоєння латинського префікса dē- з тим самим значенням, наявного в запозичених словах типу дедукція (лат. dēductio), деклама́ція (лат. dēclāmatio) та ін. і пов'язаного з прийменником dē «з, від», спорідненим з гр. ἤ-δη «уже», атт. δῆ-τα «напевне» (<іє dē «у напрямі»). — СІС 190; Сл. выг. obcych 134; Walde — Hofm. I 325—326.

дебáти, дебатувáти; — р. дебáты, бр. дэбáты, п. debaty, ч. слц. вл. нл. debata, болг. дебáти, м. дебáта, схв. де-бáта, дѣбата, слн. debáta; — запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської, можливо, також англійської мов (англ. debate «дискусія, дебати») з французької; — фр. débat «суперечка; обмін думками» (мн. débats «дебати») утворене за допомогою префікса dé- (<лат. dē-) від дієслова battre «бити», що походить від нар.-лат. battere. — СІС 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 33; Kopaliński 198; Dauzat 78; Bloch 72; Walde — Hofm. I 99. — Див. ще батальйон, де-

дебéлий «здоровий, міцний, товстий», дебелáстий, [дебелѣзний] «дуже сильний» Ж, [дебелѣнный] «великий, масивний», дебелува́стий, дебелува́тий, [дебелькува́тий], [дѣбелень] «міцна людина, здоров'як», [дебелина́] «товщина», дебéлість, [дебеля́ка] «товста людина», [де-

беліти] «робити дебелім», *дебеліти* «ставати дебелім; поважніти; робитися твердим, черствим; пильно дивитися; дубіти, ціпеніти» СУМ, Ж, *дебелішати* «ставати більш дебелім», [*дебельшати*] «товстіти», *задебеліти* «задубіти, затвердіти», [*здебела*] «товсто; щільно, міцно», *одебеліти* «остовпіти»; — р. *дебельый*, бр. *дзябёлы*, др. *дебельый* «товстий, грубий», болг. *дебел*, м. *дебел*, схв. *дѣбео*, слн. *dêbel*, стсл. *ДЕВЕЛЪ*; — псл. *debelъ*; — споріднене з прус. *debīkan* «великий», днв. *tarfar* «важкий», дісл. *dar* «тс.»; іе. **dheb-* «товстий»; далі пов'язується з *дóблєсть*, *доба́*, *дóбрий* (Шанский ЭСРЯ I 5, 33; Горяев 83; ЭССЯ 4, 201—203; Mikl. EW 40); сумнівне зближення (Кобилянський Зб. наук. праць I 78) з тур. (<ар.) *debdebili* «пишний, урочистий». — Фасмер I 490; БЕР I 328—329; Skok I 387; Sl. prasl. III 29—30; Топоров 310—311; Kluge—Mitzka 770; Pokorny 239.

[*дэбила*] «щоденна, проста, незначна річ» Ж, [*дэбилиця*, *дэбела*, *дэбелиця*] «тс.» Ж; — очевидно, утворене з *де* (присл.) і [*бил*] «був»; щодо словотвору пор. *биліця* «бувальщина»; мотивація утворення неясна; можливо, виникло на підставі буквального перекладу традиційного початку угорських казок *hol volt, hol nem volt* «де був, де не був»; у такому разі вихідним значенням мало б бути «казка; брехні, пусті балачки; не варті уваги речі». — Див. ще *бїти*², *бўти*¹, *де*¹.

дэбра «яр, улоговина; [лісові хащі Ж]», [*дэбёр*] «балка, узгір'я; крутий бік гори, горба» О, *дебр* (*дэбрь*) «яр, улоговина», [*дэбріця*] «тс.» Ж, *дэбрі* «хащі, непрохідний ліс», [*дэбринэць*] «швидкий лісовий струмок» Ж, [*дэбрянэць*] «тс.» Ж, [*дэбриняк*] (вид гриба) О, [*дэбріще*] «зсув, обвал» О, [*дэбріяник*] (вид гриба) О, [*дибёрка*] «балка, узгір'я; крутий бік гори» О, [*дибі́р*, *дибрі́в*, *дібря́*] «тс.» О; — р. *дэбрь*, *дэбри*, бр. *дзэбра*, др. *дэбрь*, *дэбрь*, *дэбарь*, *дэбрь* «долина, що поросла лісом», п. [*debra*] «невеликий яр, вимитий водою», ст. *debrz*, *dziebra* «тс.; ліс, гай», ч. ст. *debř* «яр, місце, вимите водою», слц. [*debra*] «водорій», болг. *дэбри* (з рос.), схв. *Дэбар* (назва місцевості), слн. *debër* «до-

лина», стсл. *дэбрь* «долина, безодня»; — псл. *dьbrъ споріднене з лит. *duburys* «вимивина, переважно наповнена водою», лтс. *dubra* «багно», ірл. *dobur* «вода», кіпр. ст. *dubr* «тс.»; має зв'язок також з псл. *dobrava* (*dobrova*), з яким пов'язане укр. *дібр́ова*; початкове значення — «заглибина, яма, долина, яр > густий ліс (який часто ріс у долинах)»; пов'язання з гр. *τάφος* «рів», *τάφος* «могила» (Schmidt Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus I 164; Zubatý BV 18, 261) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер—Трубачев I 490; Преобр. I 176; Sławski I 143; Brückner 86; Machek ESJČ 112—113; БЕР I 329—330; Bezlaј ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 176—177; Bern. I 242; Trautmann 45. — Пор. *дібр́ова*, *дно*.

[*дэбринэць*] (бот.) «герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L.»; — р. *дэбріянка* (бот.) «вид папороті, *Vlechnit*», бр. [*дубровіца*] «герань криваво-червона», [*дуброўка*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *дэбрі*; назва може мотивуватись тим, що рослина росте серед чагарників, на узліссях, у лісах. — БСЭ 10, 596. — Див. ще *дэбра*.

дэбют, *дэбютант*, *дэбютувати*; — р. болг. *дэбют*, бр. *дэбют*, п. *debiut*, ч. слц. *debut*, вл. *debit*, м. *дебитант*, схв. *дэбї*, слн. *debut*, *debí*; — запозичення з французької мови; фр. *début* «дэбют, перший виступ; початок, виникнення» є похідним від дієслова *débuter* «робити перший хід у грі (початкове значення); уперше виступати (пізніше значення, під впливом *début*)», яке виникло з артилерійського терміна (XVII ст.) *de but (en blanc)* «з місця стрільби (в центр мішені)», що складається з прийменника *de* (<лат. *dē*) і іменника *but* (ст.) «артилерійська позиція (місце стрільби); мішень; мета», для якого на підставі дісл. *būt* «низький пеня» припускають походження від франк. *būt «пеня, колода». — СІС 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер I 490; Dauzat 121, 230; Bloch 106—107. — Див. ще *де-*.

[*дэб'я*] «ледве», [*дэбля́*, *дібля́*] «тс.; трохи» МСБГ; — запозичення із східно-романських мов; рум. *deabia*, молд.

[*deabe*] «тс.» утворені з прийменника *de* «з, від», що походить від лат. *dē* «тс.», та прислівника *abiá* «ледве» (молд. *абя́* «тс.»), що зводиться до лат. *ad víx* «тс.», яке складається з прийменника *ad* «до» і прислівника *vix* «ледве, майже», пов'язаного, ймовірно, з *vincō* «перемагаю», спорідненим з лит. *viēkas* «сила, життя», псл. *věкъ*, укр. *вік*. — *Crânjală* 246; *Vincenz* 14; *Pușcariu* 1; *Walde—Hofm.* II 810, 792. — Див. ще **авантюра**, **вік**, **де-**.

девіз; — р. болг. *девіз*, бр. *дэвіз*, п. *dewiza*, ч. слц. *devíza*, м. схв. *девіза*, слн. *devíza*; — запозичено через російську мову з французької; фр. *devise* «девіз» через нар.-лат. *dīvīsa* «розпізнавальний знак» пов'язане з лат. *dīvido* «розподіляю; відрізняю», що є складним словом, перша частина якого *dī-* (*dis-*) «роз-» споріднена з гот. *dis-*, гр. *δια-* «тс.», пов'язаними з іє. **dūis-* «надвоє», а друга зводиться до іє. **dīdh-* «відділяти, роз'єднувати», з яким пов'язане псл. *вьдова*, укр. *удова́*; значення «стисле формулювання провідної ідеї, програми дій» розвинулося в західноєвропейських мовах у середні віки на основі значення «напис на гербі». — *SIC* 191; *Шанский ЭСРЯ* I 5, 37—38; *Фасмер* I 492; *Sł. wyg. obcych* 148; *Kopaliński* 217; *Holub—Lyer* 129; *БЕР* I 332; *Dauzat* 243—244; *Kluge—Mitzka* 130; *Klein* 438; *Walde—Hofm.* I 359. — Див. ще **удова́**. — Пор. **дивізія**.

девон (геол.) «четвертий період палеозойської ери в історії Землі», *девонський*; — р. болг. *девон*, бр. *дэвон*, п. *dewon*, ч. *devon*, слц. слн. *devón*, схв. *дэвон*; — запозичення з англійської мови; англ. *Devon* є скороченою формою від *Devonshire*, назви графства, де вперше були знайдені морські відкладення цього періоду. — *SIC* 191; *Kopaliński* 217; *Holub—Lyer* 129; *Klein* 438.

дев'яносто, *дев'яностий*, ст. *дев'яносто*, *девеносто* (XIV ст.); — р. *дев'яносто*, бр. *дзевяността*, др. *дев'яносто* (з 1265 р.); — східнослов'янське слово, що відбиває, очевидно, псл. [*devenosъto], яке походить з іє. [**neuenə(d)kmta*] «дев'ять десятків», пор. лат. *p̄nāginta*, гр. *ἐνενηκοντα*, гот. *niuntēhund*; якщо

так, то форма *deven-* продовжує іє. **neun-* (без *-t-*); менш імовірні припущення Ржиги (ФЗ 1879 III 1) про походження др. **дев'яносто* з **дев'ять-до-ста* (з дисиміляцією *д — н*) та Ендзеліна (LP 1949 I 3), що виводив *дев'яносто* з **деся-до-ста*. — *Этимол. словарь слав. языков. Проспект. Пробные статьи*, М., 1963, 44—46; *Фасмер—Трубачев* I 492; *Преобр.* I 176; *Булаховский Курс русск. литерат. языка* II 189; *Pisani Studia indoeuropeistyczne*, Wrocław 1974, 171—173; *Hamp Russian linguistics* 2/3—4, 219—222; *Vaillant BSL* 46, 178; *Meillet BSL* 29, 33; *Prusík KZ* 35, 599; *Соболевский Slavia* 5, 451 і далі; *ЭССЯ* 4, 220—221; *Bern.* I 189; *Walde—Hofm.* I 179—180. — Див. ще **дэв'ять**, **сто**.

дев'ясіл (бот.) «оман високий, *Ipsila helenium* L.; відкасник звичайний, *Carlina vulgaris* L.», [*див'ясил* *Мак*, *дивесил* *Мак*, *дивосіл*, *дивосіль* *Ж*, *дивосил* *Мак*, *дев'ясин* *Вел*, *дев'єцел* *Мак*, *дев'ять-сил*, *дев'ясильник* *Мак*, *деветисільник* *Л*, *дев'етосильник* *Мак*, *дев'ятисил* *Мак*, *дев'ятисил* *Мак*, *дев'ятисільник* *Пі*, *дев'ятисельник* *Ж*, *дев'ятисіник* *Мак*, *дев'ятотисіна* *Г*, *Ж*, *дев'ятисільний* (*гá-юн*) *Я*, *дев'ятосельник* *Мак*, *дев'ятосіл*, *дев'ятосільник* *Ж*, *Л* «тс.», ст. *девестль* «відкасник» (XVII ст.), *дивосилъ* «оман» (XVIII ст.), *девесилиевый* (XVII ст.); — р. *дев'ясіл* «оман; кремена, підбіл, *Petasites officinalis*», [*девесіл*] «оман; відкасник», *дев'ятисіл* «тс.», [*дивосіл*] «відкасник», бр. *дзівасіл* «оман» та ін., п. *dziewięsił* «відкасник; оман», [*dziewiesił*, *dziewiosił*, *dziewosił*, *dziwosił*] «тс.», ст. *dziewięsił*, ч. *devětsil* «кремена», ст. *devěsil*, слц. *devät'sil*, [*dévásel*] «тс.», болг. *девесіл* «оман», [*деветсіл*, *девисіл*] «тс.», схв. *дэвэсиль*, *дэвэсилье* «смовдь, *Peucedanum*», *невэсилье* «ферула»; — псл. **devęsilъ* < **neveřilъ*; — складне утворення з основ числівника *devę-* (< **neveř*) «дев'ять» та іменника *silā* «сила»; число дев'ять вважалось в давнину магічним, і назвою **devęsilъ* позначалися рослини, яким приписувалися особливі лікувальні властивості (пор. н. *Neunkraft* «деревій; підбіл» та ін.); на думку *Прусіка* (KZ 33, 161), *devę-* відбиває давню форму без форманта *-t-*, а схв. *невэсилье* збе-

рігає ще більшу давнину (іє. *peṇ-); можливо, проте, що схв. *nevè-* є результатом зближення з *pe-ve-* (укр. *нев'янучий*), пор. схв. *nevèn* «*Calendula*» (Bern. I 189; Младенов 123); зближення в деяких мовах першої частини з *диво-* (*divo-*) та зміни в другій частині свідчать про деетимологізацію первісної назви. — Фасмер I 491; Преобр. I 176; Соболевский РФВ 64, 155; Савинов РФВ 21, 18; Меркулова Очерки 104—105; БЕР I 331; Brückner 111; Machek ESJČ 116—117; Jm. rostl. 259; Holub—Lyer 129; Holub—Kop. 100; Skok I 398; ЭССЯ 4, 221; Sł. prasł. III 81—83; Bern. I 189. — Див. ще *дév'ять*, *сіла*.

[*дев'ятдеся́т*] «*дев'яносто*», [*дев'ядес'ять* МСБГ, *дев'ятьдэ́с'ять* Г, Ж, *дев'ятдес'ятеро*, *дев'ятдес'ятка*, *дев'ятьдес'ятый* ЖІ, ст. *девятьдес'ять*, *деветдес'ять*, *дев'ятьдес'ятъ* (XVII ст.); — р. [*дэ'в'ятьдес'ят*], бр. [*дзэ'в'язьдзес'ят*], др. *дев'ятьдес'ятъ*, п. *dziewięćdziesiąt*, ч. *devadesát*, слц. *deväťdesiat*, вл. *dzewjećdziesiąt*, нл. *zeweśzaset*, полаб. *diva(t)diśot*, болг. *деветдесет*, розм. *девейсе*, м. *деведесет*, схв. *деведэ́сэ́т*, слн. *devétdeset*; — слово виникло на ґрунті окремих слов'янських мов із словосполучення *devęť desęť, пор. стсл. **ДЕВАТЬ ДЕСАТЬ**; у східнослов'янських мовах вживається рідко (зам. давнього *дев'яносто*), на Україні — в південно-західних говірках. — Бевзенко НЗ УЖДУ 14, 31; ЭССЯ 4, 223—224; Sł. prasł. III 80—81. — Див. ще *дév'ять*, *дэ́с'ять*.

[*дев'ятэ́рник*] (бот.) «лілія лісова, *Lilium martagon* L.» Ж; — р. *девятэ́рник* «вужачка, *Ophioglossum vulgatum* L.», п. *dziewięciornik* «білозір, *Parnassia*; [печіночниця, *Hepatica* та ін.], [*dziewięciornik*, *dziewięciorn*], ч. *devaterník* «сонцепвіт, *Helianthemum* Mill.», слц. *devätorník* «тс.»; — похідне утворення від числівникової основи **devęter-*; назва зумовлена приписуваною певним рослинам властивістю лікувати від дев'ятох (тобто багатьох) хвороб. — Brückner 111; Machek Jm. rostl. 70. — Див. ще *дév'ять*. — Пор. *дев'ясіл*.

дев'ятий, *дэ́в'ятеро*, *дев'ятэ́рик*, *дев'яті́рко* «*дев'ятеро*», *дев'ятка*, *дев'яті́ни* «поминки на дев'ятий день після

смерті», *дев'ятник* «*дев'ятий четвер після великодня*», [*дев'ятня*] «*бердо на дев'ять пасом*» Я, [*дев'ятю́ха*] «*гречка, посіяна на дев'ятому тижні після великодня*», *дев'яті́нний* Я, *дев'ятэ́рний*, *дев'ятэ́रिकівий*, *удэ́в'ятеро*, *удэв'ятэ́бох*; — р. *дев'ятый*, бр. *дзев'яты*, др. *дев'ятми*, п. *dziewiąty*, ч. *devátý*, слц. *deviaty*, вл. *dzewjaty*, нл. *zewęty*, полаб. *divotě*, болг. *девети*, м. *деветти*, схв. *дэвэ́тї*, слн. *devēti*, стсл. **ДЕВАТЫИ**, **ДЕВАТЬ**; — псл. *devęť* < *devęn-tos; — споріднене з лит. *deviñtas*, лтс. *devīts*, *devįtais*, прус. *nęwīnts*, гот. *piunda*, гр. *ἕνατος*, *ἕννατος*, іон. *εἵνατος*, які зводяться до іє. **peṇ-to-*, що становить поширення формантом *-to-* основи **peṇ-*, засвідченої в лат. *novem* «*дев'ять*», дінд. *pāva*, гр. *ἕννέα*, гот. *piun*, тох. *ṗu*, вірм. *ipn* «тс.», а також на слов'янському ґрунті, як гадають, у словах *дев'яносто*, *дев'ясіл*, др. *Дев'ягорескъ*; припускається, що іє. **peṇ-* пов'язане з *peṇ-os «*новий*»: коли рахунок вівся четвірками, з *дев'яти* починалася нова четвірка після двох перших; звук *d* на початку основи в праслов'янській та в балтійських мовах з'явився в результаті дисиміляції *p—n > d—n* (Schulze Kl. Schr. 58; KZ 42, 27; Эндзелин СБЭ 88) або під впливом наступного *desęť* (Persson Beitr. 504; Мейе ОЯ 31). — Шанский ЭСРЯ I 5, 40—41; Фасмер I 492; Преобр. I 177; Sławski I 199; Brückner 111; Machek ESJČ 116; ЭССЯ 4, 222; Bern. I 189; Mikl. EW 43; Trautmann 198; Pokorny 318—319. — Пор. *дév'ять*.

дев'ятна́дцять, [*дев'ятна́йц'ять*, *дев'ятна́дс'ять* ЖІ, *дев'ятна́дц'ятка* Ж, *дев'ятна́дц'ятеро*, *дев'ятна́дц'яті́рко*; — р. *дев'ятна́дц'ять*, бр. *дзев'ятна́ц'яць*, п. *dziewiętnaście*, ч. *devatenáct*, слц. *devätnást'*, вл. *dzewjatnaće*, нл. *zewęśnasćo*, полаб. *divatnädist*, *divatnocti*, болг. *деветна́йсе(т)*, м. *деветнаесет*, схв. *дэвэ́тнаест*, слн. *devétnajst*, *devetnájst*; — слово виникло на ґрунті окремих слов'янських мов із словосполучення *devęť na desęte*, пор. стсл. **ДЕВАТЬ НА ДЕСАТЕ**. — Шанский ЭСРЯ I 5, 40; Holub—Lyer 129; ЭССЯ 4, 224—225; Sł. prasł. III 92—93. — Див. ще *дév'ять*, *дэ́с'ять*, *на*¹. — Пор. *двана́дц'ять*.

дев'ятсот, [дєв'ятсьот, див'ятстó], дєв'ятсьотий, [дєв'ятсьотний Ж], ст. *девят сот* (XIV ст.); — р. *девятьсот*, бр. *дзевяцьсот*, п. *dziewięćset*, ч. *devět set*, слц. *devät'sto*, вл. *dzewjeć stow*, нл. *zėweś stow*, болг. *дѣветстотин*, м. *дєвєтстотини*, схв. *дѣвѣтстѣтїнѣ*, *дѣвєтсто*, слн. *devétsto*; — слово виникло в українській мові із словосполучення *дєв'ять сот*, пор. стсл. **ДЕВАТЬ СЪТЪ** та аналогічні сполучення в деяких сучасних слов'янських мовах; форма *сот* (сътъ) була родовим відмінком множини від съто «сто». — Sl. prasl. III 94—95. — Див. ще **дєв'ять, сто.** — Пор. **двісті.**

дєв'ять; — р. *дєвять*, бр. *дзєвьяць*, др. *девять*, п. *dziewięć*, ч. *devět*, слц. *devät*, вл. *dzewjeć*, нл. *zėweś*, полаб. *divat*, болг. м. *дѣвет*, схв. *дѣвѣт*, слн. *devét*, стсл. **ДЕВАТЬ**; — псл. *devęť, утворене від порядкового *devęť «дев'ятий»; менш імовірно, що -тъ в псл. *devęť продовжує іє. *-tis, як у дінд. *pavatiñ* «дев'яносто», ав. *pawaiti-* «тс.», дісл. *pītipd* «дев'ять», гр. *ἐννεάς* «тс.» (Trautmann 198; Topf 295; Фасмер I 493). — Лукінова CM V 63—65; Шанский ЭСРЯ I 5, 40; Преобр. I 177; Machek ESJČ 116; БЕР I 332; Skok I 398—399; Bezlaž ESSJ I 99; ЭССЯ 4, 222—223; Pokorny 318—319. — Див. ще **дєв'ятий.**

дєгенєрат, **дєгенєратство**, **дєгенєрація**, **дєгенєративний**, **дєгенєрувати**; — р. болг. *дєгенєрат*, бр. *дєгенєрат*, п. *degenerat*, ч. *degenerace*, слц. *degenerácia*, м. *дєгенєрик*, схв. *дєгенєрик*, слн. *degenegát*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēgenerātus* є дієприкметником від дієслова *dēgenerāre* «вироджуватися», що складається з префікса *dē-*, який виражає рух униз, позбавлення або відсутність чогось, і дієслова *generāre* «породжувати, створювати», пов'язаного з *genus* «рід». — СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 41; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще **ген, дє.**

дєградация «занепад», **дєградувати**, ст. *дєградація* «усунення з уряду, відібрання прерогатив», *дєградовати* «перемішати на нижчу посаду» (XVII ст.); — р. болг. *дєградация*, бр. *дєградация*, п. *degradacja*, ч. *degradace*, слц. *degradácia*, вл. *degradowanje*, м. схв. *дєградация*,

слн. *degradacija*; — запозичено в староукраїнську мову через польську з пізньолатинської, а в сучасному значенні — через російську мову з французької; фр. *dégradation* «розжалування, позбавлення чинів; занепад» походить від пізньолат. *dēgradatio* «пониження в чині, званні», пов'язаного з дієсловом *dēgradāre* «знижуватися, опускається», утвореним з префікса *dē-* і основи дієслова *gradior* «ступая». — СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 42—43; Kopaliński 201; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще **градус, дє.**

дєгустация, **дєгустатор**, **дєгустацийний**, **дєгустувати**; — р. болг. *дєгустация*, бр. *дєгустация*, п. *degustacja*, ч. *degustace*, слц. *degustácia*, схв. *дєгустатор*, слн. *degustacija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēgustatio* «проба, ознайомлення» пов'язане з *dēgustāre* «пробувати, знайомитися», утвореним за допомогою префікса *dē-* (у значенні відділення чи завершення дії) від *gustāre* «пробувати, випробувати», пов'язаного з *gustus* «проба, смак», спорідненим з гот. *kustus* «перевірка, іспит», дісл. *kostr* «вибір», двн. *kust*, дангл. *cyst*, кельт. **gustu-* «тс.». — СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 43—44; Kopaliński 202; Holub—Lyer 129; Klein 417; Walde—Hofm. I 628. — Див. ще **дє.** — Пор. **куштувати.**

[**дєдва**] «пісна їжа Ж; все, що поїдається сирим Ж; висівки, полова, відходи від зерна Ж; переїди з сіна Шух»; — можливо, сюди ж р. [*дєдєля*] (бот.) «борщівник, *Heracleum L.*»; стебла борщівника їдять сирими (Даль); — неясне; можливо, пов'язане з [*дудва*] (бот.) «бутень, *Chaerophyllum L.*» (пор. р. [*снєдбк*] «бутень»), а також з р. [*дударь*] «сміття», [*дєдиль*] (*вырасти дєдилем* «піти в стрілку, а не в корінь»). — Пор. **дудва.**

[**дєдбк¹**] (орн.) «вид дрібного птаха, подібного до горобця» Л, [*дєдбчок*] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *дід*; мотивація назви неясна. — Див. ще **дід¹.**

[**дєдбк²**] «моталка, прилад для перемотування пряжі в клубки» Л; — р. [*дєдка*] «рукоятка весла, держак», бр. [*дзядкі*] «виступ над задньою віссю у во-

зі», [дзедок] «гвинт», [дзядок] «пристрій для скручування ниток», п. [dziad] «деталь у млині», [dziadki] «вертикальна (під стіною) дошка на лаві; теслярська робоча лава», ч. [dědek] «пристрій для притримування дерева, що обробляється»;— очевидно, похідні утворення від *did*; мотивація назв неясна.— Див. ще *дід*¹.— Пор. *бабка*¹.

дедукція, *дедуктивний*, *дедукувати*, ст. *дедукция* «висновок» (1597);— р. болг. *дедукция*, бр. *дэдукция*, п. *dedukcja*, ч. *dedukce*, слц. *dedukcia*, вл. *dedukcija*, м. схв. *дедукција*, слн. *dedukcija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēductio* «відведення» пов'язане з *dēducere* «відводити», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *dūcere* «вести», спорідненого з гот. *tiuhan* «вести», двн. *ziohan* «тягти», дангл. *tēon* «тс.», кімр. *dygaf* «тягну», алб. *nduk* «висмикую, вирываю волосся» (іє. *deuk «тягти»).— СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 45; Kopaliński 199; Klein 413; Walde—Hofm. I 377—378.— Див. ще *де-*.— Пор. *дўка*, *кондўктор*, *продўкт*.

дэжма [іст.] «частина врожаю, улову і под., що віддавалася власникові землі, водойми», [дїжма, дїжма Ж] «тс.», ст. *дѣжма* «податок у розмірі десятої частини доходу» (XVIII ст.);— п. [dyžma] «десята частина врожаю, що віддавалася бессарабськими селянами власникам землі», слц. *dežma* «десята частина врожаю, що віддавалася поміщику», болг. *дїжма* (заст.) «десятина», схв. *дежма* «десяток, десятина», *дѣзма*, слн. *děžma* «тс.»;— запозичення з молдавської і з угорської мов; молд. *дїжмэ* (рум. *díjmă*) «оброк», уг. *dézsma* «оброк, десятина» через сербохорватську та словенську мови і далі італійську або провансальську чи, можливо, давньовірнорімецьку (Bern. I 189—190) запозичено з латинської; лат. *decima* «десята частина» утворено від *decem* «десять».— Scheludko 131; Грінч. I 366; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Nižā-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 81—82; Machek ESJC 85; БЕР I 387; Bezlaž ESSJ I 100; Bárczi 51; MNTESz I 627; Kniezsa 626—628.— Див. ще *дэсять*, *дец-*.

[*дежўрний*, *дежўрка*, *дежўрити*];—

бр. *дзяжўрны*, п. *dyžurny*, ч. *dežurný*, слц. *dežurny*, болг. м. *дежўрен*, схв. *дѣжўран*, слн. *dežurn*;— запозичення з російської мови; р. *дежўрний* утворено на основі французького виразу *de jour* «вдень» (*être de jour* «бути черговим»), що складається з прийменника *de* «з, від», який зводиться до лат. *dē* «тс.», та *jour* «день».— Шанский ЭСРЯ I 5, 46; Фасмер—Трубачев I 494; Горяев 88; БЕР I 333.— Див. ще *ажўр*¹, *де-*.

дез- (префікс, що означає відсутність, знищення чогось, у запозичених словах типу *дезорганізація*, *дезорієнтація*);— р. болг. м. схв. *дез-*, бр. *дэз-*, п. ч. слц. слн. *dez-*;— разом із словами типу *дезорганізація* запозичений з французької мови; фр. *dés-* «від-» є формою префікса *dé-* перед початковим голосним твірної основи; походить з лат. *dis-*, що означає відділення, роз'єднання, розчленування; на романському ґрунті префікс *dis-* частково змішався з *de-*.— СІС 193; Bloch 201, 214; Dauzat 229, 240; Walde—Hofm. I 354.— Див. ще *дис-*.

дезертїр, *дезертїрство*, *дезертїрувати*;— р. *дезертїр*, бр. *дэзерцір*, п. вл. *dezertter*, ч. слц. *dezertér*, болг. *дезертїр*, м. *дезертїр*, схв. *дезертїр*, слн. *dezertér*;— через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. *Deserteur*) запозичено з французької; фр. *déserteur* «дезертир» походить від *désertter* «покидати, дезертирувати» або відбиває безпосередньо лат. *dēsertor* «дезертир»; в обох випадках слово пов'язане з лат. *dēsere* «залишати, дезертирувати», утвореним за допомогою префікса *dē-*, що означає відділення, позбавлення, від *serere* «з'єднувати, зв'язувати», спорідненого з дісл. *serpaid* «з'єднує», гр. *εἶρω* «ставлю в ряд», дінд. *sarat* «нитка», гот. *sarwa* «зброя», лит. ст. *seris* «нитка, дратва».— СІС 193; Шанский ЭСРЯ I 5, 47; Фасмер I 494; Dauzat 240; Дворецкий—Корольков 274; Walde—Hofm. I 522—523.

дезинфекція, *дезинфектор*, *дезинфекційний*, *дезинфікувати*;— р. болг. *дезинфекция*, бр. *дэзінфєкция*, п. *dezynfekcja*, ч. *dezinfekce*, слц. *dezinfekcia*, вл. *desinfekcija*, м. *дезинфекција*, схв. *дезинфекција*, слн. *dezinfekcija*;— запо-

зичення з французької або німецької мови; фр. désinfection (нім. Desinfektion) «дезинфекція» утворене за допомогою префікса dés- (означає знищення, відсутність чогось) від infection (нім. Infektion) «зараження», що походить з пізньолат. infectio «тс.». — СІС 193; Шанский ЭСРЯ I 5, 48; Holub—Lyer 129; БЕР I 333; Dauzat 406. — Див. ще дез-, інфекція.

деінде, ст. *где инѣде, гдѣ инѣѣ, где индей* (XVII ст.); — р. ст. *гдѣ инѣѣ*, п. *gdzie indziej*, ст. *gdzie indzie* (XV ст.); — результат поєднання прислівників *де* та *інде*, що часто вживалися в мові поруч (у староросійській мові зустрічається й *инѣѣ гдѣ*); можливо, поширеність словосполучення в українській мові підтримувалася вживаністю його в польській. — Бевзенко НЗ УЖДУ 37, 23; Sławski I 457; Cyran Przystółki polskie 20—21. — Див. ще де¹, інде.

[дѣйкати] «говорити, казати, поговорювати», *подѣйкувати*; — пов'язане з ст. *дей* «мов, мовляв», яке разом з р. *де*, п. ст. *dzie* «тс.», болг. *де* (частка) «же, ну» зводиться до псл. *děti* (*dějati*) «казати; діяти» (др. *дѣти, дѣяти* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; БЕР I 328; ЭССЯ 4, 229—230. — Див. ще діти², — Пор. ді.

[дѣйтися] «переводитися, пропадати»; — неясне.

[дѣйко] «ану, давай, нумо» (спонукальний вигук); — очевидно, результат видозміни незафіксованого *дай-ко, можливо, уподібненого до вигуку *гей* (пор. також *дали* і [*дѣлі*], *далебі* і [*дѣлебі*]). — Див. ще діти, -ка.

дейне́ка (іст.) «народний повстанець», *дейне́га* Я, *дейне́к* Ж, *дѣйна* Я «тс.», *дейне́цтво*, *дейне́цький*, ст. *дейнека* (з XVII ст.; вперше *дейне́ками*, за Літописом Величка, було названо солдатів піхотного полку, організованого у 1657 р. і озброєного рогатинами, косами, дрюччям та ін.); — п. *dejpek* «козак», *dejpak* «тс.» (з укр.), болг. *дегенек* «палка; удар палкою», схв. (заст.) *дегѣнек* «удар палкою»; — запозичення з турецької мови; тур. *değnek* «палка; удар палкою» походить від перс. *дега́йк* «товста палиця, дрючок»; назва була перенесе-

на на повстанців, озброєних дрючками; тлумачення укр. *дейне́к* як складного слова, що виникло із словосполучення *де не який* (М. Костомаров, Гетманство Выговского, т. II, 72, за ним SW I 435), невірне. — Грінч. I 366; Brückner 86—87; Грабовецький Укр. істор. журнал 1962/2, 117.

де́ка¹ (муз.) «резонансна дошка у струнних інструментах; [покривало], [дѣйка] «резонансна дошка» Я, ст. *дека* «верхня дошка» (XVIII ст.); — р. болг. *дѣка* «резонансна дошка», бр. *дѣка* «тс.», п. *deka* «тс.; покривало, попона», [*dek*] «покривало», *deko* «резонансна дошка», ч. слц. нл. *deka* «покривало», полаб. *dek* «дах», схв. *дѣка* «покривало», слн. *déka* «тс.»; — через посередництво польської і чеської або словацької мов запозичено з німецької; н. *Décke* «покришка, покривало, верхня частина» пов'язане з *décken* «покривати», спорідненим з дінд. *sthágati*, *sthagayati* «покриває, закутує», гр. *στέγω* «покриваю», лат. *tego* «тс.», лит. *stógas* «дах», стсл. *о-стегъ, о-стежь* «одяг». — СІС 194; Шелудько 30; Шанский ЭСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Горяев 439; Brückner 87; Holub—Kop. 98; Machek ESJČ 83; Kluge—Mitzka 124; Walde—Hofm. II 654—655. — Див. ще стіг. — Пор. дах.

[де́ка²] «залізна платформочка з дірочками на чотирьох колесах, для піджарювання м'яса» Я, [*дѣко*] «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки, сковорода» Мо, Л, [*дѣчко*] «тс.» (зменш.) Мо; — запозичення з польської мови; п. (заст.) *deka* «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки», очевидно, пов'язане з н. *Décke* «покришка». — Див. ще де́ка¹.

[де́ка³] «десять грамів» Ж, [*ди́ко*] «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. (розм.) *deka*, як і ч. слц. слн. *deka*, *deko*, схв. (розм.) *дѣка* «тс.», є результатом скорочення складного слова *deka-gram*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Sł. wug. obsuch 138. — Див. ще дека-

дека- (перший компонент складних слів типу *декаграм*, *декалітр*, *декагон*); — р. болг. м. *дека-*, бр. *дѣка-*, п. ч. слц. вл. *deka-*, схв. *дѣка-* «тс.»; — у складі відповідних слів запозичено із західноєвропейських мов (пор. н. *Dekagramm*,

Dekaliter, англ. decagram(me), decalitre, фр. decalitre, decagone), у яких походять з гр. δέκα «десять», спорідненого з псл. desęть, укр. д́есять. — СІС 194; Kopaliński 202. — Див. ще д́есять. — Пор. деци-.

декабрист (іст.), *декабризм*; — бр. *дзекабрыст*, п. *dekabrysta*, ч. *děkabrista*, слц. *dekabrista*, вл. *dekabrist*, болг. *декабрист*, схв. *декабрист(а)*, слн. *dekabrist*; — запозичення з російської мови; р. *декабрист* з'явився в 30-х роках ХІХ ст. як назва учасника повстання проти російського самодержавства 14 грудня 1825 р.; утворено від р. *декабрь* «грудень» (пор. укр. ст. *декабрь*, ХІV ст.), запозиченого у давньоруську мову з латинської через середньогрецьку; лат. *december* «грудень» пов'язане з *desem* «десять», спорідненим з псл. *desęть*, укр. *д́есять* (у римському календарі грудень був десятим місяцем, оскільки рік починався з 1-го березня). — Шанский ЭСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Holub—Lyer 123. — Див. ще д́есять.

декаграм — див. **грам**, **дека-**.

декада, *декадник*, *декадний*, *подекадний*; — р. болг. м. схв. *декада*, бр. *дэкада*, п. вл. нл. *dekada*, ч. слц. слн. *dekáda*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *décade* «декада, десятиріччя», н. *Dekáde* «десяток; декада» походять від гр. δεκάς, род. в. δεκάδος «десяток; декада», спорідненого з лат. *desem* «десять», псл. *desęть*, укр. *д́есять*. — СІС 194; Шанский ЭСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 123; Klein 407. — Див. ще д́есять. — Пор. **дека-**.

декаданс, *декадент*, *декадентізм*, *декадентство*; — р. *декаданс*, бр. *дэкаданс*, п. *dekadencja*, ч. *dekadence*, слц. *dekadencia*, болг. *декадентство*, м. *декаденција*, схв. *декаданса*, *декадєнција*, слн. *dekadéncsa*; — запозичення з французької мови; фр. *décadence* «занепад; період занепаду в мистецтві» походить від слат. *dēscadentia* «занепад», утвореного за допомогою латинського префікса *dē-*, що означає рух униз, від *cadere* «падати», спорідненого з дінд. *śad-* «відпадати, випадати», вірм. *casput* «падати, знижуватись», кіпр. *cesair* «град». — СІС

194; Шанский ЭСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Holub—Lyer 123; БЕР I 334; Dauzat 230; Klein 407; Walde—Hofm. I 128. — Див. ще **де-**.

д́екан¹ «керівник факультету у вузі; [чин католицького священика] Ж», *деканат*, *деканство*, [деканатик] «квота для декана» Ж, [деканова] «дружина декана» Ж, [деканівна] «дочка декана» Ж, ст. *дзіеканъ* «чин католицького священика» (ХVІІІ ст.); — р. болг. м. *дэкан* «керівник факультету», бр. *дэкан*, п. *dziekan* «керівник факультету; чин католицького священика», ч. *děkan*, слц. *dekan*, схв. *дэкан*, слн. *dekān* «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *decapus* «десятник, старший над десятьма (монахами, солдатами та ін.)», лат. *decānus* «десятник (у римському війську)» утворене від *desem* «десять», спорідненого з псл. *desęть*, укр. *д́есять*. — СІС 194; Richardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 203, 249; Holub—Kop. 98; Holub—Lyer 123; Machek ESJČ 113; БЕР I 334; Kluge—Mitzka 126; Klein 405. — Див. ще д́есять.

д́екан² — див. **дикан**.

декатировати (текст.), *декатировка*, *декатировання*, *декатировальник*, *декатирований*, *декатирований*; — р. *декатировать*, бр. *дэкаціраваць*, п. *dekатыzować*, ч. *dekátovati*, слц. *dekátovat'*, схв. *декатирати*, слн. *dekátirati*; — запозичення з французької мови; фр. *décatir* «декатировати» утворене за допомогою префікса *dé-* від *catir* «лощити (тканини); (ст.) тиснути, пресувати; ховати, приховувати», пов'язаного з нар.-лат. *soactire, утвореним від лат. *soactus* «примус, спонука», спорідненого з *sōgere* «збирати, ущільнювати; примушувати», яке було утворене за допомогою префікса *so-* (варіант префікса-прийменника *sum*, спорідненого з псл. *къ*, укр. *к*) від *agere* «діяти; гнати, переслідувати». — СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Горяев 88; Kopaliński 203; БЕР I 335; Dauzat 149; Walde—Hofm. I 23—24, 242. — Див. ще **а́гент**, **де-**, **к**.

декламация, *декламатор*, *декламацій-*

ний, *декламувати*, ст. *деклямовати* «виразно читати літературний твір» (XVII ст.);— р. болг. *декламация*, бр. *дэклама́цыя*, п. *deklamacja*, ч. *deklamace*, слц. *deklamácia*, вл. нл. *deklamacija*, м. схв. *декламация*, слн. *deklamacija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēclāmātio* «вправа в красномовстві, декламація» утворене від *dēclāmāre* «вправлятися у виголошенні промов, декламувати», що є префіксальним похідним від *clāmāre* «кричати, закликати, оголошувати», спорідненого з гр. *κἀλέω* «кричу», псл. **kolkoľ* «дзвін», укр. [*колокіл*].— СІС 195; Копалиński 203; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 227; Pokorny 548—549.— Див. ще *де-*, *колокіл*.

декларация, *декларативний*, *декларувати*, ст. *деклярація* «оповіщення, заява», *декляровати* «оголошувати» (XVI ст.);— р. болг. *декларация*, бр. *дэкла́рацыя*, п. *deklaracja*, ч. *deklarace*, слц. *deklarácia*, вл. нл. *deklaracija*, м. схв. *декларация*, слн. *deklaracija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēclārātio* «вислів, прояв» пов'язане з *dēclārāre* «оголошувати, виражати», що є префіксальним похідним від *clārāre* «висвітлювати, поясняти», пов'язаного з *clārus* «гучний; ясний, світлий; зрозумілий», спорідненим з лат. *clāmāre* «кричати».— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 55—56; Фасмер I 495; Копалиński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 228; Pokorny 548—549.— Див. ще *декламация*.

деко — див. *дека*¹, *дека*².

декокт, ст. *декокт* (XVIII ст.);— р. *декокт*, бр. *дэко́кт*, п. ч. слц. *dekokt*, слн. *dekokt*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēcoctum* «відвар» пов'язане з *dēcoqui* «відварюю, варю», утвореним за допомогою префікса *dē-* із значенням відділення або завершення дії від *coquo* «варю», спорідненого з дінд. *rácati* «варить, пече», ав. *raçaiti* «тс.», гр. *πέσσω* «варю», псл. **pekti*, укр. *пекти*.— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 56; Фасмер I 495; Копалиński 204; Klein 348, 411; Walde—Hofm. I 270—271.— Див. ще *де-*, *пекти*.— Пор. *кок*².

декольте́, *декольтований*, *декольтувати*;— р. *декольте́*, бр. *дэкальтэ́*, п. *dekolt*, ч. слц. слн. *dekolté*, болг. м. *деколте́*, схв. *деко́лтэ́*;— запозичення з французької мови; фр. *décolleté* «декольте» пов'язане з *décolleter* «декольтувати; (ст.) знімати з шиї хусточку», утвореним за допомогою заперечного префікса *dé-* від *collet* «комірець» — демінутивної форми від *col* «комір», пов'язаного з *coi* «шия», що продовжує лат. *collum* «тс.», споріднене з гот. *hals*, дангл. *heals*, нвн. *Hals* «тс.»; ie. **q^hel-* «крутити, вертити» (до семантики пор. р. *вертеть* — *вóрот*, *воротни́к*).— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57; Фасмер I 495; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Dauzat 186, 187, 211, 231; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще *де-*.— Пор. *колье́*.

декорация, *декоратор*, *декорум*, *декоративний*, *декорацийний*, *декорувати*;— р. болг. *декорация*, бр. *дэкара́цыя*, п. *dekoracja*, ч. *dekorace*, слц. *dekorácia*, вл. нл. *dekoracija*, м. схв. *декорация*, слн. *dekoracija*;— запозичення з середньолатинської мови; слат. *decorātio* «оздоба, прикраса» пов'язане з *decorāre* «прикрашати», утвореним від *decus* (род. в. *decoris*) «краса», спорідненого з *decēre* «прикрашати; личити», дінд. *daśasyāti* «робить честь», ав. *dāšta-* «зберігати(ся)», гр. *δέχομαι* «приймати, сприймати», можливо, також з цсл. *десити* «знайти», *досити* «тс.», схв. *дѣсити* «зустріти», укр. [*судосити*] «тс.».— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57—58; Копалиński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 411; Walde—Hofm. I 330—331.

декрет, *декретувати*, ст. *декрет* «наказ, постанова» (XVI ст.), *декретовати* «видавати декрет» (XVII ст.);— р. болг. м. *декрет*, бр. *дэкрэ́т*, п. ч. вл. *dekret*, слц. слн. *dekrét*, схв. *дѣкрет*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēcrētum* «постанова» пов'язане з *dēcernere* «вирішувати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *cernere* «враховувати, помічати, вирішувати», спорідненого з гр. *κρίνω* «відділяю, вибираю, вирішую», гот. *hrains* «чистий», лит. *krijas* «обід решета», лтс. *krija* «луб», псл. **kraĵь*, укр. *край*.— СІС 196; Richhardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 58; Фасмер I 495;

Kopaliński 204—205; Holub—Lyer 124; Holub—Kop. 98; БЕР I 335; Walde—Hofm. I 205—206; Klein 411.— Див. ще де-, край.

делегат, делегация, делегувати; — р. болг. м. *делегат*, бр. *дэлегат*, п. вл. *delegat*, ч. слц. слн. *delegát*, нл. *delegacija*, схв. *делэгат*; — запозичено з латинської мови, очевидно, через польське посередництво; лат. *dēlēgātus* «посланець» є діеприкетником від *dēlēgāre* «відправляти, доручати», утвореного за допомогою префікса *dē-* від *lēgāre* «відправляти послом», спорідненого з *lex* (род. в. *lēgis*) «закон». — СІС 196; Шанський ЭСРЯ I 5, 59; Фасмер I 496; Kopaliński 205; Holub—Lyer 124; БЕР I 336; Klein 418; Walde—Hofm. I 779—780, 789—790.— Див. ще де-, легальний.

делікатес, делікатесний; — р. болг. м. *деликатес*, бр. *даликатес*, п. *delikates(y)*, ч. слц. вл. *delikatesa*, схв. *деликатес*, *деликатеса*, слн. *delikatésa*; — запозичення з французької мови; фр. *délicatesse* «ніжність, вишуканість, легкість» утворене від *délicat* «ніжний, смачний, вишуканий», що походить з лат. *dēlicātus* «тс.». — СІС 196; Шанський ЭСРЯ I 5, 60; Фасмер I 496; Holub—Lyer 124; Dauzat 235; Klein 419.— Див. ще делікатний.

делікатний, [делікація] «делікатність» Ж, *делікатничати*, ст. *деликатъ* «розпечена людина», *делъкатъ* «тс.», *делектоватися* «розкошувати», *деликацкый* «витончений» (XVII ст.), *деликатный* «тонкий, м'який», *делъкатный* «м'який» (XVIII ст.); — р. *деликатный*, бр. *даликатны*, п. *delikatny*, заст. *delikat* «розпечена людина», ч. *delikátní*, слц. *delikátny*, болг. м. *деликатен*, схв. *деликатан*, слн. *delikáten*; — через польську мову запозичено з французької; фр. *délicat* «ніжний, тонкий» походить від лат. *dēlicātus* «тс.», діеприкетника від **dēlicāre*, спорідненого з *dēlicere* «зманювати, спокушати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *lacio*, *lacere* (<**laq̥-iō*) «тс.», пов'язаного з *laqueus* «петля, пуга», дальші етимологічні зв'язки яких залишаються не зовсім ясними.— СІС 196; Акуленко 142; Шанський ЭСРЯ I 5, 60—61; Фасмер I 496;

Holub—Lyer 124; БЕР I 337; Dauzat 235; Gamillscheg 309; Kluge—Mitzka 126; Klein 419, 856; Walde—Hofm. I 336—337, 744—745.

[делія] «ведмежа або вовча шуба», ст. *делія*, *дълія*, *делъя* (XVI ст.), *делъа*, *делюра*, *делърка* (XVII ст.); — р. ст. *дылъя* (вид одягу), п. *delia* «плащ, верхній чоловічий одяг», *delja*, [delura, deljural], заст. *telej*, *talej* «тс.»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; може бути виведене від тур. *telli* «затканий, гаптований золотими та срібними нитками», пов'язаного з *tel* «нитка; дротина»; п. *delia* зіставляється також із тур. *degiley*, *degle* (вид одягу) (Sł. wyr. obcych 141). — Тимч. 691.

[делонний] «гарний» Ж, [дел(ь)онний] «ніжний, гарний», [дельона] «гарна дівчина» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. *deli* «стрункий, ставний, гарний, милий», *delien* «струнко, гарно, люб'язно», очевидно, запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво сербохорватської; схв. *дели* «сміливий, хоробрий», *делија* «молодець, хоробра людина» походять від тур. *deli* «гарячий; запальний, хоробрий; божевільний, шалений», яке зводиться до ар. *delil* «дурний». — Bączni 49; MNTESz I 608; Skok I 390; БЕР I 336—337.

[дель] «перегородка в хліві» Я, [дэлі] «тс.» Я, *деліна* «дошка, брусок», *деління* (зб.), ст. *делевати* «будувати з дилів» (XVI ст.); — п. [del] «дошка, балка», *deliny* «підлога, паркет», ч. [delina] «підлога з дощок», вл. *delčica* «кахель; дошка (шкільна); паркет», нл. *deła* «дошка», *delany* «зроблений з дощок», *delkany*, *delkaty* «тс.», *delowaś* «вистилати підлогу дошками»; — через посередництво польської мови запозичено з нижньонімецької; снн. *dele* «підлога; сїни; тік», нн. *dēl(e)* «тс.» пов'язані з нвн. *Diele* «дошка, підлога». — Sławski I 185; Machek ESJČ 83, 114; Kluge—Mitzka 131—132.— Див. ще диль¹.

[дэльва] «бочка, діжка» Я, ст. *делва* (XVII ст.); — р. церк. *дэльва*, *делвь*, др. *делва*, *делвьвь*, *делвь*, *дълы*, *дълы* (род. в. *дълве*) «тс.», болг. *дэльва* «великий глиняний посуд з двома ручками», стсл. *дълы*; — псл. *dъly/dely* (род. в. *дъльве*!

del'be) «бочка, діжка» споріднене з лат. *dōlium* «тс.», ірл. *delb* <*deluā- «форма», дкіпр. *delu* «фігура», кіпр. *delw* «тс.»; іє. **del-* «обробляти»; з цим же коренем пов'язують укр. *дóля, долóня*; Боев (БЕ 1965/1, 14) вбачає в болг. *дélва* запозичення в праболгарську мову з аланської; виводиться також (Кримський Розвідки 57, 209—210) від ар. *dalw* «цеберка» (пор. Скорчев БЕ 1956/2, 163). — Фасмер I 496; Преобр. I 178; Младенов 124; БЕР I 336; Трубочев Рем. термиол. 241—245; ЭССЯ 5, 210; Верн. I 252; Trautmann 55; Walde—Hofm. I 364—365; Pokorny 194—195.

дэльта «гирло річки, розгалужене на рукави»; — р. *дэльта*, бр. *дэльта*, п. ч. слц. вл. *delta*, болг. м. *дэлта*, схв. *дэлта*, слн. *déltā*; — запозичення з західноєвропейських мов; нвн. *Déltā*, фр. англ. *delta* «тс.» походять від назви грецької літери Δ «дэлта», форму якої нагадує розгалужене гирло річки (спочатку *дельтою* називалося гирло Нілу); гр. *дэлта* за походженням є гебрайським словом *dālet*, варіантною формою до *déleth* «двері», спорідненого з фінікійським *daleth*, ак. *daltu*, угаритським *dl* «тс.»; назва літери була зумовлена подібністю її первісного написання (у фінікійців) до форми дверей. — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 338; Klein 398, 420; Dauzat 236.

дельфін, ст. *делфинъ* (XVII ст.); — р. *дельфін*, бр. *дэльфін*, др. *дельфисъ*, п. вл. *delfin*, ч. слц. слн. *delfin*, болг. *делфин*, м. *делфин*, схв. *дэльфйн*; — через посередництво латинської і, можливо, німецької мов (лат. *delphin*, *delphinus*, нім. *Delphin*) запозичено з грецької; гр. *дэлфіс* (род. в. *дэлфїнос*) «дельфін» пов'язане з *дэлфóс* (анат.) «матка», яке зіставляють з дінд. *gārbha-ḥ* «утроба; зародок», ав. *garəwa* «тс.», *gərbuš-* «молода тварина», стсл. *жрѣва*, укр. *жереб'я*; назва дельфіна зумовлена подібністю форми тіла тварини до анатомічного органа (Kretschmer DLZ 1893, 170), або, скоріше, тим, що дельфіни належать до живородних (Скорчев БЕ 1956/2, 161). — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Фасмер I 497; Holub—Lyer

124; Holub—Kop. 135; БЕР I 338; Dauzat 236; Klein 223, 420, 473; Frisk I 362—363; Boisacq 174—175; Pokorny 473. — Див. ще **жеребéць**.

демагóг, демагóгія, демагогічний; — р. болг. м. *демагóг*, бр. *дэмагóг*, п. ч. вл. *demagog*, слц. слн. *demagóg*, схв. *демагog*; — запозичення з грецької мови; гр. *δημαγωγός* «народний вождь; демагог» є складним утворенням з основ іменника *δῆμος* «народ, країна», спорідненого з дірл. *dām* «натоп; послідовник», дкіпр. *dauu* «залежний, підлеглий», кіпр. *daw(f)* «зять», дкорн. *dof* «тс.», і прикметника *ἄγωγός* «ведучий», пов'язаного з *ἄγω* «веду, жену», спорідненим з лат. *ago* «тс.»; негативного значення слово *демагóг* набуло ще в давньогрецькій мові. — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 339; Klein 421; Dauzat 236; Frisk I 380—381; Boisacq 10—11, 182. — Див. ще **агéнт**.

демарка́ція, демаркаці́йний; — р. болг. *демарка́ция*, бр. *дэмарка́цыя*, п. *demarkacija*, ч. *demarkace*, слц. *demarkácia*, м. *демаркациóнен*, схв. *дэмаркациóннї*, слн. *demarkácija*; — через посередництво французької мови (фр. *démarcation*) запозичено з іспанської; ісп. *demarcación* походить від *demarcar* «позначати кордон», утвореного за допомогою префікса *de-* (з лат. *dē-*) від *marcar* «позначати», пов'язаного з *marca* «відмітка (кордону)», що відповідає свн. *marke* «тс.». — СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 64; Holub—Lyer 125; БЕР I 339; Dauzat 236, 461; Klein 421. — Див. ще **де-ма́рка**.

[дэ́мгатися] «підніматися, випрямлятися; набиратися духу» Ж; — неясне.

[дэменіти] «довгодесь баритися» Ж; — неясне.

дэменó «кермо» Г, СУМ, НЗ УЖДУ 15, **[дэмен]** «корма, стерно, кермо Пі, Бі; лавка на човні; човен Ж», **[дэмена]** «лавка на човні; човен» Ж, **[дэмін]** «човен» Ж, **[дэменичик]** «стерновий» Бі, **[дэменний]** «тс.», **[дэментовати]** «керувати судном» Бі; — р. **[дэмень]** «кермо», болг. *димен*, *дюмен*, схв. ст. *дүмен* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *dümen* (*Idemen*) «кермо» походить від *it*.

timóne «кермо, стерно, штурвал, дишло», яке зводиться до лат. tēmo (род. в. tēmōnis) «дишло», спорідненого з двн. dīhsala, дісл. fīsl, прус. teansis «тс.» і далі з ав. thanjayeiti «тягне», псл. tēpōti, укр. *тягті́*. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 84; Макарушка 7; БЕР I 469; Bern. I 259; Mikl. EW 46; TEI I 288; Räsänen Versuch 142; Walde—Hofm. II 658. — Див. ще *дйшло*, *тягті́*.

Дементій, *Дометій*, [Дёмко] Ж, ст. *Дометій* «свыше дарованный» (1627); — р. *Демёнтий*, бр. *Дзямёнцій*, др. *Доментии*, схв. *Доментійан*, стсл. **Дометии**, **Доменьтии**; — через посередництво церковнослов'янської і середньогрецької мов (сгр. Δομέτιος) запозичено в давньоруську мову з латинської; лат. Dometius, Domitius пов'язане з domitio «повернення додому, на батьківщину», що виникло через проміжну форму domitio «тс.» із словосполучення domum itio «тс.», в якому domum «додому» є зн. в. слова domus «дім», спорідненого з псл. domъ, укр. *дім*, а itio «ходіння, рух» пов'язане з itāre «ходити», Itē «іти», спорідненим з псл. itī, укр. *іті́*; виводиться також (Петровский 94; Сл. вл. імен 207) від лат. domāre (дієприкм. domitum) «приборкувати». — Фасмер I 497; Корш Сб. Дринову 55; Constantinescu 45; Walde—Hofm. I 369—370, 406—409. — Див. ще *дім*, *іті́*.

Демід, ст. *Демидовъ* (прикм., 1472), *Диомидъ* «дивенъ съвѣтникъ або славно съвѣщателъ» (1627); — р. *Демід*, заст. *Диомид*, бр. *Дзямід*, др. *Диомидъ*, стсл. **Диомидъ**, **Диомидии**; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; гр. Διομήδης є складним словом, перша частина якого пов'язана з Δίος, род. в. від Ζεύς «Зевс», спорідненого з псл. дѣнь, укр. *день*, *дивітися* та ін., а друга містить основу дієслова μέδομαι «підключуся, охороняю; обмірковую», етимологічно не зовсім ясного. — Сл. вл. імен 207; Беринда 201; Петровский 94; Constantinescu 44; Bogdan Romanoslavica 3, 289; Frisk I 396, 610—611, II 223. — Див. ще *день*.

[демикати] «рвати» Ж, [подемикати] «поламати, потрощити» ВеУг, [розди-

мікати] «розбити, роздробити» Ж, [роздимичити] «тс.» Ж; — ч. [demikát] «їжа з сиру», слц. rozdemikat' «розкидати (по кусках, по частинах)», demikát «їжа з покритих бринзи та хліба»; — запозичення із східнороманських мов; молд. *думика́* «дрібно нарізувати, кришити (харчові продукти); жувати», *думика́т* «кусок», рум. dumićá «кришити, дрібно різати», dumićát «кусок; їжа з покритого хліба, пшона» походять від лат. *dēmīcāre «подрібнювати», утвореного за допомогою префікса dē- від mīca «крихта, крупинка», спорідненого з гр. μικρός «малий, короткий», двн. smāhi «малий, незначний, низький», smāhen «зменшувати», дангл. smēalīc «дрібний; точний», дісл. smāg «малий», нвн. Schmach «ганьба», schmāhen «ляти, ганьбити». — Machek ESJC 114; Crânjală 248; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 84; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛМ 123; Walde—Hofm. II 85. — Див. ще *де-*, *мікро-*.

демикотон «напівбавовняна тканина», *демикотон* КІМ, [микитон], *демикотонний*, *демикотонний*, [микитонний]; — р. *демикотон*, бр. *дэмикатон*, слц. demikotón, болг. *демикотон*, *димикатон*; — запозичення з французької мови; фр. demicoton «тс.» є складним словом, утвореним з основ demi «половина», що походить від нар.-лат. dīmedius «половинний», пов'язаного з лат. dīmidius «тс.», утвореним за допомогою префікса dis- (dī-) «роз-» від прикметника medius «середній», спорідненого з псл. *medja, укр. *меж́а*, і coton «бавовна», запозиченого через посередництво італійської мови з арабської (ар. قوٹون, qūṭun «тс.»). — СІС 1951, 183; Фасмер I 498; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Korsch AfSlPh 9, 497; БЕР I 391; Dauzat 211, 236; Klein 360; Walde—Hofm. I 353, II 57—58. — Див. ще *дис-*, *меж́а*.

демисезонний, *демисезон*; — р. *демисезонний*, бр. *дэмисезонавы*, п. demi-saison, болг. *демисезонен*; — запозичення з французької мови; фр. demi-saison «демисезонне пальто; напівсезон», є складним словом, утвореним з основ demi «половина» і saison «сезон». — СІС 198; Шанський ЭСРЯ I 5, 64—65; Kopaliński 207;

БЕР I 339; Dauzat 236, 646; Klein 422.— Див. ще *демікотбн*, *сезбн*.

[дѣмки] «бокові стінки дивана»;— очевидно, пов'язане з [дўна] «перина», *дўти*, *дму* (пор. [обдѣмок] «людина, що об'їлася, із здутим животом»).— Див. ще *дўти*¹.— Пор. *дўна*, *подўшка*.

[дѣмнати] «запрошувати до столу; підбадьорювати, підганяти» Г, Ж, [деменўти] «штовхнути»;— запозичення з молдавської мови; молд. *ындемнă* «спонукати, закликати, підганяти» походить з лат. *indeminare «тс.» (пор. також фр. *emmenager* «відводити, відвозити»), утвореного з прислівника *inde* (<*im-de) «звідти», який складається з займенникової форми *im* (від *is*) та прийменника *dē* «з, від», і дієслова *minare* «поганяти», спорідненого з лит. *minti* «м'яти», псл. *męti*, укр. *м'яти*; початкову частину *ын-* в українській мові опущено; менш переконливе пов'язання (Scheludko 131) з рум. *demn* «достойний, гідний».— *Vrabie Romanoslavica* 14, 139; *Puşcariu* 71—72; *Walde—Hofm.* I 692, II 90.— Див. ще *де-*, *йогó*, *м'яти*.

[дѣмня] «димар; горно; кузня» Ж, [дїмня] «тс.» Ж;— власне українське утворення, пов'язане з основою дієслова [дїмати] «дути (міхом)», [об-дѣмати] «обчищати» (власне, «обдувати»); паралелізм *е:и* в реєстрових іменниках відповідає діалектному паралелізму голосних у коренях відповідних дієслів.— Див. ще *дїмати*.— Пор. *дóмна*.

демобілізація, *демобілізований*, *демобілізувати*;— р. болг. *демобилизация*, бр. *дѣмобілізацыя*, п. *demobilizacja*, ч. *demobilizace*, слц. *demobilizacia*, вл. *demobilizacija*, м. схв. *демобилизація*, слн. *demobilizacija*;— запозичення з французької мови; фр. *démobilisation* «демобілізація» походить від дієслова *démobiliser* «демобілізувати», утвореного за допомогою заперечного префікса *dé-* (з лат. *dē-*) від *mobiliser* «мобілізувати, приводити в рух», пов'язаного з прикметником *mobile* «рухливий, пересувний», який походить від лат. *mobilis* «тс.».— СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 65; *Holub—Lyer* 125; *Dauzat* 229, 479; *Klein* 422.— Див. ще *де-*, *мобільний*.

демократія, *демократ*, *демократизм*,

демократизація, *демократичний*, *демократизувати*, ст. *демокрація* (XVII ст.);— р. *демократия*, бр. *дѣмакратыя*, п. *demokracja*, ч. *demokracie*, слц. *demokracia*, вл. нл. *demokratija*, болг. *демократия*, м. *демократија*, схв. *демократија*, слн. *demokracija*;— запозичення з грецької мови; гр. *δημοκρατία* «народне управління» є складним словом, утвореним з основ іменника *δῆμος* «народ» і дієслова *κράτεω* «правити, володіти; бути сильним», пов'язаного з *κράτος* «сила, влада».— СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 66—67; *Фасмер* I 498; *Holub—Lyer* 125; *Holub—Kop.* 98; БЕР I 340; *Klein* 422; *Frisk* II 8—10.— Див. ще *аристократ*, *демагог*.

дѣмон, [дїмін] Я, *демонізм*, *демонічний*, ст. *дѣмонъ* (XV ст.);— р. болг. м. *дѣмон*, бр. *дѣман*, др. *демонъ*, *дѣмонъ*, п. *demon*, ч. слц. слн. *démon*, схв. *дѣмбн*, *дѣмон*, стсл. *демонъ*, *дѣмонъ*;— через церковнослов'янську мову запозичено у давньоруську з грецької; гр. *δαίμων* «божество; дух; душа померлого; диявол» пов'язане з *δαίωμα*, *δαίω* «ділю, розподіляю» (як дперс. *bagā-«бог»*, псл. *bogъ* з ав. *bagā-* «доля» або дінд. *bhāga-* «доля; той, хто наділяє; пан» з *bhājati* «наділяє»), а також з *δῆμος* «народ, країна».— СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 67; *Фасмер* I 498; *Преобр.* I 178; *Holub—Lyer* 125; БЕР I 340; *Klein* 423; *Frisk* I 340—342; *Boisacq* 162.

демонстрація, *демонстрант*, *демонстратор*, *демонстративний*, *демонструвати*, ст. *демонстрація* «вияв, показ» (XVII ст.);— р. болг. *демонстрация*, бр. *дѣманстрацыя*, п. *demonstracja*, ч. *demonstrace*, слц. *demonstracia*, вл. нл. *demonstracija*, м. схв. *демонстрація*, слн. *demonstracija*;— запозичення з латинської мови; лат. *demonstratio* «показування» пов'язане з *dēmonstrāre* «показувати», утвореним з допомогою префікса *dē-* від *monstrāre* «тс.», яке через *mōnstrum* «знак, призивітка» пов'язується з *monēo* (<*monéjō) «нагадую, попереджаю», що є формою каузатива до *temini* (<*temonai) «пам'ятаю», спорідненого з гр. *μέμονα* «прагну, пригадую» з неповною редуплікацією кореня

* мep- «думати», засвідченого також у лат. meps «розум, мислення», псл. pa-мeть, укр. пaм'ять. — СІС 198; Шанський ЭСРЯ I 5, 68; Фасмер I 498; Коралиński 208; Holub—Lyer 125; БЕР I 340; Klein 423, 1000; Walde—Hofm. II 65—67, 69—70, 107, 109—110. — Див. ще де-, пaм'ять.

деморалізація, деморалізований, деморалізувати; — р. болг. деморализация, бр. дeмaрaлiзaцiя, п. demoralizacja, ч. demoralizace, слц. demoralizacia, м. схв. деморализация, слн. demoralizacija; — запозичено через російську мову з французької: фр. démoralisation утворене за допомогою префікса dé- із значенням заперечення, відсутності чогось, що зводиться до лат. de- «тс.», від moral «моральний», яке походить від лат. mōrālis «тс.». — СІС 199; Шанський ЭСРЯ I 5, 69; Holub—Lyer 125; Dauzat 484. — Див. ще де-, мораль.

Дем'ян, Дам'ян, [Демань Ж, Демнян], Демко, Демусь Я, Демо, [Демканя ВеЛ, Димань Ж], ст. Demian (1395), Даміанъ «злопитател» (1627); — р. Демьян, заст. Даміан, бр. Дзям'ян, др. Даміанъ, п. Damian, ч. слц. Damián, вл. Demjan, болг. Дам'ян, схв. Damijan, Damjan, слн. Damijan, стсл. Даміанъ; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Δαμιανός, можливо, пов'язане з іменем богині Δαμία або з дієсловом δαμάζω «підкорюю»; вважається також (Илчев 155) запозиченням з гебрайської мови. — Сл. вл. імен 207; Петровский 94; Constantinescu 44.

денатурат, денатурант, денатуратник, денатурація, денатураційний, денатурований, денатурувати; — р. болг. денатурат, бр. дeнaтyрaт, п. denaturat, ч. слц. denaturát, м. денатурира «денатурує», схв. денатурисати «денатурувати», слн. denaturacija; — терміни, пов'язані з илат. denaturatus «позбавлений природних властивостей», утвореним за допомогою префікса de-, що означає відсутність чогось, від nātūra «природа; природні властивості»; пор. фр. dénaturer «зробити неприродним». — СІС 199; Шанський ЭСРЯ I 5, 70; Sl. wyg. obsyuch 144; Holub—Lyer

126; РЧДБЕ 186. — Див. ще де-, на-тура.

дeндe — див. дe-нe-дe.

[дендeра] (бот.) «дурман, Datura stramonium L.», [дeнтeра ВеБ, дeндeрe-вa Мак, дeндeрeвo Мак, диндeра, диндeрeвo, дивдeрeвo, дивдeрeв] «тс.»; — п. dendera, denderewa, dziedziara, dziedzierawa, dziedzierzawa, dziendziara «тс.» (з укр.); — неясне; визнання за вихідну форми дивдeрeвo (Brückner 112) здається сумнівним.

дeндyвaти — див. диндa.

дe-нe-; — складова частина неозначених займенників [дeнeякий Ж, дeнe-кoтрий Ж, дeнeхтo ВеБ] та прислівника [дe-нe-кyдa] ВеБ, що виникли в результаті контамінації неозначених форм типу дeякий і ст. нeякий чи п. пeякi (з пізнішою нефонетичною зміною нe- в нe-). — Див. ще де². — Пор. дe-нe-дe.

дe-нe-дe, [дeндe]; — р. [дe-нeгдe] «зрідка», бр. дe-нe-дe «місцями»; — очевидно, неточна калька п. gdzieniegdzie «тс.», утвореного з прислівників gdzie «де» і неозначеного piegdzie «десь» (пор. р. нeгдe, стсл. нeкyдe, псл. пeкyдe), у якому початкове неозначене піе- (<пe-) при калькуванні було сприйняте як заперечне піе- (<пe-). — Cyran Przystółki polskie 45—46. — Див. ще де¹, нe. — Пор. дe-нe-.

[дeнeжкa] «дрібна монета; 1/4 копійки», [дeнeгaй] «багатий», [дeнeжний] Ж, ст. дeнгa, дeнeгa (XV ст.), дeнeжний «вартістю в одну дeнгy» (XVIII ст.); — р. дeнeжкa, похідне від дeнeгa, мн. дeнeгy, ст. дeнeжкa (XV ст.), дeнeгa, дeнгa (XIV ст.), тeнкa (XV ст.), п. ст. dziengi (з р.); — запозичено, очевидно, в давньоруську мову з тюркських; пор. чаг. тaңкa «срібна монета; металеві гроші», чув. тeнкe «срібна монета, карбованець», каз. туркм. ккалп. тeңгe «монета», башк. тат. тaңкa «карбованець», узб. тaнгa «дрібна срібна монета; металеві гроші»; джерело тюркських слів вбачають у перс. dānag «монета» (сперс. dāng «тс.», дперс. danake), звідки також вірм. dang, dank «дрібна монета»; думка про зв'язок р. дeнeгa з тюрк. tamga «мітка, штемпель», damga «тс.» (Френ De origine vocabuli rosici denъgi, Ка-

зань, 1815; Mikl. EW 39; TEI 1, 281; Nachtr. 1, 26; Горяев 88; Преобр. I 179; Срезн. I 653) вважається застарілою. — Шанский ЭСРЯ I 5, 71—73; Фасмер I 499; Шипова 119; Brückner 109; Bern. I 183—184; Korsch AfSIPh 9, 496; Lokotsch 38; Егоров 242—243; Horn 118; Hübschmann 134; Ramstedt 395; Räsänen ZfSIPh 20, 449—450; MSFOu 98, 127—129.

Деніс, *Деніско*, ст. *Дениско* (1430), *Діонусій* (1627); — р. *Деніс*, заст. *Дионісій*, бр. *Дзяніс*, др. болг. *Дионісій*, п. *Dionizy*, ч. *Dionis*, *Dionysius*, слц. *Dionýz*, схв. *Dionysius*, слн. *Dionizij*, стсл. *Дионисин*, *Дионисъ*; — запозичено через церковнослов'янську мову в давньоруську з грецької; гр. *Διονύσιος* походить від імені бога *Διόνυσος* «Діоніс», за припущенням, фракійсько-іллїрійського. — Сл. вл. імен 207; Петровський 94; Constantinescu 44; Frisk I 396.

денісена (сорт черешні), [*денісена*] «тс.» Я; — р. *деніссена* «тс.»; — походить від нім. *Dönissens Knorpelkirsche* «черешня Денісена», утвореного за прізвищем особи, що вивела цей сорт у Німеччині (*Dönissen*); на українському й російському ґрунті відбулося зближення з ім'ям *Деніс*. — Атлас плодов России, вып. IV, СПб., 1903, 559.

[*дєнниця*¹] (дитяча хвороба); — др. *дѣна* «подагра», п. *дна* «артрит», ст. *denpoś* «подагра», *denna* *piemoc* «ломота в костях», *днава* *piemoc* «тс.», ч. *denpička* «пропасниця», *дна* «хвороба суглобів», слц. *дна* «подагра», болг. *дѣна* «хвороба», *дна* «тс.», *дѣно* «дитяча хвороба», схв. [*дна*] «колька», ст. *дна* «хвороба», стсл. *дѣна* «хвороба», *дѣна* «тс.»; — неясне; пов'язувалося з псл. *дѣпо* «дно, глибина; нутроші» і, далі, «хвороба внутрішніх органів» (Bern. I 245; Sławski I 149; Machek ESJČ 121); зіставлялося з р.-цсл. *дѣгна* «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63); вважається також результатом контамінації іє. **dhēigʰh-* «колоти, різати», звідки цсл. *дѣгна*, лит. *dýgti* «пробивати, проникати» та *дѣпо* «дно» (БЕР I 457). — Фасмер I 517—518; ЭССЯ 5, 173—174. — Пор. *денчánка*, *дна*.

[*дєнниця*²] (бот.) «перстач, калган,

Potentilla erecta, *Potentilla tormentilla*; — як назва лікарської рослини пов'язане з [*дна*] «матка» (див.).

[*денчánка*] «сліпа кишка» ВеНЗн, [*заднєна кішка*] «тс.» ВеНЗн; — ч. [*denpík*] «перший шлунок у жуйних тварин; товста кишка; сліпа кишка», *denní střevo* «сліпа кишка», ст. *denník* «живіт», вл. *deno* «шлунок жуйної тварини; товста кишка», нл. *deno* «череву; шлунок у тварин», болг. [*дѣняк*] «сліпа кишка», [*дѣнешник*] «тс.», [*дѣнек*] «шлунок тварини», *дѣнка* «ковбаса із свинини», слн. *dánka* «пряма кишка; сорт ковбаси», [*denka*] «тс.»; — похідне утворення від псл. *дѣпо* «дно, глибина; нутроші». — Machek ESJČ 121; Bezlaž ESSJ I 94. — Див. ще *дно*. — Пор. *дна*, *дєнниця*¹.

денщійк «солдат у царській армії, що прислужував офіцерові»; — бр. *дзяншчык*, ч. *denščik*, *děňščik*; — запозичення з російської мови; р. *денщійк* утворено за допомогою суфікса *-щійк* від *день* (пор. давнішу форму *деньщійк*), можливо, під впливом фр. *de jour* «черговий», утвореного від *jour* «день» (пор. пізніше р. *днєвальный*). — Шанский ЭСРЯ I 5, 71—72; Фасмер I 499. — Див. ще *день*.

день, *дєннійк* «щоденник; загородка для худоби; [метелик *Diurna Ж*], [*днєвник*] «тс.» Г, Ж, [*деннійця*] «ранкова зірка», [*дєвнійця Ж*, *деннійчка* ВеБ, *дєвнійчка* ВеБ, *дівнійчка* ВеБ, *демнійця* ВеБ, *демнійчка* ВеБ] «тс.», [*дєньки*] «оденки» Ж, *дніна*, [*днівка*] «робочий день» Ж, [*дєньщиця*] «чергова жінка в сім'ї, яка протягом дня обслуговує сім'ю за столом» Я, [*день-дєннички*] «з дня на день» Ж, *дєнний*, [*денічний Ж*, *днєвний Ж*], *днювальний*, [*днєний*], [*днінськи*] «щоранку» Ж, [*днінцьки*] «тс.» Ж, *днєми* (присл.), *дніти* «світати», [*деніти*] «тс.» Ж, *днювати*, [*днєвати*] «тс.» Ж, [*заднє*] «вдень» Я, *напередодні*, *одєнки* «зібрання жінок у зимові дні для рукоділля», *одєньки* «тс.», *одєнничка* «жінка, що прийшла на оденки», *переддєнь*, *передодєнь*, *передднєвати* Пі, *подєнний*, *подєнне*, *подєнка* (ент.), [*подєнька*] «тс.» Ж, *подєнник*, *подєнщик*, *подєнщина*, *удєнішний*, *удєнь*, [*удєнно*] Ж; — р. *день*, бр. *дєнь*, др. *дєнь*, п. *dzień*, ч. *den*, слц. *deñ*, вл. *dzeń*, нл. *zeń*,

полаб. dan, болг. м. ден, схв. *dān*, слн. *dān*, стсл. *дънь*; — псл. *дънь* «день»; — походить з іє. **di-*п- «ясний, блискучий», що є суфіксальним поширенням слабого ступеня кореня **dei-* «яснити, блищати», представленого в лит. *dienà* «день», лтс. *diena*, прус. *deinap* (зн. в.) «тс.»; споріднене також з дінд. *dīnam* «день», ірл. *depus* «проміжок часу», гот. *sin-teins* «щоденний», лат. *pūp-dinae* (мн.) «9 днів, проміжок між двома торжищами»; іє. **dei-/di-* з іншими суфіксами (-eu-, -u- і т. д.) засвідчене в назвах неба та богів: дінд. *dyáuh* «небо», лат. *deus* «бог», *Jovis*, *Jupiter*, гр. *Ζεός*, а також у кімр. *dyw* «день», псл. *diviti sę*, укр. *дивітися*. — Критенко Вступ 516, 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 72; Фасмер I 498—499; Преобр. I 179; Sławski I 195; Brückner 109—110; Machek ESJČ 114; БЕР I 341—342; Skok I 379—380; Bezljaj ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 213—214; Bern. I 253—254; Meillet RÉS 5, 10—11; BSL 27, 126—127; Топоров 318—319; Trautmann 55; Skardžius ZISIPh 26, 376; Pokorny 183—186; Specht 13, 159. — Пор. **дивітися**.

[дeнька] «калюжа» Ж; — очевидно, пов'язане з *дно*, пор. [одeньки] «залишки на дні», одeньки, подeньки, р. подoньки, п. odenki, oddenki, rodenki «тс.». — Див. ще *дно*.

департамент; — р. *департамент*, бр. *департамент*, п. вл. *departament*, ч. слц. слн. *departement*, болг. *департамент*, схв. *департман*; — запозичення з французької мови; фр. *département* «департамент, управління, відомство» походить від *départir* «розділяти», утвореного за допомогою префікса *dé-* «від-, роз-» (з лат. *dē-* «тс.») від *partir* «ділити на частини», пов'язаного з *partie* «частина», що зводиться до лат. *pars* (род. в. *partis*) «тс.». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; Klein 427; Dauzat 238. — Див. ще *де-партія*.

депеша; — р. болг. заст. м. *депеша*, бр. *дeпeша*, п. *depesza*, ч. *depeše*, слц. *dereša*, схв. *дeпeша*, *депeша*, слн. *depeša*; — запозичення з французької мови; фр. *dérêche* «депеша» утворено від *dérêcher* «швидко відправляти, приско-

рювати; (ст.) усувати перешкоди, звільняти», пов'язаного через антонімічне дієслово від тієї ж основи *empêcher* «заважати, перешкоджати» з слат. *impredicare* «спіймати в пастку», утвореним від лат. *pedica* «петля, пастка; пута», яке походить від лат. *pes* (род. в. *pedis*) «нога». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73—74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Klein 427; Kluge—Mitzka 127; Dauzat 238, 275. — Див. ще *де-педаль*.

депo, *депoвeць*; — р. болг. м. *депo*, бр. *дeпo*, п. слц. *depo* «склад, депо», ч. *depo*, *depot* «тс.», вл. *depot*, схв. *дeпo*, слн. *depo*; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. *dépôt* «склад, депо» (ст. *depost*) походить від лат. *dēpositum* «річ, віддана на зберігання», пов'язаного з *dēpōnere* «складати, залишати», що є префіксальним утворенням від *pōnere* «класти». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Dauzat 239; Walde—Hofm. II 335—336. — Див. ще *де-, пoза*¹.

депрeсія, *депрeсiвний*; — р. *депрeсія*, бр. *дeпpэcия*, п. *depresja*, ч. *deprese*, слц. *depresia*, вл. *depresija*, болг. *депрeсия*, м. *депрeсија*, схв. *депрeсија*, слн. *depresija*; — інтернаціональний термін (фр. *dépression*, н. *Depression*, англ. *depression*, іт. *depressione*), утворений від лат. *depressio* «заглибина», пов'язаного з *dēprimere* «придавлювати, принижувати», що є префіксальним похідним від *premere* «давити». — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 75; Holub—Lyer 126; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 360. — Див. ще *де-, прeс*.

депутат, *депутация*, [депутований] Я, [депутатований] Ж, ст. *депутат* «посол, делегат» (XVII ст.), *депутовати* «посилати» (XVI ст.); — р. болг. м. *депутат*, бр. *дeпутат*, п. *deputat*, ч. слц. слн. *deputát*, вл. нл. слн. *deputacija*, схв. *депyтaт*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēputātus* «призначений, посланий, уповноважений» (слат. «особа, послана до двору імператора») пов'язане з *dēputāre* «передавати, вважати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *putāre* «обмірковувати, впоряд-

ковувати; різати, очищати». — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 75; Фасмер I 499; Holub—Lyer 127; Holub—Kop. 99; БЕР I 343; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще *де-*, *ампутація*.

дер (вигук, що імітує крик птаха деркача та інші звуки), *дер-дєр* «тс.; дитяча гра з тріскачкою», *дєркати* «видавати звук *дер*», *деркотати* «тс.; деренчати, торохтіти», *деркотіти*, *дерчати* «тс.», [дєркало] «дитяча іграшка» Я, [деркотьоло, деркач] «тс.» Я, *дерчак* (ент.) «комаха (з породи коників)»; — ч. drkati «торохтіти», drkotiti «тс.; деренчати», слц. drkat' «торохтіти», drkotat' «цоко-тіти зубами», нл. derkotas «торохтіти», схв. дркати «дрижати, тремтіти», слн. drkotati «торохтіти»; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *дир*. — Machek ESJC 128. — Пор. *дир*.

[дєрба] «дерен», [дєрбіна] «дернина», [дєрбіна] «гушавина, хаці; пілина, переліг» Л, [дєрбовий], [дєрбати] «знімати дерен», [дєрбувати] «тс.»; — р. [дєрба] «переорана цілина; переліг, порослий дерном», [дєрбіна] «тс.», [дєрбіть] «дряпати, шкрябати», [дєрєбить] «тс.», бр. дєрбак «пружинна борона», ч. drbatі «дерти, дряпати», drbanу «тертий», слц. drba «нерест», drbat' «трясти, скубити», слн. drbaci «шкрябати, чесати, рити»; — псл. *dъrb-/derb- «шкрябати, здирати» походить від іє. *derbh- «тс.», що є поширенням кореня *der- «дерти»; — споріднене з двн. zurba «дерен», нн. torf «дерен, трава», нвн. Torf «торф», дфриз. дангл. turf, дісл. torf(a), шв. torf «тс.», дат. tǫrv «тс.; дерен; земля», дінд. darbhāh «трава, купина»; тлумачення ч. drbat як експресивного утворення до ч. drāti (Holub—Lyer 140; пор. також Holub—Kop. 106) безпідставне. — Фасмер I 499—500; Преобр. I 179; Bezlaј ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 219; Трубачев Рем. термиол. 238—240; Sl. prast. III 62—63; Верн. I 211, 254; Kluge—Mitzka 783; Pokoпny 211—212. — Пор. *доробайло*.

[дєрбак] «ледар, негідник; каліка» Ж, [дєрбак] «ледар, негідник» Вел; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. darebák «негідник, шалапут; ледар», як і ч. darebák «негідник, шала-

пут», dareba «тс.», п. [darebak, darembak, darembak] «тс.», daremnik «робітник, що працює задарма; дармоїд, негідник, шалапут; мала дитина», пов'язане з darebný (daremny) «даремний», утвореним від dar «дар», що відповідає укр. *дар*; на українському ґрунті слово *дєрбак* деетимологізувалося. — Machek ESJC 110; Holub—Kop. 96; Holub—Lyer 121. — Див. ще *дар*, *дати*.

дєрбі (спорт.) «змагання для трирічних і чотирирічних коней»; — р. болг. м. дєрби, бр. дєрбі, п. ч. слц. derby, схв. дєрби, слн. dєrbi; — запозичення з англійської мови; англ. Derby «дєрбі, щорічні кінні змагання в Епсомі» походить від прізвища лорда Дєрбі (Derby), який вперше провів ці змагання. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 76; Kopaliński 212; Holub—Lyer 127; Klein 430.

дєрбнік (орн.) «сокіл, Aesalon columbarius»; — р. дєрбнік «тс.», [дєрбнічок] «яструб, Falco vespertinus», бр. дєрбнік «Aesalon columbarius», п. dzierba «сорокопуд, Lanius L.»; — пов'язане з дєрба «дерен» (пор. р. дєрба «цілина, переліг, порослий дерном»); назва мотивується тим, що птах тримається відкритих місць. — Преобр. I 179; Горяев 88. — Див. ще *дєрба*.

[дєрван] «дернина» Ж; — р. [дєрван] «переліг», бр. дєрван, п. dugvan «тс.»; — через посередництво білоруської мови запозичено з литовської; лит. dirvonas «переліг» походить від dirvā «поле, земля», пов'язаного з dirti «здирати; звільняти від дерну» (Потебня К ист. зв. IV 18—19), спорідненим з псл. *dъrati, *derti, укр. дєрти; е в укр. дєрван з'явилося в результаті вторинного зближення з дєрба, дєрти і под. — Fraenkel 96—97. — Див. ще *дєрти*.

[дєрводзюбка] (орн.) «дятел» Ж; — складне слово, перша частина якого *дєрво-* «дерево» є результатом редукції другої голосної повноголосся у деяких західних говірках, а в другій частині є основа дієслова *дзюбати*; до словотвору пор. назву цього ж птаха *дзюбдєрево* — з іншим порядком розташування компонентів. — Див. ще *дєрево*, *дзюбати*.

дєрга «рядно; попона; чорний шерстяний жіночий одяг, подібний до за-

паски; ковдра», [д'б'орга] «тс.» Л, ст. *д'орга* «попона; килимок, коць», зменш. *дережка* (XVII ст.); — п. *derha* «килим, попона», *derka*, *dera* «тс.» (з укр.); — пов'язане з *д'ж'ерга* «запаска з непофарбованої тканини», *д'ж'ерга* «ковдра», що є торкізмами, які на українському ґрунті зблизилися з утвореннями від коренів *der-*, **d'rg-* (*д'ерюга*, *д'ерга́ти* та ін.). — Sławski I 144; Brückner 87. — Див. ще *д'ж'ерга*.

[дерган] «тарган» Ж, [д'ергун] «тс.» Ж; — результат зближення слова *тарган* з [д'ерга́ти] (див.).

[д'ерга́ти] «смикати; чесати клоччя дергальним гребенем Ме», [д'ергону́ти] «смикнути», [д'ерга] «залізна щітка для чесання прядива Мо; скребло Л», [д'ергавка, д'ерганка Ме, Мо, Дз, д'ергані́ця Дз, д'ергачка Ж, д'ергівка] «тс.», [д'ерга́р] «той, хто плете ливви з прядива», [д'ерга́ч] «чесальник; знаряддя для витягування цвяхів», [д'ергун] «той, що сильно рве Я; (іхт.) йорж Ва», *д'ергунець* «вид танцю», [д'ергальний], *обд'ержини* «зчесана з овчини вовна», [оді́ржини] «тс.»; — р. *д'ергатъ* «смикати», бр. *д'ергаць*, др. *д'ергати* «тс.», п. *dziergać* «чесати льон; гапувати; обшивати петлі; [трясти, смикати]», ч. *drgati* «тремтати; терти (льон)», слц. *drǵat'* «смикати, штовхати, трясти», вл. *dźernać* «смикати, тріпати», нл. *žergaś* «тс.», полаб. *dargnoŕ* «смикати, чесати льон», болг. *д'ергам* «тягну; чешу льон; [хапаю]», слн. *dřgati* «терти, чесати»; — псл. **d'rgati* «обробляти льон, обдирати його стебла (зривати головки та листя швидким рухом)» продовжує іє. **dergh-*, що є поширенням кореня **der-* «дерти» формантом *-gh-*; — споріднене з лит. *dirgti* «розслабитися», *dirginti* «подразнювати, збуджувати», лтс. *dragāt* «смикати, рвати», дангл. *tiergan* «дратувати, збуджувати», снн. *tergen* «смикати, рвати; збуджувати», *targen* «тс.», гол. *tergen* «тягти; смикати; сердити, дратувати», свн. *zergan*, нвн. *zergen* «тс.», норв. (розм.) *terga* «дратувати»; зіставлення з лат. *stringo* «натягую, стискаю, зриваю» (Machek ESJČ 127—128) викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 76; Фасмер I 500—501; Преобр. I 179—180; Sławski I 195—196; Brückner

110; Schuster-Šewc I 198; Olesch I 148—149; БЕР I 459—460; ЭССЯ 5, 221; Bern. I 254—255; Trautmann 55—56; Fraenkel 96; Matzenauer LF 7, 165; Pokorny 206—210. — Див. ще *д'ерти*.

[дереб'еря] «пустомолот» Я; — р. [д'ереб'ить] «дерти; шкрябати; кричати на все горло; голосно і безладно співати», ч. *drb* «наклеп, неправда», *drbatí* «терти; наговорювати; зводити наклеп», ст. *drbal* «наклепник»; — експресивне утворення, пов'язане, можливо, з псл. **derb-/d'rb-* «дерти, шкрябати». — Holub—Lyer 140. — Див. ще *д'ерба*. — Пор. *терев'ені*.

дерево, [д'ерво], [д'ервей] (бот.) «кривавник, деревій, *Achillea millefolium* L.» Мак, [д'ерев'ач] (ент.) «скрипун, усач, *Cerambyx*; усач домашній, *Hylotrupes bajulus*; (орн.) дятел», [д'еревей] (бот.) «кривавник» Мак, [д'еревень] «тс.» Мак, [д'еревець] (ент.) «довгоносик сосновий, *Hylobius*» Ж, [д'еревізна] «деревина» Я, [д'еревій] (бот.) «кривавник» Мак, [д'еревіця] «тс.» Мак, *д'еревій* (бот.) «кривавник, *Achillea millefolium* L.; звіробій, *Hupericum perforatum* L.», [д'еревінь] «(бот.) кривавник; дерев'яні частини в плузі», [д'еревійка] «горілка, настояна на дерев'ї» Ж, *д'еревіна* «дерево; зрубане дерево; дерева», [д'ервіна] Ж, *д'еревина́*, [д'еревіще] «труна; дерев'яна ручка Ж», [д'еревка] (ент.) «совка, *Xylina*» Ж, [д'еревля] «зрубані дерева», *д'еревня* «дерева; будівельний матеріал; [дерев'яний будинок]», [д'еревня́] «дерев'яні частини в плузі», [д'еревнік] «(бот.) кривавник; жимолость, *Lonicera*; (орн.) голуб-синяк, *Columba oenas* Шарл», [д'ерев'яник] (бот.) «жимолость», [д'еревня́к] «дерев'яний плуг» Кур, [д'ерев'яц'я] «частина плуга; весільне гільце», [д'ерев'яка] «дерево; поліно», [д'ерев'яниця] «дерев'яна нога», *д'ерев'янка* «виготовлений з дерева предмет; [дерев'яна миска; дерев'яний будинок] Ж; (ент.) волохокрилець, *Trichoptera* Л», [д'ерев'янки] «взуття на дерев'яній підшві» Л, [д'ерев'янци] «дерев'яні черевики» Вел, [д'еревля́нки] «тс.; саморобні дерев'яні ковзани; дерев'яні гудзики» Мо, [д'ерев'ячя] «дерева», [д'ерев'я́] «зрубані дерева» Кур, [д'ерев'я́ний] Я, *д'ерев'я́нний*, [д'ерев'я́стий] Ж,

[деревкий] «твердий, міцний» Я, *деревний, дерев'яний*, [дервеніти Ж, деревеніти, деревіти Ж], *дерев'яніти, задерев'янілий, задеревілий, задерев'янілий, одеревілий, одеревіти*; — р. *дерево*, бр. *дэрава*, др. *дерево*, п. *drzewo*, ч. *dřevo*, слц. *drevo*, вл. нл. *drjewo*, болг. *дряво*, схв. *дрѣво*, слн. *drevó*, стсл. *дрѣво*; — псл. *derwo; — споріднене з лит. *dervà* «сосна; смола», лтс. *daiva* «смола», снн. *ter(c)*, дангл. *teoru*, дісл. *tjara* «тс.», кімр. *derwen* «дуб», гр. *δόρυ* «дерево, брус, спис», дрѣс «дерево, дуб», дінд. *dāru* (*dru-*) «дерево (матеріал)», ав. *dauru* «дерево», ірл. *deuss* «жолудь», хет. *taru* «дерево»; можливо, пов'язане з іе. **der-* «дерти» (як «обдерте від кори»). — Критенко Вступ 513; Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер—Трубачев I 502; Преобр. I 180; Sławski I 174; Brückner 101; Machek ESJČ 131; Schuster-Šewc Probeheft 51—52; Sl. Wortst. 14; БЕР I 439—440; Skok I 438—439; ЭССЯ 4, 211—213; Бернштейн Очерк 1974, 156—157; Bern. I 185—186; Mikl. EW 42—43; Trautmann 53; Meillet Études 360, 372; Mühl.—Endz. I 442; Walde—Hofm. I 765; Pokorny 214—217; Specht 54, 139. — Пор. *дрова, здоровий*.

дереворіт «ксилографія»; — фонетично адаптоване запозичення з польської або чеської мови; п. *drzeworyt*, ч. *dřevořyt*, утворені з основ іменника *drzewo* (*dřevo*) «дерево» і дієслова *řyc* (*řyti*) «рити, гравірувати», як і слц. *drevořyt*, вл. *drjeworéz*, є, очевидно, кальками нім. *Holzschritt* «ксилографія» або гр. *ξύλογραφία* «різьба по дереву» — складних слів, у яких перші частини є основами іменників *Holz*, *ξύλον* «дерево», а другі пов'язані з *schneiden*, *γλύφω* «вирізувати». — SW I 574; Slovník spisovného jazyka českého I 416. — Див. ще *дерево, ріти*.

дереза́ (бот.) «повій, *Lycium* L.; карагана куцова, *Caragana frutex*; [плаун, п'ядич, *Lycopodium clavatum* L.; гостриця, *Asperugo procumbens* L. Мак; настирлива людина; сварка] Г, Ж, [дариза] «повій» Мак, *дерезіна*, *дерезняк* «жовта акація», [дерезка, дерюза] «тс.» Мак, [дерезюк] «той, що живе в де-

рези; сварлива людина» Я; — р. *дереза́* «жовта акація; підмаренник чіпкий, *Galium aparine* L. та ін. (переважно колючі або чіпкі рослини)», [дерюза] «тс.», [деряжка] «плаун», бр. *дэраза́*, п. *dereza* (з укр.), *dzierazna*, *dzieraza* «тс.», ч. *derezek* (бот.) «верес, *Calluna*», *deryzda* «підмаренник чіпкий», схв. *дєрезга* (бот.) «вех, *Sium latifolium* L.; настурція, *Nasturcium officinale* та ін.», слн. *deréze* «залізні кігті, що прикріплюються до взуття»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *деру́*, *дєрти* (ЭССЯ 4, 205—206; Горяев 89), з *дєргати* (Преобр. I 180; Фасмер—Трубачев I 502), з *дразніти* (Варбот Sl. Wortst. 159—161); можливий зв'язок і з іе. **dhereǵh-* «міцний, міцно тримати» (тоді споріднене з дінд. *dṛhyati* «зміцнює», ав. *darəzayeiti* «міцно зв'язує», *darəza* «прив'язка, причіпка», *dəgəz-* «зав'язки, кайдани, пута») або з *дерен* «кизил», дірл. *draigen* «терен; дика груша», кімр. *draen* «терен». — Sl. prast. III 38—39; Pokorny 258.

дерен¹, *дерніна*, [дерніння] «місце, покрите дерном; торф», [дерніця] «кусок дерну, вирізаний для годівлі гусят», *дерніюка* «дернина», [дерна́ Л, дерна́к Ж, дєрня́ Г, Ж, дерня́к ВеБ] «тс.», [дерновіна] «місце, покрите дерном» Я, [дерня́к] «цілина» ЛексПол, [дерня́нка] (ент.) «дернова мушка, *Mugilca caespitum* Ж, *дерністий, дернівий, [дерновінний]* Я, *дернува́тий, дернува́ти, задерніти* Я, *одерніти*; — р. *дєрн*, бр. *дэран*, *дэарно́*, др. *дєрнъ*, п. *darń*, [darn], каш. [darna, dzarna], ч. слц. *dri*, вл. *dorn*, нл. *dern*, *derno*, болг. *дрѣн* «грудка, кусок», слн. *dřn* «дерен», стсл. *дрѣнь* «тс.»; — псл. *dṛṅp «дерен», субстантивований пасивний дієприкметник від *dero*, *dṛgati* «дерти»; — споріднене з лит. *dirti* «зрізати дернину», дінд. *dṛṅāḥ* «розщеплений», кімр. *darŋ* «частина, кусок»; малоімовірний зв'язок з лат. *frons* «листя, зелень», гр. *δρόνα* «квіти, трави» (Solmsen KZ 35, 474—476). — Шанский ЭСРЯ I 5, 82; Фасмер I 504; Варбот Этимология 1965, 111; Преобр. I 182; Sławski I 138; Brückner 85; AfSIPh 39, 12; Machek ESJČ 128; БЕР I 437; Младенов 153; Bezlaј ESSJ I 115;

ЭССЯ 5, 224—225; Bern. I 256; Pokorny 206—208. — Див. ще **дёрти**.

дерен² (бот.) «кизил, *Cornus L.*; терен Мо», [деренка] «кизил (рослина і плід); ожина» ВеНЗн, [деренівка] «настойка на дерені», [дереняк] «тс.», [дерень] «кизил» Мак, [дрінка] «тс.» Мак; — р. дѣрен, [дѣрен, дерѣн], п. dereń, ст. dereń «барбарис, *Berberis vulgaris L.*» (з укр.), drzon «тс.», ч. dřin «дерен», слц. drień, вл. drĕn, нл. drōn, болг. дрян, м. дрен, схв. дрѣн, слн. drĕn «тс.»; — псл. *dępnъ, найімовірніше, пов'язане з dęq, dęgati і паралельне до псл. *dępnъ «дѣрен»; сюди ж тоді слід віднести каш. [dřon] «колючки», полаб. dręn «тс.», однак, оскільки кизил колючок не має, Бернекер припускає перенесення назви колючих кущів барбарису на кизил за схожістю плодів обох рослин і разом з тим зіставляє псл. *dępnъ з дінд. dhārayati «тримає, підпирає», лат. firmus «міцний» через тверду деревину кизилу (пор. нвн. Hartriegel «дерен, бірючина» < двн. hart-trugil «тс.»); можливий також зв'язок з дірл. draigen «терен; дика груша», кімр. draen «терен», двн. dirnbaum «дерен», що зіставляються з гр. τρέχνος «пагін, гілка» (Schuster-Sewc Probeheft 51; Pokorny 258); недостатньо аргументований погляд (Machek Jm. rostl. 170—171; ESJČ 131; Skok I 435—436) на псл. *dępnъ як на рефлекс субстратної назви, що відбилася також у двн. tyrn «дерен», dirnbaum «тс.», нн. dirnlein, dierli, лат. cornus. — Фасмер—Трубачев I 502—503; Преобр. I 181; Sławski I 143—144; Brückner 87; Budziszewska 287; БЕР I 440; Bezlaĵ ESSJ I 112; ЭССЯ 4, 208—209; Sl. prasl. III 44—45; Bern. I 184. — Див. ще **дёрти**. — Пор. **дѣрен**¹.

[дереніти] «задирати голову» Я; — власне українське експресивне утворення на базі дієслова **дёрти** (пор. **дёрти нбса** «пихато поводитися»). — Див. ще **дёрти**.

деренькотати, деренькотіти, деренча́ти, [дзеренча́ти], дренча́ти, дрѣнькати, деренчалó, дрѣнькіт, дереньку́чий, деренча́тий, деренчлі́вий; — р. трѣнькать, ч. drnkotati, drnkati, drnčeti, слц. drnkat', drnčat', болг. дрѣнкам,

м. дрнка, схв. дрѣнкати, слн. dręncati; — звуконаслідувальні утворення, пор. вигуки [дрень], ч. слц. drnk, болг. дрѣн. — Machek ESJČ 128.

[дѣрес] (бот.) «гірчак, *Polygonum L.*», [дересен] «спориш, *Polygonum aviculare L.*» Мак, [дересеня] «*Polygonum*» Мак, [дѣресень] «*Polygonum minus*», [дересіна, дрясен] «водяний перець, *Polygonum hydropiper L.*»; — бр. драсѣн «гірчак», п. drest, drzest «гірчак», ч. dresnek, схв. дресен, dresan, слн. dręsen «тс.»; — остаточно не з'ясоване; реконструюються псл. *dersьпъ, *drěсьпъ, *derstь, *drěstь, споріднені з dristati, оскільки корінь рослини використовувався при лікуванні шлункових захворювань, пор. інші назви гірчака: укр. **дристун, дрестун**, р. завязный корень, завязник, животный корень, черевная трава, схв. желудняк, дроставец (Меркулоба Очерки 41—42); пов'язується також з **рдѣсник** (бот.) «*Potamogeton L.*», причому обидві форми розглядаються як результат деетимологізації псл. *perstьпъ, оскільки обидві рослини часто ростуть у воді, і в їх заростях нереститься риба (Machek Jm. rostl. 89; ESJČ 510; пор. Bezlaĵ ESSJ I 113; SW I 571); форма [дѣрес] виникла з [дѣресень] і под., можливо, під впливом назви дуже поширеної рослини **вѣрес**, яка також росте по вологих місцях. — ЭССЯ 5, 110—111. — Пор. **нѣрест, рдѣсник**.

[дерѣч] «утеча» Ж; — експресивне утворення, пов'язане з **дёрти** в значенні «швидко бігати, утікати»; -еч з'явилося в цьому слові, можливо, під впливом синонімічного **втѣча**. — Див. ще **дёрти**. — Пор. **драпак, дрѣпати**.

[дерѣча¹] (бот.) «дереза, *Lycium barbarum*» Ж; — очевидно, пов'язане з **дёрти**, оскільки дереза має колючки, або є експресивною видозміною назви **дерѣза** (див.). — Пор. **деріпліт**.

[дерѣча²] (бот.) «сорт кислих вишень»; — очевидно, пов'язане з **дёрти** (пор. **дёрти у роті, горлі** — про щось терпке на смак, гірке й под.). — Moszyński JP 37, 377. — Див. ще **дёрти**.

[дѣреш] «чалий кінь або віл», [дѣриш] «тс.» Па, [дирѣшка] «чала кобила» Па, [дерешуватий] «чалий; укритий шерх-

лим льодом (про шлях); трухлявий, порохнявий Л», [дирешкуватий] «чалий» Па; — п. *deresz* «сіруватий, сивуватий; лава, на якій б'ють», ч. *deres* «лава, на якій б'ють», слц. *deres* «тс.», схв. *deres* «чалий кінь», *dereska* «чала кобила», *дєреж* «лава, на якій б'ють»; — запозичення з угорської мови; уг. *deres* «вкритий інеєм; білуватий; сіруватий» (*deres ló* «сірий кінь») є похідним від *der* «іній»; значення «лава, на якій б'ють» є переносним, виникло на ґрунті угорської мови в XVIII ст. (пор. р. *кобыла* «дошка, до якої прив'язували для покарання батогом»). — Лизанець *Вопр. фин.-уг. языкозн.* 3, 160; *Lizanec* I 111; *Sławski* I 144; *Zareba* JP 31, 118; *Brückner* 87; *Machek* ESJČ 115; *Bárczi* 50; *MNTESz* I 619.

держати «тримати; [управляти; мати за дружину]», [державувати] «царствувати» Я, [держа] «ручка» Ж, *держава*, *держава* «міцність; маєток; влада», *державець* «володар; поміщик Пі», [державина] «держава» Я, [державище] «тс.» Ж, [державка] «пристрій для закріплення різців на стругальних верстатах», *державник* «державна людина; монарх», *державність*, [державо] «міцність», [державування] Я, *державця* «намісник», *держак* «ручка; [нижня частина кужівки; стебло соняшника Я]», *держално* «ручка», [держало] «тс.», *держальник*, [держан] «ручка» Ж, [держанка] «колодочка ножа» Л, [держанце] «ручка ложки», *держачка* «бильце», [держиво] «утримання», [держивно] «держак, ручка; частина мотовила; нижня частина кужівки», [держук] «держак», *державний*, [державський] Ж, *держаний* «не зовсім новий», *держкий* «чіпкий; стійкий», [держливий] Ж, *видержка*, [видержалий] «витривалий» Ж, *видержливий*, *додержувати*, *здержатися*, [здержка] Ж, *здержаний*, *здержливий*, *здержаність*, *здержка*, *недержка*, *недержимий*, *недержний* Ж, *невидержний*, *невидержимий*, *недодержка*, *нездержний*, *неповдержний* КІМ, *неповдержливий* КІМ, *одержати*, *одержавити*, *одержимий*, *одержувач*, *передержанець*, *передержка*, *передержувати* «тримати деякий час, [зберігати краде-

не]», *піддержка*, *повдержливість* «стриманість» Нед, *піддержка*, [піддержниця] «тюрма» Нед, [удерж] Нед, *удержавлення*, *удержка*, *удержувач* Нед; — р. *держать*, бр. (заст.) *дзяржачь*, др. *держати*, п. *dzierżyć*, ст. і діал. *dzi(e)rżec*, ч. *držeti*, слц. *držat'*, вл. *džeržec*, нл. *žaržaš*, полаб. *diržet*, болг. *държѧ*, м. *држи*, схв. *држати*, слн. *držáti*, стсл. **дрьжати**; — псл. *dʒžati «тримати; володіти» походить з іе. **dheregh-* «тримати; міцно тримати; міцний»; — споріднене з ав. *dgājanhe* «тримати, мати при собі, вести»; зіставлення з гр. *τρέφομαι* «міцнію» (майб. ч. *θρέφομαι*), *τρέφω* «годує, живлю (*утримую)», лат. *fortis* «сильний», *foretus* «тс. (*добре відгодований)», дінд. *dīmhati* «робить міцним», *dīdhāḥ* «міцний», ав. *darəzayeiti* «міцно зв'язує, прив'язує», *dəgəz-* «зв'язки, кайдани, пута» (Ernout—Meillet I 250; ЭССЯ 5, 231), з гр. *δράσσομαι* «обпімаю, хапаю», атт. *δράττομαι* «тс.» (Bern. I 258), з псл. **dʒz-* «дерзкий», лит. *dīžti* «тверднути», *dīžas* «ремінь» (Преобр. I 181; Brückner 110) недостатньо переконливі. — Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер I 503; Machek ESJČ 130—131; БЕР I 460—461; Skok I 448—449; Bezlaĵ ESSJ I 119; Boisacq 138—139; Walde—Hofm. I 535—536; Pokorny 254.

дерзати «насмівуватися», [дерзати-ся] «збиратися з силами» Ж, [дерзун] «сміливець» Ж, [дерзость] Ж, *дерзання*, *дерзкість*, *дерзкий* «жорстокий, міцний; сміливий», *дерзосний*, [одержнути] «одужати, поправитися» Ж; — р. *держать*, бр. *дзєрзкі*, др. *дързати*, п. *dziarski* «батьорий, сміливий», ст. *darzpać* «дерзнути», каш. [dzērzy, dzērski], ч. *držý* «зухвалий», ст. *držati* «дерзати», слц. *držý*, болг. *дръзвам*, *дръзна*, м. *дрзне* «насмілиться», схв. *дрънути*, слн. *dʒzniti si* «насмілитися», стсл. **дрьзати**; — псл. *dʒzati, утворене від атрибутивного імені *dʒzъ, що продовжує іе. **dhr̥su-*; — споріднене з дінд. *dhr̥śu-*, *dhr̥śnú-* «сміливий, зухвалий», гр. *θρασός* «тс.; гордий», прус. *dyrsos* «сильний, міцний, сміливий», дангл. *dyrstig* «тс.», а також лит. *drąsūs* «сміливий», лтс. *drūošs* «тс.» (з вторинним носовим), гот. *gadars* (*gadaúršan*) «наважитись»; слов.

з замість іе. s, відоме і в інших випадках, у цьому слові загальноприйнятого пояснення не має; думка про запозичення псл. *d'ǣzъ(къ) з германських мов (Hirt RBV 23, 332) не аргументована. — Фасмер I 503—504; Шанский ЭСРЯ I 5, 79; Преобр. I 181; Sławski I 190—191; Brückner 85, 108; Machek ESJČ 130; Skok I 447—448; Bezlaj ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 227—229; Bern. I 257; Топоров 349—350.

[дериб'ас] (бот.) «дереза, *Lycium L.*» Мо; — очевидно, результат видозміни форми *дerezá*; характер видозміни неясний; пор. *деріпліт*.

[дерігуз] «обідранець» Я; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дёрти* і основи іменника *гузá* «зад» (див.).

[дерікучник] «дерій, шкуродер, дерілюд, гнобитель» Ж; — складне слово, перша частина якого є формою імператива 2 ос. одн. від *дёрти* (пор. аналогічні *дерілюд*, схв. *дёркожа* і под.), а друга, очевидно, пов'язана з *куча* «приміщення для птахів і свиней»; первісне значення — «той, хто обдирає кучі (тобто грабує селян)». — Див. ще *дёрти*, *куча*.

[деріпліт] (бот.) «дереза, *Lycium L.*» Мо; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дёрти* та іменника *пліт*; назва зумовлена тим, що дереза в селах найчастіше росла вздовж тинів (плотів), а іноді й сама виконувала роль тину (пор. *живопліт* «дереза»); перша частина слова пов'язана з тим, що колюча дереза дряпається (дере). — Див. ще *дёрти*, *пліт*.

[деркавий] «заїка, заїкуватий» Ж; — ч. *drkavý, drkotavý* «переривистий» (про мову та ін.), слц. *drkotavý* «який багатий швидко говорить»; — звуконаслідувальне утворення.

деркач (орн.) «*Crex crex L.*», [*дергáч*, *дерчáк*] «тс.» ВЕНЗн, *деркачá* «пташеня деркача», *деркачиня* «тс.», [*дёрти*] «видавати звук *дер*» (про деркача) ВЕБ; — р. [*деркáч*], *дергáч*, бр. *дэргáч*, [*дзяргáч*], *драч*, п. *derkacz* (можливо, з укр.), [*dzierkacz, dyrkacz, dreckacz, dziergacz*] «*Crex crex*», *derkač* «видавати звук *дер*» (про деркача), ч. *drkač*, болг. *дъркавец*, *дър-*

дáвец, слн. *déřez*; — утворення від звуконаслідувального дієслова *дёркати*, пов'язаного з вигуком *дер*, що імітує крик птаха; відповідники з інших слов'янських мов виявляють деякі звукові відмінності звуконаслідувальної основи. — Булаховский Семас. этюды 159, 188—190; ИАН ОЛЯ VII 103; Мовозн. 1948, 43—44; Никончук Карп. диал. и оном. 153—154; Фасмер I 501; Шанский ЭСРЯ I 5, 76—77; Преобр. I 179; Струминський Slavia 38, 106—107; Sławski I 144; Brückner 87; Machek ESJČ 128; БЕР I 462; Mikl. EW 42. — Див. ще *дер*.

[дерленкотіти] «сумно дзвонити» (про дзвони) Ж; — звуконаслідувальне утворення, результат контамінації форм *дзеленькотіти* і *деркотіти*. — Див. ще *дер*, *дзелень*.

дерліога — див. *дёрти*.

дерматін «тканина, що імітує шкіру»; — р. болг. *дерматін*, бр. *дэрмацін*, п. *dermatyn*, ч. *dermatin*, слц. *dermatin*; — через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. *dermatine*, нім. *Dermatin* зводяться до гр. *дермáтiνoς* «шкіряний», утвореного від *дёрμα* (род. в. *дёрματος*) «шкіра», пов'язаного з дієсловом *дёрω* «здираю», спорідненим з псл. *derti, укр. *дёрти*. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 81; Frisk I 368—370. — Див. ще *дёрти*.

дермó — див. *дёрти*.

[дерпáк] (бот.) «драпак, ожина, *Rubus fruticosus* Ж; (орн.) деркач, *Crex crex* ВЕНЗн»; — результат контамінації основ *драпáк* (*дряпати*) і *дёрти* (див.).

дёрти «розривати на шматки; зривати; дряпати; брати зайве, грабувати; карати биттям; покvapно втікати», *дёртися* «розриватися; забиратися високо; [горланити]», *дернўти* «рвонутися; взяти зайве; швидко побігти», *деронўти* «тс.», [*деркачувати*] «бити деркачем» Я, *деркачитися* «стиратися» (про віник), *дрáти* «розривати на шматки, дерти; здрати, грабувати; дряпати; швидко бігти; [піднімати цілину; переробляти зерно на крупу; терти сиру картоплю ЛексПол]», *дранкувати* «покривати дранкою», [*деріга*] «грабіжник» Я, [*де-*

рінник] (бот.) «ожина сиза, *Rubus caesius* L.», *дерій* «грабіжник, шкурөдер; напилек», [дері́ння] «ганчір'я», *дерка́ч* «стертий віник», [дерлю́га] «ганчірка» Ж, [дермо́] «груба тканина» Ж, [дерні́ця] «дошка» Ж, *деррі́на* «чагарник з колючих кущів», *дерть* «борошно грубого млива», [дерті́ця] «тонка дошка», *деру́н* «грабіжник; хабарник; чесальник вовни; [(іхт.) йорж Ва; окунь Мо]», *деру́ні* «коладки з сиріої тертої картоплі», [деру́ха] «батоги квасолі» Л, *дьор* (у виразі *дати дьору* «втекти»), [дра́ка] «бійка» Ж, [дра́ло] «грабіжник» Я, [дра́ля] «жінка, що скубе пір'я» Ж, [дра́нець] «обшарпанець», [дра́не́] «дертий луб для плетіння кошиків» ВеНЗн, [дра́нь] «тс. ВеНЗн; драниця», [дра́ник] «картопляник» Л, [дра́нина] «цілина» ЛексПол, *драни́ця* «дощечка», [драни́чина] «тс.», *дра́нка* «тонка дощечка, драниця; подерта, зношена одежина; [обшарпана жінка; їжа з запеченої тертої картоплі ЛексПол]», [дра́ння] ЛексПол, [дра́нт] «лахміття», *дра́нтя* «тс.», *дра́нті́на* «ганчірка; [подерта одежина Ж]», [дра́нті́х] «подертий мішок» Ме, [дра́нь] «лахміття; драниці», [дра́нька] «драниця», [дра́та] «гноблення, побори» Пі, [драч] «задерика» Ж, [дра́ча] «здірство, хабарництво; [здірник, хабарник Бі]», [дра́чка] «лісопилка; дошка; сварка; задерика Ж]», [дра́чине́] «тирса» ВеБ, [дра́нь] «драниця» Ж, [дері́зний] «задерикуватий», [деркі́й] «шерехатий», [дерті́чний] «зроблений з дертиці», [дерткі́й], *дертя́ний* «зроблений з дерті», [деручкі́й], *дра́ний*, [дра́нкаві́й] Ж, [дра́нтаві́й] «подертий», *дра́нті́вий* «тс.», [дра́чний] «хворий (зуб)» Ж, [дра́ний] «пошматований», [вді́рливий] «причіпливий» Я, *видира́ти*, [вді́рство] «здірство» Я, [вді́рту́с] «здірця» Я, [вді́рця] «тс.» Я, *здира́ти*, [здра́нті́ти] Ж, [зде́рка] (іхт.) «гольян, *Leuciscus phoxinus*» Ж, *зде́ртя́*, *здіра́льний*, *здіра́ч*, *зді́рник*, [зді́рок] «жир на внутрішньому боці здертої шкіри», *зді́рство*, [зді́рця], *зді́рщик*, *зді́рщина*, *зді́р* «нутряне сало», *здіра́льний*, [зді́ркува́тий] Я, *зді́рливий*, [зді́рський] Я, [зді́рственно́] Я, *задира́ти*, [заде́ра] «тріска», [заде́ра́ка] «задерикувата людина», *заде́рика*, *за-*

дері́й, *зади́ра*, *задира́ка* «тс.», [заде́ра́чка] «задерика коло нігтя», [за́дерки] «тс.» Я, [заде́ри́жка] «запал» Я, [зади́ришка] «тс.; задерикувата людина» Я, *зади́рка* «задерта шкірочка коло нігтя; задерте місце; [сварка], [зади́рга, зади́рга] «тс.», [за́дра] «подряпина», [задьо́р] «причина сварки, бійки», *задьо́ра* «задирака», *заде́рикува́тий*, [задира́кува́тий], *зади́ркува́тий*, *зади́рливий*, *зади́рчастий* «який має зади́рки», [задьо́рний] «зади́рливий», [на́вде́ри] «навтіки», [на́вде́ра́нці, на́вді́ранці, на́вдьо́ри] «тс.», [на́ди́ра] «подряпина» Ж, [на́дра] «тс.» Ж, *обдира́ти*, [обде́ртус] «обідранець», [обде́рті́х] «тс.» Ж, [обдира́йло] «грабіжник» Ж, [обди́рка, обди́рство Ж, обде́рливий Ж], *обдира́льний*, *обди́рний*, *обі́дра́нець* СУМ, Ж, [оде́ра́чка] «гребінь для розчісування льону», *переді́р*, [пе́реді́рка] «сварка» СУМ, Ж, [пе́редра́нтус] «обідранець» Ж, [пе́редра́чка] «сварка», [пе́редри] (якась хвороба) Нед, [піддира́ти] «дерти гнізда; брати стільники з вуликів», *підди́р* (гірн.), *піддира́льний* (гірн.), *піддира́ч* (гірн.), *підди́рка* (гірн.), [поде́рэ́ча] «побори, податки», *придира́тися*, *приди́рливий*, [проди́рини] «святкування на другий день хрестин», *роздо́р* «розбрат», *роздо́рний* Нед, *уде́ртя́* «вторгнення», [удьо́рити] «швидко побігти, втекти»; — р. *драть*, *деру́*, бр. *дзє́рці*, др. *дьрати*, *дьрнути*, п. *drzeć*, ч. *dráti*, *dříti*, слц. *driet'*, вл. *drěc*, нл. *drěs*, полаб. *derě*, болг. *де́ра*, м. *дере*, схв. *де́рати*, *drijèti*, слн. *drèti*, *dèrem*, стсл. *дьрати*, *де́рж*; — псл. *derti, *dyro і *dyrati*, *dego*; — споріднене з лит. *dirti* «здірати; бити», лтс. *dirát* «здірати шкіру», гр. *δέρω*, аорист *édáron* «тс.», дінд. *dřnāti* «тріскається, розколюється», ав. *dar-* «колоти», кіпр. *darn* «шматок, частина», гот. *distairan* «розривати», дангл. *teran* «тс.», двн. *zerren* «руйнувати», нвн. *zerren* «шарпати, рвати», *Zogn* «гнів, лють», алб. *djerr* «знищую, гублю»; іє. **der-* «тріскатися; роздірати»; значення «швидко побігти» у *де́рнути* (пор. також р. *драть* «бігти», *удира́ть*, п. [drzeć] «швидко бігти», ч. [dere] «біжить», [zdírat] «утікати», слн. *drèti* «бігти» і под.), можливо, є вторинним,

пор. н. *abhauen* «утекти», *ausreissen* «тс.», проте не можна відкидати припущення про зв'язок з дінд. *dgāti* «біжить, поспішає», гр. *διδρασιω*, *δραῖναι* «бігти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 186—187; Фасмер I 505; Преобр. I 193—194; Sławski I 173—174; Brückner 100; Machek ESJČ 126, 132; Schuster-Šewc I 167—168; БЕР I 343—344; Skok I 436—438; Bezljaj ESSJ I 113; ЭССЯ 4, 209; 5, 218; Bern. I 185; Мейе ОЯ 175; Trautmann 52; Pokorny 206—208.

дерюга «товста, груба тканина; рядно, покривало; килим, попона; плахта темного кольору»; — р. *дерюга́* «груба тканина, ковдра або підстилка з неї», бр. *дзерюга*, *дзарюга* «тс.»; — утворене від дієслова *дєрти* за допомогою суфікса *-'уг-*; в українській мові зблизилося з *дєрга* «ковдра; попона; чорна запаска». — Шанский ЭСРЯ I 5, 82—83; Фасмер I 505; Горяев 90; Младенов 125; Mikl. EW 41. — Див. ще *дєрга*, *дєрти*.

[деря́ба¹] (орн.) «сойка, *Garrulus glandarius* L.»; — р. **[деря́ба]** «дрїзд, *Turdus viscivorus* L.; юрок, *Fringilla montifringilla* L.; задрака, крикун», **[деря́бий]** «шерехатий», **[деря́бина]** «подряпина», **[деря́бник]** «колючий чагарник», **[деря́бить]** «шкрябати; плакати; безладно співати; сперечатися, сваритися», п. *dzierzba* (орн.) «маленька хижа пташка»; — утворення з суфіксом *-'аб-* (*-ęb-) від кореня *der-* «дерти»; назва птаха зумовлена, очевидно, тим, що сойки нерідко відбирають здобич у дрібних тварин, руйнують гнізда малих пташок; юрки іноді завдають шкоди посівам; менш переконливе пов'язання (Откупщиков 147) назви птаха р. **[деря́ба]** з назвою кущів **[деря́ба, деря́бник]**. — Фасмер I 505; Преобр. I 182; Горяев 90; ЭССЯ 4, 206—207. — Див. ще *дєрба*, *дєрти*.

[деря́ба²] «корчма на битому шляху» Пі; — пов'язане з *дєрти* (натяк на грабжників-корчмарів) та його давніми суфіксальними поширеннями. — Див. ще *дєрти*.

[деря́бка] (бот.) «підмаренник чіпкий, *Galium aparine* L.»; — р. **[деря́бка]** «тс.; лісова малина та ін.; терка; черства

хлібна скоринка; шерехата поверхня», **[деря́бник]** «колючий чагарник», п. *dzierzbieniec*, *dzierzernica* (бот.) «*Nasturdzas*»; — пов'язане з *дєрти*, очевидно, через чіпке стебло або через плоди з гачкоподібними щетинками; пор. інші назви цієї рослини: укр. **[лип'єць]**, р. **[леп'їца, лип'кая травá, лип'їчка]**, ч. *lipkáč*, *lep'kú rosmařín*, слц. *lipkavec*, вл. *dgaralca*, болг. *лєпка, лепавец*, схв. *липавица, прилипача* і под. — Фасмер I 505; Machek Jm. rostl. 219. — Див. ще *дєря́ба¹*.

[деря́бнути] «видати непристойний звук» Я; — р. **[деря́бать]** «дерти, шкрябати; голосно кричати», **[деря́бнуть]** «голосно заспівати; вистрелити»; — очевидно, пов'язане з псл. [**deęb-*] «дерти, шкрябати» і є одним з експресивних значень цього кореня; могло виникнути і з *дєрти* за аналогією до *шкряб'їти*; не виключений також зв'язок із звуконаслідувальним вигуком *дер*. — Фасмер I 505. — Див. ще *дєря́ба¹*.

дєсáнт, дєсáнтник; — р. болг. м. *дєсáнт*, бр. *дєсáнт*, п. ч. слц. вл. *desant*, схв. *дєсант*, слн. *desánt*; — через російську мову запозичено з французької; фр. *descente* «сходження, спуск; десант» утворено від дієслова *descendre* «сходити вниз, спускати», пов'язаного з лат. *dēscendere* «тс.», утвореним за допомогою префікса *dē-*, що означає рух униз, від дієслова *scandere* «підійматися, сягати», спорідненого з гр. *σκάνδαλον* «пташка; спокуса; скандал», дінд. *skāndati* «кидає; стрибає; бризкає», а також з лит. *skēsti* (*skēsta, skeĩdo*) «тонути». — СІС 202; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; Kopaliński 214; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 240; Klein 431; Walde—Hofm. II 488. — Див. ще *дє-*, *скандал*.

[дєсбїч] «праворуч», **[дєсь-бїч]** «тс.» Ж, **[дєсбїчний, дєсьбїчний Ж, дєсьбїчний Пі]**, **[подєсьбїч]** «праворуч»; — власне український складний прислівник, перша частина якого пов'язана з прикметником **[дєсний]** «правий», а другу частину становить основа іменника *бїк*; до форми другої частини пор. *обáбїч, правóруч* та ін. — Див. ще *бїк, дєсний*. — Пор. *шўйбїч*.

[дѣсень] «узор на папері для килима» Мо, *десинатор* «художник, що створює малюнки для тканин»; — бр. [дѣс] «візерунок на тканині», п. *deseň* «візерунок, малюнок; малюнок на тканині, оббивці і под.», ч. *desén* «візерунок на тканині», слц. *dessin* «візерунок, малюнок», болг. *desén* «візерунок на тканині», схв. *děsěn* «візерунок (на тканині)», слн. *desén* «тс.»; — через польську мову запозичено з французької; фр. *dessin* «малюнок» є запозиченням з італійської мови; іт. *disegno* «малюнок» пов'язане з *disegnare* «малювати; намічати», що походить з лат. *dēsīgnāre* «позначати, відмічати», утвореного за допомогою префікса *dē-* від іменника *sīgnum* «знак, відмітка», до якого зводиться й укр. *сигнал*. — Вгückner 88; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 241; Walde—Hofm. II 504—505, 534—535. — Див. ще *де-*, *сигнал*.

десерт; — р. болг. м. *десѣрт*, бр. *дѣсѣрт*, п. *deser*, ч. слц. *dezert*, схв. *děserť*, слн. *desêrt*; — запозичення з французької мови; фр. *dessert* «десерт, солодка страва, що подається в кінці сби́ду», є похідним від дієслова *desservir* «прибирати зі столу», утвореного за допомогою префікса *des-*, що означає роз'єднання, розчленування (з лат. *dis-* «тс.») від дієслова *servir* «служити; подавати на стіл», що походить від лат. *servīre* «служити». — СІС 202; Москаленко УІЛ 58—59; Шанский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; БЕР I 346; Dauzat 241, 664—665; Klein 434. — Див. ще *дис-*, *сервант*.

десіторіти — див. *десятий*.

[десній] «правий», [дѣсна] «правиця», *десніця* (заст. поет.) «тс.»; — р. *десній*, др. *десньш*, ч. заст. *desnice* «правиця», болг. м. *дѣсен* «правий», схв. *děsan*, слн. *désen*, стсл. *дѣснѣ* «тс.»; — псл. *despъ* «правий»; — споріднене з лит. *dėšinas* «тс.», *dešinaĩ* «праворуч; спритно», *dešinė* «правиця», дінд. *dākṣiṇaḥ* «правий; південний; діловий, спритний», ав. *dašīna-* «правий», гр. *δεξιός*, *δεξιτερός*, лат. *dexter* «тс.», ірл. *dess* «тс.; південний», кімр. *dehen* «праворуч», гот. *taihswa* «правий», двн. *zěso*, алб. *djathtë* «тс.»; можлива також спорідненість з гр. *δέχομαι* «приймаю», лат. *decet* «личить»,

іє. **dek-* «подавати». — Фасмер I 506—507; Бурлакова ВСЯ 6, 61; Преобр. I 182; БЕР I 346; Skok I 394—395; ЭССЯ 4, 218—219; Bern. I 187; Mikl. EW 43.

дѣспот «жорстокий володар» СУМ, Г, *деспотізм*, *деспотія*, *дѣспотство* (заст.), *деспотичний*, ст. *деспот* «титул сербських володарів» (XVII ст.); — р. м. *дѣспот*, бр. *дѣспат*, п. ч. слц. *despota*, вл. *despot*, болг. *дѣспот*, схв. *děspòt*, слн. *despòt*; — запозичення з грецької мови; гр. *δεσπότης* «володар, господар дому» є давнім складним словом, у якому перша частина *δεσ* < **δενσ* «дому» (род. в.) походить від іє. **dems* «тс.», а другою є іє. **potis* «нан, володар» (пор. аналогічні дінд. *dāmpatiḥ* «володар», *pátir dān*, ав. *dəng paitiš* «тс.»), що виступає також у псл. *gospodъ*, укр. *госпóдь*; сучасне негативне значення слова витворилось у західноєвропейських мовах, пор. н. *Despót* «жорстокий володар», фр. *despote*, англ. *despot* «тс.» — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 84—85; Фасмер I 507; Преобр. I 182; Горяев 90; Holub—Lyer 128; БЕР I 347—348; Klein 434; Boisacq 179; Frisk I 371; Walde—Hofm. I 369. — Див. ще *госпóдь*, *дім*.

дѣсть «формат паперу; міра паперу, що дорівнює 24 арк.», [дѣста] «книга; папір», *дѣстьовій*, [дѣстовій], ст. *дѣсть* «формат паперу; 24 арк.» (XVI ст.), *дѣста* «тс.» (XVII ст.); — р. *дѣсть*, бр. *дѣсць*, болг. *дѣстѣ* «дѣсть; комплект»; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. *дѣсте* «в'язка, пачка», полов. *дѣстѣ*, тур. *deste* «тс.; люжина; ручка», кирг. *дѣсте* «жмуток; ручка», *дѣсте* «жмуток» походять від перс. *dāste* «в'язка, пачка, жмуток; ручка», *dāst* «рука», спорідненого з ав. *zasta-* «рука», дінд. *hāsta-* «тс.», лит. *pažastis* «пахва»; до семантики пор. фр. *main de papier* «дѣсть паперу» (букв. «рука паперу»). — Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52, 61; Шанский ЭСРЯ I 5, 86; Фасмер I 507; Преобр. I 182—183; РЧДБЕ 720; Bern. I 187; Mikl. TEL I 283; Trautmann 367; Fraenkel 560; Bartholomae 1685.

десятий, *десятериковій*, *десятеричний*, *десятерній*, *десятинний*, *десятинський*, *десятичний* Ж, *десятківий*, [дѣ-

сѣтний) Ж, *дѣсятницький, дѣсятчаний, дѣсятеро, дѣсятерѣк, дѣсятерѣця, дѣсятернѣя, дѣсятина, дѣсятинець* (іст.) «селянин, що обробляв землю за десяту частину врожаю», [дѣсятинчик] «тс.» Я, [дѣсятирнѣя] «десять гончарних виробів» Я, *дѣсятка, дѣсяток, [дѣсятуха]* «десята п'ятниця після великодня» Ж, *дѣсятник, дѣсятничка* «дружина десятника», *дѣсятниківна* «дочка десятника», *дѣсятничок* (заст.) «монета в 10 коп.», [дѣсятництво] (заст.) «територіальний підрозділ, яким управляв десятник» Я, *дѣсяцький, [дѣсятерѣцею] Ж, дѣсятерѣти, дѣсяткувати, дѣсятикувати* «бути десятником», [дѣсяторѣти] «говорити десять разів те саме» Ж, *удѣсяте, удѣсятеро, удѣсятерѣти*; — р. *дѣсятый*, бр. *дзѣсяты*, др. *дѣсятыш*, п. *dziesiąty*, ч. *desátý*, слц. *desiaty*, вл. *džesaty*, нл. *zasety*, полаб. *dišotč*, болг. *дѣсети*, м. *дѣсетти*, схв. *дѣсѣтѣ*, слн. *desēti*, стсл. **дѣсатъ**; — псл. *desęť «десятий» продовжує іє. **dek'mtos* «тс.», утворене за допомогою прикметникового суфікса *-to- від *dek'm-* «десятка» (пор. лат. *decimus* «десятий», ав. *dasəma-*, дінд. *daśamā-* «тс.»); — з того ж іє. **dek'mtos* походять лит. *dešimtas*, лтс. *desmitais*, прус. *dessimts*, гот. *taihunda*, гр. *δέκατος*, тох. А *škānt*, тох. Б *škante*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87; Фасмер I 507; Преобр. I 183; Sławski I 197; Brückner I 110; ЭССЯ 4, 215—216; Sł. prasł. III 69—70; Bern. I 187; Meillet BSL 29, 29—30; Топоров 333—334. — Пор. **дѣсять**.

дѣсять, *удѣсятьбох*; — р. *дѣсять*, бр. *дзѣсяць*, др. *дѣсять*, п. *dziesięć*, ч. *deset*, слц. *desat'*, вл. *džesać*, нл. *zaseś*, полаб. *dišat*, болг. м. *дѣсет*, схв. *дѣсѣт*, слн. *desét*, стсл. **дѣсатъ**; — псл. *desęť «десять» походить з іє. **dek'm-t-* «десятка», пор. лит. *dėšimt*, *dėšimtis*, лтс. *desmit*, прус. *dessimpts*, дінд. *daśāt-*, *daśati-*, гр. *δέκας*, род. в. *δέκαδος*, дісл. *tiund*; первісно псл. *desęť було основою на -nt-, що згодом, очевидно, за аналогією до утворень типу *peť «п'ять», *šestь «шість» і под. набула форм відміни на -ї; Соболевський (Slavia 5, 453) припускає, що псл. *desęť є контамінацією первісної форми *desę < іє. **dek'm-* (пор. лат. *decem* «десять», гот. *taihum*,

гр. *δέκα*, ірл. *deichn*, дінд. *dāśa*, ав. *dasā*, вірм. *tasn*, двн. *zēhan*, нвн. *zēhn*, тох. *šāk*) і вторинної *desęť; про можливий зв'язок іє. **dek'mt-* із давнім сполученням «дві руки» див. Meillet BSL 29, 36; Walde—Hofm. I 329, а про зв'язок з іє. **dek-* «брати» (пор. гр. *δέκομαι* «тс.») — Machek ESJCS 84. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87—88; Фасмер I 507—508; Преобр. I 183; Sławski I 198; Holub—Kop. 99; Machek ESJCS 115; БЕР I 346—347; Skok I 394; Bezlaž ESSJ I 98; ЭССЯ 4, 216—217; Sł. prasł. III 71—72; Мейе ОЯ 24, 344; Bern. I 187; Trautmann 53; Топоров 332—333; Mühl.—Endz. I 459; Frisk I 359—360; Pokorny 192. — Пор. **дѣсятий**.

дѣсь¹, [дѣся, дѣси Ж]; — р. [дѣкося], бр. *дзѣсь*, *дзѣсьці*, п. *gdzieś*, ч. слц. *kde-si*, нл. *zосу*; — результат злиття неозначеного (і питального) прислівника кѣде «де, дѣсь» із формами давального (неповнозначного) і (мабуть, пізніше) західного відмінків зворотного займенника *si* (>*сь*, *ś*) і *ся*. — Мельничук Вступ 459. — Див. ще **дѣ**¹, **ся**.

[дѣсь²] «мабуть»; — р. (розм.) *дѣ-то* «тс.; приблизно»; — результат семантичної видозміни **дѣсь**¹ (див.).

деталь, *деталізація, детальный, деталізувати*; — р. м. *деталь*, бр. *дѣталь*, п. *detal*, ч. слц. вл. *detail*, болг. *детайл*, схв. *дѣталь*, слн. *detajl*; — запозичення з французької мови; фр. *détail* «деталь, частка» є похідним від *détailler* «різати на куски», утвореного за допомогою префікса *dé-*, що означає віднімання, усування (з лат. *dē-* «тс.»), від дієслова *tailler* «різати, краяти», яке продовжує лат. *tāliāre* «тс.», пов'язане з *tālea* «кілок, різка, пагін» і споріднене з гр. *τάλις* «доросла дівчина», лит. ст. *talokas* «молода дівчина», лит. а(т)тolas «отава», дінд. *tālah* (бот.) «*Borassus flabelliformis*». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 88—89; Фасмер I 508; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 348; Dauzat 242, 697; Klein 435, 1566; Walde—Hofm. II 643.

детектив; — р. болг. м. схв. *детектив*, бр. *дѣтѣктѣў*, п. *detektyw*, ч. *detektiv*, слц. слн. *detektiv*, вл. *detektiw*; — запозичення з англійської мови; англ. *detec-*

tive «агент таємної служби розшуку» виникло в результаті скорочення словосполучення *detective policeman* і субстантивациї прикметника, утвореного від *detect* «відкривати», яке зводиться до лат. *dēctectus*, дієприкметника минулого часу від дієслова *dētegere* «відкривати», що є префіксальним утворенням (лат. *dē-* означає брак чогось, усунення) від *tegere* «закривати, ховати», спорідненого з двн. *dañ* «дах», нвн. *Dach* «тс.».— СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89; Крысин ВКР 6, 179—181; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 349; Klein 435; Walde—Hofm. II 654—655.— Див. ще *де-*, *дах*.

детектор;— р. болг. м. схв. *детектор*, бр. *дэтэктар*, п. ч. слц. вл. *detektor*, слн. *detektor*;— інтернаціональний технічний термін (пор. н. *Detektor*, фр. *détecteur*, англ. *detector*), який виник на основі лат. *dēctector* «відкривач», пов'язаного з дієсловом *dētegere* «відкривати». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89.— Див. ще *детектив*.

дефект, *дефективний*, *дефектний*, ст. *дефектъ* (XVII ст.);— р. болг. м. *дефект*, бр. *дэфэкт*, п. ч. слц. вл. *defekt*, схв. *дефекат*, слн. *defékt*;— запозичення з латинської мови: лат. *dēfectus* «відпадиння, зменшення; недолік, брак» походить від *dēficere* «не вистачати, бракувати», утвореного за допомогою префікса *dē-*, що означає брак чогось, усунення, від *facere* «робити», спорідненого з псл. *dēti* «подіти», укр. *діти*.— СІС 204; Шанский ЭСРЯ I 5, 94; Фасмер I 509; Kopaliński 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 414; Walde—Hofm. I 440—444.— Див. ще *де-*, *діти*².

дефініція «визначення», *дефінітивний*;— р. болг. *дефиниция*, бр. *дэфініция*, п. *definicja*, ч. *definice*, слц. *definicja*, вл. *definicija*, м. схв. *дефиниция*, слн. *definicija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēfīnītio* «визначення» походить від дієслова *dēfīnīo* «визначаю, обмежую», утвореного за допомогою префікса *dē-*, що означає завершення дії, від *fīnīo* «обмежую, встановлюю», пов'язаного з *fīnīs* «кінець, межа»; лат. *dēfīnītio* є, очевидно, калькою гр. *ὀριομός* «розмежування, визначення, умова».

— СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 200—201; Holub—Lyer 123; БЕР I 350; Klein 415; Walde—Hofm. I 502—504.— Див. ще *де-*, *фінал*, *фініш*.

дефіс;— р. болг. *дефис*, бр. *дэфис*, ч. *divis*, слн. *diviz*;— через посередництво російської мови запозичено з німецької; н. *Divis* «знак відділення, дефіс» зводиться до лат. *dīvīsiō* «поділ», що походить від *dīvidere* «розділяти».— СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Holub—Lyer 136.— Див. ще *дивізія*.— Пор. *девіз*.

дефіцит;— р. болг. *дефицит*, бр. *дэфіцит*, п. *deficyt*, ч. слц. вл. *deficit*, м. *дефицит*, схв. *дэфіцит*, слн. *deficit*;— через російську і далі через французьку чи італійську мову (фр. *déficīt* «дефіцит, нестача», іт. *déficit* «тс.») запозичено з латинської; лат. *dēficīt* «не вистачає, бракує» є формою 3 ос. одн. дієслова *dēficere* «не вистачати, бракувати».— СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95—96; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Dauzat 233; Klein 415.— Див. ще *дефект*.

деформація, *деформувати*, *деформований*;— р. болг. *деформация*, бр. *дэфармация*, п. *deformacja*, ч. *deformace*, слц. *deformacia*, м. схв. *деформация*, слн. *deformacija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Deformation*, фр. *déformation*, англ. *deformation* походять від лат. *dēfōrmātio* «позбавлення форми, викривлення», пов'язаного з *dēfōrmāre* «позбавляти форми», утвореним за допомогою префікса *dē-*, який означає відсутність, позбавлення чогось, від *fōrma* «форма».— СІС 191, 205; Шанский ЭСРЯ I 96; Holub—Lyer 123; Klein 416.— Див. ще *де-*, *форма*.

деци- (складова частина похідних назв у метричній системі (*дециметр*, *дециграм* і под.), які означають десяту частину одиниць виміру, позначуваних основними назвами (напр., *дециметр* дорівнює 1/10 метра));— р. болг. м. схв. *деци-*, бр. *дэцы-*, п. *decy-*, ч. слц. вл. слн. *deci-*;— запозичення з французької мови; фр. *déci-* виникло шляхом скорочення лат. *decīma* (*pars*) «десята (частина)», де *decīma* є формою жін. р. від *decimus* «десятий», що походить від *decem* «де-

сять», спорідненого з псл. *desęť*, укр. *десять*. — СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 97; Kopaliński 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 409. — Див. ще *десять*.

дешевий, *дешевізна*, *дешевина*, [дешевінь, дешевня], *дешевість*, *дешевіти*, *дешевішати*, *продешевіти(ся)* «занадто дешево продати»; — р. *дешевый*, ст. *дешевый* (XV ст.), бр. [дзешава] «дешево»; — слово неясного походження; можливо, пов'язане з др. *десити* «знаходити, зустрічати», стсл. *десити*, схв. *десити* «тс.», *дешавати* «траплятися», *удешавати* «влаштовувати, уладнувати, підганяти», ч. ст. *podesiti*, *udesiti*; другий ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений в укр. [судосити], бр. [судошійць] «зустрічати», др. *досити* «знаходити», стсл. *десити* «тс.»; у такому разі найдавніше значення прикметника *дешевий* — «зручний, уладнаний»; менш прийнятне зближення з *десніця*, стсл. *деснь* «правий» (Горяев Доп. 2, 10); малопереконливі тлумачення слова як запозичення з англійської мови (англ. *dogshear* «дуже дешевий», Павський у Преобр. I 183) або з тюркських мов (тат. *töş-* «падати, опускатися», Matzenauer LF 7, 42), а також пов'язання з ав. *dañhu-* «країна», дперс. *dañhu-* «місцевість, країна» (тоді первинне значення слова — «місцеві продукти», тобто «недорогі продукти», — Pedersen IF 5, 65; Зализняк ВСЯ 6, 34). — Шанский ЭСРЯ I 5, 98—99; Фасмер I 509—510; Булаховський Пит. походж. 139; Преобр. I 183; Грот Фил. раз. II 428; Желтов ФЗ 1876, VI 58; ЭССЯ 4, 219—220; Sl. prasl. III 79; Bern. I 188; Brückner PF 7, 179.

[дешперувати] «втрачати надію», ст. *десперовати* «тс.», *десперація* «відчай», *десперацький* «безнадійний» (XVII ст.); — р. ст. *десперація* «відчай», п. *desperować* «втрачати надію», *desperacja* «відчай», ч. *desperace*, розм. *dešperace*, *dišperace* «тс.», слц. *dešperovat'* «втрачати надію», схв. *дешператан* «безнадійний», слн. *desperát* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *desperāre* «не мати надії» утворене за допомогою префікса *dē-*, що означає відсутність, брак чогось, від *spērāre* «надіятися», яке походить від *spēs* «надія», спорідненого з

псл. *spēti*, укр. *спіти*. — СІС 203; Фасмер I 507; Kopaliński 214; Holub—Lyer 128; Walde—Hofm. II 573—574. — Див. ще *де-*, *спіти*.

[дешпетувати] «зчиняти галас, горланити», [дешпінт] «скандал, розгул»; — результат видозміни форм [бешпет] «бешкет», [бешпєтити], можливо, під впливом *деспект* (ст.) «зневага». — Див. ще *бешкет*.

дєщиця «малість, дрібниця»; — власне українське утворення від займенника *дєцо* за допомогою суфікса *-иця*, подібне до *абїициця*, *нісенїтнїиця*. — Див. ще *де²*, *що*.

[дєдіна] «село», [дєдіна] «тс.» Ж; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. *dědina* «село, провінція», слц. *dedina* «село» є результатом зміни давнішого значення *dědina* «дідівське володіння» через проміжні етапи «спадщина від діда», «успадковане село»; пор. укр. ст. *дѣдина* «спадщина», *дѣднина* «тс.» (XIV ст.), др. *дѣдина* «тс.». — Machek ESJČ 113. — Див. ще *дід¹*.

[дєдя] «батько», *дєдѣо*, [дєдє Ж, дєдѣ Мо]; — діалектна фонетична форма слова *дядѣо* «тс.; дядько», в семантиці якої зберігається давнє об'єднання батька і дядьків у єдиній загальній категорії спорідненості. — Бурячок 46; Трубачев Терм. родства 85; ЭССЯ 4, 227—228. — Див. ще *дядя*.

дж (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета в повітрі), *джа* «тс.; (дит.) удар різкою», [джікнути] «видати звук *дж*» (про кулю) Я, [джіакнути] «накинутися на їжу, дуже швидко з'їсти» Я; — р. *жи* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [джвікнуть] «хльоснути; швидко щось зробити», бр. *джвыг* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [джвїгнуць] «швидко вдарити; побігти»; — звуконаслідувальний вигук, аналогічний до *бжж*, *джиг*, *дзиг* і под.: — Пор. *джиг*, *дзиг*.

джа (спонукальний вигук, яким закликають дітей до порядку, тиші); — бр. *джа* «тс.»; — очевидно, результат взаємовпливу вигуків *ша*, яким закликають до тиші, і *джа*, що наслідуює пошвиств різки. — Див. ще *дж*, *ша*.

[джаган] «кирка, мотика», [джоган] «палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах», [джуган Дз, джуган Мо, джигун] «тс.», чекан «тс.; кайло; бойова сокира», [чукан] «кайло», [джугатися] «відштовхуватися палкою з залізним наконечником під час катання» Дз;— р. чекан «кайло; інструмент для карбування; карбоване зображення; карбування; [молоток з довгою ручкою]», бр. чакан «інструмент для карбування; карбоване зображення», др. чеканъ «кайло, кирка», п. džagan «тс.», czagan «тс.; музичний інструмент» (з музичного арго), czakan, czekan «тс.», ч. [čagan] «кайло; кована палка; музичний інструмент», čakan(a), čekan(a) «тс.», слц. čakan «кирка, мотика», болг. м. чекан «молоток», схв. чаканац «тс.», слн. čekān «ікло»;— запозичення з тюркських мов; чаг. чакан «бойова сокира», кирг. чекан «тс.», дтюрк. čoγan «палка з загнутим кінцем, ковінька», čögān «тс.» пов'язані з тур. çaktak «бити, вбивати (цвяхи і под.)»; варіант джигун виник на українському ґрунті внаслідок зближення з джигати.— Sławski I 115; Brückner 75; Machek ESJČ 93; Holub—Kop. 89; Holub—Lyer 116; Skok I 289; Bezlaž ESSJ I 77; Lokotsch 31.— Пор. чеканити.

джаз, джазіст;— р. бр. болг. джаз, п. jazz, džaz, ч. слц. džez, jazz, м. цез, схв. цез, слн. džez;— нове запозичення з англійської мови; англ. (амер.) jazz «джаз; жвавість; танцювати під джаз» етимологічно неясне; пов'язується з ім'ям негра-музиканта Jaz (Chas=Charles) (Фасмер I 510; Kluge—Mitzka 331); виводиться з західноафриканських мов (Klein 827); зіставляється також з креольським jazz «поспішати» (Holub—Lyer 145), з фр. jaser «базікати, тріскотати» (БЕР I 353) та ін.— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 5, 100—101; Вишнякова РЯНШ 1974/5, 79—80.

[джамур] «розчин вапна» Я, [чамур] «розчин вапна з піском», [чамурувати] «робити стіни з глини» Мо;— р. [чамур] «глина; глиняна будівля»;— запозичення з тюркських мов, пор. тур. çamur «грязь, мул», крим.-тат. чамур «глина, грязь, мул».— Фасмер IV 313.

[джамурний] «красивий» Я;— очевидно, через посередництво тюркських мов пов'язане з ар. džamiga «бути красивим», džamīr «красивий, прекрасний, привабливий».

[джандра] «багниста дорога, грязюка» МСБГ;— результат семантичної видозміни запозиченого молд. жяндра «юшка із залишків мамалиги».— Див. ще дзяндра.

дзбан, жбан, жбанок, [жбанячий];— р. бр. жбан, р.-цсл. ЧЬВАНЪ, п. заст. czban, ч. džban, žban, čban, слц. dzban, схв. жбѣн, жбѣнь, цбѣн, ст. чьбанъ, стсл. ЧЬВАНЪ, ЧЬВАНЪ;— псл. сьбань, пов'язане з kubъ «куб, кубок»;— споріднене з лит. kibti (kimbū) «повиснути, зачепитись» або з лтс. siba «невеликий дерев'яний посуд для масла», можливо, також з гр. κούβη «хлібна чашка», лат. cumba «човен», дінд. kumbhāḥ «горщик».— Трубачев Рем. терминолог. 253—255; Шанский ЭСРЯ I 5, 279; Фасмер—Трубачев II 36—37; Преобр. I 223; Sławski I 177—178; Skok III 671—672; ЭССЯ 4, 138—139; Sł. prasł. II 365—366; Верп. I 165.— Пор. дзбан, куб¹, цебёр.

[джвндати] «неясно говорити, гугнявити» Ж, [жвиндати, жвиндіти] «тс.» Ж, [живиндіти] «лепетати» (про немовля); нарікати; сваритись» МСБГ, [жвиндіти, жвандіти] «тс.» тж, [(д)жвиндіти] «нарікати; сваритись» тж, [живинді] «лепетун, неугавна дитина; вередун (про дорослих)» тж, [жвинді] «тс.» тж;— звуконаслідувальні утворення, аналогічні до дріндати (пор.).

[джвкати¹] «сильно вдаряти», [джвкнутися] «сильно впасти», [дзвкнутися, жвкнутися] «тс.»;— р. [жвкати] «бити», [жвкнутися] «впасти», схв. цвѣкнути «стукнути, ударити», чвкати «хльостати»;— експресивне утворення звуконаслідувального характеру, аналогічне до цвігати (цвігнути) «хльостати» і под.

джвкати², джявкати — див. жвакати.

джгут «хустка або що-небудь інше, скручене, як віршовка; [гра, в якій того, хто програв, б'ють джгutom]», [джгут Ж, джгут, жгут, жгут] «тс.», [джгутик (зоол.), джгутикові (зоол.)];— р. бр. жгут;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з дієслівним коренем *žeg-/

**žyg-* (р. *жгу*) як давній дієприкметник теперішнього часу *žegot-* з первісним значенням «запалювальний шнур»; зіставляється також (Шанский ЭСРЯ I 5, 279) з укр. *джигоніти* «сильно вдарити», р. *жигать* «бити чимсь тонким і гнучким», бр. *жыгаць* «тс.» (пор. р. [*жигут*] «джгут», бр. [*жигун*] «батіг»); виводиться (Варбот у зб. «Этимология русских диалектных слов», Свердловск, 1978) від іє. **ghegh-* «гнути»; немає достатніх підстав розглядати це слово як запозичення з румунської мови (Kalužn. 10). — Фасмер II 38; Преобр. I 223; Горяев 107; Crânjălă 254; Pedersen IF 42, 182.

[джегер] «франт, хват»; — очевидно, результат видозміни форми *джигун* «баламут, ловелас, франт». — Див. **джигати**.

[джеги] «остень, палка з гачком (для рибальства)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*джоган*] «палка з залізним наконечником», [*джаган*, *джуган*, *джигун*] «тс.»; пор. також болг. *жегол* «кілок, до якого прив'язують худобу», *джігя* «тс.», м. *жегол* «паличка, що закріплює шию вола у ярмі», *жеголач* «кочерга».

[джегітний] «чепурний» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з запозиченим з тюркських мов словом *джигіт* (див.).

[джедобра] (орн.) «сойка, *Garrulus glandarius* L.»; — очевидно, пов'язане з [*джиджуріха*] «кокетка, чепуруха», [*джеджеліха*], *дженджеріха* «тс.»; у такому разі назва зумовлена красивим різнокольоровим забарвленням птаха; можливе також звуконаслідувальне походження від крику цього птаха, що передається як *джер* (Булаховський Мовозн. 6, 1948, 42); пор. також іншу назву сойки [*верещайка*] (ВєНЗн 16); можливий також вплив з боку п. *сієсіогка* «тетерка, *Tetrao tetrix*» (пор. аналогічне звукове співвідношення укр. *джемра* — п. *сієтга*). — Булаховський ВЯ 1968/4, 101. — Див. ще **дженджеріха**¹.

джейран (зоол.) «вид антилопи, *Gazella subgutturosa*»; — р. *джейран*; — через посередництво російської мови запозичено з тюркських мов Середньої Азії та Алтаю; кирг. *жейрен* «антилопа; сарна», каз. узб. *жайран*, алт. *järän*,

jigrän, як і монг. *žegegen*, калм. *zēgē* «тс.», зводяться до перс. *джейран* «антилопа; сарна, газель», спорідненого з тадж. *циран* «гнідий». — Шипова 121; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Щербак ИРЛТЯ 133; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимосбог. 54; Räsänen Versuch 125; Ramstedt KWb. 474; Поппе Зап. Колл. востоковедов I 199 і далі; Владимирцов тж 340; Mikl. TEI I 289.

джем; — р. *джем*, бр. *джем*, п. *džem*, ч. слц. *džem*, *jam*, м. *цем*, схв. *цѐм*, слн. *džém*; — нове запозичення з англійської мови; англ. *jam* «консервовані фрукти, варення» пов'язане з *jam* «стискати», що розглядається як варіант дієслова звуконаслідувального походження *cham* «плямкати» або пов'язується з ар. *jāmid* «згущений», яке походить від *jamada* «робити густим» (NSD 1311). — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Holub—Lyer 145; Klein 266, 824; Skeat 270; Chambers 272.

джемпер; — р. *джемпер*, бр. *джемпер*, п. *džemper*, *junper*, ч. *džempr*, *junper*, слц. *junper*, болг. *джемпер*, м. *цемпер*, схв. *цѐмпер*; — нове запозичення з англійської мови; англ. *junper* «джемпер, блуза, матроська куртка» утворено від запозиченого з французької мови *jupe* «спідниця», давніше «жакет», що походить від ар. *džubba* «довгий одяг з вовни», звідки також укр. *шуба*. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Holub—Lyer 145; БЕР I 359; Klein 836; Dauzat 422. — Пор. **шуба**, **юпка**.

[дjemра] «темний ліс» Ж, [*жемері*] «хаци» Ж; — запозичення з польської мови; п. *ciemra* «темрява; лісова гущавина», паралельне до укр. [*тємря*], слц. *temra*, пов'язане з *ciemny* «темний», що відповідає укр. *тємний* (див.).

[дженгалити] «кусати» (про комах); — власне українське експресивне утворення на основі слів [*джигати*] «кусати» (про комах), *жалити* та, можливо, [*дженчик*] «гедзь» (див.).

[дженджерувати] (про поїзд, що маневрує); — експресивне утворення, пов'язане, очевидно, з *дженджеріха* «франтиха, чепуруха»; в такому разі могло

мати більш загальне значення «рухатися туди й назад, не мати серйозної роботи». — Див. ще дженджеруха¹.

дженджеруха¹ «франтиха, чепуруха», [дженджеруха] «тс.», [джинджеруха] «пихата, чванькувата жінка» ЛексПол, [джинджеруха] «франтиха, чепуруха», [джиджеруха, джиджулуха, джиджуліуха, дзудзуліуха] «тс.», дженджеруристий «кокотливий, чепуристий», [дженджеруристий, джиджеруристий, джунджеруристий Пі] «тс.», [джинджеригилястий] «кокотливий, вертлявий, франтуватий», [джунджеруристий] «гордий, пихатий, чванливий» МСБГ, [джинджеруристися] «кокотувати, чепуритися; хизуватися, чванитися ЛексПол», [джунджеруристися] «пишатися, чванитися» МСБГ, [дженджеруристися] «тс.» МСБГ, [дженджерулітися, джиджулітися, джиджерулітися] «тс.», [джинджеруліти] «чепурити», [джиджуліти] «тс.; пишатися Ж», [джуджулітися] «молодитися» Ва, [наджинджерунений] «набундючений, настовбурчений» Ме, [надзюндзюритися] «пабундючитися» Ж, [приджиджуліти] «причепурити»; — п. dżendżurzysty «надутий», ст. dziedierzysty «тс.» (з укр.), схв. [ħān-ħer] «якась прикраса (перли?)»; чепурун (?), [ħənħur] «багатий», [ħinħuva] «скляна намистина, штучні перли», ħinħuxa «тс.», [ħinħeriti] «чепурити» (?), кин-ħuriti ce «виряджатися»; — походить від уг. gyöngysoг «низка перлового намиста», яке складається з основ іменників gyöngy «перлина», запозиченого з тюркських мов (напр., тур. inci, крим.-тат. инджи, уйг. jindžü «тс.»), у яких виводиться від кит. сеп-ци «щирі перли», звідки також укр. р. жемчуг, та сог «ряд, низка», можливо, спорідненого з комі sjort- «робити зарубки, пази», удм. (göri-)sjur «борозна»; на оформленні українських іменників, прикметників, дієслів відбився, можливо, вплив відповідно чепуруха, чепуристий, чепуристися). — Потєбня Заметки о малорусском наречии 63—64; SW I 668; Bączki 104, 273; MNTESz I 1134—1135. — Пор. ген-гюритися, го-я-дюндя, джунджерувий, жемчуг.

[дженджеруха²] (бот.) «красоля велика, жеруха, Tropaeolum majus L.»

Ж; — назва виникла на українському ґрунті, очевидно, в результаті зближення жеруха з дженджеруха «франтиха, чепуруха» на основі звукової подібності та під впливом семантики інших назв жерухи — красоля, красулька. — Див. ще дженджеруха¹, жеруха.

джерджик «франт, чепурун», [джерджик] «тс.», дженджерикуватий «франтуватий»; — очевидно, результат контамінації слів жевжик і дженджеруристий «кокотливий, чепуристий», дженджеруха «франтиха, чепуруха». — Див. ще дженджеруха¹, жевжик.

джернтльмен, джернтльменство; — р. джернтльмен, бр. джентльмен, п. dżentlmen, ч. džentlmen, gentleman, слц. слн. gentleman, болг. джернтльмен, м. дентльмен, дентльмен, схв. дентльмен; — запозичення з англійської мови; англ. gentleman «пан; добре вихована людина» є складним словом, утвореним як калька фр. gentilhomme «тс.» з прикметника gentle «родовитий, знатний; м'який, легкий», що зводиться як запозичення до фр. gentil «благородний», пов'язаного з лат. gentilis «родовитий, належний до того самого роду», похідним від gens (род. в. gentis) «рід», та іменника шан «людина, спорідненого з нвн. Mann «чоловік», псл. тожь «тс.», укр. муж. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Kopaliński 249—250; Holub—Lyer 145; БЕР I 360; Klein 649; Dauzat 360. — Див. ще ген¹, муж.

[джернич] (ент.) «гедзь, овід»; — неясне.

[джер] «пійло», [джеря] «тс.»; — очевидно, результат контамінації семантично близьких слів [джер] «сироватка» та [джер] «вівсяний кисіль». — Сгâпjalâ 250. — Див. ще дзер, джер. — Пор. чир.

[джерга] «ковдра; підклад під голову», [джерга] «запаска з непофарбованої шерстяної тканини», [джерга] «вовняна ковдра» МСБГ; — болг. черга «дерюга, ряднина», схв. черга «циганське шатро»; — запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво східнороманських мов (рум. sérgă «ковдра, покривало з грубого сукна, попона», молд. чергэ «тс.»); тур. çerge «легкий намет; навіс на двох стовпах» може бути зі-

ставлене з кар. *чэргев* (чэргяв) «пелюшка», пов'язаним з дієслівною основою *чэрге-* (чэргя-) «обвивати, сповивати, кутати». — Scheludko 131; Макарушка 6; Vincenz 9; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță Armaș та ін. Romanoslavica 16, 79; Sławski I 144; Brückner 87. — Пор. *дэрга*.

джерготати — див. **джеркати**.

[джергелія] «коса на голові, укладена віночком» (звичайно в мн.: *джергелі*), [джергерелі Ж, джегерелі] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *segiela* (частіше в мн.: *segiele*) «жіночі оздобы; церемонії», *segiele* «тс.» походить від нім. *Ziegerēi* «оздоба; кокетування, манірність», пов'язаного з *Zieg* «оздоба, прикраса», спорідненим з дінд. *dī-dē-ti* «блищить, світить», гр. *δέσσει* «сяє», лит. *dygėti* «дивитись, витріщивши очі»; пор. ще ч. *sigát* «оздоба» з нім. *Zierat* «тс.» — Sł. wyr. obcych 107; Brückner 58; Kluge—Mitzka 883. — Пор. **цереглявати**.

джерелó, [джерелó, джерлó, жерелó], *жерлó*, *джерлянка* (зоол.) «вид жаби, *Bombinator igneus*», [джеряльцє] «струмочок, цівка», [жерялька] (іхт.), [жерелінець] (мін.) «вапнистий туф» Ж, *джерельний*, *джереляний*, [джереластий] «з великим отвором», [джерелатий] «тс.», *джерелястий* «багатий на джерела», [джерелістий, джерелістий, жерельний Ж, жерелястий Ж, жерелатий, жерлістий], [джерелітися] «бити джерелом, струменіти», [прижерельний] Нед; — р. [жерелó] «отвір; паща», *жерлó* «тс.», бр. *жаралó* «отвір; шийка великої посудини для вина; жерло», др. *жерело* «отвір; горло», п. *žródło* «джерело», ч. *zřídlo*, слц. *žriedlo*, вл. *žóřlo*, нл. *žřědlo* «тс.», болг. *жрелó*, *ждрелó* «ущелина, вузький прохід», схв. *ждрéло* «тс.; глотка», *ждрло* «тс.», слн. *žrělo* «паща; безодня; кратер»; — псл. *žerdlo, *žřdlo «горло», пізніше «отвір», потім частково у східних та західних слов'ян «отвір, з якого б'є вода»; утворене від *žerti, *žgrati і пов'язане чергуванням голосни з псл. *gřdlo, укр. *гóрло*; споріднене з лит. *gerklė* «горло», *gerklos* (анат.) «глотка»; до дж < ж пор. ще [джерáворонóк, джук] (Потебня К ист. зв. 13). —

Фасмер II 48; Варбот ВЯ 1967/4, 70; Преобр. I 229—230; Brückner 667; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; Trautmann 90. — Див. ще **жерти**. — Пор. **гóрло**.

[джеркати] «цвірінькати, скрекотати, цвірчати; гелготати, базікати» Ж, [джергати] «балакати, базікати», *джеркотати* «скрекотати, цвірчати, дзюрчати» (про комах, птахів, воду та ін.), *джерготати* «тс.», [джерготати] «щебетати, цвірінькати; говорити незрозумілою мовою», *джеркотіти* «тс.»; [нерозбірливо говорити Пі], *джерготіти* «джерготати», *джерготіти* «тс.», [джеркотіти] «деренчати» Ж, [жеркотіти], *джеркотнява* «скрекіт, щебетання, дзюрчання», [джергіт] «щебетання; гучна розмова незнайомою мовою», *джерготня* «тс.»; — болг. *жеркам* «дзиччати» (про комах); — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *дэргати*, *чэргати* і под.

[джермáла] «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець», [джермáри, джермéло] «тс.», [джермеліти] «очищати рани овець від черв'яків», [джермелувати] «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *вермáр* «джермала», [жермáр] «тс.» утворене за допомогою суфікса *-ар* від *вэрме* «черв'як», [жерме] «тс.», що походить від лат. *vermis* «тс.», спорідненого з гот. *waifms*, нвн. *Wurm* «тс.» і далі з лат. *vertere* «вертати», псл. *vřtěti «тс.», укр. *вертіти*. — Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 140—141; Crânjală 254; Pușcariu 176; Walde—Hofm. II 760, 763—765. — Див. ще **вертіти**.

[джермéла] «пристрій для подавання соломи, зроблений з палиць, зв'язаних мотузком» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з [джермéло] «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець» (за схожістю форми знаядь?). — Пор. **джермáла**.

джерсі «шерстяна або шовкова в'язана тканина, а також одяг з неї»; — р. *джерсі*, *джерсє*, бр. *джерсі*, п. вл. *jersej*, ч. *žerzej*, *jersey*, слц. *jersej*, слн. *jersey*, *džersi*; — запозичення з англійської мови; англ. *jersey* «джерсі» походить від назви острова Джерсі (Jersey),

де виготовлялася пряжа високої якості та в'язалися з неї тонкі вироби. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 4, 101—102; ССРЛЯ 4, 764; JP 1970/2, 108; Klein 828; NSD 371, 1317.

[джёмори] «густий чагарник»; — очевидно, результат видозміни форми [джёмра] «темний ліс»; менш обгрунтована спроба (Vincenz 7) виведення від рум. țimpir, етимологічно неясного. — Див. ще джёмра.

[джівкати] «цвірінкати» (про горобців) ЛексПол, [дживкун] «горобець»; — р. чив-чів (вигук, що передає цвірінкання птахів), болг. дживгар «горобець», схв. ців-ців (вигук, що передає цвірінкання горобців), [цивцян] (дит.) «горобець»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до гавкати, нявкати і под. — Толстой ЛексПол 17. — Пор. жив², цівкати.

[джиг] (вигук, що передає звук від швидкого переміщення предмета в повітрі); — бр. [джиг] «тс.; швидкий удар», [жиг] «тс.; швидкий укус»; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. дж, джигати, дзиг.

[джигало] «джоган, палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах»; — результат контамінації слів [джоган, джигун] «тс.» та жигало «залізний прут для пропалювання отворів у дереві» (див.).

[джигати] «хльостати, бити різками; кусати (про комах)», джигнути «куснути, жальнути; кольнути», джигоннути «тс.», жигати «жалити», [джигавка] «муха, що сильно кусає», [джигалка] (бот.) «кропива, Urtica urens», [жигавка] «тс.», жигалка «[тс.]; вид мухи; [комаха, що жалить]», [жигучка] «кропива», [джигуча] «все, що хльостає або жалить: батіг, комаха, кропива», [джижуча] «кропива» Л, [жижуча, дзисуча] «тс.», [жіжало] «рожен» Я, [жігало] «ніж, яким колють свиней» Л, [підджигувати] «підбурювати», уджигнути, уджигнути «уколотити, ужалити; хльоснути; утекати»; — р. [джигать] «хльостати чим-небудь гнучким; швидко рухатися», [джигнуть] «ужалити; зробити швидкий рух», бр. джгаць «жалити; кусати; [мчати]»,

[джигаць] «хльостати чим-небудь гнучким; сікти», жьгаць «швидко бігати; колоти; сікти чимсь гнучким», [джгучка] «кропива», [жигучка] «тс.», [жіга] «дуже швидкий; підбурювач», [жигушка] «тонкий батіг», [джьгучь] «пекучий», п. džgać «кольнути, ударити чимсь гострим», žgać, žgać «тс.», žyga, žega «швидка, рухлива людина», džygun «танець» (з укр.), ч. [džigati] «штовхати, пхати», [džkati] «ударяти, штовхати, скубти», [žahnouti] «хльоснути різкою», žihadlo «жало», слц. [džgat'] «колоти, товкти», вл. žahadlo «жало», м. жига «жалить (з ос. одн.), коле, пробиває», жєга «тс.», схв. жігати «заподіювати гострий біль; колоти (у боці, в грудях)»; — остаточно не з'ясоване псл. dži-gati, džьgati «колоти, штрикати», яке зазнало впливу з боку *žegti, žigati «палити»; вважається також (Skok III 674) результатом видозміни форми žigati; зіставлення з лит. diegti «колоти», лтс. diegt «тс.» (Machek ESJČ 138, 727) натрапляє на труднощі фонетичного характеру. — Пор. джиг.

[джигели] «стєгна»; — неясне, можливо, пов'язане з [джиліг] «лопатка (кістка) у вівці» (пор.).

[джигиря] (у виразі: щоб він джигиря найвся) Ме; — остаточно не з'ясоване; виводилось від молд. жигєрає «згага, хвороба тварин» (Мельничук Молд. эл. 166); може бути зіставлене також з тур. сігга «гострі колючки, терен» (пор. болг. [джигра] (бот.) «чортова колючка, чортів терен, Paliurus aculeatus» (БЕР I 363) або з [джигиря] «овеча горлянка з легенями та печінкою» (пор. болг. ям си джигєра «злюся, серджуся», букв. «ім свою печінку»).

[джи́рря] «овеча горлянка з легенями та печінкою»; — болг. джигєр «потрохи (легені, печінка)», м. цигєр «тс.» (бел цигєр «легені», црн цигєр «печінка»), схв. цигєрица «тс.»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. сігєр «печінка, легені», крим.-тат. джигєр «тс.; овеча (та ін.) горлянка з легенями, печінкою й серцем» походять від перс. джєгєр «печінка, серце», спорідненого з ав. jākagə «печінка», лат. jecur, гр. ἧπαρ, лит. jėkpos «тс.»

з якими пов'язують також псл. *ikra*, укр. *ікра*. — БЕР I 362; Младенов 126; Скорчев БЕ 1956/2, 163; Skok I 473—474; Räsänen Versuch 126; Walde—Hofm. I 673.

джигіт, *джигітóвка*, *джигітувати*; — р. болг. *джигит*, бр. *джыгит*, п. *dzygit*, ч. *džigitovka*, слц. *džigit*; — запозичення з тюркських мов; кирг. каз. ккалп. *жигит* «молодець, хоробрий», туркм. *жигит*, ног. *йигит*, тур. *yiğit* «тс.», уйг. *жигит* «юнак; жених», узб. *йигит* «юнак», кар. чаг. *jigit*, *igit*, чув. *йёкёт*, дтюрк. *jigit* «тс.» споріднені з монг. *ji-gede* «молодь»; виводяться також (Егоров 77) від дтюрк. *тăгин* (титул), яке, в свою чергу, зводиться до кит.-кор. *текин* «достойна людина»; зіставлення з тюрк. *džilit* «палка» (Mikl. TEI Nachtr. 2,109) помилкове. — СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 102; Фасмер I 510—511; Шипова 122; Преобр. I 183; Горяев 91; Räsänen Versuch 203.

джігра «іржа»; — очевидно, запозичення з східнороманських мов; рум. *jigăraie* «згага; розпад; хвороба», молд. *жигэрае* «згага; хвороба тварин» утворені від рум. *jigări* (молд. *жигері*) «схуднути; зморщитися», що походить від уг. *szikár* «худий, худорлявий, сухорлявий», пов'язаного з *sziv* «ссати, смоктати». — Мельничук Молд. эл. 166; Scheludko 132; Crânjala 253; СДЕЛМ 139; Bárczi 289. — Пор. **дзігерáй**.

джигу́н¹ «баламут; п'яниця, франт», [*жигу́н*, *жигáн*] «тс.», *джигу́нство*, [*джигуновáтість*] Ж; — бр. *джыгун* «верткий», [*жигун*] «жвавий, швидкий; ябедник»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*джігати*]; менш імовірно зіставлення з кабардинськ. *gëgun* «жартувати, грати» (Л. Г. Лопатинский, Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа, XII, 2, Тифлис, 1891, 53—54). — Пор. **джігати**.

джигу́н² «їжа з сирівцю»; — слц. *džganec*, *žganec* «вид їжі», нл. *žaglaty* «гострий (про їжу)»; — очевидно, пов'язане з [*джігати*] «хльостати, кусати»; назва могла бути зумовлена різким смаком сирівцю. — Див. ще **джігати**.

джіквас «гар з люльки або чубука» Я; — неясне.

[джилé] (вигук для відгону собак); — неясне.

[джилі́г] «лопатка (кістка) у вівці», мн. [*джелегá*] Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*джигéли*] «стегна» (пор.).

[джинджирі́ха] «сіті з вічками діаметром у 7 мм, з яких роблять невід для вилову тюльки» Мо; — неясне.

[джінька́шливий] «перебірливий у їжі» Ж, [*дженьгаши́лий*] «вередливий, вибагливий» МСБГ, [*дженгашилий*, *джинглиши́лий*] «тс.» МСБГ, [*жинька́шливий*] «вередливий до їди» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *жинга́ш* «тс.; ніжний, тендітний» походить від уг. *gyöngé* (*gyenge*) «млявий, кволий; ніжний; молодий», етимологічно неясного; з уг. *gyenge* пов'язані також слц. *dengl'avú*, *gengl'avú* «слабий, недужий», схв. *гінгав* «лінивий», слн. *gingav* «тс.» (Machek ESJČ 114—115). — Crânjala 255; MNTESz I 1126; Bárczi 103.

[джирча́ти] «деренькотати», [*джиркотіти* Ж, *джирча́ти*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бурча́ти*, *дзижча́ти* і под.

джінджу́ра, *джинджор*, *джинджора*, *джуджура* — див. **гіндзу́ра**.

джмі́ль (ент.), [*жмі́ль*, *чмі́ль*], *джмелі́ний*, [*жмелі́ти*] «дзижчати, густі» ВеНЗн; — р. *шмель*, [*чмель*, *щемель*], бр. *чмель*, п. *trzmieł*, [*czmieł*, *ćmieł*, *śmieł*, *przmiel*], ч. *čmel*, ст. *ščmel*, слц. *čmel'*, вл. *čmjela*, нл. *tšmjel*, полаб. *stamil*, слн. *čmrlj*; — псл. *сьмелъ* (<*skimel-) «джмі́ль», чергуванням голосних пов'язане з *комагъ*; споріднене з лит. *kamānė* «джмі́ль», *kamīnė* «дика бджола», лтс. *kamėne* «джмі́ль», прус. *camus*, двн. *humbał*, нвн. *Hummel* «тс.» і, далі, з лит. *kimùs* «хриплий», *kimti* «хрипнути»; іє. *kep- звуконаслідувального походження; спроба пов'язання з *вьčela* «бджола» (<*сьbela) (Machek ESJČ 105) малопереконлива. — Фасмер IV 459; Горяев 424; Brückner 79, 581; Schuster-Šewc Probeheft 44; Skok I 332; Bezlaj ESSJ I 84; ЭССЯ 4, 145—146; Bern. I 167; Trautmann 115—116; Топоров III 200—203; Fraenkel 212. — Пор. **комáр**.

[джмолá] (ент.) «лісова бджола, Хулосора» Ж, [*чмолá*] «тс.»; — результат

контамінації слів *джміль*, [чміль] і *бджола*. — Фасмер IV 459. — Див. ще *бджола*, *джміль*.

джоган, *джуган* — див. *джаган*.

джок (танець), [джог] «тс.»; — запозичення із східнороманських мов; рум. *jos* «гра, танець», молд. *жок* «тс.» походять від лат. *jocus* «жарт, гра, жартівлива пісня», спорідненого з див. *jehan*, *gahen* «говорити», скіпр. *ieith*, кіпр. *iaith*, брет. *iez* «мова». — Фасмер II 60; *Vrabie Romanoslavica* 14, 181; *Ni-ïa-Armaş* та ін. *Romanoslavica* 16, 88; *Puşcariu* 79; *Walde—Hofm.* I 715—716. — Пор. *ювелір*.

[*джолгоніти*] «ужалити» (про осу); — результат контамінації слів [джоло] «жало» та *джигоніти* «сильно ужалити». — Див. ще *джоло*, *джігати*.

[*джоло*] «жало»; — бр. [джала] «тс.»; — результат видозміни слова *жалó*, викликаної, очевидно, впливом семантично близького *бджола*. — Див. ще *жалó*.

[*джолобати(ся)*] «колупати(ся)» *Ме, Мо*; — пов'язане з [*жолобати*] «тс.»; *довбати*; до переходу *ж* → *дж* в українських говорах пор. [*жерелó*] — *джерелó*, [*жоломія*] — [*джоломія*], [*жиріт*] — [*джиріт*]. — Див. ще *жолоб*. — Пор. *голобати*.

джоломія — див. *жоломія*.

джолонка, *джонва* — див. *жонва*¹.

[*джорини*] «шкварки» *Ж*, [джорни] «тс.» *Ж*; — очевидно, пов'язане з *жар(ити)*; характер зв'язку неясний.

[*джос*] (у виразі *джосу дати* «покарати») *Кур*; — очевидно, пов'язане з виразом *дати чосу* «тс.», де *ч* змінилося на *дж* внаслідок деетимологізації (пор. також *чумак* — [*джумак*], *чумá* — [*джумá*]). — Див. ще *чесати*.

[*джобя*] (орн.) «соя, сойка, *Capivus (Corvus) glandarius*», [джобка] «тс.»; — остаточно не з'ясоване; розглядалось як звуконаслідувальне утворення або як результат зближення назв *со́я*, *со́йка* з назвою [джджобра] «тс.» (*Булаховський Мовозн.* 6, 1948, 42; *ВЯ* 1968/4, 101); залишається неясним зв'язок із формою [зр́оя] «тс.» (пор.).

джу́гара (бот.) «сорго кормове, *Sorghum ceruivum* Willd.», *джу́гара*, [дженгара] «тс.» *Мак*; — р. бр. *джу́гара*; — за-

позичення з східних мов; кирг. *жүгерү* «кукурудза; сорго», тадж. *чувори* «тс. (місцевий сорт кукурудзи)» походять з мови гінді. — СІС 207; Шипова 123.

[*джугас*] «молот з гострим кінцем, кайло» *Ж, ВеУг*; — очевидно, результат взаємовпливу слів *джуган* (*джаган*) «кирка, мотика» і *дзюбас* (ст.) «гострий кінець джугана». — Див. ще *джаган*, *дзюбати*.

[*джугастро*] (бот.) «клен польовий, *Acer campestre* L.» *Пі, Мак*, [*жугастро*] «тс.» *Я*; — запозичення із східнороманських мов; рум. *jugástru* «клен», молд. *жугáстру* «тс.» походять з лат. *jugástrum (бот.) «в'яз», утвореного від *jugum* «ярмо, коромисло», спорідненого з псл. *igo*, укр. *іго*; назва рослини могла бути зумовлена тим, що з міцної деревини в'язу вироблялися ярма, або тим, що плід клена формою нагадує ярмо. — СДЕЛМ 141; DLRM 438; *Puşcariu* 80; *Walde—Hofm.* I 728—729. — Див. ще *іго*.

[*джугля*] «зимова шапка»; — запозичення з угорської мови; уг. *czuklya* «башлик; капор, відлога, капюшон», *kuklya* «тс.» походить від лат. *cucul(l)a* «тс.» — MNTESz I 572; *Bárczi* 46; *Crânjala* 254. — Див. ще *гугля*¹.

[*джугніти*] «ударити» *ВеЗа*; — запозичення з словацької мови; слц. *džugať* «штовхати, штурхати», очевидно, пов'язане з *džgať* «штовхати», яке вважається експресивним утворенням (*Maček ESJČ* 138).

[*джуйга*] (вигук, яким нацьковують собак) *Па*; — пов'язане з *гиджга* «тс.» (див.).

[*джуклити*] «жадібно пити», [дзюглити] «тс.», [*наджуклитися*] «напитися п'яним»; — експресивне утворення, пов'язане з *жлуктити* і *дудлити* (див.).

[*джукніти*] «швидко поїхати, утекти» *Я*; — експресивне утворення, пов'язане з [дзікнутити] «зашуміти» (про кулю), [*уджигніти*] «утекти», *шугніти* «промчатись; кинутись».

[*джулий*] «безвухий» (про овець); — слц. [čula] «безвуха вівця», м. *чулав* «з малими вухами», *чуле* «той, що має малі вуха», схв. *чу́лав* «карнавухий», *чу́ласт* «тс.», *чу́лоња* «людина з малими вуха-

ми»;— запозичення з румунської мови; рум. *ciul* «карнавухий» (про овець, собак), можливо, запозичене із сербохорватської мови, в якій залишається нез'ясованим.— Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 141; Machek ESJČ 108; Crânjala 244—245; DLRM 150.— Пор. **гúлий**¹, **шúлий**.

[**джулун**] «рибальський курінь, покритий повстю або шкурою» Я;— р. [**джулун**] «курінь» Дон;— запозичено через посередництво російської мови з калмицької: калм. *джолум* «верхня частина кибитки».

[**джуміга**] «осад на дні посуду з водою»;— результат контамінації слів [**джурджя**] «каламутна рідина» та [**дзяміга**] «м'язга» (див.).

[**джуміра**] «шапка з ягнячої шкіри, ззаду трохи загнута» Ж;— очевидно, результат видозміни форми *гамэра* (<*гамэра) «в'язана шапка у вигляді усіченого конуса»; до паралелізму г || дж пор. *ґолóбати* || *джолóбати*, *ґенґóритися* || *джинджу́ритися*.— Див. ще **гамэра**.

[**джумніця**] «люлька» Я, [**думніця**] «тс.» Я;— очевидно, пов'язане з др. *дѣмьница* «домна, піч для виплавлення заліза»; у замість очікуваного о і дж замість д — результат деетимологізації.— Див. ще **дóмна**.

джунґлі;— р. *джунґли*, бр. *джунґлі*, п. *džungla*, ч. *džungle*, слц. *džungl'a*, вл. *džungl*, болг. *джунґла*, м. *цунґла*, схв. *цўнґла*, слн. *džúngla*;— через російську мову запозичено з англійської; англ. *jungle* «джунґлі» походить від гінді *jaṅgal* «пустка; ліс; незаселене місце», пов'язаного з дінд. *jaṅgalaḥ* «суха земля, пустка», етимологічно неясним.— SIC 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Фасмер I 511; БЕР I 373; Holub—Lyer 146; Lokotsch 74; Kluge—Mitzka 145; Klein 836; Skeat 275; NSD 1332.

[**джунджовий**] «прекрасний, розкішний», [**дюдьóвий**] «тс.» Ж;— схв. *ħýнħ* «перлина, бісерина», *ħýнħен* «бісерний»;— похідне утворення від запозиченого уг. *gyöngy* «перли, бісер; з перлів; прекрасний, розкішний».— Див. ще **дженджеру́ха**¹, **дзю́ндзя**¹, **жémчуг**.

[**джу́плó**] «дірочка в чому-небудь м'я-

кому», зменш. [**джу́пельце**];— запозичення з польської мови; п. *dziupło* «ду́пло», *dziupla*, *dziupel* «тс.» відповідає укр. *ду́плó*; пом'якшення початкового d в польській мові пояснюється впливом близького за значенням слова *dziuga* (Otrębski ŻW 275) або асиміляцією до наступного м'якого приголосного в такій формі, як *dziupla* (Sławski I 208).— Див. ще **ду́плó**.

джур — див. **жур**.

джу́ра (іст.) «військовий слуга, зброєносець», *жу́ра*, *цю́ра*, *чу́ра*, *жу́рім* Я, *джу́рило* Ж, *чу́рило* Ж, *жу́ра́шійн* «тс.», *чу́ривáти* «бути чурою», ст. *джу́ра* (1571);— п. *сіуга*, *сіóга*, *сіуг*, іст. «джу́ра», розм. «нездара, гава»;— запозичення з східних мов, пор. кипч. *сога* (*сога*) «хлопець до коней», тюрк. *чўр* «разом, у згоді» (Радлов III 2194), тадж. *чўра* «друг, товариш», *чўр* «згода».— Халимоненко УМЛШ 1977/9, 29; Sławski I 105; Kowalski Symb. Rozw. II 350—351; Crânjala 235; Wędkiewicz MRI 272.

джу́ральце́ — див. **джерéло**.

[**джурба́й**] (орн.) «чубатий жайворонок, *Galerida cristata* L.; степовий жайворонок, *Melanocorypha calandra* L.»;— р. *джурба́й* «степовий жайворонок»;— неясне; можливо, запозичене з тюркських мов (пор. узб. *жу́р* «степовий жайворонок»).— Булаховский Семас. этюды 183.

[**джурба́н**] «мисливський ніж» Ж;— неясне.

[**джу́рга**] «скупчення людей, худоби»;— запозичення з угорської мови; уг. *csüрге* «стадо свиней; натовп, набрід» етимологічно неясне.— Bárczi 47; MNTESz I 582—583.

[**джу́рджя**] «густа каламутна рідина»;— експресивне нерегулярне утворення від [**джур**] «вівсяний кисіль»; до семантики пор. у Номиса: «*Каламутна вода, як кисіль, як джур*» (№ 12420).— Див. ще **жур**.

джурча́ти, **джу́рити**, **джу́ркало** — див. **дзюр**.

[**джус**] «джу́ра, хлопець, учень, студент» Ж;— п. *džus* «залицяльник» (з укр.);— неясне; можливо, утворене на основі *джу́ра*.

[джусь] (виг.) «геть»; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дж*, що передає посвист повітря при швидкому русі предмета; до кінцевого *-сь* пор. *дзусь*, р. *брысь* і под.

джут (бот.) «індійські коноплі, *Cochlosorus capsularis*»; — р. бр. *джут*, п. вл. *juta* «тс.», ч. слц. *juta* «текстильна сировина з джуту», *jutovník* «джут», болг. *юта*, м. *јута*, схв. *јјута*, слн. *júta* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *jute* «джут» запозичене з індійських мов; бенг. *joto*, *jūt(o)* — назва рослини, поширеної в Бенгалії, гінді *jhuta* «хвилястий, кучерявий», *jhuto* «тс.» пов'язані з дінд. *jáṭa* «кучерявий; лишайник»; в індійських мовах рослину названо так, можливо, через те, що вона має сильно покручене коріння. — СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Горяев 445; Фасмер I 511; Lokotsch 54; Kluge — Mitzka 336; Klein 837; Holthausen 89; NSD 1335.

[джуфó] «хлопець, що добре грає на губах»; — неясне.

[дзándзар] (бот.) «абрикос, мореля, *Armeniaca vulgaris* Lam.» Ме, Мо, [дзándзара] «тс.» Дз, [дзárзари] «абрикоси» Пі, Мо, Мак, [зárзали] «маленькі абрикоси» Мо, [дзэндзár] «абрикос» МСБГ, [дзэндзур] Мо, [дзэнзар, дзэнзур, дзензур, дзёрдзало, дзёрдзул] «тс.» МСБГ; — болг. *зárзала* «абрикос (дерево і плід)», [дзёрдзелія] «тс.», м. *зарделия* «сорт абрикосів», *зерделия* «тс.», схв. *зёрделија, зердèлија* «тс.»; — запозичення з східно-романських мов; молд. *зárзэр* (рум. *zărzăr*) «абрикос (дерево)», *зárзэрэ* (рум. *zărzără, zărzălă*) «абрикос (плід)» походять безпосередньо або через посередництво болгарської мови від тур. *zerdali* «сорт абрикосів» (крим.-тат. гаг. *зердали* «абрикос»), що є запозиченням з перської мови; перс. *zardalu* «абрикос», дослівно «жовта слива» є складним словом, утвореним з основ *zârd* «жовтий, золотий» (ав. *zairita-* «жовтий») і *alu* «слива», з яким пов'язане і *аличá*. — Мельничук Молд. ел. 166; Бевзенко НЗ УжДу 26, 178, 197; СДЕЛМ 147; БЕР I 609; Скорчев БЕ 1956/2, 164. — Див. ще *аличá*. — Пор. *жердèля*.

дзбан, збан, дзбáнок, збáнок, [збáн-

ка, збаня], ст. *дзбанокъ* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *dzban, [zban]* вважається мазурським діалектним варіантом давнішої форми *czban*, яка відповідає укр. *дзбан*. — Sławski I 187—188; Трубачев Рем. терминолог. 253. — Див. ще *дзбан*.

[дзвах] (вигук, що передає звук сильного падіння) Я; — очевидно, результат контамінації вигуків *дзвяк* та *бах*. — Див. ще *бах¹, дзв'якати*.

дзвеніти, [звеніти, звенькотіти], *дзвоніти, дзвэнькіт, дзвін*, род. в. *дзвóну* (про звук), *дзвóна* (про предмет), [звін], *дзвóник, дзвёно́к, [дзвонéць]* «дзвінок», *дзвіні́ця, [дзвоні́ця], дзвона́р, [дзвона́рiха, дзвона́рiвна, дзвінні́к, дзвонні́к ВеУГ], [дзвоня́та]* «маленькі дзвони» Я, *дзвіно́вік* «міфічна істота, що живе у дзвоні або на дзвіниці» Ж, [звін, звінні́ця] Ж, [звон] «звучання» Ж, [звонóвина] «метал для лиття дзвонів» Ж, [дзвоня́р] «ливар дзвонів» Ж, [звіно́к], *дзвінкі́й, [дзвоні́стий Ж, дзвонні́й, дзвінні́й, дзвонóвий, дзвонкові́й], дзвіні́чний, [дзвонча́тий], дзвона́рський, [дзвонікува́тий, дзвінкю́чий Я], [звоні́стий]* «дзвінкий» Ж, [бездзві́нний] «без дзвонів», *видзвóнювати* «дзвонити; (перен.) вибивати», *передзві́н, пóдзві́н, подзві́ння* (заст.) «дзвін по померлому», *подзві́нне* «плата за дзвін по померлому», [підзві́нне, пiдзві́нне] «тс.» Пі; — р. *звенéть*, бр. *звіне́ць*, др. *звенѣти, звьнѣти*, п. ст. *wznieć* (з метатезою), ч. *zníti* «звучати», ст. *zъnieti*, слц. *zniet'*, нл. *zněs*, болг. *звѣнѣ*, слн. *zvenéti*, псл. *звѣнѣти*; — псл. *zвъněti* «дзвеніти, звучати», пов'язане чергуванням із *zvonъ* «дзвін» так само, як пов'язані *гръмѣти і громъ, зьрѣти і *zogъ* і под.; — споріднене з алб. *zë-* «голос», *zâ-* «тс.», вірм. *jain*; іє. **ǵh̥uon-/ǵh̥uēn-* пов'язують з іє. **ǵhau-*, що відбилося в укр. *звáти* (Brugmann Grdr. I 295 та ін.; Преобр. I 245; Pokorny 490—491; Bloomfield IF 4, 76; Persson Beitr. 191, 586—587; Specht 280; Machek ESJC 717—718; Фасмер II 87—88, проти Sławski I 210—211), або з іє. *svonos (дінд. *sván-ati* «звучить», *svanāḥ* «звук», лат. *sonus* «тс.», дангл. *swin* «музика, спів», двн. *swan* «лебідь»), причому Соболевський (ИОРЯС 27, 330)

вбачає в слов'янському початковому зпоруч із s- в інших індоєвропейських мовах один з випадків індоєвропейського чергування «дзвінкий: глухий»; Фасмер вважає, що про дзвінкий початок слова свідчить ще алб. zêh «голос», zâh (<іє. *ǵhvonos), вірм. jain; Мейє (IF 5, 333), Блумфільд (IF 4, 76), Младенов (189) пояснюють псл. z- впливом слова зв'ати (Махек — zvičēti); Брандт (РФВ 25, 221 і далі) непереконливо пояснює псл. zvopъ із *svopъ фонетично; початкове укр. дз- на місці псл. z-, як і п. dz-, є, очевидно, наслідком дисиміляції (Sławski I 210); лит. zvāpas «дзвін», лтс. zvaps «тс.» запозичені з слов'янських мов (Mühl. — Endz. IV 765). — Шанский ЭСРЯ II 6, 77, 79; Brückner 114; Holub — Кор. 438; Pedersen KZ 36, 340; Meillet — Vaillant 29; Trautmann 374; Walde — Hofm. II 559—560. — Пор. зв'ати, звук.

[дзвенкач] (орн.) «зеленяк, Chloris chloris L.», [дзвінок, дзвонець] «тс.»; — р. [звінок] «морський птах з родини мартинових, що дзвенить крилами в польоті», [звоніха, звонокрілька] «тс.», п. dzwoniес «птах з родини в'юркових», ч. zvonek «зеленяк», слц. zvones, zvonečok «тс.»; — утворення від основ дзвен(іти), дзвон-; назви птаха зумовлені, очевидно, характером його співу — журкітливими трелями із своєрідним завершенням, що нагадує слово дзвоніши; пор. також інші звуконаслідувальні назви цього ж птаха: дзворкач, ч. svupče, вл. čvupč, н. Schwanschel. — Machek ESJČ 720. — Див. ще дзвеніти.

[дзвинчати] «дзижчати, бриніти»; — результат контамінації дієслів дзвеніти та дзинчати, дзижчати (див.).

дзвінець (бот.) «бубовник, Rhinanthus L.», [дзвінка ВеНЗн, дзвінок Мак, дзвіночки Мак] «тс.», [дзвонець] «шолудивник, Pedicularis L.» Мак, [дзвоники] «льонок, Linaria L.; медунка, Pulmonaria officinalis L.» Мак, [звінець] «дзвінець великий, Rhinanthus major Ehrh.» Мак, [звіночки] «дзвінець малий, Rhinanthus minor L.», [звоники] «льонок» Мак, [звонки] «тирлич звичайний, Gentiana pneumonanthe L.» Мак; — р. [звонець] «дзвінець, Rhinanthus; кравник, Odontites rubra Röss.; перестріч, Me-

lamprugum arvense L.; вероніка, Veronica latifolia L.», [звоники] «льонок», бр. званець «дзвінець», [дзвонець] «перестріч», схв. [звонац] «дзвінець», [звончић] «тс.», слн. zvónec «перестріч лісовий, Melampyrum silvaticum L.»; — псл. zvopъсь, похідне від zvopъ «дзвін»; — назва зумовлена дзвоникоподібною формою плодів, віночків або чашечок цих рослин, що належать переважно до рослини ранникових. — Вісюліна — Клоков 359, 386; Нейштадт 444, 454—455, 492, 502—503; БСЭ 33, 374; 12, 85; 27, 3. — Див. ще дзвеніти. — Пор. дзвоник.

дзвінка «бубна» (у картах), [звінка, звонкі] «тс.», дзвінковий «бубновий»; — р. [звонки] «бубни»; — запозичено з польської мови; п. dzwонка «бубна» є калькою нім. Schelle «бубонець; дзвоник; бубна». — Sławski I 211. — Пор. бубна.

дзвоник (бот.) «Campanula L.», дзвоніки «тс.», дзвіночки «тс.»; орлики, Aquilegia vulgaris L. Мак, [дзвінки] «первоцвіт, Primula officinalis Jacq.» Мак, дзвоникові, [дзвоник] «дзвоники персиколисті, Campanula persicifolia L.» Мак, [дзвоночки] «дзвоники; орлики» Мак, [звінка] «дзвоники» Мак, [звінки] «тс.; орлики» Мак, [звінок] «дзвоники» Мак, [звонець, звоники] «тс.» Мак, [звонки] «орлики; березка, Convolvulus sepium L.» Мак, [звоночки] «дзвоники» Мак, [звонатка] «аденофора, Adenophora Bess.» Мак; — р. [звонець болотний] «дзвоники болотні, Campanula patula L.», [звонка] «дзвоники персиколисті», [звінок] «дзвоники; орлики», [звонці, звончики] «тс.», бр. званочак «дзвоники», званок «аденофора; [дзвоники]», [дзванкі] «дзвоники», [званкі, званцы] «тс.», п. dzwonek «дзвоники», ч. zvones, zvonek, слц. zvonečok, болг. звънчѣ, схв. звончић, слн. zvonečok «тс.»; — можливо, вже псл. zvopъсь та ін., похідні від zvopъ «дзвін»; — назви зумовлені подібністю квітки рослини до невеликого дзвона. — Machek Jm. rostl. 229. — Див. ще дзвеніти. — Пор. дзвінець.

дзв'якати «брязкати, звучати», дзв'якнуди, дзв'якнутися «впасти», дзв'якотіти, дзв'як «брязкіт», [дзв'якот] «тс.» Я, дзв'якало «базікало», дзв'як (виг.) «брязь»; — р. зв'якати, [зв'якати], бр. зв'якаць «дзво-

нити, бряжчати», др. *звѣкъ* «звук», *звѣкнути* «звучати», *звѣцати* «звучати; дзвонити», п. *dźwięczeć* «дзвеніти, звучати», *dźwięk* «звук», ст. і діал. *źwieczeć* «звучати», ч. ст. *zvek*, болг. *звек* «глухий металічний звук», схв. *звѣчати* «звучати; дзвеніти», *звѣкнути* «дзвякнути», *звѣк* «звук; брязкіт», слн. *zvėkati* «дзвеніти», *zvėk* «дзвін»; — псл. *zvēkati (> *zvēcati*), *zvēčēti*, *zvēkъ* походять від того ж кореня, що і *zvъpēti*, *zvopъ*, укр. *дзвеніти*, *дзвін*; — паралельним утворенням з чергуванням голосного кореня є псл. *zvōkъ*, укр. *звук*; суфікс -к- при цьому корені виступає поруч з -g-, пор. укр. *дзвяньгати*, р. *звѣгать*, бр. *звѣгаць* і под. — Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Sławski I 212; Machek ESJČ 720; Trautmann 374; Persson Beitr. 191; Pokorny 490—491. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *дзвяньгати*, *звук*.

[*дзвяньгати*] «плаксиво говорити» Ж; — р. [*звѣгать*] «тс.»; приставати; гавкати», бр. *звѣгаць* «гавкати; вимагати», др. *звѣгу* «співаю», *звѣгливъ* «гавкаючий», стсл. *звѣгж* «співаю»; — псл. *zvēgati є поширенням того самого звуконаслідувального кореня, який виступає в *zvъpēti*, *zvopъ*, утворення, аналогічне до *zvēkati; — споріднене з лит. *žvangėti* «дзвякати», *žvaŋginti* «брякати», *žvėngti* «іржати, реготати»; передсуфіксальне -п- і проривне г замість г з'явилися, очевидно, під впливом п. *dźwięgać* «жувати, плямкати» або укр. *дзенькати* і под.; Преображенський (I 246) вважає р. *звѣгать* звуконаслідувальним. — Фасмер II 88; Sławski I 212; Trautmann 374; Būga RR I 494; Persson Beitr. 586; Mühl. — Endz. IV 765; Эндзелин СБЭ 194. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *дзвякати*.

дзелень (виг.) «дзень», *дзеленькати*, *дзеленькотіти*, *дзеленчаті*, [*дзеленькач*] «брязкальце» Я; — бр. *дзылін-дзылін* (вигук на означення дзвону), п. [*dzielegać*] «дзвонити»; — звуконаслідувальне утворення; може розглядатися також як дальше поширення вигуку *дзень* (див.).

[*дзѣмба*] «стьожка на капелюсі» (зах.); — фонетичні особливості та географія слова викликають припущення про запозичення з польської мови, од-

нак п. *dżęba у словниках не засвідчено; можливо, йдеться про видозміну п. [*dziaba*] «тасьма з різнобарвних ниток, уживана як пояс у білоруських селян», запозиченого з білоруської мови (SW I 630).

[*дзѣмбати*] «гнуздати» (коня) Ба; — фонетика і географія слова свідчать про запозичення з польської мови, однак у польських словниках дієслово *(d)zębać не зафіксовано (воно було б паралельне до укр. *зубелити* «гнуздати», слц. *zubadliť* «тс.»). — Див. ще *зуб*¹.

[*дземяк*] «картопля» ВеЛ, [*дзимяк*] ВеЛ, *земляк* ВеНЗн, *зимяк* ВеНЗн, *зімак* ВеНЗн, *зімяк* ВеНЗн «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *ziemiak* «картоплина», *ziemak*, *ziemniak* «тс.», *ziemniaki* «картопля», як і слц. *zemiak* «картоплина», утворено від *ziemia* «земля», що відповідає укр. *земля* (див.).

[*дзѣнгель*] (бот.) «дягель, *Archangelica officinalis*»; — запозичення з польської мови; п. *dziegiel* «тс.» є прямим відповідником укр. *дягель* (див.). — Пор. *дзінгель*¹.

[*дзѣндзелік*] «полум'я гнота» (у загадці: «червоний дзѣндзелік, чорна ниточка»); — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дзіндзік* «китиця, що висить і хитається» (див.).

[*дзѣндзѣлія*] (бот.) «золототисячник, *Erythraea centaureum*»; — очевидно, запозичення з польської мови: п. [*dzendzelija*], *dzendzelja*, як і укр. [*ценцерія*, *центурія*] «тс.», походить від лат. *centaureum* «тс.» — Див. ще *центаврія*.

дзень (вигук, що передає короткий дзвінкий звук при ударі), *дзеньк* «тс.», *дзенькати*, *дзенькотіти*, *дзенькнути*, [*дзинчаті*, *дзінькати* ВеУг], *дзеньк* «бряккіт», *дзенькіт*, [*дзѣня*] (дит.) «все, що дзвенить; розмінна монета Ж»; — р. [*дзѣнь*], п. *dzeń*, болг. *дзѣн*, *зѣн*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзінь* (пор.).

[*дзер*] «сироватка», [*дзѣра*] «тс.», [*дзѣравий*] Терит. діал., *дзерівний*], [*дзѣріти*] «підходити сироваткою» Терит. діал.; — п. *dzer* «посуд для молока», слц. *dzér* «посуд для сироватки з овечого молока», болг. [*зѣр*] «сироватка»; — запозичення

із східнороманських мов; молд. *зэр* «сироватка, молочні відвійки», рум. *zeg*, *zǎg* «сироватка» остаточно не з'ясовані; можуть бути субстратними елементами дакомізіійського походження; не виключений зв'язок з лат. *segitum* «сироватка, водяниста рідина» (з неясною відмінністю початкового приголосного щодо дзвінкості — глухості); висловлено також припущення про фракійське походження рум. *zǎg* (у значенні «вода», *Philippide I 444—447*). — Дзензелівський Терит. діал. 84—85; Доп. УЖДУ 4, 110; Десницкая Сл. языкозн. 153; Scheludko 132; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Клепикова 133—137; Сл. и балк. языкозн. 191; Machek ESJČS 105; *Vrabie Romanoslavica* 14, 140; *Nițǎ-Armaș* та ін. *Romanoslavica* 16, 189; *Crânjala* 250—251; СДЕЛМ 155. — Пор. джер.

[дзёрдзик] (іхт.) «мересниця, гольян, *Rhoxinus percnigus* (Pallas)» Ж; — очевидно, назва риби, що водиться в невеликих слабопроточних водоймах, у торфових болотах, пов'язана з п. *dzerdza* (бот.) «вероніка, *Veronica L.*», окремі види якої ростуть по болотистих луках, грузьких берегах річок та озер; п. *dzerdza* є, очевидно, видозміною ботанічної назви *rdest*; пор. іншу назву цієї самої риби — *мересниця*, також пов'язану з назвою трави [*мерест*], у заростях якої нереститься риба. — Див. ще *рдест*.

[дзеренчати] «деренчати»; — результат видозміни форми *деренчати*, очевидно, під впливом вигуку *дзень* (див.).

дзёркало, [зёркало], [дзеркальня] «дзеркало», *дзеркальний*, *віддзеркалювати*, *піддзеркальник* «підставка під дзеркало»; — р. *зёркало*, др. *зерцало*, *зьрцало*, п. *zwierciadło*, ч. *zrkadlo*, *zrcadlo*, слц. *zrkadlo*, полаб. *zarkódlü*, схв. *зрцало*, слн. *zrkálo*, *zrcálo*, стсл. *зръцало*; — походить від псл. **zʔkati*, **zʔcati* «кидати погляд, оглядати» (пор. аналогічне за будовою і семантикою схв. *оглєдало* «дзеркало»); припускається (Фасмер II 95; Schrader Reallexikon II 422), що слово є давньою калькою лат. *speculum* «дзеркало» від *specio* «дивлюся». — Шанский ЭСРЯ II 6, 89—90; Булаховський РСМ III 19—20; Преобр. I 250; Machek ESJČ 718—719; Holub—Kop.

439; Holub—Lyer 520; Brückner 651, 658. — Див. ще *зріти*¹.

[дзэ́стра] «посаг» Я, [дзэ́стри] «тс.; все майно, крім худоби і грошей» Мо, [дзэ́стро] «тс.» Мо, [зэ́стра] «посаг» МСБГ, [зэ́стре МСБГ, зэ́стри МСБГ, зэ́стро МСБГ, зя́стра Ж] «тс.»; — болг. *зэ́стра*, м. [зэ́стра] «тс.»; — запозичення із східнороманських мов; рум. *zestre* «посаг», молд. *зэ́стре* «тс.; майно», мабуть, пов'язані з лат. *dextrae* «подарунок; урочиста обіцянка», що походить від *dextra* «права рука, десниця», спорідненого з псл. *despъ*, укр. *десний*; Младенов (191) помилково пов'язує болг. *зэ́стра* із стсл. *затъ*, укр. *зять*. — Scheludko 133; *Vrabie Romanoslavica* 14, 180; *Nițǎ-Armaș* та ін. *Romanoslavica* 16, 100; СДЕЛМ 151; DLRM 954; *Pușcariu* 181. — Див. ще *десний*.

[дзі́бнути] «ударити»; — експресивне утворення.

[дзиг] (вигук, що наслідуює посвист батога, дзиги і под.), *дзі́гнути* «пронестись, пролетіти з дзижчанням», [дзигну́ти] «продзижчати», [дзиготі́ти] «скрекотати, дзижчати», [дзикоті́ти] «тс.», [дзигору́ха] «базікало» ЛЧерк; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *джиг* (пор.).

дзіґа, [дзо́ґа Ж, зы́ґа Пі], [дзіґалка] «дзига» Л, [кзы́ґа] «тс.» Пі, [дзіґати(ся)] «вертітись», [придзигля́нка] «безсоромна жінка» Пі, [придзигльо́ванка] «вертлява жінка», [придзигльо́ваний] «вертлявий»; — р. [дзы́ґа, зы́ґа], бр. *дзы́ґа*, п. суга «дзига», слц. *сіґа* «веретено»; — загальноприйнятої етимології не має; може розглядатись як звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуками *дзз* (передає дзижчання), *дзиг* (наслідуює посвист батога, дзиги), дієсловами [дзиготі́ти] «дзижчати», [дзигну́ти] «продзижчати»; менш умотивоване припущення (Brückner 69; ZfSlPh 9, 333; Zareba JP 1951/3, 116—117; Sulan Slavica IV 134—137) про запозичення з угорської мови (уг. *cziga* «дзига, спіраль; слимак», звідки й ч. заст. *čiha* «дзига», схв. *чіґа, чіґра* «тс.», слц. *čiga* «блок, ролик», етимологічно неясне, — Machek ESJČ 102; Skok II 322; *Bárczi* 40; MNTESz I 521) або зведення слов'ян-

ських і угорських форм до гр. ζειγαρα «цикада» і (гіпотетично) «дзига» (Steffen JP 1966/1, 51—58).— Фасмер II 109; Sławski JP 1966/1, 58.

дзигар «годинник», *дзигарі*, [дзигарок, дзигарик, дзигарки] «тс.», [дзигарний], ст. *дзегаръ* (XVII ст.), *дзигаръ* (1706);— р. ст. *зегар* «годинник», бр. *ззгар* «великий годинник (на стіні, вежі)», п. [dzygar], *zegar* «годинник», [zygór], заст. *zygar*;— через посередництво польської мови запозичено з німецької; нім. *Seiger* «висок (прилад); годинник (спочатку пісковий або водяний)» походить від свн. *seigære* «ваги, терези», утвореного від *seigen* «знижувати; важити» (за характерною деталлю механізму баштового годинника — пересувною гирею), що є формою фактитиву до *sīgen* «спускатися, знижуватися», нвн. *sehen*, [seigen] «цідити», спорідненого з дангл. *sīgan* «спадати, капати», дісл. *sīga* «тс.», а також з дінд. *sēcatē*, *sīcātī* «ляє, наливає», *sēka* «злива», псл. *sъsati*, укр. *сікати*, *сеча*.— Фасмер II 91; Шелудько 30; Richhardt 45; Rozwadowski Wybór pism I 291; Brückner 651; Kluge—Mitzka 699.— Див. ще *сеча*, *сікати*.

дзіглік «стілець, табурет, триніжок», [дзиглятко] «стільчик»;— бр. [зэдлік] «стілець», [зэдэль] «лавка», п. [zygiel] «стілець» (?), [zydel, zydlā, žydlā, zedel] «тс.; лавка зі спинкою», ч. [žyglā] «стілець», *židle*, [žid'ā, žinglā] «тс.», слц. *žigla* «рундук, скриня для борошна та інших харчів», вл. *židla* «тс.»;— запозичено через посередництво західнослов'янських мов і, далі, середньовісньонімецької (свн. *sidel(e)* «стілець; скриня, на якій можна сидіти») з латинської; лат. *sedīle* «сідалище (стілець, лавка, крісло)» походить від *sedēre* «сидіти», спорідненого з псл. *sědēti*, укр. *сидіти*; на українському ґрунті відбулося вторинне зближення слова за звуковою подібністю з *дзіга*.— Шелудько 30; Потєбня РФВ I—II 263; Machek ESJČ 727; Walde—Hofm. II 507—508.— Див. ще *сидіти*.

[дзигоніти] «тремтіти, дрижати від холоду» МСБГ, Ме, [джигоніти] «тс.» МСБГ;— експресивне утворення звуко-

наслідувального характеру, аналогічне до [циконіти, дзикотіти, дзиркотіти], *дзенькотіти* і под.

дзижчати «бриніти», *дзізкати* «швидко проноситься, пролітати з дзижчаням», [дзизчати, дзидзікати Ж, дзиндзікати, дзинчати, дзичати] «тс.», *дзизкучий*;— утворення, пов'язані з вигуком *дзз*, що передає звук від польоту комах і под.

дзиз «гедзь, овід»;— очевидно, зворотне утворення від дієслова *дзізкати* (*дзижчати*); пор. подібні за звучанням назви гедзя р. [дзык], укр. [бзык] тощо.— Див. ще **дзижчати**.

[дзізли(й)] «набряклий, припухлий, брезклий» (про людину) Л, [озізти] «забрезкнути»;— неясне; можливо, пов'язане з бр. [дрўзлы] «набряклий».

[дзык] «докучлива, набридлива людина» Я;— очевидно, походить від р. [дзык] «гедзь, овід», що є звуконаслідувальним утворенням або видозміною іншої назви гедзя — [бзык], укр. [бзык] (пор. Фасмер I 511).— Див. ще **бзык**.

[дзінгель¹] (бот.) «дудник, *Angelica silvestris* L.»;— результат видозміни назви [дзєнгель] «дягель, *Archangelica officinalis*», оскільки рослини дуже схожі (пор. російську назву дудника *дьягиль лесной*).— Див. ще **дзєнгель**.

[дзінгель²] (орн.) «щиглик, *Carduelis carduelis* L.», [цінгель] «тс.»;— неясне.

[дзіндзык] «китиця або інша висяча прикраса», [діндик] «тс.» ВеБ, [дзіндзель] «сопля» ВеУг, [дзіндзиль] «льодова бурулька» ВеУг, [дзіндзоль] «тс.» ВеУг;— п. *dzyndzyk* «те, що висить, — китиця, дзвінок»;— експресивні утворення на ґрунті дієслова [діндати] «хитатися; гойдати ногами», п. *dyndać* «висіти, хитаючись»; можливо, пов'язане з [дзюндзя] «висяча прикраса».— Див. ще **дінда**.— Пор. **дзюндзя**¹.

[дзиркотіти] «деренчати; сюрчати, щebetати», [дзирчати] «деренчати»;— звуконаслідувальне утворення, що виникло, можливо, внаслідок зближення дієслів *диркотіти* та [дзинчати] «дзенькати».

[дзіворон] (орн.) «сиворакша, сивоворонка, *Coracias garrulus* L.» Ж;— р.

сизоворонка; — результат гаплоглобії та деетимологізації назви *сиво(во)рон(ка) або *сизоворон(ка), що є складними словами. — Див. ще **ворон**, **сівий**, **сізий**.

[дзігерай] «нежить»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *jigăgiaie* «згага; хвороба тварин, що полягає у запаленні глотки», молд. *жигэрае* «тс.» утворені відповідно від рум. *jig* «згага», молд. *жиг* «тс.», запозичених з слов'янських мов (пор. схв. [жйг] «рана, шрам», пов'язане з *жйгати* «завдавати гострого болю, колоти» — *Vrabie Romanoslavica* 14, 141) або з рум. *jigări* «схуднути, змарніти», молд. *жигэру* «тс.», що є запозиченнями з угорської мови або пов'язані з слов. *žigati* (Tiktin 871; Crânpală 253). — Scheludko 132; СДЕЛМ 139; DLRM 436; Kalužn. 14; Bárcki 289. — Пор. **джйгра**, **джйгйра**.

[дзідик] (зоол.) «землерийка, *Sorex araneus*» ВеБ; — неясне; можливо, результат видозміни деетимологізованих форм типу [дзіурдзик, жджок] «тс.», зближених з *дідик*, *дідбк* на основі звукової подібності. — Пор. **дзурдз**, **дідик**¹, **жджок**.

[дзілинь-котбра] «шкіряна торбина, мішок для збирання грошей у церкві» Ж, [дзінь-катбра] «тс.» Ж, [дзінькатор] «калитка» Пі; — неясне; перша частина слова пов'язана (вгоринно?) із звуконаслідувальним *дзінь*, *дзелень*.

[дзіндзівер] (бот.) «калачики, мальва, *Malva (mauritiana) L.*», [дзінзівер Пі, дзінзівер Мак, жинзівер, зінзівер, дзюндзя Мак, діюндзя] «тс.», [дзіндзіур] «собача рожа, *Lavatera thuringiaca L.*» Мак, [зензівер] «калачики лісові, *Malva silvestris L.*» Мак, [зінзівер, зінзівір] «тс.» Мак; — р. [дзиндзівёр, зинзівёр] «*Malva mauritiana*», [зинзивей] «*Malva pusilla, Malva silvestris*», п. [zázwól] «імбир», [zazwirl], ч. слц. *zázvog*, болг. *джинджифіл*, схв. [zinziber, dindiber, dzen(dz)efil, dëndefil] «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. *zénzéro* «імбир», [zenzovero, zenzavero] через латинську (*zingiber(i)* «тс.»), грецьку (пізногр. ζιγγίβερος «тс.») та арабську мови запозичено з мови палі (*singivera*, від дінд. śṅṅavaram «свіжий імбир», дослівно «рогоподібний корінь»), звід-

ки іншими шляхами прийшло також слово *імбір*; на ґрунті східнослов'янських мов на деякі мальвові перенесено назву імбиру, ймовірно, за схожістю будови коренів або за пряним запахом; припускається також запозичення з індійських мов через посередництво турецької та арабської (тур. ар. *zendžefil*). — Фасмер II 94, 97, 129; Преобр. I 252; Потєбня К ист. зв. II 67; Machek ESJČ 712; БЕР I 365; Младенов 192; Skok I 480—481; Mikl. EW 420; Bern. I 259; Lokotsch 153; Kluge—Mitzka 327; Šmilauer SaS 14, 130. — Пор. **імбір**.

[дзіндзівер-зух] «молодець, хват»; — бр. [дзеньдзівір] «неповоротка людина, ледар», [дзєндзівіриць] «марнувати час, ледарювати»; — складається з синонімічної пари слів; перше з них *дзіндзівер*, очевидно, пов'язане з назвою високої стрункої рослини [дзіндзівер] «мальва» (пор. Потєбня К ист. зв. 63); думка про зв'язок бр. [дзеньдзівір] із фразою «дзєнь ідзі ў вір» (Носович 129) є невірною (див. Šerech ZfSIPh 23, 160). — Див. ще **дзіндзівер**, **зух**.

дзіндзіора, **дзіндзіура** — див. **гіндзіура**.

дзінь (вигук, що передає тонкий дзвін), *дзінь-дзінь* «тс.»; — р. *дзинь*, *дзінькать*, бр. *дзын*, *дзынкаць*, п. *dziń*, *dzyń*, ч. *džin*, *džinkati*, болг. *дзѣн*; — звуконаслід. утворення, аналогічне до *дзєнь*, *цинь* і под.; пор. також лит. *džin*, англ. *jingle*. — Sławski I 205; Rozwadowski JP 5, 137; БЕР I 379; Младенов 156.

[дзінькувати] «дякувати» Ж, [нодзіньковання] «прощальна промова священика над домовиною покійного» Ба, ст. *денковати* «дякувати» (XVII ст.); — бр. [дзєньковать] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *dziękować* «дякувати» утворено від *dzięki* «подяка», що походить від свн. *danc* «тс.; думка». — Онышкевич Исслед. п. яз. 231; Richhardt 45; Sławski I 204; Bern. I 193—194. — Див. ще **дяка**.

[дзоз] «кокетлива людина, франт» Я; — неясне.

[дзор-дзор] (вигук, що передає брязкіт) Ме, [дзёркати] «брязкати (вшибку)» Ме, [дзёркати] «брязкати, бряжчати» МСБГ, [дзёркало], [дзёркало] «дзвінок; калатало, брязкальце» МСБГ; — очевид-

но, запозичення із східнороманських мов; рум. *zog* (вигук, що передає дзенькіт, брязкіт; пор. похідні від нього *zognăi* «дзвеніти, дзвякати, брязкати», *zornet* «брязкіт, дзвін»), молд. *зор* «дзінь» є звуконаслідувальними утвореннями. — DLRM 959—960.

дзуга — див. **цуга**.

[**дзудзуснути**] «дзвінко випити» Я; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру; пор. з подібним значенням *джуклити* «жадібно пити», *дюдлити* «тс.», р. [дзвікнуть] «ударити прутом; випити чарку горілки», п. *dydnąć się* «випити (зокрема горілки)».

дзусь (вигук для відгону котів); «зась, не можна», *дзус*, *дзуськи*, *дзуски*, [зу До, зус До] «тс.»; — афективний вигук, очевидно, з первинним значенням відгону, заборони, звернених до котів (пор. свистячі звуки в інших вигуках, що стосуються котів: укр. *киць-киць*, р. *кис-кис*, *брысь* та ін.).

[**дзюба**¹] «дівчина з обличчям, поритим віспою», [дзюбана дівка] «тс.», [дзюбастий] «рябий від віспи», *дзюбатий* «тс.»; — р. [дзюба] «рябий, поритий віспою» (з укр.), [дзюбаний] «тс.», ч. *d'ubatý* «рябий»; — утворено від *дзюбати* «клювати» (обличчя наче подзюбане). — Див. ще **дзюбати**.

[**дзюба**²] «дівчина» Ж; — п. *dziuba* «тс.» (з укр.); — неясне; Трубачев (Терм. родства 56—57), зіставляючи з п. [dziora] «дівчина», болг. м. [чюпа] «дівчина, дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. *çurë* «тс.», неясного походження, непереконливо виводилося (Meuер EW 450) від серб. *чюпа* «жмут волосся», *чюпа* «жінка з нечесаним волоссям». — Пор. **дзюпа**¹.

дзюбати «дзьобати; довбати», *дзюб* (вигук, що позначає дзьобання), *дзюб* «дзьоб», [дзюбка] «тс.», *дзюбак* «тс.»; мотика, кирка; [(орн.) вид голуба з довгим дзьобом МСБГ], [дзюбань] «дзюбатий», [дзюбай] «тс.» Ж, [дзюбер] «послід від зерна» КІМ, [дзюбок] «дзьоб; носок взуття» МСБГ, [дзюбок] «гострий залізний гак на спеціальному інструменті карпатських дереворубів», [дзюбрик] «пташина лапка» Ж, [дзюбун] «той, хто дзьо-

бає», *дзюбатий* «з великим дзьобом», [дзюбастий] «тс.»; — р. [дзюбать] «дзьобати», бр. *дзюбаць* «тс.»; довбати чимсь гострим»; — запозичення з польської мови; для п. *dziubać* (відоме з XVII ст. у значенні «видовбувати, робити виїмки», пізніше «дзьобати»), спорідненого з ч. *d'ubat'* «довбати, дзьобати», *d'oubati*, [d'ibati, d'ubkat'], слц. *d'ubat'* «тс.», р. [дзюбать] «дзьобати», припускається зв'язок з ст. *dziub'* (*dziup'*, *dup'*) «дупло», що походить з іє. **dheub-*, **dheup-* «глибокий і порожній»; варіант з кореневим *o* (*dziobać*), засвідчений з XVIII ст., з'явився під впливом фонетично та семантично схожого слова *zobać* «їсти, дзьобати» (XV—XVIII ст.); припущення (Brückner 113, 655) про приставне *d* в п. *dziub* < псл. *zobъ* (подібно до *dzwon* з давнішого *zvopъ*) неприйнятне. — Sławski I 205—206; JP 36, 278; Nitsch JP 31, 145; Machek ESJČ 90, 100; Holub—Lyer 142. — Див. ще **дупло** — Пор. **дзьоб**.

[**дзюгура**] (орн.) «дятел» ЛЧерк, [дзюра] «тс.» ЛЧерк; — неясне.

[**дзюндзя**¹] «висяча прикраса» ВеБ; — болг. *дзюнджур* «льодова бурулька», схв. *đinđuha* «прикраса з скляних кульок», *đinđuva*, *đunđuva* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *gyöngy* «перлина; скляна прикраса», *gyünygy* «тс.» походить з давньотюркської мови; тюрк. ст. *yinçü*, кипч. *jinjü*, тур. *inci*, тат. *епjü* «тс.» зводяться до кит. *сеп-чи* «перлина», від якого походить також р. укр. *жемчуг*. — Skok I 481; MNTESz I 1134—1135. — Пор. **гоя-дюндя**, **дженджеруха**¹, **дзюндзик**, **жемчуг**.

[**дзюндзя**²] «vulva (?)», [дзюндзик] «розпусник» Я, [дзюнька] «повія» Я; — неясне; можливо, пов'язане з утвореннями звуконаслідувального характеру укр. [дзюдзі] «мочитися», бр. [дзюндзиць] «тс.»; імовірно, сюди ж бр. [дзюндзя] «п'яниця, ледар», п. [dziundzial] «п'яниця»; Максимович (Собр. соч. II 1877, 523) пов'язує укр. **дзюндзя** з слц. *D'uh'd'a*, що зустрічається в приспіві однієї з найстаріших словацьких веснянок, а також у деяких західноукраїнських піснях; у такому разі це слово

було б тотожне з дзюндзя¹ (див.). — Пор. го́я-дю́ндя.

дзюр (вигук, що передає дзюрчання води), *дзюрити* «текти струмком», *дзюркотати*, *дзюркотіти* «тс.», *дзюркнутити* «политися струмком», *дзюрчати* «текти з шумом», [дзуріти] «текти струмком» Ж, [дзюрканиити] «лити; дудлити, багато пити» МСБГ, [дзюрканиити, дзюрканиити] «тс.», [дзюрчати] «текти з шумом», [дзюр] «джерело», [дзюркало, дзюркач, дзюркач, чюркач] «тс.» МСБГ, *дзюркіт* «шум від протікання води», [дзюркотонька] «вода, що дзюрчить», *дзюрбок* «цівка; [струмок, що витікає з криниці по дерев'яному жолобу МСБГ]», *дзюркотлівий*, *дзюрчлівий*, *дзюрком* «струмком»; — р. *журчатъ*, бр. *дзюрчаць*, *журчаць*, п. *ziurzyć* «іти (про дощ)», ч. *zurčet* «дзюрчати» (з рос.), слц. *džurdžat'*, *džurčat'*, вл. *žurčes* «тс.»; — північнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до *цюрити*. — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239; Горяев 112; Sławski I 105—106; Mikl. EW 30. — Пор. **цюрити**.

[дзюра] «діра»; — запозичення з польської мови; п. *dziura* є прямим відповідником укр. [дюра] «діра» (див.).

[дзюрдз] (зоол.) «землерийка, *Sorex*» ВеНЗн, [дзурдз, дзюрдзик, джурдз] «тс.» ВеНЗн; — пов'язане з [жджок, рджок] «тс.»; характер зв'язку і етимологія неясні. — Пор. **жджок**.

[дзябочка] (вид птаха) Я; — очевидно, зменшувально-пестлива форма від [дзябок] «зяблик, *Fringilla coelebs* L.» (Шарлемань 19), що є одним з варіантів назви *зяблик*; до переходу з > дз на початку слова пор. *змій* > [дзмій], [дзеркало] > *дзеркало*, *зяб* > [дзяб] і под. — Див. ще **зяблик**.

дзяв (вигук, що передає гавкання цуценяти), *цяв* «тс.», *дзявкати* «гавкати; [настирливо, невідступно просити МСБГ]», *дзявкотіти*, *цявкати*, [дзявір] «дзявкання», *дзявк* «тс.», *дзявкало*, *дзявкіт*, *дзявкун*; — р. *тяв*, бр. *дзяўкаць* «гавкати», п. *dziawkać*, *dziawkać* «тс.», болг. *дзяв* (вигук, що передає гавкання), *джаф* «тс.»; — звуконасліду-

вальне утворення, аналогічне *гав*. — Фасмер IV 139.

[дзявеля] «довгорогий віл» Ж; — неясне.

дзяволіти «дзявкати», [дзяволіти] «завиваючи гавкати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [dziawolić] «скавучати; тихо плакати (про дітей); сварити(ся)» є, очевидно, експресивним утворенням на базі звуконаслідувального дієслова *dziawkać* «дзявкати».

[дзяма] «юшка, м'ясний відвар; фруктовый сік МСБГ», [дзіема] «відвар картоплі, квасолі та бобів із шматочками хліба Г; густий сік; підлива, юшка Ж», [дзіема] «тс.» Я; — п. *dziama* «затірка», *сіама* «тс.», *сіамка* «густа затірка» (з укр. ?), слц. *džama* «сік; почавлені фрукти»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *zeámă* «відвар, сік, соус», молд. *зámэ* «відвар, суп, сік» запозичені, очевидно, ще в пізньолатинський період (DLRM 953) з грецької; гр. ζέμα «відвар» пов'язане з ζέω (<ζέσω) «киплю, варю(ся)», що відповідає дінд. *yásati* «б'є джерелом, кипить». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 61; Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 105—106; Дзендзелевський Молдаванізми 154; Бевзенко НЗ УЖДУ 26, 105—106; Шаровольський Зб. заходозн. 53, 59; Десницкая Сл. языкозн. 158, 160; Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 100; Crânjală 249; Machek ESJČS 105; СДЕЛМ 147; Frisk I 612; Boisacq 309.

[дзіамдзя] «кваша» (про людину) Я; — запозичення з польської мови; п. *dziamdzia* «неповоротка людина, розтелеса», *ciamcia*, *dziamdzialamcia*, *dziumdzia*, *dziómdzia*, *dziama* «тс.», як і *dziamać* «неохоче їсти, робити повільно і погано», *dziamdziać* «бурмотіти, невиразно говорити», є утвореннями звуконаслідувального характеру, пов'язаними з вигуком *dziam-dziat*, що передає повільне, флегматичне мовлення. — Brüskner 113.

[дзіаміга] «м'язга; товкач, яким товчуть ягоди або виноград» ВеУг, [дзіамігати] «давити ягоди, виноград» ВеУг, — очевидно, експресивне утворення на основі слова [дзіама] «сік; відвар» (див.).

[дзяндра] «солоня юшка із залишків мамалиги» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *жя́ндрэ (джя́ндрэ)* «юшка із залишків мамалиги», можливо, пов'язане з рум. *janț* «сироватка», звідки також укр. *женті́ця* (див.).

дзя́пка, дзяпкани́стий, дзя́пкати — див. *ця́пка*.

[дзя́рати] «кричати; сперечатися, лаятися» Ж, [зярка́ти(й)] «крикливий, галасливий» Л; — неясне; можливо, афективне утворення.

дзьоб, [дзоб] ВеБ, [дзьобáк] (орн.) «дятел, *Picus L.*» Ж, [дзобавка] (орн.) «дятел; повзик, *Sitta europaea L.*» ВеБ, [дзьобань] «мотика, кирка з гострими кінцями», дзьобáтий «з великим дзьобом», дзьобáти, [дзобати] ВеБ, піддзьобок «частина шиї під дзьобом»; — бр. дзёб «дзьоб»; — запозичення з польської мови; п. *dziob, dziub* виникло в XVIII ст. як вторинний дериват від *dziobać (< dziubać)*, де *o*, як і в ч. *d'obati* «дзьобати», з'явилося внаслідок зближення з фонетично та семантично схожим *zobać* «їсти, дзьобати» (XV—XVIII ст.). — *Ślawski I* 205—206; *Nitsch JP* 31, 145—150; *Machek ESJC* 90; *Holub—Lyer* 137. — Див. ще дзю́бати.

[дзьобавка] «каша з пшениці»; — р. [зобь] «їжа; корм», [зобёц] «ячна полова», др. зобь «корм», ч. *zob* «корм (пташиний)», болг. *зоб* «зерно для годівлі худоби», зоб'я «годюю зерном», схв. зоб «овес», зобити «годувати зерном»; — псл. зобь «їжа, корм» (очевидно, спочатку «зерно»), пов'язане з *zobati* «поїдати (клювати) зерно»; в українській формі початкове дзь є результатом вторинного зв'язку з дзьобáти. — Див. ще зобáти.

[дзьобня] «чотирикутна вовняна торба, що одягається через плече», [дзьобéнка, дзьобленя Ж, дзьоблі́на МСБГ, дзюблі́на] «тс.»; — р. [зобня] «торба для вівса (коням)», [зобни́ця] «тс.», др. зобня «міра сипких тіл», зобни́ця «тс.», болг. зобник «кінська торба», м. зобник «торба для вівса», зобни́ця, схв. зобни́ця «тс.»; — похідне утворення від псл. зобь «їжа; корм» (очевидно, спочатку «зерно»); первісне значення «торба для зерна»; пор. споріднені лтс. *zebenieks*

«торба з вівсом для коня», лит. *žibikas* «торбинка». — Див. ще зобáти. — Пор. дзьобавка.

[дзьобро] «ребро», [збóбро] «тс.» ВеЗ; — запозичення з польської мови; п. [ziobro, ziebro] «тс.», фонетично закономірні для мазурського діалекту, походять через проміжне *rzebro* з псл. *rebzo*; до переходу початкового *z > dz* в українській мові пор. *зб > [дзб]*, *змій > [дзмії]*, [зéркало] > дзéркало та ін. — *Brückner* 654. — Див. ще ребрó.

[дзьовбáк] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеУг; — результат контамінації [дзьобáк] «тс.» з дієсловом *довбáти*. — Див. ще дзьоб, довбáти.

[дзьобáти] «клювати ВеБ; колоти; (перен.) дорікати МСБГ», [дзьобáн] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеНЗн; — результат видозміни форми *дзьобáти*, можливо, під впливом [д'бóгнути] «штовхнути, кольнути».

[дзьобáлик] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеНЗн, [дзьобáладок, д'бóглик] «тс.» ВеНЗн; — результат видозміни форм [дзéглик < дéклик < дéтлик] «тс.» (діалектних варіантів форми *д'ятлик*) під впливом [дзьобáти] «клювати». — Див. ще д'ятел. — Пор. дзьобáти, д'окул.

[дзьоба¹] «дівчина»; — запозичення з польської мови; п. [dziopa] «тс.; підліток», зменш. [dziopka, dziopieł], згруб. [dziopiaga] етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *dziocha* «тс.»; Трубаčov (Терм. родства 56—57), зіставляючи п. [dziopa] з укр. [дзю́ба] «дівчина», болг. м. [чю́па] «тс.; дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. *çirë* «тс.» неясне, непереконливо пояснювалося як запозичення з сербської (схв. *чю́па* «жмут волосся», *чю́па* «жінка з нечесаним волоссям» — *Meyer EW* 450). — Пор. дзю́ба², дзьобá.

[дзьоба²] «стара хустка»; — запозичення з польської мови; п. [dziopa] «хустка» неясне.

[дзьоркач] (орн.) «зеленяк, *Chloris chloris L.*»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до [дерка́ч, дзвенка́ч] «тс.»; назва зумовлена, очевидно, своєрідним криком та співом птаха. — Пор. дзвенка́ч.

[дз'ю́ха] «дівчина, жінка»; — запозичення з польської мови; п. [dziocha] «дівчина», dziócha, dzioucha, dziowcha «тс.», зменш. [dzioszka, dziószka] є деформованим скороченням слова dziewucha, утвореного від dziewa «дівчина», відповідника до укр. *діва*; пор. інші експресивні форми, що виникли в польській мові з dziewucha: [dzieucha, dziaucha, dziwucha, dziosa]. — Див. ще *ді́ва*.

ді́бати «ходити повільно і незграбно, ходити на ходулях; дріботіти, чимчикувати Ж», *ді́битися* «ставати дибом; ставати на диби», *дибуля́ти* «ходити повільно, шкандибати» [дибулюва́ти] «тс.» Я, *диб*, *диб-диб* (вигук, що відображає переступання ніг), *дибе-дибе*, *дибки-дибки*, *дибу́ль*, *дибуль-дибуль* «тс.», *дибу*, *дибу* (приспів у пісні), *дибу́ні* (дит.) «ходити», *дибу́сі* «тс.», *ді́ба* (іст.) «знаряддя катувань», мн. *ді́би* «ходулі; (іст.) колодки, які накладали на ноги арештантів; [триніг для підвішування колиски Л]», [ді́бан] «хто погано ходить» Я, *ді́бка* «ніжка у стола; підставка», *ді́бці* зменш. до *ді́би*, *ди́бці* «тс.», *ді́ба* «сторчма», *ді́бом* «тс.», *ди́бі* (у виразі *ста́ти на ди́бі*), *ди́ба́* «на диби», *ді́бки* «тс.», *ді́бки-ді́бки* «навшпиньках», *дибу́лі* «на диби», *дибула́* (у виразі *дибула́ ста́ти* «стати дибом»), *ди́бшки* (у виразі *на ди́бшках* «навшпиньках»), [дибуля́ка] Я, *видиба́ти* «важко виходити, важко сходити нагору», *ви́дибуля́ти* «важко зійти нагору», *зди́бати* «зустріти; забити в колодки», *зди́бити* «підняти вгору», *зди́блювати*, *зди́блений*, *зди́бочки* (у виразі *на зди́бочках* «навшпиньках»), *нади́бати* «зустріти, знайти», [нади́бки] «навшпиньки» Л, [нади́бках] «навшпиньках» Л, [нади́бок] «дибом» Я, [нави́дба́шках] «навшпиньках» Л, [нави́дба́шки] «навшпиньки» Л, [нави́дба́шки] «тс.» Л, [нави́дба́цах] «навшпиньках» Л, [нави́дба́ч] «назустріч», *поди́бати* «поплентатись; зустріти, знайти», *приди́бати* «приплентатись; [піймати, захопити, застигти Нед]», [приди́ба́ха] «вигадка, небилиця Л; схильність Нед», [приди́ба́чка] «пригода», [приди́ба́шка] «тс.; привід Нед», [приди́бка] «епілепсія; біль у животі» Нед; — р. [ды́бать] «іти, ходити, крокувати; іти ти-

хо; іти нетвердо, невпевнено, з труднощами; іти швидко, великими кроками; ходити без мети, швендяти, тинятися; ставати навшпиньки, ходити навшпиньках; стояти без діла, стовбичити; гойдати, хитати, розгойдувати; гойдатися на гойдалці; дрімати, клювати носом; бр. *ды́баць* «ступати, піднімаючись навшпиньки; шкандибати; іти, ходити», др. *ды́бати* «ходити крадькома», п. *dybać* «чигати, чатувати, цілитися; (заст.) іти обережно, крадькома, підстерігати; прямувати; обережно підходити, повільно переслідувати; [досягти, зустріти; іти поволі, раз у раз обертаючись; іти в темряві]», нл. *dybaś* «штовхати, штрикати; попадати; рухати, стукати (про серце), битися», схв. *dibati se* «хитатися, коливатися»; — псл. *dybati* «ходити з метою що-небудь знайти; ходити, оглядаючи місцевість; обстежувати», давніше «шукати чого-небудь під ногами; копирсати землю, болото чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини», ітератив до *dъbati «тс.», далі пов'язане з *dъbrъ* «долина, ущелина», стсл. *дъбрь* «тс.», укр. *дѣбр(а)* «яр, улоговина», болг. [дъбок] «глибокий»: — споріднене з р. [дью́бать] «клювати, дзюбати», п. ст. *dziubać* «видовбувати», лит. *dubùs* «глибокий», *dùbti* «ввалюватися, впадати; осідати», гот. *diups* «глибокий», днн. *tiof* «тс.»; іе. **dheub(h)/dhub(h)*- «глибокий, порожній; заглибина; кіл; клин; бити»; іменникові значення «палиця, жердина, ходуля» розвинулись на основі значення «тикати, копирсати», значення «дерев'яна колода з заглибинами для ніг» — на основі значення «видовбувати»; інші точки зору див. у ЕССЯ 5, 197—198. — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Schuster-Sewc Sl. Wortst. 14; Фальк Sc.-Sl. 4, 273—274. — Див. ще *дба́ти*.

див «зле божество у вигляді птаха; міфічна тварина»; — р. *див* «міфічний птах, що віщує нещастя; одуд; чудовисько; велетень; демон», др. *дивъ* «чудовисько, gryphus», п. *diw* «демон», ч. *div* «міфічний птах, що віщує нещастя», болг. *див* «велетень; злий дух; чудовисько», *ді́ва* «зла чаклунка», *самоди́ва* «тс.», м. *див* «велетень», схв. *дйв* «тс.»; —

загальноприйнятої етимології не має; вважається давнім сармато-аланським запозиченням (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52) або запозиченням з перської мови через посередництво тюркських, пор. тур. dev «демон, злий дух, велетень», перс. dēv «демон», ав. daēva- «божество; демон, злий дух», інд. dēváḥ «бог», споріднені з лат. deus (<*deivos), лит. diēvas «тс.», псл. divъ «дикий», divo «диво» (Горяев 91; Mikl. TEI Nachtr. I 29; EW 46; Bern. I 202; Machek ESJČ 119; Skok I 409; проти Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 287; БЕР I 384); припускається також, що слов'янське слово є здавна успадкованим індоєвропейським, як і іранські (БЕР тж; Polák Slavia 46, 288); не виключається й вторинне зближення запозичення з псл. divъ «дикий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 112; Фасмер I 512; ЭССЯ 5, 35; Мартынов Язык 46—47; Менгес 192—193; Зеленин II 99; Dukova ZfSl 24/1, 12—13. — Див. ще **дівий**, **діво**¹.

диван «канапа; збірка східних поезій; (іст.) державна рада в Туреччині»; — р. болг. м. *диван*, бр. *дыван* «тс.», п. *duvan* «килим; (іст.) державна рада в Туреччині», ч. *divan* «канапа», *díván* «(іст.) рада в Туреччині; збірка східних поезій», слц. *diván* «канапа; збірка східних поезій», схв. *divān* «канапа; (іст.) рада, нарада, бесіда», слн. *dívap* «канапа; державна рада в мусульманських країнах»; — запозичення з турецької мови (у першому, більше вживаному значенні, через посередництво західноєвропейських мов, пор. фр. *divan* «канапа; (іст.) державна рада в Туреччині», н. *Dívan* «тс.»); тур. *divan* «збірка творів; вища рада; суд» запозичено через посередництво арабської мови з перської (перс. *dīvān* «збірка віршів; суд; (іст.) державна рада; канцелярія для складання дипломатичних документів»); значення «канапа» запозичено в європейські мови з арабської мови Єгипту. — СІС 207; Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 112—113; Фасмер I 512—513; Горяев 91; Sławski I 187; Brückner 107; Kopaliński 248; Machek ESJČ 119; Holub—Lyer 136; БЕР I 384; Младенов 127; Mikl. TEI I 285; Bern. I 202; Mikl. EW

46; Lokotsch 42; Dauzat 251; Klein 467. — Пор. **дуван**.

[**дівдерево**] (бот.) «дурман, *Datura stramonium*», [*дівдерев*, *дивдир* Мак, *дівдур* МСБГ] «тс.»; — п. *dywderewo* «дурман», *diwderewo* «тс.» (з укр.); — очевидно, результат деетимологізації і видозміни назви [*дендэра*] «тс.» (див.).

диверсія, *диверсант*, *диверсійний*; — р. болг. *диверсия*, бр. *дыверсия*, п. *dywersja*, ч. *diverse*, слц. *diverzia*, вл. *diversija*, м. *диверзија*, схв. *дивёрсија*, *дивёрзија*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Diversión* «диверсія» походить від фр. *diversion* «відхилення, відвернення; (військ.) диверсія», яке зводиться до слат. *diversio* «відхилення», пов'язаного з дієсловом *divertere* «бути відмінним, розходитися», утвореним за допомогою префікса *di-* (*dis-*) від *vertere* «повертати», спорідненого з псл. **vʔtēti*, укр. *вертіти*. — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114; Фасмер I 513; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 468; Walde—Hofm. II 763—765. — Див. ще **дис-**, **вертіти**.

[**дивізія**] «диво»; — експресивне утворення на базі слова *діво* (пор. подібне [*дивація*] «дивина»); можливо, виникло в бурсацькому арго як результат зближення з лат. *visio* «видіння, явище, образ». — Див. ще **діво**¹. — Пор. **дивовізія**.

[**дівий**] «дикий», [*дівий*] «тс.» Пі; — р. [*дівий*], бр. [*дзівий*] «лісовик», др. *дивий* «дикий», п. *dziwy*, ч. *divý*, *diví*, слц. *divý*, вл. *džiwi*, нл. *žiwy*, болг. м. *див*, схв. *дівльї*, слн. *dívji*, стсл. **Дивии**; — псл. **divъ* «дикий», споріднене з **dikъ* «тс.»; поширення кореня **dei-* суфіксами *-vъ* і *-къ*); мабуть, ще на праслов'янському ґрунті **divъ* поширилося також суфіксом *-ьj-* (укр. [*дівий*], р. [*дівий*], ч. ст. *diví*, стсл. **Дивии** та ін.); — далі зіставляється з дінд. *dēváḥ* «бог», прус. *dei(w)a*s, лит. *diēvas* «тс.», лтс. *dievs* «небо, бог»; як паралелі наводяться також лтс. *dieva žales* «бур'ян», *dieva zuosis* «дикі гуси» (власне «божа трава, божі гуси»), лит. *dievo karvūtė* (ент.) «сонечко» (власне «божа коровка»). — Фасмер I 513; Преобр. I 184; Brückner 113; Machek ESJČ 118—119; Holub—

Кор. 102; Zubatý St. a čl. I 2, 94—95; БЕР I 381—384; Младенов 127; Skok I 202—203; ЭССЯ 5, 35—36; Sł. prasł. III 228—231; Bern. I 303—304; Meillet Études 363, 378—379; Trautmann 54. — Див. ще **дікий**. — Пор. **діво**¹.

дивина́ (бот.) «коров'як, *Verbascum L.*», [*деванка*] «дивина чорна, *Verbascum nigrum L.*» Мак, [*девина*] «дивина» Мак, [*девина*] «дивина скіпетровидна, *Verbascum thapsiforme Schrad.*» Мак, [*дивана*] «дивина ведмеже вухо, *Verbascum thapsus L.*» Пі, [*диванна* Мак, *дивань* Ж] «тс.», [*дивино*] «дивина залізняковидна, *Verbascum phlomoïdes L.*» Мак, [*дивина*] «дивина» Мак, [*дивана*] «дивина ведмеже вухо» Мак, [*диванна*] «дивина скіпетровидна» Мак, [*дивенна́*] «дивина» Ж, Мак, [*дивина*] «енотера дворічна, *Oenothera biennis L.*», [*дивина*] «дивина» Мак, [*дивинна, дивіна*] «тс.» Мак; — р. [*дивена́*] «коров'як», [*дивина*], бр. *дзіванна*, п. *dziewanna, dziwizna*, ст. *dziwanna, dziewana, dziewiana, dziewina*, ч. *divina, děvina*, слц. [*dzievanal*], вл. *dziwizna*, болг. [*дивизна*], схв. *дивизма, [дивин, девин]*, слн. *divín* «тс.»; — псл. *divina, divizna*, похідні від *divъ «дикий»; пор. аналогічне болг. *дівина* «дичина»; висловлювалося також припущення про зв'язок з *divo* «диво», зумовлений уявленням про чудодійність рослини (Machek ESJČ 119; Mareš VPS 3, 1960, 9—10), або з *diviti* *«ясніти» (дивина вживалась для освітлення) (Sł. prasł. III 219—221). — Горяев Доп. 2, 10; Sławski I 198; Brückner 111; БЕР I 385; Bezljaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32, 33.

дивитися «глядіти», [*дивіти*] «дивувати» Ж, [*дивлятися*] «дивуватися; роздивлятися» ВеУг, [*дівень*] «хліб у вигляді кільця, крізь який наречена дивиться на гостей», [*дивідло*] «вид», *відивити* (у виразі *в. очі* «зіпсувати очі»), *додивитися* «помітити», *додивлятися, [здивлятися]* «задивлятися, помічати», ст. *дивитися* «дивуватися (XV ст.), глядіти (XVII ст.)»; — р. *дивить(ся)* «дивуватися», бр. *дзівіцца*, др. *дивити(ся)* «тс.», п. *dziwić* «дивувати», ст. *dziwić się* «дивуватися», ч. *diviti se* «тс.», *divati se* «дивитися», слц. *divit' sa* «дивуватися», *divat' sa* «дивитися», вл. *džiwać*

so «дивуватися», нл. *žiwaś* «дивитися», *žiwaś se* «дивуватися», болг. *дивя́ (се)* «дивувати(ся)», м. *диви се* «дивуватися», схв. *дівитисе* «захоплюватися», слн. *diviti se* «дивуватися», стсл. **ДИВИТИ СЯ** «тс.»; — псл. *diviti se* «дивитися з інтересом, подивом», очевидно, похідне від *divo* «диво»; в українській мові значення «глядіти» є вторинним, що розвинулося з давнішого «дивитися з подивом»; псл. *diviti se* пов'язують також з іє. **dei-* «блищати, ясніти», поширеним суфіксом -ц- (Sławski I 209; Преобр. I 184; Brückner 114; Bern. I 203; Trautmann 50; Pokorny 183—184; інакше Rozwadowski Studia 62, прим. 2), тоді спорідненими є лит. [*deivoti*] «спостерігати», гр. *δέατο* «здавався», *δῆλος* «видимий, ясний», *δέελος* «тс.», дінд. *dīvyati* «випромінює», а також численні назви неба та богів; є малопереконливі спроби пов'язання також з дінд. *dhī-* «думка, молитва», *dhīga* «мудрий» (Mikl. EW 46; Meillet Études 372—373; RÉS 6, 167—168; Zubatý St. a čl. II 2, 95; Reichelt KZ 39, 50; Machek ESJČ 119). — Зализняк ВСЯ 6, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Фасмер I 513; Горяев 91; Holub—Kop. 101; БЕР I 386; Bezljaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32—33; Walde—Hofm. I 345. — Див. ще **діво**¹.

дивіденд; — р. болг. *дивиденд*, бр. *дывідэнд*, п. *dywidenda*, ч. слц. *dividenda*, м. *дивиденда*, схв. *дивидєнда*, слн. *dividēnda*; — інтернаціональний фінансовий термін (англ. *dividend*, фр. *dividende*, н. *Dividende* та ін.); походить від лат. *dīvidendum* «те, що підлягає розподілу», пов'язаного з дієсловом *dīvidere* «розподіляти». — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114—115; Фасмер I 513; Kopaliński 248—249; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468; Walde—Hofm. I 359. — Див. ще **девіз**.

дивізія, *дивізіон*; — р. болг. *дивізія*, бр. *дывізія*, п. *dywizja*, ч. *divise*, слц. *divizia*, вл. *diwizija*, м. *дивизија*, схв. *дивізион*, слн. *divizija*; — через польське і пізніше французьке посередництво (фр. *division* «військова частина») запозичено з латинської мови; лат. *dīvisio* «відділення, розділ» пов'язане

з *dīvidere* «розділяти, ділити». — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 115; Фасмер I 513; Преобр. I 184; Горяев 91; Коралиński 248—249; Holub—Kop. 101; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468—469; Dauzat 251—252. — Див. ще *девіз*.

дiво¹, *див*, *дивáк*, [дiвáло] Ж, [дiвáцiя] «дивина», *дивáцтво*, [дiвeсá] «ди-ва» (мн.) Ж, [дiвeсник Ж, дiвeць Ж], *дивинá*, [дiвище], [дiвкa] (у виразі *не-мá дiвки* «не дивно»), [дiвиння] Я, *дiв-ниця*, *дивовiна*, *дiвóвисько*, *дiвóвище*, [дiвóтá Г, Ж, дiвóщи Ж, дiвeнний, дi-вeсний Ж], *дiвний*, *дiвнуváтий*, [дi-вóбний] Ж, *дiвóчний*, *дiвувáти(ся)*, [дi-вити, дiвáчити], [зáдив] «здивування» Ж, *задивóваний*, [здив] «здивування» Ж, [здiво] «диво», *здивóваний*, *здивувáння*, [здiвiлий] Ж, *здивачнiти* «стати дива-ком» Ж, [наздiв, на-продiво Ж, передив Пi], *пóдив*, [подивлáти] «дивувати, за-хоплювати», [подивлáч] «поклонник» Ж, [подiвний], *предiвний*, [предiвeнний] Ж, [продiво] «велике диво» Нед; — р. *дiво*, др. *диво*, бр. *дзiва*, п. *dziwo*, частiше *dziw*, ч. слц. *div*, вл. *dziw*, нл. *ziw*, болг. *дiвен* «дивний, чудовий», схв. *дiван* «чудовий», слн. заст. *diven* «тс.», стсл. **ДИВО**, **Дивъ** (мн. **Дивеса**, мабутъ, вто-ринне пiд впливом семантично близько-го **ЧУДО**); — псл. *divo* «диво», субстан-тивована форма с. р., аналогiчна до *čudo* (пор. чол. р. п. *dziw*, ч. слц. *div* та *in*.); — очевидно, спорiднене з дiнд. *dhī-* «спо-глядати, спостерiгати»; менш перекон-ливим є зiставлення (Bern. I 203; Roz-wadowski RO I 103) з дiнд. *dēvāḥ* «бо-жий; бог», лат. *divus* «божий», *deus* (<*deivos) «бог», лит. *diēvas* «тс.», що зводяться до iе. **dei-*ц- «ясний»; розгля-дається також як зворотний дериват від *diviti se* (Sławski I 209) або *divati* (Ma-ček EŠJČ 118): *divъ*, *divo* : *diviti se*, як *čudъ*, *čudo* : *čuti*, подiбно i гр. *θεῖμα* : *θεῖομαι* (Bern. I 202); лит. *dū-vas* «диво» запозичено з бiлоруської мо-ви (Skardžius 64). — Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Зализняк ВСЯ 6, 34; Фасмер I 513—514; Преобр. I 184; Горяев 91; Brückner 114; Holub—Kop. 101; БЕР I 385; Skok I 409—410; ЭССЯ 5, 32—35; Sł. prasl. III 221. — Пор. **дивiтися**.

[**дiво²**] «танок, хоровод»; — неясне; мож-ливо, пов'язане з *дивiтися*, *дiво¹* (пор.).

[**дивовiсць**] «фламiнго»; — штучна складна назва, першою частиною якої є основа *див(о)-*, а друга пов'язана з сло-вом *бiсол*. — Див. ще **бiсол**, **дiво¹**.

дивовiжа «незвичайне видовище; ди-вина; [сцена] Ж», [дiвовiжа] «тс.» Ж, [дiвовiди] «тс.» (мн.), *дивовiддя* «видiн-ня», *дiвóвiжний*, *здивовiжений* «дуже здивований», *надивовiжу* СУМ, Ж, *не-вдивовiжу*, *удивовижу* КiМ; — р. [дi-вóвeжа] «диво», п. *dziwowiedz* «видо-висько; дивак; чудовисько, потвора», *dziwowied* «цiкава рiч»; — складне слово, першу частину якого становить iменна основа *div(o)-* «дивний, цiкавий», а дру-гу — дiєслiвна основа *vid-/vĕd-* (мож-ливо, що паралельнi форми *дивовiжа* — *дивовiжа* (р. *дивовeжа*) вiдбивають ще праслов'янське чергування); на вiдно-су давнiсть утворення вказує кiнцевий формант *-ja*; пор. аналогiчнi складнi слова з подiбними ж значеннями [дiво-глáд, дiвоглáдь, дiвóзiрка]. — ЭССЯ 5, 35. — Див. ще **дiво¹**, **вид**.

[**дивовiзiя**] «дивовижа»; — експе-сивне утворення на базi слова *диво-вiжа* або результат взаємовпливу слiв *дивовiжа* та [дiвiзiя] «диво». — Див. ще **дивiзiя**, **дивовiжа**.

[**дивосiл**] (бот.) «оман, *Inula Hele-nium* L.»; — р. [дiвосил], п. *dziwosił* «тс.»; — результат деетимологiзацiї дав-ньої складної назви [дeв'яси́л] та збли-ження першої її частини з *дiво*. — Див. ще **дeв'яси́л**.

[**дивошiб**] «сват» Я; — результат ви-дозмини деетимологiзованого слова *дi-вослiб* «тс.» (див.).

дигiтáлiс (бот.) «наперстянка, *Digi-talis purpurea* L.»; — р. *дигитáлис*, бр. *дыгитáлис*, п. слц. *digitalis*, ч. слн. *di-gitális*, схв. *дигиталис*; — слово латин-ського походження; лат. *digitális* «та-кий, що стосується пальця», *digitale* «на-персток» утворено від *digitus* «палець», яке виникло, можливо, з *dic-itus «по-кажчик, показник», пов'язаного з iе. **deiĕ-* «показувати», звiдки також дангл. *tāhe*, *tā* «палець на нозi», нвн. *Zēhe* «тс.»; у значеннi ботанiчного термiна лат. *di-gitalis* було запроваджено в 1542 р. нi-

мецьким ботаніком Л. Фуксом як калька німецької назви цієї ж рослини Fingerhut (букв. «наперсток», за подібністю форми квітки). — СІС 208; Kopaliński 224; Holub—Lyer 152; Klein 448; Walde—Hofm. I 351.

[диготати] «здригатися, дрижати» Ж, [дигіти] «тс.» Ж; — р. [дыгать] «гнути, хитатися під тягарем; присідати; здригатися», бр. [дыгаць] «уклонятися; іти повільно, присідаючи», [дыгі] «поклони; повільна хода», п. dygotać «дрижати, трястися», dygać «тс.», слц. [dygotac s'el] «трястися», [dygat'] «coire»; — загальноновизнаної етимології не має; можливо, запозичення з польської мови, де dygotać утворено від dygać, що пов'язується з вигуком dygu-dygu, ст. dyk-dyk [Sławski I 185] або з dega «дуга» (Brückner 106); р. [дыгать] зіставляється також з нвн. dusken «схиляти (голову)», свн. tūcken «швидко схилятися», tucken «тс.», снн. dūken, двн. tūhhan, англ. duck «нахилити; пірнати» (Фасмер I 557; Преобр. I 205; Горяев 100; ЭССЯ 5, 198—199; Bern. I 249); Махек (ESJCS 104) у слц. [dygotac s'el] вбачає полонізм неясного походження.

дида́ктика, дидакти́зм, дидакти́чний; — р. болг. м. схв. дида́ктика, бр. дыда́ктыка, п. dydaktyka, ч. слц. didaktika, слн. didaktika; — через посередництво західноєвропейських мов (н. Didaktik, англ. didactics) запозичено з грецької; гр. διδακτικός «повчальний» пов'язане з дієсловом διδάσκω «вчу», що, можливо, виникло внаслідок дисиміляції редукованої основи *δι-δακ-σκω; споріднене з лат. discere (<*didkskere) «вчити»; основа дак- походить з іє. *dāk-, пов'язаного з *dēk «брати, приймати, визнавати». — СІС 209; Шанский ЭСРЯ I 5, 116; Kopaliński 240; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 445—446; Boisacq 185; Frisk I 387.

[дідлавий] «недорікуватий (такий, що вимовляє д замість р)» Ж; — звуконаслідувальне утворення.

[дидорця] (бот.) «цикорій, петрові батоги, Cichorium intybus L.»; Ж; — р. [дыдор] (бот.) «дурман», [дыдор] «тс.»; —

неясне; р. дыдор виводилось від дінд. dhattūra- «дурман», гінді dhudhūra (Petersson KZ 46, 139); шляхи запозичення не з'ясовані. — Фасмер I 558.

ді́жма, ді́жма — див. де́жма.

ді́зель, дизелі́ст; — р. ді́зель, бр. ды́зель, п. Diesel, dyzel, ч. розм. diese-lovka, літ. Dieselūv motor, вл. dizelowy, болг. м. ды́зел, схв. ды́зел, слн. dizel, diesel; — назва двигуна походить від прізвища його винахідника — німецького інженера Дізеля (R. Diesel, 1858—1913). — СІС 209; Kopaliński 223; БЕР I 387; Klein 446.

дизенте́рія, дизенте́рик, ст. дисен-терія (XVII ст.); — р. дизенте́рія, бр. дызенте́рья, п. dyzenteria, ч. dysenterie, слц. dyzentéria, вл. dyzenterija, болг. дизенте́рия, м. дизентерија, схв. дизенте́рија, слн. dizenterija; — латинізований термін dysenteria «тяжкий понос», що походить з грецької мови; гр. δυσεντερία «тс.» утворено за допомогою префікса δυσ- «не-» від έντερον «нутро, кишки, черевце», що продовжує іє. *nter- «тс.», звідки і псл. *otr-, укр. ну́трó. — СІС 209; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 249; Holub—Lyer 145; БЕР I 387; Klein 492; Frisk I 524—525. — Див. ще диспéнсія, ну́трó.

[дикáн] «інструмент для молотіння» Я, [дека́н] «терка для тертя соломи на полову» Мо, [дека́нка] «тс.» Мо; — болг. дикáн «дерев'яне знаряддя для молотіння (з гострими камішками впизу)», дикáнь, дикáня «тс.»; — запозичено з грецької мови (можливо, через посередництво болгарської); гр. τικάνη «молотарка» утворено від τίκος «кирка, сокира», що походить з іє. *tuk-, звідки і стсл. тькнѣти, укр. тикати; початкове д пояснюється міжслівною фонетикою на грецькому ґрунті. — БЕР I 388; Скорчев БЕ 1956/3, 280; Младенов 127; Frisk II 941—942. — Див. ще тикати.

ді́кий, [ди́ковенний] Ж, ди́ковинний, ди́куватий, ди́ковий, [дик] «дикий кабан», [дика́р] «дикун Ж; вид каменю Г; вид голуба Я», [дика́рство] Ж, ді́кість, ди́ковіна, ди́ковинка, ди́кун «дика людина; [дикий кабан Ж]», ди́кунство, [ди́кунча́] «ди́ке поросся», ди́куха «ди́кунка», ди́ч «дика орда, ди́куни», [ди́ч] «дичина»,

дичавина «глушина», [дичак] «дикий звір; (бот.) дикий горошок Мак», *дичина*, [дичко] «дикий кінь», *дїчка* «дике плодове дерево», *дичок* «тс.; [бджолиний рій, що залетів з чужого вулика]; дикий кінь; (бот.) вівсюг», [дикувати-ся] «ховатися» МСБГ, *дичавити*, *дичити*, *здичавілий*, *задичавілий*, *задичавлений*, [предиковічний] Нед; — р. *дїкий*, бр. *дзікі*, др. *дикыи*, п. *dziki*, вл. *džiki*; — псл. (пн.) [*dikъ] одного кореня з *divъ, *divъjъ (Sławski I 204; Meillet Études 378—379; Верп. I 199—200; Trautmann 54); про суфікси *-ko/*-vo див. ще Solmsen KZ 37, 598; Fraenkel Glotta 4, 38; Specht 64; — псл. *dikъ далі зіставляється з лит. *dūkas* «порожній, бездіяльний» (Сенн, однак, вважає його запозиченням із слов'янських мов — Language 9, 206—208), лтс. *dīks* «тс.», а також, менш переконливо, з кіпр. *dig* «гнів, гнівний» (Lane Language 8, 297; 9, 268—270), нвн. *Ziege* «коза», двн. *ziga* «тс.» (Zubatý St. a čl. II 95; Lewy ZfSIPh I 415—416), гр. *δίω* «побоююсь, утікаю», дінд. *dīyati* «летить». — Шанский ЭСРЯ I 5, 118; Фасмер I 514; Преобр. I 184—185; Горяев 91; Меркулова Sl. Wortst. 142—143; Brückner 113; БЕР I 388; Skok I 403—404; ЭССЯ 5, 29—30; Otrębski LP 6, 179. — Див. ще *дївий*.

дикт; — р. *дикт*, п. *dykta*; — запозичення з німецької мови; н. *Dikte* «тонка дошка» у якийсь спосіб пов'язане з *dick* «товстий» або *dicht* «щільний, густий». — SW I 614.

диктат, **диктант**, **диктатор**, **диктаторство**, **диктатура**, **диктовка**, **диктура**, **диктаторствувати**, **диктувати**, ст. **диктат**, **диктатор**, **диктовати** (XVII ст.); — р. *диктам*, *диктовать*, бр. *дыктам*, *дыктаваць*, п. *dykta*, *dykto*wać, ч. *diktát* «диктант», *diktovati*, слц. *diktát* «диктант», *diktovat'*, вл. *diktat*, *diktować*, нл. *diktat*, *diktowaś*, болг. *диктам*, *диктувам*, м. *диктам*, *диктира*, схв. *дїктат* «диктат, диктант», *дїктовати*, *диктира*ти, слн. *diktát* «диктант, диктат», *diktirati*; — запозичення з латинської мови; лат. *dictātus* є дієприкметником мин. ч. від дієслова *dicāre* «часто говорити, повторювати; диктувати, наказувати», пов'язаного з *dī-*

ce «говорити», *dicāre* «проголошувати; присвячувати», спорідненими з оск. *deikum*, *deicum* «говорити», дінд. *diśati* «показує», хет. *tekkuššami* «показую», гр. *δεικνμι* «тс.», гот. *ga-teihan* «оголошувати», дангл. *toesan* «показувати, вчити». — СІС 209—210; Шанский ЭСРЯ I 5, 119—120; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Младенов 127; Klein 445; Walde—Hofm. I 348—349. — Пор. **дїкція**.

[дикувати] «примазувати очеретяний гребінь на хаті глиною» Мо, [диківка] «покриття хати очеретом»; — запозичення з польської мови; п. заст. *dykto*wać «затирати щілини», *dychto*wać «тс.», *dyk* «щільно, міцно», *dykt*, *dycht* «тс.», *dyktowny* «щільний», *dychtowny* «тс.» походять від нвн. *dichten* «робити щільним; замазувати», утвореного від *dicht* «щільний, густий, непроникний», спорідненого з ірл. *técht* «густий, щільний», лит. *tančius* «тс.», псл. *toča*, укр. *тўча*. — Brückner 106; Kluge—Mitzka 131. — Див. ще *тўча*.

дїкція, **дїктор**; — р. болг. *дїкція*, бр. *дыкцыя*, п. *дуксја*, ч. *dikce*, слц. *dikcía*, м. *дикција*, схв. *дїкција*, слн. *dikcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dictio* «вимова, вислів» пов'язане з дієсловом *dīcere* «говорити». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 445. — Див. ще **диктат**.

дїлда «здоровило»; — р. *дїлда* «дуже висока людина; жердина», [дїлдить] «тинятися», бр. *дїлда* «висока незграбна людина», п. *dylda* «тс.»; — похідне утворення з суфіксом *-d(a)* (про цей суфікс у збільшувальних та зневажливих назвах, прізвиськах і под. див. Vondrák I 601) від *диль* «дошка, брусок, колода» (пор. р. перен. [дїли] «ноги, ходулі», звідки [дїлять] «крокувати, шкутильгати»); непереконливо зіставляється з [дїль] «далечінь» (Ильинский РФВ 60, 432) та др. *дѣл-гыи* (Откупщиков 120); до семантики пор. н. *lange Latte* «здоровань, висока людина». — Шанский ЭСРЯ I 5, 221—222; Фасмер I 558; Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Соболевский РФВ 66, 338; Желтов ФЗ 1876/1, 23. — Див. ще **диль**¹.

дилéма;— р. *дилéмма*, бр. *дылéма*, п. *dylemat*, ч. слц. *dilemat*, болг. м. *дилéма*, схв. *дилéма*, слн. *diléma*;— через посередництво пізньолатинської мови (*dilemma*) і західноєвропейських мов (н. *Dilemma*) запозичено з грецької; гр. *δίλημμα* «альтернатива» є складним словом, утвореним з основ *δι-* «дво-», пов'язаної з *δύω* «два», і *λήμμα* «припущення; логічна посилка», пов'язаної з *λαμβάνω* «беру, приймаю», спорідненим з *λάζωμα* (<*λαγωμαι або *λάγγωμαι*) «беру».— СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120—121; Фасмер I 514; Kopaliński 242; БЕР I 389; Klein 449, 878; Kluge—Mitzka 133; Boisacq 553; Frisk II 77—78.— Див. ще два.

дилетáнт, *дилетантiзм*, *дилетáнтство*;— р. болг. м. *дилетáнт*, бр. *дылетáнт*, п. *dyletant*, ч. слц. вл. *diletant*, схв. *дилетант*, слн. *diletánt*;— через посередництво французької або німецької мови (фр. *dilettante*, н. *Dilettánt*) запозичено з італійської; іт. *dilettante* «дилетант» пов'язане з дієсловом *diletarsi* «знаходити приемність, розважатися, кохатися в чомусь», що є зворотною формою дієслова *dilettare* «тішити, давати задоволення, насолоду», яке походить від лат. *dēlectāre* «тс.», пов'язаного з *dēlicere* «спокушати, переманювати», утвореним за допомогою префікса *dē-* «від-» від *lacere* «спокушати, вабити».— СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514; Горяев 91; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 449; Kluge—Mitzka 133; Walde—Hofm. I 744—745.— Див. ще делікатний.

диліжáнс;— р. болг. (заст.) м. схв. *дилижáнс*, бр. *дылижáнс*, п. *dyliżans*, ч. *diligence*, слц. (заст.) *diligencia*, слн. *diližansa*;— запозичення з французької мови; фр. *diligence* «диліжанс» виникло внаслідок еліпсації словосполучення *voiture de diligence* (*carrosse de diligence*) «швидкий екіпаж», де *diligence* походить від лат. *dīligēns* «старанний, уважний», пов'язаного з дієсловом *dīligere* «високо цінувати, поважати», утвореним за допомогою префікса *di(s)-* від *legere* «збирати; проходити; читати».— СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514—

515; Горяев 91; Kopaliński 242; Dauzat 247; Kleip 449.— Див. ще дис-, лекція.

[**диль**¹] «товстий брусок; стіна, паркан; (зб.) дошки, колоди», *дильна* «дошка», *дильня* (зб.), [дильне Ж, дилья, дилья, дилье МСБГ] «тс.», *дильований* «зроблений з дилів», *дильовати* «будувати з дилів», ст. *диль* (1619), *дильованье* «паркан, зроблений з дилів» (XVII ст.), *дильованье* «тс.» (XVII ст.);— р. [диль(б)] «широкий брусок, колода», [дилья] «нога», [дильи] «ноги; ходулі», [дильять] «крокувати, шкутильгати», [диль дилька] «утекти», бр. *дилья* «товста дошка», *дильюка*, п. *dyl*, *dylina*, *dyłowina* «тс.», *dyłówka* «підлога», *dyłować* «укладати з дилів», *dyłowanie* «перегородка», слц. *dyl'a* «товста дошка», нл. *dela*, слн. *díla* «тс.»;— через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. *Diele* «дошка, підлога» споріднене з дангл. *fille* «дошка», дісл. *fil(i)* «дощана перегородка», шв. *tilja* «дошка для підлоги» і далі з дінд. *tala-* «поверхня, рівнина», *taliman* «поміст», гр. *τηλία* «шахова дошка», лат. *tellus* «земля, земна поверхня», псл. *tylo* «основа», укр. *тло*.— Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Шелудько 30; Richhardt 44; Фасмер I 558 (під *дылда*); Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Sławski I 185; Brückner 106; Bern. I 200; Mikl. EW 46.— Див. ще дель, тло.

[**диль**²] «полотно рибальської сітки» Дз, [дель] «тс.» Дз;— р. [диль, дель] «тс.»;— очевидно, пов'язане з [диль] «нитки, з яких плетуть рибальські сіті»; розширення голосного у корені виникло внаслідок деетимологізації слова.— Див. ще діль.

[**диль-диль**] (вигук, що відображає дрижання ніг) усн., [дидилькати] «дрижати, трястися, хитатися при падінні» Ж, [дилькати] «дрижати, труситися; дзвонити, дзвякати» Ж, *дилькотати* «дрижати», *дилькотіти* «тс.»;— експресивне утворення звуконаслідувального характеру.

дим, *димáр*, *димáрня* «копильня», [дима́шка] (орн.) «димчаста ластівка, *Nigundo rustica*» Ж, [димівка] «тс.» Ж, [димі́нєць] «димар», *дймка* «серпанок», [дймлянка] «овочі, що після сушіння від-

гонять димом» Я, [димнік] «димар», [димніця] «тс.», [дімня] «тс.; горно, кузня» Ж, димовіще, дімний, [димістий] Ж, димлівий, димоватий, димовий, димучий, [димущий] Ж, дімчатий, димчастий, диміти, димітися, диміти, димітися, димувати, [диминіти] «диміти, палати» Ж, бездімний, задімлений, задімлювати «вкривати кіптявою», здіміти, [здиминіти] «пустити з димом» Ж, [здімніти] «зникнути, як дим» Я, [здімчитися] «тс.» Я, [здимувати] «очиститися від диму» Я, [піддімок] «все копчене», подімне (іст.) «податок від диму (=хати)», [подімовщина] Нед, подімщина «тс.», подімний (іст.), продімлювати, продімляти; — р. бр. дым, др. дымъ, п. ч. слц. вл. нл. дум, полаб. daim, болг. м. дим, схв. дѣм, слн. dīm, стсл. дымъ; — псл. думъ; — відповідає лит. dūmai «дим» (мн.), лтс. dūmi, прус. dumis «тс.», гр. θῦμός «дух; пристрасть», лат. fūmus «дим», дінд. dhūpāḥ, двн. tout «тс.»; — іе. *dhū-mo-s «дим», походить від *dheu-/dhou- «вирувати, нестися клубами», поширеного суфіксом *-mo-; цей же корінь виступає також в укр. дух, душа, діхати та ін. — Шанский ЭСРЯ I 5, 222; Фасмер I 558; Преобр. I 205—206; Горяев 100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJČ 137; Schuster-Šewc I 190; Holub—Kop. 112; BEPI 390—391; Skok I 404—405; Bezlaž ESSJ I 101; ЭССЯ 5, 203; Bern. I 250; Trautmann 62—63; Топоров 390; Walde—Hofm. I 561; Frisk I 693—694. — Див. ще діхати, душа.

діма «тонка прозора смугаста тканина», дімка «тканина; вибічана смугаста спідниця; [нижня спідниця з грубої тканини Ж]», [димар] «вибієник» Ж, димкар «тс.», димовий, димковий; — р. дѣмка «шовковий креп», п. дума «бавовняна тканина», думка «довга спідниця» (ймовірно, з укр.), болг. [димія] «вид тканини; шаровари з цієї тканини», м. димиш «шаровари (у мусульман)», схв. дѣмије «тс.», дѣмит «лляна або бавовняна тканина; візерунчаста тканина»; — запозичення з турецької мови; тур. дімі «бумазея; візерунчаста тканина» походить від гр. δίμιτος, δίμιτον, що є складним словом, утвореним з ос-

нов ді- «дво-» і мітос «нитка» неясного походження (до будови грецького слова пор. ще ἐξάμιτος «з шести ниток»); на східнослов'янському ґрунті на основі фонетичної подібності зблизилося з дим. — Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 222—223; Фасмер I 558—559; Преобр. I 205; Горяев 100; Brückner 106; Sl. wug. obsuch 165; BEP I 392; Младенов 127; Bern. I 200; Mikl. TEL I 284; Nachtr. I 28; Корш AfSIPh 9, 497; Frisk II 245—246. — Див. ще два, ділема.

[диман¹] «віл темно-коричневого кольору», [димановий]; — похідне від дим (пор. назви кольорів чи відтінків: дімчатий, димчастий); до словотвору пор. білан. — Див. ще дим.

[диман]² (бот.) «буквиця, *Betonica officinalis* L.»; — р. [дыман] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з ч. dymian «чебрець, *Thymus serpyllum* L.», що є варіантом назви tymian, пов'язаної з гр. θῦμός «дух, запах» (Holub—Lyer 145, 495; Holub—Kop. 112).

[димарка] «плавильна піч» Ж; — не зовсім ясне; могло бути утворене від димар, що походить від дим; можливий, однак, і зв'язок з [дімати] «дути». — Пор. дим, дѣмна.

[дімати] «дути міхом», [дімавка] «ручка у ковальського міха або водяного насоса», [дімало] «міхур» Ж, [дімач] «міхи» Ж, [димінець] «пухлина», [діминиці] «тс.», [діминиця] «нарив» Ж, [діменіця] «тс.», [задімка] «заметіль», [надіми] «пахова грижа», [роздиманчик] «сарафанчик» (?) Нед; — р. [надыматы] «надувати», п. вл. думаѣ «дути», ч. думати, нл. думаѣ «тс.», схв. надімати се «роздуватися, набухати», слн. padimati se «тс.», стсл. надымати са «надуватися»; — псл. думати є ітеративною формою до dōti «дути», дѣтѣ «дму» з часо-кількісним чергуванням голосних у корені. — Фасмер I 558; Преобр. I 205; Machek ESJČ 124; ЭССЯ 5, 202; Bern. I 249—250; Mikl. EW 54, 55. — Див. ще дүти¹.

[дімен] «вітер» Ж, [димінник] «вітерогон» Ж; — власне українське утворення від дієслова [дімати] «дути»; до

словотвору пор. подібне *дѣрен* від *дѣр-ти*. — Див. ще *дймати*.

[димидіти] «випаровуватися, всихати, зникати» Ж; — результат експресивної видозміни дієслова [диминіти] «диміти, палити», утвореного від *дим*; до семантики пор. *здйміти* «зникнути, як дим», [здймчитися] «тс.». — Див. ще *дим*.

[димйтриця] (бот.) «хризантема» Мо; — запозичено з болгарської мови через посередництво румунської (рум. *dimitrițe* «тс.»); болг. [димйтриче] «вид хризантеми», [димйтрише], *димйтровче*, [димйтровка] «тс.» походять від особового імені *Димйтър*, що відповідає укр. *Дмитрб*; назва зумовлена тим, що квітка цвіте під час свята св. Димитрія (болг. *Димйтровден* — 8 листопада). — БЕР I 391—392; Младенов 127; DLRM 266. — Див. ще *Дмитрб*.

[дймка¹] «цибуля, яку коптять» Ж; сорт кущової цибулі, саджанка МСБГ, [димáвка] «цибуля, яку коптять» Ж, [димйрка] «тс.» Ж, *піддймка* «дрібна цибуля на насіння»; — п. *дймка* «цибуля, яку коптять»; — вважається запозиченням із польської мови (Опышкевич Исслед. п. яз. 241); може йтися й про не залежні від польського відповідника утворення від *дим* (див.).

[дймка²] «невеликі круглі сливи», [дймна, дймниця, дймениці Мак, дймнички Мак] «тс.»; — п. *дймка* «слива, прокопчена в димі», слц. [dybničku, dibničku] «сорт слив» (?); — очевидно, походить від *дим* (пор. значення польського слова); проте для українських слів не виключений зв'язок із *дймати* (за формою круглих, наче надутих плодів). — Machek ESJČ 137. — Пор. *дим*, *дймати*.

[димнйнка] (бот.) «рутка, *Fumaria officinalis* L.» Ж, [дим'янка, дймка] «тс.» Мак, [димниця] «тс.; маршанція, *Marchantia polymorpha* L.» Мак; — р. *дымйнка* «тс.», ч. *дймнйвка* «ряст, *Corydalis Medic.*»; — калька латинської назви *Fūmāgia*, утвореної від *fūmus* «дим»; назва зумовлена сіруватим димчастим забарвленням або досить сильним неприємним запахом рослини. — Див. ще *дим*.

[димтйнка] «повія», [димчйнка] «тс.»

Ж; — очевидно, результати видозміни форми [димтйнка] «тс.» під впливом слова [дймен] «вітер» (на основі тих самих асоціацій, що і в *повія*) або під впливом п. *думаć* «дмухати; швидко йти; тяжко працювати; *coige*». — Див. ще *димтйнка*.

динáмйк «гучномовець, репродуктор з підсилювачем»; — бр. *дынáмйк*, слц. *dynamický reproduktor*; — запозичення з російської мови; р. *дынáмйк* утворено на базі виразу *электродинамический репродуктор* «тс.». — Див. ще *динáмйка*.

динáмйка, динамйзм, динамйчний; — р. болг. м. *дынáмйка*, бр. *дынáмйка*, п. ч. слц. вл. *dynamika*, схв. *дынáмйка*, слн. *dinámika*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dynamik*, фр. *dynamique*, англ. *dynamics* утворені на базі гр. *δυναμικός* «сильний, могутній», що походить від *δύναμις* «сила, здатність», *δύναμαι* «могти; бути сильним», етимологічно неясних. — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Kopaliński 242—243; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Frisk I 423—424; Boisacq 204. — Пор. *дынáмйк*, *динамйт*, *дынáмо*, *династйя*.

динамйт, динамйтник; — р. болг. м. *динамйт*, бр. *дынáмйт*, п. ч. слц. *dynamit*, схв. *дынáмит*, слн. *dinamít*; — через посередництво західноєвропейських мов (н. *Dynamit*, фр. *dynamite*, англ. *dynamite*) запозичено з шведської мови; шв. *dynamit* утворено в 1867 р. винахідником цієї вибухівки шведським хіміком Нобелем на основі гр. *δύναμις* «сила». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Фасмер—Трубачев I 515; Holub—Kop. 112; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Kluge—Mitzka 150; Dauzat 260. — Див. ще *дынáмйка*.

дынáмо «машина, що перетворює механічну енергію на електричну», *дынáмка*; — р. болг. м. *дынáмо*, бр. *дынáма*, п. ч. слц. вл. нл. *dynamo*, схв. *дынáмо*, слн. *dínámo*; — запозичення з англійської мови; англ. *dynamo* виникло в 1882 р. внаслідок еліпсації складного німецького терміна *Dynamo-Maschine*, що є скороченням первісного терміна *Dynamo-elektrische Maschine*, утвореного винахідником апарата німецьким

інженером Сіменсом; н. *Dynáto* походить від гр. *δύναμις* «сила». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Holub—Kop. 112; Holub—Lyer 145; БЕР I 393; Kluge—Mitzka 150; Klein 492. — Див. ще **динáміка**.

динáр «старовинна монета мусульманських країн; грошова одиниця в Югославії, Іраку, Ірані, Тунісі, Алжирі та ін.»; — р. *динáр*, бр. *дынáр*, др. *динарий* «срібна монета», п. *dinar*, *dynar*, ч. *dínár*, *depár*, слц. *dínár*, м. *д́инар*, схв. *д́йнар*, слн. *depár*, стсл. **динорь**; — через посередництво грецької мови (гр. *δηνάριον*) запозичено у давньоруську з латинської, пізніше в українську з сербохорватської та ін.; лат. *dēnārius* «римська срібна монета, що містить 10 асів (бронзових монет)» набуло цього значення внаслідок еліпсації словосполучення *denarius nummus* «тс.» (*nummus* «монета»); походить від дистрибутивного числівника *dēpi* «по десять» (з давнішого *dec-poi), пов'язаного з *decem* «десять», спорідненим з псл. *desęть*, укр. *д́есять*. — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 123; Фасмер I 515; ГСЭ II 229; ГСЭ III 54; Преобр. I 185; Горяев 91; Kopaliński 209, 224; Brückner 87; Machek ESJČ 114; Holub—Lyer 133; БЕР I 393; Младенов 128; Skok I 405—406; Bern. I 200; Mikl. EW 46; Klein 424; Walde—Hofm. I 339. — Див. ще **д́есять**.

динáстія, *династíчний*; — р. болг. *династія*, бр. *дынáстыя*, п. слц. *dynastia*, ч. *dynastie*, м. *династија*, схв. *династія*, слн. *dinastija*; — через посередництво французької мови (фр. *dynastie*) та, можливо, латинської (лат. *dynastia*) запозичено з грецької; гр. *δυναστεία* «влада, могутність» утворено від *δυναστης* «володар», пов'язаного з *δύναμις* «могти, бути сильним». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 123—124; Фасмер I 515; Горяев 445; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; БЕР I 393; Dauzat 260. — Див. ще **динáміка**.

д́инго «дикий собака, який водиться в Австралії, *Canis dingo*»; — р. *д́инго*, бр. *дынго*, п. ч. слц. *dingo*, схв. *д́инго*, слн. *dingo*; — запозичено з англійської мови; англ. *dingo* відбиває тубільну назву тварини (слово походить з австра-

лійських мов). — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451.

[**д́инда**] «швендя», [*д́индати*] «швендяти; дригати ногами», [*д́ендува́ти*] «шукати їжу» (мисливський термін, переважно про лисиць) Я, [*д́индиліндати*] «теліпатися»; — п. *dynda* «річ, що висить і хитається», ч. *dynda* «гойдалка; підвісок, дзвінок; серга», слц. *dypdat'* «висити і хитатися», нл. *dundaś* «швендяти», болг. *диндякам* «підкидаю дитину на руках»; — утворення звуконаслідувального характеру (найімовірніше, пов'язане з відтворенням звуку, що видає било в дзоні, пор. п. [*deńdać*] «дзвонити; висити і хитатися»); пор. також лит. *dindėti* «дзвонити», *dundėti* «гучати», фр. *dandiner* «хитатися». — Sławski I 186; Brückner 106; БЕР I 393; Pokorny 277.

[**диндирá**] «вигук у грі в жмурки; гра в жмурки» Мо; — неясне; можливо, утворення з вигуків *дин* і *дир*.

[**динд́урити**] «пручатися; дрижати від страху» Ж; — очевидно, результат експресивної видозміни слова [*дуд́уритися*] «тс.»; *дин-* на початку слова з'явилося, можливо, під впливом фонетично та семантично близького [*д́индати*] «дригати ногами»; пор. м. *дундури се* «сердитися». — Див. ще **дуд́уритися**.

динозáвр; — р. *динозáвр*, бр. *дыназáур*, п. *dinozaur*, ч. слц. *dinosaurus*, вл. *dinosawrij*, болг. *динозáвѣр*, схв. *диноса́ур*, слн. *dinozáver*; — запозичення з новолатинської наукової номенклатури; новолат. *dinosaurus* утворено на базі гр. *δεινός* (<*δῆει-νός) «страшний», пов'язаного з *δείδω* «боюся», *δέος* (<*δῆει-ός) «жахливий», спорідненими з дінд. *dvě-ṣaḥ* «ненависть», ав. *dvaēda-* «погроза» і, можливо, з лат. *dīrus* «страшний», та *σαῦρος* «ящірка», етимологічно неясного. — СІС 212; Шанский ЭСРЯ I 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451, 454; Frisk I 357—358; II 683—684; Boisacq 171.

д́иня (бот.) «*Melo Adans* (рослина і плід); [кормовий гарбуз, *Cucurbita L. МСБГ*], *д́инник* «грядка з динями; [гарбуз ВеНЗн], [*д́инище*] «місце, засіяне динями», [*динні́че*] «диняче бадилля» Ж,

диня́ка «велика диня», [диня́тко] «маленька диня», [диня́чка] «плід дині» Ж, [динячо́к], [динькі́] (мн.) «насіння з динь» Ва, дінний, дінячий, діньовий; — р. бр. дьня, др. дыня, п. дыня «гарбуз», ч. дупе́ «тс.», слц. дупа «диня; кавун; [гарбуз]», вл. дупја «диня», болг. диня «кавун», м. дыня «диня», схв. дѣня, слн. дѣја «тс.»; — псл. дупја; — остаточно не з'ясоване; вважається за позиченням з грецької мови: гр. κύνια μάλα «яблуко з Кідонії, айва» (*kūdŷnja > *gdŷnja > *dŷnja > dŷnja); щодо значення вказується на схожість розрізаних айви та дині (Knutsson ZfSIPh 4, 383—385; Sławski I 186—187); зіставляється також з псл. думати, доти і реконструюється значення дупја «надутий овоч» (Mikl. EW 118; Bern. I 250; Преобр. I 206; Горяев 100; Holub—Kop. 112; БЕР I 393; Младенов 128); вважається праєвропейським (Machek ESJČ 137; Holub—Lyer 145); менш переконливі спроби пов'язання з слат. tuppa «бочка», нвн. Topne «тс.» (Brückner 106) та з маньчжурським dygga(n) «кавун» (Sköld LG 45). — Шанский ЭСРЯ I 5, 223—224; Фасмер I 559; Skok I 406; Bezlaј ESSJ I 102. — Пор. дүля.

диплoм, дипломáнт, дипломáт, дипломáтика, дипломáтія, дипломник, дипломатічний, дипломований, дипломувати, бездипломний, ст. дипл(і)ома, рідше дипл(і)омъ (XVII ст.); — р. диплом, бр. дыплом, п. dyplom, ч. слц. вл. diplo(m), нл. diplomatija, болг. диплома, рідко дыплом, схв. диплома, слн. diplo(m)a; — через посередництво латинської мови запозичено з грецької; гр. δίπλωμα «аркуш, документ (складений удвоє)» пов'язане з діплоω «складаю вдвоє», утвореним з основ δι- (δῖς) «дво-» і -πλ- (нульового ступеня від іє. *pel-) «складати, згинати», спорідненої з гот. falþan «тс.», дангл. fealdan, нвн. falten, англ. fold «тс.» — СІС 212; Шанский ЭСРЯ I 5, 124—125; Фасмер I 515; Марковский РЯШ 1973/4, 28; Горяев 91; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; БЕР I 394; Klein 453; Frisk I 121—122, 398. — Див. ще дилéма.

[дѣпoть] «удар» (у виразі дати дѣптю «побити»); — схв. дѣптити «ударяти»; —

неясне; можливо, пов'язане з [допáти] «топтати», п. deptač «тс.» — Пор. допáти.

[диптáм] (бот.) «ясенець, Origanum dictamnus» Ж, [диптамин] «ясенець білий, Dictamnus albus L.» Мак, [диптан білий] «тс.» Мак; — п. dyptam, dyptan, deptaп «тс.», ч. diptam «тс.»; — через посередництво польської, німецької та латинської мов (н. Dŷptam, лат. dictamnus) запозичено з грецької; гр. δίκταμον «ясенець» пов'язується з назвою гори на о. Криті Δίκτη. — Brückner 107; Machek Jm. rostl. 138; Frisk I 394.

[диптáнка] «повія», [дѣптáнка] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з [допáти] «топтати», пор. п. deptač «топтати; зневажати; coire». — Пор. дѣптáнка, допáти.

дир (вигук, що імітує відповідний природний звук) усн., дѣркати «деренькотіти; кричати (про деркача)», дирчати «тс.», дѣркало «тріскачка», диркач «деркач; [тріскачка; вертоліт МСБГ]», [дѣрка́тий] Ж; — ч. drkat, drcati, drčeti «деренчати, слн. drkotat', схв. дѣрцати, дѣркати «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Holub—Lyer 141; Holub—Kop. 107. — Пор. дер.

[дѣрдати] «тупотіти; стрибати; підстрибувати» Ж, [дѣрдáха] «дівчина-пустунка» Ж; — бр. дырдáха «дівчина-пустунка», дѣрдас «пустун», п. dyrdač «швидко бігти підтюпцем; тікати; важко нести, тупати (про коня)», derdač «швидко бігти; тікати», dyrdosič «тс.», dyrdos «кінь, що біжить трусьюком», w dyrdu «прудко, швидко», w derdy, (w) dyrdaka, dyrda, dyrdem «тс.», ч. drdati «іти, підстрибуючи; базікати; скубити», болг. дѣрдáря «базікаю», дѣрдáрко «базіка», м. дрдори «базікае», дрдорко «базіка»; — звуконаслідувальне утворення (пор. п. [dyr, dyr, dyr] «наслідування звуків, утворюваних при біганні», [dr, dr, dr] «тс.»); розглядається також як часткова редуплікація кореня дієслова дѣрати (Bern. I 254); подібну будову мають лит. dardėti «гримати, грюкати», лтс. dārdėt «тс.» — Sławski I 187; БЕР I 460.

директіва; — р. болг. м. схв. директіва, бр. дырэктыва, п. dyrektywa, ч.

direktiva, слц. слн. direktiva, вл. direktiva; — через посередництво німецької або французької мов (н. Direktive, фр. directive «директива») запозичено з середньо-латинської; слат. dīrēctīvus «скерований, впроваджений» походить від dīrēctus «прямий», що є дієприкметником мин. ч. від dīrigere «спрямовувати, вирівнювати». — СІС 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 126; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; Dauzat 248; Klein 454. — Див. ще **диригувати**. — Пор. **дирéктор**, **дирижа́бль**.

дирéктор, **директорáт**, **директóрия**, **дирéкторство**, **дирéкториша**, **директрíса**, **дирéкция**, **директорувáти**, ст. **директор** «керівник», **директ** «тс.», **дирекція** (XVIII ст.); — р. болг. м. **дирéктор**, бр. **дырэктар**, п. dyrektor, ч. слц. вл. direktor, нл. direktar, direkcija, схв. **директор**, слн. diréktor; — запозичення з латинської мови; лат. dīrēctor «той, хто спрямовує, направляє» походить від dīrigere «спрямовувати, вирівнювати». — СІС 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 127; Фасмер I 515; Горяев 91; Sl. wug. obcsuch 166; Holub—Lyer 133; БЕР I 395; Младенов 128. — Див. ще **диригувати**. — Пор. **директíва**, **дирижа́бль**.

[**дírза**] (бот.) «стоколос, Bromus arvensis L.», [**дирзіна**] «стебло стоколоса»; — р. [**дырса**] «стоколос», бр. [**дírса** (**гирса**)] «трава, що росте в пшениці», [**гírса**] «стоколос житній, Bromus secalinus L.», п. [dyrsa] «стоколос»; — запозичення з литовської мови; лит. dirsa «тс.» споріднене з двн. turd, turth, durd, нвн. Dort, днн. durđ «тс.» і, далі, з лит. dirsyti «випорожнятися», лтс. dirst «тс.». — Вгückner FW 201; Fraenkel 96. — Пор. **тírса**².

диригувати, **диригéнт**, ст. **дириговати** «керувати», **дириговати** «тс.» (XVII ст.); — р. **дирижіровать**, бр. **дырыжыраваць**, п. dyrgować, ч. dirigovati, слц. dirigovat', вл. dirigować, нл. dirigowaś, болг. **дирижірам**, м. **диригіра**, схв. **дириговати**, слн. dirigirati; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. dīrigere «скеровувати, спрямовувати» утворено за допомогою префікса dis- від regere «правити, керувати». — СІС 213; Фасмер I 515; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; БЕР I 395;

Младенов 128. — Див. ще **дис-**, **рéгент**. — Пор. **директíва**, **дирéктор**, **дирижа́бль**.

дирижа́бль; — р. **дирижа́бль**, бр. **дырыжа́бль**, болг. **дирижа́бъл**, схв. **дирижа́бл**; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. dirigeable «дирижабль», букв. «керований», з'явилося внаслідок еліпсації словосполучення ballon dirigeable «керований балон» і субстантивзації прикметника, утвореного від diriger «керувати», що походить від лат. dīrigere «скеровувати, спрямовувати». — СІС 213; БЕР I 395; Dauzat 248. — Див. ще **диригувати**.

дírкатися «сперечатися»; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру на основі вигуку **дир**, аналогічне до **гírкатися** «сперечатися, сваритися».

дирлі́га — див. **гирлі́га**.

дис- «роз-; не-» (префікс, що означає втрату, заперечення, порушення чогонбудь, у запозичених словах латинського походження типу **дисгармонія**, **дискваліфіка́ція**, **диспропор́ція** і под.); — р. бр. болг. м. схв. **дис-**, п. dys-, ч. слц. вл. нл. слн. dis-; — лат. dis- (перед приголосними d, g, l, m, n, r, v — di-), що означає роз'єднання, розчленування, відповідає дфриз. te-, ti-, двн. ze-, zi-, гот. dis- «нарізно», гр. δίς (<*dis-α) «тс.; через»; іє. *dis- походить з *duis «надвое, навпіл», пов'язаного з *d(u)ǵ- «два», звідки й псл. d(ъ)va, укр. **два**. — СІС 209; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; Walde—Hofm. I 354—355; Frisk I 383. — Див. ще **два**. — Пор. **диспéпсія**.

дисертáція, **дисертáнт**, **дисертáційний**; — р. **дисертáция**, бр. **дысертáция**, п. dysertacja, ч. disertace, слц. dizertacia, вл. disertacija, болг. **дисертáция**, м. схв. **дисертáция**, слн. disertacija; — запозичення з латинської мови; лат. disertatio «трактат» пов'язане з дієсловом dissertare «міркувати, обговорювати», фреквентатива від disserere «досліджувати, обговорювати, викладати», утвореного за допомогою префікса dis- від serere «сплітати, поєднувати, зв'язувати; обговорювати». — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 134; Фасмер I 516; Kopaliński

244; Holub—Lyer 134; Младенов 128; Klein 463.— Див. ще **дис-**, **серія**.

дисиміляція, *дисимілятивний*, *дисимілюватися*; — р. *диссиміляція*, бр. *дысіміляцыя*, п. *dysymilacja*, ч. *disimilace*, слц. *disimilácia*, болг. *дисиміляція*, м. схв. *дисиміляція*, слн. *disimilácia*; — через посередництво німецької мови (н. *Dissimilatió*n) запозичено з середньолатинської; слат. *dissimilatio* «дисиміляція» виникло на базі дієслова *disimilare* «робити несхожим», пов'язаного з *dissimilis* «несхожий», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *similis* «подібний», спорідненого з дінд. *samañ* «рівний, той самий», псл. *samъ*, укр. *сам*. — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Сл. выг. obcuch 169; Holub—Lyer 134; Klein 463.— Див. ще **дис-**, **сам**. — Пор. **асиміляція**.

диск, *дискувати*; — р. болг. *диск*, бр. *дыск*, н. *dysk*, ч. слц. слн. *disk*, м. *дискос*, схв. *дйск*; — запозичене з грецької мови, очевидно, через посередництво французької (фр. *disque*); гр. *δίσκος* (<*дй-σκος) «диск, металевий круг» утворено від *δίζω* «кинути», що вважається пов'язаним з *δεικνύμι* «показувати», спорідненим з дінд. *dišati* «вказує», гот. *ga-teihan* «доносити, обвинувачувати», двн. *zhan* «обвинувачувати», лат. *dico* (<*deico*) «говорю». — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 128; Фасмер I 515—516; ГСЭ III 55; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Frisk I 355—356, 392, 399; Boisacq 189.

дискант, [*дишкánt*, *дишкулá*] «дискант», ст. *дишканцѣста* (1627); — р. *дискант*, бр. *дыскант*, п. *dyszkant*, ч. *diskant* (розм. *diškant*), слц. *diskant*, болг. *дискант*, схв. *дйскант*, слн. *diskánt*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *discantus* «злагоджений спів» (згодом «голос, який виділяється з-поміж інших високим тоном») утворене за допомогою префікса *dis-* від *cantare* «співати», звідки також укр. *кантата*. — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 129; Фасмер I 515; Горяев 91; Сл. выг. obcuch 169; Holub—Lyer 134.— Див. ще **дис-**, **кант**².

дискредитувати, *дискредитація*; — р. *дискредитировать*, бр. *дыскредытаваць*, п. *dyskredytować*, ч. *diskreditovati*,

слц. *diskreditovat'*, болг. *дискредитирам*, м. *дискредитира*, схв. *дискредитовати*, слн. *diskreditirati*; — запозичення з французької мови; фр. *discrediter* «позбавити довір'я» утворено від *discredit* «недовір'я», запозиченого з італійської мови; іт. *discredito* «тс.» пов'язане з *discredere* «не вірити», утвореним за допомогою префікса *dis-* (з лат. *dis-*) від *credere* «вірити, позичати» (з лат. *credere* «вірити»). — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 130; Kopaliński 245; Holub—Lyer 134; Dauzat 249; Klein 458.— Див. ще **дис-**, **кредит**.

дискримінація, *дискримінаційний*, *дискримінувати*; — р. болг. *дискримінация*, бр. *дыскрымінацыя*, п. *dyskryminacja*, ч. *diskriminace*, слц. *diskriminácia*, м. схв. *дискримінація*, слн. *diskriminácia*; — інтернаціоналізм (пор. н. *Diskriminatio*n, фр. англ. *discrimination*), який виник на базі пізньолат. *discriminatio* «розрізнення», пов'язаного з *discriminare* «відділяти», утвореним від *discrimen* «різниця», пов'язаного з *discernere* «відділяти», яке складається з префікса *dis-* та дієсл. *cernere* «розрізняти», спорідненого з гот. *hrains* «чистий», двн. *hreini* «тс.», а також псл. *krajъ, укр. *край*. — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Klein 458; Walde—Hofm. I 205—206.— Див. ще **дис-**, **край**. — Пор. **концерн**.

дискусія, *дискусійний*, *дискутувати*, ст. *дискусійне* (присл., XVIII ст.); — р. *дискусия*, бр. *дыскусія*, п. *dyskusja*, ч. *diskuse*, слц. *diskusia*, вл. *diskusija*, болг. *дискусия*, м. *дискусија*, схв. *дйкусија*, слн. *diskusija*; — запозичення з латинської мови; лат. *discussio* «розхитування», пізніше «дослідження, розгляд» пов'язане з *discutere* «розбивати, руйнувати, спростовувати», пізніше «досліджувати, обговорювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *quatere* «трясти; хитати; бити», спорідненого з лит. *kučėti* «струшувати», *kučrūs* «рухливий, жвавий», двн. *scutten* «трясти, хитати», нвн. *schütteln* «тс.», дангл. *scūdan* «прискорювати, поспішати» і, можливо, з стсл. **скытати са** (іє. *(s)kūt «трясти»). — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Holub—Lyer

135; БЕР I 397; Klein 458, 1286; Walde—Hofm. II 399—400. — Див. ще **дис-**.

дислока́ція, **дислокаці́йний**, **дислокува́ти**, **передислока́ція**, **передислокува́ти**; — р. болг. *дислока́ция*, бр. *дыслака́цыя*, п. *dyslokacja*, ч. *dislokace*, слц. *dislokácia*, м. схв. *дислока́ција*, слн. *dislokácija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dislokation*, фр. англ. *dislocation* походять від слат. *dislocatio* «переміщення», пов'язаного з *dislocare* «міняти місце», що складається з префікса *dis-* та дієслова *locare* «вміщати», похідного від *locus* «місце». — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Kopaliński 245; Holub—Lyer 135; Klein 460. — Див. ще **дис-**, **лока́льний**.

дисо́нанс, **дисонува́ти**; — р. *диссонанс*, бр. *дысананс*, п. *dysonans*, ч. *disonance*, слц. *disonancia*, болг. м. *дисонанс*, схв. *дисонанца*, слн. *disonanca*; — запозичення з французької мови; фр. *dissonance* походить від пізньолат. *dissonantia*, пов'язаного з лат. *dissonare* «різко звучати», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *sonare* «звучати». — СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 464. — Див. ще **дис-**, **сонáта**.

диспансе́р, **диспансериза́ція**, **диспансеризува́ти**; — р. болг. *диспансе́р*, бр. *дыспансе́р*, ч. *dispensář*, слц. *dispenzár*, м. *диспансе́р*, схв. *диспа́нзер*, слн. *dispanzêr*; — через посередництво російської та французької мов (фр. *dispensaire*) запозичено з англійської; англ. *dispensary* «безкоштовний лікувальний заклад» утворено від *dispense* «роздавати, розподіляти», запозиченого через посередництво французької мови (фр. *dispenser* «тс.») з латинської; лат. *dispensare* «тс.» є формою фреквентатива від *dispendere* «розважувати (на терезах)», пізніше «розподіляти, роздавати», утвореного за допомогою префікса *dis-* від *pendere* «важити». — СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Dauzat 249; Klein 461. — Див. ще **дис-**, **пенсі́я**.

диспéпсія, **диспéпсі́чний**; — р. *диспéпсия*, бр. *дыспéпсия*, п. *dyspepsia*, ч. *dyspepsie*, слц. *dyspepsia*, схв. *диспéпси-ја*, слн. *dispepsija*; — запозичене з ла-

тинської мови, очевидно, через західноєвропейські (нім. *Dyspepsie*, фр. *dyspepsie*, англ. *dyspepsia*); лат. *dyspepsia* «погане травлення» походить від гр. *δυσπεψία* «тс.», пов'язаного з *δύσπεπτος* «який важко перетравлюється», утвореним з префікса *δυσ-* (означає заперечення і под.), спорідненого з дінд. *duṣ-*, *duḡ-*, ав. *duš-*, *duž-*, гот. *tuz-* «тс.», і прикметника *πέπτος* «варений», пов'язаного з *πέπτεω* «варити». — СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Kopaliński 246; Holub—Lyer 145; Klein 493; Dauzat 260; Frisk I 425. — Див. ще **пéпси́н**. — Пор. **дизенте́рія**, **дис-**.

диспéрсія, **диспéрсний**, **диспéрсійний**; — р. *диспéрсия*, бр. *дыспéрсия*, п. *dyspersja*, ч. *disperze*, слц. *disperzia*, схв. *диспéрзија*, слн. *disperzija*; — запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. *Dispersión*, фр. англ. *dispersion*); лат. *dispersio* «розсіяння, розпорошення» пов'язане з дієсловом *dispergere* «розсипати, розсіювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *spargere* «сипати, сіяти», спорідненого з дангл. *spearca* «іскра», снн. *sparke* «тс.», дінд. *sphūrjati* «потріскує», ав. *sparəγa* «гілка, пагін», гр. *σφαραγέω* «трішувати», лит. *spragėti* «тріщати, тріскатись; шипіти». — СІС 216; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 461, 1481; Dauzat 250; Walde—Hofm. II 566—567. — Див. ще **дис-**.

диспéтчер, **диспетчериза́ція**, **диспéтчерська**; — р. *диспéтчер*, бр. *дыспéтчар*, п. *dyspeczer*, ч. слц. *dispečer*, вл. *dispatcher*, болг. *диспéчер*, схв. *диспéчер*, слн. *dispečer*; — запозичення з англійської мови; англ. *dispatcher* «диспетчер, експедитор» утворено від *dispatch* «відправляти», що походить від ісп. порт. *despachar* «поспішати; прискорювати», утвореного за допомогою префікса *des-* (з лат. *dis-*) від нар.-лат. **rastāre* «прив'язувати, зв'язувати», що є формою фреквентатива від лат. *rangere* «тс.», спорідненого з *raciscī* «домовлятися», *rāx* «мир». — СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Sl. wyg. obcych 167; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Klein 461. — Див. ще **дис-**, **пакт.** — Пор. **депéша**.

діспут, *диспутант*, *диспутувати*, ст. *диспута*, *диспутовати(ся)*, *диспутація* «диспут» (XVI ст.); — р. м. *дѣспут*, бр. *дыспут*, п. *dysputa*, ст. *dysput*, ч. *disput* (розм. *dišput*), слц. заст. *dišputa*, вл. *disput*, болг. *диспѹт*, схв. *дѣспут*, слн. *dispūt*; — запозичення з латинської мови; лат. *disputare* «сперечатися, міркувати» утворено за допомогою префікса *dis-* від *putare* «міркувати, думати, вважати», яке пов'язується з *puteus* «яма, колодязь», *putre* «утоптувати, трамбувати» або виводиться (у значенні «чистити») від *putus* «чистий», спорідненого з *rigus* «тс.». — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 133—134; Фасмер I 516; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 247; Holub—Lyer 135; Klein 462, 1276; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **дис-**.

дистанція, *дистанційний*; — р. болг. *дистанция*, бр. *дыстанция*, п. *dystans*, ст. *dystancja*, ч. *distance*, слц. *dištancia*, вл. *distanca*, м. *дистанција*, схв. *дистанца*, *дистанција*, слн. *distānca*; — через російську і польську мови запозичене з латинської; лат. *distantia* «відстань» походить від *distans* (род. в. *distantis*), дієприкметника теп. ч. від *distāre* «знаходитися на відстані», утвореного за допомогою префікса *di-* (*dis-*) від *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *statī*, укр. *стати*. — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 135—136; Фасмер I 516; Горяев 91; Sł. wug. obcych 168; Holub—Lyer 135; Младенов 128; Klein 464. — Див. ще **дис-**, **стати**.

дистиляція, *дистилят*, *дистилятор*, *дистиляційний*, *дистильований*, *дистилювати*, ст. *дыштеловати* (XVIII ст.); — р. *дистилляция*, бр. *дыстыляция*, п. *destylacja*, ч. *destilace*, слц. *destilacija*, болг. *дестилация*, м. схв. *дестилация*, слн. *destilacija*; — запозичено з німецької або французької мови через посередництво російської; н. *Destillation*, фр. *distillation* «перегонка, дистиляція» походить від лат. *distillatio* (*dēstīllatio*) «капання, витікання», пов'язаного з *distillare* (*dēstīllāre*) «капати», утвореним за допомогою префікса *dē-* (означає відокремлення, рух униз) від *stillare* «капати», похідного від *stilla* «крапля» < **stir(a)lā*, що є деминутивом

від *stīgia* «тс.», спорідненого з дісл. *stīra*, гр. *στῆλη* «тс.», лит. *styrstū*, *stūrū* «тверднути, тужавіти». — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 136; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; Klein 465, 1515; Walde—Hofm. II 595. — Див. ще **де-**.

дистрибутивний; — р. *дистрибутивний*, бр. *дыстрыбутыўны*, п. *dystrybutywny*, ч. *distributivní*, слц. *distributívny*, болг. *дистрибутивен*, схв. *дистрибутиван*, слн. *distributíven*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *distributív*, фр. *distributif*, англ. *distributive* походять від пізньолат. *distribūtīvus*, пов'язаного з лат. *distribuere* «розділяти, розчленовувати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *tribuere* «ділити», яке походить від іменника *tribus* у значенні «частина». — СІС 217; Sł. wug. obcych 168; Holub—Lyer 135; Klein 466. — Див. ще **дис-**, **атрибут**.

дистрофія, *дистрофік*, *дистрофічний*; — р. *дистрофія*, бр. *дыстрафія*, п. *dystrofia*, ч. *dystrofię*, слц. *distrofia*, схв. *дистрофија*, слн. *distrofiја*; — запозичення з новолатинської наукової термінології; лат. *dystrophia* утворене за допомогою префікса *dys-* грецького походження (гр. *δυσ-*, що означає заперечення) від *τροφή* «живлення, харчування». — СІС 217; Шанський ЕСРЯ I 5, 137; Kopaliński 247; Klein 466. — Див. ще **диспепсія**, **трофіка**.

дисципліна, *дисциплінарний*, *дисциплінований*, *дисциплінувати*, ст. *дисциплина* (XVII ст.); — р. болг. м. схв. *дисциплина*, бр. *дыцыпліна*, п. *dyscyplina*, ч. вл. *disciplina*, слц. слн. *disciplina*; — запозичення з латинської мови; лат. *disciplīna* «вчення; виховання; дисципліна; звичаї» утворено від *discipulus* «учень, послідовник», пов'язаного з *discipere (< *dis-cipere) «схопити, зрозуміти», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від дієслова *capere* «брати; захоплювати», спорідненого з лтс. *kampt* «хапати», гр. *καπτεῖν* «хапати (ротом), жадібно пожирати», гот. *hafjan* «піднімати, підносити», дангл. *hebban* «тс.», гот. *haban* «мати», дангл. *habban* «тс.», н. *haben* «тс.; [тримати]», а також, можливо, дінд. *karatī* «дві жмені», псл. *хоріті*, укр. *ханати*; встанов-

лення етимологічного зв'язку між лат. *discipulus* та *discere* «вчити» (Горяев 91; Holub—Lyer 134; Holub—Kop. 100) безпідставне. — СІС 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 137; Фасмер I 516; Kopaliński 244; БЕР I 397; Младенов 128; Klein 236—237, 456; Walde—Hofm. I 159—160. — Див. ще *дис-*, *хапати*.

[*дитинець*] «дерев'яна підлога; ящик на дні колодязя»; — р. [*детинец*] «верша; ящик, куди стікає смола», *детёныш*] «невеликий зруб на дні колодязя, наповнений вугіллям і піском для очищення води», [*дѣтыш*] «тс.», др. *дѣтиньць* «внутрішнє укріплення»; — остаточно не з'ясоване; виводиться від іменника др. *дѣти* «діти» (зокрема в переносному значенні «внутрішня, менша частина складного предмета»); пов'язується також з дієсловом *дѣти* «дівати; класти, ставити; будувати». — Варбот РР 1977/1, 80—85; ЭССЯ 5, 15.

дитя, *дитина*, *дитинець* «дитяча хвороба», *дитинник* (анат.) «матка», *дитинство*, *дитинча*, *дитиня*, [*дитун*] «батько багатьох дітей» Я, *дитятко*, [*дитятіхно*] Ж, *дитятя* Ж, *дитяцтво*, *дитяча* «дитяча кімната», *дитинний*, [*дитинський*], *дитинячий*, *дитячий*, *дитинитися* «поводити себе, як дитина», *дитинити* «тс.»; — р. *дитя*, бр. *дзіця*, др. *дитя* < *дѣтя*, п. *dziecię*, ч. *dítě*, слц. *diet'a*, вл. *džěčo*, *džěsca*, нл. *žěše*, полаб. *detā/detā*, болг. *детé*, м. схв. *děte*, *dijète*, слн. *déte*, стсл. *дѣтишьть*; — псл. *dētę «дитина» походить з **dētent-* (<**dhojtent-*) «годоване груддю», пов'язаного з псл. *dojiti*, укр. *доїти*; може розглядатися також як похідне від зб. *děť, утворене за допомогою суфікса *-ęt-* аналогічно до інших іменників, що позначають молоді істоти (Machek ESJČ 117—118; Holub—Kop. 100); кореневе *ę* може бути як з *oi*, так і з *ē* (Meillet MSL 14, 348; Преобр. I 185; Bern. I 196); *и* на місці *ѣ* у східнослов'янських мовах пояснюється асиміляцією до суфіксального *и*: *дѣтина* > *дитина* (Фасмер I 516) або існуванням псл. *dite, паралельного до лтс. *dīle* «теля, що ссе», лат. *filius* «син», дінд. *dhītāḥ* «нагодований» (Rozwadowski BB 21, 154;

Брандт РФВ 21, 218). — Трубачев Терм. родства 35—38, 144; Шанский ЭСРЯ I 5, 138; Горяев 91—92; Sławski I 193; Brückner 108—109; Holub—Lyer 128; Schuster-Šewc I 199—200; БЕР I 348—349; Младенов 125; Skok I 402—403; Bezlaj ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 12—13; Bern. I 196; Mikl. EW 44; Trautmann 51; Pokorný 241—242. — Див. ще *діти*¹, *доїти*.

диференціал, *диференціація*, *диференціальный*, *диференційований*, *диференціювати*; — р. *дифференциал*, бр. *дыферэнцыял*, п. *dyferencjał*, ч. слц. слн. *diferenciál*, болг. *диференциал*, м. *диференцијал*, схв. *диференцијал*; — запозичення з німецької мови; н. *Differenzial* «диференціал» виникло на базі лат. *differentia* «різниця, відмінність», що походить від *differre* «розносити», утвореного за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *ferre* «носити», яке відповідає псл. *berę*, укр. *беру*. — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 140—141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 131; Walde—Hofm. I 483—484. — Див. ще *дис-*, *брати*.

дифірамб, *дифірамбичний*; — р. *дифирамб*, бр. *дыфіра́мб*, п. *dytyramb*, ч. *dithyramb*, слц. *dityramb*, болг. *дифирамб*, м. *дифирамб*, схв. *дифірамб*, слн. *ditirámb*; — запозичення з грецької мови; гр. *διδύραμβος* «пісня на честь Діоніса» є запозиченим словом доеллінського походження. — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 138—139; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 466—467; Frisk I 391—392.

дифтерія, *дифтеріт*, *дифтерітний*, *дифтеріний*; — р. *дифтерія*, *дифтеріт*, бр. *дыфтері́т*, п. *dyfteria*, *dyfteryt*, ч. *diftérie*, слц. *diftéria*, болг. *дифтеріт*, м. *дифтерија*, схв. *дифтєрија*, слн. *difterija*; — запозичення з французької мови; фр. *diphterie* «дифтерія» утворено лікарем Бретано (P. Bretonneau, 1778—1862) на основі гр. *διφθέρα* «шкура, шкіра; перетинка», пов'язаного з *δέφω*, *δέψω* «мну, розминаю, розм'якую» неясного походження; термін *дифтеріт* походить від гр. *διφθερίτις νόσος* «плівкова хвороба» (при захворюванні дифтерією в горлі з'являється біла плівка). — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139; Фасмер I 517; Горяев 446; Кора-

liński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 397; Dauzat 248; Frisk I 400; Boisacq 191.

дифтонг, *дифтонгізація*, *дифтонгічний*; — р. болг. м. *дифтонг*, бр. *дыфтонг*, п. *dyftong*, ч. слц. *diftong*, схв. *дйфтонг*, слн. *diftong*; — через пізньолатинську мову (*diphthongus* «дифтонг») запозичено з грецької; гр. *δίφθογγος* «такій, що має два звуки» складається з основ *ди-* «два» та *φθόγγος* «голос, звук, мова», пов'язаного з *φθέγγομαι* «звучу; вимовляю», етимологічно неясним. — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139—140; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 241; Klein 452; Frisk II 1012. — Див. ще *дилема*.

дифузія, *дифузор*, *дифузійний*, *дифузний*, *дифундувати*; — р. *диффузия*, бр. *дыфузия*, п. *dyfuzja*, ч. *difuze*, слц. *difúzia*, болг. *дифузия*, м. *дифузија*, схв. *дйфүзија*, слн. *difúziја*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Diffusión*, фр. англ. *diffusion* походять від лат. *diffusio* «розлиття, розширення, поширення», пов'язаного з *diffundere* «розливати, поширювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *fundere* «лити», спорідненого з гот. *giutan*, дангл. *gēotan*, двн. *giozan*, нвн. *gießen* «тс.». — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; Klein 447, 616; Walde—Hofm. I 563—564. — Див. ще *дис-*. — Пор. *гэйзер*.

дихати, *дихнути*, [*дих*] «вдих» Ж, [*дйхи*] «частина тулуба від ребер до сидничних кісток Г; западини по боках у тварин Ж», *дйхавіця* «астма, задишка; запал (у коней); болотиста місцевість» СУМ, Ж, *дйхавка* «тім'ячко у малої дитини; западина перед стегном у тварини; [гортань МСБГ]», [*дйхало*] «дихальне горло», *дйхальце* «отвір, що служить для дихання (у комах)», [*дйхан*] «тварина» ВеУг, [*дйшиця*] «трахея» Ж, [*дйшка*] «дихальне горло Я; бронхи Ж», [*дйшкі*] «бронхи» Я, [*дйшник*] «трахея» Ж, [*дйшиця*] «тс.» Я, *дйхавічний* «хворий, що страждає задишкою; хворий на запал (про коней)», *дйхальний*, [*дйховій*], [*дйшний*] «дихальний», *бездйханний*, *вдихати*, *вдих*, *вдйхальний*, *вдйхати*, *вдйх*, *вдйхальний*, *вдйхати* «дихати; відпочивати», *вдйх* «дихання; [відпочинок]», [*вдйха*] «відпочинок», [*за-*

дйхати] «тхнути чимось» Ж, *задйхатися*, *задйх* «астма», *задйшка*, *задйханий*, [*задйхливий*], *задйшкуватий*, *задйшливий*, *здйхати* «дохнути, гинути (про тварин); [зітхати]», *здйхатися* «позбавитися», [*здйховічитися*] «задихнутися» (про коня), [*здйхати*] «зітхати», [*здйх*] «загибель; дохлятина», [*здйханка*] «видих; зітхання», *здйхання* «тс.», *здйхля* «квола істота», [*здйхлячина*] «дохлятина» Ме, *надйхати* «давати натхнення», *надйх* «натхнення; дихання, повів», *одйшка*, [*навдйхало*] «людина, що страждає задишкою» Па, *передйх*, *передйшка*, *подйхати* «здихати; віяти (про вітерець)», *подйх*, *прдйхатися* «мати неприємний запах», *прдйх*, *прдйховий*, *прдйхати*, *прдйхатися*, *прдйх*, *прдйховий*, [*прдйшки*] «продуховини» Нед; — р. *отдйхать*, *вздйхать*, *дйшать*, бр. *дыхаць*, др. *дыхати*, п. вл. *dychaś*, ч. *dýchatí*, слц. *dýchat'*, нл. *dychaś*, полаб. *dojxa* (= *duhajetj*), болг. *дйхам*, м. *дише* «дихає», схв. *дйхати*, слн. *díhati*, стсл. *дыхати*; — псл. *дыхати* (*дыхати) є формою ітеративу до *дыхноти* (аналогічно до *сыхати: *сыхноти* і под.), яке походить з давнішого **dus-*, що має нульовий ступінь вокалізму при іе. **dves-*; найближчими відповідниками є лит. *dūsoti* «дихати», *dūsėti* «тс.»; інший ступінь вокалізму в цьому корені виступає в укр. *дух*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 224—225; Фасмер I 559; Преобр. I 192; Горяев 99—100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; БЕР I 398; Младенов 128; Skok I 372—374; Bezlaj ESSJ I 100—101; ЭССЯ 5, 199; Верп. I 249. — Пор. *дим*, *дйхнути*, *дйти*^{1, 2}, *дух*, *тхнути*.

[*дйхтіти*] «швидко і важко дихати (в спеку)»; — бр. *дыхцѣць* «пахнути», ч. *dychtiti* «сильно чогось бажати, прагнути», ст. *dychtėti* «важко дихати», слц. *dychtit'* «тс.; прагнути», болг. [*дйхтя*] «дихаю», слн. *dichtėti* «важко дихати; прагнути; пахнути»; — експресивне утворення на базі дієслова *дйхати*; до будови пор. *двйгтіти*, *пйхтіти*. — Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; ЭССЯ 5, 200. — Див. ще *дйхати*.

дйшло, *дйшель*, [*дйшинь*] ДзАтл I, [*дйшлик*] «дишло у рала» Ж, [*дйшльо-*

вій) «випивка при від'їзді гостей з двору хазяїна» Я, *дішельний, дишлевій, дишловій*, ст. *дишель* (XVIII ст.); — р. *дышло*, бр. *дышла*, [дѣшаль], п. *dyszal*, [dyszla], слц. [dyšel, dišel], болг. *дишло, дишла*; — через посередництво польської мови запозичено з північноверхньонімецької; вн. *dīhsel* «дишло» (нвн. *Deichsel* «тс.») походить з давнішого *riphslō, спорідненого з псл. *teḡ-poti*, укр. *тягті*. — Дзедзелівський УЗЛП 50—51; Шелудько 30; Richhardt 44; Шанский ЭСРЯ I 5, 225; Фасмер I 560; Преобр. I 206; Горяев 100; Sławski I 187; Sł. wyr. obcych 169; Brückner 107; Machek ESJCS 105; БЕР I 398; Bern. I 250; Kluge—Mitzka 125. — Див. ще *тягті*.

диявол, дияволеня, дияволка, [дьябель, дьявіль, дяволяка], *диявольський, дияволєнний, [дяволєнний, дявольський]*, ст. *дьяволъ* (1433), *дияволъ* (XVI ст.), *дьяволъ* (XVII ст.), *диабелъ, дяблъ* (XVIII ст.); — р. *дьявол*, бр. *д'ябал*, др. *дияволъ, диаволъ, дяволъ, дияволь*, п. *diabel*, ч. *d'ábel*, слц. *diabol*, вл. нл. *djaboł*, болг. *дьявол*, схв. *ħǎvōl*, стсл. **ДИАВОЛЪ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено у давньоруську з грецької; гр. *διάβολος* «диявол; наклепник» пов'язане з *διεβάλλω* «перекидаю; сію розбрат; зводжу наклеп; обвинувачую», утвореним за допомогою префікса *δια-* «через-, по-», спорідненого, можливо, з лат. *dis-* «роз-», від дієслова *βάλλω* «кидаю; руйную; ображаю», спорідненого з ав. *pi-γā-ire* «вони були кинуті вниз», тох. *A B klā-* «падати». — Фасмер I 560; ГСЭ II 230, III 53; Шанский ЭСРЯ I 5, 225—226; Преобр. I 206; Горяев 100; Sławski I 146; Brückner 88; Machek ESJCS 109; Holub—Lyer 120; БЕР I 470—471; Младенов 128; Bern. I 199; Mikl. EW 45—46; Frisk I 215—217, 383.

диякон, [діякон], *дякон, [діяконник]* «книга, за якою диякон править службу в церкві» Ж, [дияконство] Ж, *дяконувати, [діяконувати]* Ж, [піддіякон] Ж, ст. *дьяконъ* (1322), *диаконь* (1421); — р. *дьякон*, бр. *дыякан*, др. *дияконъ, диаконь, дяконь, деяконь*, п. ч. слц. *diakon*, болг. *дякон*, схв. *ħǎkon*, слн. *diakon*, стсл. **ДИАКОНЪ**; — через посеред-

ництво старослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; у гр. *διάκονος* «диякон», давніше «слуга» виділяється дієслівна основа **коп-*, **кеп-* (пор. *'εγ-κονέω* «поспішаю», споріднене з лат. *cōpāgi* «намагатися, пробувати») при неясному префіксальному *δια-*. — Фасмер I 560; ГСЭ I 395; II 230; Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Преобр. I 206—207; Горяев 100; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Младенов 158; Bern. I 198—199; Mikl. EW 45; Chantraine 276—277; Frisk I 384—385, 439; Voisacq 184.

[ді] «а саме, власне, отже» Ж, ст. *дѣ* «отже, власне» (XVIII ст.), *дей* «мов, мовляв» (1433), *дій* «тс.» (XVII ст.); — р. *де* (<*дѣ*) «мовляв» (частка, вживана при передачі чужих слів), п. ст. *dzie* «тс.», болг. *де* «тс.» (частка, вживана у виразах типу *ела де, кажи де*), давніше *дей*, слн. [de, deil], стсл. **ДѢКШИ** «хіба (не)», **ДѢІ** «тс.»; — алегроформа, що виникла з *děje(ть) «говорить» (3 ос. одн. від *děti* «діяти; класти», звідки й укр. *діти, діяти*); значення «говорити, казати» виникло у *děti* на основі виразу *děti imę* «давати (букв. робити, покладати) ім'я». — Шанский ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; Преобр. I 209; Соболевский Лекции 96; ЖМНП 1897 листопад 63, 1903 вересень 162; Machek ESJCS 118; БЕР I 328; Bezlaĵ ESSJ I 97; Zubatý St. a čl. I 90—91; Bern. I 191—193. — Див. ще *діти*². — Пор. *дій*.

діабет, діабетик, діабетичний; — р. болг. *диабѣт*, бр. *дыябѣт*, п. *diabetyk* «хворий на діабет», ч. слц. *diabetes*, м. *diabetes*, схв. *dijabētes*, слн. *diabētes*; — через посередництво сучасних західноєвропейських та латинської мов (н. *Diabēt*, фр. *diabète*, англ. *diabetes*, лат. *diabētēs*) запозичено з грецької; гр. *διαβήτης* «діабет» є складним словом, утвореним з *δια-* «через» (можливо, з *disá від *dis* «двічі», що походить з *ie*. **dis-* < **duis-* «надвое, навпіл»), та *βήτης* «який ходить, рухається», пов'язаного з *βαίνειν* «іти», від якого походить також укр. *база*; буквально значення і мотивація грецької назви хвороби єдиного пояснення не мають; назва тлумачиться як «(людина) з широко розставленими ногами» (характерна поза діабетика) або

як «те, що проганяє (рідину через організм)». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 104—105; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Chantraine 157; Klein 440. — Див. ще **ба́за**, **дис-**.

діагно́з, *диагно́ст*, *диагно́стик*, *диагно́стика*, *диагності́чний*, *диагностува́ти*; — р. *ди́агно́з*, бр. *ды́ягназ*, п. вл. *diagnoza*, ч. слц. слн. *diagnoza*, болг. *диагно́за*, м. схв. *дијагно́за*: — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Diagnóse*, фр. *diagnose* «діагностика», англ. *diagnosis* «діагноз» походять від гр. *διάγνωσις* «розпізнавання, визначення», утвореного з *διά-* «через, наскрізь» та *γνώσις* «пізнання, наука; ясність», пов'язаного з *γ-γνώσκω* «пізнаю», спорідненим з псл. *znati*, укр. *знáти*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 195; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **діабéт**, **знáти**.

діагона́ль¹ (мат.), *диагона́льний*; — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганáль*, п. *diagonalpu*, ч. *diagonál*, слц. слн. *diagonála*, вл. *diagonala*, болг. *диагона́л*, м. схв. *дијагона́ла*; — інтернаціональний математичний термін (н. *Diagonále*, фр. *diagonale*, англ. *diagonal*), який виник на базі слат. *diagōnālis* «діагональний, проведений з одного кута в другий», що є похідним від запозиченого з грецької мови *diagōnios*, утвореного з *διά-* «через» та *γωνία* «кут», спорідненого з *γόνυ* «коліно», якому відповідає дінд. *jānu*, дангл. *snēo*, гот. *knū*, лат. *genū* «тс.», можливо, також р. *звенó*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 106; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441, 568; Frisk I 336—337; Boisacq 153—154. — Див. ще **діабéт**.

діагона́ль² (текст.); — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганáль*, п. *diagonal*, ч. слн. *diagonál*, схв. *дијагонал*; — результат еліпсації англійської назви тканини *diagonal cloth* «тс.» (букв. «діагональна тканина» — через рубчики, що проходять по тканині навскіс). — Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219. — Див. ще **діагона́ль**¹.

діагра́ма; — р. *диагра́мма*, бр. *дыягра́ма*, п. ч. слц. вл. *diagram*, болг.

диагра́ма, м. *дијаграма*, схв. *дијаграм*, слн. *diagram*; — через західноєвропейські мови (н. *Diagramm*, фр. *diagramme*, англ. *diagram*) запозичено з грецької; гр. *διαγράμμα* «креслення, малюнок» є похідним від *διαγράφειν* «позначати лініями, малювати», утвореного з *διά-* «через» та *γράφειν* «писати, малювати», звідки також укр. *графá*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **графá**, **діабéт**.

діадéма, ст. *диадима* (1627); — р. болг. *диадéма*, бр. *дыядéма*, п. *diadem*, ч. слц. слн. *diadém*, м. *дијадéма*, схв. *дијадéм*, *дијадéма*; — запозичення з грецької мови (спочатку безпосередньо, пізніше через посередництво західноєвропейських мов); гр. *διάδημα* «вінець, пов'язка на голові» є похідним від *διαδέν* «зв'язувати з обох боків», утвореного з *διά-* «через» та *δέν* «зв'язувати», спорідненого з дінд. *du-áti* «зв'язує», да-тап «те, що зв'язує, скріплює; зв'язок», алб. *del* «сухожилля» (іє. **dē(i)-*, **də-* «в'язати»). — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Фасмер I 512; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; Holub—Kop. 100; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 440; Frisk I 374—375; Chantraine 269—270. — Див. ще **діабéт**.

діалéкт, *диалекті́зм*, *диалекта́льний*, *диалектні́й*, ст. *диалектъ* «мова» (1596); — р. болг. *диалéкт*, бр. *дыялéкт*, п. ч. слц. вл. *dialekt*, м. *дијалект*, схв. *дијалек(а)т*, слн. *dialékt*; — запозичення з грецької мови; гр. *διάλεκτος* «мова; розмова; діалект» є похідним від *διαλέγω* «розмовляю», утвореного за допомогою префікса *διά-* від *λέγω* «говорю, називаю», пов'язаного з *λόγος* «слово, мова». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Булыка 94—95; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441; Frisk II 94—96. — Див. ще **діабéт**, **логіка**. — Пор. **діалéктика**.

діалéктика, *диалектíк*, *диалектíчний*, ст. *диалектика* (1627), *диалекти́чий* (XVII ст.); — р. болг. *диалéктика*, бр. *дыялéктыка*, п. *dialektyka*, ч. слц.

вл. *dialektika*, м. *дијалектика*, схв. *дијалектика*, слн. *dialéktika*; — запозичення з грецької мови; гр. *διαλεκτική (τέχνη)* «мистецтво вести розмову, дискусію» е формою жін. р. прикметника *διαλεκτικός*, що походить від *διαλέγομαι* «веду бесіду, обговорюю», префіксального утворення від *λέγω* «говорю». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108—109; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130—131; Holub—Kop. 100; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще діалект.

діалектологія «галузь мовознавства, що вивчає народні говори (діалекти)», *діалектолог*, *діалектологічний*; — р. болг. *диалектология*, бр. *дыялекталогія*, п. *dialektologia*, ч. *dialektologie*, слц. *dialektológia*, вл. *dialektologija*, схв. *дијалектологѝја*, слн. *dialektologija*; — запозичення з німецької або французької мови; н. *Dialektologie*, фр. *dialectologie* утворено на базі гр. *διάλεκτος* «розмова, діалект» за допомогою звичайного для назв наук компонента гр. *-λογία*, пов'язаного з *λόγος* «слово». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109; Kopaliński 219—220; Klein 441. — Див. ще діалект, логіка.

діалог, *діалогічний*, ст. *діалогъ*, *диалогъ*, *диалога* «розмова; твір у формі розмови двох осіб» (XVII ст.); — р. *диалог*, бр. *дыялог*, п. ч. вл. *dialog*, слц. слн. *dialóg*, болг. *диалог*, м. *дијалог*, схв. *дијалог*; — запозичення з грецької мови; гр. *διάλογος* «розмова, бесіда» пов'язане з *διαλέγω* «розмовляю», утвореним з *δια-* «через; по» та *λέγω* «говорю»; форма з наголосом на останньому складі в українській та російській мовах відбиває посередництво західноєвропейських мов (н. *Dialóg* «діалог», фр. *dialogue* «тс.»). — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109—110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441. — Див. ще діабет, логіка.

діамант, [диамѣнт, діамѣнт Ж, діамѣнтівий Ж, дітментівий Ж], ст. *дыяментъ* (XVI ст.), *диамѣнтъ*, *диамѣнтъ*, *диамѣнт* (XVII ст.); — р. болг. *диамант*, бр. *дыямѣнт*, п. *diament*, ч. слц.

вл. *diamánt*, м. *дијамант*, схв. *дијамант*, слн. *diamánt*, *démant*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *diamās* (зн. в. *diamantem*) «алмаз, діамант» походить від гр. *ἀδάμας* (род. в. *ἀδάμαντος*) «твердий метал, сплав, сталь (?)» неясного походження; у середньолатинській мові початок слова *dia-* з'явився під впливом гр. *διαφανής* «прозорий». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 220; Machek ESJC 114; Holub—Lyer 131; Holub—Kop. 98; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442; Frisk I 19, 346. — Пор. алмаз.

діаметр, *діаметральний*; — р. *диаметр*, бр. *дыяметр*, п. ч. *diameter*, слц. *diameter*, болг. *диамѣтър*, м. *дијамѣтар*, схв. *дијамѣтар*, слн. *diámeter*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *diameterus* «діаметр» походить від гр. *διάμετρος* «поперечник», утвореного з *δια-* «через, наскрізь, по» та *μετρέω* «міряю», спорідненого з псл. *тѣга*, укр. *міра*. — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442. — Див. ще діабет, міра. — Пор. метр.

діапазон; — р. болг. *диапазон*, бр. *дыяпазон*, п. *diarazon*, ч. *diarason*, слц. слн. *diarazón*, м. *дијаразон*, схв. *дијаразонъ*; — запозичення з французької мови; фр. *diarason* походить від лат. *diarason*, утвореного з гр. *διὰ πασῶν* «через усі», яке виникло внаслідок скорочення словосполучення *διὰ πασῶν χορδῶν συμφωνίᾳ* «гармонія через усі струни» (через ноти, октаву), де *πασῶν* е формою род. в. мн. від *πᾶς* «увесь». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 111; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 220; БЕР I 380; Dauzat 245; Klein 442. — Див. ще діабет, пан-

діаріуш (заст.) «щоденник, журнал» Пі, *диаруш* «тс.», ст. *диаріушъ* (XVII ст.); — п. *diariusz* «щоденник, книга протоколів сейму», ч. *diář* «щоденник»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. *diarium* «денна порція, пайка» утворено від *diēs* «день», спорідненого з псл. *дѣнь*, укр.

день. — Булыка 95; Koraliński 220; Holub—Lyer 131. — Див. ще *день*.

діафра́гма, *діафрагмувати*; — р. болг. *диафра́гма*, бр. *дыяфра́гма*, п. ч. слц. *diafragma*, м. *дијафра́гма*, схв. *дијафра́гма*, *дијафра́гма*, слн. *diafragma*; — через посередництво латинської мови (пізньолат. *diaphragma*) та західноєвропейських запозичено з грецької; гр. *διάφραγμα* «перегородка» пов'язане з *διαφράσσειν* «перегороджувати», утвореним з *δια-* «через» та *φράσσειν* «відгороджувати, прикривати, наповнювати», спорідненого, можливо, з лат. *farctō* «запихати, напихати», *frequēns* «напханий; частий». — СІС 222; Шанский ЭСРЯ I 5, 111—112; Koraliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 381; Klein 442; Frisk II 1038—1039. — Див. ще *діабет*.

дібро́ва, [дубро́ва], [дубра́к] (бот.) «горлянка, *Ajuga L.*» Ж, [дубрі́вка] (зоол.) «вовчок лісовий, *Myoxus nitela*» Ж, [дубрі́вник] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck. (*P. erecta*)», [дубрі́вка, дубровка] «тс.» Мак, *дубро́вина*, [дубро́вник] (бот.) «гриб щирак», *дібро́вистий*, [піддубро́вник] (бот.) «айстра степова, *Aster amellus L.*» Мак; — р. *дубро́ва*, *дубра́ва*, бр. *дубро́ва*, др. *дубрава*, п. *daßrowa*, ч. *doubrava*, слц. *dubrava*, вл. нл. *dubrawa*, болг. *дѣбра́ва*, схв. *дѹбрава*, слн. *dobráva*, стсл. *дѣбрава*, *дѣбрава*; — псл. *dōbrava* «ліс», *dōbrova* «тс.» походять від *dōbrъ «тс.» (пор. болг. ст. *дѣбрь*, п. [dabrza] «дубина», ч. ст. *dŭbra* «полонина»), що дальшої загальноприйнятої етимології не має; розглядається як результат контамінації *dōbrъ* «дуб» і *dъbrъ (*dъbrъ) «нетрі» (БЕР I 453); реконструюється іє. **dhumb-r-* «багнисте місце, поросле лісом» → «дубовий ліс», звідки виводиться також лтс. *duĩbrs* «багно, багnistий», *dumbrava* «багнисте місце», *dumbrājs* «тс.», лит. *duĩblas* «багно, мочар», *dumburys* «вибоїна, калюжа» (Sławski I 140—141); зіставляється з балтійськими словами, але заперчується зв'язок з *dōbrъ* (Brückner 85—86; Vaillant RÉS 14, 223—224; Rozwadowski Studia 55); Фасмер (I

548), навпаки, пов'язуючи *dōbrava* з *dōbrъ*, вважає зближення з лтс. *dumbrava* і под. позбавленим підстав (пор. ЭССЯ 5, 93—94; Bezlaj ESSJ I 106); припускається спорідненість псл. *dōbrъ з гр. *δρῦμός* «ліс» (Machek ESJČ 123; Holub—Kor. 105); зіставляється з дінд. *dhūmrāh* «димний, сірий, темний» (Leir-Spławski JP 17, 107—109; Milewski PF 15, 198—199), з лит. *duobė* «яма» (Ильинский РФВ 78, 207); пов'язується також з гіпотетичним *dopdrōvā, звідки гр. *δένδρον* «дерево», стсл. *дрѣво*, укр. *дерево* (Meillet Études 373), вважається (Skok I 449), що форма *dōbrova* первісно була прикметником; укр. *і* в *дібро́ва* з'явилося нефонетично, пор. ст. *добро́ва* (XIV ст.), що виникло внаслідок деетимологізації слова та асиміляції першого складу наступному (Булаховський НЗ КДУ 1946 V 1, 102—103). — Шанский ЭСРЯ I 5, 203; Преобр. I 200; Holub—Lyer 139; Sł. prasł. IV 181—183. — Див. ще *дуб*.

ді́ва СУМ, Ж, [діва́на] «дівчина» Я, [діва́ся], *діва́ха*, *дівізна* «посаг», *діви́ця*, *дівич*, *дівка*, *дівонька*, *діво́та* (зб.) «дівчата», *діво́ха*, *діво́цтво*, *діво́чка*, [діво́чка] «дівочий одяг, прикраси і под.» Я, [діво́щина] «майно, придбане за час дівування», [дівствéнниця] Ж, [дівствó] Ж, *дівува́ння*, *діву́ля*, [діву́ся, діву́ха, дівця], *дівча́*, *дівча́та*, *дівча́тко*, *дівча́чур* «залицяльник», *дівчи́на*, *дівчинка*, *дівчині́на*, *дівчиня́тко* Я, *дівчи́сько*, [дівчу́к] «дівчина-підліток» Ж, *дівчу́р* «залицяльник; гермафродит», *діво́чий*, *діво́ча* (заст.) «кімната для служниць у панському дворі», *діво́цький*, [діво́чний] Я, *дівча́чий*, [дівча́чурний] Я, *дівчи́нин*, *діво́чити* «дівувати», *діво́читися* «удавати з себе дорослу дівчину», *додівчити* «зберегти невинність до заміжжя», *піддівок* «дівчинка-підліток», [піддіво́ча] «тс.», [роздіво́чити] «позбавити невинності» Нед; — р. *де́ва*, бр. *дэ́ва*, др. *дѣва*, п. *dziewa*, ч. *děva*, слц. *deva*, вл. *dżowka* «дочка», нл. *żowka* «тс.», полаб. *deva* «дівчина-служниця», болг. м. *де́ва* «дівчина», схв. *дјевѣ́жа*, слн. *déva*, стсл. *дѣва* «тс.»; — псл. *děva* «дівчина» походить з *doi-цā, для якого реконструює-

ться первинне значення «здатна годувати груддю» або «яка ссе» (Meillet MSL 21, 45—48; Mikl. EW 44); ie. *dhē(i)-«ссати; годувати груддю», з яким пов'язане також псл. dojiti, *dēte, укр. доїти, дитя, лат. fēmina «жінка», гр. θῆλυς «жіночий», зіставляється з дінд. dēvī «богиня» (Rozwadowski Qu. gr. et I 418, проти Jagić AfSIPh 20, 434); припускається існування в минулому складного прикметника *dē(to)-vojьna «яка тужить за дітьми (хоче стати матір'ю)», де друга частина пов'язана з дінд. vēti «тужити за чимось», звідки виводиться *dēvojьna > *dēvoja > dēva (Machek ESJĀ 116; Holub—Lyer 129). — Трубачев Терм. родства 114—117; Шанский ЭСРЯ I 5, 36—37; Фасмер I 491; Преобр. I 207; Горяев 100—101; Sławski I 199—200; Brückner 111; Holub—Lyer 99; Schuster-Šewc Probeheft 54; БЕР I 330—331; Младенов 123; Skok I 415—416; Bezlaј ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 17—18; Bern. I 197; Trautmann 51; Meillet Études 372. — Див. ще доїти. — Пор. дитя, діти¹.

Діва (зодіакальне сузір'я), Дівка, Дівчина з відрами «тс.», ст. Дѣва знаменіе н(е)б(е)сное (1642); — р. Дѣва, бр. Дзѣва, п. ч. слц. Раппа «тс.»; — калька латинської назви того ж сузір'я Virgo, що походить від virgo «діва, дівчина».

діва́ти — див. діти².

дівер «брат чоловіка», [дівир, ївер] «тс.» Ж, [дівéре] (зб.) Ж, діверка «дружина діверя», діверко (зменш.), [діверя́] (зменш.) Я; — р. дѣверь, бр. дзѣвер, др. дѣверь, п. ст. dziewierz, ч. ст. deveř, слц. заст. dever, болг. м. дѣвер, схв. дѣвер, слн. заст. dēvér; — псл. dēverь «брат чоловіка»; — споріднене з лит. dieveris, лтс. diēveris, дінд. dēvā-, dēvār-, гр. δᾱήρ < *δαίηρ «тс.», лат. lēvir < *daiŭēr, двн. zeihhur, вірм. taigr; ie. *daiŭēr «брат чоловіка». — Трубачев Терм. родства 133—134; Шанский ЭСРЯ I 5, 37; Фасмер I 491; Преобр. I 176; Brückner 111—112; Machek ESJĀ 116; БЕР I 331; Младенов 123; Skok I 415; Bezlaј ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 19; Sł. prast. III 179—180; Bern. I 198; Meillet Études 405; Trautmann 43; Fraenkel 94; Mühl. — Endz. I 484.

[дівія́н] (бот.) «вовчуг, Ononis hirci-pa», [дівія́н] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з дівъ «дикий»; у такому разі кореневе і замість и з'явилося на українському ґрунті внаслідок деетимологізації (пор. аналогічне [дівина] «Oenothera biennis» < дівина). — Див. ще дівий.

[діво́йник] (бот.) «еспарцет, Onobrychis sativa» Г, Ж; — неясне.

[діво́ка] (бот.) «булатка, Serphalanthra bifolia»; — очевидно, пов'язане з [діво́кий] «дикий» як субстантивована форма жін. р. цього прикметника. — Див. ще діво́кий.

[діво́кий] «дикий» (у виразі діво́ка ягода) Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. ст. dziwoki «дикий», слц. divoký «тс.» виникло внаслідок поширення псл. дивъ «дикий» суфіксом -ok-. — Sławski I 204—205; Machek ESJĀ 119. — Див. ще дівий. — Пор. дикий.

[діво́нка] (ент.) «Phryganea L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з дівий «дикий»; пор. п. [dziwoniał (вид птаха), болг. [дива́нка] (гірський птах).

[дівороюва́ти] «грати в гаївку, водити дівчачий хоровод на великдень» Ж; — складне слово, утворене з основ слів дів(а) «дівчина» і рай (пор. [райцюва́ти] «співати святкові побажання на великдень» Ж, [райці́вка] «побажання на великдень» Ж); о < а тут — наслідок деетимологізації і зближення з роїти-ся. — Див. ще діва́, рай.

[дівослю́б] «сват, староста; обряд сватання», [дівослю́би] «сватання» Ж, [дівошлю́б] «тс.»; — п. dziewosłab «сват, староста»; — варіанти форми дівоснуб, що виникли в результаті деетимологізації складного слова та зближення його другої частини -снуб «шлюб, заміжжя» (слова з цією давньою основою в українській мові вийшли з самотійного вжитку) з коренем люб- (пор. до дівослю́би синонім злю́бини) та словом шлюб. — Brückner 111. — Див. ще дівоснуб. — Пор. дивошуб.

[дівосну́б] «сват, староста», [дівосну́би] «обряд сватання» Ж, [дівосну́б] «сват» Я, [дівосну́бний] (напр., д. сир «обрядова їжа під час сватання»); — ч. ст. dēvosnub, болг. [девосно́б, дѣвѣсно́п]

«тс.»; — псл. *dēvosnǫbъ «сват» утворене з основ іменника dēva «дівчина» і дієслова *snǫbiti (пор. др. снубити «звідникувати», снубокъ «звідник», п. ст. snębić «видавати заміж» (XV ст.), ч. snoubiti «сватати», слц. snúbit' (sa) «заручатися», snúbenec «наречений», snúbenica «наречена», snúbenka «тс.», нл. заст. snubis «виходити заміж», слн. snúbiti «свататися»), спорідненого з лат. nūbere «виходити заміж», гр. νύμφη «наречена; дівчина; німфа», νύμφεω «одружуюсь»; іє. *sneu-bh- «одружуватися»; висловлювалася думка (Machek ESJČ 564), що псл. *snǫbiti вживалося тільки тоді, коли йшлося про жінок. — Sławski I 200—201; Otrębski ŻW 274; Brückner 111; KZ 42, 364; Slavia 5, 433—435; Младенов 123—124; ЭССЯ 5, 21; Trautmann 273. — Див. ще дівá, німфа.

[діву́нка] (бот.) «підмаренник справжній, медівник, Galium vegetum L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [дивáна] «коров'як, Verbascum thapsus L.», або диві́на, [дівина] (пор. із суфіксом -к-р. дивáнка «тс.»); в такому разі виникло в результаті деєтимологізації та зближення з дівка, діву́ля.

[дівчу́рка] «невелика червона картопля» Ж; — неясне.

ді́готь, ді́гтяр, ді́гтярня — див. дьо́готь.

ді́д¹ «батько матері або батька; стара людина; жебрак», ді́ді «предки; поминки; тіні по темних кутках», ді́дик, ді́дізна «спадщина», [ді́діна] «жебрак» Ж, ді́дісько, [ді́діха] «жебрачка» Ж, [ді́діцтво] «спадщина» Ж, [ді́дінина] «тс.» Ж, ді́дич «поміщик, [спадкоємець Ж]», [ді́дичáнка] «дочка поміщика» Ж, ді́дичка «дружина поміщика», [ді́дичність] «спадщина» Ж, [ді́дичня] «родовий маєток» Ж, [ді́диччюк] «син поміщика» Ж, ді́дівщина «спадщина; давні часи», [ді́до] «дід», [ді́дова́] (зб.) «старі люди; жебраки», [де́довейі] «дід» ЛексПол, [ді́дові́н] «жебрак», ді́до́к, [ді́до́ра] «здоровий, кремезний дід; жебрак» Ж, [ді́дорáка] «здоровий, кремезний дід» Я, ді́дугá, ді́дугáн, [ді́дуйі], ді́дунь, [ді́дунік] Ж, ді́дуньо, [ді́дуря́га] «дід великого зросту»

Я, ді́дусь, [де́дужно] ЛексПол, ді́дізний «успадкований; дуже старий», ді́дічний «успадкований», [ді́дічене] «успадковане» Ж, ді́дівський, ді́дува́ти «бути дідом; жебракувати; сторожувати на баштані», оді́дічити «успадкувати», пра́ді́д, пра́ді́дізна, пра́ді́дівщина, пра́ді́ді́д, пра́ді́ді́ний, [пра́ді́ді́] «праді́д» Нед; — р. дед, бр. дзед, др. дѣдъ, п. dziad, ч. děd, слц. ded, вл. dzed, нл. žed, болг. дя́до, де́да, м. дедо, схв. дјѣд(а), слн. déd, стсл. дѣдъ — псл. dědъ «батько матері або батька; стара людина» виникло в дитячій мові внаслідок редуплікації приголосного d з голосним; — до псл. dědъ найближчі лтс. dėds «стара людина; опудало», dėdēt «кволіти» (лит. dėdė «дядько» є запозиченням із слов'янських мов). гр. τήθη «бабуся», τηθίς «тітка», δεῖος «дядько», δεῖα «тітка»; пор. також тур. dede «дід»; зближення з лит. didis «великий» (Брандт РФВ 21, 218—219) невірне. — Бурячок 45—50; Трубачев Терм. родства 69; Шанский ЭСРЯ I 5, 44; Фасмер I 494; Преобр. I 207; Горяев 101; Sławski I 189; Brückner 107—108; Machek ESJČ 113; Holub—Lyer 122; Holub—Кор. 97—98; БЕР I 471—472; Младенов 157; Skok I 411—412; Bezlaž ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 227—228; Sł. prasl. III 120—123; Bern. I 191; Meillet Études 235; Mikl. EW 44—45; Trautmann 47; Mühl. — Endz. I 461. — Пор. ді́дько.

[ді́д²] (бот.) «будяк, Carduus L.; осот, Cirsium L.; хрестовниця, Crucianella L. Мак; тирлич хрестовидний, Gentiana cruciata L. Мак», [де́ді] «осот» Л, [ді́дик] «жовтозілля, Senecio L.; герань криваво-червона, Geranium sanguineum L.», [ді́дич] «льон, Linum vulgare L.» ВеНЗн, [ді́до́вник] «осот; лопух, Arctium lappa L.», [ді́до́к] «хрестовниця» Мак, [ді́дуж] «білоцвіт весняний, Leucosjum vernum L.» Ж; — р. [де́д] «будяк; осот; лопух», [де́до́вник] «тс.», [де́дкі] (мн.) «лопух», [де́до́к] «тс.», [де́ді́льниця] «яглиця звичайна, Aegorodium podagraria L.», [де́дужник] «осот городній, Cirsium olegaceum L.», бр. [дзя́до́у́нік] «будяк», п. dziad «причіпка, плід, що чіпляється (лопуха та ін.)», dziady «кущі малини, ожини або їх плоди», схв. дјѣд «осот,

будяк», *деде* «тс.», *дјѣдѣк* «відкастик, *Carlipa asaulis* L.», *дјѣдовина* «тс.»; — пов'язане з *дід*¹: в основі перенесення назви лежить, можливо, подібність якихось елементів рослини, здебільшого плодів — чіпких, колючих та ін. — до борода (пор. Фасмер I 494); імовірноше, однак, що ці назви пов'язані з давніми віруваннями слов'ян: «діда» — сніп колючої рослини — будяка, осоту і под. ставили біля воріт або дверей хати чи хліва, щоб відігнати нечисту силу (пор. інші назви будяка: [чортполóх] Мак, р. *чертполóх*, *чертогóн*, п. *czartopłoch*) або заманити домовика; зіставлення бр. [дзядóўнік] «будяк» з [дзіда] «колючка», тюрк. *džida* «спис, піка» (Носович 133) невірне. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Меркулова Очерки 98—99; Преобр. I 207; Sławski I 189. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дід*³, *дідько*.

[*дід*³] «сніп соломи або очерету, зв'язаний так, що половина верхівок з одного боку, а половина — з другого; [сніп, що стоїть на почесному місці в хаті Я]», [діді] «зв'язані по два качани кукурудзи, що підвішувались у гуцульських хатах під іконами», [дідик] «мітелка з соломи, трави і под.», [дідок] «джгут з соломи, який прибивають восени по краях дверей, щоб закрити щілини», [дідики] «тс.» Ва, *дідух* «жмут соломи або очерету для загорожі або для обшивки стін куреня; солома, яку стелили в хатах перед різдвом; затичка з соломи; гніт, просочений воском; сніп хліба на народному різдвяному обряді»; — р. [дѣдик] «мітелка з соломи, трави і под.», п. *dziadek* «останній сніп, зібраний з поля; опудало з соломи», *dziadki* «копиці сіна на полі»; — пов'язане з *дід*¹; можливо, що *дідом* спочатку називався пучок, сніп певної рослини — будяка, осоту, лопуха та ін., що пов'язане з давніми віруваннями слов'ян. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дід*².

[*дід*⁴] «їжа з пшона та муки»; — п. *dziadki* «суп з муки на воді»; — пов'язане з *дід*¹, можливо, як культова їжа. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *баба*³.

[*дід*⁵] (вид танцю); пор. у Номиса:

«Дай хліба — поскачу діда»; — очевидно, пов'язане з *дід*¹ (див.).

[*дідик*¹] (ент.) «ведмедик, *Gryllotalpa vulgaris*», [дідух] «тс. ВеНЗн; тарган Ж», [дідунь] «коренеїд шовковистий, *Dorcadion holosericeum*»; — пов'язані з *дід*¹ (зменш. *дідик*); в основі перенесення назви — подібність поведінки (повільність рухів, неповороткість, пор. назву *ведмедик*) або зовнішності (довгі вуса). — Див. ще *дід*¹.

[*дідик*²] «шкіряний гудзик» Я; — очевидно, пов'язане з *дід*¹ (зменш. *дідик*); мотиви перенесення назви неясні. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дедóк*².

[*дідинець*] «двір»; — бр. *дзядзінец* «місце в церкві, де стоять жебраки (діди); [місце навколо церкви, де поховані предки (діди); великий двір]; — вважається запозиченням з польської мови (Sławski I 194); п. *dziedziniec* «огорожене місце перед будівлею, подвір'я (раніше тільки при палацах та замках)», *dziesciniec* «тс.» розглядається як результат взаємовпливу запозиченого з східнослов'янських мов *dziesciniec* (р. заст. *детінец* «внутрішня укріплена частина міста на Русі», др. *дѣтиньць* «тс.») та *dziad* «дід», *dziedzina* «маеток, спадщина» (Фасмер I 508; Brückner 108—109; Malinowski Rozprawy 10, 454; PF 2, 250); пов'язується також безпосередньо з *dziad* «дід» (Bern. I 191) та з *dziedzina* «маеток, спадщина» (Fraenkel Satura Berolinensis 32). — Див. ще *дитінець*, *дід*¹.

[*дідо*] (деталь ткацького верстата); — утворено від *дід*¹; мотивація найменування неясна. — Sławski I 189. — Див. ще *дід*¹.

дідóк «назва гри; дерев'яна куля, що вживається в цій грі»; — очевидно, пов'язане з *дід*¹ (пор. назву гри *бабки*). — Див. ще *дід*¹.

дідько «чорт, біс; домовик», [дідко, дитько, дитьтьо Ж] «тс.», [дідчійця] «бісова жінка; наклепниця» Ж, [дідчий] «диявольський», [дідькатися] «стати схожим на чорта», ст. *дѣдько* «чорт, біс» (XV ст.), *дідко* (1619); — р. [дѣдка] «домовик», [дѣдушка] «тс.», [дйтка] «чорт, привид», бр. *дзѣдка* «домовик», п. [dziadzi] «чорти», ч. заст. *děd* «домо-

вик», ст. dědek «тс.», слц. dedkovia (мн.) «домовики, духи предків, що охороняють дім», болг. [дидейн] «злий дух, що приходить за померлим на 40-й день після його смерті», дидейко «упир»; — похідне від *дід*¹, псл. dědъ; вважається евфемізмом (Фасмер I 494; Зеленин 2, 97), однак, як свідчать відповідні факти з інших слов'янських мов, слово пов'язане з дохристиянськими віруваннями слов'ян, обожнюванням духів предків, у яких бачили покровителів домашнього вогнища; зведення до *дядько*, [дядько] (Кобилянський Мовозн. 1980/1, 42—43) непереконливе. — Лукінова Сл. мовозн. 91; Sł. prasł. III 114—115. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дід*², *дід*³.

дієвідміна, *дієвідмінювати*; — граматичний термін, створений в українській мові в середині першої половини ХХ ст. (вперше вжитий у проекті «Українського правопису» 1926 р.); складається з основ іменників *дія* і *відміна*. — Москаленко Грам. терм. 147—148. — Див. ще *діяти*, *міна*¹.

дієприкметник; — граматичний термін, створений в українській мові наприкінці ХІХ ст.; складається з основ іменників *дія* і *прикметник*. — Москаленко Грам. терм. 216. — Див. ще *діяти*, *прикметник*.

дієприслівник; — граматичний термін, створений в українській мові наприкінці ХІХ ст.; складається з основ іменників *дія* і *прислівник*. — Москаленко Грам. терм. 216. — Див. ще *діяти*, *прислівник*.

дієслово, *бездієслівний*, *віддієслівний*; — бр. *дзеяслоў*; — граматичний термін, створений в українській мові в середині ХІХ ст.; вперше вжитий у «Практичній граматиці німецької мови» невідомого автора, виданій у Відні в 1863 р. (ч. II); складається з основ іменників *дія* і *слово*. — Москаленко Грам. терм. 84—85. — Див. ще *діяти*, *слово*.

дієта, *дієтик*, *дієтичний*; — р. болг. м. схв. *диѣта*, бр. *дыѣта*, п. ч. вл. *dieta*, слц. слн. *diéta*; — через посередництво латинської мови (лат. *dieta* «правильний спосіб життя, дієта») запозичено з грецької мови; гр. *δίαιτα* «спосіб життя;

побут; житло; дієта» є зворотним утворенням від *διαίτην* «підтримувати, захищати», у якому виділяється префікс *ди-* (з *δια-*) та основа іменника *αἷσα* (<**αι̯τια*) «доля», спорідненого з ав. *aēta* «тс.», оск. *aeteis* (род. в.) «чиясь частина», тох. В *ai-* «давати»; пов'язується також з іє.**gʷiəi-* «жити» (Boisacq 184; Brugmann Grundriss I 2, 174, 593). — СІС 222; Фасмер I 517; Горяев 92, 439; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 223; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 446; Frisk I 44, 384. — Див. ще *діабет*.

діжа́, [дїж, дейжа ВеУг], *діжка*, *діжницья*, [дїжїнь], *діжчина* СУМ, (Ме), *діжковий*, *діжкуватий*, [дїжїстий], [здіжитися] «зіпсуватися» (про тісто); — р. *дежа́*, бр. *дзежа́*, др. *дѣжа*, п. *dzieża*, ч. *díže*, *díž*, ст. *diežē*, слц. *dieža*, вл. *džěža*, нл. *žěža*, схв. [дїжа, дїжва], слн. *děža*; — псл. *děža* <*děz-ja «діжа»; — споріднене з дінд. *déhmi* «мажу, ліплю», *dehī* «насип», гот. *deigan* «місити», *daigs* «тісто», нвн. *Teig* «тс.», лат. *figūra* «фігура, зовнішній вигляд», *figulus* «гончар», *tingo* «формую, ліплю», гр. *τεῖχος* «мур», *τοιχος* «стіна, мур», вірм. *dēz* «купа»; зв'язок з лит. *diežti*, *dūžti* «сікти, бити» (Zubatý St. a čl. I 2, 94; пор. також Ondruš Sł. Wortst. 125) вважається менш певним, хоча й наводиться як семантично паралельне п. *wlepić kołus* «ударити» (Sławski I 201); іє.**dheigʰ-* «виробляти з глини, формувати; місити тісто»; припускається, що через метатезу з цього кореня виникло іє.**gʷheidh-* «ліпити з глини, будувати», звідки стсл. *зиджж*, *зідати* «будувати», *зідь* «мур», лит. *žiēsti* «робити з глини» та ін. — Трубачев Рем. терминолог. 209—210; Бурлакова ВСЯ 6, 54—55; Шанский ЭСРЯ I 5, 45—46; Фасмер I 494; Brückner 112; Machek ESJČ 119; Holub—Kop. 102; Schuster-Sewc I 204—205; Zubatý St. a čl. II 94; AfSIPh 16, 391; Skok I 411; Bezlaĵ ESSJ I 100; ЭССЯ 5, 23—24; Bern. I 198; Mikl. EW 45; Mühl.—Endz. I 487; Walde—Hofm. I 501—502; Pokorný 244—245.

діжма — див. *дѣжма*.

[дій] (вигук, що виражає подив, до-

саду: *дій його батькові! дій його кату!*), [дей] «тс.»; — болг. *дей* (вигук-звертання, переважно в народних піснях; вигук, яким підганяють), схв. *дѣ* (спонукальний вигук); — очевидно, походить з *dějь — форми наказового способу 2 ос. одн. від дієслова *děti*, укр. *діти*, *діяти*. — БЕР I 328, 334; Младенов 127. — Див. ще *ді*, *діти*².

діймати — див. **імати**.

дійсний, [дісний, дістний Ж], **дійсність**, [дісті] «дійсно» Ж, [дисне] «тс.» Кур, **здійснений**, **здійснимий**, **здійснення**, **здійснювач**, **здійснювати**, ст. **дисни** (мн. чол. р., 1370); — бр. **дзэйсны** (з укр.?) — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *істний* «справжній» (у похідній формі *до-истъныи); пізніше могло бути зближене з основою дієслова *діяти* (*дій-*).

дійшлий «зрілий; досвідчений», **дійшлисть** «зрілість, досвідченість; [здійснення; сучасність Ж]», **недійшлий** «незрілий, молодий», [недішлий] «слабий, хворобливий», ст. **дойшлий** «який дійшов» (XVII ст.); — р. **дóшльий** «зрілий, досвідчений», [дошляк] «досвідчена людина; пройда», [дошлєц, дошлячка] «тс.», [дошлєнок] «шалапут»; — колишній дієприкметник від дієслова *дійти* в значенні «досягти якогось рівня, межі; дозріти»; пор. також р. *ушльий*. — Шанський ЭСРЯ I 5, 181. — Див. ще *ішóв*.

[дікати] «говорити» Ж; — очевидно, пов'язане з *ді* < *дѣ* < *дѣи* у значенні «він говорить». — Вегп. I 192. — Див. ще *ді*. — Пор. **дэйкати**.

діл «низ; долина; підлога; яма», [дóлець] «западина; зморшка» Ж, **долина**, **долиняник** «житель долини», [долишнянін, долянець, долянїн] «тс.» Ж, **долівка** «земляна підлога, вимазана глиною», [дóлок] «яма» Ж, **дóлі** «внизу; вниз», **дóлу** «вниз», [долів] «тс.», [дóлов] «низом», **дóлом** «тс.; внизу», **дільний** «низинний», [дільський] «тс.», **долінистий**, **долинкуватий**, **долінний**, **долінчастий**, [дóлишинїй Я, доліський Ж, долішинїй Ж], **дóлишинїй**, **дóльній** «нижній», **відолина** «улоговина», **відолинок** «тс.», **додільний** (у виразі *додільна сорочка*), [додолі] Пі, **додóлку**, **додóлу**, **здóлинок** «заглиблення, ямка», [наділ] «долина», [надóл]

«тс.» Пі, [наділ] «униз» Ж, [надóлі, надóліну] «тс.», [надóлок] «нижній край одягу», [наділ] «долина», [надóл] «широкий рів» Бі, [передóлі] Нед, **поділ** «низина; нижній край одягу», **поділля** «низина», [пóдолле] «шлейф» Нед, [подолінка] «міфічна дівчина, що оспівується у веснянці» Нед, **подолянка** «тс.», **подоляк**, **подолян**, [подолянин Нед, подолішинїй Нед], **подóлок** «низина; нижній край плаття; спідниця», [пріділ] «низ сорочки» Нед, [придолінка] Нед, **придолінок**, [придóлок] Нед, **придолінний**, [проділ] «долина» Нед, [продолінка] «ямка» Нед, [рóзділ] «заглибина, долина, ущелина» Нед, **роздóл** «низина», **роздóлий**, **роздóлля**, **роздóльний**, **уділ**, **удолїна** КІМ, **удóлля** КІМ, [удóль] «долина» Бі, **удолїні**, **удолїну**; — р. бр. болг. м. *дол*, др. *долъ*, п. *dól*, ч. *důl*, слц. *dol*, вл. нл. *doł*, полаб. *dōl*, схв. *дѣ* (род. в *дѣла*), слн. *dól*, стсл. *долъ*; — псл. *doľ* «низ, долина»; — споріднене з гот. *dal* «долина, низина, яма», двн. *tal* «долина», *tuolla* «долина, низина», свн. *tūele* «тс.», нвн. *Tal* «долина», гр. *θόλος* «печера; кругла будова», кіпр. *doł* «долина»; іє. **dholo-* «заглиблення, долина»; Гірт (PBrV 23, 332) безпідставно вважає слов'янське слово запозиченим з германських мов. — Шанський ЭСРЯ I 5, 160; Фасмер I 523; Преобр. I 189; Горяев 94; Sławski I 159—160; Brückner 92; Machek ESJČ 134; Holub—Kop. 110; Holub—Lyer 143; БЕР I 408—409; Младенов 138; Skok I 419; ЭССЯ 5, 64—65; Bern. I 208; Specht 27—28.

[ділєтка] — «міра збіжжя, четверик»; — результат фонетичної видозміни форми [гелєтка] «дерев'яна посудина, бочонок, похідної від запозиченого [гелєта] «тс.»; можливо, зближене з основою *ділити*. — Див. ще *гелєта*.

[діліна] «дошка в підлозі чи в паркані», [ділля] (зб.) Ж; — результат детимологізації форм *діліна*, *ділля і зближення їх з *діл* «підлога». — Див. ще *диль*¹. — Пор. **ділóвання**.

ділити, [діл] «частина, доля; [гірський хребет Ж]», **ділене** (мат.), [ділень, ділімок] «тс.» Ж, [діленїна] «пóділ», [діленїця] «частина; доля; пóділ Ж»,

[діли́нця] «тс.» Ж, ділення, [діле́ць] (бот.) «чашолистник» Ж, [ділі́тель] «той, хто ділить» Ж, [ділі́й] «тс.», [діло́к] «хаща; поросла лісом гора» ВеУг, [діля́нця] «пóділ», діля́нка, дільба́, дільник (мат.); «[той, хто ділить Ж]», дільни́ця, [дільни́ця] «межа між селом і полем, рів, огорожа Мо; тин з лому ВеЗн», [ділн́иця] «кошара, обора для овець» Мо, ділі́льний, ділі́мий, діля́нковий, дільни́чний, дільчий, [дільма́] «ділячи» Ж, виділя́ти, виділя́тися, віді́л, виділо́вий, [виділюва́ч] Ж, виді́льний, відді́л, відді́лок, відді́лення, відді́льник (тех.), [відділі́мий] Ж, відді́льний, [заділі́тися] «помилитися при роздаванні карт», [заділя́нець] «горіть» Ж, наділя́ти, наді́л «ділянка; [відплата, нагорода]», [наді́лок Ж, наді́льний Ж], невідді́льний, [неді́лежний] Ж, неподі́льний, [обді́льний] Ж, переді́л, [переді́лля] «рубіж, межа» Ж, переді́лка «перегородка; [кужі́ль, половина мички]», перерозпо́діл, [підділя́нець] «горіть» Ж, підрозді́л, по́діл, по́ділка, [поді́лля] «частина, що дісталася в наділ», [поді́лок] «наділ», [поді́люнок] «пóділ» Ж, поді́льник, [поді́лом] «по частинах», поді́льний, [поді́лючий], поді́лющий, поді́льчивий, приділя́ти, приді́л «боковий вівтар; призначення», проділя́ти «розділяти волосся», [про́діл] (у зачісці); «перегородка» Ж, проді́лка, про́діль (у зачісці), ро́зділ, [ро́зділень] «частина» Ж, [розді́літва] «розподіл» Ж, [розді́літов] «тс.» Ж, [ро́зділка] Ж, розді́лювач, [розді́ляч] Ж, розді́льник, розді́ловий, розді́ловальний, розді́льний, розді́льний, розподі́л, розподі́льний, розподі́льний, розподі́льний, [уді́ловувати] Ж, уді́л, уді́льний; — р. делі́ть, бр. дзялі́ць, др. дѣлѣти, п. dzielić, ч. děliti, слц. delit', вл. džělic, нл. žėlis, полаб. delě «ділить», болг. деля́, м. дели, схв. дѣлѣти, слн. deliti, стсл. дѣлѣти; — псл. děliti «ділити», утворене від іменника *dělъ «частина», спорідненого з гот. dails, днв. teil, англ. deal, дангл. dæl, dāl «тс.»; припускається запозичення у прагерманську мову з праслов'янської (Мартынов Сл.-герм. взаємод. 112—116; Milewski RSl 26, 130; Machek ESJĀ 117; Kluge—Mitzka 776; Pedersen KZ 39, 372; проти — Фасмер I

496; Sławski I 189); ie. *dāi-l-, засвідчене ще в лит. [dailaũ, dailýti] «ділити» (Буга РФВ 67, 236; Trautmann 43), в дінд. dāti «відрізує», dāyate «ділить», гр. δαίωμα «ділю» (три останні слова вказують на ie. d-, а не dh-). — Шанский ЭСРЯ I 5, 61; Филин Происх. яз. 537—538; Преобр. I 208—209; Горяев 101; Sławski I 194—195; Brückner 108; Holub—Kop. 100; Holub—Lyer 132; БЕР I 338—339; Младенов 157; Стоянов 78—79; Skok I 406—407; ЭССЯ 4, 233—234; 5, 8—9; Bern. I 195; Pokorny 175—176.

[ді́лка] (анат.) «мигдалик» Ж; — не зовсім ясне; можливо, утворене від доля́¹ «частина» (див.).

ді́ло, [ді́латель] «працівник» Ж, [ді́льний] «працьовитий чоловік», [ді́льник] «тс.» Ж, [ді́лнця] «працьовита жінка», діло́к, діля́га, діля́цтво, [ді́льня] «кімната для роботи» Ж, [ді́лальний] Ж, [ді́льний] «робочий», [ді́льний] «тс.» Ж, діло́вий, діло́вний, діля́цький, [ді́лати], безді́лля, безді́льний «недіяльний, лінивий», безді́льник, [безді́льничати] Ж, [доді́льний] «діловий; працьовитий» Я, [зді́лка] «факти» Ж, [зді́лнця] «мастачка, майстерниця» Я, [зді́ливий] «послужливий» Ж, [зді́шливий] «тс.» Ж, [зді́льний] Ж, [незді́ливий] ВеЗн, заді́л (техн.), [зді́лувати] «заховати» Ж, [підді́льний] «штучний» Нед, [проді́лати] «проробити, пробити» Нед; — р. м. дѣло, бр. дзѣла, др. дѣло, п. dzieło «справа, робота», dzieło «гармата», ч. dílo «справа, робота», dělo «гармата», слц. dielo «робота, витвір», вл. džěto, нл. žėto, полаб. d'olū «тс.», болг. дѣло, дѣло, схв. дѣло, слн. dēlo, стсл. дѣло; — псл. dēlo «робота; результат роботи», найімовірніше, утворене від дієслова dēti за допомогою суфікса -lo (пор. з цим же суфіксом укр. віяло від віяти, р. одеяло від одѣяти, болг. опелó «похоронна відправа» від опѣя і под.); тоді спорідненими є лит. padėlis «покладок, яйце, підкладене в гніздо», priedėlė «додаток», дісл. dalidun «здійснили», можливо, і dæll «легкий; ввічливий»; зіставляється також з лит. dailė «мистецтво; ремесло», dailūs «витончений, гарний», gata-dailė «колісник» (пор. стсл. дрѣводѣла «тесля»), лтс. dailš «гарний» (Топоров 339—340;

Būga RR I 436—437; Брандт РФВ 21, 220; Pott KZ 6, 33, проти — Sławski I 190). — Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Фасмер I 496—497; Преобр. I 207—208; Горяев 101; Brückner 109; Machek ESJČ 117; Holub—Kop. 100; Holub—Lyer 124, 136; БЕР I 338; Младенов 157; Skok I 412—413; ЭССЯ 5, 7—8; Neckel ZfSPh 6, 67—69; Bern. I 194—195; Mikl. EW 45; Meillet Études 415; RES 6, 169; Trautmann 48. — Див. ще діти².

[діл'овання] «паркан», [дільниця] «огорожа з поламаних бурею дерев» Везн, [дінниця] «огорожа», [заділувати] «огородити парканом»; — результат деетимологізації форми *дил(ь)овання* «тс.», утвореної від *дилювати* «будувати з дилів», і зближення її з *діліти* чи, можливо, *діло*, *ділати*; безпосередньо пов'язувати укр. [діл'овання] «паркан» з *діло* < *dělo* (Преобр. I 208) невірно. — Див. ще *диль*. — Пор. *діліна*.

[діля] «для» Ж, [дільма] «тс.»; — р. [дѣля, дѣльма], бр. *дзѣля*, др. *дѣля*, *дѣльма*, п. ст. *dzieras*, [dziele], нл. *žēla*, схв. ст. *диль*, слн. *-delj*, стсл. *дѣла*, *дѣльма*; — псл. *dělja*, очевидно, пов'язане з *dělo* як його відмінкова форма — орудн. одн. (Bern. I 195—196) або аблатив (Ильинский РФВ 64, 433); розглядалося також як аблатив імені *dělъ «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); здебільшого вважається спорідненим з лит. *dėl* «для», ст. *dėla*, *dėliai*, лтс. *dėl* «тс.», хоча балтійські форми можуть бути й запозиченими з слов'янських мов (Эндзелін ЛП I 82—83; Vaillant Gr. comp. II 2, 698); сумнівний зв'язок з псл. **ды-*, звідки р. *длинный* (Mikl. EW 45); зіставлялося безпосередньо з *діліти* (Горяев 92). — Фасмер I 497; Преобр. I 208; Bezlaž ESSJ I 97; ЭССЯ 4, 234—235; ESSJ Sl. gr. I 55—59; Trautmann 48. — Див. ще *діло*, *диль*. — Пор. *для*.

[диль] «нитки для рибальських сіток»; — р. [дѣль] «рибальська сітка; частина рибальської сітки; сітчаста тканина з товстих ниток, яка використовується в рибальстві; товста нитка для сітки», др. *дѣль* (у виразі *дѣли неводные*); — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з псл. *děliti* (пор. болг. *дель* «пасмо

волосся», тобто «частина волосся, що відділяється від усїєї його маси»); реконструювалося др. *дѣль* «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); зіставлялося також (Горяев Доп. 1, 11) з дінд. *dā-* (-*dyati*, -*dyanti*) «в'язати», *ditá-* «зе'язаний», *dā-* та «шнурок», гр. *δέω* «в'язу»; не включений зв'язок з псл. *dělo*, *dělati*, пор. р. [дѣль] «борть; отвір у борті чн у вулику», що пов'язується з *dělo*, *děti* (Фасмер I 497). — Див. ще *діліти*, *діло*.

дім, [дом], [дѣма] (жін. р.) «дім», [домар] «хазяїн», [доматар, доматор] «тс.» Ж, [домарство] «сидіння вдома» Ж, [домарята] «домашні (хатня челядь)» Ко, [домівці] «тс.» Ж, [доміаха] «житло, стоянка рибалок; перший улов поблизу стоянки», [домішність] «господарство» Ж; *дім із садибою Я*, [доміць] «палац», *домівка*, *домівнік* «домочадець», [домівніця] «служниця» Ж, [домівство] «дім», [домовіць (слезавий)] «домашній грибок, *Megulius lacrymans*» Ж, *домовій*, *домовік*, [домовіще] «будівля» Ж, [домовнік] «домочадець; домовик», [домовність] «батьківщина» Ж, *домонтар* (заст.) «домосід; [хазяїн Я]», *домотур* «тс.», *домонтарство*, *домішній*, [домішнівий Я, домівський], *домовій*, *домовітий*, [домівний], *дѣма* (присл.), [дѣмаки] «вдома» Ж, [домів] «додому», [домій] «тс.» Ж, [домаріти(ся)] «сидіти вдома», [доматорствувати] «хазяїнувати» Ж, [бездомівник] Ж, *бездѣмник*, *бездѣмок*, *бездѣмний*, *додѣму*, *додѣмку*, *додѣмоньку*, *додѣмочку*, [задомішній] Ж, *одомішнювати*, [подімство] «садиба», *прідѣмок* «флігель», [роздомішніти] Нед, *удѣма*, [удомішніти] Нед; — р. бр. болг. м. *дом*, др. *домъ*, п. слц. вл. нл. *dom*, ч. *dům*, полаб. *dům*, схв. *дѣм* (род. в. *дѣма*), слн. *dóm*, стсл. *домъ*; — псл. *domъ* є давньою основою на -и; — споріднене з лат. *domus* «дім», дінд. *dāmaḥ* «тс.», ав. *dam-* «дім», гр. *δῶμος* «будівля», *δέμω* «будую», лит. *dimstis* «маєток», гот. *timrjan* «будувати, споруджувати», дісл. *timbr* «будівельний ліс», гр. *δῶμα* «дім», *δῶμαρ* «хазяйка, дружина»; іє. **dōm-*, **dēm-*, **dm-*, **dm-* «дім, будівля». — Шанский ЭСРЯ I 5, 164—165; Фасмер—Трубачев I 526—527; Преобр. I 190—191; Горяев 94; Sławski I 155;

Brückner 93—94; Machek ESJČ 134; Holub—Kop. 110; БЕР I 410—411; Младенов 138; Skok I 424—425; Bezljaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 72—73; Bern. I 210—211; Trautmann 44; Mühl.—Endz. II 692—693; Pokorny 198—199.

діменіця — див. **дімати**.

дінниця — див. **діловання**.

діра́, дірка, [діравка] «друшляк», [дірка́виця, дирко́вниця МСБГ] «тс.», [дірка́вниця] «частина ткацького верстата; металічна планка з багатьма отворами» МСБГ, **діркува́льня** «прилад, яким роблять отвори», [діря́вка] «дірявий предмет (сумка, миска і под.)» Я, [дюра́] Ме, **дюрка** Ме, [діра́вий, дірі́стий Ж, дирка́вий МСБГ, дірка́тий, дирко́ватий МСБГ], **діркува́тий, дірча́вий, дірча́стий, дірча́тий, діря́вий**, [дюра́вий (Ме), дюрко́ватий (Ме), діра́вити Ж, діркова́тити ВеБ], **дірча́вити, діря́вити, діря́вити, [подіркува́тий, про́дір, продіркува́ти]**; — р. **дыра́**, [дира́], бр. **дзіра́, дзюра́**, др. **дира**, п. **dziura**, ст. **dura**, ч. **díra**, ст. **diega**, **děgavý**, [doura], слц. **diera**, вл. **džera**, нл. **žęga**, ст. [ziuga], полаб. **dagä**, болг. **дѣря** «слід», схв. **дѣра, дѣра, [дѣра]**, слн. **dęra**, стсл. **дира, диря**; — віддієслівне ім'я із значенням «подране, роздерте», пов'язане з псл. **dęgati** «дерти», ***derti** «тс.»; голосний кореня в різних слов'янських мовах свідчить про наявність у праслов'янській мові паралельних форм ***dęra** (від ***dęrati**) і **dira** (від ***dirati**); форми р. **дыра́**, п. ст. **dura** єдиного пояснення не мають; розглядаються як балтослов'янські варіанти кореня ***der-** з голосними заднього ряду, споріднені з лит. **dūrti** «колоти, пробивати», **dūris** «укол» (Brückner 113; Pokorny 208; Sławski I 208), як результат контамінації псл. ***doga** (гр. **δορά**) і **dira** (Meillet Études 252; Фасмер I 559), як пов'язані з **dveri**, гр. **θύρα** (Соболевский Slavia 5, 444; ЖМНП 1886 вересень 148) та ін.; п. **dziura**, до якого зводять укр. [дюра́], бр. **дзюра́**, пояснюється як результат видозміни п. ст. **dura** під впливом **dziōra** (<***dera**) (Sławski I 209); чергування голосних кореня пояснюється й як рефлексія варіантів коренів іє. ***dēr-** (der-)/***dūr-** (deur-)/

***dūr-** (dour-) (Ondruš Sl. Wortst. 126) або як явище, викликане експресивними факторами (Holub—Kop. 100). — Варченко Терит. діал. 108—109; Фасмер I 515, 559; Преобр. I 206; Горяев 100; Machek ESJČ 117; Holub—Lyer 133, 140; Schuster-Šewc I 204; Olesch I 147—148; БЕР I 396; Skok I 437—438; Bezljaj ESSJ I 97—98; ЭССЯ 5, 12, 30—31; Mikl. EW 41. — Див. ще **дєрти**.

[**діробо́я** (Іванок)] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.» Ж, [діробое́вати] «родина звіробійних» Ж; — складне слово, утворене з основи іменника **діра́** і основи **бой-**, пов'язаної з дієсловом **біти**; назва зумовлена тим, що листки звіробою всіяні крапчастими залозками, які просвічують; пор. інші назви цієї рослини: [дірка́ч, прозі́рник, звіробі́йник діравий], а також латинську номенклатурну назву **H. perforatum**, букв. «Г. поколотий». — Див. ще **біти**¹, **діра́**. — Пор. **звіробій**.

діскува́тися — див. **ськати**.

діста́ти «взяти, витягти; досягти, здобути», **дістава́ти, діста́тися** «добратися», **дістаній**; — р. **достать**, бр. **дастаць**, др. **достатися**, п. вл. **dostać**, ч. **dostati**, слц. **dostat'**, нл. **dostaś**, схв. **дѣстати** «вистачити», слн. **dostajati**, стсл. **достати** «тс.»; — псл. **dostati** (**dostavati**) «досягти (стоячи); вистачити, достояти» є префіксальним утворенням від **stati** «стати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 174; Sławski I 157; Machek ESJČ 575; Zubatý St. a čl. I 104; ЭССЯ 5, 84; Sl. prasl. IV 137—140. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **доста́ток**.

[**дість**] «досить»; — результат закономірного розвитку давнішого ***дость**, що виникло внаслідок скорочення форми **досить** подібно до п. **dość** (<***dosyć**) або з'явилося як запозичення з польської мови. — Див. ще **дѣсать**.

дітвора́, [дітвора́ня Я, дѣтвора́ча ЛексПол]; — р. **дѣтвора́**, бр. **дѣтвара́**; — утворено на східнослов'янському ґрунті від ***дѣтвѣра́** (пор. схоже за структурою р. **мошкара́**); висловлювалось припущення, що суфіксальний елемент у цьому слові з'явився під впливом утворень типу ***četvogъ**, ***peťogъ**, укр. **чѣтверо**, **п'ятѣро** (Lohmann KZ 58, 213); менше

підстав розглядати це слово як давнє складне, де першою частиною є та сама основа, що в *dět-i*, а другою — основа, засвідчена в лит. *vogá* «низка», *rauga* «передача, привод». — Трубачев Терм. родства 39; Фасмер I 508; ЭССЯ 5, 16; Sł. prasł. III 171; Bern. I 196; Trautmann 351. — Див. ще *діти*¹.

діти¹, [dítvá] (зб.), [dítvága] (зб.) Ж, *dítváak*, [dítváččja], *dítмище*, [dítка, dítство Ж, dítváчий, dítмінський Ж, dítний Ж, dítбчий Ж, dítський Ж, dítцький, dítчий], [безdítкїня Ж, безdítник, безdítчїха Я], *безdítний*, [безdítський] Ж; — р. *děti*, бр. *dzeći*, др. *ǫbти*, п. *dzieci*, ч. *děti*, слц. *deti*, вл. *džěci*, нл. *žěši*, полаб. *detaj*, болг. [děti], стсл. **дѣти**; — пізнє псл. *děti* є формою множини від майже втраченого в сучасних слов'янських мовах збірного іменника *děť (пор. схв. [dǫjet], ч. [dět']), що походить з давнішого *doj-t < *daj-t «годоване груддю», пов'язаного з іє. *dhēi «годувати груддю», звідки також псл. *dojiti*, *děva*, укр. *доїти*, *дїва*; про суфікс *-t-* в інших назвах спорідненості (він виділяється також в іменнику із збірним значенням р. *знать*) див. Sprech 226; — споріднене з лит. *dīle* «теля, що ссе», *dēls* «син», лат. *fīlius* «тс.», *fēlare* «ссати», лит. *dėlė* «п'явка», *piṁdėlė* «корова, що отелилася вперше», гр. *θηλή* «материнська грудь». — Трубачев Терм. родства 38; Шанский ЭСРЯ I 5, 91; Фасмер I 516; Sławski I 192; Brückner 108—109; Rozwadowski BB 21, 154; Machek ESJĀ 118; Holub—Lyer 128; Holub—Kop. 100; БЕР I 348—349; ЭССЯ 5, 12—13, 14; Sł. prasł. III 165—166; Bern. I 196; Мейе ОЯ 369; Lohmann KZ 58, 229; Pokogny 242. — Див. ще *дитя*, *доїти*. — Пор. *дїва*.

діти² (*діну*), *дївати*, *вдїти*, *задїти*, *надїти* «одягти», *одїти*, *одївати*, [одїяти Ж, оденїти], [одів] «одяг» Ж, [одїва] «тс.», *одівання*, [одівачка] «одяг, одяжина» Ва, [одівець] «той, хто одягає», [одівка] «покривало» Ж, [одїво] «одяг», *одіння*, [одїнок Ж, одїнь Ж, ВеУг, одїя Г, Ж] «тс.», *одїяло* «ковдра; [одяг Ж], *одїяльце* (зменш.), *одїяння*, [одїтний] «добре одягнений», *подїти*, *продї-*

ти «всилити», [роздїти, роздївати], [уздіти] «одягти» КІМ; — р. *деть* (*дѣну*), *задѣть*, *одѣть*, бр. *dzeць*, п. [dzieć] «подіти; чинити; ткати», ч. *díti* «діти», слц. *diet'* «тс.», вл. *džec* «прясти, ткати», *džec so* «снитися», нл. *žas* «прясти, ткати», болг. *дѣна*, *дѣна* «діти», м. *дене* «тс.; вдівати, нанизувати», схв. *djěti* «сховати, подіти», слн. *děti* «діти», стсл.

дѣти, **дѣж** «класти»; — псл. *děti* «класти»; — споріднене з лит. *dėti*, лтс. *dēt* «тс.», лат. *fēcī* «вчинив» (форма перфекта від *facege* «чинити»), гр. *τίθημι* «ставлю, кладу», двн. *tōn*, *tuon* «робити», нвн. *tun* «тс.», дінд. *dādhāti* «кладе», ав. *dadāiti* «тс.»; іє. **dhē-* (**dhō-/dhə-*) «класти»; стсл. **деждж** (I ос. одн.) є давньою редукованою основою (Meillet Études 18—19; Vaillant RÉS 14, 79); розвиток значення «класти > робити» відбувся ще в дослов'янський період (пор. лат. *fēcī* «вчинив», нвн. *tun* «робити»), пізніше розвинулося значення «говорити» (Zubatý St. a čl. I 90—102; Liewehr ZfSlPh 15, 74). — Шанский ЭСРЯ I 5, 93—94; Фасмер I 509; Преобр. I 209; Sławski I 188—189; Brückner 107; Machek ESJĀ 118; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 107; БЕР I 351; Skok I 414—415; ЭССЯ 4, 229—230; Bern. I 192—193; Mikl. EW 43—44; Pokogny 235—237. — Пор. *діяти*.

дітлахі, *дітлашнїя* (зб.); — експресивне утворення, можливо, від основи збірного іменника *dítvá* за допомогою суфікса *-ax-* (суфікси з елементом *-x-* поширені в експресивно забарвлених словах, пор. укр. *дїваха*, *дївоха*, п. *dzieciuch*, *dziewucha* і под.); в твірної основи могло перейти в л під впливом експресивного характеру слова або внаслідок гіперистичної заміни, пов'язаної з вимовою *ı* у польських словах як *в*. — Див. ще *діти*¹. — Пор. *дітвора*.

[**дітський**] «екзекутор Ж; урядник Пі», [*децький*] «тс.» Пі, ст. *дѣцкый* «княжий, а потім судовий посланець» (1444); — р. заст. [*дѣтский*] «охоронець, прислужник князя (на Русі)», др. *дѣтський*, *дѣтський*, *дѣцький* «княжий отрок», п. [dziecki] «судовий виконавець (у Литві)», [dzieczski] «тс.»; — субстантивований прикметник, пов'яза-

ний, очевидно, з *děť «діти» (в значенні «слуги князя»); у польській мові з східнослов'янських (SW I 638). — Див. ще діти¹.

[діцкувати] «брати в заставу» Ж, [діцок] «застава» Ж, ст. *дицковати* «брати в заклад майно, накладати на нього судову заборону» (1446); — запозичення з польської мови; п. ст. *dzieckować* «брати щось у заставу; виконувати вирок» утворене від *dziecki* «судовий виконавець», що розглядається як запозичення з східнослов'янських мов (SW I 638). — Див. ще дітський.

діяти, діятися, [дієць] «діяч» Ж, [дійник] «тс.» Ж, дієство, дія, діяльність, [діянка, діятель Ж], діяч, [дівий] «дійовий» Ж, дієвий, дійсвий, діючий, діяльний, [діятельний] Ж, бездієство, бездіяльний, [здійкатися] «трапитися» Кур, [задіяна] «виснажена» (про землю), *заподіяти*, *недія* КІМ, [недійний] Ж, *подія*, *подіяти* «зробити; [зробити щось погане чаклунством], *сподіяти* «вчинити»; — р. *дѣять*, др. *дѣяти* «робити; чіпати; говорити», п. *dziać się* (<*dziejać się*) «діятися», [*dzieć*] «діяти», [*dziejać*] «тс.», ч. *díti* «сказати», *díti se* «діятися», слц. *diat'* «тс.», нл. *žas* «сказати», стсл. *дѣяти* «діяти»; — псл. *dějati* «діяти, чинити, робити», утворене від *děti* «класти, подіти; робити»; про розвиток значення див. *Zubatý St. a čl.* I 98—102; *Liewehr ZfSlPh* 15, 74. — Фасмер I 509; Преобр. I 209; Горяев 101; Sławski I 188—189; Brückner 107; Machek ESJČ 118; Младенов 124; ЭССЯ 4, 229—230; Sł. prasl. II 126—128; Bern. I 191—193; Mikl. EW 43—44. — Див. ще діти².

длүбати «копирсати; колупати», *длүбатися* «копирсатися; повільно щось робити», *длүбаніна* «повільна робота»; — бр. *длүбаць* «довбати; повільно щось робити»; — запозичення з польської мови; п. *dłubać* «тс.» є прямим відповідником укр. *довбати* (див.).

[длужани] «кукурудзяне бадилля» Мо; — неясне; можливо, пов'язане з молд. *глузь* (мн.) «копи снопів, кукурудзиння і под.».

для, [дле, длі Ж, глі Кур, гля], *задля*, [задлі] Ж; — р. *для*, [дле, дли], бр. *для*, п. *dla*, *dle*, ч. слн. *dle*, слц. *dl'a*, вл. нл.

dla; — загальноприйнятої етимології не має; розглядається як варіант [діля] (др. *дѣля*) «для», скорочення якого відбулось у ненаголошеній позиції (Лозбє ЭИРЯ 6, 75—89; Фасмер I 517; Соболевский Лекции 99; Горяев 92); виводиться від колишнього іменника *dьja* «довжина» (п. ст. ч. ст. *dla*), пов'язаного з р. *длить*, *длинá*, укр. *дóвгий*, причому як паралель до семантичного розвитку наводиться лат. *propter* «внаслідок, через», у якому причинне значення розвинулося з просторового (Преобр. I 185—186; Sławski I 146—147; Brückner 89; Holub—Kop. 98; ЭССЯ 4, 234—235; ESSJ Sl. gr. I 58—59; Bern. I 252—253; Mikl. EW 55); є спроба розрізнити за походженням ч. *dle* в причинному значенні (з псл. *dělja, спорідненого з псл. *dělo*) та в просторовому (з псл. *dьja — Machek ESJČ 120); припускається і взаємовплив рефлексів псл. *dьja та псл. *dělja (Sławski I 147). — Пор. діля.

дляти «затягувати; не поспішати», *длятися* «баритися», [длѣятися] «тс.» Ж, *длѣвий* «повільний»; — р. заст. *длить* «длати», п. *prodlic* «продовжити», ч. *dľiti* «затягувати, продовжувати», ст. *dleti*, вл. *dlic*, схв. ст. *dľiti* «тс.», стсл. *продълити*; — псл. *dľiti*, похідне від *dьь «довжина», пов'язаного з **d'lgь*, укр. *дóвгий*, *дьлина, р. *длинá*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 142; Фасмер I 517; Преобр. I 185—186; Горяев 92; Brückner 89; ЭССЯ 5, 210; Bern. I 252—253. — Див. ще *дóвгий*. — Пор. біля.

Дмитро́, *Митро́*, [Гмитро́, Дмітер Я, Дмітерко Я], *Дмітрик*, *Мітрик*, [Гмітрик, Дмитра́шко Я], *Дмитрусь*, [Дмитру́хно Я, Димара Я, Митя, ст. Димитрии (1366), Димитрій «землен, плод зем(е)льний, з збожа. аб(о) двома-терній» (1627); — р. *Дмітрий*, заст. *Димитрий*, бр. *Дзмітрый*, др. *Димитрий*, *Дмитрей*, ч. *Dimitrij*, ст. *Dimitr*, слц. *Demeter*, [Demiter], болг. *Димітър*, м. *Димитар*, заст. *Димитрија*, схв. *Dmĭtar*, слн. *Demetrij*, стсл. *Димитрии*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Διμήτριος за формою є присвійним прикметником від імені богині земле-

робства та родючості Δημήτηρ, яке розглядається як складне слово з первісним значенням «мати землі»; другий його компонент μήτηρ «мати» відповідає укр. *мати* (род. в. *мáтери*), перша частина слова неясна: вона тлумачиться як іллірійське слово або як назва землі *δῶ, існування якої не підтверджене; пов'язується також з δησί «ячмінне зерно»; зіставляється з іє. *dm̥s (род. в. від *dem- «дім»). — Сл. вл. імен 207; Петровский 97; Младенов 127; Корещіу Průvodce 55; Chantraine I 272—273; Frisk I 379—380. — Див. ще *мати*.

дмұхати «дути, віяти; пихтїти», *дмухнїти* «подути; вдарити; випити; побїгти», *дмух* (виг.), [дмухач] «вітер», [дмухача дати] «втєкти», [задмух] «схильність» Ж, *підмух* «повів»; — р. [дмұхать] «дути», бр. *дмұхаць*, п. dmuchać, ч. dmuchati, нл. [dmuchaś] «тс.»; — псл. [*d̥m̥uxati < *d̥m̥ousateil], похідне від d̥oti «дути», d̥om̥ «дую»; суфікс -их- можна пояснити впливом основи d̥ux- (пор. псл. *доухати*) (Otrębski ZW 268); може також розглядатися як контамінація духати з основою d̥m̥-*q*, пор. ще вторинні ч. dmouti «дути», сл. dmūt' sa «надуватися, випинатися» — від d̥om̥. — Фасмер I 517; Горяев 92; Sławski I 149; Brückner 86, 90; Łoś Gr. p. II 4; Machek ESJČ 124; Holub—Lyer 137, 139; Младенов 154; Верп. I 244—245. — Див. ще *дути*, *дімати*, *діхати*. — Пор. *надма*.

[дна] (анат.) «матка, Uterus» Ж; — р. ст. *д̥на* «тс.», ч. ст. (s)třěvo deppie «товста кишка», вл. deпо «шлунок тварини; товста кишка», нл. deпо «череве, шлунок тварини», болг. [д̥нек] «шлунок тварини», [д̥няк] «сліпа кишка», [д̥нешник] «тс.», слн. dānka «пряма кишка»; — псл. d̥na (< *d̥bna) з первісним значенням, імовірно, «глибина, внутрішня частина», потім «нутро, внутрішня частина людського тіла» (звідси — назви різних внутрішніх органів і, нарешті, хвороб внутрішніх органів), пов'язане з d̥no (є формою жін. р. цього ж іменника, пор. чол. р. у болг. *д̥н*, або формою мн. від d̥no — див. БЕР I 400); до семантики пор. лат. fundulus «сліпа кишка» (демінутив до

fundus «дно»), шв. [botten, botting] «сліпа кишка жуйної тварини» від botten «дно», нвн. [poudn-säck], Boden-sack «сліпа кишка» від [poudn] «дно»; менш вірогідне зіставлення з др. *д̥гна* «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63—64); Фасмер (I 517—518) вважає слово неясним. — Sławski I 149; Machek ESJČ 121; Zubatý St. a čl. I 292; Holub—Kop. 102; Holub—Lyer 137; БЕР I 457; Bezlaž ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 173—174; Верп. I 245—246. — Див. ще *дно*. — Пор. *дєнниця*¹, *денчанка*.

[днесь] «сьогодні», [днєська, днєськи, днески ВеЗа, днись НЗ УЖДУ 14, ннись тж, дніська тж, нніська тж, дніськи тж, нніськи тж] «тс.», [днєшній], [прєднесь] «напередодні» Нед; — р. [днесь], др. *д̥ньсь*, п. dziś (< dziśń), ч. dnes, ст. dens, слц. dnes, вл. džens, džensa, нл. žins, žinsa, полаб. dans, болг. м. *днес*, схв. *д̥нас*, слн. [d̥nès], dānes, стел. **д̥ньсь**; — псл. d̥ньсь «сьогодні» є прислівником, що виник із сполучення d̥льь сь букв. «день цей». — Дзендзелівський НЗ УЖДУ 14, 131; Німчук Пр. XII діал. н. 266—267; Шанский ЭСРЯ I 5, 143; Фасмер I 519; Sławski I 206—207; Brückner 113; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; БЕР I 400; Младенов 128; Bezlaž ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 215. — Див. ще *день*, *сей*. — Пор. *сьогодні*.

[дніні] «нині» Ж; — результат контамінації слів [днесь] і *ніні* (див.).

дно, [дєнниця] «дошка в дні воза» Л, *дєнце*, *дєнцівка* «сопілка з денцем», [дєнчіще] «днище» Я, [днєнце] «посуд для пиття» Ж, *дніця* «поперечна дошка в колесі водяного млина», *дніще* «дно; дошка, на одному кінці якої сідає пряля, вставляючи в другий гребінь чи куделю», [до дніща] «до низу» (про складки на довгому одязі) КІМ, [дніщик] «майстер, що виготовляє дніща» Я, [дні] «всередині» Ж, [дніца] «тс.; всередину» Ж, *д̥онний*, *д̥ніти* «вставляти дно», [бездєнок] «вулик без дна» Ж, [бездна] Ж, *бездодня*, [бездодень] Ж, *бездєнний*, *безд̥онний*, *безд̥онній*, [виднїти] «вийняти дно», [виднївка] «бездонна бочка» Ж, [задєнати] «вставляти дно» Ж, [задєнчіти], *задинати*, *задніти* «тс.», [заднєний

Ж, заднѣваний Ж], [одѣнок] «копиця, стіжок на дерев'яній підстилці; дерев'яна підстилка під копицею, стіжком», одѣнки «залишки на дні», [одѣньки, подѣне Ж] «тс.», [подѣнок] «тс.»; нижня дошка у возі» Нед, піддѣн, піддѣнник, подѣнний, придѣнний, передніти «поміняти дно», роздѣнати «виймати дно», роздѣнчїти, [роздѣнчїти, роздѣнїти Нед, роздѣнїти Мол, роздѣнїти «тс.»; — р. бр. м. дно, др. дѣно, п. ч. слц. вл. нл. dno, полаб. dānū, болг. дѣно, схв. днѣ, слн. dno, стсл. дѣно; — псл. дѣно (<*dъno) «дно, глибина» (до семантики пор. також укр. у дну «всередину», др. дѣнѣ «всередині», дѣну «тс.», изъ дѣну «зсередини»); — споріднене з лтс. dubens «дно», dibens «дно, глибина», dibins «тс.»; іє. *dhub-/dheub- «глибокий, видовбаний»; у балто-слов'янських словах корінь поширений суфіксом -по-, без нього виступає ще в лит. dubūs «глибокий», dūbti «занурюватися», dau-bà «яр», лтс. daũba «тс.», dubt «занурюватися», прус. padaubis «долина», гот. dīps «глибокий», нвн. tief, кіпр. dwfn «тс.»; з глухим кінцевим приголосним іє. *dhuр- виступає в псл. dūpa, укр. дупа, дуплѣ; є спроби пояснити псл. *dъno як наслідок метатеми *bъno, що зіставляється з н. Boden «дно; земля, ґрунт», гр. λωφίην «дно, низ», дінд. būdhnāḥ «тс.», ав. būnō «дно, глибина», būnō «тс.» (Zubatý St. a čl. I 294; Machek ESJĀ 121; Holub—Kop. 103). — Шанский ЭСРЯ I 5, 143—144; Фасмер—Трубачев I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Sławski I 149—150; Brückner 91; Holub—Lyer 137; БЕР I 457—458; Младенов 156; Skok I 418; Bezlaĵ ESSJ I 104—105; Трубачев Этимология 1970, 10—12; ЭССЯ 5, 174—175; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14; Bern. I 245—246; Mikl EW 54; Trautmann 45—46; Mühl.—Endz. I 261—262; Откупщиков 243; Pokorny 268. — Пор. дѣбра.

днѣвка «одноденна зупинка на відпочинку; [день відпочинку Ж]»; — запозичення з російської і з польської мов; р. днѣвка «одноденна зупинка», п. dńiówka «день відпочинку» утворені від р. день, п. dzień «день», що відповідають укр. день (див.).

до¹ (прийменник), [di] «тс.» Ж, до- (префікс), di- «тс.»; — р. др. болг. м. схв. до, до-, бр. да, да-, п. ч. слц. вл. нл. слн. do, do-, стсл. до, до-; — псл. do «тс.»; — споріднене з лтс. [da] (прийменник), лит. [da-] (дієслівний перфективний префікс), проте не виключається можливість запозичення останніх із слов'янських мов (Sławski I 150; Trautmann 42; Endzelin Lettische Grammatik 449—450); відповідає лат. -do в endo «в», а також гр. -δε (енклітика, що вказує напрям, пор. оїжаде «додому»), ав. -da (енклітика з тим самим значенням) і далі дангл. tō, англ. to, двн. zuo, нвн. zu, ірл. do; іє. *do (de), пов'язане з займенниковим коренем *do, що відбився також у псл. da, укр. да (сполучник, частка). — Шанский ЭСРЯ I 5, 144; Фасмер I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Brückner 91; Machek ESJĀ 121; Holub—Kop. 103; БЕР I 400; Младенов 128; Skok I 418—419; ЭССЯ 5, 37—38; Sl. grafl. III 277—283; ESSJ Sl. gr. I 59—66; Bern. I 203; Mühl.—Endz. I 427; Pokorny 181—182. — Пор. да¹, до².

[до²] «то» (співвідносне слово, частка у складнопідрядних реченнях, напр.: Ой, як прийду додому, до всі мене лають); — варіант частки то, можливо, генетично пов'язаний із сполучником і часткою да (як то з та). — Див. ще да¹. — Пор. до¹.

до³ (муз.) «перший звук музичної гами і нота, що його позначає»; — р. бр. болг. до, п. ч. слц. do; — запозичення з італійської мови, де всі назви звуків гами — ut, re, mi, fa і т. д. — походять від початкових складів латинського гімну св. Іоанну; назву do замість ut уперше вжив у 1673 р. Дж. Бононіні. — СІС 223; Kopaliński 902—903; Holub—Lyer 445; БЕР I 400.

доба «день і ніч, 24 години; час; вік; період; епоха», [dib] (жін. р.) «час; вік», добові (субст.) «гроші, що виплачуються за кожен добу перебування у в'язничні», [здіб] «зовнішність», [здѣба] «тс.», здѣбний «розумний, талановитий», [надѣбний] «привабливий, гарний», [невдѣб] «неорна земля» ЛЧерк, [невдѣба Л, невдѣб'є Л, невдѣбка ЛЧерк] «тс.», [неподѣба] «не слід», неподѣбство, [не-

подобистий] «незграбний» Ж, [неподобливий] Кур, *оздоба* «прикраса», *оздоблювати* «прикрашати», [подіб'є] «подоба» Нед, *подібність* «схожість», *подоба* «тс.; зовнішність; [потреба]»; у присудковому значенні «можна, слід» (частіше з запереченням: *не подоба*), [подобєнство] «можна, слід» (у присудковому значенні), [подобєнь] «красень», *подобізна* «зовнішність; схожість», [подобина, подобінь] «тс.» Нед, *подібний* «схожий; [гарний]», [подобний] «гарний», [подобати] «полюбити, облюбувати», *подобатися, подобати, подобитися* «ставати схожим», [подобно] «зручно; потрібно», *придоба* (заст.) «вигода», *придобний* (заст.) «вигідний», [приподоба] «уподоба» Нед, [приподобанє] Нед, *сподобний* «гарний», *сподобати, сподобіти, сподобітися, удобєн*] «придатний», [удобєнний] «тс.», *уподоба* «смак», у присудковому значенні «можна, слід», *уподобання, уподобний* «який подобається», *уподібнити, уподобати*; — р. [доба] «час; вік», бр. *доба* «подібність, схожість; [стан]», др. *доба* «користь», п. *doba* «час; період; епоха; 24 години», ст. *dob'* «тс.», ч. слц. нл. *doba* «час; період», вл. *doba, dobo* «тс.», болг. *доба* «час», м. *доба* «тс.; вік (людини)», схв. *дба* «час; період; епоха; вік», *доб* «вік», слн. *doba* «тс.», стсл. *подоба* «прикраса»; — псл. *doba* «щось стосовне, властиве»; до семантики пор. *год, година, годитися, гідний* і под.; — споріднене з лит. *dabà* «натура, вдача», лтс. *daba* «тс.», *dabāt* «благоволити», labdabls. «гарний на вигляд», можливо, також і лит. *dabaĩ* «тепер», далі з гот. *gadaban* «підходити, пасувати», *gadofs* «дібраний, стосовний»; іє. *dhabh-; менш імовірно припущення (Machek ESJС 121—122; Holub—Lyer 137; Bezlaĵ ESSJ I 105) про різні шляхи виникнення *doba* «час» (з псл. *dova, де *v* > *b*; *dova пов'язується з гр. дор. *δοῦν* «довго» < <доґвн «тс.») і *doba* «вид, спосіб» (зіставляється з лит. *dabà*, а також з гр. *δέμας* «вид, форма»; припускається заміна *m* > *b* за часів балто-слов'янської єдності). — Кочерган УМЛШ 1970/3, 75—76; Фасмер I 519—520; Якубинская-Лемберг, зб. «Проблемы языкознания», Л., 1961, 244—256; Преобр. I 186—

187; Горяев 92; Балясникова, зб. «Брянские говоры» III, Л., 1975, 162—170; Sławski I 150; Brückner 91; Holub—Kop. 103; Machek Recherches 69; БЕР I 401; Младенов 129; Skok I 419—420; ЭССЯ 5, 38—39; Sl. prasl. III 283—286; Мартынов Сл.-герм.взаимод. 156—159; Bern. I 203—204; Meillet Études 252; BSL 27, 31; Mikl. EW 47; Lohman ZfSlPh 7, 376—377; Trautmann 42—43; Топоров 281; Fraenkel 79; Mühl.—Endz. I 427.— Пор. *дебєлий, дблєсть, дбрий, нддбок.*

добавити, добавляти, добавка — див. *вйбавити*.

[*добала*] «догори ногами» Я; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [*дибула*] «дибки», утвореної від *дйба*. — Див. ще *дйбати*. — Пор. *дубала*.

дбєрман «дбєрман-пінчер» (порода собак); — р. *дбєрман*, бр. *дабєрман*, *дбєрман-пінчєр*, п. слц. *doberman*, ч. *dobrman*, болг. *дбєрман*, схв. *дбєрман*, слн. *doberman* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *Dobermann, Dobermannpinscher* «тс.» утворено на основі прізвища німецького собаководу Л. Дбєрмана (L. Dobermann), який вивів цю породу в 70-х рр. XIX ст. схрещуванням короткошерстих пінчерів з французькими вівчарками і гладкошерстими лягавими. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; БСЭ 14, 595; Вайсман Службное собаководство 104; Sl. wug. obsuch 154; Holub—Lyer 137.

дбйток, дбыватель, дбйтча, дббих, дббич, дбйча, дбйчник, дбйччаний — див. *бйти*².

дблєсть, дблєсний; — р. др. *дблєсть*, бр. *дблєсць*, болг. м. *дблєст*, слн. [dóbelj (doblji)] «здатний, придатний», [dobljēst] «здатність»; — запозичено у давньоруську мову з старослов'янської; стсл. *дблєсть* пов'язане з *дбвль* «дблєсний, благородний, сильний», що походить від псл. *doba* «щось стосовне, властиве», до якого зводиться також псл. *dobrъ*, укр. *дбрий*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; Фасмер I 520; Преобр. I 187; БЕР I 402; Младенов 129; Bezlaĵ ESSJ I 105; ЭССЯ 5, 40; Bern. I 205;

Trautmann 43; Mühl.—Endz. I 427.— Див. ще добá.— Пор. дебéлий, дóбрый.

[дóбош] «барабанщик; литаврист» Ж, [дóбуш] «тс.» Ж, ст. добошъ «військовий барабанщик» (XVIII ст.);— п. dobosz «тс.», схв. дóбош «барабан», добошáр «барабанщик»;— запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво польської; уг. dobos «барабанщик» є похідним від dob «барабан, бубон», що загальноприйнятої етимології не має; Горяев (446) невірно зіставляє з тюрк. def, ар. duff «бубон».— Sławski I 151; Sł. wug. obcych 158; Brückner 91; Bern. I 204; Mikl. EW 47; MNTESz I 650; Bárczi 52.

дóбрый, добрéзний, добрénний, дóбрéнький, [добрéнький, добрínкий Ж, добрísький Ж, добростлívий], добротлívий, добрótний, добрjчий, добрjщий, [добрéга] «добра людина» Я, [добрíниця Ж, добрjн Я], добрjга, добрjк «тс.», [добрjло] «тс.; все, що присмачує їжу» Я, дóбриво, [добрiná] «хороша якість», дóбрiсть, [добрjтка] «святенник» Ж, добрó, добротá, добрóm, добрjти «задобрювати, хвалити; вносити добрива», добрjтися «піддобрюватися; (безос.) щастити», добрjти, добрjшати, [вiдобрjти] «добрити», [задóбре] «дуже добре», задобрjти, здобрjлий, [здóбриво], здóбрjти, здóбрjтися, подóбрjлий, предóбрый, роздобрjлий, роздобрjти «розтовстіти», роздобрjхатися «роздобритися», удóбрювальний, удóбрjти, удóбрювач;— р. дóбрый, бр. дóбры, др. добрыи, п. вл. нл. dobry, ч. слц. dobry, полаб. dǔbrě «добре», dobre «тс.», болг. добър, м. добар, схв. дóбар, дóбрj, слн. dóber, стсл. дóвръ;— псл. dobгъ «відповідний, підходящий, корисний», утворене від doba «доба» (про розвиток значень див. Friedrich Rog. jęz. 1937—1938, 105—108);— зіставляється з лат. faber «ремісник, що працює над твердим матеріалом, зокрема коваль, тесля», вірм. darbin «коваль», з іншим суфіксом лит. dabnùs «гарний, граціозний»; далі можлива спорідненість з двн. tarfar «хоробрий, сильний, міцний», нвн. tarfer «тс.», дісл. darf «зашкарублий»; менш прийнятне припущення про те, що псл. dobгъ виникло внаслідок метатези з bodгъ «бадьо-

рий», пов'язаного з дінд. bhadraḥ «зручний», гот. batiza «кращий», н. besser, англ. better «тс.» (Machek ESJC 122; Holub—Lyer 137).— Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 147—148; Фасмер I 520—521; Преобр. I 187; Sławski I 151; Brückner 91—92; Schuster-Sewc I 156; Olesch I 176—182; БЕР I 402—404; Skok I 420—421; Bezlaj ESSJ I 105—106; ЭССЯ 5, 45—46; Bern. I 204—205; Mikl. EW 47; Ernout—Meillet I 208; Trautmann 43; Walde—Hofm. I 436—437; Pokorny 233—234.— Див. ще добá.— Пор. дебéлий, дóблесть.

[добрj] «ледве, мало (не)» (напр.: Добрj мене собаки не з'їли);— очевидно, запозичення з польської мови; п. dobre, як і слц. dobre «тс.; добре», набуло значення «ледве», мабуть, внаслідок еліпсації виразів типу dobre, że nie... (букв. «добре, що не ...»).— Див. ще дóбрый.

[добрóвка] (бот.) (назва трави) Я, [добрáвка] «грушанка круглолиста, *Pirola rotundifolia* L.» Мак, [дiбрjвка] «вовчі ягоди пахучі, *Daphne sneorum* L.» Мак;— очевидно, відповідає р. дубрóвка (бот.) «перстач, *Potentilla tormentilla*; горлянка, *Ajuga reptans* L.; вероніка, *Veronica chamaedrys* L.; самосил, *Teucrium sibiricum*», дубрáвка «тс.», бр. дубрóўка «тс.», п. dąbrówka «горлянка та ін.», ч. doubravník «меліса, *Melissa officinalis* L.», doubravnice «тс.»;— пов'язане з дiбрóва; пор. іншу назву вовчих ягід пахучих: боровiк (запахний).— Див. ще дiбрóва.

[добрjха] «лихоманка» Я;— р. [добрjха, добрjва] «тс.», болг. [дóбра] «хвороба»;— утворене від дóбрый як евфемістична назва хвороби, пор. р. кумá, тётка, сосéдка «тс.».— Фасмер I 520; Потебня РФВ 7, 68; Зеленин 2, 76.— Див. ще дóбрый.

дóбути, добувáти, добу́тися, добувáтися, [добувáнка] «добування» добувáч, [добудчá] «незаконнонароджена дитина», добу́ток, добу́ття, добувний, добу́тий, [добу́тний], вiддо́буток, здобувáти, здобу́ти, [здобувáнець] «грабіжник» Ж, [здобуванiна] «здобуток», [здобудчá] «незаконнонароджена дитина» Я, здобу́ток, здобу́ття, роздобу́ток;— р. добyть, бр.

здабыць, др. *добыти* «здобути, розшукати», п. вл. *dobyć*, ч. *dobyti*, слц. *dobyť*, нл. *dobyś*, болг. *добывам*, м. *добие* «одержати, виграти», схв. *дѣбиту* «тс.», слн. *dobiti* «одержати, дістати», стсл. *дѣбыти*; — псл. *dobyti* «добути», утворене за допомогою префікса *do-* «до-» від *byti* «бути»; первісне значення: «перебуваючи досягти, добути до». — Див. ще *бути*¹, *до*¹.

[добушівка] «сокирка з тонким лезом» Ж; — неясне; можливо, походить від імені Олекси Довбуша (Добуша), вожака селянського руху в середині XVII ст. в західноукраїнських землях.

*довадити*¹, *довáда*, *довáдливий*, *довáдний* — див. *вáдити*.

*довáдити*² — див. *вáдкий*.

довбáти «колупаючи, робити отвір, заглиблення; зубрити», *довбти́* «тс.», *довбáтися* «щось повільно робити, возитися», *довбти́ся* «тс.», [дóвба] «рябий», [довбáк] «дятел» ВеБ, [дóвбавка] «тс.; той, хто довбає» Ж, [довбáль, довбáч, довбáчн] «тс.», [довбáло] «інструмент для довбання, зубило» Я, *довбáло* «тс.; дятел ВеБ, Мо», *довбáльник*, [довбáльня] «верстат для видовбування дірок», [довбáнина] «причепливість» Ж, *дóвбáнка* «предмет, видовбаний із суцільного шматка дерсва», [довбáнку] «солом'яні або плетені з осоки черевики на дерев'яній підошві» МСБГ, [дóвбáнци] «тс.» МСБГ, [дóвбáр] «майстер, що видовбує з дерева різні предмети» Я, [довбáрство] «видовбування з дерева різних предметів» Я, [довбáчка] «зубочистка» Ж, *довбéнька* «мала довбня; інструмент вибітника; [барабанна паличка]» Ж, *довбéха* «йолоп; довбня; калатало», *довбéшка* «тс.», [дóубинька] «ополонка» Мо, *дóвбня* «великий дерев'яний молот або велика палиця з потовщенням на кінці; йолоп», [довбн́як] «йолоп», [довбн́яр] «молотобоець», [дóвбом], *довбáльний*, *дóвбаний*, *видовбина*, *видóвбувач*, *надовба* «протитанкова перешкода, вкопана в землю», *надовбень* «тс.; [йолоп]», [пóдовбáк] «дятел», [пóдовбáч] «тс.»; — р. *долбáть*, *долб́ить*, бр. [даўбáць], др. *дълбати*, п. *dłubać*, ч. *dlubati*, *dloubati*, слн. *dlbat'*, вл. *dołbać*, нл. *dłupaś*, *dłupaś*, болг. *дълбáя*, м. *длаби*, схв. *дѣпс-*

ти, слн. *dólbsti*; — псл. *dʲub-ati «довбати», *dʲub-ti «довбти»; той самий корінь з іншим ступенем вокалізму **dolb-* засвідчений в укр. *долобкувати*, *долотó*, *на́долоб*, ч. *dlabati*, а в ступені **delb-* відбитий в болг. *длетó*, схв. *дли́єто*, слн. *dléto*; — споріднене з лит. *délba* «держак вил», лтс. *dałba* «жердина для розлякування риби», *dałbs* «тс.», *dałbuot* «заганяти жердиною (рибу до сітки)», *dalbat* «тс.», н. *dölben* «бити», дангл. *delfan* «копати; хоронити», двн. *bi-telban* «закопувати», свн. *delben*, *telben* «копати»; іє. **dhelbh-* «копати, видовбувати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 160; Фасмер I 523—524; Преобр. I 188; Горяев 93; Фортунатов ИТ II 147; Sławski I 148; Brückner 89; Machek ESJĈ 119; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; БЕР I 455; Младенов 155; Skok I 460; Bezlej ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 206; Трубачев Рем. термиол. 153—154; Bern. I 250—251; Mikl. EW 40; Trautmann 54; Fraenkel 81; Mühl.—Endz. I 434; Pokorny 246.

дóвб́иш (заст.) «литаврист» СУМ, Ж, *дóвб́ишка* «жінка литавриста»; — п. *dowbysz* «литаврист» (з укр. ?); — очевидно, результат зближення [дóбош] «барабанщик» з *довбти́*, *довбáти* або з похідними від цих дієслів *довбéха*, *довбéшка* «дерев'яний молоток; булавка». — Bern. I 204. — Див. ще *дóбош*.

[довбоніс] (орн.) «костолуз, Coccothraustes coccothraustes» Шарл, [довбоніска] «тс.» Шарл; — результат видозміни форми *дубоніс* «тс.» з наближенням першої частини складної назви до основи дієслова *довбáти*. — Див. ще *дубоніс*.

[дóвбош] (орн.) «дятел» МСБГ, [дóвбуш] «тс.» Ж, [довбаши] «повзик» Шарл; — очевидно, виникло в результаті поширення кореня *довб-* (пор. інші назви дятла, утворені від цього кореня: *довбáк*, *довбáль*, *довбáч* та ін.) суфіксом угорського походження *-ши* (уг. *-os*). — Див. ще *довбáти*. — Пор. *дóвб́иш*.

[довг] «борг; обов'язок», [дóвжнік] «боржник» Г, Ж, [дóвжний Ж, довжéн Ж], [дóвжно] «повинно» МСБГ, [задовжїти] «заборгувати» Ж, [задовжїтися] «заборгуватися», [надовжїти] «набрати

в борг» Ж, [удовжїтися] «заборгувати»; — р. м. *долг*, бр. *доўг*, др. *дългъ*, п. *dług*, ч. *dluh*, слц. *dlh*, вл. *dołh*, нл. *dług*, полаб. *daug*, болг. *дълг*, схв. *дўг*, слн. *dólg*, стсл. *ДЛЪГЪ*; — псл. *dʷlǵь «борг, обов'язок»; — остаточно не з'ясоване; вважається спорідненим з гот. *dulgs*, ірл. *dliged* «тс.», *dligim* «заслугую» (іє. **dhlǵh-*); зближується також з *дóвгий* (Преобр. I 188—189; Горяев 94; Brückner 90; Holub—Lyer 137; БЕР I 455; Младенов 129, 155); запропоновано (Ondruš Slovenská reč 39, 136—139) виведення від іє. **del-/dol-* «рубати» (борг як зарубка); необгрунтовані припущення про давнє запозичення з германських мов (Bern. I 244; Hirt PBrB 23, 322) або з кельтської (Jancko Slavia 9, 348). — Шанский ЭСРЯ I 5, 160—161; Фасмер I 524; Sławski I 148; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 102; Skok I 453; Bezlaž ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 179—180; Mikl. EW 40.

дóвгий, *довгáвий*, [довгалéцкий] МСБГ, [довганáстий], *довгáстий*, [довгелéзний], *довгелéцький* Я, *довгелю́чий*, *довгенéзний*, *довгéнный*], *довгéнький*, [довгилéнный] МСБГ, *дóвгicний*, [довгóвастий], *довгóватий*, *довгові́стий* ВЕНЗн, ВеУг, *довгоня́стий*], *довгóтний*, *довгува́тий*, [довжáстий] Ж, *довжéзний*, *довжелéзний*, [довженéзний], *довжéнный*, [довзі́зний] ЛексПол, [довгáль] «ковальський молоток з довгим гострим дзьобом; висока худа людина», [довгáнь] «тс.», [довганя] (зоол.) «веретільниця, змія мідянка, *Anguis fragilis*; ящірка», [довгасті́нки] «довгасті сливи» Ж, [довгáч] «висока людина» Я, [довгéла, довгéля] «тс.», *довготá*, *довгунéць* «сорт льону», [довж] (у виразі *у всю довж*) «довжина», [дóвжа] «довгота» ЛексПол, [дóвжанка] «поздовжня оранка; високий глечик для молока», [довжáнчик] «високий глечик» КІМ, [довжéвінь] «довжина» Ж, [довжéнь] Ж, *довжі́нь* Ж, *довжиня́*, *довжня́* Ж] «тс.», *довжинá*, [довжиникóм], [дóвжїти], *дóвшати*, *відовженний*, *відовжити*, *відовжувати*, [взподóвж Па, впродóвж Ж], *задóвгий*, *задóвго*, *здовж*, *здóвжений*, *здóвжувальний*, *здóвжувач*, *на́дóвго*, [на́довжниця] «кілька плотів лісу, з'єднаних один за одним», [навздóвж, наздóвж],

невдóвзі, [невзáдовзі, неодóвго Ж, неодóвзі Ж, неподóвзі, подовгáстий, пóдовгий Нед, подовжáстий], *подовгува́тий*, [подóвжний], *подóвжний*, *подóвжувальний*, *подóвгу*, *подóвж*, [подóвш], *подóвжити*, *подóвшити*, *поздóвжний*, *предóвгий*, [придóвжити] (заст.) «пройти ралом уздовж засіяного поля», *продовгáстий*, *продовгува́тий*, *продóвжений*, *продóвжний*, [продовгáнитися] «забаритися», [продовжáтель] Нед, *продóвжувати*, *продóвження*, [продóвжка], *продóвжувач*, *удóвж*, [удóвжінь], *удóвжки*, [удóвш], *удóвшки*, *удóвжувати*, *узáдовзі*, *уздóвж*, *уподóвж*, [упродóвж]; — р. *дóлгий*, бр. *доўгі*, др. *дългыи*, п. *długi*, ч. *dlohý*, слц. *dlhý*, вл. *dołhi*, нл. *dołgi*, полаб. *daud'ě*, болг. *дългъ*, схв. *дўг*, слн. *dólg*, стсл. *ДЛЪГЪ*; — псл. *dʷlǵь «довгий»; — споріднене з лит. *ilgas*, лтс. *ilgs*, дінд. *dīghāḥ*, ав. *daγeyα-*, хет. *daluga-*, гр. *δομῆχος* «тс.», лат. *indulgeo* «бути милостивим» і далі, можливо, з лат. *longus*, гот. *laggs* «довгий», нвн. *lang*, англ. *long* «тс.» (з *dlongos «тс.», див. Specht 126); іє. **dʷlǵh-* «довгий»; цей же самий корінь виступає в укр. *длѣти* і, можливо, *длѣ*. — Критенко Вступ 519, 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 161; Фасмер I 524—525; Преобр. I 189; Горяев 93; Sławski I 148; Brückner 90; Machek ESJČ 121; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 102; Schuster-Šewc I 159; Младенов 155; Skok I 452—453; Bezlaž ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 208—209; Bern. I 251; Mikl. EW 40; Trautmann 55; Топоров III 40—41; Fraenkel 183—184; Mühl.—Endz. I 705; Pokorny 197.

[довгомíна] «домовина» Ж; — результат деетимологізації слова *домовíна* і зближення його частини з основою прикметника *дóвгий*. — Див. ще *домовíна*.

[довéндитися] «забаритися»; — неясне; можливо, пов'язане з п. *wędzić* «вудити», вжитим метафорично; в такому разі первісне значення мало бути «досидітися з вудкою; захопившись вудінням, прогавити час».

[довж] «планка для закривання льотка вулика-дуплянки» Л, [одóвж] «тс.» Л, *дóвжик* (у будівництві) «ложок», *довжикóвий* «ложковий»; — р. *должь* «паз льотка у вулику», [долже́я] «тс.», *дóлжик* «поздовжня деревина в теслярстві», бр.

[доўж] «дверцята у вулику», п. *dłużec* (длу́жніца) «дощечка, якою закривається отвір у вулику», ч. *dłuż*, слц. *dłż*, схв. *дўжалица*, слн. *dólž* «тс.»; — псл. *dʹlʹžь «довгаста дощечка» (термін пасічників та ін.); очевидно, споріднене з *dʹlʹgь «довгий», укр. *довгий* (Фасмер I 525; ЭССЯ 5, 211—212; Bern. I 251—252); зіставляється також з ч. *dláha* «шина (мед.); деревина, на яку набиваються дошки підлоги», п. *dložka* «підлога», схв. [длага] (мед.) «шина», далі з ірл. *dluigim* «розколюю», *dluge* «щілина», дісл. *talga* «різання, обтісування», *telgia* «обтісувати, розрізати», свн. *zelge* «гілка» (Фасмер I 525; Machek ESJČ 121; Bern. I 207). — Горяев Доп. 2, 10. — Див. ще довгий. — Пор. підлога.

[дóвжнік] (бот.) «очанка, *Euphrasia officinalis*» Г, Ж; — неясне.

довідатися, довідка, довідник — див. відати.

довільний, доволі, довольний, довольнитися, довольність — див. воля.

довіра, довірливий, довір'я, довіряти — див. віра¹.

довкола, довкіл, довколишній, докола, доокóла — див. ко́ло².

довмітися, довміти, довмітися, доумітися — див. ум.

доводити, доводитися, довід, довідка — див. весті.

доводитися (безос.) «бути необхідним або можливим»; — р. *доводітьсѧ*, бр. *давóдзица* «тс.»; — префіксальне утворення від *водитьсѧ* (*ведетьсѧ*) (безос.) «є звичайним, буває», що розвинулось, очевидно, на ґрунті значення *водитися*, *вєстися* «плодитися, розводитися». — Див. ще весті.

[дóвтіп] «дотеп, кмітливість» Пі, [дóвціп] «тс.» Я, Пі, [дотіпна] «здібність, здатність» Бі, [дотіпний Пі, довтіпний Ж, достіпний Пі, стіпний Пі], ст. *довтѣпъ*, *довствѣпъ*, *довципная* (XVI ст.), *довтипъ*, *довципъ*, *довцѣпъ* (XVII ст.); — бр. *дóвцип* «дотеп»; — запозичення з польської мови; п. *dówсір*, *dowсірny*, ст. *doісір*, *dochсір*, очевидно, походить від ч. *důvtір* «дотеп, жарт, спритність», *vтір* «тс.», споріднених з укр. *дотѣпний* (з іншим ступенем чергування голосних) і, очевидно, зближених із *stíbatі* «встром-

ляти». — Булька 98—99; Sławski I 158; Machek ESJČ 577, 703. — Див. ще дóтеп.

[дóвтóту] «скоро, вчасно» Я; — неясне; можливо, результат злиття прийменників *до*, *в* і займенника [*той, тотá*] «той, та», що міг бути пов'язаний з виразом типу *в тоту годину*. — Пор. дóки, дóти, пóки.

дог (порода собак); — р. бр. болг. *дог*, п. *dog*, ч. слц. *dogа*, схв. *дóга*, слн. *dóга*; — запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької (фр. *dogue* «тс.»); англ. *dog* «собака», дангл. *dogа* «тс.» неясного походження. — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 150; Sl. wyг. obcych 155; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; Klein 471.

[дóга] «клепка», [дóгарь] «бондар» МСБГ; — запозичення з східнороманських мов; рум. *doágă*, молд. *доа́гэ* «тс.» походять від лат. *dogа* «різновид посуду», що зводиться до гр. *δοχή* (*дохή*) «вмістилище», пов'язаного з *δέχομαι* (*дє́хоμαι*) «приймати», спорідненим з лат. *decet* «личить» і, можливо, з стсл. *дєсити* «знаходити», укр. [*судóсити*] «зустріти». — Scheludko 132; Шаровольський Зб. заходозн. 55; Skok I 454; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛМ 117; Puşcariu 27; Walde—Hořm. I 363—364; Frisk I 373—374.

[догáн] «сорт тютюну», [дохан Мак, довган Мак, дугáн] «тс.», [дуганчáк] «кисет», [дуганя́р] «торговець тютюном»; — п. [duchan] «тютюн», ч. [dohán, dohan, dohán], слц. *dohán*, [duhan, duchán], болг. *духán*, схв. *дўхán*, *дўвán*, слн. *duhán* «тс.»; — запозичено з угорської мови (можливо, через посередництво словацької); уг. *dohánu* «тс.» походить від тур. *duhan* «дим; тютюн», яке, можливо, через посередництво перс. *duxán* «тс.», зводиться до ар. *duhán* «дим». — Гнатюк ЕЗб 2, 238; Machek ESJČ 122; Jm. rostl. 208; БЕР I 450; Skok I 454; Bern. I 234; MNTESz I 653—654.

[доглібати] «доплентатися, насилу дійти»; — результат видозміни форми *доглибати «тс.» (пор. схв. *доглибати* «добратися, насилу дійти (по грязі, болоту)»), викликаної деетимологізацією і, можливо, зближенням з п. *gleba* «брила

землі, ґрунт, рілля». — Див. ще *ґлібати, до¹*.

[доглекати] «добити» Я; — очевидно, експресивне утворення від слова *глек* «глиняна посудина»; в основі асоціації може бути фразеологізм *розбити глек*; не виключені також асоціації з словом *ґлеґ* «гра, в якій палками намагаються збити встромлену в землю палку». — Див. ще *глек, до¹*.

до́гма, до́гма́т, догма́тик, догматі́зм, догматі́чний, ст. *догма, до́гма, догматъ*, *догматъ* (XVI ст.); — р. бр. болг. м. *до́гма*, др. *догматисати* «виражати у формі догмата», п. *dogmat*, ч. слц. вл. *dogma*, схв. *до́гма*, слн. *до́гма*, стсл. *догъматъ*; — запозичення з грецької мови; гр. *δόγμα* (род. в. *δόγματος*) «думка, рішення», пізніше «філософське вчення» пов'язане з *δοξέω* «вважаю, думаю», що відповідає лат. *doseo* «вчу» і вважається спорідненим з стсл. *десити* «знаходити», р.-цсл. *десити, досити* «тс.; зустрічати», укр. [*судосити*] «зустріти». — СІС 223; Горяев 93; Koraliński 229; Holub—Lyer 137; БЕР I 405; Klein 471; Frisk I 404—406. — Див. ще *судосити*.

[до́лик] (орн.) «одуд, Урира ерорс L.»; — очевидно, результат спрощення зменшеної форми **удо́дик*, пов'язаної з *удо́д* «тс.». — Див. ще *о́дуд*.

[додіва́ти] «докучати Ж; заподіювати шкоду ВеУг.»; — р. [*додева́ть*] «набридати, докучати», бр. *дадзява́ць* «тс.», п. [*doziewać*] «діяти на когось, спонукати когось», слц. *dođievat'* «дражнити», болг. *до́дявам* «набридати, докучати», *до́дѣя* «тс.», м. *додева*, схв. *додидявати* «тс.», стсл. *додѣвати* «примушувати, наполягати»; — псл. *dođevati* «тс.», утворене за допомогою префікса *do-* «до-» від *děvati*, ітератива до *děti* «діти; робити», пізніше також «говорити»; первісне значення «доторкатися, зачіпати» (пор. р. *заде́ть* «зачепити»). — БЕР I 406. — Див. ще *діти², до¹*.

[додіря́ти] «прямувати додому» Ж; — експресивне утворення неясного походження.

[доду́ра] «прохід, проникнення» Ж; — р. [*доду́р*] (у виразі *додуру нет* «багато людей, не можна пройти, пробитися»), *додо́р* (у виразі *додору нет* «тс.»); — не-

ясне; можливо, пов'язане з *де́рти*; пор. *проде́ртися* «пробратися, насилу пройти», болг. *до́дир* «знос, зношування» (про одяг), схв. *до́дир* «дотик, доторк, контакт». — Фасмер I 521. — Див. ще *де́рти*.

[доду́ти] «додуматися, зрозуміти» Ва; — р. (розм.) *доду́ть* «тс.»; — очевидно, результат метафоричного вживання дієслова *доду́ти* (префіксального утворення від *ду́ти*); метафора могла бути зумовлена звуковою близькістю слів *до́думатися* і *доду́ти*. — Див. ще *до¹, ду́ти*.

[дожджа́нка] (зоол.) «саламандра, *Salamandra maculosa* ВеНЗн 26, [*дождже́нка*] «тс.» ВеУг; — схв. *даждев-ня́к, да́ждевня́к*, [*duždevnjak*] «тс.»; — похідне утворення від *дощ*; назва зумовлена народним уявленням про зв'язок появи саламандри з дощем. — Верхратський ЗНТШ 30/4, 215. — Див. ще *дощ*.

[до́жка] «бочка для води» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *діжка* та *дощ*; пор. р. [*дожде́йка*] «бочка, що ставиться під ринву», бр. [*до́шник*] «велика бочка». — Див. ще *діжа́, дощ*.

[дожні́] «навіть» Пі; — р. *да́же*, бр. [*да́йжа*], др. *дожи* (*до*), *дожь*, *доже* (*до*), стсл. *дожи* (*до*), *доже* (*до*); — очевидно, результат приєднання до прислівника *дожь*, утвореного з прийменника чи сполучника *до* та частки *же*, заперечної частки *ні*. — Горяев 86; ЭССЯ 5, 90. — Див. ще *до¹, до², же¹, ні*.

до́за, доза́тор, дозува́ти, дозува́льний; — р. бр. болг. м. схв. *до́за*, п. *doza*, ч. *doze*, слц. слн. *doza*; — через посередництво західноєвропейських мов (н. *Dose*, фр. англ. *dose*) запозичено з середньолатинської; слат. *dosis* «давання, доза» походить від гр. *δοσις* «давання, дар; доля, частина», пов'язаного з *δί-δοσι* «даю», спорідненим з лат. *dō* «тс.», псл. *dati*, укр. *да́ти*. — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 153—154; Фасмер I 552; Горяев 446; Sł. wyg. obcych 158; Holub—Lyer 139; БЕР I 407; Klein 476; Frisk I 388—389. — Див. ще *да́ти*.

дозво́лити, дозволя́ти, дозвіл, дозві́ля, дозві́льний, дозві́льний, дозвóлений, дозвóлений, [подо́звóлити] «дозволити»,

[предозвілля] «привілля», [удозвіль] «досхочу»; — р. *дозволять*, бр. *дазваляць*, п. *dozwalać*, нл. *dozwoliś*, болг. *дозволявам*, м. *дозволи*, схв. *дозвóлити*; — результат поширення префіксом до- дієслова *звóлити* «погодитися» (з др. *изволити* «захотіти, побажати, воліти, вибирати», псл. *izvoliti* «тс.», що з'явилося внаслідок поширення префіксом *iz-* «з-» дієслова *voliti* «воліти», пов'язаного з *volja* «воля»); р. *дозвóлить* вважається запозиченням з польської мови (Фасмер I 522; Bern. I 440), хоча може походити й з української. — Шанский ЭСРЯ I 5, 154; Sławski I 159. — Див. ще *воля*, *до*¹, *з*².

дозір, *дозірець*, *дозор*, *дозорець*, *дозорний* — див. *зріти*¹.

дозоліти «дошкулити, досадити», *назоліти* «набриднути; зробити неприємність», [назóла] «той, хто завдає багато клопоту», [надозоліти] «досадити, надокучити»; — р. [дозоліть] «досадити», [назóлить] «досаждати, засмучувати», [назóла] «сум, туга, досада, прикрість», [назóл] «тс.», [назóльник, назóльний, назóлистий, назóловатий], *назóйливий* (<*назолъливый), бр. *назаляць* «надокучати», вл. *zelić* «голосно лаятися», *zazelić do zemje* «проклясти»; — очевидно, споріднене з [зóлок] «запалення, налив, виразка, хвороба», далі з лит. *žalà* «шкода», лтс. *zalba*, *zelba* «тс.; пошкодження», дісл. *galli* «шкода; помилка» і, можливо, з псл. *zъль* «злий», укр. *злий*; пов'язання р. *назóйливий* з [зої] «крик» (Фасмер III 39; Желтов ФЗ 1875/3, 8) у семантичному відношенні малопереконаливе; вл. *zelić* без східнослов'янських відповідників зіставлялося (Шустер-Шевц Етимологія 1970, 89) з р. [гáлитсяя] «глузувати», бр. [гáлиць] «підганяти, понукати», п. [gałuszyć] «бушувати». — Ильинский РФВ 61, 229; Matzenauer LF 11, 181; Endzelin KZ 44, 66; Fraenkel 1286. — Пор. *зóлок*.

доїдати, *доїдливий* — див. *їсти*.

доїстний — див. *їстний*.

доїти, [дівніця] «дійниця» ВеБ, [дій] «доїння, надій», [дійво] «доїння» Ж, *дійво* «надій; молоко», [дійливо] «тс.», [дійло] «тс.; місце для доїння» Ж, *дійка*, [дійна́рка] «загорода, де доять корів», [дій-

нік] «дійна худоба; дійниця», *дійніця*, [дійняк] «дійна худоба» Ж, *доїльниця* «доярка», [дойок] «дійка», [дойнік] «дійна худоба», [дойніця] «дійниця», [дойняк] «дійна худоба», [дойнячка] «дійна корова», [дойо́нка] «дійниця» Л, [дою́н] «надій» (?), [доя́нка], *дояр*, *доярка*, *дійна́* (прикм. жін. р.), [дóйна] «тс.», *доїльний*, [видій] «надій» Ж, [видійник] «той, хто відкуповує молоко» Ж, *надій*, [недійка] «корова, що не доїться» Ж, *передій*, [подій], *роздій*, *удій*, *удійний*, *удійність*; — р. *доить*, бр. *даіць*, др. *доити* «годувати груддю», п. *doić* «доїти», ч. *dojiti*, слц. *dojit'*, вл. [dójić], *dejić*, нл. *dojs* «тс.», полаб. *düjē* «доить», болг. *доя* «доїти; годувати груддю», м. *дои* «доїти», схв. *дóјати*, слн. *dojiti* «тс.», стсл. *доити* «годувати груддю»; — псл. *dojiti* «тс.» розглядається як форма каузатива, подібна до аналогічних *rojiti* «поїти», *gojiti* «гоїти» (Sławski I 152—153; Trautmann 51); — споріднене з лтс. *dēt*, *dēju* «ссати», *dēls* «син», *dēle* «п'явка», дінд. *dháyati* «ссе», вірм. *diem* «ссу», осет. *dæjun* «ссати», гот. *daddjan* «тс.», двн. *tāen* (<герм. *dējan) «годувати груддю», дшв. *día* «ссати», а також з дінд. *dhēnā*, *dhēnūh* «дійна корова», ав. *daēnu* «жінка», лат. *fēmina* «тс.», *fēlāre* «годувати груддю», *fīlius* «син», гр. *θῆσατο* «він ссав», лит. *pirn-dēlė* «корова, що вперше отелилася»; іє. *dhē(i)- «ссати, годувати груддю», звідки також псл. *dēva, *dēte, укр. *дiва*, *дитя*. — Критенко Вступ 509, 552; Шанский ЭСРЯ I 5, 155; Фасмер I 522; Преобр. I 188; Brückner 92; Machek ESJČ 122; Holub—Kop. 103; Schuster-Šewc I 147; БЕР I 416—417; Младенов 150; Skok I 422—423; Bezlaj ESSJ I 106—107; ЭССЯ 5, 53—54; Клепикова 98—105; Bern. I 205—206; Mühl.—Endz. I 463; Pokorny 241—242. — Пор. *дитя*, *дiвa*.

[дóйка] «мамка, годувальниця», [дійка] «тс.» ВеУг, [дóйчити] «бути годувальницею, годувати груддю»; — запозичення з східнороманських або угорської мов; рум. *doică* «годувальниця», молд. *дóйкэ*, уг. *dajka* «тс.» походять від болг. *дóйка*, що, як і слн. [dojka] «тс.», схв. *дóјка* «тс.; вим'я», слц. *dojka* «годувальниця; дійна корова, вівця»,

вл. [dójka], нл. [dojka] «тс.», походить від псл. dojiti «доїти; годувати груддю». — Scheludko 132; Булаховський Пит. походж. 204—205; Панькевич Укр. говори Підкарп. Русі 400—401; БЕР I 407; Младенов 137. — Див. ще доїти.

док, *дóкер*; — р. бр. болг. м. *док*, п. ч. слц. *dok*, схв. *дòк*; — через посередництво російської і, можливо, англійської мов запозичено з голландської; гол. *dok* «док» походить від снідерл. *docke* «водостічна канава, риштак», що пов'язується з іт. *doccia* «тс.», пізнюлат. *ductiā «водопровід, акведук», утвореними від лат. *dūco* «веду» (Klein 470; Kluge—Mitzka 136); зіставляється також з гол. *doga*, ст. *dokke* «канал», для яких вбачають джерело в гр. *δοχή* «вмістище», пов'язаному з *δέχομαι* «приймати, вміщати» (Chambers 135). — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523; Сергеев РР 1975/1, 77—80; Коралиński 229; Holub—Lyer 137; БЕР I 407; Vries NEW 123. — Пор. душ.

дóка «знавець своєї справи; дойда», [доковитий] «розумний, здібний» Я; — р. *дóка*; — неясне; можливо, виникло в семінарському середовищі на базі гр. *δόκω*, *δοκέω* «знаю, вважаю, думаю»; р. *дóка* зіставляється з лат. *doctus* «вчений», що походить від *docēre* «вчити» (Преобр. I 188; Горяев 93) або вважається спорідненим з *дóшлый*, пов'язаним з *дошел*, *шел* (<šьdlъ <*xīd-, hod-) (Зеленин РФВ 54, 118). — Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523.

дóки, [док, недóки Пі]; — р. [дока] «доки», п. [doki, do kiej], слц. *dokým*, болг. *докато́*, м. *докај*, схв. [дòк, дока, доке, доку]; — виникло на базі словосполучень типу *до кы(ѣ) поры чи *до кы(ѣ) добы. — Мельничук СМ IV 107; Фасмер I 523. — Див. ще до¹, хто. — Пор. дóти, пóки.

[дóкіль] «доки», [дóкаль Ж, докіля, дóків, дóкля, докóли, доколь ВеУг, дóкуль]; — р. *докóль*, *докóле*, [докéль, докúль, докóлево, докúлева, докóлича, докúлича], бр. *дакúль*, др. *доколь, доколъ, доколя*, п. [do kiela], слц. *dokial'*, вл. *do-keľž*, нл. [dokul], *dokulž, dokulaž*, болг. *доклэ́*, схв. *дòклэ́*, [дòклэ́, дòкэлэ́], слн. *dokláj, dokler*, стсл. *доксал'ѣ, доколи*; —

результати стягнення виразу *do kolě* (>*do kolě*), що складається з прийменника *do* та прислівника *kolě*, пов'язаного з *koli* «коли», звідки й укр. *колі*. — Мельничук СМ IV 107; Шанский ЭСРЯ I 5, 157; Фасмер I 523; БЕР I 408; Младенов 137; Bezłaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 58. — Див. ще до¹, ко́лі. — Пор. дóсіль.

[докіптіти] «дослідити» Ж; — м. *докопчува* «схоплювати»; — очевидно, пов'язане з *коптіти* «старанно, ретельно займатися чим-небудь» (див.).

дóкір, *докірливий*, *докірний*, *докірник*, *доко́ра*, *докорітель*, *доко́рище*, *доко́ряти* — див. *коріти*.

Докія, *Дóка*, *Дóця* — див. *Євдокія*.

доклáдний «дуже повний, ґрунтовний»; — бр. *даклáдны*, ч. *důkladný*, слц. *dôkladný*, вл. *dokładny* «тс.», слн. *do-kláden* «додатковий»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dokładny* утворено від *dokład(ka)* «додаток», яке походить від дієслова *dokładać* «докладати», утвореного за допомогою префікса *do-* (відповідає укр. *до-*) від *kłaść, kładę* (відповідає укр. *кла́сти, кладу́*); до семантики пор. також п. ст. *dołożny* «детальний, докладний», *dołożliwy* «тс.», р. *прилэжны́й* «ретельний, старанний», пов'язані з синонімічним дієсловом *ложіти (лежати)*. — Sławski I 154; Brückner 236. — Див. ще до¹, кла́сти.

доконáти, *доконáтися*, *доко́наний* — див. *конáти*.

дóктор, [доктóрат] Ж, *докторáнт*, *докторанту́ра*, [дóкторка Ж, докторóва Ж], *дóкторша*, *дóкторство*, *докторáльний*, [дохторувáти] «лікувати» Я, [дохторювáти] «лікуватися» МСБГ, *докторизувáтися* Ж, ст. *докторъ* «учений, учитель; лікар» (XIV ст.); — р. болг. м. *дóктор*, бр. *дóктар*, п. ч. слц. вл. *doktor*, схв. *дòктор*, слн. *dóktor*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *doctor* «учитель» пов'язане з лат. *docere* «учу, пояснюю», спорідненим з гр. *δοκέω* «вважаю, думаю», стсл. *десити* «знаходити», р.-цсл. *десити, досити* «тс.; зустрічати», укр. *судóсити* «зустріти»; іє. **dek-/dok-* «брати, приймати, визнавати; прийнятний, належний, добрий». — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 157—158; Фасмер I 523; Горяев 93;

Brückner 92; Koraliński 229—230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331.— Див. ще **судобити**.

доктрина, *доктринер*, *доктринерство*;— р. болг. м. схв. *доктрина*, бр. *дактрѣна*, п. *doktryna*, ч. вл. *doktrina*, слц. слн. *doktrina*;— запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. *Doktrine*, фр. *doctrine*); лат. *doctrina* «вчення; навчання» утворено від *doctor* «учитель».— СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Koraliński 230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104; БЕР I 408; Klein 470.— Див. ще **доктор**.

[**докуди**] «доки»;— р. *докуда*, [*докудова*, *докуд*], бр. [*докуды*], п. *dokud*, ч. *dokud*, слц. ст. *dokud*, *dokud'*, нл. *dokud*, болг. *докуде*, *до кудето*, схв. *дѣкуд(а)*, слн. *dokód*;— результат злиття колишнього виразу *do kōda (*do kōdъ).— Фасмер I 523; Sławski I 153—154; Holub—Kop. 104; Младенов 138; ЭССЯ 5, 59.— Див. ще **до¹**, **куді**.

документ, *документація*, *документальний*, *документувати*, ст. *документъ* (XVII ст.);— р. *документ*, бр. *дакумент*, п. ч. слц. вл. *dokument*, болг. м. *документ*, схв. *докумен(а)т*, слн. *document*;— запозичення з латинської мови; лат. *documentum* «доказ; приклад; повчання» пов'язане з досео «учу, доводжу».— СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Фасмер I 523; Горяев 93; Koraliński 230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331.— Див. ще **доктор**.

[**докус**] «зовсім» Ж;— неясне; можливо пов'язане з [*кус*] «трохи» (<*кус* «шмат»), пор. [*ні кус*] «нічого».— Пор. **кус**.

докучати, *докука*, *докуча*, *докучник*, *докучливий*, *докучний* — див. **кучити**.

[**докучна**] «дитяча гра» Ж;— неясне.

долар;— р. *доллар*, бр. болг. м. *доллар*, п. ч. вл. *dolar*, слц. *dołár*, схв. *дѣлār*, слн. *dólar*;— запозичення з англійської мови; англ. *dollar* «долар, грошова одиниця США і деяких інших країн» походить від нім. *Taler*, що є результатом скорочення назви *Joachimstaler* «йоахімстальська (монета)», похідної від назви міста *Joachimsthal*.— СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 163; Koraliński

230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104, 387; БЕР I 410; Skeat 149.— Див. ще **таляр**.

долати «перемагати; справлятися; оволодівати», [*відолати*] «подолати», [*відоліти*] «тс.», *здолати* «подолати, змоти», *здоліти*, [*нездолящий*, *нездольний*, *одолювати*], *подолати*, *подоліти*, *подбувати*;— р. [*долеть*] «пересилювати, переборювати», [*дольить*] «тс.; мучити, непокоїти; хилити до сну», *одолювать*, *преодолювать*, бр. *адольець* «перемогти», *адольваць*, [*вздольць*] «могти, бути здоровим», [*суздольць*] «подолати, змоти», др. *одолати*, *одоляти*, *одалати* «перемогти», *одолювати* «перемагати, пересилювати», *одолювати* «суперничати», п. *dołać* «боротися, воювати», *zdołać* «зуміти, змоти, справитися», *podolać* «тс.», ч. *odolati* «встояти, утриматись», *udolati* «перебороти, пересилити», *zdolati* «тс.», слц. *doliet'* «бути в змозі», *odolat'* «устояти, утримати», болг. *одолявам* «перемагати, переборювати», м. *одолеє*, схв. *одолети*, *одолювати*, слн. *odoleti*, стсл. **одолѣти**, **одолати**, **одолѣвати**, **одоловати** «тс.»;— псл. *dolati* «пересилювати, переборювати» розглядається як відіменне утворення;— дальші зв'язки неясні; здебільшого пов'язується з *дольа* (Фасмер I 525; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; Holub—Kop. 104), хоча можливий і зв'язок з *діл*, р. *дол* (Фасмер—Трубачев I 525); зіставлялося також з дінд. *dhag-* «витримати, пересилити, встояти» і реконструювалося псл. *ob-dolъ — пор. ч. *odol* «відсіч» (Machek ESJĀ 123); висловлювалося припущення про те, що псл. **dol-* є варіантом на -l- кореня **dher-* (там же) або кореня **dog-*, засвідченого в укр. *здоров'я* (Горяев 277).— Holub—Lyer 137; ЭССЯ 5, 62; Bern. I 206—207; Mikl. EW 47.— Пор. **дольа¹**, **недолугий**.

[**долдон**] «ледар, йолоп» Я;— р. [*долдон*] «йолоп; базікало»;— можливо, звуконаслідувальне, пор. р. [*долдонить*] «базікати, теревенити, говорити швидко й незрозуміло».

[**долеґати**] «дошкуляти, допікати; наполягати», [*доліґати*, *доляґати* Ж] «тс.», [*доліґливість*] «неприємність, прикрість» Г, Ж, [*доліґність* Ж, *доліґливість*, до-

ляглівість Ж) «тс.», [долéгливий] «докучливий, наполегливий», ст. *долегати* «докучати, турбувати, робити прикрість» (1538);— бр. *далегáць* «надокучати, заважати», слц. *doliehat'* «наполягати; мучити»;— запозичення з польської мови; п. *dolegać* «докучати, робити комусь прикрість», [dołęgać], *doles* «тс.» є префіксальним утворенням від *legać* «лягати», [łęgać] «тс.», *les* «лягти», що відповідає укр. *лягáти, лягáти*; до будови та семантики пор. синонімічні укр. *наполягáти, досадáти*, р. *досадáть*, н. *jemandem zusetzen* «надокучати, досаждати». — Див. ще до¹, лягáти.

доліна, *дóлі*, *долівка*, *дóлішній* — див. діл.

доліліць «обличчям до землі, вниз», [долівліць] «тс.»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *дóлі* «вниз», що походить від діл, з іменником *лицé* у давній формі невідмінюваних імен на -ь (*i*-основ), як у *віч-на-віч, голірúч* і под.— Див. ще діл, лицé.— Пор. горіліць.

долініць «обличчям до землі» Ж;— результат видозміни форми *доліліць* «тс.», зближеної з *ниць* «униз». — Див. ще доліліць.

долініж «ногами вниз»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *дóлі* «вниз», що походить від діл, з іменником *ногá* у давній формі невідмінюваних імен на -ь (*i*-основ). — Див. ще діл, ногá.— Пор. доліліць.

долічерева «животом униз»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *дóлі* «вниз», що походить від діл, з основою іменника *чéрево*; закінчення -а з'явилося, очевидно, за аналогією до інших прислівників на -а іменного походження (*вчóра, дóма, довкóла, донедáвна* і под.). — Див. ще діл, чéрево.

дóлник (заст.) «міра рідини»;— очевидно, пов'язане з *дóля, діліти*. — Див. ще дóля¹.

долобкувáти «видобувати» Ж, [долóбавка] (орн.), *на́долобень* «надовба; йолоп, дурень», [пρίдолоб] «граділь», [прóдолоб] «тс.» Нед;— р. [долóбка] «стежка», ч. *dłabati* «довбати»;— похідні утворення від псл. *dolb-, пов'язаного

чергуванням голосних з *d^blb- «довбати». — Див. ще довбáти.

долóвня «здобич» Ж;— очевидно, пов'язане з дієсловом *ловíти*; пор. ч. *dolov* «закінчення лову». — Див. ще до¹, ловíти.

доломáн «гусарський мундир, розшитий галунами», [долмáн, даламáн] «тс.», ст. *доломанъ* «короткий гусарський плащ» (XVII ст.), *даламанъ* (XVIII ст.);— р. *доломáн* «гусарська куртка», *долимáн, дóлмáн* «тс.», п. *dołoman* «короткий військовий плащ; угорська куртка, обшита смушком», *dołaman, dołman, dolman, dołoma* «тс.», ч. *dolomán* «угорський військовий мундир з галунами», *dolman*, слц. *dolomán* (заст.) «тс.», болг. *долмáн* «старовинний чоловічий одяг з грубої матерії», *доламá*, м. *долáма* «тс.», схв. *дóлама* «каптан; доломан», [долиман], слн. *dolman* «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. *dolaman, dolama* «верхній одяг яничар» утворено від дієслова *dolamak* «закутувати, обгортати», спорідненого з аз. туркм. *дола-*, чаг. *тула-* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 525—526; Горяев 94; Корш ИОРЯС 8/4, 44; Brückner 92; Kopaliński 230; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138; БЕР I 409; Младенов 138; Skok I 423; Mikl. EW 47; TEL I 286; Lokotsch 42; Егоров 235.

доломíна «домовина» Ж;— результат деетимологізації слова *домовíна* та, можливо, зближення першої частини з *діл* (*дóлу, дóлів*). — Булаховський Мовозн. 8, 1949, 49. — Див. ще домовíна.

долóня¹, [долóнь ВеУг, ладóня Ж], *долóшка*, [долонíстий] Ж, *долóнный, долóнчатий, долонювáтий*, [на́долонка] «нашивка на долоні рукавиці», [на́долончити] «нашити надолонки»;— р. *ладóнь*, [дóлóнь], бр. *далóнь*, др. *долонь*, п. *dłoń*, ч. слц. *dłañ*, вл. нл. *dłóń*, полаб. *dlan*, болг. м. *длан*, схв. *длáн*, слн. *dłán*, стсл. *длань*;— псл. *dolpъ «долоня»;— споріднене з лит. *dėlna, dėlnas*, лтс. *dėlpa* «тс.»; дальші зв'язки непевні; зіставлялося з псл. *dolъ* «діл, заглиблення», пор. п. заст. *dolina reki* «долоня» (Sławski I 147—148; Mühl. —Endz. I 454), з лит. *dilti* (*dilti*) «стиратися, сточуватися», лат. *dolāre* «обробляти» та ін. (іє. *del-

«відтинати, обробляти» (Walde—Hofm. I 364—366; Pokorny 195), з іє. **der-* «дерти» (Brückner 89), з гр. *δέντρο* «долоня, заглиблення», двн. *tenag* «долоня» (Machek ESJĀ 120; Otrębski Idg. Forsch. 75); укр. [ладб́ня], р. *ладб́нь* виникли внаслідок метатези.— Критенко Вступ 542; Фасмер I 526; II 448; Преобр. I 185; Горяев 92; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 102; Schuster—Sewc I 151—152; БЕР I 399; Skok I 417; Bezlaj ESJĀ I 104; ЭССЯ 5, 64; Sł. prasł. IV 65—66; Bern. I 208; Meillet Études 455; Mikl. EW 47.

[долб́ня²] «тік, вирівняне і сильно втопане місце, де молотять» Я;— р. [долб́нь] «тік; рівне і тверде місце», [долб́нишки] «молотильники»;— пов'язане з *долб́ня¹* і виникло, мабуть, внаслідок перенесення назви; якщо припустити, що *долб́ня¹* пов'язане з *діл*, псл. *doľ* (пор. Sławski I 147—148), то в *долб́ня²* могло зберегтися давніше значення («рівне місце»); припускається й можливість протилежного напряму розвитку значень: «пласке, низьке місце» (>«тік») >«долоня (частина руки)» (ЭССЯ 5, 64).— Фасмер I 526; Mikl. EW 47.— Див. ще *долб́ня¹*.

долотб́, [долотковб́тий] Ж, [долотб́ти] «довбати» Ж;— р. *долотб́*, бр. *дб́лата*, др. *долотити* «довбати», п. *dłuto*, ст. *dłoto*, ч. слц. *dláto*, вл. *blócko*, нл. *blótko*, болг. *длетб́*, [длб́то], м. *длб́то*, схв. *длїб́то*, слн. *dléto*, цсл. *длато*;— псл. *dolto (*delto) < *dolbto (*delbto) «долото, інструмент для видовбування», віддієслівний іменник на -to (пор. аналогічні *пўто*, *сїто*), пов'язаний з *dʹlbtī «довбти»;— споріднене з прус. *dalptan* «долото», лит. *dálba* «довбня».— Трубачев Рем. терминолог. 154; Варбот Этимология 1965, 110; Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189; Горяев 94; Sławski I 149; Brückner 89; Machek ESJĀ 120; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; Schuster—Sewc Probeheft 22; БЕР I 399—400; Младенов 128; Skok I 417—418; Bezlaj ESSJ I 104; ЭССЯ 5, 60—61; Bern. I 208; Trautmann 54—55; Топоров 291—294.— Див. ще *довб́ати*.— Пор. *долобкув́ати*.

долуб́ати «длубати», [долуб́ай] «огірок, видовбаний курами», [долуб́айка]

«тс.»;— бр. [долуб́аць] «довбати»;— пов'язане з псл. *dolbati «довбати», звідки закономірною формою мало б бути **долуб́ати*; -у- з'явилося, очевидно, під впливом запозиченого з польської мови *длуб́ати* або під впливом *колуп́ати*, *луп́ати*.— Див. ще *довб́ати*.— Пор. *долобкув́ати*.

дб́ля¹ «частина; талан», *дб́лька* «(анат.) мигдалик; [ділянка поля ЛЧерк]», *дб́льник* «вид тонічного вірша», [безд́лля, безд́льний], *безд́лець*, *безд́лля*, *безд́льний*, *безд́льник*, *здб́льний*, *здб́льщина*, *знедб́лений*, *знедб́лити*, [недб́лець] «бездолець» Ж, *недб́ля*;— р. бр. *дб́ля*, др. *доль*, п. *dola*, ч. *dola* (з рос.), ст. *dole*, слц. *doľ'a*, схв. ст. [дол(а)];— псл. *dolja «частина», пов'язане з *dēliti* «ділити»;— споріднене з лит. *dalis* «частина», [dalià] «тс.; доля, щастя», *dalýti* «ділити», лтс. *daļa*, [dalis] «частина», дінд. *dalam* «тс.; шматок, половина», *dálati* «тріскається, розривається», снн. *tol*, *tolle* «гілка, дюйм», свн. *zol*, *zolle* «колода, кляп, дюйм» (з **dʹlno-*), лат. *dolāre* «обробляти, обтісувати»; до семантики («частина» > «доля») пор. р. *удб́л* «доля», *уб́часть* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; ЭССЯ 5, 62—63; Sł. prasł. IV 81—82; Bern. I 209—210; Būga RR I 437; Trautmann 44; Mühl.—Endz. I 435.— Див. ще *діл́ти*.— Пор. *долб́ати*.

[дб́ля²] (бот.) «молодило, *Sempervivum globifegum*»;— пов'язане з *дб́ля¹*; мотивація назви не зовсім ясна; назва могла бути зумовлена народним уявленням про те, що рослина приносить щастя (пор. іншу назву цієї рослини *молодїло*).— Див. ще *дб́ля¹*.

[дольчиця] «варення» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *дулчб́цэ* «варення, ласощі» утворене від прикметника *дўлче* «солодкий», що походить від лат. *dulcis* (<**dʹlkcī-*) «тс.», яке зіставляється з гр. *γλυκός*, вірм. *k'ałcɛ* «тс.».— Vrabie Romanoslavica 14, 139; DLRM 265; Walde—Hofm. I 379—380.

дб́ма;— р. бр. м. схв. *дб́ма*, др. *дома*, п. [doma], ч. слц. вл. нл. *doma*, полаб. *dūmo*, болг. *домб́*, слн. *domá*, стсл. *дома*;— псл. *doma*, відмінкова форма

від domъ «дім»; здебільшого розглядається як давня форма місц. в. одн. domō(u) від основ на -u (Ильинский РФВ 74, 134; Holub—Kop. 104; Hujer IF 23, 154; Zubatý AfSlPh 14, 150; Bern. I 210; Meillet Etudes 241); висловлювалося припущення й про те, що це форма родового відм. одн. (Brugmann Grundriss II 2, 696; Vopdrák II 4—5), аблатива одн. (ЭССЯ 5, 66—67) або наз.-знах. в. мн. (Skok I 424); менш обгрунтоване зіставлення з дінд. amā < *oma «дома», де початкове d могло з'явитися під впливом domъ «дім» (Machek ESJČ 123; Zubatý St. a čl. I 2, 86—87).—Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Holub—Lyer 138; БЕР I 411; Bezlaj ESSJ I 107; Sł. prasł. IV 83—84.—Див. ще дім.

[домаз] «віл, відгодований дома» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з *дóма*, *дім* (пор.).

домáха — див. *дамасцénка*.

Домáха, *Дóма*, *Домáня*, *Домáся* — див. *Дóмна*.

дóмбра (казахський народний музичний інструмент), *домбріст*;— р. *дóмбра́*, бр. *дамбра́*, ч. слц. *dombra*;— запозичення з казахської мови; каз. *домбыра* (музичний інструмент), споріднене з кирг. *домбура*, тат. узб. *дўмбра*, башк. *думбыра* «тс.», виводиться від стягненого перс. *domba bāgге* «овечий курдюк» (Будагов I 566) або від перс. *dānbāgā* (Lokotsch 17).—Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237.—Пор. *дóмра*.

[домигу́н] «ловелас, гульвіса» Я;— очевидно, пов'язане з *мига́ти* в значенні «моргати, підморгувати» (див.).

доміна́нта, *доміна́нтний*, *доміну́ючий*, *домінува́ти*;— р. болг. схв. *доминáнта*, бр. *дамінáнта*, п. ч. слц. *dominanta*, вл. *dominować*, м. *доминáнтен*, слн. *dominánta*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dominánte*, *dominieren*, фр. *dominante*, *dominer*, іт. *dominante*, *dominare* походять від лат. *domināns* (род. в. *dominantis*) «пануючий», *domināre* «панувати, управляти», пов'язаних з *dominus* «пан, хазяїн дому», похідним від *domus* «дім», що відпові-

дає псл. *domъ* «тс.», укр. *дім*.—СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 165—166; Коралиński 231; Holub—Lyer 138; Klein 474; Walde—Hofm. I 367.—Див. ще дім.—Пор. *домініон*, *доміно*^{1,2}.

Домініка;— р. болг. *Домині́ка*, бр. *Даміні́ка*, слц. *Dominika*;— ім'я походить з латинської мови; лат. *dominica* «панська» пов'язане з *dominus* «пан, хазяїн дому».—Сл. вл. імен 238; Петровський 98.—Див. ще *доміна́нта*.—Пор. *Дóмна*.

домініон;— р. болг. м. схв. *доминион*, бр. *дамініён*, слн. *dominión*;— через посередництво англійської мови (англ. *dominion* «володіння, влада») запозичене з середньолатинської; слат. *dominio* (род. в. *dominionis*) «тс.» пов'язане з лат. *dominus* «пан, хазяїн дому».—СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 166; БЕР I 411; Klein 474.—Див. ще *доміна́нта*.—Пор. *доміно*^{1,2}.

*доміно*¹ «вид маскарадного костюма»;— р. *доминó*, бр. *дамінó*, п. ч. слц. вл. *domino*, болг. м. *дóмино*, схв. *дóмино*, слн. *dómino*;— запозичення з французької мови; фр. *domino* «маскарадний костюм» походить від іт. *domino* «довгий одяг ченців; маскарадний костюм схожого крою», що зводиться до лат. *dominus* «пан, хазяїн дому»; назва чернечого одягу *domino* пов'язується з еліпсацією характерного для духовних осіб привітання *Benedicamus domino* «благословляємо бога».—СІС 224—225; Шанский ЭСРЯ I 5, 166—167; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; БЕР I 411; Dauzat 254; Klein 474.—Див. ще *доміна́нта*.—Пор. *домініон*, *доміно*².

*доміно*² (гра);— р. *доминó*, бр. *дамінó*, п. ч. слц. вл. *domino*, болг. м. *дóмино*, схв. *дóмино*, слн. *dómino*;— через посередництво французької мови запозичено з італійської; іт. *domino* «пан» походить від лат. *dominus* «пан, хазяїн дому»; мотивація назви загальноприйнятого пояснення не має; за різними версіями, гру названо *domino* через схожість забарвлення камінців цієї гри до маскарадного костюма (Dauzat 254), через те, що той, хто першим викладає всі свої камінці, проголошується

паном гри (Kluge—Mitzka 138), або за прізвищем гаданого винахідника гри італійського аббата Доміно (Брокгауз—Ефрон 16, 613).—СІС 224—225; Шанський ЭСРЯ I 5, 166; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; БЕР I 411; Klein 474.—Див. ще домініанта, домініо¹.

домітувати — див. мітити.

Домка, Домця — див. Домна.

домкрат; — р. домкрат, бр. дамкрат; — запозичене з голландської мови (можливо, через посередництво німецької, пор. н. Daumkraft «домкрат»); гол. doemtekracht «тс.» є складним словом, у якому перша частина doemte ідентична норв. [dumte, domte] «кут, клин в отворі дверей чи вікон», свн. doim «клин, втулка», а друга частина є словом kracht «сила», що відповідає нвн. Kraft, двн. kraft, англ. craft «тс.», які пов'язуються з іє. *geḡ- «вертати, крутити, намотувати», поширеним формантом -r- (*geḡr- : *g(e)ḡr-). — СІС 225; Шанський ЭСРЯ I 5, 167; Фасмер I 526—527; Горяев 94; Matzenauer 386; Kluge—Mitzka 398; Falk—Topr 148. — Пор. банькрат.

домна, доменник, доменщик, доменный, піддоменник; — р. бр. домна, др. дѣмъница «домна»; — пов'язане з псл. dъmъ, dqtі «дму, дути» (пор. вираз задѣти домну). — Шанський ЭСРЯ I 5, 167; Фасмер I 528; Горяев Доп. 11, Доп. 2, 10; ЭССЯ 5, 182; Matzenauer 7, 168. — Див. ще дмухати, дуги¹. — Пор. дѣмня.

Домна, Домніка, Домнікія, Дома, Доманя Я, Домася, Домаха, Домка, Домця, ст. Домна «пані» (1627); — р. Домна, Домніка, Домнікія, бр. болг. Домна, стсл. Домна; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δομνίκα) запозичено з латинської мови; лат. Domna утворене на основі іменника domna (domina) «пані», форми жін. р. до dominus «пан, хазяїн дому». — Сл. вл. імен 238; Беринда 201; Петровский 98. — Див. ще домініанта. — Пор. Домніка.

домовіна «труна; могила», [дововіна, дугуліна] ЛЧерк «тс.»; — р. [домовіна] «труна», бр. дамавіна, п. domowina «тс.»; — утворене від дім; висловлю-

валася думка, що це евфемізм (Фасмер I 528; Bern. I 210); пор. інші утворення від дім з тим же значенням: р. [домовіце, домовьє], бр. [дамбука] «могила», а також характерну форму, що виникла в результаті деетимологізації, — укр. [довгоміна]. — ЭССЯ 5, 70; Булаховський Нариси 52. — Див. ще дім.

домонтар (заст.) «домосід», домонтарство, домотур, ст. доматуръ (XVII ст.); — очевидно, виникло на основі запозичення з польської мови; п. domator «домосід» утворене від dom «дім», що відповідає укр. дім, за допомогою латинського суфікса -(t)or; пор. болг. домошар «домосід», домашар «тс.». — Див. ще дім.

домочадець; — р. домочадець, бр. дамачадзець, др. домочадьць, болг. домочадие, схв. domochedac; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. домочадьць утворене з основ слів домъ «дім», що відповідає укр. дім, і чадо «дитина» як кальку гр. οἰκογενής, що складається з основ іменників οἶκος «дім» і γένος «нащадок». — Шанський ЭСРЯ I 5, 169; Младенов 139. — Див. ще дім, чадо.

домра (російський народний музичний інструмент); — р. домра, бр. домра, п. ч. domra (з рос.); — запозичення з тюркських мов; уйг. ног. тув. хак. домра (музичний інструмент) відповідає каз. домбыра, кирг. домбура «тс.». — Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237. — Див. ще домбра.

дон, донна, донья; — р. бр. болг. схв. дон, п. ч. слц. don, слн. dōn; — запозичення з іспанської мови; ісп. don «пан», як і іт. don «тс.», походить від лат. dominus «тс.». — СІС 225; Kopaliński 232; Holub—Lyer 138. — Див. ще домініанта.

Донат, ст. Донатъ «дарованийий» (1627); — р. Донат, бр. Данат, ч. ст. Donat, слц. Donát, вл. Natuš, стсл. Донатъ; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δοῦνᾶτος) запозичено з латинської мови; лат. Donatus утворене на основі дієприкметника donatus «подарованийий», пов'язаного з donare «дарувати», що походить від donum «подарунок», спорідненого з дінд.

dānam «дарунок, пожертвування», кіпр. dawn «дар», стсл. дань (іє. *dōnom, похідне від *dō- «дати»).—Сл. вл. імен 208; Беринда 201; Петровский 98; Walde—Hofm. I 371—372.—Див. ще **дати**.—Пор. **дóнор**.

до-нащаду — див. **дощаду**.

[донігатися] «втомитися, знаходитися»;— неясне.

[донка] (бот.) «пшениця-арнаутка, Triticum vulgare variet.» Мак;— можливо, пов'язане з назвою р. *Дон*, пор. інше найменування цієї ж рослини *кубанка*.

[дóнник] (бот.) «буркун, Melilotus Adans, Melilotus officinalis; яловець козацький, Lupinus sabina L.»;— р. *дóнник* «буркун; таволга, Spiraea ulmaria L.; зозулинець, Orchis militaris L. та ін.», *донная трава* «буркун»;— пов'язується з др. *дъна* (хвороба), р. [дóнна] «тс.», оскільки буркун використовувався як лікарська рослина (Меркулова Очерки 85—86; Анненков 212); не виключено також, що слово виникло внаслідок деетимологізації та зближення на основі звукової подібності з *дно*, *дóнный* іншої назви цієї ж рослини р. *дóйник*; (тоді р. *донная трава* може бути результатом видозміни назви *дойная трава*), оскільки буркун — прекрасна кормова рослина з молокогінними властивостями (пор. Кримський Звенигородщина 347; Анненков 213; Шейк. I 137); зіставлялося також безпосередньо з *дно* та з р. *дъялина* (Горяев 94; Доп. 2, 10).— Див. ще **дénниця**¹, **доїти**.

дóнор (мед.), *дóнорство*, *дóнорський*;— р. *дóнор*, бр. *дóнар*;— запозичення з англійської мови; англ. donor «жертвувач, донор» утворено на базі лат. donāre «дарувати, жертвувати», етимологічно спорідненого з donum «подарунок», dāre «давати», псл. dati «дати», укр. *дати*.—СІС 225; Шанский ЭСРЯ I 5, 169; Skeat 179.—Див. ще **дати**.—Пор. **Донат**.

[допéньгати] «доплентатися, пришкандибати; насилу донести, дотягти щось важке» МСБГ;— експресивне утворення неясного походження; можливо, пов'язане з п. rega «пуга, батіг», що відповідає укр. *пуга* (пор.).

допінати — див. **п'ясті**.

допіру, *допіро*, [допір ВеЗа, допірво, допірва Ж], ст. *допіро* (XVI ст.), *допіро*, *допіро* (XVII ст.);— запозичення з польської мови; п. dopiero (засвідчене з XV ст.), dopiru, dopiro, паралельне болг. *допірва* «тепер», походить із словосполучення *do p'gvъ «ото вперше», де do за походженням є вказівною часткою, паралельною to (te), а *p'gvъ — порядковим числівником, що відповідає укр. *первий*; зникнення v та поява кінцевого o під впливом інших прислівників на o є вторинним явищем.—Лисенко ДБ V 43; Richhardt 9, 43; Sławski I 156; Grückner 94.—Див. ще **до**², **первий**.—Пор. **тепер**.

доповідати, *доповідач*, *доповідна*, *доповідний*, *дóповідь*, *доповідті* — див. **відати**.

допомогті, *домóга*, *допоміжний*, *допомічний*, *допомóга*, *допомочі*, *допомочний* — див. **помогті**.

дóпрік, *допрікати* — див. **прек**.

[допта́ти] «топтати»;— п. deptać, ч. deptati, слц. deptat', нл. [deptaś] «тс.»;— очевидно, псл. *dъbъtati, похідне від *dъb-ati «копирсати (ногою)»; пояснення звукової форми з початковим d- як давнього фонетичного варіанта основи псл. tъpъtati «топтати» (Sławski I 143; Grückner 87) викликає сумнів з огляду на рідкість подібного паралелізму в слов'янських мовах; пов'язувати п. deptać і т. д. з схв. дѣпнѣти «ударяти» (Machek ESJČ 115; Sławski I 143) неможливо через відмінність кореневих голосних (ъ : е).—Мельничук Мовозн. 1975/5, 51.—Див. ще **дбати**, **дйбати**.

[дор¹] «бажання» МСБГ;— запозичення з румунської мови; рум. dor «палке бажання, прагнення; сум, туга; любов» пов'язується з лат. dolor «біль, страждання, туга», dolere «журитися, страждати», яке зіставляється з лтс. dilt «зношуватися», лит. dilti «стиратися, сточуватися».—Ruşcariu 47; Walde—Hofm. I 364.

[дор²] «дуже» (*Дор хочеси побачити мині дитину*) МСБГ;— очевидно, пов'язане з *дор* «бажання»; до розвитку семантики пор. р. (розм.) *страсть хочеться* «дуже хочеться».—Див. ще **дор**¹.

[дóра] (кул.) «паска; проскура; їжа, яку святять на великдень МСБГ», ст. дора «проскура» (XVIII ст.), дара «тс.» (XVI ст.);— р. дорá, др. дора, цел. дора «тс.»;— через посередництво церковно-слов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; гр. δώρα є формою множини від іменника δωρον «дар», що відповідає псл. дагъ, укр. дар.— Пономарів Мовозн. 1973/5, 65; Фасмер I 529; ГСЭ 55; Mikl. EW 49.— Див. ще дар.

Дóра, Дóрця;— р. бр. болг. м. схв. Дóра, ч. слц. слн. Дога;— виникло як зменшувальне до Дáрія, Доротéя, Федóра і под.; пов'язання з гр. δóρων «дар, дарунок» (Сл. вл. імен 238) викликає сумнів.— Петровский 99.— Див. ще Дáрія, Дорофíй, Федóра.

доріkáти — див. ректі.

дормéз «старовинна карета, пристосована для спання в дорозі», [дормéза] «тс.» Ж;— р. дормéз, п. dogmeza, схв. дормеза «тс.»;— запозичено з французької мови через російське і польське посередництво; фр. dogmeuse «тс.» утворене від дієслова dogmir «спати», що походить від лат. dormire «тс.», спорідненого з псл. drēmati, укр. дрíмати.— СІС 225; Фасмер I 530; Sł. wug. obsyeh 58; Walde—Hofm. I 372.— Див. ще дрíмати.

[дóрник] «пробій (стрижень для пробивання дірок)» МСБГ;— р. дорн, п. dornik, dorn, болг. [дóрник, дóрен, дóрна] «тс.»;— через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Dorn «колючка; пробій», двн. dorn «колючка, терен», споріднене з дангл. дфриз. англ. thorn «терен (кущ)», гот. þairnis «колючка», зіставляється з стсл. трънъ, що відповідає укр. тéрен.— СІС 225; Sł. wug. obsyeh 58; БЕР I 413; Kluge—Mitzka 139.— Див. ще тéрен.

[дорнінка] «сокира на довгому топоріщі», [дорненка] «тс.» Ко;— пов'язане з назвою румунського міста Дорна Ватра, звідки такі сокири привозилися.— Грінч. I 426.

[дорóбайло] «стара коробка; обичайка» Ж, [доробáдло] «обичайка; обід решета, сита, бубна» Я, [дорóбалце] «тс.» Мо, [одорóба] «вид рибальської накидки» Дз, [годорóба] «тс.» Дз, [одорóбайло] «ста-

ра коробка; обичайка» Ж, [одорóбло] «тс.» Ж;— р. [доробéйничек] «кришка на діжу, зроблена з лубка або соломи», [доробóк] «козуб, корзина», [дóробья] «козуб з вибитим дном», [доробчáстый] «луб'яний, плетений», [доробíть] «згинати, гнути», [удорóба] «старий, битий горщик», [удорóва] «тс.», бр. [дóраб] «короб», [дарóбка] «коробка», [дарóбкавый, дóрабавый], [дарóбиць] «коробити», др. удоробь «посудина», п. [dogobajto] «обичайка» (з укр.), [dogobadto] «тс.», [drobotka] (частіше мн. [drobotki]) «ясла; вид тетнет», [drabka] (частіше мн. [drabki]) «тс.», ч. [nádrablí] «посуд, начиння», nádrabí «посуд; сита», [nádrabelí] «меблі», вл. draby «старі річі, лахміття»;— псл. *dorb(a) «посудина» (спочатку, можливо, плетена);— споріднене з двн. zegben «крутитися», дінд. dṛbháti «зв'язує, в'є, плете», sán-darbháñ «в'язанка, жмуток, віхоть», ав. dægəwðə «вузол м'язів; м'язи»; іє. *dorbh-/derbh-/dṛbh- «плести, крутити», звідки також псл. *dṛba, укр. дéрба.— Трубачев Рем. терминолог. 238—241; Фасмер I 530; Преобр. I 179, 191; Горяев 94, Доп. 11; Machek ESJČ 125; ЭССЯ 5, 74; Sł. prasł. IV 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Bern. I 211, 254; Pokorný 211—212.— Пор. дéрба.

дорóбало (знев.— про громіздкий предмет або незграбну, товсту людину), дорóбло «тс.», [одорóба] «нерозторопна людина» Дз, [годорóба] «тс.» Дз, одорóбало «великий громіздкий предмет; незграбна людина», одорóбло «тс.»;— п. [dogobajto] «незграбний предмет» (з укр.), [dogobadto] «тс.»;— очевидно, пов'язане з [дорóбайло] «стара коробка; обичайка» (див.).

дорóга, доріжжа, [дорóжка] «різновид вишивки» Я, дорóжник «спеціаліст з будівництва і експлуатації доріг; [(бот.) подорожник, Plantago lanceolata L.]», [дорóжне] «мити на провезення тютюну» Я, дорóгою (присл.), [доріжний], дорóжній, [дорожиний] «зручніше (добиратися), більше по дорозі», бездоріжжя, [бездорóжжя], бездоріжній, бездорóжній, здорóжений «стомлений; дорогою», здорóжити «стомити в дорозі», [надорóжний] Ж, подоріж, [подоріжець] Нед, [подоріжжя], [подоріжник] «(бот.)

подорожник великий, *Plantago major* L. ВеНЗн, Мак; (орн.) жайворонок чубатий, посмітюха, *Galerida cristata* L. ВеБ», *пóдорож*, [пóдорóже] Нед, *пóдорожáнин* «мандрівник», [пóдорóжний] Нед, *пóдорóжник* «тс.; (бот.) *Plantago*; (орн.) (у виразі *сніговий п.*) пуночка, *Plectrophenax nivalis* L.; [дорожній щоденник], *пóдорóжникові* (бот.), [пóдорóжничий] ВеЛ, *пóдорóжній*, *пóдорóжня* (субст.) «дорожній документ», *по-дорóжньому*, *пóдорóжувати*, *пóдорóжчизна* (заст.) «платня за проїзд по дорозі», *придорóжній*, *роздорóжся*, *рóздорóж*, *уздорóжся* КІМ; — р. др. *дорóга*, бр. *дарóга*, п. *droga*, [dróga], ч. *dráha* «вигін; дорога», [draha] «слід ноги», слц. *dráha* «дорога», вл. *dróha*, *droha*, нл. *droga* «тс.», болг. *дрáга* «спуск, спади́на, пологість», схв. *дрáга* «вузька затока; долина, ущелина; (ст.) дорога», слн. *drága* «рівчак, канава; западина; дорога», стсл. *Драга* «долина, западина»; — псл. *dorga «заглиблення, борозна, рівчак», вважається спорідненим з *dʰgati «дергати, тягти, рвати», звідки й укр. *дéргати*; у такому разі первісне значення було «розчищене в лісі місце»; менш переконливо зіставлялося (Skok I 429; Trautmann 45; Persson Beitr. 492; Pokorny 257) із шв. [dråg] «довга вузька западина в ґрунті, низина, долина», норв. [drag] «тс.; стежка, слід тварини», гот. *dragan* «тягти», дісл. *draga*, дангл. *dragan*, англ. *to draw* «тс.» (<іє. **dherāgh-* «тягти»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 530; Улукханов ЭИРЯ II 155; Варбот Этимология 1965, 134; Куркина Этимология 1968, 100; Преобр. I 191; Горяев 94—95, Доп. 2, 10; Sławski I 167; Brückner 97; Machek ESJČ 125; Holub—Kop. 105—106; БЕР I 418; Bezlaј ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 74—75; Sł. prasł. IV 113—115; Bern. I 212; Meillet Études 253; Mikl. EW 49. — Див. ще *дéргати*.

дорогий, *дорогувати*, *дорóжчий*, [дорóжній] «дорóжничча», [дорóжитня] Ж, *дорóготова* «тс.», [дорóгуля Я, дóрож Лекс-Пол, *дорóжнєта*], *дорóжнєча*, [дорóжнєня], *дорóжшати*, *дорóжити*, *дорóжитися*, *дорóжчати*, [дорóжшати], *здорóжувати*, *предорóгий*; — р. *дорóгой*, бр. *да-*

ragi, др. *дорóгыи*, ч. слц. *drahý*, п. нл. *drogi*, вл. *drohi*, болг. м. *драг*, схв. *дрáг*, слн. *drági*, стсл. *Драгъ*; — псл. *dorgъ «дорогий»; — зіставлялося з лтс. *dārgs* «тс.», прус. *Darge* (власне ім'я), проте не виключене їх запозичення з слов'янських мов (див. Brückner 97—98); дальші зіставлення ще більш непевні: лит. *dorà* «добре, корисно», *deřėti* «бути вартим, корисним, годитися», лтс. *deřėt* «годитися, наймати», ірл. *dġr* «належний», *dġre* «обов'язок, належне», дінд. *ā-driyatē* «враховує, ставиться з повагою», *ā-drtaḥ* «поважний, шанований»; малоймовірна спорідненість з гр. *στέρω* «люблю» (з заміною *d >sd >st* — Machek ESJČ 125). — Шанский ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 531; Преобр. I 191—192; Горяев 95; Sławski I 168; Holub—Lyer 140; Holub—Kop. 106; БЕР I 417—418; Младенов 151; Skok I 428—429; Bezlaј ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 77; Sł. prasł. IV 119—121; Bern. I 213; Mikl. EW 49; Trautmann 45; Mühl.—Endz. I 448.

[*дорóжба*] «аукціон» Ж; — ч. слц. *dražba*, схв. *дрáжба*, слн. (заст.) *drāžba* «тс.»; — пов'язане з *дорогий*; утворене, можливо, за зразком ч. слц. *dražba*, пов'язаного з *drahý* «дорогий», що відповідає укр. *дорогий*. — Holub—Kop. 106. — Див. ще *дорогий*.

[*дорóта*] «товста кишка (зокрема, свині)» Ж, [дорóтна] (у виразі *д. кишка*) ВеНЗн; — запозичення з західнослов'янських мов; п. [dorota] «свиняча товста кишка, вживана для приготування ковбаси», [dorka] «тс.», ч. *dorota* «ковбаса, начинена кров'ю або кашею», слц. *dorka* «ліверна ковбаса» виникли з жіночого імені *Dorota*, що відповідає чоловічому *Dorotej*, *Doroteus*, укр. *Дорофій*; до вживання особових імен на позначення нутрощів тварин та їжі з них пор. п. *maciek* «свиняча тонка кишка, вживана для приготування ковбаси» (із зменшувальної форми до чоловічого імені *Maciej*, *Mateusz*), ч. [kateřina] «ковбаса з товстої кишки», [barbora] «тс.», [martin] «ковбаса з шлунка» і под. — Brückner 94, 317; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138. — Див. ще *Дорофій*.

Дорофій, *Доротей*, *Дорохтей*, *Дорош*, *Дорошенко* Пі, *дорошенківщина*

(іст.), *Доротѣя, Дорѡта, Дѡра*, ст. *Дорофѣи* (1473); — р. *Дорофѣй*, бр. *Дарафѣй*, др. *Дорофѣй*, п. ч. *Dorota*, слц. *Dorotej*, болг. *Доротѣй*, схв. *Dogotej*, *Doroteuŝ*, слн. *Dogoteja*, стсл. **Дороѡѣи**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. *Δωρόθεος* утворене з основ іменників *δῶρον* «дар», що відповідає псл. *darъ*, укр. *дар*, і *θεός* «бог», спорідненого з псл. *дѣнь*, укр. *день*; загальне первісне значення імені — «дарований богом» (пор. відповідне укр. *Богдан*). — Сл. вл. імен 208; Петровский 99. — Див. ще *дар*, *день*. — Пор. **Федір**.

[дорш] (іхт.) «навага; страва з неї» Я; — р. *дорш* «тріска», п. *dorsz* «тріска; м'ясо тріски», вл. *dorŝ* «тріска»; — через посередництво польської та німецької мов (н. *Dorsch* «тріска, навага») запозичене з давньоісландської; дісл. *forŝkr* «тс.» споріднене з н. *dogren* «сохнути, в'янути», *dürr* «сухий» (назва риби зумовлена, очевидно, тим, що її в'ялили); не виключена також можливість зв'язку з укр. *тріска́*. — Горяев 95; Sl. wug. obcsuch 158; Kluge—Mitzka 139. — Пор. *тріска́*.

доса́да «незадоволення, смуток», [доса́дник] «той, хто досаждає» Ж, *доса́дливий, доса́дний, доса́дувати*, [доса́джувати] Я, *досаждáти*; — р. болг. *доса́да*, др. *досада*, схв. *дѡсада* «нудьга», стсл. *досада* «огуда, ганьба, образа»; — префіксальне утворення, пов'язане з дієслівним коренем *сад-* (з псл. *saditi* «садити»); до семантики пор. [долега́ти] «дошкуляти, допікати; наполягати», н. *zusetzen* «досаждати»; зіставлялося також з дінд. *śādra* «страждання, біль, горе», гр. *κῆδος* «журба», гот. *hatis* «ненависть» (Горяев Доп. 11). — Булаховський Труды ИРЯ I 173; Фасмер I 531; БЕР I 414; Младенов 147; ЭССЯ 5, 80—81. — Див. ще **до¹**, **сад**. — Пор. **надса́дїти**.

досвѣд, *досвѣдченість*, [досвѣдченнѣя] «переконання», *досвѣдний* «заснований на досвіді», *досвѣдний* «досвідчений», [досвѣдчаний] «тс.» Ж, *досвѣдчений*, [досвѣдїти] «заснати, переконатися», [досвѣдчїти] «тс.» Г, Ж, [досвѣдчáти] «свідчити; узнавати; доводити», [досвѣдчáтисѣя] «по-

силатися на чие-небудь свідчення; переконуватися», [досвѣдчитисѣя] «переконатися, дізнатися», *недосвѣд*, *недосвѣдний*, ст. *досвѣдчати* «підтверджувати доказами (XIV ст.); випробовувати, дізнаватися (XVI ст.)», *досвѣдчити* «підтвердити» (XVI ст.); — бр. *дасвѣдчаны* «досвідчений»; — очевидно, є зворотним утворенням від запозиченого з польської мови *досвѣдчений* (*досвѣдчити*); п. *doświadczony* пов'язане з дієсловом *doświadczyc* (пор. вл. *doswѣdčować* «засвідчувати»), що є префіксальним утворенням від *świadek* «свідок» (первісно «знаючий»), похідного від *wiedzieć* «знати, відати», яке відповідає укр. *відати*. — Brücker 535; Sl. prasł. IV 149. — Див. ще **до¹**, **відати**. — Пор. **свідок**.

[досвѣдки] «до побачення» Я; — очевидно, пов'язане з р. *до свідання*, де *свідання* є префіксальним утворенням від дієслова *відеть*, що відповідає укр. *відїти*. — Див. ще **до¹**, **вид**.

досить «достатньо; багато; [задоволення] Я», *досїта* «до повної ситості, до повного задоволення», [до сити] Ж, *здобсїть* «цілком достатньо», *предбсїть* «тс.»; — р. [дбсїть] «доволі, достатньо», *дбсїта* «до ситості», [дбсїти] «тс.», бр. *дбсїць* «достатньо», др. [досїти] «до ситості; досить», п. *dosyc* «доволі, достатньо», ч. слц. *dosyta* «до ситості; достатньо», вл. *dosyta*, болг. *дбсїта*, схв. *дбсїта*, стсл. **до сыти** «тс.»; — псл. *do syti* «до ситості», сполучення прийменника *do* «до» та род. в. іменника *syty* «ситість», пов'язаного з *syty* «ситий»; до розвитку значення пор. лат. *satur* «ситий»: *satis* «досить, доволі». — Фасмер I 532; Sławski I 157—158; Brücker 94; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 139; Holub—Kop. 103; Bezlaj ESSJ I 108—109; ЭССЯ 5, 86—87; Zubatý St. a čl. I 1, 102—108. — Див. ще **до¹**, **сїтий**.

досі, [дбсї] Ж, Я; — очевидно, виникло з словосполучення *до себ поры чи до себ добы*. — Див. ще **до¹**, **сей**. — Пор. **дбкі**, **дбти**.

[досіль] «досі», [доселїшній] «дотеперішній» Ж; — р. *досель*, *доселе*, бр. [дбсиль], *досїля*, *дбсїоль*, *дасїоль*, др. *досель* «до цього часу», п. [dosiela], ч. [dosell], слц. *dosial'*, нл. [dosall], схв. *дд*

селе, *дослѣ*, слн. *doslěj*, *doslê*, стсл. *доселѣ*, *досели*; — псл. *doselě*, результат злиття прийменника *do* «до», вказівного займенника *se* «це» і частки *lě* (чи вказівного прислівника *selě*). — Шанський ЕСРЯ I 5, 172; Фасмер I 531; ЭССЯ 5, 81. — Див. ще *до*¹, *ле*, *сей*. — Пор. *докіль*.

доскона́лий, [*доконáлий*] Ж, *доскона́льний*, [*досконáнный* Ж, *доскона́льство* Ж], *удоскона́лення*, *удоскона́лити*, *удоскона́лювач*, ст. *доскональий* «довершений; цілковитий; чудовий» (XVI ст.); — р. *досконáльний* «справжній, точний», бр. *дасканáлы* «довершений; детальний»; — запозичення з польської мови; п. *doskonały* «прекрасний, ідеальний», як і ч. слц. *dokonały* «довершений», нл. *dokopały* «тс.», є префіксальним утворенням від дієслова псл. *konati* «закінчити, виконати», що відповідає укр. *конáти*; первісне значення «завершений, виконаний, викінчений». — Москаленко УІЛ 31; Шанський ЕСРЯ I 5, 173; Sławski I 157; Brückner 252. — Див. ще *до*¹, *з*³, *конáти*.

[*доску́ка*] «скука» Я; — результат контамінації слів *доку́ка* та *ску́ка*. — Див. ще *до*¹, *кучити*, *ску́ка*.

доску́ла, *доску́лити*, *доску́лювати* — див. *дошкúлити*.

дослі́д, *дослі́дження*, *дослі́дник*, *дослі́дництво*, *дослі́дний*, *дослі́дний*, *дослі́дничий*, *дослі́дницький*, *дослі́дчий*, *дослі́дити*, *дослі́джувати*, *дослі́дувати* (юр.), *піддослі́дний*; — р. [*дослѣд*] «ходіння слідом», бр. *дослед* «дослід», п. *dośledzenie* «тс.», *dośledzić* «дослідити», вл. *doslédzić* «тс.»; — префіксальне утворення від *слі́дити*, пов'язаного із *слі́д*; можливо, є калькою р. *иссле́дование*, *иссле́довать* чи п. *dośledzenie*, які, в свою чергу, відповідають словотворчій моделі фр. *investigation*, що походить від лат. *investīgātio* «тс.», пов'язаного з лат. *investīgāre* «дослі́джувати, відшукувати по слідах», утвореним з префікса *in-* «на-, в-» і основи іменника *vestīgium* «слід». — Див. ще *до*¹, *слі́д*.

[*досóвкати́ся*] «доплентатися, добратися»; — експресивний варіант до дієслова *досóватися*, префіксального утворення від *сóватися*. — Див. ще *до*¹, *сóва́ти*. — Пор. *сóвгати́ся*, *сóвдати*.

[*доспино́вувати́ся*] «добиватися перемоги в суперечці, обстоювати свою думку, доводити» Ме; — очевидно, експресивне утворення на основі дієслова [*допина́тися*] «дотягатися, домагатися чогось», що є префіксальним утворенням від *пну́ти́ся*. — Див. ще *до*¹, *п'я́сті*.

до́спіх — див. *спіти*.

[*до́ста*] «досить, доволі», [*дост* ВеБ, *пóдост*] «тс.»; — бр. *досць*, п. *dość*, ч. *dost*, *dosti*, слц. *dost'*, заст. [*dostil*, вл. нл. *dość*, полаб. *düst*, болг. м. *до́ста*, схв. *дѣста*, заст. *dost*, *dosti*, слн. *dōsti*; — не зовсім ясне; найімовірніше, пов'язане з *до́сцить*, *до́сцита*, де кореневий голосний міг зникнути, зокрема, під впливом слова *dostati* «вистачити» (Sławski I 158, проти БЕР I 415); реконструюється також псл. *do sьti, аналогічне до *syti*, де *sьть і *syть* мають бути однокореневими словами з різними ступенями чергування голосного (ЭССЯ 5, 86—87; Zubatý St. a čl. I 1, 105—107); менш переконлива реконструкція псл. *do sti, де *sti пов'язувалося з іє. **es-* (*s-*) «бути» і зіставлялося з ав. *aiwištiš* «вивчення (святого письма), літургічне читання», пра-*stiš* «мешкання», лит. ар-*stūs* «рясний, багатий» (Zubatý тж). — Pjinskij AfSlPh 28, 460; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 139; Holub—Kop. 103; Младенов 148. — Див. ще *до*¹, *сі́тий*. — Пор. *до́сцить*.

до́сталь «доволі, достатньо», *недо́сталь*, *удо́сталь*, ст. *досталь* «решта, залишок» (XVI ст.); — р. [*до́сталь*] «залишок», [*вдо́сталь*] «зовсім, до кінця», бр. [*до́сталь*] «тс.», др. *досталь* «зовсім», *достоль* «тс.»; — похідне утворення від псл. *dostati* «вистачити, залишитися». — Див. ще *до́ста́ток*.

[*достарча́ти*] «доставляти, постачати», [*достарчати́*], ст. *достарчити* «тс.» (XVIII ст.); — бр. [*достарча́ць*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *dościerać* є префіксальним похідним від *ścierać*, *ścierać* «вистачити» (засвідчене з XVI ст.), що виникло внаслідок дисиміляції з *ścierać* «тс.», похідного від *ścierać* «стан, власність», пов'язаного з псл. *statъ* «стан; стояння», *stati* «стояти». — Brückner 514. — Див. ще *ста́ти*.

достáток, *достáча*, *достачáння* «поставлення», *достáтком* (присл.), *достáтний*, [достáтбчний Ж, достáтковатий Я], *достачáти*, *достáчити*, [достáткувати Ж, достáтчити Ж], *недостáтність*, *недостáток*, *недостáча*, *подостáток*, *подостáтком* (присл.), *удостáчу*, ст. *достáтокъ* «велика кількість, багатство» (XVI ст.), *достáточний* (XV ст.), *достáтний* (XVII ст.); — р. *достáток*, бр. *дастáтак*, др. *достáти* «вистачити, залишитися», п. ч. *dostatek*, слц. *dostatok*, вл. *dostatk*, болг. *достáтъчен*, м. *достáточен*; — псл. *dostatъкъ, похідне від *dostati* «вистачити», первісно «достояти (до відповідного моменту)». — Шанский ЭСРЯ I 5, 173; ЭССЯ 5, 84—85. — Див. ще до¹, стáти. — Пор. дістáти.

достемéнный «справжній, дійсний», *дестемéніснький* «точно такий», [достéмено] «саме так, точно так», [достомéнно] «тс.», *стемéнный* «дуже схожий», *стемéніснький* «тс.», *стемéнно* «саме так, точно так», *стемéніснько* «тс.»; — очевидно, утворено від прислівника *достомéнно* <*достоімéнно, що походить від *імéнно* «саме (так)» (пов'язане з *ім'я*, пор. також р. *іменно* «тс.»), ускладненого підсилювальним формантом *досто-*. — Див. ще дóсто-¹, ім'я.

дóсто-¹ (перша частина складних прикметників типу *достовірний*, *достопáм'ятний*, має значення «достойний чогонебудь» або підсилює значення другої частини), ст. *досто(чесний)* (XVII ст.); — р. др. болг. схв. *досто-*, стсл. *досто-*; — з'явилося в старослов'янській мові з *достоинъ* внаслідок калькування грецьких складних слів з першою частиною *ἀξιο-* «достойно-», пов'язаною з *ἀξιος* «достойний»: стсл. *достеславьнь* (гр. *ἀξιόπαινος*), цсл. *достовѣрьнь* (гр. *ἀξιόπιστος*), цсл. *достодивьнь* (гр. *ἀξιόθεός*) і под.; пор. також паралельні стсл. *достойновѣрьнь* і цсл. *достовѣрьнь*, цсл. *достойнохвальнь* і *достохвальнь* та ін.; менш обгрунтована думка про те, що *досто-* походить з *дóста* (БЕР I 415), оскільки у старослов'янській мові прислівник *доста* не засвідчений. — Див. ще достóйний.

досто-² (перша частина складних при-

слівників типу *достобіса*, *достоліха*); — результат афективного ускладнення виразів типу *до біса*, *до лиха*, можливо, за допомогою слова *сто* (пор. *сто чортів* і под.).

достóйний, *достóйнство* «позитивна якість; гідність, [посада, звання]» Я, *достóйник* (заст.) «особа, що займає високу посаду, має високе звання» Я, *достóйність*, *удостóити*; — р. *достóйний*, бр. *дастóйны*, др. *достоиньи*, п. вл. нл. *dostojny*, ч. *důstojný*, слц. *dôstojný*, болг. *достóен*, м. *достоен*, схв. *дóстѡжан*, слн. *dostójen*, стсл. *достоинъ*; — пов'язане з псл. *dostojati*, *dostati* «вистачити, бути достатнім» з дальшим розвитком значень «бути відповідним, придатним, гідним»; пор. др. *достоино естъ* «годиться», п. ст. *dostojno (jest)* «тс.», ч. ст. *dostati* «бути гідним, заслужити», схв. *дóстѡжати* «виявитися гідним». — Sławski I 157; Brückner 94; БЕР I 415; Младенов 148; ЭССЯ 5, 85—86; Zubaty St. a čl. I 1, 104—105. — Див. ще достáток.

[достóта] «якість, властивість, характерна ознака; перевага» Ж, [достóтний] «благородний» Ж; — неясне.

достóту «точно, саме так, достеменно», [достóтку, довстóтку, достóку, достóтне] «тс.» Ж, [достóтний] «саме такий, цілком подібний»; — очевидно, результат стягнення і видозміни виразу *до істоти «саме так»; пор. [істóтне] «точно так», [істóтний] «саме такий, дійсний, справжній». — Див. ще до¹, істóта.

дотáція; — р. болг. *дотáция*, бр. *датáця*, п. *dotacja*, ч. *dotace*, слц. *dotácia*, вл. *dotacija*, м. схв. *дотáција*, слн. *dotácija*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *dotation* «дар, внесок», нім. *Dotation* «дар, визначені комусь прибутки» походять від слат. *dōtatio* «дар», утвореного від лат. *dōtare* «давати, дарувати», пов'язаного з *dāre* «давати», що відповідає псл. *dati*, укр. *дати*. — СІС 226; Kopaliński 233; Holub—Lyer 139; Dauzat 255; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще дáти.

дóтеп «жарт», [дотéпа] «здібність, здатність» Пі, *дотéпник*, *дотéпний*, [дотéпувати] Ж, *недотéпа*, [недотéпа] Бі,

[*нестéпний*] «недотепний», [*удотéпленний*] «здібний, талановитий» Нед; — р. *недотёпа* (з укр. ?); — очевидно, походить від псл. *дотърьпъ* «дотичний, вникливий», пов'язаного з *těpati* (<**toip-*) «трясти; бити», збереженим в укр. *tináти*, і з *tipati* «ударяти, дотикати», до якого зводиться ч. *vtip* «жарт, спритність», *důvtip*, слц. *vtip*, *důvtip* «тс.»; відношення сюди ч. *stíbat* «встромляти» (Machek ESJČ 577, 703) неясне. — Матвеева-Исаева УЗ ЛГПИ 92, 100—101; Брандт РФВ 24, 195; Sławski I 158. — Пор. **дóвтіп**.

дóти «до того часу», [*подóти*] «до того місця» Ме; — очевидно, результат еліпсації і злиття словосполучення **до ты(ѣ) поры (добы)*, до складу якого входить прийменник *до* і вказівний займенник *тѣ(у)* «той» у формі род. в. одн. жін. р. — Див. ще **до¹**, **той**. — Пор. **дóки**.

[*дотихчасóвий*] «минулий, досьогочасний» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dotychczasowy*, як і вл. *dotychczasny* «тс.», виникло на основі словосполучення *do tych czasów* «до цих часів», компоненти якого відповідають укр. *до*, *той*, *час*. — Желех. I 202. — Див. ще **до¹**, **той**, **час**.

[*дóтіль*] «до того часу», [*дóтіль* Ж, *дóтля*, *дóтіля* Ж, *дóтоль* Ж] «тс.», ст. *дотуль* (XV ст.); — р. [*дотóле*, *дóтуль*, *дотель*], бр. *датýль*, др. *дотолѣ*, п. [*dotyla*, *dotela*], слц. *dotial'*, нл. ст. *dotul*, схв. *дòтлє*, *дòтолє*, слн. *dotlėj*, стсл. *дотолѣ* «тс.»; — псл. *dotolě*; виникло з прийменника *до* «до» і прислівника *tolě* «стільки», пов'язаного з займенником *tolі* «такий великий», утвореним з займенникових основ *t(o)*- «той» і *l(i)*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 179; ЭССЯ 5, 87. — Див. ще **до¹**, **ле**, **той**. — Пор. **тільки**.

дотлá — див. **тло**.

[*дотóматися*] «додуматися» Мо, [*дотóмкати*] «тс.; збагнути, зрозуміти» Ва; — неясне; можливо, результат контамінації дієслова *додóматися* і іменника [*тумá*] «обман, одурманення, засліплення» або *тумáк* «штовхан».

дохá¹ «вид кожуха з хутряним верхом», заст. *дáха* «тс.»; — р. *дохá*, *дахá*, бр. *дахá*, слц. *dacha* «тс.»; — запозичен-

ня з монгольських мов; пор. калм. *daχp* «кожух вовною назовні», монг. *daqu* «тс.», бур. *daχa*, *daχu* «хутрянний верхній одяг». — Фасмер I 485, 532; Ramstedt 72.

дóха² «місце збору (сектантів)» Я; — неясне.

дохан — див. **догáн**.

дóхнути «гинути, здихати», [*дох*] «падіж» Я, [*дохліна*, *дохля́ка* Я], *дохля́тина*, *дóхлий*; — р. *дóхнуть*, бр. *дóхнуць*, др. *дѣхнути*, п. (z)*dechnąć*, слц. *dochpút'*; — зворотне утворення від *здóхнути*, псл. *izdѣхnѣti* букв. «видихнути (повітря, умираючи)». — Див. ще **дiхати**, **здóхнути**, **зiтхáти**.

[*дохрáпатися*] «дійти, дістатися, доступитися» Ж, [*дохрýпатися*] «тс.» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dochrapać się* «насилу дійти» пов'язане з *chrapać* «хропіти, сапати», спорідненим з укр. *хропіти*, і первісно означало «дійти, важко дихаючи». — Див. ще **до¹**, **хропіти**.

доцéнт, *доцентýра*; — р. болг. м. *доцéнт*, бр. *дацéнт*, п. ч. слц. вл. *docent*, слн. *docènt*, схв. *дòцент*; — запозичення з німецької мови; нім. *Dozent* походить від лат. *docens*, *docentis* «той, хто навчає», дієприкметника від *docere* «учити, пояснювати», спорідненого з гр. *δοξέω* «вважаю, думаю», стсл. *десити* «знаходити», укр. *судóсити* «зустріти». — СІС 226; Koraliński 228; Walde—Hofm. I 331. — Див. ще **судóсити**. — Пор. **дóктор**.

[*доцигонiти*] «догнати» ВеУг; — афективне утворення, можливо, пов'язане з дієсловами [*догóнити*] і *цигáнити*.

дóчка, *дóня*, *дóнька*, *дóця*, [*доч*, *дóчер*, *дочýжна*], *дóньчин*, *дочiрній*, *дóччiн*, *пáдчерка*, *пáдчiрка*, *удочерiти*, *удочеря́ти*; — р. *дочь*, бр. *дачкá*, др. *дѣчи*, п. *сóгка*, ст. *сóга*, ч. *dcera*, ст. *tci*, слц. *dcéra*, болг. *дѣщеря́*, [*дѣщци*], м. *керка*, схв. *кѣй*, слн. *hčí*, стсл. *дѣщци*; — псл. *dьkti, род. в. *dьktere; — споріднене з лит. *duktė* «дочка», прус. *dukti*, дiнд. *duhitá*, ав. *duǵadar-*, гот. *daúhtar*, нвн. *Tochter*, гр. *θυγάτηρ*, вірм. *dustr*, тох. А *skācar*, В *tkācer*; iе. *dhughæter; питання про зв'язок цієї назви з дієсловом, що означає «доїти; годувати

груддю» (пор. дінд. duhitá: duh- «доїти», іє. *dheugh-) остаточно не розв'язане. — Бурячок 36—39; Критенко Вступ 504, 540; Трубачев Терм. родства 54—58; Шанский ЭСРЯ I 5, 180—181; Фасмер — Трубачев I 533; Sławski I 107—108; Brückner 66—67; Machek ESJČ 112; БЕР I 467; Skok II 71; Bezljaj ESSJ I 192; ЭССЯ 5, 178—179; Верп. I 243—244; Mikl. EW 55; Trautmann 62; Топоров 387—388; Fraenkel 110; Pokorny 277.

[дошатрїтися] «натрапити на слід» Ж; — префіксальна форма запозиченого з польської мови дієслова; п. szatrzeć «догадуватися, пізнавати, бачити», szatgać «пригадувати, пам'ятати», споріднене з ч. šefiti «берегти, заощаджувати; (ст.) дивитися, спостерігати; опікуватися», слц. šatrit' «дивитися, спостерігати», зіставляється з лит. skatýtis «оглядатися, зважати», лтс. skaiti «дивитися, уважно проглядати» (Machek ESJČ 606) або виводиться від ір. *xšatraya-, пов'язаного з ав. xšatra- «влада, панування; царство, володіння» (Трубачев Етимологія 1965, 52—53).

[дошєльпатися] «добитися толку» Я; — неясне; очевидно, пов'язане з шолонати «ритися, перебирати», розшолонати «зміркувати, зрозуміти, втямити» (див.).

[дошімрати] «докопатися, дізнатися, догадатися», [дошімратися] «тс.» Ж; — афективне утворення.

дóшка¹, [дóшка] «полиця (у плузі)» ДзАтл II, [дошїна] Ж, дошїаник, дóщечка, дошїаний, дошїатий, [дишковий] Я; — р. дóска, [цка], бр. дóска, др. дъска, п. deska, ст. ска, ч. deska, [deška], ст. dska, deška, слц. doska, нл. ска, болг. дъска, схв. dáska, ст. ска, цка, слн. deskà, dáska, стсл. дъска; — псл. dъska, dъsъska (<*dъskъka), запозичене в праслов'янську мову з латинської, очевидно, через германське посередництво; снідерл. disk «блюдо, стіл», дангл. disc, двн. tisk «тс.», нвн. Tisch «стіл» (спочатку «стіл як дерев'яна плита») походять від лат. discus «круг, блюдо», яке виводиться з гр. δίσκος «диск, круг, блюдо», похідного від дієслова δίκεiv «кидати», етимологічно неясного; голосний ъ у

псл. dъska замість ъ < і відбиває непалатальне германське di; думка про безпосереднє запозичення з народної латини (Kiparsky GLG 112; van Wijk Slavia 15, 232; Sławski I 144—145), як і з грецької мови (Преобр. I 192; Брандт РФВ 18, 30), неприйнятна. — Критенко Вступ 532; Шанский ЭСРЯ I 5, 172—173; Фасмер I 532; Филин Образ. яз. 168; Brückner 88; Machek ESJČ 115; БЕР I 466; Bezljaj ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 184; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 61—63; Stender-Petersen 500; Bern. I 246; Kluge—Mitzka 779—780. — Пор. диск.

[дóшка²] «огорожа» Я; — результат видозміни значення слова дóшка «плоский кусок дерева», зумовленої застосуванням дощок при спорудженні огорож. — Див. ще дóшка¹.

дошкúлити «дійняти, допекти, дати взнаки» УРС, Ж, дошкулýти, [дошкúлити, дошкúлювати] «тс.» Ж, дошкúльний УРС, Г, [дошкúльний], [дошкúла] «докучання, сильний неспокій, біда» Ж; — похідні утворення від іменника скúла «нарив, болячка»; зміна ск > шк, як у скло > шкло, скребти > шкребти та ін. — Див. ще скúла.

[дошкúркий] «болочий, дошкульний»; — результат видозміни форми [дошкúльний] «тс.» під впливом слова шкúр(к)а. — Див. ще дошкúлити.

дош, [дож Л, дождж Л, дорщ, диш Кур], [дожджáник] (зоол.) «дошовий черв'як», [дошáвиця] «дошова вода» ЛексПол, дошівка «тс.», дошовиця «дош», [дошівник] «плащ від дощу», дошовик «тс.; гриб Lycoperdon; дошовий черв'як», дошувáння, [дошáний, дошєвий] Ж, дошїстий, дошовий, дошовитий, дошувáльний, [дошувáтий], дошїти, дошувáти, [бездóжжа, бездошів'я]; — р. дождь, бр. дождж, др. дъждь, п. deszcz, ст. deždž, ч. dešť', ст. dešč, слц. dažd', [dožd], вл. dešč, нл. de(j)šć, полаб. dāzd, болг. дъжд, м. дожд, схв. dāжд, dāжд, слн. dež, [deždž], стсл. дъждь; — псл. *dъždžь, можливо, з давнішого *dъzdjь; — дальші зв'язки точно не встановлені; більшість дослідників (Trubeckoj ZISPh 4, 62—64; Vaillant RES 7, 112—113; Мейе ОЯ 107; Sławski I 145; Specht 16; По-

korpu 185, 227) схиляється до припущення, що це давній композит **dus-dju-* «поганий день», утворений з пейоративного префікса *ie.* **dus-* (пор. ав. *duš-*, дінд. *duṣ-*, *dur-* «погано», гот. *tuz-*, гр. *δυσ-* «не-, недо-») і кореня **dju-* (*djeu-*, *dei-eu-*) «день, світло, небо» (пор. ав. *duav* «небо», дінд. *duu-*, *duauṣ* «тс.», гр. *εὔδιος* «тихий, ясний», *εὐδία* «ясна погода»); зіставлялося також (Bern. I 248; Младенов 115; Преобр. I 188) з дісл. *dust* «пил», снн. *dust*, нвн. *Dust* «тс.», *dusel* «мряка», норв. *dusk-regn* «дрібний дощ», *dysja* «дрібно сіятися» (з *ie.* **dusk-jo-*, **dust-jo-*); пов'язувалося ще з лит. *duzgėti* «дзижчати, гудіти» (Brückner 88; Kořínek 132—133; ЭССЯ 5, 195—197) або з дперс. **duž-* «доїти» (Абаев ИЭСОЯ I 372). — Булаховський Пит. походж. 64; Критенко Вступ 550; Фасмер—Трубачев I 521—522; Machek ESJČ 116; Skok I 385—386; Bezlaĵ ESSJ I 100; Мартынов Язык 48.

[дошáду] «до кінця, зовсім, остаточно» Ж, [до-на́щáду Ж, до-на́щáдку Ж, доощáдку] «тс.»; — прислівникове утворення, до складу якого входить основа *щад* «потомство» (пор. [щáдок], на́щáдок); очевидно, було підтримане в західних говорах впливом з боку п. ст. *do szczeđu* «доценту» (первісно «до потомства»). — Brückner 542. — Див. ще *ча́до*, *щáдок*. — Пор. *дошáду*, *ушэ́нт*.

дошэ́нту «остаточно, до кінця», [до-ушэ́нти] «тс.», ст. *дошэ́нти* (XVII ст.), *дошэ́нту* (1627); — запозичення з польської мови; п. ст. *do szczeđu* «до кінця, остаточно», замість ст. *do szczeđu* «тс.», виникло з форми *do szczaťku* < *do szczaťdku*, яке первісно означало «до потомства». — Булаховський Нариси 31; Brückner 542. — Пор. *дошáду*, *ушэ́нт*.

[до-шэ́рця] «до дна, без залишку, до кінця»; — результат видозміни форми [до-шэ́рця] «тс.» під впливом прислівника *ушэ́рть*. — Див. ще *ушэ́рть*, *шэ́рэць*¹.

[дошэ́вка] (зоол.) «зелена жабка, деревниця, *Hyala arborea*» ВеНЗн; — похідне утворення від *дош*; назва семантично мотивується народною прикметою, за якою стрекотання цих жаб віщує дощ. — Верхратський НЗн 24. — Див. ще *дош*.

*драб*¹ (заст.) «озброєний слуга, піхотинець Ж; бідняк, жебрак; негідник, волоцюга», [драба́ня, драба́ха, драбня́ (зб.), драбу́га, драбу́га] Ж, [дра́бський] Я, Ж, ст. *драбъ* «піхотинець (XVI ст.); зброєносець (XVII ст.)»; — запозичення з польської мови; п. *drab* «нероба, волоцюга», ст. «піший солдат; слуга», як і слц. *dráb* «ландскнехт, наймит; кат, стражник», вл. *drab(ar)* «вершник», походить від ч. *dráb* «розбишака, (ст.) піший воїн, стражник», яке виникло, очевидно, в результаті скорочення форми ч. ст. *drabant* «солдат особистої охорони шляхтича», що зводиться до нім. *Drabant*, *Trabant* «тс.», етимологічно неясного. — Шелудько 30; Richhardt 8, 43; Sławski I 160; Brückner 95; Machek ESJČ 124—125. — Див. ще *драба́нт*.

[драб²] (бот.) «фіалка піщана, *Viola ageraria* L.»; — очевидно, результат перенесення назви *драб* «бідняк, волоцюга» (пор. близьку семантику інших назв різних відмін цієї рослини: укр. *сирітки*, п. *sierotki*, ч. *pětbolesti*, схв. *бос-игологлав*, *сирота*, *сиротица*, *хрома љубица* («крива фіалка»), *удовица*, р. *сороконеудужная*); мотивація перенесення назви неясна. — Див. ще *драб*¹.

драба́нт «солдат особистої охорони», ст. *драбанти*, *драбантовали* «подорожували» (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. *drabant*, *trabant* «піхотинець», можливо, через чеське посередництво (ч. слц. *drabant*, схв. [граба́н(а)т, бараба́н(а)т], слн. *drabant*, *grabant* «тс.») запозичено з німецької; ранне нвн. *Drabant* «піхотинець», нвн. *Trabant* «охоронець, військовий слуга» виводять з свн. *drab*, *trab* «рись», *traben*, *draben* «бігти риссю», нвн. *Trab* «загал маршируючих» (*Vortrab*, *Nachtrab*) (Bern. I 218—219; Фасмер I 533; Brückner 95); цьому суперечить вказівка (Kluge—Mitzka 785; Paul DWb II 620) на походження слова з території Чехії, де воно спочатку означало гуситських воїнів; існує припущення (Mikl. EW 49; Lokotsch 39) про зв'язок слова через посередництво рум. *daraban* з перс. *dārbān* «вартовий» (з перс. *dār* «двері» і *bān* «захисник, володар»); пор. тур. *derbeder* «бродяга, блукач». — СІС 226; Sławski

I 160. — Machek ESJČ 125. — Пор. драб¹.

[драби] «другі коноплі» ВеНЗн; — неясне. — Пор. дріги.

драбина, [дрáба] Я, драбкі «драбини у возі», драбиняк «віз із драбинами», [драбинчáк Я, драбáстий], драбинáстий, драбінний, драбінчáстий, драбиня́стий, [драбній] Ж, драбчáстий, ст. драбина (1624), на драбинчастомъ (XVII ст.); — р. [дрябы] «віз для снопів», бр. драбіна, [драбы] «драбини у возі», п. drabina «драбина, сходи», [drab', drab, drabkal, ч. [drabinal], слц. drabina «тс.»; — псл. drabъ, drabina; — очевидно, споріднене з свн. trappe, treppe «сходи», нвн. Trappe, Treppe «тс.», англ. trap «пастка», як спільне звуконаслідувальне утворення (пор. нім. trappen «тупати, важко йти», лит. drebėti «трястися, тремтіти»); менш переконливе об'єднання (ЭССЯ 5, 100—101) з вл. draby «одяг; лахміття», зіставлення (Brückner 94—95) з лит. dárbas «робота», а також припущення (Karłowicz SWO 129; Шелудько 30) про запозичення з німецької мови; безпідставним є твердження (Witkowski SO 1970/2, 208; Brückner 94) про запозичення української форми з польської мови. — Дзензелівський УЗЛП 52—53; Фасмер I 545; Sławski I 160; Machek ESJČ 105; Sł. prasł. IV 201—203; Bern. I 219; Mikl. EW 49; Kluge—Mitzka 789—790. — Пор. трап.

дрáга¹ «землечерпальний агрегат», дра́гер «робітник на дразі», драгі́рувати «добувати драгою; поглиблювати драгою»; — р. бр. болг. дрáга, п. draga «драга; вид якоря», м. драг «довга палиця, багор», схв. дрáгер «волочильна сітка, трал, землечерпалка»; — запозичено з англійської мови через французьку (фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина», початково «сітка», dragueur «механік на землечерпалці, тральщик») і російську; англ. drag «сітка, гачок, борона, землечерпалка», to drag тягти, волочити, чистити споріднене з дангл. днн. dragan «тягти», дфриз. draga, drega, дісл. traga «тс.», двн. tragan «нести», свн. нвн. tragen «тс.», а також, можливо, з псл. *dorga «дорога», укр. доро́га. — СІС 226; Шанский

ЭСРЯ I 5, 181; Kopaliński 234; РЧДБЕ 214; Bern. I 212, 228; Klein 480, 481, 484; Bloch 232; Dauzat 256; Pokorny 257. — Пор. доро́га.

[дрáга²] «пристрій для відтягування кінцями полови і битої соломи від молотарки» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. дрáгэ «тс.; трал» походить від фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина, волочильна сітка». — Див. ще дрáга¹.

[дрáгаль] «сволок» ДзАтл II, [дрáгар, ѓрагар, ѓрегар] «тс.» тж, ст. дра́гаръ (XVII ст.); — запозичення з німецької мови; нвн. Träger «балка, брус; носій» пов'язане з tragen «нести», двн. tragen «тс.», спорідненим з дісл. draga «тягти». — Дзензелівський RKJ LTN 15, 125—126; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще дрáга¹. — Пор. драгі́ль¹.

драгва́ «трясовина, болото; [холодець ЛексПол]», [драгане́ць] «холодець» ДзАтл I, [драглина́] «трясовина», драглі́ «холодець, застигла маса», [драгно́] «трясовина», драговина́, [дрегва́] «тс.», [дреглі́] «драглі», [дрогва́] «тс.» ЛексПол, [дрягва́] «драговина», дряговина́ «тс.», [драгві́нятий] «грузький» Я, [дрáглий] «застиглий; грузький», драглі́стий «тс.», [драглина́стий] «грузький», драглюва́тий, драглі́ти «коливатися, трястися; густішати», [дряготі́ти] «тремтіти», [дрягті́ти] «тс.»; — р. дрáгва́ «трясовина», [дряга́ть] «смикати, дригати», [дряга́ться] «смикатися», бр. [дрегва́] «трясовина», п. [drahle] «драглі», [dragle] «тс.» (з укр.); — похідні утворення від псл. dręgati «дрижати, трястися»; назви пов'язані з тим, що болотистий ґрунт і холодець можуть дрижати; нор. трясовина́ — т́рястй; в українських формах простежується діалектне ствердіння р (дра-) або поліська рефлексія ę як е (дре-); зведення до псл. dręg- «дрижати» (ЭССЯ 5, 139) викликає сумнів; зіставлення з лит. drėgnas «вологий», drėgti «сиріти», лтс. drėgnas «вологий», норв. dragen «тс.» (Фасмер I 536—537) позбавлене підстав. — Фасмер I 545; Куркина Этимология 1967, 137; Bern I 222; Mikl. EW 50—51. — Пор. дрижа́ти.

[дрáги] (с.-г.) «розпашник» Мо; — неясне.

[драгі́ль¹] «візник» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. [дря́гиль] «носій, вантажник» виводиться від гол. нн. drager «носій», пов'язаного з днн. dragan «нести», двн. tragan «тс.», дісл. draga «тягти». — Фасмер I 545; Kluge—Mitzka 786. — Пор. дра́галь.

[драгі́ль²] «граділь (частина плуга)» Я; — р. [дра́гиль, дря́гиль] «верхня частина задньої подушки у возі над віссю»; — результат видозміни форми *гряділь* «частина плуга», можливо, викликаной впливом р. дря́гиль «носій, вантажник», яке виводиться від гол. нн. drager «носій» (Фасмер I 545). — Див. ще *гряділь*.

[драглі́] (бот.) «гриб Tremella mesenterica», [дри́гли] «тс.» Мак; — результат перенесення назви *драглі* «холодець, застигла маса», очевидно, за спільною ознакою тремтливості, коливання (пор. р. *дрожáлка* «Tremella», лат. tremella від tremulus «тремтливий»). — Див. ще *драгва́*. — Пор. *дрожáчка, дрижа́ти*.

[драглюва́ти] «очищати вишні від кісточок» — результат видозміни деетимологізованої форми *дрилюва́ти* «тс.», зближеної з основою *драглі*. — Див. ще *дриль*.

[драголю́б] (бот.) «вовконіг, Lycopus europaeus L.; польова м'ята, Mentha arvensis L.; шавлія лісова, Salvia nemorosa L.»; — складне утворення з двох прикметникових основ *драг-* «дорогий» і *люб(ий)*; за фонетичною формою першої основи може бути запозиченням з якогось словацького або чеського діалекту чи з південнослов'янських мов (пор. схв. *драголюб* «красоля, Tropaneolum L.; [аконіт, Aconitum napellus (L.) Murb.; щиріця, Amaranthus purpurascens Otto; конвалія, Convallaria majalis L.; вовчок, Orobanche L.; любка, Platantnera bifolia Rich.]»); назва могла бути мотивована застосуванням однієї з цих трьох морфологічно близьких рослин для виготовлення «любовного» напою. — Див. ще *дорогий, любий*.

драгома́н¹ «перекладач», ст. Драгоманъ (назва села, 1448); — р. [драгома́н], бр. драгамáн, п. dragoman, [drogman, drogoman] «перекладач; керівник, що володіє мовами», ч. слц. dragoman «тс.», болг. драгома́н, драгома́нин «стар-

ший у групі жінок, робітників; перекладач у дипломатичній місії», м. драгоман «тс.», схв. драго́ман «перекладач (звичайно при дипломатичному представництві)»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. δραγομανος (драгоманос) «перекладач», як і слат. dragomanus «тс.», походить від ар. (ег.) tarḡaman (tarḡuman) «перекладач», яке зводиться до ассир. targūmanu «тс.». — Макарушка 14; Kopaliński 234; Sł. wyr. obcych 158; SW I 549; Kluge—Mitzka 140; Klein 480.

[драгома́н²] (бот.) «кущова рослина з шпильками, як у сосни» Ва; — неясне.

[дражі́на] «розвора у гарбі» Мо, [дражо́к] «розвора у возі» Мо; — очевидно, залишок псл. *drežina, пов'язаного з drogъ «жердина» (пор. п. drag «тс.», лит. drąga «довгий віз»); у такому разі р в українських формах зазнало діалектного ствердіння. — Sławski I 162; Bern. I 212.

[дражні́к] (бот.) «ожина, Rubus fruticosus L.» Ж, [дразні́к] «тс.» Ж; — похідне утворення від *дражніти*; назва мотивується колючістю рослини; пор. назву [драпа́к] «тс.», мотивовану тією ж ознакою. — Див. ще *дражніти*.

дражні́ти, дразні́ти, [дражні́ти] «мжичити» (про дощ) Ж, *дражлівий, дразлівий, передра́жник, [подражні́тися]* «дражнитися», *подра́знявати, подрáзливий, подрáзний, подрáзнявальний, подрáзнення, подрáзник, роздра́жнений*; — р. *дразніть, раздража́ть*, бр. *дражніць*, др. *раздражити, раздражати*, п. *draznić, drażnić*, ч. *drážditi*, ст. *drážiti*, слц. *dráždit'*, нл. *dražniś*, болг. *дрáзня*, схв. *дрáжити*, ст. *драждити, дражджити*, слн. *dražiti, drástiti* «збуджувати», стсл. *раздражити*; — псл. *draziti, -dražati (<*drazjati), dražq (<*drazjǫ), *drazнь, drazniti; — можливо, пов'язане з іе. *der- «дерти, дряпати, рвати» з розширенням його нульового ступеня чергування: *draz-, як п. draspāc «зачепити, образити»; щодо значення пор. *задирáтися* «чіплятися, дражнити», п. *zadzierać się* «зачіпати, дратувати»; порівнюють також з дінд. drāghate «мучить» (Bern. I 220—221), dhrājati «пролітає, тягне», лтс. dragāt «рвати, шарпати» (Zubatý

St. a čl. II 130), з гр. *τραχός* (*dhraghus) «шорсткий; роздратований» (Machek ESJČ 94), з гол. *tergen*, нім. *zergen* «смикати, дратувати» (Scheftelowitz KZ 56, 242; Lewy KZ 52, 306; Абаев ИЭСОЯ I 197), лит. *dróžti* «стругати, бити», лтс. *drāzt*, -*žu*, -*zu* «вирізати; бити, кидати» (Agrell, *Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte*, Lund, 1918, 48), але ці зіставлення, як і інші, залишаються непевними. — Шанский ЭСРЯ I 5, 182; Фасмер I 534; Преобр. II 193; Sławski I 162; БЕР I 412; Skok I 431; Bezlaj ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 104—105; Sł. prasl. IV 212—215; Варбот Sl. Wortst. 160—161; Pokorny 273—274. — Пор. **дёрти**.

[дрáзка] «лико з сосни; тріска, скіпка; колночка» Л, Мо, [дрáзка] «колночка» ДБ V 43, [дрáска] «скіпка» ЛексПол; — пов'язане з р. [дрязг] «бурелом, сушняк», п. *drzeżg* «тріска, колночка», стсл. **дрязга** «ліс, гай» (<псл. *dręzga*); в українських формах виявляється результат діалектного ствердіння р. — Фасмер I 546; Bern. I 222. — Пор. **друзки**.

дрáйти «натирати, начищати»; — бр. *dráiti*; — запозичення з російської мови; р. *дрáить* «чистити; (заст.) натягувати» походить від гол. *draaien* «крутити, точити», спорідненого з днн. *thrájan*, днн. *drāsn*, нвн. *drehen* «повертати», гр. *τείρω* «тру», лат. *tego*, лит. *trinti*, псл. *trę «тс.». — Фасмер I 534; Vries NEW 131; Falk—Торп I 154. — Див. ще **тёрти**. — Пор. **드릴ь**.

[дрáйка] «здоровенна дівка» Ж; — неясне; можливо, походить від нвн. *drall* «здоровенний, огрядний, дебелий».

[дрáкати] «деркотіти» Ж, [дрéкати] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дёркати* «тріщати».

дракóн, [драк] Ж, *дракóнячий* Я, *роздракóнити*; — р. бр. *дракóн*, п. [drak, drach], ч. слц. *drak*, болг. *дракóн*, м. *драконски*, схв. *дрáкѣн*, *дрáкѣн*, слн. *drákoničen*, заст. *drákon*, стсл. **дрáкóунъ**, **дрáконъ**; — запозичене через старослов'янську мову з грецької; гр. *δράκων* «дракон», первісно «той, хто має гострий погляд», пов'язане з *δέρωμαι* «дивлюся», спорідненим з дінд. *drš-* «погляд», *darš-* «дивитися», ав. *darəsā* «побачити», алб. *ditë* «світло», гот. (ga)tarhjan «ро-

бити виразним, особливим», днн. *zogaht* «ясний, світлий»; форма *драк* походить або від п. [drak, drach] з нвн. *Drache(n)*, або від рум. *drac(ul)* (Scheludko 132; Niță-Armaș та ін. *Romanoslavica* 16, 84). — СІС 226; Шачский ЭСРЯ I 5, 182—183; Фасмер I 534—535; Richhardt 43; БЕР I 419; Bern. I 220; Mikl. EW 49; Frisk I 414.

дракóнівський «дуже жорстокий»; — р. *дракóновский*, бр. *дракóнаўскі*, п. *drakoński*, ч. *drakonický*, *drakonský*, слц. *drakonický*, болг. *дракóновски*, м. *драконски*, схв. *дрáкѣнскѣ*, слн. *drákonski*, *drákoničen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *drakonisch*, фр. *dracorien* «тс.» походять від імені афінського законодавця Дракона, гр. *Δράκων*, закони якого (бл. 621 р. до н. е.) відзначалися винятковою суворістю покарань. — Фасмер I 535; Коралиński 234; Kluge—Mitzka 140.

дрáла «бігом, геть, шасть», *д. дати* «утекти», [дрáли] «заячі ноги», [дралува́ти] «швидко тікати» Ж; — р. [дрáло] «втеча», бр. *дрáла даць* «утекти», п. *drała dać* «тс.» (з укр.?) — давня іменникова форма, утворена від дієслова *дрáти* (*дёрти*) з переносним значенням «утікати» (пор. р. *удирáть* «тс.»). — Пор. **дрізнýти**.

дрáма, *драматі́зм*, *драматиза́ція*, *драмóваний*, *драмовий* Пі, *драмний* Пі, *драматизува́ти*, заст. *драмува́ти* «створювати драми»; — р. бр. болг. м. схв. *дрáма*, п. *dramat*, ч. вл. *драма*, слц. слн. *dráma*; — запозичення з латинської мови; лат. *drāma*, *drāmaticus* походять від гр. *δράμα* «дія; сценічний твір», *δραματικός* «діючий», пов'язаних з *дрáω* «роблю», спорідненим, очевидно, з лит. *darýti* «робити, творити», лтс. *darít* «тс.». — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 183; Фасмер I 535; Будагов Ист. слов 194—197, 207—211; Горяев 96; Kluge—Mitzka 141; Frisk I 416.

драматýрг, *драматургі́я*; — р. бр. болг. м. *драматýрг*, п. ч. слц. вл. *dramaturg*, схв. *драмáтург*, слн. *dramatúrg* «завідуючий репертуаром»; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *dramaturge*, н. *Dramatúrg* походять від

гр. δραματογράφος «драматург», що складається з основ іменників δράμα (род. в. δράματος) «дія; сценічний твір» і ἔργον «праця», спорідненого з вірм. gorg «тс.», gorgem «працювати», двн. werc «справа, робота», нвн. Werk «тс.»; н. Dramaturgie походить від гр. δραματογραφία «драматичне мистецтво», пов'язаного з δραματογράφος «драматург». — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 184—185; Dauzat 257; Klein 481; Frisk I 548—549. — Див. ще **дра́ма**. — Пор. **верста́т**.

[**драні́чка**] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Ness.»; — неясне; можливо, пов'язане з **драні́ця** «тоненька дощечка, дранка» (за виглядом пелюсток?).

[**дрантогу́з**] «голодранець»; — складний іменник, утворений з основ іменників [дрант], **дра́нтя** і **гуза́** «зад». — Див. ще **гуза́**, **де́рти**, **дра́ти**.

драп «вид сукна»; — р. бр. *драп*, п. ч. слц. *drag*; — запозичення з французької чи німецької мови; н. *Drap*, фр. *drap* походять від слат. *drappus* «сукно», яке зводиться до гал. **drappo-*, можливо, пов'язаного з дінд. *drāriḥ* «полотно, одяг», лит. *drāpapas* «одяг, льняна білизна», лтс. *drāpa* «сировина, сукно», гр. *δρέπω* «зриваю», укр. *дра́пати*. — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 185—186; Фасмер I 535; Bern. I 220; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 141; Klein 481; Walde—Hofm. I 373. — Див. ще **дра́пати**.

[**драпа́к**] (бот.) «лісова ожина, *Rubus caesius* (fruticosus) L.» Ж, [**драпа́чнийк** ВеБ, ВеНЗн, **драпа́чильник** ВеБ] «тс.»; — похідні утворення від [д́ра́пати] (**дра́пати**); назви мотивуються колючістю рослин. — Див. ще **дра́пати**. — Пор. **дражні́к**, **дра́пач**.

[**дра́пати**] «дряпати», [д́ра́пати] «тс.», [д́рапакува́ти] «підпушувати землю» Ме, Дз, [д́рапа́чити] «тс.» Дз, ЛЧерк, [д́рапа́читись] «ставати пухким, рихліти» ЛексПол, [д́рапа́чувати] «тікати» Ж, [д́рапа́нитися] «вилізати на щось» Ж, **драп** (виг.), [д́рапа] «сільсько-господарське знаряддя для заглажування ріллі» Мо, Дз, [д́рапа́к] «копито (у рогатої худоби чи свині) Ж; трикутна борона з зігнутими зубцями Дз; розпу-

шувач землі Л, ЛЧерк; віник із сухого бур'яну Ме», [д́рапа́кi] «вила з двома зубцями для гною» ЛексПол, [д́рапа́ч] «культиватор, розпушувач землі; старий віник» Ж, [д́рапа́чка] «вид вишивки; знаряддя (кам'яне) для обробки льону Ж», [д́рапа́нка] «вид писанки» Я, [д́рапа́чiна] «бідолаха» Ж, **драпа́ка** «лихвар, грабіжник», **драпа́жник** «тс.»; [нічний церковний сторож], **драпа́жка** «обдирання; [звірятко Ж]», [д́рапа́кi] «плетіння з ниток, що залишилися нетканими на краю полотна» ЛексПол, [д́рапа́чiн] «виткане з ганчір'я рядно» Л, [д́рапа́че] «лахміття» Бі, [д́рапа́тий] (про вишивку), **драпа́жний** «хижий», [д́рапа́жний] «тс.» Пі, [д́рапа́це́м] «бігом, швидко» Ж, [д́рапа́ці] «тс.» Ж; — р. **дра́пати** «рвати, дряпати; тікати», бр. **дра́паць** «тс.», п. вл. *dragac* «шкребти», ч. *dragati*, слц. *dragat'*, нл. *dragas* «тс.», схв. **дра́пати** «чесати, шкребти, щипати», слн. *dragati* «тс.»; — псл. *dragati*; — споріднене з гр. *δρέπω* «розбиваю, ламаю», *δρέπαξ* «смоляний компрес на голову для видалення волосся», *δρέπω* «щипаю; зриваю», лтс. *drūpstala* «кусочок, кришка», лит. *drāpa* «одяг»; іє. **drōp-*, похідне від **der-/dr-* «дерти». — Фасмер I 535; Sławski I 161; Machek ESJČ 126; Bezlej ESSJ I 110; ЭССЯ 5, 101—102; Bern. I 220, 256; Chantraine 300. — Див. ще **де́рти**. — Пор. **дра́пати**.

[**дра́пач**] (бот.) «будяк, *Cardus crispus* L.» Пі; — п. *drapacz* «*Cardus benedictus*», вл. *dragarka* «черсак, *Dipsacus* L.», ч. [d́рапа́ч] «тс.», слц. *dragac* «мичка сторчова, *Nardus stricta* L.»; — похідне утворення від **дра́пати**; назва мотивується колючістю рослини; та ж семантика і в основі латинського терміна *carduus* «будяк», пов'язаного з слат. *careo*, -ēre «дряпати, чіплятися». — Machek Jm. rostl. 225. — Див. ще **дра́пати**.

драпірува́ти, **драпува́ти**, **драпіро́вка**; — р. **драпировать**, бр. **драпірава́ць**, п. *drapować* (się), [d́раперіова́ць, d́раперова́ць], ч. *drapovati*, *draperovat*, *drapírovat*, слц. *dragírovat'*, болг. **драпі́рам**, слн. *dragíratí*; — запозичене з німецької мови, очевидно, через посередництво російської і польської; нім. *drapiere* «тс.» походить від фр. *draper* «оббивати

сукном», утвореного від іменника *drag* «сукно». — Шанский ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще **драл**.

драпрі «драпіровка; портъери на віках або дверях; тканина, що обтягує стіни замість шпалер», [*драперія*] «сукно, вживане на завіси; фалди на одязі або завісі»; — р. *драпрі*, бр. *драпрі*, п. *dragaria*, слц. *dragaria*, болг. *драперия*, м. *драперія*, схв. *дрăперія*, слн. *dragarija*; — запозичено з французької чи німецької мови (нім. *Dragerie* «тс.»), очевидно, через посередництво російської і польської; фр. *dragerie* «виробництво сукна; суконний товар; сукно і драп, укладені в фалди» утворено від *drag* «сукно». — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще **драп**.

[драпустан] (бот.) «азалія, *Azalea pontica* L.» Пі; — очевидно, результат своєрідної гіперистичної видозміни форми [*дряпоштан*] «дереза, *Lycium barbarum* L.» Л, утвореної з основ дієслова [*дрăпати*] і іменника *штани* (див.).

[драпчастий] «кульгавий; такий, що погано ступає» Ж; — очевидно, похідне утворення від [*дрăпати*] «дряпати» (зокрема, ногою по землі); пор. п. *dragacz* «поганий, спрацьований кінь». — Див. ще **дрăпати**.

драсіла — див. **дрезіло**.

дрáтва «просмолена або навощена нитка», *дрáтвиця*, [*дрáтниця* Ж, *дратов Бел*], *дрáтовка* «тс.», ст. *дратву* (XVI ст.); — р. бр. *дрáтва*; — запозичення з польської мови; — п. *dratwa*, [*dratew*], як і ч. *dratev*, ст. *dratva*, слц. *dratva*, нл. *drétwa*, схв. *дрѣтва*, *дрѣта*, слн. *dréta*, *drétva*, походить від свн. *drāt* «дріт», пов'язаного з *drehep* «крутити, повертати»; в українську мову це слово пізніше було вторинно запозичене як *дріт*. — Шелудько 30; Richhardt 43; Фасмер I 535; Sławski I 161; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140; Берн. I 221. — Пор. **дріт**¹.

[дрáтвенник] (зоол.) «жук з породи шкідників хлібних коренів» Я; — п. *dratwepica* «черв'як, *Vernus*», ч. *drátovec* «личинка ковалика, шкідник сільськогосподарських рослин»; — похідне утво-

рення від *дрáтва*; назва мотивується, мабуть, зовнішньою подібністю комах до дратви чи дроту (пор. укр. *дротяник*, бр. *драцянік*, рос. *проволочный червь*, *проволочник* та ін.). — Див. ще **дрáтва**. — Пор. **дріт**¹.

дрáти, *дрáка*, *дрáло*, *дрáля*, *дрáнець*, *дрáне*, *дрáний*, *дрáник*, *дрáнина*, *дрáниця*, *драничийна*, *дрáнка*, *дранкавий*, *драння*, *дрант*, *дрантáвий*, *дрантíвий*, *дрантíна*, *дрантíюх*, *дрáнтя*, *дрань*, *дрáнька*, *дрáта*, *драч*, *дрáча*, *драчийне*, *дрáчка*, *дрáчний* — див. **дérти**.

[дрáтка] «стежка» Ж; — очевидно, похідне утворення від *дрáти* «дерти»; назва могла бути зумовлена тим, що крізь зарості стежку треба було продирати, проривати. — Пор. **дорóга**.

дратува́ти «дражнити», [*дрáтовати*] «дражнити; мордувати, мучити; підбурювати» Пі, [*дрáта*] «пригнічування, мордування», [*дратівля*] «тс. Ж; роздражнювання Я», *дратівнік*, *драті́н*, *дратівлі́вий*, *дратівні́й*, [*дратлі́вий*], [*дратіваний*] «дражливий»; — р. [*дратовать*] «дражнити»; болг. [*дрѣтам*] «підбурюю», [*дрѣтам се*] «уперто проявляю ворожість, прискіплююсь»; — пов'язане з *дрáти*; виведення болгарських слів від алб. *dredhi* «хитрість» (БЕР I 426) викликає сумнів. — Див. ще **дérти**.

дрáхма (грецька грошова одиниця), ст. *дрáхма* (1627); — р. бр. др. болг. м. *дрáхма*, п. *drachta*, *dragta*, ч. слц. *drachta*, схв. *дрăм*, слн. *dráhta*, стсл. **Драгма**, **Дрăма**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; сгр. *δραχμή*, *δραχμά* «вага; срібна монета» (первісно «пригорща») пов'язане з *δραχμή* «пригорща», *δράχμα* «зв'язка» або «те, що можна ухопити», похідною формою від дієслова *δράσσομαι* «схопити, затиснути» неясного походження (Boisacq 199), можливо, спорідненого з вірм. *trəak* «в'язанка», стсл. *но-драгъ* «край, кайма», двн. *zagga* «лижа» (Klein 480). — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 187; Фасмер I 535; Преобр. I 194; Frisk I 415—416; Chantraine 296—297.

драцена «драконове дерево, *Dracaena draco* L.»; — р. болг. схв. *драцена*, бр. *драцэна*, п. ч. слц. *dracena*; — запозичене з латинської мови книжним шляхом;

слат. dracaena «дракон» (жін. р.) походить від гр. δράκων «змія», жін. р. від δράκων «тс.»; назва зумовлена тим, що червоний сік стебла цієї рослини має властивість згортатися, подібно як — за грецькими легендами — кров дракона зсідається у смолу (пор. інші назви цієї ж рослини: схв. *дракуѣа крв*, *змајева крв*, *аждајина крв*, *змајевац*, нім. Drachenbaum, Blutbaum). — СІС 226; Словн. бот. 183; Kopalinski 234; Симонович 174; Frisk I 414. — Див. ще **дракóн**.

[**драч**] «колючий чагарник»; [*драчина*] «малина, Rubus idaeus L. ВеЗа; польова ожина, Rubus caesius L. ВеНЗн», [*драчинь*] «тс.» ВеДо (Мак); — др. *драчие* «чагарник, рослинність», п. dracz «барбарис», ч. ст. слц. drác «тс.», болг. ст. *драчь* (рослина), схв. *дрѣч* «чагарник», *дрѣчје* (зб.), слн. dráčje «хмиз»; — похідні утворення від *драти*; назви мотивуються колючістю рослин. — Machek Jm. rostl. 52, 101—102; Budziszewska 287. — Див. ще **дérти**. — Пор. **дражнік**, **драпак**, **драпач**.

[**драшка**] «доріжка, стежечка» ЕЗб 4; — запозичення з словацької мови; слц. dražka, як і ч. drážka, є зменшеною формою від dráha «стежка, дорога», яке відповідає укр. *дорóга* (див.).

[**драшпак**] «чинбарська щітка Мо; стара карга, відьма Ж», [*дрешпак*] «кіттеподібний залізний гребінь у вівчарів для розчісування вовни на обробленій овечій шкурі», [*дришпак*] «задерикувата, сварлива людина» Я, [*гришпак*] «гребінь для очищення шкури» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *драшпати* (див.).

[**драшпати**] «рвати» Ж, [*драшиніти*] «рвонути» Ж, [*драшпанка*] «квіти, виготовлені з пир'я» Ж; — не зовсім ясне; можливо, афективне похідне утворення від *драти*, зближене з *дрпати*.

[**дряяти**] «кидати якір і причалювати пліт до берега» Я; — очевидно, пов'язане з р. [*дряить*] «витягати, туго натягати», яке зводиться до гол. draaien «крутити». — Фасмер I 534. — Див. ще **дрáїти**.

[**дрєботати**] «швидко говорити» Ж, [*дрєботіти*] «тс.» Бі, [*дрімбаті*] «при-

танцювати», [*дримботіти*] «швидко говорити» Я, [*дрєботігал*] «цокотуха» Ж; — п. [drebotac, drobotac] «швидко і дрібно йти; швидко і лагідно говорити», слц. [drebotif] «теревенити», [drebolif] «тс.», [drebtat'] «белькотати», м. *дроби* «верзти нісенітницю», схв. *дрòбити* «тс.», слн. drobiti «співати, щебетати»; — псл. drebot-, drobot- пов'язане з drob- «дріб, дробити»; початкове значення «дрібно (тобто швидко) говорити». — Див. ще **дріб**.

дрéвній «стародавній», [*предрèвний*] «дуже старий» Нед; — р. *дрèвний*, п. ст. drzewiejszy «давній, колишній, старий», ч. dřívější «тс.», dřive «колись», ст. dřevní «стародавній», слц. dřievny, болг. м. *дрèвен*, схв. *дрèван*, слн. ст. drěvišnij, стсл. **дрєвльнь**, **дрєвльнь**; — псл. dřevъль; — етимологія не з'ясована; одні вбачають найближчі відповідники в прус. druwis «віра», лит. drūtas «сильний», гр. δροῦν «сильний, витривалий», дінд. dhruvá- «постійний, незмінний», гот. triggws «вірний» (Ślawski I 174; Brückner 100; Zubatý St. a čl. I 1, 6—13) з розвитком значень «сильний, міцний, незмінний, старий, давній»; інші зіставляють ще з лит. drėve «дуплистий стовбур, вулик», лтс. dreve «вулик, видовбане дерево», а також з лит. dravėti «видовбувати», drovė, drōvė «дуплисте дерево» (Būga RR I 327; Эндзелін СБЭ 98—99); сумнівне зіставлення (Machek ESJČ 132) з лат. dūdum «давно, первісно» як видозміненим dūrum (іє. *dreu-/deur-). — Фасмер I 536; Skok I 434; ЭССЯ 5, 106—107; Bern. I 291—292.

[**дрєвніти**] «сиріти, мокріти, ставати рідким» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з лит. drėgnas «сирий, вологий», лтс. grėgnis, drėgnis «тс.». — Пор. **драгва**, **здрєгнавіти**.

дрéво (заст. діал.) «дерево», [*дрєвó*] «бук, дрючок, кий, дерево» ЕЗб 4, *дрèвко*, [*дрèвно*] «гниле дерево» Ж, [*дрєвіна*] «деревина» Г, Я, [*дрєвіночка*] «дерев'яна мисочка» Ж, *дрєвесіна*, [*дрєвєсниця*] (зоол.) «вид метелика» Я, *дрєвєсний*; — фонетичний варіант повноголосної форми *дéрево*, що поширився під впливом старослов'янської та західнослов'янських мов. — Див. ще **дéрево**.

[древцовітна] «сорт пізніх груш» Я; — не зовсім ясне складне утворення з основ іменників *древцо* і *вітна* (див.).

[дрегес] «згарини від тютюну в люльці», [дрігез] «тс.»; — неясне.

[дрегну́ти] «втекти, дременути»; — очевидно, афективне утворення, паралельне до [дремну́ти], [дремну́ти] «тс.».

дреговичі «східнослов'янське плем'я на північ від Прип'яті»; — р. *дреговичі*, бр. *дрыгавічы*, др. *дреговичи*, *друговичи*, *дърьговичи*, п. *dregowicze*, сюди ж гр. *Дрѡуѡυβίται* «тс.»; плем'я в Македонії» (Костянтин Багрянородний); — псл. [*дръгъvitji], похідне від *дръгъва «трясовина, болото, дряговина»; назва племені була зумовлена болотистим характером займаної місцевості; поява назви на території Македонії пов'язана з давнім розселенням східних слов'ян. — Трубачев ВЯ 1974/6, 62; Фасмер I 536—537; Lehr-Splawiński Słownik starożytności słowiańskich I 2, 379; ЭССЯ 5, 139. — Див. ще **дрижа́ти**. — Пор. **драгва́**.

[дрезві́не] «дрантя, мотлох, манаття» Ж; — може бути зіставлене з вл. *drasta*, *drasće* «одяг, вбрання», нл. *drasta*, *drastwa* «тс.», ч. *drásta* «вбрання; скіпка, осколок», а також болг. *дрѣха* «одяг», схв. *дрѣха* «одежина, барахло»; — усе це похідні утворення від іє. *der-/dr- «дерти»; пор. лит. *drískis* «драний одяг, лахміття», *drėksti* «роздирати, дряпати, дерти». — Sławski I 173; Skok I 432; Трубачев С.-луж. сб. 162; Горяев 97; Bern. I 220; Mikl. EW 42. — Пор. **дрѣска́ти**.

[дрезі́ло] (бот.) «підмаренник чіпкий, дереза, *Galium aparine* L.» Мо, [драсі́ла] «тс.» Мо; — неясні утворення, очевидно, пов'язані з *дереза́* (див.).

дрезі́на «залізничний візок, що пересувається по рейках»; — р. болг. *дрезі́на*, бр. *дрызі́на*, п. *drezyna*, слц. *drezina*, м. схв. *дресі́на*, слн. *drezina*; — запозичення з німецької мови; нім. *Draisine* «тс.» утворено від власного імені німецького винахідника Драйса (Drais, 1785—1851). — СІС 226; Шанський ЭСРЯ I 5, 188—189; ССРЛЯ 3, 1107; Kopaliński 235; Fremdwörterbuch 148.

дрейф, *дрейфувати*, *дрейфити* (розм.) «боятися»; — р. *дрейф*, ст. *дрийф*,

бр. *дрэйф*, п. *dryf*, ч. *drift*, болг. *дрейф*, схв. *дрифт*; — очевидно, запозичене з голландської мови через російське посередництво; гол. *drijven* «проганяти; рухати; плавати, дрейфувати» споріднене з дісл. *drifa*, гот. *dreiban*, двн. *trīban*, нвн. *treiben* «тс.»; менш обгрунтоване виведення (Matzепauer 147) з англ. гол. *drift* «дрейф», нім. *Drift* «тіла, які пливають по воді». — СІС 226—227; Шанський ЭСРЯ I 5, 189; Фасмер I 537; Vries NEW 136; Falk—Torp I 56.

[дрелі́х] «грубе полотно» Ж, [дрі́лах] «тс.» Я, [дрелі́к] «бавовняна тканина» О, [дрелі́хар] «той, хто виготовляє дреліх» Ж; — бр. [дрьлі́х] «пістря», п. *drelich*, [drylich], ч. *drilich* «тс.»; — запозичене через посередництво польської мови з німецької; двн. *drilīch* «потрійний», свн. *dril(i)ch* «льняна тканина з потрійною основою», нвн. *Drillich* «тс.» походять від лат. *trilīx*, *-īcis* «в три нитки», що є складним утворенням з числівника *trēs* «три» і іменника *līcium* «утік; нитка; тканина» неясного походження. — Шелудько 30; Sławski I 163; Kluge—Mitzka 143; Walde—Hofm. I 798, II 705; Ерnout—Meillet I 357. — Див. ще **три**.

дремну́ти «швидко побігти, втекти», [дрѣну́ти] «тс.»; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з *дѣрти*, 1 ос. мн. *деремó* (п. *drzeć*, 1 ос. мн. [dremy, drem]), пор. *дрáти*, *дъóру дáти* «тс.» — Пор. **дрепену́ти**.

[дремехну́ти] «вдарити» Ж; — афективне утворення, пов'язане з *дремну́ти* «швидко побігти, втекти»; вставне *х*, можливо, з'явилося під впливом слів типу *махну́ти*, *бáхнути*. — Див. ще **дремну́ти**.

[дремлі́к] (бот.) «зозулинець, *Orchis morio* L.»; — р. *дремлі́к*, бр. *дрэмлі́к* «тс.», схв. *дрема́к* «підсніжник, *Galanthus nivalis* L.», *дрѣмовац*, *подремунак* «тс.»; — пов'язане з *дрімáти*; мотивація назви неясна.

дрена «підземний водостік», *дрен* «тс.», *дренувати*; — р. *дрѣна*, п. *dren*, *dreny* «глиняна труба для осушування ґрунту», *drenować*, ч. слц. слн. *dřen* «осушувальний канал, труба для відведення води», болг. *дрен*, схв. *дрѣн* «тс.» — запозичення з англійської мови;

англ. drain «труба для відведення води; дренажний рів» пов'язане з drain «осушувати», яке зводиться до дангл. dryge «сухий», спорідненого з дангл. droog, днн. truschan, нвн. trocken «тс.». — СІС 227; Kopaliński 235; Skeat 152; Klein 480, 485.

дрена́ж, *дренажува́ти*; — р. болг. *дрена́ж*, бр. *дрэна́ж*, п. *drenaž*, ч. слц. *drepáž*, м. схв. *дрена́жа*, слн. *drepáža*; — запозичення з французької або англійської мови; фр. англ. drainage «осушення, стік» утворено від drain «дрена, трубка, що відводить воду», яке походить від англ. drain «осушувати». — СІС 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Kopaliński 235; Dauzat 256. — Див. ще *дрена*.

дрень (вигук, що відтворює звук струнного щипкового інструмента, розбитого скла тощо), *дренькати*, *дренча́ти*, [дренча́ти, *дрентіти* Ж, *дренькотіти*], *дренькіт*, [дренчівкі] «яблука, в яких калатають стиглі зернята» ВеНЗн; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до р. *трень-брень*, *тренькати*, п. [dруп], ч. drnčeti, схв. *дрнка́ти*. — Пор. *брень*, *деренькотати*.

[дрепену́ти] «швидко побігти, втекти»; — афективне утворення, що виникло, можливо, в результаті контамінації дієслів *драпону́ти* «тс.», пов'язаного з *драпати* «тікати», і *дремну́ти* «тс.» (див.).

дресирува́ти, [дресува́ти], *дресирова́ка*, *дресирува́льник*; — р. *дрессировать*, бр. *дрэсірава́ць*, п. *tresować*, ч. *drezírovati*, *dresovati*, слц. *drezírovat'*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; н. *dressieren* «дресирувати», фр. *dresser* «тс.» походять від пізньолат. *dīrectiāre, пов'язаного з лат. dīrigere «керувати, випрямляти». — СІС 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 191; Фасмер I 538; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 142. — Див. ще *директор*, *дирігент*.

[дрига́ла] «пристрій для підвішування коліски на полі» Л; — бр. [дрыга́лы] «припасовані до кінців задньої осі воза криві жердини для перевезення колод»; — неясне; може бути зіставлене з р. *дрогá* «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза», укр.

дрóги «довгий віз без кузова» або з п. drag «жердина, важіль», ч. drouh «важіль, колода», болг. *дръг* «дрючок», схв. ст. *друг* «тс.», слн. dŕôg «жердина, драбина», стсл. *држгъ* «дрючок», укр. *дрюк*.

[дрига́ти] «молоти (на жорнах)» Мо; — неясне; можливо, походить від нвн. drehen «вертати, крутити».

дрига́ти «робити швидкі рухи ногами, судорожно пересмикуватися», *дрига́ти* «тс.», *дрига́тися*, [дригну́ти] «вмерти» Я, [дриг] (виг.), [дрига] «той, хто дригає ногами» Ж, [дрига́йло] «тс.» Я, [дрига́вка] «кермо», [дригу́лька] «рух ногами, ніби у танці», [дриготлі́вий] «холодний» (про погоду) Ж, [подрігу́с] (у виразі *вклонитися з подрігусом* «розшаркати з викрутасами»); — р. *дрьга́ть*, бр. *дрьгаць*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. drugać «підскакувати, брикати; тремтати, труситися; боятися, тривожитися» відповідає укр. *дрижа́ти*, *здрига́тися*. — Richhardt 44; Вегп. I 231; Brückner 97, 99. — Див. ще *дрижа́ти*.

[дрі́ги] «рідко, спеціально на насіння посіяні коноплі» Мо; — неясне. — Пор. *драби*.

[дрі́глик] (орн.) «дрімлюга, Carpinulus europaeus L.» Ж, [дріле́ць] «тс.» Шарл; — очевидно, результат видозміни форм типу *дремлюга*, *дрімлюх* «тс.», зближених з *дрига́ти*.

[дригна́віти] «пліснявіти і тому ставати крихким» Ж, [здрегна́віти] «запліснявіти» Ж; — очевидно, пов'язане з [дрегва́] «грузьке болото, драговина», [дрягва́] «тс.» (у болоті звичайно цвіте вода й утворюється пліснява); пор. також лит. drėgnas «вологий», лтс. drėgnas «тс.»; можливий зв'язок з формами [древні́ти] «сиріти», [здрє́нтіти] «запліснявіти». — Див. ще *драгва́*. — Пор. *древніти*, *здрє́нтіти*.

[дриго́ла] «снасть для лову сомів» Дз; — п. dгуга «вид невода для осетрів; сіть з трьома стінками», dгугавіса «рибальська сіть», dгугубіса «сіть з трьома стінками»; — очевидно, пов'язане з [крі́га] (рибальська снасть) (див.).

[дригті́ти] «застигати, драгліти», [дригаві́ця] «застигла маса, драглі», [дри-

гавиця] «тс.», [дриглі] «драгли, холодець» Ж, [дригльовіна Ж, дриженець, дриженіна] «тс.»; — варіант ітеративно-го дієслова [дриготіти] «тремтіти», пов'язаного з дрижати (псл. *drъgati/*drug-); розвиток нової семантики зумовлений тим, що деякі застигли речовини, зокрема страви, дрижать. — Див. ще дрижати. — Пор. драгва́.

дрижати, [дріжати, дрозжати, дреготи́ти, дриголіти, дригоніти Ж, ЛЧерк, дриготіти, дригуліти Ж, дриготіти, дрігтіти Я, дрогати Ж, дрэгот, дрегота́, дригота́], дриготи, [дриж, дріжа́, дріжавка Ж], дрижа́к, дрижакі́, [дріжик] «тремтіння» Ж, [дрігота́], дріж, [дріжакі́, дрогота́ Ж, Пі], дрозж, [дроздж Ж, дроц], дрижачий, дрижкий, [дрогка] «грузько» Л, здрига́тися, [здрігати́ся], [здріжати́ся] «затремтіти» Ж, [здрогну́тися Ж, здриг, здриги, здригливий Я], продрогну́ти, [продрогну́ти], продроглий; — р. дрозжа́ть, дрогну́ть, бр. дрыжа́ць, дрыга́ць, п. drżeć, drgać, drugać, ч. drhati, слц. drhnuť, вл. ržeć, нл. (d)rzaś, žaś, полаб. drážě, схв. дрхтати «тремтіти», слн. drgetáti, drhtéti; — псл. drъzati (< *drъzěti), *drъgati, drugati; споріднене з лит. drugųs «пропасниця» лтс. drudzis «(холодна) пропасниця», можливо, також з прус. drogis «очерет», свн. turc «хитання, падання», нвн. torkeln «хитатися»; іє. *dhreugh- «дрижати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540—541; Преобр. I 196; Sławski I 165, 175; Machek ESJČ 127; Skok I 434—435; Bezlaј ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 137—138, 144; Bern. I 231; Fraenkel 105; Pokorny 275. — Пор. драгва́.

[дриз] «хмиз»; — очевидно, результат контамінації форм хмиз і дрізки «тріски, шматочки» (див.).

[дриздиха] «базіка» Я; — п. dryzdnąć, dryznać «безсоромно збрехати», слц. drístať «базікати, говорити дурниці», drisnuť «тс.»; — результат семантичного розвитку псл. drístati «дристати, страждати поносом»; звукосполучення -зд- (-zd-) на місці -st- пояснюється асиміляцією до початкового дзвінкого д- (d-). — Sławski I 172—173. — Див. ще дриста́ти. — Пор. дрізню́ти.

дрізню́ти «побігти, втекти, дременути;

ударити», [дрізати] «забиратися геть» Бі, [дриза дати] «побігти» [подріздати] (згруб.) «піти»; — очевидно, результат афективної видозміни дієслова дрáти в значенні «швидко бігти» (пор. драла дати, [дремну́ти, дрепену́ти]). — Див. ще дёрти.

[дрикіць] «вигук на позначення швидкого і несподіваного руху ногою чи падіння» Я; — очевидно, результат контамінації слів дрігати і беркіць (див.).

дриль «свердло», [драль] «тс.» Ж, [дріля] «отвір, прокручений дрилем», [дрилювати] «свердлити; очищати плоди від кісточок»; р. дрель, [дриль, дрыль], бр. дрыль; — запозичення з польської мови; п. drył «свердло», drel «тс.», dryłować «свердлити; очищати плоди від кісточок», як і вл. dryłować «крутити, свердлити», походять від нвн. Drill «свердло», Drell «тс.», drillen «свердлити», споріднених з drehen «вертати». — Шелудько 30; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Mikl. EW 49; Kluge—Mitzka 143. — Пор. дра́ти.

дрімба¹ «залізний музичний інструмент, по якому вдаряють пальцями, тримаючи його в зубах; варган», [дрімля] «тс.» Ж, [дрімба] «музичний інструмент взагалі; музикант» Я; — п. drumla «дримба», [dromla, dremla] «тс.», [drymba] «кобза», слц. drumbl'a «дримба», [druml'a, drumblical], схв. дрѣмбуля, слн. drómlja «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Drommel (Trommel) «варган; барабан; труба», свн. trum(b)el, trum(b)e, trumme зводиться до двн. trumba звуконаслідувального походження; з української мови — рум. drîmbă; припущення зворотного шляху запозичення з румунської (Scheludko 132; Vincenz 5) помилкове. — Richhardt 44; Brückner 99; Machek ESJČ 70; Mikl. EW 51; Kluge—Mitzka 792; DLRM 262.

[дрімба²] «здоровенна дівка Ж; висока тонка жінка Мо; худа корова Ме; нечепура; жінка легкої поведінки», [дрімба] «висока тонка жінка» Мѳ; — експресивне утворення; пор. болг. дрѹнда «здоровенна негарна жінка».

дрімбати, дримботіти — див. дреботати.

[дрин] «палиця» Мо; — очевидно, за-
позичення з російської мови; р. [дрын]
«дрючок», [дринд] «кіл» етимологічно
неясне, можливо, пов'язане з [дрюк]
«дрючок», укр. *дрюк*, п. *drag* «палиця».

[дрінда] «візок, дрожки; буркотун
Я»; — р. [дрінда] «вид плуга», бр. [дрин-
да] «тс.»; ледащо», п. *drunda* «тарадай-
ка; погані дроги», ч. слц. *druda* (знев.)
«пліткарка»; — звуконаслідувальне ут-
ворення. — Фасмер I 545; Sławski I
172; Brückner 99.

[дріндати] «бігти рессю; тупати, дрібно
ступати Ж», [дринт] «повільний
крок» (про коня) ВеУг, [дріндик] «той,
що дріботить» Ж, [дріндом] «рессю»; —
бр. *дріндаць* «байдикувати, ходити на-
співуючи», п. *dryndać* «махати, кивати;
повільно їхати возом; валандатися; не-
зграбно танцювати», ч. *drudati* (se) «во-
лочитися, махати, йти похитуючись»,
слц. *drudat'* «йти підскакуючи, бродити,
тинятися»; — афективне утворення, па-
ралельне до [дрімбати, дримботити];
п. *dryndać* пов'язується (менш перекон-
ливо) із звуконаслідувальним *drynda*
«погані дроги, тарадайка» (Brückner 99;
Sławski I 172); чеські і словацькі форми
зводяться (Machek ESJČ 654) до псл.
dyr-gati «дерти», що теж сумнівно. —
Пор. *дрєботати*.

[дріпи] «ганчір'я», [дріп'я] «тс.»,
[дріпа] «забризканий брудом (?)», [дрі-
панець] «брудна, засмикана людина» Я,
[дріплó] «обідранець, нікчема» Г, Ж,
задріпанка «неохайна жінка, нечепура»,
[задріпанка] «тс.», [задріпа] «забризка-
ний болотом», [задріпанець] «тс.», *за-
дріпатися*, [задріпати]; — вл. *drīpa* «щі-
лина», *drīpać* «розщеплювати», *drēpać*
«рвати одяг», ч. *dřipati* «рвати на ган-
чір'я», *dřira* «лахміття», ст. *dřip* «тс.»,
болг. м. *дріпа* «ганчір'я, зношений
одяг», схв. *дрпати* «рвати, розривати»,
дрпав «обідранець», слн. *drīpati* «стра-
ждати поносом», *drīpa* «понос»; — псл.
*drīpati (*dʰrīpati) «рвати», що, можли-
во, є розширенням іє. **der-* «дерти». —
БЕР I 428; Skok I 444—445; Bezljaj
ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 115; Bern. I 220,
224, 256; Mikl. EW 50.

[дрісля] (бот.) «підмаренник, *Galium
vegetum* L.»; — неясне.

дристати «страждати поносом», *дрись*
(виг.), [дрискўля] «сорт м'якої дині;
слива-скороспілка», [дрісливка ВеБа,
дрислівка, дрислявка] «тс.», [дрислівиці]
«понос», [дрісля, дрисн'я, дрішля, дріш-
ня] «тс.», *дристўн, дристўха* «та, що
страждає поносом; [рідкий ґрунт, що
виступає при копанні колодязя], [дрі-
ша] «дристун», [дріщик] «тс.; слаба,
нікчемна людина» Я, [задрістанець]
Я; — р. *дристать*, бр. *дрыстаць*, п.
dryzdać, [drystać], ч. *dřistati, dřizdati*,
слц. *dristat'*, вл. *dristać*, нл. *tryšćaś*,
болг. *дріскам*, м. *дрска*, схв. *дріскати*,
[дристати], слн. *driskati, dristati, dris-
ka* «понос»; — псл. *dristati* (|| *drisk-*),
яке, можливо, з *drid-stati; — спорідне-
не з дісл. *drīta* «випорожнитися, бруд-
нити», дангл. *drītan*, нн. *drīten* «тс.»,
гол. *dreet* «бруд, нечистоти»; виводиться
(ЭССЯ 5, 115) від кореня **dr-/der-*
«дерти»; пов'язують також (Sławski I
172—173; Brückner 99—100; Machek
ESJČ 131—132) з лит. *trīde* «понос»,
trīda «тс.», *trīesti* «проносити», проти
чого заперечують Бернекер, Фасмер,
Френкель. — Фасмер I 538; Machek LP
4, 128—129; БЕР I 428—429; Skok I
440; Bezljaj ESSJ I 114; Sł. prast. IV
237—238; Bern. I 224; Fraenkel 1122.

[дрістокóз] (бот.) «просуреньки, шаф-
ран сітчастий, *Crocus variegatus* (retic-
ulatus)», [дріщики] «тс.» Мак; — склад-
не утворення з основ дієслова *дристати*
і іменника *коза́*; виникло, очевидно, за
аналогією до форми [козодріст] «під-
сніжник, *Galanthus nivalis* L.» з огляду
на схожість обох рослин, що цвітуть
напроресні. — Див. ще *козодріст*.

[дрістўн] (бот.) «спориш, гірчак, *Po-
lygonum lapathifolium*», [дрестун] «тс.»
Мак; — результат видозміни деетимоло-
гізованих назв *дєрес(ень)*, *дрясен* «тс.»
під впливом основи *дристати*. — Див.
ще *дєрес*, *дрясен*.

[дришпель] «хвастун» Я; — неясне.

[дрішпуд] (орн.) «невеликий кулик
(очевидно, з родини дерихвостових,
Glareoidae)» Я; — неясне.

[дрія] (мн. *дрій*) «яма, витолочена
худобою» ВеНЗн; — неясне.

дріб, [дріб'я] «вівці, кози» Ба, *дріб-
ка*, [дрібля] «свійська птиця» ВеНЗн,

[дрібна́к] «вовк з породи дрібних» ВеНЗн, [дрібник] «виготовлювач дрібних речей на склозаводі» Ж, дрібни́ця «щось дрібне, незначне; [дріб'язок; дрібно вишита плахта; вид зачіски з дрібно заплетених кіс]», дрібно́та, дрібнякі́ «дрібні гроші», дрібо́к «крихта, кусочок, крупинка», [дробо́к Ж, Пі, друбо́к] «тс.», [дрібостка] «подробиця» Ж, дріботу́н «той, хто швидко говорить», дріботу́ха, дрібу́шка «вид танцю, мелодії; дрібно заплетені коси; [дрібни́ця Ж]»; дрібушкі́ «тс.; вид гри; [крихти Ж]», дріб'язок, дроб «вид барабанного бою», дроба́рка, [дробеля́ва] «дрібнота», [дробеля́чів'я] «вівці, кози», дробі́лка «дробарка», дробі́льник, дробина́ «малі діти; [свійська птиця; дрібнота; трохи ЛексПол]», [дробі́нник] «пастух гусей; приміщення для свійської птиці», [дробі́нниця] «доглядачка свійської птиці», [дробі́тько] «той, хто швидко говорить», дробі́вка «дробовик», дробі́вниця «посуд для дробу», [дробля́] «вівці» Доп. УЖДУ, [дробни́ця] «дрібні речі» Я, дробові́к, [дробоза́] «дріб'язок» ЛексПол, [дроботі́ло] «той, хто швидко говорить», [дроботу́н] «тс.» Пі, [дробу́н] «той, хто дрібно ступає» Я, [дроб'язка́] (заст.) «прикажчик, що ділив землю» Я, [дроб'ята́] «вівці», [дрібку́] «трошки», дрібни́й, дрібен, [дрібни́стий], дрібничко́вий, дрібнува́тий, [дріба́цький] ВеУг, дрібча́стий «який складається з маленьких частинок», [дрібча́тий] «який складається з крупинок», [дріб'язкі́й], дріб'язко́вий, дріб'язни́й, [дробен] Ж, дробі́льний, [дробува́тий] «великими крупинками», [друбен], дрібни́ти, [дрібни́чити] Ж, дрібни́ти, дрібни́шати, дрібота́ти, дріботі́ти, [дрібоши́ти, дрібуши́ти], дрібцюва́ти «робити дрібні кроки в танці», дробі́ти, [дроботі́ти] Пі, відрі́бцем, [відробе́ць] «дрібний крок» Ж, здрі́бнювач, здрі́бни́лий, наро́здріб, [о́дрібки] «дрібниці» Ж, одробі́на «крихта», [по́дріб] (чол. р.) «потрухи», [по́дріб] (жін. р.) «дріб'язок», [подрі́б'є] «дрібниці» Ба, подро́биця, ро́здріб, роздрі́бнювач, [ро́здроб] Нед, роздрі́бни́й, роздрі́бнюва́льний, роздроблюва́льний, роздробни́й, роздрібуши́тися, уро́здріб; — р. дробь, бр. дроб, др. дробьныи, п. drób «свійська птиця; дрібниця»,

ч. drob «крихта; дрібниця», слц. drōba «діти; молоді тварини», вл. drob «крихта», нл. drobjeŋса «тс.», болг. дробя́ «дроблю», м. дробен «дрібний», схв. дробан «тс.», слн. drób «дрібні частинки», drōben «дрібний», стсл. ДРОВА́НЬ «тс.»; — псл. drobь, drobьпъ; — очевидно, споріднене з гот. ga-draban «вирізувати, висікати, видовбувати», дісл. draf «рештки, осколки», двн. treffen «досягати; боротися», лит. drebėznos «уламки, руїни», drābanas «лахміття», лтс. drapsnas «крихти, кусочки, відходи», іє. *dhrebh-; зіставляється також (Sławski I 166; Machek ESJČ 128; Holub—Kop. 107; Skok I 441—442) з лит. trapūs «крихкий, слабкий», trupūs «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 192; Фасмер I 536, 539; Преобр. I 195; БЕР I 429—430; Bezłaj ESSJ I 115—116; ЭССЯ 5, 119—121; Sł. prasł. IV 243—248; Bern. I 226; Fraenkel 103; Falk—Topr I 159; Pokorny 272—273.

дріжджі, [дріжчі, дрѳжчі (Me), дріуці Ж, дріжджарня, дріжджівня], [дріжджіти] «класти дріжджі»; — р. дрѳжди, дрѳжжи, бр. дрѳжджы, др. дрѳжди, дрѳждия, п. drożdże, ст. droždža, ч. droždí, слц. droždie, вл. droždže, нл. droždzeje, болг. дрѳжди, схв. дрѳжда (жін. р.), дрѳждина «осад у вині», слн. drōzga «відвар солоду», droži «осад, гуща; дріжджі», стсл. ДРОЖДИ́А, ДРОЖДИ́А, ДРОЖДЬК, ДРОШТИ́А; — псл. *drozg-ъje «закваска, дріжджі», збірний іменник від drozga «осад, відстій, дріжджі»; — споріднене з прус. dragios «осад, дріжджі», лит. drāgės, дісл. dregg «тс.», алб. drā «осад з олії, масла», гр. θράσσω, ταρασσω «змішую, непокою», ταραχή «неспокій, замішання». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540; Преобр. I 196; Sławski I 169; Machek ESJČ 129; БЕР I 430; Skok I 228; Bezłaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 128—129; Sł. prasł. IV 260—263; Bern. I 228—229; Otrębski LP 8, 284; Haas LP 7, 75; Trautmann 58; Топоров 363—365; Fraenkel 100.

дріжки-дріжки — див. брись-брись.

дрізд (орн.) «Turdus viscivorus L.», дрозд, [дрѳзді́ця] ВеУг, ВеНЗн; — р. бр. болг. дрозд, п. drozd, ст. drzozd, ч. слц. drozd, ст. droz(e)n, вл. drōzn, нл. droz-p(a), м. дрозд(алец), дроздален «Turdus

musicus», схв. *дрѡзд*, *дрѡздаь*, *дрѡзак*, слн. *drozg*, *drōzd*, стсл. *дрозгъ*; — псл. *drozdъ* (*drozгъ*) < *trozdъ; — споріднене з прус. *tresde*, дісл. *ṙrostr*, лит. *strāzdas*, лтс. *strazds*, норв. *trost*, шв. *trast*, свн. *trostel*, нвн. *Drossel*, лат. *turdus*; — очевидно, давнє звуконаслідувальне утворення — від крику дрозда *dr̥rti* (як, напр., і новіше схв. [*dr̥šć*, *dr̥skač*] «дрізд» під впливом звуконаслідувального *dr̥skati* «тріщати»). — Булаховський Семас. етюды 188, 189; Криченко Вступ 521; Шанський ЭСРЯ I 5, 194—195; Фасмер I 541; Sławski I 168—169; Machek ESJĈ 129; Skok I 443—444; Bezłaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 126—127; Откупщиков 146—147; Sł. prasł. IV 259—260; Bern. I 227; Specht 49.

дрізки «тріски; шматочки»; — п. *drzazga* «скалка, скіпка; (ст.) стебло, трава, бур'ян», [*drzezga*], ч. [*dřízka*], ст. *dřieska* «тс.»; — псл. *drězga*; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язувалося з болг. *драскам* «дряпаю», укр. [*дрѡска-ти*] «тс.» (Bern. I 224; Фасмер I 546), псл. *trěska*, укр. *тріска* як варіант з дзвінкими приголосними (Sławski I 173; ЭССЯ 5, 111), з псл. *drězga* «ліс, гай», укр. [*дрѡзка*] «тріска, скіпка, колючка» як варіант з ь, паралельним до ę (Łoś Gr. p. I 121). — Sł. prasł. IV 233—234. — Пор. *дрѡзка*, *дрѡскати*, *дрѡзки*, *тріска*.

[дрійну́ти] «штовхнути, брикнути»; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми [*дригнѡти*] «зробити швидкий рух ногою». — Див. ще *дрігати*.

дрік¹ (бот.) «чагарник родини бобових, *Genista tinctoria* L.», [*дрок*] «тс. Ж; пень ВеУг»; — р. *дрок* «дрік», *дрѡчник*, п. *drok* (*gladki*), *druk* «тс.» (з укр.); — пов'язується з *деру*, *драти* як назва, мотивована колючістю деяких видів цієї рослини (пор. рос. *шильная трава*, п. *drok kolący*, *drok ciernisty* «*Genista germanica*»), причому припускається можливість зв'язку з рос. [*дрок*] «буйство худоби, на яку нападають гедзі», укр. *дрік* «гедзь», *дрочіти*; менш переконливе зіставлення (Преобр. I 197) з сгр. *дрѡχος* «дракон». — Шанський ЭСРЯ I 5, 195; Фасмер I 541; Горяев 97; Вісюліна—Клоков 218; Нейштадт

341; SW I 561; ЭССЯ 5, 124; Sł. prasł. IV 254—255. — Див. ще *дрочіти*.

[дрік²] «певна частина сорочки» Ж; — неясне.

дрік³, *дрик*, *дріковіця*, *дрок*, *дроковіця* — див. *дрочіти*.

дрімáти, *дрéма* «дрімота», [*дріма*] «вид весняної танкової гри», [*дрімка*] «дрімота», *дрімки*, *дрімлівиці*, [*дрімля*] Ж, *дрімніці*, *дрімнівиці* «тс.», *дрімóта* СУМ, Ж, [*дріма́к*] «сонько, сплюх», *дріма́йло* «тс.», [*дрімко*] «бог дрімоти» Ж, *дрімлівий*, *дрімóтний*, *дрімучий*, *недрéмний*, *недрімáнный*, *недрімний* КІМ, [*перéдрімка*] «короткий сон» Нед; — р. *дремáть*, бр. *драма́ць*, др. *дрѡмати*, п. *drzemać*, ст. і діал. *drzumać*, ч. *dřímati*, слц. *driemat'*, *driemkat'*, вл. *drěmać*, нл. *drěmaš*, болг. *дрѡмам*, *дрéмя*, м. *дрема*, схв. *дрéмати*, слн. *drémati*, стсл. *дрѡмати*; — псл. *drēmati; — найближче споріднене з лат. *dormio*, -īre «спати, дрімати», далі з дінд. *drāti*, *drāyāti* «спить», гр. *δαρδάνω* «сплю», аорист *ἔδραδον* «я спав». — Шанський ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Sławski I 174; Machek ESJĈ 131; БЕР I 425; Младенов 153; Skok I 435; Bezłaj ESSJ I 112; ЭССЯ 5, 108; Sł. prasł. IV 229—230; Bern. I 223—224; Mikl. EW 420.

дрімлю́га (орн.) «сплюшка, *Carpimulgus europaeus* L.», [*дрімлю́х*], *дрімлю́чка*, [*дрімлю́х*, *дремлю́га*] «тс.»; — р. *дремлю́га* «тс.», п. *drzemlik*, *drzymlik* «хижий птах з родини соколів, *Aesalon lithofalco*», ч. *dřemlík*, *dřemelík*, *drmlíček*, слц. *dremelík* «тс.»; — похідне утворення від *дрімáти*; назва пояснюється нічним способом життя птаха (пор. *сплюшка*, рос. *полунѡцник* «тс.»). — Булаховський ИАН ОЛЯ 7/2, 101; Воїнств. — Кіст. 204—205. — Див. ще *дрімáти*. — Пор. *дріглик*.

[дрінгом] «швидко, скоро» ЕЗб 30; — слц. [*dringom*] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *dringend* «терміново, спішно» пов'язане з дієсловом *dringen* «проникати; наполягати», спорідненим з гот. *ṙreihan* (< *ṙrinhan) «пригнічувати», дісл. *ṙryngva* «давити», ав. *ṙrahta* «стиснутий». — Kluge—Mitzka 143.

[дрінка] (бот.) «дерен кров'яний, куросліп, *Cornus sanguinea*» ВеНЗн; — оче-

видно, запозичення з чеської мови; ч. dřínka «плід дерену, кизил» є похідним від dřín «дерен», що відповідає укр. *де-рєн* (див.).

дріт¹, [дрот] Пі, Бі, [дріть] «сплечений удвоє мідний дріт, вживаний для гуцульських виробів», *дротик* «метальний спис; спиця», *дротина* «кусок дроту», [дротар] «той, хто виготовляє дріт або обв'язує дротом посуд» Ж, [дрітарь, дрітовач] «тс.», [дротівка] «вудка з дроту» Ж, *дротянка* «нагайка з дроту; (ент.) дротяник; [ліхтар, обплетений дротом]», *дротянік* «вид черв'яка, личинка деревної блощиці; [личинка бджоли ВеНЗн]», [дротарня] «фабрика, де виготовляють дріт», [друтарня] «тс.» ДзУЗЛП, *дротівий*, *дротяний*, [дрітяний Бі, дротіваний Я], [дротувати] «обмотувати дротом Ж; лагодити посуд ДзУЗЛП», [дротовати] «тс.» ДзУЗЛП, [дротарити] «працювати ремісником-дротарем» ДзУЗЛП, [друтарити] «тс.» тж, ст. *дротомъ* (XVII ст.); — р. [дрот], бр. *дрот*, п. *drut*, ст. *drot*, *drót*, нл. *drot*, вл. *grót*, ч. *drát*, слц. *drót*, схв. *дрѡт*, *дрѡт*; — запозичене з німецької мови через польське посередництво; нвн. *Draht* «дріт», свн. *drāt*, двн. *drāt(t)* «тс.» пов'язується з нвн. *drehen* «крутити, повертати». — Richhardt 43; Фасмер I 542; Преобр. I 193, 197; Brückner 95; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140. — Див. ще *дріти*. — Пор. *дратва*.

дріт² — див. *дрочіти*.

[дрічний] «люб'язний, милий; [гарний, сильний ЕЗб 30]»; — запозичення з словацької або чеської мови; ч. [dřičný] «стрункий, добре збудований, гарний», [dřičný, grýčný, gryčný], слц. *driečny*, [dřičny] «тс.», як і слн. *dřečen* «повний, здоровий», пов'язані з ч. dřík «тулуб, корпус, стовбур», слц. *driek* «тс.» (слн. *drek*) і споріднені з лит. *draikas* «витягнутий, стрункий (про дерево)», *driėkti* «тягтися (про нитку); ширитися»; в українській мові видозміна значення відбулася, мабуть, внаслідок асоціації з [грічний] «люб'язний, ввічливий». — Machek ESJČ 131; Trautmann 58—59; Fraenkel 100—101.

[дріще] «болото» Ж; — очевидно, результат видозміни форми *трістя* (*тріс-*

те) «трясовина» під впливом інших фонетично близьких основ.

[дріяква] (бот.) «цикламен, альпійська фіалка, *Scabiosa europaicum* L.»; — р. *дряква*, *дріяква* «тс.», ст. *териак* «протиотрута, ліки»; — запозичення з польської мови; п. *driakiew* «ліки, вживані проти отрути; загоююча мазь; (бот.) *Scabiosa* L.», *driakiew*, *dryjakiew*, [drejaka, dryjak, dryjal], ст. *dryjaka*, *drzakiew*, *tyrjaka* «протиотрута; ліки; (бот.) *Scabiosa* L.», як і ч. *dryák* «ліки», ст. *driák*, *dřiák*, *triák*, вл. *drjejak*, слн. *terják* «тс.», слц. *dryáčnik* «шарлатан», походить від свн. *drīakel* «ліки», *trīakel*, *tyriacke* «тс.», яке через фр. ст. *tiriaque*, *triacle* і слат. *tiriaca* < *thēriaca*, *thēriacum* зводиться до гр. *θηριακή* «протиотрута, засіб від укусу отруйних змії», (з *θηριακή αντίδοσις* або *θηριακόν 'αντίδοτον* «тс.»), утвореного від *θηριακός* «належний до диких чи отруйних тварин», похідного від *θήρ* «звір», спорідненого з псл. *zvěř*, укр. *звір*; ботаничне значення розвинулося шляхом перенесення назви з препарату (спочатку тваринного, потім рослинного) на рослину. — Фасмер I 546; Sławski I 165—166; Brückner 99; Machek ESJČ 130; Jm. rostl. 173; Bern. I 232; Klein 1604; Frisk I 672. — Див. ще *звір*¹.

дрова, [дирва] Ж, [дрівó] «колода» ВеУг, *дровина*, [дрівно] «тс.», [дрівня] «колода, на якій рубають дрова» ЛЧерк, *дрівця*, [дровар] «той, хто займається дровами», [дроварня] «дров'яний склад», [дровальня, дриварня ВеУг] «тс.», *дровенята*, *дровнік* «дров'яний склад», *дровця*, *дров'янік* «дров'яний склад; [той, хто займається дровами]», [дров'янка] «ліс, придатний лише на дрова» Л, [дров'янки] «оси, що живляться соком рослин» Ж, *дров'яний*, [бездров'я]; — р. *дрова*, бр. *дрѡвы*, *дрывá*, др. *дрѡва*, п. *drwa*, ч. *drva*, *drvo*, слц. [drvo], болг. *дрѡвá*, м. *дрва*, *дрво*, схв. *дрѡво*, слн. *dřva*, стел. *дрѡво*, мн. *дрѡва*; — псл. *drъva (з іє. **druц-*, слабкого ступеня чергування до **degu-* «дерево»); — споріднене з дінд. *dru-* «дерево (матеріал)», ав. *dru-* «тс.», *drvaēna* «древ'яний», гр. *дрѡс* «дерево, дуб», алб. *dru* «деревина, жердина», з іншим вокалізмом гот. *triu* «дере-

во», лит. dravis «борть», лтс. drava, dreve «тс.»; прус. drawine «вулик». — Фасмер I 539; Sławski I 171; Brückner 101; Machek ESJČ 131; БЕР I 458—459; Младенов 156; Skok I 438—439; ЭССЯ 5, 141—142; Эккерт ВСЯ IV 112—114; Bern. I 232; Trautmann 61; Mühl.—Endz. I 493; Frisk I 421. — Пор. **дерево**.

дровітня «колода для рубання дров; приміщення для дров», [дрéвйтня] «колода або місце для рубання дров» ЛЧерк, [древітня Ж, дрівéйтня, дрівитинь ЛЧерк, дрівитня ЛЧерк, дривітня, дрівотень, дрівітня, дрівотня, дривутня] «тс.»; — р. [дровóтня] «місце, де рубають дрова», бр. [дроватóня] «тс.», дрывóтня «приміщення для дров», п. dręwotnia «місце, де рубають і складають дрова», [drewotnia, drywotnia, drewótnia] «тс.», слц. [drvotěń], drvotnisko «місце, де рубають дрова», слн. drvotōn «тс.», схв. дрвотоѡ «стіс дров»; — псл. *dǫwotopъ, *dǫwotъna, утворені з основ іменника dǫwa «дрова» і дієслова tęti, tьnъ «тяти, рубати». — Даль I 493; Sławski I 164; Bezlaĵ ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 143. — Див. ще **дрóва**, **тяти**.

дрóги «довгий віз без кузова; віз для перевезення трун», дрóжки, [дрóжка Я, дорóжка], [дрогáль] «візник», [дрогáй Я, дрозжáр] «тс.»; — бр. дрóжки, п. drożka, [drożka, derożka], ч. слц. нл. drožka, вл. drožka, болг. дрóжки; — очевидно, запозичення з російської мови; р. дрóжки, дрогá «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза, розвора», дрóги «нижня частина воза» остаточно не з'ясовані; можливо, споріднені з дісл. draga «тягти», дангл. dragan «тс.», яке зводиться до іє. *dherāgh- (Bern. I 226; Pedersen KZ 39, 346; Фасмер I 540); припускався ще зв'язок з *dǫgati (рос. дрóжатъ) (Преобр. I 196); виводилось також із пракельт. *drogon «колесо», ірл. droch (Šachmatov AfSIPh 33, 89) та ін. — Шанський ЭСРЯ I 5, 193—194; Sławski I 156; Machek ESJČ 129.

[дрожáчка] (бот.) «трясучка, Briza media L.»; — бр. дрóжжик, п. drżączka «тс.»; — похідне утворення від [дрожá-ти]; назва зумовлена тремтінням колосків рослини, що звисають на тонких

стеблах; пор. інші її назви у слов'янських мовах, мотивовані тією ж ознакою: р. трясунка, ч. třeslice, [třaslačka], слц. traslica, схв. треслицца, [трепетница, тресуља, тришилица], болг. [триперушка], а також нім. Zittergras. — Machek Jm. rostl. 280; Симонович 80. — Див. ще **дрижати**.

[дрозéра] (бот.) «росичка, Drosera L.»; — п. drościczka, gosiczka, схв. дрoзeра; — засвоєне з латинської ботанічної номенклатури; походить від гр. дрoсepóс «росистий, вологий», пов'язаного з дрóсoс «роса», очевидно, спорідненим з гот. driusan «спадати», свн. trōr «роса, дощ»; назва зумовлена властивістю рослини виділяти краплини липкого соку, схожі на росу (пор. рос. росянка, схв. [росика, росна трава, росичина], рдсуља «тс.»). — Вісюліна—Клоков 180; Симонович 175; Frisk I 419—420.

[дрóндзя] «худа жінка у довгому вбранні, неохайна жінка» Мо, [дрóндзя-ти] «танцювати» Мо; — афективні утворення, паралельні до семантично відповідної пари слів [дрімба] «висока тонка жінка; неохайна жінка; жінка легкої поведінки» і [дрімбáти] «танцювати».

дропáк (танець); — бр. драпáк «тс.»; — результат видозміни форми тропáк «тс.», зумовленої, очевидно, впливом слова дрáпати «швидко бігти, тікати»; пор. семантично тотожне дати дропака «побігти, втекти» (п. dać drapaка «тс.»). — Див. ще тропáк. — Пор. дрáпати.

[дрóскати] «дряпати; розщепляти» Ж, [дрóскатися] «тріскатися» Ж, [дрóска] «тріщина (на шкірі); тріска» Ж; — п. draspać «дряпнути», ч. drásati (dráspouti) «дряпати, розривати», ст. drastiti «дряпати», drás(t)ka «скіпка; дрібничка», drástva «тс.», слц. drásat' «роздирати», [drast'] «скіпка», болг. дрáскам «дряпаю», дрáсвам «тс.», дрáска «дряпина», м. драска «дряпає», драсканицца «дряпина», слн. [drásati] «відділяти, розв'язувати, пороти», [dráskal] «дряпина»; — очевидно, псл. *draskati/drásati «дряпати, шкребти» (у чергуванні з *drěsk-, пор. Bern. I 221), що є розширенням кореня іє. *der- (>*ders-, *dre-s-, *dre-sk-); — найближче споріднене з лит. drėksti, draskýti «дряпати, роздирати»; україн-

ські форми з о, можливо, викликані аналогією до *трóскати* «тріщати, лящати» (пор. *трóща* «очерет, чагарник, га-луззя»); виводиться також від псл. *drapsati, яке пов'язується з *drapati* «дряпати» (Machek ESJČ 126). — Sławski I 101; БЕР I 421; Bezlaј ESSJ I 110; Sl. prasł. IV 209—210; Bern. I 220—221.

дрóхв́а (орн.) «*Otis tarda* L.», [дрóфа, дрáфа] Ж, дрóхв́ич «дрохва-самець», [дрохв́ичка] «дрохва-самка», *дрохвеня́*; — р. *дрофа́, драфа́*, [дрохв́а, драхв́а], бр. *драфа́*, п. *drog*, ст. *drog'*, *drofia*, ч. *drog*, ст. *droptva, drofpa, drofa*, слц. *drachva*, нл. *drog*, болг. *дрóпла*, м. *дропка* «дика гуска», схв. *дрóпля* «дрохва», слн. *drólja* «тс.»; — очевидно, псл. *drogu, род. відм. *drogъve (з наступним переходом *rv > f > xv*, пор. стсл. *оупъвати*, п. *ufać*), поряд з псл. *drogja, *drogъ, представленими в західно- і південнослов'янських мовах; — ці форми зводять до іє. **drəro-* «бігти» (за характерною ознакою дрохви, більш здатної до швидкого бігу, ніж до льоту), як споріднені з дінд. *drāti* «біжить», гр. 'αλο-διδροάστω «тікаю», з формантом -р- ще гр. *δραπέτης, δράλόν* «утікач», дінд. *drārayati* «проганяє, змушує бігти»; праслов'янська назва реконструюється також (ЭССЯ 5, 125; Machek ESJČ 129) як *dro-ръту, (*дьго-рътъва) букв. «біго-птах», паралельне до *куго-ръту* (*куго-рътъва*) «куропатка», або зводиться до тюрк. *toɣdak* «дрохва», монг. *togadak* «тс.» (Räsänen FUF 29, 196; Добродомов РР 1968/4, 100—104); свн. *trar*, нвн. *Trarre* «тс.», очевидно, слов'янського походження; припущення зворотного шляху запозичення (Шелудько 30; Горяев 1896, 97) необгрунтоване. — Булаховский Семас. этюды 185; Шанский ЭСРЯ I 5, 195—196; Фасмер I 542; Sławski I 168; БЕР I 431; Skok I 443; Bezlaј ESSJ I 116—117; Moszyński PZJP 303; Bern. I 226—227.

дроч́ити «дражнити, дратувати», *дроч́итися* «кидатися від укусів гедзів (про тварину); дражнитися, сердитися», [дрік] (ент.) «гедзь», [дрик Ж, дроқ Ж, дріт Ж, дротик ВеНЗн] «тс.», [дріков́иця] «період, коли гедзі особливо до-

шкульні для тварин» Ж, Пі, [дроків́иця] «тс.», [дрóки] «глузування, дошкульні жарти» Ж, [дроків́истий] «вередливий, дражливий», [дрочл́ивий] «дратівливий», [здрік] «гедзь», [здрок], *піддрóчка*; — р. [дроч́ить] «дратувати; пестити, гладити», [дроч́иться] (про тварину) «упиратися, кидатися, шаленіти», бр. *драчея́* «сверблячка», р.-псл. *дрочитиса* «гордо виступати», *дроченьє* «пиха», п. *droczyć się* «дражнитися» (з укр.), болг. *дрóча* «ледарювати, розважатися», м. *дрочи* «тс.», стсл. **дрочити(са)** «бути пихатим», **дрочънъ** «сміливий, зухвалий»; — етимологія неясна; можливо, пов'язане з псл. *dyrati, *derti і відповідає лтс. *dracít, dracu* «лаяти, ганити», лит. *drākas* «сварливий, задерикуватий», *drīkti, drinkù* «шаленіти, казиритися». — Фасмер I 542; Sławski I 166; БЕР I 431—432; Sl. prasł. IV 252—254; Вўга RR I 437 (проти Bern. I 226; Преобр. I 197).

[**друб́ак**] «черв'як, личинка комахи»; — результат видозміни форми *гроб́ак* «тс.» під впливом форм типу [дрў́бен] «дрібен», [друб́ок] «дрібок», похідних від *дроб́ити*. — Див. ще **гроб́ак, хроб́ак**.

друг, *друѓи́ня* «подруга», [друѓи́нець] «другий рій бджіл» ВеНЗн, [друѓак] «тс.; дворічне лоша чи теля» Бі, [дрў́жа] «подруга» Ж, *дрў́жба* «приятель; весільний товариш», *друж́ина* «загін, почет; жінка», [друж́ина] «загін» Ж, *друж́инник, друж́ище, дрў́жка* «подруга нареченої» УРС, Пі, *друж́ко* «весільний товариш», [дрў́жник] «охоронець» Ж, [дрў́жчини] «свято дружок» Ж, *друж́яка* «друг», [друзь] «тс.», *дрў́гий, дрў́жний* «одностайний», *дрў́жній* «товариський», *друж́ити* «товаришувати», *дрў́жити* «бути дружкою», [дрў́жити, друж́кувати, друж́икувати Ж] «тс.», *задрў́га* (іст.) «патріархальна сімейна община у південних слов'ян», [задрў́ге] «вдруге», *здруж́ити, недруг, одрў́жений, одрў́жувати, піддрў́жба* «помічник весільного товариша» Г, Нед, [піддрў́жбик Нед, піддрў́жся, піддрў́жий, піддрў́жко Нед, піддрў́жний Нед] «тс.», [піддрў́жка] «помічниця подруги нареченої» Г, Нед, [пóдруг] «чоловік, подружжя», *пóдруга, подруж́ся, [пóдруж́ина]* «по-

друга» Г, Нед, *подрўжниця* «тс.», *подрўжий*, *подрўжній*, [по-дрўзьки] Нед, *подругувати*, *удрўге*, *удрўжити*; — р. бр. *друг*, др. *другъ*, п. *druh* (з укр. чи бр.), [druč, dručna], ст. *drug* «друг», *drugī* «другий, інший», ч. *druh*, *druhý*, слц. *druh*, вл. *druh* «друг», *druhak* «інший», нл. ст. *drug*, *drugī*, полаб. *draug* «інший», болг. м. *друг* «інший», болг. *другар* «товариш», схв. *дрўге*, *дрўгār* «тс.», *дрўгй* «другий», слн. *drúg* «товариш», *drúgi* «інший, другий», стсл. *дроугъ* «товариш; інший»; — псл. *drugъ «товариш, приятель»; — споріднене з лит. *draūgas* «супутник, товариш», *draūg*, *draugè* «разом, спільно», *sudrūgti* «приєднатися», лтс. *dràugs* «товариш, колега; другий член пари; інший», прус. *draugi-* «з-» (*draugiwaldūnen* (зн. в.) «співспадкоємець»); пор. також гот. *gadrāhts* «солдат», *driugan* «воювати, боротися», двн. *truht* «громада, загін, кортеж», *truhtīn* «воєначальник», дісл. *drōtt* «загін охоронців, почет», дангл. *druht* «тс.»; іє. **dhrugh-* (**dherough-*) «бути готовим, міцним», похідне від **dher-*; за іншим поясненням (Трубачев Терм. родства 172—173; Мартынов Сл.-герм. взаємод. 205—207) псл. *drugъ* виводиться з іє. **dhreu-/dhru-* «міцний, тривкий, надійний, вірний» (звідки й іє. **dhereco-* «дерево; надійний, вірний», пор. нім. *trauen* «вірити»); в такому разі пов'язується з гот. *triggws* «вірний», дісл. *trygg*, дангл. *getrywe*, днн. *triuwī*, двн. *gitriuwī* «тс.»; Мартинов висловлює припущення про запозиченість прагерманських форм (прагерм. *drauga «друг», *draugti «дружина») з праслов'янської мови; із сполучень типу стсл. *дроугъ дроуга* розвинулися прикметникове і числівникове значення «інший, другий», засвідчені в усіх слов'янських мовах; останнім часом запропоновано нове зіставлення з дінд. *druh-* «ворожа демонічна істота», ав. *druhš* «Друг — демонічна істота, уособлення злих сил» (Иванов Сл. и балк. языкозн. 67—70). — Шанский ЭСРЯ I 5, 196; Фасмер—Трубачев I 543; Sławski I 169—170; Brückner 98; Machek ESJČ 130; БЕР I 432; Skok I 446—447; Bezlaj ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 131—132; Sł. prasł. IV 269—272; Bern. I

230—231; Trautmann 59; Vūga RR I 554; II 173, 193, 331, 365, 577.

[*дрўгаль*] «перекладина на плоті (паромі)» Ж, [*дрўгалька*] «якась деталь ткацького верстата» Доп. УЖДУ 1957/1, [*дрўганка*] «тс.» тж; — форми, пов'язані з псл. *drogъ «палиця, жердина»; можливо, утворені від зворотного запозичення з румунської мови (рум. *drug* «палиця, жердина, веретено» походить від схв. *дрўге* «тс.») (Scheludko 132; СДЕЛМ 121); припускають також зв'язок з п. *draǵal* «великий незграбний чоловік; пеньок, колода» (Bern. I 229; Richhardt 43). — Див. ще *дрюк*. — Пор. *дрўгар*.

[*дрўгар*] «весло, кермо; держак рульового весла на плоті; молода сосонка»; — пов'язане з псл. *drogъ «палиця, жердина» і, очевидно, утворене від рум. *drug* «палиця (дерев'яна чи залізна), жердина, веретено», що, в свою чергу, походить від схв. *дрўге* «тс.» (Scheludko 132); припущення про польське посередництво (Bern. I 229; Richhardt 43) мало обгрунтоване (пор. відмінність значення і наголосу у п. *draǵarz* «візник-ваговіз»), так само, як і зведення форми до відмінного за значенням сгр. *δροуγγάρис* «військовий загін на постої» (Bern. I 229; Фасмер ГСЭ III 56). — Пор. *дрўгаль*.

[*дрўгати*] «сплітати, зв'язувати, обмотувати» Ж; скручувати нитку на веретені Шух, [*дрўга*] «велике веретено» St. sl. 13, [*дрўгалька*, *дрўгалька*, *дрўгальниця*, *дрўгалька*] «тс.» тж; — п. [*drugac*] «прясти мотузку з клоччя»; — запозичено з чеської чи словацької мови, можливо, через посередництво польської; ч. слц. [*drugat'*] «прясти вовну», походить від [*drugal*] «веретено для прядіння вовни», запозиченого із сербохорватської мови; схв. *дрўга* «велике веретено» пов'язане з [*дрўге* (*дрўк*)] «палиця, жердина», спорідненим з укр. *дрюк*, стсл. *држгъ*. — Дзензелівський St. sl. 13, 214—215; Machek ESJČ 130; Skok I 445—446. — Див. ще *дрюк*. — Пор. *дрўгаль*, *дрўгар*.

[*дружбарт*] «вид картярської гри»; — запозичення з польської мови; п. *družbart* «давня картярська гра; чирвовий

король» походить від нім. Drosselbart «борода дрозда» (усіченої частини назви гри Königsdrosselbartspiel «гра в короля з дроздовою бородою»), утвореного з іменників Drossel «дрізд», спорідненого з укр. *дрізд*, і Bart «борода», спорідненого з укр. *бородá*; видозміна слова відбулася у польській мові, очевидно, внаслідок зближення з *družba*. — Шелудько 30; SW I 566; Brückner 99; Kluge—Mitzka 54, 144. — Див. ще *бородá*, *дрізд*.

[*друзки*] «тріски, шматочки», [*друзка*] «лико з сосни для плетіння кошелів; тріска, скіпка» Л, [*друзати*] «розтинати» Ж, ст. *друзкъ* «хмиз, сушняк» (1627); — р. [*друзг*] «хмиз, бурелом», [*друзга́*] «гілки, опале листя», бр. *друз* «щебінь», *друзачка* «кришечка, шматочок»; — єдиного пояснення не має; одні дослідники пов'язують з псл. *druzgati «з тріском ламати, трощити» (пор. укр. *друцкати*, п. *druzgotac*), спорідненим з лит. *drūzgas* «шматочок, крихта», *druskà* «сіль», лтс. *druska* «крихта», гот. *draú(h)snos* «крихти (від хліба)» (Фасмер I 543; Sławski I 170, 173; Trautmann 61—62; Būga RR I 437); за іншими поясненнями (Rozwadowski RS II 112; Bern. I 222, 228), зводиться до псл. **drozgz-*, пов'язаного з **drezgz-* (<**drešk-*), **drēzgz-* (пор. стсл. *дрязга* «ліс, бурелом», рос. діал. *дрязг* «хмиз, сушняк») як назалізованого варіанта іє. **dergh-* (псл. *dʳgati). — Otrębski LP 9, 17; Walde—Pok. I 801, 872. — Пор. *дрізки*, *друцкати*.

друк, *друкар*, *друкарка*, *друкарня*, [*друкарня*], *друкарство*, *друкарищик* (заст.) Пі, [*друківля*] «шрифт (?)»; друкування», *друкувати*, [*друкувати*], *друкований*, *перэдрук*, ст. *друккъ*, *друкаръ*, *друкарня*, *друковати* (XVI ст.); — бр. *друк*, п. *druk*, *drukować*, слц. *drukovať* «переводити узор на тканину»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. *Druck* «тиснення, друкування», двн. *druc* «тс.» споріднене з дісл. *ṛgūga* «тиснути», нвн. *drohen* «загрожувати», псл. *truti* «натирати», укр. *травити*. — Акуленко 134; Шелудько 30—31; Brückner 99; Machek ESJCS 96; Kluge—Mitzka 144; Specht 206, 208. — Див. ще *травити*.

[*друкваниця*] «спідниця з синьої вибійки»; — п. [*drukówka*, *drukowanika*] «кольорова спідниця з перкалю; перкалева сукня темно-синього кольору»; — похідне утворення від основи дієслова [*друкувати*] «вбивати (на тканині), витискати». — Див. ще *друк*.

[*друлити*] «штовхати, кидати», [*друляти*, *дрілити* Ж, *дриляти* О] «тс.», [*друл*] «тачка»; — п. [*drulić*] «штовхати», слц. [*drúlit'*] «штовхнути, вдарити»; — очевидно, варіант форми [*труляти*] «тс.» (як [*друхніти* — *трухніти*]); у польській і словацькій мовах, можливо, з української; зіставлення з схв. *дрьлати* «дряпати, боронувати», *дрьлити* «оголювати», ч. *droľiti* «кришити, дробити» (Варбот Етимологія 1970, 78—79) викликає сумнів. — SW I 565. — Див. ще *трутити*.

[*друле*] «дошки» Ж; — неясне.

[*друлівнік*] «знаряддя, яким гуцульські мосяжники вирізують при орнаментуванні металу круглі лінії»; — очевидно, пов'язане з *дриль* «свердло»; заміна *и* на *у* могла відбутися під впливом *друлити* «штовхати» (пор. [*дрілити*] «тс.»). — Див. ще *дриль*.

[*друмхатися*] «шкребтися, дряпатися» Ж; — афективне утворення, можливо, пов'язане з початковою частиною основи *драти* (*дряпати*).

[*друмхнути*] «зірватися, побігти, кинутися»; — афективне утворення, пов'язане з *дремнути*, *дмухнути* (перен.) «побігти, втекти», [*дремхнути*] «вдарити» (див.).

[*друхніти*] «трухлявіти», [*друхнб*] «порохно» Ж; — варіант форми *трухніти* «гнити, ставати порохнявим» (як [*друляти* — *труляти*]). — Див. ще *труха*.

[*друхнути*] «тріщати, з шумом вдаритися, розбиватися, деренчати», [*друхотати*] «розбивати на шматки» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів [*грухнути*] «з шумом упасти, стукнутися» і [*друцкати*] «роздрібнювати, товкти, розбивати» (див.).

[*друцкати*] «роздрібнювати, товкти, розбивати» Ж, [*подруцкати*] «потовкти (варену картоплю); побити когось» Ба; — бр. *друзгатаць* «трощити», п. (*z*)*druzgo-*

tać, ст. druzgać, druzgotać, слц. drúz-gat', drizgat' «тс.», схв. *дрўзгати* «давити, чавити», *дрўзгати* «розтрити», слн. [drúzgati] «чавити, розминати», drózgati «розчавлювати»; — псл. druzgati (*druskati) «з тріском ламати, кришити»; — найближчими відповідниками є лит. druzgėti «кришитися», лтс. druskāt «тс.», druska «крихта», пор. також гр. *δρῶβω* «дроблю, розламую»; іє. *dhreu- «ламати, трощити»; -цк- в основі слова замість -зг- розвинулося, очевидно, внаслідок дисимілятивного оглушення кінцевих приголосних основи. — Фасмер I 543; Sławski I 170; Skok I 444; Bezłaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 133—134; Bern. I 228; Fraenkel 107. — Пор. *дрўзки*.

друшляк «посудина з дірочками», ст. *рушлакъ* (1570), *друшлакъ* (1597); — р. *душлаг* «тс.», бр. *друшляк* «пробійник; друшляк», п. druzlak, durslak, вл. duršlak; — запозичено з німецької мови через посередництво польської; нім. Durchschlag «пробійник; решето; друшляк» пов'язане з дієсловом durchschlagen «пробивати, пропускати», утворенням з префікса durch- (двн. *durah*, *thuruh*) «через», спорідненого з гот. *fairh*, ав. *taras-ča*, дперс. *tre*, *tri*, лат. *trāns-*, і дієслова schlagen «бити», пов'язаного з двн. *slag* «удар», дісл. *slag(r)*, гот. *slahs* «тс.», кельт. *slachta* «битий»; перестановка звуків відбулась на ґрунті польської мови. — Москаленко УІЛ 28—29; Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ I 5, 213—214; Фасмер I 555; Brückner 99; Kluge—Mitzka 148, 652.

дрюк «кий, палиця», [друк] Ж, Бі, *дрючок*, [дручок], *дрючина*, [дручіна] «кийок; обрубок дерева Бі», *дрюччя* (зб.), [дрюччя] Ж, [друччя] «насосні важелі» Ж, [дрючник] «полиця, горизонтальна жердина», [дрючник] «тс.», [дручковий] Ж, [дрючений] «мучений» Бі, [дручити] «мучити» Бі, [дрюкувати] Я, [відрюкувати] «побити дрючком»; — р. [друк, дрюк], бр. *друк*, др. *дручити* «мучити, пригнічувати», п. *dračk*, *dračzek*, ч. *drouh*, слц. *druk*, болг. *дръг* «стебло, прут», м. *драг* «палка, жердина», схв. *дрўг*, [дрўга, друк], слн. *dróg* «жердина, стовп, сходи», стсл. *дръгъ*; — псл. *drōgъ* (*drōkъ*) «палиця, жердина»; — спорідне-

не з лит. жем. [drānga] «велика жердина», сх.-лит. [drāngos] «віз без коліс», дісл. *drangr* «камінь, що стирчить із землі», *drengr* «товстий стовбур, палиця», ірл. *dringim* «піднімаю», кімр. *dringo* «тс.»; походження форм з кінцевим -к поряд з -g (-г) неясне; форми з ю поряд з у в українській мові розвинулися, очевидно, внаслідок впливу говорів з м'якою вимовою р або як гіперизм. — Фасмер I 543—544; Преобр. I 198—199; Sławski I 162; SW I 553; Machek ESJČ 129; БЕР I 434; Skok I 445—446; Bezłaj ESSJ I 116; ЭССЯ 5, 129—130; Sł. prast. IV 264—266; Bern. I 229—230; Trautmann 59; Fraenkel 101; Specht 206, 211. — Пор. *дрўгаль*, *друкар*, *друкати*.

[дрюх] (ент.) «ковалик, Elater»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне (пор. рос. *щелкун* «тс.»).

дряблій, *дрябнути*, *дрябліти*, *дряблуватий*; — запозичення з російської мови; — р. *дряблій*, *дрябнуть* етимологічно неясні; порівнювалися з лит. *drimbù*, *drĩbtĩ* «сочитися, густо капати», *drabnũs* «опасистий», *dramblỹs* «товстопузий; слон», з гр. *δρῶμβρος* «згусток», *δρῶμβρον* «грудочка». — Шанский ЭСРЯ I 5, 197—198; Фасмер I 545; Преобр. I 199; Bern. I 222; Mikl. EW 420.

[дрябчак] (бот.) «сочот, *Cirsium lanceolatum* L.»; — очевидно, пов'язане з *дряпати* (пор. р. [дряпать] «дряпати»); назва мотивується колючістю рослини (пор. інші її назви: [бодлак, терен свиначий], р. *бодяк*, *свиной терн*, м. *бодлика*, схв. *ббдаль*, *сјекавац*, слн. *skrba-zobca*, *srpanec*, *srpje*, нім. *Kratzdistel*). — Вісюліна—Клоков 330. — Див. ще *дряпати*.

дрягва, *дряговина*, *дряготіти*, *дрягтіти* — див. *драгва*.

[дряглій] «старий, підгнилий, зношений», [дряглій] «слабий, безсилий»; — пов'язане з *дряхлій* (<псл. *dreg-s-) «тс.» як результат його видозміни під впливом [дряглій], *драглістий* або як давній словотворчий варіант основи без поширювача -s-. — Див. ще *дряхлій*. — Пор. *драгва*.

[дрягнути] «висихати, просихати»; — результат видозміни форми *тряхнути*

«просихати» як [друхніти — трухніти] і под. — Див. ще **тріхнути**.

дряпати, **дряпатися**, **дряпакувати** «обробляти землю дряпаком» Дз, [дряпотіти], **дряп** (виг.), [дряпа] «щітка для розчісування вовни», **дряпак** «знаряддя для підпушування землі; [кіготь, подряпина; старий віник]», **дряпач** «тс.», [дряпець] «той, хто легко видається на висоту», **дряпаніна**, **дряпина**, **дряпіжка** «здиство; драпіжник», **дряпіжник** «грабіжник, лихвар», [дряпіка, дряпічка Пі] «тс.», [дряпіжство], [дряпня] «обдирання, шкребіння», [дряпота] «обдирання», **дряпуга**, [дряп'я] «дрантя», **дряпіжний**, **дряплівий**, **дряпучий**, **подряпина**; — р. [дряпать], сл. driapat'; — результат видозміни звукової форми **дряпати** і т. д. з експресивним чи, можливо, гіперистичним пом'якшенням р. — Фасмер I 535; Machek ESJC 126. — Див. ще **дряпати**.

дрясен — див. **дерес**.

[дрясувати] «топати», [дрясувати] «мучити» Пі; — очевидно, результат видозміни форми [драсувати] «розчищати (стежку); витоптувати» (див.).

дряхлій «старий, підгнилий, зношений» СУМ, Ж, [дряхлівий] Ж, [дряхлівий] «хворобливий» ВеУг, **дряхліти**, [дряхлявіти], [одряхнути] «одряхліти» Ж; — р. **дряхлий**, **дряхлеть**, **дряхнуть**, бр. **драхлы**, **драхлеть**, др. **дряхлыи** «попурий, сумний», **дрясльи**, **дрыхль** «тс.», п. ст. (z)drechnač «ставати нужденним, знемагати», ч. [drachly] «сумний», вл. drjechly «брудний, нечистий», схв. ст. дрёсео «сумний» (жін. р. дрёсела), дреселити «сумнішати», слн. [dresel] «помурий, сумний», стсл. **драхль**, **драсель** «сумний, зажурений»; — очевидно, псл. dręxlъ, *dręxnōti (з *dreg-s-), *dresьль (dreselъ), етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *dregati, р. [дрягати] «тремтати, смикатися» або з **труха**; зіставляється також (ЕССЯ 5, 112—113) з лит. drūmsti «мутити, перемішувати», drūmzlūs «мутний». — Фасмер — Трубачев I 544, 546—547; Преобр. I 199—200; Горяев 440; Бернар БЕ 1957/5, 455—457; Skok I 433; Bezlaј ESSJ I 112; Bern. I 222—223. — Пор. **дряглий**.

[дрячка] (бот.) «шипшина, Rosa ca-

піпа L.» ВеУг; — пов'язане з **драти**; назва мотивується колючістю рослини; пор. схв. дрѣч «терен, колючка», пасја драча «шипшина»; пом'якшення р, можливо, викликане аналогією до **дряпати**. — Див. ще **драти**.

[дрьохати] «сплескуватися» (про рибу) Я; — афективне утворення.

дуб (бот.) «Quercus robur L.»; деревина дуба; дубильна речовина; (діал., іст.) вид великого човна, [дуба] «людина високого зросту» Я, [дубарь] «великий дуб», **дубець** «молодий дуб; прутик», [дубило] «дубильна речовина», [дубитель, дубле Ж] «тс.», **дубильник** «той, хто дубить шкіри; [червоний вовняний верхній одяг Шух]», **дубильня** «приміщення, в якому дублять шкіри», **дубина** «дуб; дубовий ліс; палиця; [дубові дрова Ж]», **дубіння** «дубняк», [дубиняк] «дубова різка» Ж, [дубинякі] «удари палкою» Ж, **дубівка** «сорт дині; [чорний горіх; горілка, настояна на дубових бруньках Ж]», [дубівнік] «той, хто дубить шкіри, дубильник» Ж, [дубівник] «тс.» Ж, [дубінка] (бот.) «чорний горіх» Ж, [дубленець] «видублена шкіра», **дублянка** «дублений кожух», **дубнік** «дубовий ліс», [дубніця] «дубильно-травильний розчин» Ж, **дубняк**, [дуб'як] «дубняк», [дубок] «дрова», [дубовець] (ент.) «голуб'янка дубова, Lusaena quercus» Ж, [дубовік] «власник човна-дуба», [дубовіна] «дубова труна» Ж, **дубчак** «молодий дубок», **дуб'я** (зб.) «дуби», [дубля] «тс.», [дуб'яніці] «вид постолів з дубленої шкіри», **дубильний**, **дублений**, [дублений] «червоно пофарбований» Шух, [дубленийтий] «червоножовтуватий, кольору дубленої шкіри», [дубній] «дубильний» Ж, **дубовий** Г, Ж, **дубуватий**, **дубіти**, [дубіти] «здирати (гроші)», [дубитися] «ставати догори; коробитися», **дубіти**, [дубліти] «дубити (рибальські сіті)» Мо, [дубувати] «мерзнути Г; не спати; бродити на свободі Ж», [здубіця] «залишки дубової кори, що йдуть на дубіння» Я, [здубіти] «здерти» Я, [здубитися] «одубіти», **задубіти**, **задубіти**, **задубіти**, **задубілий**, **задублий**, **одубеніти**, **одубітися** «вмерти, околіти», **одубіти**, **одубіти**, **одубіти**, **одубіти**, **одубілий**, **падуб** «Ilex aquifolium L.»,

ніддубень «гриб синяк, дубовик, *Boletus luridus*» (?), [ніддубець] ВеБ, *ніддубник*, [ніддубовик], *ніддубок* СУМ, Г «тс.»; — р. бр. *дуб*, др. *дубъ* «дерево; дуб», п. *daub*, ч. слц. вл. нл. *dub*, полаб. *dumb*, болг. *дъб*, м. *даб*, схв. *дѹб* «дуб; [дерево]», слн. *dob*, стсл. *ДѢВЪ* «дерево; дуб»; — псл. *dobъ*; — дальші зв'язки визначаються по-різному; останньою за часом є спроба (Falk Scandoslavica IV 265—285) виведення з більш раннього псл. *dumbas «дуло, дуплице; дерево», паралельного до лит. *duĩbas* «заглиблення, порожнина», *dũbti* «дуплити», *dubũs* «глибокий, запалий», *dumbũs*, *dumbũs* «тс.», *dũba*, *dubũs* «дуло», лтс. *duĩbims* «заглиблення, печера», *dũbt* «видовбувати» (пор. слц. *dbol* «вулик, дуло», п. *dub*, *dziub*, *dziubnia* «дуло»), як назалізованого варіанта кореня псл. **dũb-* > **dъb-*, що зводиться до іе. **dheub-* «глибокий, низько розташований»; найближчі відповідники: дірл. *domaĩn* «глибокий», гот. *diups* «тс.», норв. *dump* «заглиблення в землі», дат. [dump] «печера, заглиблення», нвн. *Tũmpel* «калюжа; невеликий ставок»; розвиток нової семантики пояснюється як наслідок ототожнення понять «дуло» і «дуплице дерево» та перенесення цієї назви на дуба за характерною перш за все для нього ознакою дуплистості; інші дослідники (Vaillant RES 14, 223—224; Sławski I 139—140; ЭССЯ 5, 95—97), відносячи псл. *dobъ* разом з *dob-r-ava*, *dob-r-ova* до назалізованої форми іе. **dheu-b-*, **dhum-b-* «глибокий, низько розташований», пов'язують його з лит. *duĩblas* «трясовина, болото», *daubà* «долина», лтс. *duĩbgs* «болотиста місцевість» і припускають такий розвиток значень: «низько розташована місцевість» — «долина» — «волога долина, поросла лісом» — «ліс» — «дерево» — «найбільш звичайне дерево, дуб»; зіставлялося ще (Bern. I 216—217; Milewski IF 16, 198—199) з гр. τυφλός «сліпий, темний; дурний», τῆφος «дим, чад», дангл. *dumb* «німий», дісл. *dumbr* «тс.», ірл. *dub* «чорний», двн. *tumb* «німий; дурний» (як «чорне дерево»); припускалося також (Фасмер I 547; Brückner 85) початкове значення «дере-

во» (пор. полаб. *joꝛjeedumb* «яблуня») і пов'язувалося (Mikkola Ursl. Gr. 124; Брандт РФВ 21, 220; Uhlenbeck KZ 40, 554; Mikl. EW 48) з гр. δέμω «будую», дісл. *timbr*, дангл. *timber*, двн. *zimber* «будівельний матеріал; будова; кімната», гот. *timrjan* «будувати», псл. *domъ* «дім»; зіставлялося (Brückner 85; Machek ESJĀ 132) з двн. *tanna* «ялина» (з герм. *danwō), дінд. *dhánvan-*, *dhánuḥ* «дуга, звід». — Шанский ЭСРЯ I 5, 199—200; Фасмер—Трубачев I 547—548; Преобр. I 200—201; БЕР I 453; Skok I 449; Bezlaž ESSJ I 105; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14, 17; Moszyński LP 33, 354—355.

[дуба́] «сторч» Г, Я, [дубом] «сторч, догори ногами» Ж, [дубки] «вертикально, без сторонньої допомоги» ЛексПол, [дубці] (дит.) «тс.» Ме; — бр. *дубам* «сторч», п. *dębem* «тс.», слц. *dubkom* (*vstavati*) «щупитися», схв. *дѹнком*, *дѹнкѣ* «тс.», м. *дуба* «вниз головою»; — очевидно, результат видозміни слова *дѹбом* (*дѹбки*) «тс.» під впливом аналогії до іменника *дуб*; викликає сумнів припущення (Machek ESJĀS 100) про запозиченість цих форм з латинської мови (від лат. *stupēre* «дерев'яніти, мертвіти, застигати»), як і порівняння слц. *zadubený* «тупий, дурний» з лат. *stupidus* «тс.». — Див. ще *дѹбати*. — Пор. *дуб*.

[дуба²] (кличка вівці) Доп. УЖДУ 4, [дубѣла, дубѣша, дупкѣша] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [дублѣний] «червоно пофарбований», [дубленістий] «червоно-жовтуватий; кольору дубленої шкіри». — Див. ще *дуб*.

[дубалá] «дѹбом, сторч», [дубалка́] «сторч, стійма», [дубола́ Мо, дѹбора] «тс.» — прислівники, утворені, очевидно, в результаті контамінації форм [дѹба́] і [дѹбула́] «тс.». — Див. ще *дѹба*, *дѹба¹*.

[дубáс] «великий ніж», ст. *дубас* «видовбаний човен, дуб» (XVIII ст.), *дубасникъ* «власник дубаса», *дубасщина* «податок від дубаса» (XVI ст.); — р. [дубáс] «човен, видовбаний із суцільного дерева, баржа», бр. [дубáс] «великий ніж», п. *dubas* «тупий ніж» (з укр.); — походить, очевидно, від *дуб* «великий човен», звідки ст. *дубас* (пор. рум. *du-bás* «великий рибальський човен, шаланда»); на формі слова, можливо, по-

значився вплив тур. *tombaz* «вид річкового човна; понтон; буй, бакен» (пор. Mikl. TEI 2, 178, проти Фасмер II 548); пор. синонімічні назви у польській мові *dub, dubas, dubica, tumbaz, dombaza* «вид човна; шхуна, паром». — Фасмер I 548; SW I 576; Sł. prasł. IV 171—172.

дубасити «бити, лупцювати; сильно стукати»; — р. *дубасить*, бр. *дубасіць*, п. [dubasić] (з укр. або бр.) «тс.», слц. *dubasit'* «тупати, танцювати»; — очевидно, пов'язане з [дубас] «великий ніж; човен, видовбаний з дуба»; мотивація творення слова і розвиток нового значення неясні. — Див. ще **дубас**.

[дубати] «тупати» Ж, [дубкати, дубніти, дубнути Ж, дубоніти] «тс.», [дубит] «кінський тупіт» Бі, [здубоніти] «затупотіти» Ж; — слц. *dubit'* «тупати, танцювати», *dupat'*, *dupkat'*, *dupnut'* «тс.»; — дзвінкий варіант звуконаслідувального дієслова *тупати*, можливо, викликаний впливом форм словацької мови. — Див. ще **тупати**. — Пор. **топтати**.

[дубелець] «тубілець»; — результат видозміни слова *тубілець*, [туболець] під впливом форми *дуб* (перен.) «дурний чоловік». — Див. ще **дуб**, **тубілець**.

[дубельт] (орн.) «бекас, дупель, Сколорах шаюг», *дупель* «тс.»; — р. *дупель*, *дубель*, бр. *дупель*, п. *dubelt* «дупель, бекас»; — запозичено з німецької мови, можливо, через посередництво польської; нім. *Doppelschnepfe* «подвійний (великий) бекас» є складним словом, перша частина якого (в XVII ст. *dubelt-* «подвійний») походить від лат. *duplus* «тс.» — Richhardt 44; Фасмер I 554; Горяев 99; Brückner 101; Sł. wug. obcych 161; Bern. I 238. — Див. ще **дублювати**.

дубельтівка (заст.) «двостволка», [дубильтак] «подвійне залізо в рубанку» ЛексПол, [дубельтовий] «подвійний»; — бр. *дубальтówka*; — запозичення з польської мови; п. *dubeltówka* створено на основі старого прислівника *dubelt* «подвійно», запозиченого з німецької мови; нім. ст. *dubbelt* «подвійний» походить від лат. *duplus* «тс.» — Шелудько 31; Richhardt 44; Bern. I 238; Sł. wug. obcych 161. — Див. ще **дублювати**. — Пор. **дубельт**.

дублювати, *дублёт*, *дублёр*, *дублікат*, ст. *дупловати* «виконувати двічі» (XVII ст.), *дублета* «коштовний напівштучний камінь» (XVIII ст.); — р. *дублюють*, бр. *дубліраваць*, п. *dublować*, ч. *dublovati*, слц. *dublovat'*, болг. *дублірам*, м. *дубліра*, *дупліра*, схв. *дублірати*, *дуплірати*, слн. *dublirati*; — повторне запозичення, що в староукраїнську мову потрапило з латинської, а в сучасну українську — з французької, можливо, через польську; фр. *doubler* «подвоювати» (звідки похідні *doublet* «подвійний», *doubleur* «подвоювач; сукальник») походить від лат. *duplare* «подвоювати», пов'язаного з прикметником *duplus* «подвійний», спорідненим з гр. *δι-πλός* (*ди-плос*) «тс.», і утвореного з основ *du-* (*duo*) «два» і *-plus* (від іє. **pel-* «робити складки»); остання основа споріднена з алб. *paľe* «складка, ряд», гот. *faiþan* «складати» (пор. двн. *zwi-falt* «подвійний»); похідне *дублікат* — з німецької мови (нвн. *Duplikát*), можливо, через російську. — СІС 228; Тимч. 840—841; Шанский ЭСРЯ I 5, 201—202; Фасмер I 548, 554; Sł. wug. obcych 161; Bern. I 238; Dauzat 255; Bloch 230; Walde—Hofm. I 383—384; Kluge—Mitzka 145. — Див. ще **два**, **дубельт**, **фалда**.

дубовик (іхт.) «лящ, Abramis brama L.» Ж; — пов'язане з *дуб*; назва виникла у зв'язку з тим, що ляща легко ловити в період, коли розвиваються дуби. — Желех. I 208. — Див. ще **дуб**.

дубоніс (орн.) «довгоніс, Nucifraga Bross.»; — р. *дубоніс*, бр. *дубаніс*; — складне утворення з основ іменників *дуб* і *ніс*; назву дано за ознакою довгого і міцного дзьоба, яким птах добуває їжу. — Булаховский Семас. этюды 162; Воїнств. — Кіст. 234. — Див. ще **дуб**, **ніс**. — Пор. **довгоніс**.

дубрак, *дубрівка*, *дубрівник*, *дуброва*, *дубрovina*, *дубрównик* — див. **доброва**.

[дубурити] «порувати, піднімати, збурювати, бунтувати»; — результат контамінації слів *дуб* і *бурити* «хвилювати; руйнувати, нищити, рити», пов'язаних між собою семантичними асоціаціями (пор. *ставати дубом* «ставати догори ногами, сторч»). — Див. ще **бурити**, **дуб**. — Пор. **дубалá**.

[дува́н] (заст.) «розподіл, частина, пай», [дува́нити] «ділити», [дува́нчик] «рибалка, що працює за пай» Мо, ст. *дуван* «здобич» (XVIII ст.);— р. *дува́н* «високе відкрите місце; збори козаків для розподілу здобичі; здобич»;— запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. чаг. *divan* «рада, збори», каз. *duan* «окружний суд, резиденція властей» походять від ар. *diwan* «тс.», запозиченого з перської мови.— Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 549; Добродомов РР 1978/2, 121—122; Кузнецова РР 1971/3, 153—155; Горяев 98; Дмитриев 533; Шипова 127; Lokotsch 42.— Див. ще дива́н.

дуга́ «округла лінія; зігнутий видовжений предмет; частина упряжі; веселка», [дуга́р] «той, хто робить дуги» Я, [дуга́нець, дуга́тник] «тс.» Я, [дуга́к] «розділовий знак»; [«ключиці» Я], [дуга́ка] «ручка відра, кошика», [дуга́вка] «райдужна оболонка ока» Ж, [дуга́стий, дуга́стий];— р. бр. *дуга́*, др. *дуга* «веселка», п. *dęga, dağa* «дуга; веселка», [duha] «частина упряжі», [duga] «тс.» (з укр.), ч. слц. вл. *duha* «дуга; веселка», болг. *дѹга́* «тс.», схв. *дѹга* «веселка», слн. *dōga* «тс.», стсл. *ДЖга* «дуга; веселка»;— псл. *dōga* «тс.», початково «кривизна»;— споріднене з лит. *dangà* «покриття», *dangùs* «небо», з іншим вокалізмом *deĩgti* «прикрити», *diĩgti* «зникнути», лтс. *daĩga* «вибоїна, яма», *daĩdzis* «вінець, обід колеса», прус. *dangus* «небо; піднебіння», можливо, також з псл. *dōgъ «сила, міць»; спроби знайти далші відповідники у дісл. *tōng*, нім. *Zange* «обценьки» (Mikkola Ursl. Gr. I 72), у псл. *tegnōti* «тягти» (Machek ESJĈ 133) та ін. непереконливі.— Шанский ЭСРЯ I 5, 204; Фасмер I 549; Преобр. I 201; Sławski I 145; Moszyński JP 35/2, 115; БЕР I 453—454; Skok I 453—454; Bezlaj ESSJ I 106; ЭССЯ 5, 98—99; Sł. prasl. IV 192—195; Bern. I 217; Trautmann 44—45; Топоров 361—362.

дугулі́на — див. домові́на.

[дугу́лька] (бот.) «полин, *Artemisia pontica* L.»;— неясне; можливо, пов'язане з *дѹггий* (початково *дѹгѹлька); назва могла виникнути у зв'язку з особливостями будови стебла рослини, що досягає 100—150 см висоти.

*дуда́*¹ «вид сопілки; [нижня частина рукава сорочки Я]», [дуда́н] «стебло рослини з невеликою кількістю листя чи пагонів» ЛексПол, *дуда́р*, [дуда́рка] «гонориста жінка», [дуді́ди] «обшлага на рукавах», [дуді́ця] «тс.Ж; соломка для плетіння капелюхів; стрілка», *дудка́* «сопілка; трубка; порожнисте стебло рослини», *дудні́к* «той, хто виготовляє сопілки або грає на них» Г, Ж, [дуда́шник ВеУг, дудли́к Ж] «тс.», *дудкува́тий*, [дудува́тий], *дудча́стий*, [дуда́ритися] «чванитися», [дуда́ти] «грати на сопілці» ВеУг, *дуді́ти*, *дуді́ти* «тс.», [на-дудко́ватий] «з порожнистим стеблом» Ж, [одудкува́тий] «дудчастий»;— р. *дуда́*, *дудка́* «сопілка», бр. *дуда́* «волинка, сопілка», п. ч. слц. *dudu* «вид духового інструмента», вл. *duda, dudu* «волинка», нл. *dudu* «тс.», схв. *дѹда*, *дѹда́лька* «сопілка», слн. *dūda* «волинка»;— псл. *duda* «трубка» звуконаслідувального походження;— найближче споріднені сх.-лит. *daudytė* «сопілка», *dūdėnti* «безперервно гудіти», лтс. *dudināt* «бовкати, бурчати»; менш обгрунтоване припущення про запозичення з тюркських мов, пор. тур. крим.-тат. чаг. *dūdük* «дудка, флейта» (Mikl. TEL I 287; Bern. I 233; Lokotsch 43; Шипова 128).— Шанский ЭСРЯ I 5, 205—206; Фасмер I 550; Преобр. I 201; Sławski I 177; Brückner 102; Machek ESJĈ 133; Skok I 452; ЭССЯ 5, 146; Sł. prasl. V 71—75; Trautmann 46—47.— Пор. дудні́ти.

[дѹда́²] (іст.) «подать за право хресити дитину», [дѹде́к] «старовинна дрібна польська монета; у старій Польщі плата орендарю при народженні дитини», [дѹдо́к] «тс.» Ж, [дѹдка́] «гроші взагалі; певна сума, заробіток» НЗ УЖДУ 14;— запозичення з польської мови; п. [dudek] «монета вартістю 6 польських грошів; гроші взагалі», [dutek, dydek, dytek, detk, detek] «тс.», як і ч. ст. *dudek* (дрібна монета), слц. *dudek, dydky*, ст. *dudok* «тс.», утворилося на основі *dudek* «одуд» внаслідок жартівливого переосмислення назви орла, зображеного на монеті; польські форми [dytek, detk, detek] постали як результат зворотного запозичення з німецької мови (нн. *Düttke*, вн. *Düttchen*

«тс.»). — Дзензелівський НЗ УЖДУ 14, 136; Чернов ЛБ 7, 39—40; Шелудько 31; Brückner 103; Machek ESJČ 133. — Пор. дудóк.

[дудва́] (бот.) «болиголов плямистий, *Copium maculatum* L.; бутень, *Chaerophyllum temulum* L. та ін.»; — р. [дудки] (назви різних рослин родини зонтичних); — не зовсім ясне; вважається запозиченням з угорської мови (ВеЗн 16; Балецкий St. sl. 9/1—4, 338); уг. dudva «бур'ян» нез'ясованого походження (Bárczi 54); пов'язується також з дудá, дудка «сопілка; трубка» з огляду на трубчасту будову стебла рослин родини зонтичних (Меркулова 67).

[дудзуман] «дурень» Ж; — афективне утворення, викликане, можливо, частковою контамінацією слів дурень і туман «тс.».

[дудик] «невеликий камінець у глині»; — неясне; можливо, результат видозміни форми [дудик] «щось порожнисте» під впливом слова дудка «трубка».

[дудич] (зоол.) «вид жука, *Erigthippus*» Ж; — похідне від дудá «сопілка; трубка»; назва зумовлена трубкоподібною формою присоска жука; пор. н. Hohlrüsselkäfer «тс.» (букв. «жук з порожнистим присоском»). — Див. ще дудá¹.

дудлити «жадібно пити»; — р. [дудблить] «тягти, смоктати», [дудить] «тс.», п. dudlić «погано грати на сопілці; дудлити, пити», ч. [dudati] «смоктати», [dudlati] «ссати», [dud(l)ak] «соска», dudel «тс.», схв. дудлити «ссати»; — не зовсім ясне; можливо, давнє звуконаслідувальне утворення, що спочатку відображало смоктання (Machek ESJČ 133), або результат видозміни значення дудити за схожістю дії стиснутих губ; можливо, що вихідною була іменна основа псл. *dudъlo «дуло, трубка», пов'язана з duti «дути» (ЕССЯ 5, 148—149). — Sł. prasł. V 79—80.

[дудло́] «дуло», [дудла Ж, дудва́] «тс.», [дудлівий] «дулавий», [дудла́вий] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dudło «трухляве дерево», dudławy «порожнистий, трухлявий», dudława, dudniawa «трухлява деревина», як і слц. dudlavý «порожнистий,

трухлявий», нл. dudawa «порожнисте стебло», р. [дудль] «дуло; дуплисте дерево», походять від псл. dudъlo «дуло», пов'язаного з duti «дути» або duda «дуда». — ЭССЯ 5, 149; Sł. prasł. V 80; Вєрп. I 237. — Див. ще дудá¹, дуди².

дудніти «гудіти, шуміти», дудоніти «тс.»; — п. dudnić, dudnieć, ч. duněti (<*dudněti), слц. dudniet', вл. dudnić, нл. dudliś «тс.», болг. дудна «бубоніти», слн. [dūdnjati] «grimіти»; — псл. *dudnēti звуконаслідувального походження, пов'язане, очевидно, з duda, dudēti; — може бути зіставлене з лит. dundėti «grimіти, гуркотіти»; менш переконливе зіставлення (Brückner 103; Otrębski LP 9, 17; Німчук Тези V сл. конф. 92) з псл. *tōtъpъ (стсл. тѣтънѣти «гудіти, шуміти», п. tętnić «гуркотіти», схв. тѣтънѣти «grimіти», болг. тѣтна «тс.»). — Sławski I 178; Machek ESJČ 134—135; Вєрп. I 443; ЭССЯ 5, 149—150.

[дудóк] (орн.) «одуд, Урра ерорс L.» Г, ВеНЗн, [дудило, дудкó, дуддало ВеНЗн] «тс.»; — п. dudek, ч. dudek, ст. dedek, vdedek, dud, слц. dudok, duduk «тс.»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з вигуком, що відтворює голос цього птаха (пор. ч. ст. du-du — про крик одуда), далі з дудá; — аналогічне до лит. dudukas, dudūtis «одуд». — Булаховский Семас. этюды 180; Фасмер I 550; Sławski I 177—178; Brückner 102—103; Machek ESJČ 133; ЭССЯ 5, 150; Sł. prasł. V 78. — Пор. дудá¹, бдуд.

[дудрати] «бурчати, сваритися; погано працювати» ВеЗа, [дудра] «буркотун; шарлатан, нечесний працівник» ВеЗа, [дудрак, дудрик, дудрош] «тс.» ВеЗа; очевидно, запозичення з польської або словацької мови; п. [dudrać, tutrać] «бурчати; порпатися; марнувати час, робити недбало», слц. dudrat', hundrat' «бурчати» можуть бути звуконаслідувальними утвореннями.

[дуду́ритися] «настовбурчуватися; опиратися від страху»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. dudogdik «випирати, стирчати», dudog «опух, набряк» вважаються звукоекспресивними утвореннями. — MNTEsz I 682.

[дуду́рка] (бот.) «дзвоники, Сапра-

puła L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [дуду́ритися] «настовбурчуватися» (пор.).

дуэль, дуеліст, дуеля́нт; — р. бр. дуэ́ль, ч. слц. duel, болг. дуе́л, м. дуел, схв. дѹел, слн. duél; — через російську мову запозичено з німецької; нім. Duell, очевидно, через фр. duel, походить від слат. duellum «поєдинок, двобій», яке в архаїчний період було звуковим варіантом слова bellum «війна», а пізніше за народною етимологією зблизилося з словом duo «два»; зіставляється з гр. δηῖός «ворожий», δηῖόω «забиваю; спустошую», дінд. dupōti «ранить, мучить, палить». — СІС 228; Шанский ЭСРЯ I 5, 220; Holub—Lyer 142; Hüttl-Worth 16; Kluge—Mitzka 146; Dauzat 259; Walde—Hořm. I 100—101.

дуэт; — р. бр. дуэ́т, п. ч. duet, слц. duo, dueto, болг. м. дуе́т, схв. дѹет, слн. duét; — запозичення з італійської мови — безпосередньо або через німецьку (нім. Duett); іт. duetto «спів удвох» походить від лат. duo «два», спорідненого з укр. два. — СІС 228; Фасмер I 557; Корали́нски 238; Walde—Hořm. I 382. — Див. ще два.

ду́жий «сильний; здоровий», [ду́ж] «тс.», [ду́жа́к] «силач», [ду́жень] «тс.», [ду́жінники] «пироги, призначені на перший день посту» Ж, [ду́жінь] «сила, могутність; здоров'я», ду́жість, [ду́жа́ти] «поправлятися; міцніти», [ду́жати́ся] «боротися», ду́жчати, ду́же, [ду́жей] «сильно» Кур, [ду́жо] «тс.; здорово», [ду́жи] «сильніше» Ж, безду́жний «хворий», відду́жати, [відду́жанець] «той, хто видужує», [відду́жник] «тс.», виду́жний «який піддається лікуванню», зду́жати Г, Ж, неду́га «хвороба», неду́гувати «хворіти», неду́жати, [неду́жник] «хворий» Ж, неду́жий, неду́жний, [незду́га] «хвороба» Ж, [незду́жся] «тс.» Пі, незду́жати, незду́жати́ся, [нездужа́лий] «хворий, слабкий» Ж, оду́жати, [підду́жувати] «потроху одужувати», [подо́ужий] «сильний» Нед, [подо́уга] «перемога» Нед, подо́ужати, [придо́ужати] «здужати, змогти», [продо́ужати́ся] «одужати» Нед; — р. дю́жий «міцний», [ду́жий] «сильний», неду́г «хвороба», бр. ду́жы «сильний; великий», п. duży «тс.», dażyć «спрямо-

увати, поспішати, старатися», ч. [duží] «сильний, міцний, тривалий», peduh «вада, хвороба», слц. dúži «дужий», duh «сила, справність», болг. недѹг «хвороба; недолік», [не-дѹг(a)] «хвороба», [не-дѹгав] «хворий», стсл. НЕДЖГЪ «хвороба»; — псл. *dugъ «сила, міць», *dugъjь «дужий» і *dogъ «сила, міць» (<іе. *dheugh-, *dthough- «дотикатися, тиснути» і *dhengh-, *dhongh- «досягти, сильно схопити; сильний», які, очевидно, зазнали семантичного зближення на праслов'янському ґрунті); — споріднені з лит. daũg «багато», dauginti «множити», лтс. daũdz, daudzi «багато», гот. daug «придатися», двн. touk «здатний, придатний», нвн. taugen «годитися», гр. τεύχω «готую, справляю», ірл. daingen «твердий, міцний», dingim «стримую», дінд. dagnóti (<*dhng- «сягає». — Фасмер—Трубачев I 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 227; Sławski I 141—142, 181—182; Brückner 104—105; Machek ESJĀ 394; ЭССЯ 5, 100, 150, 166—167; Bern. I 217—218; Būga RR I 272; Meillet MSL 17, 63; Benveniste BSL 30, 73—74; Pokornу 250, 271.

дузь-дузь — див. дунь-дунь.

[дук] «ямка в землі при іграх; огорожене місце у формі кола», [ду́ча] «отвір у жорнах для зерна», [дуча́й, дуча́йка, дучі́йка] «тс.», [дуче́йка] «отвір у бочці», [ду́чка] «ямка при іграх; отвір у жорнах для веретена або для засипання зерна» Г, ЛексПол; — р. [дук] «ямка при іграх», [ду́чка] «тс.», [дуча́й] «отвір у жорнах», [дуча́йка] «ямка, заглиблення», п. duk «скриня, голубник; порохнявий пеньок», dusa «вид гри; отвір у жорнах для зерна; круглий кіш», duczka «тс.», duczka «тс.; труба для відведення дубильної рідини», ducza «отвір», ducaj «отвір у жорнах для зерна», duczaj «тс.», ст. duczaja «вита трубка; ямка для коша», duczajka «ямка в землі», ч. dušej «канал; свищ», мор. [duča] «багницько», ст. dučějě «водоспад», слц. [duča] «ямка», dúčel(a) «трубка»; — очевидно, запозичене з італійської мови, можливо, через польське посередництво; іт. doccia «водостічна труба; ринва; душ» походить від слат. doccia «канал; труба», пов'язаного з ductio «відвід, водостічна

труба», *dūcere* «вести», спорідненими з гот. *tiuhan* «тягти», днн. *ziohan*, дангл. *tēon* «тс.»; значення розвивалося через семантичні зв'язки «труба» — «кіш подібної форми» — «заглиблення»; менш імовірним, у зв'язку з географією слова, видається припущення про його власне слов'янське походження (Brückner 176; Ильинский ВЯ 1957/6, 95; Ondruš Sl. Wortst. 126); цікавою є спроба (Абаев ИЭСОЯ I 376, 406) пов'язати це слово з ос. *dūg* «ямка під стіною, куди заганяють горіхи (у дитячій грі)», ягнобськ. *duk* «яма, діра, ніша». — Дзендзелівський ДБ VIII 87; Richhardt 44; Фасмер—Трубачев I 550—551; Sławski I 176; Walde—Hofm. I 377. — Пор. дукат, душ.

дўка (заст.) «господар, багач, князь», *дук*, *дукар*, *дукач*, [дўкош ЕЗб 4, *дукасар* Ж] «тс.», [дуківство] «князівство» Пі, [дуківщина] «князівський маєток» Пі, [дукарня, дукарячя] (зб.) Я, ст. *дўка*, *дукс* (XVII ст.); — р. [дўк(а)] «вельможа, знатна людина», п. *duk*, *diuk* «князь, магнат», болг. *дук* «герцог, принц», схв. [дўка] «герцог», стсл. *доу-късъ* «князь, вождь»; — запозичення з італійської чи французької мови; іт. *duce* «вождь», фр. *duc* «тс.» походять від лат. *dux* «тс.», утвореного від *dūcere* «очоловати, вести»; стара форма *дукс* — безпосередньо з латинської або через старослов'янську і середньогрецьку мови. — Тимч. I 2, 832; Фасмер I 551. — Див. ще *дук*. — Пор. дукат.

дукат «(іст.) старовинна монета, червінець; (заст.) жіноча прикраса у вигляді монети, яку носили на шії» СУМ, Ж, *дукач* «тс.», [дукатовий] Ж, ст. *дукатъ* «золота монета (18 польських золотих)» (1421); — р. бр. болг. м. *дукат*, п. *dukat*, *dukacz* (з укр.), ч. слц. слн. *dukát*, схв. *дўкат*; — запозичено з італійської мови, очевидно, через німецьку та польську; іт. *ducato* «герцогство; монета», звідки раннє нвн. *ducāt* «монета», нвн. *Dukáten* «тс.», походить від слат. *ducatus* «герцогство, князівство», утвореного від лат. *dux* «вождь»; нове значення виникло внаслідок переосмислення слова, яке було на перших латинських монетах (*ducato d'Apuglia* «кня-

зівство Апулія»). — СІС 228; Тимч. I 2, 238; Richhardt 44; Фасмер I 550; SW I 581; Kluge—Mitzka 146. — Див. ще *дук*. — Пор. дўка.

[дўкати] «бити, штовхати кулаками», [дўцати] «злегка бити лобом» Ме, [дўцати] «штовхати» Ж, [дўцнути(ся)] «вдаритися» Я; — вл. *ducać* «бити ногою», слн. *dúcniti* «штовхнути»; — афективно-звуконаслідувальне утворення, паралельне до [тўцати] «штовхати, бити», *бўцати* «бити рогами, лобом». — Куркина Этимология 1970, 92. — Пор. буц², туц.

[дулап] «водочерпалка» Мо; — запозичення з болгарської або турецької мови; болг. *долап* «шафа, вбудована в стіну; водяне колесо; поливальний пристрій», *дулап* «тс.» походить від тур. *dolar*, яке зводиться до перс. *dōlāb*, ар. *dūlāb* «водяне колесо, зрошувальна машина». — БЕР I 409; Младенов 138, 154; Lokotsch 42, 43.

[дулєба] «дурень» Ж; — р. [дулєб, дулєбина] «бовдур, дурень», п. [duleb] «тс.», [duləba] «незграбна людина» (з укр.); — пов'язане з *дуліби* (давньоруське плем'я на Волині); переосмислення назви, можливо, було підтримане асоціацією з *дурєпа*. — Фасмер—Трубачев I 551; Трубачев ВЯ 1974/6, 53. — Див. ще *дуліби*.

[дулєвина] «сильно загартована сталь», [дульовіна] «тс.» ВеНЗн; — очевидно, похідне від *дўло* «ствол вогнепальної зброї». — Наконечний (усно). — Див. ще *дўло*.

[дулей] «місце для сторожових собак при овечій отарі»; — запозичення з молдавської мови; молд. *дулєу* «великий кудлатий собака, вівчарка, сторожовий пес» нез'ясованого походження; виводилося від п. (*pies*) до *łowu* «гончий (пес)», похідного від *łowić* «ловити» (Ciogănescu 305; СДЕЛМ 123); пов'язувалося також з аром. *dulăi* «крутитися, вертїтися», що зводиться до тур. *dolay* «околиця, коло, контур; навколо» (Parahagi 418), і з семантичного боку пояснювалося розвитком значень «кружляти» — «робити коло навколо оселі, отари» — «сторожувати» (*Vrabie Romano-*

slavica 14, 139—140). — Scheludko 132; Linde I 178; DLRM 565.

[дулигати] «смоктати» Ж; — очевидно, результат контамінації форм *дудли-ти* і [лигати] (див.).

дуліби «давнє східнослов'янське плем'я на Волині; [гарбузи ЕЗб 4]»; — р. *дулэбы* «дуліби», бр. *дулэбы*, др. *дулѣбы*, п. *Dulebi* «тс.», ч. *Doudleby* (назва місцевості), ст. *Dudlebi*, слн. *Dudlebi* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; псл. **du(d)lěby* пов'язується з **du(d)lo* «духова труба»; назва племені могла бути пов'язана з військовою (чи організаційною) функцією цього інструмента (Rudnicki Prasl. II 164); інші дослідники розглядають цю форму як різного виду запозичення з німецької мови, напр., із зах.-герм. **daud-laiba-* букв. «спадщина померлого» (Трубачев ВЯ 1974/6, 53) чи з *Deudo-* і *laifs*, пор. *Dietleip*, *Detlef* (Фасмер I 551; Rozwadowski RS 6, 55, 70) або як переклад німецькою мовою форми *Волинь* — нім. *Dudl-eiba* «країна волинок» (*Nahtigal Slavistična revija* 4, 1956, 95—96); сумнівне тлумачення (Ondruš *Studia Academica Slovaca* 3, 246—247) **dudl-ěb-* від псл. *dudla* «яма, заглиблення»; непереконливе виведення (Brückner *Slavia* 3, 11) від сполучення сл. *duda* і відповідника лит. *laĩbas* «стрункий, тонкий». — Петров *Етногенез слов'ян* 1972, 52—54; Фасмер—Трубачев I 551; Lehr-Splawinski *Słownik starożytności słowiańskich* I 2, 399; ЭССЯ 5, 147—148; *Sł. prasł. V* 76—77.

дулівка — див. гду́ля.

ду́ло «ствол вогнепальної зброї; передній отвір ствола; ковальський міх» Г, Ж, [ду́лко] «мундштук духових інструментів»; — р. *ду́ло*, бр. *ду́ла*, п. *dulac* «сигарета», болг. *ду́ло*, *ду́лец* «мундштук дудки; водопровідна труба», схв. [ду́ло, ду́ло], *ду́лац* «трубочка, сопілка», слн. *dúlec* «мундштук»; — псл. **du(d)lo* «прилад для дуття», похідне від *duťi, *duťo; — близькі за коренем дінд. *dhūliḥ*, *dhūli* «пил», лат. *fūlgo* «сажа», лит. *dūlis* «туман; порох», *dūlkis* «пил», лтс. *dūlajs*, *dūlejs* «чадний смолоскип». — Булаховский *Труды ИРЯ* II 169; Трубачев *Рем. терминолог.* 379; Шанский *ЭСРЯ* I 5, 207; Фасмер I 551; Преобр. I 201;

БЕР I 445; Skok I 462; Bezlaž *ESSJ* I 120; ЭССЯ 5, 148—149; *Sł. prasł. V* 77; Bern. I 237. — Див. ще ду́ти.

[дулутій] «кульгава людина» Я; — неясне.

ду́ля¹ (згруб.) «фіга», [дулювати] «показувати дулю» Ж; — р. бр. *ду́ля*, *ду́лька*, п. *dula* «тс.»; — можливо, пов'язане з *ду́ля* (сорт груш), вжитим у переносному значенні. — Див. ще гду́ля.

ду́ля² — див. гду́ля.

[дульєти] «жіноче вбрання з м'якої шовкової тканини», [ду́летя] «тс.» Ж; — п. *duľjet* «шовковий каптанець на вати»; — запозичене з французької мови, можливо, через польську; фр. *douillet* «м'який, витончений» пов'язане з ст. *douille* «тс.», що походить від лат. *ductilis* «м'який, ковкий, тягучий», пов'язаного з *dūcere* «вести, тягти». — Желех. I 209; SW I 582; Bloch I 230; Dauzat 256. — Див. ще дук. — Пор. ду́ка, ду́кат.

ду́ма «роздум, гадка; народна ліро-епічна пісня; орган управління у царській Росії», [дум] «думка», [думайло] «дивак, фантазер» Ж, *ду́мець* (іст.) «член думи», [думець] «мислитель» Ж, *ду́мка*, [думця] «порадник» Ж, *думливий* «задумливий», *дु́мний* «тс.», [думоватий] «вдумливий», *ду́мський*, [ду́мчий] «ідейний; з фантазією» Ж, *ду́мати*, [думіти] «вагатися, сумніватися» Ж, *безду́м'я*, *вду́мливий*, [відум Ж, відумця Ж], *відумщик*, *задум*, *заду́ма*, [здумітися] «здивуватися» Ба, [здумітися] «тс.» Ж, [недоду́ма] Ж, *оду́матися*, *пбдум*, [поду́мка] Нед, *пбдумки*, [прідуми] Ме, [розду́мкувати] Нед, *рбдум*, [розду́ма Нед, розду́мка Нед], *розду́м'я*, *розду́мливий*; — р. бр. *ду́ма*, др. *дума* «рада; думка», п. *duma* «пиха; гордість; сумна пісня», ст. «задума», ч. слц. *duma* «епічна пісня; думання» (з п. ?), болг. *ду́ма* «слово; мова», м. *дума* «думка; слово», схв. [ду́мати, ду́ма] «говорити, думати»; — псл. *duma*; — здебільшого вважається запозиченням з германських мов; джерело запозичення докладно невідоме; зіставляються гот. *dōms* «суд; слава», *dōmian* «судити», двн. *tuom*, дангл. *dōm* «гадання; думка; збори»; перехід *ō* в *u* звичайний для германських запозичень у слов'янських мовах (пор.

бук, *Дунай*); досить переконливо пов'язується також (G. Jacobsson *Studia slavica Gunnarog Gunnarsson sexagenario dedicata* 1960, 35; Младенов 154; Stender-Petersen 485—486) із псл. *dъmъ* «дму, дую» (пор. п. *duma* «гордість, пиха», р. *надмённий*; пор. також с.-цсл. *оД(ь)м'Ѣ са* «відповів»); малопереконливими були інші спроби довести слов'янське походження слова: як похідного від *doměti* (Vaillant *Gr. comp.* I 199) або як віддієслівного утворення від **dumati*, що виникло з **mūd-* (наявного в **mūd-sli- >mysl*), причому *и* замість *у* пояснювалося впливом семантично близького **umъ* (Machek *ESJČ* 134).—Шанский *ЭСРЯ* I 5, 208—209; Фасмер—Трубачев I 552; Преобр. I 202; Sławski I 179; БЕР I 446; Георгиев *Бълг. етим. и оном.* 103; Skok I 456; Bezlaĵ *ESSJ* I 120; ЭССЯ 5, 154—156; Мартынов *Сл.-герм. взаимод.* 82—84; Верп. I 237.

[думітувати] «вагатися, сумніватися» Ж;—запозичення з польської мови, зближене з *дўматуи*; п. заст. *dubitować* «роздумувати, вагатися» походить від лат. *dubito* «сумніваюсь, вагаюсь», пов'язаного з *dubius* «сумнівний, непевний», утвореним з *du-* (<*duo*) «два» і етимологічно неясної кінцевої частини, можливо, пов'язаної з **bhū-* «бути».—*Sł. wyr. obcyh* 161; *Walde—Hofm.* I 375—376.—Див. ще *два*.

дўмний «гордий», [*здўмалий*] «пихатий» Ж, [*здўмна*] «згорда» Ж, ст. *дума* «гордість, пиха» (XVI ст.), *думный* (XVII ст.);—бр. *дўмны* «гордий», слц. *duma* «пиха»;—запозичення з польської мови; п. *duma* «гордість, пиха», *dumny* «гордий» пов'язане з ст. *duma* «задума, думання», укр. *дўма*.—Sławski I 179; Brückner 103.—Див. ще *дўма*.

[дўна] «перина» ДзАтл II, [*дўнна*, *дўня*, *дўньга*] «тс.» тж;—п. [*duchna*, *ducha*] «велика подушка, перина; нічний пуховий очіпок», ч. [*duchna*] «перина», слц. *duchna*, *duchna*, схв. *дўња*, *дўхња* «тс.»;—неясне; можливо, пов'язане з *дўти* (Machek *ESJČ* 134; Верп. I 235); припускалось також запозичення з німецької мови, пор. нвн. *Dupe* (Daune) «пух, пушинка», нн. *dūne*, снн. *dūn(e)* «тс.», споріднені з псл. *duti* «ду-

ти» (Mikl. *EW* 52); із слов'янських мов запозичено уг. *dupyha*, *duppa* «перина», звідки, можливо, походять українські форми.—SW I 578; Skok I 454—455; MNTESz I 688; Bączzi 55.

[дунай] «розлив, повінь; великий потік»;—р. [*дунай*] «струмок», п. *dunaj* «глибока ріка, далека і невідома», слц. *dunajček* «потічок»;—пов'язане з *Дунай* (назва ріки) з псл. **Dunajъ*, запозиченого з готської мови; гот. **Dōnawi* (**Dūnawi*) походить від кельтсько-лат. *Dānuvius* (*Dānubius*), назви верхньої течії Дунаю, спорідненої з ав. *dānu-* «річка», дінд. *dānu-* «текуча рідина», ос. *don* «річка» (пор. *Дон*); численні інші тлумачення видаються непереконливими.—Фасмер—Трубачев I 552—553; Преобр. I 202; Brückner 103; Machek *ESJČ* 134; Георгиев *Бълг. етим. и оном.* 25; БЕР I 446—447; Skok I 457; Bezlaĵ *ESSJ* I 120—121; ЭССЯ 5, 156—157; Moszyński *PZJP* 151, 153; Schwarz *AfSlPh* 42, 306; Gamillscheg *ZfSlPh* 3, 149—154; Förster *ZfSlPh* 1, 1—15.

[дўндер] «грим» Ба;—п. [*dunder*] «тс.», [*donder*] «блискавка; диявол», нл. *dunder* «грим», *dundrowaś* «гриміти; проклинати», вл. *dunder* «грим; чорт»;—запозичене через польську мову з німецької; нвн. *Dōnner* «грим», свн. *doner*, *toner*, *tupre*, двн. *thonar*, снн. *dunner*, *doner* «тс.» споріднені з лат. *tonāre* «гриміти», *tonitrus* «грим», дінд. *tanayitnūh* «гримлячий», гр. (еолійськ.) *τέννει* «гримить, шумить», перс. *tundar* «грим», далі з дінд. *stānati* «гримить», *stanayitnūh* «грим».—Ба 13; Kluge—Mitzka 138.

[дундук] «уперта людина; старий холостяк Ж; тупа, нерозвинена людина Ба; індійський півень; старий бовдур»;—р. [*дундук*] «безтолкова людина; товстун», [*дундўля*] «бовдур, телепень», вл. *dundak* «нероба, волоцюга», схв. *дўдук* «бовдур», м. *дудук* «тс.»;—не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*дўнда*] «товстун; ледар; дурень; надута людина», болг. *дўнда* «товста жінка або дівчина», схв. *дўнда* (*дўнда*) «дебела жінка», слн. *dōnda* «росла дівчина; лялька», яке зіставляється з лит. *dūndūlis* «товста людина, черевань» (Непокупний *Мовозн.* 1974/6, 56—57; Гутшмидт *Сл. и*

балк. языкозн. 206; Младенов 154); припускається також (Scherech ZfSIPh 23, 164) можливість запозичення з тюркських мов; пор. кар. *тэньтяк* «дурень, простак», *тэнтэк* «тс.; недбаха», тат. *тинтэк* «дурень», ног. туркм. *тентек* «тс.», кирг. *тентек* «дурень, пустун», чаг. *тинтек* «дурень», які, можливо, походять від *dudug (пор. узб. *дудуг* «заїка»).

[дунь-дунь] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк, [дузь-дузь] «тс.» Мо; — п. *duń-duń* «тс.»; — неясне; можливо, наслідування крику індиків.

[дунька] (іхт.) «плітка, плотиця, *Leuciscus rutilus* (або *erythrophthalmus*) Ж; підуст звичайний, *Chondrostoma nasus* L. ВеНЗн», [дунка] «плотиця» Ж; — п. [dunka, duńka] «тс.» (з укр.); — давніше *донка, пов'язане з *дно* (пор. бр. [дн'янка] «тс.») і вторинно зближене з жіночим ім'ям [Донька, Дунька]; плітка держиться здебільшого коло дна. — Коломиец Происх. назв. рыб 46—48. — Див. ще *дно*, *Євдокія*.

[дупа] «гузка, зад Г; лівий берег Дністра Ж; нижня частина снопа ЛексПол», [дупка] «вид зачіски» Ж, [дупки (к'урячі)] (бот.) «воловик лікарський, *Apchusa officinalis* L.», [дупний] «належний до заднього проходу», [ніддупки] «частина кінської упряжі» Нед, [ніддупці] «частина воза, у яку вставляється дишель» Нед; — р. [дупа] «сідниці», п. *dura* «зад; тил, низ (воза, снопа)», [dupka] «виїмка в жорнах», [dup] «виїмка, дупло», [dziup, dub', dziub'] «тс.», [dupny] «спорохнілий, видовбаний», ч. ст. *doupa* «нора, яма», слц. *dúřa* «дупло; нора», вл. *dura* «отвір, діра», нл. *dura* «заглиблення, печера», болг. *дўне* «зад», *дўпка* «яма, печера», м. *дупка* «ямка, заглиблення», схв. *дўне* «зад», слн. *dúra* «печера», стсл. *доупина* «дірка, отвір»; — псл. *dura*, початково «заглиблення, довбанка», пов'язане з *дурьло* (укр. *ду́пло*); в українській мові з'явилося, мабуть, під впливом польської. — Richhardt 44; Фасмер I 554; Sławski I 179—180; Machek ESJČ 124; БЕР I 448; Skok I 459—460; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 157—158; Sł. prasł. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Див. ще *ду́пло*.

[дупак] «валет» Ж; — запозичення з польської мови; — п. [dupak] (знев.) «валет» (про нікчемну людину), [dupnik, durek] «тс.», очевидно, постало на основі лат. *duplus, dupla* «подвійна ціна» у зв'язку з визначеною у грі вартістю цієї карти у два очка; у польській мові також можливі пізніші асоціації з *dura* «зад». — SW I 584. — Див. ще *дубельт*, *дублювати*. — Пор. *дупа*.

ду́пло, *ду́плавина* «дупло», [дуплак] «голубок ВеНЗн; дикий сизий голуб ВеБ», [дуплє] «дупло» ВеУг, [дуплій] «порожнисте дерево» Я, *ду́пльвіна* «дупло», [дупляк] «дуплясте дерево; колодавулик ЛексПол», *ду́пльнка* «вулик з видовбаної колоди; [опеньок, *Agaricus ostreatus* Ж], [дупелнавий Ж, дупелнатий Л], *ду́пльвий*, [дупланістий] ВеБ, *ду́пльстий*, [дупленавий Пі, дупленастий Ж, дупленатий Пі, Бі, дуплинавий], *ду́плинастий*, [дуплинатий], *ду́плистий*, *ду́плуватий*, *ду́пльвий*, *ду́пльстий*, [дупнастий Ж, ЛексПол, дупчастий], [дупліти] «остовпіти, бути здивованим» Ж, [відуплавити Ж, здуплавити Ж]; — р. *ду́пло*, [дуплє], бр. *ду́пло*, др. *ду́пль* «заглиблення; пустота», п. *dziupia* «дупло», [dupel, dúpjo, dziupjo, dziupel] «тс.», ч. *doupě* «дупло, нора», [doupa, dupě] «тс.», нл. *durpawješ* «порожніти», *durpješ* «тс.», *durpawu* «пустий», болг. *дўпло*, *дўпъл* «порожнистий», м. *дупло* «дупло», схв. *дўпља* «тс.», слн. *dúřlo*, стсл. *доупина* «дупло»; — псл. **durьla/durьlo* «порожнина, дупло», що початково могло бути субстантивованим прикметником (пор. др. *доуплини* «порожнистий»); — споріднене з лтс. *duplis, dupis* «посуд для солі чи сала», свн. *tobel* «заглиблення; узвіз», нвн. *Tobel* «виярок у лісі (горах)», дангл. *dūřap* «занурюватися»; іе. **dhoup-/dheup-/dheub-* «глибокий, видовбаний», що частіше виступає з суфіксом -b-: лит. *daubà* «улоговина, узвіз», *dūbti* «спорожнітися, бути пустим», лтс. *dobs* «дуплистий», прус. *pa-daubis* «долина», гот. *diups* «глибокий», нвн. *tief*, дісл. *diupr* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 210—211; Фасмер I 544; Преобр. I 202—203; Горяев 99; Sławski I 179—180, 207—208; Brückner 104; Machek

ESJČ 124; БЕР I 448—449; Skok I 459—460; Bezlaž ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 159—160; Sl. prasl. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Пор. **дэбра, дно**.

дур «дурість; запаморочення; пустоші», *дурак*, [дурасій Я, дурация Ж, дурачество Ж], [дурбáр] «дурень» Ж, [дурбáс Г, Ж, дурбáло Я] «тс.», *дурень*, [дуреньство] Ж, *дурéпа*, [дурилéй Я], *дурíна* «дурість», *дурíнда*, [дурíчка] «обман» Бі, *дурíсть*, *дурка*, [дурмíло] «велика і дурна людина» Я, [дурналюка] «тс.» Я, [дурнас], *дурнéча*, *дурник*, *дурнíло*, [дурнíна] «дурість», *дурнiця*, *дурнiчка* «дрібниця», *дурнiсть*, [дурновáнь] ВеБ, *дурнóвич* «дурень» Ж (з п.), *дурнóта*, [дурнiоха] «нервова гарячка», [дурнiчка] «тс.», [дурнiя] «дурень» Ж, *дурнiяк*, [дурóнда] «дурень» Я, *дурочка*, *дуроци*, [дуракувáтий, дурковáтий Ж], *дурний*, *дурнісінький*, *дурнувáтий*, [дурячий] «ледачий» Я, *дурно* «даремно», *дуріти*, *дуріти*, [дуріть] «клянчити» ЛексПол, *дурніти*, *дурнішати*, [дурнувáти] «бути без ужитку; дуріти», *відурити*, [здурнiяти] Ж, *здуріти*, [задуркати], *задурно* «даремно» Я, [наддурістий] «гарячий; запальний», *одур*, *одурливий*, [обдур, обдурка Пі, прідур Пед], *прідуркуватий*, [прідуруватий], *прідурюватися*, *удурні* «даремно»; — р. *дурь*, *дурнóй* «поганий; [дурний]», бр. *дур*, *дурні* «поганий», п. *dur* «несвідомий стан; тиф», *durny* «дурний», ст. «гордий; шалений», ч. [durny] «дурний», слц. *durny* «тс.; полохливий; злий», м. [дурли] «ледарює», [дурла] «ледар», схв. *дуран* «поривчастий, злий», *дурльив* «запальний, гарячкуватий», слн. *dúr* «дикий», стел. **доурьнь**; — псл. *durъ* (durъпъ), яке виводять з іє. *dheur-, суфіксального розширення *dheu- «дути, швидко рухатися»; — зіставляють із прус. *dūgai* «полохливий», гр. *δούρος* «стрімкий, несамовитий», *δούρος* «граюсь, розважаюсь», *δούρος* «гра», лат. *figo* «шалію; збуруюсь», а також з лит. *padūrmai* «стрімко», *padūrmi* «бурхливо, поривчasto» (Būga RR I 327—328; Bern. I 239; Boisacq 349); проти останнього зіставлення заперечує Урбутіс (Vilniaus Universiteto Mokslo Darbai XXVI. Kalbotyra I, 1958,

216), пов'язуючи лит. *padūrmai, padūrmi* з лит. *dūrti* «колоти, втикати», рос. *дыра́*, п. *dziura*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 213; Фасмер—Трубачев I 555; Преобр. I 203; Горяев 99; Sławski I 180; Machek ESJČ 135; Skok I 460—461; Bezlaž ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 163; Sl. prasl. V 166—168; Bern. I 239; Frisk I 689—690; Walde—Hofm. I 570—572; Pokorny 266—267; Persson Beitr. 577.

[**дуранляси**] «дурниці»; — складний іменник, утворений з основи *дуран-*, що асоціюється з *дурний*, та іменника *ляси* (пор. *ляси точити* «базікати»). — Макарушка 7. — Див. ще **дур, ляси**.

[**дурéць**¹] (бот.) «пажитниця п'янка, дурійка, *Lolium temulentum* L.» ВеНЗн, *дурійка* «тс.», [дуріця] «тс. ВеНЗн; блекота, *Hyoscyamus niger* L.», [дурéц] «блекота, *Hyoscyamus niger* L.; медунка, *Pulmonaria obscura* Dum. ЛексПол», [дурнéц] «тс.» ЛексПол, [дурніца] «буяхи, *Vaccinium uliginosum* L.» ЛексПол; — р. [дурáха] «буяхи», [дурніка] «тс.; блекота», бр. [дурніка] «буяхи», [дурніца, дурнічник] «тс.», п. *durnica* «пажитниця п'янка»; — похідні утворення від *дуріти*, *дуріти*, *дурний*; назви зумовлені отруйними властивостями рослин. — Див. ще **дур**.

[**дурéць**²] (орн.) «волове око, *Troglodytes parvulus*» Шарл, ВеНЗн, [дурільце, дуріч, дурічик] «тс.» тж; — похідні утворення від основи *дуріти*; назва зумовлена, очевидно, особливостями поведінки чи характером співу птаха; пор. інші його назви: [дурибаба, дурібабка, дурихлопчик, дурісвіт, дурбсвіт, зводій, облуда, блудик]. — Див. ще **дур**.

[**дурк**] «стукіт», [дуркіт] «тс.» Дз УЗЛП, [дуркати] «стукати»; — п. [durkać] «вдаряти, стукати» (про дощ), [durknać] «тс.», слц. [durk] «шум, гуркіт», *durkot* «тс.», [durkat'] «тріщати, шуміти», [durk(ot)at', durknút']; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *турк(ит)*, *туркати* «стукати, торохтати»; можливо, поширилося під впливом словацької мови; сумнівним видається виведення (Scheludko 132) від рум. *durui* «гриміти, гуркотіти». — Дзензелівський УЗЛП 55—56. — Пор. **туркіт**.

дурман¹ (бот.) «*Datura stramonium* L.; [блекота, *Hyoscyamus niger* L. ЛексПол]»; — р. бр. *дурман* «*Datura stramonium* L.», п. [durman], ч. слц. durman «тс.», м. *дерман* «тс.; ліки»; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається запозиченням з тюркських мов; тат. башк. turman «кінські ліки», тур. derman «ліки» зводяться до перс. dārmān «ліки, зілля» (Дмитриев 533; Mikl. TEI I 283; Korsch AfSIPh 9, 497); виводиться також від основи *дурний*, *одуряти* з огляду на отруйні властивості насіння дурману (Фасмер I 555; Machek ESJĀ 135; Jm. rostl. 208). — Шипова 129—130.

дурман² «одуряючий засіб; [дурна людина Я]», *дурманний*, [дурмануватий] «придуркуватий» Я, *дурманити*, *одурманений*, *одурманливий*; — пов'язане з *дурити*, *дурний*; форма зумовлена впливом з боку *дурман¹* «*Datura stramonium* L.». — Див. ще *дур*.

[дурноп'яні] (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.»; — р. [дурноп'яні], бр. *дурнан'ян*, п. durnopjan «тс.» (з укр.); — складне утворення з основ прикметників *дурний* і *п'яний*; назва зумовлена отруйними властивостями рослини. — SW I 586. — Див. ще *дур*, *п'яний*. — Пор. *дурман¹*.

[дурчати] «бурчати»; — очевидно, результат контамінації форм *дуркати* «стукати, гриміти» і *бурчати*. — Див. ще *бур¹*, *дурк*.

[дусатися] «сердитися, дутися»; — п. daśaś się «тс.», daś (daśy) «примха; витівка», ч. заст. dus «сапання; нехить; пирскання від гніву (з пол.); задишка», dusati «гніватися, важко дихати», схв. [dūca] «заздрість, ненависть», [dūcати ce] «сердитися», слн. duséti «важко дихати від гніву»; — псл. dqsъ (dqsati), що є суфіксальною формою дієслова dōti, dьmō; розвиток значення відповідний до укр. *дуться*, р. *дуться*, п. daś się «надиматися, бути незадоволеним»; зіставляється також (Machek ESJĀ 135) з нвн. Dampf «пара, дим, чад» і реконструюється псл. *dqb-sati. — Sławski I 141; Bezlaj ESSJ I 122; Bern. I 218, 245. — Див. ще *дути¹*.

[дутьель] «загибель, пропажа» Ж, Пі,

[дутьельний] «небезпечний, смертельний» Ж, Пі; — виникло, очевидно, на основі фразеологічного звороту [дутьеля з'їсти] «вмерти» (початково, мабуть, «зазнати невдачі», пор. [дутьель] «порожній горіх»), пор. також [дудика з'їсти] «втратити; нічого не одержати». — Див. ще *дути¹*.

дути¹ (*дму*), *дуться* «сердитися», [дутьель] «порожній горіх», [дутьик] «щось порожне; опецькувате обличчя» Ж, *дутька* «бусинка; [дудка Ж]», *дутьий*, [дутьчастий] «порожній» Ж, [вдимати], *вдимати*, *відма* «піщане місце, з якого вітер зносить пісок», *віддимати*, *задимати*, *надимати*, [надими] «пахова грижа», *одутьлий*, [обдимати] «здувати» (про живіт), [обдёмок] «той, хто об'ївся, з надутим животом», [обдёмкуватий] «повний», [подимати] «повівати» (про вітер), *продимати*, *роздимати*; — р. *дуть*, ст. *дму*, бр. *дуць* (*дму*), др. *дуги* (*дъму*), п. daś (dme), ч. douti, dmouti, dmu, полаб. dāmè «дме», схв. ст. *дъти* (*дмём*), слн. (na)dōti se, (na)dmem, стсл. *дъти*, *дъмж*; — псл. dōti, dьmō, зближене пізніше з псл. duti, dujō; — споріднене з лит. dūmti, dumiu «дути, віяти»; пор. також прус. dumsle «сечовий міхур», дінд. dhāmati «дме», ос. dushin «дути, курити», свн. dimpfen «парувати, курити»; іє. *dhm-/dhem-/dhemə- «дути, дим, туман; хмарний, темний»; очевидно, неслухним слід вважати припущення (Vaillant RES 21, 168—170) про первісну форму інфінітива без носового (*duti замість *dōti) і про вторинний характер польських і словенських назалізованих форм. — Шанский ЭСРЯ I 5, 214; Фасмер I 555—556; Преобр. I 203—204; Sławski I 141; Machek ESJĀ 124; Skok I 462; ЭССЯ 5, 99—100; Sl. prasł. IV 196—198; Bern. I 244—245; Trautmann 63; Frisk I 691; Persson Beitr. 798. — Пор. *дути²*.

дути² (*дую*), *дуюти*, [дуювця] «завірюха», [дуювка] «тс.» Ж, [дуйний] «який сильно дме», [дуймём (*подути*)] «швидко (побігти)», *вдувати*, *вдувальний*, *видувати*, *видувальник*, *видувний*, *здувати*, *здувати*, *надувати*, [надув] Ж, *надувальник*, *надувний*, *обдувати*, *піддувати*, *піддувало*, [піддувка] Нед, *подувати*,

пóдув, продува́ти, прóдув, продува́льний, продувний, роздува́ти, роздува́льний, роздува́льний; — р. *дутъ (дўю)*, п. [duć (duje)], ч. *douti, duji*, слц. [dut' (dujem)], вл. *duć (duju)*, нл. *duś (dujom)*, болг. *дўя*, м. *дуде*, схв. *дўти (дўјем)*, слн. *dúti (dújem)*, стсл. *доуѣжти, доуѣжъ*; — псл. *duti, dujo*, зближене пізніше з псл. *doti, dьto*; — споріднене з лит. *dùja* «пил, мжичка», дінд. *dhūpōti (dhuvāti)* «хитає, потрясає», гр. *θύω* «димлю, спалюю жертву», *θύνω* «прагну, бушую», *θύνω* «тс.», *θύελλα* «буря, хуртовина», дісл. *dýja* «дути, трясти, коливати», *dūpp* «пушинка», *daupp* «запах, дух», гот. *dauns* «запах, випаровування», нн. *dūne* «дюна» (пор. щодо значення укр. *ві-дма* «піщане місце»); іе. **dheu-*, **dheca-* «курити, димити, дути, віяти». — Фасмер I 554, 555; Преобр. I 203; Sławski I 176; Machek ESJĈ 124; БЕР I 452; Skok I 462; Bezlaj ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 166; Sł. prasł. V 116—117; Bern. I 236; Trautmann 62. — Пор. *дўти*¹.

[*дўтка*] «сопло, насадка на кінці повітродувної труби; трубочка, згорток з паперу» Ж, [*дўдка*] «трубочка, згорток, мішечок з паперу» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dućka* «сопло, насадка на трубі; трубочка, згорток з паперу» походить від свн. *dütte, dute* «згорток, мішечок з паперу», нвн. *Düte, Dute (Tute, Tüte)* «тс.; насадка на трубі», *Düse* «сопло, насадка на повітродувній трубі» (<t(h)üsel «труба, через яку повітря нагнітається до плавильної печі»); у німецькій мові виводиться від ч. *duše* «душа; (тех.) серцевина, ядро». — Richhardt 44; Brückner 104; SW I 589; Kluge—Mitzka 149. — Див. ще *душá*.

[*дўфати*] «довіряти, сподіватися» Ж, Ме, [*дуфра́ти* Мо, *духва́ти*] «тс.», [*дудхали́й*] «самовпевнений», [*здуфали́й*] «зухвалий» Ж, [*здуфалува́ти*] «насміятися» Ж, [*подуфали́й*] «занадто довірливий; зухвалий» Нед, [*подуфні́й*] «тс.» Нед, [*подуфáльний*] «хвальковитий» Ме, [*подуфáйло*] «самовпевнена людина» Мо, [*подуфáльство*] Нед, ст. *дуфаючи, дуфаньєм* (XVI ст.), *дуфність* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *dufać* (відоме з XV ст.) виникло внаслідок

стягнення з *do-ufać* (пор. ч. ст. *doufati*), яке зводиться до псл. *do-urъvati «довіряти», похідного від *urъvati* (>р. *упова́ть*, п. *ufać*, ч. *úfati*, слц. *úfat'*, полаб. *орат*, болг. [*уфам се*], схв. *ўфати се*, слн. *úрати* «сподіватися, довіряти», стсл. *оуѣжвати*), утвореного з *urъvati* «мати довір'я, надію» (>п. ст. *rwati*, стсл. *пъѣвати*), спорідненого з хет. (ка)ppuvāi- «думати, вважати», лат. *puto* «тс.»; можливість запозичення з нім. *hoffen* «надіятися» чи, принаймні, його вплив на псл. *urъvati* (Stieber PJ 1960/3, 111—112) припускається, оскільки поява -f- замість -rъv-, що виступає також у чеській, словацькій і сербохорватській мовах, не характерна для цих мов. — Дзендзелівський УЗЛП 56; Онышкевич Исслед. п. яз. 233; Sławski I 178; Machek ESJĈ 123—124; Mikl. EW 269. — Див. ще *упова́ти*. — Пор. *пéвний*.

дух, [*дўхало*] «ковальський міх» Я, *дудхí, дудхíвнiк, дудхíвнiцтво, дудхíвнiця* «заповіт», [*дудхíвня*] «тс.» Ж, [*дўхнiця*] «димар» Я, *дудховéнство, [дудховiк]* «лівер», [*дудховiна*] «незамерзаюче місце на річці; легка земля Ж», [*дудховна*] «заповіт», [*дудховнiця*] «тс.», [*дудховнiк*] «дудхíвнiк» Ж, [*дудховнiянка*] «вихованка дудховного училища» Я, *дудхóта, дудшiнiк, дудхмяний, дўхóвий Г, Ж, дудховiтий, дудхóвнiй, [дудшiстий, дудшiлiвий Ж], дўшiний, дудшiнува́тий, [дўхати]* «дмухати; дути, віяти», *дудхмяніти, дудшiти* «кропити духами; [видавати запах Я]», [*дудшiти*] «пахнути; сильно випаровуватися Ж», [*дудшкiува́ти*] «під час спеки, скупчившись, важко дихати» (про овець), [*дудха́*] «швидко, бігом» Я, *дўхом, дудшкóм, віддудх, віддўшина, здўхвина* (анат.), *здўхóвина* «тс. Г, Ж; трясовина Мо», [*оддўшина*] Ж, *прóдудх, прудўха, прудўхвина* «ополонка», *прудўховина, [прудўшнiк]* «отвір у стелі» Мо, [*роздудхáн*] «вид жіночого одягу» Нед; — р. бр. болг. м. *дух*, п. ч. слц. вл. нл. *duch*, схв. *дўх* «дихання», *дўх* «тс.», слн. *dúh*, стсл. *доуѣхъ*; — псл. *duxъ* (<**dous-*), пов'язане чергуванням голосних з *дъхъ, *дъхпōlī (<**dūs-*), *duxati* (<**dūs-*); — споріднене з лит. *daĩsos* «повітря; (літ.) невідома тепла країна, рай», з іншим вокалізмом також лит. *dvasià, dvāsi*

«дух, душа», *dvěsti* «дихнути», можливо, і гр. *θεός* «бог», гот. *dius* «дикий звір», дісл. *dūr*, дангл. *dēor*, двн. *tior*, нвн. *Tier* «тс.» (пор. щодо розвитку значень лат. *anima* «душа» і *animal* «тварина»). — Шанський ЕСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Преобр. I 204; Sławski I 175—176; Machek ESJĀ 133; БЕР I 450; Bezlaĵ ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 153—154; Верн. I 234—236; Trautmann 65. — Пор. *дихати*, *дўти*², *душá*, *душйти*.

*духан*¹ «невеликий ресторан (у Криму, на Кавказі), шинок», *духанник*; — р. *духан*, *духанщик*, болг. *дюкян* «крамниця; майстерня», м. *дукан* «крамничка», схв. *дўћан* «тс.; майстерня»; — запозичення з тюркських мов; тур. *dükân* «шинок, крамничка», крим.-тат. уйг. *дукан*, аз. *дукан*, *дукан* «тс.» походять від ар. *dukkân* «крамничка; майстерня; торговельний заклад». — СІС 229; Шанський ЕСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Шипова 130; Горяев 99; Дмитриев 558; Верн. I 237; Mikl. TEL I 287; Lokotsch 43.

[*духан*²] «стусан»; — очевидно, пов'язане з *дух* «дихання, подих»; могло виникнути на основі фразеологізму *давати духу* «бити; лупцювати».

духопéлик «стусан, тумак», *духопéл* «тс.», *духопéлити* «бити, лупцювати, давати стусанів»; — неясне; в якийсь спосіб пов'язане з [*духан*] «стусан».

духóвка; — бр. *духóўка*; — запозичення з російської мови; р. *духóвка* пов'язане з *дух* (у значенні «тепле повітря»), пор. *духовóй шкаф*). — Див. ще *дух*.

дўцати, *дўцкати*, *дўцнути* — див. *дўксати*.

дўча, *дўчáй*, *дўчáйка*, *дўчéйка*, *дўчййка*, *дўчка* — див. *дук*.

душ, *душовá* (кімната); — р. *душ*, [*дўша*, *дўшь*], бр. болг. *душ*, п. *tusz*, заст. *dusz*; — запозичення з французької мови; фр. *douche* «душ» походить від іт. *doccia* «водопровідна труба», утвореного від *doccione* «труба, відведення води», яке зводиться до лат. *ductio* (зн. в. *ductiōnem*) «відведення води, очищення», пов'язаного з *ducō* «веду, тягну». — Шанський ЕСРЯ I 5, 217—218; Фасмер I 556; Bloch 230; Dauzat 255; Gamillscheg 330. — Див. ще *дук*. — Пор. *дўка*, *дўкát*.

душá, [*душй*] (мн.) «начинка в варениках» ЛексПол, *душйця* (знев.) «душа», [*душйвка*] «наділ землі на душу», *дўшка* «приємна людина; [кохана людина Ж; сукня без рукавів із вирізом ззаду]», *дўся* «дупка», *душéвний*, [*дўшиний*] «душевний» Ж, *бездўшиний*, *бездўшиня*, *задушевний*, *обездўшувати*, *одушевляти*, *подўшине* (іст.), *подўшник* (іст.), *подўшний* (іст.), [*пóдуш*] «у достатку, досить» Нед; — р. бр. болг. *душá*, др. *душа*, п. *dusza*, ч. *duše*, слц. нл. вл. *duša*, полаб. *dausa*, м. схв. *дўша*, слн. *dúša*, стсл. *доуша*; — псл. *duša* (<*dux-ja <*dhou-siā); — споріднене з лит. *dvasià* «дух, дихання»; розвиток значення аналогічний в лат. *anima* «вітер, подих» — «душа», у гр. *ψύχω* «видихаю, дму» — *ψυχή* «душа». — Шанський ЕСРЯ I 5, 218; Фасмер I 556; Sławski I 181; Machek ESJĀ 135—136; БЕР I 451—452; Bezlaĵ ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 164; Верн. I 239; Топоров 393—394; Persson Beitr. 555, 615; Trautmann 65. — Див. ще *дух*.

душйти «давити, пригнічувати», *душйтися* «задихатися», [*дусйти*] «давити» Ж, [*дўскати*] «душити, чавити» Ж, [*душенйна*] «тушковане м'ясо», [*душенйця*] «тісний до задухи простір» Ж, [*душéники*] «коржі з конопляним молоком» Я, *душйтель*, *зadўха*, *зadўхуватий*, *зadўшливий*, *зadўшиний*, [*пóдўха*] «духота, задуха» СУМ, Нед, [*пράдуха*] «тс.» Нед, *придўха* «кисневий голод (риб); загиньбель риб від кисневого голоду», [*удушнйти*] «зімліти від спеки», *удушйтель*, *удушйня*, *удушливий*; — р. *душйть*, бр. *душйць*, [*дусйць*], п. *dusić*, ч. *dusiti*, слц. *dusit'*, вл. *dusyć*, нл. *dušyś*, болг. *душá*, м. *души*, схв. *дўшити*, *гўшити*, слн. *dušiti*; — псл. *dusiti*, *dušiti*, пов'язані з *duxъ* «дух» та ін.; паралелізм s||š і розвиток значення поки що задовільного пояснення не мають. — Sławski I 180—181; Machek ESJĀ 135; Bezlaĵ ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 164—165; Sł. prasl. V 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Верн. I 218; Būga RR II 248.

[*дўшка*] «ямка під шиєю» Я, *душá* «тс.»; — р. [*дўшка*] «тс.», [*дўшки*] «шийне хутро лисиці і соболя»; — очевидно, пов'язане з *душá*, *дух* і утворене вна-

слідок локалізації уявлення про душу або у зв'язку з уявленням про дихальне горло (пор. м. *душник* «дихальне горло»); виведення форми (Зеленин ИОРЯС 8/4, 258—259) з *-*духа* (в *пáзуха*) і зближення з дінд. *dōḥ* «передпліччя», ав. *daōš* «плече», перс. *dōš* «тс.» сумнівне. — Фасмер I 557; Верп. I 234. — Див. ще *дух*, *душá*.

душман (заст.) «тиран, гнобитель», [*душма́к*] «тс.»; — п. *duzman* «тс.», болг. *душманин* «ворог; злочинець», м. *душман(ин)*, схв. *дѣшман*, *дѣшманин* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *düşman* «ворог; злочинець; деспот» походить від сперс. *dušman* «тс.», пов'язаного з ав. *dušmanah-* «ворожий, неприязний», що відповідає гр. *δυσμενής* «тс.», дінд. *durmanāḥ* «пригнічений, сумний» і зводиться до іє. **dus-* «поганій» і **теп-* «думати»; в народній етимології пов'язується з *душі́ти* «гнітити, давити». — Потєбня К ист. зв. III 105; Макарушка 7; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Асланов Тюркизмы 216—217; Vasmer ZfSlPh 29, 385; Bern. I 239; Mikl. EW 53. — Див. ще *дис-*, *дош*, *пам'ять*.

[*душне*] «якраз (не); зовсім (не)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. *duznie* «живо, сердечно, інтенсивно» (пор. [*дүшнье*] «швидко, в одну мить» ЕЗб 30).

[*дюон*] «подачка, жертвування» Я; — неясне; можливо, походить від тур. *duym* «насичення, ситість; задоволення».

[*дюгати*] «бити, штовхати» Ж, [*дюгнути* ВеУг, *дюгнути* ЛексПол, *дюгувати* Ба] «тс.», [*дьюгнути*] «штовхнути, кольнути», [*дюг*] «удар, поштовх» Балецкий St. sl.; — п. [*diugać, dziugać, diugnać*] (з укр.), слц. [*d'ugat', d'ugnut', džugat', džugnut'*] «тс.»; — афективне звуконаслідувальне утворення. — Балецкий St. sl. 3, 232—233; SW I 454.

[*дюговнік*] «жовтозілля, *Senecio* L.» ВеУг; — похідне утворення від [*дюг*] «гусінь дейлефілі» та ін.; очевидно, відповідні види гусені живуть на жовтозіллі. — Див. ще *дюк*.

дюдя (дит.) «холод, холоднеча»; — бр. *дзюдзя* «бог зими»; — неясне; пор. [*зюзя*] «холод, холодно» Л, р. [*дюдя*]

«дідусь», п. *dziudzia* «заспана, обважніла людина».

[*дюдька*] (орн.) «повзик, *Sitta europaea* L.»; — неясне.

дюжина, *недюжинний*, *подюжинний*; — р. *дюжина*, бр. *түзін*, п. *tuzin*, ч. слц. *tucet*, болг. *дузіна*, м. *дузена*, схв. *түце*, слн. *dúcat*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *douzaine* «дюжина», пов'язане з *douze* «дванадцять», що походить від лат. *duodecim* «тс.», утвореного з *duo* «два», спорідненого з псл. *d(ъ)va*, укр. *два*, і *decem* «десять», спорідненого з псл. *desęть*, укр. *десять*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Преобр. I 209—210; Matzenauer 151; Dauzat 256; Walde—Hofm. I 327—329, 382—383. — Див. ще *два*, *десять*.

дүйм; — р. болг. *дүйм*; — запозичено з голландської мови, очевидно, через російську; гол. *duim* «великий палець» споріднене з нвн. *Daumen* «тс.», свн. *sni. dūme*, двн. *thūmo*, дангл. *fūma*, англ. *thumb* «тс.», ав. *tuma* «сильний» (розвиток значень, як у лат. *pollex* «великий палець» до *pollēre* «бути сильним»). — СІС 229; Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Vries NEW 142; Kluge—Mitzka 123.

[*дюк*] «гусінь комахи дейлефілі молочайної, *Deilephila euphorbiae*; хрущ ВеНЗн; нічний метелик, *Sphinx* L.; гусінь з рогом на передостанньому члені хвоста; нічний метелик дейлефілі молочайної ВеЛ; демон, чорт, злий дух ЕЗб 24; хвороба чи смерть, викликана злим духом; черв'як, що призводить до захворювання худоби; мор, хвороба худоби St. sl. 3», [*дюг*] «тс.» Ж, ВеЛ, ЕЗб 24, St. sl. 3, [*дюкош, дюговиця, дюговник*] St. sl. 3, *Vážný* 119; — п. [*dziuk, diug, diuga*] «чорт, злий дух; жук, що викликає захворювання; хвороба; велика волохата гусінь; нічний метелик» (з укр.), слц. *diuk, dug, d'uk* «злий дух, чорт; хвороба худоби; нічний метелик» (з укр.); — запозичено з румунської мови, очевидно, ще в XIV—XV ст.; рум. *diug, dug* «падло, стерво; ледащо, нероба» походить від уг. *dög, deg* «падло, стерво; мор, заразна хвороба; чума»,

dogleni «падати» (про худобу); ентомологічне значення розвинулось пізніше, з української мови шляхом зворотного запозичення з'явилося уг. gyuk «нічний метелик». — Балецкий St. sl. 3, 223—233; Vážný 118—120. — Пор. **дюговнік**.

[**дюк-дюк**] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк; — неясне; можливо, пов'язане з [дунь-дунь, дузь-дузь] «тс.».

дюдьбвий — див. **джундзбвий**.

[**дюра́**] «діра», [дюрка, дюрáй Я] «тс.», [дюрáвий]; — бр. дзюрá; — можливо, запозичення з польської мови; п. dziura «отвір, нора, яма», [dzióra, dzióra], ст. dura, dóra, як і ч. [d'ura, d'oura], нл. ст. žuga < žóga, очевидно, пов'язане з псл. *dъgati, *derti; у замість більш звичайного у слов'янських мовах і характерне, мабуть, для давніх балтослов'янських варіантів слова; пор. споріднене лит. dūrti «колоти, пробивати», dūgis «укол»; відрив псл. *d'ura від dīra (Machek ESJČ 124) і припущення про спорідненість із гр. θύρα «двері» (Iljinskij AfSIPh 29, 489; Соболевский Slavia 5, 444) малопереконливі. — Richhardt 45; Преобр. I 206; Sławski I 208—209; Brückner 113; Bern. I 185, 201—202. — Див. ще **діра́**.

[**дябель**] «диявол», [дябел ЛексПол, ДзУЗЛП, дябол Ж] «тс.»; — запозичення з польської і словацької мов; п. diabęł, слц. diabol відповідають укр. **диявол**. — Дзензелівський УЗЛП 48; Richhardt 45. — Див. ще **диявол**.

[**дя́га**] «щось велике, важке, роздуже» Ж, [дяг] «смужка лика» ЛексПол; — р. [дя́га] «ремін», [дя́глый] «сильний, здоровий», [дя́гнуть] «поправлятися, розвиватися, міцніти; ставати кращим», бр. дзя́га «ремін», р.-цсл. **ДАГЪ** «ремін, пояс», п. [dziaha] «ремін, очкур» (з бр.), [dziažyc] «шмагати», слн. ст. dega «ремін від ярма, ремін для перенесення важких речей», degati «кидати, метати; надоїдати, примушувати»; — псл. *değ-, пов'язане чергуванням голосних з *dog-, наявним в укр. **дужий, недужа**; — споріднене з лтс. deŋkts «сильний, міцний, ставний», deŋcis «хлопець-підліток», дісл. tengja «зв'язувати»,

tengsl (мн.) «мотузки, канати», англ. tangle «заплутувати», нвн. Zange «обцецьки». — Фасмер I 561; SW I 632; Безлай ВЯ 1967/4, 52; Bezlaj Eseji 136; Bezlaj ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 24—25; Bern. I 190, 217; Mühl. — Endz. I 455; Fraenkel IF 52, 147; Топоров 338. — Пор. **бдяг, дужий**.

дягель (бот.) «яглиця, Archangelica officinalis (Angelica archangelica); [дудник лісовий, Angelica silvestris L.]», [дя́гиль Ж, дя́гиль Г, Бі] «тс.», ст. Дягил (ім'я) (1498); — р. дягель «Archangelica; [дудник], [дя́гил, дя́геля, дя́гли, дя́гильница, дя́гловник, де́гель, дй́гель, дй́дель, дидиля́, дедю́льки, гй́гель], ст. дягил, дягиль, дигиль, дягель (з XV ст.), бр. дзя́гиль «тс.», п. dzięgiel «дудник», ст. dzięgil «тс.; хвороба коней, худоби», ч. děhel «дудник», ст. děhýl, вл. džehel «тс.»; — остаточно не з'ясоване; деякі дослідники вважають слово видозміненним запозиченням з латинської мови (через посередництво німецької і польської, Преобр. I 210); п. dzięgiel, ч. děhel пояснюють як результат видозміни нн. *de-engil «тс.» або нвн. die Engel(wurz) (Karłowicz SWO 144; SW I 654—655), (Wal)d-Engel(wurz) чи (Wil)de Engel(wurz) «тс.» (Machek ESJČ 113; Jm. rostl. 162), де міг відбутися перерозклад основ у процесі запозичення; останні в свою чергу зводять до пізньолат. angelica «тс.», пов'язаного, очевидно, з лат. angelus «ангел»; такому поясненню, малопереконливому з фонетичного боку, суперечать і факти ранньої фіксації слова в російських пам'ятках (Меркулова Очерки 59—60); тому здається можливим і виведення назви (Brückner 112; Фасмер I 561; Филин Образ. яз. 208; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 19) з псл. *degyľь (*degly), початково «рослина з сильною дією» (дягель здавна вживався як тонізуючий засіб), пов'язаного з р. [дя́глый] «здоровий», [дя́гнуть] «здоровішати, поправлятися». — Фасмер—Трубачев I 561; Sławski I 203—204; ЭССЯ 5, 25; Moszyński JP 33/5, 345.

[**дя́глиця**] (бот.) «яглиця, Aegoropodium podagraria L.», [дя́длиця] «тс.» Machek Jm. rostl. 158; — очевидно, пов'язане з дягель (бот.) «Archangelica officinalis»

palis», оскільки обидві рослини належать до тієї самої родини зонтичних.— Machek Jm. rostl. 158; Віслюліна—Клоков 229, 240, 244.— Див. ще дягель.— Пор. яглиця.

[дяглів] «рубанок; шатківниця» ДзАтл I, II, [дялів, дялі(в)] «тс.» Ж, [дяловіць] «рубанок» ДзАтл II, [дяловіня] «стружка» УЛГ, [дялувати] «стругати рубанком; шаткувати» УЛГ;— запозичення з угорської мови; уг. гуа-лі «рубанок, струг» загальноприйнятого пояснення не має.— Дзендзелівський УЛГ 54—56; ДзАтл I 70, II 221; Лизанець НЗ УЖДУ 26, 134; MNTESz I 1118—1119.

[дядлитися] «поволі збиратися, зволікати, порпатися» Я;— очевидно, результат афективної видозміни форми [дяйтися] «тс.».— Див. ще дяйти.

дядя, дядько, дядьо, [дядик] «батько», дядина «дружина дядька», [дядині] «проводи, день поминання померлих родичів», [дядинки] «тс.» Ж, [дятини] «звичай роздавати бідним у великодній вівторок свячену їжу», [дядна] «дядина», [дядянець] «дядько» Я, [дядьковей] «тс.» ЛексПол, [дядькович] «син дядька» Я, [дядьковицина] «спадщина по дядькові» Я;— р. дядька, дядя, [дядина, дедина], бр. дзядзька, дзядзіна, др. дядя, дядько, дядьковичь, п. [dziadzia, dziadzio, dziadko, dziadz'ko] «дядько» (з бр. і укр.);— результат давньоруської видозміни форми дѣдя «дідусь» у дитячій мові; припускається, що в минулому це слово мало значення «батько».— Бурячок 83; Трубачев Терм. родства 69—70, 85; Шанский ЭСРЯ I 5, 230—231; Фасмер—Трубачев I 561; Филин ЯиМ XI 338; Соболевский РФВ 64, 118.— Див. ще дід.

дяк, дяківна, [дяківнич] «син дяківни» Я, [дяківня] «дім дячка», [дяківство] «посада дяка; (зб.) дяки», дяченко, [дяченківна, дяченя], [дячіло] «товстий, великий дяк» Я, дячіха, дячок, дякувати «бути дяком»;— р. дяк, бр. дзяк, др. диякъ «диякон, дяк», диякъ, дьякъ «тс.», п. djak, ст. dziak «церковний співак, писар», žak «учень», ч. žák, слц. žiak «тс.», болг. заст. дяк «учень; причетник», м. žak «служба, причетник», схв. ħāk «учень», слн. diják «студент, учень», стсл.

Диякъ «диякон»;— очевидно, через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; сгр. διάκος, διάκων «слуга, диякон», гр. διάκωνος «тс.» етимологічно не зовсім ясне.— Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Фасмер I 560; Machek ESJĀ 721; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Bezlaĵ ESSJ I 101; Bern. I 198—199; Frisk I 384—385.— Див. ще диякон.

дяка «вдячність; [бажання Ж; охота, намір, настрої, воля ДзУЗЛП], [дякованець] «учасник весільного почту» Ж, [дякованці] «дякування» Я, дякувати, [дячити], [дякнути] «дати» ЕЗБ 2, [дячітьсья] «добре поводитися, траплятися» ДзУЗЛП, [дячіти собі] «подобати» Досл. з мовозн. 1962, [дячний] Ж, [дячно] «охоче, радо» Ж, вдячний, [вдячитися] «удатися, потрапити» Ж, віддяка, [віддяка] Ж, віддячливий, віддячити, завдячувати, завдячливо, завдякі, [невдяка] Ж, невячний, невячливий Ж, оддяка Пі, оддячка, подяка, [подячливий], подячний, удячний, ст. дяковати (1433);— р. дяка, дяковать, бр. дзяк, падзяка, дзякаваць, п. dzięk, dzięka, dzięki, dziękować, ч. dík, děkovati, ст. diek(a), děk, слц. d'aka, d'akovat', вл. dżak, dżakować so, нл. žék, žékować se;— запозичене з німецької мови через польську (у закарпатські говори, можливо, і через словацьку); п. dzięk є старим запозиченням із свн. dank «подяка, думка» (нвн. danken «дякувати»); слов'янське ę на місці ап пояснюють впливом форми множини іменника denke «думки» і дієслова denken «думати» (звідки і свн. dank) (Kiparsky GLG 143—144); двн. denken споріднене з дангл. þenpan, дісл. þekkja, гот. þagkjan «тс.», лат. tongeo «знаю».— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 34; Дзендзелівський УЗЛП 48—49; Потєбня РФВ I 263; Шелудько 31; Richhardt 45; Филин Происх. яз. 623; Фасмер I 561; Sławski I 204; Kluge—Mitzka 127.

[дяра] «діра» Ж;— неясне; зіставляється з діра.— Bern. I 201.

дятел (орн.) «Picus», [дятель, дяклик] Ж, дятер, дядьок ВеБ, дедлик, дедюх ВеБ, дедклик ВеБ, дедкол ВеБ, дед-

тволь, дятленя, [ятел, ятол, ятлик]; — р. дятел, бр. дзяцел, др. дятльъ, п. dzięcioł, [dziejior, dziedziół, dziełel, dzieciel], ч. datel, [d'atel, jatel, jetel], ст. dētel, слц. d'atel, [detel'], вл. džecele, нл. žešele, болг. м. дѣтел, схв. дјѣтао, род. дјѣтла, ст. дјѣтео, род. дјѣтела, [dētao], слн. dētel; — псл. *dętelъ/dętelъ/dęтыль; — позаслов'янські зв'язки відсутні, і етимологія непевна; пов'язувалося з псл. *delbti, *d'ьbti «довбати», звідки *d'ьbtыль «той, що довбає», а згодом внаслідок старої дисиміляції (l—l > n—l) і спрощення *d'ьb-tel- > *d'ьb-tel- > *d'ьt-tel- > dętel- (Mikkola Ursl. Gr. 104; Фасмер I 562; Sławski I 202—203; Machek ESJČ 111); пор. і інші назви цього птаха за тією ж ознакою довбання: укр. [довбач Мо, довбало Мо], р. [долбїлка]; інші етимологи (Mikl. EW 41; Bern. I 190—191; Moszyński JP 33/5, 364—365; Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 110) визначають *dętelъ як звуконаслідувальну назву і пов'язують її з лтс. dęmu, dīmt, dīmstu «гриміти, дзвеніти», стсл. ДЪМЪТИ та о-ДЪМЪТИ «відповідати (голосом), віддзвонювати» (пор. слн. od-mēv «луна»); виводиться також (Schuster-Sewc Probeheft 52—53) від іє. *dhen- «бити, штовхати» і зіставляється з норв. [datta] (<*danton) «стукати», [dental] «злегка штовхати»; припущення зв'язку з іє. *dent- «зуб» (Погодин Следы 200; Rječnik II 452) або з псл. *tęt- (п. tętent, Brückner 112) видаються менш вірогідними. — Шанский ЭСРЯ I 5, 231; Преобр. I 211; БЕР I 349; Skok I 413—414; Bezlaј ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27—28; Sł. prasł. III 101—103.

[дятлина] (бот.) «конюшина, Trifolium pratense L.», [дятловина] «тс.; T. alpestre L. Бі», [дятлівник] «T. montanum L.» Я, [дятельник] «T. pratense ЛексПол, [дзятлина, дзяцяльніна] «тс.» гж; — р. [дятлина, дятловина, дятельник], бр. [дзятлина] «T. repens L.», [дзяцеліна] «тс.; T. montanum», п. dzięcielina, ч. jetel, [dētel, datelina, jetelina], ст. dētel, слц. d'atelina, болг. дѣтелина, м. дѣтелина, схв. дѣтелина, слн. dētelja; — очевидно, псл. *dętelina; дальша етимологія непевна, позаслов'янські паралелі відсутні; більшість дослідників

пов'язує з псл. *dęтыль, *dętelъ «дятел»; семантичний зв'язок шукають у спільній ознаці строкатості птаха і рослини (Jagić AfSlPh 9, 327; Bern. I 190—191; Skok I 413); висловлювалось припущення (Меркулова Очерки 89—90) про утворення на основі виразу *dętelъль gogъхъ «дятлів горох» (у деяких слов'янських мовах конюшину називають горохом); припущення про зв'язок слова з псл. *dęti, *дътѣ (звідки *dem-tel-jъ > dętelъ «той, що здуває») на основі спостереження про те, що конюшина викликає здуття худоби (Machek ESJČ 224), сумнівне з фонетичних міркувань (вихідною мала б бути гіпотетична форма *dęti, *дътѣ); припущення (Погодин Следы 200) про походження форми від зниклого у слов'ян кореня *dęt- < іє. *dent- «зуб» (за ознакою зубчастого листа рослини) підтримується останнім часом (Moszyński JP 33/5, 363—364). — Фасмер—Трубачев I 562; Sławski I 201—202; БЕР I 349—350; Bezlaј ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27; Sł. prasł. III 100—101, 103—104.

дьюгнути — див. дюгати.

дьюготь, [дѣготь, діготь, дьоготь Ж], дігтяр, дігтярня, [дігтярєнко, дігтярївна, дігтярка, дігтярство, дігтярчїк], дьюгтяр, дьюгтярня, [дігтяруєти]; — р. дѣготь, бр. дзѣгаць, п. dziegieć, ст. dziegić, ч. dehet, слц. decht, ст. dechet'; — псл. *degъть; — етимологія остаточно не з'ясована; одні дослідники вважають давнім запозиченням з литовської мови; лит. degūtis, degūtas «дьюготь» пов'язане з degū «палю», спорідненим з алб. djék «запалити» (дьюготь випалювали з березової смоли) (Шанский ЭСРЯ I 5, 42; Фасмер I 493; Карский РФВ 49, 18; Mikkola Berühr 111, 121; Sławski I 194; Zubatý AfSlPh 16, 423; Malinowski PF I 181); інші вважають слово власне слов'янським, спорідненим з лит. degūtas «дьюготь», dęgti «горіти», лтс. dęguts, dęguots «дьюготь», degt «горіти», дїнд. dāhati «горить», алб. djék «запалити», лат. loveo «зігріваю», гр. φελλανός «запалений» (з іє. *dheg^h- «горіти») (Соболевский РФВ 14, 297; Brückner 109; AfSlPh 20, 518; Machek ESJČ 113; ЭССЯ 4, 204—205;

Вегп. I 182—183; Trautmann 49; Meillet Études 288; Pokorný 241; Specht 289, 291); для підтвердження Бернекер поси- лається на наявність ще стч. deĥna «чорт», dahněti «тліти, горіти», слн. [dēgnem, dēgniti] «горіти, випускати дух», зв'язок якого з формою *degъть Фасмер вважає сумнівним; Булахов-

ський (Пит. походж. 165) припускає, що укр. *д'ьоготь* запозичено з білору- ської мови. — Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 493; Преобр. I 177; Бернштейн Езиков. проучв. Георгиев 206—212.

[д'ьокул] (орн.) «дятел, Pīcus»; — не- ясне; мабуть, у якийсь спосіб пов'язане з *д'ятел*.

Е

е (вигук незгоди, подиву, недовір'я, рішимості);— р. э (вигук незгоди, подиву, недовір'я, жалкування), бр. э (вигук заперечення, нетерпіння), п. нл. е (вигук знеохочення, нетерпіння, протесту), ч. слц. е (вигук незаінтересованості, байдужості, роздратування, відрази, зневаги, розгубленості, схвалення), вл. е (вигук, яким зупиняють коней), болг. м. е (вигук незадоволення, докору, схвалення), схв. ē «тс.», слн. é (вигук задоволення, вагання, розгублення; питальна частка), è (вигук досади);— псл. е, первісний вигук, паралельний до лит. ė (вигук заклику, відмови), ё (вигук подиву, осуду), гр. ε̅ (вигук болю, співчуття).— Преобр. II 125; Sławski I 214—215.

евакува́ти, *евакува́ти*, *евакуа́тор*, *евакуа́ція*, *евакуа́ційний*, *евакуа́ваний*;— р. *эвакуировать*, бр. *эвакуіраваць*, п. вл. *ewakuować*, ч. *evakuovatì*, слц. *evakuovat'*, болг. *евакуйрам*, м. *евакуйра*, схв. *евакуйрати*, слн. *evakuirati*;— через польське посередництво запозичено з пізньолатинської мови; пізньолат. *evacuare* «випорожнити, звільнити» утворено за допомогою префікса *ē-* (*ex-*) «з-» від дієслова *vacuare* «опорожнити», похідного від прикметника *vacuus* «порожній, незайнятий».— СІС 230; Коралиński 296—297; Bloch I 278; Dauzat 302.— Див. ще **ва́куум**, **екс-**.

евéн;— р. бр. *эвэн*;— запозичення з евенської мови; евенське *эвэн* є самоназвою колишніх тунгуських ламутів.— Новикова Яз. нар. СССР V 88; Фасмер IV 513—514.

евéнк, *евенкійський*;— р. бр. *эвэнк*;— запозичення з евенкійської мови; північноєвенкійське *эвенкі* є самоназвою колишньої північної частини евенкійської народності.— Фасмер IV 513—514.

евкалі́пт (бот.) «*Eucalyptus* L.»;— р.

эвкали́пт, бр. *эўкали́пт*, п. *eucalyptus*, ч. *eucalypt*, слц. *eucalyptus*, вл. *eucalyptowc*, болг. *евкали́пт*, схв. *еукалі́птус*, слн. *evkalípt*;— наукова назва, засвоєна з новолатинської ботанічної номенклатури; нлат. *eucalyptus* утворено в 1788 р. французьким ботаніком Лерітьє де Брютелем з оснєв грецьких слів εὖς «добрий», спорідненого з хет. *aššuš*, дінд. *vásuṣ* «тс.» (іє. **(u)esu-*), і καλυπτός «укритий», пов'язаного з дієсловом καλύπτω «обгортаю, укриваю, ховаю», спорідненим з дірл. *selim* «ховаю», двн. *helap* «приховувати, покривати», гот. *huljan* «покривати» (іє. **kel-* «ховати»); свою назву (букв. «добре вкритий») рослина одержала за властивість зберігати пелюстки закритими навіть під час цвітіння.— СІС 230; Sł. wyr. obcych 204; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 548; Frisk I 594—595, 768—769; Boisacq 400.

еволю́ція, *еволуціонізм*, *еволуціоніст*, *еволуційний*, *еволуціоністичний*, *еволуціонува́ти*;— р. *эволюция*, бр. *эвалю́цыя*, п. *ewolucja*, ч. *evoluce*, слц. *evolúcia*, вл. *ewolucija*, болг. *еволу́ция*, м. схв. *еволу́ција*, слн. *evolúcija*;— запозичено з латинської мови книжним шляхом; лат. *ēvolūtio* «розвиток, розгортання» пов'язане з дієсловом *ēvolvo* «розвиваю, розгортаю, розкочую», утвореним за допомогою префікса *ē-* (*ex-*) «з-» від дієслова *volvo* «кочу, обертаю, валю», спорідненого з гр. ἐλύω «в'ю, згинаю», лит. *vėlti* «валяти, м'яти», псл. *valiti*, укр. *валіти*.— СІС 231; Коралиński 297; Walde—Hofm. II 832—833.— Див. ще **валіти**, **екс-**.

егé (вигук для вираження підтвердження, подиву, заперечення; питальна частка), [*ег, егé*] «тс.» Ж, *еге-гé*, *егéкало*, *егéкати* «підтакувати»;— р. (розм.) *эгé* (для вираження подиву), бр. *эгé* «тс.», ч. *ehe*, *ehé* (для вираження подиву, не-

сподіванки, попередження), слц. *ehe*, *é* «тс.», болг. *e*, *é-e* (питальна частка), *exé* (стверджувальний вигук), схв. *ē* «тс.», слн. *ehé* (вигук задоволення та ін.);— виникло в частині праслов'янських говірок внаслідок подвоєння псл. *e* як вказівної частки (з іє. *e-; пор. збереження давнього вказівного значення в західноукраїнських діалектах: укр. [eɛ] «он там» Доп УЖДУ 2) з пізнішим з'єднанням їх у вимові звуком *г* придихового походження, як в українській і інших східнослов'янських мовах, або злиттям у довге *ē* в слов'янських мовах з фонематичною часокількістю. — Фасмер IV 513; Преобр. II 125; ЭССЯ 6, 7; Верн. I 259—260. — Див. ще *есé*.

[егзом] «негайно, невідкладно, зараз» Ж; — запозичення з польської мови; п. [egzum] «зараз, негайно; конче, будь-що» виникло з поєднання лат. *ex* «з, від» і *pup* (<*pup-se або *pup-se) «тепер, зараз, негайно», якому з іншим розташуванням складників відповідає хет. *ki-pup* «тепер» і яке складається з первісного прислівника *pup (або *pup), спорідненого з псл. *пупё*, укр. *ніні*, і вказівної частки **-с(е)* «тут», спорідненої з псл. *сь* «цей», укр. *сей*. — SW I 676; Walde—Hofm. I 192—193, II 187—188. — Див. ще *екс-*, *ніні*, *сей*.

егіда; — р. *эгіда*, бр. *эгіда*, п. ч. слц. вл. *egida*, болг. *егіда*, схв. *егіда*, слн. *egída*; — через посередництво німецької і латинської мов (н. *Ägide*, лат. *aegis*) запозичено з грецької; гр. *αἰγίς* (род. в. *αἰγίδος*) «щит богів Аполлона, Афіни, Зевса», очевидно, пов'язане з *αἶξ* (род. в. *αἰγός*) «коза», спорідненим з вірм. *aic* «тс.»; первісне значення — «щит з козиної шкіри»; виводиться також від дієслова *αἰγῶ, що мало відповідати дінд. *éjati* «рухається, здригається» (Kretschmer Glotta 27, 28; Thumb IF 14, 314—315). — СІС 232; Коралиński 255; Holub—Lyer 146; Frisk I 32; Chantaine 30, 36.

егоїзм, *егоїст*, *егоїстичний*; — р. *эгоїзм*, бр. *эгаїзм*, п. вл. нл. *egoizm*, ч. *egoismus*, слц. *egoizmus*, болг. *егоїзъм*, м. *егоїзам*, схв. *егоїзам*, слн. *egoizem*; — очевидно, запозичення з французької

мови; фр. *égoïsme* є книжним утворенням від лат. *egō* «я», спорідненого з гр. *ἐγώ* «тс.», стсл. *азъ*, укр. *я*. — СІС 232; Sł. wyr. obcych 173; Dauzat 269; Walde—Hofm. I 395—396; Weise 54, 407. — Див. ще *я*.

ей (вигук оклику, радості, подиву, перестороги, незадоволення); — р. *эй* (вигук оклику, перестороги, досади), п. *ej* (вигук радості, нетерпіння, погрози, сумніву), ч. слц. *ej* (вигук подиву, захоочення), вл. нл. *ej* (вигук захоплення), болг. *ей* (вигук подиву, захвату, перестороги), м. *ej* «тс.», схв. *ēj* (вигук жалю, бажання), слн. *èj* (вигук перестороги); — первісний вигук, що постав, очевидно, з псл. *e* та дейктичної частки *-i* (<іє. **-ī*, пор. дінд. ав. *-ī*, підсилювальна частка); зв'язок з іншими подібними індоєвропейськими вигуками — пор. лит. *ей* (вигук перестороги), свн. *ei* (вигук радості, подиву, погрози), лат. *ei* (вигук жалю, заклопотаності), гр. *εἶ* (вигук вимоги, спонування) — скоріше типологічний, ніж генетичний. — Фасмер II 12, IV 514—515; Преобр. II 125; Sławski I 215; БЕР I 484; Schuster-Sewc 207; Верн. I 263. — Див. ще *е*.

[*ейньє*] «тьху; до дідька; сто чортів» ЕЗб 30; — складне утворення, першою частиною якого, очевидно, є вигук *ей*; друга частина неясного походження, можливо, є діалектним варіантом заперечної частки *ні*. — Див. ще *ей*.

екватор, *екваторіал*, *екваторіальний*; — р. *экватор*, бр. *экватар*, п. вл. нл. *ekwator*, ч. слц. слн. *ekvátor*, болг. м. *екватор*, схв. *екватор*; — можливо, через посередництво німецької мови (н. *Aquator*) запозичено з середньолатинської; слат. *aequator* пов'язане з лат. *aequo* «рівняю, вирівнюю», похідним від *aequus* «рівний», етимологічно пез'ясованого; слово *aequator* у середньовічній латині виникло, очевидно, під впливом уже наявних виразів на позначення поняття «екватор» — гр. *ἰσημερινός κόκλος* букв. «рівноденне коло» і лат. *sigulus aequinoctialis* букв. «рівнонічне коло» — як назва уявного кола, яке, на думку середньовічних учених, робило рівними день і ніч. — СІС 233; Фасмер IV 515; Sł. wyr. obcych 182; Holub —

Lyer 147; Bloch I 264; Klein 535; Walde—Hofm. I 17—18.

еквівалент; — р. *эквивалент*, бр. *еквівалент*, п. вл. *ekwiwalent*, ч. слц. *ekivalent*, болг. м. *еквивалент*, схв. *еквивален(а)т*, слн. *ekvivalènt*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Äquivalent*, фр. *équivalent*, англ. *equivalent* походять від пізньолат. *aequivalēns* (род. в. *aequivalentis*) «рівноцінний», утвореного з основи прикметника *aequus* «рівний» і діеприкетника *valēns* від дієслова *valēre* «бути сильним; важити; мати ціну, бути вартим». — СІС 233; Hüttl-Worth 16; Sl. wug. *obscych* 182; Holub—Lyer 147—148; Dauzat 289; Bloch I 265; Klein 536; Walde—Hofm. I 17—18, II 727—728. — Див. ще **Валентін**, **екватор**.

екза́мен, *екзамена́тор*, *екзаменаці́йний*, *екзаменува́ти*, ст. *екзамен*, *екзаменувати* (XVII ст.); — р. бр. *екза́мен*, п. *ekzamin*, *ekzamen*, ч. *examen*, слц. *exámen*, вл. *eksamen*, болг. *екза́мен*, схв. *егза́мен*, слн. *eksámen*; — запозичення з латинської мови; лат. *exāmen* (род. в. *exāminis*) «рій (перев. бджіл); стрілка терезів, ваги; (перен.) зважування; іспит; дослідження» виникло з первісного *eks-ag-smen букв. «виганяння (бджіл для утворення рою); зрушення з рівноваги стрілки ваги», що складається з префікса *ex-* і суфіксальної основи *agsmen від дієслова *ago* «жмену». — СІС 233; Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 304; Klein 554; Walde—Hofm. I 424—425. — Див. ще **а́гент**, **екс-**.

екзема́, *екземато́зний*; — р. бр. *екзэ́ма*, п. *egzema*, ч. слц. *ekzém*, болг. *екзэ́ма*, м. *егзэ́ма*, схв. *єкцэ́м*, слн. *ekcém*; — походить від лат. (мед.) *egzema*, пов'язаного з гр. *ἐκζέμα* «википання; висип», похідним від *ἐκζέω* «скипати, спалахувати; висипати (про висип)», утвореного за допомогою префікса *ἐκ-* (*ἐξ-*), спорідненого з псл. *iz-*, укр. *з*, і дієслова *ζέω* «кипіти». — СІС 234; Kopalinski 256; Holub—Lyer 148; Dauzat 267; Klein 449, 1767; Frisk I 612. — Див. ще **дзя́ма**, **з²**.

екземпля́р, ст. *екземпларъ* (1627); —

р. бр. *екземпля́р*, п. *eksemplar*, ч. *exemplář*, слц. *exemplár*, вл. *eksemplar*, нл. *eksemplarny* «зразковий», болг. *екземпля́р*, м. *егземпля́р*, схв. *екзэ́мпля́р*, слн. *eksemplár*; — запозичення з латинської мови; лат. *exemplar* (<*ex-em-lom) «список, копія, взірєць, модель» пов'язане з дієсловом *eximo* (<*ex-emo) «виймаю», утвореним з префікса *ex-* «з- (ви-)» і дієслова *emo* «беру», спорідненого з псл. *ęti (*јтo) «брати», укр. [*іма́ти*]. — Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 305; Klein 554—555, 558; Walde—Hofm. I 400—402, 426. — Див. ще **екс-**, **іма́ти**.

екзотика́, *екзотика́*, *екзотичний*; — р. *екзотика́*, бр. *екзоты́ка*, п. *egzotyka*, ч. слц. *exotika*, вл. *eksotika*, болг. *екзотика́*, м. *егзотика́*, схв. *егзотика́*, слн. *eksótika*; — очевидно, запозичення з російської мови, в якій могло бути утворене від прикметника *экзотический* (за аналогією до відношень типу *лирический* — *лірика*, *физический* — *фізика* і под.), що походить від фр. *exotique* «екзотичний», яке через лат. *exōticus* «іноземний, чужинний» зводиться до гр. *ἐξωτικός* «тс.», пов'язаного з прислівником *ἐξω* «ззовні, знадвору», похідним від *ἐξ* «від, з», спорідненого з лат. *ex*, псл. *iz*, укр. *із*, *з*. — СІС 235; Holub—Lyer 159; Bloch I 282; Dauzat 306; Klein 561, 764; Frisk I 524, 530. — Див. ще **з²**.

екіпа́ж, *екіпіро́вка*, *екіпірува́ти*; — р. *экипа́ж*, бр. *экипа́ж*, п. *ekwiraż*, ч. *ekuráž*, слц. *ekviráž*, вл. *ekwiraża*, болг. м. *екипа́ж*, схв. *екіпāж*, слн. *ekviráža*; — запозичення з французької мови; фр. *équipage* «каре́та; команда; спорядження» пов'язане з *équiper* «споряджати, устатковувати» (<ст. *esquiper* (*eschiper*) «завантажувати корабель; споряджати корабель»), що походить від герм. *skip-* «корабель», можливо, безпосередньо від дісл. *skira* «споряджати корабель», спорідненого з дісл. гот. *skip* «корабель», днн. *skif*, ннн. *Schiff*, англ. *ship* «тс.», пов'язаними з лтс. *škirbit* «рубати, різати» (<іє. **skēi-* «різати»); похідне *екіпірува́ти* за посередництвом р. *экипировать* походить від ннн. *equipieren*, що зводиться до фр. *équiper*. — СІС 235; Фасмер IV 515; Горяев 431;

Gamillscheg 386; Dauzat 288; Klein 536; Kluge—Mitzka 169, 648.

економія, [око́номія, яконо́мія], *еконóm*, [окóном Г, Ж, окóман Г, Ж, окóмон Г, Ж, яконо́м], *економіст*, *еконóміка*, *економіза́ція*, *економізм*, *еконóмка*, *еконóмша*, *економічний*, *еконóмний*, *еконóмити*, *економізува́тися*, *еконóмничати*, ст. *економія* (XVII ст.), *икономіа* (1627); — р. *еконómия*, бр. *эканómия*, п. *екопотіа*, ч. *екопотіе*, слц. *екопóтіа*, вл. *екопотіја*, болг. *иконómия*, м. *еконoмија*, схв. *еконòмија*, слн. *екопотіја*; — запозичення з латинської мови; лат. *оесопотіа* «правильне господарство» походить від гр. *οἰκονομία* «керування домашнім господарством», утвореного з основи іменника *οἶκος* «дім, житло, батьківщина», спорідненого з лат. *vicus* «житловий квартал, село», псл. *въсь* «село», р. *весь* «тс.», і компонента *-νομία*, пов'язаного з *νέμω* «розподіляю, присуджую», спорідненим з гот. *пімап* «брати», лтс. *дѣму*, *дѣмīt* «тс.», ав. *пәтаһ* «позика», лат. *numerus* «число»; ст. *иконómіа* походить безпосередньо від гр. *οἰκονομία*, відбиваючи новогрецьку вимову слова; форми [око́номія, окóном, окóман, окóмон] постали внаслідок народної етимології — як переосмислення *екo-* в *око-* у зв'язку із значенням «нагляд, контроль». — Пономарів Мовозн. 1974/2, 41—42; Тимч. 870; Горяев 431; Kopaliński 260; Holub—Lyer 147; Dauzat 265; Frisk II 301, 302—304.

екран, *екраніза́ція*, *екранізува́ти*, *екранува́ти*; — р. бр. *экра́н*, п. *екран*, болг. *екра́н*, м. *екран*, схв. *єкра́н*, слн. *екра́н*; — запозичення з французької мови; фр. *écran* «екран, ширма, заслона», ст. *escrep* «тс.», походить від франк. *skērm, спорідненого з двн. *skērm* «щит, ширма, заслона, захист», *skirm* «тс.», нвн. *Schirm* «парасолька; козирок; екран, ширма», лат. *scortum* «шкіра», *corium* «тс.»; менш переконливе припущення (Dauzat 266; Фасмер IV 516) про зв'язок фр. *écran* з свн. *schrank* «загорожа, ґрати, замкнене приміщення». — СІС 236; Gamillscheg 349; Klein 1403; Kluge—Mitzka 650, 678. — Пор. **ширма**.

екс- (префікс у словах типу *екс-голова*, *екс-президент*, *екс-чемпіон* із зна-

ченням «колишній»); — р. бр. *екс-*, п. слн. *екс-*, ч. слц. *ех-*, болг. м. схв. *екс-*; — запозичено з латинської мови через французьку (фр. *ex-ministre* «колишній міністр» і под.); лат. *ex*, *ē* (*ex-*, *ē-*) «із, ви-» споріднене з псл. *iz-<*(j)yz(-)*, укр. *з(-)*, *із(-)* (прийменником і префіксом); функцію префіксального компонента із значенням «колишній» *ex* у народній латині розвинуло в словосполученнях з іменником спочатку в формі аблатива (*ex consule* «(вийшовши) з (посади) консула»), що згодом замінилась формою називного відмінка (*expatricius* «колишній патрицій»). — СІС 236; Sł. wyg. obcych 176; Kopaliński 260; Holub—Lyer 156; Dauzat 303; Klein 554; Walde—Hofm. I 423. — Див. ще **з²**.

екскава́тор, *екскава́торник*; — р. *екскава́тор*, бр. *экскава́тар*, п. *ekskawator*, ч. слц. *exkavátor*, болг. *екскава́тор*, схв. *екскава́тор*, слн. *ekskavátor*; — запозичено через російську і польську мови з німецької або англійської; н. *Ekskavátor*, англ. *excavator* походять від лат. *excavāre* «видовбувати, бурити», що стало із префікса *ex-* «з-, від-» і дієслова *caṽāre* «робити порожнім, видовбувати», пов'язаного з прикметником *caṽus* «порожнистий, увігнутий». — СІС 236; Kopaliński 261; Klein 555; Holub—Lyer 158. — Див. ще **екс-**, **каватіна**.

екску́рсія, *екскурса́нт*, *екскурсі́йний*; — р. *екску́рсия*, бр. *экску́рсия*, п. *ekskursja*, ч. *exkurse*, *exkurze*, слц. *exkurzia*, вл. *ekskursija*, болг. *екску́рзия*, м. *екскурзија*, схв. *екску́рзија*, слн. *ekskúrziја*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Exkursión*, фр. англ. *excursion* походять від лат. *excursio* «вибігання вперед, вилазка, поїздка, екскурсія», пов'язаного з дієсловом *exsurgō* «вибігаю, від'їжджаю, подорожую, роблю екскурсію», утвореним з префікса *ex-* «із-, ви-» і дієслова *surgō* «біжу». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 158; Dauzat 305; Gamillscheg 406. — Див. ще **екс-**, **курс**.

експа́нсія, *експансіоні́зм*, *експансіо́ніст*, *експансі́вний*; — р. *експа́нсия*, бр. *експа́нсия*, п. *ekspansja*, ч. *expanse*, *expanze*, слц. *expanzia*, вл. *ekspansija*, болг. *експа́нзия*, м. *експанзија*, схв. *екс-*

pānzija, слн. *ekspanzija*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. *Expansiōn*); фр. *expansion* походить від слат. *expanzio*, похідного від лат. *expandere* «розкривати, розпускати», утвореного з префікса *ex-* «ви-, із-» і дієслова *randere* «розпускати, розправляти, розширювати, розстилати», пов'язаного з *ratēre* «простилатися, бути відкритим, виявлятися», спорідненим з ав. *raṣapa-* «широкий, далекий», гр. *πετάνωμι* «розстилаю», *πίτνωμι*, *πίτνω* «тс.», дісл. *fadmr* «обійми, нитка (на довжину розставлених рук)», дангл. *fæðm* «розставлені руки; захист», двн. *fadam* (*fadum*) «нитка», нвн. *Faden* «тс.». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 306; Walde—Hofm. I 244—245, 262. — Див. ще *екс-*.

експедиція, *експедитор*, *експедірувати*, *експедиційний*, ст. *експедиція* (XVII ст.); — р. *експедиция*, бр. *експедиция*, п. *ekspedycja*, ч. *expedice*, слц. *expedícia*, вл. *ekspedycja*, болг. *експедиция*, м. схв. *експедиция*, слн. *ekspedycja*; — запозичення з французької мови; фр. *expedition* походить від лат. *expeditio* «воєнний похід; установа; приведення в порядок», пов'язаного з дієсловом *expedio* «розплутую, розв'язую, звільняю; приводжу в бойовий порядок, підготовляю», утвореним за допомогою префікса *ex-* «ви-, з-» від іменника **pedis* «пута», пов'язаного з *pes* (*pedis*) «нога». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. I 428—429, II 293—295. — Див. ще *екс-*, *педаль*.

експеримент, *експериментатор*, *експериментаторство*, *експериментальний*, *експериментувати*; — р. *експеримент*, бр. *експеримент*, п. *eksperyment*, ч. слц. *experiment*, вл. *eksperiment*, болг. м. *експеримент*, схв. *експеримент*, слн. *eksperiment*; — запозичення з латинської мови; лат. *experimentum* «дослід, спроба» пов'язане з *experiri* «робити спробу, досліджувати, вивчати», утвореним з префікса *ex-* «з-, від-» і дієслова **periri*, пов'язаного з *periculum* «досвідчений, вмільй», *periculum* «дослід, спроба» і спорідненого з гр. *πειρα*

«тс.», *πειραος* «досвідчений», а також з вірм. *p'orj* «дослід», гот. *faírpa* «вина», двн. *fār* «переслідування, небезпека»; сумнівним видається припущення (Фасмер IV 516) про німецьке посередництво запозичення. — СІС 237; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Klein 562—563; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще *екс-*.

експерт, *експертиза*; — р. бр. *експерт*, п. вл. *ekspert*, ч. слц. *expert*, болг. м. *експерт*, схв. *експерт*, слн. *ekspert*; — запозичення з французької мови; фр. *expert*, *expertise* походять від лат. *expertus* «досвідчений, випробуваний», пов'язаного з *experiri* «випробувати». — СІС 237; Kopaliński 263; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще *екс-*, *експеримент*.

експлуатація, *експлуатор*, *експлуатаційник*, *експлуатаційний*, *експлуатований*, *експлуатувати*; — р. *експлуатация*, бр. *експлуация*, п. *eksploatacja*, ч. *exploatace*, слц. *exploatacia*, болг. *експлоатация*, м. схв. *експлоатация*, слн. *exploatacija*; — запозичення з французької мови; фр. *exploitation* «експлуатація, визиск (1834, Бланк); використання; оцінка (XVIII ст.); (ст.) захоплення» пов'язане з *exploiter* «експлуатувати, визискувати (XIX ст., Прудон); використовувати; працювати», ст. *exploitier* (*espleitier*) «виконувати; здійснювати», що походить від *exploit* (ст. *exploit*, *espleit*) «подвиг», яке зводиться до лат. *explicitum*, субстантивованого пасивного дієприкметника мин. ч. від *explicitare* «виконувати, чинити; розгортати», утвореного за допомогою префікса *ex-* «з-» від дієслова *plicare* «згортати», спорідненого з гр. *πλέω* «плету», лат. *plectere* «плести», псл. *plesti*, укр. *плетіти*. — СІС 238; Sł. wyg. obcych 179; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Bloch I 283; Klein 563; Walde—Hofm. II 321. — Див. ще *екс-*, *плетіти*.

експозиція, *експонат*, *експонент*, *експозиційний*, *експонувати*; — р. *експозиция*, *експонировать*, бр. *експозиция*, *експанавать*, п. *ekspozycja*, *eksponować*, ч. *exposice*, *expozice*, *exponovati*, слц. *expozícia*, *exponovat'*, вл. *ekspozycja*, *eksponować*, болг. *експозиция*, *експонировать*

рам, м. експозиција, експоніра, схв. експозиција, експонірати, слн. ekspozícija, ekspónirati;— запозичено з латинської мови, очевидно, через німецьку (н. Expositiōn «виставка», exponieren «викладати»); лат. expositio «виклад» пов'язане з ехр̄по «виставляю, розкладаю, показую», утвореним з префікса ех- «ви-, з-» і дієслова р̄по «кладу».— СІС 238; Kopaliński 263, 264; Holub—Lyer 159; РЧДБЕ 230; Walde—Hofm. II 335—336.— Див. ще **екс-**, **позиція**.

експорт, експортёр, експортивати;— р. *экспорт*, бр. *экспарт*, п. ч. слц. export, вл. eksport, болг. експорт, м. експорт, схв. експорт, слн. ekspórt;— запозичення з англійської мови; англ. export «вивіз» походить від лат. exporto «вивожу, відпускаю, виганяю», що складається з префікса ех- «з-, від-» і дієслова porto «несу, приношу», спорідненого з гот. farjan «іхати», днвн. faran, нвн. fahren «тс.», дінд. rípartí «перевозить», гр. περάω «переїжджаю», стсл. **пърати** «літати»; похідне експортёр, очевидно, зумовлене впливом французької мови (фр. exportateur «тс.»).— СІС 238; Фасмер IV 516; Holub—Lyer 159; Klein 564, 1219—1220; Dauzat 308; Bloch I 283; Walde—Hofm. II 343—345.— Див. ще **екс-**.

експрес;— р. *экспресс*, бр. *экспрэс*, п. вл. ekspres, ч. слц. expres, болг. експрес, м. експрес, схв. експрес, слн. eksprés;— запозичено з англійської мови за посередництвом німецької (н. Expreß) і французької (фр. express); англ. express «експрес, кур'єрський поїзд» як прикметник, що зазнав субстантивзації внаслідок скорочення словосполучення express train «кур'єрський поїзд», походить від фр. exprès «терміновий; точний; рішучий», яке зводиться до лат. expressus «виразний, ясний, чіткий», пов'язаного з дієсловом ехр̄гіто «витискаю; роблю опуклим; домагаюся від когось; ясно вимовляю; висловлюю», утвореним з префікса ех- «з-, від-» і дієслова р̄гето «даблю, тисну».— СІС 238; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Bloch I 283; Gamillscheg 407; Kluge—Mitzka 178; Klein 564.— Див. ще **екс-**, **преса**.

експресія, експресіонізм, експресіоніст, експресівний;— р. *экспрессия*, бр. *экспрэсія*, п. ekspresja, ч. exprese, слц. expresia, вл. ekspresija, болг. експресія, м. експресія, схв. експресія, слн. ekspresija;— запозичення з французької мови; фр. expression «вираз, виразність» походить від лат. expressio, -ōnis «тиснення, вираження, висловлення», пов'язаного з дієсловом ехр̄гіто «витискаю, роблю опуклим; ясно вимовляю, висловлюю».— СІС 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Gamillscheg 407.— Див. ще **експрес**.

експропріація, експропріатор, експропріювати;— р. *экспроприация*, бр. *експрапріяция*, п. ekspropriacja, ч. expropriace, слц. expropriacia, вл. ekspropriacija, болг. експропріація, м. схв. експропріація, слн. ekspropriacija;— запозичення з німецької мови; н. Expropriation походить від пізньолат. expropriatio, пов'язаного з expropriare «позбавляти власності», утвореним за допомогою префікса ех- «ви-, з-» від прикметника proprius «власний», етимологічно не зовсім ясного.— СІС 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Fremdwörterbuch 182; Walde—Hofm. II 373—374.— Див. ще **екс-**.

екста́з, екстатичний;— р. бр. *экста́з*, п. вл. ekstaza, ч. extase, extáze, слц. extáza, болг. екста́з, м. екста́з, екста́за, схв. екста́за, слн. ekstáza;— запозичення з французької мови; фр. extase «екстаз, захоплення» запозичене з латинської мови; лат. церк. extasis «тс.» походить від гр. ἐκστασις «зміщення, переміщення, відхід, несамовитість, екстаз», пов'язаного з дієсловом ἐξίστημι «зміщувати, виводити, розладнувати, робити несамовитим», утвореним з префікса ἐξ «із-, ви-», спорідненого з лат. ех- «тс.», псл. iz-, укр. із-, і дієслова їстѣи «стою», спорідненого з псл. stati, укр. **стати**.— СІС 239; Фасмер IV 516; Kopaliński 264; Holub—Lyer 160; Dauzat 308; Gamillscheg 408; Chantraine 470—471.— Див. ще **з²**, **стати**.

екстёрн «той, хто складає іспити в навчальному закладі, не навчаючись у ньому», екстерна́ті;— р. *экстёрн*, бр. *екстёрн*, п. ekstern, ч. externí «зовнішній»,

слц. *externū* «тс.», болг. *екстерна́т*, м. *екстерен*, схв. *ѣкстѣрнѣ*, слн. *ekster-níst* «екстерн»; — запозичення з французької мови; фр. *externe* «тс.» походить від лат. *externus* «зовнішній; чужий, сторонній», пов'язаного з *exterus* (*exter*) «тс.», утвореним від прийменника *ex* «з, від» за допомогою суфікса *-tero-* на позначення місця, спорідненого з гр. *-теро-* (δεξι-терός «правий»), дінд. *-tara-* (дінд. *án-taraḥ* «внутрішній»); споріднене з дірл. *s-echtair*, *an-echtair* «назовні, ззовні» (<*eks-tri або *eks-teri). — СІС 239; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Dauzat 309; Bloch I 284; Klein 566, 1603; Walde—Hofm. I 433; Ernout—Meillet I 204. — Див. ще *екс-*.

екстра́кт «згущена витяжка; лікувальний препарат з витяжок; витяг, стислий виклад», *екстра́ктор*, *екстра́кція*, *екстрактивний*, *екстракційний*, *екстрагува́ти*, ст. *екстрактъ* «витяг» (XVII ст.); — р. бр. *екстра́кт*, п. вл. *ekstrakt*, ч. слц. *extrakt*, болг. м. *екстра́кт*, схв. *ѣкстракт*, слн. *ekstrákt*; — запозичення з латинської мови; лат. *extractum* «витягнуте» пов'язане з дієсловом *extraho* «витягаю, видобуваю», утвореним з префікса *ex-* «ви-, з-» і дієслова *traho* «тягну». — СІС 239—240; Фасмер IV 516; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Walde—Hofm. II 698—699. — Див. ще *абстрагува́ти*, *екс-*.

екстрений; — бр. *экстранны*, болг. *ѣкстрен*; — запозичення з російської мови; р. *экстренный* виводиться від *экстра* «терміновість, невідкладність», запозиченого, очевидно, з німецької мови; н. *Extra* «окреме видання, особливий випадок» походить від лат. *extrā* (*ordinem*) «поза (нормою, порядком)», пов'язаного з *ex* «із». — СІС 240; Фасмер IV 516. — Див. ще *екс-*.

ексцентри́чний «позбавлений спільного центра; заснований на різких контрастах, смішних прийомах; незвичайний», *ексцє́нтрик*; — р. *эксцентри́чный*, *эксцентри́ческий*, бр. *ексцє́нтричны*, п. *ekscentryczny*, ч. слц. *excentrický*, вл. *ekscentriski*, болг. *ексцентри́чен*, м. *ексцентри́чен*, схв. *ексцє́нтричан*, слн. *eks-céntričen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *exzentrisch*, фр. *ex-*

centrique походять від пізньолат. *ex-centricus* «позбавлений центра», утвореного з прийменника *ex* «із» та іменника *centrum* «середина, центр». — СІС 240; Sł. wyr. obcych 177; Holub—Lyer 157; Dauzat 304. — Див. ще *екс-*, *центр*.

еластичний, *еластик*; — р. *эластичный*, *эластический*, бр. *еласты́чны*, п. *elastyczny*, ч. слц. *elastický*, вл. нл. *elastiski*, болг. *еластичен*, м. *еластичен*, схв. *еластичан*, слн. *elástičen*; — очевидно, походить від фр. *élastique*, що зводиться до нлат. *elasticus*, яке походить, мабуть, від нгр. *ελαστικός* «гнучкий, еластичний; ковкий», пов'язаного з гр. *ἐλατός* (*ἐλαστός*) «тс.», що є похідними від дієслова *ἐλάω* (*ἐλαύνω*) «жену; скеровую; кую», спорідненого з вірм. *elapem* «виходити; підійматися», *elanim* «ставати», дірл. *ad-ellaim* «підходити; відвідувати», *do-ellaim* «ухилятися». — СІС 241; Фасмер IV 517; Holub—Lyer 148; Holub—Kop. 112; Dauzat 269; Bloch I 245; Klein 505; Frisk I 482—483.

елева́тор; — р. *элеватор*, бр. *элеватар*, п. вл. *elewator*, ч. слц. слн. *ele-vátor*, болг. м. *елева́тор*, схв. *елєватор*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Elevátor* походить від пізньолат. *ēlevātor* «підіймач», пов'язаного з *ēlevāre* «підіймати, обирати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, ви-» і дієслова *levāre* «підіймати, полегшувати», пов'язаного з *levis* «легкий», спорідненим з псл. *льгъкъ* «легкий», укр. *лєгкій*. — СІС 241; Sł. wyr. obcych 187; Holub—Lyer 148; Klein 508, 883; Walde—Hofm. I 788—789. — Див. ще *екс-*, *лєгкій*.

елега́нтний, *елега́нтський*, *елега́нт* «чепурун, франт» Ж; — р. *элегантный*, бр. *элегантны*, п. *elegancki*, ч. *elegantní*, слц. *elegantný*, вл. *elegantny*, болг. м. *елега́нтен*, схв. *елега́нтан*, слн. *elegánten*; — запозичено з французької мови за посередництвом російської і польської; фр. *élégant* «елегантний, вишуканий; чепурун, франт» походить від лат. *elēgāns*, *-antis* «вишуканий, витончений», пов'язаного з *ēligāre* «вибирати, вишукувати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *legere* «знаходити, вибирувати», спорідненого з гр. *λέγω* «збираю, лічу; говорю», алб. *mb-lëv*

«збираю (зокрема, урожай)». — СІС 242; Sł. wug. obcych 183; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Klein 506, 507, 875; Walde—Hofm. I 397, 780. — Див. ще **екс-**.

елегія, *елегійний*; — р. *елегія*, бр. *елегія*, п. *elegia*, ч. *elegie*, слц. *elégia*, вл. *elegija*, болг. *елегія*, м. *елегија*, схв. *елѣгија*, слн. *elegija*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво польської; н. *Elegie*, як і фр. *élégie*, англ. *elegy*, походить від лат. *elegĭa*, яке зводиться до гр. *ἐλεγεία* «елегія», первісно «жалібна пісня», похідного від *ἐλεγχος* «голосіння», етимологічно неясного. — СІС 242; Фасмер IV 517; Kopaliński 268; Holub—Lyer 148; Chantaine 334.

електрика, *електризація*, *електрик*, *електричка*, *електричний*, *електризувати*; — р. *електричество*, бр. *електричнасьць*, п. (розм.) *elektryka*, *elektryczność*, ч. слц. *elektrika*, вл. *elektricitá*, нл. (заст.) *elektrica*, болг. *електрика*, м. *електрика*, схв. *елѣтрика*, слн. *eléktrika*; — запозичення з новолатинської наукової мови; нлат. *electricá*, утворене англійським лікарем В. Джільбертом (1544—1603) на позначення тіл, які, подібно до бурштину, наелектризуються від тертя, пов'язане з нлат. *electricus* «янтарний, властивий янтарю; електричний», похідним від *electrum* «янтар», що походить від гр. *ἤλεκτρον* «тс.». — СІС 242; Kopaliński 268; Dauzat 269; Klein 506; Chantraine 409. — Див. ще **електрон**.

електрифікація, *електрифікатор*, *електрифікувати*; — р. *електрифікація*, бр. *електрыфікацыя*, п. *elektryfikacja*, ч. *elektrifikace*, слц. *elektrifikácia*, вл. *elektrifikowanje*, болг. *електрифікація*, м. схв. *електрифікација*, слн. *elektrifikacija*; — запозичено, можливо, через російську мову з західноєвропейських; нвн. *Elektrifikation*, фр. *électrification*, англ. *electrification* створені на основі нлат. *electricus* «електричний» за допомогою компонента *-ficatio*, пов'язаного з лат. *facere* «робити, чинити», за аналогією до вже наявних слів типу лат. *modificatio* «встановлення міри, розміру». — СІС 242; Sł. wug. obcych 186. — Див. ще **електрика**, **факт**.

електро- (перша частина термінів типу *електроагрегат*, *електроапаратура*, *електровізбк*, *електроводолікарня*, *електрогідростанція*, *електродвигун*, *електродинаміка*, *електродинамометр*, *електродоїлка*, *електродоїння*, *електроенергія*, *електроємність*, *електрозварник*, *електрозварювач*, *електрозварювання*, *електрокардіограма*, *електрокардіограф*, *електролікарня*, *електролінія*, *електромагістраль*, *електромагнетизм*, *електромагніт*, *електромашина*, *електромережа*, *електрометалургія*, *електромеханік*, *електромеханіка*, *електромолотіння*, *електромонтаж*, *електромонтёр*, *електромотор*, *електронасос*, *електробранка*, *електропередача*, *електропилосос*, *електропіч*, *електроплуг*, *електропромисловість*, *електросітка*, *електробізд*, *електропостачання*, *електропровідність*, *електросталь*, *електростанція*, *електростатика*, *електротепліця*, *електротерапія*, *електротехнік*, *електротехніка*, *електротрактор*, *електроустаткування*, *електроутюг*, *електрохімік*, *електрохімія*, *електронегативний*, *електропозитивний* та ін.); — р. *електро-*, бр. *електра-*, п. ч. слц. вл. слн. *elektro-*, болг. м. схв. *електро-*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *électro-*, англ. *electro-*, нім. *Elektro-* в аналогічних складних утвореннях походять від основи гр. *ἤλεκτρον* «янтар», опосередковано пов'язаної також із словом *електрика*. — Sł. wug. obcych 183; Klein 507; Bloch I 245. — Див. ще **електрон**. — Пор. **електрика**.

електрон, *електроніка*; — р. бр. *електрон*, п. ч. вл. *elektron*, слц. слн. *elétrón*, болг. м. *електрон*, схв. *електрон*; — очевидно, запозичено за посередництвом російської мови з французької (проти запозичення з англійської або з німецької мови свідчить наголос — пор. англ. *electron*, нвн. *Elélectron*); фр. *électron* походить від англ. *electron*, створеного в 1891 р. англійським ученим Стоуні на основі гр. *ἤλεκτρον* (і -ос) «янтар; сплав золота і срібла», слова спільного походження з гр. *ἤλεκτρον* (-орос) «блискучий», очевидно, спорідненого з дінд. *ulká* «вогняне явище, метеор, головня». — СІС 244; Kopaliński 268; Holub —

Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 245; Kluge—Mitzka 162; Klein 507; Frisk I 629.

елемѐнт, *елементарний*, ст. *елемента* (XVI ст.);— р. бр. *елемѐнт*, п. ч. вл. нл. слц. *element*, болг. м. *елемѐнт*, схв. *елѐмен(а)т*, слн. *elemѐnt*;— запозичено в середні віки з латинської мови безпосередньо, а в новіші часи — повторно, очевидно, через німецьку мову; нвн. *Element* походить від лат. *elementum* «елемент; стихія; (давніше) літера; (перен.) початок навчання», етимологічно нез'ясованого; можливо, через проміжну форму *elerantum «літера з слонової кістки для навчання грамоти» пов'язане з гр. *ἐλέφαντα*, знах. в. одн. від *ἐλέφας* «слон, слонова кістка», і зазнало звукової зміни під впливом етрусської мови; свого пізнішого значення «елемент; стихія» слово набуло як калька гр. *στοιχεῖον* «тс.; (одна з літер, розташованих у певному порядку)», похідного від *στειχῶ* «крокую, іду». — Тимч. 873—874; Фасмер IV 517; Hüttl-Worth 16; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Kluge—Mitzka 162—163; Klein 507; Walde—Hofm. I 397—398.

Елеонѐра, *Леонѐра*;— р. *Элеонѐра*, бр. *Элеонѐра*, п. ч. *Eleonora*, слц. слн. *Eleonóra*, болг. *Елеонѐра*;— нове запозичення з однієї з західноєвропейських мов, найвірогідніше через німецьку (нвн. *Eleonore*) з англійської;— англ. *Eleonor* (*Elinor*) є ім'ям, запозиченим через старофранцузьку мову (фр. ст. *Eliepor*, *Alienor*) із старопровансальської; пров. ст. *Alienor*, можливо, походить від гр. *ἔλεος* «милосердя, співчуття, убоління», етимологічно нез'ясованого; менш переконливе пояснення імені (Paul Kl. Vnb. 89) як гебрайського за походженням із значенням «бог — моє світло», при якому припущуваного гебрайського прототипу не наводиться. — Петровский 231; Суперанская 91; Корещу́ Průvodce 59; Klein 506; Frisk I 490.

[*елетá*] «нутрощі, потрухи» Я, [*лелетá* Я, *ялиті́*, *лелюхи* Ж] «тс.»;— р. [*литѐнья*] «третє відділення шлунку жуйних тварин», бр. *яліты* «ядра тварини-самця», п. *jelito* «кишка; стравохід», *jelita* (мн.) «нутрощі», [*lelochy*] «тс.»,

ч. *jelito* «кров'яна ковбаса», ст. «кишка; ковбаса», слц. *jelito* «кров'яна ковбаса; шлунок; черево», вл. *jelito*, *jělto* «шлунок жуйних тварин», нл. *jelito* «нутрощі; шлунок тварини», схв. [*olúto*, *òlúto*, *jělito*] «кишка; ковбаса», слн. [*jelita*] «вид ковбаси», [*lolito*] «кишка»;— псл. (*j*)*elito*, пд.-сл. [*lolito*] «кишка»;— загальноприйнятої етимології не має; найбільш імовірно видається спорідненість з лат. *Īlia* (мн.) «нутрощі; кишки; живіт», пізнім гр. *ἴλια* «жіночий статевий орган» (Brückner KZ 206; Walde—Pok. I 163—164; Walde—Hofm. I 678); інші дослідники (Фасмер II 503; Bern. I 452—453; Mikl. EW 425; Matzenauer LF 8, 28) пов'язують псл. (*j*)*elito* з прус. *laitian* «ковбаса»; Бернекер вважає, що початкове *je-* (*o-*) виникло з префікса *ie. *e-*, **o-* і допускає також можливість зв'язку псл. **(j)elito* або з гр. *ἀλίνω* «намащую», *λίτός*, *λεῖος* «гладкий», лат. *lino* (*lĕvī*), *litum* «намащую», або з дінд. *lāyate*, *līyati* «прилягає, тупиться»; сумнівне зближення з псл. *liti* «лити» (Holub—Kop. 86), а також з лат. *botulus* «ковбаса» (Machek ESJČ 222; Holub—Lyer 221) як слова праєвропейського походження; [*лелюхи*], на думку Славського, походить від п. [*lelochy*]. — Sławski I 557—558.

ѐліпс, *ѐліпсис*, *еліпса*, *еліпсѐід*, *ѐліпсисний*, *ѐліпсний*, *еліпсѐідальний*, *еліпсѐідний*, *еліптічний*;— р. *ѐллипс*, *ѐллипсис*, бр. *ѐліпс*, *ѐліпсис*, п. ч. слц. вл. *elipsa*, болг. м. *ѐліпса*, схв. *еліпса*, слн. *elípsa*;— через російську і через польську (*elípsa*) мови запозичено з французької; фр. *ellipse* походить від слат. нлат. *ellipsis* (лінгв., мат.), яке відбиває гр. *ἐλλειψις* «еліпсис (лінгв.); брак, нестача», утворене з префікса *ἐλ-* (<*ἐν-*> «в(-)», спорідненого з лат. гот. нвн. англ. *in*, прус. *en* «тс.» (<*ie. *eni*), і дієслова *λείπω* «залишаю», спорідненого з псл. *liхъ*, укр. *лихий*; форма *ѐліпсис*, очевидно, походить від р. *ѐллипсис*, яке відбиває, мабуть, лат. *ellipsis*; форма *еліпсѐід* походить від фр. *ellipsoïde*, утвореного від *ellipse* за допомогою суфікса грецького походження *-oïde* «подібний». — СІС

246; Фасмер II 505, IV 517; Holub—Lyer 148; Dauzat 271; Bloch I 246; Klein 509; Frisk I 508, II 99—100; Hofmann 70.— Див. ще **лихий**.

[еля] (вигук, яким відганяють свиней) Ж;— результат видозміни вигуку *аля* «тс.», в якому частку *a-* заміщено вигуком *e*.— Див. ще **аля**, **e**.

емаль, [емалія] Ж, **емалювальник**, **емалевий**, **емалювальний**, **емальований**, **емалювати**;— р. бр. *эмаль*, п. *emalia*, ч. слц. *email*, вл. нл. *emalja*, болг. *емѣл*, м. *емѣл*, схв. *емаль*, слн. *emǎjl*;— за посередництвом російської і польської мов запозичено з французької; фр. *émail* (ст. *esmal*) походить від франк. *smalt, спорідненого з двн. свн. *smalz* (нвн. *Schmalz*) «жир (перев. м'який)», до якого зводиться й укр. *смалець*; пор. нвн. *Schmelz* «емаль», *schmelzen* «плавити».— СІС 247; Преобр. II 334; Фасмер IV 518; Горяев 431; Holub—Lyer 149, 443; Dauzat 271; Bloch I 247; Klein 517; Kluge—Mitzka 164.— Див. ще **смалець**.

емблема, **емблематичний**, заст. **емблемувати**, ст. **емблема** (XVIII ст.);— р. бр. *эмблема*, р. ст. *емвлима*, п. *emblema*, *emblemat*, ч. слц. *emblém*, болг. *емблема*, схв. *емблѣм*, слн. *emblém*;— запозичення з середньолатинської мови; слат. *emblēma* «різьба; живопис; рельєф» походить від гр. *ἐμβλημα* «вставка; рельєфне зображення», похідного від *ἐμβάλλω* «вводжу, вмещаю», утвореного з префікса *εμ-* (*ἐν-*, *ἐνι-*) «в-» і дієслова *βάλλω* «вставляю, вмещаю, кидаю», спорідненого з тох. A B *klā-* «падати», дінд. *ud-gūṅṅa* «піднятий», можливо, також з дінд. *galati* «капає», двн. *quellan* «струменіти, бити джерелом».— Hüttl-Worth 14; Фасмер IV 518; Горяев 431; Kopaliński 272; Holub—Lyer 149; Dauzat 272; Bloch I 248; Klein 512; Frisk I 215—217.— Див. ще **еліпс**.

ембріон, **ембріональний**;— р. *эмбрион*, бр. *эмбрыён*, п. *embrión*, ч. слц. *embryo*, вл. *embryon*, болг. м. *ембрион*, схв. *ѣмбрио*, слн. *embrio*;— запозичення з французької мови; фр. *embryon* через посередництво латинської мови (лат. *embryo*) запозичено з грецької; гр. *ἐμβρυον* «новонароджене ягня; зародок» утворене з префікса *ἐν-* (> *εμ-*)

«в-» і основи дієслова *βρύω* «цвісти, квітнути, кипіти, виливати, вирощувати», етимологічно не з'ясованого.— СІС 248; Kopaliński 272; Holub—Lyer 149; Dauzat 273; Frisk I 274—275; Chantraine 200.— Див. ще **еліпс**.

емігрувати, **емігрант**, **еміграція**, **емігрантщина**, **еміграційний**;— р. *эмигрировать*, бр. *эмигрираваць*, п. вл. *emigrować*, ч. *emigrovati*, слц. *emigrovat'*, болг. *емигрирам*, м. *емигрира*, схв. *емигрирати*, слн. *emigrirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. *émigré*, *émigré*, *émigré*, *émigré*, *émigré*, *émigré*, *émigré*, н. *emigriraten*, *Emigrant*, *Emigratiön* походять від лат. *ēmigra* «виселятися, переселятися», утвореного з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *migrāre* «блукати, вештатися; мінятися».— СІС 248; Kopaliński 273; Holub—Lyer 149; Bloch I 249; Dauzat 274; Klein 514; Walde—Hofm. II 86.— Див. ще **екс-**, **міграція**.

Емілій, **Еміль**, **Емілія**, **Еміла**;— р. *Эмилиий*, *Эмиль*, ст. *Эмилиий*, *Эмилия*, бр. *Эмиль*, *Эмилия*, п. *Emilja*, ч. *Emil*, *Emilie*, *Emila*, слц. *Emil*, *Emília*, вл. *Mila*, болг. *Емил*, *Емилия*, схв. *Ѡмилије*, *Ѡмилија*, слн. *Emil*, *Emilija*;— очевидно, походить від лат. *Aemilius* «Емілій» (назва римського роду), можливо, утвореного від прикметника *aemulus* «суперник; той, хто змагається; прихильник», похідного від *aemulārī* «змагатися», пов'язаного з *imitārī* «підроблювати, відтворювати, замінити», *imāgo*, *-inis* «відтворення, образ»; пов'язують також з гр. *αἰμόλιος*, *αἰμόλος* «лагідний, облесливий» (Петровский 232), що менш переконливо.— Суперанская 83, 91; Корещný Průvodce 61; Constantinescu 51; Klein 514; Walde—Hofm. I 17.— Пор. **Омелян**.

Емма;— р. *Эмма*, бр. *Эма*, п. *Emma*, ч. слц. *Ema*, слн. *Ema*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Emma* виникло з *Egma* (інша форма *Igma*), першого компонента давньогерманських складних жіночих імен (типу *Ermen-trud*, *Irm(in)-gard*), яке пов'язують з «Ірмін (божество давніх германців)» (Paul Kl. Vnb. 90, 104) або пояснюють, менш переконливо (Klein 515), як «весь, загальний» (*eg-*

min); сумнівне пояснення (Суперанская 91) як давньогерманського «лагідна, приязна», яке не обґрунтовується наведенням відповідного германського слова. — Корецькú Průvodce 60—61.

Еммануїл, ст. *Еммануїлъ* «с нами б(ог)ъ» (1627); — р. *Эммануїл*, ст. *Еммануїл*, бр. *Эмануїл*, ч. слц. vl. Emauel, болг. *Емануїл*, слн. Emauel, стсл. **Еманоуилъ**; — за посередництвом старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἐμμανουήλ відтворює гебр. ʾĪm mānū ʾēl букв. «з нами бог», утворене з прийменника ʾim «з; при», спорідненого з ар. maʾ(a) «тс.», що виступає в сполучній формі ʾim mā- разом із займенниковим суфіксом l ос. мн. -пи (ʾim mānū «з нами») та іменника ʾēl «бог», спорідненого з ак. ʾl (ilu) «бог, божество». — Беринда 204; Петровский 232; Корецькú Průvodce 61; Constantinescu 51; Klein 515; Gesenius 44, 632, 637. — Пор. **Мануїл**.

емо́ція, *емоційний, емоціональний*; — р. *эмо́ция*, бр. *эмо́ция*, п. *emocja*, ч. *emocse*, слц. *emócia*, vl. *emocija*, болг. *емо́ция*, м. *емоција*, схв. *ёмџиџа*, слн. *emócija*; — запозичення з французької мови; фр. *émotion* «хвилювання, збудження» пов'язане з дієсловом *émouvoir* (ст. *estmouvoir*) «рухатися; хвилювати, бентежити», що походить від нар.-лат. *exmovēre, лат. *ēmōvēre* «виходити (з чогось); хвилювати, збуджувати», складеного з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *movēre* «рухати, хвилювати», очевидно, спорідненого з дінд. *mīvati* «штовхає», тох. А В *mus-* «рухати», лит. *māciū*, *māuti* «позбавляти, здирати» (іє. **meцэ-*, **mjeцэ-* «відсувати»); іменник *émotion* було утворено за зразком *motion* (ст.) «приведення в рух», що походить від лат. *mōtio* «тс.», пов'язаного з *mōtus* «рух», первісно дієприкметником від дієслова *movēre* «рухати». — СІС 248; Kopaliński 273; Sł. wug. obcych 189; Holub—Lyer 150; Bloch I 250; Dauzat 274; Klein 515, 1010; Walde—Hofm. I 386, II 116. — Див. ще **екс-**.

ему́льсія, *емульсійний, емульсувати*; — р. *эму́льсия*, бр. *эму́льсия*, п. *emulsja*, ч. *emulse*, *emulze*, слн. *emulzia*,

вл. *emulsija*, болг. *ему́лсия*, схв. *ему́лзиџа*, слн. *emúlzija*; — запозичення з французької мови; фр. *émulsion* «рослинне молоко; емульсія» утворено на основі лат. *ēmulsus*, дієприкметника від дієслова *ēmulgeo* «дою, видною», що складається з префікса *ē-* (*ex-*) «ви-, із-» і дієслова *mulgeo* «дою», спорідненого з гр. ἀμέλω, сірл. *bligim* «тс.», двн. *mēlchan* «доїти», дангл. *melcan* «тс.», псл. *melko «молоко». — СІС 249; Kopaliński 274—275; Holub—Lyer 150; Dauzat 276; Gamillscheg 363; Klein 517; Walde—Hofm. I 121. — Див. ще **екс-**, **молозиво**, **молоко**.

енергія, *енергетізм, енергетик, енергетика, енергетичний, енергійний*, ст. *енергія* (XVII ст.); — р. *эне́ргия*, бр. *эне́ргия*, п. слц. *energia*, ч. *energie*, vl. нл. *energija*, болг. *енергия*, м. *енергиџа*, схв. *енёргиџа*, слн. *energija*; — запозичення з грецької мови; гр. ἐνέργεια «діяльність; сила» (звідки і пізньолат. *energīa* «тс.») утворено Аристотелем від ἐνεργής (пізня форма до ἐνεργός) «діловий, активний», яке складається з префікса *ēn-* «в-» і основи іменника ἐργον (дор. *Férçon*) «праця», спорідненого з ав. *va-gəzəp*, двн. *werc*, нвн. *Werk*, дісл. *verk*, вірм. *gorc* «тс.». — СІС 251; Тимч. 874; Фасмер IV 518; Горяев 432; Kopaliński 276; Holub—Lyer 150—151; Dauzat 278; Bloch I 255; Klein 521; Frisk I 548. — Див. ще **еліпс**.

енець «представник енецької народності на Таймирі»; — р. бр. *энец*; — запозичення з енецької мови: енецьке *enpet'e* «людина». — Фасмер IV 518.

ентомоло́гія, *ентомолог, ентомологічний*; — р. *энтотомоло́гия*, бр. *энтамалогія*, п. *entomologia*, ч. *entomologie*, слц. *entomológia*, vl. *entomologija*, болг. *ентотомоло́гия*, м. *ентотомологиџа*, схв. *ентотомолџиџа*, слн. *entomologija*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Entomologie*, фр. *entomologie* походять від гр. ἐντομολογία «наука про комах», утвореного з основи іменника ἐντομος «комаха» (букв. «те, що має надрізи, тобто членування»), пов'язаного з ἐντέμνω (іон. дор. ἐντάμνω) «надрізаю», утвореним з *ēn-* «в-» і *τέμνω* «ріжу, січу», спорідненого з псл. *tēti*, укр. *тяти*,

та компонента -λογία «учення, наука» (вживаного лише як друга частина складних слів), пов'язаного з λόγος «слово, (наукове) пояснення». — СІС 252; Sł. wyr. obcych 193; Holub—Lyer 151; Dauzat 282; Bloch 258; Klein 526; Frisk I 508—509, II 95—96; Voisacq 954. — Див. ще **еліпс**, **логіка**, **тяти**.

ентузіазм, *ентузіаст*; — р. *энтузиазм*, бр. *энтузіязм*, п. entuzjizm, ч. entuziasmus, слц. entuziazmus, вл. нл. entuziazm, болг. *ентузиазъм*, м. *ентузијазам*, схв. *ентузиазам*, слн. entuziázem; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Enthusiasmus походить від гр. ἐνθουσιασμός «божественне натхнення, захоплення» (нлат. enthūsiasmus «тс.»), пов'язаного з ἐνθεός «сповнююсь божественним натхненням», утвореним з ἐν-θεός «той, у кому є бог», яке складається з префікса ἐν- «в-» та іменника θεός «бог», нез'ясованого походження, можливо, спорідненого з вірм. di-k' «боги», лат. fēriae «канікули», дінд. dhīṣṇiya або з лит. dvasià «дух», свн. getwās «привид». — СІС 252; Фасмер IV 519; Горяев 431; Kopaliński 279; Holub—Lyer 151; Bloch I 258; Klein 526; Kluge—Mitzka 168; Frisk I 517, 662—663. — Див. ще **атеїзм**, **еліпс**.

енциклопедія, *енциклопедізм*, *енциклопедіст*, *енциклопедичний*; — р. *энциклопедия*, бр. *эныклапедыя*, п. encyklopedia, ч. encyklopedie, слц. encyklopedia, вл. encyklopedija, болг. *енциклопедия*, м. *енциклопедија*, схв. *енциклопедија*, слн. enciklopedija; — запозичення з французької мови; фр. encyclopédie походить від пізньолат. encyclopaedia, утвореного з гр. ἐγκύκλιος παιδεία букв. «кругове (загальне) виховання (навчання)», що складається з прикметника ἐγκύκλιος «круговий, циклічний», похідного від κύκλος «коло, обвід», спорідненого з псл. kolo, укр. *коло*, та іменника παιδεία «виховання, навчання», похідного від παιδ-, παις «дитина», спорідненого з псл. *ръта «птаха», укр. *птаха*. — СІС 253; Фасмер IV 519; Kopaliński 275; Holub—Lyer 150; Dauzat 278; Gamillscheg 368; Klein 519; Frisk II 44—45; Voisacq 739. — Див. ще **еліпс**, **коло**¹, **педагог**, **птаха**, **цикл**.

епігон, *епігонство*; — р. *эпигон*, бр. *эпигон*, п. ч. вл. epigon, слц. слн. epigón, болг. *епигон*, схв. *епигон*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Epigone, фр. épigones (мн.), англ. epigone походять від гр. ἐπίγονος «народжений пізніше, нащадок», пов'язаного з дієсловом ἐπίγοναι, утвореним з префікса ἐπι- «на-, по-», похідного від прислівника ἐπι, ἐπί «тс.», спорідненого з дінд. aṛi, ав. aṛi, дперс. aṛi, і дієслова γίγνομαι «родитися», пов'язаного з γένος «рід». — СІС 253; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Fremdwörterbuch 169. — Див. ще **ген**¹, **зять**.

епіграма, *епіграматист*, *епіграматичний*, ст. *эпиграмма* (1625); — р. *эпиграмма*, бр. *эпиграма*, п. epigram, epigramat, (рідк.) epigrama, ч. слц. вл. epigram, болг. *епиграма*, м. *епиграм*, схв. *епиграм*, слн. epigrám; — запозичення з латинської мови; лат. epigramma «напис; короткий сатиричний вірш, епіграма» походить від гр. ἐπίγραμμα «напис, елегійний двовірш», пов'язаного з ἐπιγράφω «надписую», утвореним з префікса ἐπ- (епі-) «на-, до-, при-» і дієслова γράφω «креслю, пишу». — СІС 254; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 281—282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch 263; Klein 531; Frisk I 324—326, 535. — Див. ще **графіка**, **епігон**.

епідемія, *епідемічний*; — р. *эпидемия*, бр. *эпидемия*, п. epidemia, ч. epidemie, слц. epidemia, вл. epidemija, болг. *епидемия*, м. *епидемија*, схв. *епидемија*, слн. epidemija; — запозичення з середньолатинської мови; слат. epidemia утворилося із скороченого грецького виразу ἐπιδημία νόσος «поширена в народі хвороба», до якого входить прикметник ἐπιδημός, утворений з прийменника ἐπί «на, до, при» та основи іменника δῆμος «земля; населення, народ». — СІС 254; Фасмер IV 519; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Gamillscheg 382; Kluge—Mitzka 169; Klein 531; Frisk I 380. — Див. ще **демократія**, **епігон**.

епізод, *епізодичний*; — р. *эпизод*, бр. *эпизод*, п. epizod, ч. episođa, слц. слн. epizoda, вл. epizoda, болг. *епизод*, м. схв. *епизода*; — запозичення з французької

мови; фр. *épisode* «епізод» походить від гр. ἐπεισόδιον «епісодій (у стародавній трагедії — діалог між двома виступами хору); вставка, інтермедія, епізод», пов'язаного з прикметником ἐπεισόδιος «сторонній; вставний, додатковий», похідним від іменника ἐπεισόδος «прихід, поява; вхід, проникнення», що складається з префікса ἐπ(ι)- «на-, до-, при-» та іменника εἶσδος «вхід, проникнення, прибуття», утвореного з префікса (<при-слівника) εἰς- (<ενς-) «в-, на-», грецького новотвору, що виник з поєднання прислівника ἐν «в» з -σ за зразком ἐξ «з», і іменника ὁδός «дорога, подорож», спорідненого з псл. *ходъ*, укр. *хід*. — СІС 254; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 153; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 533; Frisk I 471, II 349—350. — Див. ще *εἰλίπς*, *επιγόη*, *хід*.

епіле́псія, *епіле́пстик*, *епіле́птічний*, ст. *епилепсия* (XVIII ст.); — р. *епилепсия*, бр. *епіле́псія*, п. *epilepsja*, ч. *epilepsie*, слц. *epilepsia*, вл. *epilepsija*, болг. *епилепсия*, м. *епилепсија*, схв. *епилепсија*, слн. *epilepsija*; — запозичення з латинської мови; пізньолат. *epilēpsia* «падуча хвороба» походить від гр. ἐπιληψία «тс.», похідного від дієслова ἐπιλαμβάνω «нападаю, захоплюю», утвореного з префікса ἐπ'- (ἐπι-) «на-, при-, до-» і дієслова λαμβάνω «беру, хапаю» (майб. ч. *λήψομαι*, звідки прикметникові форми *ληπτός*, *ληπτός* і іменник *ληψίς* «хапання; приступ хвороби»), спорідненого, очевидно, з дангл. *læscan* «хапати», англ. *latch* «тс.», дінд. *lābhate*, лит. *lōbis* «багатство», *lābas* «добро». — СІС 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Bloch I 263; Dauzat 286; Klein 532; Frisk II 71, 77—78, 91. — Див. ще *επιγόη*.

епіло́г, ст. *эпilogъ* (1627); — р. *эпilog*, бр. *епіло́г*, п. ч. вл. *epilog*, слц. слн. *epilóg*, болг. *епилóg*, схв. *епілог*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *épilogue* (XII ст.), н. *Epilóg*, англ. *epilogue* походять від лат. *epilogus*, яке зводиться до гр. ἐπίλογος «висновок; кінець промови», пов'язаного з ἐπιλέγω «додам, скажу після чогось, у кінці», утвореним з префікса ἐπ-ι «на-, до-,

при-» і λέγω «розповідаю, кажу». — СІС 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Hüttl-Worth 14; Горяев 432; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 532. — Див. ще *επιγόη*, *лє́сика*, *лє́гика*.

епітет; — р. *эпитет*, заст. *епитет*, бр. *эпитэт*, п. *epitet*, ч. *epit(h)eton*, слц. *epiteton*, болг. м. *епитет*, схв. *эпитет*, слн. *epiteton*; — очевидно, походить від фр. *épithète* «епітет», пов'язаного з лат. *epitheton* «означення», що зводиться до гр. ἐπίθετον «епітет; означення або при-звисько» (букв. «додане»), яке виникло з виразу ἐπίθετον ὄνομα первісно «додане ім'я», до якого входить прикметник ἐπίθετος «доданий; захоплений; запозичений; штучний», пов'язаний з дієсловом ἐπιτίθημι «кладу, додаю», яке складається з префікса ἐπι- «на-, до-, при-» і дієслова τίθημι «кладу», спорідненого з псл. *děti* «класти», укр. *діти*. — СІС 255; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 152; Bloch I 264; Dauzat 287; Klein 534; Boisacq 269—270. — Див. ще *діти*², *επιγόη*.

епопе́я; — р. *эпопея*, бр. *эпaпeя*, п. слц. вл. *еропеја*, ч. *еропеј*, *еропеје*, болг. *епопея*, м. схв. *епопеја*, слн. *еропеја*; — очевидно, походить від слат. *erorea*, пов'язаного з гр. ἐποποιεῖα «епічна пісня, епопея», утвореним з основ іменника ἔπος «слово, оповідання» і дієслова ποιέω «роблю, складаю». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Dauzat 287; Bloch I 264; Holub—Lyer 153; Klein 534. — Див. ще *эпoc*, *поэма*.

эпoc, *эпик*, *эпика*, *эпичный*; — р. *эпoc*, бр. *эпac*, п. ч. слц. вл. *epos*, болг. м. *эпoc*, схв. *эпoc*, слн. *эр*, *эpos*; — запозичення з німецької мови; нім. *Épos* через латинське посередництво (лат. *epos* «героїчна пісня») запозичено з грецької мови; гр. ἔπος (кіпрське *Fépos*) «слово, оповідання, епічний вірш» споріднене з дінд. *vācaḥ* «слово», ав. *vaçaḥ* «тс.», лат. *vōx*, *vōcis* «голос». — СІС 256; Фасмер VI 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Holub—Lyer 153; Bloch I 263; Klein 534, 1719; Frisk I 545; Chantraine 362. — Пор. *вока́л*.

епóха, *epocháльний*; — р. бр. *эпóха*, п. ерока, ч. слц. вл. нл. ероча, болг. *епóха*, схв. *ёпоха*, *епòха*, слн. ерòха; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (нлат. ероча) і російської; гр. *ἐποχή* «затримка, вихідний момент; визначений час» утворено від дієслова *ἐπέχω* «затримую», що складається з префікса *ἐπ’-*, *ἐπι-* «на-, до-, при-» і дієслова *έχω* «тримаю; несу; володію», спорідненого з дінд. *sáhaḥ* «сила, перемога», ав. *hazah-* «тс.», гот. *sigis* «перемога», нвн. *Sieg* «тс.». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 284; Holub — Кор. 113; Holub—Lyer 153; Frisk I 603—604; Chantraine 392—394. — Див. ще *епігón*.

éра; — р. бр. *эра*, п. вл. ега, ч. слц. *éра*, болг. м. *эра*, схв. *ёра*, слн. *éга*; — запозичення з латинської мови; нар.-лат. аега «окреме число, вихідна цифра (у тому числі в хронології); ера» виникло з первісної форми множини від *aes*, *-ris* (<*aios, *aíses) «руда; бронза, мідь; гроші», спорідненого з гот. *aiz*, дісл. *eiḡ*, двн. *ēḡ* «руда», дінд. *áyaḥ*, ав. *ayaḥ* «метал, залізо». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 285; Holub—Кор. 113; Holub—Lyer 153; Walde—Hofm. I 19; Klein 537.

éрбій (назва хімічного елемента); — р. *эрбий*, бр. *эрбий*, п. erb, ч. слц. *erbitum*, болг. *эрбий*, слн. *érbij*; — запозичення з новолатинської мови; новолат. *erbitum* утворено шведським хіміком К. Мозандером у 1843 р. від назви шведського міста Ітербі (Ytterby) як позначення одного з двох нових елементів, добутих з ітербійської пегматитової жилиці. — Волков 60; Kopaliński 285. — Пор. *ітёрбій*.

[**ерлэць**] «знак на вусі у худоби: вирізка в вусі у вигляді прямого або гострого кута», [*ирлэць*] «тавро на вівці» Я; — неясне; можливо, походить від тур. *yaḡalı* «поранений; той, хто має рану, поріз» (пор. також *yaḡa* «рана, поріз») або його відповідника з якоїсь іншої тюркської мови, пов’язаного з дієсловами *yaḡılmak* «розсікатися», *yaḡmak* «розсікати».

ерóзія, *еродóваний*, *ерозівний*, *еро-*

зі́йний, *еродувáти*; — р. *эрозия*, бр. *эро́зия*, п. ерозја, ч. ерöse, слц. *erózia*, болг. *ерóзия*, м. *ерозија*, схв. *ёрóзија*, слн. *eroziја*; — через західноєвропейські мови (н. *Erosión*, фр. *érosion*, англ. *erosion*) запозичено з латинської; лат. *ēgōsio*, *-ōnis* «роз’їдання» пов’язане з дієсловом *ēgōdere* «роз’їдати», утвореним з префікса *ē-* (ex-) «з-, від-» і дієслова *gōdere* «гризти, виїдати», пов’язаного з *rādere* «скребти, дряпати» і спорідненого з дінд. *rādati* «дряпає, скребе», *raḡanaḥ* «зуб», свн. *rūezel* «тс.», нвн. *Rüssel* «хобот» (іє. **ṛgōd-*), а також (з іншим вокалізмом: іє. **ṛerd-*) псл. *verdъ, укр. *вэред*. — СІС 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198, 199; Holub—Lyer 153; Dauzat 289; Bloch I 266; Kluge—Mitzka 616; Klein 539, 1353; Walde—Hofm. I 423—424, II 415, 439—440. — Див. ще *екс-*, *вэред*. — Пор. *корóзія*.

ерóтика, *ероті́зм*, *ероті́чний*; — р. *эротика*, бр. *эроты́ка*, п. еготука, ч. слц. вл. *erotika*, болг. м. *ерóтика*, схв. *ерòтика*, слн. *erótika*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Erotik* походить від гр. *ἐρωτικός* «любовний», *ἐρωτικά* «любовні стосунки, пригоди», похідних від *ἔρως* (*ἔρωτος*) «кохання», пов’язаного з дієсловом *ἔρωμαι* «кохаю; бажаю», етимологічно неясного. — СІС 258; Kopaliński 286—287; Holub—Lyer 153; Fremdwörterbuch 172—173; Frisk I 547; Chantraine 363—364.

еруді́ція, *еруді́т*, *ерудóваний*; — р. *эруді́ция*, бр. *эруды́ция*, п. ерудусја, ч. ерудісе, слц. болг. *еруді́ция*, м. схв. *еруді́ција*, слн. *erudicija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Erudition*, фр. *érudition*, англ. *erudition* походять від лат. *ērudītio* «ученість, освіченість», пов’язаного з *ērudīre* «навчати, давати освіту», утвореним з префікса *ē-* (ex-) «з-, від-» і прикметника *rudis* «необроблений, грубий, дикий» (<*rudius) нез’ясованого походження. — СІС 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198; Holub—Lyer 153; Klein 540; Walde—Hofm. II 447. — Див. ще *екс-*.

[**есé**] «оце» ВеУг; — слн. [esej] «цей», стсл. **есе**, **кесе** «ось»; — псл. *e-se «оце», вказівний займенник, утворений сполученням колишньої вказівної частки *e-*

(пор. болг. м. *e* «он там», схв. *ē* «ось»), наявної в р. *étot*, дінд. *a-sáu* «той», *a-dáḥ* «те», гр. *ἐ-κεῖ* «там», *ἐ-κεῖνος* «кожний», лат. *e-quidem* «звичайно», оск. *e-tanto*, умбр. *e-tantu* «така», гот. *i-bai*, *i-ba* (питальна частка), дангл. дісл. *ef* «чи, коли» (іє. *e-), та займенника *сей* у формі середнього роду (*se*). — Фасмер IV 513, 523; Преобр., вип. останній 125—126; Vern. I 259—260; Mikl. EW 56, 297; Chantaine 329. — Див. ще *сей*. — Пор. *egé*.

еска́дра, *ескадрон*, *шкадрон* (заст.), *ескадрілья*, *ескадрений*; — р. *эска́дра*, ст. *искв́адра*, *исквадрон*, п. ч. слц. *eskadra*, болг. м. *еска́дра*, схв. *ёска́дра*, слн. *eskadra*; — запозичено з італійської або іспанської мови за посередництвом французької; фр. *escadre* «ескадра, флот» (ст. *escoadre*, *scoadure*) походить від іт. *squadra* «чотирикутний бойовий порядок; загін, відділення» або ісп. *escuadra* «тс.»; ці форми продовжують пізніше нар.-лат. *exquadra «чотирикутник (війська)», утворене з префікса *ex-* «з-, від-» і основи іменника *quadrum* «чотирикутник, квадрат», спорідненого з псл. *četyre*, укр. *чоти́ри*; на відміну від форми *ескадрон*, яка прийшла з італійської мови через французьку (фр. *escadron*), *шкадрон* походить безпосередньо від іт. *squadrone* «ескадрон» (букв. «великий чотирикутник війська»), що є збільшувальною формою від іт. *squadra*; похідне *ескадрілья* запозичено через французьке посередництво (фр. *escadrille*) з іспанської мови (ісп. *escuadrilla*). — СІС 258; Фасмер IV 521; Горяев 432; Kopaliński 288; Holub—Lyer 154; Dauzat 290; Bloch 267; Gamillscheg 388; Klein 1499; Kluge—Mitzka 687; Walde—Hofm. II 395—396. — Див. ще **екс-**, **квадрат**, **чоти́ри**.

ескала́тор; — р. *эскала́тор*, бр. *эскала́тар*, п. слц. *eskalator*, ч. слц. *eskalátor*, болг. *ескала́тор*, схв. *еска́ла́тор*, слн. *eskalátor*; — запозичення з англійської мови; англ. *escalator* пов'язується з фр. *escalader* «підніматися, сходити», похідним від *escalade* «сходження; приступ, штурм», що походить від іт. *scalata* «приступ, штурм з драбинами», пов'язаного з *scala* «драбина», яке зводиться до лат. *scālae* (мн.) (<*scandsla «тс.», похідного

від *scando* «піднімаюся». — СІС 258; РЧДБЕ 251; Kopaliński 288; Klein 541; Dauzat 290; Walde—Hofm. II 486. — Див. ще **скандувати**. — Пор. **шкала́**.

ескі́з; — р. *эски́з*, заст. *эскис* (два *эскиса*, 1815 р.), бр. *эски́з*, болг. *ески́з*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *esquisse*, яке набуло своєї форми на російському ґрунті, очевидно, внаслідок гіперистичного сприйняття первісного кінцевого **с** як **з**, що зазнало оглушення, походить від іт. *schizzo* «ескіз; схема, конспект». — СІС 258; Сорокин 162, 458; Фасмер IV 521; Горяев 432; Dauzat 294; Bloch I 270; Gamillscheg 393. — Див. ще **шкіц**.

ескімо́с; — р. *эскимос*, бр. *эскимос*, п. *Eskimosi* (мн.), ч. *Eskymák*, слц. *Eskimák*, вл. *Eskimowc*, болг. м. *ескимос*, схв. *Ёскѣм*, слн. *Ěskime* (мн.); — запозичення з французької або англійської мови; фр. *eskimaux*, англ. *Esquimo* походять від алгонкінськ. *eskimanzik* «ті, що харчуються сирим м'ясом». — РЧДБЕ 251; БСЭ 49, 181.

еспарце́т (бот.) «багаторічна кормова трав'яниста рослина, *Onobrychis sativa* L.», [*еспарзэ́та*] «тс.» Ж; — р. *эспарце́т*, бр. *эспарце́т*, п. *esparceta*, *sparceta*, ч. *esparseta*, *šparsetka*, болг. *еспарзэ́та*, слн. *esparzéta*; — запозичення з французької мови; фр. *esparcette*, *esparcet* «тс.» походить від пров. *esparceto* «тс.», очевидно, генетично пов'язаного, як і фр. *épars* «розкиданий, розсіяний», ст. *espardre* «розсипати, розсіювати», з лат. *spargere* «тс.», спорідненим з лит. *sprogà* «іскра», англ. *spark* «тс.», гр. *σπαράω* «набрякаю; сильно жадаю»; свою назву рослина одержала, мабуть, узв'язку із способом її сівби. — СІС 259; Sl. wug. obcych 199, 615; Dauzat 284, 293; Bloch I 269; Walde—Hofm. II 566.

еспера́нто, *есперанти́ст*; — р. *эспера́нто*, бр. *эспера́нта*, п. ч. слц. вл. *esperanto*, болг. *еспера́нто*, схв. *еспера́нто*, слн. *esperánton*; — термін на позначення штучної мови, утворений за псевдонімом її винахідника лікаря Л. Заменгофа (1859—1917) *Esperanto*, який мовою есперанто означає «той, хто сподівається» і є акт. дієприкметником теп. ч. від діє-

слова *esperer* «сподіватися», утвореного від романського кореня (пор. фр. *espérer* «сподіватися», ісп. *esperar* «тс.»), що продовжує лат. *sp̄ero* «сподіваюся», споріднене з псл. *sp̄eti* «іти вперед до якоїсь мети», укр. *спіти*, *ўспіх*.—СІС 259; Kopaliński 289; Sł. wyr. obcych 199; Holub—Lyer 154; Dauzat 293; Bloch I 269; Klein 542; Walde—Hofm. II 273.—Див. ще **спіти**, **ўспіх**.

ест, *естонець*, *Естонія*;— р. *ест*, *эстонец*, бр. *эстонец*, п. *Estończyk*, ч. *Est*, *Estonec*, слц. *Estónes*, вл. *Est*, болг. *естонец*, м. *Естонец*, схв. *Естонац*, слн. *Estónes*;— очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. *Este* «ест, естонець», *Estland* «Естонія» пов'язане з назвою балтійського племені *Aestii*, *Aesti*, відомої нам уперше в такій формі з твору римського письменника Тацита «Германія» (98 р. н. е.), яка відбиває, очевидно, германську назву цього племені і відповідає дісл. *Eist(i)r*, дангл. *Estum* і, можливо, пов'язана з дісл. *eīdi* «перешийок» або з гот. *aīstap* «боятися, лякатися», згодом «страхіття»; пояснення *Aesti(i)* як «східні» (очевидно, в зв'язку з пгерм. **austa-* «схід») (Каск Яз. нар. СССР III 35) менш вірогідне фонетично; *Естонія* походить від слат. *Estonia*, утвореного від цього етноніма; у самих естонців назва *aestlane* «естонець» (де *-lane* — суфікс на позначення місця, споріднений з фін. *(eesti-)lainen* «тс.»),— очевидно, з німецької мови,— поширилася лише з середини XIX ст., до того часу естонці себе називали *maarahvas* «корінне населення» (букв. «народ (цієї) землі»); у давньоруських літописах естонці разом з іншими прибалтійсько-фінськими племенами називалися *Чудь* (пор. р. *Чуд-ское озеро*).— Фасмер IV 522.

естафета;— р. бр. *естафета*, п. заст. рідк. *estafeta*;— запозичено, очевидно, за посередництвом російської мови з французької; фр. *estafette* (початково *estaffette*, 1631) походить від іт. *staffetta* «тс.».—СІС 259; Фасмер IV 522; Марковский РЯШ 1972/1, 107—108; Преобр. I 127; Горяев 432; Holub—Lyer 472; Dauzat 295; Bloch 271; Gamillscheg 395.—Див. ще **штафета**.

естёт, *естетизація*, *естетизм*, *естетик*, *естетика*, *естетство*, *естетичний*, *естетний*, *естетствувати*;— р. *эстет*, бр. *эстет*, п. *esteta*, ч. слц. *estét*, вл. *estetik* «естетик», нл. *estetiski* «естетичний», болг. м. *естёт*, схв. *èstetm(a)*, слн. *estét*;— запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. *Asthét*); фр. *esthète* (1882) утворено від гр. *αἰσθητής* «той, хто відчуває» при наявному вже на той час фр. *esthétique* «естетика» (від нлат. *aesthetica*, терміна німецького філософа Баумгартена, утвореного в 1750 р. від гр. *αἰσθητικός* «який відчуває; сприйманий чуттями»); гр. *αἰσθητής*, *αἰσθητικός* пов'язані з дієсловом *αἰσθάνομαι* (<*ǎFis-θ-άνομαι) «відчуваю, сприймаю», одного кореня з гр. *αἶω* (<*ǎFis-ω) «чую» і спорідненого з лат. *audio* (<*auis-d-io) «тс.», дінд. *āvīh* «явний», *avati* «зважає», псл. *aviti* «виявляти», укр. *явити*, псл. *ихо* (<*ausos), укр. *вўхо*.—СІС 259; Фасмер IV 522; Горяев 432; Sł. wyr. obcych 199—200; Holub—Lyer 155; Bloch I 271; Dauzat 295; Gamillscheg 396; Klein 544; Frisk I 45, 48—49.—Див. ще **вўхо**, **явити**.

естрагон (бот.) «астрагон, *Artemisia dracunculus* L.»;— р. бр. *эстрагон*, п. ч. *estragon*, слц. *estragón*, болг. *естрагон*;— запозичення з французької мови; фр. *estragon* є результатом видозміни давнішого *targon* «естрагон», запозиченого через латинське посередництво (лат. бот. *tarchon*) з арабської мови; ар. *ṭarḡūn* «тс.» зводиться до гр. *δρακόντιον* букв. «драконів», похідного від *δράκων* «дракон»; пор. р. *дракон-трава* «естрагон», лат. *dracunculus* «тс.»; назва зумовлена, очевидно, гострим смаком рослини, що належить до роду полину.—СІС 260; Фасмер IV 522; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Gamillscheg 396.—Див. ще **дракѳн**.— Пор. **тургўн**.

естрада;— р. бр. *эстрада*, п. вл. *estrada*, ч. слц. слн. *estráda*, болг. схв. *естрада*;— запозичення з французької мови; фр. *estrade* (1674) «підвищення, кін, поміст» походить від запозиченого ісп. *estrado* «тс.», яке продовжує лат. *strātum* «поміст, підлога; брук; ковдра, постіль; в'ючне сідло; попона» (букв.

«(те, що) простелене, простерте»), пов'язане з дієсловом *sterno* «стелю, простираю; покриваю», спорідненим з псл. *sterti, укр. *простёрти*; фр. *estrade* виводиться також від пров. *estrada* «вулиця», яке походить від нар.-лат. *strāta* «тс.», пов'язаного з лат. *strātum* (Gamillscheg 396); значення «музично-драматичне мистецтво, пов'язане з виконанням невеликих творів» у слова *естрада* в українську мову запозичено з російської, де воно вперше виникло. — СІС 260; Фасмер IV 523; Kopaliński 290; Sł. wyr. obcych 201; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Bloch I 272; Fremdwörterbuch 175; Klein 544, 1523; Walde—Hofm. II 590, 601. — Див. ще **сторонá**.

ет (вигук для вираження нетерпіння, незадоволення, розчарування, досади), [um]; — п. *et* «тс.»; — очевидно, новотвір, що виник фонетично з вигуку *амь, колишньої частки із значенням «хай»; — утрата м'якості відбулася, можливо, під впливом вигуку *ат*, варіанта *амь. — Sławski I 215. — Див. ще **ат**.

ета́ж (рідк.) «поверх», *ета́жність*; — запозичення з російської мови; р. *эта́ж*, як і п. *etaž* «(заст.) поверх; (спец.) підріз на шкірі для рукавичок за довжиною пальців», ч. слц. заст. *etaž*, вл. *etaža*, болг. м. *ета́ж*, схв. *ета́ж*, слн. *etaža*, походить від фр. *étage* «поверх, ярус, ступінь, ряд», ст. *estage* «житло», що через форму нар.-лат. *staticum «те, що стоїть» зводиться до лат. *statio* «стоянка, позиція; пост», пов'язаного з дієсловом *stare* «стояти», спорідненим з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — Фасмер IV 523; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Gamillscheg 397; Klein 545; Walde—Hofm. II 587. — Див. ще **ста́ти**.

ета́жерка; — р. *ета́жерка*, бр. *ета́жерка*, п. *etažerka*, ч. слц. *etažér*, болг. м. *ета́жерка*, схв. *ета́жёр(ка)*, слн. *etažêra*; — запозичення з французької мови; фр. *étagère* «поличка, шапка для книжок» пов'язане з дієсловом *étager* «розміщувати ярусами», похідним від *étage* «поверх, ярус, ступінь». — Фасмер IV 523; Горяев 432; Sł. wyr. obcych 202; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Klein 545. — Див. ще **ета́ж**.

еталон; — р. бр. *еталон*, п. ч. вл. *etalon*, слц. слн. *etalón*, болг. *еталон*; — запозичення з французької мови; фр. *étalon* «еталон» (спочатку «кілок, паличка для вимірювання») продовжує фр. ст. *estalon* «кілок», очевидно, германського походження (пор. франк. *stollo «опора, стовп», днв. *stollo* «тс.»). — СІС 260; Sł. wyr. obcych 200; Holub—Lyer 155; Dauzat 298; Bloch I 273; Gamillscheg 298.

ета́п, *ета́пник*; — р. бр. *ета́п*, п. *etap*, заст. *etapa*, ч. слц. вл. *etapa*, болг. *ета́п*, м. *ета́па*, схв. *ета́па*, слн. *etápa*; — запозичення з французької мови; фр. *étape* «етап, перехід; місце зупинки, продовольчий пункт на шляху пересування військ» розвинулося з фр. ст. *estoppe* (*estaple*) (1280) «склад», яке походить від снідерл. *stāpel* «підпора, жердина; фундамент; купа (товарів); склад». — СІС 260; Фасмер IV 523; Преобр. II 127; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Holub—Kop. 113; Dauzat 298; Bloch I 274; Gamillscheg 399; Kluge—Mitzka 176; Klein 545. — Див. ще **ста́пель**.

етика, *етичний*; — р. *этика*, бр. *этыка*, п. *etyka*, ч. слц. вл. *etika*, болг. м. *етика*, схв. *етика*, слн. *étika*; — запозичено з грецької мови через латинську і західноєвропейські (нр. *Éthik*, фр. *éthique*); лат. *ēthika* походить від гр. *ἠθικῆ* (*τέχνη*) «етика» (букв. «етичне, стосовне моралі (вміння)», тобто — «уміння бути моральним»), форми жіночого роду від прикметника *ἠθικός* «етичний, який стосується моралі», пов'язаного з *ἦθος* «звичай, правило», *ἔθος* «тс.», спорідненим з дінд. *svadhā* «звичай, властивість», гот. *sidus*, днв. *situ*, нвн. *Sitte* «тс.», лат. *sodālis* (<*swedhalis) «товариш, співучасник»; іє. **sædh-* «властивість», результат поєднання іє. **s(ʷ)c-*, кореня зворотного займенника, пов'язаного з псл. *se*, укр. *ся*, і **dhē-*, наявного в псл. *dějō*, *děti* «класти», укр. *діти*. — СІС 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Kopaliński 294; Holub—Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 274; Kluge—Mitzka 176; Frisk I 444, 625; Chantraine 407—408. — Див. ще **діти²**, **ся**.

етикéт «установлені норми поведінки в товаристві», *етикéтка* «наклейка з клеймом, написом», *етикетува́ти* «прикріплювати етикетки»; — р. бр. *етикéт*, *етикéтка*, п. *etykieta*, *etykietka*, ч. слц. вл. *etiketa*, болг. *етикéт*, м. схв. *етикéта*, слн. *etikéta*; — очевидно, через російську і польську мови запозичено з французької; фр. *étiquette* (ст. *estiquette*) спочатку «штифтик (шпеник) для прикріплення папірця», далі «папірець (з написом, зокрема на судовій справі)», звідки (у XVIII ст.) «церемоніал, етикет (згідно з картками, папірцями, розташованими у порядку придворних рангів)» походить від дієслова *estiquier* (*estiquer*) «прикріплювати», яке утворилося з снідерл. *stikken* «приколювати», похідного від *stēken* «втикати; штовхати» (гол. *steken* «втикати»), спорідненого з двн. *stēhan* (нвн. *stechen*), гр. *στίζω* «тс.», лит. *stigti* (*stingù*) «перебувати спокійно на одному місці». — СІС 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Kopaliński 294; Holub—Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 275; Gamillscheg 401; Kluge—Mitzka 176; Klein 547; Vries NEW 695. 700.

етимоло́гія, *етимóлог*, *етимологіза́ція*, *етимологічний*, *етимологізува́ти*, ст. *етимологія* (XVI ст.), *етимонъ* (XVII ст.); — р. *етимоло́гия*, бр. *этымалогія*, п. *etymologia*, ч. *etymologie*, слц. *etymológia*, вл. *etymologija*, болг. *етимоло́гия*, м. *етимологија*, схв. *етимолòгија*, слн. *etimologija*; — запозичено з грецької мови за посередництвом латинської (лат. *etymologia*), про що свідчить, зокрема, наголос; гр. *ἐτυμολογία* «етимологія; істинне, тобто первісне, значення слова або встановлення первісного значення слова» складається з основи іменника *ἔτυμον* «правда, істина; етимон, справжнє, тобто первісне, значення слова», пов'язаного з прикметником *ἔτυμος* «істинний, правильний», похідним від *ἔτεός* «дійсний; правдивий, правильний» чи від *ἔτός* (<*se-tós «який е»), можливо, пов'язаних з дієсловом *ἔστι* «є», — пор. дінд. *satyáḥ* (<*snt-jos) «дійсний; правильний», гот. *sunjis* (<**sent-* від **es-*) «тс.», і компонента *-λογία*, що виступає тільки як друга частина складних слів

і походить від *λόγος* «слово; значення; поняття; наука». — СІС 261; Kopaliński 294; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Klein 548; Kluge—Mitzka 177; Frisk I 580, 584; Chantraine 380, 381; Boisacq 291. — Див. ще *лòгика*.

етні́чний, *éтнос*; — р. *етні́ческий*, бр. *етні́чны*, п. *etniczny*, ч. слц. *etnický*, болг. *етні́чески*, м. *етнички*, схв. *етничкї*, слн. *étničen*; — запозичено з грецької мови через латинську (слат. *ethnicus*); гр. *ἔθνικος* «племінний, народний; язичницький» є похідним від *ἔθνος* «громада; плем'я, народ», очевидно, як і гр. *ἔθος* «звичай», пов'язаного з зворотним займенником іє. *sce: *ἔθνος* (<*scedh-nos) за походженням і значенням близьке до гот. *sibja* (<**s(u)ebh-*) «плем'я», отже, первісне значення — «група своїх людей». — СІС 261; Kopaliński 293; Holub—Lyer 155; Klein 547; Frisk I 448; Chantraine 315; Boisacq 218. — Пор. *éтика*.

етногра́фія, *етно́граф*, *етнографі́зм*, *етнографі́чний*; — р. *етногра́фия*, бр. *этнагра́фия*, п. слц. *etnografia*, ч. *etnografie*, вл. *etnografija*, болг. *етногра́фия*, м. *етнографија*, схв. *етногра̀фија*, слн. *etnografija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Ethnographie*, фр. *ethnographie* утворено з основи гр. *ἔθνος* «плем'я, народ» і компонента *-γραφία*, вживаного тільки в складних іменниках і пов'язаного з гр. *γράφω* «пишу». — СІС 261; Kopaliński 293; Sł. wug. *obscych* 202; Dauzat 299; Bloch I 275; Klein 547. — Див. ще *гра́фіка*, *етні́чний*.

етю́д, заст. *етю́да* Ж, *етю́дник*; — р. *этю́д*, бр. *эцюд*, п. *etiuda*, заст. *etiud*, ч. слц. вл. *etuda*, болг. *етю́д*, схв. *етю́да*, слн. *etúda*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську і польську; фр. *étude* (ст. *estude*, *estuide* XII ст.) «етюд; вивчення, дослідження, нарис» утворене від лат. *studium* «прагнення, заняття; вивчення». — СІС 261; Фасмер IV 524; Kopaliński 293; Sł. wug. *obscych* 202; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Gamillscheg 403; Klein 547, 1527—1528. — Див. ще *стү́дія*.

ефéкт, *ефекті́вний*, *ефéктний*, ст. до *ефекту* (XVII ст.); — р. *эффéкт*, бр.

эфѐкт, п. ч. слц. вл. *efekt*, болг. *ефѐкт*, м. *ефект*, схв. *ѐфекат*, слн. *efékt*;—запозичення з латинської мови; лат. *effektus* «виконання; дія; вплив; результат» пов'язане з дієсловом *efficio* «виготовляю, виконую; призначаю; доводжу», утвореним за допомогою префікса *ex-* (>*ex-* внаслідок асиміляції) «з-» від дієслова *facio* «роблю».—СІС 262; Фасмер IV 524; Kopaliński 253; Sł. wyg. obcych 174; Holub—Lyer 146; Dauzat 267; Bloch I 243; Klein 501; Walde—Hofm. I 444.—Див. ще **екс-**, **акт**.

ефѐс;—болг. *ефѐс*;—запозичення з російської мови; р. *эфѐс*, ст. *ефѐс*, *гефѐс*, як і п. заст. *giefes*, *gifes*, походить від нім. *Gefäß* «ефес, держак шаблі; посудина; судина», пов'язаного з *fassen* «хапати», первісно «уміщати в посудину, приймати в себе», спорідненим з гот. *fētjan* «прикрашати», початково «облямовувати, охоплювати», лит. *pėdas* «сніп», *pūodas* «горщик», лтс. *pėda* «в'язка».—СІС 262; Фасмер IV 524; Hüttl-Worth 17; Преобр. I 218; Горяев 104; Kluge—Mitzka 186, 194, 226, 240.—Див. ще **під**.

ефір, заст. *етѐр*, заст. *етеричний* Ж, *ефірний*, ст. *ефирским'*, *эфирскіи*, *евирьское* (XVII ст.);—р. *эфир*, бр. *эфир*, др. *еверь*, *еверьъ*, *евир(отеца)*, *еферь*, *етерь*, *етирь*, п. вл. *eter*, ч. *éter*, *ether*, слц. слн. *éter*, болг. м. *етер*, схв. *ѐтар*, *ѐтер*;—запозичено з грецької мови в двох варіантах: першому — в давньоруську мову безпосередньо з грецької, в другому — за посередництвом латинської і польської; лат. *aethēr* «ефір», як хімічний термін застосований уперше німецьким ученим З. Фробеніусом у 1730 р., походить від гр. *αιθήρ* «ефір, верхні шари повітря; небо», пов'язаного з *αιθήω* «запалюю, горю» (давні греки вважали верхні шари атмосфери вогняними), очевидно, спорідненим з лат. *aedēs* «храм; дім», *aestās* «літне повітря, літо», дінд. *édhaḥ* «паливо, дрова», двн.

eit «жар, вогнище».—СІС 262; Пономарів Мовозн. 1974/2, 42; Тимч. 876; Фасмер IV 524; Sł. wyg. obcych 202; Kopaliński 292; Holub—Lyer 155; Dauzat 299; Bloch I 274; Klein 546; Frisk I 37—38; Chantraine 32—33.

ех (вигук невдоволення, нарікання, докору, вболівання, радості, подиву), *exhé*;—р. бр. *эх* (вигук докору, жалю), п. ч. *ech*, *eh* (вигук невдоволення, нетерпіння, знеохочення), слц. *ech*, *eh* «тс.», болг. м. *ex* (вигук захоплення, вболівання, незгоди), слн. *èh* (вигук обурення);—псл. *ехъ*;—первісний вигук, що має відповідники в деяких інших індоєвропейських мовах — пор. англ. *eh* (вигук перепитування, здивування), фр. *eh* «е, ей», лат. *ēheu* «ех, ах»,— характер зв'язків яких із слов'янськими встановити важко.—Преобр. II 125; Sławski I 215.

ець-ець — див. **ваць**.

еч — див. **ач**.

ешафот:—р. бр. *ешафот*, п. *szafot*, вл. *šafot*, болг. *ешафот*, схв. *ешафот*, слн. *šafót*;—запозичення з французької мови; фр. *échafaud* «поміст, риштування, ешафот» виникло під впливом *échelle* «драбина» з фр. ст. *chafaud* (XII ст.) «риштування», яке походить від нар.-лат. *catafālicum* «катафалк».—СІС 263; Фасмер IV 524; Горяев 136, 432; Kopaliński 942; Dauzat 156; Bloch I 236; Gamillscheg 205.—Див. ще **катафалк**.

ешелон, [шалон], *ешелонувати*;—р. *ешелон*, бр. *ешалон*, п. *eszelon*, ч. *ešelon*, *ešalon*, слц. слн. *ešalón*, болг. *ешелон*, схв. *ешалон*, *ешелон*;—запозичення з французької мови; фр. *échelon* «східець, приступка; ешелон» пов'язане з *échelle* «драбина, сходи» (згодом перен. «місце їх розташування при розвантажуванні»), яке походить від лат. *scāla* «сходи, трап».—СІС 263; Фасмер IV 524; Dauzat 263; Bloch I 238; Gamillscheg 344.—Див. ще **шкала**.

е (форма теп. ч. всіх осіб одн. і мн. дієслова *бути*, давніше — 3 ос. одн.), *єсть* «тс.», *єсьм* (1 ос. одн.), [-*ем*, -*ем*, -*м*] (скорочені допоміжні форми 1 ос. одн.), *єси* (2 ос. одн.), [-*єсь*, -*єсь*, -*сь*] (скорочені допоміжні форми 2 ос. одн.), *єсьмó* (1 ос. мн.) Ж, [-*сьмо*] (скорочена допоміжна форма 1 ос. мн.), *єсте* (2 ос. мн.), [-*сьте*] «тс.» Ж, [-*сьте*] (скорочена допоміжна форма 2 ос. мн.), *єствó*; — р. др. *єсть*, бр. *ѣць*, п. *jest*, ч. *jest*, *je*, слц. вл. *je*, нл. *jo*, болг. м. *e*, схв. *јѣст(е)*, *јѣ*, слн. *јѣ*, стсл. **єсть**; — псл. *(j)estь, *(j)esmь, *(j)esi, (j)esmь, (j)este, форми 3, 1, 2 ос. одн. і 1, 2 ос. мн. атематичного дієслова теперішнього часу від іє. *es-/*s- (з сильним ступенем вокалізму у чергуванні із слабким, який виступає у 3 ос. мн. *сѣть*, укр. *суть*); — найближчі відповідники: дінд. *ásti*, *ásmi*, *ási*, ав. *asti*, *ahmi*, *ahi*, гот. *ist*, *im*, *is*, гр. *ἔστι* (*ἔστι*), *εἶμι*, *εἶ*, лат. *est*, *es* (ст. *ess*), прус. *asmai*, *assai*, *essei*, лит. *ēsti*, *est*, *esù* (ст. і діал. *esmù*), *esi* (іє. *esti, *esmi, *esi); форма *е* постала внаслідок скорочення (j)estь, цей процес спостерігається вже у старослов'янській мові. — Шанский ЭСРЯ I 5, 266; Фасмер II 28; Sławski I 566—567; Верп. I 265—266; Machek ESJC 231—232; Нахтигал 123, 130; Wijk AfSlPh 36, 111—116; Мейе ОЯ 105, 108, 157; Топоров 122—128. — Пор. *бути*¹, *суть*.

Ева, [Iva], ст. *Eva* (1627); — р. бр. болг. *Ева*, п. ч. нл. *Eva*, слц. *Eva*, *Jeva*, схв. *Јѣва*, *Јевга*, *Ева*, слн. *Eva*, стсл. **Євъга**, **Ювга**, **Ювъга**, **Євга**, **Євга**, **Євга**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Εὔα*, *Εῦα* походить від давньоєврейського біблійного імені *Наїцá*, пов'язаного з *наїá* «жива» і утвореного від основи *наїцá-наїá* «він жив», спорідненої з араам.-сір. *науá*, ар. *наууá* «тс.», гебр. *науу́тм*

«життя», араам. *науу́тм*, *науу́е*, ар. *науá*^h «тс.». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Фасмер II 5; Петровский 100; Суперанская 86; Кореčnú Průvodce 63; Constantinescu 53; Klein 552; Gesenius 252; Heller Arch. orient. 24/4, 636—656.

[**éва**] (орн.) «іволга, *Oriolus galbula*», [*євка* ВеНЗн, *євник* Ж, *євола* Ж, *євила* ВеНЗн] «тс.». — очевидно, результат видозміни форми *іволга*, пов'язаний з тенденцією переносити на птахів жіночі імена. — Булаховский Мовозн. VI 1948, 56. — Пор. **євка**.

євángеліє Г, Ж, [*євángелія*], *євангеліст*, *євангеліт* (сектант) Я, [*євангелік*] «протестант» Ж, [*євангелічний*] Ж; — р. болг. *євángелие*, бр. *євángелле*, др. *євангелие*, *єуангелие*, *єуаггелие*, п. *ewangelia*, ч. *evangelium*, слц. *evanjelium*, вл. *ewangelij*, нл. *ewangelij*, ст. *evangelio*, *evangelion*, *evangelium*, м. *євангелие*, схв. *јеванђелије*, *єванђелије*, *єванђѣље*, слн. *evangélij*, стсл. **ЄВАНГЕЛИЄ**, **ЄВАНГЕЛИЯ**; — запозичено з грецької мови у давньоруську через церковнослов'янське посередництво; гр. *εὐαγγέλιον* «винагорода за радісну звістку; добра, радісна звістка; євангеліє» пов'язане з *εὐαγγελο* «благовісник», утвореним від основи прикметника *εὖς* (*εὖ-*) «добрий, сильний», що походить від іє. **esu-*, **цесu-*, наявного також у хет. *aššu* «добрий», дінд. *vásuḥ*, ав. *voḥu-* «тс.», ірл. *feb* «чудовість», та іменника *ἄγγελος* «посланець, вісник». — Шанский ЭСРЯ I 5, 243; Фасмер II 5; Преобр. I 211; Holub—Lyer 156; Klein 552; Frisk I 594. — Див. ще **áнгел**.

Євгѣн, *Євгѣній*, [Iвген Пі, Iвген, Югѣній], *Євгѣнія*, [Iогánія], *Івга*, *Югѣна*, [Гѣнія, Єня], *Жѣня*, ст. *Евгѣній* «бл(а)городень» (1627), *Евгѣнія* «благородная» (1627); — р. болг. *Евгѣний*, *Евгѣния*,

бр. *Яўгѐн*, *Яўгѐній*, *Яўгѐнія*, п. *Eugeniusz*, *Eugenia*, ч. *Eugen*, *Evžén*, *Eugenie*, *Evženie*, слц. *Eugen*, *Eugénia*, схв. *Еуген*, *Еугѐниј(е)*, *Јевѐније*, *Еугѐнија*, *Јевѐнија*, слн. *Evgen*, *Evgenija*, стсл. **ЄВГЕНИИ**, **ЄВГЕНЪ**, **ЄВГЕНИИ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Εὐγένης*, *Εὐγένιος* (чол. р.), *Εὐγενία* (жін. р.) походять від прикметника *εὐγενής* «благородний», складеного з основ прикметника *εὖς* «добрий» і іменника *γένος* «рід, покоління; порода». — Сл. вл. імен 208; Фасмер II 5; Суперанская 77, 86; Петровский 100; Корецьнŭ Průvodce 62; Илчев 193; Frisk I 297; Constantinescu 54. — Див. ще ген¹, євáнгеліє.

евгеніка «наука про поліпшення біологічних властивостей людини», *евгеніст*, *евгенічний*; — р. болг. *евгѐника*, бр. *еўгѐника*, п. ч. слц. *eugenika*, слн. *evgénika*; — запозичення з англійської мови: англ. *eugenics* «евгеніка» утворено англійським ученим Ф. Галтоном (1883) від англійського прикметника *eugenic* «який поліпшує спадковий розвиток», складеного з основ гр. *εὖς* (*εὖ-*) «добрий» і *γένος* «рід». — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 244; Koralínski 295; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 549; Frisk I 297, 594. — Див. ще ген¹, євáнгеліє.

Євграф, [*Євгра́н*, *Йовгра́н*, *Ївгра́н*], ст. *Евграфъ* «доброписецъ» (1627); — р. *Евграф*, бр. *Яўгра́ф*, стсл. **ЄВЪГРАФЪ**; — запозичено з грецької мови через церковнослов'янську; гр. *Εὐγράφος* походить від прикметника *εὐγράφης*, *εὐγράφος* «добре написаний, накреслений», утвореного з основ прикметника *εὖς* «добрий» і дієслова *γράφω* «пишу, креслю». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Constantinescu 54; Frisk I 325—326. — Див. ще гра́фіка, євáнгеліє.

Євдокім, *Явдокім*, [*Йовдокім*], ст. *Евдокимъ* «благоискусѐнь, или бл(а)гоиспытатель» (1627); — р. болг. *Евдокім*, бр. *Еўдакім*, схв. *Јевдоким*, стсл. **ЄУДОКИМЪ**, **ЄДЕКИМЪ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Εὐδόκιμος* походить від прикметника *εὐδόκιμος* «оточений доброю сла-

вою, славний, шановний», утвореного з прикметників *εὖς* «добрий» і *δόκιμος* «випробуваний, славний», похідного від дієслова *δοκέω* «уявляюся, вважаю, думаю», спорідненого з псл. *desiti «знаходити, зустрічати», укр. [*судóсити*] «зустрічати». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Илчев 193; Frisk I 373, 405—406; Constantinescu 53. — Див. ще євáнгеліє, **судóсити**.

Євдокія, *Вівдя*, [*Євдо́ха*, *Йовдо́ха*], *Явдо́ха*, [*Овдокія*, *Одокія*], *Докія*, [*До́ня*], ст. *Евдокіа* «бл(а)говолѐние» (1627); — р. *Евдокія*, *Авдо́тья*, бр. *Еўдакія*, др. *Еудокѐя*, болг. *Евдо́кія*, схв. *Јевдокија*, слн. *Evdokija*, стсл. **ЄУДОКІИ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Εὐδοκία* відповідає іменникові *εὐδοκία* «добророзумність», похідному від *εὐδοκέω* «задовольняюся, схвалюю, доброзичливо ставлюся», утвореного з прикметника *εὖς* «добрий» і дієслова *δοκέω* «уявляюся, вважаю, думаю, бажаю». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 86; Илчев 193; Constantinescu 53. — Див. ще євáнгеліє, **Євдокім**.

Є́вза «пропасниця» (у замовлянні); — очевидно, результат видозміни форми *язва* «чума; болячка» (див.).

Є́вка (орн.) «ковалик, вівчарик, *Phylloscopus collybita*»; — очевидно, пов'язане з *Є́ва* «іволга»; назву дано, мабуть, на підставі спільності загальних ознак обох птахів (співучість, жовтаве забарвлення, дрібні розміри тіла). — Воїнств. — Кіст. 301—302. — Див. ще *Є́ва*.

Євклéй (рідк.), [*Є́вкл*, *Є́вкла*]; — р. *Евклéй*, *Евклéй*; — очевидно, походить від гр. *Εὐκλής*, пов'язаного з прикметником *εὐκλής* «вкритий великою славою» (букв. «доброславний»), утвореним з *εὖς* (*εὖ-*) «добрий» і *κλέος* «чутка, слава», спорідненого з дінд. *śrávaḥ* «слава» (пор. власне ім'я *Vásu-śrávaḥ* «той, хто має добру славу»), ав. *sravaḥ-* «слово», псл. *slovo*, укр. *сло́во*. — Frisk I 869—870. — Див. ще євáнгеліє, **сло́во**.

Євлáмпій, [*Лапко́*] Ж, *Євлáмпія*; — р. *Евлáмпий*, *Евлáмпія*, бр. *Яўла́мп*, *Яўла́мпий*, *Яўла́мпія*, болг. *Евлáмпий*,

Евламнія, стсл. **Євлампи**, **Євлампъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐλάμπιος (жін. р. Εὐλαμπία) походить від прикметника εὐλαμπής «блискучий, осяйний» (букв. «добросвітний»), утвореного від прикметникової основи εὐ- «добрий» та іменника λαμπάς, -άδος «смолоскип; лампада». — Сл. вл. імен 209; Суперанская 77; Петровский 103; Илчев 194; Constantinescu 54. — Див. ще **єв'ангеліє**, **лампада**.

Євмєн, [*Йовмєн*, *Воймєн*, *Вемін Я*, *Євкó Я*], ст. *Евмєній* (1627); — р. *Евмєний*, *Евмєн*, бр. *Яўмєн*, *Яўмєній*, болг. *Евмєний*, стсл. **Єумєнии**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐμєνής, Εὐμєνής зводиться до прикметника εὐμєνής «прихильний, доброзичливий, привітний», що походить від дієслова εὐμєνέω «бути прихильним, милостивим», утвореного з прикметника εὐς (εὐ-) «добрий» і іменника μєνος «дух; мужність; сила; думка», спорідненого з дінд. māpah, ав. maph- «дух, воля, прагнення» (пор. дінд. su-māpah «дружній, прихильний», власне ім'я дперс. Naḥā-mapiš «тс.»), а також з лат. mēns, -tis «розум», дінд. ma-ti- «тс.», лит. mėnas «розуміння, мистецтво», псл. *ramъrtь, укр. *пам'ять*. — Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровский 105; Илчев 194; Frisk II 208. — Див. ще **єв'ангеліє**, **пам'ять**.

євнух, ст. *євнухъ* (XVI ст.); — р. *євнух*, бр. *єўнух*, п. ч. слц. eynuch, болг. *євнѹх*, м. *євнух*, схв. *євнух*, слн. eynúh; — запозичення з грецької мови; гр. εὐνοῦχος «євнух, охоронець ложа» утворене з основ іменника εὐνή «ложе, постіль», нез'ясованого походження, і дієслова ἔχω (|| -ουχ-) «маю; здобуваю; охороняю», спорідненого з дінд. sáhate «долає, перемагає». — СІС 263; Тимч. 878; Шанский ЭСРЯ I 5, 244; Фасмер II 6; Hüttl-Worth 15; Frisk I 589, 602 — 604.

Євп'раксія, **П'ракся**, ст. *Евп'раксѣ*, -ѣ «щасливая» (1627); — р. *Євп'раксія*, бр. *П'раксѣда*, др. *Євп'раксія*, п. Pakseda, болг. *Євп'раксія*, схв. *Јевп'раксија*, стсл. **Євп'раксиа**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької;

гр. Εὐπραξία зводиться до іменника εὐπραξία «щастя, розкошування, процвітання», утвореного з εὐ- «добрий» і πράξις «справа, результат, успіх». — Сл. вл. імен 239; Беринда 206; Boisacq 810; Constantinescu 54. — Див. ще **єв'ангеліє**, **п'раксика**.

єв'раx — див. **хов'раx**.

єв'рєй, *єв'рєйство* (зб.) «євреї», *гєбр'єй* (рідк.) «належний до давньоєврейського (гєбрайського) народу», *гєбраїстика* «наука про гєбрайську мову і писемність», *гєбраїст* «фахівець з гєбраїстики», *ів'рїт* «сучасна гєбрайська мова», *єв'рєйський*, *гєбрайський*; — р. *єв'рєй*, бр. *яўр'єй*, др. *єв'рєи*, п. рідк. Hebrajczyk, ч. слц. вл. Hebrej, нл. Hebrejař, ст. Ebrgejař, болг. *єв'рєин*, м. *Єв'рєин*, схв. *Јєв'рєјин*, слн. Hebréjes, стсл. **єв'рѣи**; — запозичено в давньоруську мову через церковнослов'янську з середньогрецької і пізніше (в формі *гєбр'єй*) ще раз в українську через західнослов'янські з латинської; лат. Hebraeus зводиться до гр. Ἑβραῖος (пізніше в середньогрецький період вимовлялося eubeos), яке походить, очевидно, від араб. 'ibrāī, 'ebraī «єврей», пов'язаного з гєбр. 'ibrī «тс.; єврейський» (букв. «потойбічний, той, хто прийшов до Ханаану або Палєстини з того боку Євфрату»), як мали називати євреїв давні мешканці Ханаану, що говорили близькими до гєбрайської семітськими хананейськими діалектами; гєбр. 'ibrī утворено від 'ēber «той бік, заріччя, замор'я», співвідносного з основою āḥar «він пройшов (через або над)», спорідненою з араб.-сір. 'aḥar, ар. āḥara «він пройшов (через)», ак. eḥgi «проходити (над)», гєбр. 'ebra «гнів, лють»; *ів'рїт* походить безпосередньо від гєбр. 'ibrīt (фон. ivrit) «мова ів'рїт (гєбрайська мова)», похідного від 'ibrī «єврей». — Фасмер II 6; Преобр. I 211; Klein 712, 820; Gesenius 596; Дьяконов Языки древней Передней Азии 355 — 356.

Євстигній, [*Євсаг'ан*]; — р. *Євстигн'єй*, розм. *Євсигн'єй*, *Сигн'єй*, ст. *Євсигний*, бр. *Еўсцигн'єй*, стсл. **Єусигнии**, **Єусигнъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐστίγνιος, з початковим значенням «благознамен-

ний» складено з гр. εὖ- «добрий» і лат. signum «знак, знамення». — Сл. вл. імен 209; Петровский 105—106; Суперанская 77. — Див. ще **єв́ангеліє, сигнал**.

Євстрат, [Івстрат, Істрат, Ністрат], ст. *Евстратій* «бл(а)гъ воинъ, або добръ воинству́яй» (1627); — р. *Евстрат*, *Евстратій*, бр. *Яўстрат*, болг. *Евстрати(й)*, схв. *Јевстратије*, стсл. **Євстратни**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐστρατος, Εὐστράτιος є складним утворенням з εὖ- «добрий» і στρατός «войовничий», похідного від στρατιά «військо, армія, натовп». — Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровский 106; Boisacq 918; Constantinescu 55. — Див. ще **єв́ангеліє, стратегія**.

Євті́хій, [Юфті́фій], *Євті́х*, [Євті́х, Івті́х, Йовті́х], *Явті́х*, [Явті́х, Євтихіан], ст. *Евтїхій* «бл(а)гочастлївъ» (1627); — р. *Євті́х*, *Євті́хий*, ст. *Євтихиан*, розм. *Євті́фій*, бр. *Яўці́хій*, *Яўті́х*, др. *Євтихій*, *Євтихий*, стсл. **Євѣтихи**, **Євѣтѡухъ**, **Євѣухъ**, **Євѣухъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Εὐτυχος, Εὐτόχιος походить від складного прикметника εὐτοχός «щасливий, багатий», утвореного з прикметника εὖς (εὖ-) «добрий» і іменника τόχη «доля, щасливий випадок», спорідненого з ірл. *tocad*, кимр. *tynghet*, *tynged* «успіх» (іє. *dheugh-). — Сл. вл. імен 209; Петровский 106; Boisacq 989, 995; Constantinescu 55; Frisk II 940—941. — Див. ще **єв́ангеліє**.

євш́ан (бот.) «степовий полин»; — р. [євш́ан, ємш́ан], др. *євшанъ*; — запозичення з тюркських мов; пор. туркм. *ёвшан*, тур. *uavşan*, кумик. *ювшан*, аз. *јовшан*, чаг. *jaıŷan*, каз. *жусан*, башк. *юшан* «тс.». — Тимч. 878; Фасмер II 7; Шипова 130; Менгес 188.

[єв́я] «клу́ня, сушарня» Ж, [єв́ня] «тс.» Ж; — р. [єв́ня] «зерносушарка особливої конструкції», бр. *ёўня* «клу́ня», [єў́ня], ст. *євья* (1557) «тс.», п. [jew(n)ia, jow(n)ia]; — запозичено з литовської мови через посередництво білоруської; лит. *jauja(s)* «сушарня, клу́ня» споріднене з лтс. *jaĩja* «тс.», псл. *(j)evipъ, укр. [б́вин] «клу́ня»; форми з **-н-** виникли,

очевидно, під впливом п. [skunia] «амбар» (<лит. *skūnià*, *skūnė* «тс.») (Otrębski SO 19, 474) або бр. укр. *клўня*; про балтійське походження свідчить поширення слів у слов'янських мовах, що мають зв'язки з балтійськими; менш вірогідна думка про праслов'янське походження від *(j)evъnja (Шахматов Очерк 140; Фасмер II 6), форми явно вторинної і пізньої. — Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 192; Соболевский Slavia 5, 450; Ильинский Slavia 2, 263; Топоров III 21—22; Вўга RR II 622; Карский РФВ 49, 19; Потебня РФВ 5, 254. — Див. ще **б́вин**.

єгер «мисливець, що керує полюванням; солдат особливого стрілецького полку; доглядач тварин у парках, радгоспах»; — р. *єгерь*, бр. болг. *єгер*, п. *jegier*, слц. *jäger*, схв. *јегер*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Jäger* «мисливець; стрілець» пов'язане з дієсловом *jagen* «полювати, гнати», двн. *jagōp* «тс.», можливо, спорідненим з дінд. *yahú-* «невтомний, з молодими силами, син». — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 245; Фасмер II 7; Kopaliński 454; Kluge—Mitzka 329.

[єѓера] «яга, відьма» Ж; — неясне; можливо, виникло внаслідок діалектної видозміни форми *ягá*, зближеної з *меѓера* (пор.).

[єѓерь] «стояк у будівлі»; — неясне; можливо, пов'язане з етимологічно неясним п. *wegar* «в одвірках або віконних рамах одна з двох бокових вертикальних частин, що мають гаки або завіси», яке Брюкнер зіставляє з нвн. *Anker* «якір» (Brückner 609).

Єгѡвѧ, *Ягвѧ*, *єговіст* (член секти); — р. *Еговá*, *Иеговá*, п. *Jehowa*, ч. слц. *Jehova*, *Jahve*, слн. *Jehova*; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво запозичено з гебрайської мови; гебр. *jəhōwā* (*jaħ^awe*, *jaħō*) є урочистою назвою бога, первісну вимову (вокалізм) і значення якої точно не встановлено; можливо, означала «незмінний; вічний; вірний» (букв. «той там є, (який) буде»); очевидно, пов'язане з дієсловом *hāwā* «(він) був», яке зіставляють з ар. *hāwā* «(він) упав» (з розвитком значення «па-

дати» — «ставатися (випадати, пор. *випадок*), відбуватися» — «бути»). — SW II 167; Constantinescu 50; Вујаклија 380; Klein 827; Gesenius 209, 322—323.

Єгѳр, [Ягѳр, Ігѳр]; — р. *Егѳр*, *Егѳрий*, бр. *Ягѳр*, др. *Егорей*, *Гегорей*, *Георгий*, *Егоргий*; — результат видозміни в давньоруській мові форми *Георгий*, очевидно, зближеної з *Григорий*. — Сл. вл. імен 209; Фасмер II 8; Петровский 107; Суперанская 77. — Див. ще **Геѳр-гій**. — Пор. **Юрій**.

[**єгурд́атися**] «ганьбити, топтати ногами» Ж; — неясне.

єдв́аб «шовк», [едв́аб] Шелудько, *єдв́абниця* «вид шовкової тканини» Я, ст. *єдв́абъ* (XVI ст.), *єдв́абномъ* (XV ст.); — бр. *єдв́аб*, р.-цсл. **ГОДОВЕВЪЛЬ**, **ГОДОВЕПЪЛЬ**, **ГОДОВЕЛЬ**, **ГЪДОВЕВЪЛЬ**, болг. ст. **ГОДОВЕВЪЛЬ** «шовковий», с.-цсл. **ГОДОВЕВЪЛЬ** «шовк»; — запозичення з польської мови; п. *jedwab* «шовк», ст. *jedwab'*, пов'язане з ч. *hedváb(i)*, ст. *hedvábie* «тс.», яке зводиться до давнішого **gъd(ъ)vablъ* «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь германської мови; пор. днн. *gotawebbi* (*gotowebbi*) «божа тканина; дорога тонка тканина», днн. *godowebbi*, *goduwebbi*, дангл. *godwebb* «тс.», утворені з основ іменників *god-* (*got-*, нвн. *Gott*) «бог», спорідненого з дінд. *hū* «кликати (богів)», і *web-* (нвн. *Webe*) «тканина»; первісно означало «тканина літургійного призначення»; у церковнослов'янській мові, очевидно, є раннім моравським запозиченням. — Тимч. 879; Шелудько 41; Richhardt 59; Фасмер I 426; Sławski I 551; Machek ESJČ 164; Holub—Kop. 121; Bern. I 316. — Пор. **в́афля**.

[**єд́ен**] «один», [ід́ен, ед́ін, ед́на, ед́не, ед́но́], [єд́ина́к] «єдиний син; старий дикий кабан, що живе одинаком; чернець Я», [єд́инéць] «єдиний син; чернець Я», [єд́ини́ця] «єдиниця; єдина дочка», [ід́ени́ця] «тс.», ед́и́ність, [єд́инчик] «одинак» Ж, [єд́инчи́к] «єдиний син», [єд́на́нка] «примирення; винагорода за образу», [єд́на́ни́ца] «примирення», [ід́нанкі́] «тс.», [єд́на́ч] «примиритель» Я, ед́ні́сть, [єд́но́та] Ж, ед́и́ний, [єд́на́кий, ед́на́ковий, ід́на́ковий], ед́на́льний, [єд́ини́ти] Ж, [ід́ина́читися] «товаришувати», [єд́инкува́ти] «прори-

вати грядки, куші», ед́на́ти, [ід́на́ти, єд́но́чити], [єд́на́к] «однак» Ж, [ід́на́к] «тс.», [ві́єднач] «посередник, посланець» Я, [до-є́ден] «кожний, усі до одного» Ж, з'є́днувач, [не́єдни́ця] «незгода» Ж, об'є́дна́льник, об'є́дна́нство, об'є́днання, об'є́днувач, об'є́дна́льний, об'є́дна́вчий, [пó-єден] «дехто» Нед, [поє́ди́нка] «одностволка», поє́ди́нок, [поє́ди́нковий] «простий, одинарний» Нед, [поє́ди́нчий] «тс.» Нед, [поє́ди́ні] «насамоті», [поє́ди́нцем, поє́ди́нці, поє́ди́нцю], [поє́дні́ця] «одиначка» Нед, [поє́днá] «зрідка, поодинці» ВеУГ, при́єднувальний, роз'є́дна́льник, роз'є́днувач, роз'є́днувальний, ує́дино КІМ, ст. *єденъ*, *єдинъ* (1400); — р. *єди́ний*, бр. *єдна́ць* «єдність», *ядна́ць* «єднати»; — фонетично неприродні для східнослов'янських мов форми з початковим *є-* (*і-*), відповідні до закономірних тут форм з *о-*, запозичені частково ще в давньоруський період із старослов'янської мови (форми з основою *єдин-*), а пізніше з польської *і*, можливо, словацької; ряд похідних утворено вже на українському ґрунті від запозичених форм; думка про нібито закономірне для східнослов'янських мов збереження початкового *є* перед складом з *ь* (Німчук ДБ VIII 44) не підтверджується фактами (пор. р. укр. *однѳѳ*, р. *ольха*, укр. *вільха* та ін.); тлумачення [єд́ін] як запозичення з польської мови (Richhardt 59) необґрунтоване. — Шанский ЭСРЯ I 5, 250—251; Фасмер II 9; Sławski I 544—545. — Див. ще **од́ін**.

єд́нус (заст.) «жетон, монета, дукат як жіноча прикраса на шії; кільце на шнурку коралів»; — результат видозміни форми **яѓнус* (пор. *яѓнусик* «велике намисто з дукатами; дешевий медальйон»), можливо, зближеної з [єд́ін, ед́ен] (дукат). — Білецький-Носенко 130. — Див. ще **яѓнусик**.

[**є́жа**] (бот.) «грястиця, *Dactylis L.*»; — бр. [я́жа] «грястиця збірна, *Dactylis glomerata L.*»; — запозичення з російської мови; р. *єжа́* «тс.» пов'язане з *єж* «їжак»; назва зумовлена тим, що колоски грядиці зібрані в пучки, подібні до їжаків. — БСЭ 15, 486. — Див. ще **їж**.

єз — див. **яз**.

[éзвіро] «глибока вимоїна в горах, наповнена водою»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з болг. *язовір* «водосховище, велика штучна водойма».

езуїт «член католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса» (нлат. «Societas Jesu Christi»); (перен.) лицемірна, підступна людина», *езуїта* Пі, *езуїтство*, *езуїтствувати*, *поезуїтити*, ст. *езуїта* (XVII ст.);— р. *иезуїт*, бр. *езуїт*, п. *Jezuīta*, ч. слц. *jezuīta*, вл. *jezuīt*, болг. *езуїт*, схв. *jezuit(a)*, слн. *jezuīt*;— через польське і німецьке посередництво (нвн. *Jesuīt*) запозичено з новолатинської мови; нлат. *Jēsuīta* утворено від лат. *Jēsus*, біблійного власного імені, запозиченого через грецьке посередництво (гр. Ἰησοῦς) з гебрайської мови; гебр. *Iēšūā'* від давнішого *I'hōšūā'* є власне ім'я з первісним значенням «бог (є) спасіння, допомога», що складається з *i'hō* (*i'hočā*) «бог» і *šūā'* «щастя, багатство; крик про допомогу».— Фасмер—Трубачев II 12; Sl. wug. obcsuch 324; SW II 174; Holub—Lyer 223; БЕР I 484; Kluge—Mitzka 332—333; Klein 820, 823, 828; Gesenius 324, 358, 826.— Див. ще **Егбá**.

езул (бот.) «*gison*, *Hyssopus officinalis* L.» Пі;— неясне.

ей (вигук запевнення), *ей-ей*;— р. др. болг. *ей*, схв. *éja* (стверджувальна частка), стсл. **ей**, **кй**;— псл. *jei*, утворене з займенникової основи *(j)e, наявної в р. *éва* «он», болг. *e* «ось», схв. *ē* «он», гр. *έμη* «там», лат. *ессе* «ось», та індоевропейської вказівної частки *ī, якій відповідає дінд. ав. **ī** (енклітична підсилювальна частка).— Шанский ЭСРЯ I 5, 255; Преобр. I 213; Фасмер II 5, 12; БЕР I 484; Верн. I 263.

ей-бóгу, [*ій-бóгу*, *ейбó*, *ійбó*, *айбó*];— р. болг. *ей-бóгу*;— очевидно, результат скорочення вислову «присягаю богу» та злиття його з вигуком *ей*.— Шанский ЭСРЯ I 5, 255.— Див. ще **бог¹**, **ей**.

[**елень**] (орн.) «іволга, *Oriolus galbula*» Ж;— очевидно, результат контамінації назв типу [*éва*, *ілова*, *олійник*] «тс.» (див.).

Елизавета, *Лизавéта*, *Лисавéта*, [*Лисовéта*, *Ялисовéта*], *Ліза*, ст. *Елиса-*

вешъ (1627);— р. *Елизаветá*, бр. *Лизавéта*, др. *Елисаवेशъ*, п. *Elzbieta*, ч. *Alžběta*, слц. *Alžbeta*, болг. *Елисаветá*, слн. *Elizabetha*, стсл. **Елисаветъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἐλισάβετ походить від гебр. 'Elīšeba' букв. «бог — моя клятва; богом я присягаюсь».— Сл. вл. імен 240; Беринда 204; Фасмер II 15; Петровский 109; Суперанская 86; Gesenius 49, 912.

еліна, *елка*, *ель*, *ельця* — див. **яліна**.

Елисэй, *Ялисэй*, ст. *Елисей* «Б(о)жее здоров(ь)е, аб(о) Бо(гъ) сп(а)сал(ъ)» (1627);— р. болг. *Елисэй*, бр. *Елисэй*, слц. *Elizej*, стсл. **Елисеи**, **Елисѣи**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἐλισσαῖος походить від гебр. 'Elīšā' букв. «бог — спасіння».— Сл. вл. імен 209; Беринда 204; Фасмер II 16; Петровский 109; Суперанская 78; Gesenius 49, 912.

елібно — див. **ялібний**.

елівнік, *еловéга*, *елочёр* — див. **яловий**.

елкій — див. **їлкій**.

елом, *еломók* — див. **йолом**.

емка, *емкість*, *емність*, *емкій*, *емкисний*, *емний*, *емнісний* — див. **імати**.

ено — див. **інó**.

енót (зоол.) «*Procyon*»;— р. *енót*, бр. *янót*;— запозичено, можливо, через посередництво німецької (нвн. *Genettkatze*) або голландської мови (гол. *genetta*) з іспанської; ісп. *jineta* «ласиця, *Mustela vulgaris*; генетта, *Genetta* (рід хижих ссавців родини виверрових)» походить від ар. *ǰarnaiṭ* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 258—259; Фасмер II 20; Преобр. I 215; Matzenauer 184; Vries NEW 196; Dauzat 359; Gamillscheg 475.

[**енчіти**] «тужити, побиватися (?)» Я;— запозичення з польської мови; п. *jęczeć* «стогнати» є прямим відповідником укр. [*ячіти*], *ячати* (див.).

епіскоп, *епіскопство*, ст. *епіскопъ* (XIV ст.), *епіскупъ* (XV ст.);— р. болг. *епіскоп*, бр. *епіскап*, др. *епіскопъ*, *епіскупъ*, п. *biskup*, ч. слц. *episkop*, вл. нл. *biskop*, м. *епіскоп*, схв. *èпископ*, слн. *episkop*, стсл. **епіскоупъ**, **епіскопъ**;—

через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. ἐπισκοπος «наглядач, хоронитель; єпископ» пов'язане з дієсловом ἐπισκοπέω «дивлюся, спостерігаю, охороняю», утвореним за допомогою префікса ἐπι- «на-, над-, при-» від дієслова σκοπέω (σκέπτομαι < *σλεχ-) «дивлюся, оглядаю, спостерігаю», спорідненого з лат. specio «дивлюся», дінд. rásyati, ав. srasyeiti «дівиться», двн. srehōn «стежити». — СІС 263; Тимч. 891; Шанский ЭСРЯ I 5, 259—260; Фасмер II 21; Преобр. I 215; Sadn.—Aitz. VWb. I 323; Frisk I 725—726. — Див. ще епігón. — Пор. біскуп.

ерепенитися; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *ерепениться*, мабуть, походить від [ерепей] «реп'ях» і первісно означало «бути сердитим (колючим), мов реп'ях»; пов'язання з [ерона] «надутий» (Горяев 104) викликає сумнів. — Преобр. I 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 261. — Див. ще реп'ях.

[ерепуд] «мала на зріст, але важка людина», [ярепуд] «тс.» Ж, [ерепудин] (лайл.) «проклятий», [ярепудів] «тс.», [ярепудний] «еретицький, чортів» Ж, [ярепудовий] «тс.» Ж, [яропуджий] «розбійницький» Ж, [яропужний] «тс.» Ж; — неясне; зв'язок у деяких значеннях з еретик, яр і [пудити] «лякати» може бути лише народноетимологічним.

єресь, еретик, еретичтво, [еретичця] «еретичка», [еретник] «еретик» Я, еретичний, [еретенний] «еретичний», еретичий, [яретичий Нед] «тс.»; — р. *єресь*, бр. *єрась*, др. *кресь*, п. herezja, ч. hereze, hereze, слл. heréza, вл. herezija, болг. м. *єрес*, схв. *јѣрѣс*, стсл. *кресь*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. αἵρεσις «вибір; єресь» походить від дієслова αἰρέω «беру, обираю, вибираю», етимологічно неясного. — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 261—262; Фасмер II 24; Преобр. I 216; Chantraine 38; Frisk I 43; Boisacq 9—10.

[еретик] «бараняча печінка» Я; — неясне.

єрик «невелика протока»; — р. *єрик*; — запозичення з тюркських мов; тур. уarik «щілина, тріщина, провалля»,

тат. *ярык*, крим.-тат. *ярыкъ*, чаг. jaɣuɣ «тс.» пов'язані з тур. уар «байрак, рів», крим.-тат. тат. *яр* «тс.», тур. дтюрк. уар «розколювати, розділяти»; пов'язання з тюрк. *арык* «арик» (Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер II 24) сумнівне. — Шипова 134; Менгес 190; Севортян 189; Räsänen Versuch 188, 189. — Пор. яр.

єрихонський — див. ієрихонський.

єрмак — див. єрмолай.

єрмолай, *єрмак*, *Ярмолай*, [Ярмак], ст. *єрмолай* «сила людей, или речисть людский» (1627); — р. *єрмолай*, бр. *єрмалай*, стсл. **Єрмолаи**; — запозичення з грецької мови; гр. 'Ερμόλαος утворене з основ власної назви 'Ερμῆς, пов'язаної, мабуть, з ἔρμα «підпора, захист», що зводиться, можливо, до іє. *suēg-mṛ «велика вага, камінь», та іменника λαός «народ», етимологічно неясного. — Сл. вл. імен 210; Фасмер II 25; Петровский 113; Frisk I 561—563, II 83—84; Chantaine 373—374.

єрофій, *єрофей*, [єротей, єроха, Ярохтей], *Ярош*; — р. *єрофей*, бр. *єрофей*, болг. *Йеротей*; — запозичене з грецької мови; гр. 'Ιεροθεός утворене з основ прикметника ієρός «святий, священний», спорідненого з дінд. iṣiṅāḥ «міцний; жвавий» та іменника θεός «бог», етимологічно неясного. — Сл. вл. імен 210; Фасмер II 26; Петровский 113; Frisk I 662—663, 712—714; Chantraine 429—430.

[єрувати] «прошивати, стьобати» (кожух) Ж, [їрований] «шитий тонкими нитками дрібними стібками»; — неясне.

єсаул — див. осавул.

єсип, *єсько* — див. йбсип.

[єсли] «якщо» Ж, [сли] «тс.» Ж; — р. *єсли*, п. ješli, ч. jestli; — результат злиття дієслова *єсть* (<псл. jestь) та умовної й питальної частки *ли* (<псл. li <*lei) «чи», очевидно, пов'язаної з іє, наявним в *але*, [лем], п. lecz «лише»; в українську мову, як і в російську, очевидно, запозичено з польської. — Булаховський Вибр. пр. II 522; Шанский ЭСРЯ I 5, 264; Фасмер II 28; Преобр. I 218; Brücker 297; Machek ESJČ 330. — Див. ще *але*¹, *є*, *лем*.

[ефна́р] «весільний батько, розпорядник весільного обряду» Ж; — очевидно,

перекручене запозичення з німецької мови; нвн. Hofnarr «придворний блазень» складається з іменників Hof «двір», спорідненого з нвн. Hübel «горб», ав. kaofa «гора», псл. кура, укр. кúпа, і Narr «дурень, блазень», що походить від пізньолат. p̄āgiō «насмішник, той, хто морщить ніс», пов'язаного з лат. p̄āgis «ніздря, ніс», спорідненим з дінд. p̄āsa «ніс», псл. позь, укр. ніс. — Kluge—Mitzka 312, 317, 502; Walde — Hofm. II 143—144. — Див. ще кúпа, ніс.

єфре́йтор (військ.), [фрáйтeр] «тс.» Нед; — р. болг. ефре́йтор, бр. яфрáйтeр, п. jefrejtor, gefrejter, frejter; — запозичення з німецької мови; н. Gefreite(r) «тс.» (букв. «звільнений») є калькою лат. exemptus «звільнений (від вартування)». — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I

5, 267; Фасмер II 29—30; Преобр. I 218; Kluge—Mitzka 240.

Єфрém, Єхрém — див. Схрím.

ехи́дна (зоол.) «Echidna aculeata», ехи́да «зла, хитра, в'їдлива людина», ехи́дство, [яхи́дство, ехидкува́тий], ехи́дний, [яхи́дний], ехи́дничати, ехи́дствувати; — р. болг. ехи́дна, бр. яхи́дна, др. ехидьна, стсл. **кѣхидьна**; — запозичення з грецької мови; гр. ἔχιδνα «гадюка, змія» пов'язане з ἔχις «тс.», спорідненим з дінд. áhiḥ, ав. ažī-, вірм. iz «тс.»; разом з тим ἔχις виявляє близькість до гр. ὄφις «змія», з яким можуть бути зіставлені ті самі позагрецькі відповідники. — Шанский ЭСРЯ I 5, 267—268; Фасмер II 30; Frisk I 601—602; Chantaine 392; Boisacq 302.

Ж

ж — див. же¹.

жа́ба (зоол.) «Rana», [жабалу́ха] «велика жаба», [жабелу́ха] «тс.», жабе́ня, [жаба́р] «калюжа, в якій багато жаб», [жабовина́, жабови́ння] «тс.», [жабері́на] «жаб'яча ікра», [жаберові́на, жабі́ни] «тс.», [жабі́на] «зеленава рідина під час блювання» Ж, [жа́бич] (лайливе слово) Я, [жабкі́] «візерунок на великодній писанці; хвороба коней» Я, жа́бня (зб.) «жаби», [жабові́на] (зб.) «жаби» Ж, [жаборі́ння] «жаб'яча ікра», [жабу́ка] «велика жаба» Я, [жа́бур] «місце, де жаби відкладають ікру» Ж, [жабури́ння] «жаб'яче гніздо» Пі, [жабури́ння] «жаб'яча ікра», жа́б'ятина «жаб'яче м'ясо» Я, [жа́б'яний] Ж, жа́б'ячий, [жа́бій], нажа́битися «розсердитися, надутися»; — р. бр. др. болг. м. жа́ба, п. žaba, ч. слн. žába, слц. вл. нл. žaba, полаб. zobo, схв. жа́ба, стсл. жа́ба; — псл. žaba < *gēba; — споріднене з прус. gabawo «жаба», дангл. swab «тс.», свн. quarre «пуголовок», днн. quarra «тс.», снн. quabbe, quobbe «мокра маса», можливо, з лат. būfō «жаба»; іе. *g^hēbhā «жаба»; менш переконливе тлумачення (Machek ESJČ 721; Skok III 669) псл. gēba як звуконаслідувального утворення, паралельного до лазьк. žabu, мінгрельськ. žabu, žbabu. — Шанский ЭСРЯ I 5, 271; Фасмер II 31; Преобр. I 257; Врюкнер 660; БЕР I 519—520; Хэмп Этимология 1981, 35—37; Топоров II 124—126; Kluge—Mitzka 572; Specht 40.

[жаба́к] (зоол.) «вид істівної черепашки, Apodonta cugnea» Ж, [жаб'я́чка] «тс.»; вид річкової черепашки, Unio margaritana» Ж; — назви, пов'язані з жа́ба; виникли, мабуть, за суміжністю. — Див. ще жа́ба.

[жа́бинець] (бот.) «жовтець, Ranunculus L.», [жабисток] «жабурник, Hydrocharis morsus ranae L.» Мак, жа́бник

«грудна травка, Filago arvensis L.; [калюжниця болотна, Caltha palustris L.; жабурник Мак; пшінка весняна, Ficaria verna Huds. Mak; перстач, Potentilla L. Mak], [жабовник] «перстач повзучий, Potentilla reptans L.» Мак, [жабури́ня] «пшінка весняна» Мак, жабури́ння «водорості Conterva L.; [слизька маса на стоячій воді]», жабури́к «Hydrocharis L.; [калюжниця болотна Ж]»; — р. [жабині́ць] «жовтець бульбистий, Ranunculus bulbosus L.», жа́бник «грудна травка; [перстач сріблястий, Potentilla argentea L.; пшінка весняна]», [жабо́вник] «перстач», бр. жа́бник «жабурник; [перстач сріблястий]», схв. [жа́бляк] «жовтець; пшінка весняна», [жа́бляк] «тс.», [жабогриз] «жабурник»; — похідні утворення від жа́ба; назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть у воді, на болотах або на берегах водойм, де бувають жаби; пор. лат. ranunculus «жовтець», похідне від rana «жаба», англ. frog-bit «жабурник» (букв. «укус жаби»), нвн. Groschbiß «тс.». — Носаль 59, 96; БСЭ 8, 347; 19, 453; 25, 569; 47, 406; Симоновіт 391; Machek Jm. rostl. 41, 49. — Див. ще жа́ба.

[жабі́йка] (вид грибів), [жабу́рка] «мухомор, Agaricus muscarius» Мак; — ч. žabina «поганка»; — назви, пов'язані з жа́ба; зумовлені, очевидно, отруйністю грибів. — Див. ще жа́ба.

[жа́бник] (бот.) «кульбаба, Taraxacum officinale Wigg.»; — пов'язане з жа́ба; мотивація назви неясна. — Див. ще жа́ба.

[жабо́ніти] «бубоніти подібно до жаб». [жабу́ніти] «тс.»; — неясне; можливо, результат видозміни форми жебо́ніти «белькотати; бубоніти» під впливом слова жа́ба. — Пор. жебо́ніти.

жа́бра «зябра», жа́бри, [жабракі́ Мо] «тс.», [жаберна́тий] «зябровий, який має

зябра» Ж, [жабѣрний] «тс.» Ж; — р. м. жа́бра, бр. жа́бры, ч. žábга, слц. žiabга, вл. žabга, болг. жа́бри; — очевидно, псл. žębra, яке може бути пов'язане з р. [жа́ба] (<žęba) «рот, паща»; первісно могло означати «рот, паща; вилиця, щелепа» (пор. снн. keve «щелепа; зябра»); менш переконливим є зіставлення з лит. žiobgīs (žiobrūs) «вид риби» (Mikl. EW 405) і дінд. jāmbhate «схоплює» (Потебня РФВ 1880/4, 210). — Шанский ЭСРЯ I 5, 271—272; Меркулова Этимология 1963, 76—78; Фасмер II 31—32; БЕР I 521. — Пор. зябра¹.

жабрій (бот.) «Galeopsis L.», [жебрій, жибрій] «тс.»; осот, Cirsium arvense, Cirsium incanum», [жа́брик] «жабрій звичайний, Galeopsis tetrahit L.», [жа́бриця] «Seseli L.», [жербі́й] «осот», [жирбі́й] «тс.» Ж, Мак, [зебрій] «зеленчук жовтий, жовта глуха кропива, Galeobdolon luteum Guds.» Мак, [зюбрій] «жабрій», [зябрій] «тс.»; — р. [жабрѣй] «жабрій та ін.», жа́брица «жабриця», [зя́брий] «жабрій», бр. [жабрык], зя́бер, ч. [žabr], слц. [ziabor, zäbor] «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується з зябля́ «зоране (на зиму) поле», зуб, стсл. ЗАВЪ «проростаю» (первісно «роздираю»), лит. žėmbti «краяти», žėmbėti «проростати», дінд. jāmbhāyati «дробить»; пояснюється також (Плевачева Этимология 1966, 90—96) як похідне від жа́ба (žaba) з огляду на подібність віночка жабрію та інших губоцвітих до жаб'ячої морди і на зумовлене цим застосування відповідних рослин для лікування різних хвороб, які мали назву жа́ба (žaba) чи похідні від неї. — Фасмер II 110—111; Меркулова Этимология 1963, 78; Ильинский ИОРЯС 24, 125—126; Machek Jm. rostl. 196; Bezlaj Eseji 134. — Див. ще зуб¹, зяб.

жавель «хлористий розчин для прання білизни», [живіль] «вапно»; — р. бр. жавель, болг. жавѣл; — запозичення з французької мови; фр. eau de Javel «жавелева вода» походить від назви передмістя Парижа Жавель, де почали вживати цей розчин. — Шанский ЭСРЯ I 5, 272; ССРЛЯ 4, 7; РЧДБЕ 256; Dauzat 418—419

[жавканістий] «розпечений, гарячий»

(жавканисті або свічканисті лиця у вовка) ВеНЗн; — неясне.

[жа́вра] «собака» Ж, [жѣвра Ж, жѣрва, жірва Ж] «тс.», [жаврѣтий] «крикливий» Ж; — п. [žerwa] «злий пес» (з укр. ?); — запозичення з молдавської мови; молд. жа́врэ «брехливий собака» етимологічно нез'ясоване. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180.

жа́вряти — див. жѣвріти.

жа́га СУМ, Ж, жа́гота, жа́гливий, жа́гучий, [жажкій] «жагучий», жа́гнути «ужалити», [розжа́гати] «поправити вогонь у печі, щоб він розгорівся»; — р. [жа́гать] «пекти, обпикати», [жа́гнуть], др. жа́гало «жало», бр. [жа́га] «згага», ч. слц. žaha «тс.», вл. žaha «закалець», нл. žaglipa «спека», žagliwy «розпечений»; — псл. žaga <*žęga, основа з подовженим кореневим голосним, пов'язана з дієсловом *žęgti «палити»; зведення ч. žaha, слц. žiaha, вл. žaha до псл. *gōg- (Machek ESJČ 727) помилкове. — Преобр. I 231; Vondrák I 350. — Див. ще жегті. — Пор. зга́га.

[жа́гва́] «трут, гніт або висушений гриб, що застосовується для викрешування вогню»; — р. [жа́гра], п. żagiew, ч. žahев «тс.»; — похідні утворення від кореня з подовженим голосним žag- (<*žęg-), пов'язаного з *žęgti «палити»; пор. схв. жа́грити «обпалювати». — Фасмер II 32—33; Преобр. I 220; Brückner 664. — Див. ще жегті. — Пор. жа́га́.

[жа́глик] «невелике вітрило» Ж, ст. жагель, жа́гель (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. żagiel «вітрило» походить від н. Segel «тс.», спорідненого з свн. sēgel, sigel, двн. sēgal, дангл. дісл. sēgl «тс.», дісл. sōgt «відірваний шматок; смуга», далі з нвн. Säge «пилка», псл. sekyra «сокира», *sękti «сікти». — Brückner 660—661; Kluge—Mitzka 697. — Див. ще сі́кти.

жа́глья́вка — див. жуля́вка.

жа́дати, [жа́днува́ти], жа́дува́ти, [жа́ждувати, жа́да́], [жа́да́к] «жадібний» Я, [жа́да́нка] «жадана», жа́да́ння, [жа́данча́] (ірон.) «бажаний гість» Ж, жа́дніо́га, жа́до́ба, [жа́до́та], [жа́до́ха] «скупа жінка», жа́да́ний, жа́де́нний, [жа́де́н], жа́ді́бний, жа́длі́вий, жа́дні́й, жа́дні́чий, [жа́до́бен Ж, жа́до́бний Ж, жа́до́чий Ж,

жаждѣнный Ж, жаждѣвий, жаждливий Ж, жаждѣщий Ж], [вѣжадный] «жадный» Ж, [пожада] Ж, пожаданья, пожаданий «бажаний», пожадливий, пожадний; — р. [жадаты], жадный, бр. жадаць, др. жа-дати, жядати, п. žadać, ч. žádati, слц. žiadat', вл. žadać, нл. žedaś, болг. жадувам, м. жедува, схв. же҃хати, же҃хати «відчувати спрагу», слн. žéja «спрага», стсл. жадаѣти; — псл. žedati <*gendati з інфіксальним -п-, що закріпилося в інфінітиві під впливом основи теперішнього часу *gend- (інакше Macek ESJĈ 721); — споріднене з лит. gedáuti «бажати, сумувати», pasi-gendù «помічаю відсутність», godùs «жадібний», прус. gīdan «сором», нвн. geizen «скупитися; прагнути», свн. gīten «бути жадібним», дірл. -gessan «просимо», гр. θέσσασθα (сигматичний аорист від ποθέω «прошу»), дперс. jadyāmiy «прошу», ав. jaideyi «тс.»; іе. *g^hhedh- «просити, бажати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер II 33; Преобр. I 220; Brückner 663; Holub — Кор. 441; Стоянов 45—46; БЕР I 522; Skok III 675; Fraenkel 149—150; Frisk I 668; Pokorny 488. — Пор. ждати.

[жаждень] «щодня, щодень, щоразу» Я; — неясне; можливо, виникло внаслідок регресивного уподібнення з *каждень (<кожний + день).

жайворон (орн.) «Alauda L.», жайвір, жайворонок, [жайворінок], [жайворонник] «клітка для жайворонків», жайворонія, [жайворончиха] Я, жайвороня, [жальворонок Ж, жальворонок Ж, жорванок Ж, джаворок, джаворонок, джяворонк, зайворонк], жайворонячий, [жайворонячий, жайворончий Ж]; — р. жайворонк, бр. жаваранак, полаб. zevónak; — остаточно не з'ясоване; перша частина слова, на думку Булаховського (Вибр. пр. III 283—285), пов'язана з жар; на думку М. Рудницького (LP 6, 117), це один із варіантів префіксів, що виступають у германських мовах як ga-: ge-: gi-, а в слов'янських як go-: ga-: za- (<іе. *g[h]ē-); Потєбня (РФВ 1879 I 257) зіставляє початкове жай- з дінд. gāyati «співає»; очевидно, початкове жа(й)- пов'язане з га(й)- у гайворон; друга частина слова тотожна

з вóрон. — Шанский ЭСРЯ I 5, 272; Фасмер II 32; Преобр. I 220; Горяев 63, 105; Георгиев БЕ 1978/3, 202. — Див. ще вóрон. — Пор. гайворон.

[жайдіти] «таланити, щастити» Я; — неясне.

жак¹ «ятір», ст. жакъ (XVIII ст.); — р. бр. [жак], п. žak «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Sack «мішок, вид сітки», двн. свн. sac «тс.», пов'язане з лат. saccus «мішок, торба». — Фасмер II 33; Brückner 661; Mikl. EW 406; Kluge — Mitzka 618. — Див. ще сак¹.

жак² (заст.) «школяр, бурсак, церковний співак», жаківка «приміщення для церковних співаків», ст. жакъ (з XV ст.); — р. [жак] «учень католицької школи»; — запозичено з чеської мови, мабуть, через польську; п. žak, ч. žák, як і слц. žiak, через посередництво однієї з романських мов (про що свідчить початкове ž < dj), можливо, італійської, зводяться до нар.-лат. diacus «слуга, служник», що походить від гр. δίακος «тс.» — Фасмер II 34; Brückner 661; Macek ESJĈ 721. — Див. ще дякон, дяк.

[жак³] «розкрадання, грабування», [жакувати] «розкрадати», [жехувати] «тс.» Ж, ст. жакъ (XVIII ст.); — р. [жак] «розхапування»; — запозичення з польської мови; п. žak «розкрадання, грабування» пов'язане, очевидно, з фр. sac, що походить від іт. sacco «тс.», утвореного від нар.-лат. saccare «грабувати (на війні)», глибша етимологія якого тлумачиться по-різному. — Linde VI 776; Dauzat 644; Gamillscheg 787.

[жак⁴] «праця всією громадою за умови, що кожен одержує продукту (напр., сіна) стільки, скільки за однакової час устигне виробити»; — неясне; можливо, пов'язане з жак «розкрадання, грабування».

[жак⁵] (ент.) «гедзь, Tabanus bovinus L.»; — неясне.

жакѣт, жакѣтка, [жикѣт, жикѣтка]; — р. бр. болг. жакѣт, п. žakiet, ч. слц. вл. žaket, м. жакет, схв. жа́кѣт, жакѣта, слн. žaket; — запозичення з французької мови; фр. jaquette «тс.» пов'язане з jaque «куртка», яке похо-

дить від ар. *šakk* «кольчуга», запозиченого через іспанське посередництво (ісп. *jaco*); менш переконливе виведення (Bloch 333; Holub—Lyer 521; БЕР I 522) фр. *jaque* від поширеного у Франції особового імені *Jasque*. — Москаленко УІЛ 66; Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер I 34; Dauzat 418; Gamillscheg 544; Kluge—Mitzka 329.

[жаліва] (бот.) «кропива, *Urtica urens* L., *Urtica dioica* L.», [жалячка] «тс.», [жалкюшка] «*Urtica urens*» Л, [піджалівник] «байструк» Ж, [пожалівник] (орн.) «кропив'янка, *Sylvia*» Нед; — похідне утворення від *жаліти*; назва рослини зумовлена її жалючістю. — Див. ще жалó.

жалó, [жилó], [желавá] «гадюче жало» Я, [жалыцé] «вістря голки» Ж, [жаліця] (ент.) «жигалка, *Stomoxys*», жаліти, жалкій, [жавкій, жаллівий], жалючий; — р. жало, бр. джала, [жала], др. жало, п. *žadlo*, каш. [žanglo], слц. *žialo*, полаб. *zodliu*, болг. жало, жіло, м. жило, схв. жаляц, жаюка, слн. *želo*, стсл. жало; — псл. *žedlo < *geldlo (внаслідок розподібнення); — споріднене з лит. *gėlti* «жалити», *geluonis* «жало», лтс. *dzelti* «жалити», прус. *gallan* «смерть», двн. *quelan* «страждання; страждати», нвн. *Qual* «мука», дірл. *at bail* «умирає», дангл. *swelan* «умирати», гр. βέλος «стріла», δέλλιφες «оси»; іе. *g^hel- «колоти, жалити»; існує також думка (Zubatý St. a čl. I 2, 129; Būga RR 495; Trautmann 86) про етимологічну спорідненість жало з жати, жну. — Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 34; Преобр. I 220—221; Горяев 105; Трубачев Этимология 1963, 49; Brückner 663; БЕР I 533; Младенов 167; Skok III 670. — Пор. жаль.

[жалобець] (ент.) «ванеса, *Vanessa antiopa* L.» Ж; — очевидно, калька р. траурница або н. Trauermantel «тс.», букв. «траурний одяг»; назва зумовлена своєрідним забарвленням метелика з темною смугою поперек крила. — Див. ще жаль.

[жалованник] «прісний житній хліб, що його їли у піст» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [жі-

лавник] «вид печива; прісний корж». — Див. ще жіла.

жаль, [жаліб], жалібнік, жаліслівець, жалість, [жалля] «жаль», [жалноці], жалоба, [жалобник, жалосник], жалоці, [жалноці, жалібливий], жалібній, жалісливий, жалісний, жалкій, [жавкій, жалобливий Я], жалобний, [жаловасний] «слізливий» Ж, [жалосливий, жалосний, жалостівий Ж], жалючий, жалній «сумний», [жалчливий], жало «шкода», [жалко, жално] «тс.», [жалитися] «жалітися», жаліснити, жаліти, жалітися, жалкувати, [жалкуватися], жалувати, жалуватися, безжалний, [пожал] «співчуття» Нед, розжалити, розжалобити, розжалувати «позбавити звання, понизити»; — р. бр. жаль, др. жаль, жяль, п. *žal*, ч. *žal*, *žel*, слц. *žial'*, вл. *žel*, нл. *žal*, болг. м. жал, схв. жадо, слн. *žal*, стсл. жаль «гробниця»; — псл. *žal* < *gēl; — споріднене з лит. *gėlā* «біль; жаль», *gėlti* «боліти», *gilti* «жалити», лтс. *žēl* «жаль», прус. *gallan* (зн. в.) «смерть», нвн. *quālen* «мучити», двн. *quāla* «мука», дангл. *swelan* «умирати», вірм. *kei* «нажив, виразка». — Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 35; Преобр. I 221; Brückner 661; Machek ESJČ 724—725; Holub—Kop. 441; БЕР I 522—523; Skok III 671; Супрун Езиков. проучв. Георгиев 268—272; Trautmann 83; Топоров II 142—145, 334—336; Fraenkel 145—146. — Пор. жалó.

[жалькотіти] (про спів жайворонка) Ж, [жаркотіти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *джеркотіти*

жальман, жельман — див. зельман.

[жамка] «м'ятний пряник, пофарбований з лицьового боку в червоний колір» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [жамка] «вид пряника», на думку Фасмера (II 35), пов'язане з [жамкати] «тиснути», похідним від *жати* «тс.». — Див. ще жати².

[жандарик] (орн.) «одуд, *Uripa erops* L.» Ж; — похідне утворення від [жандар]; назва зумовлена, можливо, тим, що чубик на голові одуда в формі віяла нагадує пучок пір'я, який носили на капелюхах угорські жандарми. — Див. ще жандарм.

жандарм, [жандар], жандармерія, [шандар];— р. жандарм, бр. жандар, п. žandarm, ч. žandarm, žandár, слц. žandár, вл. žandarm, болг. жандар, жандарин, м. жандарм, схв. жандарм, жандарм, слн. žandâr;— запозичено з французької мови, можливо, через німецьку; фр. gendarme (>н. Gendarm) виникло з gent d'armes букв. «люди зброї», яке складається з фр. ст. gent «народ, раса», пов'язаного з лат. gens «рід, клан», genus «походження, рід», укр. ген, та armes «зброя», мн. від arme, що походить від лат. arma «тс.».— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 276; Фасмер II 35; Holub—Lyer 522; Dauzat 48, 358—360; Gamillscheg 50, 474.— Див. ще **армія**, **ген**¹.

жанр, жанрист;— р. бр. болг. м. жанр, п. žanrowy «жанровий», ч. слн. žánr, слц. žáner, схв. жандр;— запозичення з французької мови; фр. genre «рід, вид, жанр, стиль» походить від лат. genus (род. в. generis) «рід, плем'я».— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5 276; Фасмер II 35; Dauzat 359.— Див. ще **ген**¹.

жар, жарá, [жáревó] «заграва» Я, [жáренка] «смажена картопля» Л, [жáреня] «печення», [жáриво] «багаття, що дотліває», жарина СУМ, Ж, [жáрище] «вогнище» Ж, [жарівка] «жаровня» Ж, [жарівниця] «тс.», жарівня, жарінь, жарівня, [жаромня] Дз, [жарниця] «випалювальна піч», [жарничка] «сковорода» Мо, жарота, [жарьóха] «прочухан; биття», жаркé «печення», жарений, жаристий, жаркий, [жарливий], жарити, жарити, віджарити «відлущувати», піджарка, пожар, пожарина, пожарище, [пожарка] «пожежна машина», пожарник, пожарня, [пожарник] «сухий хмиз» ВеУг, прожарювач, розжарювач, розжарілий;— р. бр. болг. м. жар, др. жаръ, п. žag, ч. слн. žág, слц. žiag, вл. žag, схв. жар, стсл. жаръ;— псл. žagъ (<*gēgъ), пов'язане чергуванням голосних з gorēti «горіти».— Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер II 35; Преобр. I 221—222; Brückner 661—662; Machek ESJČ 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 524—525; Skok I 591—593.— Див. ще **горіти**¹.

[жарáвий] «гнилий, трухлявий, крихкий» (жарáве дерево) ВеНЗн, [жирувáтий] «порожнистий, дупластий» ВеБ;— р. [жарóвый] «високий, прямоствобурний; засохлий на пні», [жарáвий] «високий, стрункий», бр. [жарына] «соснове дерево»;— остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з жар (Преобр. I 221), з лтс. gařš «довгий, далекий» (Горяев 106); найбільш імовірно видається думка (Меркулова Етимологія 1963,78—80) про походження р. [жарóвый, жарáвий] від псл. *žagovъjъ «високий, прямий», що відбиває ступінь подовження іє. *gheg- «видаватися, виступати, рости».— Фасмер—Трубачев II 35—36.— Пор. **грань**¹, **гроно**.

[жаранник] (бот.) «яловець, Juniperus L.» Ж;— певної етимології не має; можливо, є результатом видозміни чи контамінації інших назв ялівцю — [жé-рén, женепін] тощо.

жаргон, жаргонізм;— р. бр. болг. жаргón, п. žargon, ч. вл. žargon, слц. слн. žargón, м. жаргон, схв. жàргòн;— запозичення з французької мови; фр. jargon (ст. gargon) у XII ст. означало «незрозуміла мова; пташина мова»; загальноприйнятої глибшої етимології не має.— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер I 35; Dauzat 418; Gamillscheg 544.

[жáрий] «вогняно-червоний, жовто-червоний» Ж, [жірий] «тс.» Ж;— р. [жары] «блискітки; яскраве світло»;— похідне утворення від жар; щодо семантичного переходу пор. жовтогарячий; аналогічне явище є в індоіранських мовах, де від кореня suk- з основним значенням «горіти» походять дінд. śukráḥ «ясний, яскравий, білий», śuklāḥ «тс.», ав. su ḫgo «червоний».— Львов ЭИРЯ IV 70.— Див. ще жар.

[жáрка] (бот.) «еритрея, Erythraea centaureum» Ж;— утворене від жар, очевидно, як калька гр. ἐρυθρός «червоний», що входить до латинської назви цієї рослини.— Див. ще жар.— Пор. жáрий.

[жарливий] «жалючий»;— результат дисимілятивної зміни форми [жалливий] «тс.», підтриманий, очевидно, семантичним зближенням з жар(ити).— Див. ще жáло.— Пор. жаруха.

[жарнівка] «частина ручного млинка»; — запозичення з польської мови; п. żarńówka «ручка для обертання каменя в жорнах», похідне від żarna «жорна», відповідає укр. [жорнівка] «тс.». — Див. ще жорно.

жарновіць (бот.) «мітлиця, *Sagittaria scorpius*», [жерновіць] «тс.» Ж; — р. жарновіць, бр. жарновець, п. ст. żarnowiec; — остаточно не з'ясоване; виводиться від п. ст. żanowiec, ч. [zanovec] «тс.» (укр. [зановають] «дрік, *Genista tinctoria* L.»; лядвенець, *Lotus corniculatus* L.), яке пояснюється як утворене на основі сполучення за пова «за нового (місяця)», з огляду на час, коли цю рослину збирають для лікувальних цілей (Machek Jm. rostl. 118); пояснювалось також як результат видозміни форми *jenesta* (>ženesta), пов'язаної з лат. *genista* «дрік» (Bern. I 439).

жарт, [жарта] Ж, **жартівник**, **жартівні**, [жартівні] Я, [жартівники] «жарти», **жартівливий**, **жартівний**, **жартливий**, [жартобливий] Ж, **жартом**, **жартомом**, **жартувати**; — р. [жарт], бр. **жарт**, п. **žart**, ч. **žert**, ст. **žertovati** «обдурювати», слц. **žart**; — через посередництво польської і чеської мов запозичено з середньовісньонімецької; свн. **sērtēn** «обдурювати, мучити, бити» пов'язане з **sēren** «ранити», спорідненим з двн. **sēr** «болючий», нвн. **sehr** «дуже», дангл. **sār**, дісл. **sarg** «тс.; поранений», лат. **saevus** «лютий», лтс. **sīvs** «гострий, жорстокий»; пізніше ч. **žertovati** зблизилося з нвн. **scherzen** «жартувати»; безпосереднє виведення ч. **žert** від нвн. **Scherz** «жарт» (Фасмер II 36; Преобр. I 222; Brückner 662) помилкове. — Machek ESJČ 726; Holub—Lyer 523; Holub—Kop. 444; Kluge—Mitzka 698—699.

[жаруха] (бот.) «кропива, *Urtica* L.»; — похідне утворення від **жар**, **жарити** як результат семантичного зближення цих слів з **жалити**, **жалоб**. — Див. ще жар. — Пор. жарливий, жеруха.

[жас] «жах», **жаский** «страшний», [жасний] «тс.», [жасати, жаснути] Ж; — р. болг. м. **ѣжас**, др. **ужасъ**, п. ст. **žaspać się**, ч. **žasnouti** «зчудуватися, ужаснутися», ч. слц. **úžas** «зчудування, подив», схв. **ѣжас** «жах», стсл. **оужасъ**

«тс.»; — псл. **žas-** (<*gēs-); — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. **gasnoti** «гаснути», лит. **gėsti**, лтс. **dzist**, тох. А **kās**, В **kās**, **kas** «тс.» (Фасмер IV 151; Bern. I 295) або з лит. **gāsti** «лякати», **gāstas** «страх» (Brückner 662; Младенов 560) чи з гот. **us-geispan** «ужахнутися», нвн. **Geist** «дух» (там же; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 722; це зіставлення вважається сумнівним — Feist 531).

жасмін (бот.) «*Jasminum* L.»; — р. болг. **жасмін**, бр. **язмін**, п. **jašmin**, ч. **jasmín**, слц. **jazmín**, вл. **jasmín**, схв. **јасмин**, м. **јасмин**, слн. **jasmín**; — запозичення з французької мови; фр. **jasmin** (<*jassemín*) «тс.» походить від ар. **jāsemín** (**jāsamún**) або перс. **jāsemín** «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 277—278; Фасмер II 36; Hüttl-Worth 13; Dauzat 418; Gamillscheg 545; Lokotsch 75. — Пор. **ясмін**.

жати¹ (**жну**), **жнивувати**, [жалка] «жниварка», [жаля] «жниця», [жатва] «жнива» Ж, **жатка**, **жаткар**, [жатник] «жнець» Я, **жаття**, [жачка] «жниварка», [жєнник] «жнець» Ж, [жєнничка] «жниварка», **жєнчик**, **жєнчиха**, [жєнь] «ужинок», [жєнькїня] «жниця», [жєньчар] «жнець», **жнець**, **жнів**, **жнів**, **жнів**, **жнів**, **жнів**, **жнів**, [жнівовіця] «жнива» Я, **жнівовіще**, **жнівця**, [жнів Ж, жнів], **жатний**, [жнів'яний] Я, [вижєн] «ужинок» Ж, [дожїн, дожїнки ЛексПол], **зажїн**, **зажїнки**, **нажїн**, **обжїн**, **обжїнки**, [обжїва] «обжинкова пісня» Ж, [обжївка] Пі, **переджїв'я**, **переджївний**, [побжєнь] «стерня» Л, [побжєня] «тс.» Пі, Л, **побжївний**, [побжєн] «прожата чи прорубана смуга» Дз, [прожєн] «дорога, прокошена в очереті» Мо, **ужїн**, **ужїнок**; — р. **жать**, бр. **жаць**, др. **жати**, п. **žać**, ч. **žiti**, розм. **žnouti**, ст. **žieti**, слц. **žat'**, вл. **žeć**, нл. **žeś**, полаб. **žapa** «жнива», болг. **жѣна**, м. **жнее**, схв. **жѣти**, слн. **žėti**, стсл. **жати**; — псл. *žėti, žьп; — споріднене з лит. **genėti** «обрубувати гілки», лтс. **dzenėti** «тс.», ірл. **beipim** «б'ю», лат. **dē-fendo** «захищаю, обороняю», гр. **θείνω** «б'ю», **θένω** «влучаю», ав. **jainti** «убиває», дінд. **hanti** «б'є, вбиває», вірм. **ganel** «сікти», а також з псл. **gъnati**, укр. **жати** і його відповід.

никами; іє. *g^hen- «бити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 60; Преобр. I 223; Горяев 106; Brückner 662—663; Machek ESJČ 728; Holub—Kop. 445—446; БЕР I 565-566; Skok III 678; Топоров II 341—345; Fraenkel 152—153; Frisk I 657—658; Pokorny 491—493. — Див. ще гнати.

жати² (*жму*), *-жимати*, *жим*, [*жемеріння*] «макуха», [*жемихи*] «вичавки, жом» Я, [*жмаки*, *жміхи*, *жміха* Я], *жом* «тс.», [*жимкий*] «легко стискуваний» Я, *віжим*, *віжимка*, *віжимки*, *віджимний*; — р. *жать*, бр. *жаць*, п. *žać*, ч. *ždímati*, слц. *žmýkat'* «вижимати», вл. *žimać*, нл. *žimaś*, схв. *жѣти*, слн. *žéti*, стсл. *жати*; — псл. *žęti, *žьтq; — споріднене з лит. *gūmulas* «грудка, клубок», *gūmultis* «м'яти, бгати», лтс. *gūmti* «гнути, згинатися (під тягарем)», норв. *kumla* «місити, м'яти, тиснути», двн. *uoquetilo* «виноградний сік, вино», ірл. *gemel* «пути, кайдани», лат. *gemo* «зітхаю, стогну, волаю», гр. *γέμω* «бути повним, навантаженим», γέμος «корабельний вантаж, вага»; іє. *gem- «охоплювати, стискати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 59; Преобр. I 222—223; Горяев 106; Machek ESJČ 723; Skok III 678—679; Fraenkel 132; Frisk I 296—298; Pokorny 368—369. — Пор. жмєня.

жах, [*жаханка*] «жахання», [*жахіття*], [*жахляк*] «боягуз» Ж, [*жахота*], *жахлівий*, *жахний*, *жахати*, *жахнітися*, [*жахіти*] «жахатися» Ж, *нажаханий*, [*пожахачка*] «боягузка»; — бр. *жах*, п. *žachac* сіє «жахатися»; — результат фонетичної видозміни основи *жас-* (<*gēs-), можливо, викликаної впливом основи *страх-* (strach-). — Фасмер II 36; Brückner KZ 43, 303—304; Эндзелін СБЭ 70. — Див. ще *жас*.

[жахати] «вириватися, спалахувати», [*жахать*] «блискати без грому» Л, [*жахніти*] «кинутися», *жахнути* «вдарити», *жахіти* «палати», [*жєкнути*] «стрімко кинутися на когось» Ж; — р. *жахнуть* «ударити»; — неясне; можливо, афективне утворення на ґрунті української і російської мов; може бути зіставлене з болг. [*жаскъм*] «жбурляю; різко смикаю».

[жахлій] «справжній, істинний; прозорий, чистий; дуже подібний» Ж, [*жехлій*, *жіхлій*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з нім. *sachlig* «діловий; істотний».

жбан, *жбанок*, *жбанячий* — див. джбан.

[жбєвхнути] «сильно штовхнути» Ж, [*жбихніти*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. *жбух*.

[жби] «хвилі, що набігають» Ж, [*жбіхи*] «тс.» Ж, [*жбириліти*] «здійматися високими хвилями» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*жбир*] «скеля, гора».

[жбир] «скеля, гора; височина; намул, мілина; сіножаті, порослі купиною та кущами»; — слц. заст. *žbár(a)* «підпірка», *žber* «тс.»; — очевидно, псл. *žьбігъ; — у такому разі споріднене з лат. *gibber* «горбатий; бугристий», *gibber* «горб, бугор», *gibbus* «випуклий», *gibbus* «горб»; іє. *geibh- «гнути, згинати, нагинати». — Ильинский ИОРЯС 23/2, 125; Walde—Hofm. I 597.

жбурити, *жбурляти*, *жбурніти* — див. шпурляти.

[жбуртіти] «з шумом ударитися» Ж; — очевидно, експресивне утворення, пов'язане з *жбурляти*. — Див. ще *шпурляти*.

[жбух] (вигук, що відображає раптове виливання великої кількості рідини), *жбұхати* «литися з великою силою; вириватися (перев. про вогонь)»; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. *жбєвхнути*,

жв́авий, [*жв́авий*] «жв́авий Ж; хитрий ВеБ», *жв́авість*, [*жв́авота*], *жв́авішати*, *пожв́авлений*, *пожв́авлення*, *пожв́авити*, ст. *жв́авий* «швидкий; зубатий» (XVIII ст.); — бр. *жв́авы*; — можливо, запозичення з польської мови; п. *żwawu* «тс.», до XVII ст. «наклепник, обмовник», остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з словами *žuc*, *žwać* «жувати» (Brückner 667); пор. ч. ст. *žvavú* «балакучий», пов'язане з *žvati* «жувати»; виводилось також від того самого кореня, що й *живий* (Косвен УЗ БГУ. Серія філолог., вип. 1, 193) або від пов'язаних з цим коренем іранських основ *ǰv-*, *žw-* (Трубачев Этимология 1965, 63—64).

жва́кати «чавкати; жувати» СУМ, Ме, *жвакува́ти*, [жва́хтати, жвя́кати, жня́кати] Ж, *джва́кати, джвя́кати*, [жва́ка] «жуйка», [жвя́ка] «тс.» Ж, [жвако́та, жваку́н], [жва́чка] «згар із люльки», [жвикані́на] Ж; — р. [жва́коть, жвя́коть], бр. *жвя́каць*, п. *żwacz* «жуйна тварина; рубець (частина шлунка жуйних тварин)», ч. *žvúkatí*, слц. *žviakat'*, вл. *žwjeпкас*, болг. *жва́кам*, м. *жвака*, схв. *жва́кати*, слн. *žvekati*, *žvéčiti*; — псл. *žvakatí, *žvękati, похідні від *žvati* «жувати». — Machek ESJČ 732; Holub—Kop. 448; БЕР I 526; Skok III 689—690. — Див. ще **жува́ти**. — Пор. **чавкати**.

[жвинді́ти] «незрозуміло говорити; ревти» Ж, [жвинда́ти, джвинда́ти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення.

[жві́р] «дрібний білий шлак з-під чавуну» Я; — бр. *жві́р* «гравій»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *żwir* «гравій, жорства, щєбінка», *zwir* «тс.», як і схв. *звѣ́ст* «вид м'якого каменю», зводиться до того самого кореня, що й у слові *жорствá*; споріднене з лит. *žvirždai* (*žvirgždai*) «гравій», лтс. *zvirgzdi* «тс.». — Brückner 668; Skok III 668. — Див. ще **жорствá**.

жвяхті́ти «чвакати» (про мокре взуття), *жвяхкоти́ти* «тс.»; — ч. *žvachtat* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.

жгут — див. **джгут**.

жгучка — див. **жегті**.

[жгринджати́ся] «сваритися», [згринджати́ся] «тс.» Вел; — слц. *žgrňat'* «запекло сперечатися»; — неясне.

ждáти, [ждáльня] «чекальня» Я, *ждáники* «те, чого чекають», *ждáнки*, [ждáнок] Ж «тс.», *дождидáльня* «чекальня», [ожидáти] «очікувати» Ж, ВеБ, [ожидáнка] Ж, [підждóд] «очікування», *пждáники* «жданики»; — р. *ждать*, бр. *ждаць*, др. *жьдати*, п. *ždat'*, ч. *ždatí*, слц. *ždat'*, болг. [жда] «чекаю», [жьда́] «тс.», слн. *ždėti*, стсл. **жидж**, **жьдж**, **жьдати**; — псл. *ždati*, *-židati* (<*gei-datei); — споріднене з лит. *geidžiù*, *geĩsti* «пристрасно бажати», лтс. *gaidít* «чекати», прус. *gėidi* «чекають», нвн. *Geiz* «скупість», двн. свн. *gīt* «користолюбство, жадібність», дангл. *gitsian* «жа-

дати»; іє. **gheidh-* «вимагати; жадати; бути скупим». — Шанский ЭСРЯ I 5 279; Фасмер II 39; Преобр. I 223; Вгückner 663; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 723; БЕР I 562; Trautmann 82; Топоров II 192; Kluge—Mitzka 243; Pokorny 426—427. — Пор. **год**.

[жджок] (зоол.) «землерийка, *Sorex*», [зьджьок Вел, рджок, ирджок, ирчок] «тс.»; — пов'язані з [дзюрдз, джурдз, дзідик] «тс.»; — характер зв'язку і етимологія неясні. — Пор. **дзідик**, **дзюрдз**.

[ждіюхати] «штовхати, товкти», [ждіюхнути] «тс.» Ж; — п. [žduchać] «колоти, шпигати», ч. *žd'uchat* «штовхати», *zd'uchnout*, слц. *žd'uchat'*, *žd'uchnúť* «тс.»; — афективне утворення, можливо, запозичене з словацької або чеської мови.

же¹ (частка), *ж*; — р. др. *же*, бр. *жа*, *ж*, п. *že*, ч. слц. слн. *že*, стсл. **же**; — псл. *že* (<*ge), пов'язане з *go* (схв. *нѣго* «але»), *ga* (вл. *što ha* «що ж»); — загальнослов'янська енклітична підсилювальна частка, спочатку вживалася лише з займенниками, пізніше — з будь-якими словами як засіб протиставлення; — споріднене з дінд. *ha*, *gha*, *ghā* «тс.», гр. *γε*, можливо, також *δε* «же», *θε* (*εἶθε*) «якби», лит. *betai-ga* «але», іє. **g^hhe*, **g^he*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 279—280; Фасмер II 39; Преобр. I 223—224; Machek ESJČ 723; ESSJ Sl. gr. I, 334—335; Мейе ОЯ 389; Frisk I 452; Pokorny 417.

[же²] (підрядний спол.), [жо] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської і словацької мов; п. *že*, як і ч. слц. *že*, вл. *zo*, нл. *žo*, є скороченим варіантом відносного слова *ježe* «що, яке», що утворилося внаслідок злиття вказівного займенника *je «воно, те» з часткою *že* «же». — Вгückner 663; Machek ESJČ 723. — Див. ще **же¹**, **його**.

[жебі́] «щоб», [жеб] «тс.», ст. *же бы* (XV ст.), *жебъ* (XVII ст.); — запозичення з польської і словацької мов; п. *žeby*, як і слц. *žeby*, утворилося внаслідок злиття сполучника *že* «що» і частки *by* «би». — Дзендзелівський УЗЛП 56. — Див. ще **би**, **же²**.

жебоніти «белькотати; [гомоніти, бубоніти Ме], [жебін] Ж; — очевидно,

звуконаслідувальне утворення. — Пор. **жабоніти**.

жебрати *жебракувати, жебрати, жебрувати, [жабрувати] Л, жебрак, [жебран], [жебраніна]* «жебракування; милостиня», *[жебранка]* «пісня сліпого жебрака» Я, *жебрацтво, жебри, жеброта, жебручий, жебрущий, жебрачий, жебром*, ст. *жебрати* (XVIII ст.); — бр. *жабраваць*; — запозичення з польської мови; п. *żebrać*, як і слц. *žobrat'*, вл. *žebrić*, нл. *žebriš*, походить від ч. *žebrať*, яке пов'язується з ч. ст. *škebrati* «канючити», звуконаслідувальним утворенням, можливо, контамінованим з двн. *sefer* «блукач, волоцюга». — Brückner 663; Machek ESJC 611, 724; Holub — Кор. 443.

жебрій — див. **жабрій**.

жевжик «горобець; легковажний, хверцюватий чоловік», *[жівжик]* «тс.», *жевжикуватий, [жевжикувати, живжикувати]*; — п. *[žeužyk]* «особа або звіря, мале, зле і сміливе» (з укр. ?); — звуконаслідувальне утворення, що відображає щебетання горобця; друге значення переносне. — Пор. **жежівкати, жив²**.

жеврїти, жеврїтися, [жеврїти Л, жеврїти Л, жаврїти Л]Жит, жаврїти, зєрват ЛЖит, жеврїво, [жеврїй] «сине полум'я над тліючим вугіллям», *розжеврїти, розжеврїний, розжеврїлий*; — не зовсім ясне, можливо, запозичене з якоїсь іншої слов'янської мови і фонетично видозмінене; пор. слц. *žegavie* «щось «розпечене», болг. *[жерáва]* «жар», схв. *жєрава* «жарина», *жєравица* «тс.», стсл. **жервїж** (зб.), споріднені із словом *жар*; спроба зведення до колишнього *gežeg- (Ільїнський ЗІФВ 22—23) непереконлива. — Булаховський Вибр. пр. II 272. — Див. ще **жар, жерїй**.

[жегті (жегї)] «палити, пекти» Ж, *[жегчи, жечї]* «тс.» Ж, *жигати* «обпікати; жалити, кусати», *[жгїчка]* (бот.) «жалка кропива, *Urtica urens* L.» Ж, *[жеггло]* «розпечене залізо» Ж, *[жеговїця]* «хвороба, гарячка» Я, *[жігавка]* «жалка кропива», *[жигайло]* «підбурювач» Я, *жігалька* «вид мухи; [комаха, що жалить; жалка кропива]», *жигало* «залізний прут для пропалювання отворів», *жиган, [жигилїй]* «запальна людина» Я,

[жигунець] «скипидар», *[жигїчка]* «кропива», *жіжжа* (дит.) «вогонь; гаряче», *[жіжель]* «головешка» Л, *[жіжжа]* «кропива» Л, *[жіжжко]* «жвава людина» Я, *[жіжжїха]* «кропива» Л, *[жіжжло]* «жигало», *[жіжжа]* «жалка кропива» ЛЖит, *[жугало]* «жигало», *[жогга]* «згага, печія» Л, До, *[жигкїй]* «гарячий» Ж, *[жигуватїй]* «гострий на язик» Я, *[жіжжкїй]* «пекучий», *[жежжко]* «гаряче», *[вижжгати]* «випалювати» Ж, *віжжга* «золото або срібло, здобуте випалюванням; [випалене місце Ж]», *[зажжга]* «підпал», *[піджжга]* «тс.; підбурювання», *[піджжги]* (у виразі *[п. давати]* «підливати масла в вогонь») Ме, *[пожжга]* «пожежа», *[пожжга]* «підпал, спалення» Нед, *пожжжа, пожжжище, пожжжник, пожжжня*; — р. *жечь, жгу*, др. *жечи*, п. ст. *žec*, ч. *žici*, ст. *žeci*, слц. *žihat'*, вл. *žec*, болг. *жежá*, м. *жеже*, схв. *жєґи*, слн. *žgati*, стсл. **жеци, жегж**; — псл. *žegq, *žegq, *žegti* <*gegti; — споріднене з лит. *dėgti* «горіти; палити, випалювати», лтс. *degt* «тс.», дінд. *dāhati* «палить, спалює», ав. *dažaiti* «спалює; згоряє», брет. *devi* «спалювати», алб. *djek* «тс.», гр. *τέφρα* «попіл, порошок», лат. *favilla* «розпечений попіл, сажка», сірл. *daig* «вогонь»; іе. *dheg^h «палити»; початкове ж (<g) замість д (d) остаточно не з'ясоване. — Шанський ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер II 38; Преобр. I 231—232; Брандт РФВ 25, 223; Младенов 165; Brückner 663—664; БЕР I 529—530; Skok III 674—675; Bern. I 182—183; Meillet MSL 14, 334—335; Brugmann Grundriss I 542; Pokorny 240—241. — Пор. **жага, згага**.

[жегїн] «джигун» Ж, *[жигїн]* «тс.»; — очевидно, результат контамінації слів *[жегті]* та *джигїн¹* (див.).

[жегїнка] (зоол.) «аурелія (велика медуза, *Aurelia aurita*) Ж; — похідне утворення від дієслова *[жегті]* «пекти»; назва зумовлена тим, що медуза жалиться, обпікає. — Див. ще **жегті**.

[жежівкати] «цвірінкати» (про горобців) Я; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. **жевжик**.

[жежель] «місце, відкрите для вітру», *[жіжель]* «тс.»; — можливо, пов'язане з *[жегті]* «палити»; первісно могло означати «незатінене місце, відкрите для

сонця», потім «відкрите місце» взагалі; проте пор. п. [žegoles] «вітер не сильний, але різкий, морозний». — Див. ще жегті.

жезл, [жезло], ст. жезлъ (XV ст.);— р. жезл, бр. жазлѡ, др. жьзълъ, жезлъ, ч. слц. žezlo, болг. жѣзъл, м. жезол, схв. жѣзло, слн. žézlo;— запозичення з старослов'янської мови; стсл. жъзлъ, очевидно, споріднене з дісл. geisl «палка», двн. geisala «бич», гр. χαῖος «палиця пастуха», гал. gaesum «важкий металний спис» (Трубачев Ез.-етн. изсл. 138; Преобр. I 224—225; Machek ESJĀ 726); зіставлялося також з лат. virga (<*g^hi-zga) «лозина, тонка гілка» (Hirt BB 24, 258), з двн. kegil «паля; кіл» (Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Младенов 165; Skok III 679; Uhlenbeck PBrV 26, 300; Pedersen KZ 38, 420) та ін.

желатін, желатіна, желатинуватий;— р. болг. м. желатін, бр. жэлацін, п. želatyna, ч. вл. želatina, слц. слн. želatína, схв. желатїна;— запозичення з французької мови; фр. gélatine утворене від лат. gelātus «заморожений», пов'язаного з gelo «заморожую, замерзаю, застигаю», спорідненим з гот. kalds «холодний», двн. нвн. kalt «тс.», дісл. kala «мерзнути», дангл. calan «тс.».— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 40; Dauzat 358; Walde—Hofm. I 585—586.

[желв] «черепаша» Ж;— р. [жолвь], др. желва, жолва, п. žólw, ч. слц. želva, вл. želwja, нл. žołw, болг. [желва́, жѡлва], схв. [жѣлька], слн. želva, р.-цсл. ЖЕЛЫ, ЖЕЛЪВЕ «тс.»;— псл. *žely, род. в. želъve, зн. в. želъвъ;— споріднене з гр. χέλυς «тс.», можливо, також лат. helvus «янтарно-жовтий, буланій»; іе. *ghe-lū-.— Фасмер II 41; Вгückner 666; Machek ESJĀ 725; Holub—Кор. 443; Младенов Этимология 1968, 109—110; Frisk II 1086—1087.— Пор. жѡвно.

[желіза́к] «нарив із затверділою поверхнею» Ж, [желізни́ця] «пухлина залоз» Я;— пов'язане з залѡза; первісно могло означати хворобу шийних залоз (пор. залозя́ка «велика залоза»); пізніше могло відбутися зближення з [желізо] «залізо». — Див. ще залѡза.

[желізний дощ] «дощ із крижинками,

ожеледь» Ж;— здається пов'язаним із [желізо] «залізо» (з огляду на тверді крижинки), але не виключена й можливість зв'язку з словом *ожеледь*.

[желіпати¹] «голосно кричати», [желіпнѹти], [желіпало] «крикун»;— афективне утворення, очевидно, пов'язане з *зіпнѹти* «тс.».— Пор. зіпати.

[желіпати²] «повільно їсти», [желіпало] «той, хто повільно їсть»;— афективне утворення; пор. бр. [жалапа́ць] «пити, хлебтати».

жемері — див. дже́мра.

[жемої́дь] «жерун, обжера» Ж, [жи-мої́дник] «тс.»;— складне утворення, другий компонент якого пов'язаний з *їсти*, а перший залишається неясним; (може бути зіставлений з ч. žemle «булочка», слц. žemla «тс.»).— Див. ще *їсти*. — Пор. жимѣна.

жемчуг, [жѣнчуг, женьчугі, жемчѹжина, жемчѹжниця], ст. жемчугѡ (XV ст.), жемчугѡ (XVII ст.);— р. жѣмчуг, бр. жѣмчуг, др. жемчугѡ, женьчугѡ;— запозичення з тюркських мов; дтюрк. *žepčü, дав. в. від žepčü, походить від кит. šep-ši «справжні перли»; так називалася також р. Сирдар'я; безпосереднім джерелом запозичення могло бути чув. ст. *žinžü, звідки походить і уг. gyöngy «перлина»; пор. уйг. jinžü, полов. *інджі*, аз. *инчи*, тур. inci, ст. jepčü «тс.».— Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Шипова 136—137; Филин Образ. яз. 284; Добродомов ИАН СЛЯ 1966/1, 57—64; Фасмер II 46; Преобр. I 227—228; Менгес 94—100; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 287; Корш ИОРЯС 8/4, 41.— Пор. дженджеруха¹, дзі́ндзя¹.

[женепін] (бот.) «яловець, Juniperus communis L.» Ж, [женятін, женепір] «тс.» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *жніяпэн, жиняпэн* походить від лат. juniperus «тс.», перша частина якого пов'язується з juncus «комиш, ситник», спорідненим з дісл. einig «яловець», а друга залишається неясною.— Sche-ludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 436; Walde—Hofm. I 731.— Пор. жѣреп.

[женіло], женіти, женіх, женихатися, женихлівий, жениши́на, жениши-

лівий, жéницина, женячка — див. жонá.

[жентіця] «сироватка з овечого молока», [жéнтійця] «тс.», [жентічник] «той, хто вживає жентицю»; — п. žetysa, žentysa «сироватка з овечого молока» ч. žipčice, слц. žipčica, žepčica, žentica «тс.»; — запозичення з румунської або молдавської мови; рум. jîntiță, молд. жéнтійця «осадок сироватки з крупинками овечого сиру» виводиться від псл. *žetica «віджата сироватка», похідного від žeti «жати, давити»; менш переконлива спроба (Brückner 664) пов'язання з ч. žipě «кінський волос» (що використовувався для цідилок). — Дзензелівський Терит. діал. 85—86; Vrabie Romanoslavica 14, 181; Клепикова 124; Сл. и балк. языкозн. 189; Machek ESJČ 727—728; СДЕЛМ 140. — Див. ще жáти².

[жень] «драбина для вилізання на дерева при добуванні меду» Ж, [жинь] «тс.» Ж; — р. [жень] «тс.»; — можливо, споріднене з лит. genys «мотузяна драбина», geinys, лтс. dzenis, dzeinis «тс.», пов'язаними з лит. gepėti «обрубувати», псл. žeti, žьпо «жати», гьnati «гнати». — Фасмер II 47; Vūga RR I 494; Fraenkel 143—144. — Див. ще гнáти, жáти¹.

жердэля (бот.) «сорт дрібних абрикосів, Armeniaca vulgaris», [жерделá Я, жéрдель Я, жерделівка Я]; — р. [жерделá, жердёл]; — запозичення з турецької мови; тур. zerdali (сорт абрикосів) походить від перс. zardālū «золотий плід», у якому компонент zard «золотий» є етимологічним відповідником псл. *zolto, укр. зóлото. — Фасмер II 47; Mikl. EW 399; TEI II 188; Nachtr. I 68. — Див. ще зóлото. — Пор. дзáндзар.

[жердь] «дишло для повертання вітряка», жердiна, жéрдка, жéрдя (зб.), [жóрдка] (деталь воза) Я, жердяний, [жердiти] «обгороджувати жердинами» Ж; — р. жердь, бр. жéрдка, др. жьрдь, п. žerdz, ч. žerd, слц. žrd', вл. žerdz, нл. žerdka, žerz, болг. [жéрда], слн. žrd, стсл. жрѣдь; — псл. *žrdь (<*gʷrd-), пов'язане чергуванням голосних з *gord- «город»; — зіставлення з двн. gerta «прут», gart «колючка; важіль» (Преобр. I 228; Младенов 166; Uhlenbeck PBrV 19, 520) помилкове. — Шанский ЭСРЯ I

5, 285—286; Фасмер II 47; Machek ESJČ 726; Holub—Kop. 444; БЕР I 537; Gołąb LP 16, 58. — Див. ще гóрод.

жéреб «жеребок; [ділянка землі Я]», [жэребén] «жеребок» Ж, [жэребiй] «ділянка землі» Ж, жэребóк, жэребкóм Ж, жэребкувáння, [жэребувáти]; — р. [жéребий] «жеребок; кусок (металу і под.)», жрéбий, [жéреб], бр. жэрабя, др. жэребий, жэребей, п. žreb, žzeb (іст.) «ділянка ґрунту, маєток», ч. заст. hřebí «жеребок» (первісно «відрізана тріска»), слц. слн. žrěb, болг. жрéбий, м ждрѣб, схв. ждрѣб, стсл. жрѣвьъ, жрѣвии; — псл. *žerbьъ (<*gerb-); — споріднене з прус. gīrbīn «число», двн kērfan «робити насічку, зазублювати», нвн kerben «тс.», дфриз. kēva, дангл. seorfan, англ. carve «різати, ділити, розтинати», гр. γράφω «пишу», дряпаю, розтинаю»; іє. *gerbh- «дряпати, насікати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 47—48; Преобр. I 229; Горяев 111; Machek ESJČ 187; БЕР I 554; Skok III 673; Топоров II 217—219, 242; Kluge—Mitzka 364; Pokorny 392. — Пор. гра́фіка.

жеребéць, [жéреб], жэреб'я, [жэребчáтко Я, жэребiло Я], жэреб'ячий, жэре́бна, [жэри́бна], жэреби́тися, [жэребцювáти]; — р. жэребéц, бр. жарабéц, др. жэребь, жэребьць, п. žrebies, ч. hřebec, hřibě, слц. žrebec, вл. нл. žrěbc, полаб. zřiba, болг. жрѣбéц, м. ждрѣбец, схв. ждрѣбац, слн. žrěbec, стсл. жрѣвьць; — псл. *žerb- (<*gerb-); — споріднене з дінд. gārbhaḥ «материна утроба; зародок», ав. garəva, сперс. gawr «тс.», гр. βρέφος «дитина, немовля; зародок»; іє. *g^herbh-, *g^helbh-/*g^holbh- «матка; звірення». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286; Фасмер II 48; Преобр. I 228—229; Holub—Kop. 134—135; БЕР I 554; Skok III 673; Хэмп Этимология 1981, 37; Журавлев там же 41; Frisk I 266; Chantaine 195.

[жеребiнка] «черепашка» Ж; — пов'язане з жéреб (<*gerb- «нарізувати, дряпати») з огляду на гострі краї черепашок. — Див. ще жéреб.

[жеребiнь] «розвора, шворiнь» Ж; — очевидно, пов'язане з жéреб, яке зводиться до псл. *gerb- (іє. *gerbh- «дряпати, насікати»): — Див. ще жéреб.

жерелó, жерелíнець, жерелáтий, жереля́нка, жереля́стий, жерлó, жерли́стий — див. джерелó.

[жерелу́ха] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, *Lepidium sativum* L.», [жерлу́ха] «тс.»; — результат видозміни форми жеру́ха «тс.»; очевидно, зближеної з словом [жерелó] «джерело». — Див. ще жеру́ха.

[жеренкотіти] «звучати, лунати» Ж, [жеренча́ти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзеленькотіти, деренча́ти*.

же́реп (бот.) «гірська сосна, *Pinus mughus* Scop.; [яловець, *Juniperus* L.], [же́реб, жура́пина, жура́пник] «тс.» Ж, [же́репник] «жереповий ліс» Г, Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *jigeárap* «яловець», *jpeárap*, *jpeárap* «тс.» походить від лат. *jūniperus* «тс.» — *Schedulko* 133; *Vrabie Romanoslavica* 14, 180. — Див. ще *женепін*.

жерéтія, жереті́й — див. жéрти.

же́рех¹ (іхт.) «білизна, *Aspius gax*»; — р. *же́рех*, бр. *же́рах*; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *жерти*, що підтверджується зажерливістю цієї риби (Преобр. I 229; Горяев Доп. 2, 12; *Leder* 66); з другого боку, вважається спорідненим з шв. *gärs* «йорж», норв. *gjørgs* «тс.», можливо, також з дінд. *jhasáḥ* < *jhasáḥ «велика рибина» (Фасмер II 49; *Lidén RBV* 15, 508; *Torbiörnsson LM* I 35, II 108); виводиться також (Герд Белар. лексикал. і етым. 37—38) від тат. *жерех* «тс.», яке, проте, саме може бути запозиченим з російської мови.

же́рех² — див. *ше́рех*².

[жері́й] «сине полум'я» Я, [жеря́вий] «палючий»; — очевидно, залишки давньої основи з кореневим *e*, відповідні до ч. слц. *žegavú* «розпечений, палючий», слц. *žegavina* «щось розпечене», болг. [же́рава] «жар», схв. *же́рава* «жарина», *же́равица* «тс.», стсл. *же́рвиж* (зб.); — псл. *žeg-* (< **geg-*), пов'язане чергуванням голосних з *goréti* «горіти», *žagъ* (< *gēgъ) «жар». — Варбот ВЯ 1967/4, 70, 71. — Див. ще *горіти*. — Пор. *жар, жевріти*.

жеркотіти — див. дже́ркати.

[жерлига] «велика вудка»; — р. *жер-*

ліца «вудка на щуку», [жерлі́ка]; — не зовсім ясне; пов'язується з *жерлó* «джерело; горло». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Шанский ЭСРЯ I 5, 286; Фасмер II 49; Преобр. I 229.

жерлó «дуло гармати; вузький і глибокий отвір; [джерело], [же́рло] «русло річки» Ж, [же́рлістий] «джерелистий»; — р. *жерлó*, бр. *же́рла*, вл. *žoglo* «джерело», схв. *же́рло* «глотка, паша; ущелина», псл. *жрѣло, ждрѣло*; — псл. **žt̥dlo* < **gʰt̥dlo*, пов'язане чергуванням голосних з *žerdlo (< *gerdlo) «джерело», **gʰt̥dlo* «горло». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286—287; Варбот ВЯ 1967/4, 70—71; Фасмер II 49; Преобр. I 229—230. — Див. ще *го́рло, дже́релó*.

[жерля́нка] «вид невеликої риби»; — похідне утворення від [жерлó] «джерело» (див.).

[жерні́ця] «стерня»; — очевидно, результат дисиміляції *нн* > *рн* в незафіксованій формі **женні́ця* «тс.», похідній від *жа́ти, жну* (пор. р. *жнивѣ* «тс.»). — Див. ще *жа́ти*¹.

жерсть, жерстíйна, жерстя́ник, жерстя́нка, жерстя́ний, [жерстíти], ст. *жерстя́ний* (XVIII ст.); — р. *жесть*; — запозичено з тюркських мов або з монгольської мови через посередництво російської; пор. узб. *жез* «жовта мідь», кирг. *жез* «мідь, латунь», чаг. алт. *телеут. čas* «жерсть; бронза», тур. *jäs, jis* «мідь, латунь», монг. *žes* «тс.»; -р- в українській мові з'явилося, очевидно, під впливом слова *шерсть*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 51; Преобр. I 231; Шипова 137; *Räsänen Versuch* 199.

жéртва, же́ртвуватель, [же́ртівні́к], же́ртівник, [же́ртівенні́к Ж, же́ртівня Г, Ж], же́ртівний, же́ртвувати, поже́ртва; — р. болг. *же́ртва*, др. *же́ртва*, п. *žertwa, žartwa*, ч. слц. *žertva* (з рос.), вл. *žertwa*, м. *жртва, жертва*, схв. *жртва*, слн. *žrtev*; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. *жрѣтва*, пов'язане з *жърж* «приношу жертву», *жъръць* «жрець», зводиться до псл. **žt̥tva*, спорідненого з лит. *girtí* «хвалити, вихвалити», прус. *girtwei* «тс.», лат. *grātus* «приемний, привабливий, гідний подяки, вдячний», ав. *gag-* «хвала, хвальна пісня; нагорода»,

дінд. grṇāti «кличе; оспівує»; пов'язується також (Варбот ВЯ 1967/4, 70) з основою *ger-/gь-/gog- «горіти, палити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Преобр. I 230; Trautmann 88—89. — Пор. жрець.

жёрти, [жерётти Ж, жррати Ж], [жеретий] «обжера», [жеретія] «тс.; змія, що лазить по деревах», жерун, [жирлівість] Ж, жерущий, [жерущий Ж, жрущий Ж, жарлівий Ж], [жировитий], жерцем, зажерливий, [нежар] «торішня трава на корені; неістівна трава», [нежер, нежир] «тс.», ненажера, [ненажир], ненажерливий, ненажерний, ненажирний, обжера, [обжира], обжерство, [обжирець] Бі, [обжирство], обжерливий, [обжирливий] Г, Ж, обжерний, [обжирний] Ж, пажера, [пажерак ВеЛ, пажерач ВеЛ, пажеристий Нед], пажерливий, [пажерний], пожирати, пожирач, [пожорлівець] Нед, [пожирний] Нед, [прожара] «ненажера» Нед, прожера, прожир, прожра «тс.», прожерливий; — р. жрать, бр. жэрці, др. жьрание, п. žreć, ч. žrāti, ст. žīeti, слц. žrať, вл. žrać, žrjeć «пити (про тварин); пиячити», нл. žraś, žrēs «тс.», схв. ждєрати, слн. žrėti, стсл. жрѣти; — псл. *žerti, *žrati; — споріднене з лит. gėrti «пити; вбирати; пиячити», лтс. dzeĩt «пити; пиячити», двн. querdar «принада, приманка», лат. vogo «пожираю, проковтую», гр. βορά «їжа, корм», βορός «ненажерливий», βιβρώσκω «їм, поїдаю, пожираю», дінд. girāti, grṇāti «ковтає, поглинає, пожирає», gaṛāḥ «напій, питво», ав. gaṛ- «проковтувати», вірм. keṛ «корм»; іє. *gʷer- «ковтати, глитати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 62; Преобр. I 236; Brücker 666—667; Holub—Kop. 447; Machek ESJČ 730; Trautmann 89; Kluge—Mitzka 387; Pokorny 474—475.

жеруха (бот.) «Cardamine L. СУМ, Г; [хрінниця, Lepidium sativum L.; грицики, Capsella bursa pastoris; красоля велика, Tropaeolum majus L. Ж»], [жерявка] «красоля велика» Ж; — р. жеруха «настурція, Nasturtium R. Вр.; [хрінниця]», бр. [жаруха] «Cardamine», п. žerucha «хрінниця; (ст.) настурція», rzeżucha «хрінниця», ч. řeřicha «Cardamine; Lepidium», řeřucha «Lepidium»,

[žerucha] «тс.», слц. žerucha «Lepidium», žeruřnica «Cardamine»; — похідне утворення від кореня жер- (<žer- <*ger-) у значенні «роз'їдати» або «пекти, бути пекучим, гірким»; назва зумовлена смаковими якостями рослин або їх насіння. — Меркулова 82—83; Етимологія 1964, 74—75; Варбот ВЯ 1967/4, 71; Machek Jm. rostl. 60, 67. — Див. ще гіркий, горіти, жёрти. — Пор. жерюшник.

[жерюшник] (бот.) «гіркуша, Picris cardaminis» Ж; — р. жерюшник «Rogira Scop.», бр. жарюшник «тс.»; — похідне утворення від жер- (<žer- <*ger-), пов'язаного з гор- «горіти; бути пекучим, гірким»; назва зумовлена гірким смаком кореня гіркуші; пор. п. gogucz «гіркуша», ч. hoguř «тс.» — Меркулова Етимологія 1964, 74—75; Machek Jm. rostl. 234. — Див. ще гіркий, горіти. — Пор. жеруха.

жест, жестикуляція, жестикуляційний, жестикулювати; — р. болг. жест, бр. жэст, п. gest, ч. слц. gesto, вл. gesta, м. гест, схв. гѣст, слн. gėsta; — запозичення з французької мови; фр. geste походить як запозичення від лат. gestus «положення, поза; рух тіла», пов'язаного з gero «несу; маю; виконую», етимологічно ізольованим. — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Hüttl-Worth 17; Dauzat 361; Walde—Hofm. I 595—596.

[жесткий] «хрипкий, хрипливий» Ж; — р. жєсткий «жорсткий», жєсткий «жорстокий», др. жєстокъ, жєстъкъ «твердий, міцний, сильний», болг. жєстокъ «жорстокий», м. жєсток, схв. жѣсток «різкий, сильний, міцний», стсл. жєстъ, жєстокъ «твердий, жорсткий; жорстокий»; — псл. žestъ, žestъкъ, žestokъ; — можливо, споріднене з двн. kes «твердий грунт», дісл. kōs «купа (каміння)», дірл. gall (<*gasla) «камінь» (Шанский ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 50, 51; Преобр. I 231; Topr 42); виводиться також (Skok III 677) від псл. žeg- «палити»; зіставляється (Топоров II 179—180) з лтс. dzėsnis «чорний лелека; чапля» (за ознакою твердості дзьоба). — Пор. жорсткий.

жетон; — р. болг. м. схв. жетон, бр. жэтон, п. žeton, ч. žeton, jeton, слц. jeton, žeton; — запозичення з фран-

пузької мови; фр. *jeton* пов'язане з *jetet* «кидати», що походить від нар.-лат. *jectare* «кидати», лат. *jacto, jactāre* «тс.», ітератива від *jasio* «кидаю», спорідненого з гр. ἵημι «зрушую, кидаю»; іє. *dīək- «кидати». — СІС 265; Dauzat 419; Gamillscheg 547; Walde—Hofm. I 666—667.

жехувати — див. **жак**³.

жékнути — див. **жахати**.

[жібець] (бот.) «зубниця бульбиста, *Dentaria bulbifera* L.» Г, Мак; — р. **[жибéц]** «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставлялося з укр. **[жибрій]** «жабрій, *Galeopsis* L.», р. **[жибриий]** «серпій, *Serratula* L.», слн. *žibrc* «китятки, *Polygala chamaebuxus*» (Фасмер II 51), а також з р. **[жбечóк]** «ликова мотузка», лат. *gibber* «горб», *gibbus* «тс.» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 125).

жибрій — див. **жабрій**.

жив¹, **живéць**, **живий**, **живіти** і т. д. — див. **жіти**.

жив² (вигук, що передає цвірінкання горобця), **жив-жив** «тс.», **[живкúн]** «горобець» Л, **[живу́н, живчик]** «тс.» Л; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з **[джівкать]** і зближене з давньою формою *живъ* «живий». — Див. ще **джівкать**.

жівжик, **живжикувати** — див. **жéвжик**.

[живіла] «жила» Я; — результат контамінації слів *жіла́* і *живий*, *живіти*. — Див. ще **жіла́**, **жіти**.

живіця «соснова смола», **живічний**, **[живичуватий]**; — р. *живіца*, бр. *жывіца*, п. *žuwica*, ч. *živice*, слц. *živica*, вл. *žiwica*, нл. *žuwica*; — псл. *živica*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з вірм. *kiv* «деревна смола» і далі, разом з р. **[жвак]** «смола модрина», з псл. *žvati* «жувати» (Фасмер II 37, 51; Lidép Měl. Mikkola 119—120) або виводиться від іє. *g^hei- «зціляти» (*Plevačová Sborník FFBrU* 13, 25—33). — Шанский ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер—Трубачев II 51.

живіль — див. **жавéль**.

живіт — див. **жіти**.

[живкий] «гіркий» Ж; — походить, мабуть, від *жилкий < *жалкий* «який жа-

лить». — Див. ще **жалó**. — Пор. **прижа́лити**.

жівокіст (бот.) «*Symphytum* L.», **[живóкість]** «тс.»; конюшина блідо-жовта, *Trifolium ochroleucum* Huds., **[живокóстник]** «фіалка дивовижна, *Viola mirabilis* L.» Ж, **[жівокость]** «*Symphytum*»; — р. **жівокóсть** «дельфіній, *Delphinium* L.»; **живокіст** та ін., бр. *жывакóст*, п. *žuwokost* «тс.»; — складне утворення з основ дієслова *живіти* та іменника *кість*; назва зумовлена сприятливим впливом рослини на зрощення кісток; пор. ч. *kostival* «живокіст». — Machek Jm. rostl. 191. — Див. ще **жіти**, **кість**.

живосілом «силоміць»; — бр. *жывасілам* «тс.»; — виникло на підставі слів *живий* та *сіла*; характер семантичного зв'язку між складовими частинами слова неясний. — Див. ще **жіти**, **сіла**.

[живу́чка] (бот.) «горлянка, *Ajuga laxmannii*» Я; — р. *живу́чка*, бр. **[жыву́чка]** «горлянка повзуча, *Ajuga reptans* L.»; — похідне утворення від *живу́чий*; мотивація назви неясна. — Див. ще **жіти**.

жіга «старовинний англійський народний танець»; — р. болг. *жіга*; — запозичення з французької мови; фр. *gigue* походить від англ. *jig* «тс.», яке, в свою чергу, зводиться до фр. ст. *gigue* «скрипка; скрипаль» або *giguer* «танцювати». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 291—292; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478.

[жигáль] «суха жила; жилка в капустяному листкові»; — неясне.

жигилій — див. **жегті**.

жигу́н — див. **жегу́н**.

жид (заст.), **жиденя́**, **жидівка**, **жидівство**, **жидівча́**, **жидові́н**, **[жидові́ця]** Я, **жидя́**, **жидовіти**, **жидувати**, **зжидовілий**, **зжидовіти** Ж, ст. *жидъ*, *жыдъ* (XIV ст.); — р. болг. *жид*, бр. *жыд*, др. *жидъ*, *жидинъ*, *жидовинъ*, п. *Žyd*, ч. слц. вл. слн. *Žid*, нл. *žyd*, схв. *Жйдов*, стсл. *жидъ*, *жидинъ*, *жидовинъ*; — запозичено в дописемний період з італійської мови; іт. *giudeo* «еврей» походить від лат. *Jūdaeus* «іудей, єврей», яке зводиться до гебр. *īḥūdī* «іудей», утвореного від особового імені гебр. *īḥūdā* «Іуда» (загальне значення «слав-

лений, хвалений»); давнє *žū-* (<giu-) в слов'янських мовах закономірно перейшло в *žy-*. — Фасмер II 53; Преобр. I 232; Machek ESJČ 727; Stieber RSI 26/1, 33—34; Gesenius 322.

[жидел] «міра рідини в Галичині», [жидель] «тс.» Шелудько; — запозичення з польської мови; п. ст. *żydel*, як і ч. ст. *židel*, походить від свн. *sīdel* «кухоль». — Шелудько 31.

[жидик] «чорний жук» Ме, [жидбчок] «тарган» Мо; — похідні утворення від *жид*, аналогічні до назв комах *москалик*, *прусак* і под. — Див. ще *жид*.

[жидівнік] (бот.) «тамарикс, *Tamarix gallica*» Я; — р. [жидовник, жидовінник] «тс.», ч. *židovinnik* «мірикарія, *Myricaria Desv.*», *židovínik* «тс.» (з рос.); — похідне утворення від *жид*; назва пов'язана з тим, що висохлий солодкий сік тамариксу сінайські ченці продавали як біблійну манну. — Machek Jm. rostl. 70—71. — Див. ще *жид*.

жіжа — див. жегті.

[жижакі] «дрижаки»; — очевидно, утворилося на основі виразу *жижки дрижать*.

[жіжда] «мотуз, на який збирається крило рибальської сітки» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з [жічка] «червона вовняна нитка», болг. *жіца* «нитка, дріт», схв. *жіца* «тс.»; пор. також р. [жижолка] «віршовка».

жіжкі «задня сторона коліна», [жижолки] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *гіжкі* «ніжки в холодці», *гішель* «гомілка» (див.).

[жизуха] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, *Lepidium sativum* L.»; — запозичення з польської мови; п. [rzeżucha] «тс.» є однією з діалектних видозмін назви *žegucha* «тс.», яка відповідає укр. *жеруха* (див.).

[жизвій] «жвавий, бадьорий» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *gzeźwy* «тс.» є прямим відповідником укр. [різвий] (див.).

жіла СУМ, Л, [жілавець] «вид печива Ж; твердий хліб Я», [жілавник] «вид печива Ж; прісний корж Ме», *жілка* «нитка з сухожилля; фібра», [жиловнік] «пульс» Я, *жилкування* (біол.)

[жилун] Я, [жілянік] «корж» Г, Ж, [жільник] «дріт, линва, кабель», [жільниця] «судинна оболонка» Ж, *жілавий*, [жілістий Ж, жилкий Ж], *жилкуватий*, *жілуватий* СУМ, Ж, [жілявий, жіляний Ж], *жилястий*, *жільний*, *жілавіти*, [жилувати] «витягати жили з м'яса Ж; зв'язувати задні ноги (вівцям, козам) Ж; туго перев'язувати (корові) ногу (щоб не гедзкалась) Ме», *віджілок* «відгалуження рудоносної жили», [нажілювати] «примушувати надмірно працювати», *піджилки*, [пожилкувати] Нед, [прижилувати] «приметати», *прожілок*; — р. др. болг. м. *жіла*, бр. *жіла*, п. *żyła*, ч. слн. *žila*, слц. *žila*, вл. нл. *żyła*, схв. *жіла*, стсл. *жила*; — псл. *žila < *gīla (*gīsla); — споріднене з р. [жіца] «кольорова вовняна пряжа», болг. *жіца* «питка, дріт», схв. *жіца* «тс.», лит. *gūsła* «жила», *gijà* «нитка», лтс. *dzīsla* «жила», прус. *gislo* «тс.», лат. *fīlum* «нитка», ав. *juā* «тятива, сухожилок», дінд. *j(i)uā* «тс.», гр. *βίος* «лук», вірм. *jil* «нерв»; іє. **g^hhejə-*, **g^hhī-* «жила; зв'язка»; зв'язок з двн. *keisala* «батіг, канчук», нвн. *Geißel* «тс.», дісл. *kvisl* «гілка, розгалуження» (Machek ESJČ 727; Mikkola BB 22, 245—246) непевний; можлива давня спорідненість із *жіти*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 292; Фасмер II 54—55; Преобр. I 232; Горяев 111; Brückner 669; Holub—Kop. 445; БЕР I 545; Skok III 680; Fraenkel 150; Walde—Hofm. I 497—498; Frisk I 237; Specht 95; Pokorny 489.

[жилатка] (бот.) «лисичка звичайна, *Cantharellus cibarius*» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [желтушка] «тс.» або [жиловатик] «білий гриб з довгим коренем».

жилёт, жилётка, жилётник; — р. м. *жилёт*, болг. *жилётка*; — запозичення з французької мови; фр. *gilet*, можливо, через посередництво ісп. *jileco* і ар. *jalесо* «плащ, куртка» зводиться до тур. *yelek* «жилет»; зведення французької назви до власного імені блазня Gille (Шанский ЭСРЯ I 5, 292) помилкове. — Москаленко УІЛ 56; Фасмер II 55; Добродомов РЯШ 1968/3, 90; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478—479.

[жилляр] «селянин, що не має землі», [жиллярити] «мешкати в чужій хаті»; — очевидно, запозичення з словацької мови, зближене з [жилля] «заселене місце»; слц. želiar «наймит», як і схв. [željar] «безземельний селянин-орендар», слн. želár «безземельний селянин», [željer] «той, хто живе в чужій хаті», виводиться від нвн. Söldner (Söllner) «тс.», утвореного з свн. solt (нвн. Sold) «винагорода за службу», що походить від фр. ст. solt, паралельного іт. soldo «тс.» — Machek ESJČS 593; Kniezsa 974—975; Bárcki 346; Kluge—Mitzka 714. — Див. ще жовнір, солдát.

[жильне] «удосталь; сильно» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни форми [сильне] «дуже» під впливом жи́лавий.

жильник — див. жила́.

[жимéна] «пара булок, що призначаються для кумів» Ж; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. żemła «булка», [żemełka] «тс.» (зменш.), як і ч. žemle, слц. žeml'a «тс.», походить від н. Semmel «тс.», запозиченого з латинської мови; лат. simila «пшеничне борошно вищого сорту» разом з гр. σμίδαλις «тс.» запозичено з якоїсь східної мови (пор. ак. samīdu «дрібне борошно», груз. samindali «пшениця»). — Brückner 664; Kluge—Mitzka 703; Walde—Hofm. II 538. — Пор. жемоїдь.

[жймок] (бот.) «глечак, Malaxis porphyllus» Ж; — похідне утворення від -жимати (жати); назва зумовлена м'якістю рослини (пор. р. м'якотни́ца, бр. м'якатни́ца, ч. měkčilka, měkkyně, слц. mäkküša «тс.» як кальки лат. malaxis «тс.», що походить від гр. μάλαχος «м'який»). — Machek Jm. rostl. 300. — Див. ще жати².

жймо́лость (бот.) «деревник, Lonicega L.», [жймолодь] «бирючина, Ligustum vulgare L.» Я; — р. жймо́лость «Lonicega», [жймо́листа, жйломо́сть, жйлому́дина, жйлому́с], бр. [жймало́ць, жыламаць, жыламосць, жаламу́сьцік], п. [zimolza], ч. слц. zimolez «тс.»; — остаточно не з'ясоване; зводилось до *зимоли́ст, як назва рослини, що не скидає взимку листя (Преобр. I 233; Machek Jm. rostl. 223); при цьому порівнюва-

лося з схв. зй́мозелēн «барвінок», ч. слц. zimolez < *zimozel < zimozelen; відносилось до одного кореня з жи́ла (Погодин Следы 277); останнім часом розглядається як складне слово, перша частина якого *ži- зводиться до іє. *ghī- *gheid- «коза», а друга — *-molzть може бути зведена до слов'янського *m'ljzъ «дою» (Трубачев ВЯ 1959/1, 22; Фасмер—Трубачев II 55—56; Trubačev ZfSl 3/5, 680).

жинзі́вер — див. дзіндзі́вер.

жинька́шливий — див. джйнька́шливий.

[жйпавий] «бадьорий, сильний, мускулястий Ж; жвавий, швидкий Ме»; — очевидно, результат контамінації слів жи́лавий (< жи́ла) та [шйпавий] «жвавий» (див.).

жир¹ «сало; корм; буковий горіх; жолудь», [жирва́к] «жировий нарост на тілі» Я, [жиркі́] «черви» ВеНЗн, жи́ровік (мін., мед.), [жирóвина] «зеленава рідина під час блювоти» Ж, [жирóвисько] «місце годівлі» Ж, [жирóвище] «тс.» Ж, [жйрові́ця] «муха, що надягається на вудку для принади», жи́ровка (техн., мисл.), жи́рний, жи́рнува́тий, жи́рню́чий, жи́рові́тий, жи́рити, [жйркува́ти] «пастися» (про качок і гусей), жи́рува́ти «розкошувати; добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин), [зажи́рува́тися] «добре підхарчуватися», знежи́рити, ожирі́ння, ожирі́лий, обезжи́рити, прожи́рити, розжи́рлий; — р. жир, бр. жыр «годівля», др. жиръ «пасовисько; багатство», п. Žug «корм, їжа», žer, ч. слц. žir «тс.», болг. жир «сало; жолудь», м. жир «жолудь», схв. жи́р «тс.», слн. žir «букові горіхи, жолуді для годівлі свиней; родючість», стсл. жиръ «пасовисько; багатство»; — псл. žirь; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. žiti «жити», як rigъ з piti (Mikl. EW 411; Brückner 669; БЕР I 547; Mühl. — Endz. I 557), або з псл. žьrati, žerti «жертв» (Holub—Kop. 445; Jakobson Word 8, 388); припускався також зв'язок з вірм. gēg «жирний», гр. χοῖρος «поросся» (Lidén Mélanges Mikkola 118) або з гр. χιλός «зелений корм» (Machek Изследв. Дечев 54—55). — Фасмер—Трубачев II 56.

жир² «трефа», *жирівка* «тс.», *жиробий*; — р. [жир] (жаргонна назва карт, що не мають значення при їх лічбі); — пов'язане з *жир*¹ «жолудь, буковий горіх»; набуло значення назви масті карт через те, що на картах цієї масті малювали жолуді. — Див. ще *жир*¹.

жирáфа, *жирáф*, *жирáф'ячий*; — р. *жирáф*, *жирáфа*, бр. *жырафа*, п. *žirafa*, ч. слц. вл. *žirafa*, болг. м. схв. *жирáфа*, слн. *žirafa*; — запозичення з італійської або французької мови; фр. *girafe* походить від іт. *giraffa*, яке зводиться до ар. *zirāfa* «жирáфа». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 293; Фасмер II 56; Dauzat 363; Gamillscheg 479.

жірий — див. *жáрий*.

[жиркíй] «вправний, бравий» Ж; — очевидно, пов'язане з *жир*¹ «сало; корм» (див.).

жирлівість — див. *жéрти*.

жировліна — див. *журавліна*.

жирувати «пустувати, жартувати», *жирúн*, *жирúха*; — р. *жировать*; — результат перенесення значення з *жирувати* «добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин). — Див. ще *жир*¹.

жируватий — див. *жарáвий*.

[жирúшка] «частина ручного млинка»; — очевидно, пов'язане з *жóрно* (див.).

[жистя́к] (бот.) «туя, *Thuja L.*» Ж; — очевидно, калька н. *Lebensbaum* «тс.», букв. «дерево життя»; утворено від [жисть] «життя». — Див. ще *жіти*.

[житéць] (бот.) «стоколос, *Vromus mollis L.*», [житвенна трава] «тс.» Мак; — похідне утворення від *жіто*; назва зумовлена, очевидно, схожістю цього бур'яну з житом (пор. схв. *двсѣк* «стоколос»). — Див. ще *жіто*.

жіти, *живáти*, *живіти* «оживляти; давати живлення; [тимчасово зшивати Мо]», *живішати*, *животіти*, [живочіти] «животіти» Ж, [живті] «жити», *живцювати* (садівн.), [жіжкати] «жити, існувати», [житкувати] «живитися, харчуватися» Ж, [живетéнь] «підгрунтя», [живéць] «джерело» Л, *живéць*, [живóло] «засіб для оживлення», *живі́льний*, *живі́на* «жива істота», [живі́тель], *жі́вість*, *живі́т*, [живі́тт'я] «життя», *жі́влення*, [живлі́на] «тварина» Ж, [живло́] «усе живе», [живнéча] (зб.) «тварини» Ж, [живні́ка]

«бальзам» Ж, *жі́вність*, [живні́к] «щетина з живих свиней», [живо́ті] «майно» Ж, Я, *животі́на* «тварина; [живі́т]», [животі́нник] «скупник худоби на забій», [животі́нство] (зб.) «тварини» Ж, [животі́ння] «нутрощі», [животні́к] (якась лікарська рослина) Я, [живо́тність] «життєвість» Ж, [живо́тт'я] «життя», *жі́вчик*, [жизд́ь] «життя» Ж, [жі́зність] «життя; родючість», [жі́зня] «життя» Л, [жизнь, жизнь Ж, жилба́] «тс.», *жилéць*, [жі́ліще] «місце проживання» Г, Ж, [жилля́] «заселене місце», [жило́] «житло» Я, [житво́] «тс.», [жисть] «життя» Ж, [жі́телець] «квартирант» Я, *жі́тель*, *житéць* «мешканець», [жі́тище] «житло» Я, *житі́е*, [жі́тка] «життя Л; спосіб життя», [житлéць] «житель, мешканець» Пі, [жі́тлик] «хатинка» Я, [жі́тище] «житло» Я, *житло́*, [жито́в'я] «життя; житло», *житúха* «життя», *житт'я*, [жі́вéц] «джерело» Л, [жив] Я, *живі́й*, *живі́льний*, [живкі́й] «жвавий», *живлю́чий*, *живлю́щий*, [жі́вній], [живото́атий] Ж, *живу́чий*, *живу́щий*, [жизний] «життєвий; родючий», [жизня́ний], *жилі́й*, [жилові́й] «придатний до мешкання» Я, *житéйський*, [житéчний], *життє́вий*, *житт'ю́вий*, [жі́влово] «жваво» Я, *живце́м*, [жі́вци] «живцем» Ж, *живі́ти*, *безжі́вний*, [вжі́ток] «користь» Ж, [вжі́тки] «достатки» Ж, [вжі́лий] «пристаркуватий» Ж, [вжі́тний] «розкішний» Ж, *виживáти* «залишатися живим; витісняти», *ві́живичити* «зловити рибу сачком, підтягнувши її до човна чи берега», [вижі́вне] «гроші на харчі» Ж, *ві́дживіти*, [ві́дживіти] «ожити», [ві́джі́вний] «поживний» Ж, *ві́джі́лий*, *ві́джі́тий*, [до́живо́те] «довічна пенсія» Ж, [до́живо́тний] «довічний» Ж, [до́житки] «переживання» Ж, *до́житт'я*, *зжі́вати* «позбуватися», *зжі́вати* «гоїтися; споживати», [за́жив] «харчування Г; гоїння» Ж, [за́живок] «зародок; харчування; зароблене майно; виворіт шкіри тварини», [зажі́вний] «товстий, угодований; поживний», [зажі́лий] «огрядний, товстий» Ж, [зажі́тий] «заможний», *зажиттє́вий*, *зажитт'ю́вий*, *за́живо*, *зажі́ток* «достаток», [знежі́тися] «знепритомніти», *наживáтися*, *наживля́ти* «насаджувати наживу; [пришивати]», [на́жив] «нажив-

ка», *нажіва* «тс.; зиск», *нажівка*, *наживний*, *нажитний* «придбаний; наживний», [*неужіток*] «непридатна для обробітку земля» Ж, *невжівчивий*, *невжіточний*, [*неужітний*] «некорисний» Ж, *оживати*, *оживляти*, *ожівчий*, *ожілий*, *обживати*, *обжітний*, *переживати* «перебувати, жити довше; відчувати», *переживання*, [*пережитє*] Ж, *перéжіток*, *пережітковий*, *пережіточний*, *підживати* «гоїтися; здобувати; перебувати», *піджіва*, *піджівлювач*, [*піджілий*] «старечий» Нед, *поживати* «їсти», *пожіва*, *поживління* «їжа», *пожівок* «тс.», *пожилець*, *пожиліця*, *пожітки*, *пожіток* «користь», *пожиття* «співжиття; прожиття», *поживний*, [*пожітний*] «поживний» Нед, *пожіточний* «корисний», *приживалка*, *приживаність*, *прижілий*, *прижітний*, *прижиттєвий*, *прижиттьовий*, *проживатися* «бідніти», *прожіток*, *прожиття*, *прожітний*, *прожиткєвий*, *розживатися*, *розжіва*, [*розжитвє*] «гарне життя», *розжіток*, *споживати*, *спожіва*, *споживач*, *спожівок*, *спожіток*, *спожиття*, *спожівний*, *спожівчий*, [*спрожіток*], *уживати*, *ужиткувати*, [*ужівок*] «користь», *ужітки* «достатки», *ужіток*, *ужиття*, [*уживальний*], *ужіваний*, *ужівчивий* КІМ, [*ужиткєвий*] «придатний до вживання», [*ужітний*] «тс.», [*ужіточний*] «корисний»; — р. *жить*, бр. *жыць*, др. *жити*, п. *žyć*, ч. *žiti*, слц. *žit'*, вл. *žić* «лікувати; жити», *žiwić so* «жити», нл. *žyś* «лікувати, видужувати», *žywiś se* «жити», болг. *живея*, м. *живее*, схв. *жівети*, слн. *živéti*, стсл. *жити*; — псл. *žiti*, *živ-*; — споріднене з лит. *gyti* «загоюватися, видужувати», *gyvūoti* «жити», лтс. *dzīt* «загоюватися, видужувати», прус. *giwa* «живе», гот. *qius* «живий», нвн. *keck* «живий, жвавий», двн. *quek*, *chesh*, днн. *quik*, дангл. *swic*, *swicu*, *sucu* «живий», дірл. *biu*, *beo* «тс.», *biad* «їжа», лат. *vīvo* «живу», дперс. *jīvā* «він живе», ав. *jvaiti*, дінд. *jīvatī* «тс.», *jīvāñ* «живий», гр. *βίωμα* «живу», *βίωω*, *ζῶ* «тс.», *δίαιτα* «спосіб життя», алб. *ngë* «сила», вірм. *keap* «живу»; іе. **g^hei-* «жити». — Шанський ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 52; Преобр. I 233—234; Holub—Kop. 445; Machek ESJĀ 728; Brückner 669; БЕР I 539—

540; Skok III 681—682; Топоров II 251—255; Fraenkel 154—155; Mühl.—Endz. I 560; Pokoņu 467—469.

житняк (бот.) «кормова трава з роду пирій, *Eragrostis*»; — р. *житняк* «тс.»; — похідне утворення від *жіто*; назва зумовлена зовнішньою подібністю обох рослин. — Див. ще *жіто*.

жіто (бот.) «*Secale L.*», *житина* «стеблина, зернина жита», [*жітище*] «житнище», [*жітник*] «селянин (у загаді)»; жук, що з'являється, коли наливається жито в колосі; житнище Л», [*жітники*] «житні пряники Я; волошки, *Centauria cyathus L.* ЛексПол», *жітниця*, *жітницько*, *жітницце*, [*житнівка*] «самогон із жита» Я, [*жітнічка*] «сорт яблук, які досягають під час жнив» Л, *житняк* «житній хліб», *жітнянка* «житня солома» Г, Ж, [*житнячки*] «хлібинки з житнього борошна» Ва, [*житівник*] «трава, що росте на мокрих луках, *Phalaris arundinacea*» Я, [*житівня*] «комора на жито та інше зерно» Я, [*жітянка*] «житня солома» Ж, [*жітельний*] «житній», [*житкий*] (*житке просо* «просо, посіяне на житниці») Я, [*житковий*] «тс.», [*житняний*] «житній», [*жітяний*] «зроблений із житньої соломи»; — р. [*жіто*] «збіжжя», бр. *жбѣта*, др. *жито* «збіжжя; хліб на корені, в снопах; багатство», п. *žyto*, ч. слц. вл. *žito*, нл. *žyto*, полаб. *zaitü*, болг. м. *жіто* «збіжжя, пшениця», схв. *жіто* «тс.», слн. *žito*, стсл. *жито* «городина, збіжжя»; — псл. *žito*, пов'язане з *žiti* «жити»; — споріднене з прус. *geits*, знах. в. *geitan* «хліб», дангл. *cīdh* «пагін, паросток», свн. *kīt* «тс.». — Шанський ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 57; Преобр. I 233; Горяев 111; Филин Происх. яз. 552—554; Machek ESJĀ 728; Holub—Kop. 446; БЕР I 548—549; Skok III 681; Топоров II 194—197. — Див. ще *жити*.

[*жіхлий*¹] «жвавий» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *живий*. — Див. ще *жити*. — Пор. *жэхлий*, *жвэвий*.

*жіхлий*² — див. *жэхлий*.

[*жихунець*] (бот.) «чистотіл звичайний», *Chelidonium majus L.*; — можливо, пов'язане з [*жегті*], *жигати* з огляду на те, що ця рослина вживається для виве-

дення (випікання) бородавок. — Носаль 235—236. — Пор. жегті.

[жйця] «ложка», [жйчка] «тс.» Вел, [жйчник] «полічка на ложки» Я; — др. лъжица, ч. lžíce, [žice], вл. lžica, нл. lžusa, полаб. lazaic (<*lžica), болг. лъжица, м. лажйца, схв. лъжица, слн. žlīca (<*lžica), стсл. лъжица; — псл. *lžica, паралельне до lъжъка «ложка»; в українській формі відпало початкове л(ъ). — Macek ESJČ 346; Hoľub—Kop. 213. — Див. ще лóжка.

жйчити, жйчати, жйчлівий — див. зйчити.

[жйчка] «червона вовняна нитка, вовняна стрічка», [жйчкувати] «нашивати» Ж, ст. жйчка (XVIII ст.); — р. [жйца, жйчка] «кольорова вовняна пряжа», бр. жйчка «червона стрічка», п. žuczka «тасьма», болг. м. жйца «нитка, дріт», жйчка «тс.», схв. жйца «пасмо; струна, дріт», слн. žica «тс.», стсл. жица; — псл. *žica; — споріднене з лит. gijà «нитка», лтс. dzija «прядиво, вовняні нитки», дінд. j(i)uā «тятива, сухожилок», ав. juā «тс.», гр. βίος «лук», кімр. gi «жила, нерв»; іе. *g^hhejə-, *g^hhī- «жила». — Фасмер II 57—58; Преобр. I 232; Младенов 167; БЕР I 549; Skok III 679—680; Трубачев Рем. терминолог. 101—102; Fraenkel 150; Specht 95; Pokorny 489. — Пор. жйла.

жйнка, жйнівá, жйнівá, жйнівáцтво, жйнівáчий — див. жонá.

[жйпнути] «причаїтися, сісти навпочіпки» Ж, [жйпнути] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з р. жйпá (вульг.) «зад», етимологічно неясним. — Фасмер II 61—62.

[жйоб] «глитай, куркуль»; — р. жйоб (вульг.); — неясне.

жйуктáти «пожадливо й багато пити», жйуктити, [жйуктити Ж, жйоктити Ж, жйюганити Ме] «тс.», [жйуктій]; — р. [жйуктáть] «жйуктити», бр. жйукціць «тс.»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне; пов'язується також (Непокупний Мовозн. 1968/6, 36) із жйуктó. — Пор. джйуклити.

жйуктó «дерев'яна посудина для зоління білизни» Г, Ж, [жйук, жйукт, жйуктá] «тс.» Я, [жйуктити] «золити в жйукті», ст. жйуктяный (XVIII ст.); — р. [жйук, жйукто], бр. жйукта (с. р.), п.

[žlukta (жйн. р.), žlukto, žlókto]; — запозичення з литовської мови; лит. žlūgtas «замочена білизна; бочка, в якій перуть білизну», пов'язане з žliūgti «мокнути», спорідненим з лтс. žlugt «танути, розчинятися», žluga «кашоподібна маса, сніг з водою, брудна рідина»; генетичні зв'язки поза балтійськими мовами непевні. — Непокупний Мовозн. 1968/6, 34, 36; Фасмер II 58; Преобр. I 234—235; Brückner 665; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 1318.

[жйльопати] «хлебтати, дудлити» Ж; — очевидно, походить від п. žlorač «тс.», спорідненого з укр. [жйльопати] «жертити» (див.).

[жймайло¹] «жмйкрут» Я; — пов'язане з жйати² (жму) (див.).

[жймайло²] «нечепура»; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з жйати, жймакати (як позначення людини в м'ятому одязі).

[жймак] «оберемок, пучок Г; макуха Ж», [жймака] «затискач», жймаки «макуха, жом», [жймаківня] «яма на жмаки», [жймакóм] «зібгано», жймакати «м'яти; жувати» СУМ, Ме, ВеУг, жймакувати «тс.»; — бр. [жймак] «оберемок; віхоть»; — пов'язане з жйати (жму); значення «жувати» в дієсловах з'явилося, очевидно, під впливом жймакати. — Див. ще жйати².

жймэня, [жймін] «жмэня» Ж, [жймінка] «тс.» Ж; — р. [жймэня], бр. жймэня, ч. žemně «жмут льону», слц. žmej «жмэня»; — псл. *žьтьпъ, похідне від žeti, žьтq «тиснути»; первісне значення «затиснене (в руці)». — Винник 82; Фасмер II 58; Трубачев Рем. терминолог. 68. — Див. ще жйати².

[жймик] «пучок» Ме, [жймикати] «м'яти, бгати»; — слц. žmukat' «тиснути, витискувати»; — утворене від дієслова жйати, жму (псл. žeti, žьтq) за допомогою суфікса -ик- (-ук-). — Macek ESJČ 591. — Див. ще жйати². — Пор. жмак, жмэня.

жмйкрут «куркуль, скнара», жмйкрутня (зб.) «куркульство», жмйкрутство; — очевидно, результат з'єднання слів жйати (жму) і крутити у формі 2 ос. одн. наказового способу: жми + крути > жмйкрути > жмйкрут. — Див. ще жйати²; крутити.

жмит, жмиток — див. жмут.

[жмінда] «скнара» Ж, [жміндавий] Ж, [жміндати] «скупитися» Ж; — бр. жмінда «скнара»; — очевидно, походить від п. žminda «тс.», утвореного за допомогою складного форманта -ind-а нез'ясованого походження від žač (žte), спорідненого з укр. жати (жму). — Brückner 662; Loš Gr. II 61. — Див. ще жати².

[жміхати] «бити, розбивати; штовхати; товкти, чавити» Ж; — експресивне утворення на основі дієслова жати (жму). — Див. ще жати².

[жмондїй] «млява, незграбна людина» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з дієсловом жатися (жміся).

[жморнути] «різко кинути»; — очевидно, результат видозміни дієслова жбурнути «тс.». — Див. ще шпурляти.

[жмук] «пучок, жмут» Л, [жмуком] «зібгано»; — слн. [žmúkelj] «брила, купа; пучок», [žmokelj] «тс.»; — похідне утворення від дієслова жати (жму), псл. žeti (žьтe), паралельне іменникові [жмак] «оберемок, пучок» і прислівникові [жмаком] «зібгано». — Куркина Етимологія 1970, 102. — Див. ще жати². — Пор. жмак.

жмурити, жмуритися, жмуритися, жмури, [жмуриця] «третя повіка» (у коня) Я, [жмурій] «людина, що постійно мружить очі» Ж, [жмурінка] «гра в хованки» Ж, [жмуркайло] «жмурій» Ж, жмурки, [жмурко] «жмурій», [жмурлівий] Ж, [пажмурки] Пі, піжмурки, пріжмур, [пріжмурки] «піжмурки» Нед; — р. жмурить, бр. жмуриць, п. žmurzyć, слц. žmúrit', схв. жмурити, слн. žmúriti; — псл. žmuriti, утворене шляхом метатези з мъuriti (пор. ч. mžourati), що є суфіксальним похідним від мъžiti «мружитися; дрімати» (пор. р. [мжить] «мружитися; куняти», бр. [мжыць] «заплющувати очі» і їх позаслов'янські відповідники — лит. migti (mingù) «заснути», прус. ismigē «(він) заснув»); пов'язане чергуванням голосних з мигати; метатеза (мъuriti > жmuriti) відбулася, можливо, під впливом жати (жму). — Шанский ЭСРЯ I 5, 295; Фасмер II 60, 617; Преобр. I

235. — Див. ще мигати. — Пор. мружити.

жмут, [жмит, жмиток] Ж, жмуття, жмуткуватий; — похідні утворення від дієслова жати (жму). — Див. ще жати².

жнець, жнівá, жнивáр, жнивáрка, жніво, жнивовище, жніця — див. жати¹.

жовна¹ (орн.) «Dryocopus martius L.; дятел, Picus L., Dendrocopos Koch; іволга, Oriolus L.», [жовна, жёлонка, жолонка ЛЧерк, джонза, джолонка]; — р. желна, бр. жаўна, п. žolna, ч. žlupa «дятел», слц. žlpa «тс.»; іволга, вл. нл. žolna, болг. жълна, м. жолна, схв. жуна «дятел», жуња, [жунá] «тс.», слн. žolna, цсл. жълна; — псл. *ž^blpa; — споріднене з лит. [gilnà], лтс. dziłpa «тс.»; — дальша етимологія висвітлюється по-різному; пов'язується з псл. *ž^bl^tь (<*g^bl^t-) «жовтий», лит. geltónas «тс.» (Шанский ЭСРЯ I 5, 281—282; Фасмер II 43; Преобр. I 226; Brückner 665); зближується також (Откупщиков 247—249; Machek ESJČ 729—730; Holub—Kop. 447; Ferienc Názv. vtákov 139) з лит. gilti (giliù) «жалити», іе. *gel-/g^l- «колоти, жалити; довбати». — Закревська Досл. і мат. III 70—71.

[жовна²] «вапнисті жоренця в шлункові рака, що відкладаються під час його линяння» Я, [жовни] (мн.) «тс.» Я; — неясне; може бути зіставлене з жовно і з жорно.

жовнір (іст., діал.) Г, Ж, [жовняр, жовнярін Я, жовняріна Я, жомнір Ж, жовнірство, жовнірица, жовнірувати], ст. жолнере (мн., 1389), жолниревь (1439), жовнѣрѣ (XVIII ст.); — р. заст. жолнѣр, бр. жаўнѣр; — запозичення з польської мови; п. żołnierz < żołdnierz, як і ч. žoldněř, слц. žoldnier, походить від сви. soldenæge «найманець, найманий солдат», яке зводиться до фр. ст. solde «плата» (від назви монети, що походить від лат. (nummus) solidus «тверда (монета)». — Дзензелівський R K J LTN 15, 129; Фасмер II 61; Hüttl-Worth 19; Brückner 665; Machek ESJČ 730. — Див. ще солідний. — Пор. жилляр, жолд, солдát.

жовно «хвороблива пу хлина на тілі; мускул на вилиці», мн. жовна, жовни

«тс.», [жовна́к] «золотушна пухлина» Ж, [жовнелъ] «пухлина залоз на шиї» Я, [жонви, жонови] «тс.» (мн.) Ж, жовна́стий, [жовнува́тий, жонова́тий Ж]; — р. желва́к, [жолвь, желвѣй], бр. жаўла́к, ч. žlupa «золотуха», слн. želva «залоза»; — очевидно, псл. *ž^hlva; — споріднене з лтс. dzelva «здуття на шкірі»; пов'язане, мабуть, з псл. *žely «черепаха» (Фасмер II 41); зіставляється також (Трубачев ВСЯ II 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 280—281) з псл. *golva «голова», *želza «залоза», *želzo «залізо».

ЖОВТЕНЬ, *жовтеня́* — див. **ЖОВТИЙ**.

ЖОВТЄЦЬ (бот.) «Ranunculus L.», *жовтцєві*; — пов'язане з *жовтий*; назва зумовлена жовтим кольором цвіту рослини. — Вісюліна—Клоков 118, 123. — Див. ще **ЖОВТИЙ**.

ЖОВТИЙ, *жовклий, жовта́вий, [жовтля́вий], жовтува́тий, жовтя́вий, жовтяні́чний, [жовтя́стий], [жовкля́к] «жовтяк», [жовпля́к] «тс.» Л, [жовта́чка] «жовтяниця», [жовта́ня] «корова жовтої масті» Я, [жовтві́ля] «жовта фарба для крашанок» Ж, *жовтеня́, жовтень* «десятий місяць року; жовта фарба», *Жовтень*, *жовтізна́*, [жовті́ло] «жовта фарба», *жовтина́*, [жовті́нець] «чобіт із жовтого сап'яну», *жовті́нка* «жовта пляма; жовтуватий відтінок», [жовті́нник] «вид трави» Я, [жовті́льниця] «жовтяниця», *жовтість*, [жов́тка] «жовта фарба», [жовткови́на] «жовток», [жовтля́к] «жовтяк» (про огірок), *жовто́к*, [жовту́рка] (орн.) «вівсянка, Emberiza citrinella L.» Ж, [жовту́лька ВеБ, жовту́шка Л, жовту́шка ВеБ] «тс.», *жовту́ха* «жовтяниця; [жовта земля Ж]», *жовтя́к, жовтяні́ця* (мед.), *жовтя́нка* (спец.), [жовть] «жовтизна Я; жовч», *жовч*, [жовчі] «нутрощі риби або птаха» Я, [жовчо́к] «жовток», [жовчу́к] «тварина жовтого кольору» Я, [жолква́] «болотяна рослинність жовтого кольору» Я, [жолото́к] «жовток» ВеБ, [жіпля́к] «жовтий огірок» Ж; [жовкні́ти] «жовкнути», *жовкнути*, *жовті́ти, жовті́ти, жовті́шати, безжов́чя* «жовчна недостатність», *дожовтне́вий, зажовка́ти, зажовклий, пережовклий, пожовклий, пожовтілий, пожовтне́вий, [пожовтя́вий]* «жовтува-*

тий», [пожов́тка] «жовта фарба», *прижовклий*, [прижов́тий] «жовтуватий», *прижовка́ти, прижовкти, прожовклий, прожовть, прожовкнути*; — р. жёлтый, бр. жоўты, др. жьлтыи, п. žółty, ч. žlutý, слн. žltý, вл. нл. žolty, болг. жълт, м. жолт, схв. жу́т, слн. žolt, стсл. жлѣтъ, жлѣтъ; — псл. *ž^hl^hť; — споріднене з лит. geltà (мед.) «жовтяниця», geltas, geltonas «жовтий», gelšvas «жовтявий», лтс. dzeltens «жовтий», прус. gelatynap «тс.», двн. galla «жовч», нвн. Galle «тс.», лат. fel, fellis «жовчний міхур, жовч», flāvus «золотавий, жовтий», гр. χόλος, χολή «жовч»; іе. *ghel- «жовтий; зелений; сірий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Фасмер II 43—44; Преобр. I 226; Brückner 665—666; Machek ESJČ 730; БЕР I 563—565; Skok III 689; Топоров II 198—199; Fraenkel 145; Walde—Hofm. I 473—474; Pokorny 429—431.

[**ЖОВТИК**] (ент.) «лимонниця, Goperteguh ghamni» Ж; — похідне утворення від *жовтий*; назва зумовлена лимонно-жовтим забарвленням самців цього метелика. — БСЭ 23, 533; Urania Tierg. Insekten 602. — Див. ще **ЖОВТИЙ**.

ЖОВТІЛО (бот.) «роман фарбувальний, Anthemis tinctoria L.»; [жовті́льниця] «скабіоза, Scabiosa arvensis», [жовту́х] «сонцепвіт, Helianthemum vulgare» ВеНЗн, [жовту́шка] «цмин, Helichrysum arenarium (L.) DC.; кульбаба, Taraxacum L. Ж», [жовту́шка] «тс.» Ж, *жовту́шник* «Erysimum L.», *жовтяні́ця* «Chrysosplenium», [жовто́чниця] «тс.», [жовтя́нка] «підмаренник справжній, Galium verum L.» Пі; — р. желту́шник «Erysimum; [жовтило, Anthemis]», [желту́шка] «жовтило», бр. жаўту́шнік «Erysimum», [жаўту́шка] «тс.», ч. заст. žluténik «жовтяниця, Chrysosplenium», [žlutník], схв. žutina «тс.»; — похідні утворення від *жовтий* (псл. *ž^hl^hť); назви рослин зумовлені кольором квіток (пор. р. желтый цвет «роман фарбувальний», схв. жу́та рада, жу́ти жармен «тс.», жу́то смілье «цмин»). — Вісюліна—Клоков 275, 304, 319, 324; Носаль 162; БСЭ 38, 406; Словн. бот. 206; Machek Jm. rostl. 98; Симоновић 38, 225, 226. — Див. ще **ЖОВТИЙ**.

жовтогарячий «яскраво-жовтий, оранжевий»; — очевидно, калька п. *žółtogařasy, gogařořółty* «тс.», утвореного з прикметників *žółty* «жовтий» і *gogařasy* «гарячий; яскравий». — Див. ще **гарячий, жовтий**. — Пор. **жарий, червоногарячий**.

[**жовтогарячка**] (бот.) «цимин пісковий, *Helichrysum aenearium* (L.) DC.»; — похідне утворення від *жовтогарячий*; назва зумовлена кольором листочків обгортки суцвіття цієї рослини. — Вісюліна—Клоков 324. — Див. ще **жовтогарячий**.

[**жовтожар**] «оранжевий колір»; — складне утворення з основ прикметника *жовтий* та іменника *жар*, паралельне до *жовтогарячий*. — Див. ще **жар, жовтий**.

[**жовторуз**] (орн.) «вівсянка жовтогруда, *Emberiza citrinella* L.» Ж, [*жовтогрузда* Ж, *жовторубок* ВЕНЗн] «тс.»; — можливо, результат видозміни форми [*жовтогрудка, жовтогрудок*] «тс.» у зв'язку з їх деетимологізацією. — Булаховський Вибр. пр. III 277.

[**жовтіох**] (орн.) «вид очеретянки, *Luscinola*»; — утворено, очевидно, від *жовтий* у зв'язку з забарвленням верхньої частини тіла цих птахів. — Воїнств.—Кіст. 303; БСЭ 19, 561. — Див. ще **жовтий**.

жовч, жовчі — див. **жовтий**.

жоден «ні один, ніякий; (діал. заст.) кожний», *жодний, жаден, жадний* «тс.», ст. *жадный* (XIV ст.), *жоденъ, жодный* (XVII ст.); — бр. *жадны* «кожний; ні один», *жадзен, жодны, жодзен* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *žaden* «ні один», ст. *žadny*, як і ч. *žádný*, слц. *žiaden, žiadny*, вл. *žadyn*, нл. *žeden* «тс.», виникло, очевидно, під впливом *každy* з **žeden*, про що свідчить нл. *žeden* і запозичене з польської мови лит. *žėdanas* «кожний; жодний»; п. **žeden* є результатом стягнення і спрощення виразу *niže + jeden* «ні(же) один»; на давнішому етапі звукосполучення *жа* (*ža, ža*) могло бути й закономірним результатом стягнення *žeje* через стадію *žē* (пор. *час* із **čēsъ* < **kēs-*, *жар* із **žērgъ* < **gēg-* та ін.); укр. *жоден* (*жодний*) або виникло пізніше з *жаден* (*жадний*) під впливом *ні один* або (що менш імовірно)

є результатом давнього розвитку виразу **ниже один*; думка про походження п. *žaden* (*žadny*) з ч. *žádný* (< **žędъпъ* (jъ)) «жадібний» (Machek ESJČS 590; Holub—Kop. 441) непереконлива. — Бевзенко 181—182; Доп. УЖДУ 4, 104—105; Трубачев ВЯ 1959/1, 28—29; Brückner 660. — Див. ще **ніже, одін**.

[**жолá**] (бот.) «земляний горіх, *Agachis hypogaea* L.» Ж; — псл. **[žela]* < **gela*; — споріднене з дінд. *golař* «куля», снн. *nnn. kolle, kol* «голова; верхня частина куща або дерева», норв. *koll* «вершина; голова; тім'я», дісл. *kollr* «кругла вершина дерева або гори; голова», що мають інший вокалізм; пов'язання з псл. **golva*, укр. *голова* (Persson Beitr. 66—67) мало ймовірно. — Фасмер I 429; Mühl.—Endz. I 596—597; Джаукян 153.

[**жолд**] «плата солдатам» Ж, Я, [*жолдак*] «найманий солдат», [*жовдак*] «тс.», [*жалдак*] «жевжик» Ва, [*жолдацтво* Бі, *жолдашня*], ст. *жолдъ* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. *żold*, як і ч. слц. *žold*, походить від свн. *solđ* (нвн. *Sold*) «плата за службу», яке через фр. ст. *solde* «плата» (від назви монети) пов'язується з іт. *soldo* «тс.», що походить від лат. (*punius*) *solidus* «тверда (монета)». — Brückner 665; Machek ESJČ 730; Kluge—Mitzka 714; Lexner 202; Dauzat 671—672; Walde—Hofm. II 472. — Див. ще **солідний**. — Пор. **жилляр, жовнір, солдат**.

жолоб, [*жоліб, жолуб* Ж], *жолобина, жолобінка, жолобиця, жолобніця* Г, Ж], *жолобкуватий, жолобуватий, жолобчастий, жолобчатий, жолубчастий, жолуб'яний* Ж], *жолобити, жолобитися* «вигинатися, кривитися», [*віжолобок*] «ривчак» Ж; — р. *жѣлоб*, бр. *жѣлаб*, др. *жѣлобъ*, п. *žlob*, ч. *žlab*, слц. *žl'ab*, вл. нл. *žlob*, болг. м. *жлеб*, схв. *жлѣб*, слн. *žléb*, стсл. *жлѣвъ*; — псл. **želbъ*; — загальноприйнятої етимології не має; вважається спорідненим з гр. γλάφω «видовбуваю, видряпаю», що виводиться від іє. **gel-bh-*; викликає сумнів пов'язування з гр. δελφός «утроба матері» (Hirt ВВ 24, 258), свн. *klam* «корч, спазм» (Štrekelj AfSIPh 27, 71), *глибокий* (Holub—Kop. 447; Holub—Lyer 524), а та-

кож з дісл. *golf* «порожнина посудини; підлога; відгороджене місце» (Фасмер II 43, 61; Преобр. I 226; Machek ESJČ 729; БЕР I 549—550), що передбачає початкове *gh-. — Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Skok III 549—550; Persson Beitr. 77.

[жолобнік] (ент.) «червиця, шашіль, *Sirex L.*» Ж; — похідне утворення від *жоблоб*; назва зумовлена тим, що ці комахи вигризають у деревині довгі ходи, схожі на жолоби. — УРЕ 16, 263. — Див. ще *жоблоб*.

[жоломіга] (жарт.) «vulva»; — очевидно, пов'язане з [жоломія] «сопілка»; сумнівна думка (Шелудько 31) про зв'язок з нвн. *Schamglied* «статевий орган». — Див. ще *жоломія*.

[жоломія] «сопілка», заст. *жоломійка*, [доломія] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *szalataja* «тс.», [szolotajel] (мн.) «скрипка», як і ч. *šalmaj* «сопілка», ст. *šalmějě*, слц. *šalmaj* «тс.», походить від свн. *schal(e)mi(e)* (нвн. *Schalméi*) «сопілка, дудка», яке через посередництво фр. ст. *chalemie* «тс.» зводиться до сгр. *καλαμαία* «сопілка, дудка з очерету», пов'язаного з гр. *καλαμος* «очерет, тростина, стебло», спорідненим з укр. *солóма*. — Шелудько 30; Brückner 540; SW IV 560, 646; Machek ESJČ 601; Kluge—Mitzka 633; Frisk I 760—761. — Див. ще *солóма*.

жолбнка — див. *жобнá*¹.

[жолбпати] (вульг.) «жертити»; — п. *žlopać* «хлебтати, жадібно пити», слн. *žlampáti* (<*žlapati), *žlempáti* (<*žlepati) «тс.»; — псл. *želpati; — споріднене з двн. *quellan* «бити джерелом», нвн. *quellen* «тс.», дінд. *gálati* «капає, стікає», гр. *βαλανεῖον* «купання»; іє. *g^hel- «капати; кидати», до якого в слов'янській формі приєднано елемент -р-, що є, очевидно, давнім каузативним суфіксом, як у дінд. *sthā-p-aya-ti* «зупиняє»; в такому разі первісне значення псл. *želpati було «вливати, змушувати стікати (в себе)». — Kluge—Mitzka 574.

[жолудок] «шлунок» Ж, Л; — р. *желудок*, др. *желудъкъ*, п. *žoládek*, ч. *žaludek*, слц. *žalúdok*, вл. нл. *žolđk*, болг. *желудък*, м. *желудок*, схв. *желудац*, слн. *želódec*, стсл. *желждъкъ*; — псл.

*želóďкъ; — дальші зв'язки неясні; може бути споріднене з лит. *skilándis* «сичуг», гр. *χολάδες* «кишки, нутроці» або з двн. *kēla* «горло», нвн. *Kehle*, лат. *gula* «тс.», дінд. *jalūkā* «п'явка», перс. *zelū*, *zālū* «тс.», дірл. *gelim* «поглинаю, пожираю»; менш вірогідні зближення з *жоблудь* (Brückner 665), дангл. *glitriap* «ковтати» (Holthausen AeWb. 132), гот. *kilþei* «утроба матері» (Mikkola BB 21, 224). — Шанский ЭСРЯ I 5, 282—283; Фасмер II 44; Преобр. I 227; Machek ESJČ 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 534; Младенов 165; Skok III 675—676.

[жолудянка] (зоол.) «морський жолудь, баянус, *Balanus*» (вид молюска) Ж; — назва походить від *жоблудь* за подібністю форми тіла цього молюска до жолудя; можливо, це калька лат. *balanus* «тс.», букв. «жолудь». — УРЕ 9, 374; БСЭ 16, 207. — Див. ще *жоблудь*.

жоблудь, *жолуддя* (зб.), [жолудик] «жолудь» Ме, *жолудістий*; — р. *желудь*, бр. *жоблуд*, др. *желудь*, п. *žoládz*, ч. *žalud*, слц. *žalud'*, вл. *žolđz*, нл. *žolž*, полаб. *zelóđ*, болг. *желѣд*, м. *желад*, схв. [желуд], слн. *želod*, псл. *желждъ*; — псл. *želóď < *g^helandis; — споріднене з лит. *gilė*, лтс. *zīle*, [dzilė], прус. *gile*, лат. *glāns* (род. в. *glandis*) «тс.», дінд. *gulaḥ* «жолудь; penis», гр. *βάλανος* «жолудь», вірм. *kaḥin* «тс.»; іє. *g^hel- «дуб»; припускається зв'язок з іє. *g^helē- (і *g^herə-) «жертити» (Holub—Kop. 442; Holub—Lyer 522); пов'язання з гр. *βάλλω* «падаю» (Шанский ЭСРЯ I 5, 283; Specht 173) викликає сумнів. — Фасмер II 44—45; Преобр. I 227; Brückner 665; Holub—Lyer 521—522; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 721—722; БЕР I 533—534; Skok III 675; Бернштейн Очерк 1974, 266—267; Топоров II 234—235; Mühl. — Endz. I 556; Fraenkel 151; Walde—Hofm. I 604—605; Frisk I 213; Pokorny 472—473.

жонá (рідк.) «дружина; жінка», [женá] «жінка» Ж, [женіло] «хлопець, якому час одружуватися», *женіух*, *женихівство*, *женишіна* «один із двох закоханих», *женищина*, [женячка] «одруження», [жінва] (зб.) «жіноцтво», *жінка*, *жінота*, [жінотва], *жіноттво*, [жіночник] «ба-

бинець» Ж, [жінóщина] (зб.) «жіноцтво», [жоні́х, жонóта Г, Пі], [жонóха] «жінка», [женихлі́вий, женишилі́вий], жінóцький, жінóчий, жінóчний, жінчин, жонáтий, жєні́ти, женихáтися, [жонóвáти] «бути заміжною жінкою» Я, [безжéнець, безжéнство] Я, [нежонáч] Л; — р. болг. жєнá, бр. жонка, др. жєна, п. žopa, ч. слц. žєпа, вл. нл. žopa, м. жєна, схв. жєна, слн. žєпа, стсл. жєпа; — псл. žєпа (<*gepā); — споріднене з прус. gepo «жінка», гот. qipō «жінка», qēps «дружина», двн. quepa «жінка», днн. quāp «дружина», quepa «тс.», англ. queen «королева», дангл. cwēp «жінка», дірл. bep «дружина», ав. gēpā-, үepā, үпā «жінка, дружина», дінд. jāni- «жінка», gnā «богиня», гр. γυνή «жінка», беот. βανá, тох. А šān, тох. В šāna «тс.», вірм. kíp «жінка, дружина»; іє. *g^hepā «жінка»; питання про дальші етимологічні зв'язки (зокрема, з коренями іє. *g^hep- «родити» або *g^hep- «приходити») остаточно не висвітлене. — Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Фасмер—Трубачев II 46; Преобр. I 228; Holub—Kop. 444; Holub—Lyer 522; Machek ESJČ 725; БЕР I 535—536; Skok III 677; Трубачев Терм. родства 105—110; Топоров II 207—210; Рокотну 473—474.

жонглёр, жонглёрство, жонглювáти; — р. жонглёр, бр. жанглёр, п. žongler, ч. слц. žonglér, болг. жонгльор, м. жонглер, схв. жонглёр, слн. žonglêr; — запозичення з французької мови; фр. jongleur «жонглер, штукар» (під впливом фр. ст. jangler «базікати») є назалізованою формою від фр. ст. jogleog «менестрель; штукар, фокусник, балаганний закликальник», що походить від лат. joculātor «жартівник, забавник, дотепник», утвореного від jocus «жарт, дотеп, жартівлива пісня, розвага, гра», спорідненого з брет. iez «мова», двн. jēhan «говорити», jīht «визнання», bi-jīht «сповідь», нвн. Beichte «тс.». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 61; Dauzat 420; Walde—Hofm. I 716.

Жорж, Жóра; — р. болг. Жорж; — запозичення з французької мови; фр. George походить від грецького Γεώργιος (>лат. Geōrgius) «Георгій». — Илчев 205;

Dauzat Dict. des poms 288. — Див. ще Геóргій.

жоржіна (бот.) «Dahlia Cav.»; — р. георгі́н, георгі́на, п. georginia, ч. jířina, слц. слн. georgína, болг. гергі́на, м. ğур-гина, георгі́на, схв. георгі́на; — походить від нвн. Georgíne «жоржина», утвореного (1801 р.) від прізвища петербурзького ботаніка акад. І. Георгі (Georgi); майже скрізь у слов'янських мовах фонетичне оформлення назви квітки пристосоване до вимови імені Геóргій: українська звукова форма, можливо, виникла під впливом імені Жорж. — Фасмер I 402; Machek ESJČ 227; Kluge—Mitzka 119—120. — Див. ще Жорж. — Пор. георгі́нія.

[жорілка] «кільце із сплетеної лози, що править за нашійник для телят, а також за зав'язку на воротах»; — р. [жерёлок] «нашійник для телят; намисто», [ожерёлок] «тс.», ожерёлье «намисто; (ст.) комір»; — очевидно, виникло з первісного *ожорілка (пор. город < огород тощо); пов'язане з др. жерело «горло, гирло» (пор. також р. [жерёло] «горло, паща»), від якого утворено й укр. джерёло́, [жерёло́]. — Фасмер II 48, III 124—125; Преобр. I 229—230. — Див. ще джерёло́.

[жорло] «русло річки» Ж; — результат видозміни слова жерло́; наголос на першому складі з'явився, можливо, під впливом горло. — Див. ще жерло́. — Пор. джерёло́.

жёрно, [жёрно] Ж, жёрна (мн.) «ручний млинок», [жорна́к] «частина ручного млинка» Ж, [жорна́тка Ж, жорні́вка] «тс.», [жорник] «маленький млиновий камінь» Я, жорнові́к, [жорня́к] «камінь для жорен» КІМ, жорє́нний, [жернувáти] «молоти» Ж, [жорна́ти, жорнувáти] «тс.» Ж; — р. жёрнов, бр. жорны, др. жьрновъ, п. žarпа, ч. žєрнов, слц. žarнов, болг. жёрка «водяний млин, млин», схв. жрваъ «жорно, ручний млинок», слн. žřnev «тс.», стсл. жръмы; — псл. *žřпу, род. в. *žřпъве; — споріднене з лит. gįrnos «жорна», лтс. dziřpas «ручний млинок», dziřpavas «млин», прус. gįrnoywis «жорно», гот. (asilu) qaįrpus «(ослячий) камінь, жорно», дісл. kverp «ручний млинок», двн. kuєpa, curp «тс.», дірл. bró «жорно», кімр. bre-

пап «ручний млинок», дінд. grāvan «камінь для вичавлювання соми», вірм. eḡkap «млин»; іє. *g^her- «важкий, тяжкий». — Шанський ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 49—50; Преобр. I 230; Brückner 662; Holub—Kop. 444; Младенов 166; БЕР I 537; Skok III 685—686; Топоров II 245—247; Fraenkel 153—154; Specht 94—95; Pokorny 476—477.

[жорст¹] «жердка в хаті для навішування одягу» Я, [жорость] «колода, що вживається для зв'язування річкового плоту», [жорост] «жердина, на якій укріплюють у церкві хрест» Я;— р. [жерздь] «товста жердина», [жерсть, жересть] «тс.»;— очевидно, результат видозміни основи [жердь]; характер формальних змін не цілком ясний; р. півд. [жорость] «товста жердина» е, мабуть, українізмом. — Фасмер II 50. — Див. ще жердь.

[жорст²] (бот.) «бутень, Chaerophyllum L.» Ж, [жерест] «жостір, Rhamnus L.» Мак;— р. [жéрест] «жостір»;— псл. [*ž^hstь] < *ghirstos;— очевидно, як і жостір, споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghrstih «дикий кабан, вепр»; обидві рослини колючі, жорсткі. — Фасмер II 48—49; Machek Jm. rostl. 145; Вісюліна—Клоков 242. — Пор. жостір.

жорствá «гравій, щєбінка», [жерствá, жорствáиння, жорост Я] «тс.»;— р. (зах.) [жерствá, жерствá], бр. жарствá;— псл. *ž^hstь;— при допущенні чергування задньопіднебінних можлива спорідненість з ав. zarstva- «камінь», а також з гр. χεράς, род. в. χεράδος «змішаний з камінням та піском струмок», χεράδος «рiнь»; пов'язання з лит. žiēzdros, žiēgžros (Mikl. EW 410) неможливе. — Фасмер II 50; Petersson AfSIPh 34, 380.

жорсткий, жорстóкий, жорсткiсть, жорстóкiсть, [жорстóчність, жорстóкоці Я];— бр. жорсткі;— результат видозміни др. жестъкъ, жестокъ, можливо, під впливом слова шорсткий. — Див. ще жесткий.

жостір (бот.) «Rhamnus L.», [жéстер, жéстиль ВеБ, жостеліна Я, зостиль Мак] «тс.», [жость] «бирючина, Ligustrum vulgare L.»;— р. [жéстер] «жос-

тір», [жесть, жбстер], бр. жасцёр «тс.», болг. [жéшля, жéщель] «клен», схв. жéсте, жéстика «чорноклен»;— споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghrstih «дикий кабан, вепр»; праслов'янська форма в її стосунку до псл. *ž^hstь, *žerstь, укр. [жорст, жерест] «тс.» не зовсім ясна; пов'язується (Топоров II 179—180) з [жесткий], псл. žestъкъ. — Фасмер II 48—49; Вісюліна—Клоков 198; Machek Jm. rostl. 145; БЕР I 539; Младенов 166; Топоров II 178—180. — Пор. жорст².

[жбхлі] (присл.) «тільки один раз» Ж;— неясне.

жрець, [жерць] Пі, жрiця, жрiцтво;— р. болг. м. жрец, бр. жрѣц, др. жьрьць, ч. слц. žгес (з рос.), схв. жрѣц, слн. žгес, стсл. жьрьць;— псл. *ž^hgьсь, утворене від того самого кореня, що й *ž^hgьtva «жертва». — Шанський ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63; Holub—Kop. 444, 447. — Див. ще жéртва.

[жубеліти] «густи, дзижчати» Ж, [жубовіти, жубоніти Ж] «тс.»;— звуконаслідувальні утворення, паралельні до жєбоніти.

[жубелиця] (ент.) «гнойовик, Scargabaeus stercorarius L.»;— неясне; можливо, пов'язане з [жубеліти] «густи, дзижчати».

[жуберниця] «жабуриння» Ж, [жбурь] «тс.» Бі;— слц. žubrienka «пуголовок»;— очевидно, результат видозміни форми жабурiннiя чи якогось її варіанта. — Див. ще жáба.

жувати, [жовати, жути] Ж, жованка, [жованик] Дз, жувальце, [жувачка] Ж, жуйка, жувальний, жуїний;— р. жевать, бр. жавáць, др. жьвати, п. žuć, žwać, ч. ст. žvátі, слц. žuvat', žut', вл. žwać, žuć, нл. žuś, полаб. žavat, болг. преживям «пережовувати» (про жуйних тварин), схв. жвáтати, слн. žvéciti «жувати», žvále «вудила», стсл. жьвати;— псл. *žvati;— споріднене з лит. žiáunos «зябра; [щелепи]», лтс. žaūpas «тс.», žaupāt «потроху їсти», дісл. tyggia, tyggva, дангл. sēowan (англ. chew), двн. kiowan «жувати», нвн. kauen «тс.», тох. А В śwā- «їсти», перс. jāvīdān «жувати», вірм. kiv «деревна (первісно жувальна) смола»; іє. *gīeḡ- «жувати». —

Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 39—40; Преобр. I 224; Brückner 667; Machek ESJČ 732; Holub—Kop. 448; Младенов 164; Skok III 689—690; Бурлакова ВСЯ VI 55; Fraenkel 1302—1303; Kluge—Mitzka 359; Pokorný 400. — Пор. **жва́кати**, **живи́ця**.

[жугá] «чвари, незгоди»; — р. [жéга, жóга] «метушня, лайка; прочухан, биття»; — неясне; можливо, пов'язане з [жегти́] «палити».

жугáстро — див. **джугáстро**.

жу́желиця (ент.) «жук родини Scarabidae; вид мух»; — р. *жу́желица*, бр. *жу́жаль*, др. *жу́жель* «жук, Scarabaeus», *жу́желица* «черв'як», ч. *žízala*, *žoužel* «хробак», слц. *žízala*, *žúzala* «тс.», вл. *žučelica* (вид комахи), схв. *жу́жак* «черв'як», слн. *žučelka* «комаха», стсл. **жоу́желица** «черв'як»; — псл. *žučelica* < *žučelika; — звуконаслідувальне утворення від редульованої основи *жу-* (за Міклошичем, від **жузг-*) із значенням «густі, дзижчати»; малоімовірно пов'язання (Berneker IF 10, 156) з дінд. *guŋjati* «дзижчить, бурчить». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63—64; Преобр. I 236; Holub—Kop. 446; Mikl. EW 412. — Пор. **жук**.

жу́жіль «шлак», *жу́желиця*, [жу́жель, жу́жельце́ Ж] «тс.», [жу́желитися] «давати нагар»; — р. *жу́желица*, бр. [жу́жаль] «шлак; рідка грязь», п. *žučel* «тс.», слц. *žúžol'* «вугілля», [žúžel', žuh] «тс.»; — неясне; можливо, утворилося від звуконаслідувальної основи *жу-* «густі, дзижчати», бо шлак сичить і видає тріскіт; пов'язувалося також (Горяев III) з *жу́жа* «вогонь». — Фасмер II 64; Brückner 668. — Пор. **жу́желиця**.

жу́жмити «бгати», *жу́жмом* «зібгавши, безладно»; — р. [жу́жма] «достаток»; — очевидно, утворене від псл. [*žučьтъ], іменника, що походить від балто-слов'янського кореня **geug-* «щось овальної форми; горбок, шпиль»; — споріднене з *гу́ля* «гуля», р. [гу́гля] «гуля, жовно», п. *guga* «гуля», лит. *gaūgas* «гірська верховина», *gūnkla* «жовно, наріст», *gugà* «пагорок»; менш обґрунтоване пов'язання (Фасмер II 64) із звуконаслідувальними р. *жу́желиця*, *жу́жжать* з припущенням первісного зна-

чення «кишіння (комах)». — Ільїнський ЗІФВ 21—22, 3; Буга РФВ 67, 239; Persson Beitr. 938.

жук, [жука́н] «Scarabaeus» Ж, [жуко-вэ́ць] «Gamusus coleoptratorum» Ж, [жу-кóвка] «Tetyra scarabaeoides» Ж, [жу́х] «жук-гнойовик, Geotrupes stercorarius L.» ВеБ, *жу́ченя*, *жу́чиха*, [жу́чки] «гатунок намиста» Я, [жу́чок] «ланка в ланцюгу» Я, *жу́кува́тий* «дуже смаглявий», [пожу́чниця] (ент.) «акар жучний, Ascarus coleoptratorum» Ж; — р. бр. *жук*, др. *жукъ*, п. *žuk*, ч. *žukati* «дзижчати, густі», вл. *žuk*, полаб. *zeuk* «гнойовик»; — утворення від звуконаслідувальної основи *жу-* (<**geu-*); можливо, споріднене з *гук* (Berneker IF 10, 156). — Шанский ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 64; Преобр. I 236—237; Brückner 667. — Пор. **гук**¹.

[жуко́вина] «перстень з каменем» Ж; — р. [жуко́вина] «блискучий камінь або скло в персні», [жуко́віна] «перстень з печаткою», бр. [жуко́віна] «перстень», др. *жуковина* «перстень з каменем в оправі»; — неясне; можливо, пов'язане з *жук*. — Фасмер II 54, 64. — Див. ще **жук**.

[жу́лидик] «зернина кукурудзи» Мо; — неясне; можливо, виникло як фонетичний варіант слова *жолу́дик* «жолудь»; назва могла бути зумовлена зовнішньою схожістю.

жу́лик, *жу́льман*, *обжу́лювати*; — бр. *жу́лік*, ч. *žulík*; — запозичення з російської мови; р. *жу́лик* у блатному жаргоні має значення «учень злодія; гострий ніжик»; друге значення, мабуть, первісне; пов'язується з болг. *жу́ля* «здираю шкіру, дряпаю», схв. *жу́лити* «здирати шкіру, лущити», слн. *žuliti* «посилено терти, жувати», а також схв. *гу́лити* «дерти», яке Младенов (РФВ 68, 383) пов'язує з укр. *гу́лий*, вірм. *gul* «тупий, обрізаний»; існує також думка (Шанский ЭСРЯ I 5, 298), що р. *жу́лик* є похідним від [жу́ль] «злодій, шахрай», яке пов'язується з [жу́лити] «привласнювати чуже», [жу́ля] «скнара; охочий привласнювати чуже». — Фасмер II 65; Преобр. I 237; Младенов 168. — Пор. **гу́лий**¹.

[жу́лфа] «сік із конопляного насіння» Мо; — запозичення з молдавської або ру-

мунської мови; молд. *жу́лфэ* «товчене конопляне насіння з медом», рум. *júlfă*, [jufă] «тс.» походять від уг. [zsfal], що виводиться від нвн. [supfel] «суп», [suf, sauf], пов'язаного з свн. *sūfe* «тс.», похідним від *sūfen* «сьорбати; пити; їсти ложкою». — СДЕЛМ 141; DLRM 438; MNTESz III 1226; Bárczi 483; Tamás 483; Kluge—Mitzka 627. — Пор. суп.

[жулявка] «щучка» Ж, [жаглявка] «тс.» Ж; — можливо, утворене від неясвідченого *жул, що могло бути пов'язане з п. *žul* «намул».

[жумрати] «уминати, жувати», [жумрити] «тс.»; — р. [жубрить] «жувати», [жубреть, жуборить], ч. *žumlat* «тс.»; — неясне; зіставляється з лит. *žiaũberoti* «гризти по-конячому» (Фасмер II 63; *Būga RR III 659*).

[жу́па¹] «соляна копальня», [жупище], [жупник] «управляючий жупи», [наджупник] «тс.» Ж; — р. [жупа], п. *žura*, стел. жоупиште «могила»; — пел. *žura < *geur-; — споріднене з гр. *γύλη* «гніздо, кубло», ав. *gufra* «глибокий; прихований, потаємний», дінд. *guptáñ* «потаємний», свн. *kobe* «клітка, хлів», нвн. *Koben* «притулок, сховище», дісл. *kofi* «хатина, курінь», пов'язаними з іе. *gour- «робити склепіння; видовбувати; ховати, рятувати». — Фасмер II 65; Преобр. I 237; *Brückner 667—668*; *Machek ESJČ 731*; БЕР I 559; Младенов 168; *Kluge—Mitzka 386*.

[жу́па²] «область, округа», [жупан] «начальник жупи», [наджупан] «тс.» Ж, [наджупанство] Ж; — р. ст. *жу́па* «селище, село», п. *žuraп*, ч. слц. вл. *žura* «область», нл. *žura* «окружний гарнізон», болг. *жу́па*, *жупан*, м. *жу́па*, схв. *жупа*, слн. *žura*; — можливо, слово того самого походження, що й *жупа* «соляна копальня»; Фасмер припускає, що *жу́па* «область», засвідчене в Густинському літописі (1611 р.), яке він помилково вважає давньоруським (Фасмер II 65), і семантично близькі слова слід відділяти від *жу́па* «копальня» і пов'язувати з дангл. *géar* «просторий, місткий», гот. *gawī* «округа» (нвн. *Gau* «тс.»). — *Machek ESJČ 731*; БЕР I 559; *Skok III 687—688*. — Пор. жу́па¹.

[жу́па³] «куль соломи (для покрівлі)», [жупніок] «сніп», [жупити] «крити кулями соломи»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *zsúr* «оберемок (в'язка) соломи» походить від свн. *schour* «тс.» (нвн. *Schober* «купа снопів, соломи або сіна»), пов'язаного з двн. *scubil* «жмут волосся або соломи». — Дзендзелівський *St. sl. X 1—2, 91*; *MNTESz III 1228*; *Bárczi 348*; *Kluge—Mitzka 674*.

жупан, жупаніна, [жупання], [жупиця] «жупан» Я, ст. *жупанъ* (XVI ст.); — р. бр. *жупан*, п. *žuraп*, ч. слц. вл. *žuraп*; — запозичено з італійської мови, можливо, за посередництвом польської; іт. *giubbone* (*giurpone*) «селянський каптан» є аугментативом від *giubba* (*giurpa*) «куртка», що походить від ар. *ğubbah* «верхній одяг із широкими рукавами»; менш вірогідна думка (*Mikl. EW 413*) про те, що першоджерелом цього слова є слат. *juva*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 66; Преобр. I 237—238; *Brückner 668*; *Holub—Kop. 448*; *Dauzat 422*; *Kluge—Mitzka 334*. — Пор. шуба, юпка.

жупел «кипляча смола; сірка, що горить (у пеклі); опудало»; [жупель, джупел] «тс.» Ж; — р. бр. болг. *жупел*, др. *жупелъ*, схв. [žvèpell], слн. *žvéplo*, *žéplo*, *župlo* «сірка», стел. жоупель; — через старослов'янську мову запозичено з германських, найвірогідніше, давньоверхньонімецької; двн. *swēbal* «сірка», *swēual*, гот. *swibls*, снн. *swevel*, дангл. *swēfl*, нвн. *Schwefel* споріднені з лат. *sulpr(h)ur* «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 298—299; Фасмер II 66—67; Преобр. I 238; БЕР I 560; Младенов 168; *Skok III 690—691*; *Kluge—Mitzka 691*. — Див. ще сульфат.

[жупеня] «страва з кукурудзяних круп і квасолі» Ж; — можливо, походить від п. [žura] «юшка, суп», що є діалектним варіантом слова *жу́ра* «тс.».

[жупляк] «жовтий гіркий огірок, жовтяк» Ж; — результат діалектної видозміни звукової форми [жовпляк] «тс.» — Див. ще жобтий.

жур «кисла страва з вівсяного борошна», [журавік Л, журина, джур] «тс.»; — бр. [жу́р, журы́ха] «тс.», п. *žur* «кисла

юшка», ч. вл. нл. žug «тс.», ч. žour «кисле тісто», слн. žug(a) «сироватка»; — походить від двн. sūr (нвн. sauer) «кислий», свн. sūr «кисле тісто», спорідненого з псл. syrъ, укр. *сирій*. — Шелудько 31; Трубачев Slavia 29, 16; Фасмер — Трубачев II 67; Brückner 668; Machek ESJČ 731; Valčáková Et. Brun. 132—133; Kluge—Mitzka 626. — Див. ще *сирій*.

жу́ра, *жура́шин*, *жури́м* — див. **джу́ра**.

[**жура́бки**] «вовняні шкарпетки»; — р. [*жура́пки*, *джура́пки*, *шура́пки*] «перські кольорові з візерунками шкарпетки», болг. *чора́п* «панчоха, шкарпетка», м. *чорап* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. çorap (çorabı) «панчоха, шкарпетка» походить від ар. ġurāb «панчоха». — Фасмер I 511, II 68; Младенов 687.

жураве́ль, *жура́в*, [*жураве́ць*], *жура́вка*, *журавленя́*, *журавлі́ця*, [*жураві́на*], *журавлі́ний*; — р. *жура́вль*, бр. *жураве́ль*, *жо́раў*, др. *жеравь*, *жеравль*, п. žugav, ч. jeřáb, ст. žeřáv, слц. žerjav, вл. žogaw, нл. žogawa, болг. м. *же́рав*, схв. *жедрѧл*, *жедрѧо*, *жедрѧв*, слн. žerjav, псл. **же́равль**; — псл. *žeravъ; — споріднене з лит. gėrvė, лтс. dzėrve, прус. gerve, лат. grūs, гр. γέρανος, двн. kranich (нвн. Kranich), дангл. cran (англ. crane), кімр. gagan, вірм. křunk «тс.», а також дінд. jāratē «співає, кличе», двн. kerap «кричати»; іє. *ger- «хрипко кричати»; псл. *žeravъ тлумачиться також (Семереньи ВЯ 1967/4, 16) як результат злиття іє. *ger(a)- «журавель» і *avi-s «птаха». — Булаховський Вибр. пр. III 260—261; Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 67—68; Преобр. I 238; Brückner 666; Machek ESJČ 222; Fraenkel 137—138; БЕР I 536; Skok III 672; Топоров II 180—182, 223—227; Kluge—Mitzka 400; Chantraine 216; Specht 48; Pokorny 383—384.

[**жураве́льник**] (бот.) «герань, Geranium L.», *жураве́ць* «тс.»; — р. *жураве́льник*, слц. žerjavnik «тс.»; — пов'язані з *жураве́ль*; назви зумовлені подібністю головки рослини з довгим носиком до голови журавля; може бути й калькою наукової назви лат. geranium, що походить від гр. γέρανος «журавель»; пор. та-

кож ч. čaplina «Geranium Robertianum», похідне від čár «лелека», нвн. Storchschnabel «герань» (букв. «лелечин дзьоб»). — Machek Jm. rostl. 134. — Див. ще *жураве́ль*.

[**жураве́ць**] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.»; — результат видозміни і зближення з основою *жураве́ль* деетимологізованого запозичення з польської мови; п. dziurawiec «тс.» пов'язане з dziura «діра»; мотивація назви та сама, що і в укр. *діробій* «звіробій» (див.).

журавлі́на (бот.) «клюква, Oxycoccus Adans.», [*жураві́на*, *жировлі́на*, *журахві́на*, *жураві́ха* Ум. — Сп.] «тс.», [*жураві́нник*] «страва з журавлиновим узваром» Я; — р. [*жураві́на*, *жураві́ка*], бр. *жураві́ны*, *жураві́на*, п. žurawina, ч. žogavina, žeravina, слц. žogavin, вл. žogawa; — назва виникла, мабуть, унаслідок скорочення словосполучки *журавліна ягода*; ця рослина росте на болотах, де водяться журавлі. — Откупщиков РЯШ 1973/3, 111; Machek Jm. rostl. 179; Brückner 666. — Див. ще *жураве́ль*.

журапі́на, *журапі́ник* — див. **же́реп**.

[**жура́т**] «суддя»; — запозичене з румунської мови; рум. jurát «той, що присягався; непримиренний; присяжний засідатель» пов'язане з jurá «присягатися», що походить від лат. jūro «присягаюся». — Vrabie Romanoslavica 14, 181; DLRM 439. — Див. ще **юрі́ст**.

жури́ти, *жури́тися*, [*журбувати* Ж, *жур*, *жура́*], *журба́*, *журбо́та*, [*жури́лиха*] «горілка» Шух, [*жури́льник* Я, *жури́ця*, *жу́рка*], [*журбо́вий*], *жури́вий*, *журні́й*, *безжу́рний*, *зажу́ра*, *зажу́рений*, *зажу́рливий*, [*нежу́рниця*] «горілка» Ж, *нежурблівий*; — р. *жури́ть* «ганити», бр. *журьі́ца*, слц. žurit «лаяти, ганити», вл. žugnoš «клопіт, зусилля», нл. žurpiš «утомлювати, робити неприємним», схв. [*журити се*] «скаржитися», *жу́рити* «квапитися, поспішати», слн. žuriti se «тс.»; — псл. *žuriti < *gheur-; — неясне; зіставлялося з схв. *гу́рати* «штовхати», слн. gúratī «зношувати; притупляти; мучити», гот. gauris «журний, сумний», gaurjan «журити, смутити», двн. gōrag «жалюгідний; сумний», ірл. gúre «хворобливість», дінд. ghōrah «страш-

ний, жахливий», прус. *gigīns* «бідний», лит. *gūgti* «кришитися; слабнути; занепадати»; пов'язується також (Супрун Езиков. проучв. Георгиев 268—272) з бр. [жўляць] «тліти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 68; Преобр. I 238; Горяев 112; Петлева Этимология 1967, 178; Топоров II 346—348; Petersson IF 24, 253—254; Feist 208.

[журка] «верхній одяг у вигляді піджака» Ва; — утворилося, можливо, від слова *тужурка* внаслідок відпадиння початкового складу *ту-*, мабуть, через неправильне сприйняття його у знахідному відмінку однини як відповідної форми вказівного займенника *та* (напр., *надягну тужурку > ту + журку*). — Див. ще *тужурка*.

журнал, журналіст, журналістика; — р. бр. болг. м. *журнал*, п. *žurnal* «журнал мод», ч. слц. слн. *žurnal*, вл. нл. *žurnal*, схв. *жўрнāл*; — запозичення з французької мови; фр. *journal* «газета» виникло як скорочення словосполучення *papier journal* «газета» (букв. «щоденний папір (листок)») і походить, очевидно, від фр. ст. *jour* «день» або від слат. *diurnālis* (*diurnāle*) «щоденний»; можливо також, що значення «газета (щоденне видання)» виникло в фр. *journal* під впливом іт. *giornale* «газета; журнал», слова того самого походження; менш вірогідне пояснення (Фасмер II 68) фр. *journal* як похідного від слат. *diurnālis* (*diurnāle*) «щоденна звістка». — СІС 265; Москаленко УІЛ 49; Шанский ЭСРЯ I 5, 299—300; Аркадьева РЯШ 1973/3, 102—103; Kopaliński 1057; Holub—Lyer 525; Dauzat 421; Gamillscheg 550; Bloch 400. — Див. ще *ажур*¹.

журчати, [журкати] Я, *журкіт, [журчливий]* Я; — р. *журчатъ*, бр. *журчаць*, слц. *žurčat'*, вл. *žurčes'*; — звуконаслідувальне утворення. — Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239. — Пор. *дзюр*.

[жухнути] «жбурнути (щось усере-

дину)» Ж; — р. [жўхнутъ] «сильно вда- рити», бр. [жўхнуць] «несподівано побігти», ч. *žuchnout* «гримнути, з шумом кинути додолу», *žuch* (виг.), слц. *žuch- pūt'*; — експресивне утворення, можливо, звуконаслідувального характеру; зіставлення з псл. *žyvati* «жувати» (Варбот РР 1975/3, 102—103) сумнівне. — Machek ESJČ 731. — Пор. *жахати*.

[жухівка] «формочка для випікання хліба» Мо; — неясне; можливо, утворене на підставі запозиченого п. *žuchwa* «щелепа», пов'язаного з *žuč* (*žučę*) «жувати (жую)»; як семантичну паралель пор. укр. *челюсті* «зовнішній отвір печі» (*«щелепи») — р. *челюсти* «щелепи».

Жучка (собача кличка) Я; — бр. *Жўчка*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *Жўчка* «тс.» походить від *жук* (спочатку такі клички мали чорні собаки); менш переконливе виведення (Фасмер II 64) від іншої собачої клички *Жужу*, що походить від фр. *joujou* «цяцька». — Див. ще *жук*.

[жучний] «небезпечний» Пі; — можливо, споріднене з р. *жўчить* «карати, сікти різками», яке пов'язується (Фасмер II 63, 68) з р. [жудá] «жах, лихо», зіставляваним з лит. *žavinti* «занапащати», *žūti* «гинути», лтс. *zusti* «зникати», *zūditi* «занапащати», дангл. *gietan* «убивати»; іє. **g'heud-* «зникати, гинути»; сумнівне пов'язання (Преобр. I 239) із *жгут* (через *жгўтитъ* «бити джгутом»).

жюрі; — р. *жюрі*, бр. *журьі*, п. ч. слц. *jury*, болг. *жўри*, м. *жири*, схв. *жўрї*, *жирїја*, слн. *jiříja*; — запозичення з французької мови; фр. *jury* походить від англ. *jury* «жюрі», яке зводиться до фр. ст. *juree* «присяга, клятва», похідного від *jurere* «присягати, клястися», генетично пов'язаного з лат. *iūrāre* «тс.», що походить від *ius* (род. в. *iuris*) «право як сукупність законів». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 301; Фасмер II 69; Dauzat 422; Klein 837; Walde—Hofm. I 733. — Див. ще *юрист*.

З

з¹ (прийменник з род. в. для введення назв предметів, на поверхні яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.»; з- (префікс дієслів, що означає рух згори та ін.), с- «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са, з-, с-, са-*, др. *сѣ, сѣ(н)-*, п. вл. нл. *z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, z-, слц. s, so, s-, z-*, болг. м. *с-, схв. с, са, с-, са-, з-, слн. s, se, z, ž, s-, z-*, стсл. **съ, съ(н)-**; — псл. **съ, съ(н)-** < *съп; — зіставляється з лат. *com* «з», *cum*, дкімр. *cant*, ірл. *cét* «тс.», гр. *κατά* (<κῆ-τα) «вниз, вздовж»; поширена думка про етимологічну тотожність з¹ і з³ (Skok III 179—180; Fraenkel AfSlPh 39, 89; Vondrák I 163, 418) натрапляє на труднощі семантичного характеру; іє. *kop; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *съп збіглося фонетично з псл. *iz*. — Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 249—252, 254—255; Pedersen Kelt. Gr. I 138, II 293; Meillet MSL 9, 51—52. — Пор. з², з³.

з² (прийменник з род. в. для введення назв предметів, усередині яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.»; — р. *из, из-*, бр. *з, са*, др. *изѣ, из(ѣ)-*, п. вл. нл. *z, ze, ч. z, ze, z-, слц. z, zo, z-*, болг. схв. *из, из-*, м. [*из*] «крізь; по», *из-* «ви-», слн. *iz, iz-*, стсл. **из, из-**; — псл. *iz, iz-* (<*jъz); — споріднене з лит. *iš* «із», [*iž*], лтс. *iz*, прус. *is, is-* «тс.», алб. *ith* «за, позаду», лат. *ex* «із», гр. *ἐξ, ἐκ*, гал. *ex*, ірл. *ess*; іє. *eg'hs або *ek(s); в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *iz* фонетично збіглося з псл. *съп. — Мельничук Вступ 491; Фасмер I 119—120; Преобр. I 267; Fortunatov KZ 36, 35; Brückner 641—642; Machek ESJČ

706—707; Skok I 739; ЭССЯ 9, 6—8; ESSJ Sl. gr. I 76—82; Meillet Études 160; Топоров II 91—97, III 70—75; Эндзелин ЛП I 98—99; Walde—Hofm. I 423. — Пор. з¹, з³.

з³ (прийменник з орудн. в. для позначення сумісності), *із, зі, [зо]* «тс.», з- (префікс дієслів, що означає з'єднання, зосереджування), *із-, зі-* «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са, з-, с-, са-*, др. *сѣ, сѣ(н)-*, п. вл. нл. *z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, слц. s, so, s-, болг. с, сѣс, с-, сѣ-*, м. *со, [с], с-, со-*, схв. *с, са, с-, са-*, слн. *s, z, s-, z-*, стсл. **съ, съ(н)-**; — псл. **съ, съп-** (<*съп), пов'язане з *sq-*, укр. *су-* (*сусід* і под.); — споріднене з лит. *sân-* «су-, з-», *saž-*, лтс. *suo-*, прус. *saп* «з-», *sen* «з», дінд. *sam*, ав. *ham-* «тс.», дісл. *sam-* «разом», гр. *ὁμός* «спільний, подібний, рівний», лат. *similis* «подібний»; іє. *son; етимологічне ототожнення з³ і з¹ (Skok III 179—180; Vondrák I 163, 418; Fraenkel AfSlPh 39, 89) викликає труднощі семантичного та іншого характеру; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *съп, у якому збіглися іє. *son і *kop, у свою чергу, фонетично збіглося з псл. *iz*. — Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—249, 254—255; Trautmann 249—250; Fraenkel 753—754. — Пор. з¹, з², су-

з⁴ (частка для позначення приблизності), *зо, із* «тс.»; — р. *с*, бр. *з*, др. *сѣ* (прийменник із зн. в. для позначення приблизності міри, однакової кількості, крайньої величини, місця спрямування руху, місця перебування), п. *z* (вираз для позначення приблизності), ч. *s* (прийменник із зн. в. для позначення відповідності), слц. *z* (частка

для позначення приблизності), ze «тс.»; — псл. съ (<*sъp), прийменник із зн. в., очевидно, тотожний із съ (<*sъp), прийменником з род. в. — Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 252—253, 254—255. — Див. ще з¹.

з- (префікс, що надає дієслівним основам семантичного відтінку раптового руху вгору, підняття, раптового початку дії і под.), с- «тс.» (напр.: *збаламутити*, *збудити*, *злетіти*, *скипити*, *скрикнутити*, відповідно до р. *вз-*, *вс-*, *воз-*, *вос-*, бр. *уз-*, *ус-*, др. *вѣз-*, *вѣс-*, п. *wz-*, *ws-*, ч. *vz-*, *vze-*, слц. *vz-*, *vzo-*, вл. нл. *wz-*, *z-*, болг. *вѣз-*, м. *воз-*, схв. *уз-*, *ус-*, слн. *vz-*, *vs-*, стсл. *вѣз-*, *вѣс-*); — результат видозміни др. *вѣз-*, *вѣс-* (з яким пов'язаний застарілий прийменник укр. *уз*) і злиття його на українському ґрунті з префіксом з- (*с-*), що зводиться до др. *из-* і *сѣ-*. — Див. ще уз. — Пор. з¹, з², з³.

за¹ (прийменник), за- (префікс); — р. бр. др. болг. м. схв. *за*, *за-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *за*, *за-*, стсл. *за*, *за-*; — псл. *за*, *за-*; — очевидно, споріднене з лит. [ažù (<*ažùo), až] «за», лтс. [az] «за, по той бік», [âz, aiz-] «тс.»; іє. *g'ho- «ззаду; потім». — Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Преобр. I 239; Brücker 642; ESSJ Sl. gr. I 283—294; Trautmann 336; Fraenkel 28; Эндзелин ЛП I 10—11; Рокорпу 451—452.

за² (частка при питаннях типу *що за людина* і под.); — р. бр. *за*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *за*; — очевидно, результат видозміни прийменника *за* (*za*), вживаного для позначення заміни; залишок прийменникової функції простежується ще в чеській мові, в якій іменник при со *за* вживається не в називному відмінку, як у інших слов'янських мовах (подібно до називного при питальному *який*), а в знахідному; думка про походження питального виразу *що за* в слов'янських мовах від нім. *was für* (Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Jagić AfSlPh 4, 710—711) необґрунтована. — Мельничук СМ II 124—128; Machek ESJČ 707; Safarewicz JP 41, 316—317. — Див. ще за¹.

за- (частка для позначення надмір-

ності: *замалій*, *забагато*, *занадто*); — бр. *за-*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *за* «занадто» (у сполученні з прикметниками і прислівниками, напр., *za mały*, *za dużo*) розвинулось на основі прийменникового значення «поза» через проміжне значення «понад». — Див. ще за¹. — ESSJ Sl. gr. I 293—294.

[**забагарадитись**] «задовольнитися, заспокоїтися; забагатіти; забажатися» Ва; — очевидно, результат видозміни давнішого *забогарадитись, пов'язаного з [*богарадити*] «матеріально допомагати, виявляти добродійність», утвореним на основі виразу *бога ради*; значення «забажатися» могло виникнути пізніше як результат контамінації форм *забагарадитись* і *забагтись* «забажатися» або безпосередньо на основі виразу *просити бога ради*. — Див. ще **богарадити**.

[**забандуритися**] «забутися, загавитися»; — очевидно, пов'язане з р. [*забандатся*] «загаються», [*забантājитися*] «забалакатися, загаються», похідними від [*бандать*] «гаються, зволікати», [*бандатся*] «возитися, гаються, робити щось повільно; проводити час за балачками», які, можливо, зводяться до виразу [*банды бить*] «байдикувати; базікати, займатися пустими балачками», пов'язаного з [*балды бить*] і, очевидно, укр. *байдики бити* «тс.» — Пор. **байдики**.

забандюритися «захотітися, закортіти», [*забандючитися* О, *прибандюритися* Ме, *прибандюжитися* Ме] «тс.»; — неясне.

[**забгати**] «прибрати до рук» Пі; — результат видозміни значення дієслова *забгати* «укласти щось куди-небудь; захвати, заховати», похідного від *бгати* «м'яти; складати, згортати; вкладати, втискаючи щось куди-небудь». — Див. ще **бгати**, за¹.

забейкати — див. **бейкатися**.

[**заберберити**] «обмочити»; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**забийкруча**] (бот.) «ломиніс цілолистий, *Clematis integrifolia* L.», [*забийкруча* Ж, *зьябийкруча* Мак] «тс.»; — неясне; у народній легенді тлумачиться

як назва рослини, що виросла на тому місці, де татари перебили загін козаків. — Анненков 103.

[забільний] «незайнятий, вільний» (про землю) Я, [забільняк] «зайвий віл у чумаків; зайва людина»; — р. [забильный] «непридатний»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [забыль] «забуття».

[забірзати] «забрюхати»; — афективне утворення, паралельне до [забріндзати] «тс.».

[забільшити] «спустити, збути» Я; — неясне; можливо, є результатом видозміни форми [заплішити] «тс.» — Яворницький 231.

[забісований] «наполегливий, упертий»; — р. [забесованный] «відважний, спритний; упертий; жвавий, веселий»; — очевидно, похідне утворення від незафіксованого *забісувати «вселити біса»; пор. р. [бесовать] «шаленіти». — Див. ще біс¹.

забобон «передсуд, повір'я» СУМ, Ж, [бобона] «тс.» Ж, забобони, забобонник, [забубони] «забобони»; — р. [забобоны], бр. забобоны, п. zabobon, ч. [zábobon(ka)] «вигадка, повір'я», bobonek «знахарство», слц. [zábobonky] «забобони», bobopa «повір'я», babopa «тс.»; — очевидно, пов'язане з схв. ст. бобонити «шуміти», бабѡнати «базікати», що пояснюється як звуконаслідувальне утворення або пов'язується з [баяти] «розповідати; ворожити», р. баять, іє. *bhā-; виведення від bobo «страховище» (Brückner 643), як і зведення до основи воп- (<*top-) «мислити» (Machek ESJČ 58—59), позбавлене підстав. — Кравчук УМШ 1957/4, 79; Фасмер II 70; Skok I 177; ЭССЯ I 111—112; Sadn. — Aitz. VWb. I 160—161; Bern. I 36—37. — Пор. бабони.

забѡр (заст.) «посилення неплатника податку на польові роботи» Ж, забѡрянство «тс.», у забѡрѡти «йти на відробіток несплаченого податку або боргу», [заборянин] «той, хто йде в забір»; — очевидно, результат злиття прийменникового виразу за борг, подібний до набір, набор. — Див. ще борг, за¹. — Пор. набір.

[забѡра] «загородження; гребля Ж; очеретяна стінка поперек річки для

ловіння риби; ряд каменів поперек річища»; — р. забѡр «паркан»; — остаточно не з'ясоване; зіставляється з двн. бага «огорожена земля», свн. bar «бар'єр, огорожа», лит. bāgas «частина поля, оброблювана за один раз», лат. ferus «доріжка навколо грядки», ferio «б'ю, колю», гр. φάρος «ділянка землі» (Bern. I 76; Mühl. — Endz. I 265; Walde — Hofm. I 537; Фасмер II 70); пов'язується також з бра́ти, берѡ (Pokrovski ZfSlPh 9, 102; Grünenthal IF 46, 103); найімовірніше, як і забѡроло, пов'язане з борѡти. — Булаховский ПСМ III 8; Brückner 36. — Див. ще борѡти. — Пор. забѡроло.

забѡроло (іст.) «частина шолома; щит на мурі фортеці»; — р. [забѡроло] «огорожа», др. забѡроло «міська стіна; паркан на міській стіні», п. [brodlo] «стіжок сіна; легка покрівля над током», ч. [bradlo] «поручні; скеля», слц. bradlo «скеля», стсл. забѡроло «стіна міської фортеці»; — псл. *(za)bordlo; — пов'язується з борѡти, псл. *bortі. — Фасмер II 70; Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Преобр. I 240; Brückner 36; Machek ESJČ 63; Bern. I 73. — Див. ще борѡти.

[забѡта] «турбота» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. забѡта пов'язане з [зобѡтъся] «турбуватися», [зобѡтъся, зоблітъся] «тс.», [зобля] «турбота», [зобѡтъ] «клювати, їсти, гризти», спорідненими з укр. [зобѡти] «дзьобати», схв. зѡбати «їсти (зерно)», слн. zobatі «клювати, дзьобати, пожирати»; семантичний розвиток, як в укр. [грѡжа] «журба, турбота», болг. грѡжа «турбота» від псл. gryzti «гризти»; помилкове виведення від р. [ботѡтъ] (псл. botati) «биги» (Соболевский РФВ 65, 418—419; Lehr-Splawinski RSl 9, 38; Bern. I 78; Mikl. EW 90); пор. р. [заботѡтъ] «змучити, втомити». — Шанский ЭСРЯ II 6, 9—10; Фасмер — Трубачев II 70—71; Срезн. I 896. — Див. ще зобѡти.

[забоцень] «стільник, кусок стільникового меду», [забочень] «задній стільник у вулику, завжди наповнений медом» Бі; — р. [забочень] «товстий шар стільників з медом біля стін вулика»; — пов'язане з бік як назва бокового стіль-

ника; в українській мові слово зазнало деетимологізації і, очевидно, зближення з [боц] «грудка, балабуха». — Див. ще **бік**, **за¹**.

забрало «частина шолома»; — бр. *забрала* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *забрало* «тс.» вважається результатом семантичної видозміни давнішого *забрало* «стіна міської фортеці», що походить із старослов'янської мови; стсл. *забрало* «тс.» є прямим відповідником укр. *забороло*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Сендровиц РЯШ 1968/3, 63. — Див. ще **забороло**.

забрэндатися — див. **брэндати**.

[**забрець**] (бот.) «зілля, корисне для зубів» Пi; — неясне; можливо, пов'язане з [зябрій], *жабрій*.

[**забріндзати**] «забрюхати»; — афективне утворення, паралельне до [*забірндзати*] «тс.».

[**забринжати**] «забриніти»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *забриніти*. — Див. ще **брень**.

[**забрушований**] «запечатаний» (про мед у вуликах) Я; — очевидно, пов'язане з [*брусати*] «пакувати» (див.).

[**забр'якатися**] «забратися, залізти» (в канаву і под.) Я; — афективне утворення.

[**заб'удка**] (бот.) «чорнобиль, *Artemisia vulgaris* L.» Ж, [*заб'удьок*] «тс.»; — бр. [*забудкі*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *забути*; мотивація назви неясна.

[**забудувати**] «зарізати» (людину) Я; — неясне; можливо, через проміжну форму *забудувати пов'язане з *забодати «заколоти». — Пор. **бості**.

[**забужавіти**] «забруднитися» (про вікна); — р. [*забузіть*] «забруднити», [*забузінять*] «замутити», бр. [*бузуваць*] «бруднити, темнити»; — очевидно, пов'язане з [буза] «бруд у немитій вовні; осад у рідині». — Див. ще **буза**. — Пор. **забузанити**.

[**забужувати**] «обпалити пір'я і пух (у птиці)»; — неясне; можливо, пов'язане з [*будіти*] «коптити», *буженіна*. — Пор. **будіти²**.

[**забузанити**] «забити, не дати ходу Я; заговорити, понести нісенітницю», [*забузувати*] «забити, заповнити, засипати, заліпити брудом»; — неясне; мож-

ливо, пов'язане з [*бузанити*] «бити; багато і важко працювати», [*бузувати*] «тс.; докоряти, лаяти»; може бути зіставлене і з [буза] «бруд у немитій вовні; осад у рідині». — Пор. **буза**, **бузувати**.

[**забузірять**] «заспішити» До; — афективне утворення.

[**забундоситися**] «зробити обличчя суворим і непривітним» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *бундючитися*, [*бундюжитися*] «бундючитися» Ж і [*бурмоситися*] «дутися, виявляти незадоволення» (див.).

забуртати, *забуртати* — див. **бурт**.

[**забусуватися**] «замотатися, заплутатися» Я; — результат видозміни форм [*заборсуватися*, *заборсатися*] «заплутуватися, заплутатися» (пор. [*забурсовуватися*] «замотуватися, заплутуватися» Я), похідного від дієслова [*борсати*] «низати, сляти, шнурувати» (див.).

забути(ся), *забувати(ся)*, [*забувачка*] «забудькувата людина» Ж, [*забудка*] «забуття» Ж, [*забудь*] «тс.» Ж, [*забудька*] «забутий предмет; забутий у печі хліб», [*забудьок*] «тс.», *забудько*, [*забушки*] «забуте» Я, *забуток* «залишок, пам'ятка; забуття», *забуття*, *забудькуватий*, [*забудьчивий*] Ж, [*забутковий*] «який викликає забуття», *забутливий*, [*забутній*] «забудькуватий; який викликає забуття», *забутній* «тс.»; — р. *забыть*, *забыться*, бр. *забыць*, *забыцца*, др. *забыти(ся)*, п. ст. *zabywać*; — псл. [*zabyti se*] «забутися», похідне від *byti* «бути»; первісне значення «засидітися, занадто довго десь пробути» з пізнішим розвитком значення «пробути за однією справою чи без діла, не роблячи іншої потрібної справи», звідки «забути(ся) про якусь справу, перестати пам'ятати»; тлумачення первісного значення як «бути за чимсь» (Sadn. — Aitz. VWb. I 90) позбавлене ґрунту. — Мельничук Етимологія 1967, 63; Фасмер — Трубачев II 71. — Див. ще **бути¹**, **за¹**.

[**забухторити**] «покласти чи сховати так, що потім важко відшукати» Па; — очевидно, результат видозміни форми *запротобрити* (пор. [*запофтобрити*] «запроторити» Ме), можливо, під впливом [*бухати*] «кидати». — Див. ще **запротобрити**.

зав; — р. *зав;* — результат скорочення слова *завідувач* або *завідующий* за зразком російської мови (р. *заведующий*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 12. — Див. ще **відати**.

зав- (префікс прислівників *завбільшки*, *заввійшкі* Г, Ж, [заввиш] «заввишки», *завглибшки*, [завглибкі] «завглибшки» Г, Ж, [завглиб, завглубшкі Ж] «тс.», *завгрюбшкі* Г, Ж, [завдальшки, завдалекі], *завдбовжкі* Г, Ж, [завдбовжки, завдбовж, завдбовж, завкрашкі Ж], *завтовшкі* Г, Ж, [завтовш, завшіршкі Г, Ж, [завшірки, завшір]); — результат злиття частки [за], що означає близькість ознаки, з префіксом *в-* (*у-*), наявним у давніших прислівниках [убільшки] «завбільшки», [увійшки] «заввишки», [углибшки] «завглибшки» тощо, утворюваних від прикметників за допомогою суфікса *-ки* (або без нього); пор. також прислівники дієслівного походження *мобчки*, *побтайки* (*побтай*), *навстобячки* тощо. — Див. ще **за²**, **у¹**.

[завадка] «значення, вага» ПІ; — очевидно, неправильне утворення від дієслова *заважувати*, *заважити* «мати вагу; мати значення» за аналогією до *завада* «перешкода» при похідному від нього *заважати* «перешкоджати, бути на заваді». — Див. ще **вага**.

[завалец] (бот.) «тюльпан лісовий, *Tulipa silvestris* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [завали] «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [завалки] «тс.; припухлі залози Ж»; назва могла бути зумовлена подібністю цибулини тюльпана (з боковими цибулинками) до припухлої залози. — Див. ще **завали**.

[завали] (мн.) «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [завалки] (мн.) «тс.; припухлі залози Ж; ангіна Мо; дифтерит Я; запор Я»; — р. [завал] «закупорення в протоці, в трубці, в судинах живого тіла, з опуханням і ствердінням залоз або інших органів», бр. [завал] «жовно, залоза», [завалкі] «залози; хвороба залоз», п. *zawałki* «хвороба горлових залоз у дітей; тверді, опухлі залози на шії»; — похідне утворення від *валіти* (пухлина ніби заваляє горло). — Див. ще **валіти**.

завбачити, **завбачник**, **завбачливий** — див. **бачити**.

[завгарити (*комусь*)] «утруднити (когось), затримати (когось)»; — очевидно, результат видозміни дієслова [завгорити] «зашкодити», можливо, під впливом *гарувати* «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще **завгорити**.

[завгар] «ледар» Ж, [завгарувати] «лінуватися, ледарювати» Ж; — неясне.

[завгеть] «за винятком, крім», [завгет] «тс.» Ж; — похідне утворення від *геть*, [гет]; значення розвивалося, як від др. *кромѣ* «геть; поза, зовні; крім» до укр. *крім*, р. *криме* «крім»; пор. р. *вон* «геть», *вне* «поза, зовні», ч. *vep* «геть», *vpě* «поза, зовні». — Див. ще **геть**.

[завгорити] «зашкодити; завдати горя, неприємностей»; — очевидно, префіксальне утворення від [угорити, вгорити] «робити, чинити всупереч» Бі, похідного від [угора, вгора] «перекір» Бі; зазнало семантичного впливу з боку іменника *горе*. — Див. ще **горе**, **угора**.

завгосп; — р. *завхбз*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *завідувач (завідующий) господарством* (р. *заведующий хозяйством*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 22. — Див. ще **зав**, **госпбд**.

завдати, **завдаванка**, **завдання**, **завданок**, **завдаток**, **завдача**, **завдали** — див. **дати**.

[завдарім] «задарма, за безцінь»; — результат видозміни форми *завдаром* за аналогією до співвідношення форм *завдати* — *завдати*; заміна *-ом* на *-ім* неясна. — Див. ще **дар**.

завдякі, **завдячати**, **завдячити**, **завдячувати** — див. **дяка**.

заведенція (жарт.) «заведений звичай, порядок; правило»; — р. [заведенція] «звичай», бр. [заведенція] «тс.»; — семінарське утворення від [заведення] «тс.» (р. *заведение* «тс.») за допомогою лат. *-entia*. — Фасмер II 71; Зеленин РФВ 54, 115. — Див. ще **вєсті**. — Пор. **поведенція**.

[завезиско] «місце, де глибоко осів ґрунт», [завезлиско] «тс.»; — похідне утворення від *вєсті*; початково озна-

чало «місце, яке засипається завезеною землею, сміттям тощо»; пор. [завбжу-вати] (яму) «засипати завезеною землею» Ж, п. *zawieźć* (*zawozić*) «заповинити, зарівняти чимось навезеним», ч. *zavézt* «засипати, завалити, закидати» (яму і т. п.), слц. *zavozit'* «тс.».— Див. ще **везті**.

[**заверба**, *заверб*] «верба пурпурова, *Salix purpurea* L.» ВеНЗн, [**завербник**] «вид верби» Ж, [**завербок**] «тс.» Ж;— похідні утворення від *верба́* з початковим значенням «другорядна верба; те, що стоїть за вербою» (пор. [*заватра*] «друге вогнище» Ж, [*загруба*] «лежанка, грубка» Дз); назва зумовлена тим, що ця верба (кущ, зрідка деревце) значно поступається розмірами перед іншими вербами.— Див. ще **верба́**, **за**¹.

завжди́, [*завжде*, *завжди* Бі, *завда* Я, *завди* Бі], *завждє́нний*, *завжди́шній*, [*завжди́шній*], *назавжди*;— бр. *заўжды*;— запозичення з польської мови; п. [*zawždy*] «завжди», [*zawszegdy*, *zawszedy*], ст. *zawżgu*, *zawdy*, *zawde* «тс.» є результатами злиття прийменника за «за» і прислівника *wždy* [*wszegdy*] «завжди», спорідненого з укр. [*усігди*].— Brückner 635—636; ZfSlPh 2, 297.— Див. ще **за**¹, **усігди**.— Пор. **завше**, **завсігді**.

завзя́тий, *завзяту́щий*, *заповзя́тий*, *завзятець*, *завзя́ття*, [*завзя́ток*] «злість»;— р. *завзя́тий* «справжній, істинний; [жвавий, заповзятливий, здатний постояти за себе]» (з укр.), бр. *заўзяты* «завзятий»;— запозичення з польської мови; п. *zawzięty* «завзятий, заповзятий, запеклий, жорстокий» утворене від дієслова *zawziąć się* «затягтися, упертися», похідного від *wziąć* «взяти».— Шанский ЭСРЯ II 6, 16; КЭСРЯ 152; Witkowski SOг 19/2, 209.— Див. ще **я́ти**.

[**завивошник**] (бот.) «льон жовтий, *Linum flavum* L.» Мак;— похідне утворення від *віти*; назва зумовлена тим, що ця рослина має розгалужене кучеряве стебло; пор. [*витошник*] «тс.».— Див. ще **віти**¹.

[**заві́діти**] «заздрити» Ж, *заві́дувати*, [*заві́стити* Ж, *заві́стувати* Ж, *заві́стовати* Я] «тс.», [*заві́д*] «ревності»

ВеБ, [*заві́да*] «тс. ВеБ; заздрісник, заздрісниця», *заві́дки* СУМ, Г, *заві́дник* «заздрісник СУМ, Г; [ненависник Ж]», [*заві́доуці*], [*заві́дь*] «заздрісник, недоброзичливець» Ж, [*заві́сник*] «заздрісник», *заві́сть*, *заві́дливий* «заздрий; [ревнивий, жадібний Ж]», *заві́дний* «який викликає заздрість, вартий заздрості; [заздрісний, ревнивий, жадібний Ж]», [*заві́ду́щий*], *заві́ду́щий*, [*заві́сливий*, *заві́сний*], [*заві́су́щий*] «дуже заздрісний» Я;— р. *заві́довать* «заздрити», бр. *заві́ду́чы* «заздрісний, завідний», др. *заві́дѣти* «заздрити», п. [*zawidzieć*], ч. *závidět*, слц. *závidiet'* «тс.», вл. *zawidzieć* «не бажати кому чогось, заздрити», нл. *zawidześ*, *zawidowaś* «тс.», болг. *заві́ждам* «заздрю», *заві́дя* «позаздрю», м. *заві́дува* «заздрить», *заві́ди* «позаздрить», схв. *заві́дети* «заздрити», слц. *zavidati*, стсл. **заві́дѣти** «тс.»;— псл. *zaviděti* «заздрити», утворене від *viděti* «бачити»; значення «заздрити» ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око; пор. лат. *invideo* «дивлюся з недоброзичливістю, наврочую; заздрю», похідне від *video* «бачу»; непереконливим є пояснення Махека (*Sborník FFBrU* 4, 25) з **neid-*, спорідненим з нвн. *Neid* «заздрість», гр. *ὄνειδος* «ганьба, сором», лтс. *paids* «ненависть».— Шанский ЭИРЯ II 130—132; Фасмер—Трубачев II 72.— Див. ще **вид**.
заві́дія — див. **вє́сті**.

[**завилець**] (бот.) «ранник вузлуватий, *Scrophularia podosa* L.» Мак;— очевидно, результат видозміни форми *завалець (пор. р. [*завалець*] «тс.»), пов'язаної з [*завали*] «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [*завалки*] «тс.; припухлі залози»; назва зумовлена вживанням цієї рослини при захворюванні залоз; пор. наукову назву лат. *scrophularia*, похідну від лат. *scrophula* «пухлина шийної залози».— Нейштадт 493.— Див. ще **завали**.

[**завинперитися**] «упертися»;— неясне; виведення від н. *sich emperen* «повставати, бунтувати, обурюватися» (Шелудько 31) здається непереконливим.

[**заві́ритися**] «розгніватися, розсердитися, надутися», [*заві́ритися*] «тс.» Ж, [*заві́ряти очі*] «водити очима, супи-

тися, нахмурюватися» ВеЛ, [завірений] «сердитий» Ж; — р. [вирить] «дивитися», др. вирити «скосити» (про очі), схв. вірити «виглядати»; — псл. viriti; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з вігь «вир»; у такому разі, початково означало «водити очима, свердлили очима, дивитися косо»; співвідношення з схв. гвірити «виглядати, заглядати» (Шахматов ИОРЯС 17/1, 288; Skok I 642) з формального боку неясне. — Див. ще вир. — Пор. віритися, закавірити.

[зави́рушка] (орн.) «тинівка, Ruppella modularis L.» Воїнств. — Кіст., [завіру́шка] «вівсянка очеретяна, Embeliza schoeniclus L.»; — запозичення з російської мови; р. зави́рушка «тинівка» пов'язане з дієсловом *врать* «брехати» (пор. р. [зави́руха] «той, хто багато бреше»), утвореним від псл. *вьг- «говорити», спорідненого з лит. vaĩdas «ім'я, назва», лтс. vārds «тс.», прус. wīrds «слово», лат. verbum, гот. waird «тс.», гр. εἶρω «говорю», дінд. vṛatām «заповіт, наказ; закон»; назва дана птахові, очевидно, через те, що він «співає, ніби передражнює солов'я» (Даль), пор. р. *варáкуш(к)а* «[брехун]», (орн.) «синьонийка» (добре наслідує голоси інших птахів, зокрема солов'я). — Шанский ЭСРЯ I 3, 192—193; Фасмер II 361; Преобр. I 100.

зави́тати, зави́тати — див. ві́тати.

зави́тати, зави́тка, зави́тка, зави́то́к, зави́ття — див. ві́ти¹.

[зави́хіль] «заметіль, хуртовина»; — утворене від *віхола* «тс.» (пор. [ві́холка] «тс.», [ві́хола] «сильний, поривчастий вітер»), очевидно, під впливом синонімічного *заметіль*. — Див. ще *віхола*.

[зави́хтуритися] «сильно і раптово захотітися»; — очевидно, пов'язане з [ві́хторити] «щось швидко робити, влаштовувати», [зави́хторити] «мати на думці». — Див. ще *віхторити*.

зави́кати, зави́кнути, зави́кти, зави́чити, зави́чка — див. зви́кати.

[зави́шниця] «спазми, болі в шлунку» Я; — очевидно, пов'язане з *заві́йна* «тс.», [заві́йниця] (вид хвороби) Ж. — Див. ще *заві́йна*.

[за́від¹] «професія, фах, спеціальність» Ж; — запозичення з польської

мови; п. *zawód* «тс.» утворене від дієслова *zawodzić* «заводити», похідного від *wodzić* «водити». — Див. ще *вє́сті*.

за́від², за́відний, за́відня, за́відській, за́відця, за́відчик — див. *вє́сті*.

за́від³, за́відомити, за́відомляти, за́відувати, за́відувач, за́відця — див. *ві́дати*.

[заві́дний] «приїжджий; чужий», [заві́дній] «захожий, зайшлий», [заві́дник] «жених, сватач» Ж; — очевидно, пов'язане з [заві́дати] «зайти попитати (позички)», похідним від *ві́дати* «знати»; пор. *відві́дати*, [до́ві́датися] «навідатись» та ін. — Див. ще *ві́дати*.

[за́відь] (у виразі *чоботи зшити під з.* «каблук пришити дратвою так, що над ним утворюється рубець»), [за́віть] «дріт на закаблуці чобота»; — неясне.

заві́й, зави́йка, зави́йник, зави́йниця — див. ві́ти¹.

заві́йна «різкий біль у грудях або животі; [параліч Ж]», зави́йниця, зави́йна «тс.»; — п. *zawianie* «параліч»; — похідні утворення від *віяти* (пор. *заві́йна підвіяла когось* «когось паралізувало» Ж); назви пов'язані з народними уявленнями про те, що параліч виникає від протягу повітря, від безпосереднього зіткнення людини з вихором (SW VIII 337; Karłowicz VI 333); значення «різкий біль у животі» могло розвинути під впливом дієслова *віти*¹ (пор. *заворот кишок*). — Див. ще *віяти*.

[заві́лькуватий] «з хвилястими звинами» (про дерево); — пов'язане з *вильяти*, [вильній] «звивистий»; кореневи- є діалектним варіантом більш звичайного в цьому корені *ви-*.

заві́рюха, [завері́юха] «завірюха», [завері́юха Пі, зави́рюха Ж, заворі́юха] «тс.», зави́рюшний, [заві́рюшливий]; — р. *зави́рюха*, [завері́юха], бр. *заві́рюха*, п. *zawierucha*, ст. діал. *zawierzucha*; — очевидно, пов'язане з псл. вігь «вир», вьгєті «кипіти, бурлити»; зіставлення з п. *zawirucha* «завірюха» як початковою формою (Булаховський Мовозн. 8, 1949, 47) непереконливе. — Brückner 646. — Див. ще *вир*.

за́віс, зави́са, зави́систий, зави́сь — див. ві́шати.

завіт, [завітувати, завіщання Ж, завіщатель Ж, завіщати Ж]; — р. болг. *zavět*, бр. *zavěšičь* «заповідати», др. *zavětъ*, ч. *zavět'*, слц. *závet*, м. схв. *závet*, стсл. **ЗАВѢТЪ**; — псл. *zavětъ*, утворене від дієслова *zavětiti* «заповідати», первісно, очевидно, «загородити вітами» (призначаювану комусь ділянку землі); українські форми є, очевидно, церковнослов'янізмами. — Мельничук Вост.-сл. яз. козн. 108; Шанский ЭСРЯ II 6, 15; КЭСРЯ 113; БЕР I 574. — Див. ще **відвічати**. — Пор. **віче, завічати**.

[завіхтирити] «схопитися вихором»; — очевидно, результат контамінації форм [віхтелиити] (про сильний вітер, бурю) і *віхорити*. — Див. ще **віхор, віхтелиити**.

завіч, *завоч* — див. **око**¹.

[завічати] «передвіщати»; — р. [завещать] «обіцяти; задумувати; загадувати; заповідати; дарувати; визначати умови; накладати заборону; помічати, враховувати», болг. *zaveštja* «заповідаю», м. *zaveštja*, схв. *zavěštati* «заповісти», стсл. **ЗАВѢЩАТИ** «укладати угоду; обіцяти, заповідати»; — псл. **zavětjati*, ітеративна форма від **zavětiti* «заповісти, обіцяти», первісно «загородити вітами, гілками» (призначаювану, обіцяну комусь чи відчужувану ділянку землі). — Мельничук Вост.-сл. яз. козн. 108. — Див. ще **віт**¹. — Пор. **віче, завіт**.

завкѳм, *завкѳмівський*; — р. *завкѳм*, бр. *zavkѳm*, болг. *zavkѳm*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *заводський комітет* (р. *заводской комитет*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 19. — Див. ще **вєсті, комітєт**.

завкрівдно, *завкрїдно* — див. **крівла**.

завляги, *завляг* — див. **лягати**.

завѳд, *завѳдень, заводи, завѳдина, завѳдини, завѳдити, завѳдище, заводій, заводіяка, заводня, заводський, завѳдця, завѳдчик* — див. **вєсті**.

[завѳди] «перегони» Ж, *у заводи* «щодуху», [в завід, в заводи] «наввипередки; галопом» Ж, *завѳдитися* «вступати в суперечку», [навзавѳд], *навзавѳди*; — п. *zawody* (одн. *zawód*) «гонки, змагання», *w zawody* «наввипередки», ч.

слц. *závod* «гонки, змагання», о *závod* «наввипередки»; — очевидно, псл. *zavodъ* < *vād-, пов'язане чергуванням голосних з *vaditi* «перешкоджати, суперечити»; зіставлення з *вєсті*, псл. *vesti* (Brückner 646), мабуть, помилкове. — Machek ESJČ 711; Holub — Lyer 517. — Див. ще **вэдити**.

[завѳдистий] «ввігнутий, зігнутий» Ж; — очевидно, похідне від дієслова *завѳдити*; розвиток значення неясний. — Див. ще **вєсті**.

[завѳець] (бот.) «лілія лісова, *Lilium martagon L.*» Ж, [завѳйок] «тс.» Ж; — похідні утворення від *віти*; назва зумовлена тим, що довгі листочки оцвітини лілії загнуті (завиті) назад; пор. *лілія кучерява*, р. *царские кудри* «тс.» — Див. ще **віти**¹.

завѳістий¹; — пов'язане з *віти*¹ (див.).

завѳістий² — див. **воювати**.

завпѳд — р. *завпѳд*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин перших двох слів словосполучення *завідувач (завідующий) педагогічної частини* (р. *заведующий педагогической частью*). — Див. ще **відати, педагог**.

[завперувати] «стати впертим» Ж; — незакономірне похідне утворення від *упѳртися*, [упѳратися] «упиратися» Ж; пор. бр. [заупѳртаваць] «упертися» від [упѳртаваць] «упиратися». — Див. ще **пѳрти**.

завсїгдї «завжди» СУМ, Г, *завсїди*, [завсїгдї Г, Ж, *завсєгдї, завсїуди*] «тс.», *завсїдний*, [завсїдній], *завсїдник*, [осїгди] «завжди»; — р. *завсєгдї*, [завсєгдї, завсєдї], бр. *zavšedy*, *zavšedy*; — результат злиття применника *за* в часовій функції і прислівника [усїгди] «завжди» (див.).

завтра, *завтре* «завтра», [завтрички] «тс.» Ж, *завтрашній*, [завтрашний Ж, *завтришний* Ж, *завтрий* (день) Ж], [завтрий] «завтрашній» Ж, *назавтра*, [назавтре] «назавтра», [назавтрю] «тс.» Ж, *позавтра* «післязавтра», [позавтрѳму, *позавтрѳому, позавтрѳу, позавтрѳім* Па, *позавтрѳей* ЛексПол 58] «тс.», *позавтрашній* «післязавтрашній», [позавтришний Ж, *позавтрий*] «тс.», [позазавтра] «через три дні» Ж, [позазавтрѳей]

«тс.» ЛексПол 58, *уза́втра*; — р. *за́втра*, [*за́втре*, *заўтра́*], бр. *заўтра*, др. *за-утра*, *завтра*, ч. *zejtra*, *zítra*, слц. *zajtra*, м. *заутре* «післязавтра», схв. *сўтра*, слн. *zajtra* «завтра вранці», *zau-тра* «тс.», стсл. *злаутра*; — результат злиття прийменника псл. за «за» і форми род. в. одн. іменника *utro* (*utra*) «ранок», яке в такому звуковому оформленні в українській мові не збереглося. — Шанский ЭСРЯ II 6, 21; Фасмер II 73; Преобр. I 240; Булаховский Труды ИРЯ I 197. — Див. ще *за¹*, *ютро*.

[завтя́кати] «могти, сміти щось зробити» Ж; — очевидно, пов'язане з [*тякнуди*] «бути на користь, підходити, служити» (див.).

за́вше «завжди, повсякчас», [*за́вший*] «повсякчасний» Ж, *наза́вше* «назавжди»; — запозичення з польської мови; п. *zawsze* «тс.» є результатом злиття прийменника *za* та прислівника [*wszegdy*] «тс.», що походить від псл. *vъsъgdy. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Булька 116; Brückner 646. — Див. ще *усігди*. — Пор. *за́вжді*, *за́всігді*.

[за́в'язник] (бот.) «перстач прямо-стоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck. (*Potentilla erecta* L.)»; — р. [*зав'язник*] «тс.; гірчак ракові шийки, *Polygonum bistorta* L.», [*зав'язний ко-рень*] «перстач прямостоячий»; — похідне утворення від *в'язати*; назва мотивується тим, що в народній медицині корені цієї рослини застосовуються як в'язучий засіб при лікуванні ран, кровотеч тощо. — Носаль 96—97. — Див. ще *в'язати*.

[за́га] «печія, згага»; — слц. *záha*; — результат спрощення форми *zága*, в якій занепало перше *g*; пор. ч. *žáha* із *žháha (Holub — Кор. 441). — Див. ще *згага*.

[за́гадка] (бот.) «злінка їдка, *Erigeron acer* L.; злінка канадська, *Erigeron canadensis* L. Ж, Мак»; — р. [*зага́дка*] «злінка їдка»; — похідне утворення від *зага́дувати*; назва зумовлена тим, що цією рослиною гадають (щось загадавши, зривають і втикають її в щілину хати, а потім спостерігають, чи розквітне). — Даль I 1413—1414. — Див. ще *гадати*, *за¹*.

[зага́куватися] «заїкатися», [*зага́к-ливець*] «заїка», [*зага́кливий*] «заїкува-тий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*заго́куватися*] «заїкати-ся», [*загі́куватися*] «тс.». — Пор. *гіка́ти*.

зага́л, [*зага́лень*] «загальне місце, ба-нальна фраза» Ж, *зага́льник* «тс.», [*за-га́льниця*] «тиждень, протягом якого все можна їсти», [*зага́льня́*] «загальні збо-ри» Ж, *зага́лом*, *зага́льний*, [*зага́ловий*] «загальний» Ж, *взага́лі*, [*нага́лом*] «під-ряд» Л, [*узага́лі*], *узага́льнювати*; — п. [*zagałem*] «загалом, взагалі, разом, оп-том», [*zahałem*] «разом, без вибору, оп-том»; — недостатньо з'ясоване; пов'язу-ється (Потебня РФВ III 163) з *го́лий*, як і *огу́лом* (букв. «усе наголо»).

[зага́лав'я́нитися] «загавитися»; — не-ясне; можливо, афективне утворення.

[зага́ме́ти] «вигадки, баловство» Я; — неясне.

[зага́мта́ть] «закутати» Л, [*зага́мту-вати*] Л; — неясне.

[зага́пкати́ся] «загавитися»; — ре-зультат видозміни запозиченого п. *zaga-rić się* «тс.», можливо, під впливом імені *Га́пка*; п. *garić* «ловити гав, га-вити» утворене від іменника *gara* (орн.) «гава», звуконаслідувального за по-ходженням; непереконливим є його ви-ведення (Karłowicz SWO 176; SW I 801) з нн. *garep* «ловити гав, гавити», нвн. *gaffen* «тс.», як і пов'язання (Brück-ner 134) з назвою озера *Gorło*. — Sławski I 255—256. — Див. ще *га́ва*.

[зага́ра¹] «бажання, пристрасть, ста-ранність, завзяття в роботі», [*зага́рли-вець*] «старанна людина, ентузіаст» Я, [*зага́рливий*] «старанний, завзятий в ро-боті»; — р. [*зага́ра*] «меткий, завзятий хлопець, молодець»; — очевидно, пов'я-зане з *горіти*, псл. *gořeti* (пор. *запа́л*, *запальний* від *паліти*); у значенні «ста-ранність, завзяття в роботі» можна припустити вплив дієслова [*гарувати*] «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще *горіти¹*.

[зага́ра²] (бот.) «татарське мило, зір-ки городні, *Lychnis chalcidonica* L.» Ж; — пов'язане з *горіти*; назва моти-вується яскраво-червоним забарвлен-ням квіток; пор. р. *горицвѣт*, п. *plomieńcyk*, ч. *plamenečnice* «тс.». — БСЭ

4, 269; Machek Jm. rostl. 78. — Див. ще горіти¹.

[загáрмати] «загарбати» Ж; — очевидно, результат злиття виразу *за гар (й)мати «брати за данину». — Див. ще гáрма-дáрма. — Пор. гáрбати, гáрний.

[загедзéлити] «почати верзти нісе-нітницю»; — очевидно, похідне утворення від іменника [Гéдзел] (ент.) «гедзь»; первісно могло означати «втратити самоконтроль у розмові і поведінці» (як роздрочена гедзем тварина). — Див. ще гедзь.

[загергéлитися] «дати дуба»; — афективне утворення.

[заглушка] (бот.) «стокос житній, Bromus secalinus L.» Мак; — пов'язане з заглушáти; назва зумовлена тим, що цей бур'ян при поганих сходах хлібів дуже розростається, заглушаючи сходи. — Див. ще глухій, за¹.

[заглюбáти] «проклинати» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [гліпкати (дідьками)] «проклинати; лаяти» (див.).

[загмороздáти] «глибоко встромити в землю»; — неясне.

[зáгниця] «пах, здухвина» Ж; — очевидно, похідне утворення від гнúти (див.).

[загнітиця¹] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем», [загнетиця ВеЗн, зáгніт Ж] «тс.»; — результат видозміни форми [зáнігтиця] «тс.» під впливом гнітáти «давити, тиснути»; пор. п. zagpiotek u palca «нігтьоїда». — Див. ще за¹, ніготь.

[загнітиця²] (бот.) «аспленій, Asplenium L.» Мак; — пов'язане з [загнітиця] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; перенесення назви зумовлене тим, що ця рослина через нігтеподібну форму її листків вважалася придатною для лікування нігтьоїди. — Machek Jm. rostl. 31. — Див. ще загнітиця¹. — Пор. зáнігтиця².

загнітник (бот.) «пароніхія головчаста, Paronychia cephalotes (M. B.) Bess.»; — пов'язане з [загнітиця] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; пор. раг-опущіа від гр. ῥωνξ «ніготь», р. приноготівник (бот.) «пароніхія» при [приноготівниця] «нігтьоїда», нім. Nagel-

kraut (бот.) «пароніхія» від Nagel «ніготь»; назва зумовлена приписуваною цій рослині властивістю допомагати при лікуванні нігтьоїди. — Machek Jm. rostl. 31. — Див. ще загнітиця¹.

[загнушáтися] «погребувати»; — за-позичення з церковнослов'янської мови (щ з'явилося під впливом слів типу знушáтися); стсл. гноушати сѧ «гребувати», гнжшати сѧ «тс.» (ж виникло, очевидно, під впливом попереднього н — Верп. I 314) утворене від гноуць «грязь, бруд» (псл. *gnusъ «тс.»), спорідненого з дісл. gnúа «терти», gnúja «шуміти», гр. χνᾶθω «скребу, шкрябаю», χνός «вишкребок». — Шанский ЭСРЯ I 4, 109; Фасмер I 422; Преобр. I 132; Торп 138; Boisacq 1064; Holthausen AeWb. 133.

[загóва] «заздалегідь, завчасно»; — очевидно, споріднене з ч. záhy, вл. нл. zahe «тс.»; дальша етимологія неясна (пор. Zubatý St. a čl. I 1, 284—289; Holub — Кор. 430; Machek ESJČ 709, які українського слова не згадують). — Німчук Терит. діал. 74.

[загóвтаний (з-а сокíра)] «дуже при-туплений» Ж; — очевидно, пов'язане з [гóвтати] «уговтувати, уговкувати»; характер семантичного зв'язку неясний. — Див. ще гóвтати.

зáгодя, зáгоді — див. год.

[загóкуватися] «заїкатися», [загок-лівий] «заїкуватий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [загáкуватися] «заїкатися», [загікуватися] «тс.» — Пор. гікáти.

[заголóба] «клопіт, морока» Ж; — очевидно, пов'язане з [заголубáти] «закріпити клинами, з'єднати заклепками»; первісне значення — «небажане заклинення», звідки «перешкода», «утруднення», «морока»; пор. р. загвóздка «забивання цвяхами; предмет, що забивається замість цвяха; складне завдання; морока; утруднення». — Див. ще голобáти.

[заготу́ритися] «загавитися; забути про все, задивившись на щось»; — похідне утворення від [гóту́р] (орн.) «глухар», пов'язане з тим, що самці глухарі під час токування, видаючи свої характерні звуки, нічого не чують; слово

могло зазнати семантичного впливу з боку [загу́ритися] «забавитися чимсь і забути про потрібне». — Див. ще го́тур.

за́грава, [за́грева, за́грево, зéвриво] Л; — результат контамінації слів [за́рево] «блиск, відблиск» або [за́ря] «заграва на небі» і гра́ти «переливатися» (пор. сонце, зірниця, місяць грає). — Див. ще гра́ти, зоря.

[загра́каться] «загавитися»; — бр. [заграка́цца] «загавитися, задивитися»; — похідне утворення від грак, паралельне до зага́витися від га́ва. — Див. ще грак¹.

заграни́цьник (бот.) «галінсога дрібноцвіта, Galinsoga parviflora Cav.» Мак; — похідне утворення від [загра́нця] «закордон»; назва зумовлена тим, що рослина занесена з-за кордону (з Європи, куди вона потрапила на початку ХІХ ст. з Америки). — Mashek Jm. gostl. 244. — Див. ще гра́нця¹, за¹.

[загру́зітись] «загрузнути»; — пов'язане з груз¹ (див.).

загс; — р. бр. загс; — аббревіатура, утворена в радянський час із початкових букв членів словосполучення (відділ) запису актів громадянського стану за зразком р. загс — (отдел) записи актов гражданского состояния. — Шанский ЭСРЯ II 6, 27.

загу́рити, загу́ритися, загуря́ти, загуря́тися, загу́ря — див. гу́рити.

загу́татися «забутися, загавитися»; — запозичення з словацької мови; слц. zahútat' sa «задуматися, замислитися» утворене від hútat' «задумуватися, думати» неясного походження. — Mashek ESJČS 151; ESJČ 192.

зад, задóк, за́дник, [за́дники] «невеликі прибудови до задньої стіни клуні» Я, [за́дниця] «кусок сукна, що надівається ззаду» Я, [заді́ня] «пряма кишка і задній прохід» Я, [заді́няк] «корма (задня частина судна)», [зад] «слідом за, позаду», [за́ді(сь)] «позаду, ззаду» Ж, за́дки, за́дній, [заді́ний] «задній» Я, за́дкыва́ти, [взад] «назад», [відза́ддя] «полова», за́ду, наза́д, наза́ді «ззаду», [наза́дбець] «реакціонер» Ж, [наза́дник] «тс.», [назадні́цтво] «регрес» Ж, [наза́дний] «реакційний» Ж, оза́док, поза́д, поза́ду, [поза́дь] «залишки зерна, змішані зі сміттям», [поза́ддя] «тс.», [поза́дки] «за-

лишки від рідкої їжі на дні» ЛексПол, [поза́дниця] «задня половина запаски», [поза́дний] «задній» Ж, поза́дній «задній», уза́д «назад»; — р. бр. зад, др. задъ «спина, зад», п. слц. вл. zad «зад», ч. záda «спина», záд «корма», болг. зад «за, позаду, ззаду», м. зад «тс.; слідом за; після», схв. за́днѣ «задній; останній», слн. zádnji «тс.», záд «позаду, ззаду», стсл. за́дъ «спина»; — псл. zadъ, яке часто пов'язується з ав. zadah- «зад», гр. ῥόδαρος «тс.», ῥέζω «випорожняюся», вірм. jet «хвіст (собаки, лисиці, лева)», дінд. hádati «випорожняється», ірл. gead «зад» (з дангл.), алб. dhjes «випорожняюся», нн. gat «зад» (Младенов 173; Boisacq 1052—1053; Torp 123; Osten-Sacken AfSlPh 32; Hübschmann Arm. 470; Pedersen Kelt. Gr I 160; Uhlenbeck 357; Holt-hausen ZfSlPh 24, 267); більш імовірним здається пояснення псл. zadъ як утворення з прийменника za і суфікса -дъ (Шанский ЭСРЯ II 6, 27; КЭСРЯ 113; Преобр. I 240; Brückner 643; Mashek ESJČ 708; Meillet RÉS 9, 127; Wiedemann BV 30, 222 і далі); пор. структуру і походження слів над, під, перед; при цьому Мейє порівнює -дъ з гр. -θα, -θεν, а Відеман — з гр. -δον (у ἔν-δον «всередину»), спорідненим з -δην, -δα, -δε. — Фасмер II 73. — Див. ще за¹.

зада́ва, за́давка — див. да́вити.

задава́тися «зазнаватися, хвастати, чванитися», за́дава́ка; — р. задава́тись «зазнаватися», бр. за́дава́цца «тс.»; — похідне утворення від да́вати, да́ти; значення може бути виведене від за́дава́тися «наміряться»; в такому разі первісно означало «хвастати передчасно, тим, чого ще немає». — Див. ще да́ти.

[задві́йник] (бот.) «зозуліні сльози яйцелисті, Listera ovata (L.) R. Br.» Ж, Мак; — похідне утворення від [за́дві́йний] «подвійний»; назва мотивується тим, що стебло рослини в нижній своїй частині має два яйцеподібні листки; пор. інші назви цієї рослини: [дво́йлист, дво́ulistник]. — Див. ще два.

[заде́нок] «задня стінка ящика на возі» Ме; — не зовсім ясне; може бути

результатом контамінації основ *зад* (*задо́к, за́дній*) і [*заденáти*] «вставляти дно».

заде́ра, заде́рака, заде́рижка, заде́рика, заде́рикуватий, заде́рий, за́дерки, зади́ра, зади́рака, зади́ракуватий, зади́рачка, зади́рга, зади́рикуватий, зади́ристий, зади́ришка, зади́рка, зади́ркуватий, зади́рливий, зади́рчастий, за́дра, зади́бор, зади́бористий, зади́борний — див. **де́рти**.

[**зади́р**] «вишита кайма на перемітці» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [**заби́р**] «вишивки на кінцях перемітки», можливо, під впливом **де́рти**. — Див. ще **бра́ти**.

за́ддя; — результат злиття прийменників *за* і *для*. — Мельничук СМ ІІІ 173. — Див. ще **для**, **за**¹.

задо́вільний, задо́волення, задово́льня́ти — див. **во́ля**.

[**задру́тець**] «мученик, страдальник» Пі, Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. *zadręczyć* «замучити», похідним від *dręczyć* «мучити», спорідненого з р. [*дручи́ть*] «пригнічувати, засмучувати, мучити, виснажувати, обтяжувати», укр. *дрюк*. — Фасмер І 544; Вгückнер 96—97. — Див. ще **дрюк**.

[**зае́дно**] «гуртом, разом; постійно, завжди»; — бр. [*зае́дно*] «разом»; — запозичення з польської мови; п. *zajedno* «завжди, постійно», як і ч. слц. *zajedno* «заодно», болг. м. *заедно* «разом», схв. *заједно* «тс.», є результатом злиття прийменника *за* «за» з числівником середнього роду (зн. в. одн.) *jedno* від *jeden*, спільного походження з укр. *оди́н*. — Див. ще **оди́н**.

зае́ць СУМ, Ж, [зае́чка] «зайчиха», **за́йчиха СУМ, Ж, за́йчиця, [за́йчиха]** Ж, **за́йча, за́йчатина, за́йчатко, [за́йчатник]** «мисливський собака» Я, **за́йченя, за́йченятко, за́йчик** «світла плямка від сонячного променя, відбита блисковою поверхнею; [вид дитячої гри]», [**за́йчина**] «заяча шкурка» Ж, [**за́йчина**] «великий заець» Я, [**за́юк**] «заець», [**за́яець** Ж, **за́янець** Ж, **за́яць** Ж] «тс.», **за́ятина, [за́яченя]** Ж, **за́ятина, за́ятий**; — р. *за́яц, [за́ец]*, бр. *за́яц, [за́юк]*, др. *за́яць*, п. *zajęc, [zajęc, zajk, zajek]*, ч. *zajíc*, слц. вл. полаб. *zajęc, нл. zajęc*,

болг. *за́як, [за́ек, за́ец]*, м. *за́як*, схв. *за́яц, за́ец*, слн. *zajęc, zęc*, стсл. **за́яць**; — псл. *zajęcь; — на думку більшості дослідників, з первісним значенням «плигун, стрибун» (і з розширенням основи на -п-) споріднене з дінд. *háyaḥ* «кінь», *jihītē* «підскакує, летить», вірм. *ji* «кінь», лит. *žaišti* «плигати, стрибати», можливо, також з лат. *haedus* «козел», гот. *gaits* «коза», лит. *zuĩkis* «заець» (лтс. *zaķis* «тс.» запозичене з білоруської мови); іє. **g'hēi-* «плигати, скакати»; пов'язується також (Machek ESJČ 709) з дієсловом *zъjaję «зяю, зіяю» (через наявність «зяючої», роззявленої верхньої губи або через те, що заець спить з розкритими очима): *zъjaj-ъп-ьсь > *zajęcь*; помилковим є зіставлення (Loewenthal AfSlPh 37, 379) з лит. *žaĩbas* «блискавка», гр. *γαῖα* «земля». — Шанський ЭСРЯ ІІ 6, 75; Фасмер ІІ 84; Преобр. І 243—244; БЕР І 587—588; Младенов 174; Skok ІІІ 647—648; Zupitza GG 200 і далі.

[**зажа́ртий**] «озлоблений, розлючений, запеклий, запальний»; — запозичення з польської мови; п. *zażarty* «запеклий, заядлий, завзятий, запальний» походить від дієслова *żreć* «жертити», спорідненого з укр. *же́рти*. — Вгückнер 666—667. — Див. ще **же́рти**.

зажо́га — див. **жегті**.

[**зажо́гнутися**] «запалитися», [**зажо́хатися**] «захворювати від спеки (про жирних тварин) Г, Ме; хворіти або гинути від спраги (про свиней, глузливо про людей) Ме», [**зажо́хнутися**]; — утворення від форми [*зажо́гся, зажо́хся*], запозиченої з російської мови; р. *за́жөгся* є формою мин. ч. чол. р. одн. від *за́жөгься* «запалитися», пов'язаного з укр. [*жегті*] (див.).

заза́легідь СУМ, Бі, [заза́легіоди] «заза́легідь», [**заза́лігідь** Ж, **заза́лігоди** Ж, **заза́лігедь** Л, **заза́легідь** Л, **заза́лігідь** Ж, **заза́лігідь** Ж] «тс.», **заза́легідний**; — результат контамінації слів *за́годя* і *за́алека, за́аля*. — Іст. граматики 372; Наконечний Наук. конф. філол. ф-ту ХДУ 1959, 6. — Див. ще **год, далéко**.

за́здрити, [заза́дритися] «заздрісно, скося дивитися» Ж, [**заза́ритися**] «тс.»

Ж, *зázдростити*, [зáдростити] «заздростити», [зázдрувати] «тс.», [зázдра] «заздрість, ревності» Ж, *зázдрощі*, [зáдрощі], *зázдрісник*, [зáдросник] «заздрісник» Я, [зázдросливець] «тс.» Бі, [зайздра] «заздрість» Бі, [зázдрений] «заздрий», *зázдрий* «заздрісний; [ревнивий, недобррозичливий Ж]», [зázдрівний] «заздрий», [зázдрісливий] «заздрісний, ревнивий, недобррозичливий» Ж, *зázдрісний*, [зázдросний], [зáдросний] «ревнивий, заздрісний» Ж, [зайздрісливий] «заздрісний» Бі; — бр. *зайздрасць* «заздрість», [зайздрóсциць] «заздрити», [зázдрóсциць], п. *zazdrość* «заздрість», *zazdrościć*, ст. *zajzdrościć*; — похідне утворення від дієслова *здріти* «бачити»; пор. др. *зазьрѣти* (*зазрѣти*) «заздрити» від *зьрѣти* (*зрѣти*) «бачити», псл. *zaviděti* «заздрити» від *viděti* «бачити»; значення «заздрити» ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око. — Вгückпер 646. — Див. ще за¹, здріти.

[зазз'яти] «засяяти»; — бр. *зазз'яць* «засяяти, заблискати, заблищати»; — очевидно, пов'язане з [сс'яти] «сяяти» як варіант з одзвінченим кореневим сс' під впливом префіксального з або як результат зближення з основою *з'я(я)ти*.

[зазізнити] «замиршавити, зачахнути» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [зиз] «косоокість», пор. *дивитися зизом* «кидати косі погляди», тобто «дивитися недобррозичливо, бути лихим на очі»; в такому разі *зазізнити* первісно могло означати «зачахнути від лихого ока».

[зазимч'ак] (зоол.) «нічний метелик, *Operophtera brumata* L. (*Cheimatobia brumata*)» Ж; — похідне утворення від *зим'а*; назва зумовлена тим, що ці метелики з'являються на початку зими (точніше, пізньої осені, коли настають перші морози); пор. слц. [mráznica] «тс.» від *mráz* «мороз», нім. *Frostspanner* «тс.» від *Frost* «мороз; зима». — *Vážný* 200—201. — Див. ще за¹, зим'а.

[з'азнобка¹] «прикрість Г; шрам, рубець, опік; сором, ганьба Ж»; — р. *з'азноба* «досада, прикрість; [туга, скорбота, горе]», [з'азнобушка] «сум, прикрість», бр. [з'азноба] «тс.»; предмет суму, прикрість»; — очевидно, похідне від *зно-*

біти «морозити» (щодо серця, почуттів тощо); пор. р. [з'азнобіть] «розчарувати, охолоджувати захоплення». — Фасмер II 74. — Див. ще знобіти.

[з'азнобка²] «друга жінка в чоловіка; незаконна жінка, коханка» Ва; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *з'азноба* «кохана», давніше «досада, прикрість; обморожене місце» пов'язане з дієсловом *знобіть* «знобити, морозити»; помилково пов'язувалося (Желтов ФЗ 1876/1, 21) із р. *зной* «спека» з огляду на [з'азно́й, з'азно́я] «кохання». — Одинцов Етимология 1974, 117—120; Шанский ЭСРЯ II 6, 31—32; Потєбня, О некоторых символах в славянской народной поэзии, X., 1860, 33—34. — Див. ще знобіти.

[з'азо́л] (у виразі [нема й з'азо́лу] «не можна побачити?») Я; — неясне; можливо, пов'язане з бр. *зо́лак* «світанок».

з'азувати, *з'азути*, *з'азуванець*, *з'азувистий* — див. *взути*.

з'азулінець, *з'азулинці* — див. *зозулінець*.

[з'азу́лька] «сонечко семикрапкове, *Coccinella septempunctata* L.», [з'азу́лейка] «тс.» ВеДо; — похідне утворення від [з'азу́ля, зменш. з'азу́лька] («(орн.) зозуля Г; червона (масть і кличка корови) Ме»; — назва зумовлена, очевидно, перістим забарвленням сонечка (червоного з чорними крапками на спині), пор. *зозулястий* «перістий, в чорних і білих плямочках»; співвідношення слів [з'азу́лька] «сонечко семикрапкове» і [з'азу́ля] «зозуля; червона (масть корови)» нагадує співвідношення форм [б'едрик] «сонечко» і [(коза́) б'едра] (з казки «ряба, періста, з плямами іншого кольору» (Коломієць Мовозн. 1967/3, 51); не виключена також можливість, що ця назва дана сонечку через те, що воно, як і зозуля, використовується при ворожінні (якщо сонечко при цьому впаде з руки на землю, то це віщує дівчині скору смерть — ВеДо 102). — Див. ще зозуля.

заїдатися, *заїди*, *заїдки*, *заїдливий*, *заїдник*, *заїдня*, *заїжка*, *заїлий*, *заїстися* — див. *їсти*.

заї́ка, заї́катися, заї́куватий — див. гіка́ти.

[за́йви] (у виразі [у з. взяти] «позичити») Ж; — результат видозміни форми за́йми під впливом прикметника за́йвий. — Див. ще іма́ти.

за́йвий «який не використовується в даний момент, вільний; надмірний» СУМ, Ж; [запасний Бі], [за́йвик] «зайвий, запасний бик» Я, зайвина́, за́йво, [за́йві] «зайво, непотрібно, даремно», [уза́йві] (у сполучі [у. бути] «бути зайвим»); — р. [за́евый, за́ивый] «зайвий, запасний; не потрібний, вільний, незайнятий» (з укр.); — неясне.

за́йда¹, за́йде́й, за́йде́я, за́йдений, за́йдє́нний — див. іти́.

[за́йда²] «мішок, сумка» ВеУг, [за́й-дочка] «в'язка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zajda* «мішок для носіння на спині сіна, городини тощо; в'язка, клунок» етимологічно неясне.

за́йма́, за́йма́н, за́йма́нка, за́йма́н-щи́на, за́йма́нь, за́йма́ти, за́йма́тися, за́йми, за́йма́на, за́йма́нка, за́ймиско, за́йма́стий, за́йма́т, за́йма́ти, за́йма́тися, за́йма́ще, за́йма́т — див. іма́ти.

[за́йчик] (бот.) «хрінниця вонюча, *Lepidium ruderale* L.; заяча конюшина багатоліста, *Anthyllis vulneraria* L.» Мак; — похідне утворення від за́ець; назва зумовлена тим, що ці рослини є гарними кормовими травами для зайців та кролів. — Нейштадт 291. — Див. ще за́ець.

[закаба́їти] «забрести, доплентатися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [закаба́ї] «вибоїни; заглиблення».

[закаба́й] «заглиблення, щілина» ЛексПол, [закаба́ї] «вибоїни; заглиблення, щілини» ЛексПол; — неясне; можливо, пов'язане з [ко́бух] «ямка, в яку садять картоплю» (пор.).

зака́бла, закаблї́, закаблї́ж, закаблї́жа — див. каблук.

[закаві́рити] «перекосити» (очі) Ме, [закаві́ритися] «перекоситися» (на когось) Ме, [закаві́риний] «перекривлений, з перекошеними очима чи обличчям» Ме; — очевидно, результат видозміни форм типу [заві́ряти (очі)] «водити (очима), супитися, нахмурюватися» ВеЛ, [заві́ритися] «розгніватися, роз-

сердитися, надутися» Ж (первісне значення — «водити очима, свердлити очима, дивитися косо») під впливом [коверта́ти, коверну́ти] «повертати, обертати», [закові́рнювати] «закручувати, підвертати» тощо. — Див. ще заві́ритися, коверта́ти.

закавра́ш, закавра́ша, закавра́ш — див. карва́ш.

[закав'я́дити] «занудити»; — неясне.

закáл, зака́лець, зака́льок, зака́йок — див. калі́ти.

[закала́бок] «запічок» Я; — очевидно, результат контамінації форм [прикала́бок] «невелика прибудова, комірчина; невеликий відсік у приміщенні, коморі, шафі» і закапéлок, закамáрок (див.).

закалабу́дати — див. калапу́тати.

закамáрок; — запозичення з польської мови; п. *zakamarek* «закамарок» утворене від лат. *camara* «склепіння; кімната», від якого походять також п. *komora* «комора», укр. *комора*; пор. п. [zakomarek] «закамарок», укр. *закомóрок, закомі́рок* «тс.», [зако́мори] «закутки», [ка́мор] «комора». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Witkowski SO 19/2, 209. — Див. ще комо́ра.

[заканті́ка] «ширий друг»; — утворене від р. *zakađičnyj (drug)* «ширий (друг)», яке пов'язується з кади́к «кадик» (Шанский ЭСРЯ II 6, 35; Фасмер II 75; Грот Фил. раз. II 430); щодо вставного н пор. р. [конди́к] «кадик», укр. [колди́к] «тс.». — Див. ще кади́к.

закапéлок; — очевидно, пов'язане з каплї́ця; можливо, виникло в середовищі семінаристів на ґрунті слат. *capella* «каплиця». — Див. ще каплї́ця¹.

[закаса́ти] «засукати, закачати», [підкаса́ти] «підіткнути» (поділ за пояс); — р. [закаса́ть] «заткнути за пояс», бр. *zakasać* «засукати, закачати», слц. *zakasať* «заправити»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zakasać* «засукати, закачати», ст. *kaśać* «підсмикувати, підтикати (сукню), засукувати, закачувати (рукави)» споріднене з укр. [каса́тися] «торкатися, дотикатися», *чеса́ти*. — Мельничук Етимология 1966, 197; Brückner 222; Maček ESJČ 244; Верп. I 491. — Див. ще *чеса́ти*.

закастріти — див. **захарашувати**.

[закасувати] «перевершити, перегнати»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zakasować* «тс.» утворене, мабуть, від п. ст. *kasac* «підсмикувати, підтикати (сукню)», пор. вираз *заткнути за пояс* у буквальному і переносному значенні; менш переконливе виведення (*Machek ESJC 100, 244*) від псл. *kasati «поспішати» як спорідненого з лтс. [*kuõst*] «спішно йти, поспішати», іє. **kõs-*. — Див. ще **закасати**.

закатний — див. **кат**.

[закацепати] «захолонути, померти» Я; — очевидно, результат видозміни слова **[закацюбти]** «закоцюбнути». — Див. ще **коцюбитися**.

[закі] «поки», **[зак, заким, закім]** «тс.»; — результати злиття прийменника *за* і давнього займенника *кыи* «який» у формах зн. в. мн. чол. р. або род. в. одн. жін. р. та орудн. в. одн. чол. р.; очевидно, спочатку мались на увазі сполучення *за кы(и) часы (чи за кы(ѣ) поры, за кы(ѣ) добы), за кымь часомь*. — Мельничук *СМ IV 107—109*. — Див. ще **за¹, хто**. — Пор. **закіль**.

[закімбатися] «забрести, доплентатися» Ж; — очевидно, афективне утворення, близьке до **[билембатися]** «плентатися».

[закичний] «заможний» ВеЗн; — очевидно, результат видозміни слова **[затичний]** «тс.».— ВеЗн 19.— Див. ще **затік**.

[закіль] «поки», **[закіль СУМ, Ж, закіля Бі, закинъ Ж, закля, заколь Ж]** «тс.»; — слц. [*zakeŕ', zakl'a, zakol'*] «тс.»; — результати контамінації форм **[закі, заким]** і **покіль, [покиль]**, ст. *поколя* «тс.».— Див. ще **закі, покіль**.

[закла] «застібка, гачок; рогач»; — очевидно, пов'язане з **[кло]** «ікло; кут, виступ у предмета». — Див. ще **ікло**. — Пор. **закло**.

[закланниця] «частина кошари» Доп. УЖДУ 4; — не зовсім ясне, оскільки невідоме призначення цієї частини кошари; можливо, виникло із ***закладниця** (від *клясти*), якщо це те саме, що й **[закладка]** «частина кошари» тж.

[заклизіти] «заказати, заборонити» Я; — значення, мабуть, встановлено не-

точно, пор. наведену при цьому слові ілюстрацію: «Заклизити, щоб любов занегаїла»; можливо, похідне від **[клези́ти]** «дати ляпаса; ударити» (див.).

заклін, заклінатель, заклінач — див. **клясті**.

[закло] «клапоть землі, що заходить у чужу землю; закуток Ж; частина місцевості, оточена з трьох боків ярами; затока, згин дороги Л»; — бр. **[закло]** «затока; земля, що вклинюється в чужу землю; клин землі, обмежений водою; крутий згин дороги»; — очевидно, пов'язане з **[кло]** «кут, ребро, грань, виступ у предмета», ч. [*pláкло*] «місце коло річки», схв. *на́кля* «вигин річки». — Ніканчук *Белар. лінгв. 6, 69—71*; Варбот *Этимология 1972, 49—52*. — Див. ще **ікло**. — Пор. **закла**.

[заклюкати] «заплутати, поплутати»; — похідне утворення від **[кля́ка]** «гак, крюк», пор. **[кляки робити]** «тікаючи, робити петлі, заплутувати свої сліди; вивертатися» (про зайця). — Див. ще **клякати¹**.

[заковёркати] «закрутити» Я; — очевидно, результат видозміни форми **[ковёртати]** «повертати, обертати», можливо, під впливом р. *ковёркать* «ламати, перекручувати».

закові́ка, закові́чка; — р. *закаві́ка, закові́ка*, бр. *закаві́ка*; — пов'язане з **[кові́ка]** «затримка, зупинка, перешкода». — Шанский *ЭСРЯ II 6, 35*; Куркина *Этимология 1970, 94*. — Див. ще **кові́ка**.

[закові́лий] «завзятий Ж; похмурий, відлюдкуватий Пі»; — неясне; можливо, пов'язане з др. *ковъ* «злий замір, злі хитрощі», похідним від *ковати* «кувати; замишляти лихе». — Див. ще **кувати¹**.

закóleць — див. **колёти**.

[закомуристий] «хитромудрий»; — запозичення з російської мови; р. **[закомуристый]** «чудний, незрозумілий, хитромудрий», **[закомь́ристый]** «тс.», **[закому́ра]** «чудна, загадкова людина», **[закому́ривать]** «говорити манівцем, натяками, двозначно», **[отпуска́ть закомуры]** «тс.», очевидно, пов'язані з **закомь́ристий**, (заст.) **закому́ристий** «хитромудрий», **закомь́рка** «заковика; трудність,

хитрість», які зводяться до *кóвы* «підступи, хитрощі». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38.

закон¹ «загальне правило; закономірність; сукупність догм релігії», [закін] «сповідь, причастя» Г, Ж, *законник* «знавець законів; (заст.) чернець», *законний*, [законничий] «законний» Я, [законітися] «причащатися», [законюватися Ж, законятися] «тс.», *беззаконник*, *беззаконня*, [беззаконство] «беззаконня», [беззаконщина] «тс.» Ж, *узаконити*, *узаконювати*, *узаконяти*; — р. бр. болг. *закон*, др. *законъ* «закон; віра; правила віри; завіт», п. *закоп* «закон, релігія, віра, сповідь; завіт; чернечий орден», ч. слц. *закон* «закон», вл. *закоп* «тс.», нл. *закоп* «вид, формальність», м. *закон* «закон», схв. *закон* «закон; завіт; релігія, віра», слн. *закон* «закон, правило; шлюб», стсл. *законъ* «закон»; — псл. *закопъ* «закон», первісно «початок; початкове рішення» (можливо, «обмеження»), пов'язане з *защєті* (<*zakel-) «почати», *копъ* «край (початок, кінець)»; — споріднене з лат. *гесєпс* «свіжий; недавній», ірл. *сінім* «виникаю», лтс. *сіпàтієс* «підійматися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38; Фасмер II 75; Львов Лексика ПВЛ 189; Преобр. I 241; Brücker 643—644; Machek ESJĚ 709; БЕР I 591—592; Верн. I 168—169, 560—561. — Див. ще *кін*, *почати*.

[закон²] «зародок», [законіти] «зародити», [законітися] «зародитися; початися, з'явитися», [законяти], [законюватися, законятися]; — псл. *закопъ* «початок», пов'язане з *защєті* «почати; зачати (зародити)». — Див. ще *закон*¹.

[закордубанити] «запнячити» Я; — очевидно, похідне утворення від [кордубан] «старий могутній дуб» Я (напевно, «пробковий дуб», пор. [кóрдуб] «пробковий дуб; пробкове дерево; дубняк»). — Див. ще *кóрдуб*.

[закорублий] «зашкарублий, твердий» Ж; — зіставляється з болг. *коруба* «порожнисте, дуплисте дерево; дупло», схв. *корубати* «лушити кукурудзу» (Фасмер II 75; Верн. I 577; Mikl. EW 132; Младенов 252); може розглядатись і як результат контамінації форм *зашкарублий* і *корá*. — Пор. *закорублий*, *корá*, *шкарубкий*.

[закорублий] «зашкарублий, твердий» Ж, [закорублий] «викривлений» Ж; — р. *закорублий* «зашкарублий, твердий», *закорублий*, бр. *закарублы* «тс.»; — рідкісне суфіксальне утворення від *корá*, [скóра] «шкіра»; пор. р. [корублий] «невеликий; корявий», слн. *когúзе* «шкапа». — Куркина Этимология 1970, 95; Шанский ЭСРЯ II 6, 62. — Див. ще *корá*, *скóра*. — Пор. *закорублий*.

закорючка, [закорючити] «загнути крючком»; — р. *закорючка* «крючок, вигин; виверт, хитрість; перешкода», *закорючка* «тс.»; — похідне утворення від *корюка «крюк, крючок» (пор. р. [корюка] «щось зігнуте, скарлючене», [корючка] «закорючка, крючок; лапка», *корючить* «карлючити, згинати в крюк»), що пов'язується з *крюк* (Фасмер II 344; Matzenauer LF 8, 204 і далі) або з др. *коря* «корінь» (Шанский ЭСРЯ II 6, 40).

[закотеліти] «зафиркати, упертися» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *котел*; у такому разі йдеться, очевидно, про порівняння з кипінням води в котлі або з фирканням парової машини.

[закоценіти] «замерзнути, залякнути» Я, [закоцініти] «заціпеніти» Досл. і мат. IV, [закоцініти] «замерзнути, залякнути» Ж, [закоціліти] «тс.» Ж; — результат видозміни форм [закоченіти] «тс.», [закочиніти] «заціпеніти», [закачаніти] «задубнути від холоду», очевидно, під впливом *закоцібнути*, *закоцібти*, [закоцібнути] «замерзнути, залякнути». — Див. ще *качан*.

закром — див. *кромá*.

закүзданий — див. *күстра*.

[закүзманий] «кудлатий, нечесаний, скуйовджений» Я; — очевидно, афективне утворення.

[закульбучити] «загнути гачком» Ж, [заклебучений] «загнутий, закривлений»; — очевидно, пов'язане з [кульбастий] «горбатий; загнутий» (див.).

[закуршивіти] «запаршивіти, зачакнути» Я; — афективне утворення, пов'язане з *запаршивіти*.

закүстраний, *закүстрати*, *закүстри*, *закүштрати* — див. *күстра*.

[закүція] «те, що заважає; гурт людей» Ва; — очевидно, результат видозміни слова *екзекүція* «тілесне покаран-

ня; стягнення заборгованості», зближеного з префіксальними утвореннями типу *закіток*, *завала*.

зал, *záла*, [сáля], *зальний*; — р. бр. *зал*, *záла*, п. *sala*, ч. *sál*, слц. *sála*, вл. *sal*, болг. *záла*, м. схв. *сáла*; — запозичене з німецької або французької мови через російську і через польську (форма з м'яким -ля); нвн. *Saal* «зал» (двн. свн. *sal* «однокімнатний будинок») споріднене з днн. *seli* «однокімнатний будинок», дангл. *sele*, дісл. *salr* «тс.», гот. *saljan* «знайти притулок, лишитися», лат. *solus* «земля, ґрунт; основа», стсл. **село** «населене місце; поле», укр. *селó*; фр. *salle* «зал; кімната, приміщення» виводиться від германського *sal*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 42; Фасмер II 76; КЭСРЯ II 114; Преобр. I 241; Sł. wug. obcych 663; БЕР I 593; Dauzat 647; Kluge — Mitzka 617. — Див. ще *селó*. — Пор. *салóн*.

[зáлба] «бійка» Я; — п. *załeb* «бійка, сутичка»; — виводиться від виразу *за лоб* (п. *za łeb*); пор. р. *залобовать* «убити на полюванні». — Brückner 683. — Див. ще *за¹*, *лоб*.

залéвчник — див. *левч*.

[залéпух] «людина, що ледве рухається» Ж; — очевидно, пов'язане з [зале́пух] «в'язкий, глизявий хліб». — Див. ще *ліпнути*.

залиця́тися, [залиця́тися] «відзначитися, прославитися; свататися» Бі, *залиця́льник*, [залиця́йник] «залицяльник», ст. *залеця́тися* «хвалитися, похвалятися»; — р. [залиця́ться] «проходячи мимо, зухвало заглядати в обличчя, особливо жінці»; — запозичення з польської мови, зближене на українському ґрунті з словом *лицé*; — п. *zalecać się* «похвалятися, відзначитися; піддобрюватися, підлещуватися, залицятися», [zaliczać się] «тс.», як і слц. *zaliečat' sa* «загравати; запобігати», є зворотною формою від *zalecać*, [zaliczać] «доручати; рекомендувати, радити; захвалювати», префіксального утворення від псл. *lētъ (пор. стсл. *лѣтъ ксть* «можна, дозволено», *лѣтиж ксть* «тс.»), спорідненого з лит. *lėtas* «повільний; спокійний», лтс. *lėts* «дешевий», гот. *unlēds* «бідний», гр. *ληθεῖν* «стомлюватися», дінд. *gāti* «дарує, дає». — Brückner 292;

Machek ESJČ 709; Bern. I 714. — Пор. **зальóти**.

залізняк (бот.) «*Phlomis* L.; [вербена лікарська, *Verbena officinalis* L. Мак; плакун звичайний, плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L. Ж]», [желізняк] «залізняк колючий, *Phlomis pungens*; вербена лікарська Ж», [желізниця] «вербена лікарська» Мак, [желізняк] «тс.» Мак; — р. [железняк] «залізняк колючий»; — назви походять від *залізо*, [желізо] «залізо» Ж, можливо, тому, що ці рослини в народі наділяються чарівними (щодо плакуна звичайного — лікарськими) властивостями; пор. р. [железняк] «казкова трава, від якої залізни замки і запори розсипаються; нею ж добуваються скарби». — Див. ще *залізо*.

залізо, [зелізо] «залізо; залізна кочережка» ДзАтл I, [желізо] «залізо Ж; залізна кочережка ДзАтл I», *заліза*, *заліззя* «куски заліза або предмети, виробі із заліза; [залізни частини плуга]», [желізе] «закис заліза» Ж, [залізина] «залізна окалина, що відпадає від заліза під час його кування», [желізінець] «залізний шпат» Ж, *залізко* «лезо, наконечник або який-небудь інший предмет із заліза; [праска]», [желізко] «праска» Ж, [заліжник] «залізни інструменти теслі або столяра», [зеліжник] «тс.», *залізничя*, [желізниця] «залізничя; вид пухлини на обличчі (кольору заліза)» Ж, *залізничник*, *залізняк* «мінерал, що містить залізо; добре випалена цегла; річковий сірий рак з широкими клішнями; (заст.) ливарник; (заст.) торговець залізними виробами; [казан; віл темно-червоної масті; міцної будови людина; смуглява людина; хвороба язика у худоби, яку сколюють шилом Я]», [зелізняк] «залізний горщик», [желізняк] (мін.) «залізняк» Ж, [залізовина] «залізна руда», [залізо́к] «праска» Я, [желізок] «окис заліза» Ж, [залізце] «заліско (рубанка)», *залізьяка*, [залізьянка] «залізничя», [залізьярня] «залізний виріб», *залізний*, [зелізний, желізний] «залізний; кольору заліза» Ж, [жалізний] «залізний», *залізистий*, *залізничий*, [желізничий] «залізничний» Ж, [залізнякав'ятий] «виготовлений із

залізняка (напр., цегла) Я, [залізуватий] «залізистий», заліз'ястий «тс.», [заліз'яний] «залізний»; — р. железо, [залезо, залізо], бр. жалеза, [зелезо], др. желъзо, железо, жельзо, п. želazo, ч. слц. вл. železo, нл. zelezo, полаб. ži-l'ozü, болг. жел'язо, м. железо, схв. жè-лезо, слн. želézo, стсл. жел'ѣзо; — псл. želézo «залізо»; — споріднене, з одного боку, з лит. geležis «залізо», жем. gelžis, лтс. dzèlzs, прус. gelso «тс.», гр. χαλμός «мідь», а з другого — з гр. χέλυς «черепаха», стсл. желы, жьлы «тс.», укр. [жел'як] «гуля, наріст»; іе. *ghel-gho-s, де -gho — давній формант; первісне значення — «щось тверде, як щит черепахи»; на українському ґрунті желізо перейшло в зелізо (внаслідок уподібнення звука ж до наступного з), а це — в залізо (внаслідок зближення початкового зе- з префіксом за-); думка про запозичення цього слова у доіндоєвропейського населення Європи (Meillet BSL 24, 198; 28, 64—65; Мейе ОЯ 408; Mikkola Balt. u. Slav. 41) потребує переконливої аргументації. — Критенко Вступ 503; Трубачев ВСЯ 2, 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42—43; Преобр. I 227; Брандт РФВ 25, 224; БЕР I 534—535; Младенов 165; Skok III 676—677; Траутманн 83; Топоров II 200—203; Mühl. — Епдз. I 543—544; Schrader Reallexikon I 236; Georgiev KZ 63, 250 і далі; Роккопу 435. — Див. ще желв.

[залісти] «купити» Мо; — можливо, пов'язане з др. жел'ѣсти «платити, сплачувати пеню» (пор. др. жьл'ѣсти «виплачувати, відплачувати»), спорідненим з гот. fragildan «платити, винагороджувати», дісл. gjalda «тс.», іе. *gheldh- «платити, винагороджувати»; щодо переходу початкового же- в за- пор. залізо з др. жел'ѣзо. — Фасмер II 42; Преобр. I 235; Trautmann 82; Knutsson ZfSlPh 15, 140.

залóга, залóжник, заложітель — див. лежати.

залóза УРС, Ж, залóзи, [зелéзка] «залоза» Ж, [зéлезь] «тс.» Ж, залóзистий, [зелезістий] «залозистий» Ж, [залозуватий] «той, що хворіє гландами», [залозувати] «хворіти гландами, мати за-

палені гланди», [зулузувати] «хворіти залозами» (про коней) Ме; — р. железа́, бр. залóза, др. железа, жел'ѣза, желоза, п. zołza, ч. žláza, ст. žléza, слц. žl'aza, вл. žařza, нл. žařza, [zařza], болг. жлезá, м. схв. жлѣзда, слн. žléza, стсл. жл'ѣза; — псл. *želza < *gelza «залоза», можливо, пов'язане з želėzo «залізо» або з želqđь «жолудь» (пор. лат. glandula «шийна залоза», похідне від glans, -ndis «жолудь»); споріднене з лит. gelėžuones (gėležuonys) «залози в коня»; укр. залóза розвинулося з др. желоза, як залізо з др. жел'ѣзо. — Трубачев ВСЯ 2, 32, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42; БЕР I 550; Skok III 683—684; Būga RR I 337; Trautmann 84. — Див. ще залізо. — Пор. жóвно.

[залохтáти] «полоскотати» Ж; — похідне утворення від [лóхати, лóшити] «лоскотати», очевидно, викликане впливом п. řechtać «лоскотати», zařechtać «полоскотати». — Див. ще лóхати. — Пор. лóскіт.

залп, залпом, [залопом] «швидко, стрімко», залповий; — р. бр. болг. м. залп, п. salva, ч. слц. salva, схв. сáлва, слн. sálva; — запозичене через російську мову з німецької; думка про запозичення з французької (фр. salve «залп, черга», Смирнов 115; Грот. Фил. раз. II 486) заперечується початковим з; нвн. Salve «залп» походить від лат. salvē «зрастуй», salvēre «бути здоровим, добре себе почувати», похідного від прикметника salvus «здоровий, неушкоджений, цілий, незайманий», спорідненого з гр. ὅλος «цілий, повний, увесь», дінд. sághaḥ «неушкоджений, цілий, увесь, кожний», ав. haughva- «неушкоджений, цілий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 44; Фасмер II 76—77; Преобр. I 241; Горяев 113; Machek ESJC 536; БЕР I 595; Mikl. EW 399; Kluge — Mitzka 622; Walde — Hofm. II 471, 472. — Пор. саліот.

[залубні] «сани з кузовом», залубниці, [залубиці, залубка] «тс.», [залубний] «з кузовом» (про сани); — п. [zaľubeňki] «сани»; — за походженням прикметник (залубні сани), утворений від іменника луб; пор. лубок «кузов; сани»,

[луб'янка] «візок, обшитий лубом», р. [залубніца] «перегородка в хаті, кімнатка за перегородкою». — Див. ще луб.

залу́ка¹ — див. лу́ка.

залу́ка² — див. лу́чити.

[залу́чник] (бот.) «нетреба звичайна, нетреба овечий реп'яшок, *Xantium strumarium* L.» Ж; — р. [залу́чник] «тс.»; — неясне.

зальо́ти «залицяння; любовні пригоди», зальо́тник, зальо́тчик, зальо́тний; — р. [залёт] «хват, зальотний фронт», [залётка] «залицяльник, милий; кохана», бр. залёты «залицяння, зальоти»; — запозичення з польської мови; п. *zaloty*, [zalety], ст. *zaleta*, як і ч. слд. *zálety*, ч. *zálet* «тс.», пов'язане з п. *zalecać się* «похвалятися, відзначатися; піддобрюватися, підлещуватися, залицятися»; уже на ґрунті польської мови зблизилося з формами типу *zlot* «зліт» (від *lecieć* «летіти»); менш переконлива думка (Одинцов *Этимология* 1974, 120—124), нібито східнослов'янські форми не є запозиченнями. — *Brückner* 292, 644; *Witkowski SOr* 19/2, 209; *Machek ESJČ* 709; *Bern. I* 714. — Див. ще залиця́тися.

зам; — р. зам; — викликаний російським зразком результат скорочення слова *замісник*, що є калькою р. *заместитель*. — *Шанский ЭСРЯ II* 6, 45. — Див. ще місце.

[замага́дзяти] «зав'язати»; — неясне; можливо, пов'язане з [ма́гель] «5-6 горсток прядива, зв'язаних докупи, коли прядиво мочать у воді; зв'язані докупи 10 горсток прядива», [ма́гли] (мн.) «3-4, а іноді 5-6 горсток конопель, зв'язаних докупи; сніп». — Див. ще ма́гель.

[заманді́орити] «добре випити» Я; — неясне; можливо, афективне утворення.

[заманді́оритися] «дуже зажадатися»; — результат видозміни слова *забанді́оритися* «захотітися» під впливом *заману́тися*. — Див. ще забанді́оритися.

замате́ріти, замате́рілий — див. ма́терій.

зама́х — див. маха́ти.

[зама́шка] (бот.) «пласкінь (перев. вимочена)», частіше мн. [зама́шки] «тс.» Ж, Л; — р. *зама́шка* «пласкінь»; — по-

хідне утворення від *маха́ти*; назва зумовлена тим, що вибираючи пласкінь з конопель, навмисне махають стеблами в повітрі, щоб пилок розлітався навкруги для запліднення. — Див. ще маха́ти.

[замаю́сити] «замахорити, привласнити», [замию́сити] «привласнити собі щось шахрайством» Кур, [замію́сити] «заподіти, подіти, засунути»; — неясне; можливо, пов'язане з ст. *маюс* «заява одного з позовників про те, що він не може з'явитися в призначений час для розгляду справи, оскільки має в іншому суді більш важливу справу», що виникло з лат. *negotium majus* «справа більш важлива», де *majus* (<*mag-ijos) є вищим ступенем порівняння прикметника *magnus* «великий; значний, важливий», що лежить в основі слова *магна́т*. — Пі 134. — Див. ще магна́т. — Пор. магі́стер.

[замгну́ти] «здрімнути, задрімати Г; заплющити очі, щоб подрімати Ж»; — р. [замгну́ть] «заплющити очі, задрімати»; — утворене від др. *мьгнути*, форми доконаного виду від дієслова *мигати* «шуритися, мружитися; кліпати». — Див. ще ми́гати.

[замела́цький] «дебелий, великий» Я; — неясне.

[замело́] (бот.) «омела біла, *Viscum album* L.»; — результат видозміни слова [омело́] «тс.» під впливом дієслова *заместі́ти*, *заміта́ти*; пор. інші назви цієї рослини: [чортове помело, помело́, мі́ла]. — Див. ще оме́ла.

заме́ркуватий — див. ме́рти.

[замёт] «поперечні планки між двома стовпами майбутньої стіни», [заміть] «тс.», [заме́тина] «окрема планка в заметі», [заміт] «роздвоєні кругляки, з яких складають стіни будівель» Па, [заміти́на] «одна частина роздвоєного кругляка, що йде на заміт» Па, [за́мітник] «відрубаний стовбур дерева, що використовується для парканів або дерев'яної кладки стін»; — р. [замёт] «дощана огорожа», бр. [замёт] «брусована огорожа»; — похідне утворення від дієслова *замета́ти* «закидати»; назви зумовлені тим, що раніше при зведенні стін дошки метали в пази стовпів. — Див. ще мета́ти.

[замети́ти] «заразити», [заме́чува-ти]; — очевидно, результат видозміни деетимологізованого [замити́тися] «захворіти запаленням підщелепних залоз (про худобу)», ст. замититися «захворіти» (про людей). — Див. ще мит.

замети́чтисся, замоти́личитисся — див. мете́лик, моти́ль.

замика́ти, замкну́ти, [за́мик] «стик; замок; прикус (зубів)», замика́ч, замо́к, [замо́чник] «слюсар» Ж, замика́льний, [замі́стий] «з багатьма замками» Ж, вимика́ти, ві́мкнути, вимика́ч, відмика́ти, віді́мкнути, відми́чка, вмика́ти, умкну́ти, уві́мкнути, вмика́ч, змика́ти, зі́мкнути, змі́чка, перемика́ти, пере-мкну́ти, перемика́ч, переми́чка, перемика́льний, переми́чний, примика́ти, при-мкну́ти, розмика́ти, розі́мкнути, розмі́кач, ро́змі́чка; — р. замыка́ть, замкну́ть, бр. замыка́ць, замкну́ць, др. замыкати, замкнути, п. замыка́ć, zamknąć, ч. замыкат, zamknout, слц. замыкат', zamkput', вл. zamkać, zamknuć, нл. zamkaś, zamknuś, замукаś, замукнуś, полаб. zamaknŏt, стсл. замъкнѣти; — псл. замыкати, замкнѣти, префіксальне утворення від тукати «тягти, смикати», тѣкнѣти «тягти»; замкнѣти спочатку означало «затягти щось у щось, кудись», але потім набуло спеціального значення «затягти щось так, щоб не можна було відчинити дверей». — Див. ще ми́кати, мча́ти.

замина́ти, заміна́чка, за́мінка, за-мина́ха — див. м'я́ти.

[замі́скрити] «замимрити»; — оче-видно, результат видозміни слова за-мі́мрити. — Див. ще мі́мрити.

замити́тися — див. мит.

за́між, [за́муж, замо́ж Кур], за́між-ю, [за́мужю] «замужем», за́мужем, [за́міжем Ж, замо́жем Ж], за́міжня, за́міжся, за́мужся СУМ, Г, за́міжній, за́мужній, [за́міжний] Ж; — р. бр. за́муж, др. за му́жь, п. за та́ж, слн. за-то́ж, стсл. за мжъ; — результат злиття виразу др. за му́жь (ити, отъдати, выдати) (<псл. за то́жь), що складається з прийменника за та іменника му́жь у формі зн. в. одн.; щодо заміни в слові му́жь звука у на і пор. укр. дібро́ва з др. дуброва; у зв'язку з цим

сумнівим здається припущення Ільїнського (ИОРЯС 23/1, 166—168), що укр. за́між виникло із [за́мож]; останне, на відміну від форми [за́муж], вживається дуже рідко і з'явилось, мабуть, пізніше (пор. [за́можем], у якому о можна розглядати як гіперизм щодо [за́міжем]). — Іст. граматики 364; Булаховський Вибр. праці II 254; Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Фасмер II 671. — Див. ще за¹, му́ж.

за́мір, за́міристий, за́мірка, за́мір-ну́ти, за́мірок — див. мі́ра.

за́мірки, за́міркований, за́міркува-тий, за́мірок, за́міру́ха — див. мо́р.

за́мість СУМ, Г, [за́міст] «замість» Ж, [за́місто, за́міць, за́місь, за́муць Ж] «тс.»; — р. [за́місто, за́міст, за́місь], бр. за́міст, за́міста, др. за мѣсто, п. zamiast, [zamas], ст. za miasto, za-miasto, ч. místo, слц. miesto, вл. нл. město, болг. вмѣсто, м. вместо, место, схв. ѓместо, мѣсто, слн. město, стсл. въ мѣсто; — результат злиття виразу за мі́сто, що складається з прийменника за та іменника мі́сто «місце». — Іст. граматики 376. — Див. ще за¹ мі́сто.

[за́місь] «здається; мабуть, що; ма-буть» Ж; — неясне.

[за́мішанець] «українець з околиць Коросно, що живе серед мазурів»; — утворене від діеприкетника за́мішаний на основі виразу [за́мішаний народ] «замішанці» Вел, зумовленого тим, що замішанці, живучи серед мазурів, ніби замішалися в них. — Див. ще мі́шати.

[замлі́вка] «миттю, умить» Ж; — ре-зультат злиття виразу [за млі(г) ока] «тс.» з епентетичним в; пор. [намлі́вка] «тс.» — Див. ще за¹, млі(г), о́ко¹.

замні́ти — див. мні́ти.

замо́жний, [за́міжний] «заможний», [замо́жник] «заможна людина», [замо́ж-няк, замо́жнянин Я] «тс.», замо́жніти «ставати заможним, заможнішим», не-замо́жник; — р. [замо́жний], бр. за-мо́жны, п. зато́жпу, ч. zátožný, слц. зато́жпý, вл. зато́жпу, нл. зато́жпу, болг. замо́жен, м. заможен, слн. ргето́жен «заможний»; — псл. зато́жьпъ, пов'язане з дієсловом *zamogti «бути в змозі, стати спроможним», похідним від *mogti

«могти»; щодо семантичного переходу пор. р. *состоятельный* «спроможний» і «заможний, багатий»; безпідставною є спроба (Machek ESJČ 371, 372) відриву від псл. *mogti і безпосереднього зіставлення з дінд. *maghávat* «багатий, могутній». — Brückner 342; Holub — Кор. 228. — Див. ще *могті*.

замóк¹, *замóчник*, *замчійстий* — див. *замикáти*.

замóк² «укріплене житло феодала доби середньовіччя», [*зámковище*] «місце, де стояв замóк; руїни зámка» Г, Ж, [*замчійско*] «тс.» Ж, [*зámчійсько*] «тс.»; [місце, оточене ровом Кур], [*зámчійще*] «місце, де стояв замок; руїни замку», [*підзámча*] «територія перед замком», [*підзамчáнин*] «житель місцевості перед замком», [*підзамчáнський*] «який знаходиться в місцевості перед замком»; — р. *зámок*, бр. *зámак*, болг. *зámък*, м. *замок*; — запозичення з польської мови; п. *zamek* «замóк, фортеця; замóк», як і ч. *zámek*, слл. *zámok*, вл. нл. *zamk* «тс.», є семантичною калькою свн. *slōz* «тс.» (нвн. *Schloß* «тс.»), яке в свою чергу калькує лат. *clūsa* «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 6, 47; Фасмер II 77; КЭСРЯ 114—115; Мельников Slavia 36, 101—102; Brückner 644; Machek ESJČ 384—385; БЕР I 599; Kluge — Mitzka 658—659; Fraenkel KZ 51, 254; Kretschmer Glotta 14, 223; Unbegaun RES 12, 32. — Див. ще *замикáти*.

[*замолéндати*] «замучити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*моліть*] «різати, колоти тварин», яке зіставляється з двн. *mullen* «розтирати», австрійсько-нім. *müllen* «каструвати роздавлюванням ячок», а також з *молóти*. — Фасмер II 642; Lidén Studien 88. — Див. ще *молóти*.

замордáти, *замордувáти* — див. *мóрда*.

[*заморник*] (бот.) «фіалка триколірна, братки, *Viola tricolor* L.» Мак; — похідне утворення від [*замóрювати*] «позбавляти відчуттів»; назва зумовлена тим, що ця рослина використовується в народній медицині для гамування болю (серця, зубів тощо). — Див. ще *за¹*, *мор*.

[*зámорок музéйник*] (ент.) «шкіроїд

музейний, *Anthrenus museorum*» Ж, [*зámорок підтінник*] «шкіроїд ранниковий, *Anthrenus scrophulariae*» Ж; — неясне, можливо, похідне від *мóрок*, оскільки личинки цих жуків бояться світла. — Пор. *мóрок*.

[*заморóшка*] «затримка, зупинка» Я; — очевидно, пов'язане з *морóка*; щодо -ш- замість -ч- пор. [*заморошійтися*] «закрутитися» (про голову). — Див. ще *морóка*.

[*зámос*] «дня» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *zámós* (рум. *zámós*) «тс.» виникло внаслідок субстантивзації прикметника *zámós* (рум. *zámós*) «соковитий», утвореного за допомогою суфікса -ос від іменника *зámэ* «сік; м'ясний відвар, суп». — СДЕЛМ 154; DLRM 953, 954; Crâncjale 249. — Див. ще *дзýма*.

[*замрекóтний*] «жадібний, зажерливий»; — неясне.

[*замрілий*] «похмурий на обличчі; нічого не вартий» Ж, [*замрілець*] Ж; — очевидно, пов'язане з [*мрій*] «похмура людина» Ж, *мріти* «ставати похмурим, туманним (від випадання дрібного дощу)». — Див. ще *мріти*.

[*зámтуз*] «безладдя» Ж, [*зантус*] «дім розпусти» О; — запозичення з польської мови; п. *zamtuz* «дім розпусти», ст. *santuz, zanthuz, zantuz* походить від нім. *Schandhaus* «тс.», утвореного з основ іменників *Schande* (<свн. *schande* <двн. *scanta*) «сором, ганьба», спорідненого з дангл. *scand*, гот. *skanda* «тс.», і *Haus* (<свн. двн. *hūs*) «будинок, будівля; житло», спорідненого з днн. дфриз. дангл. дісл. *hūs*, гот. *-hūs* «тс.», гр. *χεῖθω* «ховаю, приховую». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Brückner 645; Matzenauer 374; Kluge — Mitzka 294, 323, 634. — Див. ще *хйжа*.

заму́ла, *замуліти*, *зámулок* — див. *мул¹*

заму́рза, *замурзýка* — див. *му́рзати*.

[*замухраний*] «заяложений, забруднений» Я; — р. [*замухрýга*] «замазура; неохайна, непоказна людина», *замухрýшка*, бр. *замухрýшка* «тс.»; — префіксальне утворення від кореня *мухр-* «поганий, непоказний» (пор. р. [*му́хрий*] «поганий, кволий, худий, непоказний»,

[*мухр'іга*] «замазура, неохайна, непоказна людина», [*мухр'іжка*] «тс.») неясного походження. — Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Преобр. I 573.

[**замуцкати**] «замазати розведеною глиною» Досл. і мат. IV, [*замуцкатися*] «замазатися» тж, [*замудзкати(ся)*] «збруднити(ся), замазати(ся)» ВеУг, [*замудзьгати* ВеУг, *зamuцьовати* Пi] «тс.», [*зamuцьований*] «збруднений, замазаний, засмальцьований Пi; не простий, складний; закоренілий Я»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. *zamuskać* «замазати», утворене від *muskać* (*musnać* < *musknać*) «гладити; мазати, білити», властивого лише польській мові і, можливо, спорідненого з лит. *mai̯kti* «насовувати», *mauti* «надівати, натягувати», лтс. *mai̯t* «тс.», лат. *movēre* «рухати», нім. *Muff* «муфта». — Вгückner 349.

[**замуцкуватий**] «затверділий»; — неясне; можливо, пов'язане з [*замоцува́тися*] «зміцнитися, зміцнити, стати міцнішим», в якому ненаголошене кореневе о перед наступним складом з у вимовляється як у.

[**замушк'арити**] «замучити, затягати» Я; — можливо, утворене від *мошкар'а*, [*мушк'а*] «мошка» з первинним значенням «замучити, віддавши на з'їдання мошкарі» (у запорожців була така кара щодо зрадників).

зámша, [*зámшник*] «лимар» Я, [*зámешник*] «лимар, що вичиняє замшу» Ж, [*зámешніцтво*] «вичинка замші» Ж; — р. *зámша*, бр. *зámша*, *замш*, п. *zamsz*, *zamesz*, [*zamsza*], ст. *zamsza*, ч. *zámíš*, слц. *zámša*, *semíš*; — запозичено з середньовісньонімецької мови через польську; свн. *saemisch leder* «особлива гнучка шкіра», снн. *sēmes(ch)* «тс.» походить, очевидно, від фр. *chamois* «сарна; шкура сарни» (альпійське слово), що виникло з лат. *саmох* «сарна», запозиченого з якоїсь індоєвропейської мови альпійського населення (пор. гр. *μᾶς* «молодий олень», дісл. дангл. *hind* «лань», двн. *hinta* «тс.», дінд. *śamaḥ* «безрогий», лит. (жем.) [*šmūlas*] «тс.», іє. **keim-* «безрогий»), найімовірніше з галльської; помилковою слід визнати спробу (Преобр. I 242; Falk — Торп 957)

пов'язати це слово (до того ж пізно засвідчене в слов'янських мовах) з *мох*, *замийтися*, р. *замийт'ься*, ч. *zamšiti se* «покритися мохом», звідки, нібито, «шкіра, схожа на мох». — Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ II 6, 48—49; Фасмер II 77; Булыка 116; Brückner 644; Matzenauer 373; Kluge — Mitzka 623; Dauzat 159; Bloch 135; Walde — Hofm. I 148; Pokorny 556.

зана́ — див. **зона́**².

[**занавет**] «тим більше, тим паче» Пi; — очевидно, префіксальне утворення від [*навет*] «навіть» Пi. — Див. ще **навіть**.

занаві́ска — див. **вішати**.

[**занайкати**] «занехаяти» Ж; — похідне утворення від частки [*най*] «нехай», паралельне до *занехаяти*, сприйнятого як утворення від частки *нехай*. — Див. ще **най**. — Пор. **занехати**.

занапасти́ти, занапаща́ти — див. **напа́сть**.

[**занеда́ти**] «дати» Я; — похідне утворення від *да́ти*; префікс *не*, наявність якого суперечить значенню слова, можливо, замінив собою префікс *на* (пор. *нада́ти*). — Див. ще **да́ти**.

занедба́ти, зане́дбувати — див. **дба́ти**.

занеха́ти, занеха́ювати, занеха́яти, [занеха́совати] «занехаювати» Ж, [*зане́хувати*] «тс.», [*зане́хувати, заняхувати* ВеП] «тс.»; — бр. [*занеха́ць, зане́хиваць, занеха́иць, занеха́иваць*], п. *zaniechać, zaniechiwać, zaniechywać, ч. zanechati, zanechávatí, слц. zanechat', zanechávat', вл. zanjechać, zanjechować*; — префіксальне утворення від псл. *xati (*xajati*) «торкати; чистити; гудити, ганити, ганьбити», в окремих випадках переосмислене і переоформлене як похідне від частки [*нех*] «нехай». — Мельничук Етимологія 1966, 218. — Див. ще **хаяти**.

[**занечогіти**] «занепасти» Я, [*занечогілий*] «занепалий» Я; — похідне утворення від займенника *нічо́го*, форми род. в. одн. від *ніщо́*; буквально значення «дійти до такого стану, щоб нічого не залишилося з грошей тощо». — Див. ще **що**.

занза́ри, за́рзали — див. **дза́ндзар**.

з'анігтиця¹, **заногтиця** — див. **ніготь**.

[за́нігтиця²] (бот.) «аспленій, *Asplenium* L.» Ж;— р. [за́нохтиця], п. *zapogśica, zapokśica* «тс.»;— пов'язане з [за́нігтиця] «нігтьоїда»; назва зумовлена приписуваною рослині придатністю для лікування нігтьоїди (див. Добровольський 246); віра в такі лікувальні властивості аспленію викликана подібністю листа одного з його видів до нігтя.— *Machek Jm. rostl. 31.*— Див. ще **ніготь**.— Пор. **загнітиця²**.

за́нідро — див. **на́дрó**.

[за́нім] «поки; до того часу, поки»;— запозичення з польської мови; п. *zapim* «поки, поки не», *za nim* «тс.» утворене з прийменника *za* та займенника *nim* (давнього *im*), форми орудн. в. одн. від основи *j-* «гой».— *Brückner 204—205.*— Див. ще **за¹**, **його́**, **ним**, **нім**.

[за́нник] (бот.) «залізник бульбистий, *Phlomis tuberosa* L.» Мак;— результат видозміни або помилкового написання форми [за́пник] «тс.».— *Анненков 249.*— Див. ще **зап**.

зановат, **за́новать**, **зановец**, **зановит**, **зановить**, **за́новіть** — див. **зіно́вать**.

занóза «палиця, яку вставляють у край ярма, щоб віл не випрягався», **зані́з** «тс.», [за́нізка Г, Ж, занóзина СУМ, зані́сник Ж] «тс.», [сні́зка] «тс.; зменш. від **сно́за**», [сно́за] «тоненька паличка у вулику для підтримання стільників; частина плуга; поперечні зв'язки чотирьох жердин у плетеному з хворосту димарі; кілочок, яким з'єднують кінці лопаток у колесі водяного млина», [сні́з] «заноза; сноза; кожна з двох крайніх планок, що з'єднують сторони полудрабка; верхня дощечка в корці колеса водяного млина»;— р. **занóза** «скалка, колючка», бр. [за́ноза́] «тс.; досада, журба»;— похідне утворення від кореня *noz-*, наявного в р. [но́зіть] «нанизувати, пронизувати, проколювати» (псл. *poziti*), а також у слові **ніж** (псл. *pozь <*pozьj*) і пов'язаного з **низáти**, р. *во-нзіть*, *про-нзіть*.— *Шанский ЭСРЯ II 6, 50; Фасмер II 78; Преобр. I 604; Горяев 114; Mikl. EW 214.*— Див. ще **низáти**.— Пор. **ніж¹**, **пронóза**.

[за́норі́читися] «упасти обличчям униз»;— неясне.

заня́ття;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *заня́тие* утворене від дієслова *заня́ться* «зайнятися»; пор. також п. *zajęsie*, болг. *заня́тие*.— Див. ще **йня́ти**.

[заобрі́тися] «знайти підтримку, допомогу» Ж, [заобрі́стися] «тс.» Ж, [приобрі́ти] «придбати» Г, ВеЗн;— мабуть, зворотні утворення від форм минулого часу *приобрі́в*, *заобрі́в* до давніших інфінітивних форм типу **приобрі́сти* (пор. р. *приобрести́*, стсл. *оу́рѣсти*), утворених від кореня псл. **-rět-*, *-rę-*, відбитого також у словах *ob-ręsti* «знайти», *sz-ręsti* «зустріти», **sz-ręti-ja* «зустріч».— Див. ще **стрі́ти**.

заохте́мити — див. **о́хтем**.

[зап] (бот.) «залізник бульбистий, *Phlomis tuberosa* L.» Мак, [за́пник, зап'я] «тс.» Мак;— р. *за́пник, зóпник*, ч. *sapě* (з р.);— неясне.— *Machek Jm. rostl. 196.*

[запа́ла] «ганьба, безчестя»;— очевидно, префіксальне утворення від основи дієслова *палі́ти* (*паленіти*), паралельне до р. *опа́ла* «немилість».— Див. ще **палі́ти**.

запанібра́та — див. **панібра́т**.

[за́панка] «жіночий головний убір Пі;— очевидно, результат видозміни незафіксованого в цьому значенні слова **за́пинка* (або **за́понка*), спорідненого з *запінáло*, [запінóчка], *запінáтися*.— Див. ще **п'я́сті**.

[запанто́ритися] «зайтися зі злості (?)» Я;— неясне; можливо, пов'язане з [запіндо́ритися] «задерти носа» Ж, похідним від [пінди́тися] «чванитися».— Пор. **пінда**.

запа́с, **запасні́й**, **запасáти**, **напа́сáти**, **припа́с**, [припа́сний] «запасний», **призапа́сти**, **припа́сти**;— р. бр. болг. *запа́с*, др. *запасъ*, п. *zapas*, м. *запас* (військ.);— утворення з префікса *за-* і кореня *пас-*, наявного у дієслові *па́сти*, р. *с-пас-áть* тощо.— *Шанский ЭСРЯ II 6, 52; Булаховский Труды ИРЯ I 195; Фасмер II 78; Преобр. I 242; Brückner 645; БЕР I 601.*— Див. ще **па́сти**.

запа́ска, **запасча́ний** — див. **пас**.

[запацьбритися] «замурзатися, забруднитися» Я, [обпацьбрені́й] «заляпа-

ний, брудний, заяложений; знеславлений» Ва; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *пáця* «поросся, свиня». — Пор. *пáцькати*.

заперечення, заперечка, заперечливий, заперечний, заперечник, заперечувач — див. *перéка*.

[*запéрини*] «засторонок» Я; — неясне; можливо, утворене від *періла* й означає букв. «те, що за перилами».

[*запетлорити*] «добре випити», тожне з р. *заложить за галстук* Я; — неясне.

запíкаться, запíкуватися — див. *пик*.

[*запильгучувати*] «забивати, псувати» Я; — можливо, пов'язане з [*пільга*] «знаряддя для прикріплення вичинюваної шкіри» (пор.).

запíндоритися — див. *пінда*.

запіндрячити — див. *піндрячити*.

[*записошник*] «верхня балка в стіні будівлі, на яку ставляться крокви» Л, [*запесошник*] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *записувати, запис*; назва могла бути зумовлена давньою традицією зазначати на верхній балці стіни час спорудження будівлі. — Див. ще *писати*.

запíл, запíлка, запíлля, запíлок, запíльщина, запóла, запóлок, заполяти — див. *полá*.

[*за́пко*] «страшно, моторошно», [*за́пно*] «прикро, неприємно»; — очевидно, пов'язане з др. *запа* «надія, очікування», *незапáлъ* «несподіванка»; в такому разі споріднене з р. *вnezáпный* «раптовий», ч. ст. *jarati* «спостерігати», *pedojerie* «несподівано», *z jarpa* «швидко», вл. *pjezjarki* «несподівано», ч. слц. *pejarpu* «незграбний»; — псл. *(j)ap̃ti зi-ставляється з лат. *or̃ipog* «вважаю, уявляю», *or̃ipio* «думка», *or̃to* «бажаю», *ipor̃ipus* «несподіваний, раптовий». — Шанский ЭСРЯ I 3, 120; Фасмер I 328; Преобр. I 88; Machek ESJČ 216; Walde—Hofm. II 212—213.

[*заплéкатися*] «забрести, зайти»; — утворене під впливом *заплéнтатися* від молд. *плекá* «відходити, відправлятися, вирушати» або рум. *plecá* «тс.», які походять від лат. *plico* (<*pleco) «лапки складаю, згинаю», що відпові-

дає гр. *плéκω* «плету, в'яжу», спорідненому з лат. *plecto* «тс.», псл. *pletō*, укр. *плету́*. — Scheludko 133; СДЕЛМ 317—318; Ruşcariu 117; Walde—Hofm. II 321, 323. — Див. ще *плéсті*. — Пор. *плéнтатися*.

[*заплéухи*] «вид дитячої гри в хованки»; — очевидно, споріднене з р. [*заплеуховина*] «ляпас», [*заплеушина*] «тс.», [*заплеуховать*], *оплеуха* «ляпас», які пов'язуються з дієсловом р. *плевáть* з огляду на звичку плювати на руки перед бійкою; назва гри могла бути зумовлена тим, що в ній застосовувались ляпаси, або могла виникнути як результат перенесення з якоїсь іншої гри. — Фасмер III 145; Преобр. I 653; Брандт РФВ 25, 33—34. — Див. ще *плювати*.

[*заплі́ванець*] «постіл» Г, [*заплі́ванці*] «постоли» ВеЗн, Ж; — пов'язане з *пливти́*; назва могла бути зумовлена тим, що личані постоли тримаються на поверхні води, і могла виникнути у зв'язку з народним ворожінням, при якому вважається, нібито рух легкого взуття по воді може визначити майбутній життєвий шлях людини. — Див. ще *плі́сті*.

[*заплі́ваний*] «божевільний; підступний» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zarfuywany* «людина, якій чогось бракує» походить від *zarfuynać* <*r̃fuynać* «пливти», якому відповідає укр. *пливти́*. — SW VIII 223. — Див. ще *плі́сті*.

[*заплі́ванці*] «борошняні кишеньки з сиром» Ж; — очевидно, пов'язане з *пливти́, запливати́*; назва могла бути зумовлена тим, що при виготовленні млинця для цієї страви сковорода запливає тонким шаром рідкого тіста; спочатку, мабуть, означало «млинець» взагалі, а потім поширилося на страву з млинців. — Див. ще *плі́сті*.

заплі́ха, заплі́чити, заплі́шити — див. *плі́шити*.

[*заплі́виця*] (зоол.) «м'ясна муха, *Sarcophaga carnaria*» Г, Ж; — похідне утворення від [*плювати́*] «кидати, шпурляти» (про відкладання яєць м'ясною мухою); назва зумовлена тим, що ця муха дуже рясно відкладає яйця на м'ясі. — Див. ще *плювати́*.

*заплі́нутися*¹ — див. *плювати́*.

[заплінутися²] «прорости; проклюнутися (з яйця)»; — результат контамінації дієслів *заклінутися* «тс.» і [заплінутися] «завестися, гніздитися Ж». — Див. ще *кльовати, плювати*.

[заплюск] (у виразі [з. свідкам в очі дати] «вдатись до брехні, завести в оману») Ж; — очевидно, пов'язане з *заплющити* у значенні «закрити (засліпити) свідкам очі, напустити в очі туману»; пор. [заплюскнути] «заплющити», бр. [заплюснуть] «тс.» — Див. ще *пліщити*².

запно — див. *запко*.

запобігати, запобігало, запобіжник, запобігливий, запобіжний, запобігучий — див. *бігти*.

заповзятися, заповзяття, заповзятець, заповзятий, заповзятливий — див. *яти*.

заповідати, заповідач «той, хто заповідає що-небудь комусь у спадок», *заповідь*, *заповідальний*; — р. *заповѣдать*, бр. *заповѣдаць*, *заповѣдзь*, др. *заповѣдати*, *заповѣдъ*, п. *zarowíadać*, *zarowíedź*, ч. *zarovídati* «забороняти», *zarověd'* «заборона», сл. *zarovedat' sa* «заректися», вл. *zarowědzíc* «заповідати», *zarowědź*, нл. *zarowédowaś*, *zarowédanie*, болг. *заповѣдам* «наказати, звеліти», *заповед* «наказ, розпорядження», м. *заповеда* «наказувати, розпоряджатися», *заповед* «наказ, розпорядження», схв. *заповѣдати*, *заповѣд* «тс.», слн. *zarovédati* «наказати, наказувати», *zarovedovátí* «наказувати, командувати», *zaróved* «наказ, заповідь», стсл. *заповѣдати*, *заповѣдъ*; — псл. *zarovédati*, префіксальне утворення від *rovédati* «повідати, розповісти», пов'язаного з *védati* «знати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 55; БЕР I 603. — Див. ще *відати*.

заповідник «територія або архітектура споруда, яка перебуває під охороною держави», *заповідний* «який зберігається у первісному стані; незайманий»; — бр. *заповѣдник*; — запозичення з російської мови; р. *заповѣдник* «тс.» утворене від *заповѣдний* (<*заповѣдъный*) «який перебуває під заборонаю, недоторканий», похідного від *заповедь* «заборона, розпорядження». — Шанский ЭСРЯ II 6, 54. — Див. ще *заповідати*.

заповіт, заповітний; — бр. *заповѣт*; — очевидно, результат контамінації форм *завіт* (<*завѣтъ*) і *заповідь*. — Див. ще *заповідати, відвічати*.

[заповняти] «забувати» Л, [запомняти] «тс.» Л; — фонетично видозмінене запозичення з польської мови; п. *zaropnieć* «забути» утворилось від *ropnieć* «пам'ятати», спорідненого з р. *пóмнить*, укр. *помина́ти* (див.).

[заполішник] (бот.) «великий білий гарбуз, *Cucurbita maxima Duch.*» До; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *пóле* і означає «який виходить за поле» (своім довгим бадиллям); пор. нвн. *Feldkürbis* «тс.» (букв. «польовий гарбуз»). — Див. ще *за¹, пóле*.

заполоніти «заповнити», *розполонітися* «розлитися; поширитися», [сполоніти] «заповнити; полити»; — неясне; можливо, один з рідкісних в українській мові проявів т. зв. другого повноголосся на місці др. *запълнити* «заповнити» і т. д. — Пор. *пóвний*.

[заполонь] (бот.) «заразиха, вовчок гіллястий, *Orobanchе ramosa L.*» Ж; — назва, утворена від п. *zarplónac się* «зарум'янитися, зачервонітися, дозріти», *zarplón* «загоряння, займання» і зумовлена жовтим або жовто-червоним кольором стебел цієї рослини; повноголосся на українському ґрунті, можливо, було підтримане формою *полóти* (найефективніший засіб боротьби з цим небезпечним бур'яном); пор. також відповідні назви в інших мовах: р. *солнечный корень*, нім. *Sommerwurz* «літній корінь», що пов'язуються з жовтим кольором і поняттям стиглості. — Вісюліна — Клоков 283; Нейштадт 506—507.

заполоч¹ «кольорові бавовняні нитки для вишивання», [заполочник] (бот.) «трав'яниста біла бавовна, *Gossypium herbaceum L.*» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [за-волоч-і] «за-волокти», тобто «вкрити (полотно нитками)» і *поволо́ка* «серпанок» — *заповолоч з наступною гаплогогією третього складу; пор. також [заволічка] «вовняні нитки для вишивання, гарус», [волічка] «гарус». — Див. ще *волокті*.

[заполоч²] (бот.) «чаполоч, *Hierochloë borealis R. et Sch.*; куничник

наземний, *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.»;—результат видозміни *чаполоч* «тс.», зближеного з *заполоч* «кольорові нитки» або з іншими префіксальними утвореннями на *за-*.—Див. ще *чаполоч*.

запона «завіса», *запонка* «застібка для манжетів чи коміра верхньої чоловічої сорочки», [опін] «припін» Ж, [опона] «завіса; покривало, ковдра», *перепона* «перешкода», *перепон*, [перепоня Біл] «тс.», *попона* «покривало», *припін* «мотузок, ремінь, ланцюг, яким прив'язують кого-, що-небудь», [упін] «припін» Ж;—р. *запонка*, бр. *запона*, п. заропка «запонка», схв. болг. *запон(а)* «завіса», схв. *запонка* «застібка; петля, петелька»;—псл. заропа, іменна основа, пов'язана чергуванням голосних із *zaręti* (<*zaręnti) «запнути, затягти», похідним від *reęti*, укр. *п'ясті*.—Шанський ЭСРЯ II 6, 56; Фасмер II 79; Желтов ФЗ 1876/1, 15; Преобр. II 167; БЕР I 604.—Див. ще *п'ясті*.

запопадати, *запопадливий*, *запопадний*, *запопасти* — див. *падати*.

запоріжжя, *запоріжжя*, *запоріжець*, *запоріжецький*, *запоріжчик* — див. *поріг*.

запорток «яйце-бовтун», [запорток, запородок МСБГ] «тс.»;—р. [запорток], др. *запортокъ*, *запрѣтокъ*, п. *zapartek*, *zaparstek*, ч. *záprtek*, [záprdek], слц. *záprtok*, вл. *zaportk*, нл. *zapartk*, болг. *запрѣтъкъ*, слн. *zaprtek* «тс.»;—псл. *za-rętkъ*, похідне від *ręnti, яке первісно, мабуть, означало «висиджувати пташенят, зігрівати яйця висиджуванням»;—зіставляється з лит. *reęti* «висиджувати, виводити», *reęgas* «личинка, яйце», лтс. *reęęti* «сидіти на яйцях, висиджувати пташенят, курчат» (проти Endzelin KZ 52, 119; Mühl.—Endz. III 201); двн. *far* «бичок», нвн. *Farre* «тс.», лат. *ragio* «народжую», гр. *λόρις* «телиця», *λόρταξ*, *λόρτις* «тс.», дінд. *prthukaḥ* «дитя; теля»; іє. **reę-* «виробляти, народжувати».—Фасмер II 79; Преобр. I 242; Machek ESJČ 710; Holub—Lyer 517; БЕР I 606; Mikl. EW 243; Fraenkel 573; Kluge—Mitzka 184; Walde—Hofm. II 255.—Пор. *випороток*.

запорюка, *запоручити* — див. *рука*.

запосідати, *запосідатися* — див. *сідати*.

[запотарайкати] «задіти» Ж, [запутарайкати] «задіти, загубити» ВеЗн;—не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [потерати] «загубити, втратити», [потера] «втрата».—Див. ще *теряти*.—Пор. *запроторити*.

[запрэжній] «нинішній, теперішній» Я;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *запрэжний* «колишній, який був попереду передостаннього» утворене з прийменника *за* та прикметника *прэжний*, спорідненого з *пéред*; значення «нинішній» виникло, мабуть, внаслідок сприймання компонента *за* в значенні «після».—Див. ще *за¹*, *пéред*.

[запренігди] «ніколи» Ж;—результат поширення прислівника [нігди] «ніколи» префіксами *за-* і *-пре-*, що мають тут підсилювальне значення.—Див. ще *за¹*, *нігди*, *пре-*.

[запрёт] «стримування, гальмування; забор», [запрещати];—очевидно, запозичення з російської мови; р. *запрёт* походить від др. *запрѣтити*, *запрѣщати* «не дозволяти» (*прѣтити* «стримувати, зупиняти, не дозволяти, загрожувати»), запозиченого з церковнослов'янської мови; псл. *запрѣтити* «тс.» утворене від *прѣтити* «тс.», спорідненого з болг. *прѣтя*, схв. *пријѣтити* «загрожувати», слн. *pretiti*, нл. *ršęšiš* «тс.» і зіставляюваного з укр. *перечити*.—Шанський ЭСРЯ II 6, 56—57; Фасмер III 361; Преобр. II 125; Младенов 515.—Див. ще *перэка*.—Пор. *претити*.

[запрéв] «довгі, одвислі рубці в початках кукурудзи під час цвітіння» ВеНЗн;—неясне.

[запрілець] (бот.) «підмаренник, Galium L.» Мак;—очевидно, пов'язане з *пріти*; назва могла бути зумовлена тим, що підмаренник використовується при висипах на шкірі, наривах, екземі тощо.—Носаль 162.—Див. ще *пріти*.

запроваджувати, *запровод* — див. *вєсті*.

[запроміжній] «заможний; огрядний, поставний» Ж;—результат контамінації двох слів з близькими значеннями:

заможний і спроможний (спроміжний). — Див. ще могті.

запротобрити, [запротобрити, запровтобрити, запартобрити О, відпротобрити, запофтобрити (Ме)]; — р. запро-тобрить, бр. запраторыць; — похідне утворення від не засвідченого в українській мові дієслова *протобрити, спорідненого з р. [протобрить] «промарнувати, розтринькати; спричинити збитки», [протори] «збитки», що пов'язується з *теряти, терти*. — Фасмер III 384; Преобр. II 136; Потебня К ист. зв. III 44. — Див. ще *теряти*. — Пор. запотарайкати.

запрягати — див. *прягті*.

запуганий — див. *впугувати*.

[запугити] «заперечувати, заважати говорити», [запугитися] «вдаватися (у щось), вступати в розмову» Ж; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з *путь, пугати* або з *путь*; в останньому випадку первісно могло означати «заступити, стати на дорозі, на заваді».

зап'ястя, зап'ячник, зап'ясток, зап'ясть, зап'яця, зап'яток — див. *п'ясті*.

[зара¹] «вид трави» Ж; — неясне.

[зара²] «тонке тюлеве покривало на голові нареченої, фата» (?) Я; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. тур. *zar* «прозора завіса», можливо, пов'язане з тюрк. *zärbaf* «тканина з золотою або срібною ниткою», яке виводиться від перс. *zerbaf* «парча», утвореного з *zer* «золото» і основи дієслова *bāften* «ткати». — Фасмер II 80.

заради; — болг. *заради, зарад*, м. *заради, зарад*, схв. *заради, зарад*, слн. *zarád, zarádi*; — результат злиття прийменника *ради* з прийменником мети і причини *за* (див.). — Пор. *зідля*.

зараз — див. *раз*.

[зараза¹] (бот.) «вовчок, *Orobancha alba* L.», [заразіха] «тс.»; — бр. *заразіха*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *заразіха*, як і п. *zaraza*, ч. *zářaza* (з п.) «тс.», походить від *зараза* «інфекційна хвороба»; назва зумовлена тим, що ця паразитична рослина розвивається на коренях культурних рослин. — Вісюліна—Клоков 283; Ма-

chek Jm. rostl. 217. — Див. ще *разіти, зараза², заражати, заразень, заразливий, заразний, заразник* — див. *разіти*.

[заремба] «молода, фізично сильна людина» Ба; — запозичення з польської мови; п. *zarębacz* «забіяка, заводіяка; дроворуб; (перен. заст.) рубака» походить від *raćbać* «рубати», якому відповідає укр. *рубати* (див.).

[заретітисся] «упертися, затятися Я; посваритися Ж»; — очевидно, пов'язане з [ретітисся] «битися, сваритися, боротися», [ратіти] (кому) «ганьбити, ляяти». — Див. ще *ратіти*. — Пор. *наповратитися*.

зарзали — див. *дзандзар*.

[заригувати] «зметати, обкидати»; — неясне; можливо, пов'язане з п. ст. *giga* «лінія, рядок», яке зводиться до свн. *gige* «тс.». — Sławski I 222. — Пор. *фастрига*.

заринати — див. *рінуги*.

[зарітисся] («на щось») «зазіхати, бути пожадливым» Ж, [незарний] «безкорисливий» Пі; — р. *заритися*; — давній фонетичний варіант основи *зор-*, наявної в словах *зір, зоріти* «стежити очима, уважно дивитися», з подовженням голосного *о*. — Фасмер II 80. — Див. ще *зір*.

заріб, зарібкувати, зарібний, зарібник, зарібничий, зарібок — див. *робіти*.

[зарінка] (бот.) «червона верба, *Salix purpurea* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [зарінок] «пологий берег річки, вкритий рінню», [заріне, зарінче] «тс.»; менш імовірний зв'язок із [заря] «багрець на небі, заграва» за кольоровою подібністю.

[зармутітисся] «засмутитися», [зармүток] «смуток»; — запозичення з словацької мови; слц. *zarmutit'* «засмутити, опечалити» є похідним від *gmütit'* «печалити», *gmüt* «каламуть», очевидно, пов'язаних з ч. ст. *mütiti* (<псл. *mütiti), ч. *moutiti* «мутити»; приставне *г* виникло в XV ст. через помилкове сприйняття початкового *к* в слові *komütiti* «сумувати, журитися», ч. ст. «мутити» як префікса, тоді як це слово утворилося з *kolo-mütiti*, де друге *о* зникло, а *l* перейшло в *г*. — Machek

ESJČ 513—514; Holub—Lyer 421.— Див. ще **каламуть**.

зарóже — див. **ріг**.

[зарóчча] «прибуток, вигода» Я;— утворене з прийменника *за* та іменника *рік* (*року*); очевидно, первісно мало значення «те, що зібрано, зароблено, одержано за рік». — Див. ще **за¹, рік**.

зарубіжний — див. **рубіж**.

[зарúжжа] «солончак»; — очевидно, похідне від [ру́жий] «червоний» за відповідним кольором ґрунту; якщо *зарúжжа* означає також назву вологих солончаків, то можливий зв'язок із *гру́знути*, звідки **за(є)ружжа* > *зарúжжа*. — Див. ще **ру́жий**.

зару́ка, зарука́вниця, зарука́вчик, зарука́ваний, з́аруч, заруча́тися, зару́чини, зару́чка, зару́чний, зару́чник, зару́чники — див. **рука́**.

за́ря, за́рево — див. **зоря́**.

за́ряд¹, за́ряддя, за́рядник, за́рядом, за́рядчик, за́рядний, зау́ряд — див. **ряд**.

за́ряд² «снаряд; певна кількість вибухової речовини в снаряді; кількість електрики в тілі», *за́рядка, за́рядити, за́ряджа́ти, на́ряд, перезаряди́ти, розря́д, розря́дка, розря́дник, розря́дити, розря́джа́ти, сна́ряд*; — бр. *за́рад, за́радка, за́радзіць, на́рад, разра́д, разра́дка, разра́дзіць, сна́рад*, болг. *за́ряд*; — запозичення з російської мови; р. *за́ряд, за́рядка, за́ряди́ть, за́ряжа́ть, на́ряд, перезаряди́ть, разря́д, разря́дка, разря́дник, разря́ди́ть, разря́жа́ть, сна́ряд, сна́ряди́ть, сна́ряжа́ть* є похідними утвореннями від *ряди́ть* «робити, готувати, розпоряджатися, керувати», пов'язаного з *ряд*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 61; БЕР I 610. — Див. ще **ряд**.

[за́рязь] (бот.) «нечуйвітер, *Nieracium aurantiacum* L.» Г, Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [за́ря] «червінь на небі», *за́рятися* «займатися, спалахувати» з огляду на червоний колір квітів рослини; пор. також іншу назву нечуйвітру [корса́тка огниста́].

[за́с] «а, же, але» Вел; — запозичення з польської або словацької мови; п. *zaś* «а, але; же», ч. *zas, zase* «знову», слц. *zas, zasa, zase* «знову, же» розвинулися з первісного *za se* «за себе». — Machek ESJČ 710. — Пор. **зась**.

за́сада, за́садець, за́садистий, за́сади́ч, за́садка, за́садний, за́садні́стий, за́садні́чий, за́садничок, за́садчик, за́са́дбок — див. **сади́ти**.

[засалабо́нити] «встромити, вгородити, ввіткнути», [присалабо́нитися] «прийти»; — афективні утворення.

[засандри́чити] «встромити, вгородити, ввіткнути»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *засади́ти* «тс.».

[засата́рити] «запроторити», [засита́рити] «тс.»; — р. [засато́рить, засата́рить] «тс.»; — очевидно, афективне утворення; Фасмер (II 81) вважає неясним.

[засвислюва́ти] «зав'язати кінці товстого каната тоненькою вірвочкою, щоб канат не розплітався» Мо; — очевидно, пов'язане із [сві́сли] «нижній кінець плавної сітки» (див.).

[засвікта́ти] «бризнути, литися цівкою» Я; — неясне; очевидно, афективне утворення.

засво́їти — див. **сві́й**.

засита́рити — див. **засата́рити**.

[засити́ти] «увігнати кілок у землю»; — неясне; можливо, результат видозміни форми *засади́ти* «увігнати, з силою застромити».

за́сіб, [засо́бниця] «комора, склад, магазин» Ж, [засі́бний] «заможний; просторий (про одяг)», [засо́бляти] «постачати, допомагати» Ж, [незасо́бний] «бідний, убогий» Ж, *посі́бник, [посо́ба]* «допомога», *посо́бник, посо́бництво, посо́би́ти*; — п. *zasób* «запас, ресурси», ч. слц. *zásoba* «запас»; — префіксальне утворення від займенникового кореня *соб-*, відбитого також у др. *собина* «власність, майно», *собити* «придбавати, присвоювати»; префікс *за-* має значення придбання (пор. *закупи́ти, за́пасті́ся, зароби́ти* тощо); усталенню цих утворень, можливо, сприяла асоціація з виразом *за собою* (мати певний запас, резерв). — Machek ESJČ 711; Holub—Lyer 517. — Див. ще **за¹, себе**. — Пор. **підсо́бити**.

[за́сібок] «нерозрізана середина спинки свити» Я, [засо́бок] «складки на спинці кожуха вгору від талії, спинка сорочки»; — неясне; можливо, похідне утворення від *за собою*.

за́сік, засі́ка, засі́кан, за́січ, засі́ча, засі́чка, засі́чний — див. сі́кти.

[заскамі́тися] «задратися під час стругання дерева», [заскамі́нка] «зади́рка на дереві» Я; — очевидно, похідне утворення від незасвідченого дієслова *скамі́ти «розтріпувати, розкуйовджувати», яке могло бути утворене від іменника [ска́ма] «корпія» (див.).

[заскара́тися] «забожитися, запрягтися словами: скарь ня, боже!» Ж, [заскари́тися] «тс.» Ж; — похідне від (с)кара́ти, утворене під впливом запряга́тися, забожи́тися тощо. — Див. ще за¹, ка́ра.

заскарубі́ти, заскару́бнути, заскору́б-лий, заска́рблий — див. шка́рубіти.

[заскепа́ти] (у виразі [з. в скрипку] «заграти на скрипці») Ж; — неясне; можливо, пов'язане із [скепа́ти] «колоти; сіпати, смикати» або з щипа́ти; в останньому випадку могло означати первісно «грати на щипковому інструменті».

[заскору́злий] «зашкарублий» Ж; — бр. заскару́злы; — очевидно, запозичення з російської мови; р. заскору́знуть «засохнути; зашкарубнути», заскору́з-лий, скору́злий пов'язані з скору́знуть «ставати сухим, жорстким; рубцюватися (про рану)», яке виводиться від [скора́] «шкура, шкіра», пов'язаного з шку́ра, укр. шкі́ра, а також з р. укр. ко́ра, псл. кога. — Шанский ЭСРЯ II 6, 62; Фасмер III 650, 654; Преобр. II 306, 308. — Див. ще ко́ра, шкі́ра.

заслі́н, за́слінка, засло́н, засло́на, за-слони́ти — див. слони́ти.

заслу́га, заслу́жений — див. слуга́.

за́сніт, за́сніток, засні́та, засні́ти-ти — див. сні́ть.

[засні́тки] (бот.) «сорт слив, Prunus insititia variet.» Мак; — мабуть, пов'язане із [за́сніт] «зернова сажка», [засні́та] «зіпсованість» з огляду на невисоку якість плодів; пор. інші назви цього сорту: *дрисливіці, дристулі, дураньки, дураси, вовкуні* та ін. — Див. ще сні́ть.

за́спа — див. сіпати.

за́спіл, за́спіль, за́спільно — див. спі́льний.

[засплі́ш] «заспіль, не на вибір»

Кур, [засплі́ш] «тс.» Кур; — результат контамінації прислівників за́спіл(ь) і [сплі́ш] «поспіль» (див.).

заста́ва, за́став, заста́вна, заста́в-ний, заста́вник, заста́вничий, заста́в-щик, заста́вщина — див. ста́вити.

заста́вити «примусити»; — р. заста́-вить, бр. заста́виць, др. заставити, п. zastawić, ч. zastaviti, слц. zastavit'; — префіксальне утворення від ста́вити; первісно означало «вміщати, запро-товувати когось без його згоди виконувати певну роботу»; на думку Шанського (ЭСРЯ II 6, 63), в українській та білоруській мовах запозичення з російської, де воно може бути семантичною калькою нім. anhalten. — Див. ще за¹, ста́вити.

за́ставні — див. ста́вити.

за́стайка — див. ста́я.

заста́літься, заста́ляться — див. ста́ти.

заста́ти; — р. заста́ть, бр. заста́ць, др. застати «застати, знайти; захопити», п. zastać, ч. zastati, слц. zastat', вл. zastać, болг. заста́на «зупинитися, застоятися», схв. за́стати, слн. zastati; — псл. zastati, похідне від stati «ставати»; з префіксом за- спочатку означало «стати перед кимось, перепинити шлях комусь; підготуватися до нападу на того, хто рухається», а потім «натрапити на когось, знайти когось». — Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Преобр. II 374. — Див. ще за¹, ста́ти.

[застегну́ти] «застібнути» ВеЛ, [за-стягну́ти] «тс.» Ме, за́стіжка, [за́стяж-ка]; — р. застегну́ть, бр. [засцягну́ць], р.-псл. засто́га, п. ścieg «стібок», ч. přistěhnouti «пристібнути», стсл. остег-на́ти «застібнути; надіти кайдани»; — псл. *steg-/*stog-; спочатку, мабуть, мало значення «колоти», потім — «шити, стьобати»; — споріднене з лит. sėgti «застібати, проколювати», segtukas «шпилька», sagstýti «застібати, зашпилювати, приколювати», sagė «прикол-ка», sagtis «застіжка, пряжка», гот. stakins «наколоті знаки, тавра», двн. stahhula «жало, колючка», stechen «колоти», свн. stekken «скріплювати, сколювати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Фасмер III 751; Преобр. II 379; Traut-

шапк 285.— Див. ще стег.— Пор. стіба́ти, стьоба́ти.

[застіжка] (бот.) «армерія звичайна, *Armeria vulgaris* Willd.» Мак;— мабу́ть, пов'язане з *за́стіжка* «застібка», хоч мотивація назви не зовсім зрозуміла; можливо, довге стебло квітки (до 45 см) використовували для зв'язування, скріплення.— Федченко—Флеров 744.— Див. ще застегнути.

за́стій, за́стійка — див. стоя́ти.

[засто́ли] «постоли» Ж, [застоля́ти] «тс.» Ж;— очевидно, результат видозміни слова *посто́лі*, викликаній зближенням із *стелі́ти* в розумінні «підстилати щось під ноги», від якого можливі похідні з префіксом *за-* (*застеля́ти*, *засто́ли*).— Див. ще посто́лі.

[застраха́ти] «зачіплюватися, застрявати» Па;— очевидно, результат видозміни слова *застряга́ти* «застрявати», викликаній діалектною вимовою форми мин. ч. *застря́г* як [застра́х].— Див. ще стря́гнути.

[застроме́ць] (зоол.) «морське перо, *Pinna* (Реппатула)» Ж, [застромі́ак] «рак, що живе в морському пері, *Ripponteretes veterum*» Ж;— похідне від *застро́міти*; назва пояснюється тим, що раковина цього молюска застромлюється в морське дно.— Див. ще стромі́ти.

[застря́мина] «поперечна планка у верстаті, що з'єднує вертикальні стояки»;— неясне; можливо, пов'язане з *стреме́но*, значення якого теж пов'язується з натягуванням, з'єднуванням чогось.— Пор. стреме́но.

за́стувати, за́стити, [за́стіяти] Ж, [за́стя] «та, що застуге» Я;— р. *за́стить*, *за́стовать*, бр. *за́сціць*;— пов'язується з др. *застѣнитися* «заховатися, заслонити» (ч. *zastiňovati*), похідним від *stěнь* «тінь»; суфікс *-ува-* викликаний аналогією до інших дієслів такої ж структури; припускалася також (Желтов ФЗ 1871/1, 21; Rozwadowski Jagić-Festschrift 309) вихідна форма **zastyňiti se* «нахмуритися, потемніти, затьмаритися, засмутитися», що мало ймовірно.— Шанский ЭСРЯ II 6, 65; Фасмер II 81; Преобр. I 243; Mikl. EW 323.— Див. ще тінь.

застужа́ти — див. ту́га.

за́стум — див. сту́ма.

за́ступ «лопата», [за́ступень] «держак, ручка заступа», *заступі́лно*, [за́ступі́льно] «тс.»;— р. бр. діал. *за́ступ*;— похідне утворення від *ступа́ти*; первісно означало сук або пристрій на копальному знарядді для наступання ногою; пор. р. [за́стун] «східець, виступ, приступка, зубець».— Шанский ЭСРЯ II 6, 66—67.— Див. ще за¹, сту́па.

заступа́ти, за́ступна, за́ступка, за́ступний, за́ступник — див. сту́па.

[засупру́жити] «посваритися, полаятися» Ж;— очевидно, похідне від *супру́жити* «запрягати разом дві пари волів двох хазяїв», яке могло зазнати відповідної зміни значення.— Див. ще супру́г¹.

[засурне́лити] «встромити, вгородити з силою»;— афективне утворення.

зась (вигук для висловлення заборони), *заськи*, [засі́], ст. *за́ся* «знову» Я;— р. [зась] «замовчи; геть», бр. [зась! «геть», др. *за ся* «за себе, геть», п. *zasie*, *zaś* «назад; геть»;— результат злиття і скорочення виразу псл. *за се* «за себе»; значення укр. *зась* «не можна» розвинулось, очевидно, через проміжний ступінь «назад» у наказовому розумінні; спроба пов'язати р. [зась] із *за́стить* (Даль I 640) непереконлива.— Дзедзівський УЗЛП 60; Фасмер II 82; Преобр. I 243; Потебня РФВ 3, 191.

[затава́ти] «западати, осідати, тонутися» Ж, [потава́ти] «занурюватися» Ж, [пота́лий] «занурений; запалий; увігнутий»;— неясне; можливо, пов'язане з *зато́пити*, *потопі́ти* через проміжний ступінь псл. **zatar-*, **potar-*; пор. р. *ка́нуть* < *карпoтi.

[за́тай] (бот.) «підмаренник справжній, *Galium verum* L.» ВеБ, [за́тої] «тс.» ВеНЗн;— неясне.

[заталь] «в той час, тимчасом» ВеЛ, [затля] «тс.» ВеЛ;— запозичення з словацької мови; слц. [zat'al'] «поки що», *zatial'*, [zatal], [zatl'al] «тс.» утворено з прийменника *za* і займенникової конструкції *tal* (t'al'), що пояснюється як результат видозміни *tolь*, якому відповідає укр. *ті́ль(-ки)*.— Stanislav Dejinu slovensk. jaz. II 533.— Див. ще за¹, ті́льки.

[затахлува́ти] «запропастити»; — неясне; можливо, пов'язане з [тахлюва́ти] «змішувати, тасувати (карти)».

[заташлюва́ти] «продати, розбазарити; приховати» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [затахлува́ти] «запропастити»; значення «приховати», можливо, виникло в результаті зближення з *та́шка* «гаманець, шкіряна сумка». — Пор. затахлува́ти.

[затвори́ти] Ж, *затво́р*, [за́твор] «замок; темниця, ув'язнення» Ж, [затво́ра́к] «закритий вулик» Ж, [затво́рник] «тс.» Ж, *затві́рник* «чернець, що не залишає своєї келії, не спілкується з людьми», [затво́рник] «тс.», *затво́рництво*, [затві́рний] Ж, [затво́ровий] Ж, [ро́зтво́ряти], [ро́зтво́р] Ж, [ро́зтво́ром] «широко розкритий» Ж, [ро́зтво́рча́тий] «відкритий на дві половини» Ж; — р. *затвори́ть*, бр. *затво́р*, др. *затвори́ти*, п. *zatworzyć*, *zatwór*, *zawtora* «засув», слц. *zatvorit'*, вл. *zatwoгі́с*, болг. *затво́ря*, м. *затво́ра*, схв. *затво́рити*, слн. *zatvoriti*, стсл. **затво́рити**; — псл. *zatvoriti*, утворене з префікса *za-* та нової основи *tvor-*, що виникла внаслідок перерозподілу морфем у слові *ot-voriti*, в якому префіксальне *t* стало сприйматися як коренева, очевидно, під впливом дієслова *tvoriti* «творити». — Шанский ЭСРЯ II, 6, 67—68; Фасмер II 82; Вгӱскнер 387; Machek ESJČ 703; БЕР I 612. — Див. ще *вір*¹.

затé, [заті́м, зато́го] — див. *той*.

[затéльник] «передня частина кузова» Ж; — неясне; можливо, похідне від *тил*, тобто «частина кузова за тилом запряженої худоби»; пор. [тéльний] «тильний». — Див. ще *тил*.

[затемрю́чити] «заподіти, закинути» Я; — похідне утворення від топоніма *Темрю́к* (районний центр Краснодарського краю і декілька станиць на Кубані, засновані переселенцями з України); буквально означає, очевидно, «заслати на край світу»; інші значення переносні.

затина́тися, *затина́ка*, *заті́нчивий*, *заті́нчливий* — див. *затя́ти*.

заті́нщик — див. *тин*.

затирáч, *затирáчка*, *заті́р*, *затьо́р*, *затьо́рач* — див. *те́рти*, *торува́ти*.

затіва́ти, *заті́ва*, *заті́йно*, *заті́я* — див. *витіва́ти*.

[за́тік] «достатні грошові засоби» Ж, [заті́чний] «заможний» Ж; — пов'язується з *текті́* (ВеЗн 19); характер семантичного зв'язку неясний. — Пор. *закі́чний*.

за́тич — див. *текті́*.

[зато́вмистий] «тупокутний» (про клин), [зато́млюва́тий] «з товстими зубцями, якими важко розчісуватися» (про гребінець), [зато́мува́тий] «з товстим і тупим лезом» (про ніж, сокиру) Я; — неясне.

[зато́го] «незабаром» Кур; — результат злиття виразу *за того*, що виник у цьому значенні, очевидно, на основі словосполучення *за того часу*. — Див. ще *за*¹, *той*.

[затока́рити] «кудись подіти, заховати»; — неясне.

[затоломо́нити] «заморочити, затуманити» Я; — афективне утворення.

зато́мість «натомість»; — результат контамінації прислівників *затé* і *нато́мість* (див.).

зато́млюва́тий, *зато́мува́тий* — див. *зато́вмистий*.

[за́тон] «затінок» Ж; — р. [зато́нить] «захмарити», бр. *суто́нець* «смеркатися», *суто́нне* «сутінки», схв. *сјтон* «тс.», *то́ња* «волога, пара, туман», слн. *tonja* «тс.»; — похідне утворення від іменної основи псл. *ton-*, пов'язаної чергуванням голосних з дієсловом **teṭi* (<**teṭi*) «тягти, затягати». — Меркулова Етимология 1975, 55—56. — Див. ще *затя́ти*.

[зато́нистий] «упертий, вередливий» Я; — очевидно, пов'язане з *затина́тися* (*затя́тися*) «уперто наполягати»; пор. [заті́нчивий] «упертий, непіддатливий», [заті́нчливий] «тс.». — Див. ще *затя́ти*.

зато́рич — див. *торува́ти*.

[за́торочка] «ворожі стосунки»; — неясне.

[зату́льщина] «податок з котла на гуральні»; — неясне; можливо, пов'язане з [зату́ла] «заслонка коло печі»; в такому разі первісно означало податок з печі.

затурба́нити — див. *турба́*.

[затургїкати] «заграти абияк» Я; — похідне від незасвідченого звуконаслідувального вигуку *тургї-тургї, що міг бути імітацією звучання якогось первісного примітивного інструмента (напр., катеринки).

[затўскнути] «загуснути» Я; — неясне.

затхлий; — р. *затхлий*, бр. *затхлы*; — результат видозміни псл. *zadъxlъ(jъ), діеприкетника від *zadъxлotі se* «задихнутися»; припущення про зв'язок з *тўхлий* (Фасмер II 83) безпідставне. — Шанский ЭСРЯ II 6, 70; Фасмер II 74; Горяев 381; Желтов ФЗ 1875/1, 7; Верн. I 283. — Див. ще *дїхати*.

затїяти «покрити, затягти; почати (співати, грати); перервати», *затїятися* «зупинитися, перерватись; уперто наплягати, упиратися; тривати, затягтися», *затнїти*, *затинїти*, *затинїтися* «упиратися; [заїкатися Я]», [затинїка] «заїка» Я, [затїнчивий] «упертий», [затїнчивий] «тс.», *затїтий* «тс.; скажений, лютий; [зціплений, міцно затиснений]», [протинїтися] «трохи прокисати» Нед, [протїятися] «ледве прокиснути» (Ме), [протинїний] «ледве прокислий» (про молоко) Нед, *стїяти* «зціпити, міцно стиснути», *стинїти*, [стїятися] «скиснути» (про молоко) Нед, [стинїтися] Нед; — р. [натїятся] «прив'язнути», [тїнька] «мотузка для натягування вітрила», [тїнь] «павутина», [тїна] «струна», [тїнкий] «наполегливий, невтомний», др. *тїнь* «ремїнь, батїг», п. *šćinać się* «замерзати; скисати», болг. [натїница] «нахаба, причепа», слн. *stěti se* «зсістися» (про кров); — псл. *zateŕti* «затягти», *sъteŕti* «стягти», похідні від *teŕti* (<*tenti) «тягти»; — лит. *tepėti* «зсідатися, згущатися», гр. *τείνω* «розтягую; натягую», *τένος* «натягнута віршовка, канат», лат. *tenus* «шнурок», дїнд. *tapōti* «натягує, розтягує, триває», *tanikā* «шнурок», двн. *dep(n)ep* «розтягувати», нвн. *dehnen* «тс.»; іє. *tep- «тягти; плести». — Меркулова *Этимология* 1975, 52—63; Роконпу 1065—1066. — Пор. *сутїн*, *тенїта*, *тонкїй*, *тятивї*.

затїмарити, *потїмарити*; — ре-

зультат контамінації дієслів *затїмити* і *захїмарити*; префікс *по-* з'явився тут пізніше. — Наконечний *Наук. конф. філол. фак. ХДУ* 1959, 6. — Див. ще *тїма*, *хїара*.

[зїузок] «задник черевика» Ж; — очевидно, утворене від кореня *уз-* «зв'язка» (<*qz-), пов'язаного чергуванням голосних з *в'яз-* (<*(v)ęz-); у такому разі первісно означало задник постола, який стягувався навколо п'яти зав'язками (волоками), або саму цю зав'язку. — Див. ще *вїзол*, *в'язїти*, *їзи*. — Пор. *пївзина*.

[заутерїти] «розвиднитись», [зїутрем] «рано вранці» Ж; — фонетичний варіант незасвідченого дієслова *зїутрїти від кореня *утр-* < псл. *(j)utr- «ранок», відбитого в р. *їтро*. — Див. ще *зївтра*.

[заухнїний] «той, що не вітається з перехожими привітанням «Слава Ісусу Христу» Ж; — неясне.

[зафїйтувїтися] «задушитися» ВеУг; — похідне утворення від кореня *фїйт-*, запозиченого з угорської мови; уг. *fojtani* «душити, давити» вважається в якийсь спосіб пов'язаним з дієсловом *fũlni* «задихатись» праугрофїнського походження. — MNTESz I 940—941, 984.

[зафїловїти] «забруднити (одяг)» Ба; — запозичення з польської мови, п. *zafolować* є префіксальним утворенням від *folować* «бруднити; валяти сукно», пов'язаного з *folusz* «сукновальня», звідки й укр. *фїлош*. — SW I 758; Sławski I 233. — Див. ще *фїлош*.

захаламїдрити — див. *халамїн*.

[захаластїтїся] «загнатися задалеко і стратити», [захаластувїтися] «тс.» ВеБ; — неясне.

Захар, *Захарїй*, *Захарко*, *Харкї*, ст. *Захарїа* (наз. в., 1366), *Захарїа* «памїят(ь)...г(оспод)ня» (1627); — р. *Захарїй*, бр. *Захар*, *Захарїй*, др. *Захарїя*, п. *Zachariasz*, ч. слц. *Zachariáš*, болг. *Захарї(ї)*, м. *Захарїе*, *Захар*, схв. *Захарїя*, *Зїриїя*, слн. *Saharija*, стел. *Захарїа*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Захарїас* походить від гебр. *Zəkarīā* (<zəkarīāhu), в якому

злилися основи *zəkaŋ* «пам'ять, згадка» та *jaŋc* «Ягве, бог». — Беринда 207; Суперанская 78; Корєснý Ргúvodce 138; Илчев 210; Skok III 640—641; Gesenius 235, 321—322.

[захарáпчити] «все собі загребти, пограбувати» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *загáрбати*.

[захарáстритися] «застрянути» Ж; — очевидно, пов'язане з *захарáщувати* (див.).

захарáщувати «безладно заповнювати, закидати», **[захарáстити, захарáстрити, захарáздрити]** НЗ УЖДУ 26, **загарáздровати** Ж, **закастрíти** [«тс.», **[захарáщаний]** «захарашений» ЛексПол; — очевидно, похідні від якогось запозичення; можливо, пов'язані з тур. *hagaş* «данина, яку платили підлеглі християнські країни Туреччині»; могло спочатку означати «завалювати щось зібраною даниною».

захарлáти — див. **харлó**.

[захвирсувáти] «зажуритися»; — очевидно, пов'язане з *[хвírса]* «завірюха, метелиця»; спочатку, можливо, означало збентеженість, бурхливу реакцію. — Див. ще *хвírса*.

[захвóйдати] «забруднити», **[захвотáтися]** Ж, **зафóйдати** МСБГ, **зафóйдатися** Ж, **зафотáтися** Ж [«тс.», **[захвóйдаха]** «нечупара»; — бр. **[захвéндацця]**; — запозичення з польської мови; п. *fajdać* «випорожнитися, паскудити», *fejdać*, [fejtać] «тс.» походить від нім. *feuchteŋ* «мочитися; зволожувати», *feucht* «сирий, вологий», пов'язаного з днв. *fūht(i)*, днв. дангл. *fūht* «тс.», спорідненими з дінд. *paŋka-* «болото». — Шелудько 61; SW I 711; Kluge — Mitzka 195. — Пор. **хвóйда**.

[захвоцáтися] «заметушитися, заспішити»; — префіксальне утворення від **[хвоцáтися]** «шлятися, швендяти», семантично зближеного з **[хвостáтися]** «поспішати». — Див. ще **хвоцáтися**. — Пор. **хвостáтися**.

záхист, захíсник, záхисток, [захíстя, záхищ] «захист», **захистíти, захищáти, підzáхисний, прихистíти**; — похідні утворення від кореня *хист-* (**хистj-*), що є, можливо, розширеним варіантом давнішого *хис-*, (<**хыз-*), наявного та-

кож у слові *хíжса* (<*хызja); з р. *защíцáть* етимологічно не споріднене. — Кобилянський Зб. наук. праць I 79—80. — Див. ще *хíжса*. — Пор. **хист**.

[záхит] (ент.) «метелик молочайний бражник, *Deilephila euphorbidae* L.» ВеНЗн; — неясне.

[захíбóчитися] «захитатися» Ж; — результат контамінації дієслова **(за)хíбáтися** «захитатися» і основи *боч-* (*бік*), як у *з-бóч-ува-ти*. — Див. ще **бік, хíбáти**.

záхід, záхідний, záхіднік, záхідництво, захíднік, захóдець, захóдини, заходíстий, záходливий, záходно, záходом, захóдячий — див. **ходíти**.

захлáнный, захлáнныйк — див. **хлáнь**.

[захлóндритися] «захлюпатися», **[захлóндатися]** «обвалитися» ВеБ; — результат контамінації слів *хлó-патися* і *шлóндра* (див.).

[захмáлювáти] «сильно вдарити» (перев. в обличчя) Ба, **[захмелíти]** [«тс.» Ж, **[захмíлювáти]** (про корову, яка відштовхує своє теля) Ж; — неясне.

захмúлений — див. **хмулá**.

захóплювати, záхон, захóплення, захóпливий, захóплювач — див. **хопíти**.

захрýснути «заповнитися вщерт», **захрýсти, захрýсáти, захрýслий**; — похідне утворення від кореня *хрýс(т)-* із значенням «хаос, безладдя», наявного в ряді споріднених слів типу **[хрýстка]** «хрящ; щєбінь, уламки каміння», **[хрýщєм]** «безладно» (див.).

[зацибанíти] «заправити щось незвичайне, напр. ціну» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[záціп] «передня рогова стінка копита» Я, **[záціпи]** «два зуби в нижній щелєпі жуйних тварин» Я, **[заціпóвий]** Я; — пов'язане з **[заціпíти]** у значенні «зачепити»; рогова частина кінського копита дістала цю назву, можливо, від того, що до неї прикріплюють підкову. — Див. ще **ціп**. — Пор. **чíплýти**.

[зацúкаться] «затинатися, запинатися, заїкатися» Ж; — очевидно, утворене на основі нім. *zusken* «здригатися, сіпатися», що пов'язується з *ziehen* «тягти». — Kluge — Mitzka 890.

[зач] «за що» Ж; — результат злиття применника *за* з давньою формою *зай-*

менника *чь* (сь) «що», яка ввійшла до складу пізнішої форми псл. *čьto* «тс.».— Див. ще *за¹*, *що*.— Пор. *нич*.

зачавліти — див. *чав'ядіти*.

[**зачаїти**] (*подих*) «затаїти», *причаїти* «притаїти», *причаїтися*;— результат контамінації фонетично близьких форм *затаїти* (*притаїти*) і заст. *чаїти* «чекати».— Див. ще *таїти*, *чаїти*.

зачаїти, *зачаїло*, *зачаїття*, *зачаїн*, *зачинатель*, *зачинальник*, *зачинати*, *зачинщик* — див. *почаїти*.

зачервляти — див. *черв*.

[**зачерітися**] «завагітніти» (?) Ж;— очевидно, результат спрощення незасвідченого *зачеревітися, похідного від *черево* «живіт» (див.).

[**зачикирікати**] «почати недоладно грати на скрипці, водити смичком по струнах» Я;— похідне утворення від звуконаслідувального вигуку *чи-ки-ри-ки*.

[**зачимбарити**] «зарізати» (кабана) Ва;— очевидно, похідне від [*чимбар*], *чинбар* «той, хто чинить шкури»; в такому разі первісно означало «зняти шкуру для вичинки».— Див. ще *чиніти*.

зачиніти, *зачиняти* — див. *відчиніти*.

[**зачілябити**] «вдарити»;— афективне утворення.

[**зачіляпнути**] «захопити, загарбати, забрати (в солдати)»;— неясне.

[**зачлятися**] «затягнутися, дійти (в часі)» Я;— неясне; можливо, помилкове написання замість *задлятися* «тс.»; пов'язування з [*чля*] «пристойно, солідно» (Я 281) непереконливе.

зачміргати — див. *чмóркати*.

зачморком — див. *шмóргати*.

[**зачулений**] «піднятий одним боком угору» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [*закуліти*] «підігнути».— Див. ще *куліти*.

[**зачумузаний**] «брудний, неохайний»;— очевидно, результат контамінації форми *замурзаний* і р. *чумазый* «нечистий, чорний», яке виводиться від *мазати*.— Фасмер IV 382.— Див. ще *мурза*.— Пор. *мазати*.

[**зачустритися**] «захиріти, споганіти» Я, [*зачустратися*] «тс.»;— неясне; мож-

ливо, похідне від [*чустрити*] «бити, сікти», зближеного з *чухатися*.

[**зачучмаритися**] «забруднитися, споганіти» Я;— очевидно, пов'язане з *чухмаритися* «чухатися, тертися» (пор. *зачуханий* «занедбаний, миршавий, непоказний»).— Див. ще *чухмарити*.

[**зашабарчати**] «защebetати, затьохкати»;— звуконаслідувальне утворення.— Пор. *шкабарчати*.

[**зашамаркатися**] «забаритися, загаятися» Я;— тлумачення, мабуть, не точне; ймовірніше «закрутитися, забігатися»; очевидно, результат контамінації слів [*шамотатися*] «ворушитися, порпатися; без потреби метушитися» і [*маркота*] «тривога, турбота, журба».

зашароборити — див. *шюра-бюра*.

[**зашйбанець**] (геол.) «ератичний валун»;— похідне від *шйбати* «кидати»; мотивація назви неясна.— Див. ще *шйбати*.

[**зашйдіти**] «глумитися, глузувати, насміхатися» Ж;— п. *szudzić* «тс.», ч. *šiditi* «обдурювати; дражнити», сл. *šudit'* «тс.», нл. *šuziś* «обдурювати»;— псл. *šuditi* «обдурювати», яке зіставляється з худь «худий» (Brückner 560) або з гр. *φεῦδω* «обдурюю» (Machek ESJČ 607).

[**зашиліти**] «засилити» (нитку) Я;— результат видозміни форми *засиліти* від [*силіти*] «низати», зближеної з *шіло* (щоб зтягти нитку в суцільний твердий предмет, спочатку роблять отвір шилом).— Див. ще *силіти*.— Пор. *шіло*.

[**зашихуватися**] «врізатися в пісок» (термін дніпровських лощманів) Я, [*зашихуватися*] «?» Ж;— неясне.

зашкаліти — див. *скалка¹*.

[**зашкнүти**] «закрити, зачинити» Я;— очевидно, споріднене з *прищикнүти*, *защекнүти* (див.).

[**зашкобертати**] «піти, накульгуючи, спотикаючись»;— звукообразальне утворення, можливо, пов'язане з [*шкопердати*] (пор.).

[**зашколобитися**] «заскалитися» Ж, [*зашколубити* МСБГ, *засколобити* МСБГ, *засколубити* МСБГ] «тс.»;— очевидно, результат контамінації форм [*зашкаліти*] «заскабити», *заскаліти* «тс.»

і [шкaлyбáти] «колупати» чи якоїсь близької до нього незасвідченої форми.

[зашкруміти] «вкритися струпом»; — неясне утворення, паралельне до *зашрубiтися* «зарости, зарубцюватися»; можливо, пов'язане з [шкруміть] «щось пересохле», [шкруміть] «тс.» (див.).

[зáшморк] «невелика складка», [зáшморки] «ряботиння на обличчі від віспи» Я; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *сморж* «гриб родини зморшкови», [сморчóк] «гриб зморшок» (пор.).

[зашпáний] «кований, литий» Ж; — неясне.

[зашпартáти] «зашити, залатати, заштопати» Я; — очевидно, афективне утворення.

зáшпiнка, *зашпiнкати*, *зашпiнкувати* — див. шпóнька.

зáшпори, *зашпари* — див. шпáра.

[зашрубiтися] «зарости, зарубцюватися, загоїтися» Я; — неясне утворення, паралельне до [зашкруміти] «вкритися струпом» (пор.).

[заштéпатися] «зайти, залісти, забратися» Я; — афективне утворення.

[заштибувáтися] (про вовну) «збитися від поту і пилу» Я; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *штиб* «дрібне кам'яне вугілля» (див.).

[заштурмóвувати] «затушковувати, закутувати»; — очевидно, пов'язане з [штурма́к] «невправна, невміла людина» (див.).

зашутiтися — див. шúтка².

зашцекну́ти — див. прищикну́ти.

[зáщiнка] «застібка, шпилька Ж; зав'язка МСБГ», [защiнкати] «застебнути» МСБГ, [розщiнкати] «розшпилити» Ж, [úщiнка] «застібка, шпилька» Ж; — не зовсім ясне; можливо, контаміноване утворення із *зáщiнка* «застібка, гачок» і [зáшпiнка] «шпилька», пов'язаного з шпóнька, [шпiнка].

[зашóраз] «щоразу, постійно»; — результат злиття прийменника *за* в часовому значенні (пор. *за дня*, *за тепла*) і прислівника *щорáз(у)*. — Див. ще *за¹*, *раз*, *що-³*.

[зашу́рений] (писок) «тупий, притуплений» Ж; — очевидно, пов'язане з *щурити*, як і *прищурений*. — Див. ще *щурити*.

зáюк — див. зáець.

[зáюшка] «вид гаївки» Ж; — деминутивна форма від іменника *зáець*; назва зумовлена тим, що учасники гаївки співають пісню про «заяшку», а один у тісному колі учасників імітує поведінку зайця, про яку розповідається в пісні. — Шейковский Быт подолян, 1, 19—20. — Див. ще *зáець*.

зáява, *заявіти*, *заявка*, *заявляти*, *заявник*, *заявочний* — див. я́ва.

збáвити, *збавляти* — див. ви́бавити.

збагну́ти «осягти, зрозуміти», *збагнénний*; — очевидно, пов'язане з [баг-тi, багнути]; в такому разі спочатку могло означати «згадати з бажанням»; зіставлялося також (Льїнський ЗІФВ 21, 1—2) з лит. *boginti* «швидко мчати», спорідненим з псл. *bēžati* (з припущенням розвитку первісного значення «бігти» в «швидко перебігти думкою»); виведення *збагну́ти* від **збад-ну́ти*, що було б пов'язане з п. *badać*, ч. *badati* (Бузук ЗІФВ 7, 68), викликає сумнів, оскільки перехід *д > г* українській мові не властивий. — Див. ще *багті*.

збан, *зба́нок*, *збанóчки*, *збаня* — див. дзбан.

[зба́нок¹] (бот.) «гличики жовті, *Nuphar luteum* Sm. Г; дзвоники, *Campanula* L. Мак», [збаня́тник жóвтий] «гличики жовті» Ж, Мак; — результат перенесення назви *зба́нок* «гличик», зумовленого тим, що плоди цієї рослини подібні до гличиків. — Меркулова Очерки 31; Нейштадт 246; Словн. бот. 141. — Див. ще дзбан.

[зба́нок²] «перекладина в ткацькому станку, на яку ткач спирається грудьми»; — неясне; можливо, пов'язане з *ба́нка* «поперечна лава на човні, сидіння для веслярів».

[зба́ночок] (бот.) «латаття біле, *Nymphaea alba* L.», [збаня́та, збаня́тник] «тс.» Мак, [збаночкі] «тс. Ж; дзвоники персиколісті, *Campanula persicifolia* L. Мак; наперник сумнівний, *Digitalis ambigua* Murr. Мак», [збаня́] «дзвоники ріпчасті, *Campanula gampuloides* L.»; — похідні утворення від [збан] «гличик»; назви зумовлені подібністю

квітів рослин до глечиків; пор. р. *кувшинка* «латаття» від *кувшін.* — Меркулова Очерки 31; Нейштадт 531, 532; Словн. бот. 298. — Див. ще *дзбан.* — Пор. *збанок*¹.

[збанту́рити] «збаламутити»; — очевидно, похідне утворення від [бантува́ти] «турбувати, штовхати; нищити», [бантувати розумом] «баламутити»; суфікс *-ур-* використано для надання слову афективного забарвлення. — Див. ще *бантува́ти.*

збача́ти — див. *бачити, вибача́ти.*

[збезсе́битися] «вийти з себе, збожеволіти» Я, [обезсебі́ти] «позбавити когось свідомості» Ж, [безсебі́лий] «несвідомий» Ж; — похідні утворення від виразу *без себе* «не при собі».

[збережі́ти] (у виразі з. *сіножа́ть* «висушити й зробити добре сіно») Ж; — очевидно, пов'язане з *берегті́, борі́г, оборі́г* «пристрій для зберігання сіна» (див.).

[збершні́ти] «стати трухлим»; — неясне.

[Збійгні́в] (чоловіче ім'я); — калька п. *Zbigniew*, яке виникло в результаті деетимологізації давнього *Zbygniew*, утвореного з основ дієслова *zbyć* «збути» та іменника *gniew* «гнів». — *Taszycki, Najdawniejsze polskie imiona osobowe* 21, 36. — Див. ще *бу́ти*¹, *гні́в, з*¹.

*збит*¹, *збі́тки, збиткува́ти, збі́ток, збито́чний, збито́чник, збито́шник* — див. *бі́ти*².

[збі́т²] «багатство, надлишок», [збі́тєчний] «зайвий» Пі, [збі́тне] «занадто, особливо» Я, [збі́тне] «багато, занадто» Пі; — запозичення з польської мови; п. *zbyt* «занадто», ст. *zbytki* «рештки, залишки», як і ч. *zbyt* «надлишок», вл. нл. *zbytk* «тс.», пов'язане з дієсловом *zbyć*, псл. *izbyti* «залишитись», похідним від *byti* «бути». — *Brückner* 649. — Див. ще *бу́ти*¹, *з*².

збіжжя, [збо́жжя], [збі́жниця] «хлібне зерно» Я, [збо́жниця] «приміщення для зернового хліба» Я, [збо́жєвий] Ж, [збі́жжєвий]; — р. [збо́жье] «збіжжя; добро, багатство», бр. *збо́жжа* «збіжжя», п. *zboże* «тс.», ч. *zboží* «худоба, майно» (<ст. *sbožie* «товар; [збіжжя]»), слц.

zbožie «збіжжя», вл. *zbože* «щастя; добробут», нл. *zbožo* «худоба; майно»; — псл. **sbožьje* «щастя, багатство, маєток, скот, збіжжя»; — очевидно, споріднене з дінд. *subhágaḥ* «щасливий», ав. *hubaγ-* «тс.», утвореними з основ *su-* (hu-) «хороший», спорідненої з гр. *εὖς* «тс.», і *bhága-* «добробут, щастя», спорідненої з псл. *bogъ, bog-atъ*, укр. *бог, багáтий.* — *Фасмер II* 84—85; *Филин Происх. яз.* 551—552; *Преобр. I* 33; *Moszyński PZJP* 250; *Brückner* 637—638; *Sadp.* — *Aitz. VWb. I* 357—359. — Див. ще *бог*¹.

[збі́н] «амвон»; — неясне.

[збі́р] «сищик; охоронник; убивця, душогу́б» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zbir* «посіпака, кат, розбишака» походить від іт. *sbirgo, birgo* «поліцейський агент, сищик», яке зводиться до слат. *birrus, byrthus* «вовняна накидка у колишніх посіпак», що вважається запозиченням з галльської мови. — *Brückner* 55; *Sl. wyg. obcyh* 813; *Walde — Hofm. I* 107. — Пор. *бі́рив.*

збі́ржа (заст.) «візницька біржа», *збі́ржа́к* (заст.) «візник», *збі́ржані́к* «тс.»; — очевидно, результат контамінації слів *бі́ржа* і *збі́р* (*збіра́тися*). — Див. ще *бі́ржа, бра́ти.*

[зблако́тірити] «невдало щось зробити, спекти» Ва; — афективне утворення.

[зблі́знути] «розтоптати, притіснити, пограбувати» Пі; — неясне; можливо, похідне від *блізні́ти* «богохульствувати, кощунствувати».

[збо́бляти] «погано зробити» Ва; — афективне утворення.

[збо́йка] (зоол.) «лафрія, *Laphria*» Ж; — неясне.

[збо́ндити] «вкрасти» Я; — запозичення з російської мови; р. *сбо́ндить* «тс.» етимологічно неясне. — *Фасмер III* 568.

[збри́челова́тити] «обдуритися, здути-ся» Ж; — очевидно, пов'язане з [бри́ця] (бот.) «мишій сизий, *Setaria glauca* Р. В.»; від молодого мишію корів іноді обдимає. — Див. ще *бри́ця.*

[збро́ї] «одяг, костюм; (військ.) обмундирування» ВеБ; — результат розширення семантики слова *збро́я* (<п. *zbroja*) в розумінні «військове споря-

дження»; назва, очевидно, підкреслює, що йдеться про одяг не щоденного вжитку. — Див. ще збрóя.

збрóя, *зброївня*, [збрóйця] «збрóя» Ж, [збрóйще] «тс.» Я, [зброїніця] «арсенал», [збрóня] «збрóя» Ж, [збрóння] «озброєння» Я, *зброяр*, [збрóїти] «озброювати», *озбрóєння*; — бр. *збрóя*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zbroja* «збрóя» зіставляється з *broić* «пустувати, витворяти» (первісно «рубати»), болг. м. *брой* «число», схв. *брѣј* «номер, число, кількість; цифра; числівник» (первісно «зарубка, надріз»), а також з псл. *brǫjъ, *briti*, укр. *брію*, *бріти*. — Москаленко УІЛ 23; Фасмер ІІІ 568; Преобр. І 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 162—163; Sławski I 43; Brückner 648; Basaj PJ 1960/4, 184; Machek ESJC 68. — Див. ще бр́їти.

[збружніти] «стати одутлим, розпухнути» Ж; — очевидно, пов'язане з *брóзгнути* (див.).

збрóя «предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин, упряж»; — р. *сбрóя*, [збрóя], бр. *збрóя*; — запозичення з польської мови; п. *zbroj*, *zbroja* «упряж» виникло, очевидно, в результаті розвитку значення слова *zbroja* «збрóя — повне спорядження ратника-вершника». — Фасмер ІІІ 568; Преобр. І 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 163; Brückner 648. — Див. ще збрóя.

[збр́янчити] «розтринькати, розтратити, продати» Я; — неясне.

[збу́й] «розбійник», [збу́йник] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zboj* «розбійник», *zbojca* «тс.» пов'язане з дієсловом *zbić* «розбити, побити», похідним від *bić* «бити». — Онышкевич Исслед. п. яз. 231. — Див. ще б́їти¹, з¹.

[збу́йвік] «віджилий, дуже старий; дрібне або некоштовне майно», [збу́йвик] «старий, підтоптаний бугай» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [збу́дь-вік] «віджилий, дуже старий» (власне, «який позбувся віку, відвікував»). — Див. ще б́їти¹, вік.

[збулгáчити] «розбудити, потурбувати» Я; — р. [булгáчить] «турбувати»; — запозичення з тюркських мов; дтюрк. крим.-тат. *bulğa* «мішати», уйг. *bulğa*

«колотити», тур. *bulā* «мішати» споріднене з монг. *bulγa* «заколот». — Räsänen Versuch 88.

[збу́р] «трипер»; — неясне.

[збу́рма́ти] «розсердитися» Пі; — очевидно, пов'язане з [бу́рмо́ситися] (див.).

[збу́рма́ти(ся)] «зібратися»; — очевидно, результат злиття слів [*збу́р] «зібрання», що походить від п. *zboг* «тс.», яке відповідає укр. *збір*, і дієслова *ма́ти*; в такому разі первісно означало «мати (проводити) зібрання». — Див. ще б́рати, ма́ти².

[збу́рник] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck., *P. tormentilla erecta* L.»; — неясне.

[збу́тере́нїти] «згнити, струхнути» ВеБ; — пов'язане з [бу́їти] «гнити, трухнути», фонетично зближеним з [бу́тирї́ння] «мотлох». — Див. ще бу́їти¹. — Пор. бу́тир.

збухті́ти — див. бухті́ти.

[збу́шок] «товкач маснички» Ж, [збу́шка] «масничка» ДзАтл ІІ, [бу́шка, ізбу́шка, ізбу́шка] «тс.» тж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [zbuček] «колодка (примітивний дерев'яний замок) на дверях».

[зва́дник] (бот.) «лікоподій (плаун), *Lycopodium* L.» Мак; — похідне утворення від *zváda* «сварка»; назва зумовлена старим повір'ям, нібито присутність плауна в хаті викликає сварку; пор. інші назви плауна [сва́рник, дере́зá]. — Анненков 203. — Див. ще ва́дити.

[зва́ля́рник] «жлукто» Ж; — очевидно, результат контамінації слова [зваря́льник] «тс.», похідного від [зваря́ти] «золити шмаття», і незасвідченої форми **золя́рник* (пор. [золя́рня] «жлукто»), похідного від *зо́лїти*, *зола́*. — Див. ще ва́ріти, зола́¹.

зварі́ятїти, *звар'юва́ти* — див. ва́ріят.

[зваро́к] «ритуальна вістка, повідомлення батьків молоді про її цнотливість» Я; — неясне.

[зварува́ти] «вкрасти» Ж; — утворене від [варува́ти] «стерегти, вартувати» шляхом зміни його значення на протилежне. — Див. ще варува́ти.

зв́ати, званн́я, зов, зв́аний, [в́изивка Ж, в́изов Ж], в́ідзив, в́идозва, доприз́овник, доприз́овний, з́азів, [з́азови, заз́овини], [зап́извати] «подати до суду» Ж, [зап́озов] «повістка, виклик на суд» Ж, [з́изви] «скликання, запрошення» Я, на́зва, на́звисько, на́звище, на́званий, на́зивний, [об́зів] «відзив, відгук, відповідь», [об́зов] «скликання, запрошення», пер́езва́ «гуляння в молодого на другий день після весілля» Г, Ж, [пер́езивки, перез́ов, перез́овини Ва, перез́івки Ж] «тс.», [перезв'я́нин], п́ідзив, [п́ізва] Ж, п́озва, п́озів, позива́ти, позива́ч, [позива́тель], позива́йло, [позиванка] ВеБ, [п́озивка] «назва; ім'я» Ж, позивний, позивні, позива́ка, позива́льний, п́озов СУМ, Ж, п́озовник, п́ризва, п́ризванн́я, п́ризви, [п́ризвище], [призв́ішувати] «давати комусь прізвисько», призв́ив, п́ризивка, приз́ов, призв́ивний, приз́овник, приз́овний, п́ризвище, п́ризвисько, [п́ризвиськува́ти] «ображати прізвиськом» Ж, [п́розванище] Чопей, прозв́анн́я, прозв́исько, прозв́ище, прозв́ивка, прозивний, [спозива́ти] «притягти до суду», узива́ти; — р. звать, бр. зваць, др. звати, з́вати, п. zwać, ч. zváti, слц. zvat', полаб. züve «кличе», болг. зова́, м. зове (поет.) «кличе, закликає», схв. зва́ти, слн. zváti, стсл. з́вати; — псл. zъvati (zovъ); — споріднене з ав. zavaiti «кличе», дінд. hávate «тс.», hávahan «відозва», лит. žavėti «зачаровувати, вабити», лтс. zavēt «чаклувати, чарувати», вірм. jawpet «присвячую»; іє. *g̃haç-, *g̃haçə- «звати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 75—76; Фасмер II 85; Преобр. I 244; Brückner 568; Machek ESJC 720; Holub — Lye 521; Абаев ИЭСОЯ 535; Frisk I 803—804; Pokorny 413.

[звенó] «ланка ланцюга» Ж, [зв́она] «обід колеса воза з шести косяків» Я, [звонакі́] «необковані колеса у возі»; — р. звенó, п. dzwoпо «обід колеса; кільце змії», вл. zwjeno (zwoпо) «обід колеса», нл. zwepo, полаб. zvepü «тс.», болг. звенó (з р.); — псл. zveпо; — певної етимології не має; найімовірніше, пов'язане із звені́ти «дзвеніти» (Даль I 672); були спроби виводити через метатезу

з гіпотетичної форми *zepvo «коліно», нібито спорідненої з лат. genu «коліно», гр. γόνυ, дінд. jānu, двн. kniu, хет. genu «тс.» (Mikkola IF 6, 351—352; Uhlenbeck 99); за іншим, ще менш вірогідним поглядом, споріднене з лит. žuvis «риба» (Vaillant RES 16, 190; 18, 246—248). — Шанський ЭСРЯ II 6, 77—78; Откупщиков ЭИРЯ V 81—83; Фасмер II 86—87; Преобр. I 244—245; Соболевский ИОРЯС 27, 330; Sławski I 211—212. — Пор. зв́інок¹.

зверéдло, зверца́дло — див. верца́дло. [зв́ерник] (бот.) «ялівець козачий, Juniperus sabina L.» Ж; — неясне.

[зв́ертень] (бот.) «геліотроп перувіанський, Heliotropium peruvianum L.» Ж, Мак; — похідне утворення від зверта́ти «повертатися»; назва зумовлена тим, що листя геліотропа завжди повертається до сонця; пор. ч. otočník «тс.» (від otočiti «повернути»), слц. skrutec «тс.» (від krutit' «крутити»). — Федченко—Флеров 775; Machek Jm. rostl. 186. — Див. ще верті́ти.

[зверть] «безодня, провалля» Ж; — [зверті́стий] «перекошений; крутий; такий (віз), що легко перевертається» Ж; — похідні утворення від зверну́ти «перекинути, повалити». — Див. ще верті́ти.

[звесьть] «вапно» ВеУг, [звисть, звисць, дзвисть] «тс.» ДзАтл I; — р. др. ізвесьть; — запозичено в давньоруську мову з грецької (гр. ἄσβεστος) «негашене вапно». — Фасмер II 121; Преобр. I 266; Горяев 212; Фасмер ИОРЯС 12/2, 234—235. — Див. ще азбéст.

звика́ти, зв́икнути, [зв́ичений] «звичайний» Ж, в́ідвика́ти, в́ідв́икнути, [в́ідв́ичити] «відучити», в́ідв́ичка, в́ідв́иклий, [завика́ти, зав́икнути, зав́икти], [зав́ичити] «привчити», [зав́ичка] «звичка» ЛЧерк, [зв́ича́їтися] «звикати один до одного, знайомитися», [зв́ича́тися] «тс.» Ж, [зв́ичити] «привчати», [зв́ик] «звичка; звичай», зв́ичай, [зв́ича́йка], зв́ичка, зв́иклий, зв́ича́йний, зв́ичний, [зв́ичений] «привчений», [зв́ичме] «звичайно» Ж, [изв́ичайний] Пі, на́вик, на́вичка, надзв́ичай, надзв́ича́йний, озв́ича́юватися, перевика́ти, [пов́икнути,

повічка), привика́ти, приві́кнути, при-
ві́чка, призвича́їти, [розві́кнутися] Ж,
розві́клий, увика́ти, узвича́їти; — р.
привика́ть, бр. прывика́ць, др. приви-
кнути, привычай «звичай», п. zwyknać
«звикнути», ч. přivukatì, слц. přivukat',
болг. сві́квал, наві́квал, м. свикнува
«звикати», схв. свика́вати се «тс.», стсл.
вѣкнѣти; — псл. vuknŕti «набувати
знань, навичок; учитися», пов'язане
чергуванням голосних з па-ика, ućiti
(початкове v перед u виникло на слов'ян-
ському ґрунті); — споріднене з лит.
jũnkstu, jũnkti «звикати, ставати звич-
ним», jaũkinti «привчати», jaukũs «ла-
гідний, приемний», прус. iaukint «вправ-
ляти», гот. biũhts «звичний», дїрл. do-
ussim «розумію, знаю», дїнд. ūcyati
«має звичай»; іє. *euk-, *uk-, *unk-. —
Стрелков ЭИРЯ IV 142—144; Фасмер
I 368; Преобр. I 103; Brückner 638;
Machek ESJĀ 704; Стоянов 97; Traut-
mann 335; Fraenkel 196—197; Топоров
III 22—23. — Пор. **учіти**.

звита́га «перемога, досягнення, ус-
піх», *звита́жець*, [звита́жство] «пере-
мога», [звита́жа Ж, звита́зь Ж] «тс.»,
[звита́жця] «переможець» Я, *звита́ж-
ний*, *звита́жницький*, [звита́жити] «пе-
ремогти»; — очевидно, запозичення з
польської мови; п. zwyciężyc (zwy-
cięstwo, zwycięzca, zwycięski) має безпре-
фіксий відповідник zwyciężyc, що по-
ходить від wiciędz, спорідненого з укр.
вітязь. — Москаленко УІЛ 31; Brück-
ner 658—659. — Див. ще **вітязь**.

звих, *звихати*, *звіхленик*, *звіхну-
тий* — див. **вихати**.

звідки — див. **відки**.

звідкіля, *звідкіль* — див. **відкіль**.

звідно́н — див. **відно́н**.

звідси — див. **відси**.

звідсіля, *звідсіль* — див. **відсіль**.

звідти — див. **відти**.

звідтіля, *звідтіль* — див. **відтіль**.

звідусі́ль; — очевидно, результат ви-
дозміни форми *звідусю́ди* за зразком
звідкі́ль.

звідусю́ди — див. **всю́ди**.

звізда́, [звізда́р] «астроном», [звіз-
да́рня] «обсерваторія» Ж, [звізда́ня] Ж,
[звіздень] (бот.) «зірочки, Gagea Sa-
lisb. Mak; ряска, Ornithogalum L. Ж»,

[звізди́ця] «зірка» Ж, [звіздочка] (бот.)
«айстра степова, Aster amellus L.» Mak,
[звіздобчик] (бот.) «зірочник, Stellaria
L.», [звіздочня] (бот.) «педіастр, Pedi-
astrum granulatum Ktz.» Mak, [звіздун-
ка] (зоол.) «астерія, морська зірка,
Asterias» Ж, [звіздчатик] (бот.) «мній
гострокінцевий, Mniun cuspidatum L.»
Mak, [звіздя́нка] (бот.) «астранція ве-
лика, Astantia major L.» Mak, [звізда́-
тий, звіздові́й, звіздя́ний, візвіздитися],
[пříзвіздох] Нед; — р. болг. *звезда́*, бр.
звездá, др. *звѣзда*, п. gwiazda, ч. hvězda,
слц. hviezda, вл. hwězda, нл. gwězda,
м. *свезда*, схв. *звужѣзда*, *звѣзда*, слн.
zvězda, стсл. **ЗВѢЗДА**; — псл. *gvězda*;
споріднене з лит. *žvaigždė*, *žvaizdė*
«зірка», лтс. *zvāigzne* «тс.», прус. *svāig-
stan* «сяяння, світло, блиск», а також
з лит. *žvugulỹs* «блиск», лтс. *zaiguōtiēs*
«блищати», *zvīgulōt* «виблискувати, ме-
рехтити», ос. *ævzīst*, *ævzestæ* «срібло» <
ст. *zvestæ*; іє. *gʰuoi-/ *kuoi-/ *kʰoi-; —
зв'язок балтійського *ž* з слов'янським
g пояснювали законом дисиміляції спі-
рантів (Meillet Études 178; MSL 9, 374;
13, 243) або припускали можливість кон-
тамінації коренів: лит. *gaidrũs* «світ-
лий, ясний, чистий», *gaĩsas* «заграва»
і *žvaigždė (Ernout — Meillet 4, 762—
763); сл. *zvězda порівнюють також
з ірл. *gead* «біла пляма на лобі в коня»;
пов'язання з лит. *dvazgėti* «блищати»
(Machek ESJĀ 192) вимагає припущення
деяких проміжних звукових заміни. —
Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ
II 6, 76; Фасмер — Трубачев II 85—
86; Преобр. I 245; Sławski I 384; Brück-
ner 165; Holub — Lyer 200; БЕР 621—
622; Skok III 667; Vasmer ZfSIPh 26,
60; Gořab LP 16, 58; Otrębski LP 4, 33;
Топоров II 84—85; Абаев ИЭСОЯ I 213;
Долгопольский Этимология 1964, 263;
Trautmann 373—374; Fraenkel 1324;
Pokorny 495; ЭССЯ 7, 181—183.

[звіздо́нути] «вдарити раз, але силь-
но» Я; — очевидно, запозичення з ро-
сійської мови; — р. [звѣзду́ть, звѣздо-
ну́ть] «тс.» е, мабуть, результатом видо-
зміни форми [звізну́ть] «тс.», спорідне-
ної з схв. *звізнути* «тс.»; свиснути»,
слн. *zvīzdati* «свистати», стсл. **ЗВИЗДАТИ**

«тс.», зближеної з основою *звездá*. — Фасмер II 86, 87; Преобр. I 245.

[звіздя] «цвях» Ж; — гіперична форма від [звіздóк], утворена внаслідок відштовхування від п. *gwóźdz* за аналогією до співвідношення п. *gwiazda* — укр. *звіздá*; можливість такої аналогії підтверджується народним порівнюванням зірок на небосхилі з убитими в небо цвяхами. — Див. ще *гвіздóк*. — Пор. *звіздá*.

звіл — див. *во́ля*.

[звінець] «віспова болячка» Ж; — неясне.

[звіно́к¹ (*риби*)] «впоперек відрізаний шматок риби»; — п. *dzwoпо* «тс.»; — варіант слова [звенó] «ланка, кільце» (див.).

звіно́к² — див. *дзвеніти*.

звір¹, [звіра́к] «звір», *звіріна́*, *звірінець*, [звірі́вник] «звіринець», [звірі́нкі] «тс.», [звірі́ня] «звірина», *звіро́та*, *звірство*, *звіря́*, *звір'я́*, *звірі́нячий*, [звіркува́тий] «звіроподібний», [звірюва́тий] «схожий на звіра», *звіря́чий*, [звірно́] «багато хижих звірів», [звіритися] «кидатися» ВеБ, *звіріти*, *звірствувати*, [звірнува́ти] «бути звіром», *візвіритися*, *озвірений*, *озвірілий*, *озвіріти*, *озвіритися*; — р. *зверь*, бр. *звер*, др. *звѣрь*, п. *zwierz*, ч. *zvěř* «звірі», сл. *zver*, вл. *zwěgjo*, нл. *zwěgje*, болг. *звар*, м. *свер*, схв. *звѣр*, *звѣрка*, *звѣрка*, сл. *zvéг*, стсл. *звѣрь*; — псл. *zvěгь* «звір, дика тварина»; — споріднене з лит. *žvėris* «звір», лтс. *zvērs*, прус. *swirins* «тс.», гр. *θήρ/φῆρ* «хижак, тварина», лат. *ferus* «дикий»; іе. **ǵhwēr-* «тс.». — Криченко Вступ 509, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 79; Фасмер II 87; Преобр. I 246; Brückner 658; Holub — Lyeг 521; Machek ESJČ 720; БЕР I 625; Skok III 666—667; Trautmann 374; Walde — Hofm. I 487—488; Frisk I 671—672; Pokopny 493.

звір² «яр, западина, видолинок», [зворі́на] «притока» Дз SOг 17/3, [ізві́р] «тс.»; гірська річка в ущелині Дз SOг 17/3; скупчення кількох сильних джерел води на поверхні землі Ме», [ізвор́] Дз; — п. *zwóg* «гірська ущелина», болг. *извор* «місце витоку води», м. *извор* «джерело, витік річки», схв. *извор*

«джерело, струмок», сл. *izvir*; — псл. *iz-vogь*, пов'язане з *vьgēti* «кипіти, вивувати; бити джерелом». — Дзєндзелівський SOг 17/3, 301; Фасмер I 318; ЭССЯ 9, 100—101. — Пор. *вир*, *вріти*.

[зві́рити] «ослабити, знесилити» (про хворобу) Ж, [наві́ритися] «набриднути, надокучити» Ж, [уви́рятися] «набридати, ставати противним»; — не зовсім ясні похідні утворення від *ві́рити* (можливий семантичний розвиток: «бути вірним, відданим» → «надокучати, набридати») або від [неві́рний] «поганий; несмачний». — Див. ще *віра*¹.

звіробі́й (бот.) «*Hypericum perforatum* L.; чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L. Мак», [звіробі́й синій] (бот.) «дзвоники шорсткі, *Campanula cervicaria* L.» Мак, [звіробой] «*Hypericum perforatum* L.» Мак, [звіробойник, звіробі́йник] «тс.» Мак; — р. *зверобой*, бр. *звєрабой*; — результат видозміни дєтимологізованої форми [діробой] «тс.», можливо, як припускав Преображенський, через незасвідчену білоруську форму *дзірабой; зіставлення з каз. *джерабай* «цілитель ран» (Носаль 62—64) необгрунтоване. — Шанский ЭСРЯ II 6, 78; Фасмер II 87; Преобр. I 245—246; Горяев 115. — Див. ще *діробой*.

[зві́стуватіти] «втрачати сік (про буряки), ставати як лико» Ж; — виводиться від *остя* «остюки» (сумнівно). — Желех. I 289. — Див. ще *ость*.

зві́т, [звітові́к], *звітува́ти*, *підзвітний*; — новий термін офіційно-ділової мови, утворений як семантичний відповідник до р. *отчёт* з основи *-віт*, наявної в *привіт*, *одвіт*, *заповіт*, *відвічати* (див.).

[звóда] «звада, незгода, сварка» Ж; — результат контамінації форми *зва́да* «тс.» і основи дієслова *води́ти*. — Див. ще *ва́дити вє́сті*.

[зводі́й] (орн.) «волове очко, *Troglodytes parvulus* Koch.; *Troglodytes troglodytes* L.» ВеНЗн, [зводі́тель, зводі́тель] «тс.» ВеЛ; — похідні утворення від *зводіти* «обдурювати, спокушувати», оскільки цей птах підпускає людину на невелику відстань, а потім спритно втікає далі; пор. інші назви волового очка: *дурець*, *дурійчик*, *ду-*

рільце, дурич, дурихлѡпчик, дурибаба, дурибабка, дуросвіт, дурисвіт, облїда, блїдик. — Вел 418.

[зводник] (бот.) «милньянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.» Мак; — похідне утворення від *звѡдити* «виводити, знищувати»; назва зумовлена тим, що корінь рослини має мильні властивості і використовується для виведення плям на одязі, для прання вовняних і шовкових виробів. — Носаль 112; Вісколіна — Клоков 160; Нейштадт 243—244; Machek Jm. rostl. 80—81. — Див. ще **вѣсті**.

[звоєць] (ент.) «листовійка»; — похідне утворення від *звивати*; назва зумовлена тим, що комаха скручує листя рослин, на яких сидить. — Див. ще **віти**¹.

[звѡздік] (бот.) «гвоздика бородчаста, *Dianthus barbatus* L. Мак; милньянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.», [звѡздик білий] (бот.) «смїлка поникла, *Silene nutans* L.» Мак, [звѡздик пільський] (бот.) «буквиця лікарська, *Betonica officinalis* L.» Мак; — фонетичний варіант слова *звѡздік(а)* з переходом початкового г у з, як у *звіздя*, *звізда* (<*gvězda) тощо. — Див. ще **гвоздїка**.

[зволгати] «зіпсувати» Я; — неясне.

зволікати «повільно виконувати, затягувати виконання; гаяти час»; — похідне утворення від *волоктї* з незаконним переходом о в і, можливо, під впливом форми *зволікся* «зліз», *зволік* «витягнув». — Див. ще **волоктї**.

[зворика́ти] «рикати» Ж, [зворича́ти] «тс.» Ж; — пов'язане в якийсь спосіб з *рика́ти*, *рича́ти*; характер зв'язку неясний.

[зворовець] (бот.) «валеріана трикрила, *Valeriana tripteris* L.», [зворівнік, зворівний лист] «тс.» ВелЗн; — неясне; можливо, пов'язане із [звір] «яр, улоговина» (валеріана росте на болотистих місцях, у долинах річок).

зворушливий — див. **ворухну́ти**.

[зворщик] «чоловік, що підряджається вагу возити» Кур; — очевидно, результат видозміни запозиченого р. *извѡзчик* «візник». — Див. ще **вѣсті**, **з**².

звук, *звучність*, *звучати*, [візвук], *відзвук*, [дѡзвук] Ж, [назвук], *надзвук*, *надзвуківий*, *озвучити*, *перезвук*, *перезвучувати*, [пѡзвук] Ж, *понадзвуківий*, [рѡззвук] Ж, *прїзвук*; — р. болг. м. *звук*, др. *звукъ*, п. *dźwięk* [źwięk], ч. слц. *zvuk*, вл. *zvuik*, нл. *zук*, схв. *звўк*, слн. *zvók*, стсл. **звжкъ**; — псл. *zvokъ*, *zvękъ*, утворене за допомогою суфікса -къ від основи *zvъp-ěti* «дзвеніти» (*zvъp-*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 80; Фасмер II 88; Преобр. I 245; Brücker 114; Machek ESJČ 720; Skok III 666; Trautmann 374. — Див. ще **дзвеніти**. — Пор. **звїгá**.

[звїгá] «гавкіт; лайка, суперечка; задирака» СУМ, До, [звїка] «гавкіт; лайка», [звїк] «тс.» Ж, [звїглівий], [звїгати] «повільно, але безупинно гавкати» Я, [звїкнути] Ж; — р. [звїгать] «гавкати», *звїкать*, [звїчь], бр. *звїга* «гавкіт; лемент», *звїгáць* «гавкати, дзвякати», [звїкаць], др. *звїкъ* «звук», *звїкнути* «зазвучати», *звїцати*, р.-цсл. **звѡци** (звѡж) «співати; говорити, розголошувати; марнословити», п. *dźwięk*, «звук, брязкіт, дзвяк», ч. ст. *zvek*, болг. *звек*, схв. *звѣк* «дзвін», *звѣкѣт* «брязкіт», *звѣкнути*, стсл. **звѡкъ**, **звѡци** «голосно говорити, кричати»; — псл. *zvęk-/zvęg-*, пов'язане чергуванням голосних із *zvokъ* «звук», похідне утворення від основи *zvъpěti* «дзвеніти»; — споріднене з лит. *žvėngti* «іржати, реготати», *žvangėti* «брязкотіти, дзвякати, дзвеніти», лтс. *žvadzėt*, *žvakstėt* «гриміти, бряжчати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Vūga RR I 494; Persson Beitr. 586—587; Trautmann 374. — Див. ще **дзвеніти**. — Пор. **звук**.

[звїгель] (бот.) «горошок лісовий, *Vicia hirsuta* L.»; — очевидно, результат видозміни форми [звїзіль] «горошок шорсткий, *Vicia silvatica* L.» — Див. ще **в'язіль**.

[згáбитися] «вмерти, пропасти» Я; — не зовсім ясне; очевидно, експресивне утворення.

згага «спрага», [зга] «печія; спрага», [зáга] «печія» Ме; — р. [изгáга], др. *изгáга*, п. *zgaga*, ч. [zháha, záha], болг. [úzgaga, zgága], слн. *zgága* «тс.»; — псл. *iz-gaga*,

пов'язане з *gego > žego, укр. [жегті]. — Фасмер II 38; Brückner 652; БЕР II 24. — Див. ще жегті.

[згаку́] «поспішно, необдумано»; — очевидно, утворене від *гак* за моделлю *здурю, зосліпу* й первісно означало букв. «ніби зірвавшись з гаку», як і «зірвавшись з цепа». — Пор. *гак*¹.

[згарб] «сніговий вихор Пі; хапок рукою; жменя Бі»; — очевидно, пов'язане із *згарбати* «схопити»; походження значення «вихор» неясне. — Див. ще *гарбати*.

згарда́, зга́рди — див. *гарда*.

[згарлая́] «юрба, згряя, натовп, збіговисько» *Ме*; — очевидно, результат контамінації слів *згря́я* і [лая́] «тс.». — Мельничук Молд. ел. 166. — Див. ще *згря́я, лая́*.

[згацькати] «заморити коней швидкою їздою»; — неясне; можливо, давніше *згатькати, утворене від вигуку *гаття́, гатьта́*, вживаного для повернення коней праворуч.

[згелк] «збентеження, метушня» *Я*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zgiek* «гомін, галас, гармидер, гамір» *є*, мабуть, звуконаслідувальним утворенням.

[згідзнути] «одубіти, здохнути» *Я*, [згіндзитися] «здохнути, пропасти» *Я*; — афективні утворення, близькі до *гіндзнути*.

згіддя́, згідно́ — див. *год*.

згірді́вий, згі́рдний, згі́рдник — див. *го́рдий*.

згла́мати — див. *гля́мати*.

згледжі́тися — див. *гля́г*.

[згніт] «вид дитячої хвороби» *Ж*; — неясне.

зго́да, згодлі́вий, зго́дний, зго́жий — див. *год*.

[зго́ді] «згодом», *зго́дом*, [зго́дя́, пере́годами *Ж*], *пере́го́дом, пере́го́дя́, пере́го́діти* «перечекати»; — р. *погоди́ть* «почекати»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане чергуванням голосних із *ждати*, хоча реконструкція *жд-* < *gīd-/*geid- утруднює зіставлення *god-* : *жд-*. — Mikl. EW 62. — Пор. *год, жда́ти*.

[зго́ла] «абсолютно, зовсім, цілком»; — бр. [зго́ла]; — запозичення з польської мови; п. *zgoła* «зовсім, ціл-

ком», подібно до ч. сл. *zhoła*, вл. *zhoła*, схв. *зго́льний* «зовсім чистий», утворено від *goły*, спорідненого з укр. *го́лий*. — Brückner 149—150. — Див. ще *го́лий*.

згомозі́тися — див. *го́мзатися*.

[згорá] «зоря» ВеБ; — очевидно, результат контамінації слів *зоря́* і *згорі́, гора́* (див.).

[зго́я] (орн.) «сойка, *Garullus glandarius glandarius* L.»; — пов'язане з [со́я] «тс.»; — характер видозміни неясний.

згра́бний, [згра́бний], незгра́бний, незгра́ба; — бр. *згра́бны*; — запозичення з польської мови; п. *zgrabny* походить від *grabić* «гребти, чистити, скребти», спорідненого з укр. *гребті́, граблі́*; значення «вишуканий, витончений, елегантний» розвинулось, очевидно, через проміжне «здатний до хватання». — Brückner 155. — Пор. *гребті́*.

згря́я, [згря́я], згра́євий, зграйови́й, згра́йний «спільний, груповий»; — бр. *згря́я*; — запозичення з польської мови; п. *zgraja* етимологічно розкладається на прийменник *z* та іменник [graja], похідний від *grać* «валувати, гвалтувати» (про собак), якому відповідає укр. *грати́*. — Richhardt 122; Bern. I 844. — Пор. *грати́*.

згребло́ «скребло; [кінні граблі] *Па, Мо*, [згребáло] «скребниця для чистки худоби» *Па*; — запозичення з польської мови; п. *zgrzebło* «скребло, скребниця» походить від *grzebać* «ворушити, рити», спорідненого з укр. *гребті́*. — Brückner 161. — Див. ще *гребті́*.

[згрéльно] «гарно, красиво» *Я*; — неясне.

згріндзати́ся — див. *жгрінджа́тися*.

[згрі́б'я] «клоччя», [згрі́би] «грубе полотно» *Ж*, [згрі́бний] «грубий» (про полотно) *Г, Ж*, [зрі́бний] «тс. *Ж*; зношений *Я*»; — р. [і́згребі] «очіс льону», [і́згребь] «тс.», бр. *зрэ́бе* «плоскінь; гірший сорт льону; вичіски з льону», п. *zgrzebie* «клоччя», вл. *zhřebje* «товста пряжа»; — псл. *izgrebyje, izgrebi похідне від *izgrebo, izgrebati* «вичісувати гребенем, вигрібати»; таким чином, первісно означало «те, що залишається

на гребені» (при чесанні прядива).— Трубачев Рем. термінол. 77—78, 82; Булахау Веснік БДУ 1972/3, 48—49; Вгүскнер 161, 652.— Див. ще **гребті**.

згрястіти — див. **грясть**.

згук «звук»;— результат контамінації слів *звук* і *гук* «тс.» (див.).

[згүра] «сажа» Ко 79;— запозичення з молдавської мови; молд. *zgürä* «шлак, сажа, вугілля», (рум. *sgură* (*zgură*) «тс.») зіставляється з алб. *zgjütë*, болг. *сгурія* «шлак», яке виводиться від гр. *σχορία* «шлак».— Vипсепз 10; DLRM 956; СДЕЛМ 150.

згурдати, **згүрдитися** — див. **вүрда**.

[згусуватися] «упертися, затятися, закомизитися»;— не зовсім ясне; Верхратський вважає спорідненим із стсл. *гоуса*, *гоусарь*, *хоусарь*, *хоурьсарь* (?), схв. *гүса* «морський розбійник, пірат», гр. *χορσάρης* «тс.», іт. *corsare* «корсар, пірат».— Вел 418—419.

[згучатися] «злякатися» Везн;— очевидно, похідне від [згук] «звук»; у такому разі вихідне значення — «злякатися від звуку».— Див. ще **згук**.

здаватися, **здатися** — див. **дати**.

здáлий, **здáльний**, **здáний**, **здáтень**, **здáтливий**, **здáтний**, **здáтчик**, **здáча** — див. **дати**.

[здáритися] «відбутися, статися» Ж, Вел;— бр. *здарыцца*;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *zdarzyć się* «трапитися, статися» (раніше — «пошастити, вдатися»), як і ч. *zdařiti se* «вдатися, вийти» (про певну справу), слц. *zdarit' sa*, нл. *zdaris se* «тс.», походить від *dar*, якому відповідає укр. *дар*.— Вгүскнер 649.— Див. ще **дар**, **дати**.

здебільш, **здебільша**, **здебільше**, **здебільшого**;— складні прислівники, утворені з прийменника *з*, прислівника *де* та прикметникової основи *більш-ий*; первісно вживалося для характеристики вибирання предметів з якоїсь їх сукупності чи окремих часток речовини з її маси і означало «не все, а те, що більше» (таке значення ще зберігається в південноподільській говірці с. Писарівки).— Див. ще **більший**, **де¹**, **з²**.

здёрка — див. **бждирка**.

[здзібріти] «вкрасти» Я (очевидно,

замість *здзібрити*);— фонетичний варіант широко вживаного слова *сцїбрити* «потягнути», пов'язаного з [цибрикувати] «з усієї сили тягнути» (див.).

[здзърда] «осколок, уламок, щепка, заноза» Веза;— неясне; можливо, похідне утворення від *дёрти*, *драти*, фонетично оформлене під впливом польської мазурської вимови (закономірніше було б *здёрда*).— Веза 194.— Див. ще **дёрти**, **драти**.

здібати — див. **лібати**.

здихати «гинути (про тварин); [зітхати]», **здóхнути**, [здихнүти] «зітхнути», [здих] (лайл.) «здихання, загибель; здохлятина (про набридлу худобину) Ме», [здиханка] «зітхання», **здихля** «слаба, хвороблива істота», [здихлячина] «здохлятина» Ме, [здох] «здихання, загибель» Я, Ж, [здохленіна] «здохлятина», [здохліна] «тс.», [здохляк] «тс.; ледве жива, хвороблива істота», [здохляка] «тс.», **здохлятина**, [здохляче] (зб.) Ж, **здóхлий**;— р. *издыхать* (із усл.?), *вздыхать*, бр. *здыхаць* «гинути», *издыхаць* «зітхати», др. *издыхати*, *въздыхати*, п. *zdychać*, *wzdychać*, ч. *zdechnouti* «здохнути», *vzdychati* «зітхати», слц. *zdochnút'*, *vzdychat'*, вл. *zdychowac* «зітхати», болг. *въздышам* «зітхаю», схв. *издисати*, *издишѐм* «помирати», *издисати*, *издишѐм* «зітхати», слн. *izdihñiti* «померти», стсл. **ИЗДЫХАТИ**, **ВЪЗДЫХАТИ**;— псл. *izdyhati* «видихати; робити останній видих», *vъzdyhati*, очевидно, «робити вдих і видих», утворені від дієслова *dyhati* «дихати» за допомогою префіксів *iz-* «з-, ви-» і *vъz-* «уз-, з-».— КЭСРЯ 80, 171.— Див. ще **дйхати**, **з²**, **уз**.— Пор. **дóхнути**.

[здіб] «зовнішній вигляд», **здібний**;— р. *сдóба* «приправа до тіста (молоко, масло, яйця); кондитерські вироби із здобного тіста», п. заст. *zdoba* «оздоба», *zдобny* «прикрашений, оздоблений», ч. слц. *zdoba* «прикраса»;— псл. *съdoba, утворене з компонентів *съ-* «добре, гаразд» і *doba*, до якого зводиться укр. *добá*.— Фасмер III 586; Вгүскнер 650; Веп. I 203—204.— Див. ще **добá**, **збіжжя**.

[здіватися¹] «покладатися на когось,

надіятися» Ж;— словотворчий варіант слова *сподіватися* (див.).

[здіватися²] «глузувати, знущатися» Ж, [здівки] «глузування» Ж;— р. *издеватсья*, бр. *здзек*, болг. *издевателство*;— не зовсім ясне; можливо, похідне від псл. *děti* (др. *дѣти*) «говорити»; первісне значення відбите в др. *издѣти* (*има*) «дати ім'я, прізвисько» і цим самим образити; пов'язувалось також (Pisani Paideia 8/2, 112) із значенням «роздягатися» (тобто «знущатися, відкриваючи перед кимсь певну частину тіла»).— Шанский ЭСРЯ II, 7, 30; Фасмер — Трубачев II 122; Zubatý St. a čl. I 1, 93.

здійкатися — див. діяти.

здіймати, здійснити, здойма́ти, здойма — див. імати, йняти.

здоба¹, здобний;— запозичення з російської мови; р. *сдоба* етимологічно відповідає укр. *здіб* «зовнішність» (див.).

[здоба²] «здобич»;— результат видозміни деетимологізованої форми *здбич*, зближеної з основою *доба*.— Див. ще *біти*².

здоба³, здобіти — див. оздоба.

здобіток, здобих, здбич, здбичник, здбичник — див. біти².

[здобіль] «вдосталь, у великій кількості»;— бр. [здобиль];— очевидно, результат контамінації др. *обиль* (*обилие*) «достаток», яке зводиться до псл. **obilь* < **obvilь*, пор. стсл. *извилик*; за іншим припущенням, похідне від *biti* «бити» з розвитком семантики «обите, обмолочене» > «багатство, достаток».— Трубачев Езиков. изсл. Младенов 337—338), і пізнішого *здбич*.— Фасмер — Трубачев III 100—101.— Див. ще *біти*².

здобути, здобувати, здобуванець, здобуваніна, здобувач, здобудча, здобуток, здобуття — див. добути.

[здолювати] «працювати» ВеУГ;— неясне.

здоровий, [здоров], [здоровковатий] «кремезний» Ме, [здоровкуватий] «сильний, бадьорий, здоровий» Ж, [здоровний (молебень)], [здоровай, здороваль], *здоровань*, [здоровега, здоровець, здоровіла Ж], *здоровіло, здоровість, здоровко, [здорівник, здорова трава]* (бот.) «звіро-

бій звичайний, *Hypericum perforatum* L.» Мак, [здоровник] «тс.; підлісник європейський, *Sanicula europaea* L.» Мак, [здоровуля] «висока жінка» Г, *здоров'я, здоров'як, здорватися, здорвити, здорвити* «оздоровляти», *здоровіти, здорвішати, [здоровкатися], здоррово, [здорово]* «сильно; дуже» Ме, [безздоров'я], *зздоровний, [занездоровіти], [нездоровкуватий]* «хворобливий», *нездоров'я, нездорвитися, оздоровний, оздоровчий, оздоровниця, оздорвити, оздорвіти, оздорвлювати, оздорвляти, поздорвний, поздорвчий, поздорвлення, поздорвляти, поздорвник, поздорвкати, [поздорвітися]* Г, Ж, *прездоровий, уздорвіти, уздорвляти*;— р. *здоровый*, бр. *здаровы*, др. *здоровыи, съдоровье*, п. *zdrowy*, ч. слц. *zdravý*, вл. нл. *strowy*, болг. м. *здрав*, схв. *здрав*, слн. *zdrāv*, стсл. *Здравъ, съДравъ*;— остаточно не з'ясоване; припускається псл. **sdogvь*, як утворене з компонентів *съ-*, спорідненого з дінд. *su-* «добрий», ав. *hu-*, гал. дірл. *su-*, *so-*, гр. *ὀ-(γνής)* «тс.», і **dorgv-*, пов'язаного чергуванням голосних з **dervo* «дерево»; таким чином, первісне значення — «з доброго дерева» (Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ II 6, 82; Фасмер — Трубачев II 90; Преобр. I 247—248; Brückner 650; БЕР I 627—628; Skok III 646; Bern. I 214; Trautmann 53; Зализняк ВСЯ 6, 36); виводиться також від псл. **sogvь* (як спорідненого з лат. *salvus* «цілий, здоровий», дінд. *sārvaḥ* «цілий»), що змінилося в **srov-* > *strov-*, *zdrov-*, **srov-* > *sdrav-* (Ondruš Slavica 1, 34—42; JČ 9, 148; Machek ESJČ 713); зіставлення псл. **dorgv-* з дінд. *dhāgayaḥ* «той, що підтримує», *dhāgayaḥ* «тримає, несе, підпирає» (Mikl. EW 49; Meillet Études 88; Ernout—Meillet 409) сумнівне.

[здрабисувати] «зрити» Г;— афективне утворення.

здрáвиця, здрáвниця;— бр. *здрáвца*;— запозичення з російської мови; р. *здрáвиця* походить від стсл. *Здравица*, а р. *здрáвниця* утворено від основи стсл. *Здрав-*, що відповідає укр. *здоровий* (див.).

зра́да, зраде́цький, зра́дити, зрадли́вий — див. зра́да.

зра́стуй, дра́стуй (розм.), [драстува́ти] Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *здрáвствуй*, як і болг. *здрáсти* «привіт», походить від стсл. *сѣдравьствоуи*, що пояснюється як скорочення форми 1-ї ос. одн. *сѣдравьствоуж* «поздоровляю» (Соболевский ЖМНП 1897, листопад, 63) або як форма наказового способу від *сѣдравьствовати* «бути здоровим» (Dickenштапп RS 21, 133). — Шанский ЭСРЯ II 6, 82—83; Фасмер — Трубачев II 90. — Див. ще здоро́вий.

здрегна́вити — див. дригна́вити.

[здрéнтвіти] «запліснявити» Ж; — бр. *здранцвѣць* «отетеріти, оніміти; заціпеніти»; — запозичення з польської мови; п. *zdrętwieć* «заціпеніти, залякнутути», *drętki* «гострий на смак», [strętwieć] (про шкіру, воду) пов'язане з *drętwy* «заляклий», [drętki, dręgi] «прикрий, терпкий» (про напої, плоди), що, можливо, зводиться до *trętvěti, яке могло б бути зіставлене з лит. *strėgti* «ціпеніти», лат. *torpēre* «тс.», нвн. *sterben* «помирати». — Sławski I 165; Brückner 97.

здриг, здрига́тися, здрі́ги, здрі́гливий, здрі́гтися, здрі́жтися — див. дрижа́ти.

[здрі́зник] (бот.) «трясучка середня, *Briza media* L.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, через проміжну форму *здрижник пов'язане з *дрижа́ти* (пор. і літературну назву *трясучка*); в такому разі назва була б зумовлена властивістю колосся рослини здригатися від найменшого руху повітря. — Нейштадт 112—113; Machek Jm. rostl. 280.

[здрі́й] «джерело» Я; — запозичення з польської мови; п. *zdrój*, як і ч. слц. *zdroj*, стсл. *изрой* «тс.», виводиться з псл. *iz-rojь, пов'язаного з *iz-rinoti*, похідним від *rinoti*, до якого зводиться й укр. *ріннути*. — Machek ESJČ 713; Brückner 650. — Див. ще *ріннути*.

здрі́ти, [зі́здріти] «приглядатися» Ж, [здрі́вка] «зіниця», [здрі́йко] ВеНЗн, [здрі́к Я, здрі́нка, здрочо́к Л, здря́нка, здря́чка Ж, здрячо́ ВеНЗн, вздря́чка Ж] «тс.», [здрі́лець] «глядач» Я, [здрі́к]

«зір» Ж, [здря́к] «тс.» Ж, [здрячо́ватий] «короткозорий» ВеЗн, [здря́чий] «зизоокий» ВеНЗн, [зі́здріти] «побачити», [напо́надздріти] «видивитися щось, відкрити, знайти», [підо́здріти] «підглянути» Ж, [у́здря́чку] «у вічі»; — варіант слова *зріти* (<псл. *zrěti) з вставним д, що є одним з найдавніших виявів евфонії, який був можливий між свистячим приголосним і наступним р (пор. цього ж типу *струм*, *стрінути* із вставним т). — Див. ще *зріти*¹. — Пор. *здря*.

[здру́цюва́ти] «стоптати підлогу ногами, лишаючи брудні сліди» Ж; — очевидно, результат контамінації між *стунцюва́ти* і *дрі́цюва́ти* «робити дрібні па в танці». — Див. ще *дрі́б*, *ту́пати*.

[здря́] «даремно, марно, несправедливо»; — запозичення з російської мови; р. *зря*, [здря́] походить від псл. *zъrę* «(марно) дивлячись», дієприкметника теп. ч. від *zъrěti* «дивитися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106. — Див. ще *здрі́ти*, *зрі́ти*¹.

[здрямáтий] «косоокий, зизоокий» ВеНЗн; — пов'язане із [здрі́ти] «дивитися», [здря́к] «зір» Ж; спосіб утворення неясний. — Див. ще *здрі́ти*.

здúхвина, здúхи, здúхові́на — див. дух.

зе́бра «дикий африканський кінь із смугастою шкірою»; — р. бр. болг. м. *зе́бра*, п. ч. слц. *zebra*, схв. *зе́бра*; — запозичено через французьку мову (фр. *zèbre*) з португальської; порт. *zebra*, *zebro* походить з африканських мов, можливо, негритянського діалекту бунда (Ангола); за іншим поглядом, порт. *zebra*, *zebro* спочатку стосувалося тільки диких ослів, що водилися в Піренейях, а потім португальські моряки в XV ст. перенесли цю назву на схожу африканську тварину (Šmilauer SaS 1953/3, 130; Machek ESJČ 714); на думку Відосці (Archivio glottologico italiano 1953, 38, 98), пов'язане з *zephyrus*. — СІС 266; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер — Трубачев 91; БЕР I 630; Dauzat 761; Gamillscheg 907.

[зе́вриво] «заграва» Л; — очевидно, результат контамінації форм *же́врити* і *за́грава* (*за́рево*) (див.).

[зегзіця] «зозуля»;— р. [зегзіця, зогза], др. зегзица, зогзица, жеггзуля;— псл. *žegъza, *žegъzica, *žegъzulja;— очевидно, звукопаслідувальне утворення з редульованого кореня žegъ- (zegъ-), що, мабуть, зводиться до первісного *gegu-; припущення про західнослов'янське походження слова (Булаховський ІАН ОЛЯ 1948/2, 108) недостатньо обґрунтоване.— Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Machek ESJČ 726; Котков Доклады и сообщ. Ин-та языкознания АН СССР 1956 X 81—83.— Див. ще зозуля.

[залезник] (бот.) «аденофора лілієлиста, Adenophora liliifolia Bess.» Мак;— утворене від [зэлезь] «залоза» як калька латинської наукової назви рослини, що зводиться до гр. ἀδίν «залоза» і φόραξ «несучий».— Machek Jm. rostl. 229.— Пор. залоза.

зэлезь, залэзка, залезістий — див. залоза.

[зелемозень] (бот.) «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.» Ж, Мак, [залезим Мак, залемизеленя Мак, залемизелоня Мак, залемозелень ВеНЗн, Мак, залемозина Мак, залемозело ВеНЗн, Мак, залемозеленя Мак, залемозелен ВеБ, залемозелена ВеБ, залемозелене Мак, залемозелень ВеНЗн, Мак, залемозелець Мак, залемозіль Ж, залемозелень Мак «тс.», [залемозелениця] «грушанка круглолиста, Rungia rotundifolia L.» Мак, [залемозіль, залемозилле] «айстра, Aster salignus Willd.»;— варіанти складного утворення залемозелень з основ іменників зимá і зэлень з первісним значенням «зимова зелень; рослина, що зелене взимку»; пор. у зв'язку з цим назви вічнозелених рослин у деяких слов'янських мовах: п. zimozielon «грушанка, Rungia rotundifolia», слц. zimozel-(en) «барвінок, Vinca L.», болг. [зімзелен] «самшит вічнозелений, Buxus sempervirens L.; барвінок», схв. зімзелен, зімзелен «барвінок», зімзелені «вічнозелений», слн. zimzelen «барвінок»; мотивація застосування цієї назви до чистотілу неясна.— Див. ще заленний, зимá.

заленний, заленавий, заленастий, [заленкавий] Я, заленістий, заленкуватий, заленний, заленявий Г, Ж, Я, заленяс-

тий, заленá «зелень», заленець «недостиглий плід; паросток; зелень; [(бот.) деревій звичайний, Achillea millefolium L. Мак], [заленіна] «зелень; (бот.) Conierva rivularis Fr. Мак», [заленіця] «щось зелене; (бот.) кипарис Я; вовчуг, Oponis hircina Jacq. Мак; плаун, Lycopodium Мак; вид грибів ВеБ», заленка «фарба; [сорт дині; (бот.) барвінок малий, Vinca minor L. Мак; вид гриба, Agaricus aeruginosus Curt. Мак; огірок, Cucumis melo variet. Мак; заленчук жовтий, Galeobdolon luteum Huds. Мак], [залення] «зелень», [заленочок] «брунька, зав'язь», заленіці, [заленіха] «деревна жаба, Rana viridis; порода мух», [заленіха] «тс.» Ж, заленішка «[щось зелене Ж]; (орн.) заленяк, Fringilla chloris», [заленчик] «заленний водяник, Astasia euchlogum» Ж, заленіук (бот.) «жовта глуха кропива, Galeobdolon luteum Huds.», [заленіух] «золотий жук» Ж, [заленія] «зелені поля, сходи хлібів», [заленіява] «зелена блювота», заленяк «(орн.) заленушка, Fringilla chloris; [(ент.) золотий жук, Cetonia aurata], заленяр, [заленятко] «зелене» Я, [заленячка] «деревна жаба» Ж, залень, [заленька] (бот.) «плаун» Мак, [заліна] «бур'янина» Л, залінка «зелена фарба; [(бот.) плаун колючий, Lycopodium complanatum L. Мак], [залінки] «зелені яблука» ВеЛ, заленіти, заленіти, заленітися, заленішати, [заленієм] Ж, заленень, [налзелений] Ж, налзелень Ж, Г, озеленювач, озеленювати, озеленяти, пазелень, празелень, призеленкуватий, [призелений], прозелень, [прозеленуватий] «зеленуватий»;— р. заленний, бр. зялены, др. заленны, п. zielony, каш. [zelony], ч. слц. zelený, вл. нл. zeleny, болг. зален, м. зелен, схв. зэлен, слн. zelén, стсл. заленъ;— псл. *zelenъ-(jъ);— споріднене з лит. žalias «зелений», želti «зеленіти, проростати», žolė «трава, зелень», želvas, žalsvas «зеленуватий», лтс. zaļš «зелений», zāle «трава», прус. saligan «зелений», sālip «тс.», лат. holus, holeris «зелень», кіпр. gledd «зелений дерн»; іє. *g'hel- «зеленіти», *g'hel- «жовтий», звідки псл. *g'ltъ, укр. жовтий.— Критенко Вступ 556; Півторак Мовознавство 1969/4, 80;

Шанский ЭСРЯ II 6, 84; Фасмер II 92; Преобр. I 248; Brückner 653; Machek ESJČ 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 631—632; Skok III 648—649; Fraenkel 145; Herné 80; Трупи́ско RS1 20/1, 68; Trautmann 364; Persson Beitr. 790, 793; Holthausen ZfSlPh 24/2, 267; Walde—Hofm. I 639; Pokopny 429—434. — Пор. **жобвтий, зéло**.

[зелену́га] «недостиглі вишні; порода зеленуватих слив» Г, Ж, [зелену́ш] «тс.» Г, Ж, [зеленочок] «брунька» Ж, [зилéпух] «зелений кавун» Ме, [зилéпуха, дзилéпуха] «недозріла зелена вишня або черешня» Па, [зилину́га] «зелена жаба; худа, некрасива людина» МСБГ; — р. [зелену́ха] «незріла ягода», [зелену́почки] «зелені незрілі плоди», бр. *зелéпуха*, п. [zielerupa]; — очевидно, похідні утворення від *зелén(a)* з афективними суфіксами *-(e)n-* (пор. *дурéпа, мазéпа*) та *-уg-* (*-ух-*) із значенням збільшеної ознаки. — Пор. **зелéний**.

[зеличóк] (орн.) «волове очко, Troglodytes troglodytes L.» Ж; — пов'язане, мабуть, із *зéло, зiлля*; назва могла бути зумовлена місцем гніздування птаха: в болотистих ділянках лісу, заростях (зокрема, кропив'яних), навколо ставків тощо. — Воїнств. — Кіст. 332—333. — Див. ще **зéло**.

[зелізняк] (бот.) «вербена лікарська, Verbena officinalis L. Мак», [зелізняк Мак, залізняк Носаль] «тс.»; — р. [железняк], п. *železnik*, ч. *železník*, схв. *железньак, жельзанка* «тс.»; — калька пізньолат. *ferraria* «тс.», похідного від *ferrum* «залізо»; назва зумовлена широкими цілющими властивостями рослини, на підставі чого її вважали також магичною, здатною, зокрема, відвертати зло (як, за народними повір'ями, і залізо), а також запобігати ранам від залізної зброї. — Носаль 149—150; Анненков 376; Machek Jm. rostl. 192—193; Симонович 493. — Див. ще **залізо**.

зéло «зелень», [зéлейки] «зілля, трави» Я, [зеліно] «зілля» Пі, [зелянка] «зелена смуга трави на хлібному полі» Я, *зіліна* «билина; [травинка Ж]», [зілівка] (ент.) «рослинні блощиці, Phytocoris» Ж, *зілля*, [зілянік] «гербарій» Ж, [зільнік] «квітник» Ж, Пі; гербарій;

вазон; заяча конюшина, Anthyllis vulneraria L. Я, Пі, Ж; курай, Salsola calic L. Мак», [зелястий] «трав'янистий» Ж, [зельний] «трав'яний», [зілістий] «багатотравний» Ж, [призиліти] «приворожити», [призіл] (спосіб ворожіння) ЛексПол; — р. [зелóк] «молода, яскраво-зелена трава», *зéлье*, бр. *зяло* «насіння бур'янів у зерні», п. *ziola, ziele* «трава», ч. *zelí* «капуста», слц. [zelé], вл. *zela, zelo* «лікарська трава», нл. *zele* «зілля», полаб. [zilè], болг. *зéле* «капуста», м. *зелје* «трав'яні рослини, вживані в страви», схв. *зéлье* «овочі, зелень», слн. *zélje* «капуста», стсл. *зело* «трава»; — псл. *zelo, zель-je*; — споріднене з лит. *žolė* «трава», двн. *gelo* «жовтий», лат. *helus, holus* «зелень; овочі, капуста», гр. *χόλος* «жовч», ав. *zaigi-* «жовтий», дінд. *háriḥ* «жовтуватий, зеленуватий»; іє. *ǵhelu-os «світло-зелена фарба». — Шанский ЭСРЯ II 6, 85; Фасмер II 92—93; Преобр. I 248—249; БЕР I 631; Skok III 648—649; Trautmann 364; Walde—Hofm. I 654; Persson Beitr. II 794. — Див. ще **зелéний**.

[зéльман] «вид гаївки» Г, Ж, [жальман Я, жельман] «тс.»; — походить від антропоніма *Зельман* (прізвище); назва гаївки відбила взаємостосунки населення Поділля з орендарем церков, які відмовились від унії; в гаївці прихожани зверталися до Зельмана з проханням відчинити їм на Великдень церкву; з часом гаївка наповнилась іншим змістом, зберігши тільки назву. — Шейковський Быт подолян I 1, 35, 73.

зéльтерська (вода) «природна або штучно виготовлена мінеральна соляно-вуглекисла вода», [зельська (вода)] Я, *сэльтерський*; — р. *зэльтерская, сэльтерская*; — пізніе запозичення з німецької мови; нім. *Selterswasser*, букв. «вода із Зельтерса» походить від назви німецьких сіл *Oberselters* і *Niederselters*, де відкрили цю воду. — Фасмер II 93; ССРЛЯ 4, 1194.

зельц «вид ковбаси»; — р. бр. *зельц*; — нове запозичення з німецької мови; нім. *Sültze* «холодець» пов'язується з сн. *sülze*, свн. *sulz(e)*, двн. *sulza* (<*sultja) «солоня вода, солоня ковбаса», дангл. *sultia* «тс.», нвн. *Salz* «сіль», спорідне-

ним з псл. *soľ*, укр. *сіть*.—Шанський ЭСРЯ II 6, 85—86; ССРЛЯ 4, 1194; Kluge—Mitzka 622, 764.—Див. ще *сіть*.

[зем, зéми] «земля; підлога, переважно цегляна»;—р. др. *земь*, бр. [зем] «чорнозем», слц. *zēm* «земля»;—скорочений варіант слова *земля*, утворений, очевидно, ще від псл. *zemja, як відповідник чоловічого роду; первісне значення відбите в сучасному *чорнозём*, *глинозём* та ін.—Преобр. I 249—250.—Див. ще *земля*.

[землédúх] (ент.) «медведка звичайна, *Gryllotalpa vulgaris*» Ж, МСБГ;—складне слово, утворене з основ *земля* і *дух*; мотивація назви незрозуміла.—Див. ще *дух*, *земля*.

[землю́нка] (орн.) «луговий чекан, *Saxicola ruberta* L.» ВеНЗн, [землю́шка] «тс.» ВеБ;—пов'язане з *земля*; назва зумовлена тим, що ці птахи мостять гнізда прямо на землі, в Карпатах—на кам'янистих скелях, звідки й інші місцеві назви: [каменю́х, підкаменю́х, камінча́к, скальча́к] та ін.—Воїнств.—Кіст. 384; Страутман 162.—Див. ще *земля*.

земля, [зéмець] «землевласник» Ж, [земельник] «тс.», *земляк* «односелець; (зоол.) часникова жаба; (бот.) соняшник бульбистий, *Helianthus tuberosus* L. Мак; картопля, *Solanum tuberosum* L. Мак», *землянка* «приміщення в землі; (зоол.) часникова жаба; [картопля; віршовка біля сохи Я; суниці лісові, *Fragaria vesca* L. Мак], [земля́ник] (орн.) «червоношійка, *Lusciola tusciana*» Ж, *землянин* «селянин; [земляк; землевласник Ж]», *земля́цтво*, [земні́к] «погріб, підвал» Ж, *зёмство*, [зю́ма] (дит.) «долівка» ЛЧерк, Л, *земельний*, [землевáтий] «землистий» Ж, [землені́стий] Ж, *землі́стий*, *земля́ний*, [земля́стий] «землистий» Я, *земні́й*, *зёмський*, *зёмно* «низько», *безземелля*, *безземельний*, *дозёмний*, *засёмлення*, *засёмлювач*, *засемліти*, *засёмлювати*, *назёмний*, [надзёмка] «міська залізниця», *надзёмний*, *підземелля*, [підземельни́ця] «метро», *підзёмка*, *підзёмник*, *підзёмний*, [позём] «обрій, горизонт», *позёмка*, *позёмок*, [позёмни́ця] «ватерпас» Ж, [по-

земелля] «місцевість, діляниця, територія», [поземле] «тс.», *поземельний* Ж, *поземий*, *позёмний*, *поземельне*, *позазёмний*, *понадзёмний*, *попідзёмний*, *призёмлення*, *призёмленість*, *призёмний*, *призёмок*, *призёмистий*, *призёмкуватий*, *приземліти*;—р. *земля*, бр. *зямля*, др. *земля*, *земя*, п. *ziemia*, ч. *země*, слц. *zēm*, вл. *zemica*, *zemja*, нл. *zemja*, полаб. *zīma*, болг. *земя*, м. *земја*, *земјиште*, схв. *зёмля*, слн. *zémlja*, стсл. *зёмля*, *земля*;—псл. *zemja;—споріднене з лит. *žẽmė* «земля», *žẽmas* «низький», лтс. *zeme* «земля», *zems* «низький», прус. *same*, *semme* «земля», *semmai* «низький», лат. *humus* «земля», дперс. *zāsh-*, ав. *zā-*, род. в. *zəshō*, гр. *χθών* «тс.», *χαμαί* «на землі», *χαμηλός* «низький», хет. *tekap* «земля», тох. А *tkam*, тох. В *kem*, дінд. *qāh*, місц. в. *qāmi* «тс.», іє. **ghdem-*, **ghdom-* «земля».—Критенко Вступ 550; Шанський ЭСРЯ II 6, 87; Фасмер II 93; Преобр. I 249; Иванов ВСЯ 2, 8; Brückner 653; Machek ESJČ 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 634—635; Skok III 649—650; Fraenkel 3—4, 13—14; Trautmann 369; Maughofer I 238; Walde—Hofm. I 664—665; Pokorny 414—416.

[земня́к] «картопля», [зим'як, зімак, зім'як] «тс.» Мак;—запозичення з польської мови; п. *ziemniak* «картоплина», *ziemniaki* «картопля» є похідним від *ziemia* «земля».—Див. ще *земля*.

[зэнджу́л] (бот.) «вид рослини Г; тирлич, *Gentiana* L. Мак»;—один з фонетичних варіантів слова *ґіндзюра* (див.).

[зєндрї́вка] «дуже випалена цегла» Ж;—запозичення з польської мови; п. *zendrówka*, *zedrowka*, *zundrówka* «тс.» походить від нім. *Sinter* «сталактит, (вапняковий) накип, шлак», яке через проміжні форми двн. *sihtar*, свн. *sihter*, *sindar* «шлак, окалина» зводиться до герм. **sendra-* «застигла, ущільнена рідина», спорідненого з псл. *seđra «стверділа вологість, сталактит», ч. *sádra* «гіпс», схв. *се́дра* «вапняковий накип, сталактит».—Machek ESJČ 535; Kluge—Mitzka 710.

зензубель (тех.) «столярний інструмент для виймання пазів у дошках»;—

бр. *зензубель*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; р. *зензубель*, [зиззубель], що оформилося, мабуть, під впливом *зуб*, є спрощеним варіантом нім. *Sims-hobel*, складеного з (Ge)sims «закруглений карниз» і Nobel «рубанок». — СІС 266; ССРЛЯ 4, 1212; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Mikl. EW 403. — Див. ще *гембель*, *гзимс*.

зеніт, *зенітка*, *зенітник*, *зенітний*, ст. *зєніф*; — р. болг. *зеніт*, бр. *зеніт*, п. ч. слц. *zenit*, м. *зенит*, схв. *зєніт*, слн. *zenit*; — запозичення з наукової латини XVII ст.; лат. *zenith* походить від ар. *samt*, *semt* «дорога, напрям», які в середні віки при переписуванні були передані як *senit* внаслідок того, що *n* було помилково прочитано як *ni*; сучасні східнослов'янські форми, очевидно, зумовлені впливом фр. *zénith* «зеніт». — СІС 266; Акуленко 141; Шанський ЭСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Koraliński 1053; БЕР I 635; Klein 1767.

[*зеновідь*] (бот.) «звіробій звичайний, *Nuregicum perforatum* L.» Ж; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з *зінюватъ* «рокитник; дрік» та ін., [з'анюватъ] «тс.».

Зенон — див. *Зінон*.

[*зеріпати*] «зіпати»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *зіпати*.

зєрнó, [зєрен], [зєрн'ак] «кістянковий плід» Ж, *зєрніна*, [зєрніця] «плодове дерево, що виросло з зерна», [зєрнічка] «тс.» ВеНЗн, *зєрнівка* (бот.), [зєрнівці] «злакові» Мак, *зєрновік*, *зєрнові*, *зєрня*, [зєрнянка] «дичка» МСБГ, *зєрнята* «зерна; насіння соняшника», [зірко] «зерня», [зірніця] «дичка», [зєрнаїстий] «зернистий», [зєрнатий] «тс.», *зєрністий*, [зєрноватий] «крупнозернистий» Ж, *зєрніти(ся)*; — р. *зєрнó*, бр. *зєрне*, др. *зєрьно*, *зєрьно*, п. слц. *zrno*, вл. *zorn*, нл. *zern*, [zenko], полаб. *žornj*, болг. *зєрно*, м. *зрно*, схв. *зрно*, *зрње*, слн. *zrno*, *zrnje*, стсл. *зрньо*, *зрњно*; — псл. *z^hno; — споріднене з лит. *žirnis* «горох», лтс. *ziŋnis* «тс.», прус. *sygne* «зерно», двн. *corn*, *kerpo*, нвн. *Korn* «тс.», дірл. *grān* «зер-

нина», гот. *kaīgn* «зерно», кімр. мн. *grawn*, одн. *gronum*, брет. *greup* «тс.», лат. *grānum* «зерно, ядро», дінд. *jīṅṅāh*, *jūrṅāh* «трухлий, розтертий, старий»; іє. *ǵer-, ǵerē- «дозрівати, морхнути, старіти», *ǵerā- «те, що визріло, розвалюється, само падає»; споріднене з псл. *zrēti*, укр. *зріти*. — Критенко Вступ 513; Шанський ЭСРЯ II 6, 90; Фасмер II 95—96; Преобр. I 250—251; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; БЕР I 669—670; Skok III 662—663; Trautmann 372; Walde—Hofm. I 618—619; Pokorny 390—391. — Пор. *зріти*².

зєрó «нуль»; — р. бр. *зєрó*, п. ч. *zergo*; — запозичення з французької мови; фр. *zéro* «нуль» походить від іт. *zero* «тс.», що є скороченою формою іт. *zefiro* «тс.», утвореного від слат. *zephyrum*, яке зводиться до ар. *sifr* «тс.». — Шанський ЭСРЯ II 6, 90; Sl. wug. obcych 813; Dauzat 761; Gamillscheg 899. — Див. ще *ціфра*, *шифр*.

зєстра — див. *дєстра*.

зєфір «теплий легкий вітерець; тонка бавовняна тканина; сорт фруктової пастилки; сорт овечої вовни»; — р. болг. м. *зєфір*, бр. *зєфір*, п. *zefir*, ч. *zefir* (текст.), *zefug* «легкий вітер», слц. *zefir* (текст.), *zefyŋ* «вітер», схв. *зєфїр*, слн. *zefir*; — запозичене з французької мови, можливо, через російську; фр. *zéphyr* «теплий вітерець» походить від лат. *zephyrus* «західний весняний вітер, вітер взагалі», яке зводиться до гр. ζέφυρος «західний або північно-західний вітер», пов'язаного з ζόφος «темрява, захід». — СІС 266; Шанський ЭСРЯ II 6, 91; Hüttl-Worth 72; БЕР I 637; Dauzat 761; Frisk I 611.

зєбрій — див. *жабрій*.

[*з'єгóвдуватися*] «стиратися»; — неясне.

з-за, [зоза] ВеЛ; — р. *из-за*, бр. *з-за*, п. *z-za*, болг. *ззад*, схв. *їзза*, слн. *izza*; — складений прийменник, утворений з двох простих: *з* із значенням руху зсередини і *за*, що вказує на порядок розташування предметів у просторі. — Мельничук Вступ 490—491. — Див. ще *з²*, *за¹*.

ззувати, *ззїти* — див. *взїти*.

зиб, [незиблєний] «непохитний, непо-
рушнний» Пі, [непозібкий] «тс.» Пі, Ж; —
р. *зыбь*, бр. *зыб*, болг. *зиб*, схв. *зйбати*
«хитати», слн. *zibatı* «колихати», стсл.
зывати «тс.»; — пєяспе; можливо, пов'я-
зане з лит. *žibėti* «блищати, світити,
мерехтїти», *žybsėti* «блищати, виблиску-
вати», лтс. *zibēt* «блищати, мерехтїти»
(про мерехтливий відблиск у воді сонця
або місяця); пор. у зв'язку з цим укр.
[зйблик] «вовк» (у вовків уночі світять-
ся очі); пов'язувалося також (Преобр.
I 259) з дінд. *jávate* «поспішати», *jávín-*
«швидкий», *junāti* «поспішати», *jūtāh*
«швидкий», іє. **ǵeṣā-* «рухати». — Шан-
ський ЭСРЯ II 6, 114; Фасмер II 109;
Горьев 119; Skok III 653.

[зйбком] (у виразі з. *кипїти* «без ні-
чого кипїти»), [зйбци] «товчений ячмінь,
що вариться у воді й кип'ятиться в олії з
конопляного сім'я» Я; — пов'язане з *зиб*;
пояснюється, очевидно, тим, що на чис-
тій поверхні окропу вільно утворюються
брижі (зиб). — Див. ще *зиб*.

[зйблик] (зоол.) «вовк, *Canis lupus*
L.» ВєНЗн; — очевидно, походить від
незасвідченого *зйбити «блищати, ме-
рехтїти», пов'язаного із *зиб* і спорідне-
ного з лит. *žibėti* «блищати», лтс. *zibēt*
«тс.», за властивістю очей цієї тварини
світитися в темряві. — Див. ще *зиб*.

зигзág «ламана лінія», [зигзакóватий]
Ж; — р. болг. *зигзág*, бр. *зігзág*, п. *zug-*
zak, слц. *sik-sak*, м. *зигзаг*, *цикцак*,
схв. *цйкцйк*, слн. *sikcák*; — запозичен-
ня з французької мови; фр. *zigzag* по-
ходить від нім. *Zickzack* з первісним
значенням «підкоп»; слово виникло в
військовому мистецтві ведення облоги
для назви звивистих окопів, траншей,
схожих на літеру z, звідки й відповідна
назва. — Шанський ЭСРЯ II 6, 91; Фас-
мер II 96; Sl. wyg. obcych 815; БЕР I
638; Dauzat 761; Kluge—Mitzka 884;
Klein 1768.

[зиз] «косоокість», [зйзий, зизáтий]
Ж, [зизувáтий, зйзом], [дзйзом дивитися]
«вовком дивитися»; — запозичення з
польської мови; п. *zyz, zez* «косоокість»
від давнішого *zez* «шістка в кістковій
грі» походить від нім. *Sechs* (двн. *sēhs*)
«шість», спорідненого з гот. *saihs*, лат.
sex, псл. *šestь*, укр. *шість*. — Brückner

652; Kluge—Mitzka 696; Walde—Hofm.
II 528—529. — Див. ще *шість*.

[зйзáти] «кричати, гелготати, кря-
кати» (про гусей) Ж; — очевидно, звуко-
наслідувальне утворення; можливо, по-
в'язане з [зичáти] «кричати, гелготати».

[зйзгати] «шипїти, дзижчати» Ж; —
звуконаслідувальне утворення, можли-
во, пов'язане із [зйзáти, зичіти].

зик, [зйчний] «голосний», [зйчно]
«голосно», *зікати*, [зичáти] «кричати,
гелготати» Я, [зичіти] «шипїти» Ж; —
р. бр. *зык*, вл. *zupk, zuk* «тон, звук»,
нл. *zuk* «тс.»; — очевидно, псл. *зукъ*,
зукъ <*zū-къ, *zou-къ, пов'язане із
zov-ŕ «зву», *звáти* «звати»; вважається
також звуконаслідувальним утворен-
ням; Преображенський вважає пізнім
утворенням. — Шанський ЭСРЯ II 6,
115; Фасмер II 109; Преобр. I 259. —
Див. ще *звáти*. — Пор. *звук*.

зимá, [зимáрка] «зимова хата на по-
лонині; чорна хата», [зимівка] «пізня
диня; огірок, *Sisumis melo variet. Mak*;
зимова хата Ж; зимівля Ж», *зимівля*,
зимівник «зимувальник», *зимівнік* (при-
міщення), [зймка] «озима пшениця»
ЛексПол, [зймки] «сніги», [зймник] «до-
рога на болоті, якою їздять тільки
взимку» ЛексПол, *зимніця*, *зимовік* «зи-
мувальник; [(бот.) дикий шафран, піз-
ньоцвіт осінній, *Colchicum autumnale*
L. Г, Мак; веснівка дволиста, *Maianthemum bifolium* L. Мак]», [зимóвись-
ко] «зимовий табір, зимова квартира»
Ж, [зимовник] (бот.) «пізньоцвіт осінній,
Colchicum autumnale L.» Мак, [зимóвок]
«зимівля» Ж, [зимóха] «гарячка, пропас-
ниця, лихоманка» Ж, ВєБ, [зимйушка]
«сорт яблуні», [зйма] «зима; лихоманка;
[(бот.) пізньоцвіт осінній]», [зймина]
«озимина» Ж, [зймівля, зймівля] «зиму-
вання» Пі, [зймнік] (бот.) «айстра, *Aster
antherus* L.; садова айстра китайська,
Callistephus chinense Ness. Мак; зимове
поселення», [зймніця] «пізня диня,
фрукт; пропасниця», [зймність] «холод-
неча» Я, [зймняк] «зимова дорога», [зи-
мовік] «погріб для бджіл; зимове посе-
лення» Ж, [зймівще, зймівник] «зимове
житло запорожців поза Січчю», [зймов-
чák] «козак, що жив у зимовнику», [зи-
мйха] «цибуля, що зимує в землі й ран-

ньою весною проростає» Л], *зимівельний*, *зімний*, *зімній*, *зимовий*, *зимувальний*, [зимішній] «зимовий», [зімній, зимовний] «тс.» Ж, [зімникуватий, зімничуватий] «той, що визріває пізньої осені», [зімський] «зимовий», *зимою*, *зимувати*, [зімніти] «лихоманити, трясти», *взімку*, *відзимки* «початок ранньої весни», [зізимки] «перші осінні морози» Ж, [зазимчак] «тс.» Ж, [зізимки] «холодна погода напровесні» Я, [зазімкуватий], [назимковатиця] «корова, що дає молоко з назимком», [назімковатиця, назімкуватиця] «тс.», [назімок] «теля, що перезимувало одну зиму», [назімок] «тс.», [назімча] «однорічне теля» ВеУг, [назіміна] «озимина», [назімний, назімний] «озимий», [недзімки] «кінець зими й початок весни» Ж, *озимина*, *озимки*, *озимість*, *озимий*, [одзімок] «затяжне танення снігів навесні, при холодному вітрі», *перезимівля*, [перезимча] «перезимоване теля» Ж, ВеЗн, [перезимча, перезимок Л] «тс.», *перезимувати*, [підзимки], *підзімний*, *підзимовий*, [прізимки] «ранні зимові холоди» Ж, [прізимок] «зимівля» Ж, *узімку*, [узіму, узими, узім'я, узімку, узімі!];—р. др. *зима*, бр. *зіма*, п. ч. слц. *zima*, вл. нл. *zuma*, полаб. *zaimā*, болг. м. схв. *зіма*, слн. *зіма*, стсл. *зима*;—псл. *zima*;—споріднене з лит. *žiemà* «зима», лтс. *zìema*, прус. *zemo* «тс.», дат. *gimber* «ягня», норв. *gimber*, дісл. *gumbr* «тс.», лат. *hiems* «зима», гр. *χεῖμα*, вірм. *jmeṙn* (<*jimeṙn*), дкімр. *gaem*, хет. *gimtanza* «тс.», ав. *zuā-*, род. в. *zimō* «мороз, зима», *zayan* «зима», дінд. *hemantāḥ* «тс.», *himāḥ* «зима, холод», *hēman* «взімку», *haimapā-* «зимовий»; іе. *ǵhei-m-na, *ǵhie-m-na, **ǵhim-* «зима, зимовий час», можливо, пов'язане з **ǵhei-* «лити» (про дощ).—Кочерган Мовозн. 1970/6, 43—44; Кристенко Вступ 517; Шанский ЭСРЯ II 6, 92; Трубачев ВСЯ 2, 29—30; Фасмер—Трубачев II 97; Преобр. I 251; Бурлакова ВСЯ 6, 55; Brückner 654; Machek ESJČ 715; Holub—Lyer 519; БЕР I 640—641; Skok III 655; ESSJ Uk. č. 103—111; Būga RR I 406; II 14, 34, 106, 207, 406, 675; Lehmann ZfSlPh 7, 374—375; Fraenkel ZfSlPh 26/2, 347—348; LP 7, 20—22; Trautmann 367;

Vaillant BSL 53, 175; Walde—Hofm. I 645—646; Boisacq 1053; Pokorny 425—426.

зимати — див. **імати**.

[**зимець**] «гребінь даху» ВеЗн;—на думку Верхратського, складається з префікса *съ*, кореня *им-* (очевидно, від др. *имати*) і суфікса *-ець* і разом означає «скріплений, зчеплений».—ВеЗн 22.—Пор. **імати**, **мати**².

[**зимомірок**] (ент.) «нічнянка, *Ascidalia brumata*» Ж;—неясне складне утворення, першим компонентом якого є основа *зим(a)*; другий компонент неясний, можливо, пов'язаний з дієсловом *мерти* (*умирати*).

зиморідок (орн.) «рибалочка, *Alcedo atthis* L.»;—р. *зиморідок* «*Alcedo*», бр. *зімарідак*, п. *zimorodek*, вл. *zumka* «тс.», болг. *рибарче земеродно* «*Alcedo atthis*»;—складна назва, утворена, очевидно, з основ *зем* (*земля*) і *родіти(ся)* із значенням «той, що родиться в землі» (птах гніздиться на берегах водойм у землі, вигрібаючи для гнізда нору завглибшки в метр і більше); асоціація із словом *зима* виникла, можливо, тому, що деяка частина цих птахів лишається на зимівлю й ловить рибу в ополонках та в незамерзлих місцях річок.—Шанский ЭСРЯ II 6, 92; Воїнств.—Кіст. 210; Страутман 68—69; Feriānc 129—130.—Див. ще *зем*, *земля*, *родіти*.

[**зінька**] (орн.) «синиця велика, *Ragus major* L.»;—р. [зінька] «тс.»;—звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком *зинь-зинь-зинь*, що неточно імітує спів синиці; навряд чи пов'язане із словом *синиця*; зв'язок з балт. *žīņiē «знахарка» (за литовськими й латиськими повір'ями, синиця нібито здатна пророкувати майбутнє), припущений для р. [зінька] (Būga RR II 676), малоімовірний.—Фасмер II 98; Преобр. I 252.

[**зірити**], *зіркати*, [зир] Ж, *зирк*, [зирнийця] «зіниця» Ж, [зиркий] Пі, [зирклівий] ВеБ, [зірко] «зірко», *визирати*, *назирати*, *назірком*, *назірцем*, *назірці*, [обзирати] Ж, *позирк*, *позирці*, *позирати*;—р. [зірять], бр. *зірк!*;—пов'язане із *зріти* <*зърѣти* «бачити»; виникло спочатку як ітера-

тивна форма *зирати, в якій з'явилося кінцеве -ити, очевидно, за моделлю шірити, втихомірити та ін.— Див. ще зріти¹.

зир'янин (представник однієї з угро-фінських народностей);— бр. зыра́нін, ч. Zyrjané, слц. zyrjan, болг. зир'янин;— запозичення з російської мови; р. зыря́нин походить, очевидно, від манс. saḡan «зирянин, комі, зирянський» і хант. saḡan «зирянський»; за іншим припущенням, пов'язане з власним ім'ям Зиран (воєвода пермських зирян кінця XV ст.).— Фасмер II 110; Попов Acta Ling. Hung. 1955/5, 5—6; Кальман Acta Ling. Hung. 1952/1, 256.

зиск, **зиска́ти**, **зискóвний**, **зиськ**, **зиська́ти** — див. іська́ти.

[зіховиця]¹ «темний порожній горіх» Л, **[зіговиця]** «тс.» Л;— очевидно, результат перенесення назви **[зіховиця]** «блискавка» внаслідок народних уявлень, нібито такі горіхи утворюються від спалахів блискавки, яка їх спікає.— Див. ще зихтіти.

зіховиця², **зіхавка**, **зіхови́ця** — див. зихтіти.

[зихтіти] «блищати, мерехтіти» Я, **[зіховиця]** «блискавка» Л, **[зіхавка, зіховиця]** «тс.» Л;— бр. зіхаце́ць «сяяти, блищати»;— неясне; можливо, пов'язане з **[зіблик]** «вовк», **зіб** (пор.).

зічити, **[жичити]**, **[жича́ти]** «позичати», **[зичлівець]** «доброзичливець», **зичлі́вість**, **зичлі́вий**, **[жичлі́вий]**, **[візика]** «випозика», **позича́ти**, **пóзіка** УРС, Ж, **позича́йло**, **позича́льник**, **позича́льня**, **пóзічка** УРС, Пі, **позичник**, **[узіка]** «позика», **[упóзику]**;— р. **[зічыць]**, бр. **зічыць**;— запозичення з польської мови; п. **[zyczyć]** є мазурований варіант літературного **żyć** <*żytczyć, утвореного від **żytek** «пожиток, ужиток», пов'язаного з **żyć** «жити»; первісне значення «давати до вжитку».— Richhardt 115; Brückner 669.— Див. ще жіти.

зі, **зі-** — див. з¹, з².

[зібкі] «лушпиння з картоплі» (у варіанті *варена картопля в зібках*) Ва;— результат видозміни слова, первісно пов'язаного з **[зібком]** у виразі *зібком кипіти* «кипіти без нічого» (див.).

зів, **[зіва]** «позіхання; паша Ж; про-

стір між нитками основи, куди проходить човник з веретеном Я», **[зіва́йло]** «зівака» Пі, **зіва́ка**, **[зіви]** Ж, **[зівка]** (зоол.) «раковина, Chama», **[зіво]** «паша, горло», **зіво́к**, **[зіво́та]** Ж, **[зіво́н]** Ж, **[зівній]** «зябровий» Ж, **зіва́ти**, **[візів, візівнути]**, **[ро́ззів]** «отвір»;— р. болг. м. *zew*, бр. *zéŭ*, п. *ziew*, ч. *zivatí*, слц. *zivat'*, вл. *zywać*, нл. *zewaś*, полаб. *zewã* (3 ос.), схв. *zěv*, слн. *zèv, zév*, стсл. *з'ѣвъ*;— псл. *zěvъ*, пов'язане з *zъjati;— споріднене з лит. *žióvauti* «позіхати», лтс. *žāvâtiês* «зівати».— Шанський ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер II 91; Преобр. I 252; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESIC 711; Holub — Кор. 433; Trautmann 368.— Див. ще зя́ти.— Пор. **позіха́ти**.

[зівкі́й] «гіркуватий» Ж;— очевидно, пов'язане з **[і́лкі́й]** «тс.» (через проміжні форми *з'і́лкі́й, *з'і́лкі́й з діалектним переходом л > ŷ > в).— Див. ще і́лкі́й.

[зізбитеньга́вити] «захиріти, зачахнути» Ж;— похідне утворення від запозиченого уг. *bitang* «волоцюга; безпритульний, бездоглядний».— Див. ще **бетанг**.

[зікра́тий] «зіркатий» (про мак) Ж;— результат зближення форм **зірка́тий** (похідної від *зір, зріти*) і **[зікра́тий]** «зизоокий».— Див. ще **зікри, зріти**¹.

[зікри] «косі очі» Ж, **[зікра́ч]** «зизоока людина» Ж, **[зікра́тий]** «зизоокий Ж; зіркий До», **[зікра́тий]** «такий, що має очі неоднакового кольору»;— бр. *зікра́ты* «сіроокий, блакитноокий, з великими очима; рідкий (про бердо)»;— пов'язане з др. *ізѣкрыи* «блакитний; бірюзовий», *изекрыи* «блакитний, блакитноокий», *зѣкрыи* «блакитнуватий, блакитноокий», *зекрыи* «синьоокий, голубоокий», етимологічно неясним; пов'язування із *зѣрѣти* «дивитися» (Loewenthal 17—18; Mikl. EW 402) необгрунтоване.— Фасмер II 95; Булахаў Веснік БДУ 1972/3, 49 (українські форми тут не враховані).

зілі́на, **зілі́стий**, **зілля**, **зіля́ник**, **зільні́к** — див. зéло́.

[зільжі́ти] «полегшати» (про мороз) Ба;— запозичення з польської мови; п. *zelżyć* «зменшити, полегшити щось»

пов'язане з [lgi] «легкий, лагідний» (про погоду), lekki «легкий». — Brückner 293—294. — Див. ще **лєгкий**.

зіма́, зімні́к та ін. — див. **зимá**.

зімкнѹти¹ — див. **замикáти**.

зімкнѹти² — див. **мікáтися**.

[зімодра] (бот.) «вербозілля звичайне, *Lysimachia vulgaris* L.»; — бр. **[зімазелень]** «вербозілля монетчатє, *Lysimachia nummularia* L.»; — очевидно, пов'язане з **зимá** і пояснюється витривалістю рослин до перших холодів; компонент **-(ó)дра** неясний. — Вісюліна — Клоков 255.

зімхóвий — див. **мох**.

Зінаї́да, **[Зинаї́да, Зеней́да Ж]**, **Зінька**, ст. **Зинаї́да, Зина** (1627); — р. болг. **Зинаї́да**, бр. **Зінаї́да**, ч. **Zinaida**, сл. **Zina**, стсл. **Зинаида**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζηναΐς (род. в. Ζηναΐδος) є жіночим ім'ям, утвореним від Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс», спорідненого з дінд. dyáuh «бог», лат. dies «день», псл. дьнь, укр. **день**. — Сл. вл. імен 240; Петровский 116; Суперанская 87; Илчев 213; Chantraine I 399; Walde — Hofm. I 349—351. — Див. ще **день**.

зіни́ця, **[зінка]** Ж, **[зінька]** Я, **зіньки**, **зіні́чний**; — р. болг. **зени́ца**, бр. **[зєнка]**, др. **зѣница**, **зени́ца**, ч. **zenice**, сл. **zenica**, м. **зени́ца**, схв. **зєница**, слн. **zenica**, стсл. **зѣница**; — псл. **зєница**; — очевидно, пов'язане з *zъjati (*zě-) «зяяти» (можливо, через проміжне значення «дивитися, роззявивши рота»; пор. р. **[зія́ть]** «дивитися», Даль I 706); виводиться також (Skok III 656) від псл. *zъgєnica як похідного від zъgєti «бачити» (пор. л. žęnica «зіни́ця»). — Шанский ЭСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Преобр. I 259; Горяев 119; Machek ESJC 714; БЕР I 695; Mikl. EW 402. — Див. ще **зя́ти**.

зіно́вать (бот.) «рокитник, *Cytisus* L.; [дрік німецький, *Genista germanica* L. Мак], **[зіньовать]** «рокитник» Мак, **[зановать, зеновка, зіновка, зіновник, зиновать, зиновник]** «тс.» Мак, **[зано́вать]** (бот.) «лядвенець рогатий, *Lotus corniculatus*; рокитник ? Ж», **[зановец]** «дрік красильний, *Genista tinctoria* L.» Мак, **[зановит]** «тс.» Мак, **[зано́вики]** «рослина, що дає жовте забарвлення» Ж,

[зановить] «рокитник австрійський, *Cytisus austriacus* L.» Мак, **[зано́вितь]** «рокитник ?» Ж; — бр. **зано́вец**; — діалектний варіант запозичення з західнослов'янських мов (найімовірніше польської); п. **zanowiec** «рокитник; дрік», **zinowka**, **janowiec**, як і ч. **janovec** «дрік», слн. **[zánovec, zanovič]** «тс.», болг. **[зано́вец]** «рослина, з якої роблять віники», схв. **зано́вет** «рокитник», вважаються народними видозмінами лат. **genista** «дрік»; пов'язується також (Варбот Этимология 1973, 32—33) з коренем пов-/пав- «заціпеніння, втома, смерть» з огляду на отруйність цих рослин; — пояснення словацької форми **zanovič** як «зілля, яке треба збирати за нового місяця», є народною етимологією. — Brückner 645; Machek ESJC 216; Skok III 642; Matzenauer 374; Симонович 159—160. — Пор. **зано́ват**.

Зіно́вій, **Зино́вій**, **[Зінець]**, **Зінько**, **[Зьомка]**, **Зіно́вія**, **Зінька**, **[Зіня, Зінь]**, ст. **Зиновей** (1475—1480), **Зѣнко** (1458), **Зино́вій** «чистожитель» (1627); — р. болг. **Зино́вий**, **Зино́вия**, бр. **Зіно́вій**, **Зіно́вія**, п. **Zenobiusz, Zenobia**, ч. **Zenobia**, сл. **Zenob, Zepóbia**, стсл. **Зино́вій**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Ζηνοβιος, Ζηνοβια утворено з компонентів Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс» і βιος «життя». — Сл. вл. імен 210; Беринда 207; Петровский 116; Суперанская 78, 87; Илчев 213. — Див. ще **Зінаї́да**, **бі́олог**.

[зіно́вка] (бот.) «материнка звичайна, *Origanium vulgare* L.»; — бр. **[заноўка]** «тс.»; — очевидно, пов'язане з **зіно́вать**; мотивація зв'язку неясна. — Див. ще **зіно́вать**.

Зіно́н, **Зено́н**, **Зінець**, ст. **Зінонъ** (1627); — р. **Зено́н**, бр. **Зяно́н**, п. сл. **Zenon**, стсл. **Зинонъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζήνων походить від Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс». — Сл. вл. імен 210; Петровский 115. — Див. ще **Зінаї́да**.

зі́нське (**щєня**) (зоол.) «сліпець, *Sprax typhlus*; [кріт]»; — пов'язане з **зіньки** «очі»; назва зумовлена народними уявленнями, нібито ці тварини замість очей мають тільки зіниці. — Яворницький 298.

[зіньківка] «невелика кругла курильна трубка з короткою шийкою; гостроверха висока бараняча шапка»;— очевидно, пов'язане з назвою м. Зіньків на Полтавщині, де було поширене кустарне виробництво цих товарів.

зіпати «кричати; позіхати, спускати дух Г; часто дихати, хапаючи повітря Па», [зіпа] «крикуха», зіпа́ка, [зіпавий] «гнівливий, сердитий» Ж, [зіпуватий] «задишкуватий» Па;— р. [зѣпать], п. зіра́с «ледве дихати», ч. зѣрати «важко дихати», слц. зіра́т' «кричати на когось», болг. зѣпам «зівати, бути роззявою»;— псл. зѣрати, пов'язане з *зѣрати (zěvati) «зівати» з пізнішою інфільтрацією п; очевидно, споріднене з лит. žiórçioti «хапати повітря», žiõplinti «йти, роззявивши рота», žiõrsõti «зівати, ловити гав», дісл. geipa «базикати», нвн. geiben «зівати», geifen, geipen «тс.».— Фасмер II 94—95; Machek ESJČ 711; Trautmann 368; Persson Beitr. II 835.— Пор. зів.

зіпачистий — див. опак¹.

зір, зірка́тий, зіркий — див. зріти¹.

зірка¹, зірні́ця — див. зоря.

[зірка²] (бот.) «чорнобривці, Tagetes L.; ліхніс, татарське мило, Lychnis chalcidonica L. Мак», [зірки] (бот.) «ліхніс; вербена лікарська, Verbena officinalis L.; гвоздика, Dianthus caryophyllus L.; золототисячник зонтичний, Erythraea centaureum Pers.; любисток лікарський, Levisticum officinale L.; гвоздики, Tagetes erectus L.; мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.; вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Мак, [зірочка] «ліхніс» Мак, [зірочки, зорки] «тс.» Мак, зірочник (бот.) «зірочка, Stellaria L.», [зірчак] «мальва рожева, слизняк, Malva alcea L.» Ж;— назви рослин пов'язані з зірка і зумовлені переважно формою вінчика або яскравим забарвленням і невеликими розмірами квітів.— Віскюліна — Клоков 154—155; Нейштадт 230—232, 243—244.— Див. ще зоря.

[зірчак] «мак-самосійка, Papaver rhoeas L.», [зірка́тий мак, здріка́н Ж, здріку́н Ж, здря́чий мак Ж] «тс.»;— похідні утворення від зіркий, здріти; назви зумовлені наявністю у верхній

частині коробочки невеликих отворів — «очей». — Див. ще зріти¹. — Пор. видю́к, зікра́тий.

зірки — див. орати.

зірко, зірні́ця — див. зєрно.

зірну́ти, зорну́ти, зрїну́ти — див. рїну́ти.

зіспити — див. спіти.

зітільник — див. зніт.

зітха́ти, [зідха́ти, зітха́ч];— власне українське утворення за аналогією до зітхну́ти замість успадкованого [зди́ха́ти] «зітхати» (пор. р. възды́хатъ, бр. узды́хаць, др. въздыхати), відомого ще в цьому значенні в південно-західних говорах.— Див. ще діхати, тхну́ти.

[зіха́ти] «роззявляти рота, позіхати; спускати дух (про мерця)», позіха́ти, [позяха́ти] Пі, по́зіх, [позіха́чка] ЛЖит, по́зіхи, позіхо́ти, роззіха́тися;— р. [зѣхатъ] «дивитися», [зехатъ] «кричати», [зѣха] «роззява», бр. зяха́ць «хапати повітря», схв. зижѣхати «позіхати», слн. zehati «тс.»;— очевидно, псл. *zěxati, пов'язане з zěvati, укр. зівати; кореневе х, можливо, з'явилося під впливом въздыхати, укр. зітха́ти, [зди́ха́ти].— Skok III 655—656.— Див. ще зів.

зіше́стя — див. ішо́в.

зія́ти, зія́ння, зія́ючий — див. зя́ти.

зі́зд — див. і́здити.

зі́ом, зі́омка, зі́омник;— запозичення з російської мови; р. съѣм, съѣмка пов'язане із сніма́ть, псл. sьnimati, похідним від imati (jęti), до якого зводиться й укр. іма́ти (див.).

злак;— р. бр. болг. злак, др. злакъ;— запозичення з старослов'янської мови; стсл. злакъ утворилося від основи zol-, пов'язаної чергуванням голосних із zelo «трав'яниста рослина»; словотворчо близьким є р. [зелок] «молода трава».— Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер — Трубачев II 99; Трубачев ЭИРЯ II 36—37; БЕР I 644; Младенов 192; Брандт РФВ 25, 220; Trautmann 365.— Див. ще зєло́, золá¹.

[злакóтниця] «нижня лутка вікна» Я;— пов'язане з лікоть (на Поліссі — лóкоть); мається на увазі можливість опертися на лутку ліктями (пор. р. облокоті́ться).— Див. ще лікоть.

зла́то «золото», *зла́тка* (ент.) «*Vi-prestis L.*», [*златі́ти*] «золотити» Ж;— р. др. *зла́то*;— запозичення з церковно-слов'янської мови; ц.-сл. **ЗЛАТО** відпо-відає укр. *золото* (див.).

зле «погано, недобре»;— др. *зълѣ*, *злѣ*, *зле* «тс.; злиденно», п. *zle*, ч. слц. *zle*, вл. *zle*, *zle*, нл. *zle*, болг. *зле*, стсл. *зълѣ*;— псл. *zylě;— адвербіалізована форма місцевого в. одн. с. р. прикметника *зълѣ* «поганий, злий»; кінцеве *-e* в українській формі вторинне замість *-i* (<*-ě*).— Див. ще **злий**.

[**злебеда́ти**] «застати, застукати»;— неясне; можливо, пов'язане з [*злабу́дати*] «насилу щось довести до ладу».— Див. ще **лабу́дати**.

[**злебені́ти**] «узгодити; найняти; досягти, підступитися і т. ін. Ж; попасти, схопити Г»;— очевидно, пов'язане із [*злебеда́ти*] «застукати, схопити» (див.).

[**злегува́ти**] «полегшити, попустити» (про хворобу, роботу) Ж;— очевидно, пов'язане з *лєгкій*; словотворча модель і проривний *г* замість *г* не зовсім ясні.

[**злібіда**] «бідність, злидні» Я;— бр. *злібіда*;— складне слово, утворене з синонімічних компонентів *зли-* (очевидно, під впливом *злідень*) і *біда*.— Див. ще **біда**, **злий**.

[**зліга**] «фуфайка, бурнус, плащ, які рибалка одягає один поверх другого, коли йде дощ і холодно» Мо;— очевидно, пов'язане із *злігувати* «з'єднувати, застібати».— Див. ще **ліга́ти**¹.

зліга́ти, *зліга́тися*, *злігува́тися* — див. **ліга́ти**¹.

злігну́ти, *злігну́ти* — див. **відлі́га**.

зліго́дні;— похідне утворення від прикметника *зліго́дній* «злиденний», що виник на базі словосполучення **зълы(и) годъ* «поганий час (рік)».— Див. ще **год**, **злий**.

злида́р «людина, яка живе в злид-нях, нестатках; бідняк», *злида́рство*, *злида́рюва́ти*, [*злида́рити*];— р. [*злы-да́р*];— очевидно, результат видозміни деетимологізованого *злідень*, у якому кінцеве *-ень*, помилково сприйняте як суфікс, було замінене суфіксом *-ар*.— Див. ще **злідень**.

злідень «бідняк», *злідє́нник*, *злідні* «бідність; біднота», [*злиднóта*] «біднота»

Ме, *злиднѣк*, *злидє́нний*, [*злідяний*], *злиднѣцький*, [*злідніти*], *злиднюва́ти*, *озлидніти*, [*роззлідні*] «дуже нещасливі дні» Ж;— р. [*злы́день*], бр. *злы́дзень*, п. *zlydnia*;— складне слово, утворене з прикметника *злий* та іменника *день*; форма однини виникла пізніше від множинної форми *злідні* (<*злії дні*).— Шанский ЭСРЯ II 6, 98.— Див. ще **день**, **злий**.

злий, *зліслівий*, *злісний*, [*злюбівий*] Ж, *злюблівий*, *злюбний*, *злослівий*, *злос-тівий*, *злючий*, *злющий*, *злість*, *зліс-ниця*, *зло*, *злоба*, *злюбитель*, *злюбитель-ство*, [*злюбник*] Ж, [*злосник*], *злюка*, *зліти*, *зліти*, *злішати*, [*злюбітися*], *злонува́ти*, *злюбствува́ти*, *злості́ти(ся)*, [*злостува́ти*], *злува́ти*, *ззла*, [*ззубла*], *озлоблений*, *озлобіти*, *озлоблюва́ти*, *оз-лобля́ти*, *роззлі́тися*, *узлі́тися*;— р. *злой*, *зол*, бр. *злы*, др. *зълыи*, п. вл. нл. *zly*, ч. слц. *zly*, болг. *зъл*, м. *зол*, схв. *зѡо*, *злй*, слн. *zěl*, стсл. *зълъ*;— псл. **zylъ(jь)* «недобрий, поганий»;— споріднене з лит. *atžūlas*, *atžūlus* «черствий, грубий, нелюдяний», *ražulnūs* «похилий, косий», *žūlelis* «нахаба», а також з іншим ступенем чергування: *žvalūs* «бадьорий, жвавий», лтс. *zveit* «ударити, штовхнути», ос. *zūl* «кривий», перс. *zūr* «фальш, брехня», ав. *zūrah-* «кривда, несправедливість», дінд. *hváratē* «відхиляється від прямого напрямку», *hválati* «блудить, вештається, падає»; Ільїнський (РФВ 61/2, 227) зв'язок з дінд. *hváratē* заперечує; іє. **ghuel-* «кривий, похилий».— Шанский ЭСРЯ II 6, 95; Критенко Вступ 556; Фасмер II 99; Преобр. I 256; Brückner 655; Machek ESJČ 716; Holub — Кор. 437; БЕР I 663—666; Skok III 642—643; Fraenkel 23—24; Būga RR I 494; Trautmann 872; Persson Beitr. II 757; Абаев ИЭСОЯ I 210—211.

[**злінка**] (бот.) «злінка канадська, *Erigeron canadensis L.*», [*злінець*] «тс.» Ж;— очевидно, пов'язане із *зло*, *злий*, оскільки ця плодюча рослина дуже за-смічує поля; пор. її назви: [*богатниця*, *гадяче зілля*, *загадка* та ін.].— Нейштадт 517—548.— Див. ще **злий**.

[**злічний**] «гарний» Пр. XI діал. н.;— діалектний варіант запозиченого

з польської мови прикметника *śliczny*, який разом з ч. *slíčný* походить від псл. *съ-ліс-ьпъ «той, хто має гарне обличчя», утвореного, очевидно, з основ *съ-* (<іе. **su-*) «добрий» і *lice* «обличчя». — *Brückner* 531; *Machek ESJČ* 554. — Див. ще *здоровий*, *лице*.

злінка — див. *ліняти*.

зловтіха, *зловтішний*, *зловтішати-ся*; — очевидно, кальки р. *злора́дство*, *злора́дний*, *злора́дствовать*, які, в свою чергу, могли бути утворені за зразком гр. *κακὸς* «зловтішний». — Див. ще *злий*, *тішити*. — Пор. *злора́дій*.

*злодій*¹ «крадій», *злодійчук*, [*злоді-єнко*] «син злодія», [*злодійня*] Ж, *злодійство*, *злодійщина*, *злодіюга*, *злодіюка*, *злодіяка*, *злодіяння*, *злодіюга*, *злодійкуватий*, [*злодіячий*] «бандитський» Я, [*злодійкувати*], [*злодійствувати*], *злодіювати*, *злодіяти*, *злодіячити*, ст. *злодѣи* «злочинець»; — р. болг. *злодѣй* «лиходій», бр. *злѡдзей* «крадій», др. *зѡлодѣи* «злочинець, лиходій, крадій», п. *złodziej* «крадій», ч. *zloděj*, слц. *zlodej*, вл. *złodziej*, нл. *złōzej* «тс.», м. *злѡдеец* «злочинець», слн. *złōdej* «чорт», стсл. *зѡлодѣи* «злочинець»; — псл. *zъlodějъ; — складне слово, утворене з основ іменника *zъlo* і дієслова *dě(ja)ti*; спочатку означало «людина, яка чинить будь-яке зло», а потім у частині слов'янських мов закріпилося тільки за крадіями. — Шанський *ЭСРЯ* II 6, 94; *Фасмер* II 99. — Див. ще *діяти*, *злий*.

[*злодій*²] (бот.) «грицики звичайні, *Capsella bursa pastoris* (L.) *Mönch.*» *Мак*; — запозичення з чеської мови; ч. *lopatkový zloděj* «тс.» є калькою нім. *Löffeli-Schelm*, *Kochlöffeldieb* «тс.» (букв. «ополовниковий злодій»); назва пов'язана з якоюсь дитячою грою з цією рослиною. — *Machek Jm. rostl.* 63—64.

злок — див. *лікати*.

[*зломча*] (орн.) «волове очко, *Trogodytes parvulus* L.»; — неясне.

злора́дій, *злора́дісний*, *злора́дний*, *злора́дість*, [*злора́дісник*], *злора́дство*, *злора́дно*, *злора́до*, *злора́діти*, *злора́д-ствувати*; — р. *злора́дний*, бр. *злара́д-*

ны, др. *зѡлурадѣи*, болг. *злора́ден*, м. *злора́д*, схв. *зѡдра́д*, стсл. *зѡлорадо-стѣнь*; — складне слово, утворене з двох самостійних слів: *зло* і *ра́дій*; у сучасній українській мові могло з'явитись під впливом російської. — Шанський *ЭСРЯ* II 6, 97. — Див. ще *злий*, *ра́дій*. — Пор. *зловтіха*.

злорі́ка (заст.), [*злорі́кий* Ж, *злорі́ча-вий* Я], *злорі́чити*, ст. *злорѣіе*; — р. болг. *злорѣіе*, др. *зѡлорѣіити*, ч. *zlořeciti*; — складні слова, утворені, очевидно, під впливом стсл. *зѡлословити*, *зѡлословиѣ* з основ іменників *зло* та *річ* «мова» (див.).

злосло́вити, *злослів'я*, [*злосло́вний*] Ж; — р. *злосло́вить*, бр. *зласло́уе*, др. *зѡлѣсловити*, *зѡлословити*, болг. *злосло́віе*; — очевидно, запозичення з старослов'янської мови; стсл. *зѡлословити* утворено з основ іменників *зѡло* і *слово* як калька гр. *κακολογέιν* «тс.». — Шанський *ЭСРЯ* II 6, 97. — Див. ще *злий*, *сло́во*. — Пор. *злорі́ка*.

зло́то, [*злі́тце*], *зло́тнік* «золотар; [світлячок; вид жіночої прикраси Ж]», [*злотарнік*, *злотарчик* Ж], *зло́тий* (грошова одиниця Польщі), *злот* «монета в 15 коп.», [*злотківець*, *злотко́вець* Ж] «тс.», *злотавий*, *злоті́стий*, [*злоті́ти*, *позлі́тка*, *позло́та*, *позло́тець*, *позло́тка*, *позлоті́стий*, *позлочі́стий* Ж]; — бр. [*зло́та*], др. *зло́то*; — запозичення з польської мови; п. *złoto*, як і вл. нл. *złoto*, відповідає укр. *зо́лото* (див.).

злотóчити — див. *лотóчити*.

зло́чин, *злочі́нець*, [*злочі́нок*] Ж, *злочі́нство*, *злочі́нний*, *злочі́нницький*, ст. *злочинца*; — бр. *злачы́нства*, п. *złoczyń-stwo*, ч. слц. *zločip*, вл. *złočink*, м. *злочин*, слн. *zločip*; — складне слово, утворене з основ іменника *зло* і дієслова *чині́ти*; спочатку, очевидно, означало «той, хто чинить зло» (як *зло́дій*); значення вчиненого зла, мабуть, пізніше. — Див. ще *злий*, *чині́ти*.

злу́да, *злудáння*, *злудлі́вий*, *злу́д-ний* — див. *луді́ти*².

злу́кто — див. *жлу́кто*.

[*злюля́тися*] «упитися»; — очевидно, пов'язане з *люля́ти* «спати» (з дитячої

мови) і первісно означало «звалитися сонним». — Див. ще *лбля*.

[злюпатися] «розлютуватися»; — неясне.

змагати «брати гору, перемагати; [спрямовувати, спонукати МСБГ]», *змаг'атися* «боротися; [прагнути]», [збаг'атися] Ж, [змаг], *змага* «змагання», *змагальник* «суперник, борець», *змагання*, [змагач, змагун], [змажка] «суперечка, сварка», *змагальний*, [змагливий] Ж, [змаговий]; — бр. *змагачь* «перемагати», п. *zmagac*, ч. *zmahati* «переборювати, осилювати, справлятися з чимось», слц. *zmahat'* sa «розростатися, міцніти», слн. *zmagati* «перемагати», стсл. *взмогати* «тс.»; — псл. *zmagati* «долати», *vzmagati*; — пов'язане з *mogti в його первісному значенні «діяти силою, тягти». — Мельничук Мовозн. 1980/6,47. — Див. ще *могті*. — Пор. *вимагати*.

[змагулити] «обдурити» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *pa-gulii* «лестити» виводиться від схв. *paguliti* «затуманювати», *ma-guliti* «тс.», похідного від *ma-gla* «туман, імла», спорідненого з укр. *мла*. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 484. — Див. ще *мла*.

[змайки] (у виразах з *кого взяти, зайти* «до когось підступно підкрастися, хитро випитати») Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *майка* «шпанський жук» з огляду на його здатність викликати збудження. — Пор. *змайовіти*.

[змайовіти] «одурити, очманіти» Я; — пов'язане з *майка* (ент.) «жук, *Lytta vesicatoria*»; раніше ці жуки використовувалися у медицині (й особливо широко в знахарстві) як збуджувальний або як зовнішній подразнювальний і відволікальний засіб при невралгіях; поширений у народі вислів «наїстися майок» відбиває збуджену, бурхливу поведінку людини, схожу на стан божевілля. — УРЕ 8, 393. — Див. ще *майка*². — Пор. *змайки*.

[змадати] «скласти, підтасувати» Я; — очевидно, афективне утворення.

[змаргатися] «виснажитися через бідкування, труднощі» Ж, [змарга] «труд, тягар, злидні, біда, лихо»; — очевидно, пов'язане з *марга* «худоба» (див.).

[златлашити] «збити до купи, з'єднати» ВеЛ; — афективне утворення.

[змегелити] «жадібно з'їсти» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *mehle* «м'ясо для котлет; бараняча лопатка (смажена на вертелі)».

[змедзигувати] «зміркувати, втямити» Я; — результат афективної видозміни дієслова *зметикувати* «додуматися, здогадатися». — Див. ще *метикувати*.

змеженіти — див. *межень*.

[змельнути] «змигнути, зморгнути»; — очевидно, префіксальне утворення від *мелькнути* із спрощенням кореневої групи приголосних. — Пор. *мелькати*.

[змендікати] «зім'яти, зібгати, зжужмити» Ж; — можливо, пов'язане з лат. *manducare* «жувати, їсти»; могло бути утворене в середовищі бурсаків чи семінарствів.

[змендріти] «зміршавіти, схуднути, споганіти» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[зментати] «вирвати, здобути, дістати, знайти» Я; — очевидно, афективне утворення, близьке до [вїмантити] «видурити». — Пор. *мантіти*.

[зметюхкати] «зім'яти, зжужмити, безладно накидати»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне утворення, пов'язане з *метати* «кидати» (див.).

[зміївонна] (бот.) «вид рослини; буряковий лист» Ж; — очевидно, варіант слова [зміїввина], що виник внаслідок метатези; зв'язок із *зім'я* неясний. — Пор. *зім'ячка*.

*змікати*¹, *змик* — див. *замікати*.

*змікати*² — див. *мікатися*.

змикнути — див. *мікати*.

[змитряжити] «змарнувати, згаяти» (день) ВеЗа, [перемитр'ожити] «перепсувати, перемарнувати» (Ме); — запозичення з польської мови; п. *mitrężuc* «тс.» утворене від кореня *mitr-*, пов'язаного з *mitus* «навхрест», спорідненим з укр. [мітусь, митусем] «(лежати) в різні боки головами», *метушітися*. — Brückner 338—339. — Див. ще *мітусь*. — Пор. *метушітися*.

[змієв'єць] (бот.) «очеретяна пальма, *Calamus draco* Willd.» Ж, Мак; — схв. *змајева палма, змајево дрво*; — пов'я-

зане із *змія*; назва зумовлена, мабуть, довгою і виткою формою стебла рослини. — Симонович 88. — Див. ще *змій*.

[**змієвік**] (бот.) «сухоцвіт, *Gnaphalium arvense* L.» Я; — пов'язане із *змія*; мотивація назви неясна. — Див. ще *змій*.

[**змієвка**] (бот.) «гіркуша нечуйвірова, *Picris hieracioides* L.» Я; — пов'язане із *змія*; мотивація назви неясна. — Див. ще *змій*.

змієголівник (бот.) «*Dracoscephalum* L.»; — р. *змеєголівник*, бр. *змеєгалюнік*, слн. [zmajeglavka] «тс.»; — калька латинської наукової назви; лат. *dracoscephalum* утворене з основ грецьких слів *δράκων* «дракон» і *κεφαλή* «голова»; назва дана за формою зіву віночка, яка нагадує зміїну голову. — Нейштадт 467; Симонович 174. — Див. ще *голова*, *змій*.

змій, *змія*, [змиї] Ж, [дзмії, дзіміїха] Ж, [змійки] «вид узору на писанці» Я, [змієвєць] (мін.) «серпентин» Ж, [змійовік] (тех. і бот.) «жабник польовий, *Filago arvensis* L.», [змійовина] «дорога між полями» Мо, [змійовина] «глибочезний яр» Мо, [зміюк] «змій-самець», [змійча] Ж, [зміяра] «великий змій» Я, *зміїний*, *зміїстий*, *зміястий*, [зміячий], *зміїтися* «звиватися»; — р. *змеї*, *змиї*, бр. *змеї*, *змяя*, др. *змии*, п. *zmija*, ч. *zmije*, слц. нл. *zmija*, вл. *zmiј*, *zmiја*, полаб. *zmejāk*, болг. *змеї*, *змяя*, м. *змеј*, *змија*, схв. *zmiј*, *зміја*, слн. *zmiј*, *zmiја*, стсл. *змиа*; — псл. *zъmьjъ, *zъmьja, пов'язане з *zemja* «земля»; за походженням є табуїстичною назвою плазунів «земна істота; те, що повзає по землі», яка вживалася для відвернення зустрічей з небезпечними для життя отруйними зміями (пор. у зв'язку з цим *ведмідь*, р. *медвєдь*). — Критенко Вступ 528, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Преобр. I 253; Brückner 665; Machek ESJC 717; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 519; БЕР I 647, 667; Skok III 657—658; Fraenkel LP 7, 4—5. — Див. ще *земля*.

зміна, *змініво*, *змінлівий*, *змінний*, *змінник*, *змінничкй*, *змінчик*, *змінь* — див. *міняти*.

зміст, *змістовний* — див. *місто*.

зміячка (бот.) «батіг рожевий, *Scorzonera rosea* W. K.», [зміювина] «тс.»; — схв. *zmiјāk*, *zmiјачак*; — похідні утворення від *змія*; назва мотивується дво-яко: тим, що цю рослину застосовують від укусів змій, або, за іншою версією, тим, що чорний корінь рослини нагадує тіло змії. — Нейштадт 584; Анненков 321; Machek Jm. rostl. 236; Симонович 427. — Див. ще *змій*. — Пор. *змиївонна*.

[**змілоцок**] «молотник» Ж, [змілоцок] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *mlósek* «молотник» пов'язане з *mlócić* «молотити». — Richhardt 114. — Див. ще *молотити*.

[**зміунити**] «померкнути»; — неясне; можливо, пов'язане з *мутній*, *мутніти*.

[**зміущіритися**] «зіщулитися, зменшитися» Я; — очевидно, результат контамінації слів *зміорщитися* і *щіуритися*, *щіулитися*; в такому разі первісною була форма *зміощіритися, видозмінена внаслідок укання. — Див. ще *міорщити*, *щіурити*.

з-над; — бр. *z-над*, п. *znad*, слц. *znad*, схв. *zъnad*, слн. *iznad*; — складений прийменник, утворений з двох простих: з із значенням руху зсередини і *над*, що вказує на розташування одного предмета вище від іншого. — Мельничук Вступ 490—491; ESSJ Sl. gr. I 83. — Див. ще *з²*, *над*.

знадіб, *знадібний*, *знадібок*, *знадіб'я*, *знадоб*, *знадоба*, *знадобіти(ся)*, *знадóбок*, *знадóб'я* — див. *надібок*.

[**знаймувати**] «свідчити, констатувати» Я; — запозичення з польської мови; п. *znajmować* «сповіщати, повідомляти» пов'язане із *znać*, що відповідає укр. *знати* (див.).

знайти, *знайда*, *знайдєй*, *знайденя*, *знайдіух* — див. *найти*.

знак, [знакімець] «знайомий», [знакімля] «знайомство», [знакім'я] «тс.», [знакомітель] «знайомий», *знакомство*, *значення*, *значільник*, [значіння], [значка] «мітка», *значківець*, *значкіст*, *значковий* «той, хто несе який-небудь церковний знак», *значок*, *знакомий*, [значкий] «позначений», *значливий*, *значний*, *значущий*, *знакомити*, *значити*, *значити*, [взнак] Ж, *взнакі*, [візнак] «показчик»

Ж, [визна́ка] «відзнака» Ж, *визначення*, *визначний*, *визначити*, *відзна́ка*, *відзна́чити*, [завзна́кі] «на згадку» Ж, [ззна́кі] «свідомо», *за́значка*, [навизна́чний] «визначний» Ж, [назна́ка] «інструкція, вказівка; чек, ордер» Ж, *назначіти*, [непризна́чний], *озна́к*, *озна́ка*, *означа́ти*, *означа́увати*, [обозна́к] «позначка» Ж, [пізна́ка Ж, пізнако́мість Ж, пізна́чий Ж], *позна́ка*, [по-знаку́] Ж, *по́значка*, *позна́читися*, [позна́чке] «слід, знак» ЛексПол, [призна́к] Ж, *призна́ка*, *призначе́нець*, *признача́ння*, *призначе́нство*, [призна́чка] «приміта», *признача́ти*, [ро́ззнак] «знаюча людина», [роззна́ка] «тс.», *узна́кі*; — р. бр. болг. м. *знак*, др. *знакъ*, п. ч. слц. вл. нл. *znak*, схв. *знѣк*, слн. *znák*, стсл. *знакъ*; — псл. *znakъ*, пов'язане із *znati*, як *вѣгакъ* «шлюб» (р. *брак*) з *вѣгати* «брати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Brückner 655; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 520; БЕР I 648—649. — Див. ще **знати**. — Пор. **знакомітий**.

[знакомі́тий] «помітний, відомий»; — р. [знакомі́тый] «привітний, ласкавий», бр. [знакамі́ты] «знаменитий»; — запозичення з польської мови; п. *znakomity*, як і др. *znakomity* «близький», утворене від *znakomъ* (др. *знакомъ*), тобто «відмічений певним знаком, виділений серед інших». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 655. — Див. ще **знак**, **знати**.

знаме́но, [знаме́н] «знамено» Я, *знаме́нник*, *знаме́нність*, *знаме́ння*, [знаме́н'ята] «значки або тавра на рогатій худобі в гуцулів», [зна́мка] «прикмета» Ж, [зна́м'я] «знамено; ознака, знак» Ж, *знамені́тий*, *знаме́нний*, *знаменува́ти*, [зна́менуватися] «цілувати хрест», [зна́мува́тися] «тс.» Я, [візна́мок] «відбиток» Ж, *ознаменува́тися*; — р. *зна́мя*, др. *знамя*, п. *znamię* «ознака», ч. *znamení* «знак, мітка», слц. *znamienko*, вл. *znatjo*, нл. *znatje* «тс.», болг. м. *зна́ме*, схв. *знѣмен* «символ, знак», слн. *známenje* «ознака», стсл. *знама*; — псл. *znate*, пов'язане з *znatъ* «знаний, відомий», *znati* «знати»; половина українських форм є новими кальками відповідних слів російської мови. — Шанский ЭСРЯ II 6, 100; Фасмер II 100;

Machek ESJČ 717; БЕР I 649; Бернштейн Очерк 1974, 186—187. — Див. ще **знати**.

знаро́к — див. **наро́к**.

знаряді́ти, *зна́ряд*, *знаряддя* — див. **ряді́ти**.

знати, *знава́ти*, *знайо́мити*, *знати́ся*, *знай*, *знаве́ць*, *знаве́цтво*, [зна́йко], *знайо́мець*, *знайо́мство*, [зна́ник] «знахар», *знання*, [зна́тель] Ж, *знáтнік*, *знáтніця*, *знáтність*, *знаття́*, *знать*, [зна́ха], [знаю́ка] «знавець», *знайо́мий*, *знáний*, [знáто́чний] «значний, знаменитий» Ж, *визнава́ти*, [візна́ти] «второпати, зрозуміти», [визна́вець] Ж, *визна́ння*, *дізна́ти*, *дізна́тися*, [дозна́ти], *дозна́тися*, *дозна́вця*, *дозна́лість* Ж, *дозна́не* Ж, *дозна́те* Ж], *ззна́ти*, [запізна́ти], *знéзнавки*, *зізна́тися*, *зізна́ння*, *назна́ти*, [незна́в] «невідомо» Ж, [незна́е́мець] Ж, Пі, [незна́й] «незнання», *незна́йко*, *незнайо́мець*, *незнайо́мство*, [незна́мий] «незнайомий, невідомий» Ж, Пі, [незна́ть] «невідомо» Ж, *невізна́нний*, [недозна́лість Ж, недозна́мий Ж], *незна́нець*, *непізна́нний*, [неро́ззнака] «незнайко», [передзна́ття], *пізна́ти*, *пізнава́льний*, *пізна́ваний*, *пізнава́нний*, *пізна́ння*, [позна́є́тник] ВеУг, *призна́тися*, [призна́тний] «видатний», *розпізна́ти*, *розпізнава́льний*, *упізна́ти*; — р. *знать*, бр. *знаць*, др. *знати*, п. *znac*, ч. *znáti*, слц. *znat'*, вл. *znac*, нл. *znas*, полаб. *znot*, болг. *знам*, *знáя*, м. *знае*, схв. *знѣти*, слн. *znáti*, стсл. *знати*; — псл. *znati*; — споріднене з лит. *žinoti* «знати», лтс. *zinâti* «тс.», прус. *ersinnat* «узнати», двн. *irknâan* (<*knējan) «узнавати», каппап «знати», нвн. *kennep* «знати», *köppep* «зуміти, могли», гот. *kunpan* «знати», лат. *pōscō* «знайомлюся, довітуюся», гр. *γινώσκω* «пізнаний», *γινώσκω* «дізнаюся», алб. *poj* «знаю, узнаю», ірл. *gnath* «відомий», тох. *knāp* «знати», дінд. *jānāti* «знає», *jñātāḥ* «відомий, пізнаний»; іе. *gʷen- «знати», очевидно, пов'язане з *gʷen- «народжувати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 101; Трубачев Терм. родства 148; ВЯ 1957/2, 90; Фасмер — Трубачев II 100—101; Преобр. I 253—254; Brückner 655; Machek ESJČ 717; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 520; Стоянов 51; БЕР I 649—650; Skok III 658—659;

Trautmann 371; Walde — Hofm. II 176—177; Pokorný 376—378. — Пор. ген¹, жона́, зять.

знаха́р СУМ, Ж, зна́харка, [зна́хор, зна́хорка, зна́хур, зна́хурка], [знахорови́тий, знахурови́тий], знахарюва́ти, [знахорюва́ти] Ж, [роззна́хур] «знахар» Ж; — р. зна́харь, бр. болг. діал. знаха́р, др. знахарь, знахорь, п. znachor, слц. znachar; — псл. [znaxarъ, znaxorъ], похідне від znati «знати»; виникло, очевидно, як табуїстична назва чаклунів; припускалась (Machek ESJČS 586) проміжна дієслівна форма znacha-ti. — Шанский ЭСРЯ II 6, 101—102; Фасмер II 101; БЕР I 649. — Див. ще зна́ти. — Пор. да́ха.

знахі́д, знахі́дка, знахі́дливий, знахо́дити, знахо́дитися, знахо́жати — див. нахо́дити.

знахі́дний (відмінок); — власне українське утворення, умовно пов'язане з дієсловом знахо́дити, яке керує прямим додатком, що відповідає на питання *кого? що?*; вперше цей відмінок було названо *знахідним* у граматиках української мови А. Кримського та Г. Шерстюк 1907 р. — Москаленко Грам. терм. 107. — Див. ще нахо́дити.

зне́бачки, [зне́башки], зне́бачка — див. ба́чити.

[знебелі́] «випадково, ненароком» Ж; — очевидно, первісне *знебили, пов'язане з небилі́ця, др. быти. — Див. ще билі́ця, біти².

знева́га, зневажа́ти, знева́жник, знева́жливий, знева́жний — див. вага́.

[зневі́сний] «окаянний» Ж; — очевидно, пов'язане з нена́висний. — Див. ще нена́видіти.

зневі́жити — див. ві́дати.

[зневі́сти] «непередбачено, несподівано» Ж; — результат злиття прийменника з на позначення походження та іменника *неві́сть «незнання», що виник, очевидно, на базі виразу *не ві́сть* «не знає». — Див. ще ві́дати, з², не.

знего́да, знегі́ддя — див. год.

знежі́тися — див. жи́ти.

[зне́знімка] «зненацька, несподівано», [зне́знімки, зне́назнімка, зне́нямки Я] «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни незафіксованого

*знезнамки, пов'язаного із зна́мий, зна́ти і паралельних [зне́вісти], зне́стямки, зне́нацька.

[знемкува́тися] «впасти у відчай, дуже зажуритися» Ж; — неясне.

[зненáпа] «зненацька»; — очевидно, результат контамінації форм зне́нацька і *знезапа, др. *изнезапа* «тс.» — Див. ще ду́фати, за́пко, зне́нацька.

зне́нацька, [не́нацьк Бі, не́нацька Пі, на́нацько Ж] «тс.»; — бр. зня́нацьку; — запозичення з польської мови; п. zniepaska, як і болг. *изненаде́йно*, м. *изненади*, схв. *iznenāda* «тс.», пов'язується з padzieja (<псл. paděja) «надія»; первісно означало «з несподіваного; з такого, що не очікувалось». — Witkowski SOGr 19/2, 210; Brückner 655. — Див. ще з², наді́я, не.

знеосі́бка; — калька р. обезлі́чка. — Див. ще з², не, осі́ба.

[знéтeльки] «зненацька» Г, Ж; — неясне.

[знéтушити] «зіпсувати»; — неясне.

знéчая — див. ча́яти.

[зні́гарик] (орн.) «зяблик, Fringilla coelebs L.» Я; — очевидно, фонетичний варіант слова [сні́гарик] «тс.», похідного від *сніг* (див.).

зник, зника́вий, зника́ти, зні́кнути, зні́кти — див. ні́кнути.

зні́мець, зні́мка, зні́м'я — див. узну́ти.

[знімідіти] «зникнути» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації слів зні́кнути і зні́діти.

знівертува́ти — див. ніворот.

[зні́й] «робота в поті чола» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. znój «спека; важка праця», як і р. зной «спека», др. знои «тс.», ч. zpoj «тс.; піт», слц. zpoj «піт», болг. зной «спека; піт», м. зној «піт», схв. зндј, слн. znój «тс.», стсл. знои «спека», походить від псл. *zpojъ, яке пов'язується з р. зне́ть «тліти, розпікатись», ч. [znět'] «пекти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 101; Преобр. I 254; Brückner 655; Holub — Кор. 438; Machek ESJČ 717; БЕР I 650; Skok III 659.

[зні́мки] «молочарня, молочний sklep» Ж; — очевидно, пов'язане із зні́-

ма́ти (вершки з молока), оскільки йдеться про приміщення, де відбувається відокремлення вершків від молока. — Див. ще *іма́ти*.

зніт (бот.) «*Epilobium* L.», [знітійник] «*Epilobium angustifolium* L.», [знітільник] «тс.» Мак, [знітільник] «*Epilobium palustre* L.» ВеНЗн, Мак, [знітільник Мак, знітійник Мак, знитенник Мак] «тс.», [знітенник] «осот городній, *Sonchus oleraceus* L.» Мак; — похідне від *знітитися* «зігнувшись зіщупитися»; назва зумовлена тим, що квітки зніту схилиються на ніч до землі, щоб зберегти пилок від роси; квітки осоту закривають кошики опівдні. — Нейштадт 379, 587—588. — Див. ще *нітитися*.

знітитися — див. *нітитися*.

знічів'я, *зничев'я* — див. *нічів'я*.

зніячити — див. *якій*.

зно́біти «лихоманити, морозити», [знобітися] «простуджуватися» Ж, [вознобіти] «простудитися» Ж; — р. *знобіть*, ч. *znobiti*, болг. [зноба] (якась хвороба); — псл. *znobiti*; — очевидно, пов'язане з *zēpnōti «мерзнути»; виводилось також (Трубачев ВЯ 1957/2, 89) як табуїстична назва пропасниці від іє. **g'(e)pōbh-* «рідний, споріднений», похідного від іє. **g'ep-* «народжувати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 102—103; Фасмер — Трубачев II 101; Преобр. I 254; Brückner 653; Machek ESJC 718; БЕР I 650; Skok III 659. — Див. ще *зя́бнути*.

знов, *зно́ву* — див. *новий*.

[зно́ріти] «робити хворобливим, виснажувати, смертельно втомлювати» Ж, [зну́ряти, ізну́рити] «тс.» Ж; — р. *изну́рять*; — пов'язується з *ну́ритися* «опускатися», *зану́рювати* тощо. — Фасмер II 123, III 90. — Див. ще *ну́рити*.

зну́щатися, *згну́щатися*, [зну́щатель] Ж; — очевидно, пов'язане з псл. *gnusъ*, *gnosъ*, збереженим у р. *гну́с* «мошкара; нечисть», бр. *гну́с* «скупий; негідник», др. *гну́съ* «бруд; відраза», *гну́сньши*, *гну́шатися* «відчувати відразу», п. *gnus* «ледар», ч. *hnus* «відраза», болг. *гну́с* «тс.», схв. *гну́шати се*, слн. *gnús* «відраза», стсл. *гноу́сьнъ*, *гноу́шатиса*, *гнж-*

шатиса і спорідненим з лит. *gnū̃sai* «паразити», дісл. *gnū̃a* «терти», *gnū̃ja* «бушувати», герм. *gnū «скребти, терти», гр. *γναῖω* «скребу, дряпаю», *γνώος*, *γνώος* «те, що може бути здряпнуте; осад, піна, бруд»; іє. **ghneus-* < **ghen-* «перегризати, розтирати, скребти», до якого зводиться й псл. *gniti*, укр. *гніти*; зіставлення з лат. *pausea* «морська хвороба, блювота», гр. *παύσεια* «тс.» (Machek ESJC 172—173) непереконливе. — Фасмер I 422; Преобр. I 132; Sławski I 305—306; БЕР I 257; Skok I 579—580; Bezlaĵ ESSJ I 154; Bern. I 314. — Пор. *гніти*.

зо — див. *з³*, *з⁴*.

[зоб] «воло» Ж; — р. *зоб*, др. *зобъ* «корм», п. *zób* «зерновий корм для птиці», ч. *zob* «корм», нл. *zob* «клюв», болг. м. *зоб* «овес, фураж», схв. *збъ* «овес», слн. *zób* «зерновий корм»; — псл. *zobъ*, *zobъ* похідне від *zobati* «дзьобати; поїдати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; БЕР I 650—651; Skok III 659—660. — Див. ще *зоба́ти*.

[зоба́ти] «дзьобати»; — р. [зоба́ты] «жадібно й швидко їсти великими пиматками», др. *зобати*, п. *zobać* «клювати», ч. *zobati*, слн. *zobat'*, болг. *зобам*, м. *зоба*, схв. *збати*, слн. *zobati*, стсл. *зобати* «їсти»; — псл. *zobati «довбати; клювати»; — споріднене з лит. *žēbti* «неохоче їсти», *žėbėti* «їсти, клювати», *žibikas* «мішечок», лтс. *zebenieks* «мішечок з вівсом для коня», дангл. *cēafl* «щока, щелепа», ірл. *gor* «рот; дзьоб», ав. *zafar-* (*zafan-*) «рот, паща»; іє. **g'ebh-*, **g'er(h)-* «рот, щелепа; їсти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; Преобр. I 254; Sławski JP 36/4, 278; Brückner 655; Holub — Кор. 438; Machek ESJC 718; Skok III 659—660; Trautmann 364; Fraenkel 1294—1295; Pokorny 382. — Пор. *дзю́ба́ти*, *дзьоб*.

[зобник] (бот.) «нетреба звичайна, *Xanthium strumarium* L.» Пі; — пов'язане з *зоб* (хвороба); назва зумовлена тим, що свіжий сік рослини використовували для лікування зоба. — Анненков 384. — Див. ще *зоб*.

[зобоятнілість] «байдужість» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zobo-*

jętnienie «збайдужіння» пов'язане з обо-
jętny «байдужий», утвореним з основ
числівника oba «обидва» і дієслова jeć
«брати»; раніше означало «двозначний,
двосічний (про меч)», букв. «такий, що
дозволяє взятися за себе з обох бо-
ків». — Вгückner 369. — Див. ще **обá**, **яти**.

зови́ця «чоловікова сестра», [зови́ця
Бі, зови́ця Ж, зови́ця Ж] «тс.»; —
р. зови́ця, [зольва, зольвица], бр. залви́ца,
п. zelwa, zelwa, zelwica, zołwa, zołwica,
ч. zolva, слц. zolvica, болг. зълва,
м. зовла, схв. зйова, слн. zólva, стсл.
зълва, зълъва; — псл. *zъly, род. в.
*zъlyve; — споріднене з лат. glōs «зо-
виця», гр. γάλως «тс.»; іе. *g'(e)lō-s
«чоловікова сестра, зовиця». — Шан-
ский ЭСРЯ II 6, 105; Трубачев Терм.
родства 136—137; Фасмер II 103;
Преобр. I 255; Бурлакова ВСЯ 6, 57;
Machek ESJČ 714; БЕР I 666; Skok III
643; Trautmann 373; Walde — Hofm.
I 610; Frisk I 287; Pokorny 367—368.

зівні́, **зівнішній**, **зівнішність**; —
р. извнѣ, бр. зівнку; — утворене з прий-
менника з(о) (<изъ) та прислівника
др. вѣнѣ «зовні», що являє собою форму
місц. в. від вѣнѣ «назовні». — Шанский
ЭСРЯ I 3, 158; Фасмер I 348. — Див.
ще **вон**, **з²**.

зівсі́м, **зівсі** — див. **весь¹**.

[зібганка] «чепець» Пр. IX діал. н.; —
очевидно, результат видозміни давнішо-
го *зібганка, похідного від [зобгáти],
зібгáти, оскільки йдеться про зібгану
для чіпця тканину. — Див. ще **бгáти**.

зоді́ак, **зодіакáльний**; — р. зоди́ак,
бр. зады́ак, др. зодиш, п. ч. слц. zodiak,
болг. зоди́ак, зодия, м. зоди́ак, схв.
Зодди́ак; — запозичення з латинської мо-
ви; лат. zōdiacus походить від гр. ζω-
διακός «тваринний, зодіакальний», по-
в'язаного з ζώδιον «фігурка, зображен-
ня тварини; знак зодіака», похідним
від ζώω «живу», яке зводиться до того
самого іе. *gʰlō-, що й βίος (*<gʰiϥ-)
«живий», споріднене з лат. vīvus «тс.»,
псл. žiti, укр. жити; др. зодиш і болг.
зодия походять безпосередньо з грець-
кої мови. — СІС 266; Шанский ЭСРЯ
II 6, 103—104; Фасмер II 102; БЕР I
652; Frisk I 618; Chantraine 176—177,
403. — Див. ще **жити**.

[зодія] «книга для ворожіння» Мо,
[зодія] «тс.» (Ме); — пов'язане з болг.
зодия «зодіак» або з лат. exordium «твір,
трактат».

зодчий, ст. зодчий «тесля» (XVI
ст.); — р. зодчий, бр. зодчы, др. зодчыш
(зодчыш) «будівник, муляр; гончар»; —
запозичення з старослов'янської мови;
стсл. зьдъчии утворене від зьдъ «оброб-
лена глина, глиняна стіна», зьдати,
зьдати «створювати, будувати», яким
відповідають ч. zed' «стіна», болг. зид
«мур», зидам «будую», м. суд «мур»,
сида «будує», схв. зид «мур», зидати
«мурувати», слн. zid «мур», zidati «му-
рувати»; споріднене з лит. žiēsti «ліпити,
формувати», žaidas «піч», лтс. ziest «об-
мазувати глиною», прус. seydis «стіна»;
балтосл. *g'heid- e, очевидно, результа-
том метатеизи іе. *dheig'h-: гот. deigan
«місити, м'яти», дінд. dēhmi «обмазую»,
dēhí «вал, дамба, насип». — Шанский
ЭСРЯ II 6, 104; Преобр. I 247; Вино-
градов Этимология 1968, 157—160; Фас-
мер II 89, 102—103; Machek ESJČ 714;
БЕР I 639, 662; Skok III 653—654; Тру-
бачев Рем. термиол. 209; Мартынов
Язык 88—89; Vūga RR II 208—209;
Trautmann 367; Pokorny 244—245.

[зоз] (з орудн. в.) «з, із» Ж, [зос]
«тс.» Ж; — редуплікований варіант
прийменника з, вживаний найчастіше
в позиції перед наступним приголосним:
юшка зоз рибою, борщ зос сметаною. —
Див. ще **з³**.

зозу́линець (бот.) «орхідея, Orchis
L.», [зазу́линець Ж, зузу́линець Мак]
«тс.», [зозу́лька] (бот.) «братки; фіалка
трикольорова, Viola tricolor L.; фіалка
шершава, Viola hirta L.; зозулинець
шоломоносний, Orchis militaris L.», [зе-
зю́льки] (бот.) «зозулинець салеповий,
Orchis morio L.», [зезю́льки жовті] (бот.)
«зозулині черевички, Cypripedium cal-
ceolus L.» Мак, [зезю́лькі рябі] (бот.)
«Cypripedium guttatum Schwarz.», [зе-
зю́лькі красні] (бот.) «черевички велико-
цвіті, Cypripedium marcanthon Sw.»;
[зозу́льник] (бот.) «? Я; грицики зви-
чайні, Capsella bursa pastoris (L.) Me-
dic.» Мак, [зозу́лині рушничкі] (бот.)
«зозулині сльози яйцелисті, Listera ova-
ta L.», зозу́лині сльози (бот.) «тс.»; [зозу-

линець шоломоносний, *Orchis militaris* L.), *зозу́лині черевички* «*Cypripedium calceolus* L.», [зозу́лині чо́боти] (бот.) «зозулинець обпалений, *Orchis ustulata*», [зязю́льки] «зозулинець салеповий, *Orchis morio* L.»; — бр. [зязю́лька] «зозулинець; зозулині черевички», ч. [ze-zulka] «зозулинець»; — похідні утворення від *зозу́ля*; назви пояснюються або тим, що більшість цих рослин цвіте в той час, коли кує зозуля, або магічним культом зозулі в деяких народів, зокрема, слов'ян, які вважали її віщункою й часто зверталися до неї в заклинаннях та піснях; відзначені рослини використовували в народній медицині з метою чарування, відновлення сил, отруєння з огляду на великий вміст у них різних активних речовин. — А. Н. Мовозн. 1968/2, 90; Носаль 82—85; Вісюліна — Клоков 80; Machek Jm. rostl. 299; ESJČ 726. — Див. ще *зозу́ля*.

зозу́ля «(орн.) *Cuculus* L.; [віл темно-сірої масті], [зозу́ля нічна] (орн.) «дрімлюга, *Carpimulgus europaeus* L.», [зазу́ля Ж, завзу́ля Ж], *зозуленя́*, [зозу́лька] (ент.) «сонечко», *зозуль* «самець зозулі», *зозу́льник* «тс.», *зозу́лька*, [зизу́ля, зовзі́ля, зовзу́ля, зузу́ля, зузулі́на], *зозуля́стий*, *зозу́лячий*, [зозуля́ти] «кувати, пророкувати»; Я; — р. [жегозу́ля загóза, зазу́ля], бр. зязю́ля, др. зозу́ля, зегу́ля, п. *gżegżółka*, ч. *žež(h)ule*, слц. *žežhulica*; — псл. *žegzylja < *že-gyz-a; — споріднене з лит. *gegeužė*, *gegė*, *gėgė*, лтс. *dzeguze*, прус. *geguse*, дісл. *gaukr*, двн. *geuh*; іє. **ge-gu-g'*-, очевидно, звуконаслідувальне; сучасна форма виникла внаслідок асиміляції й спрощення приголосних; припущення Булаховського (ИАН ОЛЯ VII 108—109) про запозичення слова у східнослов'янські мови із західнослов'янських не знайшло підтримки. — Дзендзелівський УЗЛП 62—63; Непокупний 12—13; Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Sławski I 388—389; Габовштяк ОЛА 1973, 25; Trautmann 81—82; Топоров II, 189—191; Fraenkel 142.

зойк, [дзойк] Ж, *зойкати*, *зойкнати*; — р. [зой] «галас, крик; відлуння; сварка, бійка», [зобить] «голосно кричати, бушувати», п. [zojki]; — пов'я-

зується з *зя́яти*, *зівати* (Фасмер II 103; Преобр. I 252; Mikl. EW 203; Persson Beitr. 119); українські дієслівні форми можуть бути витлумачені і як префіксальні утворення від *ойкати*, *ойкнати* «кричати ой», аналогічні до *скрікнути*, *звереснути*, *зверещати*.

[зойщи́ти] «вишукати; придбати; одержати прибуток», [зощи́ти] «тс.» Ж; — нерегулярне префіксальне утворення від *иска́ти* в формі I ос. одн. теп. ч. *ищю́*. — Див. ще *зиск*, *іська́ти*.

[зобе́ль] «нижня частина печі» ВеБ; — п. [zokiell] «цоколь»; — запозичення з німецької мови; нім. *Socket* «цоколь» походить з фр. *socle* «цоколь колони, будівлі», іт. *zoccolo* «тс.», що зводяться до лат. *soculus* первісно «черевичок», пов'язаного з *soccus* «легке взуття давніх греків і римлян», яке походить від гр. *σοχος (*σοχίς*, *σοχάς*, *σόχος*) «вид взуття», очевидно, східного походження (пор. ав. *haха-* «підощва»). — Kluge — Mitzka 713; Walde — Hofm. II 550. — Пор. *цоболь*.

зобкрише́м — див. *окри́ш*.

[зобкришко́м] «із втратою, із збитком» Ж; — очевидно, пов'язане з *криши́ти*. — Див. ще *крихта*.

*зола́*¹ «попіл; луг з попелу», [зі́льнійк] «золільник», [зі́льнійця] «жлукто», [зобливо́] «луг, лужіння», *золійник* «золільник», *золільник* «великий чавун, у якому гріють воду для зоління білизни», [золі́нник] «тс.», *зоблка* «зоління», *зобльник* «археологічна пам'ятка у вигляді курганоподібного насипу з шарами попелу», *зольнійк* (тех.) «нижня частина топки під колосниковою решіткою; піддувало», [зольнійця́] «зі́льниця», *зобльність* «вміст золи у паливі», [золя́нійк] «той, хто купував золу на миловарні заводи; чан, у якому бучать шкури у золі й вапні», [золя́рня] Я, *золі́нний*, *зобльній*, *золі́ти*, [візол] «осад золи», *відзобл* «розчин із золи та вапна для бучення шкур», *відзоблювати*, [опазолі́тися] «ошпаритися лугом», *опідзоблений* «бідний на солі, з високою кислотністю» (про ґрунт), [па́зілки] «рештки попелу після зоління», [па́золки] «тс.», [пазолі́на] «шматок глини або цеглини, що відпав від печі», *перезі́л* «перезолюван-

ня», *підзол* «неродючий, бідний на поживні речовини ґрунт білястого кольору», *підзольник* «тс.», [підзіл], *підзольистий*, [позольки] «рештки попелу після зоління» Л, [поозольювати] «ошпарити, оцекти» Ж; — р. *зола́* «попіл», п. нл. *zoła* «луг з попелу», ч. слц. *zola*, вл. *zoło*, болг. *зола́* «тс.», слн. *zola* «попіл»; — псл. *zola*, пов'язане з *zolto «золото», *zeleпъ* «зелений»; — споріднене з лит. *žilas* «сивий», лтс. *zils* «голубий», гр. *χολή* «жовч»; вважається також (Machek ESJС 718) запозиченням з німецької мови (нвн. *Sole* «ропа, соляна вода»); зіставлялося ще з дангл. *sol* «вугілля», англ. *coal*, двн. *colo*, нвн. *Kohle* «тс.», дінд. *jvālati* «горить, палає» (Младенов 194; БЕР I 652). — Шанський ЭСРЯ II 6, 104; Фасмер II 103; Преобр. I 255; Горяев 118; Врюкнер 656; Траутманн 365.

[*зола́*²] «холодний вологий вітер восени чи навесні», [*золова́то*] «хмарно, холодно й вітряно»; — бр. *зо́ль* «вологість, сльота, болото»; — неясне; можливо, пов'язане з *зола́* «луг з попелу», метафорично переосмисленим (вітер, їдкий, як зола, луг). — Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 170.

[*зо́лза*] «залоза», [*зовзістий*] Ж, [*золзуба́ти*] «мати великі залози при хворобі» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zołza* відповідає укр. *за́лза* (див.).

[*зо́лник*] «скатерть» Мо; — неясне; пор. молд. *зо́лник* «домотканий кухонний рушник».

[*зо́лок*] «запалення, нарив, виразка, хвороба» Ж; — очевидно, пов'язане з *дозо́лити* (*дозо́ляти*) «дошкулити, допекти комусь» (див.).

[*зо́лотень*] (бот.) «золотень жовтий, *Asphodelus luteus* L.», [*золотачка*] «жовтяниця черговоліста, *Chrysosplenium alternifolium* L.» Мак, [*золотячка*, *золотозіль*] «тс.» Мак, [*золотинь*] «смородина золотиста, *Ribes aureum* Pursh.» Мак, [*золотнік*] «перстач, *Potentilla tormentilla* Neck. Г, Мак; герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L. Г; перстач золотистий, *Potentilla aurea* L. Мак; парило звичайне, *Agrimonia eupatoria* L. Мак; золототисячник, *Centaureum* Hill. Мак; родовик лікарський,

Sanguisorba officinalis L. Мак; ромашка лучна, злотоцвіт, *Chrysanthemum leucanthemum* L.; повитниця льонова, *Cuscuta epilinum* Weihe Мак, [*золотниця*] «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.» Мак, [*золотобчик*] «золотушник звичайний, *Solidago* L.» Мак, [*золотуха*] «тс.» Мак, *золотушник* «*Solidago* L.»; — р. *золота́рник* «золотушник», *золотнік* «перстач; золототисячник», *золотушник* «*Solidago* L.», *златник* «золотень», бр. [*златнічок*] «герань криваво-червона», [*сумнік залацісты*] «золотушник»; — назви пов'язані з *зо́лото*; зумовлені переважно жовтим кольором квіток або плодів рослин. — Носаль 94—97; Вісюліна — Клоков 201, 323; Нейштадт 299, 321—323, 328, 545—546; Machek Jm. rostl. 246—247. — Див. ще *зо́лото*.

*золотнік*¹ (заст.) «міра ваги в 1/96 фунта, за метричною системою ≈ 4,266 г»; — р. *золотнік*, бр. *златнік*, др. *золотьникъ* «золота монета», п. *złotnik* (з рос.), ч. *zlatnik* (заст.) «монета в один золотий», ч. слц. *zlotnik* (з рос.), болг. *золотнік* (з рос.), схв. *златнік* «золота монета», стсл. *златникъ* «тс.»; — похідне утворення від *зо́лото*; в давньоруську епоху золота монета в 4,266 г була одночасно й мірою ваги. — Шанський ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще *зо́лото*.

*золотнік*² (тех.); — р. *золотнік*, бр. *златнік*; — очевидно, пов'язане з *золотнік*¹ (міра ваги); відбиває важливу роль цієї частини механізму в роботі всієї машини («на вагу золота»). — Шанський ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще *золотнік*¹.

[*золотнік*³] «(анат.) матка Г; хвороба матки Я»; — р. [*золотнік*] «матка; кишечник»; — неясне.

зо́лото, *золота́р*, [*золотаре́нко*, *золотари́ха*, *золотари́вна*], [*золотець*] «червінець», [*золотіло*] «матеріал для позолоти», *золотільник*, [*золотіще*] «родовище золота», *золотій* «червінець; монета в 15 коп.», [*золотінець*] «золота кулька» Я, [*золоття́*] «золоті нитки, золоті речі», *золота́вий*, [*золота́стий*], *золотій*, *золотістий*, *золочений*, *золотіти*, *золотіти*, *золотітися*, *дозоло́чувати*, *обзолота́ти*, *па́золоть* «позолота», *перезоло́чувати*, *позоло́та*, *позоло́тка*,

позолотник, [позолотня], позолоть, [позолотка] Ж, позолотистий Ж, призолотка Ж, прозолоть «золотистий відтінок»;— р. золото, бр. золата, др. золото, п. вл. нл. złoto, ч. слц. zlato, полаб. zlatě, болг. м. злато, схв. злато, слн. zlató, стсл. злато;— псл.*zolto;— споріднене з сх.-лит. želtas «золотий, золотисто-жовтий», лтс. zelts (<*g'helt-) «золото; золотий», двн. днн. gold (<*g'hlt-), гот. gulþ, ав. zaḡaṇa «золото», zaigri- «жовтий, золотистий», дінд. hiraṇyam «золото», hāriḥ «золотисто-жовтий, зеленуватий»; іе. *g'holt-, *g'hel- «жовтий, жовто-зелений», первісне значення якого, очевидно, було «блискучо-жовтий».— Критенко Вступ 520, 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 105—106; Фасмер—Трубачев II 103—104; Преобр. I 255—256; Brückner 654; Machek ESJČ 716; Holub — Кор. 436; Holub — Lyeer 519; БЕР I 644—645; Skok III 656—657; Trautmann 368; Uhlenbeck 359—360; Persson Beitr. 645, 692, 703, 790; Pokorny 429—430.— Пор. жовтий, зелений, золоті¹.

золотородник (бот.) «Chrysopogon Trin.»;— складне слово, утворене з основ слів золото і борода; назва зумовлена, очевидно, жовтим кольором висушеного коріння, з якого виготовляють щітки.— Сл. бот. 223.— Див. ще борода, золото.

[золотопера] (бот.) «ситник розлогий, Juncus effusus»;— складне слово, утворене, очевидно, з основ слів золото і перо; мотивація назви неясна.

золототисячник (бот.) «(Erythraea) centaurium Pers.»; гусячі лапки, Potentilla anserina L. Mak; авран лікарський, Gratiola officinalis L. Mak; цмин піщаний, Helichrysum aeneum (L.) DC Mak; перестріч польовий, Melampyrum arvense L. Mak»;— р. золототисячник, бр. залататисячник;— книжна назва, що виникла як переклад нім. Tausendguldenkraut «тс.», утвореного за моделлю лат. centaurea, centaurium від грецького κενταύριον «зілля кентавра» (за свідченням Плінія, кентавр Хірон, поранившись стрілою при огляді зброї Геркулеса, загоїв рану цим зіллям); внаслідок народноетимологічного збли-

ження з лат. centum «сто» і augum «золото» переосмислилось як «стозолотник», нім. Hundertguldenkraut (XVI ст.), а потім з числівниковими компонентами «тисяча» — «мільйон»: Hunderttausendguldenkraut, Milliontausendkraut та ін.— Булаховський Нариси 126; Шанский ЭСРЯ II 6, 106; Фасмер II 104; Преобр. I 256; Горяев 118; Kluge — Mitzka 774.— Див. ще золото, тисяча.

[золотоцвіт] (бот.) «хризантема, Chrysanthemum leucanthemum L.» Ж;— р. [золотоцвіт], п. złotokwiat «тс.»;— очевидно, калька латинської наукової назви, яка походить від гр. χρυσανθής «золотоцвітний», утвореного з основ χρυσός «золотистий» і άνθος «квітка».— Нейштадт 562.— Див. ще золото.

золотуха (застарілий термін, яким позначали прояви діатезу, що поєднується з туберкульозним ураженням шкіри, очей та лімфатичних вузлів), золотушний;— р. золотуха, бр. залатуха, слн. zlaténica «жовтуха»;— похідне утворення від золотий у значенні «жовтий, золотистий»; назва зумовлена, очевидно, специфічними виділеннями жовтого забарвлення.— Шанский ЭСРЯ II 6, 106—107.— Див. ще золото.

[зобля] «підшва» МСБГ, [зобльник] «шип на взутті» МСБГ, [золювати] «підбивати підметки» МСБГ, [підзелювати] «підбити підметки» Нед, [підзилювати] «тс.» О;— запозичення з німецької мови; нвн. Sohle «підшва», двн. днн. sola «тс.» походить від лат. sola, форми множини від solum «земля, підлога; підшва».— Kluge — Mitzka 713; Walde — Hofm. II 554, 557.

[зобкля] «ліс із байраками, байрак» Ж, [зобпля] «тс.» Ж;— неясне; можливо, походить від нім. Sumpfloch «калюжа» або Sumpflein «болітце».

[зобок] «виплетена з ниток сітка на рибу» ВеУг;— неясне.

[зобплати] «схлипувати, хникати, ридати» Ж;— очевидно, афективне утворення.

зона¹, зоняльний;— р. бр. болг. м. схв. зона, п. ч. zopa, слц. zóna, слн. sópa;— запозичено через французьку мову (фр. zone) з латинської; лат. zopa походить від гр. ζώνη «пояс», що зво-

диться до іе. *iōsnā, відбитого також у псл. ро-јазъ, укр. *пояс*.—Шанский ЭСРЯ II 6, 107; Фасмер II 104; Коралиński 1054; Dauzat 761; Walde—Hofm. II 851; Frisk I 617—618.—Див. ще *пояс*.

зона́² (с.-г.) «сажка», [зана́] «тс.» Г, Ж;—р. [зона́], ч. zupa «бур'ян», слц. зопа «конопляні очіски; полова», болг. [зона́] «насіння дикої гірчиці в житі», слн. зóпа «пусте зерно, підсів»;—неясне; можливо, походить від пізньолат. zizania «кукіль, бур'ян» чи безпосередньо від гр. ζιζάνιον (бот.) «дурійка, Lolium temulentum L.» (рослина, подібна до хлібних злаків), що зводиться до шумерськ. zizán «хлібний злак».—Machek ESJČ 719; Chantraine I 401.

зонд, *зондувати*;—р. бр. зонд, п. ч. слц. sonda, болг. *сонда*, м. *сонд*, *сонда*, схв. *сонда*, слн. *sonda*;—запозичення з французької мови; фр. sonde «зонд», sonder «зондувати» загальноприйнятого пояснення не має; виводиться (sonder) від лат. *sub-undare «пірнати» (Gamillscheg 815; Holub—Lyer 446) або (sonde) від сканд. sunð «море, протока».—СІС 267; Шанский ЭСРЯ II 6, 107; Dauzat 674.

[зб́нзоль] «льодяна бурулька» ВеУг;—афективне утворення, паралельне до [сб́мпіль] «тс.».

зонт, *зб́нтик*, *зб́нтичний*, *зб́нтичні* (бот.) «окружкові»;—запозичення з російської мови; р. *зб́нтик* запозичено з голландської мови як термін мореплавства в петровську епоху; гол. zónpedeck «захист від сонця» складається з основ слів зонпе «сонце», спорідненого з нвн. Sonne, двн. дісл. sunna, лат. sōl, псл. *s²l²ньсе, укр. *сонце*, і deck «покривало, попона», спорідненого з нвн. Decke «тс.», decken «покривати» двн. decchen «тс.»; первісна форма р. *зб́нтик* (<*зонедек) була сприйнята як демінутивна, внаслідок чого шляхом зворотного словотвору виникло *зонт*; виведення з нім. Sonnenschirm «парасолька» (Горяев 118) помилкове.—Шанский ЭСРЯ II 6, 108; Фасмер II 104; Никонів Етимологія 1963, 220; Преобр. I 256; Kluge—Mitzka 124, 718.—Див. ще *дах*, *сонце*.

зоо-;—р. болг. м. схв. зоо-, бр. *заа-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. зоо-;—перший компонент складних слів типу *зоопарк*, *зоосад*, *зоотехнік*, *зооферма*, що виник у результаті скорочення слова *зоологічний* при утворенні комбінованих аббревіатур типу *зоопарк* (із *зоологічний парк*).—СІС 207.—Див. ще *зоологія*, *Зб́я*.

зооло́гія, *зооло́г*, *зоологічний*;—р. болг. *зоологія*, бр. *заалб́гія*, п. слц. zoologia, ч. zoologie, вл. zoologija, м. схв. *зооло́гіја*, слн. zoologija;—запозичення з новолатинської наукової термінології; нлат. zōlogia утворено з основ гр. ζῷον «тварина», спорідненого з ζῶω «живу», ζῶή «життя», і λόγος «слово, твір, тема; розум», λόγιον «мова, слово»; припущення Фасмера про польське посередництво необгрунтоване.—СІС 267; Шанский ЭСРЯ II 6, 109; Фасмер II 104; Коралиński 1054; БЕР I 654; Klein 1771.—Див. ще *логіка*, *Зб́я*.

зб́палу «у стані сильного збудження; необачно»;—результат злиття прийменника з і незасвідченого іменника *опал «гарячковість» (пор. п. ст. ора́ «скрутне становище»), пов'язаного з *паліти*.—Див. ще з¹, об, *паліти*.

[зб́паріти] «захворіти на запалення сечового міхура»;—очевидно, пов'язане з *па́ра*, *па́рити*, *парувати*; мотивація утворення неясна.—Див. ще *па́ра*¹.

[зб́рболб́вка] «масничка, ручний пристрій, посудина для збивання масла з сметани» ДзАтл II 174, [зб́рболб́вка, зурболб́вка, зірбілі́вка, зірбілі́] «тс.» тж;—запозичення з угорської мови; уг. [zürböl] «масничка для збивання масла», [zurból, zürbölü, zurboló] «тс.» не зовсім ясне.—Дзензелівський УЛГ 71.—Пор. *гурболб́вка*.

зб́рок¹—див. *зріти*¹.

зб́рок², *зб́рак*, *зб́рки*—див. *ора́ти*.

[зб́рочник] (бот.) «костенець, Stellaria holostea L.» Я, Мак, [зб́рочник, зі-рочник] «тс.» Мак, [зб́рка] «нічна красуня, Mirabilis jalapa L.» Мак, [зб́рки] «вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Мак;—бр. *зб́ркаўка* «костенець»;—пов'язані з *зб́ря*, *зірка*; назви зумовлені формою квітів.—Флора УРСР IV 462.—Див. ще *зб́ря*.

зорчі — див. ректі.

зор'я, [за́рево] «заграва» Ж, [за́ря] Ж, зірка, зірні́ця, [зор] «зоря», [зора́] ВеБ, зорі́на «зірка», [зорі́ця, зорені́ця] «тс.», [зо́рі] «сорт яблук» Я, [зорні́к] «чоловік, що любить спати до зорі» Я, [зорни́ця] «зоря» Пі, зоряни́ця, [за́ріс-тий] «променистий» Ж, [за́рний] (луч) «сяючий» Ж, зірка́тий, зірко́вий, зірні́й СУМ, Ж, [зіро́чний] Ж, зірча́стий, зірча́тий, [зоре́вий, зоре́шлі́вий СУМ, Г, Ж], зорі́стий, зорні́й, [зоря́вий] «зоряний», зоря́ний Г, Ж, зоряни́стий, [зоря́стий Г, Ж, зоря́шний], зі́рко, зі́рно, зоря́но, [за́ріти] Ж, зорі́ти, зорі́тися, зорява́ти, зоря́ти «світити, сяяти», [зоря́тися] «розвиднятися; [блищати Ж]», дозі́рний, дозі́рній, [зо́рі] «удосвіта» Ж, міжзо́рянний, надзо́рянний, озори́ти, озорува́ти, [позоря́ти] Ж, сузі́р'я, узо́ріти КІМ, [узо́ряти] «світати»;— р. за́ря, зоря́, бр. за́ра, зо́рка, др. зоря, п. zorza, ст. zarza, ч. záře, zoře, слц. zoga, вл. zergja, нл. zorja «заграва», полаб. zōri, болг. зора́, за́ря, м. зора, схв. зора, слн. zōr, zōra, zōrgja, стсл. зори, зори;— псл. zarja, zorja;— споріднене з лит. žarijā «жаринка», žarijos «жар», žarà «заграва, сяйво», žėgėti «блищати», žėgėti «тліти, світитися», прус. sari «жар»; іє. *g'her- (*g'herə-, *g'hrē-) «сяяти», до якого зводяться також псл. zygėti, укр. здрі́ти, зрі́ти.— Шанский ЭСРЯ II 6, 60—61; Фасмер II 81; Варбот Этимология 1965, 134; Holub—Lyer 517; БЕР I 609—610, 654—655; Skok III 660; Persson Beitr. 121; Вūga RR I 493; Trautmann 366; Pokorny 441—442.— Див. ще здрі́ти, зрі́ти¹.

зосере́дити — див. се́редина.

Зо́сим, ст. Зосимъ;— р. Зосі́ма, бр. За́сім, др. Зосима, п. Zozym, слц. Zosim, болг. Зо́сим, стсл. Зо́симъ, Зо́сима;— через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ζώσιμος загальноприйнятої етимології не має; виводиться від ζός «живий, невмирущий» (Петровский 117; Сл. вл. імен 210) або зіставляється з ζωτός «оперізуючий» (Илчев 216).

зості́ль — див. жо́стір.

Зо́ся, Зо́ська, [Зу́зка Ж, Зу́зька Ж];— р. бр. Зо́ся;— запозичення з польської

мови; п. Zosia є пестливим варіантом імені Zofia, спорідненого з укр. Софі́я (див.).

Зо́т, Зо́тик;— р. Зо́т, бр. Зо́т, болг. Зо́тико, стсл. Зо́тикъ;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζωτικός походить від прикметника ζωτικός «життедайний, животворний; живучий, живий»; форма Зо́т з'явилася, очевидно, шляхом зворотного словотвору від первісного Зо́тик, що сприймалося як пестливе з суфіксом -ик.— Сл. вл. імен 210; Петровский 120; Бірыла 77; Илчев 216.

зо́шит, зши́ток — див. ши́ти.

[зофі́я] (орн.) «іволга, Oriolus galbula» Ж;— неясне; можливо, утворене від со́йка (>Со́нька>Софі́я>Зофі́я) внаслідок змішування іволги з сойкою.

Зо́я, ст. Зоика (1479);— р. бр. Зо́я, п. слц. Zoja, ч. Zoe, болг. Зо́й, Зо́я;— запозичення з грецької мови; гр. Ζωή (жіноче ім'я) утворене на основі іменника ζωή «життя», пов'язаного з ζώω «живу», що зводиться до іє. *g^hiḏ-, паралельного *g^hiḏ-, від якого походить гр. βίος «життя», псл. živъ, укр. жи́вий.— Сл. вл. імен 240; Петровский 117; Илчев 215, 216; Chantraine 402—403.— Пор. жи́ти.

з-пéред, з-під, з-пóза, з-поза́ду, з-пóміж, з-помéжи, з-пóнад, з-пoперéд, з-пóпід, з-пocерéд, з-пóпри, з-при, з-про́між;— р. из-под, ст. изпромеж, бр. з-пад, з-па-над, [спамі́ж], п. sprzed, spod, spomiędzy, sponad, [spopod], spoza, ч. zpřed, zpod, [zpomezil], zporod, zpoza, слц. spred, spod, spomedzi, sponad, spopred, spopod, [zporpil], spoza, вл. spody, нл. spod, болг. изпéд, изпóд, измежду́, м. [изме́ду], схв. испред, испод, слн. izpred (spred), izpod (spod), izmed (zmed), стсл. ИЗМЕЖДЖ;— складені прийменники, утворені з прийменника з (<iz), вживаного для позначення руху зсередини, і прийменників пéред, під, пóза і т. д., що вказують на взаємне розташування предметів у просторі.— Мельничук Вступ 491; ESSJ Sl. gr. I 82—87.— Див. ще з², пéред, під, пóза², поза́ду, пóміж, пóнад, пóпід, пóпри, пocерéд, при, про́між.

[зплюздрова́ти] «зігнувати, оминути» Я; — неясне.

зра́да, [зра́да], [зраде́цтво] «зрада» Я, зра́дець, [зрадли́вець] Я, зра́дник, зра́дництво, [зра́док] «зрадник», [зраде́цький] «зрадни́цький» Пі, [зраде́цький, зрадли́вий Пі], зрадли́вий, зра́дний, зра́дни́цький, [зра́дни́чий Я, зра́дний, зра́дити Пі], зра́дити, зра́джувати, [зраджáти, зражáти Ж], [зра́дички] «зрадни́цьки» Ж, [изра́да Ж, израдли́вий Пі, изра́дни́ця Ж, изражáти Ж, незра́да Ж, незра́дни́ця Ж], незра́дний КІМ; — бр. зра́да; — запозичення з польської мови; п. zgrada, zdradzić, як і ч. слц. zrada, вважається калькою свн. ver-gaten «зрадити», первісно «поганою радою зіпсувати, завдати шкоди». — Фасмер II 105; Brückner 650; Machek ESJČ 505; Kluge—Mitzka 818. — Див. ще ра́да.

[зрадзі́лля] (бот.) «парило, *Agripontia eupatorium* L.», [зразі́лля] «тс.; вид волошки, *Centaurea montana* L.»; — складне слово, утворене з основ іменників зра́да і зі́лля; назву дано, мабуть, на підставі цілющих властивостей рослини, яку застосовували в народній медицині, а, можливо, і в знахарстві, щоб привернути або відвернути кохання. — Словн. бот. 393; Нейштадт 328. — Див. ще зе́ло, зра́да.

[зра́дник] (бот.) «вероніка дібровна, *Veronica chamaedrys* L.; косарика, гладіолус, *Gladiolus* L.» Мак; — пов'язане із зра́да, хоч мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще зра́да. — Пор. зра́дзі́лля.

[зраз¹] «зразок», [зразе́ць], зразо́к, зразко́вий, [зрази́вий]; — р. изрази́ець «кахель», [изра́щик] «викрійка, шаблон»; — похідні утворення від др. изрази́ти, изражáти «вбивати на дереві або металі якийсь малюнок»; означали спочатку «вбитий для споглядання образ». — Див. ще разі́ти. — Пор. ббраз.

[зраз²] «живець для щеплення», зра́зи «м'ясні або картопляні котлети з начинкою», [зразо́вий] «належний до зразів»; — р. бр. зра́зы «котлети з начинкою»; — запозичення з польської мови; п. zraz «живець для щеплення; (заст.) відрізаний кусок м'яса», zrazy «м'ясні

битки або котлети, підсмажені, потім тушковані» пов'язане з razić «разити»; очевидно, зберігає в собі давній зв'язок цього слова з rzezać «різати». — Фасмер II 105; Преобр. I 256; Горяев 118; Brückner 454—455. — Див. ще ра́зіти.

[зра́титися] «тягнутися в протилежні боки (про волів у ярмі); посваритися, розійтися», [зрéтитися] «тс.»; — похідні утворення від др. ратитися «ворогувати», реть «змагання; розбрат». — Див. ще рать, ретельний. — Пор. наповра́титися.

[зрéхтити] «відмовитися від зізнання на суді»; — неясне.

[зреші́ти] «струхлявіти», [зреші́лий]; — неясне; можливо, походить від тієї самої основи, що й рéшетó.

зрі́би, зрі́бний — див. згрі́б'я.

[зрі́к] «строк, термін» Пі, Ж; — р. болг. м. срок, др. сѣрокъ, ч. слц. srok «тс.», схв. србк «знак», слн. srok «привітання; рима»; — псл. сѣрокъ «угода, домовленість», пов'язане з *сѣректі «домовитись», похідним від *ректі «казати». — Див. ще з³, ректі́. — Пор. строк.

зрі́ти¹ «бачити», [зори́ти] «вглядатися», зря, зір, зірка́тий, зірка́й, [зоро́к] «світло» Я, [зоро́к] «зіни́ця» Я, [зора́] «віл з веселим виглядом» Я, [зрéни́ця] «зірни́ця» Я, [зрі́ще] «погляд Ж, видовище Ж, Я», [зрі́вка] «зіни́ця», [зрі́лко Вел, зрі́ни́ця Ж, зрі́нка Вел, зрі́нко Вел] «тс.», [зрі́ння] Ж, [зря́к] «зір» Ж, [зря́чка] «зіни́ця» Ж, зря́чий, зрі́мо, [беззазо́рний] «бездоганний» Ж, взір, взіре́ць, [взоре́ць] «взірець» Ж, [взо́рник] «тс.» Ж, визира́ти, [визиря́ти] Ж, [ві́зір] «вид, вигляд; вікно», [визиря́чка] «дзеркало» Я, ві́зи́рцем, дозира́ти, дозі́р, дозі́рець, дозо́р, дозо́рець, дозо́рний, зазира́ти, [за́зір] «примітність», [за́зір] «тс.», [за́зором] «зовсім, цілком, абсолютно» Мо, [запозі́рливий] «підозрілий, недовірливий», назира́ти, [назі́рити] «побачити», [назі́рну́ти] «тс.» Ж, назо́ри́ти «наглядіти, помітити», [на́зір] «нагляд» Ж, на́зірком, на́зірці, [на́зірцем], наві́зірці, надзира́ти, надзира́тель (у дореволюційній Росії — службова особа, що наглядала за ким-, чим-небудь), [надзира́ч] Ж, [на́дзір] «нагляд» СУМ,

Ж, [надзорець] «наглядач», [надзірний], [напозірний] «уявний» Ж, [недозір] «той, хто погано бачить», [недобоір] «недогляд» Ж, [недозрімий] «неоглядний, невидимий, непомітний» Ж, [незазорний] «бездоганний» Ж, неозорість, неозорий, неозорний, [необзорний] «неоглядний» Ж, [необзир] «не оглядаючись», [непрозрінний] «непроглядний» Ж, озирати, озиратися, озирк, [обзеряти] «ощупувати; (мед.) палювати» Ж, обзирати, обзиратися, [обзир] «кругозір» Ж, обзір «тс.» УРС, Ж, [обзірник] «оглядач» Ж, [обзорець] (мн. обзірці) «оглядач; вивідувач, шпигун» Ж, [обзори] «огляд», [обзорини] «тс.», [обзоровий] Ж, перезиратися, підзирати, підзірити, підзорити «помітити», підзоряти, [підзирки] «таємне спостереження, шпигунство», [підзор] «підозра», [підзір] «тс.», [підзорний] «підозрілий», [підзірний] «тс.», підозра, [підозрений] «підозрілий», [підозренний] «запідозрений, підозрілий», підозрівати, підозрювати, підозрілість, підозріливий, підозрілий, [підозрінний] «підозрілий» Ж, підозріння, підозрюваний, [позір] «погляд» СУМ, Ж, [позірка] «увага, спостереження», позірний СУМ, Ж, [позор] «ганьба, безчестя» Ж, [позорий] Ж, позорище «видовище; ганьба», [позорливий] «обманний» Ж, [позорний] «уявний; ганебний Ж; прекрасний, вартий споглядання Ж», [позорниця] «театр» Ж, [позорувати] «звертати увагу», [призиратися] «придивлятися», [призорити] «підстерегти, вистежити», [призір] «пристріт; вид, вигляд», [призор] «нагляд, догляд; [пристріт Ж]», різра «підозра», [ризирний] «короткозорий» Ж, [ризирний] «викликаний чаклунством» Ж, [ризирний] «тс.», [ризирний] «короткозорий», [ризирний] «тс.» Ж, різрий «презирливий», прозирати «проглядати; [прозирати Ж]», прозорити, прозорішати, прозирити, [ризра] «підозра» Ж, [прозирало] «дзеркало», прозір «просвіт; [отвір у дахові для диму; просвіт між складеними колодами; злий погляд, який викликає пристріт]», [прозір] «денне світло; перспектива; вигляд; прозорість; огляд, перевірка; дзеркало, завбачення, інтуїція» Ж, [прозірник] (бот.) «звіробій чотиригранний, Nuregicum

quadrangulum L.), прозірність «прозорість», [прозірок] «потаємне віконце, очко» Ж, прозор «прозорість; [задній план, тло Ж]», прозорлівець, прозріння «повернення здатності бачити; [обличчя Ж; зір Г]», прозірливий «проглядний; [дбайливий Ж]», прозірний «чіткий, прозорий», прозірчастий «прозорий», прозорчистий «тс.» СУМ, Ж, прозорий, прозорістий СУМ, Г, [прозорний, прозорливий, прозірливий, [прозрачистий] «прозорий» Вел, [прозірний] «прозорий» Ж, [роззір] «погляд, спостереження» Ж, спозирати «споглядати», [спрозорити] «зурочити», узір «вид, зовнішній вигляд, зразок; узор», узір'я, узірчастий, узор, узористий, [узорити] «побачити», узорний, узороччя, узорчастий, узорчатий, узрити «побачити», [упозирати] «мати вигляд» ВЕУГ; — р. зреть, др. зрѣти, зрѣти, п. ст. -zręc, ч. zřiti, ст. žřieti, слц. zriet', вл. zrječ, болг. зървам «бачу», зрак «промінь світла», зрєние, схв. зрѣти, слн. zřeti, zđr «блиск», стсл. зърѣти, зазърѣти; — псл. зърѣти; — споріднене з дінд. jvąrati «має гарячку», гр. χαρολόος «з блискучими очима», лат. augur «авгур, жрець-птаховорожій», алб. zjar «вогонь», прус. sagi «запал», лтс. saguot «кидати промені», лит. žerėti «блищати, сяяти, світити, палати», žerūoti «блищати, сяяти», žiūrėti «дивитися»; ie. *g'her-, *g'herə-, *g'hre- «світити, сяяти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 110—111; Фасмер II 105—106; Преобр. I 257; Machek ESJC 719; БЕР I 671—672; Skok III 661—662; Trautmann 366; Persson Beitr. 121—128. — Пор. здріти, зор'я.

зріти² «достигати», зрілий, визрівати, дозрівати, дозрілий, назрівати; — р. зреть, п. zręc, zdręc, [zreć], ч. zřati, слц. zriet', вл. zrać, нл. zdřaś, болг. зрєя, м. зрее, схв. зрѣти, слн. zřeti, стсл. зърѣти; — псл. зърѣти, яке зводиться до того самого кореня ie. *g'her-/g'herə-/g'rē-, що й *zṛno «зерно»; — споріднене з дінд. jārati, jīryati «старе, стає трухлявим», jārant- «старий», jāraḥ «старіючий», ав. zarəta «немічний від старості», azarəšant «нестаріючий», ос. zārona «старий», гр. γέρων «дід», γερύερος «дозрілі плоди», дісл. karl «чоло-

вік; старий», дангл. seogI «вільна людина», вірм. сег «старий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 110; Фасмер II 106; Machek ESJĀ 718; БЕР I 656; Skok III 662; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Trautmann 371—372; Walde—Hofm. I 618—619; Persson Beitr. 671. — Пор. зéрнó.

[зрок] «зір»; — запозичення з польської мови; п. ст. згок «тс.» відповідає ч. слц. згак «зір, погляд», болг. зрак «промінь світла», м. зрак «промінь, [погляд]», схв. зрѣк «промінь», стсл. зрѣкъ, укр. [зóрок] «світло», [зорóк] «зіниця» і разом з ними походить від псл. *zog-къ, пов'язаного чергуванням голосних із зг'єті «бачити». — Фасмер II 105; Вгückner 651. — Див. ще зріти¹.

[зрубúжики] «зарубки на палиці для обліку» Я; — пов'язане з рубáти, зарúбка; словотворчий характер неясний. — Див. ще рубáти.

[зрѣдник] (бот.) «косарика черепичасті, Gladiolus imbricatus L.»; — очевидно, пов'язане з ряд (за характером розміщення квіток на стеблі). — Див. ще ряд.

[зсіитити] «знищити»; — неясне.

[зсііль] «звідси» Я; — очевидно, результат спрощення форми звідсіль, утвореної з применника з і прислівника відсіль (див.).

[зтáмтуль] «звідти» Я; — результат контамінації прислівникових форм [*зодтуль] «звідтіль», [зтіль] «тс.» і там (див.).

[зтіль] «звідти» Я; — очевидно, результат спрощення форми звідтіль, утвореної з применника з і прислівника відтіль (див.).

зу, зус — див. дзусь.

зуб¹, [зубáнь] «людина з великими зубами», [зубáр] (зоол.) «кривобочка, Chromis castanca» Ж, [зубáрик] «тс.», [зубáха] «зубата людина» Я, [зубáч (клеватий)] (зоол.) «кривозуб, Dentex vulgaris» Ж, [зубéла] «вуздечка», [зубéло] «залізна частина вудила, що закладають у рот коневі» Ж, зубéць, [зубíлко], зубíло, [зубка] «сорт цибулі з маленькими довгастими цибулинами», зубнік, зубóк, [зубря] «людина із стертими передніми зубами», [зубчáк] «зубчасте колесо», зубчáтка (тех.), зуб'я (тех.) «зубці»,

зубáстий, зубáтий, [зубельний] «ручний (кінь)» Ж, зубíльний, [зубковáстий] Ж, [зубковáтий], зубній, [зубóватий], зубóвий, зубцювáтий, зубцьóватий, зубчáстий, зубчáтий, [зубáдлати] «гнуздати (коня) ЕЗб 25, [зубедлáти Ж, зубéлити] «тс.», зубíти, [зубíтися] «проростати» (про картоплю) Дз, [зубкувáти] «робити зубці на полях, по краях», [зубцювáти] Ж, беззубий, беззубість, візубень, візубити, [зáзуб], зáзубень, [зáзубець], [зазубник] Ж, зазублений, зазубний, [зазубчáстий] Ж, зазубíти, [зазубрити] Ж, [зазубелáти] «загнуздати» Ж, назубок, назубловати, [недозубний] «той, хто має не всі зуби» Ж, [позубíтися] «трохи прорости» ЛексПол, [роззумбелáти] «розгнуздати»; — р. бр. зуб, др. зубъ, п. zaб, ч. слц. вл. нл. zub, полаб. zof, болг. зъб, схв. зуб, м. заб, слн. zób, стсл. зжъ; — псл. zofъ; — споріднене з лит. žaĩbas «гострий предмет, грань балки, лезо», раніше «загострений кілок», žaĩbis «соха», žémbėti «пускати паростки, проростати», žėĩbti «кроїти, різати», лтс. zũobs «зуб», алб. [dhãmp, dhẽmp] «тс.», гр. γóμφος «кілочок, цвях, зуб», двн. kamb «гребінь», ав. zəmbaυadvənt «подрібнюєте», тох. А kam «зуб», тох. В keme «тс.», дінд. jámbhañ «зуб, паща», jámbháyatí «подрібнює, перетворює на порошок»; іє. *g'ombhos «виступ, те, що вирросло» <*g'ep- «народжуватися». — Критенко Вступ 507, 542; Шанский ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106; Трубочев ВСЯ 1957/2, 90; Преобр. I 258; Вгückner 646; Machek ESJĀ 719; Holub—Kop. 440; БЕР I 660—662; Skok III 663; Вūга RR I 587, II 679; Trautmann 369; Абаев ИЭСОЯ I 393; Persson Beitr. 81; Specht 86—87; Walde—Hofm. I 587—588; Frisk I 319—320; Mayrhofer I 419. — Пор. зяб, зябнути.

[зуб²] «танок (гопак) Г; вид пісні Пі»; — неясне.

[зубáник] (зоол.) «молюск зубчатка, Dentaria»; — пов'язане з зубáнь, зуб; назва зумовлена зубоподібним виступом на вапняній черепащі. — Див. ще зуб¹.

[зубáть] «дзьобати» До; — результат зближення [зобáти] «дзьобати, клювати» з зуб¹ (див.).

[зубáчка (*железовата*)] (бот.) «зубна трава, *Dentaria L.*» Ж, [зубниця] «тс.» Мак; — р. *зубянка*, бр. *зубница*, п. *babie zębu*, ч. *babí zub*; — виникло як калька латинської наукової назви *dentaria*, пов'язаної з *dens* (род. в. *dentis*) «зуб»; назва мотивується тим, що бульболодібне коріння рослини формою і кольором схоже на зуби людини. — *Machek Jm. rostl.* 66—67; *Симонович* 165. — Див. ще *зуб*¹.

[зуби] (бот.) «гніздівка звичайна, *Netottia nudus avis L.*» Мак, [зиби] «тс.» Мак, [зубовник] (бот.) «бобівник трилистий, *Melnyanthes trifoliata L.*» Мак, [зубрій] «купина лікарська, *Polygonatum officinale All.*» Мак; — пов'язані із *зуб*, але мотивація назв неясна. — Див. ще *зуб*¹.

[зубник] «блекота чорна, *Hyoscyamus niger L.*» *ВенЗн*, Мак, [зубівник, зуб'ятник] «тс.» *ВенЗн*, Мак; — пов'язане з *зуб*; назва зумовлена здатністю рослини вгамовувати зубний біль (димком від спаленого на жару насіння блекоти). — *Носаль* 220; *ВенЗн* 46. — Див. ще *зуб*¹.

[зубниця] (зоол.) «метелик *Lithosia potodonta F.*»; — пов'язане з *зуб*; названо, мабуть, за характером забарвлення крил з малюнком, подібним до зубців. — Див. ще *зуб*¹.

[зубон] «смугаста жіноча сукня в гуцулів» Я; — запозичення з угорської мови; уг. *zibony* «блуза, сорочка» через проміжну форму *zibun* виводиться від тур. *zibun* (*zibun, zübnun, zirun*) «коротка одежина з довгими рукавами (для немовлят); жилет з короткими рукавами», яке через нгр. *џлобънѣ* «кофта, куртка», іт. венец. *ziron* зводиться до іт. *giubbone* «каптан», звідки походить і укр. *жупан*. — *Várczi* 345; *Младенов* 195; *Фасмер II* 98. — Див. ще *жупан*.

зубр, [зубір] «дикий кабан, вепр» Ж, *зубреня*, *зубря*, *зубровий*, [зубрówий], [жубрówий]; — р. *зубр*, [зубрь, изубр], бр. *зубр*, др. *зубрь*, п. *žubr*, ч. слц. вл. *zubr*, болг. *зубър*, схв. *зубар*, слн. *zober*, стсл. *зжерьъ*; — псл. *zqbrъ; — споріднене з лит. *stumbras* «зубр», лтс. *sumbrs, sūbrs* «тс.», прус. *wissambris* «тур»; бал-

то-слов'янські назви зубра мають ряд паралелей у кавказьких мовах (*Иванов Античная балканистика I* 53—54); немає достатніх підстав для припущення (*Буга ИОРЯС 17/1, 45, RR II* 678—679) про запозичення праслов'янської форми з ятвязької (ятв. *sambris > сл. *сжерьъ); сумнівним видається й порівняння (*Petersson Ag. Arm. St.* 20) псл. *zqbrъ «болотяна тварина» з дінд. *jam-balañ* «болото, трясовина» або пов'язання (*Фасмер II* 107) з псл. *zqbrъ* «зуб». — *Преобр. I* 258; *Шанский ЭСРЯ II* 6, 112; *Филин Образ. яз.* 210—211; *Струмінський Slavia* 38, 101—102; *Brückner* 667; *Machek ESJČ* 719; *БЕР I* 656; *Skok III* 664; *Нерознак* 200—201.

зубрити, *зубрило*, *зубристка*, *зубрій*, *зубрячка*; — бр. *зубриць*, болг. *зубря*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *зубриць* проникло в літературну мову з шкільного аргю, де утворилось лексико-семантичним способом на базі *зубриць* «насікати зубці» > «виконувати важку монотонну роботу», похідного від *zqbrъ «зуб» (*Шанский ЭСРЯ II* 6, 113); за іншим поглядом (*Фасмер II* 107—108), р. *зубриць* є калькою нім. *büffeln* «тс.» (від *Büffel* «буйвіл»), що вже в XVI ст. вживалось на означення важкої праці; на російському ґрунті основа з вихідним значенням «буйвіл» була замінена основою *зубр*, хоч цей зв'язок немотивований, бо зубри не виконують важкої роботи, через що й усе припущення сумнівне; спроба пов'язати з нім. *ochsen* «зубрити» від *Ochs* «віл» (*Желтов ФЗ 1875/3, 7*) безпідставна. — *БЕР I* 656; *Unbegaun RES* 12, 39—41; *Kluge—Mitzka* 109.

зубрівка (бот.) «чаполоч запашна, *Hierochloe odorata Wahlb.*», [зубравка] Мак; — р. *зубрówka*, бр. *зубрówka*; — похідне утворення від *зубр*; назва мотивується тим, що цю траву охоче їдять зубри. — *Анненков* 167. — Див. ще *зубр*.

[зубрówник] (бот.) «бекманія звичайна, *Beckmannia eruciforgmis* Ноем.» Я; — пов'язане з *зубр*; назва зумовлена, очевидно, високими кормовими якостями рослини, яку люблять зубри. — *Нейштадт* 109. — Див. ще *зубр*.

зубці (заст.) «страва з очищених зерен ячменю, зварених або підсмажених; ячмінна каша, зварена в конопляному молоці Ж», [зубчики] «тс.» Я; — очевидно, результат зближення деетимологізованої назви [зібці] «товчений ячмінь, що вариться в воді і кип'ятиться в конопляній олії» з фонетично близькою назвою *зубці* (мн. від *зубець*) «зубки». — Див. ще *зібком*.

зуверіти — див. *верий*.

[зувіжити] «звернути пильну увагу на щось» Досл. і мат. IV; — очевидно, пов'язане з [віжливий] «обізнаний, досвідчений»; — префіксальне утворення стало можливим, мабуть, внаслідок зближення з словом *увага*. — Див. ще *відати*. — Пор. *увага*.

[зувічити] «покалічити» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *изувечить* «тс.» є похідним від *увечить* «калічити», утвореним з префікса *у-* із значенням позбавлення і іменника *век* «вік», первісно «сила». — Див. ще *вік*. — Пор. *безвіччя*.

зугарний «вправний, умілий, здатний», *зугарен*; — через проміжну форму *угара* «зірвиголова» (первісно, мабуть, мало значення «озброєні дружинники, які супроводили зібрану данину до давньоруських князів») зводиться до *гарний*, запозиченого з давньоскандинавської мови норманнів (варягів). — Мельничук Мовозн. 1969/1, 30—33. — Див. ще *гарний*.

Зуз'анна — див. *Сус'анна*.

[зүзи] «жарти, витівки» Ж, [зүзни] «тс.»; розпусне життя; бушування Ж; — запозичення з німецької мови; свн. *sūs* «шум», нвн. *Sausen* «тс.», споріднене з дісл. *sūs* «шум прибою», свн. снн. *снідерл. sūsen* «тс.», двн. *sūsōp* «дзижчати, шипіти, тріщати, скрипіти, скреготіти», дат. *suse*, шв. *susa*, є звуконаслідувальним утворенням, подібним до дінд. *suš* «сопіти, фиркати, важко дихати», стсл. *сысати* «свистіти». — Kluge—Mitzka 628.

зумісне — див. *навмісний*.

[зүмжати] «гудіти, дзижчати, дзвеніти», [зүмліти], *зумкотіти* «тс.»; — словотворчо адаптоване запозичення з німецької мови; нім. *summen* «дзижчати,

гудіти» вважається звуконаслідувальним утворенням. — Kluge—Mitzka 764.

[зумрати] «з'їсти, вмолати»; — очевидно, афективне утворення.

[зуноватися] «набриднути, спротивити»; — запозичення з словацької мови; слц. *zupovat'* «набриднути» утворене від *upúvat'*, *upovat'* «турбувати», що є фактитивною формою від *puť* «знемагати», спорідненою з укр. *ніти*. — Mashek ESJČ 392, 404; Holub—Kop. 403. — Див. ще *ніти*.

зупін, *зупінка*, *зупиніти*, *зупиняти* — див. *п'ясті*.

зурити(ся) — див. *уритний*.

[зурка] (бот.) «чорнокорінь, Cynoglossum L.» Г, Мак; — неясне.

зурочити — див. *ректі*.

[зусіль] Ж, Пі; — очевидно, спрощений варіант прислівника *звідусіль* (див.).

[зүспіт] «назад»; — результат злиття прийменника *з* (можливо, з давнішого *въз*) та не засвідченого в самостійній формі прислівника **успіт*, що може бути зведений до др. *въспятъ* «назад», спорідненого з р. *вспятъ* «тс.», укр. [зүспятки] «каблуки», *п'ятá*. — Див. ще *п'ятá*, *уз*.

зустріти, *зүстріч* — див. *стріти*.

зух «молодець, хват», [зухов'янець] «тс.» Ж, [зухов'ятій] «молодецький, хвацький»; — бр. [зух]; — запозичення з польської мови; п. *zuch* «молодець» вважається результатом скорочення прикметника *zuchwały* «зухв'ялий». — Brückner 657. — Див. ще *зухв'ялий*.

зухв'ялий, *зухв'яльний*, *зухв'ялець*, *зухв'яльство*, *роззухв'ялитися*; — запозичення з польської мови; п. *zuchwały* (<*zufały*), як і ч. *zoufalý* «відчайдушний, убивчий, безнадійний», слц. *zúfalý*, нл. *zufały*, *zuchwały* «тс.», є результатом видозміни давнішого *zurwały* «такий, що втратив віру, надію», пов'язаного з дієсловом **zurwaś*, яке розкладається на префікс *z-* і дієслово **urwaś*, що зводиться до псл. **urъvati* «мати певну віру, надію». — Москаленко УІЛ 49; Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 657; Holub—Kop. 105; Mashek ESJČ 123—124. — Див. ще *дүф'ати*, *з'півний*, *упов'ати*, *уф'ати*.

[з'юяти] «топтати, псувати» Ж; — неясне.

[зфарма́чити] «зіпсувати, спотворити» Ж; — неясне.

[зцюль] «сюдою» Ж, [стюль] «звідси» Л, [сцюль] «тс.» Я; — результат видозміни незасвідченої форми *зсюль, утвореної з прийменника з і компонента *сюль, етимологічно тотожного з -сіль у прислівнику відсіль. — Див. ще відсіль, з¹, зсіль.

зчамр́лий — див. очамр́іти.

[зчв́єркати] «зморщуватися, зменшуватися» Ж, [зчв́єркнути] Ж; — неясне.

[зч́еховзь] «пошило» Ж, [щекóвзати] «зісковзувати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни основи дієслова кóвзати (див.).

[зч́істок] (бот.) «чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L.»; — похідне утворення від ч́істити; назва зумовлена біологічними властивостями рослини, сік якої застосовують у косметиці проти ластовиння та в медицині проти різноманітних шкіряних хвороб. — Я 317; Нейштадт 267—268. — Див. ще ч́істий. — Пор. чистотіл.

[зч́охом] «з лишком, з достатком»; — прислівникове утворення від незасвідченого іменника чох (<чхн́ути); можливо, первісне значення було пов'язане з чиханням від нюхання тютюну. — Див. ще чх́ати.

[зш́інути] «скривити, зібгати» Ж; — не зовсім ясне; можливо, походить від ч. sešipouti «зсунути, спустити».

зюбр́ій — див. жабр́ій.

[зюбрува́ти] «крупно молоти, очищаючи; шеретувати (зерно)» Ж, [назі́уберпустити] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; свн. subern «чистити», siubern, нвн. säubern «тс.» пов'язані з свн. suber «чистий», нвн. sauber «тс.», що, як і дангл. sūfre «бездоганний, незаплямований», походить від нар.-лат. sūber «поміркований», яке зводиться до лат. sōbrius «тверезий, поміркований, стриманий», остаточно не з'ясованого. — Kluge—Mitzka 626; Walde—Hofm. I 387—388.

[зю́зник] (бот.) «вовконіг, *Lycopus eugoraeus*» Г, Ж, Мак; — р. зю́зник, бр. зю́знік «тс.»; — неясне.

[зю́зя¹] «комашка, все дрібне»; — неясне; можливо, похідне від незасвідченого звуконаслідувального *зю́зяти «дзижчати».

[зю́зя²] (дит.) «холод, холодно» Л; — р. бр. [зю́зя] «тс.»; — афективне утворення, паралельне до [дю́дя] «тс.» (див.).

зю́йд «південь, південний напрям; південний вітер», [зюд], зю́йдовий «південний»; — р. бр. зю́йд; — запозичено з голландської мови на початку XVIII ст.; гол. Zuiden «південь», як і днн. sūthar, дангл. sūr, suðan, двн. sundan, нвн. Süden, походить від нгерм. *sup-ʀan «з півдня», яке загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з *suin-ʀa- «праворуч» або з лат. super «над», гр. ἔπερ «тс.». — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 110; Meulen 107; Kluge—Mitzka 763—764.

зю́ма — див. земля́.

[з'ю́рдитися] «зіщулитися, скорчитися»; — очевидно, пов'язане з в'ю́рдити(ся) «згортатися, перекидати» (про молоко), [ю́рда] «вурда; сир». — Див. ще в'ю́рда́.

зя́б, зя́бля «зяб» СУМ, Г, [зя́ба Ж, дзя́б ЛЧерк, дзя́бля ЛЧерк] «тс.», зя́б-л́евий, зя́б-л́овий, [зя́біти] «орати на зяб» Ж, [зя́біти Ж], зя́б-л́овати «тс.»; — р. зя́бь, бр. зя́бліва, др. зя́бати (зя́бити) «породжувати», п. ziąb «зяб», стсл. про-за́бати «проростати», про-за́бнжти; сюди ж, очевидно, стсл. за́бж «рву»; — псл. *zębti «роздерти; прорости», пов'язане з zqьbь «зуб»; — споріднене з лит. žėmbti «кроїти, різати», žėmbėti «починати проростати», žámბėti «проростати», дінд. jámbhatē (jábhatē) «хапає», jambhá-yati «дробить», ав. (ham)-zəmbayati «роздроблює», лат. gemma «очко або брунька на виноградній лозі». — Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Фасмер II 110—111; Трубачев ВЯ 1957/2, 89—90; Плевачева Этимология 1966, 94; Преобр. I 259—260; Mikl. EW 401; Trautmann 309; Fraenkel 1288—1289; Mayrhofer I 419; Walde—Hofm. I 587. — Пор. зуб¹, зя́бнути.

зя́блик (орн.) «Fringilla coelebs L.»; — р. зя́блик, бр. зя́блік, п. zięba, слц. zeba, вл. нл. zyba, схв. зѣба, слн. zéba; — псл. zęba «тс.»; — очевидно, пов'язане

із зєбпѣти «з'ябнути» з огляду на те, що з'яблик витримує холод краще, ніж інші перелітні птахи; ця ж особливість, мабуть, відбита і в науковій назві *fringilla* (*frigilla*) від лат. *frigus* «холод»; Буга (RR I 493) порівнює з лит. *žibė*, *žibėlė* «*Fringilla cannabina*» і *žibėti* «блищати, світити», наводячи як аналогічну паралель нім. *Fink* «з'яблик», *Funke* «іскра»; вважається також (Mareš Slavica 36, 345) назвою звуконаслідувального походження. — Воїнств. — Кіст. 251; Булаховский Мовозн. VI 1948, 59; Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 111; Преобр. I 260; Желтов ФЗ 1876/1, 21; Горяев 119; Brückner 653. — Див. ще **з'ябнути**.

[з'яблина] «животіння, скніння» Я; — р. *проз'ябать* «животіти»; — похідне від *з'яб*; первісно означало «повільно проростати, затримуватись у рості від холоду». — Див. ще **з'яб**. — Пор. **з'ябнути**.

[з'ябнути] «мерзнути» Ж, [з'ябкий] «мерзлякуватий» Ж, Я, [з'ябати] «замерзати» Ж; — р. *з'ябнуть*, бр. *з'ябнуць*, п. *ziębnać*, ч. *zábsti*, *zábnouti*, слц. *ziabst'*, *ziabnut'*, болг. [з'ябна], схв. *zėbsti* «мерзнути; боятись», слн. *zėbsti* «мерзнути»; — псл. *zєb(п)ti «мерзнути» з давнішого значення «проростати на холоді»; виведення від основи *zima* (Погодин Следы 197; Machek ESJČ 707—708) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Трубачев ВЯ 1957/2, 89—90; Фасмер—Трубачев II 111; Brückner 653; Mikl. EW 401. — Див. ще **з'яб**.

з'ябра¹, [з'явра] «з'ябра» Я, *з'ябровий*; — р. [з'ябри] «з'ябра; нижні щелепи», [з'ябры, з'ябры, з'ябры] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірніше, похідне від основи *zєb-/*zqb-, що, мабуть, є фонетичним різновидом основи *žєb-/*žqb-, наявної в словах р. [ж'яба] «рот», укр. [ж'ябра] «з'ябра», р. *ж'ябра* «тс.» — Фасмер—Трубачев II 91, 111. — Див. ще **ж'ябра**.

[з'ябра²] «зубці на багрі»; — р. [ж'ябрі] «з'ябрина, насічка на острозі, на гачкові вудочки»; — праслов'янське; реконструювати вихідну форму важко; споріднене з лит. *žebėrklas* «ості, багор», лтс. *žebėrklis* «ості», можливо, також з дінд. *jāmbhatē* «хапає»; іє. *g'abh-

*g'embh-. — Фасмер II 31—32; Преобр. 219; — Пор. **ж'ябра**.

з'ябрий — див. **ж'ябрий**.

з'яв, *з'ява*, *з'яви* — див. **з'яти**.

[з'яний] «зіпсований, дефектний» Я, [з'яний] «тс.» Я; — похідне утворення від незасвідченого іменника *з'ян, запозиченого з кримсько-татарської або турецької мови; тур. крим.-тат. *ziyan* «шкода, збиток», як і кирг. тат. *зыян*, карачаєво-балкар. аз. *зијан*, вірм. *zean*, р. *из'ян* «тс.», походить від перс. *ziyān*, якому відповідає ав. *zyāna* «шкода, збиток». — Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Шипова 141; Mikl. EW 403.

з'ярати(й) — див. **д'ярати**.

з'ясувати, *з'ясувальний* — див. **ясний**.

з'ястра — див. **д'ястра**.

[з'яти], *з'яти*, *з'яти*, [з'яв] «зів, паща», [з'ява] «горло; провалля, безодня; (зоол.) гігантський лупоріз, *Tridacna gigas*» Ж, [з'яви] «з'ябра», *з'яння*, *з'яючий*, [в'язвок] «з'ябра на шкірі» Ж, [з'яви] (анат.) «бронхи», *р'оззів*, *розз'явити*, *розз'являти*, *розз'ява*, [розз'явина] «розщелина; паща», *розз'якуватий*, *розз'являка*, [розз'ятити] «широко розкрити» Ж; — р. *з'ять*, др. *з'яти*, п. *ziać*, ч. *zāti*, слц. *zivat'*, болг. *з'я* «з'яю», [з'яем], м. *zјana*, схв. *zјати*, *zјати*, слн. *zјāti*, стсл. *zјати*, *zјж*; — псл. *zějō* від *zėti (так само, як *sėjati* від *sėti, др. *даяті* від *дати*), яке зводиться до іє. *g'hēi- «з'яти, бути порожнім»; реконструйована проміжна форма *zјajō (*Zubatý AfSIPh* 13, 623; 15, 500—501; Meillet MSL 9, 137—139) сумнівна; — споріднене з лит. *žioti* «розкривати, розз'являти», *žiojėti* «тс.», *žiovauti* «зівати», лтс. *žāvatiēs* «зівати», *žāklis* «розвилка», гр. *χάινω* «з'яю, з'яваю», *χάσχω* «тс.», лат. *hiāre* «з'яти, зівати», дісл. *gīna*, дангл. *ginōn*, двн. *ginēn*, *geinōn*, свн. *gēnen*, *ginen*, *geinen*, нвн. *gāhnen* «тс.», дінд. *vihāya-* «повітряний простір». — Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Brückner 652; Machek ESJČ 711; Trautmann 368; Kluge—Mitzka 228; Walde—Hofm. I 648; Persson Beitr. 13, 60, 116, 318, 697, 708. — Пор. **зів**.

зять, [зятний] «зятів»; — р. др. *зять*, бр. *зяць*, п. *zięć*, ч. *zet'*, ст. *zět'*, слц. *zat'*, полаб. *zatek*, болг. м. *зет*, схв. *зѣт*, слн. *zēt*, стсл. **ЗАТЬ**; — псл. *zęть*; споріднене з лит. *žėntas* «зять», лтс. *zpiōts* «зять, свояк», лат. *gener* «зять», гр. *γνώτός* «родич, брат», дінд. *jñātīh* «родич»; іе. **g'ent-* «зять», пов'язане з **g'ep-* «плодити, родити; знати»; первісно означало «приймак в роді або сім'ї на відміну від брата й сина — постійних членів родини». — Критенко Вступ 540; Фасмер — Трубачев II 112;

Трубачев Терм. родства 128—130; Шанський ЭСРЯ II 6, 116; Преобр. I 260; Лопатин ЭИРЯ IV 43; Brückner 613; Machek ESJČ 714—715; Holub—Kop. 436; БЕР I 636—637; Skok III 651—652; Walde—Hofm. I 590—591. — Пор. **знати**.

Зьджьок — див. **жджок**.

[**зьобро**] «ребро» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. *ziobro* є мазурським діалектним варіантом слова *żebro* (зам. *rzebro*), якому відповідає укр. *ребро́* (див.).

I (И)

i¹ (спол. і частка), *й* «тс.»;— р. др. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. нл. слн. *і*, вл. *і*-пи, стсл. **и**;— псл. *і*, очевидно, з іе. *ei, що являє собою давню форму місц. в. одн. вказівного займенника з ларингальним приголосним у корені *'e-/o-;— споріднене з гр. *εἰ* «якщо», гот. *ei* «і, щоб, нехай», можливо, також із лит. *i̇* «і», лтс. *ig* «тс.», прус. *ig* «і, також» (Эндзелін СБЭ 136); виведення з іе. аблативу *ed і порівнювання з лит. ст. *ẽ* «і, але» (Zubatý IF 4, 470—472), як і пов'язання з лит. *jeĩ* «якщо» (Brückner 189), непереконливе.— Мельничук Вступ 494—495; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 112—113; Преобр. I 260—261; Sławski I 442—443; БЕР II 1; Skok I 701; Bezlaj ESSJ I 207; Верн. I 415; Fraenkel 15; Frisk I 450.— Пор. а¹, о².

i² (виг.);— р. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. слн. *і*;— первісний вигук, що виник як результат інстинктивної реакції на зовнішні подразники, які викликають біль, страх, подив; згодом став виражати й такі емоції, як радість, незадоволення, обурення, гнів та ін.; властивий багатьом віддалено спорідненим мовам (пор. лит. *і*, нвн. *ī* тощо).— Sławski I 443; Skok I 701; Bezlaj ESSJ I 208; Schwentner 9.

ібіс (орн.) «єгипетський лелека, *Threskiornis aethiopicus* L.», [*ібіска*] «чайка»;— р. болг. м. *ібис*, бр. *ібіс*, п. ч. слц. вл. *ibis*, схв. *ібис*, *ібис*, слн. *ibis* «ібіс»;— книжне запозичення з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Ibis*); лат. *Ibis* «тс.» походить від гр. *ἰβίς*, яке зводиться до ег. *hṯb* «тс.».— СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 113; БЕР II 1; Kluge—Mitzka 323; Walde—Hofm. I 670; Chantraine 454.

[*ібунка*] (бот.) «вероніка струмкова, *Veronica beccabunga* L. Пі, Мак; веро-

ніка анагалісова, *Veronica anagallis* L. Мак», [*ібунка*] «вероніка струмкова»;— р. [*ібунка*];— очевидно, результат видозміни і народно-етимологічного переконання латинської наукової назви *beccabunga*; пов'язання з нвн. *Bunge*, свн. *bunge* «бульби» (Фасмер II 113; Горяев 120; Matzenauer 180) непереконливе.— Анненков 376.

[*іва*] «верба козяча, *Salix caprea* L.», [*івель* Мак, *івика* Мак, *івина*, *іва* Ж, *ивина* Мак, *івка* Ж, *ив'як* Ж, *іва* ВЕНЗн, *івка* ВЕНЗн, *ева* Мак, *євина* Мак] «тс.»;— р. др. болг. м. *іва*, п. *iwa*, [*jiwa*], ч. *jíva*, слц. *iva*, вл. *jiw(ip)a*, нл. *wiwa*, схв. *іва*, слн. *íva*, стсл. **ива**;— псл. *iva* «верба»;— споріднене з лит. *ievà* «черемха; крушина», лтс. *iėva* «черемха», двн. *īwa* «тис», свн. снн. *īwe*, нвн. *Eibe*, прус. *iuwis*, кимр. *uwen*, дангл. *īw*, дісл. *ūr* «тс.» (змішування назв верби, черемхи й тису зумовлене, очевидно, схожістю червонуватої деревини цих рослин), гр. *ῥα*, *οῖη* «горобина», вірм. *aigi* «виноградник»; виведення праслов'янської форми з германської (Schradler Reallexikon I 224—225; Vaillant RÉS 22, 192—193) не має достатніх підстав; непереконливе також заперечення (Machek Jm. rostl. 133—134; ESJČ 230) зв'язку з нвн. *Eibe* «тис» і порівнювання з нвн. *Weide* «верба», гр. *ἴτεα* «тс.» тощо; іе. *ei- «червонуватий, перістий».— Волошина Мовозн. 1976/3, 69—70; Шанский ЭСРЯ II 7, 3—4; Фасмер II 113; Преобр. I 262; Brückner 194; Sławski I 474; Moszyński PZJP 61; Skok I 736—737; Bezlaj ESSJ I 214; Trautmann 68; Топоров III 101; Kluge—Mitzka 154; Pokorny 297—298.

Іван, *Йван*, [*Ів'ак* Я, *Ів'андо* Я, *Іван'ець*, *Ів'анік*, *Іван'іна*, *Ів'анко*, *Іван'тїха* Я, *Іван'їха* Я, *Ів'ан'цьо*, *Ів'ан'чик*, *Іван-*

чѡк Я, Іванько, Іваньо, Івасик, Івасюк Я, Івась, Івасьо, Іват, Іваха Я, Івахно, Івашко, Івашюра Я], Іоан, Іоан, [Ваньо, Ванюсько, Ванюшко], [Іванішній, Іванський Я], ст. Іоаннъ; — р. болг. Іван, бр. Іван, др. Іванъ, Іоаннъ, Янъ, п. Јап, [Iwan], ч. слц. Јап, Јван, вл. нл. Јап, м. Іван, Јован, схв. Іван, слн. Ivan, стсл. **Иолнъ, Иолннъ**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Ἰωάννης походить від давньоєврейського Iōhānān (Iēhōhānān), власне «Ягве (бог) змилювався, Ягве (бог) помилував». — Сл. вл. імен 210; Беринда 213; Петровский 118; Суперанская 78; Фасмер II 113—114; Преобр. I 263; БЕР II 3—4; Skok I 737—738; Bezlaј ESSJ I 214; Bern. I 439; Gesenius 323 b.

Іван-чай (бот.) «хаменерій, Chamaenerium Sprach.»; — запозичення з російської мови; р. *Іван-чай* «тс.» складається з найпоширенішого особового імені *Іван* та іменника *чай*; назва зумовлена тим, що листя цієї рослини вживають для заварювання чаю. — Шанський ЭСРЯ II 7, 5; Фасмер II 114. — Див. ще **Іван**, **чай**.

Іванчик¹ (бот.) «підмаренник, Galium luteum L.», [іванец] «деревій цілолистий, Achillea ptarmica L. (Ptarmica vulgaris D. C.) Мак; (вид гриба) Agaricus columbinus Pers. Мак», [іванники] (вид грибів) Ж, [іванок] (бот.) «звіробій звичайний, Hypericum perforatum L. Г, Ж; айстра степова, Aster amellus L.», [івасик] (бот.) «конюшина гірська, Trifolium montanum L.; конюшина лучна, Trifolium pratensis L.» Г, Ж, [іванзілля] (бот.) «гісоп лікарський, Hyssopus officinalis L.; синяк звичайний, Echium vulgare L.», [іван-трава] «зніт, Epilobium angustifolium L.» Мак, [іван-чай] «тс.» Мак, [грабки св. Івана] (бот.) «герань лісова, Geranium silvaticum L.»; — р. [іван-трава] «зніт», [іванчики] (назва грибів), бр. *святаянскае зелле* «звіробій», *зелле св. Івана, святаянкi* «тс.», [іванец] «перестріч, Melampyrum L.», схв. *іванчица* «королиця, ромен, Leucanthemum D. C.», *іванданче* «підмаренник, Galium verum L.», *іваново цвѣће, іваѣско цвѣће* «тс.», *іваѣско*

зѣље «оман блошиний, Inula conuza D. C.», слн. iváņjššica «королиця»; — назви рослин пов'язані з ім'ям *Іван*; мотивація найменувань окремих рослин, очевидно, різна, але конкретно не з'ясована. — Див. ще **Іван**.

Іванчик² (орн.) «трясогузка, Motacilla oenanthe Г; сорокопуд терновий, Lanius collurio L.; мухоловка сіра, Muscivora striata Pall.; кам'янка, Oenanthe oenanthe L; чикалка, Saxicola rubetra L.» Бул, [іванок] «зимородок, Alcedo ispida»; — р. [іванчик] «синиця»; — пов'язане з *Іван* за традицією в слов'ян та інших народів називати птахів за власними іменами людей; мотивація назв неясна. — Булаховський Семас. етюд. 55. — Див. ще **Іван**.

івасі (іхт.) «промислова риба з родини оселедцевих; тихоокеанська сардина, Sardinella melanostica»; — р. *івасі*, бр. *івасі*; — через посередництво російської мови запозичено з японської, в якій відповідне слово означає дрібну сардину. — Шанський ЭСРЯ II 7, 5; КЭСРЯ 168.

Івашко «дротик, на який надівають шпульку в прядці» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [рашка] «тс.», зближенням з *Івашко* (варіант імені *Іван*).

Івер «зарубка на дереві», [івер] «тс.», [іверень] «тріска, відрубана впоперек дерева; грудка землі з-під копит коня»; — р. [іверень] «тріска», п. wióg, [iwer], ч. [iver, jivera], слц. íver, полаб. jéver, болг. *івер*, м. *ивер*, *иверка*, схв. *івѣр*, *ивѣрак*, слн. ivér «тс.»; — очевидно, псл. *verъ від *verti «вертати» (про стружку, що скручується); реконструюється також (Трубачев Этимология 1970, 18—20; Petersson BSl. Wortst. 52) псл. *jъverъ, у якому початкове *jъ- вважається префіксальним елементом, пов'язаним з *jъz- «із-, ви-»; не обґрунтованим є зіставлення (Machek ESJС 213) з ч. [iskat'] «розколювати». — Фасмер II 114; Преобр. I 263; Brückner 623; БЕР II 4; Skok I 738; Bezlaј ESSJ I 214; Bern. I 439; Mikl. EW 97. — Пор. **верій**, **верніна**, **віверні**.

Івілґа (бот.) «омела біла, Viscum album L.» Г, Мак, [івілґа] «тс.» тж; — неясне.

Івѡлга, *ивіль*, *ивільґа*, *ивѡва*, *івовґа*, *івол*, *ивола*, *ивѡлга*, *ивѡла* — див. **вільґа²**.

[igí] (виг.) «тьху», [igíj, igí, igigí, gíj Ж, игíj Ж] «тс.»; — п. [ihí] (з укр.), ч. ihí (вигук подиву), ihу, слц. íha, íha, íhaj, íháj «тс.»; — неясне; можливо, утворилося шляхом подвоєння вигуку *gi* (*gi, gíкати*) з наступним спрощенням першої частини (*gi > i*). — Machek ESJČ 213. — Див. ще **гій**.

[igíné] (вигук у гуцулів для зупинення і повернення коней); — неясне.

Гнат, *Гнатій*, *Гнась*, *Гнашко* — див. **Гнат**.

ігнорувати; — р. *игнорировать*, бр. *игнаравать*, п. вл. *ignogowac*, ч. *ignogovati*, слц. *ignogovat'*, болг. *игнорирам*, м. *игнорира*, схв. *игнорисати*, слн. *ignogirati*; — запозичення з латинської мови; лат. *ignōre* «не знаю, не визнаю» утворене з заперечної частки *i-* та основи *gnōr-*, пов'язаної з прикметником *gnarus* «обізнаний», дієсловом *gnōscō* «знаю, довідаюся, вивчаю», спорідненими з гр. *γνῶσκω* «пізнаю», дінд. *jñātāḥ* «знаючий», псл. *znati*, укр. *знати*. — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 6—7; Walde—Hofm. I 613—614, II 176—177. — Див. ще **знати**. — Пор. **Гнат**, **діагноз**, **прогноз**.

іго «ярмо, неволя»; — р. др. *igo*; — через російське посередництво запозичено з старослов'янської мови; стсл. *иго*, як і болг. м. *igo*, схв. *igo*, слн. *igó*, п. *igo*, [jigo, jugo], ч. *jho*, полаб. *jaid'ü*, походить від псл. *igo* < *jъgo < *jъgo; — споріднене з лит. *jūngas* «ярмо», лтс. *jūgs*, гот. *juk*, двн. *juh, joh*, нвн. *Joch*, лат. *jugum*, гр. *ζυγόν*, перс. *juḡ*, вірм. *luc*, хет. *jugaḡ* «тс.», дінд. *jugám* «тс.»; пара; рід, покоління», іе. *iū-go-m, пов'язане з **iēu-g-* «зв'язувати, з'єднувати». — Шанский ЭСРЯ II 7, 7; Фасмер—Трубачев II 115—116; Преобр. I 264; Лопатин ЭИРЯ IV 41; Sławski I 445; Brückner 190; Machek ESJČ 226; Holub—Kop. 153; Holub—Lyer 223; БЕР II 7—8; Skok I 710—711; Bezlaž ESSJ I 208; Bern. I 421—422; Trautmann 109; Fraenkel 196; Walde—Hofm. I 727—728; Pokorny 509—510. — Пор. **гółка**.

іговда, *іговна*, *ігола* — див. **вільга**².

[**ігółка**] (бот.) «грабельки звичайні, *Erodium cicutarium* L'Her.» Мак; — пов'язане з **гółка**; назва зумовлена гол-

коподібною формою носика у плодів рослини. — Нейштадт 363—364. — Див. ще **гółка**.

Ігор; — р. *Игорь*, бр. *Ігар*, др. *Игорь*, *Ин(т)гваръ*, ч. *Igor* (з рос.), слн. *Igor*, цсл. **Игорь**; — запозичено в давньоруську мову з давньоскандинавської (давньоісландської); дісл. *Ingvarr*, *Yngvarr* є складним утворенням з основ *Ing-*, що становить назву давньоісландського бога *Ingwi*, та іменника *varr* «заступник, захисник, оборонець». — Сл. вл. імен 211; Петровский 118; Суперанская 78; Фасмер II 116; Vries AEW 678; Paul Kl. Vpb. 39.

ігра *ігранка*, *іграшка*, *іграшкар*, *ігронько*, *іграль*, *ігровище* — див. **грати**.

ігумен «у православній церкві управитель чоловічого монастиря», *ігуменл*, [ігумен], ст. *игумень* (1627); — р. болг. *игумен*, бр. *ігумен*, др. *игумень*, п. *ihu-men*, слц. *igumen*, м. *игумен*, схв. *игуман*, слн. *iguman*, стсл. *игоумень*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *ἡγούμενος* «проводир, ватажок», пов'язане з *ἡγέομαι* «веду перед, вказую шлях», спорідненим з лат. *sāgio* «висліджую», гот. *sōkjaḡ* «шукати», двн. *suoh-haḡ* «тс.», хет. *sak-* «знайти». — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 7; ССРЛЯ 5, 38; Фасмер II 117; ГСЭ II 284, III 65; Преобр. I 265; Brückner 190; БЕР II 10; Frisk I 621.

[**ід**] «до, к», [*ид, ѓ*] «тс.» Везн; — результат контамінації прийменників *до* і *к*, [*ік*] з однаковим (просторовим) значенням. — Мельничук СМ III 141. — Див. ще **до**¹, **к**.

ідеал, *ідеалізатор*, *ідеалізація*, *ідеалізм*, *ідеаліст*, *ідеалістичний*, *ідеальний*, *ідеалізувати*; — р. болг. м. *идеал*, бр. *идеал*, п. *ideal*, ч. слц. слн. *ideal*, вл. *ideal*, нл. *idealist*, схв. *идеал*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *idéa*, нім. *Ideal* походять від пізньолат. *idealis* «ідеальний», пов'язаного з *idea* «ідея». — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 9; ССРЛЯ 5, 39; БЕР II 12; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 776. — Див. ще **ідея**. — Пор. **історія**.

ідентичний, *ідентифікувати*, *ідентифікація*; — р. *идентичный*, бр. *ідэн-*

тбічны, п. *identyczny*, ч. слц. *identický*, вл. *identiski*, болг. м. *идентичен*, схв. *идентичан*, слн. *identičen*; — запозичення з французької мови; фр. *identique* походить від слат. *identicus*, утвореного від лат. *Idem* «той самий», що складається з компонента *id* «це», спорідненого з гот. *is* «він», псл. *jъ*, укр. *його́*, і підсилювального елемента *-em*. — СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 11; ССРЛЯ 5, 46; Dauzat 412; БЕР II 12; Dauzat 398; Walde—Hofm. I 671, 720; Klein 767. — Див. ще *його́*.

ідеоло́гія, *ідео́лог*, *ідеологі́чний*; — р. болг. *идеология*, бр. *идеалогія*, п. *ideologia*, ч. *ideologie*, слц. *ideológia*, вл. *ideologija*, м. *идеологија*, схв. *идеолдгија*, слн. *ideologija*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *idéologie*, нім. *Ideologie*, англ. *ideology* утворено з основи лат. *idea* «ідея» і компонента *-logie*, пов'язаного з гр. *λόγος* «слово, розум, вчення». — СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; Sl. wyr. obcych 295; БЕР II 12; Dauzat 398; Klein 767. — Див. ще *ідея*, *логіка*.

ідея́; — р. болг. *идея*, бр. *идэя*, п. ч. слц. *idea*, вл. нл. *ideja*, м. схв. *идеја*, слн. *ideja*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Idee*, фр. *idée* походять від лат. *idea*, що відтворює гр. *ιδέα* «вигляд; ідея», пов'язане з *ιδεῖν* «бачити» (аорист), спорідненим з лат. *video* «бачу», псл. *viděti*, укр. *вiдiти*. — СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; ССРЛЯ 5, 50; Фасмер II 117; Деборин ВЯ 1957/4, 40; Преобр. I 265; Brückner 189; Kopaliński 412; Kluge—Mitzka 324; Bloch 374; Dauzat 397; Klein 766; Frisk I 708. — Див. ще *вид*. — Пор. **ідеа́л**, **ідеоло́гія**, **іді́лія**, **ідо́л**, **істо́рія**.

іді́лія, *іді́лік*, *іділі́чний*; — р. *иді́лия*, бр. *иды́лия*, п. *idylla*, ч. слц. вл. *idyla*, болг. *иди́лия*, м. *иди́ла*, схв. *идила*, слн. *idila*; — через німецьке або французьке посередництво (н. *Idyll(e)*, фр. *idylle*) запозичене з латинської мови; лат. *idyllium* походить від гр. *εἰδύλλιον* «малюнок; невелика лірична поема», що є демінутивною формою від *εἶδος* «вид, вигляд». — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 414; БЕР II

13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 768. — Див. ще *вид*. — Пор. **ідея́**.

іди́ш (мова); — р. *идиш*, бр. *идыш*, п. *jidysz*, ч. слц. *jidiš*, схв. *йидиш*, слн. *jidiš*; — слово з мови ідиш (ід. *jidiš*), яке походить від нвн. *jüdisch* «еврейський», пов'язаного з *Jude* «іудей, єврей», що зводиться через лат. *Jūdaeus* і гр. *Ἰουδαῖος* до гебр. *Yehūdhi* «тс». — ССРЛЯ 5, 54; Kluge—Mitzka 333; Klein 829, 1762. — Див. ще *іудей*. — Пор. **жид**, **ю́да**.

іди́ом, *іди́ома*, *ідиоматизм*, *ідиомати́ка*, *ідиоматичний*; — р. болг. *идиом*, *идио́ма*, бр. *идыёма*, п. ч. вл. *idiom*, слц. слн. *idióm*, м. *идиом*, схв. *иди́м*; — запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. *Idiom*, фр. *idiome*); лат. *idiōma* походить від гр. *ἰδιόμα* «властивість, особливість, своєрідність», пов'язаного з *ἴδιος* (<*Fídiος* <*Fhediος), яке зводиться до іє. **swed-* «окремія; бути окремо, нарізно». — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Kopaliński 413; Klein 767; Frisk I 709.

іди́от, *ідиотизм*, *идиотія*, *идиотство*, *идиотичний*; — р. болг. м. *идиот*, бр. *идыёт*, п. *idiota*, ч. слц. вл. *idiot*, схв. *иди́от*, слн. *idiót*; — запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. *Idiot*, фр. *idiot*); лат. *idiōta* «неук, невіглас, профан» походить від гр. *ἰδιώτης* «приватна людина; простак, неук; нездатний до служби (часто з певними фізичними вадами)», пов'язаного з *ἴδιος* «свій, приватний; окремія, особливий», до якого зводиться й укр. *іди́ом*. — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 52; Фасмер II 117; Sławski I 443; Kopaliński 413; БЕР II 13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 767; Walde—Hofm. I 671; Frisk I 709. — Див. ще **іди́ом**.

ідо́л, *ідоля́нин* (заст.) «язичник», *ідолка* Ж, [*ідо́л*, *ідо́льство*, *ідоля́н*, *ідоля́нин*]; — р. болг. м. *идол*, бр. *идал*, др. *идолъ*, п. ч. слц. вл. *idol*, схв. *идол*, слн. *idól*, стсл. *идолъ*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *εἰδωλον* «подоба, образ» зводиться до *ιδεῖν* «бачити» (аорист), спорід-

неного з лат. video «бачу», псл. viděti, укр. *vidіти*. — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 55; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 413; БЕР II 13—14; Frisk I 452. — Див. ще вид, ідея.

ієра́рхія, *ієрархічний*; — р. болг. *иєра́рхия*, бр. *ієра́рхія*, п. слц. *hierarchia*, ч. *hierarchie*, вл. *hierarchija*, м. *хиерархия*, схв. *хијєра́рхија*, слн. *hierarchija*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἱεραρχία* «відомство верховного жерця» походить від *ἱεράρχης* «верховний жрець», утвореного з прикметника *ἱερός* «святий, священний, божественний», ідентичного з *ἰερός* «міцний, сильний, енергійний», що зіставляються з дінд. *iṣirā* «сильний; активний», двн. *ēga* «честь, шана», та іменника *ἀρχός* «начальник, вождь, повелитель», пов'язаного з *ἀρχή* «початок, походження». — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 16; ССРЛЯ 5, 78; Фасмер II 118; Kopaliński 394; Frisk I 712—714; Klein 100, 729. — Див. ще архаїчний.

Ієре́мія — див. **Яре́ма**.

ієрихо́нський (у виразі *ієрихонська труба* (жарт.) про дуже гучний голос), *єрихо́нський* «тс.»; — р. *иєрихо́нский*, *єрихо́нский*, бр. *ієрихо́нскі*, п. *jerichoński*, ч. *jerišský*, схв. *јєрихо́нски*, слн. *jerihónski*, стсл. *икрихо́ньскъ*; — пов'язане з назвою стародавнього міста Ієрихона в пониззі річки Йордану, мури якого, згідно з біблійною легендою, євреї зруйнували трубними звуками. — ССРЛЯ 5, 79; Ушаков I 1136; SJP III 404.

ієро́глиф, *ієрогліфічний*; — р. *иєро́глиф*, бр. *ієро́глиф*, п. *hieroglyph*, ч. слц. *hieroglyf*, вл. *hieroglifa*, болг. *иєрогліф*, м. *хиєрогліф*, схв. *хијєро́глиф*, слн. *hieroglif*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἱερογλυφικός* «ієрогліфічний» є складним утворенням з прикметника *ἱερός* «святий, священний» та іменника *γλῶφῆ* «різьблене зображення», пов'язаного з *γλύφω* «видовбую, вирізую», спорідненим з лат. *glūbo* «обдираю, знімаю шкірку», дісл. *kljūfa* «розрізувати, розщеплювати», двн. *kljovan*, свн. нвн. *klieben* «тс.» — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 17; ССРЛЯ 5, 79; Kopaliński 360, 394; Klein 298, 665, 729; Frisk I 315. — Див. ще ієра́рхія.

із¹ — див. **з¹**.

із² — див. **з²**.

Ізабелла; — р. *Изабелла*, бр. *Изабела*, п. *Izabela* ч. слц. *Izabela*, болг. *Изабела*, слн. *Izabela*; — запозичення з французької мови; фр. *Isabelle* походить від ісп. *Isabel*, яке є результатом видозміни давнішого *Elisabeth* «Єлизавета». — Сл. вл. імен 241; Суперанская 87; Илчев 220; Dauzat Dict. des noms 337. — Див. ще **Єлизавета**.

[ізбáздрати] «украсти» Я; — афективне утворення неясного походження.

[ізбаніти] «збавити, врятувати» Ж; — неясне.

ізві́р, *ізво́р* — див. **зві́р²**.

ізго́й (іст.) «людина, що вийшла з свого колишнього суспільного стану; давньоруський князь, що не мав спадкового права на великокнязівський трон»; — р. *изгой*, бр. *ізгой*, др. *изгой* «тс.», первісне значення — «той, кого вижили з роду»; — утворене з префікса др. *из-* на означення руху зсередини і дієслова *гоити* «живити, влаштовувати, давати притулок», що є каузативом до *жіти*; пояснення як кальки з дісл. *utlagr*, *utlægr* «вигнаний з країни» (Mikl. Lexikon 244; Bern. I 319) малоюмовірне; безпідставне і припущення про зв'язок з гот. *usgauja (Пресняков, Лекции по русской истории I 121). — Шанский ЭСРЯ II 7, 26—27; Фасмер II 121—122; Преобр. I 266. — Див. ще **го́їти**, **з²**.

ізде́бка, *істє́пка* — див. **вістє́пка**.

[іздрагн́ути] «погаснути, дотліти, догоріти» Пі; — неясне.

[ізір(ь)] «тисяча» ДзАтл I, [*ізер(ь)*, *ійзер(ь)*, *ізар(ь)*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *ezer* «тисяча» походить з іранських, зокрема, близьких до аланської мов; аланське *'Ažarion* (особове ім'я), ос. *aerzæ* «безліч» споріднені з перс. *hazār* (*hezār*) «тисяча», дінд. *sa-hásram* «тс.» — Лизанець НЗ УЖДУ 26, 130; Абаев ИЭСОЯ I 186—187; Bárczi 70; MNTESz I 819—820.

[ізкороті́тися] «швидко повернутися» Я; — префіксальне утворення від *короткий* (про витрачений час). — Див. ще **з¹**, **короткий**.

Ізмаї́л, ст. *Исмаилъ* «выслухане божее» (1627); — р. *Измайл*, бр. *Измайл*,

др. *Измаилъ*, ч. *Ismael*, слц. *Izmael*, цсл. **Измаилъ**, **Исмаилъ**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Ἰσμαήλ походить від гебр. *Išmā'ēl* «той, кого чує бог». — Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 119; Фасмер II 122; Суперанская 78; Кореєнұ Průvodce 76; Gesenius 358 b.

[измѣні] «штани» Ж; — очевидно, запозичення з болгарської мови; болг. [измѣни] «спідні штани» пов'язане з [измѣна] «білизна», *изменя* «зміню, поміняю», похідними від *меня* «мінюю», спорідненим з укр. *міняти*. — БЕР II 40. — Див. ще *міняти*.

ізобара, *ізобаричний*; — р. болг. схв. *изобара*, бр. *изабара*, п. ч. слц. вл. *izobara*, слн. *izobága*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isobar*, нім. *Isobare*, фр. *isobare* утворені з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний», етимологічно неясного, і βάρος «вага», пов'язаного з βαρός «важкий». — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 37; ССРЛЯ 5, 221; Sł. wyr. obcych 305; Kopaliński 450; Boisacq 115; Klein 149, 818; Frisk I 221. — Див. ще *барій*.

ізоглоса; — р. *изоглосса*, бр. *изаглоса*, п. ч. слц. *izoglosa*, болг. схв. *изоглоса*, слн. *izoglósa*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. фр. *isoglosses*, нім. *Isoglossen* утворено з основ гр. ἴσος «однаковий» і γλῶσσα «язык; мова», спорідненого з псл. *glogъ* «глід», укр. *глід*. — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 38—39; ССРЛЯ 5, 231; Sł. wyr. obcych 306; Boisacq 152; Frisk I 315—316. — Див. ще *глід*, *ізобара*.

ізолювати, *ізолятор*, *ізоляціонізм*, *ізоляціоніст*, *ізоляція*, *ізолювальний*; — р. *изолировать*, бр. *изалявѣць*, п. вл. *izolować*, ч. *izolovat*, слц. *izolovat'*, нл. *izolowaś*, болг. *изолірмам*, м. *изоліра*, схв. *изолірати*, слн. *izolirati*; — запозичення з французької мови; фр. *isoler* «відділяти, відокремлювати» через іт. *isolare* «ізолювати», *isola* «острів» зводиться до лат. *Insula* «тс.», походження якого непевне; можливо, утворилося з словосполучення *in salō «той, що в морі». — СІС 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 39; Kopaliński 450; БЕР II 45; Dauzat

415; Bloch 394; Klein 818; Walde—Hofm. I 707—708.

ізомер, *ізомеризація*, *ізомерія*, *ізомерний*; — р. болг. *изомер*, бр. *изамер*, ч. слц. *izomer*, схв. *изомерија*, слн. *izomêr*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isomer*, фр. *isomère*, очевидно, походять від н. *Isomér(e)*, *Isomérite*, *isomérisch*, утворених шведським хіміком Дж. Я. Берцеліусом від гр. ἰσομερής «який складається з однакових частин», складного слова, утвореного з прикметника ἴσος «однаковий, тотожний» та іменника μέρος «частина, частка», спорідненого з лат. *mereo* «заробляю, заслуговую, досягаю». — СІС 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 41; Kopaliński 450; Boisacq 621; Frisk II 196—197, 212; Klein 818—819. — Див. ще *ізобара*.

ізотерма, *ізотермічний*; — р. болг. *изотерма*, бр. *изатерма*, п. ч. слц. вл. *izoterma*, схв. *изотерме* (мн.), слн. *izotêrma*; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isotherm*, н. *Isotherme*, фр. *isothermes* (мн.) утворені з основ гр. ἴσος «тотожний, однаковий» і θερμη «тепло, жар». — СІС 273; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; ССРЛЯ 5, 239; Sł. wyr. obcych 320; Klein 819. — Див. ще *ізобара*, **термо-**. — Пор. **термос**, **термометр**.

ізотоп; — р. болг. *изотоп*, бр. *изатоп*, п. ч. слц. вл. *izotop*, схв. *изотопи*, слн. *izotóp*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Isotope*, фр. *isotope* походять, мабуть, від англ. *isotope*, утвореного в 1913 р. англійським хіміком Ф. Содді з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний» і τόπος «місце», яке загальноприйнятої етимології не має. — СІС 273; ССРЛЯ 5, 239; Sł. wyr. obcych 320; Klein 819; Frisk II 911; Boisacq 975—976. — Див. ще *ізобара*. — Пор. **топографія**, **топоніміка**.

іспотинька — див. **спотиньга**.

[іспреждá] «здавна; спокон» Я; — похідне утворення від [преж] «перед» Ж, [*прежде] «раніше». — Див. ще **преж**.

[ізока́тити] «натопити, змусити стекти» (про сало) Я (текст ілюстрації значення «натопити» не підтверджує); — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *текті*, *потік*; *можливий*, *проте*,

зв'язок з тур. *tok* «ситий, насичений» або *tokaṣ* «довбенька, валик».

ізумруд «смарагд», *ізумрудний*, [ізумрудний]; — р. *изумруд*, ст. *изумрутъ* (1462 р.), бр. *изумруд*, др. *изумрудъ*, болг. *изумруд*, [ізумруд, зюмруд], схв. [зюмрут, зюмрут]; — запозичення з турецької мови; тур. *zümürüt* «смарагд» походить від перс.-ар. *zumurrud* «тс.», що виводиться з гр. *σμάραγδος*, до якого зводиться й укр. *смарáгд*; початкове *із-* розвинулося, мабуть, внаслідок сприйняття початкового з як афікса. — СІС 274; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; Фасмер II 123—124; ГСЭ 65—66; Преобр. I 266; БЕР I 670, II 57; Mikl. TEI 2, 190; Räsänen Versuch 533. — Див. ще **смарáгд**.

ізіум, *ізіумина*, *ізіуминка*; — р. *изіум*; — запозичення з тюркських мов, найімовірніше, з турецької; тур. *üzüm* «виноград» споріднене з аз. чаг. *üzüm*, крим.-тат. *jüzüm*, уйг. *özüm* «тс.», монг. *uzum* (*үзүм*) «смородина, виноград; ізіум». — Шанский ЭСРЯ II 7, 45—46; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимобог. 51; Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Bern. I 441; Mikl. TEI 2, 183; Севортян 625; Räsänen Versuch 214

Ізяслав; — р. *Изяслав*, бр. *Изяслау*, др. *Изяславъ*; — давньоруське особове ім'я, утворене з основ дієслова *ізяти* «взяти», похідного від *яти* «брати», та іменника *слава*. — Петровский 120; Суперанская 78. — Див. ще **слава**, **яти**.

ійдн (виг.) «он; дивись», [йон] «тс.» Ж; — складне утворення з вигуку *і* або давньої основи вказівного займенника, збереженої в сполучнику *і*, та частки *он* (див.).

ік — див. **к**.

ікавка (бот.) «гикавка сіра, *Vertigo incana* (L.) D. S.» Мак, *гікавка* «тс.»; — р. *икотник* «тс.; [трава, якою лікуються від нервового захворювання — гикавки]», бр. [укотник]; — пов'язане з *ікати*, *гікати* (див.).

ікати, [ікатися] Г, Ж, [ікавка], *ікавка*, [іківка, ікавка] Пі; — р. *икать*, бр. *икаць*, п. [ikać], ч. *ikati*, *hukati*, вл. *hikać*, нл. *hukać*, болг. *икам*, м. *ика*, схв. *йцати*, слн. *ikati*; — звуконаслідувальне утворення, що, можливо,

виникло незалежно в кожній мові; пор. також фр. *hoquet* «гикавка», англ. *hickup*, *hickugh*, вал. *hicket*, брет. *hoc*, *hic* «тс.», нім. [hicken] «гикати» такого ж походження; пов'язування з стсл. **ичати** «стогнати» (Skok I 705; Matzenauer IF 3, 83—84) непереконливе; немає достатніх підстав пов'язувати *і* з див. *jēhap* «говорити», кимр. *iaith* «мова» (Stokes 223). — Шанский ЭСРЯ II 7, 46; Фасмер II 124—125; Преобр. I 267; Горяев 122; Machek ESJČ 226; БЕР II 62; Bezlaž ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 215—216. — Див. ще **гікати**.

ікло, [ікло, кло (мн. *кла* Ж, *Вел*, *клова* Ж)], [иклань] «людина з великими або нерівними зубами» Па, [клак] «ікло (свиняче)», [клевак] «тс.»; кирка для розбивання глини», [клив] «тс.» Ж, [кливак] «ікло», [кловак, кол *Вел*Г, *ков* Ж (мн. *кли* *Вел*), *колак*] «тс.», *ікластий*, [икластий] «зубатий» Па, [кловіий] (у сполученні *к. зуб* «ікло»); — р. [іклы, клы], *клык*, бр. *ікол*, др. *кль* «ікла», п. *kieł* «ікло», [kło], ч. слц. *kel*, нл. *keł* «тс.», полаб. *klāj* «ікла», схв. [kàljac] «зуб коня, по якому визначають його вік», слн. [kèl] «ікло»; — псл. *кълъ «ікло», *кълъо «тс.», пов'язані чергуванням голосних з *kòlti «колоти»; пор. той самий ступінь вокалізму у споріднених лит. *kùlti* «молотити, стукати, бити», лтс. *kułt* «тс.»; приставне *і* виникло на східнослов'янському ґрунті після занепаду редукованого **ъ**. — Фасмер II 125, 255—256; Булаховський Вибр. праці III 420; Sławski II 142—143; Brückner 227; Machek ESJČ 248; Bern. I 660—661; Mikl. EW 154; Trautmann 114; Pokorny 546. — Див. ще **колти**. — Пор. **кілець**.

ікона, [іконник] «майстер, що малює ікони» Я, [окона], *іконний*, [подіконник] Л; — р. др. болг. *икона*, бр. *ікона*, п. ч. слц. вл. *ікопа*, м. *икона*, схв. *йкона*, слн. *ікопа*, стсл. **икона**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з середньогрецької разом з прийняттям християнства; сгр. *εἰκόνα* «ікона» походить від гр. *εἰκών* «зображення, образ, подоба», пов'язаного з *εἶμινα* (<*Fé-Foix-α) «бути схожим» (перфект), яке надійних відповідників не має. — ССРЛЯ 5, 276:

Фасмер II 125; ГСЭ 66; Преобр. I 267—268; Горяев 122; БЕР II 62; Skok I 713; Frisk I 454—455, 530.

іконографія «вивчення зображень певної особи, сюжету в живописі, скульптурі; строгі правила зображення певного сюжету чи особи», *іконографічний*;— р. болг. *иконография*, бр. *іканаграфия*, п. слц. *ikonografia*, ч. *ikonografie*, схв. *иконографија*, слн. *ikonografija*;— запозичення з французької мови; фр. *icographie* утворено з основ гр. *εἰκών* «образ» і *γράφω* «пишу».— Шанский ЭСРЯ II 7, 47; Dauzat 397.— Див. ще **графіка**, **ікона**.

іконостас, [*канастас*, *каністас*];— р. болг. *иконостас*, бр. *іканастас*, п. ч. слц. *ikonostas*, м. *иконостас*, схв. *икондстас*, слн. *ikonostas*, стсл. *иконостасъ*;— запозичене через церковнослов'янську мову з середньогрецької; сгр. *εἰκονοστάς* <*εἰκονοστάσι(ον)* утворене з основ іменників *εἰκόνα*, до якого зводиться укр. *ікона*, і *στάσις* «місце стояння», пов'язаного з гр. *ἵστημι* «стою», спорідненим з псл. *stati*, укр. *стати*.— ССРЛЯ 5, 279; Фасмер II 125; Преобр. I 267—268; ГСЭ 66; Горяев 122; РЧДБЕ 270; Boisacq 902.— Див. ще **ікона**, **стати**.

ікра¹, *ікорниця*, [*екрачка*] «риба з ікрою» ВеНЗн, [*ікрénка* ВеНЗн, *ікрják* Ж, *ікрánка*, *ікрéць*, *ікрóвиця*], *ікрjánик*, [*ікрjánка* Я] «тс.», [*ікрínка*] «ячко комахи» Ж, [*ікриця*] «ікра» Ж, *ікрíна*, [*ікрíця*] «ікра», [*ікрістий*, *ікрjánий*] Ж, [*ікрáтий*], *ікрістий*, *ікрjánий*;— р. *ікра*, бр. *ікра*, др. *ікра*, п. слц. *ikra*, ч. *jikra*, вл. *jikra*, *jik(r)po*, *jejk*, нл. *jejk*, полаб. *jǎkgr*, болг. м. *ікра*, схв. *ікра*, слн. *ikra*, стсл. *икра*;— псл. *jьkra;— споріднене з лит. *ikras*, *ikrai* «ікра», лтс. *ikri*, *ikra* «тс.», ірл. *iuchair* і далі, можливо, з назвами печінки лит. *jāknos*, [*ēknos*, *āknos*], лтс. *aknas*, *aknis*, лат. *iesur*, ав. *yākarə*, дінд. *yákr̥t*, хоч деякі дослідники (Trautmann 106) розглядають ці групи лексики окремо.— Шанский ЭСРЯ II 7, 47—48; Фасмер II 125; Преобр. I 268; Sławski I 447; Machek ESJC 226; БЕР II 63; Skok I 713; Bezlaј ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 217—220; Bern. I 423—424; Fraenkel 183.

[*ікра*²] «вим'я; литка ВеНЗн», [*ікра*]

«тс.» ВеУг, [*ікра́ня*] (назва вівці) Доп. Ужду IV, [*ікрістий*] «з повним вим'ям»;— р. болг. діал. *ікра* «литка», п. [*ikra*], слц. [*ikra*, *ikro*], слн. [*ikro*] «тс.»;— псл. *jьkra, *jьkro;— споріднене з лит. [*ikrai*] «литки», лтс. *ikri*, прус. уссгоу «тс.» і, можливо, з ірл. *ogsa* «литка»; очевидно, пов'язане з *ікра*¹; щодо зв'язку значень пор. гол. *kuit* «литка; риб'яча ікра».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 125—126; Преобр. I 268; Sławski I 447—448; Brückner 190; Machek ESJC 226—227; БЕР II 63; ЭССЯ 8, 217—220; Топоров III 36—37.

[*ил*] «глина; мул» Ж, [*илáк*] «сланцювата глина» Ж, [*иловіна*] «суглинок», [*илják*] (ент.) «намульна муха» Ж, [*илjánка*] (ент.) «вислокрилка, Sialis» Ж, [*іловáтка*] «глина, глинозем» ВеБ, [*ілувáтий*, *іловáтий*] «мулистий» Ж;— р. болг. *ил* «мул», бр. *іл*, др. *илъ*, п. *il*, [*jił*, *jeł*], ч. *jil*, слц. *il* «тс.», схв. *іловача* «глина», слн. *il*, стсл. *илъ*;— псл. *ilъ*;— споріднене з лтс. *īls* «дуже темний», гр. *ἰλῶς* «мул, багно, гуща», *εἰλό* «дуже темний, чорний».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 126; Sławski I 449—450; Machek ESJC 227; БЕР II 64; Skok I 714; Bezlaј ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 221—222; Bern. I 424; Trautmann 103.

Іларій, *Гіларій*, *Іларія*, ст. *Іларій* «веселий» (1627);— р. *Иларий*, бр. *Іларый*, п. *Hilary*, ч. *Hilarius*, слц. *Hilár*, *Hilária*, слн. *Hilarij*, стсл. *Илариин*;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Ἰλαρίος* походить від *ἰλαρός* «веселий, радісний», можливо, спорідненого з лат. *sōlor* «втішаю, полегшую», гот. *sels* «добрий, придатний», днв. *sālig* «блаженний, щасливий».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 120; Корещпý Ргúvodse 71; Frisk I 720—722.— Пор. **Іларіон**.

Іларіон, *Ларіон*, [*Ларивон*, *Ларивін*, *Ларівон* Ж, *Ларійон*, *Лáрко* Ж], ст. *Ларіонъ* «тихостень, тихомирень, сладохъ норовомъ» (1627);— р. *Иларион*, бр. *Іларьён*, др. *Иларионъ*, болг. *Иларіон*, стсл. *Иларионъ*;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Ἰλαρίων* походить від *ἰλαρία* «веселощі, веселість»,

пов'язаного з ἰλαρός «веселий, радісний». — Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровський 120; Суперанская 78. — Див. ще **Іларій**.

ілем, *илем* — див. **ільм**.

[илець] (бот.) «польовий хвощ, *Equisetum arvense* L.», [ильцѣ] «тс.» Ж; — пов'язане з [іль] «ялина»; назва зумовлена зовнішнім виглядом польового хвоща, який нагадує хвойне дерево в мініатюрі; пор. [сосонка] «польовий хвощ», р. [сосенка] «тс.», [ѣлка] «хвощ лісовий, *Equisetum silvaticum* L.», бр. [ѣльнік] «хвощ багновий, *Equisetum limosum* L.», [яленец, елачка, сасонка] «тс.». — Попов 259. — Див. ще **іль**, **яліна**.

Іліан, р. ст. *Илиан*, бр. *Іліян*, болг. *Илиян*; — запозичення з латинської мови; лат. *Aelianus* є прикметниковою формою від *Aelius* «Елій» (назва римського плебейського роду) і відповідає гр. Αἰλιανός «Еліан», пов'язаному з ἥλιος «сонце, ясність», ἡέλιος, дор. ἄέλιος «тс.». — Сл. вл. імен 211; Петровський 120; Constantinescu 78—79; Frisk I 631. — Див. ще **гелій**.

Іліодор, ст. *Илиодоръ* «с(о)лн(е)чний даръ» (1627); — р. *Илиодор*, *Лиодор*, бр. *Іліядор*, слц. *Heliodor*; — запозичення з грецької мови; гр. Ἡλιόδωρος утворене з основ іменників ἥλιος «сонце» і δῶρον «дар, подарунок», спорідненого з псл. *darъ*, укр. *дар*. — Беринда 209; Петровський 121; Constantinescu 79. — Див. ще **гелій**.

Ілля, [Илия], *Ількó*, [Иляш, Илюсь, Илюха Я], ст. *Илий*, *Елія* (1627); — р. *Илья*, ст. *Илия*, бр. *Ілья*, *Ільяш*, др. *Илия*, п. *Eljasz*, ч. слц. *Eliáš*, ст. *Heliáš*, болг. *Илия*, м. *Илија*, [Илко], схв. *Илија*, слн. *Elija*, стел **Илиа**, **Блїа**, **Ивлиа**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰλλίас походить від гебр. 'Eliāhū (із складання форм *elohim* і *Jahve*) (букв.) «сила божа» або ж «мій бог Єгова». — Сл. вл. імен 211; Беринда 208; Фасмер II 128; Петровський 121; Kopečný Průvodce 60; Илчев 221; Constantinescu 79.

[ільбом] «жердина для дій на паромі» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *ільм* «в'яз» (пор. [льом] «тс.»).

ілюзія, *ілюзіонізм*, *ілюзіоніст*, *ілюзіійний*, *ілюзійний*; — р. *иллюзия*, бр. *ілюзія*, п. *iluzja*, ч. *iluze*, слц. *ilúzia*, вл. нл. *iluzija*, болг. *илюзия*, м. *илузија*, схв. *їлїзија*, слн. *iluzija*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *illusion* «омана, міраж», нім. *Illusion* «тс.» походять від лат. *illūsiō* «жарт, висміяння, іронія, обман», пов'язаного з *illūdo* «граюсь, насміхаюсь, обманюю», утвореним за допомогою префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» від дієслова *lūdo* «граю (в щось); танцюю; насміхаюсь», спорідненого з гр. λίζεῖ «грає, танцює», λουδορέω «ганьблю, лаю». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 49—50; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 285; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Klein 771; Walde—Hofm. I 829. — Див. ще **інвентар**.

ілюмінація, *ілюмінатор*, *ілюмінаційний*, *ілюмінувати*; — р. *иллюминация*, бр. *ілюмінацыя*, п. *iluminacja*, ч. *iluminace*, слц. *iluminacija*, вл. нл. *iluminacija*, болг. *иллюминация*, м. схв. *илуминација*, слн. *iluminacija*; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво польської; фр. *illumination* «освітлення» походить від пізньолат. *illūminatio* «тс.», пов'язаного з *illūmīno* «освітлюю, осяюю», утвореним з префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» і дієслова *lūmīno* «освітлюю», похідного від *lūmen* «світло», пов'язаного з *lux* «тс.», *lucēo* «свічуся». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 50—51; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 286; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 832. — Див. ще **інвентар**, **ілюстрація**.

ілюстрація, *ілюстратор*, *ілюстративний*, *ілюстраційний*, *ілюструвати*; — р. *иллюстрация*, бр. *ілюстрацыя*, п. *ilustracja*, ч. *ilustrace*, слц. *ilustracija*, вл. нл. *ilustracija*, болг. *иллюстрация*, м. схв. *илустрация*, слн. *ilustracija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Illustration* «ілюстрація, зображення», фр. *illustration* «тс.; знаменитість, слава» походять від лат. *illūstratio* «роз'яснення, унаочнення, зрине представлення», пов'язаного з дієсловом *illūstro* «освітлюю», утвореним з префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» і дієслова *lūstro* «освітлюю, очищаю», пов'язаного

з luceo «свічусь, яснію», lux «світло», спорідненими з гр. *λευκός* «блискучий, білий», псл. *люсь* «промінь», укр. *лúчи-ти* «цілити». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 51—52; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 288; Koraliński 417, Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 823—824, 839—840. — Див. ще інвентар, лúчити. — Пор. ілюмінація, лóстра.

Іля — див. Олена.

ільм (бот.) «в'яз шорсткий, *Ulmus scabra* Mill. (*U. montana* With.)», *ільма*, [*ілем*, *ільмак*, *ільміна*, *ільм'як*, *ільняк*, *ильм* Ж, *ильма* Мак] «тс.», [*илем*] «тс.; берест, *Ulmus campestris* L.» Мак, [*илим*] «берест; в'яз гладенький, *Ulmus pedunculata* Tong.» Мак, [*ильмак*] «в'яз наростовий, *Ulmus suberosa* Ehrh.» Мак, [*льом*] «в'яз» Ж; — р. *ильм*, бр. *лём*, др. *илемъ*, *ильмъ*, п. *ilm*, *ilma*, ст. *ilem*, ч. *jilm*, ст. *jilem*, нл. *lom*, полаб. *jelm*, слн. [*lim*]; — псл. *jьlтъ; — споріднене з лат. *ulmus* «в'яз», днв. *elme*, *elm*, *ilme*, свн. *ilme*, дісл. *almr*, англ. *elm*; виводиться від іе. **цел-* «рвати» (ЭССЯ 8, 222—223); існує думка про запозичення з свн. *ilme*, *ilmraut* «в'яз» (Вегп. I 424—425; Moszyński PZJP 288; JP 37, 1957). — Нейштадт 198; Шанский ЭСРЯ II 7, 52; Фасмер—Трубачев II 126—127; Ильинский Slavia 2, 260; Machek Jm. rostl. 90; Mikl. EW 95; Klein 510.

[*ільтйця*] «оголена від вовни овеча шкура; кант з оголеної овечої шкури навколо кожуха внизу; кант, що вишивається між двома кусками шкіри або тканини», [*ільтиці*] «клинці в сорочці під пахвами» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*ластовіця*] «кусок тканини, що вставляється в одязі під пахвою», [*ластівка*, *ластка*] «тс.».

[*ільще*] «блукаючий вогник; (ент.) світлячок, *Lampyris postilusa*» Ж, [*ильщя́*] «тс.» Пі, [*льще*] «відблискуюче світло» Ж; — псл. *lystje (або *lystja), пов'язане з *lystь* «обман, хитрощі, лестощі»; назва зумовлена тим, що блукаючий вогник уночі може збити з дороги. — Див. ще лест.

[*ільщиця*] (зоол.) «гігантська пірозом, *Rugosoma giganteum*» Ж; — похідне утворення від [*ільще*] «блукаючий вогник, світлячок»; назва зумовлена

тим, що пірозоми (колоніальні форми асцидій, які плавають у морській воді) вночі можуть світитися. — БСЭ 33, 78.

[*імáти*] «брати; ловити, хапати», [*иміти*, *имáти* Ж, *иміти* Ж, *иймáти* Ж, *імáти* Ба] «тс.», [*імáтися*] «братися; ловитися; загорятися, займатися», [*имáтися*, *имітися*] «тс.», [*іманка*] «ловіння», [*имáчка*] «призов, набір» Ж, [*імець*] «хват, ловкач», [*імка*] «чаплія» Л, [*йомка*] «тс.» Л, [*імки*] «рогач» До, *імкість*, *імність*, *імкий*, [*імкий*] «хваткий; спритний», *імкісний*, *імний*, *імнісний*, [*імкий*] «хваткий, спритний», *виймáти*, *виймка*, *виймок* «виняток», *виймчастий*, *виймáльний*, [*вінаєм* Ж, *винаємник* Ж], *відіймáти*, *віднімáти*, *діймáти*, *доймáти*, [*зимáти*] «хапати» Ж, *займáти* «чипати; захоплювати; цікавити; заганяти, проганяти», [*займіти*], *займáтися* «робити; вивчати; приділяти увагу; загорятися; починати світити», [*займітися*] «загорітися», [*зіймка*] «займанщина», *зійманка*, *займанщина*, *зіймань* «тс.», [*займа́*] «застава» Ж, [*займан*] «займання», [*зійми*] «позичання» Ж, [*зійміна*] «займанщина», *зіймище* «тс.», [*зійминка*] «плата пастухам натурою» Я, [*зіймиско*] «натовп» Ж, [*зіймит*] «город за селом, підмет» Мо, [*зіймот*] «затримання худобини, виявленої в потраві» Я, *здіймáти*, [*здійміти*], [*здойміти*] «зняти», [*здойма*] «гачок для ловіння риби взимку неводом», *наймáти*, [*найміти*] Ж, *наймитувáти*, *найми́кувáти*, [*наімець*] «найманний робітник», *наі́мник* (заст.) «тс.; той, хто служив у найманій армії», [*наі́манка*] «найми», *наі́манець*, *наймáч*, *наі́ми*, *наі́мит*, *наі́митство*, [*наі́миття*] «прислуга, наймити», *наймитчá*, *наймитчійк*, [*наі́миця*] «найми; плата за найми», *наі́ми́чка*, *наі́ом*, [*наі́омець*] «наймач; (заст.) підставний рекрут», [*наі́мний* Ж, *наі́мничий* Ж], *наі́омний*, *навпері́ми*, *обіймáти*, [*обійміти*], *обнімáти*, *об'ім*, *обійми*, [*обіймище*] «обхват», *обнімка*, *об'емистий*, *об'емний*, *переймáти*, [*перейміти*], *переймáтися* «проникатися; [перериватися]», [*перейма*] «переймання того, що пливе по річці; винагорода за повернення перейнятого; зупинка жєниха; потуги у породіллі», [*переймець*]

«переймання того, що пливе по річці», [перейми] «болісні скорочення м'язів у породіллі», [переймом] «з перервами», перенайм, піймати, піймач «ловець», [піймиця] «учасники весілля, що йдуть від молодого за молодою», підіймати, піднімати, підіймач, підйом, підйомка, підйомник, підйомні, підйома, підіймальний, піднімальний, підйомний, піднаймати, піднаймач, піднайом, [поёмщина] «збір за дозвіл на одруження» Нед, приймати, [прийміти], прийматися, [приймітися], прийма «п'ята з шести великих струн бандури», приймач, [приймаха] «приймак», приймальник, приймальня, [прийманка] «борошно для шліхти» Нед, приймач, прийми, [приймит] «приймак», [приймиця] «на-речена» Нед, приймочка (бот.), прийом, приємний, приймальний, прийомний, проймати, пройома «виріз; отвір», [проёмчистий] «пронизливий» Нед, [проймавий] «тс.» Нед, роздімати, рознімати, [розиматися] «помиритися» Нед, [роз'ём] «перемир'я» Нед, [роз'ёмник] «мировий суддя; посередник» Нед, розёмний, спіймати, упіймати; — р. заст. діал. *имать* «брати, хапати, ловити», бр. [ёмкй] «зручний», др. *имати* «брати», п. заст. *имаѣ* «хапати, брати», ч. *jímati* «ловити, хапати», слц. *jímat'* «тс.», вл. *jímaѣ* «хапати, брати», болг. *ёмна* «підхоплю, схоплю», схв. *jemати* «збирати виноград», слн. *jemáti* «брати»; — псл. *imati* «брати», ітератив до *jeŕti* (<*jьmti <*jьm-) «тс.»; — споріднене з лит. *imti* «брати», лтс. *jeĩt*, лат. *emo*, *emere* «тс.», ірл. *aig-ema* «підхопити»; іе. *em- «брати». — Фасмер I 311, II 19, 128; Sławski I 450—451; Machek ESJČ 231; БЕР I 494—495; Skok I 716; Bezlaž ESSJ I 226, 229—230; ЭССЯ 8, 224—225; Bern. I 264—265; Trautmann 103—104; Топоров II 47—49; Роконпу 310—311. — Див. ще *яти*. — Пор. *мати*².

імбір «тропічна рослина з кореневищем, багатим на ефірні олії», [имбёр, инбір, инбір Ж, имбёр, вамберець, ванбёрёць] «тс.», [инбирівка] «настій з імбиру»; — р. *имбірь*, *инбірь*, бр. *імбір*, ст. *имберъ* (1498), п. *imbier*, [imber], ст. *inbir*, *ingbier*, слц. *d'umbier*, вл. *jumbjer*, схв. *humbēr*, слн. *ingver*; —

запозичено (частково через польське посередництво) з німецької мови; нвн. *Imber*, *Ingwer* «імбір» (свн. *ingewer*, *ingebër*, *imbër*, двн. *gingiber(o)*) походить від сгр. *ζιγγίβερις* «тс.», яке зводиться до праkrit. *singabera*, дінд. *śṅgavēgam* «свіжий імбір», початково «рогоподібний» (за формою кореня одного з видів рослини), утвореного із *śṅgam* «ріг» і *vegam* «тіло, форма». — Булаховський Нариси 117; Критенко Мовозн. 1973/2, 29; Гумецькая Пробл. ист. и диал. 115; СІС 275; Фасмер II 129; Преобр. I 271; Richhardt 57; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski I 145; Sł. wyr. obcych 298; Brückner 190; Bern. I 259; Kluge—Mitzka 326.

[**імбрик**] «чайник» Пі, [имбрічок] «тс.» Ж; — бр. *имбрычак*, п. *imbryk* «посуд для варіння кави, молока», [ibryk], слц. *ibrik*, *ibryk*, болг. *ибрик*, м. *ибрик* «тс.», схв. *ибрик*, *имбрик* «гличик для води»; — запозичене через польське посередництво з турецької мови; тур. *ibrik* «гличик для води, посуд для кави» походить від ар. *ibrik* «тс.» — Richhardt 57; Sławski I 452; Brückner 190; Karłowicz SWO 223; Sł. wyr. obcych 298; Machek ESJCS 167; Matzenauer LF 8, 9; Bern. I 419; Lokotsch 71.

[**імелá**] (бот.) «омела біла, *Viscum album L.*», [имéла Ж, імена ВеБ] «тс.»; — др. *имела* «приманка для птахів», п. *jemioła* «омела», ст. *jemioł*, *jemioło*, *jemiało*, *miele*, ч. *jemelí*, [jemell], ст. *jemelé*, слц. *imelo*, вл. *jemjel*, *jemjelina*, нл. *jemjelica*, [jemjoł, jemjelina], болг. *имел*, *имело*, м. *имела*, схв. *имела*, *мéла*, слн. [melje, méla, iméla], стсл. **ИМЕЛА** «тс.», **ИМЕЛЬНИКЪ** «птахолов»; — псл. *(j)emela, пов'язане чергуванням голосних з omela (укр. *омéла*); — споріднене з лит. [emalas], прус. emelno «тс.»; пов'язують з псл. *jeŕti, *jьmъ, (укр. *яти*), зважаючи на те, що ягода й кора рослини здавна використовуються для виготовлення пташиного клею (для ловіння птахів). — Фасмер III 139; Преобр. I 649; Sławski I 559—560; БЕР II 71—72; Skok I 718; ЭССЯ 6, 26—27; Топоров II 26—28; Fraenkel 9. — Див. ще *імáти*, *яти*. — Пор. *омéла*.

імітація, *імітатор*, *імітаційний*, *імітувати*; — р. болг. *имитация*, бр. *імітацыя*, п. *imitacja*, ч. *imitace*, слц. *imitácia*, вл. нл. *imitacija*, м. схв. *имитация*, слн. *імітаціја*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *imitation*, нім. *Imitation* походять від лат. *imitatio* «наслідування, переймання», пов'язаного з дієсловом *imitor* «наслідую, відтворюю», спорідненим з *imāgo* «образ», *aemulus* «суперник», етимологічно не зовсім ясними. — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 54—55; ССРЛЯ 5, 301; Kopaliński 418; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 17, 680.

[іміти] «мати», **[іміти, міти]** «тс.» Ж, **[іміне]** «добро, майно, худоба» Ж, **[іміне]** «тс.» Ж, **[імоці]** «добро, маєність» Ж; — р. *иметь*, *имёю*, ст. *имамь*, бр. *мець* (з п.?), др. *имѣти*, *имамъ*, *имѣю*, п. *mieć*, ст. *imieć*, *ітам*, ч. *míti*, *там*, ст. *jmieti*, *mieti*, *jтам*, слн. *iméti*, *imám*, стсл. **имѣти**, **имамь**, **имѣж**; — псл. **jъmēti*, **jъmāth* «мати», дієслово на означення стану, паралельне до первинної форми із значенням дії **jъmati* (**jēti*) «хапати, брати»; зв'язок значень, як у лит. *tūrėti* «мати, тримати» — *tvėrti* «хапати»; пор. ірл. *gaibim* «беру, хапаю; отримую, маю» — лат. *habeo* «тримаю, маю» або гот. *haban* «мати», днв. *habēn*, нім. *haben* «тс.» — лат. *cario* «хапаю, беру» (Ernout—Meillet 422). — ЭССЯ 8, 226—227. — Див. ще **імати**, **јати**. — Пор. **мати**².

імла́, *імлістий* — див. **мла**.

іміграція, *імігрант*, *іміграційний*, *імігрувати*; — р. *иммиграция*, бр. *іміграцыя*, п. *imigracja*, ч. *imigrace*, слц. *imigrácia*, болг. *имиграция*, м. схв. *имиграция*, слн. *іміграціја*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *immigration* «переселення», нім. *Immigration* походять від лат. *immigratio*, пов'язаного з дієсловом *immigro* «вселяюся, в'їжджаю, проникаю», утвореним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *migro* «переходжу, переїжджаю, переселяюся». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 55—56; ССРЛЯ 5, 303; Kopaliński 418; Dauzat 400; Bloch 376; Walde—Hofm. I 687—688. — Див. ще **емігрувати**, **інвентар**, **міграція**.

імовірний «можливий; (заст.) довірливий», *ймовірний*, *імовірливий* Пі, *ймовіра* Пі, *ймовірник* Пі]; — р. *неимовёрный*, **[имовёрный]**, бр. *імавёрны*; — складні утворення з основ теп. ч. дієслова *jъnъti* (*jъmu*) (<*jēti, *jъmō) та іменника *віра*; виникло на ґрунті виразу др. *јати вѣру* «вірити»; пор. др. *неявѣрѣ* «недовірливий». — Див. ще **віра**¹, **імати**, **јати**.

імператор, *імператриця*; — р. болг. м. *император*, бр. *императар*, п. *imperator*, ч. слц. слн. *imperator*, схв. *импѣрѣтор*; — запозичення з латинської мови; лат. *imperator* «повелитель, володар, полководець» пов'язане з дієсловом *impero* «наказую, володарюю»; форма *императриця*, очевидно, розвинулась під впливом фр. *impératrice*. — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 57—58; ССРЛЯ 5, 306; Фасмер II 129; Kopaliński 420; Klein 775; Dauzat 400; Bloch 377. — Див. ще **імперія**.

імперіал «російська золота монета вартістю 10 крб., а з кінця XIX ст. — 15 крб.»; — р. *имперіал*, бр. *імперьял*, п. *imperiał*, ч. слц. слн. *imperiał*, схв. *имперіял* «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *imperialis* «імператорський динарій» (пор. п. ст. *imperiał* «імперський талер»), початково «царський, державний», є похідним від *imperium* «царство; вища влада». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Фасмер II 129; Kopaliński 420; SJP III 178. — Див. ще **імперія**.

імперіалізм, *імперіаліст*, *імперіалістичний*; — р. *империализм*, бр. *імперьялізм*, п. вл. нл. *imperializm*, ч. *imperialismus*, слц. *imperializmus*, болг. *империализъм*, м. *империјализам*, схв. *империјализам*, слн. *imperializem*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Imperialismus*, фр. *impérialisme* походять від англ. *imperialism*, утвореного з лат. *imperialis* «державний», пов'язаного з *imperium* «держава, вища влада». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Hüttl—Worth 15; Kopaliński 420; Dauzat 400; Bloch 377; Klein 776. — Див. ще **імперія**.

імперія; — р. болг. *империя*, бр. *імперья*, п. *imperium*, ч. *impérium*, ст.

imperie, слц. *impérium*, м. *имперія*, схв. *импѣрија*, *импѣријум*, слн. *impérigij*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *imperium* «царство; (ст.) наказ, веління; вища влада» пов'язане з дієсловом *impero* «наказую, володарюю, управляю», складеним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *pergo* «готую, збираю, накопичую», спорідненого з гр. *πέρωμι* (*πέρωμι*) «продаю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 59; ССРЛЯ 5, 309; Фасмер II 129; Klein 776; Walde—Hofm. II 256. — Див. ще **апарат**. — Пор. **імператор**, **імперіалізм**, **сепаратія**.

імпозántний; — р. *импозантный*, бр. *импозантны*, ч. *impozantní*, слц. *impozantný*, болг. м. *импозантен*, схв. *импозантан*, слн. *impozanten*; — запозичення з французької мови; фр. *imposant* «величний, поважний» пов'язане з дієсловом *imposer* «імпонувати, накладати», утвореним за зразком лат. *improbo* «вкладаю, впорядкую», що складається з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *probo* (*posuī*) «кладу, встановлюю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 312; Dauzat 401; Bloch 378; Walde—Hofm. II 335. — Див. ще **інвентар**, **позиція**. — Пор. **імпонувати**.

імпонувати; — р. *импонировать*, бр. *импанавать*, п. вл. *imponować*, ч. *imponovati*, слц. *imponovat'*, болг. *импонирам*, м. *импонира*, схв. *импоновати*, *импонирати*, слн. *imponirati*; — через польське і російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *imponieren* «імпонувати», очевидно, під впливом фр. *imposer* «тс.; класти, накидати» утворено від лат. *improbo* «накладаю, вкладаю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 311; Sławski I 455; Koraliński 421; Bloch 378; Dauzat 401. — Див. ще **імпозántний**, **інвентар**.

імпорт, *импортёр*, *импортувати*; — р. *импорт*, бр. *импарт*, п. ч. слц. вл. *import*, болг. м. *импорт*, схв. *импорт*, слн. *import*; — запозичення з англійської мови; англ. *import* «ввіз; ввозити» походить від лат. *importo* «ввожу», складеного з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *porto* «ношу, приво-

жу». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II, 7, 60—61; ССРЛЯ 5, 312; Koraliński 421; Klein 777; Dauzat 401. — Див. ще **інвентар**, **експорт**.

імпотéнт, *импотенция*; — р. *импотент*, бр. *импатэнт*, п. ч. слц. *impotent*, болг. м. *импотентен*, схв. *импотентан*, *импотенция*, слн. *impotensa*; — засвоєний латинський медичний термін; лат. *impotens* (род. в. *impotentis*) «безсилий, слабкий» є результатом злиття заперечної частки *in-* (*im-*) «не-» з прикметником *potens*, *-entis* «сильний, могутній». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 61; ССРЛЯ 5, 314; Koraliński 421; Klein 778; Dauzat 401; Bloch 378. — Див. ще **інвалід**, **потенція**.

імпресаріо; — р. болг. м. *импресарио*, бр. *импрэсарыо*, п. *impresario*, ч. слц. *impresário*, схв. *импресарио*, *импресарио*, слн. *impresarij*; — запозичення з італійської мови; іт. *impresario* «антрепренер, театральний підприємець» є похідним від *impresa* «захід, справа, антреприза», пов'язаного з дієсловом *imprendere* (<нар.-лат. *im-prehendere) «братися, розпочинати, вживати заходів», утвореним з лат. *im-* (*in-*) «в-, на-, при-» і *prehendere* (<*prehendere*) «хапати, ловити», що складається з префікса *pre-* (<**prai-*), спорідненого з лит. *prĩ* «при», псл. *prĩ* «при», і основи *hend-* «хапати», спорідненої з гр. *χανδάνω* «хапаю», можливо, також лит. *gedėti* «сумувати», псл. *žedati* «жадати». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 62; ССРЛЯ 5, 313; Koraliński 422; Klein 778; Dauzat 401—402; Bloch 378; Walde—Hofm. II 351, 359. — Див. ще **при**.

імпровізація, *импровизатор*, *импровизувати*; — р. болг. *импровизация*, бр. *имправизация*, п. *improvizacja*, ч. *improvizace*, слц. *improvizacia*, вл. нл. *improvizacija*, м. схв. *импровизация*, слн. *improvizacija*; — запозичення з французької мови; фр. *improvisation* пов'язане з дієсловом *improviser* «імпровізувати», яке походить від іт. *improvvisare* «тс.», пов'язаного з *improvisio* «несподіваний, непередбачений, раптовий», що походить від лат. *imprōvīsus* «тс.», утвореного із заперечної частки *in-* (*im-*) і дієприкметника *prōvīsus*

від дієслова *prōvideo* «передбачаю», що складається з префікса *prō-* «перед-, за-», спорідненого з псл. *pro-*, *pra-*, укр. *про-*, і дієслова *video* «бачу, спостерігаю», спорідненого з псл. *vidēti*, укр. *відіти*. — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 316; Kopaliński 422; Klein 779; Dauzat 402; Bloch 379; Walde—Hofm. II 364. — Див. ще **від, інвалід, про.** — Пор. **провізія.**

імпульс, імпульсний, імпульсівний; — р. *імпульс*, бр. *імпульс*, п. ч. вл. *impuls*, слц. *impulz*, болг. *импѹлс*, схв. *імпулс*, слн. *impulz*; — запозичення з німецької мови; нім. *Impuls*, *Impulsión* походять від лат. *impulsus* «поштовх, удар; спонукання», пов'язаного з дієсловом *impello* «приводжу в рух, жену, відганяю, штовхаю», утвореним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-, при-» і дієслова *pellō* «б'ю, штовхаю, приводжу в рух». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 318; Kopaliński 422—423; Klein 779. — Див. ще **інвентар, пільс.**

імунний «несприйнятливий до хвороб або отрут», *імунізація, імунітет, імунізувати*; — р. *иммунный*, бр. *імунны*, п. *immunitet*, ч. *imunní, imunita*, слц. *імунпу*, вл. нл. *imunita*, болг. *имунитет*, м. *имун, имунитет*, схв. *імїн, имунитет*, слн. *imún, imunitéta*; — запозичення з німецької мови; нім. *immún* «несприйнятливий; недоторканий», *Immunität, immunisieren* походять від лат. *immūnis* «вільний від обов'язків, повинностей» (*immūnitās* «звільнення від повинностей»), утвореного з заперечної частки *in-* (*im-*) «не-» та іменника *mūnia* (<*moenia*) «обов'язки, заняття», спорідненого з дінд. *máyatē* «міняє», псл. *měna*, укр. *міна, міняти*. — СІС 278; Шанский ЭСРЯ II 7, 56—57; ССРЛЯ 5, 305; Kopaliński 419; Klein 774; Walde—Hofm. I 255, 683. — Див. ще **міна.** — Пор. **амуніція, комуна.**

[**імшá**] «перекладання посуду сіном або соломою» Я, [**імшэдъ**] «мох; лишайник», [**мшедъ**] «лишайник», [**імшійне**] «мох» Ж, [**імшенік**] «будівля для зимівлі бджіл, обшита мохом» Ж, [**імшійти**] «конопатити мохом», [**імшійти**]

«тс.»; — р. [**імшишна**] «невелике болітце на сухому місці», бр. *імшáнік* «омшаник», *імшáра* «мохове болото», *імшáны* «моховий», *імшійсты* «тс.», *імшійць* «конопатити мохом»; — похідні утворення від основи *мох-* (псл. *mъx-*) з переходом *х* в *ш* перед голосними переднього ряду або *ј*; початкове *і-* не зовсім переконливо пояснюється (*Zubatý St.* а сl. I 2, 318) з прийменникового сполучення *во мху > ві мху*. — Див. ще **мох.** — Пор. **омшáнік.**

ім'я, [м'я, мня, імня, імєно, мєння, міно Ж], **імєння, ймєння, іменіни**, [меніни, миніни Ж], **іменінник**, [менінник], [іменник] «тезка» Ж, [менник Пі, йменник] «тс.», **імєнник, іменітий, іменній, іменований, іменниковий, іменувати**, [менувати, менняти], **іменно**, [іменно] **Ме, Па**; — р. *імя*, бр. *ім'я*, др. *имя*, п. *imię, miąpo*, ст. *jimieę, č. jméno*, ст. *jmě, jmepe*, слц. *tepo*, вл. *tjeпо*, нл. *mě, mjeno, mjeno*, ст. *jmjě*, полаб. *iaita, (ieitə)*, болг. м. *іме*, схв. *ймє*, слн. *imé*, стел. **ИМА, ИМЕНЕ**; — псл. *jъmę (*jъmene) <*ьmten, що зводиться до іє. *ṗ-men; — споріднене з прус. *emmens*, род. в. *emnes*, алб. *emēn* (<*emnen), ірл. *ainn*, з іншим вокалізмом гот. *namō*, днв. *namo*, нвн. *Name*, лат. *ponen*, дінд. *nāma*, гр. *ἄνομα*, вірм. *apum*, хет. *lāman*, тох. А *nom*, В *nom* «тс.»; пов'язують з псл. *jeṭi, *jъmę (укр. *јти*), реконструюючи термін родового ладу *jъṗ-men «умовний (прийнятий) знак» (*Šumap AfSIPh* 30, 302); О. М. Трубачов виводить від прийменникових коренів *anō «вгору», *en «в, всередині» як «накладене, вкладене» (ЭССЯ 8, 227—228). — Шанский ЭСРЯ II 7, 64—65; Фасмер II 129—130; Sławski I 454—455; Machek ESJČ 230—231; Skok I 718; Bezlaј ESSJ I 210; Бернштейн Очерк 1974, 183; Верн. I 426; Топоров II 28—30.

[**ин**] «льон» Пі; — очевидно, діалектний варіант незасвідченого *ильн, що міг виникнути як один з рефлексів давньоруського *льнѣ, лна* (Срезн. II 65) з редукацією голосного неповного утворення (**ь**) внаслідок появи протетичного **і (и)** і перетягуванням на нього наголосу; пор. наявність похідних форм

[ильня́ний, ильча́стий] «льняний» Ж, р. [ильне́ц] (зменш.) «льон», [ильни́ще] «льняне поле». — Див. ще **льон**.

іна́к, [і́на́к] Г, Ж, *іна́ко*, [іна́че, іна́чий Ж], *іна́кше*, [іна́ково], [іна́кий] «інший», [іна́чий, іна́ковий], *іна́кий*, [іна́чити Ж, іна́кшити], *переіна́кшити*, [переіна́чити, перена́чувати ВеБ]; — р. [і́на́к(о)], *іна́че*, [і́на́кий, і́на́ковий], бр. [і́на́к], *іна́кшы*, *іна́чай*, др. *інако*, *інакшы*, п. *inaczej*, *inaki*, *inakszy*, ст. *inak*, *inako*, *inacz*, *jinaczej*, ч. *jinak*, *jinako*, *jináce*, *jináč*, *jinaký*, слц. *inak*, *ináč*, *inakši*, вл. *hinak*, *hinaki*, *hinajki*, *hinaši*, нл. *hynak*, *hynakšy*, [jinakil], болг. *і́нак*, м. *інаку*, *інаков*, схв. ст. *і́на́к*, *і́на́ко*, слн. *inák*, *ináko*, *ináce*, стсл. **инакъ** «інший», **инако** «інакше», **иначе** «тс.»; — псл. *іпакъ*, похідне від *іпъ*; — близькі відповідники у лит. *vienókas*, *vienókis* «одпаковий», гот. *ainoþo* «єдиний», ірл. *oepach* «зібрання, торжок»; форми з **ш** (**ч**) є утвореннями порівняльного ступеня з суфіксом *-je* (*inak-je). — Шанский ЭСРЯ II 7, 65—66; Фасмер I 130; Sławski I 456; Brückner 192; Machek ESJC 227; ЭССЯ 8, 230; Верп. I 431; Мікл. EW 96. — Див. ще **іний**. — Пор. **і́нший**, **на́че**.

інвалі́д; — р. болг. м. *инвали́д*, бр. *инвали́д*, п. нл. *invalida*, ч. слц. *invalid*, вл. *inwalid*, схв. *инва́лі́д*, слн. *invalid*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Invalide*, фр. *invalid* походять від лат. *invalidus* «слабкий, хворий», утвореного з заперечної частки *in-* «не-» (ст. *en), спорідненої з дінд. ав. *a-*, ап-, вірм. *ap-*, тох. *ap-*, еп-, еп-, гр. *'α-*, *'αν-*, дірл. *ap-*, *in-*, *ē-*, гот. днв. дангл. *un-* (<іе. **u-*), і прикметника *validus* «сильний, міцний», похідного від дієслова *valēre* «бути сильним, міцним». — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 7, 66; Фелицына РР 1973/3, 155—156; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 324; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 342; Dauzat 413; Bloch 392; Walde—Hofm. I 686—687. — Див. ще **валентний**, **валю́та**.

інвентáр, *інвентариза́ція*, *інвентаризува́ти*; — р. *инвентáрь*, ст. *инвентариум*, бр. *інвентáр*, п. *inwentarz*, ч. *inventar*, слц. слн. *inventár*, вл. *inwen-*

tar, болг. *инвентáр*, схв. *инвентáр*; — запозичення з німецької мови; н. *Inventár* (у XVIII ст. — *Inventarium*) «інвентар, старі меблі, пожитки» походить від слат. (юрид.) *inventarium* «те, що служить для знаходження, опис, список», пов'язаного з *invenio* «знаходжу, розкриваю, дізнаюся», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-», пов'язаного з прийменником *in* «в, на», ст. еп, спорідненим з гр. *ἐν*, [iv], *ἐνς*, дангл. днв. *in*, прус. еп, лит. *ĩ* (*iñg*), псл. **op-*, *o-*, *vъp-*, *vъ*, укр. *в*, *у*, та дієслова *venio* «приходжу, прибуваю», спорідненого з гр. *βαίνω* «іду» (пор. *на-йти*). — СІС 279; Шанский ЭСРЯ II 7, 67; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 327; Kopaliński 444; Walde—Hofm. I 687—688, 713, II 747—748. — Див. ще **у**¹.

інгу́ш (представник однієї з кавказьких народностей); — р. *ингу́ш*, бр. *ингу́ш*, ч. *Inguši* (мн.); — результат перенесення і видозміни топоніма *Ангушт*, назви одного з перших поселень народності при її переселенні з гірських місцевостей на рівнину у XVI—XVII ст. (на місці сучасного села Тарське в Тарській долині). — Долакова Яз. нар. СССР IV 210.

інде «місцями, подекуди, в іншому місці», [і́нде] «інакше, іншим разом» Ж, [і́нде—і́нде] «то—то» Ж, [инде́ева] «де-не-де» Я, [і́ндеж] «в інше місце» Ж; — р. [і́нде] «в іншому місці, де-не-де», др. *инъде* «в іншому місці», п. (gdzie) *indziej*, ст. і діал. *indzie*, *indziej*, ч. *jinde*, слц. *inde*, нл. *hynzi*, *hynzo*, [hyndzel], схв. *індје*, [iñhe], слн. *inde*, *indi*, стсл. **инъде** «тс.»; — псл. *іпъ-de*, утворене від *іпъ* «один, інший» за допомогою частки *-de*, як у псл. *къде* (рос. *где*) «де». — Фасмер I 131; Sławski I 457—458; ЭССЯ 8, 234—235; Верп. I 431. — Див. ще **де**¹, **іний**. — Пор. **інколи**, **інкуди**.

і́ндекс; — р. болг. м. *і́ндекс*, бр. *індэкс*, п. ч. слц. *index*, вл. *indeks*, схв. *індекс*, слн. *indeks*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Index*, фр. англ. *index* походять від лат. *index* «показчик, список, перелік, каталог», пов'язаного з *indico*, *-āre* «вказати, оголосити», що складається з префікса

ін- «в-, на-, при-» і дієслова dico, -āre «провіщати, оголошувати», пов'язаного з dīco, -ere «говорити, сказати». — СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69; ССРЛЯ 5, 332; Kopaliński 425; Klein 787; Dauzat 404; Bloch 382. — Див. ще **інвентар**, **диктат**.

[инджибаба] «баба-яга»; — видозмінене запозичення з словацької мови; слц. [jendzibaba, jenzibaba, jedzibaba] відповідає укр. [язібаба] «тс.» (див.).

індивід, *індивідуал*, *індивідуалізація*, *індивідуалізм*, *індивідуаліст*, *індивідуальник*, *індивідуальність*, *індивідуум*, *індивідуалістичний*, *індивідуальний*, *індивідуалізувати*; — р. болг. *индивид*, бр. *индыид*, п. *indywiduum*, ч. *individuum*, слц. слн. *individuum*, вл. *indiividualny*, м. *индивидуа*, схв. *индйвїдуум*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Individuum*, фр. *individu*, англ. *individuum* походять від лат. *individuum* «щось неподільне», *individuus* «неподільний, нерозділений», складеного з заперечної частки *in-* «не-» і основи дієслова *dīvido* «розділяю, ділю». — СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69—71; ССРЛЯ 5, 333; Kopaliński 427; Klein 788; Dauzat 405; Bloch 382. — Див. ще **девіз**, **інвалід**.

індіго «тропічна рослина, з якої добувають синю фарбу; синя фарба»; — р. *индыго*, ст. *индиг*, *индиго*, бр. *индыга*, п. *indygo*, ч. слц. вл. *indigo*, болг. м. *индыго*, схв. *индиго*, *индиг*, слн. *indika*; — запозичення з німецької чи іспанської мови; нім. *Indigo* (ст. *Indich*, *Endich*), ісп. *indigo*, *indico* «фарба індиго» походять від лат. *indicum* «індійське», що є калькою гр. *ινδιχόν*, яке виникло внаслідок скорочення виразу *ινδιχόν φάρμακον* «індійський засіб» (що означало у греків фарбу для тканини, яку добували в Індії). — СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 131; ССРЛЯ 5, 337—338; Kopaliński 427; Klein 787—788; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 382; Lokotsch 723.

індік, [инд Ж, индик Ж, индика Я, индор, индюк Ж, индюр, индор, гиндік, индік ВеБ], *індічка*, [гиндічка, индічка ВеБ], *індіча*, *індіченя*, *індічина*, [ин-

дичня] «приміщення для індиків», [индичня] (зб.), [индичий], [индичитися]; — р. *индюк*, [индык], бр. *индык*, п. *indyk*, [jedyk], слц. *indyk*, схв. *индйот*; — запозичено через посередництво польської мови з новолатинської; нлат. *indicus* є субстантивованою формою прикметника з виразу *pāvō indicus* «індійський павич»; назва зумовлена тим, що індик був завезений у Європу в XVI ст. з Америки, або т. зв. Вест-Індії. — Булаховський Вибр. пр. III 213; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 132; Преобр. I 271; Richhardt 58; Sławski I 457; Machek ESJČ 168; Skok I 724; Bern. I 430; Mikl. EW 96; Lokotsch 73.

індикатор; — р. болг. *индикатор*, бр. *индыкатор*, п. *indykator*, ч. слц. слн. *indikátor*, вл. *indikator*, схв. *индикатор*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Indikator*, фр. *indicateur*, англ. *indikator* походять від нлат. *indicātor* «показчик», пов'язаного з дієсловом *indico* «кажу, показую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *dīco* «проголошую», пов'язаного з *dīco* «говорю, кажу». — СІС 281; Шанский ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 339; Kopaliński 427; Klein 787; Dauzat 405; Bloch 382. — Див. ще **диктат**, **інвентар**.

[индимина] «необхідна річ» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *ындемьинэ* «під рукою, близько; легко, приємно» утворене з прийменників *ын* «у, на», що походить від лат. *in* «тс.», *де* «з», що походить від лат. *dē* «тс.», та іменника *мьинэ* «рука», що походить від лат. *manus* «тс.». — Scheludko 126, 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 414. — Див. ще **де-**, **інвентар**, **маніпуляція**.

індиферентний; — р. *индиферентный*, бр. *индыферэнтны*, п. *indyferentny*, ч. *indiferentní*, слц. *indiferentný*, вл. *indiferentny*, болг. м. *индиферентен*, схв. *индиферентан*, слн. *indiferentten*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. фр. англ. *indifferent* «нейтральний, байдужий» походять від лат. *indifferēns*, *-entis* «той, що не відрізняється, однаковий, байдужий», яке

складається з заперечної частки ін- «не-» і дієприкметника *differeñs* від дієслова *differe* «розсіюю, поширюю; відрізняюся». — СІС 427; Шанский ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 340—341; Sł. wug. obcych 303; Klein 787; Dauzat 405. — Див. ще **диференціал**, **інвалід**.

індій; — р. болг. *індий*, бр. *індый*, п. *ind*, ч. слц. *indium*, схв. *індїй*, *індијум*, слн. *indij*; — запозичення з німецької мови; нім. *Indium* (нлат. *indium*) утворено Ф. Рейхом і Г. Ріхтером (1865 р.) від лат. *indicum* «індиго» за ознакою синього кольору ліній у спектрі цього металу. — Шанский ЭСРЯ II 7, 71—72; Фигуровский 72; Коралиński 425; Klein 788. — Див. ще **індіго**.

індоєвропейський, **індоєвропейська**, **індоєвропейці**; — р. *індоєвропейський*, бр. *індаеурапейскі*, п. *indoeuropejski*, ч. *indoevropský*, слц. *indoeurópsky*, вл. *indoevropski*, болг. *індоєвропейски*, схв. *індоєврѣпскї*, слн. *indoeurópski*; — запозичення з німецької мови; нім. *indoeuropisch* утворено на основі нлат. *indoeurōraeus*, яке виникло внаслідок складення основи *indo-* (<*India*, гр. *Ἰνδός*) і прикметника *eurōraeus* «європейський», похідного від *Eurōra* «Європа»; назва вказує на давнє поширення індоєвропейських мов на території Євразії від Індії до Європи. — Шанский ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 342; Десницкая Вопросы изучения родства и.е. языков 9, Коралиński 426; Klein 550.

індукція, **індуктивізм**, **індуктор**, **індуктивний**, **індукційний**, **індукуватися**; — р. болг. *індукция*, бр. *індукция*, п. *indukcja*, ч. *indukce*, слц. *indukcia*, м. *індукција*, схв. *індїкція*, слн. *indukcija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Induktion*, фр. *induction*, як і англ. *induction*, походять від лат. *inductio* «введення, представлення, проведення», пов'язаного з дієсловом *indūco* «вводжу», складеним з префікса ін- «в-, на-, при-» і дієслова *dūco* «воджу, веду». — СІС 282; Шанский ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 343; Коралиński 426; Klein 789. — Див. ще **дедукція**, **інвентар**.

індус «застаріла назва корінного на-

селення Індії, Пакистану, індієць; послидовник індуїзму»; — р. болг. *індус*, бр. *індус*, п. *Indus*, ч. слц. вл. *Ind*, нл. *Indican*, *Indař*, схв. *Индїјац*, слн. *Indíjec*; — запозичення з англійської чи німецької мови; англ. *Hindoo*, *Hindu* (мн. *Hindoos*, *Hindus*), нім. *Hindu* (мн. *Hindus*) походять від перс. *Hindū*, яке зводиться до дінд. *Sindhuh* «річка Інд і район річки Інд». — Фасмер II 132; Klein 731.

індустрія, **індустріалізація**, **індустріалізм**, **індустріальний**, **індустріалізувати**; — р. болг. *індустрія*, ст. *індустрія*, бр. *індустрія*, п. слц. *industria*, ч. *industrie*, вл. *industrija*, м. *індустріја*, схв. *індїстріја*, слн. *industrija*; — запозичено через польське чи німецьке (нім. *Industrie*) посередництво з французької мови; фр. *industrie* («велика) промисловість; промислова діяльність; промисел; майстерність; спритність», *industriel* «промисловий, виробничий», *industrialisme*, *industrialiser* походять від лат. *industria* «діяльність; старанність, працьовитість», пов'язаного з *industrius* «діяльний, працьовитий», ст. *indostruus*, етимологічно не зовсім ясного. — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 74—75; ССРЛЯ 5, 346; Фасмер II 132; Коралиński 426; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 383; Klein 789; Walde—Hofm. I 696.

інерція, **інертний**, **інерційний**; — р. болг. *інерция*, бр. *інерция*, п. *inercja*, ч. *inercie*, слц. *inercia*, м. *інерција*, схв. *інєрція*, слн. *inercija*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *inertie* «бездіяльність, нерухомість», англ. *inertia*, нім. *Inertie* «тс.» походять від лат. *inertia* «бездіяльність, млявість, нерухомість», пов'язаного з *iners* (-ertis) «бездіяльний, невмілий, млявий», утвореним із заперечної частки ін- «не-» та іменника *ars* (*artis*) «ремесло, мистецтво». — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 76; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 348—349; Коралиński 427; Klein 790; Dauzat 406. — Див. ще **артіст**, **інвалід**.

ін'єкція (мед.), **ін'єктувати**; — р. *ін'єкція*, бр. *ін'єкция*, п. *iniekcja*, ч. *injekce*, слц. *injekcija*, вл. *ін'єкція*, болг. *ін'єкция*, м. *ін'єкција*, схв. *ин-*

і́екција, слн. *injéksiја*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Injektion*, фр. англ. *injection* походять від лат. *infectio* «вкидання», пов'язаного з дієсловом *injicio* «викидаю, накидаю», складеним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *jacio* «кидаю, жбурляю», очевидно, спорідненого з гр. *ἵημι* «приводжу в рух, кидаю, посилаю». — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Koraliński 431; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 797; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще *інвентар*. — Пор. *об'єкт*, *проєкт*, *суб'єкт*.

інженёр, заст. *інжені́р*, *інженерія*, *інженёрка*, *інженёрство*, *інженёрство*; — р. болг. м. *инженёр*, бр. *інжыні́р*, п. *inżynier*, ч. *inženýr*, слц. *inžinier*, вл. *inženjer*, нл. *inženér*, схв. *инжэньєр*, слн. *inženir*; — запозичено через посередництво німецької мови (нім. *Ingenieur*) з французької; фр. *ingénieur* «інженер», первісно «будівельник військових машин» пов'язане з *engin* «машина; винахідництво», яке походить від лат. *ingenium* «вроджені здібності; дотепність; дотепний винахід, талант, геній», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і основи дієслова *gigno* (*geno*) «народжую» (отже, букв. «природжене»). — СІС 283; Акуленко 140—141; Шанский ЭСРЯ II 7, 76—77; ССРЛЯ 5, 349—350; Фасмер—Трубачев II 133; Brückner 192; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Gamillscheg 371, 538; Walde—Hofm. I 597—600. — Див. ще *інвентар*, *геній*.

інжі́р (бот.) «фігове дерево, смоковниця, *Ficus carica* L.; фіга, смоква»; — р. *инжир*, [*инджир*], бр. *інжы́р*; — запозичення з тюркських мов; тур. *incir* «винна ягода, дика смоковниця», крим.-тат. *ānžir*, *inžir*, тат. *инжир*, карач. *инджир* «тс.» походять від перс. *anğīr* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 7, 77; Балахонова Диалектная лексика 1969, Л., 1971, 61—73; Фасмер II 133; Шипова 142; ССРЛЯ 5, 351; Korsch AfSIPh 9, 504; Lokotsch 73; Mikl. TEI I 312; Räsänen Versuch 44.

[*і́ний*] «інший», [*і́нний*, *інний*] «тс.»; — р. *иной*, [*інный*], бр. [*інный*], др. *инш*, п. *inpu*, ст. діал. [(j)inu,

(j)in, (j)inny, (j)enny], ч. *jiný*, слц. *iný*, вл. ст. *jinu*, нл. ст. *hupu*, болг. [*ін*], *йна*, *ино*, схв. *йъи*, ст. *йн*, стсл. *инъ*; — псл. (j)inъ «інший», початково «один, сам» (пор. стсл. *иночадъ* «єдиний» (протина), *инорогъ* «єдинокорог», рос. *инок*, *иноходь*, *иноходец*); — споріднене з лит. *inas* «дійсний, справжній», прус. *ains* «один», гот. *ains*, двн. *eins*, ірл. *óin*, лат. *unus*, ст. *oinos*, гр. *οἶνός*, а також лит. *viėnas*, лтс. *viėns* «тс.»; розвиток значення «один» — «інший» пояснюється посередництвом добре засвідченого у слов'янських мовах значення «якийсь, певний» (Maretic AfSIPh 26, 471—472); іє. *oinos «один», можливо, з варіантом іє. **ēino-*; спроба розділення *inъ* «один» та *inъ* «інший» і зведення їх до різних основ (Meillet Études 159, 432 і наст.; Абаев Пробл. ист. и диал. 11—12) підтримки не знаходить; мало ймовірно і припущення про запозичення з гот. *ains* (Hirt RBv 23, 333) або зведення до вихідного **ьпо-* (у чергуванні з **oino-*) (Ендзелін ИОРЯС 12/1, 64; Вўга RR I 330); непереконливе й припущення про вихідну форму *е-ьпъ, складену з часткою *е-* (як у гр. *ἐκεῖνος* «той» (Osten-Sacken IF 33, 270—271), або пов'язання псл. *ьпъ із займенниковим коренем *i, наявним у гр. *ἓα* «одна», *ἓς* «один, той» (Bern. I 432). — Фасмер I 134—135; Преобр. I 272; Sławski I 460—462; Brückner 365; Machek ESJČ 227; Skok I 720—721; Bezlaž ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 233—234; Trautmann 3; Топоров 62—64; Pokorny 286. — Пор. *і́нак*, *і́нший*, *одін*.

і́ній, *і́ней*, [*і́ней* Г, Ж, *і́ній* (Me), *і́ній* ВеБ, *і́ністий* Ж, *і́ністий* Ж, *і́неватий* Ж]; — р. *і́ней*, бр. *і́ней*, др. *иниш*, *иней*, п. [*і́ней*] (з укр.), ч. *jiní*, *jinovatka*, слц. *inovat'*, болг. [*і́ней*], схв. *йъе*, слн. *inje*, стсл. *инии*, *иник*; — псл. *иньъ; — зіставляється з лит. *ūpis* «тс.»; припущення про запозичення литовської форми з давньоруської (Bern. I 432) відхиляється у зв'язку з характером наголосу; дальші зв'язки неясні; зіставлялося ще (Потебня РФВ 6, 149; Младенов 223) з дінд. *étañ*, жін. р. *éta*, епІ «строкатий, блискучий»; виводилось

також (Pedersen MPKJ I 171; Specht 18, 201, 234) з *Ṫsnijo-, пов'язуваного з нім. Eis «лід», дісл. Ṫss «тс.».—Шанський ЭСРЯ II 7, 75—76; Фасмер II 132—133; Преобр. I 271; Sławski I 458—459; Machek ESJĀ 227; Skok I 727; Bezlaĵ ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 235—236; Бернштейн Очерк 1974, 291; Trautmann 104; Fraenkel 185.

ініціал, *ініціалний*; — р. болг. *инициал*, бр. *ініцьял*, п. *iniciał*, ч. слц. слн. *iniciála*, вл. *iniciala*, м. *иницијал*, схв. *иницијал*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Initiale* «початкова буква», *initial* «початковий», фр. *initial*, як і англ. *initial* «тс.», походять від лат. *initialis* «первісний, початковий», пов'язаного з *initium* «вступ, початок», яке зводиться до дієслова *інео* «входжу, вступаю», утвореного з префікса *іп-* «в-» і дієслова *ео* (*itum*, *ire*) «іду, ходжу», спорідненого з псл. *iti*, укр. *иті*.— СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 77; ССРЛЯ 5, 352; Kopaliński 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796; Walde—Hofm. I 406—409.— Див. ще **інвентар**, **іті**.

ініціатива, *ініціатор*, *ініціаторство*; — р. болг. *инициатива*, бр. *ініцьятыва*, п. *iniciatywa*, ч. *iniciativa*, слц. слн. *iniciativa*, вл. *iniciatiwa*, м. схв. *иницијатива*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Initiative* «почин, ініціатива», *Initiator*, *initiativ*, фр. *initiative*, *initiateur* походять від лат. *initiatu*s, пасивного дієприкметника від *initio* «входжу; наставляю; починаю», похідного від *initium* «вступ, початок».— СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 77—78; ССРЛЯ 5, 353; Фасмер II 133; Kopaliński 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796.— Див. ще **ініціал**.

інкасо «одержання банком грошей за дорученням клієнта», *інкасатор*, *інкасація*, *інкасувати*; — р. *инкассо*, бр. *інкаса*, п. ч. слц. *inkaso*, болг. *инкасо*, м. *инкасатор*, схв. *инкасо*, слн. *inkaso*; — через посередництво німецької мови (нім. *Inkasso* «отримування платежів, стягнення грошей») запозичено з італійської; іт. *incasso* «збір, виторг, стан

каси» утворене з прийменника *іп* «в, до, при» (<лат. *іп* «тс.») та іменника *cassa* «скриня, каса», що походить від лат. *carpa* «схованка, скринька».— СІС 283; ССРЛЯ 5, 354; Kopaliński 431—432.— Див. ще **інвентар**, **каса**.

інквізіція, *інквізітор*, *інквізіторство*, *інквізіційний*; — р. болг. *инквизиция*, бр. *інквізіцыя*, п. *inkwizycja*, ч. *inkvisice*, слц. *inkvizicia*, вл. *inkwizicija*, м. схв. *инквизиција*, слн. *inkwizicija*; — запозичено через німецьке посередництво (нім. *Inquisition* «дідання, слідство; інквізіція») з латинської мови; лат. *inquisitio* «розшук, дослідження» пов'язане з дієсловом *іпқиго* «шукаю, розшукую», утвореним з префікса *іп-* «в-, на-, при-» і дієслова *қаего* «шукаю, вимагаю», етимологічно неясного.— СІС 284; Шанський ЭСРЯ II 7, 79; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 355; Kopaliński 433; Walde—Hofm. II 396.— Див. ще **інвентар**.

[**інклюз**] «чарівні гроші, що завжди повертаються до свого володаря», [*инклюдз*, *инслиза*, *анталюз*, *манклюдз*] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *inkluz*, *inkluz* [*Jankluz*, *Angluz*] «предмет, у якому, нібито, сидить дух, що приносить щастя; чародійні гроші» походить від лат. *inclūsus* «замкнутий», пов'язаного з *іпклідо* «закриваю, оточую, вміщую», утвореним з префікса *іп-* «в-, на-, при-» і дієслова *claudo* «закриваю, вміщую», спорідненого з псл. *ključь*, укр. *ключ*.— Kopaliński 432; SW II 94; SJP III 209; Walde—Hofm. I 229—230.— Див. ще **інвентар**, **ключ**.

інкїгніто; — р. болг. м. *инкїгнито*, бр. *інкїгніта*, п. ч. слц. *inkognito*, схв. *инкїгнито*, слн. *inkognito*; — запозичення з італійської мови; іт. *incognito* «невідомий, незнайомий» походить від лат. *incognitus* «невідомий, недосліджений», утвореного з заперечної частки *іп-* «не-» і дієприкметника *cognitus* від дієслова *cognosco* «пізнаю, довідуюсь», яке виникло внаслідок сполучення префікса *соп-* (*со-*, *соп-*) «з-, разом», що відповідає дірл. *соп*, *соп* «з», гал. *соп-*, гот. *ga-*, двн. *ga-*, *gi-*, і дієслова *gnosco* (*posco*) «знайомлюся, пізнаю», спорідненого з гр. (γ)γνωσκω «знаю», псл.

znati, укр. знáти. — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 79; ССРЛЯ 5, 357; Hüttl-Worth 73; Klein 782; Walde—Hofm. I 251—253. — Див. ще знáти, інвалід.

Інкол (зоол.) «вид жаби, жерлянка вогняна, Bombinator igneus» Ж; — очевидно, пережиток давнього запозичення з німецької мови; нім. Unke «жаба» походить від свн. двн. ипс «змія», спорідненого з лат. anguis «тс.». — Шелудько 32; Kluge—Mitzka 806.

інколи «часом», [інколи Ж, Пі, инкол Пі]; — р. [инóколи] «тс.»; — складне утворення з основ займенника [іний] і прислівника колі (див.). — Пор. інде, інкуди.

інкримінувати «звинувачувати когось у чомусь», інкримінація, інкримінований; — р. инкриминировать, бр. инкриминаваць, п. inkriminować, ч. inkriminovati, слц. inkriminovat', болг. инкриминирам, м. инкриминира, схв. инкриминисати, слн. inkriminirati; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. inkriminieren «звинувачувати», фр. incriminer «тс.» походять від лат. incriminatio «звинувачую», утвореного з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова crimino «звинувачую», пов'язаного з іменником crimen «вина, звинувачення». — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 358; Kopaliński 432; Klein 784; Dauzat 404; Bloch 381. — Див. ще інвентар, кримінал.

інкрустація, інкрустатор, інкрустаційний, інкрустований, інкрустувати; — р. болг. инкрустация, бр. інкрустація, п. inkrustacja, ч. inkrustace, слц. inkrustacia, вл. inkrustacija, м. схв. инкрустація, слн. inkrustacija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Inkustation, фр. incrustation походять від пізньолат. incrustatio «покривання чимось», пов'язаного з дієсловом crusto «прикрашаю, покриваю поливою, мармуром», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова crusto «викладаю плитками, облицьовую», похідного від іменника crusta «кора, шкаралупа; облицьовання, мозаїка», спорідненого з гр. κρούς «мороз», двн. (h)rosa «лід; шкоринка», (h)roso «тс.», дангл. hrūse «земля, ґрунт», лит. kruvesis «замерзле болото», лит.

atkrūsti «розмерзатись, оживати після замороження»; іє. *kreus- «лід; мерзнути». очевидно, пов'язане з *kreu- «густа кров, криваве м'ясо». — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 359; Kopaliński 432; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 295—296; Pokorny 621—622. — Див. ще інвентар, кров.

інкубація, інкубатор, інкубаторія, інкубаційний, інкубувати; — р. болг. инкубация, бр. інкубація, п. inkubacja, ч. inkubace, слц. inkubacia, м. схв. инкубація, слн. inkubacija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Inkubation, фр. англ. incubation походять від лат. incubatio «сидіння на яйцях, лежання на чомусь», пов'язаного з дієсловом incubo «лежу, покоюсь; висиджую пташенят», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова cubo «лежу; висиджую пташенят», пов'язаного з гр. κύβη «чаша», можливо, укр. кубло. — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80—81; ССРЛЯ 5, 360; Kopaliński 432—433; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 298. — Див. ще інвентар. — Пор. кубло.

інкуди «куди-небудь»; — р. [инóкуды] «в інше місце»; — складне утворення з основ займенника [іний] і прислівника куді, можливо, за аналогією до інде, інколи. — ЭСРЯ 8, 231—232. — Див. ще іний, куді. — Пор. інде, інколи.

Інна; — р. Інна, бр. Іна, болг. Інна, Інна; — нове (неканонічне) ім'я неясного походження; могло утворитися шляхом виділення кінцевої частини з таких імен, як Ніна, Альбіна, Ангеліна і под.; недостатньо обґрунтовані припущення про запозичення з латинської мови (Суперанская 87) або про зв'язок з давнім рідкісним чоловічим ім'ям р. Інна (Петровский 121). — Илчев 222.

Іно «тільки, лише», [іно Ж, йно Ж, ено Пі] «тс.»; — р. [ин]' «то, тоді; іноді, іншим разом», [ино] «тс.», [інно] «так що», др. ино «як тільки», п. іно «тільки, так»; — загальноприйнятого пояснення не має; тлумачиться (Ślawski I 462; Brückner 192) як форма наз.-знах. в. с. р. числівника псл. *інъ «один»; пояс-

нюється (Соболевский РФВ 22, 300; Фасмер II 133; ЭССЯ 8, 168) як результат складення сполучників і+пъ, рос. *но*; пов'язується (Вєрн. I 431; Преобр. I 271) з *іпъ «інший».

іноді «часом», [іноді, іногді] «тс.»; — р. *иногда́*, [іногды́, іногды́], бр. [іногды́], др. *иногда* «колись; одного разу; іншим разом», *иногда* «перед тим, колись», п. [inegdy, inedy] «іншим часом», ч. [hipedva] «колись, іншим разом», слц. [inohda] «іншим часом», схв. [инада] «колись», стсл. **инъгда**, **иногда** «тс.»; — псл. *іпъ-g(ъ)dě, (*іпъ-g(ъ)dy, *іпъ-g(ъ)da), утворене з займенника іпъ «один; інший» та формального елемента -g(ъ)dě (-g(ъ)dy, -g(ъ)da), який, очевидно, виник внаслідок контамінації двох часток — -gъ- (-ga-) і -dě (-dy, -da); Фасмер (II 134) вбачає в -g(ъ)dy, -g(ъ)da узагальнене *к(ъ)da, заперечуючи, як і Славський, припущення (Schmidt KZ 32, 398; Meillet MSL 13, 29; ОЯ 377) про те, що -g(ъ)da є скороченою формою род. в. одн. від псл. godъ (укр. р. *год*); українські форми без г є результатом фонетичного спрощення. — Бєвзенко НЗ УЖДУ 37, 27; Ильинский РФВ 60, 430; Фортунатов ИТ II 249; Sławski I 458; Vaillant RES 21, 171—172; ЭССЯ 8, 231—232; Вєрн. I 431; Mikl. EW 96. — Див. ще **іний**. — Пор. **тоді**.

Інок, **инок**]; — р. *інок*, др. *инокъ*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **инокъ**, утворене від **инъ** (псл. *іпъ) «один», є калькою гр. *μόνιος* «той, що самотньо живе», *μοναχός* «єдиний, єдиничний; монах». — Шанский ЭСРЯ II 7, 83; Фасмер II 135; Преобр. I 273; ЭССЯ 8, 232—233. — Див. ще **іний**.

Інокентій, [Кенька] Я, ст. *Інокентій* «неповинень, неповинникъ» (1627); — р. *Инокентий*, бр. *Инакентій*, *Инацэнт*, п. Innocenty, ч. Inocens, ст. Innocenci, слц. Inocent, болг. *Инокенти(й)*, м. *Инокентие*, схв. Inōcēncij, слн. Inocens; — запозичення з латинської мови; лат. Innocentius утворене від форми innoceñs, -entis «невинний, непорочний, нешкідливий, бездоганний», що складається з заперечної частки in- «не-» та прикметника posseñs «шкідливий», по-

хідного від дієслова посео «шкоджу, перешкоджаю», пов'язаного з песо «вбиваю, знищую», спорідненим з ав. pašta- «пропащий», дінд. paṣṭāḥ «тс.», хет. ḥenkan «смерть», гр. νέκωс «мрець». — Беринда 212; Петровский 122; Constantinescu 80; Walde—Hofm. II 153—155. — Див. ще **інвалід**. — Пор. **некролог**, **нектар**.

[іносе] «хай так, гаразд, згоден», [інось, інбсе Ж, інбси Ж] «тс.»; — р. [інось] «тс.»; — очевидно, результат злиття прислівника [іно] «лише, тільки» і займенника *се* «це»; розвиток значення неясний. — Див. ще **іно**, **сей**.

Іноша «юнак» ВеУг, [інош ВеУг, *инаш* Ж] «тс.», [іноші] «сватачі» Ж, [інох] «сват» Ж, [іноше] (мн.) Ж; — запозичення з чеської мови; ч. jipoch «юнак», ст. jipoše, jipoch є похідним від основи jip-, наявної в укр. *юний* (див.).

інсектицид «отруйна речовина для винищування комах»; — р. *инсектицид*, *инсектисид*, бр. *инсектысид*, п. insektycyd, ч. insekticidy, слц. слн. insekticid, болг. *инсектицид*, схв. *инсектицид*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Insektizid, фр. insecticide, англ. insecticide утворені з основ лат. Insecta «комахи», пов'язаного з дієсловом ip-seso «розрізую, надрізую», що складається з префікса ip- «в-, на-, при-» і дієслова seso «зрізую, розрізую» (лат. insecta є калькою гр. ἔντομα «комахи», пов'язаного з ἐν-τέμνω «розрізую, висікаю»), та cīda «вбивця», пов'язаного з caedo «б'ю, січу, вбиваю», спорідненим з дінд. khidāti (skhidāti) «рве, б'є, тисне», khēdā «молоток», вірм. xait'em «колю». — СІС 285; ССРЛЯ 5, 370; Dauzat 409; Klein 288, 799; Kopaliński 434; Holub—Lycr 214; Walde—Hofm. I 129. — Див. ще **інвентар**, **сєкція**, **цемент**. — Пор. **ентомологія**.

інсинуація «злісна вигадка», *інсинуатор*, *інсинуовати*; — р. болг. *инсинуация*, бр. *інсинуация*, п. insynuacja, ч. insinuace, слц. insinuácia, м. схв. *інсинуация*, слн. insinuacija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Insinuation, фр. англ. insinuation походять від лат. Insinuatio «вкрадливість»,

запобігливість», пов'язаного з дієсловом *Insipuo* «вкрадаюся, проникаю», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *siuo* «видовбую, прориваю; згинаю», похідного від *sinus* «кривизна, опуклість, зігнутість». — СІС 285; Шанський ЕСРЯ II 7, 85; ССРЛЯ 5, 371; Kopaliński 437; Dauzat 409; Klein 800. — Див. ще **інвентар**, **сінус**. — Пор. **шія**.

інспекція, *інспектор*, *інспекторство*, *інспектура*, *інспектувати*; — р. болг. *инспекция*, бр. *інспекцыя*, п. *inspekcja*, ч. *inspekce*, слц. *inšpekcia*, вл. нл. *inspekcija*, м. *инспекција*, схв. *инспекција*, слн. *inšpekcija*; — через польську чи німецьку мову (нім. *Inspektion*) запозичено з латинської; лат. *Inspectio* «огляд, розслідування» пов'язане з дієсловом *Inspicio* «розглядаю, придивляюся, стежу», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *spicio* «дивлюся». — СІС 285; Шанський ЕСРЯ II 7, 85—86; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Dauzat 410; Klein 800. — Див. ще **аспект**, **інвентар**. — Пор. **спектакль**, **спеціальний**.

інспірувати «навіювати, вселяти якусь думку, підбурювати», *інспіратор*, *інспірація*; — р. *инспируютъ*, бр. *інспіраваць*, п. *inspirować*, ч. *inspirovati*, слц. *inšpirovat'*, вл. *inspiracija*, болг. *инспирирам*, м. *инспирира*, схв. *инспирусати*, слн. *inspirirati*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *inspirieren*, фр. *inspirer* походять від лат. *Insprigo* «надуваю, надихаю», утвореного з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *spigo* «дую, вію, дихаю». — СІС 285; Шанський ЕСРЯ II 7, 86—87; ССРЛЯ 5, 374; Kopaliński 435; Dauzat 410; Bloch 387. — Див. ще **інвентар**, **аспірант**.

інстанція; — р. болг. *инстанция*, бр. *інстанцыя*, п. *instancja*, ч. *instance*, слц. *inštancia*, вл. *instanca*, м. *инстанција*, схв. *інстанција*, слн. *instanca*; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. *Instantia* «безпосередня близькість; наполегливість» пов'язане з дієсловом *Insto* «стою (знаходжуся) поблизу; наполягаю», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-»

і дієслова *sto* «стою», спорідненого з псл. *stati*, укр. *стати*. — СІС 285; Шанський ЕСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Holub—Lyer 214; Walde—Hofm. II 596. — Див. ще **інвентар**, **стати**.

інстинкт, *інстинктивний*; — р. болг. *инстинкт*, бр. *інстынкт*, п. *instynkt*, ч. вл. *instinkt*, слц. *inštinkt*, м. *инстинкт*, схв. *інстинкт*, слн. *instinkt*; — запозичення з німецької мови; нім. *Instinkt* походить від лат. *Instinctus* «спонукання, потяг (природний)», похідного від дієслова *Instinguo* «спонукаю», пов'язаного з *Instigo* «збуджую, спонукаю», спорідненим з дінд. *tėjate* «є гострим», *tėjayati* «гострить», ав. *tiγga-* «гострий», гр. *στίζω* «колю», гот. *stiks*, двн. *stih* «точка, укол», *sticken* «колоти», дангл. *stēkan*, лит. *stigi* «застигати на місці», рос. *стегать*, *стёжка*. — СІС 285; Шанський ЕСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 436; Kluge—Mitzka 328; Walde—Hofm. I 706—707.

інститут, *інституція*, *інститутка*; — р. болг. м. *институт*, бр. *інстытут*, п. *instytut*, вл. нл. *institut*, слц. слн. *inštítút*, схв. *інстытут*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Institut*, фр. *institut*, англ. *institute* походять від лат. *Institutum* «організація, лад; запроваджений порядок», пов'язаного з дієсловом *Instituo* «ставлю, розміщую; створюю, споруджую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *statuo* «ставлю, встановлюю». — СІС 285; Шанський ЕСРЯ II 7, 87; ССРЛЯ 5, 377; Kopaliński 436; Klein 801; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інвентар**, **статут**.

інструкція, *інструктаж*, *інструктор*, *інструкторство*, *інструктивний*, *інструкційний*, *інструктувати*; — р. болг. *инструкция*, бр. *інструкцыя*, п. *instrukcja*, ч. *instrukce*, слц. *inštrukcia*, вл. нл. *instrukcija*, м. *инструкция*, схв. *інструкција*, слн. *instrukcija*; — запозичено через польську та західноєвропейські мови з латинської; лат. *Instructio* «настанова, введення, побудова» пов'язане з дієсловом *Instruo* «навчаю, розставляю, озброюю, споруджую», утвореним з префікса *in-* «в-,

на-, при-» і дієслова *struo* «накладаю, влаштовую, будую, готую». — СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 88—89; Фасмер II 135; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інвентар**, **структура**. — Пор. **інструмент**.

інструмент [струмент, струмція], *інструменталіст*, *інструментальник*, *інструментальня*, *інструментарій*, *інструментация*, *інструментувати*; — р. болг. м. *инструмент*, бр. *інструмент*, п. ч. вл. *instrument*, слц. *inštrument*, схв. *инструмен(а)т*, слн. *instrument*; — запозичене з латинської мови через посередництво польської, а також німецької та французької (нім. *Instrument*, *Instrumentalist*, *instrumental*, *instrumentieren*, фр. *instrument*, *instrumental*, *instrumentation*); лат. *Instrumentum* «знаряддя» пов'язане з дієсловом *Instruo* «споруджую, озброюю, будую». — СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 89—90; Holub—Lyer 215; ССРЛЯ 5, 379; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інструкція**.

інсулін (мед.); — р. болг. *инсулин*, бр. *інсулін*, п. *insulina*, ч. вл. *insulin*, слц. *inzulin*, схв. *инсульн*, *инзульн*, слн. *inzulin*, *insulin*; — запозичене через посередництво французької чи англійської мови (фр. *insuline*, англ. *insulin*) з італійської; італ. *insulina* походить від лат. *Insula* «острів», що зводиться до виразу *en salō (<*salum*) «у відкритому морі» (пор. гр. *ἔν-αλος* «той, що в морі», нвн. *Eiland* «оточений водою», псл. *ostrovъ*); назву гормону утворено відповідно до терміна *острівки Лангерганса*, яким позначають клітини, здатні виділяти гормон підшлункової залози. — СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 90; ССРЛЯ 5, 383; Kopaliński 436; Holub—Lyer 218; Klein 802. — Див. ще **ізолювати**, **інвентар**, **сіть**.

інсценізація, *інсценізатор*, *інсценівка*, *інсценізувати*, *інсценувати*; — р. *інсценіровка*, бр. *інсценізація*, п. *inscenizacja*, ч. *inscenace*, слц. *inscenacia*, болг. *инсцениране*, м. *инсценира*, схв. *инсценация*, слн. *inscenacija*; — очевидно, кальки нім. *Inszenierung*, *insze-*

niere, утворених з лат. *in-* «в-, на-, при-» і *scaena* «сцена, театр». — СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91; ССРЛЯ 5, 384; Sl. wug. obcsuh 308; — Див. ще **інвентар**, **сцена**.

інтеграл (мат.), *інтегратор*, *інтеграція*, *інтегральний*, *інтеграційний*, *інтегрувати*; — р. болг. *интеграл*, бр. *інтэграл*, п. *integracja*, ч. слц. слн. *integrál*, вл. *integral*, м. *интегрален*, схв. *интэграл*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Integral*, *integral*, *Integratiön*, *integrieren*, фр. *intégral*, *intégration*, *intégrer*, англ. *integral* походять від пізньолат. *integrālis* (мат.), утвореного від лат. *integer* (<*intager) «цілий, незайманий», що виникло з заперечної частки *in-* «не-» і основи дієслова *tango* «торкаюся, досягаю». — СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91—92; ССРЛЯ 5, 385; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 410; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708. — Див. ще **інвалід**, **такт**.

інтелект, *інтелектуалізація*, *інтелектуалізм*, *інтелектуаліст*, *інтелектуальний*; — р. *интеллект*, бр. *інтэлект*, п. ч. слц. вл. *intelekt*, болг. м. *интелект*, схв. *интэлек(а)т*, слн. *intelékt*; — запозичення з французької та німецької мов; фр. *intellect*, *intellectuel*, нім. *Intellekt*, *Intellektualismus*, *Intellektuelle* «інтелігент», *intellektual* (*intellektuell*) «розумовий» походять від лат. *intellēctus* «відчуття, сприйняття, розуміння, розум», пов'язаного з дієсловом *intellego* «відчуваю, сприймаю, пізнаю, думаю», утвореним з префікса *inter-* (>*intel-* перед *l*) «між-», спорідненого з дінд. *antár*, *antaraḥ* «внутрішній», псл. *otъ* «всередині», укр. *нутрѠ*, і дієслова *lego* «збираю, читаю, слухаю». — СІС 287; Шанский ЭСРЯ II 7, 92—93; ССРЛЯ 5, 386; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 411; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708. — Див. ще **лекція**, **нутрѠ**, **утрѠба**.

інтелігенція, *інтелігент*, *інтелігентщина*; — р. *интелигенция*, бр. *інтэлігенцыя*, п. *inteligencia*, ч. *inteligence*, слц. *inteligencia*, вл. нл. *inteligensa* «інтелігентність», болг. *интелигенция*, м. *интелигенция*, схв. *инте-*

лигèнција, слн. *inteligèncsa* «інтелігентність»; — через російську і польську мови запозичено з латинської; лат. *intellegentia* (*intelligentia*) «розуміння, здатність сприймати знання» походить від дієслова *intellego* «сприймаю, розумію»; з російської мови походить англ. *intelligentsia*. — СІС 287; Виноградов *Этимология* 1964, 111—113; Шанский *ЭСРЯ II* 7, 93—94; Фасмер—Трубачев *II* 135; *Kopaliński* 437; *Klein* 803. — Див. ще **інтелéкт**.

інтендánt, *інтендántство*, *інтендантýра*; — р. болг. м. *интендánt*, бр. *интэндánt*, п. *intendant*, ч. слц. вл. *intendant*, схв. *интэндант*, слн. *intendant*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Intendant* «директор, керуючий; інтендант» походить від фр. *intendant* «інтендант, керуючий», яке зводиться до пізньолат. *intendēns*, *-entis* «наглядач», пов'язаного з дієсловом *intendo* «стежу; скеровую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-, до-» і дієслова *tendo* «тягну, напружую». — СІС 287; Фасмер *II* 135; Шанский *ЭСРЯ II*, 7, 94—95; *ССРЛЯ* 5, 390; *Kopaliński* 438; *Dauzat* 411. — Див. ще **інвентáр**, **тендèнція**.

інтенсі́вний; — р. *интенсивный*, бр. *интэнсіўны*, п. *intensywny*, ч. *intenzivní*, слц. *intenzivny*, вл. *intensivny*, болг. м. *интенсивен*, схв. *интензйван*, слн. *intenziven*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *intensif* (ж. р. *intensive*), нім. *intensiv* походять від слат. *intensivus*, пов'язаного з *intēnsus* (*intentus*) «напружений, сильний», похідним від дієслова *intendo* «скеровую; збільшую, натягую». — СІС 287; Шанский *ЭСРЯ II* 7, 95; *ССРЛЯ* 5, 391; *Sl. wyg. obcyh* 310; *Kopaliński* 438; *Dauzat* 411; *Bloch* 389. — Див. ще **інтендánt**.

інтенсифіка́ція, *інтенсифікува́ти*; — р. *интенсификация*, бр. *интэнсіфікацыя*, п. *intensyfikacja*, ч. *intenzifikace*, слц. *intenzifikacia*, болг. *интензификация*, слн. *intenzifikacia*; — запозичення з французької мови; фр. *intensification* утворено з основи прикметника *intensif* «інтенсивний» і словотворчого компонента *-fication*, що зводиться до лат.

facio «роблю». — СІС 288; Шанский *ЭСРЯ II* 7, 95—96; *ССРЛЯ* 5, 391; *Kopaliński* 438; *Klein* 804. — Див. ще **інтенсі́вний**, **факт**.

інтерва́л; — р. болг. м. *интервал*, бр. *интэрва́л*, п. *interwał*, *interwał*, ч. слц. *interval*, вл. *interwał*, схв. *интэрвал*, слн. *intervál*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Interváll*, фр. *intervalle* походять від лат. *intervallum* «місце між валами, ровами; відстань, проміжок (часу)», що виникло внаслідок складення прийменника *inter* «між, серед, під» та іменника *vallum* «огорожа, вал». — СІС 288; Шанский *ЭСРЯ II* 7, 96; *ССРЛЯ* 5, 392; *Kopaliński* 441; *Klein* 808; *Dauzat* 412; *Bloch* 390. — Див. ще **вал¹**, **інтелéкт**.

інтервèнт, *інтервèнція*, *інтервенціоніст*; — р. болг. *интервèнт*, бр. *интэрвèнт*, п. *interwenant*, *interwencja*, ч. слц. *interwent*, вл. нл. *interwencija*, м. *интервенција*, схв. *интервèнція*, слн. *intervéncija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Interventióh*, *Intervènt*, фр. *intervention* «втручання, посередництво» походять від пізньолат. *interventio* «несподіваний прихід, втручання», пов'язаного з дієсловом *intervenio* «входжу (між), приходжу, втручаюся», утвореним з префікса *inter-* «між-, серед» і дієслова *venio* «приходжу, прибуваю». — СІС 288; Шанский *ЭСРЯ II* 7, 96; *ССРЛЯ* 5, 393; *Kopaliński* 441; *Dauzat* 412. — Див. ще **авантýра**, **інтелéкт**.

інтерв'ю, *інтерв'юєр*, *інтерв'юва́ти*; — р. *интервью*, бр. *интэрв'ю*, п. ч. слц. вл. *interview*, болг. *интервю*, м. *интервю*, схв. *интэрвю*, слн. *intervjú*; — запозичення з англійської мови; англ. *interview* «зустріч, побачення; інтерв'ю» походить від фр. ст. *entrevue* «побачення», пов'язаного з дієсловом (*s'*)-*entrevoir* «зустрічатися, бачитися», утвореним з префікса *entre-* «між-, серед-», що походить від лат. *inter-* «тс.», і дієслова *vidēre* «бачити», яке зводиться до лат. *vidēre* «тс.». — СІС 288; Шанский *ЭСРЯ II* 7, 97; Фасмер *II* 135; *ССРЛЯ* 5, 394; *Kopaliński* 441; *Holub—Lyer* 217; *Klein* 808; *Dauzat* 412—413; *Bloch* 390—391. — Див. ще **вид**, **інтелéкт**.

інтерес, *інтересант* (заст.) «той, що керується власною вигодою», *інтересний*, *інтересувати*, *інтересуватися*;— р. болг. *интерес*, бр. *интарѣс*, *интѣрас*, п. *interes* «діло, справа; (ст.) увага, зацікавлення», ч. слц. *interes*, вл. *interest* «зацікавлена особа», слн. *interès*;— запозичене через посередництво польської чи німецької мови (нім. *Interesse*) з латинської; лат. *interesse* «бути всередині, мати важливе значення; брати участь, бути зацікавленим» (дієслово, згодом субстантивізоване) утворено з префікса *inter-* «між-, серед» і дієслова *esse* «бути», спорідненого з псл. *jestь*, укр. *є*.— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 7, 97—98; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 396; Сл. выг. обсуч 310; Holub—Lyer 216; Hüttl-Worth 73; Klein 805; Kluge—Mitzka 328.— Див. ще **є**, **інтелéкт**.

інтер'єр;— р. *интерьер*, бр. *интэр'єр*, п. *intérieur*, ч. слц. *interiér*, болг. *интериор*, м. *интериёр*, схв. *интерійєр*, слн. *interiêr*;— запозичення з французької мови; фр. *intérieur* «внутрішній; внутрішня частина, середина» походить від лат. *interior* «ближчий до середини», пов'язаного з прийменником *inter* «між, серед».— СІС 288; Шанский ЭСРЯ II, 7, 103—104; Kopaliński 439; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390.— Див. ще **інтелéкт**.

інтермедія «у середньовічному театрі — комедійна сценка, вставлена між актами драми», [*тиримедія*] «розгардіяш; мотлох» Ме;— р. болг. *интермедия*, бр. *интэрмедья*, п. *intermedium*;— можливо, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *intermedium* (*intermedius*) «те (той), що знаходиться в середині; середнє» виникло внаслідок складення прийменника *inter* «між, серед» і прикметника *medius* «середній, центральний», спорідненого з псл. *medja «межа», укр. *межа́*.— СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 99; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 399; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 439; Walde—Hofm. II 57—58.— Див. ще **інтелéкт**, **межа́**.

інтернат;— р. болг. м. *интернат*, п. вл. *internat*, ч. слц. слн. *internát*, схв. *интєрнāt*;— запозичення з французької мови; фр. *internat* «закритий

учбовий заклад» походить від лат. *internus* «внутрішній», пов'язаного з прийменником *inter* «між, серед».— СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; ССРЛЯ 5, 400; Kopaliński 440; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390.— Див. ще **інтелéкт**.

інтернаціонал (міжнародне об'єднання; назва гімну);— р. болг. *Интернационал*, бр. *Интэрнацыянал*, п. *Internacional*, ч. слц. *Internacionál*, вл. *Interpacionala*, м. схв. *Интернационала*, слн. *Internacionála*;— запозичення з англійської і французької мов; англ. *International* (фр. *Internationale*) постало від назви організації англ. «International Working Men's Association», заснованої в Лондоні 28 вересня 1864 року.— СІС 289; ССРЛЯ 5, 400; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; Kopaliński 440; Klein 806.— Див. ще **інтернаціональний**.

інтернаціональний, *інтернаціоналізація*, *інтернаціоналізм*, *інтернаціоналіст*, *інтернаціоналізувати*;— р. *интернациональный*, бр. *интэрнацыянальны*, п. *internacionalny*, ч. *internacionální*, слц. *internacionálny*, вл. нл. *internacionalizm*, болг. м. *интернационален*, схв. *интернѣционѣлан*, слн. *internacionálen*;— запозичено через посередництво західноєвропейських мов з англійської; англ. *international* (звідки також фр. *international*, нім. *international*) утворено в 1780 р. Дж. Бентамом з прийменника *inter* «між», що походить від лат. *inter* «тс.», та іменника *nation* «народ», яке зводиться до лат. *nātio*, *-ōnis* «тс.».— СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 101—102; Klein 806; Gamillscheg 540.— Див. ще **інтелéкт**, **нація**.

інтерпретувати, *інтерпретатор*, *інтерпретація*;— р. *интерпретировать*, бр. *интэрпрэтаваць*, п. вл. *interpretować*, ч. *interpretovati*, слц. *interpretovat'*, болг. *интерпретирам*, м. *интерпретіра*, схв. *интерпретірати*, слн. *interpretirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *interpretieren* «тлумачити», *Interpretation* «тлумачення», фр. *interpréter* «перекладати, тлумачити, виконувати», *interprétation*, *interpréteur*, англ. *interpret*, *interpretation* походять від лат. *interpretāri*

«тлумачити, пояснювати», *interpretatio*, -ōnis «пояснення», пов'язаних з іменником *interpres*, -tis «посередник, коментатор, тлумач», утвореним з прийменника *inter* «між, серед» і основи іменника *pretium* «ціна, вартість, плата», спорідненого з псл. *protivъ*, укр. *проти*, п. *przeciw*. — СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 103; Kopaliński 440—441; Klein 807; Dauzat 412; Bloch 390; Walde—Hofm. II 360—361. — Див. ще інтелéкт, *проти*.

інтимний, *інтимізація*, *інтимничати*; — р. *интимный*, бр. *інтѣмны*, п. *intymny*, ч. *intimní*, слц. *intimny*, вл. *intimny*, болг. м. *интимен*, схв. *інтѣман*, слн. *intimen*; — запозичення з французької мови; фр. *intime* походить від лат. *intimus* «найбільш внутрішній, найглибший; щирий, задушевний», що є формою прикметника найвищого ступеня до *interior* «ближчий до середини». — СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 407; Kopaliński 443; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Bloch 391. — Див. ще інтер'єр.

інтонація, *інтонаційний*, *інтонувати*; — р. болг. *интонация*, бр. *інтанация*, п. *intonacja*, ч. *intonace*, слц. *intonacia*, вл. *intonacija*, м. схв. *інтонация*, слн. *intonacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Intonation*, *intonieren*, фр. англ. *intonation* утворені від лат. *intonare* «видавати звук, загримити; голосно вимовляти», що складається з префікса *in-* «в-, на-» і дієслова *tonare* «гримити, звучати». — СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 409; Kopaliński 441—442; Dauzat 413; Bloch 391. — Див. ще інвентар, тон.

інтрига, *інтригán*, *інтригáнство*, *інтригувати*; — р. болг. *интрига*, бр. *інтрѣга*, п. *intryga*, *intrygować*, ч. *intrika*, слц. вл. *intriga*, м. *інтрига*, схв. *інтрига*, *інтрѣга*, слн. *intriga*; — запозичення з французької мови; фр. *intrigue* «інтрига, підступи; любовний зв'язок» (*intrigant*, *intriguer*) походить від іт. *intrigo* «інтрига, підступи», пов'язаного з *intrigare* «плутати», яке походить від лат. *intrĩcāre* «заплутувати, збивати з толку», утвореного з прийменника *in-*

«в, на, при» та іменника *trĩcae* «дурниці, труднощі», пов'язаного з дієсловом *torquere* «повертати, згинати». — СІС 291; Фасмер II 136; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 410; Sl. wyr. obcych 314; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Walde—Hofm. II 692. — Див. ще інвентар. — Пор. торт, тортүри.

інтуїція, *інтуїтивізм*, *інтуїтивіст*, *інтуїтивний*; — р. болг. *интуиция*, бр. *інтуїция*, п. *intuicja*, ч. *intuice*, слц. *intuicia*, вл. *intuicija*, м. схв. *інтуїция*, слн. *intuicija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Intuition*, *intuitiv*, фр. *intuition*, *intuitif*, англ. *intuition*, *intuitive* походять від слат. *intuitio* «споглядання», *intuitivus* «споглядальний», пов'язаних з дієсловом *intueor* «уважно дивлюся, звертаю увагу», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *tueor* «дивлюся, споглядаю» неясної етимології. — СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 106; ССРЛЯ 5, 414; Kopaliński 443; Dauzat 413; Bloch 391; Klein 810; Walde—Hofm. II 713—714. — Див. ще інвентар.

інфаркт; — р. болг. *инфаркт*, бр. *інфáркт*, ч. слц. вл. *infarkt*, схв. *інфаркт*, слн. *infarkt*; — інтернаціональний термін, утворений, як і нім. *Infarkt*, англ. *infarct*, на основі слат. *Infarctus* «наповнений», пов'язаного з *Infarcio* «набиваю, втискую», яке складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *farcio* «набиваю, наповнюю, начиняю» (йдеться про закупорення судин серцевого м'язу). — СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 415; Holub—Lyer 212; РЧДБЕ 289; Klein 791. — Див. ще інвентар, фарш.

інфекція, *інфекціоніст*, *інфекційний*, *інфікувати*; — р. болг. *инфекция*, бр. *інфэкция*, п. *infekcja*, ч. *infekce*, слц. *infekcia*, вл. *infekcija*, м. *інфекция*, схв. *інфэкция*, слн. *infekcija*; — інтернаціональний термін, утворений, як і нім. *Infektion*, фр. *infection*, від пізньолат. *Infectio* «псування; зараження», пов'язаного з *Inficio* «змішую, псую, заражаю», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *facio* «роблю». — СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 416; Kopaliński 428;

Holub—Lyer 212; Dauzat 406; Bloch 383.— Див. ще **інвентар, факт.**— Пор. дезинфекція.

інфінітив;— р. болг. м. *инфинитив*, бр. *инфинитивъ*, п. *infinitivus*, ч. *infinitiv*, слц. *infinitiv*, вл. *infinitiv*, схв. *инфинитив*, слн. *infinitiv*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Infinitiv*, фр. *infinitif*, англ. *infinitive* походять з пізнолат. *Infinitivus* (*modus*) «неозначений (спосіб)», пов'язаного з *Infinitus* «незакінчений, необмежений», утвореним із заперечної частки *in-* «не-» і дієприкметника *finitus* від дієслова *finio* «обмежую, визначаю», похідного від *finis* «межа».— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107—108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 428; Dauzat 406; Bloch 384; Klein 792.— Див. ще **інвалід, фініш**.

інфляція;— р. *инфляция*, бр. *инфляция*, п. *inflacja*, ч. *inflace*, слц. *inflacia*, вл. нл. *inflacija*, болг. *инфляция*, м. схв. *инфляция*, слн. *inflacija*;— запозичення з англійської мови; англ. *inflation* «надування, наповнення, здуття, інфляція», як і фр. *inflation* «інфляція, пухлина, здуття», нім. *Inflation* «інфляція», походить від лат. *Inflatio* «здимання, пучіння», пов'язаного з дієсловом *inflo* «вдуваю, здимаю», складеним з префікса *in-* «в-» і дієслова *flo* «дую, вію», спорідненого з двн. *blāan* «дути», *blājan*, *blāsan*, дангл. *blawan* «тс.».— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 429; Klein 793; Dauzat 407; Bloch 384; Walde—Hofm. I 517.— Див. ще **інвентар**.

інформувати, інформант, інформатор, інформація;— р. *информировать*, бр. *инфармаць*, п. вл. *informować*, ч. *informovati*, слц. *informovat'*, болг. *информирам*, м. *информира*, схв. *информирати*, слн. *informirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *informieren* «повідомляти, навчати», *Information* «інформація», фр. *informer* «повідомляти», *information* «інформація, розслідування» походять від лат. *Informo* «надаю форму, створюю уявлення про щось, зображаю» (*Informatio* «тлумачення, роз'яснення», *Informator* «той, хто роз'яснює»), яке складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова

formo «надаю форму, створюю», пов'язаного з іменником *forma* «форма».— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 108—109; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429; Dauzat 407; Bloch 384; Klein 793.— Див. ще **інвентар, форма**.

інфрачервоний;— р. *инфракрасный*, бр. *инфрачырвоны*, п. [*promienie*] *podczzerwone*, ч. слц. *infračervený*, болг. *инфрачервен*, слн. *infrardèč*;— складна форма, утворена з прикметника *червоний* і запозиченого з латинської мови компонента *infrā-* «низько, внизу; під, нижче, пізніше», спорідненого з дінд. *ādharah* «нижній, нижчий», дангл. *under* «під, нижче», гот. *undar*, двн. *untar*, пвн. *unter* «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429—430; Klein 793—794; Walde—Hofm. I 698.— Див. ще **червоний**.

інфузорія;— р. болг. *инфузория*, бр. *инфузорья*, ч. *infuzória* (мн.), слц. *infuzorium*, м. *инфузорија*, схв. *инфузорија*, слн. *infuzorij*;— засвоєний новолатинський науковий термін; нлат. *infusoria* створено у XVIII ст. від дієслова лат. *Infundo* «наливаю, вливаю», що складається з префікса *in-* «в-, на-» і дієслова *fundo* «ллю», спорідненого з гот. *giutan* «лити», двн. *giozan*, нвн. *gießen* «тс.», дінд. *ju-hóti*, *juhutē* «лле у вогонь, приносить жертву»; назва пов'язана з тим, що інфузорії вперше було виявлено в теплих настоянках на рештках організмів.— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Klein 794; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Walde—Hofm. I 563—564.— Див. ще **інвентар**.

інцидент;— р. болг. м. *инцидент*, бр. *инцидэнт*, п. *incydent*, ч. слц. *incident*, схв. *инцидент*, слн. *incident*;— запозичення з французької мови; фр. *incident* «випадок, подія; випадковий, побічний; який падає», як і нім. *inzident* «випадковий, побічний», *Incident* «випадок» та англ. *incident* «випадковий, випадок», походять від лат. *incidēns*, *-tis* «який трапляється», дієприкметника від *incido*, *-ere* «падати; траплятися», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *cado*, *-ere* «падати, траплятися».— СІС 293; Шанский

ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopa-liński 425; Klein 782; Dauzat 403; Bloch 380; Walde—Hofm. I 128.— Див. ще **інвентар, казус**.

[**инцинатий**] «гострий, злий» (про оцет, осу, змію) Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *ынцинат* «легкий, слабо укріплений» пов'язане з лат. *in-tepuare, похідним від *tepuo*, -āge «робити тонким, послаблювати»; на розвитку семантики, можливо, позначився вплив фонетично близької румунської форми *incitânt* «збуджуючий».— Vincenz 2; СДЕЛМ 514; DLRM 430.

[**іншак**] «інакше, інакший» ВеУг, [**іншак**] «інакше» Г, ВеУг, [**іншакій**] «інший» Г, Ж;—результат контамінації форм *інший* та *інак* (див.).

інший, [**інший** Ж, Пі, *інчий*, *інчий* Ж], [*инч*, *инче*];— р. [*інший*, *інше*], бр. *іншы*, др. *иншии*, п. ст. *inszy*, *jinszy*, [*inkszy*], ч. [*jinšil*], слц. *inšil*;—результат поширення псл. *inъ* «один; інший» суфіксом -ьš-, що оформляє вищий ступінь прикметників.— Бевзенко Доп. УжДу I 63; Преобр. I 272; Sławski I 463—464; Bern. I 431; Mikl. EW 96.— Див. ще **інний**.

[**ін'як**] «інакше» Г, Ж, [*ин'якше*] «тс.» Пі, [*ін'якій*] «деякий» Г, Ж;—складне утворення, що виникло з основ [*інний*] «інший» та як (*якій*) за аналогією до *інак* (*інакій*, *інакше*).— Див. ще **інний, як**.— Пор. **інак**.

Іоаннікій — див. **Онїкій**.

Іов, *Йов*, ст. *Іовъ* «твердъ, любяй б(ог)а, аб(о) болѣющий, аб(о) вздыхающий, терпячий неприязни» (1627);— р. *Иов*, др. *Иовъ*, п. *Hiob*, ч. слц. *Job*, болг. м. *Йов*, схв. *Иов*, слн. *Jova*, *Job*, стсл. **Иввъ**, **Иквъ**, **Иовъ**;—через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἰώβ* (як і лат. *Iob*) походить від гебр. *יְהוֹבָב*, пов'язаного, можливо, з *יְהוֹבָב* «ворог» або *יְהוֹבָב* «велике бажання».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Петровский 122; Илчев 226; Constantinescu 87.

іон (електрично заряджена частинка), *йон*, *іонізатор*, *іонізація*, *іонний*, *іонізаційний*, *іонізований*, *іонізуючий*, *іонізувати*, *йонізувати*;— р. *ион*, бр.

іон, п. *jon*, ч. *ion*, *jont*, *ijon*, слц. *іон*, *іонт*, вл. *іон*, болг. *йон*, схв. *йѡн*, слн. *іон*;—запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької і німецької; англ. *ion* (фр. *ion*, нім. *Ion*) «тс.» створено як науковий термін у ХІХ ст. М. Фарадеем на основі гр. *ἰον* (<*ἰών*) «ідучий», діеприкм. від дієслова *εἶμι*, *ἰέναι* «іти», спорідненого з лат. *eo*, *Te* «тс.», псл. *iti*, укр. *ити*.— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopa-liński 458; Holub—Lyer 218—219; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 392; Frisk I 462—463.— Див. ще **іті**.

Іона, *Йона*, *Івон*, [*Йон*], ст. *Іѡна* «голубица...» (1627);— р. *Иона*, бр. *Іона*, п. *Jonasz*, ч. *Jon*, *Ijon*, слц. *Jonáš*, болг. *Йонат*, слн. *Jonas*, стсл. **Иона**;—через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἰωνᾶς* (як і лат. *Jonas*) походить від гебр. *יֹנָתַן*, букв. «голуб».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Илчев 227; Петровский 122; Constantinescu 85.

Іпатій, *Іпат*, ст. *Упатій* «достоинъ, наивышшии судя, высокий аб(о) верховный» (1627);— р. *Ипатий*, *Ипат*, бр. *Іпатій*, *Іпат*, болг. *Ипатия* (жін. р.), стсл. **Упатіи**;—через церковнослов'янське посередництво запозичене з грецької мови; гр. *ὑπάτιος* пов'язане з *βλατος* «верховний, найвищий», спорідненим з дінд. *upatāh* «тс.», лат. *super* «над»; виведення імені з латинської мови (Суперанская 78) помилкове.— Сл. вл. імен 211; Беринда 238; Петровский 123; Constantinescu 87; Boisacq 1002; Frisk II 966.

іподром, ст. *ипподромъ* (1627);— р. *ипподром*, *гипподром*, бр. *іпадром*, др. *иподрумие*, *иподромие*, п. ч. *hipodrom*, слц. слн. *hipodrom*, болг. *хиподром*, *хиподрѹм*, схв. *хипѡдром*;—запозичення з французької мови; фр. *hippodrome* походить від лат. *hippodromus* «місце для верхової їзди, іподром, ристалище», яке зводиться до гр. *ἵπλοδρομος* «місце кінних змагань», утвореного з основ іменників *ἵπλος* «кінь, жеребець» і *δρόμος* «хід, біг; бігова доріжка»; давньоруські форми

походять безпосередньо з грецької мови.—СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; ССРЛЯ 5, 424; Фасмер I 407, II 137; Kopaliński 397; Bloch 366.— Див. ще аеродром. Архїп.

Іполіт, *Політ*, ст. *Ипполит* «конецъ; раздрѣшитель, свобод(ь)» (1627);— р. *Ипполит*, бр. *Ипалит*, *Гіпалит*, п. *Hipolit*, ч. *Hippolyt*, слц. *Hypolit*, болг. *Иполит*, м. *Иполит*, схв. *Иполит*, *Hipolit*, слн. *Hipolit*, стсл. **Иполоутъ**, **Иполитъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. 'Ιπλόλυτος (букв.) «той, хто розпрягає коней» утворене з основ іменника ἵπλος «кінь» і дієслова λύω «звільняю, відпускаю, розпрягаю».—Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 123; Суперанская 78; Илчев 223; Constantinescu 87.— Див. ще **аналіз**, Архїп.— Пор. **іподром**.

іпохондрія, *іпохондрик*, *іпохондрічний*;— р. *ипохондрия*, ст. *гипохондрия*, бр. *ипохондрыя*, п. *hipochondria*, ч. *hypochondr*, слц. *hypochondria*, вл. *hypochondriski*, болг. *ипохондрия*, схв. *хипохондрија*, слн. *hipochondrija*;— запозичене через польське та латинське посередництво (лат. *hypochondria*) з грецької мови; гр. ὀλοχόνδρια «частина тіла нижче грудної клітки» є формою с. р. мн. прикметника ὀλοχόνδριος «той, що знаходиться нижче хряща», утвореного з прийменника ὀλο «під, нижче» і іменника χόνδρος (<*χρονδ-ρο-ς) «зернина, сіль; хрящ», спорідненого з лат. *frendo*, -ere «скреготіти (зубами)», дангл. *grindan* «молоти», лит. *grėndu*, *grėsti* «терти»; назва зумовлена тим, що із захворюванням черевної порожнини у старій медицині пов'язували стан психічної депресії.—СІС 494; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; Фасмер II 173; ССРЛЯ 5, 424; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 397; Holub—Lyer 201—202; Klein 760; Boisacq 1066; Dauzat 396; Bloch 373; Frisk II 1110—1111.— Див. ще **гіпозеза**.— Пор. **хандря**.

іпріт;— р. болг. *иприт*, бр. *ипрѣт*, п. *iperyt*, ч. слц. *urepit*, схв. *ипѣрѣт*, слн. *iperit*;— запозичення з французької мови; фр. *urépíte* «тс.» походить від назви місцевості в пн.-зах. Бельгії

d'Ypres «Іпр» (з фламандського *Yper*), де вперше (12 VII 1917 р.) німцями було застосовано цю речовину як отруйний газ.—СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112—113; ССРЛЯ 5, 425; Kopaliński 445; Holub—Lyer 515; Dauzat 760.

ір, *ірнік* — див. **аір**.

Іраїда;— р. *Ираїда*, *Ироїда*, бр. *Ираїда*, стсл. **Ираїда**;— запозичене через церковнослов'янську мову з грецької; гр. 'Ιραϊς (звідки лат. *Iraïs*), очевидно, пов'язане з ἱερός «святий»; р. *Ироїда*, можливо, походить від гр. 'Ηρωϊς ('Ηρώϊς) букв. «героїня; героїчна»; пов'язання з гр. 'Ηρα «Гера» (Суперанская 87) помилкове.— Петровский 123; Klein 814.

Іраклій, *Герáклій*, *Герáкл*, ст. *Ираклий*;— р. *Ираклій*, бр. *Ираклій*, др. *Ираклий*, п. *Herakles*, ч. *Heraklés*, болг. *Иракли*, *Ираклия* (жін. р.), слн. *Heraklej*, стсл. **Иракли**, **Иракль**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької (форми з початковим *Ге*— через латинське посередництво— лат. *Heraclius*, *Hercules*); гр. 'Ηράκλειος «Геракл», 'Ηράκλειος утворені з основ іменників 'Ηρα «Гера» (ім'я богині) і κλέος «слава, хвала», спорідненого з псл. *slovo*, укр. *слово*.—Сл. вл. імен 205, 211; Петровский 124; Илчев 223; Байганд БЕ 1963/4—5, 476; Constantinescu 87; Frisk I 642, 869—870.

ірбіс (зоол.) «барс, сніговий барс, *Felis irbis*»;— р. *ірбіс*, бр. *ірбіс*, слц. *irbis* «тс.»;— запозичення з монгольської мови (монг. *irbis* «тс.»).—СІС 294; СРНГ 12, 207; Фасмер II 137.

іргá (бот.) «*Amelanchier Medic.*», [*úrǵa*] «кизильник, *Cotoneaster vulgaris* L.» Ж, Пі;— р. *иргá* «тс.», бр. *иргá* «*Amelanchier*»;— запозичення з монгольської мови (монг. *иргáй* «шелюга, червоний верболіз, *Salix acutifolia* Willd.», калм. *jarǵa* «кущ з дуже твердою деревиною»); помилково пов'язувалося (Горяев Доп. 2, 15) з *rig*, лат. *rigidus* «твердий, застиглий».— Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Фасмер II 137.

і́рва́нт «залізне кільце на ободі колеса екіпажа»; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого нвн. *Verband* «перев'язка».

і́рень (бот.) «образки болотні, *Calla palustris* L.» Ж; — похідне утворення від *[ir]* «лепеха, *Asopus* L.»; назва зумовлена тим, що обидві рослини ростуть на болотах. — Вісюліна—Клоков 83—84. — Див. ще **а́ір**.

і́ржа́, *ржа*, [*иржа́*, *ржіна* Нед, *ржа́вина* Нед, *ржавціна* Нед], [*иржавець*] «болото, іржава річка», [*ржа́вець*] «тс.», [*иржа́вина*] «місце з іржавою водою», *і́ржа́винка*, *ржа́винка*, *і́ржа́сті* (бот.), [*ржія*] «болото, де утворюється озерна жовта залізна руда» Нед, *і́ржа́вий*, [*иржа́вий*], *ржа́вий*, *і́ржа́вити*, *і́ржа́вити*, [*иржа́вити*, *иржа́вити*], *ржа́вити*; — р. *ржа*, [*аржа́*, *иржа́*], бр. *і́ржа́*, др. *рѣжа*, п. *rdza*, *rza*, каш. [dredza], ч. *rez*, *rza*, ст. *rzě*, слц. *rdza*, *hr̥dz*, *zřdza*, *hrdza*, вл. *rez*, *zra*, *zerzav*, нл. *rza*, *zarz*, болг. *рѣжда́*, схв. *р̆ѣ*, слн. *г̆ја́*, *р̆јав*, стсл. **рѣжда**; — псл. *гъдја «іржа», похідне від *гъдъ <**gūd-* «червоний», пов'язаного з *гūdъ* <**goud-* «тс.» (пор. р. *рдеть*, укр. *рдітися* «гарячитися», *рудій*); — споріднене з лит. *gūdas* «червоно-бурій», *gūdis* «іржа», свн. got «тс.», лат. *guber* «червоний», гр. ἐρυθρός, гот. *gauþs* «тс.», дінд. *rudhiráh* «тс.; кривавий», двн. свн. *rost* «іржа»; іе. **roudh-*, **rudh-* «червоний»; початкове *і* розвинулось закономірно в позиції перед сонорним з наступним редукованим. — Фасмер III 480; Преобр. II 189—190; Вгückner 456; Machek ESJČ 513; Trautmann 238—239; Pokorný 872—873. — Див. ще **рудій**.

і́ржа́ти, [*иржа́ти* Ж, *ржа́ти*], [*іржа́ти*] (зоол., вид сови); — р. *ржати*, бр. *ржаць*, *і́ржаць*, др. *рѣзати*, п. *ržać*, *ržeć*, ч. *ržáti*, ст. *rzáti*, *hrzati*, слц. *hr̥žat'*, *hrdžat'*, *eržat'*, *erdžat'*, схв. *р̆зати*, *р̆жем*, слн. *hr̥zati*, *řzati*, стсл. **рѣзати**, **рѣжж**; — псл. *гъзати, *гъžq (<*гъžiq); — споріднене з гр. ἐρυθόντα (зн. в. одн.) «ревучий», ἐρύμιλος «тс.» (про тварину), ῥοῦμός «ревіння», лат. *rūgio*, -*ire* «ревти», сірл. *rucht* «ревіння, виття», іе. **geug-*, **rug-* «ревти»; ж на місці з (*гъзати*) з'явилося під впливом форм теперішнього часу; початкове *і* в укр. мові розвину-

лося перед сонорним внаслідок падіння наступного за ним редукованого; зіставлення з лит. *krizėnti* «іржати» як звуконаслідувального утворення (Machek ESJČ 528) недостатньо переконливе. — Фасмер III 480—481; Преобр. I 202; Горяев 299; Вгückner 478; Mikl. EW 285; Walde—Hofm. II 449; Pokorný 867. — Пор. **рига́ти**, **рика́ти**.

иржіще — див. **рож**.

і́ржі́й (бот.) «рижі́й, *Camelina sativa*» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми *рижі́й* «тс.», зближеної з основою іменника *і́ржа́* або [*иржі́ще*]. — Див. ще **рижі́й**.

і́рига́ція, *і́рига́тор*, *і́ригаці́йний*; — р. *иррига́ция*, бр. *і́рыга́цыя*, п. *irygacja*, ч. *irigace*, слц. *irigácia*, болг. *ирига́ция*, м. схв. *ирига́ција*, слн. *irigácija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Irrigation* «зрошення, обводнення; промивання», фр. англ. *irrigation* «тс.» походять від лат. *irrigatio* «тс.», пов'язаного з *irrigo* «відводжу (воду), зрошую, обводнюю», що складається з префікса *in-* (>*ir-*) «в-, на-, при-» і дієслова *rigo* «проводжу, поливаю, пою», спорідненого з гот. *riþn* «дощ», дангл. *regn*, двн. *gēgan*, нвн. *Regen* «тс.», лит. *gokė* «дрібний дощ». — СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 116; ССРЛЯ 5, 431; Коралиński 446; Klein 816; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. I 435. — Див. ще **інвентар**.

І́рина, *Я́рина*, [*І́рена*, *І́рина* (Ме), *О́рина*, *О́ріся*, *О́рішка*], *І́риній*, *І́реней*, [*Ирен*], ст. *Ирина* «мирна; покой» (1627), *Ириней* «мирный, спокойный» (1627); — р. *Ирина*, *Ириний*, бр. *І́рына*, *І́рэн*, *Ары́на*, *Яры́на*, *Ірыне́й*, п. *Irena*, ч. *Jiřina*, *Irena*, *Ireneus*, слц. *Irena*, *Iřina*, *Irenej*, болг. *Ирина*, *Ирін*, *Ириней*, м. *Ирина*, *Иринеј*, схв. *Ирена*, *Ирèнеј*, слн. *Irena*, стсл. **Ирина**, **Ирина**, **Ириней**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Εἰρήνη, Εἰρηναῖος утворені на основі іменника *εἰρήνη* «мир, спокій, мирне життя», дальші зв'язки якого неясні. — Сл. вл. імен 211, 241; Беринда 209; Петровский 124; Корецькун Ргіводце 75; Илчев 223; Constantinescu 87; Klein 814; Frisk I 467.

ірис¹ (бот.) «півники, Iris L.»; — р. болг. *ірис*, п. *irys*, ч. *iris*, слц. слн. *iris*, схв. *ірис* «тс.»; — засвоєна з латинської ботанічної номенклатури назва, яка походить від гр. *ἴρις* «тс.; веселка», *Ἴρις* (власне ім'я богині веселки), очевидно, пов'язаного з *ἴτις* «лоза», спорідненим з псл. *viti* «вити, крутити», укр. *вити*; назва зумовлена різнокольоровим забарвленням пелюстків (пор. р. *радужниця* «півники»). — СІС 294; Шанський ЕСРЯ II 7, 113; Kopaliński 46; Frisk I 735; Chantraine 468—469. — Пор. **вити**¹.

ірис² «сорт цукерок», *іриска*; — р. *ирис*, бр. *ірыс*, п. *irys*; — неясне; можливо, пов'язане з *ірис* (бот.) «півники»; назва могла бути зумовлена зображенням квітки рослини на обгортці цукерок (ССРЛЯ 5, 426); пов'язується також (Шанський ЕСРЯ II 7, 113—114) з гр. *ἴρις* «райдуга» з огляду на різнокольорове забарвлення маси, з якої виготовляють цей сорт цукерок.

іриця¹ — див. **вірій**.

іриця² (зоол.) «водяна ящірка, Triton Ж; водяна тварина, зокрема тритон»; — неясне; можливо, давніше **віриця*, пов'язане з *вир*.

іриця³ «дуже стара жінка, стара відьма»; — неясне; можливо, давніше **віриця*, пов'язане з р. [в*ірей*] «знахар, чаклун, ворожбит», [в*ірить*] «нашіптувати, наговорювати».

ирлѣць — див. **ерлѣць**.

ірод «жорстока людина, кат», [і*рід*, і*род*] «тс.; лиходій; чорт», [і*родча*] «чортеня» Я; — р. *ірод* «кат; [безбожник; скнара]», бр. *ірад* «кат; чорт»; — результат семантичної видозміни імені іудейського царя Ірода, якого зображено в Євангелії дуже жорстоким; власне ім'я *Ірод*, стел. **Иродъ**, походить від гр. *Ἰρώδης*, пов'язаного з *ἦρος* «володар; герой, вождь, богатир», до якого зводиться й укр. *герой*. — Шанський ЕСРЯ II 7, 114; Фасмер II 139; ГСЭ 69; Constantinescu 88. — Див. ще **герой**.

іронія, *іронічний*, *іронізувати*; — р. болг. *ирония*, бр. *іронія*, п. *ironia*, ч. *ironie*, слц. *irónia*, вл. *ironija*, м. *иронија*, схв. *ирднija*, *ірѣнija*, слн.

ironija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Ironie* «іронія, глузування», фр. *ironie*, англ. *irony* «тс.» походять від лат. *īrōpīa* «приховане глузування», яке зводиться до гр. *εἶρωνεία* «удаване незнання; іронія», пов'язаного з *εἶρων* «хитрун, облудна людина», *εἶρω* (замість **Fέρω*) «говорити, обумовлювати, наказувати», спорідненого з *ῥήτωρ* (<*Fρῆτωρ*) «оратор», лат. *verbum* «слово», гот. *waurd*, дангл. *word* «тс.» — СІС 295; Шанський ЕСРЯ II 7, 114; Будагов Ист. слов 185—187; ССРЛЯ 5, 429; Фасмер II 139; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 445; Klein 815; Dauzat 414; Bloch 393; Frisk I 471. — Пор. **риторика**.

іраціональний, *іраціоналізм*; — р. *иррациональный*, бр. *ірацыянальны*, п. *irracjonalny*, ч. *iracionální*, слц. *iracjonalny*, вл. *iracionálny*, болг. м. *ирационален*, схв. *іраціоналан*, слн. *iracionálen*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *irrationál*, фр. *irrationnel*, англ. *irrational* походять від лат. *irratīōnālis* «несвідомий, нерозумовий», що складається з заперечної частки *in-* (>*ir-*) «не-» і прикметника *ratīōnālis* «наділений розумом», пов'язаного з *ratio* «рахунок, висновок, думка, розум». — СІС 295; Шанський ЕСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 429; Kopaliński 445—446; Klein 815, 1304; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. II 429. — Див. ще **інвалід**, **рація**¹.

іреальний; — р. *ирреальный*, бр. *ірэальны*, п. *irealny*, ч. *ireální*, слц. *ireálny*, вл. *irealny*, болг. м. *иреален*, схв. *іреалан*, слн. *ireálen*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *irreál* «нереальний, недійсний» походить від пізньолат. *irreālis* «нереальний; який не стосується речі, справи», утвореного із заперечної частки *in-* (>*ir-*) «не-» і прикметника *reālis* «дійсний, який стосується речі, справи», пов'язаного з *res* «річ, справа». — СІС 295; Шанський ЕСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 430; Holub—Lyer 219; Klein 1306—1307. — Див. ще **інвалід**, **реальний**.

[і*рстѣти*] «хрестити» Ко, [і*рстѣти*] «тс.», [і*рстенін*] «християнин», [і*ршіні*] «хрестини», [і*рціння*] «тс.», [і*рцієний*]

«хрещений», [іри́шений] «тс.»; — р. [кстить, кстіны, кціенье], бр. [ксьціца] «хреститись», [ксьціны] «хрестини»; — результати видозміни др. *кръстити, кръщенье*, похідних від *кръстъ* «хрест; розп'яття; (первісно) Христос», що, як і стсл. *кръсть*, болг. *кръст*, схв. *крѣст*, слн. *křst*, слц. *krst* та ін., походить від двн. *krist, christ*, яке через лат. *Chrīstus* зводиться до гр. *Χρῑστός* «Христос», букв. «помазаник», пов'язаного з *χρῑω* «намазую, натираю», можливо, спорідненим з лит. *griėti* «збирати сметану з молока», дангл. *grīma* «маска, шолом; привид», снн. *grēme* «бруд». — Фасмер II 374; Преобр. I 383; Берн. I 634; Frisk II 1120. — Пор. **хрест**.

[ірха] «вчинена овеча чи козяча шкіра; кант у чоботях, де зшиваються половинки халяви», [ири́шки] «шкіряні штани», [ири́лиця] «облямівка на кожусі із смушка», [ирхóвий, іри́аний Г, Ж]; — р. [ірга, ірка] «замша, дублена овеча чи козяча шкіра», бр. *ірха* «хутряна облямівка», п. *ircha* «вид замші», ст. *irzcha, jirzcha, giercha*, ч. *jircha*, слц. *ircha, jercha*, вл. *jērcha, jircha*, схв. *йра, йра*, ст. *йрха, йрха*, слн. *irh, írha, jérha, jérh, jé-rih* «тс.»; — запозичено через посередництво польської мови з німецької; снн. *irch, irh, ereh, erich*, двн. *irah* «козел; козлина шкіра; тонко вчинена шкіра» походить від лат. *hircus, ircus* «козел», очевидно, пов'язаного з *ēr* (<*hēr*) «їжак» і спорідненого з гр. *χῑρ* «тс.», *χοῖρος* «свиня», вірм. *jar* «кінська грива»; непереконливо пов'язується (Holub—Kop. 154) з снн. *hirsch* «олень». — Шелудько 32; Richhardt 58; Фасмер II 139; Преобр. I 273; Горяев 123—124; Sławski I 465; Machek ESJČ 227; Skok I 728; Bezlaj ESSJ I 212; Bern. I 432; Mikl. EW 96; Walde—Hofm. I 649—650. — Пор. **йорка**.

ирчок, ирджок — див. **жджок**.

Ісáй, Ісáя, [Ісáй] Ж, ст. *Исáйя, Есáйасъ* «збавення панское аб(о) сп(а)съ г(осподе)нь» (1627); — р. *Исáй, Исáйя*, бр. *Исáй*, др. *Исаия, Исая*, п. *Izajasz*, ч. слц. *Izaiáš*, болг. *Исáй, Исáйя, Исáя*, м. *Исаија, Исая, Исаја*, схв. *Исаије, Исáија*, слн. *Izaija*, стсл. **Исаи́а**; — через церковнослов'янське посередництво запо-

зичено з грецької мови; гр. *Ἰσάϊας* походить від гебр. *Išša'iahu, Išša'iah* букв. «допомога Ягве; спасіння, послане Ягве; божий порятунок». — Сл. вл. імен 212; Беринда 209; Петровский 124; Constantinescu 88.

Ісáк, Ісаáк, Сáкій, ст. *Исаакъ* «радость, смѣхъ», *Исáкій* «равно врачъ» (1627); — р. *Исаáк, Исáк*, бр. *Исáк*, др. *Исакий, Исакъ*, п. *Izaak*, ч. *Isak*, ст. *Isák, Izák*, слц. *Izák*, вл. *Izak*, болг. *Исаáк, Исаáкий, Исáк, Исáки, Исáкия*, м. *Исак*, схв. *Йсáк*, слн. *Izak*, стсл. **Иса(а)къ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Ἰσαák*, як і лат. *Isaac*, походить від гебр. *Išhāq* букв. «вона засміялася» (йдеться про дружину біблійного патріарха Авраама Сарру, якій напрокували народження сина). — Сл. вл. імен 212; Беринда 212; Петровский 124; Суперанская 78; Корецьký Průvodce 77; Илчев 223; Constantinescu 88.

[искипніти] «розтанути, розплавитися» Ж; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [стопніти] «тс.», зближеної з основою дієслова *кипіти*. — Див. ще **топіти**².

[іскорник] (бот.) «жовтець їдкий, *Rapunculius acer* L.» ВеНЗн, [іскорник]; — схв. [йскрица] «тс.»; — похідне утворення від *іскра*; назва зумовлена, очевидно, яскраво-жовтим забарвленням квітки жовтцю. — Див. ще *іскра*.

іскра, іскрізм, іскріна, [искрінці] «колчедан, пірит» Ж, *іскрівець, [скра]* «іскра», [іскóрка, іскóлка] «тс.» Нед, *іскрістий, [искрістий, іскрястий], іскрявий, іскровáтий, [искрóватий], іскряній, іскріти(ся), [искріти], [заискрявіти]* «заіскритись» Ж, *заіскрити, заіскрілий, [заіскрений]*; — р. болг. *іскра*, бр. *іскра, скра*, др. *іскра*, п. *iskra, skra*, ч. *jiskra*, слц. *iskra*, вл. *škra*, нл. *škraja*, полаб. *jāskrā*, схв. *йскра*, слн. *iskra*; — псл. *jьskra, пов'язане чергуванням голосних з *ěskra (пор. укр. *яскравий*); — споріднене з лит. *aiškus* «ясний, виразний», *uškus*, ст. *iškùs* «тс.», можливо, також з дісл. *eiskra* «шаленіти», ісл. *iskra* (про пекучий біль); непе-

реконливим є зіставлення (Kozłowski AfSIPh 11, 389; Zubatý KZ 31, 15; пор. також Bern. I 433) з гр. ἐσχαρά «вогнище», а також пов'язування (Ильинский РФВ 65, 221) з двн. asca «попіл», гот. azgō, нвн. Asche «тс.», дінд. āsaḥ «порох». — Шанский ЭСРЯ II 7, 118; Фасмер II 140; Преобр. I 274; Sławski I 467; Skok I 730; Bezlej ESSJ I 213; ЭССЯ 8, 239—240; Bern. I 433; Persson Beitr. 338—339. — Пор. **яскра́вий**.

ісла́м, *ісламізм*; — р. *исла́м* бр. *ісла́м*, п. ч. слц. вл. *islam*, болг. *исля́м*, м. *ислам*, схв. *йсла́м*, слн. *íslam*; — запозичення з арабської мови; ар. *islām* є інфінітивом дієслова *salama* «підкорятися (волі Аллаха)». — СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 118; ССРЛЯ 5, 474; Корали́нські 446—447; Skok I 730; Klein 817. — Пор. **мусульма́нин**.

існува́ти, [*істнува́ти*] Ж, [*істні́ти*] Я; — бр. *існава́ць*, п. *istnieć*; — похідне утворення від [*існий*] «справжній, дійсний», [*істній*] «тс.»; виникло, очевидно, як калька відповідного польського слова. — Див. ще **істній**.

іспа́нка «особлива, важка форма грипу»; — р. *испа́нка*, бр. *іспа́нка* «тс.»; — похідне утворення від *Іспанія*; назва зумовлена тим, що ця хвороба вперше була описана в Іспанії. — Шанский ЭСРЯ II 7, 121; БСЭ 18, 591.

іспит, *іспитні́к*, *іспитува́ти* — див. **пита́ти**.

істерія, *істе́рик*, *істе́рика*, *істері́чний*; — р. *истерія́*, бр. *істе́р'я*, п. *histeria*, ч. *hysterie*, слц. *hystéria*, вл. *hysterija*, болг. *исте́рия*, м. *хистері́ја*, схв. *хісте́рија*, слн. *histerija*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *hystérie*, *hystérique* походить від лат. *hysterica* (*passiō*) «істерична хвороба», *hystericus* «істеричний», утвореного на основі гр. ὀστέρα «матка», ὀστέριος «хто страждає на захворювання матки» (з цим захворюванням у старій медицині пов'язували істерію), споріднених з дінд. *udáram* «живіт». — СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 129—130; ССРЛЯ 5, 534; Фасмер II 142; Корали́нські 399; БЕР II 89; Dauzat 397; Bloch 373; Boisacq 1008; Kluge—Mitzka 323; Frisk II 975—976.

істик «палиця з залізним наконечником для очищення плуга від землі», [*істик*, *естик*] «тс.» Ж, [*істичі́льно*] «держак істика», [*істичі́льно*, *істичі́сько*] Ж «тс.»; — р. [*істі́к*] «істик», [*істы́к*] «садова тичка з трикутним кінцем», п. [*istyk*] «істик», ч. *otka*, слц. *styk*, *otka* (з ч. ?) «тс.»; — псл. *istyкъ* < *jъz-tyкъ, похідне від дієслова *jъz-tykati «вибивати, виштовхувати, виколуювати» (пор. слн. *iztikati* «виймати, виколуювати очі»), складеного з префікса *jъz- «із-, ви-» і дієслова *tykati* «тика-ти». — Дзендзелівський УЗЛП 63—64; Sławski I 470—471; Brückner 193; Machek ESJĀ 423. — Див. ще з², **тікати**.

істина; — р. болг. м. *истина*, бр. *ісці́на*, др. *истина*, схв. *йстина*, слн. *ístina*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **ИСТИНА** пов'язане з **ИСТЪ** «справжній, істинний», якому відповідає укр. [*істній*]. — Шанский ЭСРЯ II, 7, 131; БЕР II 90—91. — Див. ще **істній**.

[**істній**] «справжній», [*існий*] «тс.», [*істнісі́нький*] «дійсний; такий самий», [*існісі́нький*] «тс.», [*йстній* (*йстній*)] «справжній, дійсний; наполегливий, жвавий» Ж, [*існий*, *істній*] «тс.» Ж, [*ист*] «капітал» Ж, Я, [*іста*] «тс.» Ж, [*істе*] «тс.; сутність» Ж, Пі, [*істні́зна*] «шукана сума грошей» Ж, Пі, [*істина*] «капітал» Ж, ВеЗн, [*істно́та*] «суть» Ж, [*істо́та*] «тс.» Ж, [*істо́вина*] «капітал» Ж, [*істно*] «справді» Я, [*істинствува́ти*] «запевняти» Я, [*доістній*] Пі, [*наі́сти*] «справді» Ж, [*наі́сто*] «тс.» ЕЗБ 25; — р. *істній*, «щирий, справжній», [*йстній*] «тс.», бр. *існы* «дійсний, існуючий, справжній», др. *истыи* «той; той самий; справжній», п. *istny* «справжній», [*isny*], ст. *ist*, *isty* «тс.», ч. *jisty* «певний, безсумнівний», слц. *isty* «тс.», [*istny*] «той самий», вл. *wěsty* «вірний, неминучий; певний, точний; якийсь, деякий», нл. *wěsty* «тс.», ст. *jisty*, болг. *ист* «той самий», схв. *йсти́*, слн. *ísti* «тс.», стсл. **ИСТЪ** «той самий, той», **ИСТОВЪ** «справжній; суцільний»; — псл. *istъ* (*istъpъ) «справжній; щирий; цей, той; сам», очевидно, утворене з основ займенників **is-* (<*jъs-) «той» і *тъ «тс.», подібно до лат. *iste* «цей, той», умбр. *esto* «тс.»; — сюди ж, можливо, лтс.

īsts «справжній», īstens «тс.»; недостатньо переконливі зіставлення з дінд. Īsē «має у володінні», Īsāpāh «володар, маєтний», гот. aigīn «власність», двн. eigan «власний» (Baudouin de Courtenay PF 12, 16—17; Stang NTS 15, 347—348), з іє. *es- «бути» (Mikl. EW 105; Meillet Études 300—301), з лит. jūsti «почувати» (Machek Studie 47—48), як і реконструкція (Bern. I 435) псл. *jъzstъ (<*jъz «із» і st- «стати»), паралельного до лат. exsistere «існувати», або виведення (Machek ESJĀ 228) з псл. *vъstъ <*vid-tos, нібито похідного від *veid- «видіти, бачити». — Фасмер—Трубачев II 144; Топоров КСИС 25, 80—81; Sławski I 468—469; БЕР II 90; Skok I 732—733; Bezlaj ESSJ I, 213; ЭССЯ 8, 246—247. — Див. ще йогó, той.

історія, *історізм*, *історик*, *історійка*, *історичний*, ст. *істория* (1653); — р. болг. *история*, бр. *гісторья*, др. *істория*, п. *historia*, *historyk*, ч. *historie*, слц. *história*, вл. нл. *historija*, м. *історія*, схв. *хїстòрїя*, *їстòрїя*, слн. *histórijа*, стсл. **історичьскъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *ιστορία* «розпитування; дослідження; відомості; знання, наука; розповідь про минуле, історія» пов'язане з οἶδα (*Foī-da), ἵσμεν «знаю», спорідненим з εἶδον «бачу», ἰδέειν «бачити», лат. *video* «бачу», псл. *viděti* «бачити», укр. [*відіти*]. — СІС 296; Акуленко 135; Hüttl-Worth 14; Шанский ЭСРЯ II 7, 132—134; ССРЛЯ 5, 554; Фасмер—Трубачев II 143; Frisk I 740—741. — Див. ще **вид.** — Пор. **ідеал**, **ідея**.

істота «живий організм», *істотний* «суттєвий»; — бр. *істота*, *істотны*; — запозичення з польської мови; п. *istota* «живий організм; суть», *istotny* «істотний» зводяться до псл. *istota* «дійсність», похідного від *istъ* «той самий, дійсний». — Sławski I 470. — Див. ще **істній**.

істукан «статуя, ідол»; — р. *истукан*, др. *истуканъ* «тс.»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **истоуканъ** є формою дієприкметника мин. часу від дієслова **истоукати** «різати, лити з металу», пов'язаного з **тъкнѣти**, що

відповідає укр. *ткнути*, *тікати*. — Шанский ЭСРЯ II 7, 136; Фасмер II 144; Преобр. I 276; БЕР II 91; Mikl. EW 368. — Див. ще **тікати**.

[іськати] «шукати паразитів у голові» Ба, [*иськати*] «шукати» ДзАтл II, *ськати* «шукати паразитів у голові; [шукати]», *визіскувати*, *візиск*, *визіскувач*, [*зискати*] «придбати, добути, виграти», [*зиськати*] «тс.; розшукати» Ж, *зиск*, [*зискъ*] Ж, *зискóвний*, [*обіськовати*] «ськати» ДзАтл II; — р. *искать*, бр. [*іскаць*], др. *искати* «шукати, питати, домагатися», п. *iskać* «перешукувати; ськати», ч. *viskati* «ськати», ст. *jiskati* «шукати», слц. *iskat'* «ськати», болг. *іскам* «хочу; прошу; люблю», м. [*иска*] «хоче», схв. *іскати* «просити; [шукати]», слн. *iskáti* «шукати», стсл. **искати** «тс.»; — псл. *iskati* «шукати»; — споріднене з лит. *ieškóti* «тс.», лтс. *iėškát* «ськати», дінд. *icchati* «шукає, бажає», ав. *isaiti* «тс.», двн. *eiscōn* «шукати, питати, вимагати», дангл. *āscian* «питати», англ. *ask* «тс.», вірм. *aic* «дослідження». — Шанский ЭСРЯ II 7, 116—117; Фасмер II 139—140; Преобр. I 274; Sławski I 466—467; Brückner 193; Machek ESJĀ 691; БЕР II 87; Skok I 730; Bezlaj ESSJ I 212; ЭССЯ 8, 238—239; Bern. I 432; Trautmann 67.

ітельмєн «камчадал» (представник нечисленної північної народності); — р. *ительмєн*, бр. *ітэльмєн*; — запозичення з ітельменської мови, в якій самоназва *итэнмэ?н* буквально означає «той, що існує, живе; житель». — Володин—Жукова Яз. нар. СССР V 334.

ітербій — див. **єрбій**.

іті, *йти*, *ідү*, *йду*, *ітіся*, *йтися*, [*ійті*], *иті* Ж, *істі* Мо, *ісьті* Ме], [*війстя*] «вихід» Я, [*війсте*] «хід угору; подорож» Ж, *зайда*, [*зайдєй*], [*зайдєя*], [*зайдєний*] «зайшлий», [*зайдєнний*] «сердитий, запальний» Я, [*обійті*] «доглянути; забезпечити необхідним», *обійтіся*, *прийдєшне*, [*прийдєчка*] «приблуда», *прійдєшній*, [*прійдєшній*] Нед, *прійда*, *прійдєха*, *прійдєшній*; — р. *идті*, *итті*, *идү*, бр. *іці*, *іці*, *ідү*, др. *иті*, *идү*, п. *iść*, *ideę*, ст. (j)ić, (j)ici, ч. *jíti*, *jdu*, слц. *ist'*, *idem*, вл. *hić*, (j)du, нл. *hyś*, *du*, полаб. *aīt*, *áidō*, болг.

іда, м. *иде*, схв. *исти*, *ити*, *йхи*, *ідем*, слн. *iti*, *idem*, стсл. **ИТИ**, **ИДЖ**; — псл. *(j)iti* (<*ei-tei), *jьdǫ, (<*id-) із суфіксом -do- в теп. ч. (як і в псл. *jadǫ: jati*, *jaxati*, укр. *іду*, *іхати*, *bǫdǫ: byti*, укр. *б́уду*, *б́ути*), перенесеним в деяких слов'янських мовах і в інфінітив (р. *идти́*, укр. [*іctи́*] <*id-tи); — споріднене з лит. *eĩti* «іти», лтс. *iēt* «тс.», прус. *ēit* «іде», лат. *it* «тс.» (Гре «йти»), гот. *iddja* «йшов», гр. *εἶσι* «піде», *ἴμεν* «підемо», ав. *aēiti* «іде», дінд. *éti* «тс.», *imáh* «ідемо», тох. А В *yāš* «іде», *umäs* «ідемо». — Критенко Вступ 554—555; Шанский ЭСРЯ II 7, 15; Фасмер II 117—118; Sławski I 472—473; Brückner 194; Machek ESJČ 181—182; БЕР II 10—11; Skok I 707—708; Bezlaĵ ESSJ I 213—214; ЭССЯ 8, 247—248; Bern. I 420—421; Топоров II 20—22; Trautmann 67; Рокорну 293—294.

іудей, *юдєї*, *іудаїзм*, *юдаїзм*, *іудейство*, *юдєйство*; — р. *иудей*, *юдєй*, бр. *юдзєй*, др. *иудеиство*, п. *judaizm*, ч. *judaismus*, *judaismus*, слц. *judaismus*, *judejský*, болг. *иудєи*, схв. *Јудејац*, слн. *júd*, стсл. **ИУДЪИ**, **ИУДЕИ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Ἰουδαῖος* «належний до Іуди» походить від араб. *Yēhūdihāy(ā)*, гебр. *Yēhūdihī* «тс.», похідного від *Yēhūdihāh* «Іуда», утвореного від кореня *y-d-h* «хвалений». — СІС 296; Фасмер II 145; ССРЛЯ 5, 596; Kopaliński 459; Dauzat 421; Bloch 401; Klein 834. — Пор. **ідиш**.

іхтіозавр; — р. *ихтиозавр*, бр. *іхтыязáўр*, п. *ichtiozaur*, ч. слц. *ichtyosaurus*, болг. *ихтиозáвѣр*, схв. *ихтиосáур*, слн. *ichtiozáver*; — засвоєна з новолатинської мови наукова назва; нлат. *ichthyosaurus* утворено з основ гр. *ἰχθύς* «риба», спорідненого з вірм. *jukn*, лит. *žuvīs*, лтс. *zuvš*, прус. *suekans* (мн.) «тс.», і *σαῦρος* «ящірка». — СІС 296; Шанский ЭСРЯ II 7, 139; ССРЛЯ 5, 599; Kopaliński 412; РЧДБЕ 293; Klein 765, 1387; Frisk I 745—746; Boisacq 855. — Див. ще **динозавр**.

іхтіологія «розділ зоології, що вивчає риб», *іхтіоблог*, *іхтіологічний*; — р. болг. *ихтиологія*, бр. *іхтыёлбгія*,

п. *ichtiologia*, ч. *ichtyologie*, слц. *ichtyologia*, вл. *ichtyologija*, схв. *ихтиолод-гија*, слн. *ichtiologija*; — засвоєний з новолатинської мови науковий термін; нлат. *ichthyologia* «наука про риб» утворено з основи іменника гр. *ἰχθύς* «риба» і компонента *-λογία*, що входить до складу назв різних наук. — Шанский ЭСРЯ II 7, 139—140; ССРЛЯ 5, 600; Kopaliński 412; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 765. — Див. ще **іхтіозавр**, **логіка**.

іч (виг.) «бач, дивись», [*iш*] Ж; — р. *ишь*, бр. [*iш*]; — результат скорочення форми дієслова 2 ос. одн. [*виши*] (<*відши*); кінцеве **ч** замість **ш** з'явилося під впливом синонімічного вигуку **ач**. — Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Фасмер II 146; Преобр. I 277. — Див. ще **вид**. — Пор. **ач**.

ічвина «частина grindжол, що має вигляд двох «каблучок» проти двох передніх копилів» Я; — бр. [*іцвина*] «один з двох дротяних тяжів, що з'єднують передню частину саней з передніми копілами»; — неясне.

ічія «очі (отвори) сітки, з якої виготовляють неводи» Берл, [*очія*] «тс.» Берл; — видозмінене і зближене з основою слова *очи* запозичення з російської мови; р. заст. *ячєя* «чарунка, вічко» (пор. р. *ячєйка* «тс.»), [*вечєя*] «отвір у жорні», як і с.-псл. **лчлч** «зчленування», сболг. **лчлч** «тс.», очевидно, походить від псл. *ęsaja* і, можливо, споріднене з р. [*укоть*] «гак», др. *укоть* «кіготь, якір», лит. *апка* «мотузьяна петля», дінд. *апкáĥ* «гак, скоба», гр. *ῥυκος* «гак», лат. *uncus* «тс.», двн. *angul* «петля, колючка». — Фасмер IV 156, 571.

ішák «осел, мул»; — р. *ишák*, ст. *ишек*, бр. *ішák*; — запозичення з тюркських мов; тат. *ишэк*, узб. *ешак*, тур. *eşek* (-ġi), аз. кипч. полов. чаг. *әшәк* «тс.» загальноприйнятої етимології не має. — Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Одинцов Из истории гипполог. лексики в русском языке 1980, 124—126; Фасмер II 146; Шипова 144; Skok I 495; Севортян 317—318.

ішіас; — р. болг. *ишиас*, бр. *ишыяс*, п. ч. слц. *ischias*, вл. *išias*, м. *ишијас*, схв. *ишијас*, слн. *išias*; — запозичене через посередництво німецької мови з

книжної латинської; нлат. *ischias* «запалення сідничного нерва» походить від гр. *ισχιάς* «біль у стегні», пов'язаного з *ισχίον* «таз, стегно» неясного походження; східнослов'янське **ш** замість **сх** зумовлене впливом німецької графіки і вимови (нім. *Íschias*).— СІС 297; ССРЛЯ 5, 601; Kopaliński 446; Klein 817; Frisk I 741.

ішóв, йшов, ішла, йшла, ішлó, йшло, ішли́, йшли, [війшлий] Ж, зійшлий, зішэ́стя, нашэ́стя, пішóв, пішла́, пішлó, пішли́, пóшесть, пóшесний, прійшлий, пришéлець, пришéстя;— р. шёл, шла, шло, шли, бр. ішóу, ішла́, ішлó, ішли́, др. шьлѣ, шьла, шьло, шьли, шьлы, шьла, п. szedł, szła, ч. šedl, šla, слц. išiel, išla, вл. šol, šla, болг. шел, шла, схв. йшао, йшла, слн. šèl, šlà, стсл. шьлѣ, шьлѣ;— псл. *šyd-lъ, *šyd-la, *šyd-lo, *šyd-li, *šyd-ly, *šyd-la, *šyd-la, *šyd-lě (<*xīd-l-), пов'язане чергуванням голосних з *hoditi* «ходити»;— зводиться до того самого іе. *sed-, що й псл. *sědēti*, укр. *сидіти* з первісним значенням «пересуватися, сидячи на транспортному засобі».— Фасмер—Трубачев IV 252—253; Brückner 546; Machek ESJČ 202; Skok I 675—677; Bezlaž ESSJ I 198; Мейе ОЯ 29; Bern. I 392.

іщé, ще, [ищé, ещé, ше, иши] Ж;— р. ещэ́, [ощó], бр. ящэ́, [ащé], др. още, еще, п. jeszcze, [eszczɛ], каш. [jesz, esz], ч. ještě, ст. ješče, слц. ešte, вл. hišče, нл. hušcer, [hušce, hušci, hušc, hešce], ст. ješče, ješci, jěšci, полаб. jist <*ješč(e), болг. още, еще, [йоще], м. уште, схв. јоште, још, јошт, слн. šé, išče (još, jošče, šče, iše), стсл. кште, еште, кште не «вже більше не»;— етимологія слова, як і первісна форма, остаточно не встановлена; можна припустити псл. (j)ěšče, *oščē, а також išče (*jъšče); переважно зводять (Meil-

let *Études* 155) до іе. *eti (наявного в лат. *et* «і», гр. *ἔτι* «ще досі, надто», гот. *ip* «і, але», дінд. *āti* «надто, дуже», ав. *aiti*, поширеного часткою іе. *k^he, псл. *če (спорідненою з дінд. *ca*, ав. *ča*, гр. *τε*, лат. *que*), тобто припускають первісну форму *etše, іе. *et-s-k^he (з детермінантом -s-, як у гр. *ἄψ* : *ἄλ*, лат. *abs* : *ab* «від, з»); зокрема зіставляється (Абаев *ИЭСОЯ* I 190) з ос. *æstæi* «потім», яке зводиться до дперс. *at-ča*; вважається можливою також спорідненість з дінд. *ácschā* «до, аж до», гр. *ἕστε* «аж, поки», лат. *usque* «аж, аж до; все» (іе. *eske/*eskhe) (*Zubaty KZ* 31, 11—12, 61; *Meillet MSL* 9, 375); припущенню (Bern. I 454) про іе. *ad-s-k^he як праформу, де першою частиною є прийменник *ad-, суперечить відсутність такого прийменника у слов'янських мовах; недостатньо аргументовано спроби пов'язання з займенниковим коренем *je-*, укр. *його* (*Brückner* 196, 207; *KZ* 46, 202), як і з займенниковою основою *e-/o-* (*Rozwadowski RS* 7, 20).— Фасмер—Трубачев II 30—31; Преобр. I 219; *Sławski* I 568—569; *Brückner* 196, 207; Младенов 406; *Skok* I 783—784; *ЭССЯ* 6, 32—33; Bern. I 454—455; *Mikl. EW* 105.

[іщія] (ент.) «метелик, парусник, *Rapilio L.*; нічний метелик, п'ядак бузковий» *BeH3n*, **[віщиця]** «п'ядак бузковий, *Phalaena L.*» *BeH3n*, **[йщиця]** «тс.» Ж, **[ищевиця, ищериця, ущиця, щія]** «тс.» *BeH3n*;— результати видозміни форми **[віщиця]** (пор. п. *wieszczysa* «відьма»), зближеної з дієсловом **[искати]** «шукати»; назва зумовлена народним віруванням, згідно з яким поява метелика віщує нещастя (пор. інші його назви: *[голод, смерть, смертка, смертний мотиль, босоркѧня* (букв. «відьма»)).— Див. ще **віщій**.— Пор. **віщиці**.

Ївга — див. **Євгѣн**.

[Їд] «отрута» Ж, [їдь] «тс.» Ж, [їдо-вітний] «отруйний»; — псл. *(j)ědъ < *(j)ědъ пов'язане з (j)ěsti, (j)ěmь; — початкове ї, відповідне до я- в р. бр. яд, не зовсім ясне; воно може бути результатом діалектного звуження ja > ji у давнішій звуковій формі [яд] (пор. [чїс] < час, [жїба] < жабба); але можливо, що в даному разі зберігається рефлексія давнього jě без зміни в ja, так само, як у дієслові їсти, їм (пор. р. [jěd] «отрута», др. ѣдъ, ч. jed, ст. jěd, вл. нл. jěd, схв. jěd, стсл. ѣдъ, кдъ, кдъ, «тс.»). — Vopdrák I 86. — Див. ще яд. — Пор. **їз**, **їсти**.

[Їж] (зоол.) «їжак, Eginaseus eugraeus» Ж, [їж ВеУг, їжó ДзАтл I, їжó ВеУг], їжак, [ежук Кур, їжачїч, їжик] «тс.», їжачїха, [їжїця] Ж, їжакуватий, їжачий, їжити «щетинити, настобурчувати», їжитися; — р. еж, бр. вóжык, др. ежь, ожь, ожикъ, п. jež, ч. ježek, ст. і діал. jež, слц. нл. jež, вл. jěž, полаб. jiz, болг. м. еж, схв. jěж, слн. jěž, стсл. кжъ; — псл. ježъ (<*ez-jь); — споріднене з лит. ežys «їжак», лтс. ezis, гр. ἐχίνοϛ, двн. igil, нвн. Igel, вірм. озпї «тс.» і далі, можливо, з гр. ἐχίς «змія», вірм. іž «гадюка», дїнд. áhiñ «змія»; псл. *ježъ могло бути табуїстичною назвою, яка початково означала «той, що належить до змій, поглинач змій»; раніше вважали основним значенням псл. *ježъ «колючий» (з іе. *eg'hjo- < *eg'hi- < *eg'h- «колотити»). — Критенко Вступ 510, 544—545; Шанский ЭСРЯ I 5, 251—252; Фасмер II 10; Преобр. I 212; Sławski I 572—573; Brückner 207—208; БЕР I 481; Skok I 781—782; Bezlaј ESSJ I 232; ЭССЯ 6, 37; Bern. I 267; Trautmann 73; Meillet Etudes 209. — Пор. **ожїна**, **йорш**.

[Їжанець] (бот.) «гриб їжовик, колчак, Hydnum eginaseum», Ж, [їжовець] Ж, їжовик «тс.»; — р. [ежéвик, ежóвик] «тс.»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені колючістю гриба (пор. колчак, р. колчак, гриб-колючник «тс.»). — Див. ще **їж**.

[Їжатець] (зоол.) «дикобраз, Nustrix» Ж, [їжатка] «тс.» Я; — р. [ежачїна] «тс.»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені зовнішньою подібністю тварин. — Див. ще **їж**.

[Їживнік] (бот.) «синяк, Echinum L.» Я, [їжник] «головатень, Echinops» Ж; — р. [ежевая трава] «синяк», [ежéвник] «головатень»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені тим, що синяк опушений жорсткими волосками, а головатень має колючі листки і жорстке колюче суцвіття; пор. інші назви головатня — [колючник, осóт, будяк], а також наукові назви лат. echium «синяк» і echinops «головатень», утворені від гр. ἐχίνοϛ «їжак» (чи echium, можливо, від ἐχίς «змія» з огляду на отруйність синяка). — Вісюліна—Қлоков 269—270, 311; Я 326. — Див. ще **їж**.

[їз] «загата в річці для ловіння риби, яз», [їзók, ізók] «тс.» Ва, [їзовнік] «доглядач їзу» Я, [їзїти] «городити річку для ловіння риби»; — р. [ез] «загата для ловіння риби», бр. заст. ez, др. ѣзъ, ч. jez, ст. jěz, слц. [jez], слн. jéz; — один з двох пізньопраслов'янських варіантів (поряд з яз) рефлексії псл. *(j)ěžъ «тс.»; — очевидно, споріднене з лит. ežė, [ažīà] «межа, край; грядка; мілина в затоці біля берега», лтс. [eža] «грядка, межа», прус. asy «межа», вірм. ežr «берег, границя»; далі пов'язується (Meillet) MSLP 10, 282; Pokorny 291—292) з ózero, псл. ezero; менш імовірне припущення про діалектний розвиток

[їз] шляхом звуження ja > ji з яз.— Фасмер—Трубачев IV 549; Sławski I 529; Machek ESJČ 225; Skok I 763—764; Bezljaj ESSJ I 230—231; Bern. I 277; Trautmann 73.— Пор. їд, яд, яз.

їзда́, [їзда́к] «їздець» Я, [їзда́рня] «манеж» Ж, їздець, їздецтво, [їзди́ця] «вершниця» Пі, [їзди́цтво] «їзда верхи» Ж, [їзди́ня] «постійна їзда», їздовий, [їздо́к] «вершник» Ж, [їзду́н] «тс.», їзди́ти, [їзди́жати] «часто їздити» Ж, їзди́жений, [їзди́жаний] «об'їжджений» (про коня), [їзди́ний] «їздовий» Я, їздовий, безві́зний, в'їзд, в'їзний, виїзд, виїзний, від'їзд, від'їжджий, від'їзний, доїзди́жаний (заст.) «старший псар у мисливстві», з'їзд, заїзд, заїзди́жий, заїзди́ний, заїздом, наїзд, наїзник, наїзди́жений, наїзди́жий, наїздом, об'їзд, об'їзди́чик, об'їзди́ний, переїзд, переїзд, переїзди́жий, переїзди́ний, переїзди́ський, під'їзд, під'їзди́ний, поїзд, поїзди́жанин (заст.) «учасник весільного поїзда», поїзди́жка, поїзди́ний, приїзд, приїзди́жий, проїзд, проїзди́жка, проїзди́жаний, проїзди́жий, проїзди́ний, проїздом, роз'їзд, роз'їзди́жений, роз'їзди́ний;— р. езда́, ездить, бр. язда́, ездзіць, др. ѣздъ «шлях, їзда», ѣзди́ти, п. jazda «їзда, кіннота», jeździć, ч. jízda «їзда, кіннота», jezdití, слц. jazda «їзда, кіннота», jazdit', вл. jězd «їзда», jězdzić, нл. jězd, jězdzić, полаб. jezdět, болг. язда́ «їзда кіннями», яздя́ «їжджу», м. jazди «їздить», схв. jезд(a) (ст.), jездити, слн. [jězd, jězda], jездити;— псл. *(j)ězda < *jězda, *(j)ězdъ < *jězdъ, *(j)ězditi < *jězditi;— остаточно не з'ясоване; можливо, утворене від основи дієслова jādъ «їду» за допомогою суфікса -zda (як u-zda); пояснювалося також як утворення з суфіксом -da від основи дієслова *jās-ati «їхати» (Machek ESJČ 225; Prusík KZ 35, 600); виводилось від jězditi, яке вважалось результатом контамінації дієслів *jaditi (пор. лит. jodyti, інтенсив від joti «їхати») і *jāsati «їхати» (Bern. I 450—452; Ильинский ИОРЯС 20/3, 70—71); непереконливо реконструювалась первісна форма *ēzd-o-s із префіксальним ē і кореневим zd як нульовим ступенем кореня *sed- «їхати» (Brugmann IF 15, 102—104).— Шанский ЭСРЯ I 5, 254—255; Фасмер—

Трубачев II 11; Sławski I 529—530; Skok I 780—781; Bezljaj ESSJ I 231; ЭССЯ 8, 184—185.— Див. ще їхати.

її, їй, їм, їх, їхний — див. його́.

[їлкий] «згірклий, терпкий» Ж, [елкий Ж, илкий] «тс.»;— р. ёлкий, [илкой] «гіркий», бр. ёлки, п. jełki, [ilki] «згірклий, застарілий» (з укр.), ч. zelknouti (< *jъz-ьlъk-ŋoti) «згіркнути, засмердітися» (про рибу), žluknouti (< *jъz-jьlъk-ŋoti) «тс.», слн. zálkniti «засмердітися» (про м'ясо), zalékniti se «тс.»;— псл. *(j)ьlъкъ;— зводилось до ie. *el-, *ol- «псуватися, пліснявіти, гнити», наявного в герм. *ulu-, норв. ul «пліснявий», шв. ul «згірклий», далі також у лит. al̃mės, ẽlmės «трупна рідина», вірм. alb, alt «бруд» (Kofínek LF 57, 372—374; ZfSlPh 13, 414); пов'язувалося з псл. *jalovъсь (укр. яловець), *edlъ «ялина», вірм. eševin «кедр, ялиця», гр. ёлатη «сосна, ялина» з огляду на гіркий смак соснової живиці (Mikl. EW 103; Bern. I 453; Преобр. I 214); зводилось також до псл. *olъкъ, *j-olъ-къ, *j-elъ-къ як похідних від псл. *olъ «пиво», початково «гіркий напій» (Machek Studie 57; Slavica 8, 12 і далі; Vaillant BSL 31, 46); зіставлялося з дінд. alātam «смолоскип, вугілля», швед. ala «горіти», двн. elo «червоно-бурий», лат. adoleo «спалюю» (Loewental AfSlPh 37, 389).— Фасмер II 16; Филин Образ. яз. 196; Sławski I 558—559; Machek ESJČ 729; Безлай ВЯ 1967/4, 51; Bezljaj Eseji 112—113; Топоров 80.

[їль] «ялина, Picea Ж; ялиця, Abies pectinata» ВеНЗн, [іль] «ялина» Пі, [ілі́на] «ялиця» Ж, [іло́вий];— р. ель «ялина», бр. ёлка, ёлка «тс.», п. jodła «ялиця», jedlina, ч. jedle «тс.», слц. jedl'a «тс.; ялиця», вл. jědla «ялиця», нл. jedłta «тс.», полаб. jadlā «смерека» (?), болг. ела́ «ялина», м. ела «ялиця», схв. jéла, слн. [jél], jélka «тс.»;— псл. *jedlъ, *jedla «смерека; ялиця»;— споріднене з прус. addle «смерека», лит. ēglė, [āglė], лтс. egle «тс.», можливо, також з ірл. aidlén «ялиця», лат. ebulus «бузина»; далі зводиться до ie. *edh- «гострий» або вважається (Machek ESJČ

290) словом праєвропейського субстрату. — Шанский ЭСРЯ I, 5, 258; Фасмер — Трубачев II 17—18; Sławski I 582—583; БЕР I 487—488; Skok I 770—771; Bezlaј ESSJ I 225—226; Топоров 56—57; ЭССЯ 6, 15. — Пор. яліна.

[їмельга] «очерет з травною»; — неясне.

їра́к — див. юро́к².

їсти, їда́ти, їсти́ся «сваритися», їст-ки, їстоньки, їсточки, їстуні Я, [їці] (дит.) (Ме), їда́, [їда́к] «їдець», [їдаки] «зуби» Я, [їдало] «шлунок; рот Я», їда́льня, [їде́ння] «їжа», їде́ць, [їдже́ння] «їжа», [їді́ме, їді́ння, їдо́ Г, Я] «тс.», [їдн́я] «сварка» Па, [їдо́к] «їдець», [їдун] «тс.» Я, [їду́ха] «охоча поїсти», їжа́, [їживо] «їжа» Я, [їство́, їстиво] «тс.», [їстивне́] Ж, їстивне́, [їстун] «їдець» Ж, [їда́льний] «їстівний» Ж, [їді́мий Ж, їдн́ий Ж, їдо́мий] «тс.», їдкі́й, [їдові́тий] «невибагливий до їжі» Па, [їдо́чий] «кусливий» (про муху) ЛЧерк, [їстив-ний] «їстівний», їстивн́ий, [їстовн́ий] «тс.», [їстинлі́вий] «охочий до їди, ненажерливий» Я, [їстн́ий Ж, їстовн́ий Кур] «тс.», [їстові́тий] «тс. Ж; їстівний Я», їдо́м (у виразі ї. їсти «ляяти»), [їде́м], їде́ма «тс.», [їжно] «ситно, достатньо їжі», в'їда́ти «сваритися», в'їд-ливий, доїда́ти «досаждати», доїдливий, [зві́жа] «витрата їжі; ненажера» Ж, [з'їде́нь] «пожирання» Ж, [з'їдзь] «витрата їжі» Ж, з'їди́ «недоїдене сіно, солома», з'їди́ни «тс.», [з'їди́ща] «місце, де лежать залишки худоби, пожертої звірами» Ж, [з'їжа́] «їжа; витрата їжі», [з'їжъ́] «витрата їжі» Ж, [з'їдлі́вий] «в'їдливий», [з'їду́щий] Ж, заїда́тися «сваритися», заїди́ «виразки в куточках рога», [заї́дник] «жовторотий» Ж, [за-їдн́я] «сварка», заї́док «закуска», [заї́ж-ка] «тс.», заї́дливий, [заї́лий] «злий», наї́док «їда; ситість», [наї́дений, наї́дже-ний], надоїда́ти, надоїсти́, надої́да, надої́дливий, недоїда́ти, недої́док, об'ї-да́ло, об'ї́док, [об'ї́сний] «ненажерливий» Ж, обіда́ти, обі́д, обіда́льник Ж, обі́дня, обі́дній, обі́дшній, переї́ди «з'їди; об'їдки», передобі́ддя, [передобі́док] «передобідня закуска; передобідній час», пе-

редобі́дній, підобі́дати, підобі́д, підобі́д-ний, [пої́дка] «кількість їжі, споживаної за один раз», пої́дливий «нищівний», пої́дом, приї́да́тися «набрида́ти», сні-да́ти, сніда́нок; — р. е́сть, бр. есць, др. ѣсти, п. jeść, ч. jísti, слц. jest', вл. нл. jěśc, полаб. jest, болг. ям, м. јаде, схв. jěсти, слн. jěsti, стсл. ясти, сьм'ѣ-сти; — псл. jasti (префіксальна звукова форма -ěsti) <*ēsti <*ēd-ti; — споріднене з прус. ĩst «їсти», лит. ėsti «їсти» (про тварин), лтс. ėst «тс.», дінд. ádmi «їм», лат. edo, гр. ἔδω, хет. etmi «тс.», гот. itan «їсти», дісл. eta, двн. ezgan, нвн. essen «тс.», кімр. esu (<*et-tu-) «пожирати»; ie *ed- «їсти». — Критенко Вступ 508—509; Шанский ЭСРЯ I, 5, 266; Фасмер—Трубачев II 18; Sławski I 569—570; Machek ESJĀ 228; Skok I 776—777; Bezlaј ESSJ I 229; ЭССЯ 6, 53—54; Bern. I 272—274; Trautmann 66; Топоров III 88—89; Pokorny 287—288.

їхати, їду́, [їхаві́ця] «їзда»; — р. éхать, бр. éхаць, др. ѣхати, п. jechać, ст. [jachač], ч. jeti, jechati, [jachati], ст. jěti, слц. jachat', вл. jěc, jěchać, нл. jěś, jěchaś, болг. яхам, схв. jăхати, [jăти], слн. jáhati, стсл. яхати; — псл. jahati (префіксальна звукова форма -ěhati) <*jasati, похідне від *jěti «їхати» з суфіксальними -s- в інфінітиві і -d- в формах теп. ч. (як i-ti «їти» — i-d-o «їду»); — споріднене з лит. jóti «їхати», лтс. jât, «їхати верхи», дінд. yâti «їде, їде», yâpañ «шлях», ав. yaīti «їде, їде», свн. jâp «безперервний ряд, лінія»; ie. *jā- «їти, їхати» є похідним від *ei- «їти»; варіанти з ja- : jě- на початку слова (jachati : jěchati), очевидно, пояснюються змішуванням безпрефіксної і префіксальних форм подібно до jasti : syp-ěsti (Мейе ОЯ 96; Pedersen KZ 38, 312). — Критенко Вступ 517—518; Шанский ЭСРЯ I 5, 267; Фасмер II 9—10; Sławski I 542—543; Brückner 203—204; Holub—Кор. 152—153; Machek 221; Skok I 747; Bezlaј ESSJ I 217; ЭССЯ 8, 169—171; Bern. I 441—442; Trautmann 106; Иванов ВСЯ II 25—26; Pokorny 293—296. — Див. ще іти. — Пор. їзда́.

И

йняти, *йму* (у виразі *й. віру* «вірити»), [*ийняти* Ж, *няти*] «тс.», *йнятися* (у виразах *віра не йметься, робота рук не йметься*), [*ийнятися*] «зустрічатися» Ж, [*нятися*] «братися», [*внятися*] «виникнути; домогтися визнання» Ж, *війняти*, *війняток*, [*війняти*], *війняток*, *винятковий*, *відняти*, *дійняти*, *дойняти*, *зняти*, *зайняти*, *зайнятий*, *зайняття*, *заняття*, *здійняти*, *найняти*, *обняти*, *обійняти*, *перейняти*, *пійняти*, *пойняти*, *понятій*, *поняття*, *понятійний*, *поняттєвий*, *понятливий*, *підійняти*, *підняти*, *підняття*, *прийняти*, *прийняття*, *пронняти*, *розняти*, *рознятий*, *розняття*; — р. *заняць*, бр. *заняць*, др. *поняти*; — результат видозміни давнішої звукової форми *яти* (<*jeṭi*) «брати», яка в поєднанні з префіксами *вън-*, *сън-* (*въняти* <*въп-jeṭi*; *съяти* <*съп-jeṭi*) після того, як прийменники *въ*, *съ* кінцеве -н втратили, стала сприйматися як проста основа з початковим н і в такій звуковій формі закріпилась і при інших префіксах. — Іст. граматики 264; Шанський ЭСРЯ II 6, 50; Sadn. — Aitz. I 276. — Див. ще **яти**. — Пор. **імати**.

йо — див. **йой**.

Йоанікій — див. **Онїкій**.

йог, *йога*; — р. *йог*, бр. *іог*, *іөг*, п. *jogi(n)*, ч. *jogín*, слц. *jog*, *jogín*, болг. *йога*, *йогин*, схв. *јог*, слн. *jógi*; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. *уогі* «послідовник йоги; той, хто займається йогою» пов'язане з *уога* «запрягання; підкорення; філософська школа йогоа», *уупакті* «запрягає, з'єднує», *уугам* «ярмо», спорідненими з лат. *jugum*, лит. *jūngas* «тс.», стсл. **йго**. — СІС 297; Kopaliński 457; Holub—Lyer 224; Klein 1763. — Див. ще **іго**.

йогó, [*егó*] Ж, *ньогó*, [*него*], *йому́*, [*ему́*], *ньому́*, *ним*, *їй*, *неї*, *ій*, *ній*, [*ю*,

ню], *нею*, *ім*, *їх*, *них*, *німи*, *їхній*; — р. *егó*, бр. *ягó*, др. *его*, п. нл. *jego*, ч. слц. вл. *jeho*, болг. м. *него*, схв. *њѣга*, слн. *пјѣга*, стсл. **кго**; — псл. *jego*, *jetu* і т. д., форми непрямих відмінків вказівного (згодом особового) займенника *јь (*ja, *je) «той», збереженого в ролі кінцевого компонента займенників типу *той* (<*тъ-јь), *такій* (<*такъ-јь) і означених прикметникових форм типу *білий* (<*běлъ-јь); споріднене з лит. *jis* «він», *ji* «вона», лат. *is*, *ea*, *id*, гот. *is*, *ita*, дінд. *ayám*, *iyám*, *idám* «тс.»; іе. **e-*, *ei-*, *i-* «той, він»; початкове н у формах *ньогó*, *ним*, *нею* і под. походить із прийменників *въп (*в*), *къп (*к*), *съп (*з*) і є результатом звукового перерозподілу прийменникових сполучень типу *съп jego, *въп jeji, *съп jimь. — Іст. граматики 260—265; Фасмер II 8; Sławski I 553; Machek ESJČ 222; Trautmann 103; Brugmann Demonstrativpron. 32—38, 127—129; Pokopp 281—283. — Пор. **якій**.

йогурт — див. **югурт**.

йод, *йодиди*, *йодистий*, *йодний*; — р. болг. *йод*, бр. *ѣд*, п. ч. вл. *jod*, слц. слн. *jód*, м. *jod*, схв. *јод*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Jod*, фр. *iode* відбивають новолатинську назву *iodum*, утворену в 1813 р. Гей-Люссаком від гр. *ιοειδής* (прикм.) «пурпуровий, фіалковий», що складається з основ іменників *ίον* «фіалка», *Фио, очевидно, спорідненого з лат. *viola* «тс.», і *εἶδος* «вигляд», спорідненого з псл. *видъ*, укр. *вид*; назва пояснюється фіолетовим кольором пари йоду. — Волков 52; Фигуровский 72—73; Фасмер II 136; Sławski I 583; Kluge—Mitzka 333; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 302. — Див. ще **вид**, **фіалка**.

йой (вигук болю, страху, захоплення), *йо* (вигук подиву) [*йойк*] «плач,

крик, голосіння», [йойкіт, йойкотня] «тс.», [йойлик] «плаксий», йойкати, [йойкатися], йойкнути, йойкотати, [йойчати, йочати];— п. [joj] (вигук вболівання, нарікання), [jojo] «тс.», jojceć «нарікати, вболівати», ч. слц. joj (вигук подиву, схвильованості, несподіванки), схв. jōj (вигук болю, розпачу), слн. jòj «тс.»;— очевидно, результат редуплікації вигуку ой (>ой-ой) з наступним спрощенням.— Див. ще ой.

[йойчик] (орн.) «вівчарик, Phylloscopus trochilus L.»;— похідне утворення від [йойк] «плач, крик»; назва зумовлена особливостями співу цієї пташки.— Feriaps Názv. vtákov 220.— Див. ще йой.

[йоло́м] «висока смушкова шапка», [йоломо́к, йоло́мчик, ело́м, еломо́к Ж, яло́м Л] «тс.», [йоло́мка] «денце капелюха, наголовок»;— р. еломо́к «повстяна шапка; ярмулка», п. ст. jаму́лка, jамо́лка «шапочка духовних осіб, старих людей, хворих»;— очевидно, видозмінене запозичення з тюркських мов; пор. тур. jамуrлuk «плащ від дощу», звідки виводиться і ярму́лка; менш обгрунтовані припущення про зв'язок із двн. hēlm (Корш, Слово о полку Игореве, М., 1938, ХХХІ) чи з каз. juleme «юрта» (Горяев Доп. 2, 11).— Фасмер II 17; Sławski I 503; Brückner 198.— Див. ще ярму́лка.

йолоп «дурень, бовдур», [йолопéга Ж, йолуп, йолоповáтий, йолуповáтий Ж];— р. [елоп, ёлоп], бр. ёлуп, ёлупень, [ёлупіць] «витріщати» (очі), п. joʎop, [jeʎop] (з укр.);— неясне; можливо, запозичення із східних мов; непереконливими є спроби пов'язання з укр. [оглуп] «бовдур» (Bern. I 308) або з п. ст. jaʎat «блазень; нікчема, ледащо» (<псл. *jaʎъ, *jaʎovъ) чи з укр. яловий, рос. ёлкий (Brückner KZ 45, 299).— Фасмер II 17; Sławski II 583—584.

[йоло́тник] (бот.) «паріло, Agrimonia eupatoria L.»;— неясне.

[йон¹] «він», [йона́] «вона», [йонó] «воно» Ж;— р. [ён, йина́, йенó], бр. ён, яна́, яно́;— результат аналогічного вирівнювання звукової форми займенників др. онъ, она, оно до форм непрямих від-

мінків его (jего), його, ему (jему), йому і т. д.— Нарысы па гісторыі беларускай мовы. Мінск, 1957, 128—129.— Див. ще він, його́.

йон² — див. йён.

йорж (іхт.) «риба родини окуневих із колючими плавцями, Asegina sepiua L.; щітка для лампового скла тощо», [йорш] (іхт.) «йорж» Ж, йоржик «чуб на голові, що стирчить догори», йоржити (техн.), йоржістий, йоржіовий, йоржиком «коротко, сторчма»;— р. ёри «риба йорж; [зазубрений цвях]», бр. ёри «йорж; щітка», слц. [jerš] «риба йорж» (з рос.);— не зовсім ясне; можливо, давніше значення — «цвях» з огляду на наявність колючок на зябрових кришках йоржа; зіставляється з лит. eŗškētis «терен», лтс. eŗškis, дінд. r̄kšaraŗ «тс.»; малоюмовірне припущення (Matzenauer 185) про запозичення з шведської мови (шв. gärs «йорж»).— Шанский ЭСРЯ I 5, 263; Фасмер II 27; Преобр. I 217—218; Горяев 104; Leder 144—145; Bern. I 267; Mikl. EW 105.

йорзати «неспокійно сидіти, соватися»;— очевидно, запозичення з російської мови: р. ёрзать, як і бр. ёрзаць «тс.; [сковзатися, повзати]», виводять з ергá (ёрза) «непосида», можливо, пов'язаного з ёра «тс.; пустун», спорідненим, мабуть, з oriti (укр. розорити); зближення з рос. [ёлзать] «йорзати; повзати», [елозить] «тс.» (Преобр. I 214) чи з йорш (Соболевский РФВ 66, 35), як і пов'язання з лтс. eŗrĩgs «сердитий, похмурий», eŗruōtiēs «сердитися», лат. ergo, -āre «блудити, помилятися», днн. iŗgĩ «гнівний», викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер—Трубачев II 15, 21—22, 24; Ильинский ИОРЯС 16/4, 19; Machek Slavia 23, 65.

[йорзáтися] «настовбурчуватися, кидатися» Ж;— очевидно, пов'язане з йорж (риба), [йорш] «їжак» (див.).

[йорка] «відходи від очищення вже вичиненої шкіри»;— пов'язане з [йрха] (див.).

[йорш] «їжак» Ж;— очевидно, результат перенесення назви риби йорж, викликаного колючістю обох тварин і фонетичною близькістю їх назв (др. ежь і ершъ).— Див. ще їж, йорж.

Йосафат, *Осафат*, *Сафат*, ст. *Іосафат* «пан судья, аб(о) панський суд, аб(о) осужений» (1627);— р. *Иосафат*, бр. *Исафат*, *Изахват*, п. *Jozafat*, ч. *Josafat*, слц. *Jozafát*, схв. *Йосафат*, слн. *Jozafat*, стсл. **Йосафатъ**;— через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἰωσαφάτ, як і лат. *Iosaphat*, походить від гебр. *Iōšāfāt*, *Iehōšāfāt* (букв.) «Ягве (Єгова) судив».—Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123.

Йосип, *Йосиф*, *Осип*, [*Іосиф* Ж, *Єсип*, *Єськó*, *Йоськó*, *Іськó*, *Їськó*, *Юзь*], *Йосипа*, *Осипа*, ст. *Іосифъ* «помножене, або предложоний» (1627);— р. *Иосиф*, *Йосип*, *Осип*, *Єсип*, бр. *Іосіф*, *Восіп*, *Осіп*, *Єсіп*, *Есіп*, *Еска*, *Язэн*, др. *Иосифъ*, *Есифъ*, п. вл. *Józef*, ч. *Josef*, слц. *Jozef*, болг. *Йосиф*, м. *Йосеф*, *Иосиф*, схв. *Јосиф*, *Јосип*, слн. *Josip*, *Jožef*, стсл. **Иосифъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰωσήφ, як і лат. *Iōsēphus*, походить від гебр. *Iōsēf*, (букв.) «він (бог) збільшить, додасть», скороче-

ної форми до *Iosifiyah* «хай буде збільшено; дай, боже, збільшення».—Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123; Сунеранская 78; Skok I 783; Constantinescu 86.

Йот «літера j, й», *йотация*, *йотований*;— р. болг. *йот*, бр. *ёт*, п. *jot*, схв. *jõt*, *jõtа*;— запозичення з німецької мови; нім. *Jot*, *Jod* «літера j» походить від гебр. *jōdh* (назва відповідної літери).— Kluge—Mitzka 334; Klein 833.— Пор. **йота**.

йота «літера ı грецького алфавіту; мала частинка чого-небудь»;— р. болг. *йота*, бр. *эта*, др. *иота*, п. ч. слц. *jota*, схв. *jõtа*, слн. *jóta*, стсл. **иота**, **игѣта**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. ἰὼτα «літера ı» (найменший знак грецького алфавіту) походить від гебр. *jōdh* (назва відповідної літери).— Фасмер II 136; Koraliński 459; Holub—Lyer 224; Dauzat 414; Kluge—Mitzka 334; Klein 813.— Пор. **йот**.

[**Йошкати**] «жартувати з кимось» Ж, [*йошкати*] «тс.» Ж;— неясне.

к (прийменник з дав. в.), *ик*, [ку Ж, ок, г, гу Велл «тс.»; — р. к, ко, бр. к, ст. ко, ку, др. кѣ, п. слц. нл. к, ку, ч. вл. к, ке, [kul], полаб. кѹ, болг. к, кѣк, кѣм, м. [куму], схв. к, кѣ, ст. г, [х, кѣк, ку], слн. к, н, стсл. кѣ; — остаточно не з'ясоване; реконструювалось (Brugmann Grundriss II 2, 855; Bern. I 658; Фасмер—Трубачев II 146—147; Sławski III 290—293; Machek ESJČ 232) псл. *кѣт, яке зіставлялося з дінд. кам «задля, ради»; пов'язується також (Benveniste BSL 52 XIII; ESSJ Sl. gr. I 105—106) із согдійським (іранським) kw-ку «до», яке ототожнюється з ав. kū «де», псл. кѣ-de «тс.».— Мартынов Язык 50.

-ка (підсилювальна частка при прислівниках типу *тамка, теперка*), -ки (тс.: *тамки, ниньки, стільки*), -ко (підсилювальна частка при займенниках і при наказовій формі дієслів: [яз-ко] «я», [ході-ко, дай-ко]); — р. -ка, -ко, [ки], бр. -ка, -ки, п. -к, -кі, ч. слц. -ка, -ку, вл. нл. -ка, -ко, болг. м. схв. слн. -ка; — псл. -ка, -ко, -ку; — споріднене з лит. -к, -кі, ст. -ка- (dūo-k «дай», dūo-ki «тс.»), ст. tas-ka-jau «той самий»), гр. -ка, -ке, -кеν (ήνικα «коли»), дінд. kām (підсилювальна частка після форм наказового способу), ав. kā «так, звичайно». — Фасмер II 147; Преобр. I 278; Sławski II 7; Machek ESJČ 232; БЕР II 112; Bezlaj ESSJ II 7; Bern. I 463—464; Trautmann 111; Brugmann Grundriss II 3, 1000—1001.

[каба¹] «яструб ЕЗб 30; уявна страхтлива істота (дит.) Л»; — неясне; можливо, пов'язане з [кобець] (*кібець*) «хижий птах родини соколових», ч. ст. кова «ворон».

[каба²] «сорт білої салатної цибулі» Дз; — запозичення з болгарської мови; болг. *каба лук* «зелена цибуля (сіянка)»,

каба сован «цибуля городня, Allium сера L.» походить від тур. *kaşa soğan* «цибуля з великою головкою», до якого входить означення *kaşa* «крупний; товстий, пухнастий». — БЕР II 113; Скорчев БЕ 6, 164.

каба́к¹ (бот.) «гарбуз, Cucurbita maxima Duch.», *кабачок* «Cucurbita pepo L.», [кабачкі] «гарбузове насіння», [кабачіння] «гарбузиння» (Me); — р. [каба́к] «гарбуз», *кабачок*, [каба́ка] «гарбуз», [кибе́ка, кипе́ка] «тс.», п. [kabak] (з укр.), болг. [каба́к] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kabak* «тс.» споріднене з тат. чаг. *кабак* «тс.». — Фасмер II 148; Шипова 144—145; Дмитриев 566; SW I 192; БЕР II 114; Иллич-Свитыч ЭИРЯ I 23—24.

каба́к² (заст.) «шинок», [каба́шник] «шинкар», [каба́ччик] «тс.» Ж, [каба́щина] (зб.); — п. заст. *kabak*; — запозичення з російської мови; р. *каба́к* «шинок» остаточно не з'ясоване; найбільш поширеним є припущення про походження від нвн. [kaback, kabacke] «халупа, злиденна стара хата» (Christiani 50; Matzenauer 186; Bern. I 464); за іншим припущенням, німецькі форми запозичені з російської мови (Mikl. TEL Nachtr. 2, 137; Uhlenbeck PBrV 26, 300; Mikkola ÄB 58; Kluge—Götze 349); у цьому випадку джерела походження слова шукають на Сході (Потебня К ист. зв. 4, 34), порівнюючи з балкар. карач. *кабак* «село, поселення» (KSz 10, 113; 15, 232) та ін. — Фасмер—Трубачев II 148; Преобр. I 278; Горяев 125; Brückner 210; SW I 192; Bern. I 464; Mikl. EW 425.

каба́ка¹ — див. *таба́к*.

каба́ка² — див. *таба́ка*.

кабала́¹ «заборгованість; рабство; поневолення», *каба́льний, кабали́ти*; —

р. *кабалá* «заборгованість; поневолення; [збір у громадські запаси; гуртова робота; велика кількість]», бр. *кабалá* «неволя, неспокій, клопіт, обман», др. *кабала* «письмове боргове забов'язання», п. *kaβαá* «клопіт, неприємна ситуація» (з рос. чи укр.), болг. *кабáла* «визначена кількість роботи на один день»; — запозичення з тюркських мов; тур. *ka-bal* «певна кількість; задана робота; доручення одного дня» походить від ар. *kaβála* «угода; виплата зобов'язання». — Макарушка 8; Фасмер II 148; Шанский ЭСРЯ II, 8, 4; Аракин Тюркизмы 124—125; Шипова 145—146; Булыка 133; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 77.

*кабалá*² «містичне вчення, ворожба», *кабалістика* «чорнокнижжя», [*кабáлниця*] «ворожка» ЛексПол, [*кабалáрка*] «тс.» Ж, *кабалістичний*, [*кабаліти*] «вносити неспокій, сум'яття»; — р. *кабалá*, *каббалá* «єврейське містичне вчення; щось незрозуміле», бр. *кабалá* «тс.», п. *kaβαá* «тс.; ворожба; інтриги, змова», ч. слц. *ka(b)βαá* «тс.», ч. ст. *kaβála* «інтриги, лихі задуми», болг. *кабáла* «містичне вчення», схв. *кабáла* «тс.; інтрига, обман», *кабалер* «пліткар», слн. *káβala*; — запозичено з гебрайської мови через посередництво західноєвропейських; нім. *Kabbala* «таємна єврейська наука; вміння пророкувати по числах; інтрига, обман», фр. *cabale*, іт. *cábale* «тс.» походять від пізньогебрайського *kabbālāh* «таємна наука» (початково «наука, прийнята від предків, традиційна»), пов'язаного з *kābēl* «діставати». — СІС 298; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 4; Преобр. I 278; Ślawski II 8; Фасмер II 149; Brückner 211; Holub—Lyer 225; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 78; Kluge—Mitzka 337.

[*кабалдá*] «замішання, сум'яття» Я; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з р. [*кабалá*] «щось незрозуміле», тожним з укр. *кабалá* «містичне вчення» (див.).

кабáлік — див. *калábáлік*.

[*кабалніця*] «коханка» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [*хабáльниця*] «тс.», зближеної з основою фонетично подібного слова *кабалá* «поневолення». — Див. ще *хабáль*.

[*кабáля*] (зоол.) «тарган чорний, *Periplaneta orientalis*» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *кабалá* «таємне (єврейське) містичне учення, чорнокнижжя, ворожба»; назва комахи могла бути зумовлена уявленням, нібито тарганів насилали чаклуни, або особливим містичним значенням, яке надавалося цим кохам у процесі ворожіння. — Пор. *кабалá*², *хабу́ля*.

*кабáн*¹, [*кабáнник*] «торгівець свиньми», [*кабаня́тник*] «тс.» Я, [*кабанці́*] (бот.) (рослина, що росте в злакових і душить їх) Я, *кабанча́* (зменш.), *кабаня́тина* «м'ясо кабана», [*кабаня́ччя*] (зб.) «великі кабани» Я, *кабанкува́тий*, *кабáнячий* Г, Ж, [*кабанува́ти*] «лежати, байдикувати», [*кабáськати*] «підкликати свиней», *кабáсь* (зменш.; [вигук при підкликанні свиней]); — р. бр. *кабáн*, п. *кабап* (з укр. чи бр.); — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. алт. каз. кипч. аз. балкар. карач. тур. діал. *кабап* «кнур» споріднене з монг. *qabaп* «кнур; дикий кабан». — Макарушка 8; Фасмер II 149; Шипова 146; Ślawski II 9; Brückner 211; Дмитриев 534; Bern. I 464; Mikl. TEI. I 320; EW 107; Lokotsch 78; Räsänen Versuch 216.

[*кабáн*²] «звід печі» Л, [*кобáн*] «тс.» Л; — р. [*кабáн*] «дерева, приготовлені і складені для випалювання вугілля; кладка дров для випалювання вугілля; невеликі балки, приготовлені для випалювання вугілля; вугільна куна; стіжок, скирта продовгуватої форми», [*кабáнчик*] «вузька продовгувата цегла для внутрішньої кладки печі»; — запозичення з тюркських мов; чув. *кавап* «стіжок, копиця» споріднене з кипч. башк. *kä-bän*, тат. *kibän*, балкар. карач. *gebep* «тс.». — Фасмер II 149; Шипова 146; Räsänen Versuch 254.

[*кабаню́к*] «бурка з капюшоном» До; — р. [*кабаню́к*] «суконний плащ з капюшоном»; — результат видозміни слова *кобеня́к* «тс.», фонетично зближеного з *кабáн*. — Див. ще *кобеня́к*.

[*кабáр*] «пастух свиней, свинар» Ж; — очевидно, пов'язане з *кабáн* і утворене від частини основи цього слова суфіксом *-ар* за аналогією до форм типу *свина́р*, *вівча́р*. — Див. ще *кабáн*¹.

кабарга́ (зоол.) «тварина родини оленячих, *Moschus moschiferus*»; — р. *кабарга́*, [табарга́], бр. болг. *кабарга́*, ч. *kabaг* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; телеут. шор. сагайське *tabуrуа*, тув. *toңurуу* «тс.» зводяться до алт. *торғы* «хохуля», пов'язаного з *тоорго* (<*тобырга*) «мускус» (у самців хохулі і кабарги є мускусний мішок). — СІС 298; Фасмер II 149; Шипова 146—147; Räsänen Versuch 452.

кабардінка «особлива хутряна шапка; поширений на Кавказі танець»; — р. *кабардінка*, бр. *кабардзінка* «тс.»; — пов'язане з етнонімом *кабардїнець*, похідним від географічної назви *Кабарда́* (черк. *Қабарде*), що тлумачиться як утворене з відомих у кавказьких мовах основ слів *ка* «смуга» і *бард* «берег» (Мельхеев 40) або виводиться від імені легендарного вождя, який привів у цю місцевість частину адигейських племен (Никонов 165).

[**ка́бат**] «солдатська куртка; пальто; спідниця», [*кабатїна*] «тс.», [*каба́тина*] «довге жіноче плаття, часом на ваті», [*кабатїня*] «солдатський одяг», [*каба́тя*] «тс.», [*какаба́т*] «кабат» (?); — р. [*каба́т*] «робоча блуза; жіноче плаття», бр. *каба́т* «вид селянського корсета», п. *kabat* «каптан», ч. *kabát* «піджак; (ст.) солдатський мундир», слц. *kabát* «блузка, жакет; пальто», вл. нл. *kabat* «каптан», болг. [*кава́д*] «вид жіночої камізьки», м. *кавад*, схв. *ка̀ва̀д* «тс.»; — запозичене з перської мови через посередництво угорської (уг. *kabát*) і польської (південнослов'янські форми через посередництво грецької — гр. *καβάδιον*, *καβάδις*); перс. *kabā* «вид короткого одягу, каптан» походить від ар. *kabā* «тс.»; можливо, існує зв'язок і з прапритським *kavaj*'i «верхній одяг»; зіставляється також (Топоров III 109) з прус. **kab-at-*, лтс. *kabata* «кишення»; викликає заперечення пов'язання слов'янських форм з двн. *kawāti*, свн. *gewāte* «одяг; зброя» (Gebauer 2, 4; Соболевский РФВ 64, 48; Matzепauer 40), як і з лат. *sarra* (Brückner 211). — Дзендзелівський УЛГ 65; Макарушка 9; Фасмер II 150; Преобр. I 278—279; Sławski II 9; Brückner 210; Machek

ESJĀ 233; Holub—Lyer 225; Holub—Kop. 158; Bern. I 464.

[**кабатува́ти**] «засмучувати, завдавати жалю»; — неясне; можливо в якийсь спосіб пов'язане з [*ка́бат*] «солдатська куртка» (пор. п. ст. *kabat* «одяг для божевільних чи для злочинців перед стратою; прилад для заковування в'язнів; в'язниця»).

каба́ч — див. **калаба́тина**.

[**ка́белка**] «тонкий просмолений канатик, вживаний при покриванні будівель очеретом», [*ка́балка*, *кабу́лка* Мо] «тс.»; — р. [*каба́лка*] «вірьовка, мотузка», [*ка́болка*] «тс.»; кабельний мотузок, тонкий шнур для виготовлення канатів»; — не зовсім ясне; очевидно, видозмінене запозичення з голландської мови; гол. *kabel(garen)* «кабельний мотузок» (звідки й нім. *Kabelgarn* «тс.») є складним утворенням з *kabel* «трос» і *garen* «нитка, пряжа». — Фасмер II 151; Kluge—Mitzka 233; Falk—Topr. I 301; Matzепauer 187. — Див. ще **кабель**.

ка́бель, *ка́бельник*; — р. бр. *ка́бель*, п. ч. *kabel*, слц. слн. *kábel*, вл. *kabl*, болг. м. *ка́бел*, схв. *ка̀бел*; — запозичене з французької мови через посередництво німецької чи голландської (нім. *Kábel*, гол. *kabel*); фр. *cáble* «трос, якірний канат» походить від пров. або порт. *cable* «тс.», яке зводиться до контамінованого утворення з нар.-лат. *sar(u)lum* «налигач, трос, канат», похідного від лат. *sarіo*, -ere «брати, хапати», спорідненого з гот. *hafjan* «підіймати», двн. *heffan*, нвн. *heben* «тс.», гр. *κάλτω* «хапаю, поглинаю», лтс. *kāmp̃t* «хапати», і ар. *ḥabl* «трос, канат, мотузок», пов'язаного з *ḥabala* «зв'язав», гебр. *ḥébhel* «мотузок, канат», араб. *ḥabhlá* «мотузок, шнур». — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 6; Фасмер II 150; Kopaliński 462; Holub—Lyer 225; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 122; Walde—Hofm. I 159; Klein 216, 237. — Пор. **ка́пса**.

ка́бельтов «морська міра довжини, що дорівнює 0,1 морської милі, або 185,2 м; морський прядивний трос»; — бр. *ка́бельтаў*, болг. *ка́белтов* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ка́бельтов* «тс.»; трос, якірний канат», ст. *кабельтоу* «трос, канат», походить від

гол. kabeltouw «якірний канат, сталевий трос», утвореного з kabel «канат, трос» і touw «мотузок, трос, снасть», спорідненого з нвн. Тау «тс.», днн. tou, дангл. tēag «шнур». — СІС 298; Фасмер II 151; РЧДБЕ 296; Kluge—Mitzka 772. — Див. ще **кабель**.

[ка́бза́] «гаманець, гроші» СУМ, Ж, [ка́мза́] «тс.; злодійська здобич Ж»; — п. kabza «гаманець», болг. заст. ка́бза «капсула (набою), пістон»; — видозмінене запозичення з латинської мови, паралельне до **ка́пса**; припускається вплив тур. kavza «посудина, скринька». — Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; БЕР II 116; Bern. I 485; Mikl. EW 111; Richhardt 60. — Див. ще **ка́пса**. — Пор. **гамза́**.

[ка́бза́н] «вірменин» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kabzan (глузл.) «вірменин», пов'язане з kabza «гаманець» (укр. ка́бза́ «тс.»); первісно, очевидно, означало «вірменин з гаманцем». — SW II 194; Brückner 211. — Див. ще **ка́бза́**. — Пор. **капца́н**.

кабзува́ти — див. **габзува́ти**.

ка́бця «вогнище в землі для приготування їжі; кругла яма, де знаходиться гончарна піч; відкрита літня кухня» СУМ, Ж, [ка́бця Я, ка́бця Ж] «тс.», [ка́бцячник] «той, хто розпалює кабіцю; помічник кухаря» Я; — р. [ка́бця] «літня кухня; будка для собаки; лігво зайця; балка, яр», [ка́бцячка] «невелика хата»; — можливо, запозичення з турецької мови; тур. kab(a) iğ «великий кіл» могло означати «рожен для обпикання м'яса», звідки виводиться й болг. [ка́бцяка] «печене м'ясо на рожні» (БЕР II 117); пов'язується також з шв. kabýss «камбуз; лігво» (Кобиланський, листовно; Słuszkiewicz Studia Lehr-Spławiński).

[ка́біж] «шкода, грабіж» Ж; — неясне.

кабі́на; — р. болг. м. схв. кабі́на, бр. кабі́на, п. ч. вл. kabína, слц. слн. kabína; — запозичення з французької мови; фр. cabine «каюта, кабіна, будка» походить від англ. cabin «хатина; кабіна, будка», яке, в свою чергу, зводиться до пн.-фр. cabine «тс.», ст. cabane «землянка», пов'язаного з пізньо-

лат. сараппа «тс.; хатина сторожа виноградників», що, очевидно, походить від іллір. *карапа «землянка». — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 6; Holub—Lyer 226; Holub—Kop. 158; БЕР II 117; Dauzat 122; Bloch 128; Gamillscheg 168; Walde—Hofm. I 156; Klein 216; Kluge—Mitzka 337. — Пор. **кабіне́т**.

кабіне́т; — р. ка́бинет, ст. га́бинет, бр. ка́бинет, п. gabinet, ч. слц. вл. kabinet, болг. м. ка́бинет, схв. ка́бинет, слн. kabinét; — запозичення з німецької мови; нім. Kabinett «кабінет; альтанка; вибральня» походить від фр. cabinet (gabinet), зменш. від cabine «кабіна», чи від іт. gabinetto «кімната, меблі», зменш. від gabbia «клітка», яке походить від лат. cavea «загороджене місце, клітка, печера», пов'язаного з caulae «загорожа», далі з псл. кошь, укр. кіш, кошара. — СІС 298; Фасмер II 151; Kopalinski 345; Holub—Lyer 226; Dauzat 122; Bloch 108; Kluge—Mitzka 337; Klein 216; Walde—Hofm. I 187—188. — Пор. **кабі́на**, **каве́рна**, **кіш**¹.

[ка́бка] «відлога, капюшон» Г, Ж; — результат контамінації слів **ка́па** «покривало; капюшон» і [ка́ба] «відлога» (див.).

[ка́блук¹] «дуга, вигин; дугоподібний предмет; лука в сідлі», [ка́блук] «кільце; перстень; вигин», [ка́блук] «обруч, сплетений з кількох прутків», ка́блук «що-небудь у вигляді кільця, петлі; перстень», [ка́блуква́тий] «дугоподібний»; — р. [ка́блук] «комір сорочки», [ка́блук] «перстень; кільце», п. kabłak «дуга; дугоподібний предмет»; — вважається утвореним з основи błokъ «вигин» (пор. п. błak «вигин річки»), яка виникла в результаті перерозподілу префіксальної форми ob-błokъ (пор. укр. облу́к «лука сідла») >o-błokъ, за допомогою гіпотетичного словотворчого елемента ка- (ко-), виділюваного також у словах ка́діб, [ка́ворот, коверза́], ка́верза і пов'язуваного з прийменником кь «к» або з питальним займенником кь (пор. псл. кь-to, укр. хто); допускається (Moszyński JP 39, 1) можливість запозичення слова в польську мову з української. — Фасмер—Трубачев II 151; Шанский ЭСРЯ II 8, 7; Sławski

II 17; ЭССЯ 9, 106—107; Верн. I 467, 531—532; Mikl. EW153, 165. — Див. ще лук¹. — Пор. **каверза**, **каворон**, **кадіб**.

каблук² «підбор», [закáбла] «тс.» Ж, [закаблi] «задники», *закаблiк* «задник»; — р. бр. *каблiк* «підбор»; — єдиного етимологічного пояснення не має; здебільшого вважається запозиченням з тюркських мов (Преобр. I 279; Дмитриев 558—559; Вахрос 48), хоча в них воно ніде не зафіксоване; при цьому пояснюється як похідне від тюрк. *каб* (*кап*) «оболонка; футляр; взуття» або від запозиченого ар. *ka'b* «п'ята»; існує також думка про власне слов'янське походження слова і про його зв'язок з [каблук] «дуга, вигин» (Ilijnskiј PF II, 191; Фасмер II 151). — Фасмер—Трубачев II 151; Шипова 147; Қозырев Тюркизмы 21—22; Аракин Тюркизмы 136; Sławski II 10. — Пор. **каблук**¹.

каботаж «прибережне грузове судноплавство», *каботажник*, *каботажити*, *каботажничати*; — р. бр. болг. *каботаж*, п. *kabotaž*, ч. слц. *kabotáž*, схв. *каботаж*, слн. *kabotáža*; — запозичення з французької мови; фр. *sabotage* пов'язане з *saboter* «займатися каботажем», яке виводять від ісп. *sabo* «мис, півострів», що походить від лат. *caput* «голова», припускаючи, таким чином, первісне значення «ходити від миса до миса» (Фасмер II 151; Holub—Lyer 226; Gamillscheg 168; Klein 216), або пов'язують з прізвищем двох мореплавців XV—XVI ст. *Sabot* (Dauzat 123). — СІС 248; Шанский ЭСРЯ II 7—8; Koraliński 463.

[**кабрó**] (лайл.) «хам, мужик, неотеса» Я, [*кабрiцький*] «хамський» Я; — неясне; пов'язання з [*сябрó*] «компаньон, товариш» (Яворницький 329) здається недостатньо обґрунтованим.

[**кабурх**] (вигук на означення звуку від кинутого у воду предмета, пориву вітру, ударів хвиль); — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *бурх* «тс.»; паралельне до вигуків [*чабóвть*], *шубóвсть* (про звук від кидання у воду предметів).

[**кабутати**] «кидати палку так, щоб вона вдарялася об землю то одним, то другим кінцем; хитатися, кривуляти

(про колесо) Мо», [*камбутати*] «обертатися, хитаючись у різні сторони» (про колесо) Ме, [*кабiтка*] (вид гри); — звуконаслідувальне утворення.

[**кабушка**¹] «трясовина, болото, глибоке місце в річці» ВеНЗн; — неясне; можливо, є результатом спрощення незасвідченої форми *калабушка, зменш. від [*калабука*] «ковбаня».

[**кабушка**²] «маківка (голови)» Я; — неясне.

кав (вигук, що імітує крик дитини, галки тощо), *кавкати*, *кавчати*, [*кава*] «галка, сива ворона», [*кавка*] «тс.», [*кайкало*] «той, хто кричить по-воронячому» Я; — р. [*кавкати*] «кричати» (про галку, дитину), бр. [*кайкаць*] «каркати» (про галку), [*кайка*] «галка», п. вл. нл. *kawka*, ч. слц. *kavka*, схв. *кавка*, слн. *kávka*; — псл. *kav-*, *kavъka*, *kavъkati*; — звуконаслідувальне утворення, споріднене з лит. *kóva* «галка», *kóvas* «тс.» і паралельне дінд. *káuti* «кричить», гр. *καὴνξ* «чайка», двн. *kaħa* «галка», лат. *savapnis* «сіра сова». — Булаховський Вибр. пр. III 252—253; Никончук Карп. диал. и оном. 143—144; Фасмер II 152; Sławski II 108—109; Machek ESJČ 246; ЭССЯ 9, 165, 166; Верн. I 495—496; Trautmann 123. — Пор. **гава**.

кава¹ «тропічна рослина *Coffea* (*arabica*) L.; плоди цієї рослини; напій з них», *кавник* «посудина для кави», *кавніця* «тс.; млинок для кави», [*кавiчниця*] «продавщиця кави» Ж, *кав'ярник* «посудина для кави; [продавець кави]», *кав'ярня*, [*кавувати*] «пити каву»; — р. *кофе*, бр. *кофе*, *кава*, п. *kawa*, ст. *kafa*, ч. слц. *káva*, вл. *kofej*, нл. *kafej*, болг. *кафе*, ст. *кавe*, м. *кафе*, схв. *кафа*, *кава*, слн. *káva*, *kofè*; — запозичено з арабської мови за посередництвом турецької і польської; тур. *kahve* «кава» походить від ар. *qahva* «тс.» (початково «сорт легкого вина»), утвореного від географічної назви *Kaffa* — місцевості в південній Ефіопії, звідки походили торговці кавою. — СІС 367; Москаленко УІЛ 60; Акуленко 137; Макарушка 8; Фасмер—Трубачев II 355; Преобр. I 372; Sławski II 104—105; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Lokotsch 80—81; Kluge—Mitzka 338. — Пор. **кофе**.

[ка́ва²] «вовк; страховище, різдвяний дід Ж»;— р. [ка́ваць] «боятися»;— неясне.

[кавака́ти] «говорити нісенітницю» Я, [ка́вкало] «пустомолот» Я, [кавако́] «флегматична людина, що повільно говорить» Я;— афективне утворення, очевидно, пов'язане з [гава́гати] «верзти, базікати» (див.).

[кава́л] «шматок, частина», [кава́лець], кава́лок, [кава́ля] «грядки на поливних городах» Мо, [кава́лок] «кавалок», [кава́лок] «тс.» Ж, [кавальцо́вати] «кришити», [розкавалкува́ти] «роздробити» Нед;— р. [кава́лок] «великий шматок (істівного)», [кава́лка] «грудка гною», бр. кава́лок «кусок, частина», п. kawał «частина цілого; дотеп, жарт», kawałek «шматок», ст. kawalec «тс.», каш. [kaweł, kawł, kaweł] «жеребок, доля; частина поля», ч. [kaval] «великий шматок», мор. gawał, gawalec, hawalec, слц. kaval, [gavall «тс.», нл. kjabel «жеребок; цурка для жеребкування; визначена жеребок ділянка поля, луки, лісу»;— давнє запозичення з німецької мови; свн. kavel, kavele «кругла дерев'яна паличка для жеребкування; доля, витягнений при жеребкуванні пай», нвн. [Kabel] «пай, доля», початково «кругла дерев'яна цурка», споріднене з гол. kavel «ділянка землі, частина», шв. норв. kavle «тс.», шв. ст. дісл. kaflī «шматок дерева, брусок», лит. gábalas «шматок, частина», лтс. gabals «тс.», лит. žābas «гілка, хмиз».— Фасмер I 152—153; Sławski II 106—107; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 199; Trautmann 364; Топоров III 276; Kluge—Mitzka 337; Falk—Торп 505.

кава́ле́р «супутник жінки в товаристві; парубок; нагороджений орде́ном», [кава́лір, кова́лір] «кавалер, мужчина; холостяк; кавалерист», [кавалерня́] Я, кова́ле́рство, [кавалірува́ти] «жити холостяком»;— р. бр. болг. м. кавале́р, п. kawaler «неодружений, молодик; (давніше) рицар; кавалер орде́на», ч. kavalír, ст. kavalér, слц. gavalier. вл. нл. kawalér, схв. кавалі́р, кавалье́р, слн. kavalír;— запозичене через посередництво польської, німецької та фран-

цузької мов з італійської; нім. Kavalier «вершник», фр. ст. cavalier «тс.» походять від іт. cavaliere «вершник, кавалерист; кавалер орде́на; рицар», яке зводиться до слат. caballārius «тс.», похідного від лат. caballus «кінь, шкапа», спорідненого з гр. καβάλλης «кінь», нвн. [kōb] «тс.», можливо, і укр. коби́ла.— СІС 298; Фасмер—Трубачев II 152; Преобр. I 279; Hüttl-Worth 18; Sławski II 105—106; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Holub—Кор. 166; Bloch 129; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 360—361; Walde—Hofm. I 125—126.— Див. ще коби́ла.— Пор. кавале́рія.

кавале́рія, кавале́рист;— р. болг. кавале́рія, бр. кавале́рыя, п. kawaleria, ч. kavalerie, слц. kavaleria, вл. kawalerija, м. кавалери́ја, схв. кавалье́рија, слн. kavalerija;— запозичення з німецької чи французької мови; нім. Kavallerie «кіннота», фр. cavalerie «тс.» походять від іт. cavalleria «їзда; кавалерія; рицарство», утвореного від cavallo «кінь», що зводиться до лат. caballus «кінь, шкапа»; форма кавале́рист від нім. Kavallerist.— СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 9; Фасмер II 152; Sławski II 106; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 361.— Див. ще кавале́р, коби́ла.

кавалька́да «група вершників»;— р. бр. кавалька́да, п. kawalkada, kawalkata, ч. слц. слн. kavalkáda, болг. схв. кавалка́да;— запозичення з німецької чи французької мови; фр. cavalcade «група вершників», нім. Kavalkade «тс.» походять від іт. cavalcata «кінна їзда; загін вершників», діеприкетника жін. р. від дієслова cavalcare «їздити верхи», пов'язаного з пізньолат. caballicāre «тс.», похідним від лат. caballus «кінь, шкапа».— СІС 298; Фасмер II 153; Sławski II 106; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253.— Див. ще кавале́р, коби́ла.

кава́тіна «невелика оперна арія»;— р. болг. схв. кавати́на, бр. кавати́на, п. kawatyna, ч. kavatina, слц. слн. kavatina;— запозичення з італійської мови; іт. cavatina «тс.; спритний виверт» пов'язане з cavata «викопування; видобування голосу», cavare «викопати; здобути; видумати», що походить від лат. cavo,

савāге «видовбувати», пов'язаного з савus «порожній, пустий, вигнутий», спорідненим з гр. κός «глибока ущелина, безодня; міжгір'я», κοίλος «порожній», сірл. сiа «порожній», брет. kēo «грот», стсл. соуи «пустий, суєтний». — СІС 298; Kopaliński 487; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253; Walde—Hofm. I 191. — Див. ще суєта́. — Пор. екскаватор, каверна.

[кавдун] «череве; черевань Ж»; — запозичення з польської мови; п. розм. kałdup «живіт, шлунок, нутроці» відповідає укр. розм. колдуні (вид піріжків). — Sławski II 35. — Див. ще колдуні.

[кавер] «вир; коловорот» Л, [каверча] «вибоїна на дорозі» ЛексПол; — ч. [káv-jer] «драгва»; — утворення з компонента ка-, наявного також у словах каблук, каверза, та основи вер(ч), яка може бути пов'язана з вир (псл. vigrъ, vьgēti «вирувати») або з вертіти (пор. [коловорот] «коловорот»). — ЭССЯ 9, 165.

каверза «підступ, інтрига; зла витівка», каверзник, [коверза] «роздум; нісенітниця», [коверзні] «інтриги» Ж, коверзюха «вередуха», каверзний, [коверзний] Ж, каверзувати «вередувати», коверзувати «тс.; глумитися; мудрувати, вигадувати», [коверзати] «розуміти» Пі, [коверзнути] Пі; — р. каверза, [каверзня] «плітка», [коверза, коверзня] «тс.», [коверзні] «літні личаки; личаки з очерету, з вірьовок; негарне взуття», бр. каверза; — результат злиття не зовсім ясного компонента ка- (ко-), який виділяється також у словах каблук, кадіб та деяких інших, і основи дієслова верзті (псл. *vьgzi «плести»); виведення від свн. kawerzīn «купець», слат. cavercipus «житель міста Кагора» (у Франції) (Matzenauer 199—200; Mikl. EW 113) помилкове. — Фасмер II 153; Преобр. I 279; ЭССЯ 9, 167—168; Bern. I 531—532; Mikl. EW 153. — Див. ще верзті. — Пор. каблук¹, кадіб.

каверна, кавернозний; — р. бр. болг. м. каверна, п. kawerna, ч. слц. kaverna, схв. каверна, слн. kavērna; — запозичення з латинської мови; лат. caverna «печера; яма», cavernosus «печеристий, ніздруватий» пов'язані з прикметником cavus «порожній», розширеним імен-

никовим суфіксом етрусського походження -erna. — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 151; Bloch 129; Klein 254; Walde—Hofm. I 187. — Див. ще каватіна, суєта́. — Пор. екскаватор, цистерна.

[кавза] «гана, сварка, лайка», [кавзувати] «ганити, сварити; скаржитися», [гавзовати] «ремствувати» ВеЗн; — вл. kawzować «обдурювати»; — запозичення з польської мови; п. kauza «судова справа, процес» походить від лат. causa «причина; обставина; судова справа» (<*caud-tā), очевидно, пов'язаного з cūdo «б'ю». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; SW II 300; Walde—Hofm. I 190. — Пор. габзувати.

[кавід] «рід, порода»; — очевидно, результат сполучення не зовсім ясного компонента ка-, що виділяється також у словах каверза, кадіб та ін., і основи дієслова водітися (пор. виводок). — Див. ще вєсті. — Пор. каблук¹, каверза, кадіб.

[кавка] «чорна вівця» ВеНЗн; — п. [kawula] «чорна або руда корова»; — результат перенесення назви [кава, кавка] «сива ворона, галка» за подібністю забарвлення; пор. [галка] «чорна вівця» ВеНЗн. — Див. ще кав.

[кавкán] «мул, глиниста земля» Я; — неясне.

[кавкнуті] «здохнути», [кавсікнуті] «тс.; зітхнути, позіхнути» Пі; — афективне утворення, можливо, звуконаслідувального походження.

[каворон] «грак, Corvus frugilegus» Ж; — нл. karwona (<*kawrona) «ворона», karona «тс.», схв. [каврāн] «грак», слн. [kāvran, kavrána, kovran] «тс.»; — псл. *kavornъ, складене з *ка- і *vornъ «ворон»; — споріднене з лит. kóvarnis «грак», лтс. kiūvārnis, kiūvārna «галка»; походження початкового ка- не зовсім ясне; вважається тим самим компонентом займенникового походження, який виділяється і в словах каблук, каверза (Brückner 137; Rudnicki SO 3—4, 290—292); припускається також первісна форма *kavo-vornos, у якій перша частина ототожнюється з псл. kava, кавъка, укр. кава «галка; сива ворона» (Machek LP 3, 100—101; Sławski I 264;

Георгиев БЕ 1978/3, 201; *Büga RR I 444, II 343*).— Фасмер II 154; Holub—Kop. 121; ЭССЯ 9, 166; Mikl. EW 152; Trautmann 343; Torbiörnsson LM II 95.— Пор. гайворон.

[кавпiти] «бiдувати, терпiти нестатки, злиднi»;— очевидно, афективне утворення.

[каврiтити] «бентежити, пiдбурювати, збуджувати»;— не зовсiм ясне; можливо, утворене з компонента *ка-*, наявного також у словах *каблiк, кiверза, кiдiб*, i основи дiєслова *(на)врiтитися* «прив'язнути; упертися, затятися».

каврiтка — див. **карнiвка**.

кавсiкнути — див. **кiвкнути**.

[кавiк] «мiшок»;— неясне; можливо, спорiднене з болг. *каiк* «старомодний ковпак», що є запозиченням iз тюркських мов (пор. тур. *kavuk* «висока старомодна шапка; порожнiй предмет; покров, оболонка», крим.-тат. *кавук* «мiхур; висока кругла суконна шапка», *каук* «кругла шапка у формi гарбуза». — БЕР II 126.

[кавiля¹] «зозуля»;— очевидно, утворене вiд **[кава]** «сива ворона, галка» за аналогiєю до *зозiля* з огляду на паралельне вживання цих форм (пор. *зозуля-кавуля*).— Див. ще **кав**.

[кавiля²] «загнутої форми палиця» Ж;— не зовсiм ясне; можливо, давнiше *ковiля, похiдне вiд того самого кореня, що й *ковiнька*, **[ковеня]**; може бути також звичайним афективним утворенням.

кавiн (бот.) «*Citrullus vulgaris* Schrad.», **[кавiн Ж, кавiнка, кавунiця]**, **[кавунiвка]** «наливка з кавуна» Я, **кавiнник** «торгiвець кавунами», **кавунiччя** (зб.), **кавунiвий, кавунiчий**;— р. **[кавiн, кiвн]**, бр. *кавiн*, п. вл. *кавоп*, ч. ст. *кавоп* «кавун» (з п.), болг. **[кавiн, кiвн]** «днiя»;— запозичення з турецької мови; тур. *кавип* (*каип*) «днiя», як i тат. каз. *каун* «кавун; днiя», уйг. чаг. *кофун, кавун* «днiя», узб. *ковун*, ног. *кавын* «тс.», чув. *кавiн* «гарбуз», походить вiд ар. *кавип* «днiя». — Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Фасмер II 154; Преобр. I 279; Шипова 148; Sławski II 109—110; Brückner 223; Karłowicz SWO 265; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 200; Lokotsch 91; Егоров 84.

кавiчити — див. **скавi**.

кавiуш — див. **кауш**.

кав'ядина — див. **гов'єдо**.

кав'яр «iкра (осетрових риб)»;— р. **[кавьяр, каварьяр]**, п. *kawior*, ст. *kawiar*, ч. слц. *kaviár*, вл. *kawiar*, болг. *кайвiр*, м. *аjвар*, схв. *кавиjар, хiвiр, айвiр*, слн. *kaviar*;— очевидно, через польське посередництво запозичено з захiдноєвропейських мов; нiм. *Kaviar* «паюсна iкра», фр. *caviar*, iт. **[caviaro]**, англ. *caviar(e)* «тс.» походять вiд тур. *havuag* «iкра», що, як i сгр. *χαβiάρω*, нгр. *χαβiάρω* «тс.», зводиться до перс. *chāviyār* «тс.», утвореного з *chāya* «яйце» i *-dār* «несучий» (тобто первiсне значення — «риба з iкрою»).— Richardt 64; Фасмер II 154; Sławski II 108; Karłowicz SWO 265; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 382; Kluge—Mitzka 361; Matzenauer 200; Lokotsch 68.

кагiл (iст.) «еврейська община; юрба», **[кагалi]** «тс.», **[каган]** «юрба» (перев. про дiтей) Дз, **[кагалитися]** «збиратися галасливими юрбами» Ж;— р. бр. *кагiл*, п. *кагаł* «тс.»;— запозичення з гебрайської мови (гебр. *kāhāl* «зiбрання старшин, община»).— Фасмер II 155; Преобр. I 280; Горяев 126; Винер ЖСт 1895/1, 62; Kopaliński 465; Lokotsch 80.

каган «найвищий старотюркський титул; голова держави», **каганiт** «державна на чолi з каганом»;— р. **каган** «тс.», др. *каганъ* (про князя Володимира), *хаканъ*;— запозичення з тюркських мов; дтюрк. *каган*, чаг. *ка'п*, уйг. *каган*, монг. *каган* «особа правителя (найвищий титул)», звiдки сгр. *καγiνος*, слат. *chacanus* «тс.», походить вiд китайського складного утворення *ке* «великий» i *куап* «правитель». — СiС 299; Фасмер II 155; Добродомов. Вопр. словообр. и лексикол. дпр. яз. 1974, 280—284; Шипова 148; Менгес 107—111; Räsänen Versuch 219. — Пор. **хан**.

каганець «примiтивна лампочка; [бачок лампи; намордник; iзолятор телеграфного стовпа Ж; поличка у вогнепальнiй зброї; заглиблення чи гнiздо, до якого вставляються стовпи, палi]», **[каганiк]** «пристрiй для освiтлення у виглядi дротяної сiтки, в яку накладаються трiски» Л, **[кагнець]** «колiнна ча-

щечка» ВеНЗн; — р. [кагáно́к] «казанок», [ка́гане́ц] «жировий світильник», бр. кагане́ц, п. kaganek «тс.», kaganiec «намордник; примітивна лампочка», ст. kagan «тс.», ч. kahan «каганець», kahanec, kahanek, слц. kahanok, kahan, kahanec «тс.», нл. ст. kagan «намордник», болг. [гагані́ца] «розведення вогнища на перехресті доріг увечері в неділю першого дня посту»; — псл. *kaganъ з можливим значенням «залізний чи дротяний кошик для світла або для одягання тваринам на морду»; — щодо дальшої етимології єдиної думки немає; найбільш поширене виведення з гр. τάγηνον (τήγανον) «сковорода, казанок» (звідки й укр. тагáн) і пояснення видозмін у слові пізнішими процесами асиміляції t...g > k...g, g...g (Matzenauer 39; Sławski II 21—22); Фасмер заперечує грецьке джерело з огляду на відсутність у середньогрецькій мові звукової форми з та̄; непереконливе припущення (Brückner 212—213; Machek ESJĈ 235) про слов'янське походження слова. — Москаленко УІЛ 27; Фасмер II 155; Преобр. I 280; Sławski II 20—22; Holub—Kop. 159; Holub—Lyer 226; Bern. I 468; Matzenauer 39. — Пор. тагáн.

кагáт «купа городини, відповідно укладена й прикрита для тривалого зберігання», [ка́гат] «обкопані площі, на які насипають буряки і прикривають їх для захисту від приморозків Я; купа»; [ка́гата] «яма для зберігання картоплі взимку» Л, кагáтник, кагатува́ти; — р. бр. кагáт «тс.»; — неясне; зіставляється як запозичення з ос. k'axup (k'axt) «копати» (Лучыц-Федарэц Белар. лінгв. 3, 57).

ка́гла «отвір у димоході; затулка; [піч, отвір у печі]», [кага́ла] «отвір у димоході» Л, ка́глянка «те, чим закривають каглу» СУМ, Ж, [ка́лірка] «тс.» Я, [ка́гло] «засувка в димоході» Л; — р. [ка́гла] «димар», п. kaħļa, kachļa «комин; отвір коми́на; отвір у курній хаті замість коми́на»; — давнє видозмінене запозичення з німецької мови; снн. kacheloven «вид печі із глиняним склепінням і заглибленням, що збільшувало площу нагрівання», двн. chachala «глиняний горщик» походять від нар.-лат. *sas(c)u-

lus «казанок», пов'язаного з лат. sas(c)abus «сковорода для тушіння м'яса», яке зводиться до гр. κάκαρος «тс.», запозиченого з якоїсь семітської мови. — Шелудько 32; SW II 202; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 337. — Пор. ка́хель.

каго́р «сорт червоного десертного вина»; — р. бр. каго́р «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cahors (сорт чорного винограду) походить від власної назви французького міста Cahors «Кагор». — Шанский ЭСРЯ II 8, 12.

када́стр «опис, зведення відомостей; (іст.) опис і оцінка нерухомого майна з метою оподаткування; у старому Римі — список осіб, що підлягали оподаткуванню»; — р. бр. када́стр «опис», п. kadaster, kataster, ч. katastr, слц. kataster, болг. када́стър, м. катастар, схв. kàтастар, слн. katáster; — запозичення з французької мови; фр. cadastre «опис і оцінка нерухомого майна; реєстр» походить від іт. catast(r)o (ст. catastico) «тс.», що через слат. cadastrum «тс.» зводиться до пізнього гр. κατάστιχον «реєстр» (початково «лінія над лінією»), утвореного з прийменника κατά «зверху вниз, з, на», спорідненого з хет. katta «тс.», дкіпр. сап̄т «з, разом з», дірл. сēt- «тс.», і іменника στίχος «лінія, ряд», пов'язаного з στείχω «іду», спорідненим з дінд. stighnōti «сходить, піднімається», псл. stignōti «поспішати, прямувати», укр. стігну́ти, устига́ти. — СІС 299; Фасмер II 156; Горяев 446; ССРЛЯ 5, 642; Gamillscheg 170; Dauzat 124; Bloch 110; Boisacq 907, 913; Klein 218; Frisk I 800, II 784—785. — Див. ще стігну́ти¹. — Пор. стéжка.

кадéт¹ (заст.) «вихованець середнього військового училища у дореволюційній Росії»; — р. болг. м. кадéт, бр. кадéт, п. ч. слц. вл. kadet, схв. кадéт, слн. kadét; — через російську і, далі, німецьку мови (нім. Kadétt «вихованець юнкерської школи») запозичено з французької; фр. cadét «молодший» походить від гасконського capdet «молодший глава родини» або «молодший офіцер» (назва юнаків — молодших синів гасконських шляхетних родин, що, позбавлені спадщини, йшли на службу до королівського двору як майбутні офі-

цери); гасконське *capdet, cadet (cadel)* пов'язують з лат. *caput* «голова» (зменш. *capitellum*).—СІС 299; Фасмер II 156; Koraliński 463—464; Holub—Lyer 226; Kluge—Mitzka 338; Dauzat 125; Gamillscheg 171.— Пор. **капітан**.

кадѣт² (політ.) «член конституційно-демократичної партії»;— р. болг. м. *кадѣт*, бр. *кадѣт*, п. ч. слц. *kadet*, схв. *кадѣт*, слн. *kadét* «тс.»;— результат розмовної видозміни абрєвіатури *КД* («конституційно-демократична»); кінцеве **-т** додано за аналогією до *кадѣт* «вихованець військового училища».—Фасмер II 156; Шанский ЭСРЯ II 8, 12; Koraliński 463—464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125.

[**ка́ди**] «куди», [*каді* Дз УЗЛП, *кадівай*, *кадиваль* Вел] «тс.»;— р. [*кадѣ*] «де», п. [*kady*], ч. ст. *kady*, мор. [*kadě*], слц. *kade*, [*kady*];— остаточно не з'ясоване; можливо, є фонетичним варіантом *куді* і походить від псл. *kady з рефлексцією носового ę в а на ґрунті польської мови (Rozwadowski Gramatyka języka polskiego, Kraków, 1923, 141; Verchratskij AfSlPh 14, 606), звідки могло поширитись і в лемківських говорах української; тлумачиться також (Sławski II 18) як давнє складення з прислівника *ка* «де, куди, як, коли» (пор. р. *кабы*) і частки *-dy* (укр. *ку-ди*); у чеській мові пояснюється (Machek ESJČ 305) аналогічним впливом *кам* «куди» (стсл. **камо**); не зовсім ясним є елемент *-ва-* у варіантах форми (пор. укр. [*мади-ваї*]), р. *откүдова*, мор. [*tedovaj*], ч. *in-dová*).— Дзензелівський УЗЛП 68—69; Bern. I 674.— Пор. **куді**.

кадік (анат.) «адамове яблуко», [*кабік* До, *калдік* Я] «тс.»;— р. *кадык*, [*кондык*], бр. *кадык*;— очевидно, через російське посередництво запозичено з татарської мови; тат. *kadyk* «міцний, твердий, який випинається» споріднене з джурк. *qatuy* «твердий, жорсткий»; виведення з початкового *кардик як спорідненого з п. *grdyka* «кадик» або зіставлення на підставі р. [*кондык*] з дінд. *kandaḥ* «коренева бульба», *kap-dikaḥ* «куля для гри», *kandukam* «подушка», гр. *κόνδος* (*κόνδυλος*) «кулак, пухлина», лит. *kanduolas* «ядерце» (Горяев 126) непереконливі.— Фасмер II

157; Шанский ЭСРЯ II 8, 15; Шипова 149; Bern. I 446; Дмитриев 559.

каділо (бот.) «однорічна трав'яна рослина, квітки якої розкриваються вночі і сильно, приємно пахнуть, *Melittis L.*»;— р. *каділо*, бр. *кадзіла* «тс.»;— пов'язане з *кадіти*; назва зумовлена ефіроносними властивостями рослини.— Нейштадт 471; Вісюліна—Қлоков 286, 290, 296.— Див. ще **кадіти**.

[**кадіна**] «вторе сплетений якірний канат при рибальському човні на Азовському морі»;— неясне.

кадіти, *каділо*, *кадільник*, *кадільниця*, *кадільний*, [*кадній*] «димний, закоптілий» Г, Ж;— р. *кадіть*, бр. *кадзіць*, др. *кадити*, п. *kadzić*, ч. *kaditi*, мор. [*kadit*] «випалювати вугілля», слц. *kadit'* «кадити», вл. *kadžić*, нл. *kažiš* «тс.», болг. *кадя* «каджу, димлю», м. *кади* «кадить, димить», схв. *кадити*, слн. *kadíti* «курити; димити», стсл. **кадити**;— псл. *kaditi* (<**kōd-*), пов'язане чергуванням голосних з *čadъ* <*kēdъ;— дальші зв'язки неясні; зіставлення з прус. *accodis* «димохід», гр. *κέδρος* «кедр» (вживаний для кадіння), лит. *kadagys* «яловець», прус. *kadegis* «тс.», гр. *κρόμμυ* «жінка, що смажить ячмінь», алб. *k'em* (<*ked-mo) «ладан», лат. *sandere* «блищати, сяяти» залишаються недостатньо обґрунтованими.— Фасмер II 156; Преобр. I 280; Sławski II 18—19; Brückner 212; БЕР II 134—135; Skok II 13; ЭССЯ 9, 109—110; Bern. I 467; Trautmann 112, 123—124; Топоров 70; Meyer 222; Frisk I 808; Pokorny 537; Setälä FUF 9, 126—128.— Пор. **чад**.

кадіб «велика діжка; [колодязьний зруб з цілого пня]», *кадівб* «тс.», *кадуб* «тс.»; [польова криниця Пит. іст. і діал.; тулуб Ж], [*кадоб*] «частина комори; стара бочка для попелу; тулуб» Ж, [*кадов*] «велика бочка, видовбана з дерева для зберігання хліба» Я, [*кадовб*] «кадіб» Л, [*кадавбень* Л, *кадавбець* Ж] «тс.», [*кадовбец*] «видовбана дерев'яна сільниця» Л;— р. [*кадолб*] «видовбана з дерева посудина», [*кадолба*, *кадолбь*] «тс.», бр. *кадауб* «бочка, видовбана з стовбура дерева», п. *kadlub* «тулуб», ст., діал. «видовбаний пень, колода», ч. *kadlub* «велика посудина, видовбана із

стовбура; форма для лиття, взірець, схема», мор. [kadlub] «видовбаний пенъ для зберігання зерна; грудна клітка; вбита гуска без крил і шиї», слц. kadlub «цямрина криниці; форма для лиття; живіт», вл. kadoľb «димар», нл. ст. kadlub «видовбаний пенъ»; — пн.-псл. *ka-d^bľbъ, утворене з компонента *ка- (*ко-), наявного також у словах *каблѹк*, *коверза́*, і основи дієслова *d^bľbti «довбати»; менш обгрунтованими є спроби реконструкції псл. *kadъ-dьlbъ (Trautmann Göttingische Gelehrte Anzeigen 1911, 258; Георгиев БЕ 1978/3, 201; Винник 99), яке не пояснює всіх значень, або ж як запозичення з турецької мови (Karłowicz SWO 238). — Толстой Сл. геогр. терм. 220—222; Фасмер II 157; Преобр. I 285; Sławski II 16—17; Brückner 238; Machek ESJĚ 234—235; ЭССЯ 9, 113—115; Трубачев Рем. термиол. 169; Vern. I 467. — Див. ще *довба́ти*. — Пор. *каблѹк*¹, *ка́верза*.

ка́дка «діжка; [футляр над жорнами у водяному млині]», [кадь] «кадка» Ж, [ка́да] «діжка для вина» Дз, [ка́душка] «посудина, якою набирають воду з діжки» Л; — р. *ка́дка*, [кадь, ка́душка], бр. *ка́дка*, *кадзь*, др. *кадь*, п. *kadź*, ч. *kád'*, слц. *kad'a* [kiad, kad'], вл. *kadž*, нл. ст. *kaž*, болг. [кад] «бочка», [ка́да] «тс.», схв. *ка́да* «велика посудина; вид ванни», ст. *кад* «велика дерев'яна посудина», слн. *kād* «кадка, ванна», стсл. *кадь* «кадка»; — запозичене в старослов'янську і давньоруську мови з грецької; гр. *κάδι(ov)*, зменш. від *κάδος* «глек, відро, бочка», походить від гебр. *kad* «дерев'яне відро, цебер», спорідненого з ар. *qādūs* «тс.»; непереконлива думка (Machek ESJĚ 234) про споконвічну спорідненість з гр. *κηθίς* «урна для голосування» і про походження від іє. **kādh-*. — Винник 98—99; Фасмер II 157; Преобр. I 281; Sławski II 19; Brückner 212; БЕР II 128, 129; Skok II 12; Bezlaĵ ESSJ II 8; ЭССЯ 9, 112—113; Vern. I 466—467; Matzenauer 39; Lokotsch 78; Frisk I 751—752.

[ка́дло] «дерев'яна основа в козацьких литаврах чи бубнах» Я; — очевидно, пов'язане з *ка́дка* (*кадь*) «дерев'яна діжка» (див.).

ка́дмій «хімічний елемент; жовта фарба»; — р. болг. *ка́дмий*, бр. *ка́дмій*, п. *kadm*, ч. слц. *kadmium*, схв. *ка́дмій*, *ка́дмијум*, слн. *kádmij*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *cadmium* пов'язане з лат. *cadmīa* «вид цинкової руди», що походить від гр. *καδμεία* «руда цинку», утвореного від географічної назви *Καδμεία* «Қадмійська земля», пов'язаної з іменем *Κάδμος*, яке належало міфічному засновнику міста Фів, в околицях якого було знайдено цей мінерал; елемент кадмій був відкритий у 1817 р. німецьким хіміком Фрідріхом Штроемєйером. — СІС 299; Фигуровский 75—76; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125; Bloch 111; Klein 219.

[ка́довб] «невелике озеро на болоті чи яма з водою на полі» Л, [ка́довбина] «яма з водою, ковбаня», [ка́давба́ня] «тс.» Л; — очевидно, результат видозміни форм [ка́вто́ба] «яма з водою», [ковто́ба] «тс.», зближених з [ка́довб] «кадіб»; тлумачиться також (Толстой Сл. геогр. терм. 220—224; Фасмер II 287) як етимологічно тотожне слову *ка́діб*. — Див. ще *ковто́ба*.

кадр «окремий знімок на кіно- чи фотоплівці; кадровий, досвідчений працівник», *кадровік*; — р. бр. *кадр*, п. *kadrg*, ч. *kádr* (зб.), слц. *káder* «тс.», вл: *kader*, болг. *кадр* «фотографія», *кадровік* «кадровий службовець», м. *кадро* «фотографія», схв. *ка́дар* (зб.), слн. *káder* (зб.); — запозичення з французької мови; фр. *cadre* «оправа, рамка; кадр, особовий склад» походить від іт. *quadro* «квадрат; картина, рама», що зводиться до лат. *quadrum* «чотирикутник, квадрат». — СІС 299; Шанский ЭСРЯ II 8, 14, 15; Фасмер II 157; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125. — Див. ще *квадрат*.

[кадрéл] «рядно» Мо, [кадрéля] «тс.» Мо; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kadryl] «легка шовкова тканина, як правило, з квадратним малюнком» походить від фр. *quadrillé* «клітчастий, розбитий на квадрати; картата тканина», яке зводиться до ісп. *cuadrillo* «квадрат», що походить від лат. *quadrum* «тс.». — SW II 198; Gammillscheg 733. — Див. ще *квадрат*. — Пор. *кадр*, *кадріль*.

кадріль; — р. *кадріль*, бр. *кадрілля*, п. *kadryl*, ч. *kadřil*, *kadřila*, *kvadřila*, слц. *kadřila*, болг. *кадріл*, схв. *кадрїл*, *кадрїла*, *кадрїља*, слн. *kadřilja*; — запозичення з французької мови; фр. *quadrille* «кадриль, танець у чотири пари» походить від ісп. *cuadrilla* «тс.», початково «група з чотирьох», утвореного від іменника *cuadro* «квадрат», що походить від лат. *quadrus* «тс.». — СІС 299; Фасмер II 157; Kopaliński 464; Dauzat 600; Gamillscheg 733; Bloch 111; Klein 1283. — Див. ще **квадрат**.

[кадўк¹] «падуча хвороба; чорт, біс; кат Ж; дука Ж; маєток без спадкоємця Я», **[кадўк]** «чорт; кат; дука» Ж, **[кадўковий Я, кадўцький Ж]**; — р. **[кадўк]** «падуча хвороба, диявол», бр. *кадўк* «нещастя; злий дух, чорт»; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. *kaduk* «чорт, біс; кат; епілепсія; лихо; залишений без спадкоємця маєток» походить від лат. *caducus* «падаючий», пов'язаного з *cado*, -ere «падати»; пов'язується також (Топоров III 111—112) з п. **[кадук]** (бот.) «яловець, *Juniperus L.*», яке виводиться від прус. *kadegis* «тс.». — СРНГ 12, 301; Richhardt 60; Bern. I 466; Mikl. EW 108; Walde—Hofm. I 128. — Див. ще **казус**.

[кадўк²] (орн.) «волове очко, *Troglodytes parvulus* ВеБ; — очевидно, пов'язане з **[кадўк¹]** «чорт, біс»; мотивація назви неясна. — Див. ще **кадўк¹**.

кажан (зоол.) «летюча миша, *Vespertilio*», **[кожан]** «тс.», **[кажанка]** «самка кажана» Я, **[кажаненя]** «маля кажана» Я; — р. *кожан*, **[кожаник]** «кажан», **[кожаница]**, бр. *кажан*, п. **[kažan]** «тс.»; — похідне утворення від **[кожа]** «шкіра»; назва зумовлена тим, що роль крил у кажана виконують шкіряні перетинки; у першому складі **о** перейшло в **а** під впливом наголошеного **а** наступного складу, як у словах *багатий*, *хазяїн*, *халява*. — Критенко Вступ 538; Бандрівський Досл. і мат. V 3; Булаховський Вибр. пр. II 239. — Див. ще **кожа**.

казан. **[казанїна]** «поганенький казан», **[казанкі]** «вид узору на великодній писанці», *казанна*, *казанок*, *казаняр*, *показанщина* (іст.) «податок з казана

(за викурювання горілки)»; — р. діал. бр. болг. м. *казан*, п. **[kazan]** (з укр.), схв. *казан* «казан, басейн, резервуар», слн. *kázan* «солдатський казанок»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kazan*, крим.-тат. тат. кирг. телеут. шор. *казан* походить від тюрк. *kāzγan (<*kāγγan), спорідненого з монг. *qagun* «казан», тур. *kazmak* «копати, довбати». — Крымський Укр. гр. II 58; Фасмер II 159; Шипова 149—150; БЕР II 137; Skok II 69; Bern. I 496; Mikl. EW 114; Lokotsch 91; Дмитриев 535; Räsänen Versuch 243.

казарка¹ (орн.) «вид дикої гуски, *Branta*»; — р. *казара*, *казарка* «тс.»; — неясне; зближення з тур. *kaz* «гуска» (Булаховський Вибр. пр. III 238; Преобр. I 282), як і пов'язання з др. *козаринъ* «хазар», викликає сумнів. — Фасмер II 159; Горяев 127; Шипова 150.

казарка² (ент.) «жучок з родини довгоносиків, *Rhynchites bacchus L.*», *козарка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *казарка* «тс.»; [комаха, шкідник злакових; усяка комаха], **[казара]** «хлібний жук; міль» розглядається (Фасмер II 159) в одному гнізді з *казарка* (орн.); зв'язок з др. *козаринъ* «хазар» заперечується (тж).

казарма, **[казарман]** «наймит, що працював у поміщика і жив у казармі» Мо, *казармений*; — р. бр. болг. м. *казарма*, п. *kazarma*, ч. *kasárna*, слц. *kasáreň*, вл. *kaserna*, схв. *касәрна*, *кәсәрна*, слн. *kasárna*; — запозичене через посередництво польської мови з німецької; нім. *Kasérne*, **[Kasarm(e)]** походить від фр. *caserne*, первісно «приміщення для чотирьох солдат», яке зводиться до пров. *caserna* букв. «група з чотирьох осіб», що походить від лат. *quaterni* «по чотири», пов'язаного з *quattuor* «чотири», спорідненим з псл. *četyre*, укр. *чотіри*; відповідне слово в італійській мові набуло форми *caserma* (під впливом *arma* «зброя»), звідки згодом з'явилося нім. **[Kaserm, Kasarme, Kasarm]**. — Фасмер II 159; Richhardt 64; Шанский ЭСРЯ II 8, 17; Dauzat 146; Bloch 126; Gamillscheg 196; Kluge—Mitzka 356; Klein 245. — Див. ще **чотіри**. — Пор. **касарня**.

казати «говорити; [показувати Ж]»,

[кажба] «розповідь» Ж, [кази (та перекази)] «розмови» Ж, казальниця «амвон», казання «проповідь», [казань] «слово, промова», [казень] «тс.», [казател] «промовець», казка, казка́р, казко́вий, [казчаний] «казковий» Я, вказівка, вказівний, вика́жчик, віказ, вика́зувач, відказати «відмовити; заповісти», [відказувати] «нарікати» Ж, [відказ] «відмова», доказати «довести; донести», дока́жчик, до́каз, [доказка] «наклеп», доказо́вий, за́казати «заборонити», за́каз «заборона», за́казник, на́казати «звеліти», на́каз, на́казний, на́казо́вий, [нао́каз] «напоказ» Везн, напо́каз, [ока́зати] «виявити», [ока́затися] «виявитися», пере́каз, підка́зати, підка́жчик, підка́з, підка́зувач, пока́зати, пока́жчик, по́каз, показання, по́казник, показу́ха, показний, показо́вий, прика́зати (розм.) «наказати», прика́жчикува́ти (іст.), прика́жчик (іст.), при́казка, ро́каз (заст.) «наказ», ро́каз «оповідання» Г, Нед, [ро́казка] «балачка» Нед, [ро́казник] «оповідач» Нед, ро́казні, [ро́казня] «балачка; оповідання» Нед, [сказ] «вказівка» Нед, сказа́ння, [сказка] «казка» Нед, ука́жчик, ука́з, ука́зка, [ука́зник] «укажчик»; — р. ка́зати «показувати», сказа́ти «сказати», бр. каза́ць «казати; показувати», др. казати «тс.; навчати; карати», п. каза́ć «казати; веліти; проповідувати», ч. kázati «проповідувати; наказувати; (ст.) показувати, карати», слц. kázat' «проповідувати; наказувати; [говорити]», вл. каза́ć «наказувати; замовляти; запрошувати», нл. каза́ć «тс.», болг. ка́звам (ка́жа) «кажу; називаю, наказую», м. ка́же «скаже, розкаже; покаже, вкаже», схв. ка́зати «сказати; показати», слн. kázati «показати», стсл. ка́зати «указувати; навчати; наказувати; проповідувати»; — псл. kazati «показувати»; — споріднене з дінд. káśate «з'являється, блищить, світить», cákṣatē «бачать, спостерігають; з'являються», ав. ākaśaṭ «побачив», гр. τέκνον «знак, риса»; іе. *k^hek- (*k^heg'-), *k^hōk- (*k^hōg'-); зіставлення з дінд. śasti (<*kās-) «показує; навчає; наказує; карає» (Machek ESJČ 246) допустиме, хоча й викликає деякі сумніви щодо фонетичних співвідношень; щодо розвитку значення «показувати» —

«говорити» пор. гр. δείκνυμι «показую» — лат. dīco «говорю». — Фасмер II 159; Шанский ЭСРЯ II 8, 17—18; Потебня РФВ 3, 102—103; Sławski II 110—111; Brückner 222; БЕР II 138—140; Skok II 69—70; ЭССЯ 9, 168—170; Bern. I 497—498; Mikl. EW 113—114; Pokorny 638—639.

каза́х, заст. кайза́к Ж; — р. бр. болг. каза́х, п. ч. слц. Kazach, схв. Kázāx; — запозичення з казахської мови; каз. қазақ, «казах» споріднене з чаг. казак «тс.; вільна, незалежна людина; шукач пригод, волоцюга», тат. казак «неодружений»; заміна кінцевого к на х відбулась на слов'янському ґрунті. — ССРЛЯ 5, 661; Фасмер II 158; Никонов 167; Мельхеев 41; Machek ESJČ 287; Holub—Kop. 184; Боев БЕ 14, 425; Räsänen Versuch 243. — Пор. коза́к¹.

казе́йн «білок у складі молока»; — р. болг. м. казе́йн, бр. казе́йн, п. kazeina, ч. слц. слн. kazein, вл. kazein, схв. казе́йн; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kasein, фр. caséine, англ. casein походять від лат. cāseus «сир», спорідненого з двн. chāsi, нвн. Käse, ірл. cáise, дангл. ciесе (англ. cheese), псл. kvasъ, кyсноті, укр. квас, кіснути. — СІС 299; Шанский ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 146; Klein 245; Walde—Hofm. I 176—177. — Див. ще квас, кіснути.

казема́т «оборонна споруда; броньоване приміщення на кораблі для гармати; камера для ув'язнення у фортеці», [казаме́т] «закутень біля печі; холодна і неосвітлена кімната» Ва; — р. казема́т, ст. казамат, казема́тта, бр. болг. казема́т, п. kazamatu, ч. kasamatu, kasetamtu, слц. kazamatu, схв. каза́ма́т, каза́мата, казе́мат(а), слн. kazemáta; — запозичення з французької мови; фр. casemate походить від іт. casamatta, можливо, утвореного з іменника casa «дім» і прикметника matto «схований, потайний» (початково означало «невидиме укріплення») або запозиченого з грецької мови (гр. χάσμα «рів; прірва, безодня»). — СІС 299; Фасмер II 159; Преобр. I 283; Шанский ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Gamillscheg 196; Dauzat 146.

[казибрід] «лютий (місяць)» Ж, [казьб] «тс.» Ж; — складне утворення з основи дієслова [казіти] «псувати» та іменника брід; назва зумовлена мінливістю погоди у відповідний місяць; пор. іншу його назву [казидороба]. — ЭССЯ 9, 170. — Див. ще бресті, казіти.

[казилён] (бот.) «повитиця льонова, *Cuscuta epilinum* Weibe» Всл, ВєНЗн, [казіло] (назва рослини) Ва; — складне утворення з основи дієслова казіти «псувати» та іменника льон (лен) з початковим значенням «той, що псує льон»; назва зумовлена паразитичними властивостями рослини, яка розвивається за рахунок поживних соків інших культурних рослин, зокрема льону. — Вісюліна — Клоков 263—264. — Див. ще казіти, льон.

Казимір, Казько, Казиміра, ст. Казимиръ (1349); — р. болг. Казимір, бр. Казимір, др. Казимиръ, ч. ст. Kazimír, слц. Kazimír, Kazimíra, схв. Kàzimīr, Kàzimira, слн. Kazimír; — запозичення з польської мови; п. Kazimierz, Kazimierz утворене з основ дієслова kazić «нищити, руйнувати, псувати», спорідненого з укр. [казіти], та іменника міг «згода, спокій», спорідненого з укр. мир, або давньої іменної основи мѣг- «великий, славний», очевидно, спорідненої з гр. -μωρος «тс.», ірл. móg, mág «великий», днв. māgi «відомий, славний»; тлумачення первісної семантики імені як «той, хто порушує спокій» (Trávníček SJČ 644) не зовсім певне, а тлумачення «той, хто передвіщає мир» (Суперанская 78) неправильне. — Сл. вл. імен 212; Петровский 126; Taszycki Najdawniejsze polskie imiona osobowe, Kraków 1926, 24, 40; ЭССЯ 9, 170. — Див. ще казіти, мир.

[казіти] «псувати, спотворювати», казітися «впадати в лютість, скаженіти; пустувати, жирувати», каз «сказ, шаленство, оскаженіння», [казітель] «той, хто псує Ж; неспокійний, вередливий хлопчик Кур», [казінка] «проступок» (?) Г, Ж, проказа, прокаженій, проказний, казітися «захворіти на сказ; розлютитися; зіпсуватися», скаженіти, скаженіна, скаженівка «сказ», скаженюка «хвора на сказ тварина», [скажиня] «шалена люди-

на» Ме, сказ «гостре інфекційне захворювання; несамовитість; [огріх при оранці Ме], [сказа] «огріх, вада», [сказь] «шал; шалена людина» Ме, скаженій, скаженкуватий; — р. [казіть] «псувати», бр. [казіць], п. kazić «тс.», др. казітися «псуватися», каш. [kazić] «бити, товкти; прищеплювати заразу», ч. kaziti «псувати, розбещувати», слц. kázit' «тс.», вл. kazyć «псувати; заважати», нл. kazyś «тс.», схв. наказіти «спотворити, викривити», слн. kaziti «псувати, шкодити», стсл. казіти «псувати; каструвати»; — псл. kaziti, початково каузатив до čezpŕti «зникати, гинути» (укр. [чезнути] «тс.» з первісним значенням «викликати загибель, знищувати»; менш переконливим є виведення з іє. *kǎg(h)- «щось гидке», паралельного до *kak(k)- (пор. кал), і порівняння розвитку значення до вірм. k'akem «псую, знищую» (Kořínek LF 68, 93) або ж зіставлення з лит. kežėti «ставати кислим, терпким» (Machek Recherches 82—86) чи góžti, góžiti (про псування пива) (Machek ESJČ 246). — Фасмер II 160; Преобр. II 283; Меркулова Этимология 1967, 166—168; Sławski II 111—112; ЭССЯ 9, 171; Верп. I 498; Mikl. EW 114; Trautmann 133. — Див. ще чезнути.

казна́ (заст.) «державна скарбниця, гроші», [казенець] «утримуваний за рахунок казни» Ж, казенка (заст.) «державна винна крамниця; горілка у цій крамниці», казенщина, казенний; — р. бр. казна́, болг. хазна́, схв. (h)àzpa «скарб»; — запозичення з тюркських мов; тур. hazine (hazne) «казна, скарб», крим.-тат. хазна, тат. хāzīnā, хазīnā «тс.» походять від ар. hazīna, hazna «тс.» — Акуленко 137; Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ II 8, 19; Шипова 150—151; Фасмер II 160; Аракин Тюркизмы 120—122; Добродомов РР 1967/1, 77—79; Младенов 664; Skok I 662; Верп. I 386; Lokotsch 68.

казна- (початковий компонент неозначених займенників і прислівників казна-хто, казна-що, казна-який, казна-де, казна-звідки, казна-коли, казна-куди, казна-як; — результат скорочення і стягнення членів словосполучення кат зна(є). — Грінченко II 202. — Див. ще знати, кат.

[ка́зня] «в'язнична камера», [казнь] «міська в'язниця» Ж, Пі, [казніця] «виправна в'язниця» Ж, [казніти] «карати» Ж; — р. *казнь* «смертна кара, стра-та», *казніть*, др. *казнь* «кара», *казніти*, п. *кажн* «кара, тортури; місце покарання; (ст.) наказ», ч. *kázeň* «дисципліна», ст. *kázn* (*kážň, kázeň, kázeň*) «кара», слц. *kázeň* «проповідь, повчання; дисципліна», вл. *kaznja* «наказ; дисципліна», нл. *kazń* «наказ; закон», болг. ст. *ка́знъ* «кара, смертна кара», м. *казна* «тс.», схв. *ка́зна* «кара», *ка́зан* «тс.», слн. *kázeň* «кара; штраф; пеня», стсл. **КАЗНЬ** «кара; рішення», **КАЗНИТИ** «карати»; — псл. *kazpъ*, похідне від *kazati* «казати, говорити»; спочатку означало «розказування, повчання», потім «наказ, рішення», далі «вирок, рішення про покарання» і, нарешті, «кара»; пов'язання з *ка́тися* (Mikl. EW 107; Преобр. I 69; Holub—Kop. 166; Kořínek LF 57, 353) або з [казіти] (Bern. I 496—497) позбавлене підстав. — Фасмер II 160—161; Sławski II 113—114; Brückner 224; Machek ESJČ 246; ЭССЯ 9, 172—173; БЕР II 142; Скок II 69. — Див. ще **казати**.

казуїст, *казуїстика*, *казуїстичний*; — р. болг. *казуїст*, п. слц. *kazuista*, ч. *kasuista*, схв. *казуїст(a)*, слн. *kazuíst*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Kazuíst, Kasuístik*, фр. *casuiste, casuistique* походять від ісп. *casuista*, початково «теолог, який застосовує закони моралі до окремих питань совісті», утвореного з слат. *cāsus* «питання совісті». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 487—488; Dauzat 148; Gamillscheg 198; Bloch 127; Klein 247. — Див. ще **казус**.

казус, *казуальний*, *казусний*; — р. бр. болг. *казус*, п. вл. *kazus* «випадок, факт», ч. слц. слн. *kázus*, схв. *казус*; — запозичення з латинської мови; лат. *cāsus* «випадок» (давніше «падіння»), *cāsuālis* «випадковий» пов'язане з *cado, -ere* «падати», спорідненим з вірм. *caspuł* «тс.», кіпр. *cesair* «град», корн. *keser* «тс.». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 157; Dauzat 148; Walde—Hofm. I 128.

[казю́ка] «змія; кузька, комашка; (ент.) сонечко, *Coccinella* Ж», [казя́вка]

(ент.) «сонечко» Ж; — р. *козя́вка* «кузька», [козю́ля] «змія», бр. [казю́лька] «мошка; кузька»; — очевидно, пов'язане з *коза́*; зв'язок міг бути зумовлений подібністю вусиків комахи і роздвоєного язика змії до рогів кози. — Фасмер II 279; Преобр. I 330. — Див. ще **коза́**¹.

[казя́рка] «плетена дерев'яна загорожа для овець, стійбище» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *коза́*.

кайдáні, [кайдáниці] «кайдани», [ка́йди, кайдя́та] «тс.» Ж, *кайдáнки* «наручники», *кайдáнник* «закутий в кайдани», *кайдáння* (зб.); — р. *кандалы́*, [кайдáны, кайдáлы], ст. *канданы*, бр. *кайдáны*, п. *kajdany*; — здебільшого виводиться від ар. *kajdāni*, дв. від *kajd* «зав'язка», що могло бути запозичене через посередництво тюркських мов (пор. тур. *kajd* «тс.»); пов'язується також з тат. *хайтан* «шнурок»; виведення від тур. *kündeli* «зв'язаний», *künde* «колода; петля» (Преобр. I 291; Дмитриев 566; Brückner PF 6, 630; Bern. I 480), як і від ак. *kandālu* «залізне начиння» (Schott Festschrift H. Hirt 2, 47) або від слат. *сандела* «вид корабельного каната» (Matzenauer 193), непереконливі. — Москаленко УІЛ 22; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 8; Фасмер II 161, 178; Шипова 152, 158—159; Korsch AfSIPh 9, 507; Sławski II 23—24; Mikl. EW 110; TEI I 322.

[ка́йла] «угорський бик з великими рогами», [кайленя́] «бичок, теля» (?); — запозичення з угорської мови; уг. *kajla* «кривий, звислий; криворогий» виводиться від основи *kaj-* «кривий, кривизна; гнутися». — MNTEsz II 308; Bárczi 146. — Пор. **кайлак**.

[кайла́к] «короткий обрубок дерева, поставлений сторч для сидіння; (мн.) криві обрубки дерева, призначені на дрова, ломаки», [кайла́ччя] (зб.) Ж; — видозмінене запозичення з угорської мови; уг. *kajla* «кривий, загнутий» виводиться від основи *kaj-* «тс.»; кривизна; гнутися». — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTEsz II 308; Bárczi 146. — Пор. **кайло**.

кайло, *кайловище* «держак кайла», *кайлувати*; — р. *кайло́*, *кайла́*, бр. *кай-*

ло́, п. [kajla] «биття, шмагання», [kaj-lowaś] «бити, колошматити», болг. *кайла* «кайло», *кайло* «тс.»; — неясне; можливо, є запозиченням з німецької мови; пор. нвн. Keil «клин», keilen «забивати клинці, бити, шмагати». — Фасмер II 161; ССРЛЯ 5, 679; SW II 203.

кайма́, *каймо́мка*, [кальма́] «кайма» Ж, *каймистий*, *каймо́вий*; — р. *кайма́*, бр. *кайма́*, мн. *ко́ймы*; — запозичення з турецької мови; тур. *кайма* «рубець, крайка», пов'язане з *каймак* «ковзати, легко сходити, стікати» (згодом «оточувати, робити край, рубчик»), спорідненим з алт. тел. шор. *ка́йы* «обшивка, кромка сукні», тат. *кайы* «строчити, гаптувати», кирг. ойр. каз. *кыю* «кайма», ккалп. *кыйыу* «оздоблення тканиною країв хутра, ковдри», пов'язаними з давнім дієсловом *кый* «оздоблювати тканиною поділ, поли хутра». — Фасмер II 162; Преобр. I 283; Шипова 152; Bern. I 469; Mikl. EW 108; TE1 I, 322; Lokotsch 81; Räsänen Versuch 221; Егоров 296.

кайма́к «вершки з пряженого молока», [кайма́н] «вершки» Я; — р. бр. *кайма́к* «варені вершки; густі вершки», болг. *кайма́к* «вершки; сметана», м. *каймак*, схв. *каймак* «тс.; каймак»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. *каймак* «вершки, крем; піна», аз. крим.-тат. тат. каз. *каймак* «варена жирна густа сметана; густі вершки, зняті з вареного молока», алт. кирг. шор. *каймак*, *каймак*, *каймак* «тс.» — Фасмер II 162; ССРЛЯ 5, 682; Шипова 152; Дмитриев 535; Bern. I 469; Mikl. EW 108; Lokotsch 81.

кайма́н (зоол., вид крокодила); — р. бр. *кайма́н*, п. ч. слц. вл. *кайма́н*, схв. *кайма́н*, слн. *кайма́н* «тс.»; — запозичення з іспанської мови; ісп. *caimán* «тс.» походить від каріб. *asaouman* «тс.» — СІС 300; ССРЛЯ 5, 682; Kopaliński 465; Holub—Lyer 227; Klein 254; Dauzat 127.

[**кайора**] «платформний човен», [кайора] «тс.» Я; — неясне.

кайра (орн.) «птаха родини чистунових, *Uria Brissop*»; — р. бр. *кайра* «тс.»; — очевидно, як і р. [кайра] «тс.», [кайра (кайра)] «норець, *Podiceps cristatus*», [кайра] «чистун», походить від ест. *kaug* «північний нирок, *Colymbus arcti-*

cus». — СІС 300; Фасмер II 154, 162; Kalima 98.

[**кайстра**] «повстяна торба; мішок», [кайстрівий] «повстяний»; — р. [кайстра] «мішечок», [кайстра] «тс.», п. [кайстра] «мисливська шкіряна сумка»; — запозичення з латинської мови; лат. *canistrum* «кіш» походить від гр. *κάνιστρος* «корзина»; на слов'янському ґрунті, очевидно, зазнало впливу з боку семантично близького слова *тайстра*. — Фасмер II 162; Brückner 564; Mikl. EW 109; Matzenauer 341. — Див. ще **каністра**. — Пор. **тайстра**.

какао́; — р. болг. м. *какао́*, бр. *какава*, п. ч. слц. *какао*, вл. *какава*, схв. *какава*, слн. *какао́*; — запозичене через німецьку чи французьку мову (фр. *sacao*, нім. *Kakáo*) з іспанської; ісп. *sacao* походить від мексиканського *sacahatl* «дерево какао» (*sacahatl* «боби какао», ацтекське *kakauatl* «тс.»). — Москаленко УІЛ 60; Фасмер—Трубачев II 162; Шанский ЭСРЯ II 8, 22; Кипарский ВЯ 1956/5, 131; SWO 314; Holub—Lyer 227; Вьгленов БЕ 1958/2, 166; Dauzat 123; Bloch 109; Gamillscheg 169; Kluge—Mitzka 340.

какати (дит.) «випорожнятися», *кака*, *каки*, [какало] Я; — р. *какати*, бр. *какаць*, п. *какаць*, ч. *kakati*, слц. *kakat'*, полаб. *kokot*, вл. *какаць*, нл. *какаць*, болг. *какам*, м. *кака*, схв. *какати*, слн. *какати*; — посл. *kakati*; — споріднене з лтс. *kakāt*, *kakāt*, лит. *kakoti*, нвн. *kacken*, лат. *saco*, *-age*, гр. *κακάω* «тс.», *κακάω* «людські нечистоти», сірл. *saccaim* «випорожнятися», *sacc* «гній»; іє. **kakka-*, очевидно, звуконаслідувальне утворення, відоме і в неіндоєвропейських мовах (пор. тур. *kaça*, хак. *kakkā* «нечистоти»). — Фасмер II 162—163; Преобр. I 283; Sławski II 24—25; Brückner 213; БЕР II 150; Skok II 17; Bern. I 470; Walde—Hofm. I 127; Fraenkel 206; Pokorny 521.

[**какиш**] (бот.) «латук дикий, *Lactuca scariola* L.» Мак, [какиш] «тс.» Ме; — неясне.

какофо́нія, *какофо́нічний*; — р. болг. *какофо́нія*, бр. *какафо́нія*, п. *kafofonia*, ч. *kafofonia*, слц. *kafofonia*, м. *какофо́нія*, схв. *какофо́нія*, слн. *kafofonia*; —

запозичене з грецької мови, можливо, через посередництво французької чи німецької; фр. *sacophonie*, нім. *Kakophonie* походять від гр. *καχοφωνία* «погане звучання», складеного з основи прикметника *κακός* «поганий» (експресивне розмовне слово без ясної етимології, зіставляване з *κακίαω* «випорожнятися») та іменника *φωνή* «звук, голос». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Koraliński 465; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Klein 217—218; Frisk I 758—759. — Див. ще **б'яяти**, **фонетика**.

ка́ктус (бот.) «Cactaceae»; — р. бр. болг. схв. *ка́ктус*, п. ч. слц. вл. *kaktus*, слн. *káktus*; — книжне запозичення з латинської мови; лат. *cactus* походить від гр. *κάκτος* «колючий артишок» неясного походження (можливо, запозичення). — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Sl. wug. obcych 330; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Kluge—Mitzka 340; Frisk I 758—759.

кал «екскременти; бруд», [калениця] «посудина для розведення глини», [каланиця] «яма чи ящик для розведення вапна», [каліло] «бруд», [калі́нник] «заглибина під лавою або посудина, в якій зберігається біла глина» Ж, [калі́нниця, кал'нік] «тс.» Ж, кал'юка «сильний бруд», [каля́ниця] «д'юготь, що стікає з коліс», [калі́ти] «білити (вапном, білою глиною)» Ж, кал'яти «бруднити», кал'ній «брудний», [ка́вній, кал'ній] «тс.», кал'но «брудно», [ка́лко] «тс.», зака́лець, ро́зкаль «бездоріжжя»; — р. бр. *кал* «екскременти», п. *kał* «тс.», (ст.) болото, трясовина; гуща», ч. слц. *kał* «рідке болото, бруд; осад, гуща», болг. *кал* «тс.», м. *кал* «бруд, сірка (у вусі)», схв. *ка̋о, ка̋л* «болото, мул, калюжа», слн. *kał* «тс.», *kałja* «бруд на тілі», стсл. *калѣ* «болото, бруд»; — псл. *kałъ*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з гр. *πῆλος* (*παλός*) «глина, болото, мул, багно» і зводиться до іє. *k^ha-lo-s (Meillet *Études* 418; Bern. I 475—476; Преобр. I 287; Machek *ESJČ* 235—236), однак гр. *πῆλος* може бути пов'язаним і з лат. *palleo* «блідну» (Walde—Hofm. II 239—240), що робить це припущення непевним; шукають пояснення також у зв'язку з назвами ко-

льорів і плям (Фасмер II 163; Holub—Kop. 160; Fick *VB* 2, 197; Bezzelberger *VB* 16, 246; Pokorny 547—548; Trautmann 113—114) і зводять до іє. *kālos, наявного у лит. *kalýbas* (*kalývas*) «який має білу шию» (про собак), лат. *cālidus* «із світлою плямою на лобі» (про коней), *cāligō* «темнота, туман», гр. *καλός* (*καλός*) «пляма, бруд», дінд. *kālah* «синьо-чорний», *kalahkam* «пляма»; мало-перековливе припущення (Brückner 214) про зв'язок з лат. *squālus* «брудний». — Шанский ЭСРЯ II 8, 23—24; Фасмер II 163; Sławski II 32—33; ЭСРЯ 9, 127—129; БЕР II 155—156; Skok II 37. — Пор. **каленіця**.

[калаба́й] «гультай, ледащо» Ж; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. тур. *kalırçı* «шахрай, негідник».

[калаба́йка] «зарубка на дереві для добування соку»; — неясне.

[калаба́лік] «гармидер, галас; сварка Ж; клопіт, колотнеча Мо», [каба́лік] «клоніт, метушня» Г, Ж; — р. *калаба-льік* «сум'ятиця, безлад», болг. *калабалък* «натовп, зборище людей; голосні розмови, гамір», м. *калалак* «натовп; сум'яття; біганина», схв. *калаба́лук* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kalabalık* «натовп, метушня, сум'яття», *kalaba* «перевага, велика кількість», крим.-тат. *калалык* (*халабалык*) «велика кількість, натовп» походять від ар. *galaba* «перевага; перемога». — Дзсндзслівський НЗ УЖДУ 13, 65; Габинский *Вост.-сл.-молд. взаим.* II 129—130; Макарушка 9; Фасмер II 163—164; Шипова 152—153; БЕР II 157; Bern. I 470; Mikl. *TEI* I 323.

[калаба́ня] «калюжа»; — очевидно, результат контамінації слів *ковба́ня* і [калаба́тина] (див.).

[калаба́тина] «калюжа; драговина, мочар», [калаба́ч] «калюжа», [каба́ч Ж, калаба́ш, калаба́йха, кал'ябуга ВеБ, кал'ба́йха Ж, ЛЧерк] «тс.», [колоба́тина] «драговина, мочар»; — р. [колоба́йна] «яма»; — не зовсім ясні форми; очевидно, складні утворення з основи іменника *кал* «бруд, грязь, болото» і компонентів, пов'язаних з основою дієслова [ба́тувати] «бити», вигуковою основою

бух(ати) та ін.; перший компонент може бути пов'язаний і з основою іменника *кóло* «колесо». — Пор. **ковба́ня**.

[кала́бурці] «шкереберть, сторчака, стрімголов», [кара́бульці] «тс.» Ж; — п. [karabulcy] «тс.» (з укр.); — неясне; можливо, результат видозміни гіпотетичного давнішого *колообороть.

[калабу́шити] «лоскотати» Л; — неясне.

[калабча́] «дитина» Я; — неясне; зіставлення з узб. *қаламча* «живець, черенок» (Яворницький 331) непереконливе.

[калавéрці] «чоботи з вивернутими халявами»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. заст. *калэври* «черевики з повсті» походить від болг. *калэври* (старовинне взуття), яке зводиться до тур. *kalavga* «поношене взуття»; пор. р. [калэвры] «м'яке взуття без каблуків». — Москаленко УІЛ 57; *Vrabie Romanoslavica* 14, 152; *Scheludko* 133; БЕР II 162—163; РЧДБЕ 300; Младенов 228.

[калагві́] «панчохи з білого полотна для мерця» Я, [калі́ги] «тс.» Я; — р. [ка́лігвы] «взуття для мерця (звичайно з полотна)», [ка́ліги] «тс.; черевики», др. *калига* «черевик», с.-цсл. *калигы* «підшови»; — запозичене в давньоруську мову з грецької; сгр. *καλίγι(ον)*, *καλίγα* «черевик» походить від лат. *caliga* «полуботок», можливо, спорідненого з лит. *kulnìs* «п'ята». — Фасмер II 167; *Matzenauer* 190; *Bern.* I 473; *Walde—Hofm.* I 138. — Пор. **калі́ка**².

[калагу́зити] «погано працювати, халтурити»; — неясне; можливо, афективне утворення, пов'язане з [гузува́ти] «зволікати», *гу́зно* «зад».

[кала́дник] «безпорадна людина; ідіот» Ж, [кала́нник] «бідняк», [кала́ннати] «бідувати» Я, [каланді́ти] «тс.» Ме, [калатáти (вік)] «сяк-так жити» Я; — р. [кала́нда] «багатство», [каланді́ть] «економити»; — неясне, можливо (принаймні в частині форм), пов'язане з [канді́ти] «економити, жити з розрахунком» (пор.).

[калака́луша] (бот.) «черемха, *Radus* Mill.»; — р. [калакалу́га, калакалу́-

ша] «тс.»; — пов'язане з *кал* «бруд, нечистота»; назва зумовлена, очевидно, фарбувальними властивостями плодів черемхи (пор. нвн. [Tintenbeere] «черемха», букв. «чорнильна ягода»). — Фасмер II 164. — Див. ще **кал**.

[калама́га] «рибальська сітка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [калама́жка] «дощатий кузов для перевезення свіжої риби».

каламáйка (заст.) «цупка густа льняна тканина; [тканина «коломенка» Г; вовняна кольорова тканина Ж; вид жіночого одягу Ва; ластик Пі]», *каламáйковий*; — р. [каламéнок], ст. *каламинок* «тканина з прядива», [коломéнка] «щільна бавовняна тканина», [коломéнка, коломáйка] «тс.», п. *kałamajka*, *kałamajka* «вид вовняної тканини», ч. *kałamank* «тс.»; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Kalamank*, *Kalmanck* «строката вовняна тканина» походить від слат. *salamancus*, *salamancum* (*salamaucum*) «очіпок», яке зводиться до сгр. *καμηλάκιον* «одяг з верблюжої вовни», пов'язаного з *κάμηλος* «верблюду». — Фасмер II 164; Преобр. I 284; SW II 205; *Bern.* I 471; *Mikl. EW* 109; *Matzenauer* 189. — Див. ще **камилáвка**.

[калама́нка] (знев.) «горілка»; — неясне.

каламáр «чорнильниця, пляшечка», [каламáрок] «тс.», [каламáрчик] «пляшечка» Ва; — р. [кала́марь] «чорнильниця», бр. *каламáр* «тс.», п. *kałamarz* «тс.; писарська шкатулка; чорнило», ч. *kałamář* «чорнильниця», слц. *kałamár*, схв. *kałamár*, слн. заст. *kałamāriš* «тс.», ст. *kałimār* «писарська шкатулка»; — через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. *salamāgius* (*salamāgium*) «шкатулка для приладів до писання» походить від *salamus* «очерет, тростина; знаряддя до писання, перо», яке зводиться до гр. *σάλαμος* «тс.», спорідненого з двн. *halm* «стебло, соломинка», лат. *culmus* «тс.», прус. *salme* «солома», лтс. *salms* «стеблина соломи», псл. *solma, укр. *солóма*. — *Richhardt* 61; *Zareǰa JP* 41/1, 4; Фасмер II 164; *Sławski* II 34; *Brückner* 214; *Holub—Lyer* 227; *Bern.* I 471; *Frisk* I 760—761. — Див. ще **солóма**.

[каламáша] «бурда, бовтанка, розмазня; рідке болото» Ме; — очевидно, результат контамінації складної основи іменника *каламúть* та слова *ка́ша* (див.).

[каламáшка¹] «віз із скринєю, яким перевозять вантажі Ва; безтарка ЛЧерк; віз, яким перевозять сміття, гній Дз», [каламáшник] «візник на каламашці» Мо; — р. [каламáжка] «дощаний кузов для перевезення свіжої риби», [колы-мáжка] «дитячий візок», бр. *каламáжка* «візок», п. *kałamaszka*, [kałamacha, kałatajka] «легкий візок» (з укр. чи бр.); — зменшувальна форма від *колимáга* «вантажний віз»; можливо, поширилася під впливом білоруської чи російської мов. — Sławski II 34; SW II 213—214. — Див. ще *колимáга*.

[каламáшка²] «макогін» Мо; — неясне.

каламбур, *каламбурiст*, *каламбурити*; — р. бр. болг. *каламбур*, п. *kalambur*, ч. *salambour*, *kalambúr*, слц. *kalambúr*, м. *каламбур*, схв. *калámбур*, слн. *kalambúr*; — запозичення з французької мови; фр. *saletbour* «гра слів» етимологічно неясне, паралельне до *saletbredaine* «смішне зауваження», нормандськ. [saletberdaine], савойськ. [saletbourdaine] «тс.»; пов'язання з власним ім'ям абата з *Saletberg*, комічного персонажа в німецьких повістях, чи графа *Saletbour*, що погано володів мовою і допускався двозначностей (Kluge—Mitzka 341; Brückner 213), або зведення до іт. *salamago* «чорнильниця» і *burfare* «сердити» чи до гр. *καλή* «пухлина; горб» і фр. *bourde* «нісенітниця» (Преобр. I 284) недостатньо обгрунтовані. — СІС 301; Фасмер—Трубачев II 164; Шанский ЭСРЯ II 8, 24; Коралиński 465; Holub—Lyer 227; Dauzat 129; Bloch 113; Gamillscheg 176.

[каламутка] (ент.) «лісова руда мурашка, Formica gura L.» Л, [чалáмутка] «тс.» Л; — неясне.

каламúть «мутна рідина», *каламúта* «тс.; клопіт; сварка», *каламúт* «неприємність, клопіт, сварка; [баламут]», *каламúтник* «баламут», *каламúття* «каламуть», [каломúт] «каламут», *каламúтний*, *каламутнуватий*, [каламúтний] «каламутний», [каломúтен] «тс.» Ж, ка-

ламúтити, *каламутніти*, *каламутнішати*, [каломúтити]; — р. [каламúт] «баламут; безладдя, сварка», [каламúтить] «мутити (воду); баламутити», бр. *каламúць*, *каламúціць*, п. [kałamucić, kałamecić], слц. [kałamuta] «безладдя, сум'яття; дурниці; дурень»; — складне утворення з основ *кал* «бруд» і *мут-ний* (*мут-ити*); значення «баламутити» розвинулось пізніше. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Трубачев Этимология 1965, 385—386; SW II 214; Вегп. I 475. — Див. ще *кал*, *муть*.

[каландек] «полукіпок»; — запозичення з угорської мови; уг. ст. *kalapgya* «копиця сіна» запозичене з слов'янських мов (пор. болг. [клáднѣ], укр. [кладнѣ] «тс.», похідні від псл. *kladq*, *klasti* «класти»). — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz II 319. — Див. ще *клáсти*.

[калантáр] «шинок», [калантáрити] «голосно базікати; нудно багато пхикати Ж»; — неясне.

[калантíр] «калюжа після дощу» До, [каланчáк] «вимита водою яма» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [калабáтина, калабáш] «тс.».

каланчá «висока спостережна башта»; — р. бр. *каланчá*; — очевидно, запозичення з тюркських мов; зіставляється з тур. *kula* «башта; вишка», *kala* «фортеця», крим.-тат. *кала* «тс.», кар. *кала* «фортеця, укріплення», які походять від ар. *kal'a* «тс.». — Фасмер—Трубачев II 165; Шанский ЭСРЯ II 8, 24; Шипова 153; Lokotsch 82.

каланчáк — див. *калантíр*.

[ка́лап] «вид капелюха»; — слц. *kalap* «капелюх»; — запозичення з угорської мови; уг. *kalap* «капелюх» виникло на основі виразу *kałapos szüveg* «широка, кругла шапка; капелюх», у якому слово *kałapos* виявляє основу *kalap-* неясного походження. — Дзензелівський УЛГ 64; Доп. УЖДУ 4, 62; ВеЛ 422; Machek ESJCS 187; MNTESz II 320; Bárczi 146.

[ка́лапати] «клатати, стукати» ВеБ; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *калáтати* (пор.).

[калaпiшник] «старий спрацьований чоловік» ВеЛ; — неясне.

[калап'ятати] «мішати, бовтати» Ж, **[калап'яцяти]** «тс. Ж; колотити, невміло готувати (страву) Ме», **[калап'яця]** «рідке болото; каша-розмазня» Па, **[калап'яцька]** «каша-розмазня» Ж, **[закалап'ядати]** «недбало замішати» ВеБ; — експресивне утворення, пов'язане з **колотити**.

[каларма] (заст.) «пережарене овече сало» Дз; — видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. **[кав'єрма]** «пережарене сало з м'ясом» походить від тур. **kavurma** «смажене м'ясо», пов'язаного з **kavurtmak** «смажити, розпікати». — БЕР II 128.

калатати «бити, стукати; дзвонити; битися, колотитися», **калататися** «битися, колотитися», **[калатити]** «калатати», **[колатати]** Г, Ж, **[калат]** «колотушка» Ж, **[колат]** Ж, **калатайло**, **калаталька**, **калатало** «тс.», **калатальник** «вартовий з калаталом»; — р. **[калатать]** «калатати, бовтати», бр. **[калатать]** «бити, стукати», п. **kołatać** «тс.; (ст.) дуже просити; мучити, бити; нападати; потрясати, кидати», ч. (мор.) **[kołatať, kołatiť]** «потрясати, колисати», ст. **kolotati, koltati, kołatati** «приводити в рух, потрясати, шпурляти», слц. **[kołatiť]** «потрясати», схв. **[колетати]** «ввертати, потрясати» (про вітер); — псл. **kolotati**, споріднене з ***koltiti** «вдаряти», укр. **колотити**, а також з ***k'oltati** «вдаряти, стукати», укр. **[кóвтати]** «тс.»; словотворчий характер форми залишається неясним. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Sławski II 365; Brückner 247; Bern. I 550. — Див. ще **колотити**. — Пор. **кóвтати**².

[калахкотіти] «клекотіти» Я; — експресивно-звуконаслідувальне утворення, близьке до **клекотіти**. — Пор. **клекотати**.

кал'ач, **[кол'ач]** «кал'ач; варений овечий сир круглої форми; глиняна посудина на горілку у формі кола; перевесло», **[кал'ачини]** «четвертий день весілля в Галичині, коли молоді дістають подарунки», **[кол'ачіння]** «тс.», **кал'ачник** «пекар», **[кал'ашник]** «тс.», **кал'ачиком**; — р. **кал'ач**, **кол'ач** «круглий крендель, плетена булочка з білої муки», бр. **кал'ач**, др. **колаць** «тс.», п. **kołacz** «тс.; обрядовий весільний хліб круглої форми; ма-

кухи, збиті в круглу балабуху», ч. **kołáč** «пиріг; [круглий очіпок]; (ст.) плата, нагорода, вид податку», слц. **kołáč** «здобна булка, пиріг», вл. **kołáč** «круглий білий хліб», нл. **kołac** «тс.», болг. **кол'ач** «обрядовий круглий хліб, перепічка», м. **колач** «тс.», схв. **кóл'ач** «білий хліб у формі персня (обрядовий дар при відвідинах); перепічка; подарунок (за добру новину)», слн. **kołáč** «білий круглий хліб (обрядовий); кругла плоска посудина для вина»; — псл. **kołacъ** «печений хліб круглої форми», похідне утворення від **koło** «коло»; пор. ч. (мор.) **[koło]** «кал'ач, що дається челяді за службу», болг. **[коло]** «кал'ач», р. **[колесó]** «великий кал'ач, круглий житній хліб», схв. **[колак]** = **кóл'ач**, болг. **[колак]** = **кол'ач**, м. **колак** «обрядовий хліб, яким запрошують на весілля; бублик»; назву утворено відповідно до округлої форми печива, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя); зміна кореневого **o** в **a** відбулась перед наступним складом з наголошеним **a**, як у словах **баг'атий**, **каж'ан**, **хаз'яїн** та ін.; припущення про запозичення форми з середньогрецького або романського джерела (Фасмер ГСЭ 3, 104; Bern. I 541; Karłowicz SWO 290; Korsch AfSIPh 9, 17—18) необґрунтовані. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Фасмер II 285; Преобр. I 332; Соболевский Лекции 80; Sławski II 363; Brückner 247; Machek ESJČ 267; ЭССЯ 10, 118—119; Mikl. EW 124. — Див. ще **кóло**¹.

кал'ачики (бот.) «мальва, *Malva L.*», **[колачики]** «мальва непомічена, *Malva rotundifolia L.* (*Malva neglecta Wallr.*)» Мак, **[колачник]** «тс.; мальва лісова, *Malva silvestris L.*» Мак; — р. **[кал'ачик]** «мальва; герань, *Geranium L.*», ч. **[kołáčiky]** «мальва непомічена; мальва лісова»; — псл. **kołáčikъ** «мальва», похідне від **kołacъ** «кал'ач»; назва зумовлена подібністю плодів мальви до круглого печива; пор. **[проскурняк]** «мальва», пов'язане з **прóскура** «білий хлібець особливої форми, що використовується при богослужінні». — Machek Jm. rostl. 146—147.

кал'ачити — див. **калатати**.

калган¹ (бот.) «*Alpinia officinarum*;

Alpinia galanga Willd.; перстач прямо-стоячий, *Potentilla erecta*, *калганівка* «горілка, настояна на калгані», [*калаганівка* Пі], *калганка* «тс.»; — р. *калган* «*Alpinia officinarum*; *Alpinia galanga*; перстач прямостоячий; приворотень, *Alchimilla* L.; гірчак ракові шийки, *Polygonum bistorta* L.», п. *galgant* «*Alpinia*; *смикавець*, *Cyperus* L.», ч. *galgan*, *galgán* «тс.»; — запозичення з середньолатинської або середньогрецької мови; слат. *galanga* «*Alpinia*» походить від сгр. γαλάγγα, яке через ар. *halandžan* «дикий імбир» зводиться до кит. *kó-leung-kéung* «*Alpinia officinarum*». — Макарушка 8, 10; Фасмер II 165; Горяев 128; Mikl. TEI Nachtr. 2, 124; Lokotsch 62.

[*калган*²] «нечепура, злидень, жebraк» Пі; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *gałgan* «ганчірка, лахміття, подерте вбрання; нероба, гультяй; нечепура» походить від нім. *Gälgen* «шибениця», спорідненого з гот. *galga* «хрест», дісл. *galgi* «тс.», вірм. *jałk* «жердина», лтс. *žalga*, лит. *žalgà* «тс.» — SW I 798; Kluge—Mitzka 229; Feist 189.

[*калдані*] «міся, на яких залишилися минулорічна трава»; — неясне.

калейдоско́п, *калейдоскопічний*; — р. бр. болг. м. *калейдоскоп*, п. *kalejdoskop*, ч. слц. вл. *kaleidoskop*, схв. *калейдоскоп*, слн. *kalejdoskóp*; — книжне запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kaleidoskóp*, фр. *kaléidoscope*, англ. *kadeidoscope* утворені в 1817—1818 рр. на основі грецьких слів *καλός* «красивий», спорідненого з дінд. *kalyāṇa* «тс.», *εἶδος* «вигляд, зовнішність, образ», спорідненого з псл. *vidъ* «вид, вигляд», і *σκόπιον*, *σκόπος* «спостерігач», *σκοπέω* «спостерігаю». — СІС 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 25; Kopaliński 466; Holub—Lyer 327; Dauzat 423; Bloch 404; Klein 839. — Див. ще *вид*, *єпіскоп*.

[*калєка*] (іхт.) «миньок, *Lota fluviatilis*» Ж; — неясне; пор. бр. [*калека*] «бабець-головач, *Cottus gobio*», р. [*калєган*] «в'юн» (?).

календár; — р. *календárь*, бр. *каляндár*, п. *kalendarz*, ч. *kalendář*, слц. *kalendár*, болг. *календár*, м. *календар*, схв. *календár*, слн. *kalendárij*; — запозичен-

ня з латинської мови; пізньолат. *calendārius* «календар» пов'язане з лат. *calendārium* «книга боргів», яке походить від *calendae* «перший день місяця», пов'язаного з *calo*, *-āre* «вигукувати, проголошувати» (у зв'язку з тим, що перший день місяця кілька разів проголошував помічник верховного жерця), спорідненим з гр. *καλέω* «кличу», двн. *halōn* «кликати», псл. *kolkolъ «дзвін», укр. [*колокіл*] «тс.» — СІС 301; Фасмер—Трубачев II 166; Преобр. I 285; Hüttl-Worth 16, 74; Kopaliński 466; Holub—Lyer 227; Klein 223; Kluge—Mitzka 342; Walde—Hofm. I 141—142. — Див. ще *колокіл*. — Пор. *коляда*.

Калéник, ст. *Каленик* (1437), *Каллинікъ* «добропобѣдникъ, ил(и) добропобѣдителъ» (1627); — р. *Каллінік*, бр. *Калінік*, болг. *Калинік*, стсл. *Каленикъ*, *Калинікъ*; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Καλλιτικός*, *Καλλένικος* утворене від прикметника *καλλιτικός* «той, хто здобуває (святкує) славу перемогу; переможний», що складається з основ прикметника *καλός* «красивий» та іменника *νίκη* «перемога», спорідненого з лит. *arņikti* «атакувати» або з псл. *пись* «пониклий обличчям до землі», укр. *ніций*. — Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровский 127; Илчев 234; Constantinescu 26; Frisk II 320—321; Boisacq 670—671. — Див. ще *калейдоскоп*.

[*калэнік*] (орн.) «костогряз, *Scoothraustes* L.» Я; — результат перенесення власного імені *Калéник* (пор. інші назви птахів такого походження *юрóк*, [*гріцик*, *іванóк*, *іванчик*] та ін.); мотивація перенесення неясна. — Булаховський Вибр. пр. III 214. — Див. ще *Калéник*.

[*каленіця*] «верхня частина даху разом із снопами соломи, прикріпленими до неї; гребінь даху» Я, [*каляніця*] «тс.» Я, [*калнічаній*] «покритий соломою, попередньо змоченою у рідкій глині» (про хлів) Па, [*калнічити*] «покривати дах соломою, змоченою в рідкій глині» Па, [*калмічтити*] «змочувати снопи соломи у рідкій глині перед покриттям ними даху»; — п. [*kalenical*] «верх двосхилого даху; глиняне закріп-

лення верха даху від вітру; сніпки верхнього ряду даху, змочені у рідкій глині», [kalonka] «тс.», ч. [kalenice] «верх даху, критий снопами, змоченими у глині», [kalipes] «солом'яний сніп, змочений у глині», мор. [kal'epica] «верх даху», слц. [kálénica, kalenes] «тс.»; — псл. kalenica, пов'язане з kalъ «глина, болото; бруд». — Sławski II 28—30; Machek ESJĈ 235—236; LF 65, 315; ЭССЯ 9, 119. — Див. ще кал.

Калерія; — р. *Калерія*, бр. *Калерья*; — пов'язується з лат. calesco, -ere «ставати теплим, нагріватися», caleo, -ēre «бути теплим», спорідненими з лит. šilù, šilaũ, šilti «ставати теплим», šil-tas «теплий», дінд. šarád- «осінь», ав. sarəb- «рік», кіпр. clyd «теплий», дангл. halbīan «горіти»; ім'я утворено, мабуть, за аналогією до лат. Valeria «Валерія», пов'язаного з valesco, -ere «ставати здоровим», valeo, -ēre «бути здоровим». — Петровский 127; Walde—Hofm. I 137. — Пор. **Валеріан**.

[калётка] «гроно, китиця калини» ЛЧерк; — неясне; можливо, походить від п. kaletka (бот.) «грицики, Capsella bursa pastoris».

[калів'є] (зб.) «бадилля картоплі» Л, [калів'єнне, каліва, калів'я] «тс.» Л, [каліво] «кущ картоплі; половина повісма коноплі, льону», [калів'єшнік] (зб.) «листя моркви; бадилля гороху» Л; — р. [каліва] «кущ картоплі; рослина; стеблинка; дуже мала кількість, крихта, краплина», [калева] «тс.; зернина; ягода (одна)», [каліво] «дрібна зернина; дуже мала кількість, крихта, краплина», бр. каліва «окрема рослина, стеблина, соломина; зернина; дуже мала кількість; трошки», п. [kaliwa, kaliwek, kaliwo] «тс.»; — неясне; виведення з цсл. **коливо** (укр. *коливо*) «поминальна кутя» (Преобр. I 285) необгрунтоване; дещо більш імовірно припущення (Фасмер II 166—167) про первісно займенниковий характер основи, що могла бути утворена з компонентів *ка-/ко-*, *-ли-* і *-ва* і мати початкове значення «трохи, крихта». — СРНГ 12, 346—347.

калім «викуп за наречену у тюркських народів; хабар», *калімник*; — р.

бр. *калім*; — запозичення з тюркських мов; тат. башк. каз. ног. *калым* «викуп за наречену», як. *калым*, *халым* «викуп худобою» споріднені з кирг. алт. джурк. *калын* «викуп за наречену». — Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 171; Шипова 155—156; Räsänen Versuch 226.

каліна (бот.) «*Viburnum opulus* L.», [каліночок, киліна] «тс.» Ж, [калініна] «калинове дерево», *калінівка* «горілка, настояна на ягодах калини», *калінічник* «пиріг з ягодами калини; кисіль з цих ягід», *калініняк* (зб.) «зарості калини», [калініня] «червона корова» ВЕНЗн, [калініняккі] «сорт червоних яблук» Ж, [калінік] «хліб з калиновими ягодами»; — р. *каліна*, бр. *каліна*, п. ч. слц. нл. *kalina*, вл. *kalinka*, ст. *kalina*, *kalena*, болг. *каліна* «калина; гранат», схв. *каліна* «бирючина, *Ligustrum* L.», слн. *káliná* «тс.»; — псл. *kalina* «*Viburnum opulus* L.», похідне від *kalъ* «мокра земля, болото, драговина, грязь»; назва зумовлена вологолюбністю калини і її поширенням у болотистих місцях; спроби пов'язання з дінд. *kālah* «чорний, синьо-чорний» з огляду на чорний колір ягід рослин, до яких початково могла застосовуватися ця назва — горобини, *Viburnum lanata* L., бирючини, *Ligustrum vulgare* L. (Bern. I 473—474; Фасмер II 168; Walde—Hofm. I 139), з псл. *kaliti* «гартувати, розжарювати» на тій підставі, що червоні плоди рослини подібні за кольором до розпеченого заліза (Brückner AfSIPh 24, 187), з нім. *Holunder* (Holder, двн. *holuntar*, *holuntar*) «чорна бузина, *Sambucus nigra* L.» (Hirt BB 24, 279; Kluge—Mitzka 315; Преобр. I 286), з дінд. *šalāḥ* «палиця», вірм. *salard* «гілка з листям» (Agrell. Zwei Beiträge zur Lautgeschichte, 1918, II—12) непереконливі. — Півторак Мовозн. 1967/4, 83—85; Фасмер II 168; Sławski II 30—31; Machek ESJĈ 236; Jm. rostl. 222; Holub—Kop. 160; БЕР II 168—169; Skok II 21; ЭССЯ 9, 120—122.

Каліна, заст. *Калінікія*; — р. *Каліна*, ст. *Калінікія*, бр. заст. *Калінікія*, стел. **Калінікія**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Καλλινηή* утворено з основ прикметника *καλός* «гарний» та іменника

ви́ж «перемога». — Петровский 127. — Див. ще **Калéник**.

каліта́¹ «торба для грошей» СУМ, Ж, *калітка* «торбинка для грошей чи тю-тюну», [калітіна] «тс.», [калітник] «поштар на селі» Ж; — р. *каліта́* «сумка, гаманець, кишенья», бр. *каліта́* «мошна, сумка», др. *каліта* «торбина», п. ст. [kaleta, kalita, kalota] «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов; тат. каз. алт. *калта* «кишенья, шкіряний мішок, гаманець», тур. ст. *kalita, halita, [kalta]* «тс.» походять від ар. *charīṭa* «сумка, мішок». — Макарушка 9; Потєбня РФВ 3, 167; Козырев Тюркизмы 17; Аракин Тюркизмы 134; Фасмер II 168; Преобр. I 286; Шипова 155; Дмитриев 566—567; Sławski II 28—29; Bern. I 474; Mikl. EW 425; TEI I 324; Lokotsch 65; Räsänen Versuch 227.

каліта́² «обмащений медом корж для ворожіння на день святого Андрія», [калётá] «тс.» Ж; — р. [каліта́] «ватрушка», [калітка] «пиріг, пиріжок, корж», п. *kaletka* «вид їжі»; — очевидно, пов'язане з *каліта́* «гаманець, торбинка, мішечок» з огляду на зовнішню схожість пиріжка і торбинки. — Даль II 190; Sławski II 28—29; Bern. I 474. — Див. ще **каліта́**¹.

[каліти] «розжарювати; гартувати» Ж; — р. *каліть* «розжарювати; підсмажувати (горіхи), пекти (в печі)», бр. [каляніць] «гартувати, робити твердим», слц. *kalit'* «гартувати», болг. *каля́, каля́вам* «гартую», м. *кали* «гартує», схв. *ка́лити* «гартувати», слн. *kaliti* «тс.»; — псл. *kaliti* «гартувати (залізо), робити твердим», очевидно, похідне від *kaľ* «бруд, болото, глина» (укр. *кал*); початкове значення «обвалювати в болоті, обмазувати»; розвиток нової семантики пояснюється тим, що гартування гончарних виробів і надавання їм міцності досягалося закопуванням їх у глину; зіставлення з лтс. *kàlst* «засихати», *kàlss* «сухий, худий», дірл. *salath, salad* «твердий», лат. *callum, callus* «мозоль, загрубіла шкіра» (Bern. I 476; Machek ESJC 236; Walde—Hofm. I 140; Pokorný 523—524), з р. [колётъ] «дерев'янити, костеніти» (Meillet MSL 14, 373; Zupitza GG 107),

з герм. *kōljan «студити» (Vaillant RES 19, 112), з гол. *hal* «мерзлий ґрунт» (Holthausen ZfSIPh 24, 268), з лат. *calere* «бути гарячим» (Мартынов Сл. и не. аккомод. 149—150; Walde—Hofm. I 137) недостатньо обґрунтовані. — Шанський ЭСРЯ II 8, 28; Фасмер—Трубачев II 168—169; Преобр. I 286; Sławski II 25—26, 29—30; БЕР II 181; ЭССЯ 9, 123—124; Трубачев Рем. терминолог. 369—370; van Wijk AfSIPh 37, 24—25. — Див. ще **кал**.

[калітка¹] (бот.) «латаття, *Nymphaea candida* Presl.; глечики, *Nuphar luteum*» ЛексПол; — пов'язане з *калітка* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю квіток цих рослин, що розкриваються вдень і закриваються на ніч, до стягнутої зашморгом торбинки, калитки. — Вісюліна—Клоков 129. — Див. ще **каліта́**¹.

[калітка²] «стежка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. *калітка* «хвіртка».

[калітник] (бот.) «грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris*», Мак, ЛексПол; — п. ст. *kaleta (pasterska), kaletki* «тс.»; — похідне утворення від *каліта́* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю плодкових коробочок грициків до торбинки; можливо, є калькою латинської наукової назви грициків (лат. *bursa pastoris*, букв. «торбина пастуха»); пор. р. *пастушья сумка*, нвн. *Hirtentasche* «тс.» — Вісюліна—Клоков 173; Sławski II 28—29. — Див. ще **каліта́**¹.

калібр, *калібрувальник, калібрувальний, калібрувати*; — р. *калібр*, бр. *калібр*, п. слц. вл. *kaliber*, ч. *kalibr*, болг. *калібър*, м. *калібар*, схв. *калібар, калібар*, слн. *kaliber*; — запозичення з західноєвропейських мов; нвн. *Kaliber*, фр. *calibre*, гол. *kaliber* походять від іт. *calibro* «калібр, діаметр; розмір», що зводиться до ар. *qālīb* «шевський копил; форма, взіреть», яке походить від гр. *καλόλοδιον* «тс.», пов'язаного з *καλόπους*, род. в. *καλόποδος*, букв. «дерев'яна нога (ступня)», утвореним з основ іменників *καλον* «дерево, дрова» (<*καF-ελο-ν, *καF-αλο-ν), похідного від *καίω* (<*καFιω) «горіти» і *πούς*,

род. в. *ποδός* «нога», спорідненого з вірм. *ot-k'* «ноги», гот. *fōtus*, дангл. *fēt*, лат. *pēs, pedis*, дінд. *pāt*, род. в. *padāḥ*, лит. *pādas*, р. *под* «піл; ґрунт; нари». — СІС 301; Фасмер II 166; Kopaliński 466; Holub—Lyer 228; Dauzat 130; Bloch 114; Kluge—Mitzka 342; Klein 223; Frisk I 765; Gamillscheg 177; Lokotsch 83. — Див. ще під¹.

каліграфія, *каліграф*, *каліграфічний*; — р. *каллиграфия*, бр. *каліграфія*, п. слц. *kaligrafia*, ч. *kaligrafie*, вл. *kaligrafija*, болг. *каллиграфия*, м. *каллиграфія*, схв. *каллиграфія*, слн. *kaligrafija*; — запозичення з грецької мови; гр. *καλλιγραφία* «гарний почерк; мистецтво красиво писати», *καλλιγράφος* «той, хто гарно пише» утворені з основ прикметника *καλός* «красивий» і дієслова *γράφω* «пишу». — СІС 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 28—29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 278; Dauzat 130; Klein 225. — Див. ще **калейдоскоп**, **графіка**.

калій; — р. болг. *калий*, бр. *калій*, п. ч. *kalium*, слц. *kálium*, вл. *kali*, м. *калиум*, схв. *калийум*, *калий*, слн. *kálij*; — запозичене як науковий термін з латинської мови; слат. *calium* «тс.» походить від ар. (al-)kalī «поташ». — СІС 302; Фигуровский 77; Шанский ЭСРЯ II 8, 26; Sl. wуг. *obcuch* 331; Holub—Lyer 228; Kluge—Mitzka 342.

каліка¹ «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)», [*калицьн*, *калічина*] «тс.» Ж, *калицтво*, *каліч* (зб.) «каліки», *каліччя* «тс.», [*калічка*] «друга ручка на держалні коси», *калічник* «той, хто навмисне себе покалічив», [*калікуватий*] «пошкоджений чимось, напівпокалічений; потворний», *каліцький*, *калічний* «той, хто зазнав каліцтва», *калічений* «тс.; ламаний, неправильний (про мову, слова)», *калічити* «завдавати каліцтва; спотворювати, перекручувати», *окалічити* «стати калікою», *скалічити*, *укалічити* «тс.»; — р. *калека*, [*каляка*], бр. *калека*, п. *kaleka* (з рос., бр.), [*kalika*] (з укр.), слц. *kalika* (з укр.); — запозичення з турецької мови; звичайно виводилося з тур. *kalak* «спотворений, безформний», пов'язуваного з перс. *kālek* «тс.» (Mikl. EW 109; TEI 2, 106; Matze-

paueg 39; Bern. I 473; Brückner 213; Фасмер II 166; Hanusz PF 1, 461); останнім часом джерело форми вбачається в тур. *kalik* «недостатний, відсутній; той, що має якийсь дефект» (Zajączkowski PJ 8, 38; Sławski II 26—27; Lokotsch 84); безпідставним є зведення слова до лат. *cadūcus* «падаючий, слабкий» (Karłowicz SWO 241), як і зіставлення з стсл. **клосоънъ** «кривий», болг. [*клосоън*] «неповноцінний», а також з вірм. *kał* «кривий», гот. *halts* «тс.» (Scheffelowitz KZ 56, 199). — Дзендзелівський УЗЛП 69; Макарушка 10; Преобр. I 285—286; Brückner 213; Machek ESJČ 236; Crânjala 114—115. — Пор. **каліка**².

каліка² «жебрак; паломник, прочанин, що співає духовних пісень»; — р. заст. *каліка*, [*каліга*] «тс.», др. *калика* «паломник»; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається етимологічно тотожним з *каліка* «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)» (Bern. I 473; Machek ESJČ 236; Brückner 213); пов'язується з тат. каз. кирг. алг. тел. *kaluk* «народ, люди», що зводиться до арабського джерела (Фасмер—Трубачев II 167; Вахрос 100); виводиться з др. *калига* «вид взуття паломників», що походить від сгр. *καλίμα*, пов'язаного з лат. *caliga* «сандалії у солдата, взуття солдата» (Преобр. I 285—286; Горяев 129). — Пор. **каліка**¹.

Каліст, *Каліста*, ст. *Калі(ст)* «предобрѣ(й)ши(й), найлѣпши(й)», *Каллиста* «прелучшаа» (1627); — р. *Каллист*, *Калліста*, бр. *Каліст*, *Каліста*, п. *Kalikst*, *Kaliksta*, ч. *Kallixt*, слц. *Kalixt*, болг. *Калист*, схв. *Калист*, *Калисто*, *Калиста*, слн. *Kalist*, *Kalista*, стсл. **Калистъ**; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. *Καλλιστος* (чол. р.), *Καλλίστη* (жін. р.) є формою найвищого ступеня від прикметника *καλός* «красивий, благородний». — Сл. вл. імен 212, 242; Беринда 214; Петровский 126; Klein 225. — Див. ще **калейдоскоп**.

[**калістірка**] «невелика сапка» Мо, Дз; — запозичення з болгарської мови; болг. [*калистір*] «тс.» походить від нгр. *σκαλιστήρι* «тс.», пов'язаного з

σκαλίζω «копаю, сапаю», гр. σκάλλω «копаю, рию», очевидно, спорідненим з лит. skilti «кресати вогонь», skėlti «розколювати; кресати», дісл. skilja «ділити, розрізняти». — БЕР II 170; Frisk II 715—716.

Калістрат, [Калістрат, Коністрат], ст. *Каллистра(т)* «добрь вои(н), или добрь путникъ» (1627); — р. *Каллистрат*, бр. *Калістрат*, слц. *Kalistrat*, болг. *Калистрат*, схв. *Калистрат*, стсл. **Валистратъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Καλλίστρατος утворено з основ предметника *καλός* «красивий, хороший» та іменника *στράτος* «військо, армія». — Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровський 128; Суперанская 78; Сопстантипеску 27. — Див. ще **калейдоскоп**, **стратегія**. — Пор. **Каліст**.

калічки (бот.) «гриб панус терпкий, *Rapus stipticus* (*Agaricus stypticus*)» Ж; — виводиться (Фасмер ГСЭ 3, 73) від гр. κάλιξ (род. в. κάλικος) «чашечка (квітки)»; така назва може мотивуватись увігнутою зверху формою шапки цього гриба; можливість зв'язку з укр. *каліка* «людина з фізичними вадами» (Пономарів Мовозн. 1973/5, 72) сумнівна.

калія (заст.) «синя фарба, індиго» СУМ, Ж, [калійниця] «жінка, що фарбує пряжу і тканини фарбою індиго» Бі, [калійний] «синій, кольору індиго» Бі; — неясне; можливо, пов'язане з п. заст. *kalait* «бірюза» (пор. нвн. *Kalait*, фр. *colaït*, англ. *calaite* «тс.»).

калкán (заст.) «прилад, за допомогою якого качали воду з лиману чи каналу для поливання городів» Дз; — болг. [калкán] «млинове колесо»; — очевидно, пов'язане з тур. *kalk* «підійматися»; виводиться також (Дзензелівський НЗ УжДУ 13, 73—74) від тур. *kalkan* «щит», похідного від *kalk*. — БЕР II 171.

калкаторя [калкаторя] «прилад для видушування виноградного соку» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *кэлкэ-тоаре* «чан для видушування виноградного соку» є похідним від *кэлкэ* «топтати, м'яти, давити», що зводиться до лат. *calco*, -āre «наступати, давити»,

похідного від *calx* «п'ята», спорідненого з псл. *k²lka «стегно», болг. *кълка*, п. *kulsza* «тс.», псл. *koleno*, укр. *коліно*. — Дзензелівський НЗ УжДУ 13, 72; СДЕЛМ 224; Puşcariu 22; Walde—Hofm. I 136, 144. — Див. ще **калька¹**, **коліно**, **кульша**.

калмійк, [кемлік, комлік] Ж; — р. бр. *калмьк*, п. *Kaľmuk*, ч. слц. *Kaľmuk*, болг. *калмьк*, *калмьк*; — запозичення з тюркських мов; тат. *калмык*, тур. *kaľmuk*, каз. тел. узб. *калмак* загальноприйнятої етимології не має; виводиться від калм. *хальмг* «калмик», монг. *qalimāg* «тс.; той, хто легко ступає через береги» (*Räsänen Versuch* 227); пов'язується також з тур. *kalmak* «залишатися; відставати» (Мельхеев 41) та ін. — Фасмер II 169—170; Никонов 169.

калорифер; — р. *калорифер*, бр. *каларифер*, п. *kaloryfer*, ч. слц. *kalorifer*, болг. *калорифер*, схв. *калорифер*, слн. *kalorifēr*; — запозичення з французької мови; фр. *calorifère* «теплопровідний; калорифер» утворено з лат. *calor*, -ōris «жара» і *fero*, *ferre* «нести», спорідненого з дінд. *bhāratī* «несе», ав. *baraitī* «тс.», гот. *baigan* «нести», псл. *berq* «беру», укр. *брати*. — СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Walde—Hofm. I 137, 483—485. — Див. ще **брати**, **калорія**.

калорія, *калорійний*; — р. болг. *калорія*, бр. *калорья*, п. *kaloria*, ч. *kalorie*, слц. *kalória*, вл. *kalorija*, м. *калорія*, схв. *калорія*, слн. *kalorija*; — запозичення з західно-європейських мов; нім. *Kalorie*, фр. *calorie*, англ. *calory* утворено від лат. *calor*, -ōris «жара», пов'язаного з *caleo*, -ēre «бути теплим, гарячим», спорідненого з лит. *šilti* «бути теплим», дінд. *śarād-* «осінь», ав. *sa²δ-* «рік», кімп. *clud* «теплий». — СІС 302; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Klein 222, 226; Walde—Hofm. I 137.

калоша; — р. *калоша*, *галоша*, бр. *галош*, заст. *гальош*, п. *kalosz*, ст. *galosz*, ч. *galoše*, *kaloše*, слц. *galoša*, *kaloša*, вл. *galoša*, болг. м. *галош*, схв. *галоша*, *галоша*, слн. *galōša*; — запозичення з німецької мови; нім. *Kalósche*,

Galósche походить від фр. *galosche* «галоша», етимологія якого остаточно не з'ясована; пов'язується з лат. *calopus* «копил», *calopodia* «дерев'яні сандалії», що зводяться до гр. *καλόπους*, *καλόποδος* «шевський копил, дерев'яне взуття» (Преобр. I 287; Sławski II 31—32; Holub—Lyer 177; БЕР I 227); виводиться також від пізньолат. *gallicula* «малі сандалії», пов'язаного з лат. (*solla*) *gallica* «(сандалія) галльська» (вид взуття у галлів) (Matzепauer 164; Karłowicz SWO 211; Kluge—Mitzka 229—230; Dauzat 352).—Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 170; Machek ESJĀ 149; Bezlaĵ ESSJ I 137; Верп. I 474.

[калугёр] «чернець» Ж, [калѹгер, калѹгир, калугёр Ж, калагур Кол;—р. заст., діал. калугёр, др. калогерѣ, калугерѣ (XI ст.), п. ст. kalojer, kalajor, болг. калѹгерин, калѹгер, м. калугёр, схв. кѹлѹгер, стсл. кѹлѹгерѣ, кѹлѹгерѣ «тс.»;—через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *καλόγερος* «старець; чернець» утворене з основ прикметника *καλός* «гарний» та іменника *γέρων* «старець», спорідненого з дінд. *járant-* «старий», ос. *zãronđ*, перс. *zar*, вірм. *ser* «тс.».—Пономарів Мовозн. 1973/5, 64; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Фасмер II 170; Преобр. I 287; Горяев 129; БЕР II 176—177; Верп. I 474; Mikl. EW 109; Frisk I 301—302.—Див. ще калейдоскоп.

[калуш] «мотузка; вид мотузки, сплетеної з лози чи пруття; дерев'яний брусок для гальмування воза» Ж;—очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *калѹш* «коник (у скрипці); кляп; прищипка для білизни» пов'язане з *кал* «кінь», що походить від лат. *caballus* «тс.».—Scheludko 133; Vипсепз 11; Vrabie Romanoslavica 14, 152; СДЕЛМ 169; Ruşagiu 22.—Див. ще кавалёр.

калювѹти «вистругувати, обробляти калівкою», *калівка* «спеціальний рубанок для витісування дощок, планок з фігурними краями»;—р. *калевѹть*, бр. *калявѹць*;—очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. (aus)kehlen «вирізати, видовбувати, калювати», пов'язане з *Kehle* «горло,

глотка; жолобок, виїмка», спорідненим з дінд. *gala* «шия», лат. *gula* «гортань», дінд. *gilāmi* «поглинаю», вірм. *klanem*, дірл. *gelim* «тс.»; припущення про зв'язок з фр. *cale* «clin, підставка» (Matzепauer LF 8, 41) необгрунтоване.—Фасмер II 166; Kluge—Mitzka 361.

калюжа, [калѹжа Ж, калѹга Ж, Л], *калюжниця* (бот.) «рослина родини жовтцевих, що росте на болотах, берегах водоймищ, *Caltha L.*», [калѹжниця] (зоол.) «водяний жук, *Hydrophilus*» Ж, *калюжний*, [калѹжити] «робити калюжі; бруднити, брудно щось робити», [калѹжитися] «купатися в калюжі»;—р. [калѹжѹ, калѹжа], [калѹга] «калюжа; болото, драговина», бр. [калѹга], *калюжына* «калюжа», п. *kaľuža*, [kaľuž], ст. *kaľuga*, ч. *kaluž*, *kaluže*, ст. *kaluha*, слц. *kaluž(a)*, *kalužina*, схв. *калѹжа*, *калѹга*, слн. *kalúža* «тс.»;—псл. *kaljuža*, *kaluža* «калюжа»; щодо дальшої етимології погляди розходяться; можливо, пов'язане з *калѹ* (укр. *кал* «бруд, болото»); пор. у тому ж значенні утворення з іншим суфіксом п. *kal-eń* «тс.»; досить поширеним також є пояснення слова як результату сполучення словотворчого компонента *ka-*, наявного у словах *каблѹка*, *казерза*, *кадіб*, з іменником *luža* (Фасмер II 170; Brückner AfSlPh 39, 11; Malinowski PF 5, 117; Mikl. EW 153, 177); реконструкція псл. *kalo-luža (Vasmer RS1 4, 164; Otrębski LP 5, 187; Holub—Kop. 161; Machek ESJĀ 237) непереконлива.—Фасмер—Трубачев II 170; Sławski II 35—36; Brückner 214; Skok II 37; ЭССЯ 9, 126—127; Верп. I 475—476.

[калюх] «черевко; задній прохід; шлунок молодого теляти чи ягняти» ВеНЗн, [кѹлюх] «тс.» Ж, [калѹхи] «кишки», [кѹлихі] «тс.» Ж, ВеНЗн, [калюкѹтий] «вигнутий назовні»;—очевидно, похідне утворення від *кал* «екскременти, нечистоти».—Верп. I 475.—Див. ще **кал**.

[каля] «біля, коло» ВеБ, [кѹля] «тс.» ВеБ;—бр. *калѹ* «тс.»;—очевидно, результат контамінації синонімічних приїменників *кѹло* і *білѹ* (див.).

[калябура] «калюжа»;—очевидно, результат контамінації слів *калѹба*

«тс.» і *баўра* «глибока калюжа», [*баўра*] «тс.» (див.).

[**калякати**] «базикати, розмовляти» Ж;— р. *калякать*, бр. *калякаць* «тс.»;— не зовсім ясне; вважається спорідненим з лтс. *kaũõd* «базикати», двн. *halõn* «кричати, приносити», лат. *calo*, *-ãre* «викликати, скликати», гр. *καλέω* «кличу», дінд. *uṣākalaḥ* «півень» («той, хто рано кричить») (Фасмер II 172; Walde—Hofm. I 141; Boisacq 397); виводиться також, як запозичене спочатку в російські діалекти Поволжя, з чув. *кала* «говорити», ст. *kála «тс.», спорідненого з джурк. *keläcü* «слово», *käläci* «мовлення, розмова, бесіда», монг. *kele* «говорити» (Баскаков та ін. Інструкція 130); на думку Добродомова (РЯШ 1971/1), слово походить з болгарської мови.

[**каляріпа**] (бот.) «кольрабі, Brassica oleracea caulogara», [*каларэпа*] «ріпа, Brassica campestris var. gara» Л;— р. [*каларэпа*] «бруква», п. *kalarepa*, ст. [*kaulrapa*, *kałarapa*], слц. *kaleráb*;— через посередництво польської мови запозичене з італійської; іт. *cauolò gara*, [*cauliravi*] «тс.», походить від слат. *cauligrarus* «тс.», утвореного з основ іменників *caulis* «капуста, стебло», спорідненого з гр. *καυλός* «стебло», прус. *caulan* «кістка», лит. *káulas* «тс.», і *gāra*, *gārim* «ріпа», спорідненого з гр. *ράπης* (*ράφης*), псл. *гэра* «тс.», укр. *ріпа*.— Sławski II 26; SW II 206; Karłowicz SWO 241; Brückner 213; Bern. I 471—472; Walde—Hofm. I 188—189, II 418.— Див. ще *ріпа*.— Пор. *каляфійор*, *кольрабі*.

[**калярувати**] «остаточно відполірувати гребінець, натираючи його попелом»;— неясне; можливо, пов'язане з п. *klagować* «робити блискучим, чистим, очищати (рідину)»; може бути зіставлене і з *полірувати*, р. *полировать*, п. *polerować*.

[**каляфійор**] (бот.) «цвітна капуста, Brassica oleracea botrytis» Ж;— п. *kalafior*, [*karafioł*], ст. *kaulafior*, *kaulefior*, ч. слц. *karfiol*, болг. м. *карфиол*, схв. *карфиол*, слн. *karfijóla*;— через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *cauolò fiore*, *cauol-fiore*, ст. *caulifior* «цвітна капуста» утво-

рене з іменника *cauolò* «капуста», що походить від лат. *caulis* «капуста, стебло», та іменника *fiore* «квітка», який походить від лат. *flōs*, *-ōris* «квітка».— Richhardt 61; Sławski II 26; Brückner 219; Karłowicz SWO 240; Machek Jm. rostl. 58; Matzenauer 196; Bern. I 470; Meyer—Lübke REW 171.— Див. ще *каляріпа*, *флора*.

[**кальбу́ки**] «суки на нижньому кінці стовбура тонкої смереки, який використовується для перенесення сіна»;— неясне; можливо, пов'язане з *каблук* «дуга».

кальвіль (бот.) «зимовий сорт яблуні; плоди цієї яблуні»;— р. *кальвіль*, бр. *кальвіль*, п. *kalwila*, ч. *kalvil*, слц. *kalvila*, слн. *kalvıl*;— запозичення з французької мови; фр. *calville*, ст. *calleville* «сорт яблук кальвіль» походить від назви села Calleville (у Північній Франції).— Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Bloch 115.

калька¹ «папір для копіювання, копія, малюнок», *калькувати*;— р. бр. *калька*, п. *kalka*, болг. *калка*, схв. *калк*;— запозичення з французької мови; фр. *calque* «копія креслення; калька», *calquer* «калькувати, змальовувати» походить від іт. *calcare* «втискувати, тиснути», що зводиться до лат. *calco*, *-ãre* «топтати, тиснути п'ятою», пов'язаного з *calx* «п'ята, відбиток п'яти».— СІС 302; Sławski II 31; Holub—Lyer 228; РЧДБЕ 302; Bloch 115; Dauzat 131.— Див. ще *калкатб́ря*.

калька² «слово або словосполучення, складене з елементів власної мови за іншомовною схемою», *калькувати*;— р. бр. *калька*, п. *kalka*, ч. слц. *kalk*, болг. *калка*, схв. *калк*, слн. *kálk*;— запозичення з французької мови; фр. *calque* «тс.», *calquer* «по-рабському наслідувати» є результатом перенесення назви *calque* «копія».— СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 31; Holub—Lyer 228; БЕР II 171.— Див. ще *калька*¹.

[**ка́лько**] «лезо коси» Л;— неясне.

калькулювати «підраховувати», *калькулятор*, *калькуляція*;— р. *калькулировать*, бр. *калькуляваць*, п. *kalkulować*, ч. *kalkulovat*, слц. *kalkulovat'*,

болг. *калкулірам*, м. *калкуліра*, схв. *калкулірати*, слн. *kalkulírati*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *kalkulíren*, фр. *calculer* походять від лат. *calculo*, *-āre* «підраховувати», пов'язаного з іменником *calcius* «камінчик (вапняний) для гри, підрахунку», що є зменшувальною формою від *calx* «вапняний камінь, вапно», яке разом з гр. *χαλιξ* «камінець, вапно» виводиться від шумер. *kalga* «вапно» (Walde—Pok. II 692; Klein 222), або зіставляється з вірм. *čelk'em* «розбиваю, розщеплюю», гот. *skalja* «цегла», псл. *skala* «скеля, камінь» (Walde—Hofm. I 145). — СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 32; Holub—Lyer 228; БЕР II 171—172; Dauzat 131; Frisk II 1068. — Пор. **ка́льцій**.

[ка́льма] (іхт.) «йорш, носарик, *Aserina rossica*» Ж, [кальма́н] «тс.» Ж; — неясне.

[кальма́н] «в артілі дроворубів той, хто підтримує вогонь і варить їжу», [каймáн] «тс.»; — неясне.

кальсо́ни; — р. бр. *кальсо́ны*, п. *calsony*; — запозичення з французької мови; фр. *calçon* (*calzon*) «підштаники» походить від іт. *calzoni* «штани», пов'язаного з *calza* «панчоха», що зводиться до нар.-лат. **calsea* «взуття», утвореного від лат. *calceus* «черевик», похідного від *calx* «п'ята». — Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Фасмер II 171; Sławski II 28; Bern. I 472; Dauzat 129; Bloch 113; Meyer—Lübke 113—114; Gamillscheg 176. — Див. ще **ка́лька**¹, **калкато́ря**.

ка́льцій, *кальці́т* «мінерал, що входить до складу вапняків мармуру»; — р. *кальций*, бр. *кальцьий*, п. *calcium*, *calcium*, ч. слц. вл. *calcium*, болг. *кальций*, м. *калциум*, схв. *кальці́й*, *кальци́ум*, слн. *calcij*; — номенклатурна назва, засвоєна з новолатинської наукової мови; нлат. *calcium* утворене від лат. *calx*, *calcis* «вапно, вапняк». — Волков 35; Фигуровский 78—79; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Holub—Lyer 227; БЕР II 177. — Див. ще **калькулюва́ти**.

калья́н «прилад для куріння, за допомогою якого тютюновий дим пропускається крізь воду»; — р. бр. *кальян*, п. *kaljan*, ч. слц. *kalján* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kalyan*

(*kalyan*) «перська люлька» походить від перс. *kaljan* «люлька для куріння». — СІС 303; Фасмер II 171; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Шипова 156; Радлов II 1, 256; Mikl. TEI I 324; Lokotsch 83.

[кам] «чим» (у сполученнях *кам далі* «чим далі», *кам більше* «чим більше», *кам раз* «чим раз») Г, Ж, ВеЗн; — результат семантичного розвитку др. *камъ* «куди; де» (пор. укр. *дедалі* з *де далі*), спорідненого з п. [kam] «де», ст. *като* (кам) «куди, де», ч. слц. *кам* «тс.», полаб. *кот* «куди», болг. [камо, кам] «де», м. *кам* «тс.», схв. *камо* «куди, де», слн. *ка́т* «куди», стсл. **камо** «тс.»; — псл. *като* «куди», утворене від займенникової основи *k-* (іє. **k^o-*) «хто», подібно до *тамо* «туди, там», *огато* «тс.»; — очевидно, споріднене з гр. *κῆμος* «коли». — Німчук Доп. УЖДУ 2, 89; Фасмер II 175; Sławski II 39; Machek ESJČ 237; БЕР II 182; ЭССЯ 9, 136—137; Bern. I 673. — Див. ще **хто**.

[ка́ма] «заслонка в димарі» Я; — неясне.

[камáк] «непридатний, кривий обрубок дерева» Ж, [кимáк, кимáче, кимáчина] «тс.» Ж, [камáче] «будівельні відходи, хмиз» Ж; — неясне.

[камáн] «вид прянощів»; — запозичення неясного походження; можливо, пов'язане з рум. *chînep* «кмин».

[каманáк] «гуцульська шапка, берет» Ж; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *comănac* «скуфія», молд. *команáк*, *комэна́к* «тс.» етимологічно неясні. — Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 152; Crânjală 432; Ciorganescu 223.

камарі́лья «впливова група осіб при уряді чи правителі»; — р. *камарі́лья*, бр. *камары́лля*, п. *kataryla*, ч. слц. *kataryla*, болг. *камары́ла*, схв. *камáри́ла*, *камары́ла*, слн. *kataryla*; — запозичення з іспанської мови; ісп. *catarilla* «королівська рада» (початково «малий зал») утворене як зменшувальна форма від *cataga* «зал (для наради)», що походить від пізньолат. *cataga* (*cataga*) «склепінчастий дах, кімната із склепінням, легке судно із склепінчастим покриттям», яке зводиться до гр.

камера «склепіння». — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Koralifski 468; Holub—Lyer 229; БЕР II 185; Dauzat 131; Klein 227; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 146—147. — Див. ще **комбра**.

[камата] «процент; плата за посередництво, комісія» Г, Ж; — болг. [камата] «процент», [камато] «борг», [камат] «робота; втома», м. *камата* «процент», схв. *камата*, слн. *kamata* «тс.»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *sămătă* «лихварство», молд. *камэтэ* «процент» походять від цсл. **камата** «тс.», яке зводиться до гр. *κάματος* «важка праця, напруження; результат важкої праці», пов'язаного з *κάμω* «труджусь до втоми, стомлююсь; виготовляю; здобуваю», спорідненим з дінд. *śamṇīte* «трудиться, працює», *śamitār-* «підготовлювач». — Scheludko 133—134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129—130; БЕР II 184—185; Bezlaĵ ESSJ II 12; DLRM 110; Frisk I 773—774.

камаша — див. **гамаша**.

камба́ла (іхт.) «Pleuropectes», [камбула Ж, камбул Па]; — р. *камбалá*, бр. *камбала*, ч. слц. *kambala* (з рос.), болг. *камба́ла* (з рос.), слн. *kambala*; — через російське посередництво запозичено з фінської мови — фін. *kamrala*, *kamrela*, *kamrelo* «тс.», пор. також саам. *kāmbel* «тс.»; зіставлення з гр. *κάμβη* «крива річ» (Горяев 130), як і виведення з ісп. *caballa* «сорт макрелі» (Matzenauer 191) чи лтс. *kamba* «камбала» (Matzenauer LF 8, 42), помилкові. — Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Фасмер—Трубачев II 173; Попов Ист. лекс. 72; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 102—103; Holub—Lyer 229.

ка́мбій (бот.) «тканина між лубом і деревиною деяких рослин»; — р. болг. *ка́мбий*, бр. *ка́мбий*, п. ч. слц. вл. *kambiut*, схв. *ка́мбий*, *ка́мбија*, слн. *kambij*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *sambium* «тс.» пов'язане з слат. *sambio*, *sambiāre* «змінювати», галльського походження, спорідненим з дірл. *samt* «кривий», кімр. корн. *sam*, брет. *kam* «тс.», гр. *σκαμβός* «викривлений». — СІС 303; Sl. wug. obcuch 333; Holub—Lyer 299; Klein 227; Walde—Hofm. I 145—146.

ка́мбуз «кухня на кораблі»; — р. *ка́мбуз*, *ка́мбус*, ст. [камбуис], бр. болг. *ка́мбуз*, п. *kambuz*, *kambuza*, слн. *kambúza*; — запозичення з голландської чи німецької мови; гол. *kambuis*, ст. *kombiuis* «корабельна кухня», нвн. *Kombüse*, снн. *Kabüse* «тс.» пов'язані з нвн. *Kambuse*, свн. *kabūse* «дощата перегородка (на кораблі)» неясного походження. — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34—35; Фасмер II 173; Koralifski 468; Matzenauer 191; Bloch 115; Dauzat 132; Kluge—Mitzka 390; Vries NEW 346.

ка́мбу́тати — див. **кабу́тати**.

ка́мво́льний «вичесаний для виробництва тонкої вовняної тканини», *камво́льник*; — р. *камво́льний*, бр. *камво́льны*, болг. *ка́мволен*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kammwolle* «чесана вовна» складається з іменників *Kamm* «гребінь», спорідненого з дангл. *samb*, дісл. *kambr* «тс.», дінд. *jāmbhaḥ* «ікло», гр. *γόμφος* «кілочок; цвях», псл. *zorbъ*, укр. *зуб*, і *Wolle* «вовна», спорідненого з дангл. *wull*, дісл. *ull*, гот. *wulla*, дінд. *ūṅṇā*, ав. *vaṅṇā*, псл. **vʹṇpa*, укр. *во́вна* «тс.». — СІС 303; Фасмер II 173; Горяев Доп. I 16; Kluge—Mitzka 344, 867. — Див. ще **во́вна¹**, **зуб¹**.

каме́дь «загустий сік на стовбурах фруктових дерев, глей»; — р. *каме́дь*, ст. *коми́дь*, бр. *каме́дзь*, болг. *камедь*; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κομμάδιον* «тс.; гума» пов'язане з гр. *κόμμη* «гума». — Фасмер II 173; Преобр. I 288; Верп. I 477; Frisk I 909. — Див. ще **гу́ма**.

каме́лія (бот.) «*Samellia jaronica*»; — р. болг. *каме́лия*, бр. *каме́лия*, п. *kamelia*, ч. *kamélie*, слц. *kamelia*, схв. *каме́лија*, слн. *kamelija*; — засвоєне з новолатинської номенклатури; нлат. *samellia* утворено Ліннеєм від власного імені місіонера Камеллі (іт. *Samelli*), що описав цю рослину і привіз у Європу (XVIII ст.) із Східної Азії. — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 35; Dauzat 132; Bloch 116; Klein 227.

ка́мера¹ «приміщення, кімната», [ка́мор] «тс.» Я, *камерістка* «кімнатна служниця при пані», *камеральний*, *камерний*; — р. бр. болг. *ка́мера*, п. *camera* «кімната, комора; скриня», слн.

ка́мга «кімнатка»;— запозичене з латинської мови, очевидно, через посередництво німецької; нім. Kammer «кімната, коморка» походить від лат. camera «склепіння; кімната», що зводиться до гр. *καμάρα* «критий візок із склепінчастим верхом; кімната із склепінням», від якого походить і укр. *комора*.— СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 36—37; Фасмер II 174; Преобр. I 289; Prellwitz 206; Klein 228.— Див. ще *комора*.

ка́мера² «порожниста частина приладу; частина фотоапарата»;— р. бр. болг. *ка́мера*, п. ч. слц. *камега* «тс.», схв. *ка́мера* «фотоапарат, кіноапарат», слн. *ка́мега* «кіноапарат»;— очевидно, пізніе запозичення з англійської мови; англ. camera «фотоапарат, камера» походить від іт. camera «кімната, приміщення; камера, коробка», пов'язаного з лат. camera «склепіння; кімната».— Holub—Lyer 229.— Див. ще *ка́мера*¹.

камерто́н;— р. бр. болг. *камерто́н*, п. *kamerton*, м. *камертон*, схв. *камертон*;— запозичення з німецької мови; нім. Kamerton утворене з іменників Kammer «кімната» і Ton «тон, звук».— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; РЧДБЕ 304.— Див. ще *ка́мера*¹, *тон*.

каме́я «виріб з каменю або черепашки, що має художнє різьблення; брошка з рельєфним різьбленням»;— р. бр. болг. *каме́я*, п. слц. *камеа*, ч. *камеј*, схв. *камєја*, слн. *каме́ја*;— запозичення з французької мови; фр. camée «напівдорогоцінний рельєфно різьблений камінь» походить від іт. ca(m)teo «тс.» неясного походження.— СІС 304; Коралиński 468; Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Gamillscheg 179.

камзо́л «старовинний чоловічий одяг без рукавів», [камзо́ль] «тс.» Я, *камізелька* «безрукавка, жилетка», [кемизелька Л, *камізєлок*, *камізєля* ВеЗа] «тс.»;— р. *камзо́л* «тс.», бр. *камзо́л* «каптан», *камізелька* «безрукавка», п. [kam(i)zela, kam(i)zola] «вид каптана», *kamizelka* «безрукавка», ч. *kamizol(k)a* «каптанік, безрукавка», слц. *kamizol*, нл. *kamzol* «тс.», болг. *камизо́ла* «полотняний дитячий або жіночий одяг», схв. *камизо́л* «кофта, безрукавка», *каміжбо́ла*, слн. *каміžóла* «тс.»;— запозичене

через посередництво німецької чи французької мови з італійської; нім. Kamisol «камзол», фр. camisole «каптан; жіноча кофта» походять від іт. camiciola (camisiola) «каптан, каптанік», що є зменшувальною формою до camisia «сорочка», яке походить від пізньолат. camisia, camisa «сорочка, що її носили солдати і каплани», кельтського походження.— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; Фасмер II 174; Brückner 251; Ванков БЕ 1960/1, 27; Sławski II 38—39, 405; Machek ESJC 238; Matzenauer 191; Bern. I 556; Kluge—Mitzka 344; Dauzat 132; Walde—Hofm. I 147—148.

каміла́вка «головний убір (з оксамиту) православних священиків»;— р. *камилáвка*, бр. *каміла́ўка*, болг. *калимáвка*, м. *камилавка*, схв. *камилáвка*, цел. *кавила́вка* «тс.»;— через церковнослов'янське посередництво запозичене з середньогрецької мови; сгр. *καμηλαῦκα*, *καμηλαῦκιον* «тс.» (первісно «виготовлений з верблюжої шерсті (для захисту від спеки)») пов'язане з гр. *κάμηλος* «верблюдо(иця)», запозиченим із семітських мов (пор. гебр. *gāmāl*, ар. *jāmāl* «тс.»).— СІС 304; Фасмер—Трубачев II 174; Горяев 130; Bern. I 477; Frisk I 771—772; Boisacq 402.— Пор. *калама́йка*.

[камі́шки] «обрізки шкіри, що йдуть на каблуки»;— неясне.

Камі́ла;— р. *Камі́лла* (жін. р.), *Камі́лл* (чол. р.), бр. *Камі́лія*, *Камі́ля*, п. ч. слц. *Kamil*, *Kamila*;— запозичення з латинської мови; лат. *Camilla*, жін. р. до *Camillus*, пов'язане з *camilla* «дівчина шляхетного походження, з добродесної сім'ї», *camillus* «юнак із знатної родини, присутній при жертвопринесенні», що походять від етрусського *Camillus* «Меркурій, вісник богів».— Петровский 128; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 147; Klein 228.

камі́н;— р. *камі́н*, бр. *камі́н*, ч. *кампа*, вл. *камі́н*, болг. *камі́на*, м. *камин*, схв. *ка́мї́н*, слн. *камі́п*;— нове запозичення з німецької мови; нвн. *Kamín* «вогнище, комин; глибока ущелина», як і іт. *camino* «камі́н, вогнище», походить з лат. *camīnus* «вогнище, піч, щілина вулкану, з якого виривається

вогонь», що зводиться до гр. *καμίνος* «вогнище, комин» неясного походження.— СІС 304; Фасмер I 174, 302; Sławski II 384; Machek ESJČ 238; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 147, 149—150; Frisk I 772.— Пор. **ко́мин**.

ка́мінка (орн.) «птах родини шпакових, *Saxicola oenanthe* (*Oenanthe oenanthe* L.)», [каменю́х] «*Saxicola*» ВЕНЗн, [каменяк, каменяр, камінчак, камінчар, каміня́р] «тс.» ВЕНЗн, [каміннік Ж, підка́менець Ж, підкаменю́х ВеБ] «тс.»;— р.: [ка́менка] «*Motacilla oenanthe*», п. [kamienniczek popielaty] «камінка, *Oenanthe oenanthe*; чикалка, *Saxicola rubetra* L.; *Saxicola torquata* L.», [podkamionka] «камінка; чикалка», слц. [kamenár] «*Oenanthe*», [kameník] «тс.», схв. *камёньар* «*Saxicola*»;— похідні утворення від **ка́мінь**; назви зумовлені тим, що камінка (*Oenanthe oenanthe* L.) гніздиться в купах каміння, скелях, стінах старих будівель.— СУМ IV 83; Булаховський Вибр. пр. III 210; Feriame Názv. vtákov 200.— Див. ще **ка́мінь**.

[ка́мінко́вий] «сизо-голубий» Ме;— неясне.

ка́мінь, [каменю́ц] «щебінь» ВЕНЗн, [камені́на] «ка́мінь» Ж, *камені́ця* «кам'яна будівля; мурований будинок», [ка́менка] «брукований шлях» Ва, *каменю́ка, каменю́ччя, каменя́р, каменя́рня* «родовище каменю, кар'єр, каменоломня», *каменя́рство* Ж, *каменя́ччя*, [ка́мінка] «фаянс» Ж, *камі́ння*, [камі́ню́ка, камі́ню́ччя, камі́ня́ччя], [камі́ньцик] «той з рибалок, який викидає у воду і виймає з води важкі привіски до невода» Я, [ка́м'янец] «кісточка вишень і інших ягід» ВеЗа, *ка́м'яні́ця* «кам'яна будівля; мурований будинок; [пастка для горобців з п'яти цеглин]», [ка́м'яні́ще] «каменоломня», [ка́м'янка] «брукований шлях; банна піч для пари; кам'яний посуд», [ка́м'янки] «сорт твердих груш» Ж, [ка́м'яні́чин] «мешканець міста, кам'яного будинку», [ка́м'яні́ччя] «тс.» Ж, *камені́стий*, [ка́менний], *каменя́стий, ка́мінний, ка́мінчастий, ка́м'яні́стий, ка́м'яні́чний*, [ка́м'янува́тий] Я, *камені́ти, ка́менува́ти* (заст.) «бити камінням», [ка́міньцикува́ти] «би-

ти камінь для продажу» Я, *ка́м'яні́ти, ка́м'яні́ти, ка́камені́лий, ка́кам'яні́лий*, [обка́менува́ти] «обкласти камінням», *ока́мені́лий, ока́м'яні́лий, ска́мені́лий, ска́м'яні́лий, ска́мені́ння, ска́м'яні́ння*;— р. бр. *ка́мень*, др. *камы* (камень), род. в. *камене*, п. *камеінь*, ч. *ка́мен*, слц. *камеінь*, вл. нл. *камјеінь*, полаб. *комо́ї* (*капу), болг. м. *ка́мен*, схв. *ка́мєн*, слн. *ка́мен*, стсл. *камы*, род. в. *камене*;— псл. *капу*, зн. в. *капель*, род. в. *капеле*;— споріднене з двн. днн. *hamar* «молот», дісл. *hamarr* «тс.; скеля» (іє. **kaṃ-*); в інших індоєвропейських мовах відповідні слова виявляють корінь у звуковій формі **акт-* (**akṃ-*): лит. *актио́* «ка́мінь», лтс. *акменс* «тс.», дінд. *áṣtā, áṣtaṃ-* «ка́мінь, скеля; небо», ав. *aspaṃ-* «тс.», гр. *ἄκμων* «ковадло; небо»; цей корінь є похідним від іє. **ak-*, **ok-* «гострий»; у такому разі значення «ка́мінь» у кореня **акт-* є вторинним, воно розвинулось на основі давнішого значення «щось гостре» у зв'язку з використанням кам'яних знарядь.— Критенко Вступ 550—551; Шанский ЭСРЯ II 8, 36; Фасмер II 173—174; Преобр. I 288—289; Sławski II 37—38; Machek ESJČ 237—238; БЕР II 188—189; Skok II 26—27; ЭССЯ 9, 137—140; Бернштейн Очерк 1974, 171—173; Мартынов Сл. и не. аккомод. 160—161; Eckert ZfSl 8/6, 886; Gołąb LP 16, 59; Верн. I 478; Trautmann 5.— Див. ще **го́стрий**.

камка́¹ «старовинна шовкова тканина», ст. *камка* (1408);— р. *камка́*, ст. *камка* (1486), бр. ст. *камка* (1490), п. *kamča*, болг. *камха́, ка́муха*, схв. *камка*, слн. *кашика* «тс.»;— запозичення з тюркських мов; тат. каз. кирг. алт. *камка* «китайська тканина, схожа на атлас», тур. *keçha*, крим.-тат. *кимха* «тс.» походять від перс. *kāmṡa* «тс.», яке зводиться до кит. *gimhuā* (*kimša, kipša*) «гладка шовкова тканина, густо ткана; брокат, тобто шовк, переплетений золотими нитками», пов'язаного з кит. *gim* (*kip*) «золото».— СІС 304; Макарушка 10; Фасмер II 174—175; Шипова 156—157; Булыка 136; Brückner 215; БЕР II 194—195; Bezlaј ESSJ II 14; Верн. I 477; Mikl. EW 110; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

ка́мка²— див. ка́нка².

ка́мка³— див. ка́нка¹.

[камлі́к] «мала міцна людина» Ме;— очевидно, результат видозміни звукової форми *калмі́к*; пор. болг. *калмі́к* «калмик; [низькорослий, товстий або брудний чоловік]».— Див. ще *калмі́к*.

[камньо́н] «віз на ресорах, яким возять фрукти» Мо;— запозичення з молдавської мови; молд. *камио́н* «вантажний автомобіль, віз» походить від фр. *camion* «тс.», етимологічно неясного.

кампанія́, кампані́йщина, кампані́йський;— р. болг. *кампа́ния*, бр. *кампа́нія*, п. *камра́піа*, ч. слц. *камра́й*, вл. *камра́пја*, м. *кампа́ња*, схв. *ка́мпања*, *кампа́ња*, слн. *камра́пја*;— запозичене через польську або німецьку мову (нім. *Kampagne*) з французької; фр. *campagne* «поле, село, експедиція; виборча кампанія» походить від іт. *campagna* «село; поле; поле бою; кампанія», яке зводиться до лат. *campānia* «рівнина», пов'язаного з *campus* «поле», спорідненим з гр. *καμπή* «поворот, вигин», лит. *kaĩpas* «куток; країна», *kuĩpas* «кривий», гот. *hamfs* «спотворений».— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 39—40; Фасмер II 175; Аркадьева РЯШ 1973/3, 105—106; Holub—Lyer 229; Klein 228; Dauzat 133; Walde—Hofm. I 148—149.

[кампусте́лія] (бот.) «айстри, *Aster L.*» Л, [кампусте́ля Л, компосте́ля Мак, компостильо́н Мак] «тс.»;— результат видозміни латинської наукової назви *Callistephus* «тс.», утвореної з гр. *καλός* «красивий» і *στέφος* «вінок».— Див. ще *калейдоско́п*, *Степа́н*.— Пор. *костопльо́н*.

[камра́т] «товариш», [камбра́т, кама́рат ЕЗб, камра́те ВеБа, камбра́ття];— р. [камра́д], п. *kamrat*, [kombrat], ч. *катага́д*, слц. *катага́т*, схв. *камара́д*, *камара́т*, слн. *камега́д*;— запозичене через посередництво німецької мови (нім. *Kamerád*, ст. *Kamrad*, *Kamrad*) з французької; фр. *camarade* походить від ісп. *camarada* «товариш», пов'язаного з *camara* «кімната (кімната в казармі)», що зводиться до лат. *camera* «тс.»; початкове значення — «група людей (солдат), що живе в одній кімнаті (казармі)»; варіант [камбра́т] і похідні

є результатом переосмислення слова на основі народної етимології.— Шелудько 32; Sławski II 39—40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Machek ESJČ 237; Kluge—Mitzka 343; Dauzat 131.— Див. ще *ка́мера*¹.

камса́ (іхт.) «дрібна риба з родини оселедцевих, *Engraulis*», *хамса́* «тс.»;— р. *камса́*, *хамса́*, [камса́, камса́], бр. *камса́* «тс.», болг. *хамсі́я* «дрібна солона рибка» (з гр.);— походження не зовсім ясне; можливо, як і нгр. *χαψί* (*хамфі*) «тс.; *Atherina hepsetus*», походить від тур. *hamsi*, *harsi* «тс.»— Фасмер—Трубачев IV 175; Фасмер ГСЭ 3, 233; Скорчев БЕ 1956/6, 161.

ка́муз — див. га́муз¹.

камуфля́ж «маскування», *камуфлюва́ти*, *камуфлюва́ний*;— р. бр. *камуфля́ж*, п. *kamufľaž*, ч. слц. *kamufľaž*, болг. *камуфля́ж*, м. схв. *камуфля́жа*, слн. *kamufľaža*;— запозичення з французької мови; фр. *camouflage* «закривання, маскування» пов'язане з *camoufler* «маскувати», яке походить від іт. *camuffare* «маскувати, приховувати; перекривати», що виникло на основі словосполучення *saro tuiffare* «повивати (закутувати) голову», до складу якого входить іменник *saro* «голова», що зводиться до лат. *caput* «тс.», і основа *tuiff-* «закутувати», яка зіставляється з англ. *tuiffle* «тс.», фр. *tuiffle* «рукавиця, муфта», нвн. *Muff* «муфта», [Muffel] «тс.», звідки й укр. *му́фта*.— СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Dauzat 133; Bloch 116; Gamillscheg 180; Klein 228; Mestica 254.— Див. ще *капіта́л*, *му́фта*.

камфо́ра СУМ, Ж, [камфорі́вка Ж, камфорбе́ць Ж], ст. *камфо́ра* (1627);— р. *камфара́*, *ка́мфора*, бр. *ка́мфара́*, *камфо́ра*, п. *kamfoга*, вл. *kamfer*, болг. м. *ка́мфор*, схв. *ка́мфор*, слн. *ка́фра*;— запозичення з німецької чи італійської мови; нім. *Kampfer* «камфора», іт. *caffoga*, ст. *caffuga* «тс.» походять від лат. *camphoga*, яке зводиться до ар. *kāfūr* (пор. гебр. *kōrher* «смола») або пра-критськ. *камрига*, дінд. *ка́рпу́га*, *ка́рпу́га*.— СІС 305; Richhardt 61; Фасмер II 176; Шанский ЭСРЯ II 8, 40; Горяев 130; Sławski II 36—37; БЕР II 194;

Bern. I 468; Klein 229; Hüttl-Worth 15; Meyer-Lübke REW 379.

камчадал (заст.) «ітельмен; житель Камчатки»; — р. бр. *камчадал*; — пов'язане з топонімом *Камчатка*, первісно назвою річки, перенесеною на півострів; відносно етимології назви існує ряд малопереконливих здогадів. — Никонів 172; Мельхеев 42.

[**камчуг**] (бот.) «рутвиця, *Thalictrum* L.»; — очевидно, пов'язане з *канчук* «нагайка з переплетених ремінців» (пор. р. [*камчуг*, *камчук*] «козака нагайка»); перенесення назви зумовлене зовнішнім виглядом рутвиці, яка має довге (часом до півтора метра) без листя стебло, увінчане розгалуженою китцею суцвіття. — Федченко—Флеров 436—437. — Див. ще **канчук**.

кам'яниця (бот.) «костяниця, *Rubus saxatilis* L.», [*каменіця*] «тс. Г; брусниця, *Vaccinium vitis idaea* L. ВеНЗн», [*кам'янка*] «тс.» Г, Ж, ВеНЗн, [*камінкі*] «брусниця» Я, [*камініці*] «тс.» ВеУг, ВеНЗн; — р. [*каменік*] «костяниця», [*каменіка*] «тс.; морошка, *Rubus chamaemorus* L.; ожина, *Rubus* L.», [*каменіца*] «костяниця; морошка», [*каменка*] «костяниця»; — похідні утворення від *камінь* (*камініць* «кісточка у плоді рослини»); назви зумовлені наявністю в ягоді костяниці порівняно великої кісточки. — Див. ще **камінь**.

[**канабоіть**] «турбувати» До; — неясне.

канава «заглибина, канал», *канавник*; — р. бр. *канава*, болг. *канавка* (з рос.) — не зовсім ясне; можливо, походить від п. *капаф*, яке могло стати орфоепічним *капау (укр. *канав), що пізніше, — можливо, на ґрунті російської мови — вирівнялось до форм жін. р. на -а; мало переконливим є виведення слова з нар.-лат. *сапаула* «вивідна дренажна труба» або з венеціанськ. *сапаула* «паща» (Meyer-Lübke REW 146, 150; Егпонт—Meillet 163), як і інші припущення (Горяев 131; Mikl. EW 110). — Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 41; Преобр. I 290; Korsch AfSIPh 9, 509; Mikkola Berühr. 117; Bern. I 480. — Пор. **канал**.

канал, *каналізація*, *каналізувати*; — р. бр. болг. *канал*, п. *капаф*, ч. слц. слн. *капáл*, вл. нл. *капап*, м. *канал*, схв.

канáл; — запозичення з французької мови (можливо, через посередництво німецької чи голландської — нім. *Капáл*, гол. *kaapaal*); фр. *сапап* «труба, водопровід, русло» походить від лат. *сапáлис* «труба, канава, рів», пов'язаного з *саппа* «труба, очеретина», запозиченим з гр. *κάννα* «очерет», що, в своє чергу, виводиться від ассир. *сапá* «тс.» — Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II, 8, 41; Sławski II 41; Brückner 215—216; Holub—Lyer 230; Dauzat 133; Klein 230; Walde—Hofm. I 150; Frisk I 779.

канáлія «пройдисвіт, шельма», *канáльство*, *канáльський*; — р. *канáлья*, бр. *канáлька* (про дітей), п. *капáлия*, ч. *капáлие*, слц. *капáлия*, вл. *капапáя*, болг. *канáлия*, схв. *канáля*, слн. *капáпáя*; — запозичене з італійської мови через посередництво польської та німецької або французької; нім. *Капáиле* «негідник», фр. *сапáиле* «тс.» походять від іт. *сапáглия* «набрід, чернь; негідник», пов'язаного з *сапе* «пес», що зводиться до лат. *сапис* «тс.», спорідненого з дінд. *śvan-*, *ś(u)vá*, гр. *κῶν*, *κωνός* «тс.» — Richhardt 61; Шанский ЭСРЯ II 8, 41—42; Фасмер II 177; Преобр. I 291; Sławski II 41; Brückner 215—216; Dauzat 113; Bloch 117; Kluge—Mitzka 345; Meyer-Lübke REW 149; Klein 230; Walde—Hofm. I 152—154. — Пор. **канікули**.

канáпа, [*канáпей*] Ва; — р. болг. *канáпé*, бр. *канáпа*, ч. *капаре*, схв. *канáпé*, [*канáпа*], слн. *капарé*; — через посередництво польської мови запозичено з французької; фр. *сапарé* «диван» походить від слат. *сапареит* «тс.», яке зводиться до лат. *сѳпѳрѳеит*, *сѳпѳрѳеит* «густа сітка; заслона від комарів; ліжка з такою заслоною», що походить від гр. *κῶνῶπιον* «тс.», пов'язаного з *κῶνῶφ* «комар», етимологічно неясним, можливо, запозиченим з єгипетської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Фасмер—Трубачев II 177; Hüttl-Worth 75; Sławski II 41—42; Brückner 216; Matzenauer 192; Kluge—Mitzka 345; Klein 230; Dauzat 134; Bloch 117; Walde—Hofm. I 261; Meyer-Lübke REW 172; Frisk II 63.

[**канáпка**] (зах.) «бутерброд»; — запозичення з польської мови; п. *капарка* «тс.» пов'язане з *капара* «диван» і е

калькою фр. *canapé* «диван; бутерброд». — Sławski II 42; SW II 229. — Див. ще **каняпа**.

канар¹ (орн.) «*Serinus canaria*», *канарка*, *канарейка*, *канарок*, [канарейко, канариха Ж, кенар Ж], *канарковий*; — р. *канарейка*, [кинарка], бр. *канарейка*, [канарок, канарка], п. *kanarek*, ст. [kanarka], ч. *kanárek*, *kanár*, слц. *kanárik*, вл. нл. *kanarik*, болг. *канарче*, м. *канарка*, схв. *канарац*, *канаринац*, *канарйнка*, слн. *kanárec*, *kanárka*, *kanársek*; — через посередництво французької (фр. *canari* «тс.») і російської (частково польської) мов запозичено з іспанської; ісп. *canario* «тс., канарський», як і нлат. *avis Canaria* «канарський птах» або «птах з Канарських островів», походить від назви Канарських островів (східне узбережжя Африки), що є батьківщиною птаха; назва островів пов'язана з лат. *canis* «собака» (на них розводилась особлива порода собак). — Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Sławski II 42; Brückner 216; Machek ESJĚ 238; Holub—Lyer 230; Kluge—Mitzka 345; Dauzat 134; Klein 230. — Див. ще **каналія**. — Пор. **канікули**.

[**канар**²] (бот.) «канаркова трава, *Phalaris canariensis* L.» Ж; — п. [kanar] «зерна канаркової трави»; — пов'язане з **канар**¹ (орн.) «птах *Serinus canaria*» у зв'язку з використанням насіння цієї рослини для живлення канарок; в українській мові з'явилося під впливом польської. — Sławski II 42; Sł. wug. obsyeh 335. — Див. ще **канар**¹.

[**канар**³] (зб.) «барани» Ж; — очевидно, семантично видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *kanaga* «бойня; місце, де забивають скот» пов'язане з *kan* «кров» праторкського походження. — Räsänen Versuch 230.

[**канарок**] (бот.) «сорт вівса, що рано дозріває і має дрібне зерно» Ж, [канарашок] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з **канар**, **канарок** (орн.) «птах *Serinus canaria*»; мотивація такого зв'язку неясна. — Див. ще **канар**¹, **канар**².

[**канархати**] «співати на криласі; не виразно, в ніс говорити; не лягати спати вночі, сидіти пізно ввечері Ме», [канархист] «крилошанин»; — р. заст.

канона́рх «той, хто читає канон у церкві», *кона́рх* «тс.», *канона́рхатъ* «співати канони, яким вторить хор», [кона́рхатъ], бр. [кона́рхаць], цсл. **канонархати** «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено з середньогрецької; сгр. *κανονάρχω* «читаю канони», *κανονάρχης* «той, хто читає канон» утворені з основ іменника *κάνων* «зразок, правило; лінійка; прут» і дієслова *ἀρχω* «починаю, йду попереду, управляю». — Фасмер II 181; Bern. I 479. — Див. ще **архаїчний**, **канон**.

канат, **канатник** «майстер, що робить канати»; — р. бр. болг. заст. *канат*; — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. *κανάτι* «мотузка» через сгр. *καννάτα* «тс.» зводиться, очевидно, до гр. *κάννα* «очерет». — Фасмер II 178; Горяев 131. — Див. ще **канка**¹.

[**канати**] «докучливо, набридливо просити» Я, *канючити* «настирливо, жалібно просити», [канькати] «тс.» Я, *канюка* «набридливий прохач»; — р. *канючить*, бр. *канькаць* «канючити», цсл. **канити** «докучати»; — пов'язується з *каня* «хижий птах, схожий на шуліку», р. *канюк* «польовий шуліка з неприємним криком»; у такому разі спочатку означало «скиглити, як каня». — Фасмер II 183; Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Преобр. I 293; Потебня РФВ 3, 109; Brückner 216; Bern. I 483. — Див. ще **каня**¹.

канва; — р. бр. *канва*, п. *kanwa*, ч. слц. *kanava* «полотно для вишивання», болг. *канавá* «рідка бавовняна тканина», м. *канавá* «основа для вишивання», схв. *канávaц* «мішковина; шматок тканини», слн. *kanava*; — запозичення з французької мови; фр. *canvas* «канва» походить від іт. *canavaccio* «тс., ганчірка», яке зводиться до лат. *canabalis* «конопля» і, далі, до гр. *κάνναβις* «тс.», запозиченого з якогось східного джерела, як і псл. *копорја, укр. *коно́пля*. — Фасмер II 178; Преобр. I 291; Sławski II 47—48; Brückner 217; Holub—Lyer 230; БЕР II 196; Matzenauer 193; Walde—Hofm. I 154. — Див. ще **коно́плі**.

[**кандяки**] «дрібні жучки, що літають по степу після заходу сонця» Я; — неясне.

канделябр; — р. *канделябр*, ст. *канделабра* (1499, з лат.), бр. *канделябр*, п. *kandelabr*, ч. *kandelábr*, слц. слн. *kandeláber*, болг. *канделáбр*, м. *канделáбар*, схв. *канделáбар*; — запозичення з французької мови; фр. *candélabre* походить від лат. *candēlabrum* «свічник, канделябр», похідного від *candēla* «свічка», пов'язаного з *candeo*, -ēre «бути білим, блищати, сяяти», спорідненим з гр. *κάνδαρος* «вугіль», дінд. *candati* «освітлює», алб. *hane, hene* «місяць». — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43; Фасмер II 179; Holub—Lyer 230; БЕР II 201; Dauzat 134; Walde—Hofm. I 151—152. — Пор. **кандидат**.

[**кандзюба**] «кривизна, крючок», [*кандзюбніти*] «полетіти носом» ЛексПол, *закандзюбитися* «закарлючитися; виявити перші ознаки переходу в інший стан», *скандзюбити* «скорчити, звести», *скандзюбитися* «скорчитися, померти»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н)-* (з *н* епентетичним), того самого, що і в словах *каверза*, *кадіб* та ін., і основи слова *дзюб* (*дзюб*). — Трубачев *Slavia* 29, 11; Фасмер—Трубачев II 179. — Пор. **дзюба**ти.

[**кандіба**] «шкапа», [*кандюга*] «тс.» Ж, [*кандюгі*] «ноги» Ж, [*кандібистий*] «високий, худий» Я, [*кандібити*] «повільно працювати» Я; — р. [*кандіба*] «кульгава людина», [*кандыбать*] «кульгати, повільно щось робити», бр. *кандыба* «кульгава людина, [повільна людина]» *кандыбáць* «кульгати»; п. [*kandyba*] «шкапа, худа й велика коняка; велика й худа жінка; кульгава людина» (з укр.); — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н)-* (того самого, що і в *каверза*, *кадіб* та ін.) і основи дієслова *дібати* «ходити на ходулях, ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги». — Трубачев *Slavia* 29, 10—11; Фасмер—Трубачев II 179; SW II 231. — Пор. **дйбати**, **шкандибати**.

кандибобером «химерно, з викрутасами», [*кандибобером* (*кондибобером*)] «браво, молодцювато, заграючи» Я; — р. [*кандибобер*] «щось незвичайне, мудроване», [*кандибобером*] «важно, з шиком;

вигинаючись, з викрутасами; стрімголов», бр. *кандзібоберам*; — афективне утворення; очевидно, виникло на ґрунті російської мови.

кандидат, *кандидатура*, заст. *кандидувати* «бути кандидатом»; — р. болг. м. *кандидат*, бр. *кандыдат*, п. *kandydat*, ч. слц. слн. *kandidát*, вл. *kandidat*, схв. *кандидāt*; — запозичення з німецької або латинської мови; нім. *Kandidat* походить від лат. *candidātus*, букв. «одягнутий у біле», пов'язаного з *candidus* «білий» (*toga candida* «біла тога») і, далі, з *candeo*, -ēre «бути білим, блищати, сяяти»; лат. назва зумовлена тим, що в Римі претендент на посаду повинен був з'являтися одягнутим у білу тогу. — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43—44; Фасмер II 179; Hüttl-Worth 16; Sławski II 44; БЕР II 201—202; Kluge—Mitzka 344. — Див. ще **канделябр**.

[**кандіти**] «заощаджувати, жити економно» Я, [*кандібити*] «скнарити», [*кандзюбити*] «тс.» Я, [*кандибей*] «скнара, скупердяй» Я; — р. [*кандіть*] «зменшувати, урізувати»; — неясне; можливо, пов'язане з [*каландіти*] «бідувати» (пор. р. [*каландіть*] «економити»). — Пор. **каладник**.

кандітний — див. **тандіта**.

[**кандійка**] «миска з трохи загнутими всередину краями; вид дерев'яної посудини Ж; посуд на гас, воду і рідину взагалі; дерев'яна лійка Мо», [*кондійка*] «церковна посудина, у якій святять воду»; — р. [*кандейя*] «яндола», [*кандія*] «тс.», ст. *кандія* (*кандєя*) «мідна чаша, яка правила в монастирях за дзвінок», цсл. *кандина* «дзвін»; — очевидно, запозичення з середньогрецької мови (сгр. *κοντίον* «майстерно зроблений дзвоник, використовуваний у трапезних монастирів»); менш імовірно походження від гр. *κόνδυ* «чаша, кубок, кухоль» (Фасмер ГСЭ 3, 94), від свн. нвн. *Kante* «посуд, кофейник» (*Matzenauer* LF 8, 42; *Bern.* I 481) чи від лат. *candes* «глиняний посуд» (*Matzenauer* 193). — Фасмер II 179—180.

кандьор «рідка каша; [куліш]»; — р. [*кандёр*] «юшка з обдертого пшона», бр. [*кандзер*] «рідка каша»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання сло-

вотворчого компонента *ка(н-)* (того самого, що і в *каверза*, *кадіб* та ін.) з основою дієслова *дѣрти* (*дѣор*); припускається також можливість походження від уг. *kenyeg* «хліб» (пор. удм. *keñig*, *keñig* «крупа, каша»); малоімовірно припущення (Фасмер II 179) про зв'язок з п. *kezdior* «кучер». — Трубачев *Slavia* 29, 110—112; Фасмер—Трубачев II 179; Unbegaun BSL 50, 172.

[канийця¹] «дитяча гра з камінцями»; — очевидно, результат спрощення не засвідченого в цьому значенні слова **кам(е)ниця*, похідного від *камінь* (див.).

[канийця²] (бот.) «королиця, (*Chrysanthemum leucanthemum*) Г, Ж; — неясне.

канікули, *канікулярний*; — р. *канікулы*, бр. *канікулы*, п. *kanikuła* (жін. р.), слц. *kanikuła*, болг. *канікула*; — запозичення з латинської мови; лат. *canicula* «сучка» (*dies caniculares*, букв. «собачі дні»), застосовуване в давнину для позначення зорі Сіріуса як калька гр. *κῶων* «пес; зоря Пес Оріона», а звідси й для позначення періоду літньої спеки, коли Сонце зближалося з Сіріусом (бл. 1000 р. до н. е.), є похідним від лат. *canis* «собака, пес», спорідненого з гр. *κῶων*, дінд. *śvān-*, вед. *śuvan-*, ав. *srā*, тох. *ku*, вірм. *šun*, гот. *hunds*, лит. *šūb*, лтс. *sups*, можливо, також з псл. *suka*, укр. *сўка*. — СІС 306; Булаховський Нариси 18; Шанский ЭСРЯ II 8, 44; Фасмер II 180; Hüttl-Worth 16; Walde—Hofm. I 152—153. — Пор. *сўка*.

каністра; — р. *каністра*, бр. *каністра*, п. слц. вл. *kanister*, ч. *kanistr*, *kanistr*, болг. *калістра* (з рос.); — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. *Kanister*) запозичено з англійської; англ. *canister* походить від лат. *canistrum* «кошик», яке зводиться до гр. *κάνιστρον* «кошик з очерету, комишу», похідного від *κάννα* «очерет». — СІС 306; Костомаров ВКР II 205—206; Kopaliński 471—472; Holub—Lyer 231; БЕР II 170; Kluge—Mitzka 345; Klein 231; Frisk I 779. — Див. ще *канал*. — Пор. *канка*¹, *канов*.

каніфоль «склоподібна речовина з живиці», *каніфолити*; — р. *канифоль*, бр.

каніфоль, п. *kalafonia*, ч. *kalafuna*, слц. *kolofonia*, болг. *колофѡн(ум)*, м. *колофоніум*, схв. *колѡфѡниѡ(ум)*, *калѡфѡниѡ*, *калѡфѡниѡ*, слн. *kolofonija*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kolophonium* «тс.» походить від лат. *colophonium*, *colophonía* (*gēsīna*) «колофонська (смола)», яке зводиться до гр. *κολοφονία* (*ρήτινη*) «тс.», пов'язаного з назвою міста Колофѡн (у Лідії). — СІС 306; Булаховський Вибр. пр. II 275; Шанский ЭСРЯ II 8, 45; Фасмер II 180; Преобр. I 292; Sl. wyg. obcych 330; Holub—Lyer 227.

[канка¹] (бот.) «комиш, *Scirpus lacustris*» Г, Ж, ВеЗн, [канка ВеЗн], *канка* «морська трава, *Zostera marina* L.; [напівперегнила маса з різних рослин, здебільшого очерету, на дні лиману Мо]; — р. [канка] «*Zostera*», бр. [канка] «клістирна трубка»; — видозмінене запозичення з грецької мови — гр. *κάννα* «очерет, *Arundo donax*». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 62. — Див. ще *канал*. — Пор. *каністра*, *канов*.

[канка²] «жіночий головний убір; діадема, обруч Ж», *канка* «жіночий головний убір», [канка] «діадема, жіноча прикраса з перлів і коралів»; — ч. *канка* «обруч, діадема з перлінками або люстерками на голові нареченої», нл. *kanica* «чорна прикраса на голові нареченої», болг. *канийця* «тканий жіночий пояс», [каниця] «чоловічий пояс», схв. *канийця* «пояс», стсл. *канѡура* «жіноча головна прикраса»; — неясне; зіставлення чеської форми з ч. *tkanice* «тасьма, стрічка» (Machek ESJČ 239), як і виведення болгарських форм від болг. *тканийця* (БЕР II 206), навряд чи розкриває справжній генетичний зв'язок.

[канка³] «волочок» Мо, Берл; — очевидно, результат спрощення форми [канка] «густа сітка для вилову дрібної риби», пов'язаного з *ткати* (див.).

канкѧн «вид естрадного танцю»; — р. бр. болг. *канкѧн*, п. ч. слц. *kankan*, схв. *канкѧн*, слн. *kankán*; — запозичення з французької мови; фр. *cancan* «вид швидкого танцю», очевидно, тотожне з *cancan* (дит.) «качка», пов'язаним з *canard* «качка», що походить від фр. ст. *canart* «тс.», пов'язаного з *caner* «кря-

кати» звуконаслідувального походження; назва танцю зумовлена подібністю його рухів до способу пересування качки.— СІС 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 45—46; Фасмер II 180; Dauzat 134; Bloch II 7; Holub—Lyer 230; Klein 230.

[ка́нов] «кухоль; бідон» Ж, ВеЛ, [ка́нва ЕЗб 25, канóвка Ж, ВеЛ, кановца́ Ж] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Ка́ппе «тс.», свн. каппе, двн. шаппа походить від лат. саппа «очерет, комиш», пізніше «бочка з вивідною трубкою»; на українському ґрунті відбулося зближення з запозиченим раніше кінва (конівка, конóвка) того ж походження.— Kluge—Mitzka 345.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, ка́нка¹, кінва.

канóн «церковне правило, догма; пісня на честь святого; усталена норма», каноніза́ція, каноні́чний, канонізува́ти; — р. бр. болг. канóн, др. канонъ, канунъ, п. вл. капоп, ч. слц. kánon, м. канон, схв. kánon, kánōn, слн. kánon, стсл. канонъ; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. κανών «брусок; прут; лінійка; правило, норма», очевидно, пов'язане з καννα «очерет, комиш». — СІС 306; Фасмер II 180—181; Шанский ЭСРЯ II 8, 46; Преобр. I 292; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Frisk I 780.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, ка́нка¹, ка́нов, канонáда.

канонáда; — р. болг. м. схв. канонáда, бр. кананáда, п. вл. капопада, ч. слц. слн. капопáда; — через російську і, можливо, через німецьку мову (нім. Капопáде) запозичено з французької; фр. сапоппаде пов'язане з сапоп «гармата», яке через іт. саппопа «тс.; широка труба», збільш. від саппа «ствол (вогнепальної зброї); труба; очерет; комиш», зводиться до лат. саппа «очерет; комиш». — СІС 306; Фасмер II 181; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, ка́нка¹, ка́нов, канóн, канонéрка.

канонéрка «невелике військове судно»; — р. болг. канонéрка, бр. кананéрка, п. капопéрка; — через російську мову запозичено з французької; фр. сапопéре «тс.» пов'язане з сапоп «гарма-

та». — СІС 306; РЧДБЕ 307; Sł. wug. obsyeh 336; Dauzat 136.— Див. ще канонáда.— Пор. каноні́р.

каноні́р «гармаш»; — р. болг. каноні́р, бр. канані́р, п. слц. капопéр, ч. капопýр, вл. капопéр, схв. канóнйр, слн. капопéр; — через російську мову запозичено з німецької; нім. Капопéр походить від фр. сапопéр «тс.», пов'язаного з сапоп «гармата». — СІС 306; Фасмер II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 47; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136.— Див. ще канонáда.— Пор. канонéрка.

кант¹ «облямівка, край, ребро, круг», кантівка «кирка або молоток для обтісування каменю», кантува́ти «обшивати; обтісувати; перевертати», кантовий, [кантя́стий] Ж; — р. бр. болг. кант, п. kant; — запозичене з німецької мови, можливо, через польську; нім. Kante «ребро, край» походить від фр. ст. cant «тс.», яке зводиться до лат. cantus «обід колеса», мабуть, галльського походження (*kanto «край, кут», пор. кімр. cant «коло, обід», брет. cant «круг», споріднені з псл. *kōtъ, укр. кут). — Шелудько 32; Фасмер—Трубачев II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 48; Sławski II 45—46; Brückner 216; Bern. I 602; Kluge—Mitzka 347; Walde—Hofm. I 155—156; Matzenauer LF 8, 43.

кант² «урочистий спів, пісня духовного чи світського змісту»; — р. бр. кант, п. kant, болг. заст. кантус, кáнти «вірш з урочистого приводу»; — через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. cantus «спів» пов'язане з сапо, -ere «співати, грати», спорідненим з кімр. сапу, брет. сапа «тс.», дірл. сапім «співаю», гр. καναχή «шум, звучання», тох. А кап «мелодія», гот. hapa «півень», можливо, також р. укр. ка́ня «яструб». — Фасмер II 181; Brückner 216; SW II 235; Walde—Hofm. I 154—155.— Пор. акце́нт, дй́скант, канті́чка, ка́нтор, ка́ня¹.

канталу́па (бот.) «сорт високоякісних динь», канталу́пка «тс.»; — р. канталу́па, канталу́пка, п. kantalupa, kantalup, ч. слц. kantalup, болг. канталу́па, схв. канталуп, канталупа «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cantaloup(e) «тс.» походить від італій-

ської назви папської вілли Cantalupo (Cantaluppi, поблизу Рима), де було введено цей сорт. — СІС 307; Фасмер II 181; Koraliński 472; SW II 235; Holub—Lyer 231; Dauzat 136; Gamillscheg 184.

[кантамірити] «стискувати, придушувати одне до одного» Я; — очевидно, оказіональне афективне утворення.

[канта́пка] «ремінець, яким скріплюються дві частини ціпа» ЛЧерк; — бр. ст. *кантаба* «засувка, ручка» (1556), *гантаба* «тс.» (1682); — результат видозміни форми *[анта́бка]* «ручка, держак», *[анта́ба]* «тс.» (від нім. *Hándhabe*, днв. *hanthaba* «тс.», утвореного з основ *Hand* «рука» і *haben* «мати»).

[ка́нтар¹] «вуздечка» СУМ, Г, *[канта́рка, канта́рок]* «тс.», *[закантарюва́ти]* «накласти віжки» ЕЗб 25; — бр. *ка́нтар* «вуздечка», ст. *канторъ* (1616), п. *kantar*, *[kantor, kentar, ķętar, kapdaral]*, ч. *kantár*, ст. *kandárek*, слц. *kantár*, вл. *kandara*, схв. ст. *кантар* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *kantár* «вуздечка» походить з тюркських мов; тур. *kantar*ма «вудила», чаг. *kantar* «тс.» споріднені з монг. *qantar(i)* «чіпляти вудила до луки сідла». — Орос Доп. УЖДУ II 76; Макарушка 9; Булыка 137; Sławski II 46; Karłowicz SWO 247; Brückner 216; Machek ESJČ 239; Holub—Lyer 231; Bern. I 482; Mikl. EW 111; Bárczi 149; MNTESz II 350; Räsänen Versuch 231.

ка́нтар² «безмен, вага», *[ка́нтер ЛЧерк, ка́нтур]* «тс.», *[ка́нтарій]* «ваговий на базарі» Ж, ст. *кантарь* «одниця ваги» (1408); — р. *[ка́нтарь]* «безмен», *[ка́нтар]*, ст. *кентарь* (*кендарь*) «одниця ваги», п. ст. *kantar* «одниця ваги в 50 кг», ч. *kantar*, болг. *канта́р*, м. *кантар* «тс.», схв. *ка́нтар, ка́нтар* «одниця ваги»; — запозичення з турецької мови; тур. *kantar* «одниця ваги; безмен» походить від ар. *kinṭār* «тс.», яке через гр. *κεντηνάριον* зводиться до лат. *centenārium* «одниця ваги в 100 фунтів». — Винник 132—133; Фасмер II 181; Стаховский Этимология 1965, 205; Преобр. I 292—293; Sławski II 46—47; БЕР II 208—209; Bern. I 482; Mikl. TEI I 326; Räsänen Versuch 231. — Див. ще *центне́р*.

[канті́чка] «книжка колядок» Ме, *[канті́чки]* «колядки і пісні» Я; — бр. ст. *кантыка* «збірник релігійних пісень» (поч. XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *kantyczka* «релігійна пісня; колядка; збірка релігійних пісень, колядок» походить від лат. *capitulum* «пісня, спів», пов'язаного з *cano*, -ere «співати». — Булыка 137; Sł. wug. obsyeh 337. — Див. ще *кант²*.

ка́нтор «півчий, соліст хору у католицькій церкві; шкільний учитель церковного співу і музики»; — р. болг. *ка́нтор*, бр. *ка́нтар* «тс.», п. *kantor* «співак», ч. *kantor* «учитель», слц. *kantor* «співак; учитель», вл. *kantor* «регент хору», схв. *ка́нтор* «співак», слн. *kantor* «співак у церкві»; — очевидно, через польську чи німецьку мову (нім. *Kantor*) запозичене з латинської; лат. *cantor* «співак» пов'язане з *cano*, -ere «співати». — СІС 307; Koraliński 473; Holub—Lyer 231; Kluge—Mitzka 348. — Див. ще *кант²*. — Пор. *акце́нт, діска́нт, канті́чка, ка́ня¹*.

[канту́чить] «прив'язувати канат одним кінцем до пакола, забитого у дно річки, а другим кінцем — до дерев'яного виступу у човні» Мо; — неясне.

[кану́дити] «нудити, тошнити»; — результат поєднання словотворчого компонента *ка-*, наявного також у словах *ка́верза, ка́діб* та ін., з дієсл. *нуді́ти* (див.).

кану́пер (бот.) «*Tanacetum balsamita* L.», *[кану́пір, кану́фер Ж, калу́пір ВеНЗн, калу́фер ВеНЗн, кару́піль ВеНЗн, кару́пір]* «тс.», *[кану́пірь пільний]* «шавлія лучна»; — р. *калу́фер* «канупер», бр. *кану́фер*, *[калу́фар]*, п. ст. *karupiel* «гвоздики, *Dianthus* L.», *karupień, karupier* «тс.», болг. *[кало́фер]* «*Chrysanthemum balsamita*», *[кало́вер]* «тс.», схв. *кало́пер* «канупер»; — очевидно, походить від гр. *καρυόφυλλον* «гвоздики», букв. «горіховий лист»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 474; Младенов 229) з лат. *canna-fegula* (букв. «очерет-ферула»). — Фасмер II 171; Преобр. I 287; Jagić AfSiPh 6, 625; Karłowicz SWO 254; Skok II 22.

каіути «пірнути, зануритися; капати, текти»; — р. *каіуць* «тс., зникнути», бр. *каіуць* «пропасти, зникнути», др. *канути* «капнути», п. [kapać], ч. kapouti «капати, текти», слц. kapút' «падати, текти», схв. *каіути* «капнути», слн. káńiti, стсл. **канжти** «тс.»; — псл. kapoti <*kar-ṇoti (внаслідок дії закону відкритих складів), пов'язане з karati. — Булаховський Вибр. пр. III 425; Фасмер II 182; Преобр. I 293—294; Machek ESJČ 239—240; Mikl. EW 111. — Див. ще **капати**.

канцелярія, *канцелярізм*, *канцелярист*, *канцелярищина*, *канцелярійний*; — р. *канцелярія*, бр. *канцелярія*, п. kancelaria, ч. kancelář, слц. kancelária, болг. *канцелария*, м. *канцеларија*, схв. *канцеларија*, слн. kancelarija; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; пізньолат. cancellaria походить від лат. cancellarius «воротар; писар; начальник канцелярії», пов'язаного з cancelli (мн.) «решітка, огорожа, загородка; поміст для обнародування розпоряджень властей», зменш. від canceller «решітка», carcer «тс.» — Richhardt 61; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Hüttl-Worth 16; Sławski II 43; Brückner 216; Holub—Lyer 230; Walde—Hofm. I 150—151. — Див. ще **карцер**.

[канцілюга] (лайл.) «бродяга, арештант, пройдисвіт» Я, **[канціубиль]** «тс.» Я; — неясне; можливо, результат семантичної і фонетичної видозміни форми **[канцелюра]** (згруб.) «канцелярист».

канцлер; — р. бр. болг. *канцлер*, п. kanclerz, ч. kanclář, слц. kancelár, вл. kancler, м. *канцелар*, схв. *канцелар*, *канцелар*, слн. káncleg, заст. kancelár; — запозичення з німецької мови; нім. Kanzler походить від лат. cancellarius «воротар; начальник канцелярії». — СІС 307; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Koraliński 470—471; БЕР II 211; Kluge—Mitzka 347. — Див. ще **канцелярія**, **карцер**.

[канцур¹] «дрантя, лахміття; шматок», **[канур Ж, кандур Ж]** «тс.», **[канцурря]** (зб.) Г, Ж, Везн; — бр. **[канцур]** «шматок (мотузки, каната)»; — неясне.

канцур² — див. **карцер**.

канчук «нагайка, батіг», **[канчабура]**,

«довгий батіг» Я; — р. **[канчук]** «нагайка», **[камчук, камча]**, бр. *канчук*, п. kańczug, [kańcuch], ч. kaňčík, [kaňčuk], слц. заст. kaňčuka, [kaňcuch, koňčuka], болг. *камшик*, **[камджук, камчик]**, м. *камшик*, схв. *камција, канција* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kamçı «нагайка» споріднене з крим.-тат. аз. тат. тел. алт. *камчы* «тс.» — Макарушка 9; Фасмер II 178; Шипова 157; Преобр. I 290; Горяев 131; Sławski II 48; Karłowicz SWO 248; SW II 238; БЕР II 195; Bern. I 477; Mikl. EW 110, 425; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

[канюпка] «дерев'яна загнута кочерга» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **[кандзюба]** «кривизна, гак», **коцюбка** «кочерга».

канючити — див. **канати**.

каня¹ (орн.) «хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку, Milvus; мишоїд, Buteo», **канюк** «птах родини яструбових», **канюка** «тс.», **канькати** «кричати» (про каню); — р. **канюк(а)** «польовий шуліка з неприємним криком; вид невеликої сови», **[каня]** «тс.», бр. *каня* «чайка (звичайна)», **[кана]** «тс.», п. *kania* «шуліка», [kaniuk] «сокіл, кібчик», ч. káňě «мишоїд», слц. kaňa «тс.», вл. нл. *kanja* «шуліка червоний», болг. **[каня]** «шуліка», схв. *кања* «шуліка, мишоїд, кібчик», слн. káńja, káńjes «тс.»; — псл. *kanja*, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з характером крику птаха; можливо, споріднене з лат. ciccōnia «лелека», двн. huon «курка», гот. hana «півень», лат. cano «співаю», гр. *καναχίζω* «звучу», *καναχή* «звук, шум», дінд. *kanhá* «чапля». — Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Фасмер II 183; Преобр. I 293; Sławski II 44—45; Machek ESJČ 239; БЕР II 212; Skok II 36; Bezlaž ESSJ II 15—16; ЭССЯ 9, 142; Bern. I 483; Moszyński PZJP 226; Walde—Hofm. I 212. — Пор. **канати**.

[каня²] «чотирикутний отвір, видовбаний долотом у підваляні, в яку входить чіп стовпа», **[кань]** «один із способів горизонтального кріплення колод у стіні (без стовпів)» ЛексПол; — п. *kania* «чіп, замок, який затискається подібно до хвоста кані або ластівки, що має на кінці більшу ширину»; — неясне.

[каня³] «веселка» Ж; — неясне.

[каньки] (пд.) «ковзани» Я; — очевидно, результат видозміни форми *конькі*, зумовленої впливом акаючої вимови цього слова у російській мові. — Див. ще *конькі*.

каолін «біла вогнетривка глина, з якої виробляється порцеляна»; — р. болг. м. *каолін*, бр. *каалін*, п. вл. *kaolin*, ч. слц. слн. *kaolin*, схв. *кадлін*; — запозичення з китайської мови; кит. *Kao-ling*, букв. «високий горб», є назвою місцевості, в якій видобували каолін. — СІС 307; Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Holub — Lyeu 231; БЕР II 212.

[кап] «вовняний мішок, у якому підсмажене конопляне насіння кладеться в олійницю для вичавлювання олії» (у виразі *волосовий к.*); — р. ст. *капъ* «міра зерна; міра ваги», *капá* «тс.», др. *капъ* «вмістище; піхви; покрив крил у жуків; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», *капа* «міра ваги»; — очевидно, давнє запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. дтюрк. *qap* «посудина, міх, бурдюк, мішок», *qab* «тс.», тур. *kar* (-bi) «посудина, посуд; блюдо; зовнішній покрив, покривка, верх, обгортка, футляр, чохол; обкладинка (книжки); тара», чув. *кёпе* «сорочка», тат. [кэл] «одяг»; тюркські слова, очевидно, походять з іранських мов; пор. пехл. *karāh* «плащ», перс. *qabā* «верхній одяг, плащ», які разом з дінд. *kārā* «зброя» пов'язуються з іє. *кар- «охоплювати»; вживання слова в словосполученні *волосовий к.* при наявності в тих самих говірках слова [капа] «залізний лист, що покриває дно ступи в олійниці» дозволяє припустити, що [кап] зазнало деетимологізації і семантичного зближення з [капа]. — Фасмер II 189; Егоров 105—106; Абаев ИЭСОЯ I 615. — Пор. *капа*¹.

[капа¹] «покривало (на ліжко); попона; відлога; капор, шапка; залізний лист, що покриває дно ступи (в олійниці); дашок над кухонною піччю Ж; верхній одяг священника; невеличкий килим для оздоблення хати ЛЖит», [капка] «шапка; відлога, каптур» Ж, [кабка] «тс.» Ж, [капи] «союзки (у чоботах)», [нідкапок] «чепець; шлик; ками-

лавка»; — р. [капа] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами; покривало (на ліжко)», бр. *капа* «пікейне покривало (на ліжко)», п. кара «покривало (перев. на ліжко, канапу); верхній літургійний одяг; [покривало від бджіл; дашок над піччю; капиця (ціпа)]; (ст.) верхній одяг (королівський, жіночий), плащ», ч. *kárě* «відлога, плащ з відлогою», слц. [кара] «тс.», вл. кара «чепець; каптур; бляшана оббивка (на дишлі); [верхній чоловічий одяг]», нл. кара «сюртук; капиця», болг. [капа] «шапка, ковпак», м. *капа* «шапка, капелюх», схв. *капа* «шапка, кепка, кашкет», слн. *kára* «тс.», псл. *капа* «шапка; плащ»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з пізньолатинської мови; плат. сарра «вид чоловічого убору; плащ з відлогою», слат. «вид світського і чернецького одягу» етимологічно неясні; недостатньо обгрунтоване віднесення до цієї групи слів (Bern. I 485) др. *капа* «міра зерна». — Фасмер II 183; Sławski II 49—50; Brückner 217; Machek ESJČ 240; Bezlej ESSJ II 16—17; Walde—Hofm. I 162; Ernout—Meillet I 97.

[капа²] (бот.) «горошок шорсткий, *Vicia hirsuta* L.» ВеНЗн; — неясне.

[капак¹] «плуг для оранки парового поля» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. кара (мн. *karák*) «мотика», *karálni* «працювати мотикою», що походять, очевидно, з якоїсь слов'янської мови (пор. укр. *копáти*, слц. *kopat'*, схв. *кòпати*, слн. *kopáti* < псл. *kopati*); менш обгрунтоване виведення форми [капак] (ВеЗн 23) безпосередньо від укр. *копáти*, оскільки перехід ненаголошеного *o* в *a* перед наголошеним *a* для південно-західних говірок, звідки походить слово, не характерний (пор. півд.-зах. [богáтий, колáч] і под.). — MNTESz II 355; Bárczi 150; Kniezsa 248—249. — Пор. *копáти*¹.

[капак²] (бот.) «махорка, *Nicotiana rustica* L.» («сильніший дуган малярський») ВеНЗн; — очевидно, утворене на основі уг. *kapadohány* «кнастер (вид курильного тютюну)», яке складається з іменників кара «мотика» і *dohány* «тютюн»; наявність компонента кара «мотика» в уг. *kapadohány* (букв. «мо-

тичний тютюн) не зовсім ясно.— Див. ще **капак**¹.

[**капар**¹] «збіднілий, зубожілий (чоловік); бідність, занепад (у виразі в к., *нак. переходити* «бідніти, занепадати»», [**капарка**] «збідніла, зубожіла жінка», [**капарник**] «нікчема; маруда; партач, поганій працівник», [**капарниця**] «тс.» (про жінку), [**капарство**] «жалюгідне життя; погана робота», **капарити** «бідувати, жити в злиднях; погано робити, партачити, паскудити Г; (знев.) куховарити Ме», [**капаратити**] «вести нужденне життя» ВеЗн;— р. [**капара**] «хвороблива, кволла людина», п. [**капарзус**] «робити щось погано, аби збутися; погано жити; погано, пссмачно готувати їжу»;— не зовсім ясно; можливо, походить від гебр. *каppāgā* «вибачення; покутна жертва; (перен.) щось жалюгідне, нічого не варте» (напр. у виразі *iā'æ 'ællā l'каppāgōt* «він ні на що не здатний» (букв. «(він) годиться лише на покутні жертви»); гебр. *каppāgā* пов'язане з дієсловом *каppāg* «покривати», *кіppāg* «вибачати» (первісно «покривати провину»); до польської мови слово проникло, можливо, через українську (SW II 239—240).— Gesenius 393, 394.— Пор. **капурис**.

капар²— див. **кафар**.

[**капаран**] «вид верхнього козацького (у задунайських січовиків) одягу з відкидними рукавами»;— неясне; можливо, пов'язане з іт. *саррамагна* «мантія» або тур. *карапісе* «парадний хутрянний одяг, шуба (султана, сановника)».

капарець (бот.) «*Sarragis spinosa* L.», **капарці** (мн.) «тс.; (кул.) приправа, виготовлена з маринованих бруньок цієї рослини», **капорець**, **капорці**, **каперси** «тс.», ст. **капаровий** «темно-зелений, кольору капарців» (1727—1753 pp.);— р. **каперс** (частіше мн. **каперсы**), **каперцы**, **капорцы**, ст. **капарсы** (1771 р.), бр. **каперс** (**каперсы**), п. **капар**, **капарек**, ст. **капарі** (бот.), **капаркі** (кул.), ч. **капара** (бот.), **капару** (мн., кул.), слц. **капар** (бот.), **капару** (мн., кул.), схв. **капара**, ст. **капара**, слн. **капара**;— очевидно, через російське і, далі, голландське (гол. *каppers*), а також через польське посередництво запозичено з латинської мови;

лат. *sarragis* (бот.) походить від гр. *καλλαρῖς* «тс.», етимологічно неясного.— Фасмер II 184; Шанский ЭСРЯ II 8, 52—53; Vries NEW 304; Frisk I 782.

капати, **капотіти**, [**капкати**] «падати в воду, ловлячи здобич» (про чайок) ВеУг, [**каптити**] «капати», **кап** (виг.), **капаніна** «капання, капіж; дрібний зарібок УРС; дрібна виплата Ж», **капанка** «великодня писанка, зроблена плямами від накапаного воску» Я, [**капельник**] «сталактит» Ж, **капельниця** (мед.), **капіж** «капання», **капля**, **капельіна**, [**капільочка**] «капелька» Ж, [**капінна**] «тс.; трохи» Ж, [**капка**] «капля; пята Г; трохи; мале джерело Ж», [**капкіна**] «капля» Я, [**капліна**] «тс.», [**капота**] «капання» О, [**капотіж**] «тс.» Я, [**капнух**] «слід від каплі воску, свічки, олії на одязі» Я, [**каплистий**] Ж, [**капканістий**] «покритий цятками», [**капку**] «трохи» ВеЛ, [**накапник**] «сталагміт» Ж, [**накаповатий**] «краплеподібний» Ж, **кап** «бурулька»;— р. **капать**, бр. **капаць**, др. **капати** «капати, текти, лити; старіти, руйнуватися», п. **караць** «капати; перебувати в достатку; давати щось потроху; [убожіти; помирати, здихати]», ч. **капати** «капати; гинути, падати від виснаження (про худобу)», слц. **капат'** «зникати; гинути,дохнути (про худобу)», вл. **караць** «капати», нл. **караць** «тс.», полаб. **корє** (<*каре) «капає», болг. **капя** «капаю; падаю (про листя, плоди), випадаю (про волосся); протікаю», м. **капе** «капає; падає (про листя, плоди), випадає (про волосся); протікає», схв. **капати** «капати; текти (про посуд); крапати (про дощ)», слн. **капати** «капати; литися», стсл. **капати** «капати, стікати»;— псл. **капати**;— споріднене з лит. **карно́ті** «капати» (про дощ); очевидно, слово звуконаслідувального походження (хоча вигук сучасних мов укр. р. **кап**, ч. **кар** (*kář*), п. вл. **кар**, схв. **кап** може бути вторинним); пов'язується також з **копати** «копати» (ЭССЯ 9, 144—145); менш переконливе пов'язання (Младенов 231; РФВ 71, 460—462) з дінд. *карпа-* «слиз», виведення (Ильинский РФВ 73, 288—291) з псл. *каррја, розглядання **капати** (Отре́bski LP 8, 307) як ітератива від *кro-*

pití або як форми, вторинної (Machek ESJC 239—240) щодо квараті (пор. слн. квараті «капати»), етимологічно навряд чи пов'язаних (Фасмер II 217). — Фасмер II 184; Sławski II 50; Brückner 217; БЕР II 227—228; Skok II 40; Bezlej ESSJ II 17—18; Bern. I 487.

капéла, заст. *капéлія* Г, Ж, [*капелля*] «гурт» Я, заст. *капеліста* «музикант», *капелянець* «тс.»; — р. *капéлла*, бр. *капéла*, п. ч. слц. *kapela*, вл. нл. *kapela*, болг. *капéла*, м. схв. *капéла* «капела; каплиця», слн. *карéла* «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. *carrella* «каплиця; капела, хор, що виступає в каплиці» походить від нар.-лат. *carrella* «плащик», зменшеної форми від пізньолат. *carra* «плащ (з відлогою)»; спочатку означало, зокрема, «плащ св. Мартина Турського у Франції» (помер у 400 р.), звідки пізніше «місце зберігання й культу цього плаща», шанованого як реліквія; нарешті, стало узагальненим позначенням кожного малого храму, звідки слат. *carrella* «каплиця», відбите в італійському слові. — CIC 308; Фасмер II 184; Sławski II 52—53, 57; Brückner 217—218; Machek ESJC 240; БЕР II 216; Skok II 41; Battisti—Alessio 741—742; Mestica 267—268; Walde—Hofm. I 162. — Див. ще *капа*¹. — Пор. *капліця*¹.

капелю́х «брить; зимова шапка з вухами», [*капелю́хи*] «навушники в хутряній шапці», *капелю́ха* «зимова хутряна шапка з навушниками», [*кепелю́х*] «капелюх» Ж, *капелю́ш* «тс.», [*капелю́ші*] «листя рослини латаття жовте (*Nuphar luteum* Smith.) і латаття біле (*Nymphaea alba* L.)», *капелюша́нка* «шматок старого капелюха», *капелю́шик* «жіночий капелюх», *капелю́шок* «тс.», [*капелю́шина*] «капелюх ВеБ; плетиво з соломи (для капелюха) Ж», *капелю́шник* «майстер, що виготовляє капелюхи; продавець капелюхів; [носій капелюха] Ме; (бот.) лопух, *Arctium* ЛЖит»; — р. [*капé-лі́х(а)*] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами», бр. *капялю́ш*, ч. заст. *kapeluš*, слц. [*kapel'uch*, *kapel'ušá*]; — запозичення з польської мови; п. [*kareluch*] утворене за зразком поширених у польській народно-розмовній мові

похідних на *-uch* (напр. *paluch* (<*palec*) «палець») з *kapelusz*, яке походить від слат. *carpellus* «вид головного убору», пов'язаного як зменшена форма з пізньолат. (нар.-лат.) *carra* «тс.; плащ з відлогою»; інші пояснення — з іт. *carrelluccio* «шапка» (Bern. I 484; Фасмер II 184), з іт. *carrello* «тс.» доданням латинізуючого суфікса *-usz* (Morawski SO 12, 20) — менш переконливі. — Sławski II 53—54; Brückner 217; Walde—Hofm. I 162; Ernout—Meillet I 97. — Див. ще *капа*¹.

[*ка́пель*] (чол. р.) «один із двох навушників хутряної шапки, капелюхи» (частіше мн. *ка́пли*); — п. [*kapla*] «чепець або шапка в одружених жінок», [*kapelka*] «головний убір», болг. заст. *капéла*, [*капéло*] «капелюх», м. заст. *капéла* «тс.»; — очевидно, результат семантичного зближення первісного *ка́пель* у давнішому значенні «капелюх, шапка», що зводиться до іт. *carrello* (<слат. *carpellus*) «капелюх», і пізнішого [*кляп*] «один із двох навушників хутряної шапки». — Sławski II 53—54. — Див. ще *капелю́х*, *кляп*. — Пор. *каплову́хий*.

капельме́йстер, заст. *капельма́йстер* Г; — р. *капельме́йстер*, бр. *капельма́йстар*, п. *kapelmistrz*, заст. *kapelmajster*, *kapelmejster*, ч. заст. *kapelmistr*, болг. *капелма́йстор*, схв. *ка́пелма́йстор*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kapellmeister* «капельмейстер», складне слово, відоме з кінця XVI ст., утворилося з іменників *Kapelle* «капела» і *Meister* «майстер, керівник». — CIC 308; Scheludko 134; Фасмер II 184; Sławski II 53; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще *капéла*, *ма́йстер*.

[*капéстра*] «оброть, вуздечка», [*капáрства*, *капéйстра* Ко] «тс.»; — болг. [*капáстра*] «залізна оброть для буйволів»; — запозичення з румунської мови; рум. *căpăstru* (мн. *căpăstre*) «тс.» продовжує лат. *capistrum* «оброть; намордник», очевидно, похідне від дієслова *capio* «хапаю, охоплюю, беру», спорідненого з гот. *hafjan* «підіймати», гр. *καπτω* «хапаю, глитаю», дінд. *kapāṭi* «дві жмені», алб. *kap* «хапаю». — Scheludko 134; Кобилянський Гуц. гов. 84;

Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Crânjală 304, 432; Vrabie Româno-slavica 14, 152; DLRM 126; Pușcariu 23—24; Parahagi 268; Walde—Hofm. I 159, 160. — Пор. **каптур**².

капець¹ «взуття без халяв, шкарбан; хатня туфля; [вид суконних шитих шкарпеток Г]», [капиця] «капець», [капчур] «тс.» Ж, [капчурі] «вовняні панчохи, зимові штани у гуцулів» Ж, [капчурі] «тс.» Ж, [капцювати] «ходити в капцях» Ж; — р. [капці] «капці», слц. карес (мн. карсе) «валянок», ч. [карсе] «вид валянків»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [карець] «нижня частина чобота; старий подертий чобіт», карсіе (мн.) «примітивне взуття; старе зношене взуття; хатні туфлі; вид шкарпеток», [карсе] «вид валянків» походять, можливо, від уг. карса «онуча; (ст.) повстяне взуття», яке виводять із слов. корутьса (мн.), зменшеної форми від псл. коруто «копито» (пор. схв. kōpica «шкарпетка; підбор на взутті», а також др. *копытце* «вид взуття») або (менш імовірно) з тюрк. (чаг.) карсак (qarsaq) «ганчірки для обгортання (ніг)»; менш обгрунтовані інші пояснення: від рум. cărúță «носок чобота» (Malinowski Rozprawy 17, 9), з п. [parcie] «капці» (Bern. I 484; Crânjală 304), з ч. каре «носок чобота» (Brückner KZ 48, 173—174), з п. łarsie «лапті» під впливом п. карка «носок взуття» (Otrębski ŻW 284), з псл. *карсь, похідного від кореня *кар- «покривати» (Moszyński JP 39/1, 4—5). — Sławski II 51—52; Richhardt 61; MNTESz II 357—358; Bączni 150; Kniezsa 249. — Див. ще **копїтo**.

[капець²] «кінець, смерть» ЛЧерк, [копéць] «тс.» ЛЖит; — бр. капéц «тс.»; — запозичення з російської мови; р. [копéц] «тс.»; межа, кінець» виникло на основі [копéц] «межовий знак; яма; невеликий насип», пов'язаного з дієсловом *копáть*, спорідненим з укр. *копáти*. — СРНГ 14, 289. — Див. ще **копáти**¹.

[капír] ? («А що, ви капирі чи запорожці?»); — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kâfir «невіра (про людину), невірний; не мусульманин, гяур; шахрай, шельма, бестія», похо-

дить від ар. kâfir(-un) «невдячний; невіра, нечестивий; невірний; безбожник, гяур», пов'язаного з ар. kafaga «покривати, приховувати; бути невірою; бути гяуром», спорідненим з гебр. kârag «заперечувати; не вірити (в бога)», kargān «той, що заперечує взяті на себе зобов'язання (борги тощо); невіра (про людину)»; очевидно, це слово запорожці як захисники християнської (православної) віри застосовували до іновіриців або — ширше — до порушників козацьких звичаїв.

[капиріти] «терпіти від негоди, холоду, пережидати щось чи чекаючи чогось» Га; — неясне; можливо, наслідок семантичного розвитку форми *капирити* «вести нужденне життя», пов'язаної з [капар] «збідніла людина» (пор.).

капиця¹ «ремін, що з'єднує бич ціпа з ціпилном; [гребінь стріхи на хаті; зношена покривка хомути Я]»; — п. каріса «чернеча ряса; чернечий каптур; (ст.) верхній одяг (зокрема, мусульманських пілігримів); (ст.) головний убір польських гірників, гірничий одяг з відлогою; капиця ціпа, гребінь даху»; ч. ст. карісе (зменш.) «каптур», слц. [каріса] «халявка чобота; частина ціпа», вл. kharisa «покривка; головний убір», нл. каріса «гарний чоловічий сюртук», болг. [капица] «шапочка», м. *капица* «шапочка; стручок, шкаралуща; купа снопів», схв. *капица* «шапочка», слн. kárica «тс.»; — пов'язане як зменшена форма з *kápa* «покривало, попона; відлога; капор, шапка» (через переносне значення «щось, що покриває»). — Sławski II 54—55; Moszyński 39/1, 5. — Див. ще **капа**¹.

[капiця²] (ент.) «чорний тарган, Pteriphaneta orientalis» ВеБ; — очевидно, утворене на основі запозиченого п. каріса (перен.) «чернець; (ст.) чернеча ряса, чернечий каптур» за спільною ознакою чорного кольору. — Див. ще **капиця**¹.

капище «язичницький храм»; — р. *капище*, бр. *капища*, др. *капище* «вівтар, жертovníк; зображення, статуя; ідол», *капъ* «образ, зображення», болг. *капище* «язичницький храм»; — запози-

чення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **капиште** «язичницький храм» пов'язане з стсл. **капъ** «видиво, привид, образ», яке є, мабуть, старим запозиченням з давньочуваської (дунайсько-булгарської) мови; булг. *kär (пор. чув. *kap* «зовнішній вигляд, форма; фігура, корпус», уйг. *ker* «форма, картина», алт. *ker*, шор. *kärkä* «міра; зразок; копил», джурк. *ker* «форма»), очевидно, належить до пратюркського шару лексики тюркських мов; походження не з'ясовано; порівняння з р. *копáтъ*, гр. *κόπλω* (Meringer IF 18, 280), з гр. *σκῆλος* «костур, скіпетр», лат. *scārus* «костур, стрижень», днв. *skaft* «стрижень» (Bern. I 468) і виведення від іє. *кеџор- (Ильинский ИОРЯС 148—150) необгрунтовані. — Шанский ЭСРЯ II 8, 55—56; Фасмер II 185—186; Горяев 132; Егоров 153; Попов Ист. лекс. 42—44.

[**ка́пів**] «мисливський собака», [*капóвий*] (у виразі *капóві пси* «мисливські собаки»), [*капóвъ*] «гончак, мисливський собака; удар (у грі в м'яч)» Чопей; — слц. *коров* «гончак»; — запозичення з угорської мови; уг. *корó* «гончак; собака-шукач» етимологічно не з'ясоване, можливо, пов'язане з хант. *корулт-* «халати», фін. *корроа-* «тс.». — Чопей 143; MNTESz II 564—565; Bárczi 170; Балецкий St. sl. 9, 338.

капіляр; — р. *капилляр*, бр. *капіляр*, п. *kapilara*, ч. слц. слн. *kapilára*, вл. *kapilary* (мн.), болг. *капиляр*, м. *капилар*, схв. *капiлāр*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *capillāris* «капіляр», субстантивований прикметник із значенням «волосний, волосяний» (можливо, як результат скорочення словосполучення (*vēna*) *capillāris* «волосна (судина)», є похідним від іменника *capillus* «волос» неясного походження. — СІС 308; Шанский ЭСРЯ II 8, 53; Holub—Lyer 231; Walde—Hofm. I 158—159; Ernout—Meillet I 95.

капітал, *капіталізація*, *капіталізм*, *капіталіст*, *капіталістичний*, *капіталізувати*; — р. болг. м. *капитал*, бр. *капітал*, п. *kapital*, ч. слц. слн. *kapítal*, вл. нл. *kapital*, схв. *капiтāл*; — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. *Kapital*) запози-

чено з французької; фр. *capital* «капітал» є субстантивованим прикметником, що набув свого значення внаслідок скорочення виразу *fond capital* «основний фонд» і як прикметник є запозиченням з латинської мови; лат. *capitālis* «головний» є похідним від *caput*, -*itis* «голова», спорідненого з дісл. *hofud*, дангл. *hafud* «тс.» (<пгерм. *habuda), дінд. *karuschalam* «волосся на потилиці, чуб»; менш обгрунтоване виведення слова (Фасмер II 185) від іт. *capitale* «капітал». — СІС 308; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163—164; Ernout—Meillet I 98—99. — Пор. **капітальний**, **капітан**, **капітэль**, **Капітоліна**, **Капітón**, **капітулювати**, **капрал**.

капітальний «дуже важливий, головний, основний; міцний; великий; ґрунтовний, солідний»; — р. *капитальный*, бр. *капітальны*, п. вл. *kapitalny*, ч. *kapitální*, слц. *kapítalny*, болг. м. *капитален*, схв. *капiтāлан*, слн. *kapitálen*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *kapital* «капітальний, ґрунтовний», фр. *capital* «головний», англ. *capital* «головний, основний, найважливіший, капітальний» походять від лат. *capitālis* «стосовний до голови; відмінний, видатний», пов'язаного з *caput*, -*itis* «голова». — СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54; Holub—Lyer 231; Klein 234—235. — Див. ще **капітал**. — Пор. **капітан**, **капітэль**, **Капітоліна**, **Капітón**, **капітулювати**, **капрал**.

капітан, [*капитан*, *копiтан*, *копiтāн*, *копiтāниша*], *капітанка*, заст. *підкапітан* «штабс-капітан» Ж, *підкопiтан* «тс.»; — р. болг. *капитан*, бр. *капітан*, п. вл. нл. *kapitan*, ч. слц. слн. *kapítan*, м. *капетан* (військ.), *капiтēн* (спорт.), схв. *капeтāн*, [*капiтāн*]; — через російське і польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (можливо, для російської мови слід прийняти ще посередництво іт. *capitano*); слат. *capitaneus* «ватажок; граф; капітан», первісно прикметник із значенням «головний», пов'язане з лат. *caput*, -*itis* «голова». — СІС 309; Фасмер II 185; Демьянов РР 1975/3, 111—117; Sławski II 56; Brückner 217; Holub—

Lyer 232; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch 120.— Див. ще **капітaл.**— Пор. **капітaльний**, **капітeль**, **Капітoліна**, **Капітoн**, **капітулювaти**, **капрaл.**

капітeль «горішня частина колони, пілястра або стовпа»;— р. *капітeль*, бр. *капітeль*, п. вл. *kapitel*, ч. *kapitála*, *kapitel*, болг. *капітeл*, м. *капител*, схв. *капітел*, слн. *kapitel*;— запозичено з латинської мови, можливо, за посередництвом німецької (нім. *Kapitell*) або італійської (іт. *capitello* «тс.»); лат. *capitellum* «капітель; голівка» є зменшеною формою від *caput* (-*pitis*) «голова».— СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54—55; Фасмер II 185; Walde—Hofm. I 163.— Див. ще **капітaл.**— Пор. **капітaльний**, **капітaн**, **Капітoліна**, **Капітoн**, **капітулювaти**, **капрaл.**

Капітoліна, [*Капителіна* Я, *Копіташка* Я];— р. *Капитоліна*, бр. *Капиталіна*;— запозичення з латинської мови; лат. *Capitōlina* «Капітоліна» (букв. «капітолійська») є формою жіночого роду прикметника *Capitōlinus* «капітолійський», утвореного від *Capitōlium* «Капітолій» (назва одного з семи пагорбів Рима або його вершини, на якій знаходилися храми Юпітера, Юнони і Мінерви), що розглядається як похідне від лат. *caput*, -*pitis* «голова; (перен.) вершина».— Сл. вл. імен 242; Петровский 128—129; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 161; Егпout—Meillet I 97.— Див. ще **капітaл.**— Пор. **капітaльний**, **капітaн**, **капітeль**, **Капітoн**, **капітулювaти**, **капрaл.**

Капітoн, [*Копитон*], ст. *Капитон* «сир'яч князь» (1627);— р. *Капитон*, бр. *Капитон*, болг. *Капитон*, стсл. **Капитонъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Καπίτων* походить від лат. *Capitō* «Капітон» (букв. «головань»), похідного від *caput*, -*pitis* «голова».— Сл. вл. імен 213; Фасмер II 185; Петровский 129; Суперанская 78; Walde—Hofm. I 162.— Див. ще **капітaл.**— Пор. **капітaльний**, **капітaл**, **капітeль**, **Капітoліна**, **капітулювaти**, **капрaл.**

капітулювaти, *капітулянт*, *капітулянтство*, *капітуляція*;— р. *капиту-*

лювать, бр. *капітулявaць*, п. вл. *kapitulować*, ч. *kapitulovat*, слц. *kapitulovat'*, нл. *kapitulacija*, болг. *капитулірам*, м. *капитуліра*, схв. *капитулірати*, слн. *kapitulirati*;— очевидно, через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. *capitulāre* «домовлятися, укласти угоду» (звідки пізніше звужене значення «здаватися на підставі угоди») є похідним від *capitulum* «розділ; умова угоди, пункт угоди», первісно зменшеної форми від *caput*, -*pitis* «голова».— СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 55; Фасмер II 185; Коралиński 474—475; Walde—Hofm. I 163.— Див. ще **капітaл.**— Пор. **капітaльний**.

[*капка*¹] «вишивка у вигляді квітки з однаковими пелюстками, що розпукулася»;— очевидно, результат семантичної видозміни запозиченого п. [карка] «покривало на меблі» (у зв'язку з характерною для деяких видів цих покривал вишивкою), що є зменшеною формою від *кара* «покривало (на великі меблі); (ст.) верхній одяг»; пор. п. *карка* «вид чіпця в заміжніх жінок», р. [*капка*] «шапка», як і ч. [*карка*] «відлога, каптур», слц. *карка* «вид прикрашеного жіночого чіпця».— Див. ще *капа*¹.

[*капка*²] «поденниця, поденна наймичка» Ж;— неясне.

капкaн, *закапкaнити* «піймати в капкан»;— р. бр. *капкaн*, п. ч. *каркан*;— запозичення з тюркських мов; кипч. *qarqaq* «хапаючий; пастка», тат. башк. кирг. ккалп. ног. уйг. *капкан* (*qarqaq*), чув. *капкaн*, узб. *копкон*, каз. *какпан* (< *капкан), туркм. *гапан*, тур. *карап*, кумик. *капгун*, карач. *капхан*, тув. *капка*, хак. *хапхан* походять від тюркського дієслівного кореня *qar-* «хапати»; непереконливе припущення (Vincenz II) про можливість запозичення слова за посередництвом румунської мови (рум. *sarcăna*).— Фасмер II 186; Шипова 160—161; Bern. I 485; Дмитриев 536; Егоров 89; Räsänen Versuch 233.

[*капкaч*] «дерев'яна кришка до казана»;— запозичення з тюркських мов; тат. *капкaч* «кришка», дтюрк. *qaraq*, кирг. *капкак*, узб. *копкок*, башк. *капкас*, як. *хаппах* «тс.» є похідними від

тюркського дієслівного кореня *qar(a)* (<*karqa) «закривати, зачиняти». — Радлов II I, 405, 420; Егоров 305; Räsänen Versuch 234.

каплиця¹, ст. *каплица* (XVI ст.); — р. [каплица], бр. *каплица*, слц. *karlica*; — запозичення з польської мови; п. *karlica* (з XV ст.), [karla], ст. *karla* походить від ч. ст. *karla* «каплиця» (ч. *karle*), що за посередництвом давньоверхньонімецької мови (свн. *kárelle* : *karëlle*) зводиться до слат. *sarpella* «каплиця». — Фасмер II 186; Sławski II 57; Machek ESJČ 240; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще **капела**.

[каплиця²] (бот.) «груба квасоля» ВеБ; — неясне.

капловухий «з відвислими або великими відстовбурченими вухами», [каплавухий, каплоухий] «тс.», [каплоуха] (у виразі *к. шапка* «хутряна зимова шапка з вухами»), [капла(в)ух] «капловуха істота», [капловуха] «свиня», [каплоух] «шапка з довгими вухами»; — р. [каплоухий] «коротковухий (у кого вуха обрізані або малі від природи)», [капл(о)ух] «роззява, бевзь»; — складні слова, утворені з основ іменників [капель] «один з двох навушників шапки» і *вух* за аналогією до складного прикметника *капловухий*. — Див. ще **вух**, **капель**, **капловухий**.

каплун¹ «кастрований півень; [хитрий віл; порода півня з шишкою на голові; кнур з одним ядром ЛЖит]», *каплунити* «каструвати» (півня), [закаплунити] «убити, зарізати» Я, [закаплунитися] «почервоніти, як каплун» Ж; — р. *каплун* (з XVIII ст.), бр. *каплун*, п. *karłun*, [karłun], ст. (і діал.) *karłun* (XV—XVIII ст.), ч. *karoun*, ст. *karún*, слц. *karún*, вл. *кароп* «півень», нл. *karłun* «каплун; півень», схв. *кӧпӱн*, ст. *карун* (XVI ст.), слн. *корун*; — через польське і, далі, старочеське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *каррӱп* (нвн. *Карауп*) «каплун» походить від нар.-лат. *саррӱне(т)* (зн. в. одн. від *саррӱ* «тс.»), що продовжує лат. *sārō* (род. в. *sārōnis*), старіше *sārus* «каплун», споріднене з псл. *skorъ, *skoriti, укр. [скоп(ець)] «кастрований баран», *скѡ-*

пӱти «каструвати»; появу і у польському *karłun* пояснюють зближенням з п. *karłan* «священик (католицький), що не має права брати шлюб»; пор. ч. [karlan] «каплун», нл. ст. *karłan* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 8, 56; Фасмер II 186; Sławski II 58; Brückner 218; Machek ESJČ 240; Holub—Lyer 232; Bern. I 486; Kluge—Mitzka 348—349; Walde—Hofm. I 161—162. — Див. ще **скӱпӱти**.

[каплун²] «їжа, приготована з хліба, води й солі» ЛЖит; — р. [каплун] (кул.) «холодник, тетеря»; — запозичення з польської мови; п. [karłun] «суп з води, хліба, часнику, солі, масла і яець», [karłon] «суп з води і хліба або булки, розварених з доданням солі, кмину, рідко масла або смальцю; тетеря (страва)» не цілком ясні; пов'язані, очевидно, з *karłun* «каплун», ст. і діал. *karłun* «тс.»; назва могла виникнути як іронічне позначення бідної, непоживної страви (на відміну від високоякісної їжі з каплунів). — Див. ще **каплун**¹.

[каплужник] «п'яниця» Я, [каплій] «тс.» Я; — запозичення з російської мови; р. [каплужник] «п'яничка; п'яниця, що любить пити по шинках, особливо чужим коштом», [каплюга, каплюжка] «тс.» є похідними від дієслова [каплужить] «зливати в шинку каплі, залишки з посуду, упиваючися цим; пити, пиячити, жадібно шукати нагоди впитися», пов'язаного з *капля*, *капати*; форма [каплій] є, очевидно, калькою російських форм, похідних від [каплужить]. — Див. ще **капати**.

[капнік] «велике дерев'яне кільце, яким з'єднуються між собою плуг і колісня»; — неясне.

капор, [капорець] «вид жіночої шапки» Ж; — р. *капор*, заст. *капар*, *капер*, бр. *капар*; — через російську мову запозичено з голландської; гол. *карег* «шапка, капор» є, очевидно, похідним від *кар* «шапка, ковпак, капор; відлога; покривало», що виникло під впливом іменника *каргоен* «шапка; чеpecь, капор; (чернецький) каптур», яке походить від фр. [сарегон] «шапка; відлога» (пор. фр. *charegon* «тс.»); гол. *кар* (снідерл. *карре*) запозичене з роман-

ських мов і продовжує нар.-лат. сарра «відлога; плащ з відлогою»; менш обгрунтоване прийняття безпосереднього запозичення слова в російську мову з романських мов (Фасмер II 184; Верп. I 485). — Шанский ЭСРЯ II 8, 56—57; Vries NEW 302, 303, 304. — Див. ще *капа*¹.

[*капорщ*] «капустяк (борщ з кислій капусти) (?)» Ж; — неясне; можливо, жаргівливе утворення з початкової частини слова [*капустяк*] «густий борщ із шаткованої капусти» і кінцевої частини слова *борщ*; пор. інше слово подібного типу (з народного анекдоту) *м'яса́ло* «м'ясо і сало»; принцип подібного схрещування слів відомий і іншим мовам (напр., п. *głaskać* «пестити, гладити» з *gładzić* + *łaskać*, англ. *smog* «смог» з *smoke* «дим» + *fog* «густий туман»).

[*капо́страк*] «подушечка для голови, ясик» Ко; — п. [*karuzdrak, kapustrak*] «(у війську) подушка, набита сіном, соломною; мішок із соломною, вживаний як подушка»; — не зовсім ясне; можливо, в основі лежить нвн. *Kopfpolster* «подушечка для голови, ясик», що проникло в українські говірки за польським посередництвом; п. [*karuzdrak, kapustrak*] могли набрати своєї форми в результаті фонетичних перетворень, а також детимологізації і зближення з словами *karuza* «велика хутряна шапка; відлога», [*kapudrak*] «сюртук; куртка, каптан», слова німецького походження (нвн. *Kaput(t)rock*), у свою чергу оформленого за зразком численних польських іменників з суфіксом *-ak*; менш обгрунтоване виведення слова (Кобилянський Гуц. гов. 81) безпосередньо від нвн. *Kopfpolster*.

ка́пость, *ка́посник*, *ка́посний*, *ка́посничати*, *ка́посити*, [*капо́стити*] «робитися гідким»; — р. [*ка́пость*]; — результат метатези в слові **па́кость*, яка мала відбутися в умовах збереження *-o-* в теперішньому новому закритому складі (пор. *па́кість*); судячи з вузькості явища (навіть чи навіть спільно-східнослов'янське), воно відбулося не раніше XIII ст., після остаточного розпаду східнослов'янської єдності; первісною територією його постання були, очевидно, північноукраїнські говірки,

особливо східна і центральна їх частини; про це свідчить як характерне для цих говірок збереження *o* нового закритого складу в ненаголошеній позиції, так і поширення слова в основному лише на території Наддніпрянщини. — Булаховський Вибр. праці II 272. — Див. ще *па́кість*.

капо́т «одяг; покривка мотора», [*капо́та*] «верхній одяг (чоловічий і жіночий)», [*капо́товий*] «дрібний міщанин» (букв. «той, що носить капот») Ж; — р. *капо́т*, бр. *капо́т*, *капо́та*, п. *kapota* «верхній одяг (балахон, каптан, лапсердак); (ст.) вид жіночого капелюшка», *karot* «капот (мотора)», ч. *kapota* «тс.», [*karot*] «плащ із відлогою; відлога», слц. *kapota* «капот (мотора)», болг. заст. *капо́т* «сюртук; презерватив», *капу́т* «плащ», м. *капут* «піджак, сюртук; пальто», схв. *капу́т* «піджак, сюртук; плащ», *капо́т* «тс.»; — за посередництвом російської й польської мов запозичено з французької; фр. *sarote* «солдатська шинель; лікарняний халат; дамський капелюшок», *sarot* «плащ з відлогою; покривка мотора» вважаються похідними від *sare* «плащ з відлогою», яке зводиться до іт. *sarra* «тс.», або безпосередніми запозиченнями з італійської мови (від іт. *sarrotto* «плащ, пальто», *sarrotta* «плащ; жіночий капелюшок»), які є похідними від іт. *sarra*. — СІС 309—310; Шанский ЭСРЯ II 8, 57; Фасмер II 187; Sławski II 58—59; Holub—Lyer 232; Dauzat 139; Bloch I 119, 120; Mestica 269. — Див. ще *капа*¹.

[*ка́пра*] «гній в очах» ДзУЗЛП, [*ка́при* ДзУЗЛП, *ка́при* ДзУЗЛП, *ко́пра*] «тс.», *ка́п्रा́вий* СУМ, ДзУЗЛП, [*ко́п्रा́вий*, *ка́п्रा́вість* Ж, *ка́п्रा́вість* Я], [*ка́п्रा́вити*] «гноїтися» (про очі), [*ка́пру́вати*] «тс.» Я; — р. [*ка́п्रा́вые (очи)*] (з укр.), п. *kaprawy* (з XVIII ст.), ч. [*ка́рга*] «крапля», слц. [*карга*] «слиз з очей», [*караву́*], *караву́*; — псл. [*карга*] «капання, крапля», пов'язане з дієсловом *karati* «капати»; п. *kaprawy* у зв'язку з його ізольованістю і пізньою появою можна розглядати як запозичення з української або словацької мови; менш переконливе виведення *капра-* у п. *kaprawy* (Otrębski LP 8,

307) з гіпотетичної редульованої форми *k(г)о-рг-; малоімовірно пов'язання (Горяев 132) з гр. *κῆλρος* «гній; бруд, болото». — Дзендзелівський УЗЛП 70; Sławski II 59—60. — Пор. **капро-вóкий**.

капрáл; — р. бр. болг. *капрáл*, п. *karǵal*, ч. слц. *karǵál*, вл. *koǵroǵal*, м. *каплар*, схв. *кǎплǎр*, *kǎrgǎl*, слн. *karǵól*; — за посередництвом російської і польської мов запозичено з німецької; нвн. [Karǵál] через проміжне *Karogál* походить, очевидно, від фр. *sarogal*, яке зводиться до іт. *sarogale* «капрал», похідного від *saro* (мн. *sároga*) «голова» або пов'язаного з слат. *sarogalis* «командир», похідним від нар.-лат. *sarus* (род. в. одн. *sarogis*), що розвинулося з лат. *sarut*, *-pitis* «голова». — СІС 310; Фасмер II 187; Sławski II 59; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163. — Див. ще **капітáл**. — Пор. **капітáльний**, **капітáн**, **капітeль**, **Капітoліна**, **Капітoн**, **капітулoвати**.

капрі́з, *капрізу́ля*, *капрізу́н*, *капрізу́ха*, *капрі́зний*, *капрізува́ти*; — р. болг. *капрі́з*, бр. *капрі́з*, п. *karǵus*, ч. розм. *karǵic*, *karǵice*, слц. розм. *karǵic*, *karǵica*, м. *каприц*, схв. *кǎприц*, *капрі́ца*, *кǎприс*, *капрі́са*, слн. *karǵica*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *sarǵice* походить від іт. *sarǵiccio* «капрізі; (муз.) капріччіо». — Фасмер II 187; Sławski II 60; Holub—Lyer 232; Dauzat 139. — Див. ще **капрі́ччіо**.

капрі́ччіо (муз.), *капрі́ччіо* «тс.»; — р. *капрі́ччіо*, *капрі́ччіо*, бр. *капрі́ччыо*, п. ч. слц. *sarǵiccio*, болг. м. *капрі́ччио*; — запозичення з італійської мови; іт. *sarǵiccio* «капріччіо; твір у вільній формі; капрізі, примха» (раніше — «гидування, огида; жах»), очевидно, виникло з іт. ст. *sarogiccio* «гидування, огида; жах» (пор. також [сарогіччіо] «капрізі»), похідного від іт. *saro* (мн. ст. *sároga*) «голова», що продовжує нар.-лат. *sarus* (мн. *saroga*) < лат. *sarut*, *-pitis* «тс.»; отже, первісне значення — «те, що прийшло в голову»; менш певне виведення від іт. *sarǵa* «коза» (Шанський ЭСРЯ II 8, 58; Sławski II 60; БЕР II 223), вплив якого міг бути лише додатковим фак-

тором при формуванні семантики слова, або від іт. *saro riccio* «скуйовджена голова» (Bloch I 120). — СІС 310; Battisti—Alessio I 739, 740, 745; Bloch I 120. — Див. ще **капітáл**.

[**капро-вóкий**] «каправий», [*капро-вóкий*] «косоокий» Ме; — складне слово, утворене з іменників [*кǎпра*] «гній в очах» і *о́ко* (діал. *вóко*); первісна семантика прикметника — «той, у кого капають (=гнояться) очі». — Див. ще **ка́пра**, **о́ко**¹.

капрóн; — р. бр. болг. *капрóн*, п. ч. *karǵon*, слц. *karǵón*; — слово, утворене в російській мові за зразком назв інших синтетичних тканин з новим суфіксом *-(л)он*, словотворчим зразком для яких стало слово *нейлóн* (<англ. nylon); основою для виникнення слова, мабуть, стало р. *капроновая кислота* (назва речовини, необхідної для виготовлення капрону), утворене від лат. *sarǵa* «коза», оскільки ця кислота незначною мірою входить до складу козячого молока; лат. *sarǵa* «коза» (*sarǵe* «пап, цапний запах») споріднене з дісл. *haǵr* «цап», гр. *κῆλρος* «кабан». — СІС 310; БСЭ 20, 81; Голанова ВКР VIII 224—225; Sł. wyg. obcych 339; Walde—Hofm. I 157—158; Ernout—Meillet 94—95.

[**ка́пса**] «гаманець», [*ка́бза*] «тс.» Г, Ж; — р. [*кабза́*, *ко́бза*] «тс.», п. *kabza* «калітка, кашук», ст. *kapsa* «скриня; торба, сумка мандрівника; футляр», *карза* «тс.», ч. *kapsa* «кишеня; (ст.) потайник, схованка, місце зберігання реліквій; жіночий статевий орган», слц. *kapsa* «торба; [кишеня]», [*kabza*] «волоцюга; повія», вл. *kapsa* «кишеня; гаманець, кашук», нл. *kapsa* «кишеня; футляр», болг. заст. *ка́бза* «пістон», схв. *кǎпса* «труна»; — можливо, за польським посередництвом запозичено з латинської мови; лат. *sarǵa* «схованка, скриня (особливо на книжки)» споріднене з гр. *κῆλη* «ясла», алб. *karasë* «посудина на олію», сірл. *sar(p)* «віз». — Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; Machek ESJČ 241; Holub—Lyer 239; Walde—Hofm. I 162—163.

ка́псуль, *ка́псула*, [*ка́псель*] «пістон (рушничний); мідна оправа для отворів у шкірі або матерії, через які прово-

диться шнурок», [капслевій] «пістонний» (про рушницю);— р. *ка́псоль*, *ка́псуля*, *ка́псуль*, *ка́псула*, бр. *ка́псуль*, *ка́псуля*, п. *kapsla*, *kapsel* «капсуль; металевий ковпачок (на пляшках)», *kapsułka* «капсула», ч. *kapsle* «капсуль; (заст.) футляр; капсула», слц. *kapsl'a* «капсуль», вл. *kapsla* «капсуль; капсула; (бот.) коробочка», болг. *ка́псул* «капсуль», *ка́псула* «тс.; капсула», м. *капсла* «капсуль», *каписла*, схв. *ка́псла*, *ка́писла* «тс.»;— за посередництвом російської, польської і німецької мов (нвн. *Kápsel*) запозичено з латинської; лат. *capsula* «скринька, коробочка, банка» є зменшеною формою від *capsa* «вмістище, футляр, скриня».— СІС 310; Шанский ЭСРЯ II 8, 58; Фасмер II 187; Sławski II 60—61; Holub—Lyer 232; Walde—Hofm. I 162—163.— Див. ще *ка́пса*.

капта́н, [кафта́н] «каптан; куртка» Ж, [кавта́н] «вид напівкаптана з відкидним коміром, жіночий святковий одяг галицьких городянок», [капта́нка] «верхній одяг, подібний до кофти; піджак із вибійки», *капта́нник* «той, хто шие каптани»;— р. *кафта́н*, ст. *кавтан*, *ковтан*, бр. болг. *кафта́н*, п. ч. слц. *kaftan*, м. *кафта́н*, схв. *ка́фта́н*, слн. *kaftán*;— запозичення з турецької мови; тур. *kaftan* «вид верхнього довгого одягу» загальноприйнятої етимології не має; за одним припущенням (Радлов II 461; Lokotsch 61; Фасмер II 212; Супрун Тюркизмы 69—72; Sławski II 20), турецьке слово походить від перс. *ḫāftān*, за іншим (Корш ИОРЯС 1903, 30; Bern. I 468), є власне тюркським, утвореним з *кап* «мішок; футляр» і *тон* «одяг».— Шанский ЭСРЯ II 8, 102; Шипова 173—174; Дмитриев 560.

[капта́ти] «скнарити», [копта́ти] «тс.», [капта́й] «скнара»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *копта́ть* «чорніти від диму; сидіти над чимось, ретельно працювати, скніти (над чимось)», [копота́ха] «скнара» допускають можливість семантичного зближення дієслова, первісно похідного від *копоть* «кіптява, кіпоть», із *копа́ть(ся)* «возитися (з чимсь)» і *копа́ть* «нагромаджувати»; акання у *капта́ти* (зам. *копта́ти*) є наслідком його усного запозичення

з південноросійських говірок; похідне *капта́й*, утворене українським суфіксом *-ій* (пор. *води́й*, *вози́й*, *носи́й*), нехарактерним для російської мови, очевидно виникло вже на українському ґрунті.— Див. ще *кіпоть*.

ка́птур¹ «чернецький клобук; відлога в верхньому одязі; старовинний жіночий головний убір, різновид очіпка», [капта́рка] «чоловічий головний убір (вовняний ковпак у вигляді зрізаного конуса)», *капта́рник* «чернець», [закапта́рити] «закрити каптуром» Ж, ст. *каптуроносци* (XVI ст.);— р. [капта́ра] (жін. р.) «відлога; башлик», [капта́рок] «каптанець», ст. *каптуръ*, *капътуръ*, *каптура* «тепла шапка», бр. *капта́р* «капор, чепець; [шапка з навушниками; вид дитячого головного убору; найвища передня частина печі; абажур; покривка на казанок для самогону]», п. *kaptur* «відлога; чернецький каптур; (ст. і діал.) ковпак, що одягають на голову чи на очі деяким тваринам, птахам; покриття для різних знарядь; дашок над комином; капиця (ремінь, що з'єднує обидві частини ціпа)», ч. ст. *kaptúr*, *kaptour* «каптур, відлога», [kaptur] «чепець»;— очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *kaptur*, *каптур-ґай* «великий, глибокий мішок» (Mikl. TEL Nachtr. II 142); менш переконливе пов'язання через п. *kaptur* з лат. *captūra* «хання» (Sławski II 61), з ч. ст. *kaptúr* (Karłowicz SWO 252), що самé, мабуть, походить від п. *kaptur*, а також виведення слова з нар.-лат. *sarra* через якесь із пов'язаних з ним романських слів типу слат. *sarrago*, іт. *sarregone* «плащ», фр. *chaperon* «каптур» (Bern. I 485—486; Преобр. I 294; Соболевский РФВ 70, 85).— Фасмер II 187—188; Шипова 162; Machek ESJC 241.

[ка́птур²] «вид покарання жінок: тримаючи в лівій руці над головою караної весь її одяг, правою сікли різками»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *kaptur* «конфедерація, створювана після смерті короля на час безкоролів'я; карний суд під час безкоролів'я; ухвала каптурової конфедерації; кара, визначена каптуровим судом, каптурова кара» (у зв'язку з анархією, яка вини-

кала в Польщі під час безкоролів'я, вироки цих судів часто відзначалися суворістю) походить від лат. *captūga* «хапання, ловіння; (слат.) в'язниця», утвореного від саріо «хапаю, ловлю, беру»; видозмінене, можливо, під впливом *kartur* «відлога, чернецький каптур, клобук» у зв'язку із звичаєм на знак жалоби після смерті короля одягати суддям створених у цей час судів чернецькі каптури; менш переконливе виведення п. *kartur* «конфедерація, карний суд під час безкоролів'я» (Brückner 218) лише від п. *kartur* «каптур, відлога»; на семантиці українського слова, можливо, відбився вплив з боку *káptúr* «каптур, відлога» (одяг над головою караної нагадував каптур). — Sławski II 62. — Див. ще **капéстра**.

[капу́за] «зимова тепла шапка з вухами Г; головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей Па»; — п. *karuza* «головний убір, велика шапка; відлога», ч. *karuse* «відлога», слц. *karisĕna*, вл. *karusa* «відлога, капор», полаб. *kariz* «вид каптура для захисту від бджіл», схв. *karúsa* «відлога», слн. *karúsa* «тс.»; — через польське і німецьке (нвн. *Karúze* «відлога») посередництво запозичено з італійської мови; іт. *sarrussio* «відлога; башлик» продовжує слат. *sarutium* «чернецький каптур, відлога», що є похідним від *sarra* «вид головного убору; плащ з відлогою». — Шелудько 32; Sławski II 63; Machek ESJC 241; Holub—Lyer 232. — Див. ще **ка́па**¹.

[капу́зитися] «сердитися» Па; — очевидно, пов'язане з **[капу́за]** «головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей»; у такому разі первісно означало «насуплюватися, нахнюплюватися; ховати очі (під капузою)». — Див. ще **капу́за**.

[капу́ка] «кінець, смерть» Л; — очевидно, результат видозміни слова *kapút* «тс.», яка могла відбутися внаслідок експресивної деформації кінцевої частини слова за зразком численних слів негативного забарвлення з суфіксом *-ук(а)* (*-юк(а)*) типу *каменю́ка*, *змію́ка*. — Див. ще **капу́т**.

[капу́ра] «ворота» ДзАтл II, **[капу́рка]**

«хвіртка» Доп. УЖДУ 4; — слц. *[karuga]* «ворота»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *karuga* (букв.) «на ворота» або (раніше) «у ворота» є формою верхньонаблизного відмінка (сублатива) від *karu* «ворота» (запозичення в цьому значенні саме даної форми пояснюють лексикалізацією угорської команди *karuga* «на ворота (біжи, дивись)», усвідомленої українцями й словаками як «ворота»), запозиченого з тюркських мов (ще до оселення угорців в Угорщині); дтюрк. *qaruç* «двері, ворота», тур. *karı*, чув. *хапха* «тс.» пов'язані з тюркськими дієсловами типу тур. *кара* «зачиняти, замикати, закривати», ккалп. *жап*, чув. *хуп* «тс.».— Дзензелівський Доп. УЖДУ 4, 62—63; Қирай St. sl. 7, 5; Шулан St. sl. 10, 170; Bárczi 151; Егоров 286, 305.

[капу́рис] «кінець, смерть»; — п. *karuges* «кінець, загибель»; — запозичення з мови ідиш; ід. *karoges*, *[kapures]* «кінець, загибель, капут» походить від гебр. *karṗāḡōt* «покутні жертви» (одн. *karṗāḡā*); семантичний перехід «покутні жертви» > «загибель, кінець» пов'язаний із звичаєм різати як покутні жертви курей перед днем покути *ḡōm ha kiruḡim* (букв.) «день покут» або (пізніше) *ḡōm kiruḡ* «день прощення, (або) покутної жертви» (отже, «покутні жертви (кури)» > «кінець, загибель (курей)» > «кінець, смерть (взагалі)»); гебр. *karṗāḡōt* є похідним від кореневого дієслова *kāraḡ* «покривати» (пор. його іншу форму *kīraḡ* «прощати», власне «покривати провину»), спорідненого з ар. *kaḡaḡa* «покривати, приховувати; покутувати». — SW II 252; Kluge—Mitzka 350; Gesenius 393, 394. — Пор. **ка́пар**¹.

[капусня́к] «дрібний дощ, мжичка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *капу́снійак* «тс.», очевидно, виникло з *[кар]* «крапля, накрапання, капотіння» через проміжне *karusiak (з нарощенням двох зменшених суфіксів *-uś* і *-ak*) і далі через зближення з *капу́снійак* «капусняк (борщ із квашеної капусти)». — Див. ще **ка́пати**.

капу́ста (бот.) «*Brassica oleracea* L.; [густий борщ із квашеної шаткованої

капусти)], [káпуст] «бруква, Brassica napus D. C.» Ж, [капу́стиця] «капу́ста» Ж, капу́стї «город (грядки) з капустою» Ж, капу́стїна «головка (листок) капусти», [капу́стиско] «поле, на якому росте (росла) капу́ста» Ж, капу́стище «місце, де росла капу́ста», капу́стник (ент.) «гусїнь капустянки; город з капустою», капу́стниця (ент.) «капустянка, *Pieris brassicae* L.», капу́снїяк, [капу́стїйник] «горщик для варїння капустяку», [капу́стїянік] «камїнь, яким прикладають кружки в дїжці з квашеною капустою» ДзАтл II, [капу́стїяники] «вареники (пироги) з капустою», [капу́стниця] «капустяк», [капу́стїяниця] «бочка з квашеною капустою» Ж, капу́стїянка (ент.) «вовчок, *Gryllotalpa vulgaris*; [дїжка на капу́сту; місце, де росте (росла) капу́ста Ж]», капу́стїяний, капу́снїяковїй, [капу́снїячїй], [капу́стїянитї] «псувати» Ж, перекапу́стїтити «зїпсувати», розкапу́стїтитися «зайняти багато місця, невимушено розсістися»; — р. бр. капу́ста «(бот.); капустяк», др. капу́ста «страва із квашеної капусти» (1193 р.), п. ч. слц. kapusta, болг. [капу́ста], схв. kàpusta «(бот.) дрїк, *Genista* L.», слн. [kapūsta] «капу́ста», kápus «тс.», р.-цсл. капу́ста «страва» (1073); — очевидно, результат видозміни запозиченого слат. compos(i)ta «квашена, консервована капу́ста» (букв. «склад(е)на, змішана (зелень, капу́ста)»), пов'язаного з лат. compositus «склад(е)ний, змішаний», компрѣно «складаю», або іт. composta «компот; сумїш»; виникнення голосного а в капу́ста намагалися пояснити зникненням носового приголосного (-m-) або існуванням носового голосного в романському слові (*karpusta), що було джерелом запозичення (Brückner 48; 208; Machek ESJČ 241); за іншим припущенням, слово набуло своєї теперїшньої форми під впливом контамінації з близькою за значенням групою романських слів — слат. carutium «качан капусти» (від carut «голова»), іт. carussio (<слат. carutium) «качанна капу́ста» і фр. (запозичене з іт.) (chou) cabus «тс.» (Bern. I 486; Brückner 218; Брандт РФВ 22, 135; Karłowicz SWO 252 і наст.); виведення безпосередньо

з іт. composta (Matzenauer 40; Mikl. EW 111), що не пояснює -а-, незадовільне, так само, як пов'язання (Gebauer II 20; Mikkola Berühr. 118) з двн. charuz, свн. karpūz (<слат. carutium), що не пояснює кінця слова. — Дзендзелівський St. sl 6/1—2, 130; Филин Образ. яз. 113; Фасмер II 188; Sławski II 62—63. — Див. ще капі́тал, компози́ція.

капу́т, скапу́титися (вульг.) «померти»; — р. бр. капу́т, п. karut (і karūt), ч. слц. (розм.) karut; — запозичення з німецької мови; нвн. karútt «розбитий, зламаний, зіпсований; той, що загинув» походить від фр. carot «пропав, програв» (картярський термін з виразів être (faire) carot «втрачати всі взятки при грі в карти»), етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з точніше не визначеним (Dauzat 139) провансальським словом, похідним від пров. car (<нар.-лат. carus; лат. carut, -pitis) «голова». — Фасмер II 188; Kluge — Mitzka 350—351; Bloch I 120.

[капу́трак] «сюртук, вид верхнього одягу» ВеУг; — п. [kapudrok, kapudrak, kaputrok] «сюртук, куртка, каптан», ч. [kaputrok] «пальто»; — запозичення з німецької мови; нвн. [Kaputrock] «довгий сюртук, пальто; солдатська шинель (в австрійській армії)» утворене з нвн. [Kaput] «тс.» і Rock «сюртук»; нвн. Kaput найвірогідніше походить від фр. carot «плащ з відлогою», на семантичний розвиток якого в німецькій мові, можливо, вплинуло формально близьке фр. carote «солдатська шинель»; менш обгрунтоване виведення слова (Ванков БЕ 1960/1, 28) від іт. carotto; нвн. Rock — слово прагерманського походження, споріднене з дірл. rucht (<*ruk-tu-) «куртка»; зміна форми слова на українському ґрунті (кінцеве -р-ак зам. -р-ок) сталася, мабуть, через деетимологізацію і зближення його з іменниками із суфіксом -ак. — Kluge — Mitzka 604. — Див. ще ге́йрок, капо́т.

[капу́ша] (ент.) «овечий кліщ, *Melophagus ovinus* L.» ВеНЗя, [капу́ши Г, Ж, кепі́ша ВеНЗн], «тс.»; — болг. [капу́ш] «кліщ», м. [капу́ш] (бот.) «рицина, *Ricinus communis* L.», схв. крпу́ша «овечий кліщ»; — запозичення з молдавської мо-

ви; молд. *kəpúshə* «овечий кліщ; (бот.) рицина» (друге значення є, можливо, калькою лат. *ricinus* «вид великого кліща, паразита свійських тварин; рицина», пор. р. *клещевіна* «рицина» як кальку латинського слова), очевидно, споріднене з алб. *kërúshë* «кліщ (паразит тварин)» і разом з ним належить до шару субстратної лексики, успадкованої з дако-фракійських говірок; виведення рум. *sărúşă* від рум. *sar* «голова» (*Crânjală* 305; *Philippide* II 703; *Drăganu României* 75) непереконливе. — *Scheludko* 134; *Габинский Вост.-сл.-молд. взаим.* II 130; *Vrabie Romanoslavica* 14, 152; *Crânjală* 438; *DLRM* 127; *СДЕЛМ* 225; *Rosetti ILR* II 102—103, 107, 111.

[капцán] «голяк, бідар Г; зубожілий, занепалий Ж», [капсán] «лайливе слово (стосовно єврея) Г; губань (лайливе слово) Я», *капцаніти* «убожіти, занепадати» (про людину); — р. бр. [капцан] «голодранець», п. карсап, заст. карсон, *karson*, [kabzon, kapsan, kabcan, karsón] «зубожілий; голий, бідак; безпорадна людина; нероба; бевзь»; — запозичення з мови ідиш; ід. *kárcəp* «жебрак, бідак» походить від гебр. *qabšāp* «жебрущий; жебрак; той, хто живе з милостині», пов'язаного з дієсловом *qabāš* «збирати», спорідненим з ар. *qabaða* «брати в руки, стискати (руку)», *qabbaða* «вручати гроші, платити», *qabða* (-tup) «жменя; володіння (чимось)». — *Фасмер* II 188; *Sławski* II 51; *Газов-Гинзберг* 56, 140—141.

[капцані] «капці»; — бр. [капцáны] «лахміття, обірваний одяг»; — результат видозміни форми *ка́пці* «взуття без хляв, шкарбани; хатні туфлі», зближеної з [капцán] «голяк, бідар» завдяки народній етимологізації слова як «взуття капцанів, бідних людей»; формальній зміні слова могло сприяти також зближення з близьким за значенням словом *шкарбані́*. — Див. ще *ка́пець*¹, *капцán*. — Пор. *шкарба́н*.

[капцюва́ти] «падати лапатими пластівцями» (про сніг); — очевидно, пов'язане з [ка́пці] «суконні шиті шкарпетки» (пор. семантично близьке лемківське [сніг іде онучами] «тс.»). — Див. ще *ка́пець*¹.

[ка́пша] «гаманець, капшук» Ж; — результат контамінації близьких за значенням і подібних формою слів *ка́пса* і *капшук* «тс.» (див.).

[капші́вий] «неохайний, брудний Г; у лахмітті, обірваний Ж», [ка́пши] (лайливий вираз); — р. [капші́вий] «худий, худорлявий, малий на зріст, виснажений»; — можливо, через російське поселення запозичене з якоїсь тюркської мови; пор. тат. [капша́бай] «тонкий, вузький, худорлявий», алт. шор. *капша́бай* «швидкий, прудкий».

капшук «калитка, гаманець; кисет; малюк», [капшуки] (бот.) «суниці, *Fragaria vesca* L; полуниці, *Fragaria collina* L.», *капшучок* «ковпачок», [капчук] «гаманець» (перев. на тююн) Ж, [капшу́ккі] (бот.) «дзвоники, *Sastrapala glomerata* L.», ст. *капшук* (в *капшущи*) (XVII ст.); — р. [капчук] «мішок, гаманець», [капшук] «мішечок, кисет; малюк», бр. *капшук* «кисет; сечовий міхур», [капшук] «кисет», п. *karciuch* «тс.; (жарт.) старий зношений капелюх», [karszuk] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *karşik* «гаманець, мішечок, кисет; мала посудина, футляр», чаг. уйг. *капчук*, каз. *капшык* «тс.» є зменшеними формами від рефлексів дтюрк. *qar* «посудина, міх, бурдюк, мішок». — *Дзензелівський RKJ ŁTN* 15, 157; *Фасмер* II 189; *Шипова* 162—163; *Sławski* II 52; *Lokotsch* 94; *Радлов* II 1, 400—403, 429, 430, 432.

ка́пщина (іст.) «податок з напоїв», ст. *капщина* (1556 р.); — п. *karszczyzna* «податок за право виготовлення горілки або пива»; — не цілком ясне; найімовірніше, походить від др. *капъ* «вмістище; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», що в даному разі могло позначати певну місткість (кількість) напоїв, за яку сплачувався податок; укр. *ка́пщина*, п. *karszczyzna* могли б у такому разі бути безпосередньо утворені від прикметників у словосполученнях *капська (я *дань*), *kapska (*dań*); не виключено також, що польське слово є калькою відповідного (старо)українського юридичного терміна; менш імовірний, насамперед, з погляду фонетичного і словотворчого, припущуваний

зв'язок (SW II 250) із слат. *saragium* «вид податку». — Див. ще **кап**.

кар (вигук для відтворення крику ворони), *ка́ркати*; — р. *ка́ркать*, бр. *ка́ркаць*; — східнослов'янське звуконаслідувальне утворення, аналогічне до [*kir*] (вигук для відтворення крику курей), п. *karkać* (<*kʷkati?) «кудку-дакти, квоктати», ч. [*křkati*] «каркати», слц. *křkat'* «тс.» і т. д.; реконструкція псл. *karcati на підставі цих форм (Sławski II 78) здається сумнівною. — Пор. **кир**², **коркотіти**, **кра́кати**¹, **крук**.

ка́ра, *кара́льник* КІМ, [*кара́ник*] «жебрак, що робить сам собі рану» ВеУг, [*карані́на*] «погана погода» Ж, *кара́тель*, *кара́льний*, *ка́рний* «кримінальний», *кара́ти*, *кара́тися* «мучитися», [*нака́ра*] Пі, *пока́ра*, *покара́ння*, [*скара́йний*] «каральний, невблаганний, суворий» Ж; — р. бр. *ка́ра*, п. *kaга*, ч. *káга* «докір; покарання», слц. *káга* «покарання», нл. *kaгаś* «бити батогом; карати», болг. *ка́рам се* «голосно, сердито кажу; лаю, кричу», м. *кара* «лає», *кара се* «свариться, лається», схв. *ка́р* «докір, догана; лайка; кара; біда, неприємність; турбота», слн. *kāg* «сварка», *káгati* «докоряти, ганити», с.-цсл. *ка́ра* «сварка»; — псл. *кага* з похідним від нього дієсловом *karati* (або навпаки) пов'язане з *koriti* (укр. *кори́ти*); — споріднене з лтс. *kaipāt* «дражнити, дратувати», лит. [*kīpinti*] «тс.», лат. *caipino* «знущаюся, глузую», гр. *καίρω* «шкода, збиток; грошове стягнення; кара», дірл. *caige* «догана»; недостатньо обгрунтоване пов'язання (Fick I 377; Trautmann 118; Преобр. I 355) з дперс. *kāra-* «військо, народ», лит. *kārias* «військо», гр. *καίρω* «полководець»; не цілком певне також зіставлення (Machek ESJČS 193) з лит. *keipoti* «карати; бруднити», яке через лтс. *keipāt* «бруднити» може бути, принаймні частково, пов'язане з лів. *kārnā* «тс.». — Фасмер II 190, 194; Sławski II 63—64; Brückner 218; БЕР II 236; Skok II 155—156; ЭССЯ 9, 151, 152—153; Верн. I 578. — Див. ще **кори́ти**.

[**кара́б**] «вид їжі» Ж; — неясне.

карабе́ля (заст.) «шабля (крива)»; — ч. *karabela* «крива оздоблена шабля, яку носили в давнину при урочистому

одязі»; — запозичення з польської мови; п. *karabela* «тс.» (з XV ст.) пов'язується з назвою міста *Кербела* (ар. *Qarbalā'*) в Іраку, відомого торговельного пункту, біля якого, нібито, вироблялися подібні шаблі; менш обгрунтоване виведення (Zajączkowski PJ 1954/2, 8) від прізвища *Qarabela*, яке належало зброяреві, що виготовляв такі шаблі. — Sławski II 64; Brückner 219.

карабін «коротка гвинтівка; гачок в ланцюжках, повідках», *карабінка* (розм.) «коротка гвинтівка», *карабін* (заст.) «тс.», *карабінёр*, *карабинёр* (заст.); — р. *карабін* «коротка гвинтівка; гачок (у годинникарів)», бр. *карабін* «коротка гвинтівка», п. *karabin* «гвинтівка, рушниця», *karabinek* «малокаліберна гвинтівка, карабін; годинникарський інструмент», ч. *karabina* «карабін; вид інструменту», *karabinka* «коротка гвинтівка; годинникарський інструмент», слц. *karabina*, *karabín* «карабін», *karabínka* «сталева обручка з пружиною (для з'єднання, підвішування і под.)», болг. *карабина* «карабін», м. *карабін*, *карабінка*, схв. *карабѣн*, *карабѣна*, слн. *karabínka* «тс.»; — запозичено, очевидно, за російським і польським (можливо, також німецьким — нвн. ст. *karabin*) посередництвом з французької мови; фр. *carabine* «карабін» є похідним від фр. ст. (з XVI ст.) *carabin* «солдат легкої кінноти; кінний розвідник», етимологічно неясного; первісно позначало зброю відповідного роду військ. — СІС 310; Шанский ЭСРЯ 8, 60—61; Фасмер—Трубачев II 190; Hüttl-Worth 19; Sławski II 64; Dauzat 140; Bloch I 121.

[**кара́бкатися**] «дертися, видиратися нагору» Ж, [*карабу́нитися*] «лізти, дертися нагору», [*одкара́бковатися*] «відкараскуватися» Пі; — р. *кара́бкаться* «лізти нагору, хапаючися руками й ногами», бр. *кара́бкаца* «тс.», п. [*karabkać się*] «лізти, видиратися нагору» (з укр.); — неясне; можливо, східнослов'янське афективне утворення, близьке до р. *цара́пать* (пор. р. [*кара́бить* (нашню)] «боронувати, скородити (ріллю)»); менш певне пов'язання р. *кара́бкаться*, укр. [*кара́бкатися*] (Шахматов ИОРЯС 7/2, 354) з р. *кори́бить*, укр. [*ускори́б-*

«велика п'ятниця», букв. «сумна, жалібна п'ятниця». — Sławski II 67—68; Brückner 219. — Див. ще **віз**, **кар-карезний**.

[кара́вка] «ганчірка; (знев.) нікчемна, слабовільна людина» Л, [ко́равка] «тс.» Л, [кара́вник] «ганчірник» Л; — бр. [кара́вачник] «ганчірник»; — пов'язане, очевидно, з бр. *кара́вы* «брудний, зашкарублий від бруду (пор. *каравая ануча* «брудна ганчірка»); корявий, шкарубкий», похідним від *кара́*, спорідненого з укр. *ко́ра* (див.).

карага́ч (бот.) «різновид в'яза, ільм, *Ulmus foliacea*; — р. *карага́ч*, [кара́ич], бр. *карага́ч* «тс.», болг. [карага́ч] «в'яз, берест»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з якоїсь тюркської мови; тур. *кагаағаҕ* «в'яз», уйг. *кагауаҕ* «тс.» означає буквально «чорне дерево» (можливо, від кольору кори) і утворилося з поєднання слів колишнього словосполучення прикметника *кага* «чорний» та іменника *ағаҕ* «дерево», слова пратюркського походження (пор. дтюрк. *їуаҕ*, уйг. *йагач*, чаг. *йыҕач*, узб. *ёгоч*, туркм. тат. *агач*, каз. ккалп. ног. алт. шор. *агаши*, тув. *ыяш*, башк. хак. *агас*, кирг. *жыгач*, чув. *йываҕ* «тс.»). — Фасмер II 191; Шипова 164; Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Севортян 71—73; Егоров 83; Räsänen Versuch 7. — Див. ще **ка́рий**. — Пор. **кара́ець**, **кара́нчика**.

[кара́ець] (бот.) «один з різновидів береста», [кара́йч, кара́чина Я] «тс.»; — пов'язане з тюркськими назвами різновиду береста, карагача, тур. *кагаағаҕ*, уйг. *кагауаҕ*; українська форма могла виникнути або внаслідок засвоєння турецького слова в діалектній стамбульській вимові [кагаааҕ], або шляхом засвоєння тюркського слова за посередництвом р. [кара́ич], де другий компонент *-ич* відбиває, очевидно, уйг. *йыҕач*, чаг. *йҕач* (пор. також дтюрк. *їуаҕ*) «дерево»; на українському ґрунті слово було видозмінене за зразком іменників чол. р. з суфіксом *-ець* (*-ець*). — Див. ще **карага́ч**. — Пор. **кара́нчика**.

[кара́ій] (орн.) «просянка, *Emberiza calandra* L. (*E. miliaria*)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з тур. крим.-тат. *кагаса* «чорнуватий, темний» з огляду на темне оперення птаха. — Воїнств. —

Кіст. 256; Птицы СССР 539, табл. 42 (3). — Пор. **ка́рий**.

кара́зія «просте товсте сукно», ст. *каразія* (*каразіями*) (XVI ст.); — р. [кара́зія] «рідка і груба вовняна тканина», ст. *каразіево* (*сукно*) (XVI—XVII ст.), бр. ст. *каразія*, *каразія* «сорт сукна», п. *кагазја* «грубе просте сукно; домо-ткане сукно», схв. ст. *кагазіја* «просте сукно»; — очевидно, за посередництвом польської і, далі, голландської мов (гол. *kaasaai* «грубе сукно») запозичено з англійської мови; англ. *kersey* «тс.» свою назву дістало від назви села *Kersey* (Керсі) у графстві Суффолк в Англії, де таке сукно виробляли. — Richhardt 63; Фасмер II 191; Булыка 139; Sławski II 69; Brückner 219; Klein 843; Skeat 277.

кара́ім «представник однієї з тюркомовних народностей», [кара́імка] «низька бараняча шапка з плоским верхом»; — р. *кара́ім*, бр. *кара́ім*, п. ч. слц. *Кагаімі*, болг. *кара́іми* (мн.); — запозичення з гебрійської мови; гебр. *qāgā'īm* (мн.) «читці (біблії)» (одн. *qāgā'*) пов'язане з дієсловом *qāgā'* (пізніша вимова *qāgā'*) «кликав, звав, називав; читав (у тому числі й уголос)», спорідненим з араб. *qāgā'* «кликав; читав», ар. *қаға'а* «читав (зокрема вголос, особливо про коран), декламував», що зводяться до псем. QR' (ҚR') «кричати, кликати»; назву було дано кара́імам як представникам особливого різновиду іудаїзму, які, на відміну від євреїв-талмудистів, що, крім писаного закону (біблії), визнають ще й усний закон (талмуд), не визнавали талмуда за свою священну книгу. — Фасмер II 191; Мусаев Грамматика караимского языка (М., 1964) 5; Gesenius 745—746; Газов-Гинзберг 45, 168.

[кара́іман] «судно, корабель» Я, [кара́імон] «тс.» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *кагатісап* «вид морського судна», яке в процесі запозичення могло змінити форму внаслідок зближення з тур. *кагапап* «великий залізний молот, уживаний на кораблях».

[кара́кавка] (зоол.) «жаба райка, крякавка, *Hyala arborea* L.» Ж, [кара́кушка] «тс.» Ж, [кара́куля] «ропуха, *Vitro*; —

результат контамінації форм [коропавка] «ропуха» і *кр'якавка* «райка» з дальшими видозмінами цього результату. — Див. ще **коропавий**, **кря**.

каракалпак; — р. бр. *каракалпак*, п. *karakaṣrakı*, ч. слц. *Karakalpak*, болг. *каракалпаци* (мн.); — запозичення з каракалпацької мови; етнонім ккалп. *қарақалпақ* є складним словом, утвореним з прикметника *қара* «чорний» та іменника *қалп ақ* «шапка, ковпк»; етнонім виник, очевидно, як позначення характерної особливості одягу каракалпаків або якогось племені, що ввійшло до їх складу (пор. зокрема, давньоруську назву якоїсь давньотюркської народності *чърнии клобуци* (букв.) «чорні шапки (ковпаки)», можливо, переклад тюркської назви, відповідної сучасному *каракалпак(и)*. — Фасмер II 191; Етнонимы, М., 1970, 139—140; Никонов 176; Менгес 62—63; БСЭ 20, 111. — Див. ще **карий**, **ковпак**¹.

[**карака́ти**¹] (мн.) «короткі чоботи; вид літнього взуття Я»; — п. [karakaty] «легке селянське взуття, схоже на черевики» (з укр.); — очевидно, слово тюркського походження, в основі якого може лежати словосполучення *кага ката*, — пор. загальнотюркське *кага* «чорний; поганий, нещасний; простий, належний простолюдів; черні» і тат. *ката* (*qata*) «валяні калози», *киез ката* «повстяні боти». — Див. ще **карий**.

[**карака́ти**²] (ірон.) «робити абияк» Дз; — очевидно, афективне утворення.

карака́тиця (зоол.) «головногий молюск *Seria*»; — бр. *карака́тица*; — запозичення з російської мови; р. *карака́тица* є, очевидно, результатом видозміни давнішого **корокатица*, пов'язаного з прикметником **корокатъ* «ногатий» (пор. схв. *кр'акат* «тс.»), утвореним від др. **корокъ* «нога»; отже, первісне значення слова — «ногата тварина». — Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Фасмер II 191; Преобр. I 358. — Див. ще **окорок**. — Пор. **крок**.

[**кара́ки**] «місце, де стовбур дерева розділяється надвое», [карач'їн] «людина з вигнутими назовні ногами» Па, *карака́тий* «сукуватий, корчуватий; кривий», *каракуватий* «тс.», *карачкуватий* «кри-

воногий, розкарячений», *кара́чки* «навпочіпки; рачки», *накара́чках*, *накара́чки*; — р. [кара́чка] «широкий крок», [кара́чка, кара́чка, кар'ячка] «тс.», бр. *накара́чки* «накарячки», схв. *к'ор'ак* «крок, хода», *кара́чати* «іти, крокувати», слн. *кога́к* «крок, хода», *кога́ціти* «іти, крокувати»; — псл. *когакъ* «крок, розставлені ноги», пов'язане чергуванням голосних з **когкъ* «нога, стегно», *кгокъ* «нога, крок»; зміна **ко-** в **ка-** відбулась на українському ґрунті в позиції перед наступним наголошеним складом з **а**, як у *бага́тий*, *кала́ч* та ін. — Фасмер II 322; Преобр. I 297—298; Шахматов Очерк 155; Skok II 177; Bern. I 571—572. — Див. ще **крок**. — Пор. **кара́чки**, **навкара́чки**, **окорок**.

кара́ковий; — запозичення з російської мови; р. *кара́ковий* (про масть коня) «темно-гнідий, майже вороний, з підпалинами, жовтиною на морді і в пахах», ст. *кара́кульий* (з 1518 р.) «тс.», [кара́кула] «караковий кінь» походять від тюрк. *кагакула*, складного слова, утвореного з *кага* «чорний» і *кула* «буланий» (пор. уйг. кирг. каз. ккалп. тур. алт. тув. *кула* (*кула*) «буланий, жовто-сірий; рудий, бурий», хак. *хула*, башк. тат. *кола*, чув. *х'їла* «тс.»); своєї сучасної форми в російській мові слово, мабуть, набуло під впливом *одина́ковий* або подібних до нього прикметників; менш вірогідне виведення з чаг. *караб* «чорний, темний» (Фасмер II 191); абсолютно неприйнятне зближення з гр. *καρόκινος* «темно-червоний» (Горяев 133). — Сетаров Тюркизмы 236; Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Преобр. I 296; Корш AfSiPh 9, 510; Mikl. TEI I 327, 336. — Див. ще **карий**.

[**карако́н**] (ент.) «чорний тарган, *Regiplaneta orientalis* ВеБ, [караку́н] «тс.» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. *karakon* «тарган, *Blatta orientalis* L.», *karakan*, [карака́н] «тс.» походить від р. бр. *тарака́н* або від укр. [тарака́н]. — Sławski II 65—66. — Див. ще **тарга́н**.

[караку́ля¹] (бот.) «картопля» Ж; — запозичення з польської мови; п. [karakule] (мн.) «сорт картоплі» в якийсь спосіб пов'язане з п. *kartofla* «картопля». — Див. ще **карто́пля**.

[каракуля²] «ручка коло рала» Я;— р. [каракуля] «криве дерево; залізні вила для гною»;— очевидно, пов'язане з [караки] «місце, де стовбур дерева розділяється надвое»; необгрунтоване зіставлення р. [каракуля] «криве дерево» (Фасмер II 192; Грот Фил. раз. 2, 433) з тюрк. кага «чорний; поганий» і кул «рука» при цілком можливому зближенні цих тюркських слів з р. каракуля (каракули) «карлючка (погане письмо)». — Див. ще караки, корокуля.

каракуль «цінне овець хутро; порода овець», каракульніцтво, каракульча «шкурки, що їх знімають з ягнят-викиднів або з плоду каракульських овець»;— р. бр. каракуль, п. kagakuly (мн.), ч. слц. kagakul, вл. kagakul(-wowska) «каракульська вівця», болг. каракъл, схв. каракъл, слн. kagakul;— через російське посередництво запозичено з узбецької мови; узб. [қорақўл] «порода овець з чорною кучерявою вовною» походить від назви містечка Қорақўл «Каракуль», розташованого біля м. Бухари в Узбекистані; помилковим є пов'язання (SW II 257) з тур. (очевидно, узбецьким) kagakulak (узб. қорақулоқ) «рись». — СІС 311; Фасмер II 192; Шипова 165; Дмитриев 539; Holub—Lyer 233; Корш AfSIPh 9, 510.

[каракут] (іхт.) «окунь, що водиться в Дністрі» Ж;— очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. каракудэ «карась; родові ім'я, дане малим рибацям» пов'язане як запозичення з болг. каракуда «тс.», яке, можливо, зводиться до гр. κορακιδης «подібний до ворона»; необгрунтованим (без наведення будь-якого слова-джерела) є твердження (Scheludko 134) про тюркське (турецьке) походження назви. — DLRM 116; СДЕЛМ 175; БЕР II 234—235.

[каракуц] «карлик» ВеБ;— очевидно, пов'язане з [каракуцька] «різновид гарбуза», яке частково зводиться до тур. karguz «кавун; (перен.) мала дитина»; пор. р. карапуз, слово того самого тюркського походження. — Див. ще гарбуз, каракуцька. — Пор. карапуз.

[каракуцька] (бот.) «різновид гарбуза, Cucurbita pepo L. Var. citriformis» Ж, [каракуцьки] «тс.»;— очевидно, ре-

зультат контамінації запозиченого тур. karguz «кавун» і [таракуца] «різновид гарбуза». — Див. ще гарбуз, таракуца.

[каралуш] «клин, яким збивають плоти»;— очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. kalauz «провідник» походить від тур. [kalağuz] «провідник, лоцман; ватажок»; при запозиченні слово зазнало великих фонетичних змін, які частково можуть пояснюватися зближенням з рум. сагайуш «візник»; семантичний розвиток слова йшов, очевидно, в напрямі «провідник» > «інструмент провідника (який керував збиванням плотів або сам їх збивав)» > «клин, яким збивають плоти». — Пор. карауша.

[каралюх] (ент.) «тарган, Blatta orientalis L.» Ж;— запозичення з польської мови; п. kagaluch «тарган» утворене від kagakon «тс.».— Sławski II 66.— Див. ще каракон.

[карамán] «назва чорного вола; чорний (масть і кличка собаки) Ме»;— болг. [карамán] «чорнявий, смаглий; чорної масті (про тварин)», [карамáнес(т)] «чорної масті (про тварин), з чорним волоссям (про людей)», м. караман «вівчарка (чорна)»;— запозичення з турецької мови; тур. karaman «темний; смаглий; назва чорного собаки» утворене від кага «чорний»; для південно-західних говірок української мови не виключене посередництво молдавської (молд. каримán «чорної масті (про тварин)») або — менш вірогідно — болгарської мови. — Scheludko 134.— Див. ще карий.

карамель, карамелька, [кармэльок] Ж;— р. бр. карамель, п. karmel «карамель; палений цукор», karmelek «карамелька, льодяник», ч. слц. karmel «палений цукор», болг. карамел «палений цукор для солодоців; карамель (цукерки з цього цукру)», м. карамела «карамель», схв. карамела «ірис (вид цукерок); [цукат, зацукровані фрукти]», слн. karméla «палений цукор; карамель, льодяник»;— очевидно, за посередництвом російської і частково польської мови запозичено з французької; фр. caramel походить від ісп. caramel(o) «карамель, льодяник», яке розглядається

як продовження видозміненого слат. саппа mellis (саппамелла) «цукрова тростина», з лат. саппа «тростина» і слат. mellis (mella) «цукровий (солодкий)» (Фасмер II 192; Dauzat 141; Meyer-Lübke 150), як відбиття лат. calamellus, букв. «тростинка» (за формою цукерок), зменш. від лат. calamus «тростина» (Преобр. I 296; Kluge—Mitzka 351), як наслідок контамінації саппа mellis «цукрова тростина» і calamellus «тростинка» на позначення цукерок (паленого цукру на паличці) (Holub—Lyer 233) або як засвоєне нлат. caramellis «карамель», утворене в результаті контамінації саппа mellis «цукрова тростина» і лат. calamus «тростина» (Gamillscheg 189).

[кара́мза] (бот.) «кабачок, тиква, Cucurbitis ovifera L. Ж (Pi); диня, Cucurbitis pero deliciosa Mak»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. karguz «кавун».

[карамшія] (ент. зб.) «попелиця, Arhidodea; взагалі дрібні комахи» Ж; — неясне; можливо, походить від тур. karpısa «мурашка».

[карандич] (іхт.) «морський півень (летюча риба), Trigla» Ж; — р. карандич «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kırlangıç (balığı) «летюча риба» є словосполученням, утвореним з іменників kırlangıç «ластівка» і balık «риба». — Фасмер II 192.

карантин, [калантір]; — р. м. карантин, бр. каранцін, п. kwarrantanna, заст. kwarrantana, ч. слц. karanténa, вл. kwarrantena, болг. карантіна, схв. карантін, слн. karanténa; — очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з французької; фр. quarantaine «карантин; сорокаденний піст; сорок років; штук із сорок; близько чотирьох десятків» як числівникова форма, що позначає приблизну кількість «близько сорока», є похідним від числівника quarante «сорок», що через нар.-лат. quaranta зводиться до лат. quadrāgintā «тс.», спорідненого з гр. τετράκοντα, τεσσαράκοντα, вірм. k'tarásun (<*tjar(a)-kontə); слово первісно означало «сорок (днів)», які звичайно тривала тимчасова ізоляція під час захворювань; менш переконливе виведення слова (Фасмер II 192) від іт. quarantena «карантин». —

Holub—Lyer 233; Dauzat 600; Walde—Hofm. II 394—395.

[кара́нчика] (бот.) «вид береста (в'яз), Ulmus campestris microcarpa» Ж; — пов'язане з тур. karaağaç «берест (в'яз)», що лежить в основі походження кількох українських назв різних видів родини в'язових; могло виникнути в результаті контамінації двох інших форм таких запозичених назв — [кара́ячина] «Ulmus suberosa Ehrh.» і [карачник] «тс.» — Див. ще карагач. — Пор. караєць.

[ка́рап] «худе поросля ВеУг; нікчемне (поросля); недоброякісний, дефектний, кепський Чопей»; — неясне.

кара́павка, **карапа́н**, **карапа́ня**, **карапа́тиця** — див. **коропа́вий**.

карапу́дитись, **карапу́длиий** — див. **харапу́дитися**.

карапу́з «пузань, капшук» (про дитину), [карапу́зь] «низькоросла людина» Л, [карапу́зень] «тс.», [карапу́зка] «сорт круглої дині», [карапу́нчик] «карапузик» Я; — р. бр. карапу́з «капшук» (про дитину); — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. karguz «кавун», аз. карбыз, тат. карбыс і т. д. є тим самим словом, фонетичний варіант якого відбився в укр. гарбу́з; зміна б > п виникла в результаті зближення з пу́зо; припущення про зв'язок з фр. старoussin «карапуз» (Соболевский РФВ 70, 79; Matzenauer LF 8, 45; Фасмер II 193), про походження від п. karguz «кавун» (Преобр. I 297) або від *короткопу́зий (Даль II 91, 171) позбавлені підстав. — Фасмер—Трубачев II 193; Шипова 197; Дмитриев 522. — Див. ще гарбу́з.

[кара́ска] «вид довгої жіночої кофти» Ва, Я; — неясне.

кара́сь (іхт.) «Carassius carassius, Carassius vulgaris, Cyprinus carassius» СУМ, Ж, [ка́рас Ж, кара́сько Ж, карахвѣт] «тс.», **карася́** «карасик», **карасьча́** «тс.», **карася́ччя** (зб.), [карасюва́тий] «багатий на карасів» Я, **кара́сячий**; — р. бр. кара́сь, др. карась, карасъ, п. karaś, ч. слц. вл. нл. karas, болг. карас, караш, схв. караш, слн. kargas, kogêselj; — псл. kargas, karasjъ, очевидно, запозичення з якоїсь сусідньої мови (пор. мар. удм. karaka, тат. каракә «тс.»); виведення від пвн. Karásusche, ст. karas

«тс.» (Преобр. I 297; Верн. I 489; Korbut PF 4, 466), яке зводять до гр. *κορακί-νος* «вид морської риби» через фр. *carassin* (*corassin*) «карась», іт. *coracino* «особлива риба», лат. *coracīnus* «вид риби» (Kluge—Mitzka 350—351), недостатньо обґрунтоване, оскільки фр. *carassin* саме виводиться від нім. [karas] (Machek ESJĀ 242; Dauzat 141).— Коломиець Происх. назв. рыб 127—130; Фасмер—Трубачев II 193—194; Moszyński JP 39, 5—6; Sławski II 67; БЕР II 242; ЭССЯ 9, 152; Mikl. EW 112.

кара́т «дрібна міра ваги»;— р. бр. болг. *кара́т*, п. вл. *karat*, ч. слц. слн. *karát*, м. *карат*, схв. *ка̀рат*;— запозичення з німецької або італійської мови; нвн. *Karát*, іт. *carato* «тс.» походять від ар. *qīḡāt* «тс.», яке зводиться до гр. *κεράτιον* «срібна монета; (бот.) ріжок», похідного від *κέρας* «ріг», спорідненого з лат. *cornu*, двн. *horn* «тс.»; зернинки ріжка використовувались як міра невеликої ваги.— СІС 311; Шанский ЭСРЯ II 8, 66; Фасмер II 194; Machek ESJĀ 242; Kluge—Mitzka 350; Mestica 271; Lokotsch 94.— Див. ще **горн**.

[каратися] «удаватися, пощастити» (*не кареся* «не щастить, не ведеться»; *не викаралося* «не вдалося») Вел;— неясне.

карау́л, [калаву́р], карау́лка, карау́льня, карау́лити, [калаву́рити];— р. болг. м. *карау́л*, р. ст. *караулъ* (1356), бр. *караву́л*, п. *karaul*, ч. *karaul*;— запозичено з тюркських мов, можливо, через російську; тур. чаг. *кагау́л* «сторожа», чаг. уйг. *каравул*, узб. *коровул*, кирг. *короол*, каз. ккалп. башк. *карауыл*, ног. тат. тур. діал. *каравыл*, аз. туркм. *гаравул*, ойр. *каруул*, чув. *хурал*, дтюрк. *карағу* «тс.» споріднені з монг. *харуул*, *каруул*, бур. *харул*, *харур* «тс.» і походять від спільнотюрк. *кага* «дивитись, берегти», спорідненого з монг. *хар(ах)* «тс.»; виведення від тюрк. *караавыл* «охороняй аул» [(Реформатский, Введение в языкознание, 1967, 104) викликає сумнів.— СІС 311; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 66—67; Фасмер II 194; Шипова 167—168; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Преобр. I 297; БЕР II 241; Верн. I 489; Егоров 307; Räsänen Versuch 235—236.

[карау́ша] «великий вантажний віз» Ж, [караву́ш] «караван, транспорт; посудина на борошно» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кэрэушые* «візництво; гужове перевезення, транспорт» утворене від *кэрэуши* «візник», пов'язаного з дієсловом (а) *кэра́* «везти, перевозити», яке походить від лат. *carraġe «тс.», пов'язаного з *carraġus* (*carraġum*) «віз»; значення «посудина на борошно» виникло, мабуть, у зв'язку з посудом, використовуваним при перевезенні борошна.— Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 153; Crânjala 438; СДЕЛМ 226; Puşcariu 25.— Див. ще **каре́та**, **каркаре́зний**.

кара́фа «графин», кара́фка, [карафа́інка] Мо «тс.»;— р. ст. *карафа́йн*, бр. [карафа́інка], п. *karafa*, *karafka*, *karafipa*, ч. слц. вл. *karafa*, болг. *кара́фа*, м. *карафина*, схв. *кара́фа*, слн. *karáfa*;— через польське посередництво запозичено з італійської або французької мови; іт. *caraffa* «тс.», *caraffina* (зменш.), звідки фр. *carafe*, через іспанську мову (ісп. *garrafa* «тс.») прийшло з арабської; ар. *garráfa* «опукла пляшка» пов'язане з дієсловом *gafa* «черпати» прасемітського походження або з іменником *kar'a* «гарбуз» (Lokotsch 54).— Richhardt 63; Sławski II 65; Machek ESJĀ 241; Фасмер I 453; БЕР II 241; Dauzat 140; Battisti—Alessio I 751.— Пор. **графин**.

[карахо́нька] «невелика тиква, патисон», [карафо́нька] «тс.»;— експресивне утворення, паралельне до [тапау́нька] «тс.».

[кара́чі] «густий чагарник» Ж;— р. [карага́ч] «терен» (Даль у значенні сумнівається);— запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. *кагаçalı* «терен», утворене з основ *кага* «чорний» і *çalı* «чагарник»; у російській мові відбулося зближення з *карага́ч* «в'яз».— Див. ще **карага́ч**.

карб «нарізка, зарубка», [ка́рба] «борозна», [ка́рбань] «людина з віспуватим обличчям» Я, [карбі́р] «бирка» Ж, Пі, *карбіж* «нарізки на дереві для рахунку, позначення та ін. Г; бирка Ж, Пі», *карбівка* «карбований орнамент; інструмент для карбування; [сушена риба з нарізками]», [карбі́вник] «таврувальник»,

карбівничий «[тс.]; лісник», [карбоваль] «той, хто карбує» Ж, Пі, карбованка «карбована річ» Ж, [карбовка] «сушена риба з нарізками», карбувальник, [карбуїн] «той, хто таврує дерева» Я, [карбобжити] «робити надрізи» Я, карбувати, карбований, карбувальний, розкарбовувач; — р. [карб] «бирка для рахування овець», бр. карбавіць «карбувати; робити складки», п. карб «карб, насічка; зморшка», вл. карба «насічка», слц. [карб] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kérbe «зарубка, насічка», свн. Kërbe «тс.», пов'язане з дієсловом нвн. kerben «карбувати», двн. *kërfan «тс.», спорідненим з дангл. seorfan «різати, вирізувати», англ. carve «тс.», гр. γράφω «видряпую; пишу», псл. *žerъ, *žerъjъ, укр. жéреб. — Шелудько 32; Фасмер II 195; Richhardt 63; Sławski II 69—70; Kluge—Mitzka 363—364. — Див. ще жéреб. — Пор. графіка, карбованець.

[карбас] «великий весловий човен»; — р. кáрбас «великий поморський вантажний човен», бр. карбас «тс.»; — через російське посередництво запозичено з угро-фінських мов (вепс. karbaz «невелике вантажне судно», фін. karvas «тс.»); менш переконливе виведення від гр. κάραβος (Преобр. I 298; Горяев 134; Matzenauer 196) або від лат. carbasus «певне судно» (Соболевский РФВ 70, 79). — Фасмер II 195; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 105.

[карбач] «батіг, нагай; джгут у грі», [карбуїн] «батіг» Я, [корбач] «кийок» Ж, [корбачкувати] «бити корбачем» ЕЗб 25; — р. бр. [карбач] «батіг», п. заст. karbasz «нагайка», kogbasz, схв. кóрбāч, крбāч, слн. [kogbač] «тс.»; — запозичення з турецької мови (тур. kirbaç, kirpaç «тс.»). — Фасмер II 195; Шипова 168; Skok II 153; Mikl. EW 130.

карбід «сполука металу з вуглецем»; — р. болг. карбид, бр. карбид, п. ч. слц. karbid, м. карбид, схв. кáрбїд, слн. karbid; — суфіксальне книжно-наукове утворення, паралельне до сульфід, бромід, хлорид і под., від лат. carbo «вугілля», спорідненого з гот. haúgi «вугілля», двн. herd «вогнище», лит. kùrti «запалювати вогонь, топити», псл. ku-

riti, укр. куріти. — СІС 311; SJP III 557—558; Walde—Hofm. I 165—166.

карбідка «карбідна лампа»; — п. ч. слц. karbidka, болг. карбїтка «тс.»; — результат лексикалізації виразу карбідна лампа, можливо, зумовлений впливом західнослов'янського зразка. — Див. ще карбід.

карбованець, [карбованка] «металева монета» Пі; — р. [карбованец] «усяка дзвінка монета», [карбовец, карбонец] «тс.», бр. карбованец (з укр.), п. karbowaniec (з укр.); — власне українське утворення від дієслова карбувати «робити насічки» (на обводі монети); твердження про запозичення з польської мови (Фасмер II 195; Sławski II 70; Bern. I 489) не підтримується наголошенням і не узгоджується з тим фактом, що п. karbowaniec означає тільки «карбованець на Україні» (SJP III 561). — Чернов ДБ VII 40—41. — Див. ще карб.

карболка «карболова кислота», [карбовка] «тс.», [карболовий]; — р. бр. карболка, п. ч. слц. вл. karbol, ч. karbolka, болг. карбóл, м. карбол, схв. кáрбóл, слн. karbólen; — розмовне утворення від виразу карболова кислота; самостійно не вживана в східнослов'янських мовах, основа карбол- (karbol) є книжним складним утворенням з лат. carbo «вугілля» і oleum «олія, масло». — СІС 312; SJP III 559. — Див. ще карбід, олія.

карбонат «запечена свинина»; — р. карбонат, бр. карбанат, п. karbonada, ч. karbonátek, слц. karbonatka, схв. карбонада; — через російське і французьке посередництво запозичено з італійської мови; іт. carbonata «м'ясо, засмажене на вугіллі» (звідки фр. carbonnade «тс.») утворене від іменника carbone «вугілля», що походить від лат. carbo «тс.». — СІС 312; Фасмер II 195; Machek ESJČ 242. — Див. ще карбід. — Пор. карбонат.

карбонат «сіль вугільної кислоти; мінерал, що містить групу вуглекислоти CO₂; чорний алмаз (карбонадо)», карбонізація «звуглювання», карбонізувати; — р. болг. м. карбонат, бр. карбанат, ч. слц. вл. karbonat, схв. карбóнат, слн. karbonát; — запозичення з французької мови; фр. carbonate утворене в 1787 р. Ж. де Морво від лат. carbo,

-ōpis «вугілля». — СІС 312; Dauzat 141. — Див. ще **карбід**. — Пор. **карбонад**.

[карбуляти] «кидати палку так, щоб вона ударялась об землю то одним, то другим кінцем», **[карбучати]** «тс.»; — експресивні утворення, паралельні до **[кабутати]** «тс.», **[камбутати]** «розхитуватись під час обертання» (про колесо). — Пор. **кабутати**.

карбункул «глибинне запалення шкіри; рубін», **карбункульозний** «чирякуватий»; — р. бр. **карбункул**, п. **karbunkul**, ч. **karbunkul** «рубін», **karbunkl** «запалення», слц. **karbunkul**, болг. **карбункъл** «запалення», схв. **карбункул**, слн. **karbúnkel** (**karbúnkul**) «тс.», стсл. **каръ-вънъкоулосъ** «рубін»; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з наукової латині; лат. **carbunculus** «вуглинка», зменшена форма від **carbo** «вугілля», було застосоване в обох значеннях через подібність рубіна і чиряка до розжареної вуглини. — СІС 313; Фасмер II 195; Sławski II 70—71; Machek ESJĈ 242. — Див. ще **карбід**.

карбюратор «прилад для перетворення рідкого палива в газову суміш», **карбюраторія**, **карбюрувати**; — р. бр. **карбюратор**, п. **karburator**, ч. слц. слн. **karburátor**, болг. м **карбуратор**, схв. **карбуратор**; — запозичення з французької мови; фр. **carbureteur** «карбюратор», **carburer** «карбюрувати» утворені в кінці XIX ст. від **carbure** «вуглецева сполука», похідного наукового утворення від лат. **carbo** «вугілля». — СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 68; Dauzat 141.

[карватка] «кварта, кухоль; карнавка для збирання грошей Г; скринька Ж», **[карватка]** «тс.» Ж, **[кавратка]** «кварта; карнавка»; — р. **[карватка]** «кварта, коновка, жбан», п. **[karwatka]** «кварта; міра рідини»; — результати суфіксальної і семантичної видозміни др. **карвана** «церковна скарбниця»; виведення з польської мови (Фасмер II 195; Brückner 221) позбавлене підстав. — Див. ще **карнавка**.

[карваш] «обшлаг», **[закарваш, закарваш]** «тс.»; — запозичення з польської мови; п. **karwasz** «обшлаг, манжет, (іст.) металевий нараменник у гусарів», **[karwas]** «манжет» походить від уг. **karvas**

«металевий нараменник», утвореного з основ іменників **kar** «рука», запозиченого з тюркських мов (пор. уйг. **qar** «рука», дтюрк. **garī**, кирг. алт. **кари** «тс.»), і **vas** «залізо». — Балецкий St. sl. 9, 338; Фасмер II 196; SJP III 593—594; Brückner 221; MNTESz II 369. — Див. ще **вошолу(в)**.

карга (лайл. про стару жінку); — бр. **карга** (лайл.); — запозичення з російської мови; р. **карга** «тс.; ворона» є словом тюркського походження (тур. крим.-тат. каз. кирг. алт. тат. кипч. уйг. чаг. **karğa** «ворона»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 68—69; Фасмер II 196; Зеленин РФВ 56, 243; Bern. I 490; Mikl. EW 112.

[карган¹] «лабаз, приймальний пункт для риби Мо, **[кирган]** «тс.» Берл.; — запозичення з турецької мови; тур. **karhane** «льодовня, холодильник» утворене з основ іменників **kar** «сніг», пратюркського походження, і **hane** «будинок, приміщення», яке походить від перс. **hānā** «тс.» — Räsänen Versuch 235. — Див. ще **караван²**.

[карган²] «кажан» Ж, **[карганець]** «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. **[карга]** «залізна скоба з гострими кінцями, що забивають у колоду», бр. **[каргнуть]** «схопити, ущипнути».

[кагані] «сорт чорних бобів» Ж, **[каганка]** «рослина чорного бобу» Ж; — очевидно, результат евфемістичної видозміни форми **таргані**, що могла бути використана як назва чорних бобів через їх зовнішню подібність до чорних тарганів. — Пор. **тарган**.

карда «залізна щітка для вовни і льону; чесальна машина»; — р. **[карда]** «залізна або будякова щітка для вовни і бавовни», п. **kardacz** «скребло», болг. **кардірам** «ворсу», схв. **kãrtati** «чесати (вовну)»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. **Kärde** «ворсувальна шишка, скребло», двн. **karta, karda** «скребло» походить від лат. **carduus** (нар.-лат. **cardus**) «будяк», пов'язаного з **carpere** «чесати вовну», спорідненим з дінд. **kaṣati** (<***kaṣati**) «тре, скребе», лит. **kaĩšti** «почісувати, видовбувати, чистити скреблом», псл. ***korsta**, укр. **короста**. — Richhardt 63; Шелудько 32; Фасмер II

196; SJP III 556; БЕР II 245; Bern. I 489; Mikl EW 69; Kluge—Mitzka 351; Walde—Hofm. I 173.—Див. ще **короста**.

кардамон «східна рослина з родини імбирних, вживана в медицині і кулінарії»;— р. бр. болг. *кардамон*, п. *cardamon*, ч. *cardamom*, слц. *kardamón*, схв. *кардамом*, слн. *kardamóm*;— очевидно, через посередництво західнослов'янських і німецької (нвн. *Kardamót* «тс.») мов запозичено з латинської; лат. *cardamōmum* відтворює гр. *κάρδαμον* «тс.», до складу якого входить *κάρδαμον* (бот.) «кардам, крес», етимологічно неясне.— СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69; Фасмер II 197; БЕР II 245; Dauzat 142; Frisk I 786—787.

кардан «пристосування для збереження непорушності підвішеного тіла при хитанні опор; карданний вал»;— р. бр. болг. *кардан*, п. ч. слц. вл. *cardan*, схв. *кардән*, слн. *kardanski*;— запозичення з західноєвропейських мов (нім. *Kardán*, фр. англ. *cardan*, іт. *cardano* «тс.»), у яких походить від прізвища італійського математика Дж. Кардано (*Cardano*, 1501—1576).— СІС 313; Klein 239.

кардинал «високий духовний сан у католиків»;— р. болг. м. *кардинал*, бр. *кардынъл*, п. *kardynał*, ч. слц. слн. *cardinal*, вл. *kardinal*, схв. *кардінъл*;— очевидно, через польську (можливо, також через російську і французьку, фр. *cardinal* «тс.») мову запозичено з латинської; пізньолат. *cardinalis* «тс.; головний» є похідним від *cardo* «завіси; головний пункт», спорідненого з гр. *κάρδαω* «махаю, колишу», дінд. *kīrdati* «скаче», дісл. *hrata* «хитатись», псл. **kṛk* «шия», п. *kark*.— СІС 313; Фасмер II 197; Sławski II 75—76; Dauzat 142; Walde—Hofm. I 166.—Див. ще **карк**.

кардинальний «основний, головний»;— р. *кардинальний*, п. *kardynalny*, ч. *kardynální*, слц. *kardínalny*, вл. *kardinalny*, болг. м. *кардинален*, схв. *кардінълан*, слн. *kardinálen*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. англ. *cardinal*, нім. *kardinal*, іт. *cardinale* походять від лат. *cardinalis* «головний», до якого зводиться й *кардинал*.— СІС 313;

Sławski II 75—76; Dauzat 142; Klein 239.—Див. ще **кардинал**.

кардіограма, кардіограф, кардіографія;— р. *кардиограмма*, бр. *кардыяграма*, п. ч. слц. *cardiogram*, болг. *кардиограма*, м. *кардиограм*, схв. *кардиограм*, слн. *kardiogram*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kardiogramm*, фр. *cardiogramme*, англ. *cardiogram* є новим утворенням наукової мови з основ гр. *καρδία* «серце», спорідненого з лат. *cor*, *cordis*, двн. *hērza*, псл. **sṛdъse*, укр. *серце*, і *грама* «риска», похідного від *γράφω* «пишу».— СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69—70; Klein 239; Frisk I 787—788.—Див. ще **графіка, серце**.

кардіологія, кардіолог, кардіологічний;— р. болг. *кардиология*, п. *kardiologia*, ч. *kardiologie*, слц. *kardiológia*, м. *кардиолог*, схв. *кардиолоґија*, слн. *kardiologija*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. *cardiologie*, англ. *cardiology* утворене з основ гр. *καρδία* «серце» і *λόγος* «слово, судження, наука».— СІС 313; SJP III 567; Klein 239.—Див. ще **кардіограма, логіка, серце**.

[**кардівник**] (бот.) «їжача голівка, *Sparganium L.*, *Sparganium simplex Huds.*, *Sparganium ramosum Huds.*»;— бр. [*кардоўнік*] «*Sparganium ramosum*»;— похідне утворення від [*карда*] «щітка для розчісування вовни і льону»; назва зумовлена, очевидно, тим, що колючі круглі плоди їжачої голівки могли застосовуватись для ворсування тканин.— БСЭ 15, 489.—Див. ще **карда**.

карé «лінійний стрій піхоти в формі чотирикутника»;— р. болг. *карé*, бр. *карé*, п. *каге*, ч. ст. *каге* «тс.», слц. *каге* «поребрина», схв. *карé* «військовий стрій», слн. *каге* «тс.»;— запозичення з французької мови; фр. *carté* «квадрат» походить від лат. *quadrātus* «чотирикутний».— СІС 314; Фасмер II 197; БЕР II 246; Dauzat 144.—Див. ще **квадрат**.

карéл, Карéлія;— р. *карéл*, бр. *карéл*, др. *карéлы, корéла* (зб.), п. *Karelczyk*, ч. *Karelové*, слц. *Karel*, болг. *карéлски*;— запозичення з фінської мови; фін. *Karjalainen* «карельський, карел» остаточно не з'ясоване; пов'язується з фін. *karjalauta* «стадо» (гадане первісне значення топоніма — «пасту-

хи»); виводиться також (Бубрих Сов. финноугроведение I 1948) з балтійських мов. — Никонов 178; Фасмер II 325.

[ка́рений] «позбавлений місця» Я; — не зовсім ясне; зіставляється (Яворницький 338) з *ка́ра*; можливо, пов'язане з п. *kaņensja* «встановлений вичікувальний термін», ч. *kaņense*, слц. *kaņencia* «тс.»; брак харчування; брак», вл. *kaņensa* «строк очікування», схв. *карєнција* «нужда, нестаток», слн. *kaņensa* «брак поживних речовин в організмі; вичікувальний термін», що походять з латинської мови; лат. *cañentia* «брак» є похідним від *cañeo* (<*cañeo) «не маю, я позбавлений; відмовляюсь», спорідненого з лат. *cañtro* «обрізаю», гр. *κεῖω* (<*kesiō) «розколюю», псл. *česati*, укр. *чесати*. — Коралиński 477; Walde—Hofm. I 179; Мельничук Этимология 1966, 197—198. — Пор. *коса́*¹, *чесати*.

каре́та, [ка́рита], *каре́тка*, *каре́тник*, *каре́тня* (заст.) «приміщення для карет»; — р. болг. *каре́та*, бр. *каре́та*, п. *kařeta*, [kařytkal], ч. *kařeta*, вл. *kařejta*, нл. *kařejta*, слн. *kařeta*; — через російську і польську мови запозичено з італійської; іт. *carretta* «віз» пов'язане з *carro* «тс.», що походить від лат. *carrus*, запозиченого з кельтських мов; гал. *carros* «віз, підвода», дірл. *carr*, брет. *kar* «тс.» споріднені з лат. *currus* «віз», *currus* «біжу». — Richhardt 63; Фасмер II 198; Sławski II 176; Brückner 218—219; Machek ESJČ 242; БЕР II 246; Верп. I 488; Walde—Hofm. I 174, 315. — Див. ще *курс*. — Пор. *кар'єр*¹, *кари*.

[ка́рець] «поперечка у сохи, прибіта спіднизу до голобель» Я; — неясне.

*кар'єр*¹ «швидкий біг коня», *кар'єра*, *кар'єризм*, *кар'єрист*, [ка́риєр'ович] «кар'єрист» Ж, *кар'єристичний*; — р. *карьєр*, *карьєра*, бр. *кар'єр*, *кар'єра*, п. *karier* «кар'єр», *kariera* «кар'єра», ч. слц. *kariera* «кар'єра», вл. нл. *karjera* «тс.», болг. м. *кариєр* «кар'єр», *кариєра* «кар'єра», схв. *каријєр* «кар'єр», *каријєра* «кар'єра», слн. *кариєга* «кар'єра»; — запозичення з італійської мови (*кар'єр* через посередництво французької; фр. *carrière* «іподром, кар'єр»); іт. *carriera* «кар'єр, кар'єра; (первісно) возова дорога» виводиться від *carro* «віз». — СІС

314; Фасмер II 205; Sławski II 76—77; Dauzat 145. — Див. ще *каре́та*.

*кар'єр*² «каменоломня»; — р. *карьєр*, бр. *кар'єр*, болг. м. *кариєра*; — запозичення з французької мови; фр. *carrière*, ст. *quarriere* «тс.», пов'язане з *equarrir* «прямокутно обтісувати, робити чотирикутним», є давнім похідним від *carreg* «робити квадратним», яке походить від лат. *quadrāre* «тс.»; менш переконливе виведення фр. *carrière* від *carrier* «робітник каменоломні», нібито похідного від незасвідченого *carre «кам'яна плита» (Gamillscheg 194); *carrier* могло утворитись на основі *carrière*. — СІС 314; Шанський ЭСРЯ II 8, 81—82; Фасмер II 205; Dauzat 145. — Див. ще *квадрат*.

[ка́рзя́кати] «говорити дурниці; базікати» Я; — афективне утворення, паралельне до *варнякати*, *базікати*, *верзті*.

[ка́ри] «водовозна підвода Г; дроги Ж»; — бр. *кары* «санки (вантажні)»; — запозичення з польської мови; п. *każy* «двоколісна тачка для сміття; чотириколесні дроги», як і ч. слц. *każy* «візок, тачка», вл. нл. *każy* «тс.», схв. *кара* «двоколка», походить від нім. *Karre* (*Karren*) «візок, тачка», яке зводиться до лат. *carrus* «віз». — Richhardt 63; Sławski II 68; Kluge—Mitzka 353. — Див. ще *каре́та*.

ка́рий «чорний, темний»; — р. *ка́рий* «темно-гнідий, вороний», бр. *кары*, п. *każy* «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов, можливо, з болгарської (булг. *kar); тур. *każy* «чорний» (звідки також болг. *кара́*, схв. *kāra* «тс.»), ккалп. кумик. ног. тат. башк. кирг. каз. *кара*, узб. *кара*, аз. туркм. *гара*, хак. як. *хара*, чув. *хура* «тс.» споріднені з монг. *хар*, бур. *хара* «тс.». — Баскаков та ін. Кримський — укр. і ор. 131; Добродомов РЯШ 1970/4, 105; Шанський ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Преобр. I 298; Sławski II 91; Верп. I 488; Егоров 306; Räsänen Versuch 235.

карикату́ра, *карикатури́ст*, *карикатурува́ти* Ж; — р. болг. м. схв. *карикату́ра*, бр. *карыкату́ра*, п. *karikatúra*, ч. вл. *karikatura*, слц. слн. *karikatúra*; — запозичення з італійської мови, можливо, через німецьку (нім. *Karikatur*);

іт. caricatura «карикатура; перебільшення (негативних рис); перевантаження» є похідним від caricare «навантажувати; перебільшувати», пов'язаного з carro «віз», що походить від лат. carrus «тс.». — СІС 314; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Kopaliński 480; Holub—Lyer 234. — Див. ще **карета**.

[карикї] «грядки на городі» Мо; — результат видозміни запозиченого фр. carré «садова грядка; квадрат». — Див. ще **карé**.

[каришувати] «ляяти» Ж; — очевидно запозичення з тюркських мов; пор. тур. karışmak «вмішуватися, втручатися», споріднене з каз. хак. карыс «протівитися, грубити, лягтися».

[кария] «мука; важко, погано» ВеЛ; — не зовсім ясне; можливий зв'язок з *кара* словотворчо непрозорий.

каріатїда «статуя як опора в будівлі»; — р. болг. *кариатїда*, бр. *карыятїда*, п. *kariatyda*, ч. *kariatida*, слц. слн. *kariatida*, м. *каријатїда*, схв. *каријатїда*; — запозичення з давньогрецької мови; гр. *καρυάτις* (мн. *καρυάτιδες*) «колона в формі жіночої статуї; Карійська (з міста Карії — епітет Артеміди, храм якої був у цьому місті); каріанка» походить від назви міста *Καρία* «Карії»; в основі назви колон лежить назва рабинь з міста Карії, проданих у неволю за зрадницьку позицію міста під час війни з персами. — СІС 314; Kopaliński 478; Holub—Lyer 235; Вуяклија 407.

карієс «розпад тканини кістки або зуба», *карібз* «тс.», *карібзний*; — р. *кариес*, *карибз*, бр. *карыёз*, п. слц. *karies*, болг. *кариес*, схв. *каријес*, слн. *káries*; — запозичення з латинської мови; лат. *caries* «гниль, гнилість» споріднене з дінд. *ḥrīāti* «розбиває, роздрібнює», ав. *sari-* «уламок, черепок», гр. *κεραϊζω* «плюндрую, розвалюю», дірл. *ag-a-chripim* «розпадаюся». — СІС 314; Holub—Lyer 234; Walde—Hofm. I 167—168.

[карікї] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II 245, **[карічкї]**, **[гарічкї]** «тс.» тж, **[карічка]** «пряслице на веретені» ДзАтл II 238; вушна сережка ДзАтл II 163; колінна чашка ВеУг, **[карішка]** «пряслице» ДзАтл II 238, **[гарічка]**, **[гирічка]** «тс.» тж, **[карічок]** «сережка»

ДзАтл II 163; — слц. *karika* «кільце», схв. *карика* «тс.»; ланка ланцюга; верхнє ложове кільце у гвинтівки; — запозичення з угорської мови; уг. *karika* «коло, обруч, диск», очевидно, пов'язане з уг. *kerék* «круглий», *kerék* «коесо». — Дзендзелівський УЛГ 62; St. sl. 13/3—4, 207; MNTESz II 382.

карк «потилиця, шия», **[карок]** «тс.», *карчїло* «тс.» (збільш.), **[карковїна]** «м'ясо з потилиці тварини» Ж, **[карчок]** (зменш.) ВеЛ; — р. **[карк]**, бр. *карак*; — запозичення з польської мови; п. *karık* «потилиця» споріднене з ч. слц. *krk* «шия», вл. *krk* «горло», укр. **[коркóші]** «потилиця, плечі». — Richhardt 63; Sławski II 77. — Див. ще **коркóші**.

[каркánити] «перевантажувати» Ж, **[накарканїчити (собі)]** «багато взяти на плечі, на карк» Ж; — афективне утворення, пов'язане (можливо, вторинно) з *карк* (пор.).

[кар-карéзний] «надзвичайно, дуже, виключно, сила силенна, прекрасно» (*такої краси, що кар-карéзний* «...що це розкіш») Ж, **[кара-каренна]** «тс.» Ж; — видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *кар* «віз, візок; кількість (матеріалу, речей тощо), яка вміщується у віз; (перен.) дуже багато, сила силенна», — напр., у виразах *ку карул* (букв. «возом») «дуже багато, в достатку», *ун кар де мінте* (букв. «віз розуму») «дуже розумний» — походить від лат. *carus* (*carum*); українське утворення виникло, очевидно, внаслідок додання підсильної прикметникової форми *карéзний* до сприйнятого як нечленний прикметник *кар* (за зразком можливих редульовано-підсильних прикметникових утворень типу **стар(ий)-старéзний*, **велик(ий)-величезний* і под.). — СДЕЛМ 174; Ruşcariu 25. — Див. ще **карета**. — Пор. **кари**, **курс**.

каркас; — р. бр. болг. *каркас*, п. *kar-kas*, ч. *kar-kasa* «каркас покритишки пневматичної шини»; — запозичення з французької мови; фр. *carcasse* «скелет; каркас» походить від іт. *carcassa* «тс.», дальша етимологія якого залишається неясною. — СІС 315; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 200; Dauzat 141; Gamillscheg 190; Mestica 273.

Карл, ст. *Карловичъ* (1498);— р. бр. болг. *Карл*, п. слц. *Karol*, ч. *Karel*, вл. *Karl*, нл. *Karlo*, схв. *Kāro*, слн. *Karel*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Karl* походить від свн. *karl* «чоловік», двн. *kaṛal* «тс.», спорідненого з нвн. *Keṛl* «хлопець, чолов'яга», дісл. *karl* «старий чоловік, чоловік; хлоп, слуга», гр. γέρον «старик», γηραλέος «старий», дінд. *jā-ratī* «старіє; минає», перс. *zer* «старик», вірм. *ser* «тс.».— Kluge— Mitzka 364.— Пор. **король**.

[**карляш**] «помічник отамана риболовної ватаги» Я;— неясне; можливо, пов'язане з молд. *кърмач* «стерновий; ватажок, керівник».

карлик «людина незвичайно малого росту», [*карло* Бі, *карлюжа*, *карлюк* Ж, *карля* Ж] «тс.», *карлиця*, *карликовий* «низькорослий» (про рослину), *карликуватий*, *карлуватий* «приземкуватий», [*карлячий*] Ж;— р. *карла*, *карлик*, бр. *карлік*, п. *karle*, *karzel*, *karlik*, ч. *karlík*;— через польське посередництво запозичено з німецької мови; двн. [*kaṛal*] «малюк», свн. [*karl*] «тс.», як і нвн. *Keṛl* «парубок», було семантичним варіантом до *karl* «чоловік».— Richhardt 63; Hüttl-Worth 18; Фасмер—Трубачев II 200; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Преобр. I 299; Isačenko ZfSl 2, 501; Sławski II 91; Machek ESJČ 243; Bern. I 490; Mikl. EW 112.— Див. ще **Карл**.

[**карлуш**] «скойка» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*карлушина*] «крушина».

карлюка «загнутий кінець палки», *карлючка* «тс.»; палка з загнутим кінцем; незграбно написана буква; гачок Пі», [*карлюк*] «ціпок, палиця» Л, *карлючкуватий*, *карлючити*, *закарлюка* «карлюка», *закарлючка* «тс.», *закарлючистий* «з багатьма вигинами»;— болг. *кърлеж* «палка пастуха», м. *крлук* «пастуша палка з карлюкою; гак», *крлик* «тс.», схв. *крьльк* «ковінька пастуха», слн. *křlj* «пень, колода»;— південнослов'янські форми зводяться до псл. **křl-*, похідного від кореня **kr-*, того самого, що і в основі *křivъ*, укр. *кривий*; укр. *кар-* замість очікуваного **кор-*, [*кир-*], можливо, є результатом впливу паралельних форм *каблїка*, *закаблїка*.— Мельничук Молд.

эл. 166; Младенов 265.— Див. ще **гирлига**, **кривий**.

[**кармагал**] «скандал» Я;— р. [*кармагал*] «галас, метушня», [*кармангал*] «тс.»;— зіставляється з тур. *kaṛmak-ıṣ* «метушня, плутанина» (Фасмер II 200); можливо, походить від тур. *kaṛmaḥal* «змішане (заплутане) становище, заплутані обставини».

кармазін (заст.) «червоне сукно; червона фарба», [*кармазіна*] «тс.», [*кармазіна*] (бот.) «рослина, використовувана для фарбування» Я, *кармазінка* «сорт червоних яблук», *кармазічник* (заст.) «багач»;— р. болг. *кармазін*, бр. [*кармазін*], п. *karmazip*, ч. слц. *karmazip*, схв. [*karmađin*], *кърмез*, слн. *karmezip*;— через польську і, можливо, німецьку мови (нвн. *Karmezip* «червона фарба») запозичено з італійської; іт. *carmesino* «червона фарба» походить від ар. *kir-mazī* «червоний, кармазиновий», *kir-mizī* «тс.», похідного від *kir-miz* (ент.) «червець», яке зводиться до дінд. *kṛmīḥ* «черв'як», спорідненого з лит. *kir-mis* «тс.», псл. *čřvъ, укр. *черв*, або до дінд. *kṛmija-*, утвореного з основ *kṛmi-* «черв'як» і *jāpati* «родить», спорідненого з лат. *gēno* «створюю, породжую», *gigno* «тс.», гр. γίγνομαι «народжуюсь; роблюсь, виникаю», двн. *kind* «дитина».— Макарушка 9; Richhardt 63; Фасмер II 201; Шипова 169—170; Преобр. I 299; Sławski II 78—79; Brückner 220; Machek ESJČ 243; Bern. I 490—491; Kluge— Mitzka 352.— Див. ще **ген¹**, **черв**.— Пор. **кармін**, **червоний**.

[**кармак**] «рибальське знаряддя», [*карматник*] «робітник-рибалка при карматному заводі» Я, [*кармачний*] «належний до кармака» Я, [*кармачний*] «тс.» Я, [*кармачити*] «ловити в кармак» Я;— р. [*кармак*] «гачок (з блешнею)», [*кармак*, *кармакан*] «тс.», болг. [*кармак*] «велика вудка»;— запозичення з тюркських мов; кипч. тат. чаг. каз. кирг. алт. *кармак* «гачок, вудка» є похідними від основи *карма* «зачепити, ухопити»; зведення до гр. *καμάκι* (*κάμαξ*) «жердина, стовп» (Mikl. TEI I 328) безпідставне.— Фасмер II 201; Шипова 170.

[**кармалюк**] «більярд»;— неясне.

[карман] «кишеня; торбинка біля пояса у жінок; частина плуга Я», [карманник] «кишеньковий злодій», [карманш] «кишеня?»; — р. карман «кишеня», п. [карман] «одяг», [когман] «тс.», ст. когман (когбан) «кишеня»; — остаточно не з'ясоване; виведенню з пн.-тюрк. карман «калитка для грошей, торбинка» (Mikl. EW 112; Преобр. I 299; Lokotsch 88; Räsänen Mel. Mikkola 273—276) суперечить вказівка на запозичення алт. тел. карман з російської мови (Радлов II I, 217); непереконливі також тлумачення як власне слов'янського слова (Соболевский РФВ 70, 80), як пов'язаного з др. корванъ «карнавка» (Brückner KZ 48, 201), з лат. cymēna «калитка для грошей» (Веґп. I 490) або з гр. κείρω «стрижу» (Ильинский РФВ 73, 304). — Фасмер II 201; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Sławski II 487—488. — Пор. курман.

кармін «червона фарба з кошенілі»; — р. болг. кармін, бр. кармін, п. вл. кармін, ч. слц. слн. кармін, м. кармин, схв. кармін; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво німецької (нвн. Karmín); фр. carmin походить від слат. carmīnium «тс.», яке є результатом контамінації ар. kırmız «червець» і лат. minium «кіновар» іберійського походження. — СІС 315; Фасмер II 201; Sławski II 79; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 352; Dauzat 143; Walde—Hofm. II 91—92. — Див. ще карма́йн, мініатюра.

[кармнік] «хлів, саж» Ж, [карнік, скранік] «тс.» Ле; — запозичення з польської мови; п. кармнік «тс.; відгодований кабан», похідне від карміє «відгодовувати», карм «корм», є прямим відповідником ч. слц. krmník «хлів, саж, відгодований кабан», укр. [кормнік] «хлів, саж». — Див. ще корм.

карнавал «святкове гуляння з танцями, маскарадами і іграми»; — р. бр. болг. карнавал, п. кагнавал, ч. слц. капевал, вл. кагпewal, м. карневал, схв. карнєвал, слн. karneval; — запозичення з французької мови; фр. carnaval «масниця, запус, карнавал» походить від іт. carnevale (первісно «залишки; широка масниця; останній день карнавалу»), яке є результатом видозміни форми car-

peleva, букв. «забери м'ясо», утвореної з іменника carne «м'ясо», що походить від лат. caro, carnis «тс.», спорідненого з дісл. hōrūpd «тс.», гр. κείρω «відрізую», лит. kertū «зрубую, обрубую», р. черта «риска», і дієслова levare «знімати, усувати, забирати», яке походить від лат. levāre «полегшувати, піднімати», похідного від levis (<*leguis) «легкий, швидкий», спорідненого з дінд. laghūh «тс.», псл. льгькъ, укр. лёгкий; пояснення як іт. carne vale «м'ясо прощай» (Фасмер II 202; Machek ESJČ 243) є проявом народної етимології. — СІС 315; Аркадьева РЯШ 1974/2, 106; Sławski II 81; Dauzat 143; Walde—Hofm. I 170, 788; Fraenkel 258; інакше Пизани 117. — Див. ще лёгкий, начертати.

карна́вка «церковна кварта для збирання грошей»; — бр. [карбонка] «скринька, куди скидають гроші», др. карвана «храмова скарбниця», коръвана, корванъ, коръманъ, корнава «тс.», нл. карпава «кишеня; торбинка пастуха, мисливця, учня», стсл. каръвана «скарбниця», коръвана, кор'вона, корънава; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. χορβα-νᾶς «храмова скарбниця» походить від араб. qārbānā «тс.». — Срезн. I 1197; SJStsl. II 15. — Пор. карва́тка.

карнаву́хий «з малими вухами, безвухий, з обрізаним вухом», карна́ухий, [карноушка]; — бр. карна́ухі; — очевидно, запозичення з російської мови; р. корно́ухий «коротковухий, з обрізаним вухом» утворене з основ прикметника [ко́рний] «короткий, куций», спорідненого з укр. [корня́ти] «рубати, колоти», та іменника ўхо, що відповідає укр. вухо. — Див. ще вухо, корня́ти.

[карна́ти] «пасти» Я (? — очевидно, «обрізувати; стригти»), [ка́рнявка] «безвуха» Я, обкарна́ти «обкраяти»; — не зовсім ясний різновид фонетично закономірної форми [корна́ти], аналогічний до карлю́ка. — Див. ще корня́ти. — Пор. карнаву́хий.

[карна́тка] (орн.) «вівсянка, Embegiza miliaria L.» ВеНЗн; — неясне, як і фонетично близьке до нього [скригна́тка] «тс.» (пор.).

карні́з, [корні́з] Ж; — р. карні́з, бр.

карніз, п. *karnisz*, ст. *karnes*, слц. *karnis*, схв. *кàрнїж*, *кàрнїз*, *карніза*, болг. *корніз*, слн. *karnisa*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Karnies* походить від іт. *cornice* «карніз» (як архітектурна оздоба), утвореного в результаті контамінації лат. *cornipis* «віночок; кінцевий розчерк на письмі», що походить від гр. *κορνίσις* «тс.», і лат. *cornix* «ворона». — Фасмер II 202; Шанский ЭСРЯ II 8, 73; Преобр. I 300; Kluge—Mitzka 352.

[карóлька] «тиролька» (сорт яблука) Я; — результат видозміни форми *тиролька* під впливом особового імені [Карóль] «Карл» (пор. п. *karolek* «кмин, *Carum carvi* L.», бр. [каралёк] «тс.»). — Див. ще *тиролька*.

[карп] (іхт.) «короп, *Surgipus sagrio* L.»; — р. бр. болг. *карп*, п. вл. полаб. *кагр*, нл. *кагра*, схв. [кагр], слн. *kàgr*; — запозичення з середньоніжньонімецької мови; снн. *кагре(п)*, як і двн. *кагрфо*, нвн. *Кагрфен* «тс.», походить із якоїсь праєвропейської мови, звідки й псл. *когръ, укр. *кóроп* «тс.» — Фасмер II 202; Leder 114; Sławski II 81—82; Machek ESJĚ 240; Коломиец Происх. назв. рыб 110—111; Kluge—Mitzka 353. — Див. ще *кóроп*.

[карпалі] «дерев'яні вила» Мо, [карпалóйі] «тс.» Мо; — неясне; можливо, видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. [кърпел] «поліно», споріднене з схв. *крпеле* «частина ярма», п. *кагра* «пень, підземна частина дерева після зрізання; [корчага під водою]», зводиться до псл. **к'тра* «корч, пеня», якому, можливо, відповідає прус. *сигріс* «колода під ковадлом», лит. *кегрпё* «вирваний з корінням пеня; коріння зрубаного дерева». — Sławski II 82—83.

[карпель] (бот.) «бруква» Ж, [карпéля] «тс.» Ж, Вел, ДзУЗЛП; — ч. [кареп] «буряк; бруква»; — запозичення з польської мови; п. *каргіел* «капуста городня, *Brassica oleracea* L.» загальноприйнятої етимології не має; виводиться з псл. **к'тр* «пень, корч» і зіставляється з п. *кагра* «пень, коріння дерева», схв. *крпель* «різновид мишію, *Setaria verticillata*» (Sławski II 85—86), з п. *karfiol* «цвітна капуста» (Machek Jm. rostl. 82); пов'язується з п. *karafiol*

«гвоздики, чорнобривці, *Dianthus L.*» (Brückner 219; Karłowicz SWO 254) і з п. *kalarepa* «кольрабі» (Bern. I 471). — Дзєндзелівський УЗЛП 71; Richhardt 63.

Карпó, [Карпóн] Я, ст. *Карпъ* (1430); — р. болг. *Карп*, бр. *Кáрна*, *Карп*, стсл. *Варъпъ*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Κάρλος* як чоловіче ім'я утворене на основі іменника *κάρλος* «плід», спорідненого з лат. *сагро* «зриваю», дінд. *к'рапаһ* «меч», двн. *herbist* «осінь», лит. *kiřpti* «стригти», псл. *čerъ, **č'grati*, укр. *чéреп*, *черпáти*. — Сл. вл. імен 213; Беринда 215; Петровский 129; Frisk I 792—793; Walde—Hofm. I 172. — Див. ще *чéреп*, *черпáти*.

[карпúльці] «блочки у ткацькому верстаті», [карпúлець] Ж; — очевидно, результат багаторазових видозмін і контамінацій форм типу [скрáклі, скрипліці, скрипулькí] «тс.» з наближенням до *Карпó*; разом з тим ця фоїетична форма могла б бути закономірним відображенням на українському ґрунті запозиченого нвн. *Kérbholz* «бирка», утвореного з основ іменників *Kerbe* «зарубка, насічка» і *Holz* «дерево» (пор. [гамúлець] «гальмо» з нвн. *Hemholz*).

карта, [картáр] «виготовлювач паспортів для худоби Ж; картяр Я», *картіна*, *картка*, *карточка* «картка, фотокартка», [картівнік] «картяр», [картнік, картовнік Ж, картéжник Ж, картéчник Ж] «тс.», *карт'яр*, *карт'ярня*, *карт'ярство*, [картівніцтво, карт'ожня Я], *картінний* «мальовничий», [картіннуватий] «чотирикутний»; — р. бр. болг. м. *карта*, п. ч. слц. вл. нл. *karta*, схв. *кáрта*, слн. *kárta*; — через польську або німецьку (нвн. *Kárte*) мову запозичено з французької чи італійської; фр. *carte*, іт. *carta* «папір; карта; документ» походять від лат. *carta* (*charta*) «папір; лист; документ; книга», що відбиває гр. *χάρτης* «папірусна карта», яке вважається запозиченням з єгипетської мови. — СІС 315; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 74—75; Фасмер II 203; Hüttl-Worth 15; Sławski II 87—88; БЕР II 253; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145, 164. — Пор. *хáртія*, *чартізм*.

[карталук] «головна щогла; щоглове дерево» Ж; — неясне.

[картан¹] «підтичка з тисненими квітами» Ж, [катран] «жіночий фартух; ганчірка» Ж; — результат видозміни форми [картун] «ситець» (див.).

[картан²] «низького росту чоловік» Ва; — неясне; можливо, результат видозміни форми *коротун* «тс.», зближеної з р. заст. *картан* «облогова гармата (з коротким дулом)».

картати, [кортати] «картати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [kartac] «намовляти», *karcić* «дорікати, картати» споріднене з болг. *къртя* «відламує», схв. ст. *křiti* «мучити, ламати», можливо, також слн. *zakřiti* «строго наказати, доручити», р. *картавий* «гаркавий», сболг. *крѣтъник* «кувікання»; може бути зведене до псл. *křiti «говорити; говорити неприємним голосом», очевидно, пов'язаного з *korť, *korťkъ, укр. *короткий*; споріднене з дінд. *křtayati* «говорить». — Ткаченко УМШ 1959/2, 65; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 75; Фасмер II 203; Sławski II 71—72; Brüskner 220. — Див. ще **короткий**.

картагий «помальований квадратом», *картацький* (заст.), [картистий Я, До] «тс.», [картувати] «розбивати на смуги» (поле); — власне українське утворення від *карта* «прямокутний аркуш» (пор. [картинуватий] під *карта*). — Див. ще **карта**.

[картач] «скребло» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kardacz* «тс.», *kartacz* «карда; щітка для миття підлоги; перукарська щітка», як і ч. *kartáč* «щітка», слн. *krťača* «тс.», походить від пвн. *Kardätsche* «скребло», яке зводиться до іт. *cardeggio, похідного від *carda* «карда». — SJP III 566; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 351. — Див. ще **карда**.

картвел; — р. бр. *картвел*, ч. слц. *Kartvel*; — запозичення з грузинської мови; груз. *kartvel-* «грузин» споріднене з мегр. чан. *koru-* «тс.». — Климов 196.

картель «угода між підприємцями; (заст.) письмовий виклик на дуель», *картелювати* «об'єднувати в картелі»; — р. *картель*, бр. *картэль*, п. ч. слц. вл. *kartel*, болг. *картел*, м. *картел*, слн.

kartel; — можливо, через польську чи німецьку (нім. *Kartell*) мову запозичено з французької; фр. *cartel* «тс.» походить від іт. *cartello* «виклик на дуель» (букв. «картка»), зменш. від *carta* «карта». — СІС 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 76; Dauzat 145. — Див. ще **карта**.

картер «спідня частина мотора; коробка для механізму»; — р. болг. м. *картер*, бр. *картэр*, п. ч. слц. *karter*, схв. *kārter*, слн. *karter*; — запозичення з англійської мови; англ. *carter* «тс.» походить від прізвища англійського винахідника Г. Картера (H. Carter); виведення англійського слова безпосередньо від англ. *cart* «віз» (Kopaliński 480) помилкове. — СІС 316; SSJČ I 845; Holub—Lyer 235.

картеч; — р. *картечь*, бр. *карце́ч*, п. *kartacz*, ч. слц. *kartáč*, болг. *картеч*, м. *картеч*, схв. *kārteč*, слн. *kartěča*; — через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kartätsche* «картеч», зближене з англ. *cartage* «перевезення», через фр. *cartouche* «скручена паперова обгортка» зводиться до іт. *cartoccio* «крамарський кульок; картонний згорток з картечю», *cartaccia* «грубий папір», що походить від лат. *charta* (*charta*) «карта». — Фасмер II 204; Sławski II 88; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 353; Dauzat 145—146. — Див. ще **карта**.

[карте] «узори в березовій деревині» Ж; — очевидно, пов'язане з *карта*, *картина* (див.).

картон, *картонка*, *картонник*, *картонаж*; — р. болг. *картон*, бр. *кардѳн*, п. вл. *karton*, ч. слц. слн. *kartón*, м. *картон*, схв. *kārtdn*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (пвн. *Kartón*); фр. *carton* походить від іт. *cartone*, що є збільшеною формою від *carta* «карта». — Шанский ЭСРЯ II 8, 78; Фасмер II 204; Holub—Lyer 235; Dauzat 145. — Див. ще **карта**.

картопля, *картопеліна*, *картопліна*, [кантопля, кантоха, картопа ВеБ, картофля (Ме), картофій Ж, Пі, картох Ж, картоха, картохель ВеБ, картохля, картошка], *картопління*, [картофліне Ж, картохліне ВеБ, картошіне Ж], *картоплисько*, *картоплище*, [картофлисько] «картоплище» Я, [картоплиця]

«тс.», [картопляк] «міра картоплі», картопляник «страва з картоплі; [картоплище], [картофляник] «страва з картоплі» Ме, [картохляник До, картобишник] «тс.», [картоплянка] «самогон з картоплі» Я, картопляр, картоплярство; — р. картофель, бр. [картопля, картошка], п. kartofel, kartofla, слц. [kartofell], болг. картоф, схв. кртóла; — через російську і польську мови запозичено з німецької; нвн. Kartóffel, ст. Tartuffel «картопля» походить від іт. tartufo «трюфель», tartufolo «тс.» (від нар.-лат. *terrae tufes «земляна бульба», лат. terrae tüber «тс.», яке було перенесене на ввезену в XVI ст. з Америки картоплю через подібність бульб). — Закревська Досл. і мат. VI 29—30; Шелудько 32; Корлєтяну РР 1977/2, 145—146; Richhardt 63; Фасмер II 204; Преобр. I 300; Sławski II 89; БЕР II 255; Bern. I 491; Kluge—Mitzka 354.

картотéка, *картотéкар*; — р. болг. м. схв. картотéка, бр. картатéка, п. вл. kartoteka, ч. слц. слн. kartotéka; — запозичення з німецької мови; нім. Kartothék утворене з Karte «картка» і елемента -thek, що походить від гр. θήκη «скринька, схованка». — СІС 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 79; SJP III 591; Sł. wug. obcsuch 328; Hołub—Lyer 235. — Див. ще **карта**, **тéка**. — Пор. **бібліотéка**.

картýз «кепка; пакет Ж», *картýзник*; — р. бр. картýз «кепка; паперовий пакет; (ст.) торбинка з порохом, патронами»; — через російську і, очевидно, середньоніжньонімецьку мови (снн. kartúse «паперовий кульок для тютюну») запозичено з французької; фр. cartouche «скручена паперова обгортка» походить від іт. cartoccio «крамарський кульок»; як назва кепки виводилось також від гол. kardoes «паперова гільза для рушниці» (Преобр. I 301; Vries NEW 306), karpoets «дорожня шапка» (Шанский ЭСРЯ II 8, 80). — Фасмер II 204. — Див. ще **картéч**.

[картýн] «ситець» Ж; — р. [картýнный] «ситцевий», бр. заст. картýна «бавовняна тканина», п. kartup «ситець», вибійка, ч. kartoup «ситець», слц. kartúp, вл. koptup, нл. kartup «тс.», схв. кáртýн «грубий міткаль», картýна

«тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нім. [Kartup] «ситець» є результатом фонетичної видозміни форми Kartup «тс.», яке зводиться до гол. katoep «бавовна» (пор. фр. coton, іт. cotone «тс.»), що походить від ар. (al) koṭop «тс.» — Шелудько 32; SJP III 592; Machek ESJĚ 243; Kluge—Mitzka 357. — Пор. **картáн**¹.

[картýник] «вид птаха» Вел; — неясне.

[картусь] «кличка собаки» Вел; — неясне; може бути зіставлене з [картýн] «ситець» або з п. chart «хорт».

[карувáти] «чарувати» (?), [карівни́ця] «художниця, яка підмальовує красуням карі очі» (?) Я, [накарувáти] «зробити карими, підмалювати»; — слова, які безпідставно зіставлялися з *чарувати* (Потебня К ист. зв. III 37); пов'язані з *карій*, що видно з такого контексту: «Ой хвалилася Ганночка, що у мене очі каресеньки... Ой не хвалися ж, Ганночко... карували оченьки карівниці для молоді Ганночки дівиці» (Я 338); пор.: «я б твої очиці накарувала, тебе самого намалювала» (Грінченко II 492).

[карýн] «вид тканини» Ж, Пі; — можливо, результат видозміни форми [картýн] «ситець» під впливом *карýнка* «позумент» (пор.).

карýнка (заст.) «позумент; [карниз]»; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. карýнкі «мереживо», як і укр. [корóнка] «ажурна тканина», р. ст. корýнки «зразки для вишивання», походить від п. [kocynka] «мереживо», ст. kooпка «тс.», що є результатом семантичної видозміни слова kooпа «корона, урочистий головний убір» на підставі подібності малюнків мережива до форми королівської корони. — Sławski II 494. — Див. ще **корóна**.

карýпіль, *карýпир* — див. **канýпер**.

[карус] (бот.) «осока ворсиста, Carex hirta L.»; — результат видозміни латинської наукової назви Carex, можливо, пов'язаної з carere (<*cāgere) «чесати» (вовну). — Walde—Hofm. I 167. — Пор. **карда**, **корóста**.

карусéль, *карусéльник*; — р. бр. карусéль, п. karuzela «карусель», ст. karuzel «тс.; рицарські перегони», ч. karusel «рицарська гра; легкий візок;

вертикальний токарний верстат; (заст.) карусель», слц. *karusel* «карусель; вертикальний токарний верстат», вл. *karuzel* «карусель», нл. *karusel*, болг. *карусѐл*, схв. *карусел* «тс.»; — запозичено з французької мови, можливо, через російську і німецьку (нім. *Karussel* «карусель; рицарська гра»); фр. *carrousel* «карусель; рицарська гра» походить від іт. *carosela* «тс.», яке зводиться до ар. *kar-gadž* «гра з дерев'яними кінями» (від перс. *kurra* «лоша»). — СІС 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Муравьев РР 1976/5, 87—90; Sławski II 90; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145.

[кару́ца] «віз»; — болг. *кару́ца*, схв. *каруца* «тс.»; — запозичення з східно-романських мов; молд. *каруца*, рум. *căruța* «тс.; візок» є похідним від *car* (сг) «віз», що відбиває лат. *carus* «віз». — Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 153; Sławski II 81; СДЕЛМ 226; Pușcariu 25; DLRM 115, 128. — Див. ще *каре́та*. — Пор. *кари́*.

ка́рцер, [ка́нцур] «тюрма, камера» Па; — р. болг. м. *ка́рцер*, бр. *ка́рцэр*, п. ч. слц. *кагсег*, схв. *ка́рцер*, слн. *кагсег*; — книжне запозичення з латинської мови (можливо, за посередництвом нім. *Kärzer*); лат. *carcer* «в'язниця; стартовий бар'єр на іподромах» етимологічно не зовсім ясне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Sławski II 71; Holub—Lyer 235; Walde—Hofm. I 166.

[ка́рчо́ха] (бот.) «артишок, *Synapsis scolymus*» Ж, [ка́рчо́х] «тс.» Мак; — запозичення з польської мови; п. *karzoch*, ст. *karzof*, *karzok*, *arciok* «тс.» походять від іт. *carciofo* і *articioco* «тс.», що зводяться до ар. (al) *ħaršōf* «тс.» — Richhardt 63; Sławski II 74—75.

ка́рюк «столярний клей», *ка́рюк*, [ка́рюк] «тс.» Ж, *ка́рючити*, *ка́рючити* Ж, *прика́рючити*, *розка́ркувати* Нед; — р. [ка́рюк] «риб'ячий клей», бр. [ка́рюка], *ка́рюк*, п. *karuk* «риб'ячий клей», [ка́рюг], *ка́рюг* (з укр.), ч. *karuk* «тс.»; — походження неясне; очевидно, запозичення з східних мов. — Фасмер II 200; Sławski II 89—90; Machek ESJČ 243—244; Bern. I 490; Mikl. EW 112.

[ка́ря́жник] «віршовка, з якої формується пристосування для вилсву риби

в лиманах» Я; — запозичення з російської мови; р. [ка́ря́жник] «віршовка з білої пряжі на неводи і рибальські снасті» є похідним від *ко́ра* «луб». — Див. ще *ко́ра*.

ка́рячки «навпочіпки», [ка́рячкою] «розставляючи ноги» Я, *ка́рячкува́тий* «кривоногий, розчепірений», *ка́рячкува́тий* «кривий, вузлуватий (про дерево); кривоногий», [ка́рячитися] «опиратися, опинатися» Я, [ка́рячитися] «викривлятися» Я, *нака́рячках*, *нака́рячки*, *ока́ряч* (присл.) «розставивши ноги», *розка́ряка* «що-небудь розчепірене», *розка́рякува́тий*, *розка́рякува́тий*, *розка́рячений*, *розка́рячити*, [ска́рячити] «широко розставити (ноги)»; — р. [ка́рячить] «ламати, розводити, розпинати», [ка́ряка] «розсоха», [ка́рячить] «розводити, розставляти (ноги)»; — результат видозміни форм *ка́рячки* і под. під впливом російських варіантів або як прояв гіперизму щодо закономірної твердої вимови *ра*, прийнятої за діалектне відхилення. — Див. ще *кара́ки*.

ка́са; — р. *ка́сса*, бр. болг. м. *ка́са*, п. ч. слц. вл. нл. *kasas*, схв. *ка́са*, слн. *kása*; — запозичено з італійської мови, можливо, через польську і німецьку (нвн. *Kasse*); іт. *cassa* «скриня; каса» походить від лат. *capsa* «скриня, капсула», пов'язаного з *capio* «хапаю, беру», спорідненим з гр. *καπτω* «проковтую», двн. *heffan* «піднімати», *havan* «горщик; гавань». — СІС 316—317; Фасмер II 207; Sławski II 91—92; Machek ESJČ 244; Walde—Hofm. I 159, 162—163. — Див. ще *га́вань*. — Пор. *касі́р*.

[ка́са́рня] «казарма», [ка́ша́рне] «тс.» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. *kasarnia*, як і ч. слц. *kasárna*, слц. *kasáreň*, вл. *kasarna*, схв. *ка́са́рна* «тс.», походить від нвн. *Kasérne* «тс.», до якого зводиться й укр. *казарма*; форма [ка́ша́рне] відбиває вплив п. [kasary] «тс.». — Шелудько 32; Sławski II 93. — Див. ще *каза́рма*.

каса́ція «скасування вищою інстанцією судового рішення»; — р. *касса́ція*, бр. *каса́цыя*, п. *kasacja*, ч. *kasace*, слц. *kasácia*, болг. *каса́ция*, м. схв. *каса́ција*, слн. *kasácija*; — через польське і, можливо, німецьке посередництво (нім. *Kas-*

satióп) запозичено з французької мови фр. cassation «тс.» виводиться від дієслова casser «ламати, розбивати; скасовувати; звільняти з посади», яке походить від лат. quassāre «трясти; пошкоджувати; розбивати», пов'язаного з quātere «тс.», спорідненим з дісл. hossa «кидати, шпурляти, хитати», можливо, також з лит. kutėti «розворушитися, підбадьоритися»; з *касувати*, мабуть, етимологічно не пов'язане.— Шанський ЭСРЯ II 8, 85; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Dauzat 147; Walde—Hofm. II 399—400.— Пор. *касувати*.

касета «коробка для пластинок у фотоапараті; (архит.) кесон»;— р. *кассета*, бр. *касета*, п. слц. *kazeta*, ч. *kazeta*, *kaseta*, вл. *kaseta*, болг. *касѐтка*, м. *касета*, схв. *казѐта*, *касѐта*, слн. *kaséta*;— пізніє запозичення з французької мови; фр. cassette «тс.» походить від іт. cassetta «скринька», зменшеної форми від cassa «скриня, каса».— СІС 317; Sławski II 92; Dauzat 147.— Див. ще *каса*.

[**каси́н**] «клуб» Я, [*каси́на*] «тс.» Я;— запозичення з польської мови; п. *касупо* «клуб; кав'ярня; казино» походить від іт. casino «дача; клуб», пов'язаного з casa «будиночок», лат. casa «халупа, барак», спорідненим з cassis «сітка, плетиво», catēna «ланцюг» і, можливо, з дісл. hadda «гак для казана».— SJP III 602—603; Walde—Hofm. I 175, 177.

каси́р, [*каси́ер*] Ж;— р. *касси́р*, бр. *каси́р*, п. *kasjer*, ч. слц. слн. *kasír*, болг. *касиѐр*, схв. *каси́р*;— запозичення з німецької і (друга форма) з польської мов; нім. ст. і діал. *Kassier*, як і п. *kasjer*, походить від іт. cassiere «каси́р», пов'язаного з cassa «каса».— Шелудько 32; Richhardt 63; Фасмер II 207; Sławski II 93—94.— Див. ще *каса*.

каска́;— р. бр. болг. *каска*, п. *kask*;— запозичення з французької мови; фр. casque «каска, шолом» походить від ісп. casco «шолом, каска; череп; черепок», пов'язаного з cascar «розбивати, роздробляти», яке зводиться до нар.-лат. *quascicare, пов'язаного з лат. quātere «трясти; бити, розбивати».— Фасмер II 206; Sławski II 96; Dauzat 147.— Див. ще *каса́ція*.— Пор. *кашкѐт*.

каска́д;— р. бр. *каска́д*, п. ч. *kaskada*,

слц. слн. *kaskáda*, болг. схв. *каска́да*;— запозичення з французької мови; фр. cascade походить від іт. caskata «каскад, водоспад», пов'язаного з cascade «стрімко падати» (про водоспад, дощ), яке виводиться від нар.-лат. *casicare «падати», пов'язаного з лат. casus «падіння», cado «падаю», спорідненими з дінд. śad- «випадати, відпадати», вірм. časnum «падати, знижуватись».— СІС 317; Фасмер II 206; Koraliński 481; Holub—Lyer 235; Dauzat 146; Walde—Hofm. I 128.

[**ка́спер**] (орн.) «деркач, Crex pratensis Bechst.»;— запозичення з польської мови; п. [*kasper*, *каспер*] «тс.» утворене на основі власного імені *Kasper*, *Каспер*, що, як і укр. р. *Гаспа́р*, *Ка́спер*, бр. *Га́спар*, *Ка́спер*, *Ка́спар*, *Ка́шпар*, ч. *Каšпар*, слц. *Gašpar*, болг. *Гаспа́р*, *Каспа́р*, м. *Гашпар*, *Кашпар*, схв. *Gašpar*, *Каšпар*, слн. *Gašper*, походить від гр. Γάσπαρος (>лат. Caspar, Casparus), яке виводиться від ір. gazbar «скарбник»; мотивація найменування птаха неясна.— Strutyński 64, 110; Илчев 127; Constantinescu 63.

[**касп'яга**] «дерев'яний посуд для соління риби»;— неясне.

ка́ста «замкнута суспільна група»;— р. бр. болг. м. *ка́ста*, п. ч. слц. вл. *kašta*, схв. *ка́ста*, слн. *kásta*;— через німецьку або французьку мову (нім. *Káste*, фр. *caste*) запозичено з португальської; порт. *casta* «порода, походження; замкнута суспільна група в Індії; (ст) чиста порода» походить від лат. castus «чистий; вільний; стриманий», пов'язаного з careo «не маю, обходжусь, мені не вистачає», castro «обрізаю», спорідненим з дінд. śasati «ріже», гр. κεῤῥω «розколюю», псл. česati, *kosa*, укр. *чеса́ти*, *коса́*.— СІС 317; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Dauzat 147; Walde—Hofm. I 167, 179, 180.— Див. ще *коса́¹*, *коса́²*, *чеса́ти*.— Пор. *каструва́ти*, *касува́ти*.

кастаньета́;— р. бр. *кастаньѐта*, п. *kastanieta*, ч. *kastaniěty*, слц. *kastaneta*, болг. м. *кастанѐти*, схв. *кастанѐте*, слн. *kastanjéta*;— через французьку мову (фр. castagnette) запозичено з іспанської; ісп. castañeta «кастаньета; каштанчик» є зменшеною формою від casta-

їа «каштан»; назва перенесена за зовнішньою подібністю каштаньєт до малих каштанів. — СІС 317; Шанский ЭСРЯ II 8, 86; Фасмер II 207; Holub—Lyer 236; Dauzat 147. — Див. ще **каштáн**.

кастѣт; — р. *кастѣт*, бр. *кастѣт*, п. *kastet*; — запозичення з французької мови; фр. *casse-tête* «кастет; головоломка» утворене з основ дієслова *casser* «розбивати», що зводиться до лат. *quassāre* «трясти; бити», пов'язаного з *quatere* «тс.», та іменника *tête* «голова», який походить від лат. *testa* «глиняний горщик; обпалена глина», зіставлюваного з ав. *tašta* «чашка», лит. *tištas* «посудина мандрівних пастухів». — СІС 1951, 304; Dauzat 147, 707; Walde—Hofm. II 675—676. — Див. ще **каса́ція**.

[**кастіти**] «ганьбити» Ж, *кастіти* «дуже лаяти»; — р. *кастіть* «дуже лаяти; [поганити, бруднити]», [*кастіть*] «лаяти, лихословити; бруднити, смітити», [*касть*] «бридота, сміття, непридатні залишки на бойнях», бр. [*коціць*] «випорожнятися», [*каціць*] «тс.; псувати, бруднити, смітити»; — похідні утворення від др. *кость (*касть*) «бридота, покидьки, залишки забитої тварини або людини», того самого, що і в словах др. *кость* «кістка», псл. *kostь* «тс.», *pakostь* «пакість» та ін., спорідненого з *ко́са*, *чеса́ти*; позбавлене ґрунту безпосереднє виведення (Bern. I 583; Желех. I 370) від *кость* «кість». — Мельничук *Етимология* 1966, 237—238; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 152. — Див. ще **кість**, **ко́са**¹, **ко́са**², **чеса́ти**. — Пор. **кощій**, **кощúnство**, **па́кість**.

касто́р «сукно з ворсом на споді»; — р. бр. болг. *касто́р*, п. *kastor* «тс.», ч. *kastor* «твердий капелюх», слн. *kastórec* «капелюх із заячої шерсті»; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *castor* «бобер; боброве хутро; боброва шапка» походить від лат. *castor* «бобер», яке зводиться до гр. *κάστωρ* «тс.», утвореного від власного імені *Κάστωρ* «Кастор, син царя Тіндарея і Леди», спорідненого з *κέκασμαι* «відзначитися, перевершити». — СІС 317; РЧДБЕ 319; Dauzat 148; Frisk I 799.

касто́рка; — запозичення з російської мови; р. *касто́рка*, можливо, по-

ходить від прибалтійсько-нім. *Kastoröl* «рицинова олія», яке відповідає лат. *castoreūm* «боброва рідина», що походить від гр. *κάστωρ* «тс.», пов'язаного з *κάστωρ* «бобер». — Шанский ЭСРЯ II 8, 87; Фасмер II 208. — Див. ще **касто́р**.

каструва́ти, *кастрáт*, *кастра́ція*; — р. *кастри́ровать*, бр. *кастри́раваць*, п. *kastrować*, ч. *kastrovati*, слн. *kastrovat'*, болг. *кастри́рам*, м. *кастри́ра*, схв. *кастри́рати*, слн. *kastrirati*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *castro* «підрубую, підрізую; каструю» споріднене з дінд. *śásati* «ріже», псл. *česati*, *kosa*, укр. *чеса́ти*, *ко́са*. — СІС 317; Фасмер II 208; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 170. — Див. ще **ко́са**¹, **ко́са**², **чеса́ти**. — Пор. **ка́ста**, **кастіти**, **касува́ти**.

кастру́ля, [*кастру́ля* Ж, *кастроль* Шел]; — р. *кастри́юля*, бр. *кастри́юля*, ч. *kastrol*, слн. *kastról*, вл. *kaserola*, болг. *кастро́н*, схв. *касеро́ла*, *кастро́ла*, слн. *kastróla*; — через російське і, очевидно, німецьке посередництво (нім. *Kasserolle*) запозичено з французької мови; фр. *casserole* «каструля» є похідним від *casse* «черпак», яке через посередництво пров. *cassa* «сковорода» зводиться до нар.-лат. *cattia* «тс.», що походить від гр. *καθήλειον* «черпак», пов'язаного з *κάδος* «тс.», можливо, спорідненим з *κάαρ* «вушко голки». — Акуленко 140; Шелудько 32; Шанский ЭСРЯ II 8, 88; Фасмер II 208; Holub—Lyer 236; Dauzat 147; Gamillscheg 196; Топоров III 264; Frisk II 36.

касува́ти «анулювати», [*накасі́рувати*] «надбати, настаратися» ЛЧерк, *розкасува́ти* «розформувати; витратити, ліквідувати», *розкаси́рува́ти* «тс.»; — р. ст. *скассова́ть*, бр. *касава́ць*; — запозичення з польської мови; п. *kasować* «анулювати», як і р. *касси́ровать*, ч. [*kasírovati*], слн. *kasírovat'*, болг. *каси́рам*, схв. *каси́рати*, слн. *kasirati*, походить від пізньолат. *casso* «касюю, анулюю», пов'язаного з лат. *causus* «порожній; даремний; недійсний», *caseo* (< *caseo) «я позбавлений, не маю», спорідненим з лат. *castro* «підрізую», дінд. *śásati* «ріже», псл. *kosa*, *česati*, укр. *ко́са*, *чеса́ти*. — Фасмер II 207; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 167. — Див. ще

коса́¹, коса́², чеса́ти. — Пор. каса́ція.

Кася́н, [Касья́н] Ж, ст. Касіа́нъ «мвроноси(гель)» (1627); — р. Касья́н, бр. Касья́н, Кася́н, п. Kasjan, слц. Kasíán, болг. Каси́ян, м. Касиан, схв. Касі-я́н, слн. Kasíjan; — запозичення з грецької мови; гр. Κασσιανός походить від лат. Cassiānus, утвореного від римського родового імені Cassius, можливо, похідного від лат. cassus «порожній»; ім'я Cassiānus виводиться також від лат. cassis «шолом, каска». — Беринда 215; Сл. вл. імен 213; Петровський 130; Constantinescu 28. — Пор. касува́ти.

кат, [кати́ня] «жінка-кат; тортури» Ж, кати́вка «жінка-кат», кати́вня, [кати́вня] «тортури», кати́вство, [кати́ш] «в'язниця» Ко, [кати́ша] «тортури, катування», кати́ога, кати́ожний «катівський», катува́ти, [закати́ний] «звірячий, лютий»; — р. [кат] «кат; знаряддя фізичного покарання», бр. кат; — запозичення з польської мови; п. kat «кат; (ст.) лихо, дідько; нещастя», як і ч. слц. вл. нл. kat «кат», пов'язується (Jakobson Word 8, 388) з кати́ти, р. кати́ть, з огляду на колишне знаряддя катування у вигляді колеса; пор. лат. tortor «кат», похідне від torqueo «кручу, обертаю; катую, беру на тортури»; виводиться також як запозичення (Трубачев Етимология 1965, 76—77) з ав. kāḍa «відплата, покарання (на страшному суді)»; спочатку katъ могло бути назвою дії, звідки значення п. «лихо, нещастя»; менш переконливі пов'язання з кати́ти-ся (Коřínek LF 17, 347—356), з свн. gat, нвн. Gátte «товариш; (давніше) підручний ката» (Jancko Slavia 7, 785—790), з р. хват, п. chwát (Machek ESJČ 245) та ін. — Richhardt 63; Фасмер II 208; Sławski II 98—99.

катава́сія «виконання церковних пісень двома хорами; розгардіяш, гармидер»; — р. катава́сия, бр. катава́сія «тс.», болг. катава́сия «церковна пісня, що виконується двома співаками, які сходять з клиросів», схв. катава́сија; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. καταβάσιον «вид церковної пісні» походить від гр. καταβαίνω «сходжу, спускаюсь», утвореного з префікса κατ-, що означає рух униз, протидію,

посилення, перехідність, завершеність, пов'язаного з прийм. і присл. κάτω «вниз; проти; вздовж; крізь», спорідненим з хет. katta «вниз, при, з, під», дкімр. сапт «з, разом з», дірл. set «тс.», і основи дієслова βαίνω «ходжу, іду», до якої зводиться також укр. ба́зис. — Фасмер II 209; РЧДБЕ 320; Frisk I 208—210, 800. — Див. ще ба́зис.

катаклі́зм «руйнівний переворот, катастрофа»; — р. катаклі́зм, бр. катаклі́зм, п. kataklizm, ч. kataklyzma, слц. kataklizma, болг. катаклі́зм, м. катаклі́зма, схв. катаклі́зам, катаклі́зма, слн. kataklízma; — запозичення з французької мови; фр. cataclysmе «стихійне лихо, катаклізм» походить від гр. κατακλυσμός «потоп», пов'язаного з κατακλύζειν «наводняти, затопляти», утвореного з префікса κατα- із значенням руху вниз і основи дієслова κλύζω «промиваю, змиваю», спорідненого з гот. hlutrs «чистий», нвн. lauter «тс.», кімр. cllg «ясний, чистий», лат. ст. cluo «очищаю», лит. šlúoti «замітати, вигирати». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 89; Kopaliński 483; Holub—Lyer 236; Klein 248; Dauzat 148; Frisk I 876—877. — Див. ще катава́сія, клі́зма.

катако́мба, мн. катако́мби; — р. бр. болг. м. катако́мба, п. katakumby, ч. слц. вл. katakomby, схв. катако́мба, катако́мба, слн. katakómbe (мн.); — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Katakómbe, фр. catacombe, іт. catacomba походять від лат. catacumbae «підземне кладовище», утвореного на основі виразу *cata tumbas «поруч з могилами» чи «подібно до могил» (з прийменником грецького походження), можливо, під впливом лат. -cumbere «лягати». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 89—90; Фасмер II 209; Holub—Lyer 236; Klein 248; Dauzat 148; Gamillscheg 205; Walde—Hofm. I 180. — Див. ще катава́сія, ту́мба. — Пор. катафа́лк.

катала́жка (заст.) «холодна, буцегарня»; — бр. катала́жка «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. катала́жка «тс.; [торбина] вважається результатом видозміни слова такелаж «снасті на судні» (Фасмер—Трубачев II 209; Даль II 96); можливо, пов'язане з

[каталажний] «тривожний, згубний». — Шанский ЭСРЯ II 8, 90.

[каталажний] «тривожний; згубний» Ж; — р. [каталажный] «неспокійний, невгамовний, буйний», [каталажить] «галасувати, кричати, буянити; лякати; тривожити», [каталаж] «сум'яття; буйство», [каталага] «галас, гомін, сум'яття; справа, що завдає багато клопоту»; — неясне.

[каталане] «злиденне господарство; важкий труд» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [каталать] «ноша, поклажа; майно при собі в дорозі; харч».

каталізі, каталізатор, каталітичний; — р. каталізі, бр. каталізі, п. kataliza, ч. слц. katalýza, болг. м. схв. каталіза, слн. katalíza; — запозичення з новолатинської мови; нлат. catalysis походить від гр. *κατάλυσις* «розпад; знищення; розпуск», пов'язаного з *κατάλυω* «розв'язую, розпускаю», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *λύω* «розв'язую». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 90—91; Holub—Lyer 237; Klein 248. — Див. ще *аналізі, катавасія*.

каталог, каталожний, каталогізувати; — р. бр. болг. каталог, п. ч. вл. katalog, слц. слн. katalóg, м. каталог, схв. *katàlog*; — запозичення з грецької мови; гр. *κατάλογος* «перелік, список» пов'язане з дієсловом *καταλέγω* «називаю, перераховую; записую», утвореним з префікса *κατα-* і дієслова *λέγω* «збираю; перераховую». — СІС 318; Шанский II 8, 91—92; Hüttl-Worth 13; Holub—Lyer 237; Frisk II 94—95. — Див. ще *катавасія, логіка*.

[катанка] «жіночий суконний одяг; чоловіча суконна куртка; спідниця з домотканого сукна Л»; — р. [катанка] «широка сукня; довгий верхній селянський одяг з домотканого сукна», бр. [катанка] «блузка»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *katanka* «вид каптана, куртки» пов'язується з *katap(a)* «жовнір, солдат», що, як і ч. [katan], слц. *katona*, укр. [катун] «тс.», виводиться від уг. *katona* «тс.». — Балецкий St. sl. 9, 338; Sławski II 100; Zareba JP 31/1, 118. — Див. ще *катун*².

[катанки] «валянки» Я; — бр. [ка-

танкі] «тс.»; — запозичення з російської мови; р. [катани, катаны, катаники, катаницы, катанки, катаньки, катанцы] «тс.» пов'язані з дієсловом *катать* «валяти, виробляти з битої шерсті, качаючи її на колодці», спорідненим з укр. *катати, котити*. — Фасмер II 209; Соболевский РФВ 70, 81. — Див. ще *котити*.

катапульты, катапультувати; — р. бр. *катапульты*, п. *katapulta*, ч. слц. вл. *katapult*, болг. *катапульты*, м. *катапульт*, схв. *katàpult(a)*, слн. *katapúlt*; — запозичення з латинської мови; лат. *catapulta* «військова машина для метання каменів, стріл, колод» походить від гр. *καταπέλτης* «тс.», утвореного з префікса *κατα-* і основи дієслова *πέλλω* «метаю; розмахую, розгойдую», можливо, спорідненого з лат. *peilo* «штовхаю», псл. **rolxъ* «страх», укр. [пóлох] «жах». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Holub—Lyer 237; Frisk II 469. — Див. ще *катавасія, пóлох*. — Пор. *пульс*.

катар, [котер] «нежить» ВеБ, катаральний; — р. болг. *катар*, бр. м. *катар*, п. *katarrh* «катар; нежить», ч. слц. *katarrh* «катар», вл. *katarrh*, схв. *katārrh*, *katār*, слн. *katár* «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katarrh*, фр. *catarrhe* «тс.» походять від лат. *catarrhus* (термін медичної латини), що зводиться до гр. *κατάρροος* «стікання; катар, нежить», пов'язаного з дієсловом *καταρρεῖν* «стікати, обпадати», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і дієслова *ῥεῖν* «текти», спорідненого з дінд. *sgávati* «тече», лит. *sgavà* «течія, кровотеча», псл. **sruja* «струмінь», укр. *струм*. — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 327; БЕР II 268; Dauzat 148; Frisk II 650—652. — Див. ще *катавасія, струм*. — Пор. *острів*.

катаракта «захворювання кришталика ока»; — р. бр. *катаракта*, п. ч. слц. *katarakta*, вл. *katarak*, болг. м. *катаракт*, схв. *katàrakt*, слн. *katarákt*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katarákt(a)*, фр. *cataracte* походять від лат. *cataracta* «водоспад; захворювання кришталика», яке зводиться до гр. *καταράκτης* «водоспад», пов'язаного з *καταρράττειν* «обрушуватися, ринути»,

утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *βάσσειν* (*βάττειν*) «бити, штовхати», етимологічно неясного; назва хвороби в медичній латині пов'язана з помилковим уявленням, нібито ця хвороба зумовлена мутною рідиною, яка стікає, подібно до водоспаду, між кристаликом і райдужною оболонкою ока. — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92—93; БСЭ 20, 363; Koraliński 484; БЕР II 269; Dauzat 148; Frisk I 801, II 643—644. — Див. ще **катава́сія**.

[ката́стра] «підкладка під бочку» Я; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. *catasta* «купа, штабель, стіс; вогнище» (звідки схв. ст. *kāstasta* «кара; місце кари») походить від лат. *catasta* «підмостки, поміст (на якому виставлялись для продажу раби)», запозиченого з грецької мови (можливо, гр. *κατάστασις* «установлення; влаштування» або *καταστατή* «встановлена», утворені з префікса *κατα-* і основи дієслова *ἵστημι* «ставлю; стою», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*). — Skok II 62; Mestica 286; Walde—Hofm. I 181. — Див. ще **катава́сія**, **ста́ти**.

катастро́фа, *катастрофічний*; — р. бр. болг. м. схв. *катастро́фа*, п. ч. слц. вл. *katastrofa*, нл. *katastrofalny*, слн. *katastrófa*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katastróphe*, фр. *catastrophe* походять від лат. *catastrophā* «різкий поворот; несподівана подія», запозиченого з грецької мови; гр. *καταστροφή* «переворот; кінець, загибель, знищення, зруйнування» пов'язане з дієсловом *καταστρέφω* «загиною вниз; перевертаю, перекидаю», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *στρέφω* «повертаю, перекидаю». — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 93—94; Фасмер II 209; Koraliński 484; Holub—Lyer 237; БЕР II 270; Skok II 62; Dauzat 148. — Див. ще **апо́стро́ф**, **катава́сія**.

ката́ти, *ката́ль*, *каторі́ти*, *като́к*, *катуля́тися*, *кату́ль*, *кату́лька* — див. **котіти**.

катафа́лк, *катафа́льник* «візник катафалка»; — р. бр. *катафа́лк*, п. ч. слц. вл. *katafalk*, болг. м. *катафа́лка*, схв. *ката́фалк*, слн. *katafálk*; — запозичення з французької або італійської мови,

можливо, через німецьку (нім. *Katafálk*); фр. *catafalque* походить від іт. *catafalco* «катафалк», що, як і фр. *chafaud* (*échafaud*) «риштування; поміст; ешафот», зводиться до нар.-лат. *catafalicum, утвореного з применника *cata* «згідно, відповідно» (з гр. *κάτά*) та іменника *fala* «високий поміст» етруського походження (отже, первісне значення — «відповідне високому помосту»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 94; Фасмер II 210; Holub—Lyer 236; БЕР II 271; Gammillscheg 205; Walde—Hofm. I 446. — Див. ще **катава́сія**. — Пор. **катако́мба**.

[катафі́йка] «вуздечка» Ж; — очевидно, запозичення з угорської мови, в якій може йтися про вираз *katta-fej, букв. «защипни-голова»; можливо, сюди ж належить і схв. *[katàfić]* «замок», яке досі не дістало задовільного пояснення (Skok II 61).

категорі́чний; — р. *категорі́ческий*, *категорі́чний*, бр. *катэга́рычны*, п. *categoryczny*, ч. слц. *kategorický*, вл. *kategoriski*, болг. *категорі́чен*, м. *катего́ричен*, схв. *катего́ричан*, *катего́рички*, слн. *kategóričen*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *kategorisch* «безумовний, рішучий, категоричний», фр. *catégorique* «тс.» походять від слат. *catēgoricus* «обвинувальний; ствердний», *catēgoria* «обвинувачення», запозичених з грецької мови; гр. *κατηγορός* «обвинувальний; (філос.) ствердний» утворене від *κατηγορία* «обвинувачення». — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 95; Фасмер II 210; Holub—Lyer 237; Dauzat 149. — Див. ще **категорія**.

категорія; — р. болг. *катего́рия*, бр. *катэго́рыя*, п. *kategoria*, ч. *kategorie*, слц. *kategória*, вл. нл. *kategorija*, м. *катего́рија*, схв. *катего́рија*, слн. *kategorija*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Kategorie*, фр. *catégorie* походять від лат. *catēgoria* «обвинувачення; основна ознака предмета; категорія», запозиченого з грецької мови; гр. *κατηγορία* «тс.» пов'язане з *κατηγόρεω* «дорікаю, обвинувачую; стверджую», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *ἄγορεύω* «виступаю з промовою, говорю». — СІС 319; Фасмер II 210; Koraliński 485; Holub—Lyer

237; БЕР II 271; Skok II 62; Dauzat 149. — Див. ще **алегорія**, **катава́сія**.

кате́дра — див. **ка́федра**.

ка́тер, [ка́терка], **ка́терник** «член екіпажу військового катера»; — р. болг. *káter*, бр. *káтэр*, п. слц. *kúter*, ч. *kuřr*, вл. *kutter*, м. *кутер*, схв. *кўтер*, слн. *kúter*; — запозичення з англійської мови; англ. *cutter* «катер» пов'язане з *cut* «різати», що походить від сангл. *cutten* «тс.», можливо, спорідненого з ісл. шв. діал. *kuta* «різати ножом», ісл. *kuti* «ніж», шв. [kuta, kuttli] «тс.»; англійська назва характеризує катер як судно, що легко розрізає хвилі. — СІС 320; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 95—96; Фасмер II 210; БЕР II 271; Klein 388.

катерва́к — див. **тетерва́к**.

Катері́на, *Катрї́ся*, *Ка́тря*, [Ка́ся], ст. *Екатери́на* «наdejда, истин(н)а» (1627); — р. болг. *Екатери́на*, *Катері́на*, бр. *Кацяры́на*, др. *Катерина* (1108), п. *Katarzyna*, ч. *Kateřina*, слц. слн. *Katagipa*, нл. *Kata*, м. *Екатерина*, *Катарина*, схв. *Катарї́на*, стсл. **Екатери́на**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Αικατερίνη*, *Καθαρίνη* загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується (Сл. вл. імен 242; Петровський 108; Суперанская 86) з гр. *καθαρός* «чистий»; припускається також давніша грецька форма з початковим *ε*, похідна від *Εκατερος* чи *Εκατος* «який б'є здалеку» (про Аполлона) або від *Εκατή* (ім'я богині). — Skok II 61—62; Constantinescu 48.

[**катері́на**] (бот.) «лепеха, айр, *Acorus L.*» Л; — неясне.

катері́нка (заст.) «невеликий механічний орган», **катері́нщик** (заст.) «бродячий музикант, жебрак з катеринкою»; — бр. (заст.) *катрї́нка*, *кацери́нка* «шарманка», болг. заст. *катері́нка*; — запозичення з польської мови (болг. через румунську: рум. *caterinca* «тс.»); п. *katarynka*, [katryna] «тс.» походить від німецької назви ляльки *die schöne Katharine* «прекрасна Катерина», яка виконувала головну роль у популярній виставі лялькового театру, супроводжуваний грою на шарманці. — Фасмер IV

410; Sławski II 101—102; БЕР II 271; Zeraschi ZISPh 8/1, 57—62. — Див. ще **Катері́на**.

ка́тет (мат.); — р. *ка́тет*, заст. *ка-тémт*, бр. *ка́тэт*, слц. слн. *katéta*, вл. *kateta*, болг. *катémт*, м. *катéта*, схв. *кàтémт*, *катéта*; — через російське посередництво запозичено з французької або латинської мови; фр. *cathète* походить від лат. *cathetus*, запозиченого з грецької мови; гр. *κάθετος* «висок, перпендикуляр», букв. «спущений», пов'язане з дієсловом *καθίημι* «скидаю, спускаю», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *ίημι* «посилаю, рухаю; кидаю», спорідненого, можливо, з лат. *sego* «сію», псл. *sėti* «сіяти» або з лат. *iacio* «кидаю». — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96; БЕР II 272; Dauzat 149; Frisk I 714—715. — Див. ще **катава́сія**.

кате́тер «трубка для промивання порожнин тіла або видалення з них рідини», **катетериза́ція**, **катетеризува́ти**; — р. *катéтер*, бр. *катэтэр*, п. вл. *kateter*, ч. *katétr*, слц. слн. *katéter*; болг. *катémтър*, схв. *катéтар*, *катéтер*; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Kathéter*) запозичено з латинської мови; лат. *catheter* походить від гр. *καθετήρ* «те, що спускають; зонд», пов'язаного з дієсловом *καθίημι* «скидаю, спускаю». — СІС 320; Фасмер II 210; Koraliński 485—486; Holub—Lyer 237. — Див. ще **ка́тет**.

катехі́зис «релігійна книга з викладом догматів віри у формі запитань і відповідей; основні положення», **катехі́т** (заст.) «учитель закону божого»; — р. болг. *катехі́зис*, *катихі́зис*, бр. *катэхі́зис*, п. вл. *katechizim*, ч. *katechismus*, слц. *katechizmus*, м. *катихі́зис*, схв. *катехі́зис*, *катихі́зис*, слн. *katekizem*; — запозичення з грецької мови, можливо, опосередковане латинською (лат. *catēhēsis*); гр. *κατήχησις* «усне повчання, настанова» пов'язане з дієсловом *κατηχέω* «(усно) повчаю», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *ἠχέω* «гримлю, звучу», похідного від *ἦχη* «звук, шум, тон», можливо, спорідненого з лат. *vāgīre* «верещати, пищати, кричати», лит. *svagėti* «звучати», дангл. *swōgan* «звучати, лунати». — СІС 320;

катра́н¹ (бот.) «*Scambe* L.; [свербига східна, *Bunias orientalis* L.]»; — р. *катра́н*, ч. *katrán*, слц. *katrap* «тс.»; — очевидно, запозичення з якоїсь східної мови; пор. болг. [*катра́н*] «полин боже дерево, *Artemisia abrotanum* L.; полин пахучий, *Artemisia camphorata*; смолка, *Viscaria atropurpurea*». — Machek Jm. rostl. 60.

катра́н² (іхт.) «невелика чорноморська акула»; — р. *катра́н* «колюча акула, *Acanthias acanthias*»; — запозичення з невідомого джерела.

[**катра́н³**] «мазь (дьоготь) для рибальських сіток» Я, [*катра́нити*] «змазувати дьогтем (рибальські сіті) Я; смолити невід Мо»; — р. [*катра́н*] «земля, просочена нафтою, для заливання плоских дахів; гірська смола», [*катра́нить*] «покривати дах дьогтем, змішаним зі смолою», болг. *катра́н*, м. *катран*, схв. *ка́тран*, слн. *katrán*; — запозичення з турецької мови; тур. *katrap* «смола; дьоготь» походить від ар. *qaṭrān* «тс.» — Фасмер II 211; БЕР II 276; Верп. I 494; Lokotsch 90. — Пор. **гудро́н**.

катра́н⁴ — див. **карта́н¹**.

[**ката́рафі́й**] «сорт дерева для палиць Ж; (бот.) таволга в'язолиста, *Spirea ulmifolia* Scop. Мак», [*ката́рафі́йник*] «жимолость пухната, *Lonicera xylostemon* L.» Мак; — бр. *каприфоль* «жимолость козолиста, *Lonicera sarpiifolium* L.»; — результат видозміни латинської наукової назви жимолості *sarpiifolium* (*каприфоль > *капрафоль > *капрафіль > *ката́рафі́й*), утвореної з основ іменників *sarpa* «коза» і *folium* «лист»; для деяких місцевостей можна припустити вплив з боку рум. *sarpiói* «жимолость», молд. *каприфой* «тс.» (Vincenz 8). — Див. ще **капро́н**, **фоліа́нт**.

[**кату́ца**] «заглибина для дрібних кухонних речей поруч з комином Ме, Мо; піддувало; закуток біля печі, куди вигрібають жар МСБГ», [*котру́ца*] «піддувало; закуток біля печі» МСБГ, [*кутру́ца*] «тс.» МСБГ, [*котру́цик*] «піддувало» МСБГ, [*кутру́цик*] «тс.» МСБГ; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *котру́ца* «припічок, запічок», рум. *coțruța* «невелика піч; порожнина між піччю і стіною; загли-

бина під піччю» виводяться від уг. [kat-roc] ([*katruc*, *katrac*, *ketresz*], *ketrec*) «клітка; полівник; убога кімната», яке походить від слц. *koteres* «сгійло; собача будка; курник», що, в свою чергу, зводиться, як запозичення, до нвн. [*kotter*] «будка», спорідненого з [*kote*, *katel*] «хатина, халупа», дангл. *cot* «хатина, кімната», дісл. *kot* «халупа». — Vincenz 12; СДЕЛМ 207; DLRM 193; MNTESz II 474—475; Kniezsa 267; Machek ESJČ 283; Kluge—Mitzka 396.

[**кату́й**] (вигук, яким відганяють котів) До, [*кацу́й* До, *кац* Мо] «тс.»; — р. [*кацу́й*] «тс.»; — афективне утворення, пов'язане з [*кота́л*] «тс.» — Див. ще **кіт**. — Пор. **кет¹**.

катульга́ти, **кутильга́ти**, **кутульга́ти** — див. **шкутильга́ти**.

[**кату́н¹**] (бот.) «ліщиця волотиста, перекотиполе, *Gypsophila paniculata* L., [*кати́чник*, *покати́чник*, *покатун*] «тс.» Мак; — р. [*кату́н*, *покатун*] «тс.»; — похідне утворення від *ката́ти*, *ката́тися*, пов'язаного з *коти́ти*; назва зумовлена тим, що кулясте стебло ліщиці після дозрівання насіння легко відламується від кореня і перекочується вітром по степу на далекі відстані, причому розсіюється насіння. — БСЭ 32, 411; Machek Jm. rostl. 79. — Див. ще **коти́ти**. — Пор. **ка́чим**.

[**кату́н²**] «солдат»; — п. [*катап*, *катапа*], ч. [*катап*], слц. *катапа* «тс.», схв. *ка́тана*, *ка́тана* «тс.; кавалерист, гусар», слн. [*katān*] «солдат»; — запозичення з угорської мови; уг. *katona* «солдат» вважається мандрівним словом, пов'язаним з віз.-гр. *κατοῦνα* «домашня челядь; вантаж, багаж; намет; табір», алб. *katúnd* (*katúnt*) «село», рум. *cătún* «сільце, хутір», болг. *кату́н* «циганський табір; його мешканець», м. *кату́н* «шатровий циган», схв. *ка́тун* «пастуша оселя», р.-цсл. *кату́нъ* «військовий табір». — Лизанець НЗ УЖДУ 26, 124; Lizanec I 86, 106, 114; Орос Доп. УЖДУ II 75; Sławski II 100; Brückner ZfSIPh 16, 205—206; MNTESz II 409. — Пор. **ката́нка**.

[**кату́х**] «хлівчик для овець» Я; — запозичення з російської мови; р. [*коту́х*] «хлів; загін для дрібної худоби; курник; повітка» пов'язане з [*коту́ець*] «загата

для ловіння риби», спорідненого з укр. [котець] «тс.». — Фасмер II 354. — Див. ще **котець**.

катюша «реактивний міномет на автотомашині»; — бр. *кацюша*, п. *katusza*, ч. *katuše*, *kat'uše*, слц. *kat'uša*, болг. *катюша*, схв. *каћуша*, слн. *katjuša* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *катюша* «тс.» утворене від назви відомої пісні «Катюша» (на слова М. В. Ісаковського), пов'язаної з *Катеріна*. — Боровой 513—516. — Див. ще **Катеріна**.

[**катя**] (вигук, яким переслідують зайця); — неясне; можливо, пов'язане з [*кату*] (вигук, яким відганяють котів), [*кет*] «тс.». — Пор. **кет**².

каупер «повітронегрівач біля доменної печі», *коупер* «тс.»; — р. болг. *каупер*, бр. *каўпер*, ч. рідк. *cowper*; — пов'язане з прізвиськом англійського інженера і винахідника Е. А. Каупера (*Cowper*).

каустик «їдкий луг», *каустичний*; — бр. *каўстык*, п. *kaustyczny*, ч. слц. *kaustikum*, вл. *kawstika*, болг. *каустически*, м. *каустичен*, схв. *каустичан*, *каустичкї*, слн. *kávstičen*; — запозичення з російської мови; р. *каустик* утворено від прикметника *каустический*, запозиченого, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *kaustisch*) з латинської мови; лат. *causticus* «пекучий, їдкий» походить від гр. *καυστικός* «горючий», пов'язаного з дієсловом *καίω* (*ка́ω*) < **ка́F̄ω* «запалюю, палю; горю», очевидно, спорідненим з лит. *kūlės* «зона, сажка», лтс. *kūla* «суха, торішня трава». — СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 99—100; Kopaliński 486—487; Holub—Lyer 238—239; БЕР II 280; Frisk I 756—757.

[**каут**] «плата, винагорода» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *kavut* «піджарене борошно».

каучук, *каучуківнік*, *каучуківніцтво*, *каучуківніцький*; — р. болг. *каучук*, бр. *каўчук*, п. *kauczuk*, ч. слц. *kaučuk*, вл. *kawčuk*, м. *каучук*, схв. *каучук*, *каучук*, слн. *kávčuk*; — через німецьке (нім. *Kautschuk*) або французьке (фр. *caoutchouc*) посередництво запозичено з індіанської мови майнас (*cahuchuc*). — СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8; 100; Фасмер II 211; Lokotsch EWAW 41—42.

[**кауш**] «ківш, черпак; ступка» Ж, МСБГ, [*кавјуш*] «тс.» Ж, МСБГ; — запозичення з молдавської мови; молд. *каўш* «дерев'яний черпак; велика ложка; совок» виводиться від укр. *ківш* (род. в. *ковшá*), р. *ковш*. — СДЕЛМ 227—228. — Див. ще **ківш**.

[**кафар**] «баба копра; копер» Ж, [*ка́нар*] «тс.; помпа»; — бр. [*ка́нар*] «пристрій, яким заганяють у землю палі»; — запозичення з польської мови; п. *kafar* «тс.» походить від нім. *Käpfer* (*Kéffer*) «голова бруса», яке зводиться до лат. *saper* «цап», пов'язаного з сарга «коза». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Sł. wug. obcsuch 329; Kluge—Mitzka 348; Фасмер II 318. — Пор. **копер**¹.

[**кафарос**] «вид вишивки зірочками» Я; — неясне.

кафе «кав'ярня»; — бр. *кафэ*, п. *café*, *kafejka*, слц. *café*, болг. *кафэ*, м. *кафе*; — запозичення з російської мови; р. *кафе* походить від нім. *Káffee* «кава; кав'ярня» або від фр. *café* «тс.», які через турецьке посередництво (тур. *kahvé* > *kah-fé* «кава») зводяться до ар. *qahwa* «вино; кава». — Шанский ЭСРЯ II 8, 100; Фасмер II 212; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 126. — Пор. **кава**¹, **кофе**.

кафедра, заст. *катедра*, *кафедра́льний*; — р. бр. *кафедра*, п. ч. слц. вл. *katedra*, болг. *катедра*, м. *катедра*, схв. *ка́тедра*, слн. *kátedra*; — через російське посередництво запозичено з грецької мови (форма *катедра* — через польську і латинську мови — лат. *cathedra*); гр. *καθέδρα* «сидіння, стілець» пов'язане з дієсловом *καθίζομαι* «сідаю, сиджу», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *ἕζομαι* «сиджу, сідаю», спорідненого з лат. *sedeo* «сиджу», псл. *sěděti*, укр. *сидіти*. — СІС 321; Пономарів Мовозн. 1974/2, 42; Шанский ЭСРЯ II 8, 100—101; Фасмер II 212; Hüttl-Worth 13; Kopaliński 485; Frisk I 445—446. — Див. ще **катавасія**, **сидіти**.

кафетерій; — р. *кафетерий*, бр. *кафетэ́рий*, п. *kafeteria*, ч. *kafetérie*, слц. *kafetéria*, схв. *кафетэ́рија*; — запозичення з англійської мови Америки; англ. *safeteria* «ресторан із самообслуговуванням» походить від мексикансько-ісп. *safeteria* «крамниця з кавою», пов'яза-

ного з *café* «кава». — Крысин 94—95; Klein 220. — Див. ще **кафё**.

кафешантан; — р. м. *кафешантан*, бр. *кафешантан*, болг. *кафе-шантан*, схв. *кафешантан*; — запозичення з французької мови; фр. *café-chantant* утворене з іменника *café* «кав'ярня» і дієприкметника *chantant* «співаючий» від дієслова *chanter* «співати», що походить від лат. *cantare* «тс.», пов'язаного з сапеге «співати, грати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 102; БЕР II 282. — Див. ще **кант**², **кафё**.

кафтán — див. **каптán**.

ках (вигук, яким передається крик качки), *ках-ках*, *кахкати* (про качок), *каххнути*, [*каххити*] Я; — р. [*каххатъ*] «кахкати» (про качку), ч. *káchati*, слц. [*kachac*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.

кахель, *кахля*, [*кахоль*], мн. *кахлі*, [*кафля*] Ж, *кахельник*, *кахляр*, *кахлярство*, *кахельний*, *кахлівий*, *кахляний*, *кахльовий*, [*кафляний*] Ж; — р. *кафель*, бр. *кафля*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kafel*, *kachel*, як і ч. *kachel*, слц. *kachl'a*, вл. *kachle* «кахельна піч», нл. *kachla*, болг. *кахлен* «кахельний», схв. *каль* (*каль*) «кахля», слн. *káhla* «кахля; нічний горщик», походить від нвн. *Káchel* «кахля», свн. *kachel(e)* «кахля; глиняна посудина», яке зводиться до двн. *chachala* «глиняна посудина». — СІС 321; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 101—102; Фасмер II 212; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 336. — Див. ще **кагла**.

кахі (вигук, яким передається кашляння), *кахі-кахі*, *кахікати*, *кахікнути*; — р. *кахі-кахі*, *кахікатъ*, бр. *кахі*; — звуконаслідувальне утворення, зближене з дієсловом *кашляти*.

кацавэйка «вид жіночої юпки», [*кацабайка*, *коцовэйка*] «тс.» Ж, [*кацавёка*] «нагрудник з рукавами без коміра» Я, [*кацавёя*] «тс.» Я, [*куцбайка*] «вид юпки»; — р. бр. *кацавэйка*, п. [*kasabajka*] «вид куртки», [*kasabaj(a)*, *kasawejka*, *kucubejka*, *kucabajka*] «тс.», [*kuczбай(a)*] «кошлата вовняна матерія», ч. [*kasabajka*, *kasabajka*] «куртка», слц. *kasabajka* «жіноча кацавэйка», [*kasabaj*], схв. *кацабайка* «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. [*Kutzboi*] «груба тканина,

одяг з неї» утворене з нвн. *Kotze*, [*Kutzel*] «тс.» (< свн. *kotze*, двн. *kozso*, *chozza* «тс.») і нім. ст. *Voí* «вовняна тканина», нн. *baie* «вид грубого сукна», звідки походить і укр. *бая*; виведення з рум. *cațaveică* (AfSIPh 35, 353), як і з перс. *kabāčā* (Макарушка 8), помилкове. — Richhardt 60; Фасмер—Трубачев II 212—213; Sławski II 11—12; Machek ESJČ 233. — Див. ще **бая**¹, **коц**.

[**кацán**] «великий горщик» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*каладзán*] «тс.» і *казán* (див.).

кацán (заст., розм., знев.) «росіянин», [*кацалán*] «тс.», *кацаненя*, *кацаня*; — р. бр. *кацán*, п. *касар*, ч. *Касар* (з укр.); — очевидно, утворене від *цап* за допомогою специфічного компонента *ка-* як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди (Фасмер II 213; Преобр. I 302; Вгückner 211); недостатньо обгрунтоване виведення (Крымский Укр. гр. I 20; Яворницький 342) від тур. крим.-тат. аз. *kassar* «м'ясник», яке походить від ар. *qaṣṣāb* «тс.». — Пор. **каблук**¹, **каверза**, **кадіб**, **кацár**.

[**кацár**] «великий цар» Ж, [*кацаріха* Ж, *кацаренко* Ж, *кацарівна*]; — похідні утворення від основи *цар* з не зовсім ясним початковим компонентом *ка-*, що розглядається як формант з підсилювальною функцією. — Див. ще **цар**. — Пор. **каблук**¹, **каверза**, **кадіб**, **кацán**.

[**кацубнути**] «замерзати, коцюбнути», [*закацупати*] «померти» Я; — очевидно, результат видозміни слова *коцюбнути*, що могла відбутися під впливом південноросійського наріччя, для якого характерне акання і заміна м'якого укр. *ц'* твердим *ц*. — Див. ще **коцюбнути**.

[**каця**] «хворостина з гачком для лавіння овець»; — запозичення з молдавської мови; молд. *каця* (рум. *cață*) «тс.», можливо, є похідним від дієслова *акэца* (*acăta*), *агэца* (*agăta*) «вішати, начіплявати; зачепити», етимологічно не зовсім ясного. — Scheludko 134; Шаровольський 36. заходозн. 55; Vrabie Romaposlavica 14, 151; СДЕЛМ 18. — Пор. **кицяти**.

кацяти, *каця* — див. **кицяти**.

[**кач**] (слово в грі, яке означає наказ бігти); — запозичення з тюркських мов;

тур. чаг. полов. каš «тікати» споріднене з аз. каз. шор. каš «тс.» — Räsänen Versuch 217.

[качаванка] «сорт овчини»; — неясне; можливо, відтопонімічне утворення.

[качалайки] «залишки бадилля скошеної кукурудзи» Мо; — очевидно, афективне утворення, пов'язане з качан «початок кукурудзи» (див.).

качан «головка капусти; стрижень капусти; стебло суцвіття кукурудзи; початок кукурудзи; недоїдена середина яблука або груші», **[кочан]** «тс.» Ж, **качанка** «сорт дині», **качання** (зб.) «качани», **качаня** «невеликий качан», **качаністий**, **качанкуватий**, **[кочаніти]** «клякнути від холоду» Ж, **[закачаніти]** «задубнути від холоду» Ж, **[скачаніти]** «заклякнути»; — р. **кочан** «головка капусти; [стебло суцвіття кукурудзи; стрижень капусти]», бр. **качан** «тс.», п. **kaszan**, **koszan** (з укр.), слц. **[košian]** «бур'ян; стебло», схв. **кочанъ** «качан», р.-псл. **кочанъ** «repis»; — псл. **кошанъ** «качан»; — не зовсім ясне; вважається спорідненим з свн. **hagen** «бик, бугай», нвн. **Neigel** «тс.», **Naksch** «кнур» (Фасмер II 356; Берп. I 536; Младенов 254; Falk—Тогр. 447); виводиться також (Sławski II 13—14; Mikl. TEI Nachtr. 2, 150; Lokotsch 95; Sköld 24—25) із тур. чаг. **koşan** «стебло, качан», тат. **koşan**, які далі пов'язуються з тур. чаг. **koş** «баран», хоча можуть бути й запозичені з російської мови (Радлов II 616). — Шипова 198.

качати, **качалка**, **качалкувати**, **качалло**, **качальниця**, **качальня**, **качєля**, **качильці**, **качїлка**, **качка**, **качнїти** — див. **котїти**.

[качим] (бот.) «перекотиполе, *Gypsophila paniculata* L. Я; курай, *Salsola kali* L. Мак»; — р. **[качим]** «перекотиполе; курай, *Salsola ericoides*; кахрис степовий, *Cachrys odontalgica* Pall.»; — очевидно, пов'язане з **катїн** «тс.», **качати**, **котїти**; словотворча структура не зовсім ясна. — Див. ще **катїн**¹, **котїти**.

качка (орн.) «Апас», **[катири]** «качур», **[каця]** (дит.) «качка» Я, **кача** «качення», **качатина**, **качатко**, **качатник**, **качва** (зб.), **качення**, **[качїй]** «качур з недорозвиненими статевими органами» Ж,

качківництво, **[качнїк]** «качатник» Ж, **[качер, качор, качїк Л]**, **качур**, **[качїрик]** (орн.) «рінник (?)», *Cinclus aquaticus* Ж, **качачий Г**, Ж, **качїний**, **[качїй]** Ж, **качурїний**, **[кача]** (вигук, яким відганяють качок) Мо; — р. **[каченєнок]** «качення», **[качка, качїр]**, бр. **качка**, п. **kaszka**, ч. слц. **вл. каśка**, нл. **kaszka**, **каса**; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком **ках**, що відтворює крик качки; виведення назви від зменшувальної форми жіночого імені п. **Katarzyna**, ч. **Kateřina** «Катерина» (Фасмер II 214; Булаховський Вибр. пр. II 214; Brückner 212; Mikl. EW 108) і тлумачення східнослов'янських форм як запозичених з польської мови недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 14; Machek ESJČ 233—234; Schuster-Šewc 476; Bern. I 465. — Див. ще **ках**.

[качковал] «овечий сир» Бі; — болг. **кашкавал** «сорт овечого сиру», м. **кашкавал**, схв. **качкавѣль**, **кашкѣвѣль**, слн. **kaškaválj** «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. **kaşkaval** «сорт сиру», **kaşkaval** «тс.» походить від іт. **casio cavallo** «тс.», мн. **casio cavalli** (букв. «сирі-коні», очевидно, за зовнішнім виглядом цього сорту сиру, який виготовляється подібним до видовженої тикви і зв'язується попарно, нагадуючи пару коней), утвореного з іменників **casio** «сир», що походить від лат. **cāseus** «тс.», і **cavallo** «кінь», від лат. **caballus** «тс.» — Skok II 11; БЕР II 300; Младенов 234; Battisti—Alessio 654; Mestica 239. — Див. ще **кавалєр**, **казеїн**.

[качула] «молдавська смушева шапка»; — болг. заст. **качул** «башлик»; — запозичення з молдавської і румунської мов; молд. **качулэ** «хутряна шапка», рум. **căciulă** «тс.» загальноприйнятої етимології не мають; очевидно, успадковані з дунайської латини, до якої могли ввійти з дако-мізійської або фракійської мови. — БЕР II 294—295; Младенов 234; СДЕЛМ 228.

[качулєя] «головка маку», **[качулка]** «тс.»; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. **качуліє** «головка (маку, часнику)», рум. **căciulie** «тс.» пов'язані з **качулэ** (**căciulă**) «хутряна шапка». — Scheludko 134; Vrabie Roma-

poslatica 14, 152; СДЕЛМ 580.— Див. ще качу́ла.

[качуля́ти] «шкандибати»;— очевидно, результат видозміни форми [катульга́ти] «тс.», можливо, зближеної з качка (качки, йдучи, перехиляються з ноги на ногу).— Див. ще шкутильга́ти.— Пор. качка.

ка́ша, [ка́шка] «ракова або риб'яча ікра; нутрощі комах», ка́шник «горщик, у якому варять кашу», [кашн́я] «тс.» Я, кашкува́тий, [ка́шний] «ікристий», кашува́тий, [нака́шничок] «невеликий рогач, яким виймають кашник»;— р. бр. болг. м. ка́ша, п. kasza, ч. kaše, слц. kaša, схв. ка́ша, ка́ша, слн. káša, стсл. кашница;— псл. kaša;— дальша етимологія висвітлюється по-різному; здебільшого зіставляється з лит. kōšti «цідити», лтс. kāst «тс.» і реконструюється початкове значення «просіяне потовчене зерно» або «проціджена (густа) їжа» (Фасмер—Трубачев II 214; Sławski II 94—95; Machek ESJC 244; БЕР II 297—298; Skok II 59; Zubatý St. a čl. I 2, 100); пов'язується також з дінд. kváthati «варить», псл. kvasъ «квас (Iljinskij AfSIPh 29, 164—166; Трубачев Slavia 29, 8); найбільш імовірним є походження з давнішого псл. *kōs-ja «побите, потовчене (зерно)», спорідненого з р. [коса́ть] «бити», укр. коса́, чеса́ти, псл. česati.— Преобр. I 302; Потебня К ист. зв. 3, 13; Мельничук Етимологія 1966, 232—233; ЭССЯ 9, 158—159; Valčáková Et. Brun. 123—124.— Див. ще коса́¹, чеса́ти.— Пор. кашаве́ць, кашка́тий.

[кашаве́ць] (зоол.) «вовчок, соня, Muxus glis» Ж, [кашаво́к Ж, каше́вка Ж, каше́лка ВеУг, каше́лок ВеНЗн, каше́лькó ВеУг] «тс.», [кашево́к] (зоол.) «Nurpudaeus arvalis»;— п. kozzatka «вовчок, соня»;— очевидно, назви пов'язані з коса́, чеса́ти (пор. кошла́тий, [кашкáтий] «розтріпаний, кошлатий») і зумовлені тим, що хвіст вовчка покритий ніби розчесаним спіднизу на два боки волоссям.— БСЭ 33, 652.— Див. ще коса́², чеса́ти.— Пор. кашка́тий, кошла́тий.

кашало́т;— р. бр. болг. кашало́т, п. kaszaloť;— запозичення з французької мови; фр. sachalot «кашалот» походить від порт. sacholotte «тс.» (букв. «голо-

вань»), утвореного від sachola «голова», етимологічно не зовсім ясного.— СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 105; Фасмер II 214; Корали́нски 482; БЕР II 298; Dauzat 124; Gamillscheg 169; Klein 217.

[кашатн́я] «дітвора, гурт дітей» Ва;— неясне; можливо, пов'язане з р. [кашкала́] (зб.) «хлопчаки, малюки», [кашкалда́] «тс.».

ка́шель, ка́шляти, кашельну́ти, кашляну́ти, [кашлі́вий] Ж, зака́шлятися;— р. ка́шель, бр. каша́ль, др. каше́ль, п. kaszel, ч. вл. нл. kašel, слц. kašel', полаб. kosal, болг. м. ка́шлица, схв. ка́шаь, слн. kášelj;— псл. kašьль < *kašljь, kašljati;— споріднене з лит. kōsulys «кашель», kōsėti «кашляти», лтс. kāsus «кашель», kāsa, kāsis, дінд. kāsah «тс.», kāsātē «кашляе», двн. h(w)uosto «кашель», ірл. casad, алб. kollë (< *kʰas-lā-) «тс.»; іе. *kʰās-/kʰəs-.— Фасмер II 214—215; Преобр. I 302; Sławski II 95—96; Machek ESJC 244; БЕР II 301; Skok II 59; ЭССЯ 9, 160—161; Fraenkel 283—284; Pokorný 649.

кашемі́р «тонка вовняна тканина, терно», кашмі́р «тс.»;— р. болг. кашеми́р, бр. кашмі́р, кашамі́р, п. kaszmir, kaszemiř, ч. слц. kašmír, вл. kašmír, м. кашми́р, схв. ка́шми́р, слн. kašmír;— запозичення з французької мови; фр. cachemire (назва тканини) походить від назви колишнього князівства Cachemire «Кашмір» на півночі Індії, де виготовляли цю тканину (гінді kašmīr < дінд. kašmīra).— Фасмер II 215; БЕР II 302; Dauzat 124; Gamillscheg 169.

[ка́шиця] «загата по берегах гірської річки для захисту від розмивання», [каши́ця] «навскісна загата в річці» Ж;— запозичення з польської мови; п. kaszycsa «зруб», kaszycу «дерев'яні скріпи для захисту берегів при сплаві лісу», очевидно, походить від нім. *Kaischütze «захисне укріплення набережної», утвореного з Kai (Quai) «набережна» від фр. quai «тс.» і Schütze «захист, захисна споруда», яке вживається паралельно з фонетично близьким Stütze «підпора, опора».

ка́шка¹ «дрібні квіти на рослинах»;— р. [ка́шка] «сережки берези; пуп'янок рослини; молоді соснові шишки; чоло-

вічі суцвіття сосни; білі квіточки деревю та інших подібних рослин», слц. [kaška] «бузковий цвіт»; — похідне утворення від *ка́ша*; первісно могло означати сукупність зернистих плодів на волоті, зокрема таких, які були придатні для приготування каші. — Machek Jm. rostl. 63. — Див. ще *ка́ша*.

[ка́шка²] (бот.) «таволга в'язолиста, *Spigaea ulmaria* L.; конюшина повзуча, *Trifolium repens* L.; конюшина середня, *Trifolium medium* L. Мак; грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.; деревій звичайний, *Achillea millefolium* L. Мак; бурачок, *Alyssum saxatile* L. Мак; кучерявий горошок, *Coronilla varia* L. Мак; крупка, *Draba verpa* L. Мак; гадючник, *Filipendula Adans.* Мак; підмаренник весняний, *Galium vernum* Scop. Мак; хрінниця польова, *Lepidium campestre* R. Вг. Мак», [кашка водяна] «слабник водяний, *Malachium aquaticum* Fr.» Мак, [ка́шка жовтенька] «підмаренник справжній, медівник, *Galium verpum* L.»; — р. [ка́шка] «таволга; конюшина; деревій», бр. [ка́шка] «конюшина», слц. [kaška] «тс.», слн. [kašica] «грицики»; — результат перенесення і спеціалізації назви *ка́шка*¹ «дрібні квіти на рослинах»; пояснюється також (Меркулова 90) як позначення рослин, які при перетиранні в руках утворюють щось подібне до крупи. — Machek Jm. rostl. 63. — Див. ще *ка́шка*¹.

[кашкára] (бот.) «рододендрон, *Rhododendron hirsutum* L.» Ж; — запозичення з російської мови; р. [кашкара́] «рододендрон золотистий», [кашкара́] «тс.» етимологічно неясне; зіставляється (Шипова 176) з тюрк. *мас* «п'яний» і *курай* «трава»; пор. інші назви рододендрона золотистого: р. [пьянічник, пьяная трава].

[кашкáтий] «розтріпаний, кошлатий» ВеУг; — очевидно, як і *ка́ша*, [кашавéць] «вовчок», зводиться до псл. *kas-j- < *kōs-j-, подовженого варіанта основи kos-/čes- (<*kes-) «чесати, скребти, бити, сікти»; пор. р. [ка́шка] «розчищене місце в лісі, зруб», яке може бути зведене до тієї ж основи. — Див. ще *косá*², *чесáти*. — Пор. *ка́ша*, *кашавéць*, *кошлáтий*.

кашкét, *кашкétка*, *кашкétник*, [каш-

кит] Ж; — р. ст. *кашкет* «головний убір, шолом», *каскét* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *kaszkiet*, як і ч. *kašket*, *kasket*, слц. *kašket*, болг. *каскét*, схв. *качкét* «тс.», ст. *kàškēt* «вид шолома», походить від фр. *casquette* «кашкет», зменш. від *casque* «шолом, каска». — Richhardt 63; Sławski II 96; Machek ESJČ 244; Dauzat 147. — Див. ще *ка́ска*.

[кашламáття] «лахміття» Л; — афективне утворення, паралельне до *лахміття*.

кашлѝок «коклюш»; — р. [кашлѝок] «тс.»; — результат видозміни запозиченого слова *кѝклѝш*, зближеного з основою іменника *ка́шель*. — Див. ще *кѝклѝш*.

кашнé; — р. болг. *кашнé*, бр. *кашнé*, п. *cache-pez*; — запозичення з французької мови; фр. *cache-pez* «кашне» (букв. «ховай ніс») складається з основи дієслова *cachet* «ховати», що походить від нар.-лат. *coacticare «топтати; стискати», пов'язаного з лат. *coactare* «примувувати», *cogere* (<*co-agere) «зганяти», утвореними з префікса *co(m)-* «з-» і основи дієслова *ago, agere* «приводити в рух, гнати», та іменника *pez* «ніс», що походить від лат. *pāsus* «тс.», спорідненого з псл. *посъ*, укр. *ніс*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 106; Dauzat 124, 499; Walde— Hofm. II 145—146. — Див. ще *агéнт*, *комбiна́ція*, *ніс*.

каштáн «дерево *Castanea* Mill.; плід цього дерева брунатного кольору; [масть і кличка коня кольору каштана Ж]», *каштáновий* «обсаджений каштанами; належний каштанам; брунатний», [каштáновáтий] «брунатний, схожий на каштан» Ж, Я; — р. бр. *каштáн*, п. *kasztan*, ч. *kaštan*, слц. *gaštan*; — через польське і чеське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kastanie*, заст. *Kastáne* через лат. *castanea* зводиться до гр. *καστανόν* «каштан»; запозиченого, очевидно, з мов Малої Азії (пор. вірм. *kask* «каштан», *kaskeni* «каштанове дерево»; пор. також болг. *кестен* «каштан», схв. *кѝстѝн* «тс.», які через тур. *kesten*, *kestane* зводяться до курд. *qeştan* або ар. *kastanā* «тс.»). — Критенко Мовозн. 1973/2, 33; Макарушка 10; Фасмер II 215; Hüttl-Worth 15; Sławski II 97—98;

Machek ESJČ 245; БЕР II 344; Walde—Hofm. I 178—179; Frisk I 799.

[каштáнчик] (бот.) «гвоздики бородчасті, *Dianthus barbatus* L.», [каштанці] «тс.» Мак; — результат перенесення назви каштáнчик (каштанéць) «малий каштан»; мотиви перенесення неясні. — Див. ще каштáн.

каштеля́н «за середньовіччя — управитель цитаделі, наглядач замку; почесний титул польського сенатора в XV—XVIII ст.; особа, що завідує білизною в готелі, гуртожитку, лікарні», каштеля́нка «жінка, що завідує білизною», каштеля́нка «тс.»; — бр. каштэля́нка, ст. каштелянъ (1529), каштелянъ (1608); — очевидно, запозичення з польської мови; п. kasztelan, як і ч. сл. слн. kastelán, болг. каштелáн, схв. каштèлáн, каштèлáн, походить від лат. castellānus «належний до укріпленого місця; мешканець фортеці», пов'язаного з castellum «укріплене місце, фортеця», зменш. від castrum «фортеця; військовий табір», спорідненого з castro «обрізую». — Richardt 63; Фасмер—Трубачев II 207—208; Sławski II 98; Walde—Hofm. I 180. — Див. ще каструва́ти.

[кашуба] «засік; заглиблення біля комина для дрібних кухонних речей» ЛЧерк; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kaszuba «піч у гуті для розправління скляних листів» виводиться від етноніма кашуби. — SW II 293. — Див. ще кашуби.

кашуби «етнографічна група поляків», кашуб; — р. бр. кашубы, п. Kaszub, ч. слц. вл. Kašub, слн. kašúbščina «кашубський діалект»; — запозичення з польської мови; п. Kaszuby, очевидно, утворилось на основі етимологічно неясного апелятива kaszuby «мочарі», яким спочатку було названо відповідну територію; виведення від іменника szuba «шуба» за допомогою підсилювального компонента ka-, як у кáверза, кáдіб (Brückner 222; Фасмер II 215), малопереконливе. — Dobrowolska Opomastika 4, 333—353.

[каюва́ти] «рубати в дереві замки для зв'язку», [каюва́ння] «дерев'яні рубані замки для зв'язку, напр., у засіці», [окаюва́ння] «замок, що зв'язує два кус-

ки дерева»; — очевидно, результат видозміни форми *калюва́ти* «вистругувати, обробляти калівкою» (див.).

каю́к¹ «невеликий човен»; — р. бр. каю́к, болг. каю́к, м. каюк, схв. каюк; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. каюк «човен», крим.-тат. каюк «тс.», споріднені з каз. каю́к, тат. каюк, зводяться до джурк. каю́к «тс.» (від kai- «ковзати, линути»). — СІС 321; Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 82—83; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 9; Фасмер II 215; Шипова 176; Богородский—Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127; БЕР II 142; Škaljić 382; Радлов II 4.

каю́к² «кінець, капут»; — бр. каю́к; — очевидно, запозичення з російської мови; р. каю́к «тс.» виводиться від виразу *каюк пришел* «прийшов кінець», первісно «прийшов човен-каюк», у зв'язку з тим, що в XVII ст. на Дону каюками перевозили убитих; виведення від *каю́к* у значенні «ненадійний човен, який легко перекидається» (Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 83; Шипова 170), очевидно, неправильне. — Богородский—Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127. — Див. ще каю́к¹.

каю́та; — р. бр. болг. каю́та, п. ч. слц. вл. kajuta, схв. каю́та, каю́та, слн. kajúta; — через російське посередництво запозичено з німецької або голландської мови; виводилось також від шв. kajuta (Зеленин РФВ 63, 410; РЧДБЕ 324); нім. Kajüte походить від гол. kajuit, яке зводиться до фр. sa-hutte «кабіна на кораблі», що є, очевидно, результатом контамінації слів sabape «халупа; намет» і hutte «тс.»; тлумачиться також (Dauzat 127; Valkhoff M. Études sur les mots français d'origine néerlandaise, 1931, 83) як утворення з hutte і пейоративного префікса sa-; виведення гол. kajuit від гол. kooi «каюта» (Hohlub—Lyer 227) помилкове. — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 107; Фасмер II 216; Преобр. I 303; Kluge—Mitzka 339; Vries NEW 295; Gamillscheg 173.

[каюші́на] (бот.) «конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; к. альпійська,

T. alpestre L.»; — результат видозміни деетимологізованої форми *конюшина* «тс.» (див.).

[ка́янський] (лайл.) «вражий»; — результат видозміни форми *ка́йнський «Каїнів, пов'язаний з Каїном». — Грінч. II 229.

ка́ятися, [ка́яти] «дорікати» Ж, ка́яння, ка́яття, [ка́яний] «який розкається», [ка́ятий] «облаяний» Я, зака́ятися «заректися», [пока́й] «каяття» Нед, [пока́йник Нед, пока́йник Нед], пока́йня, пока́йний, розка́ятися «визнати помилковість свого вчинку», розка́яння, розка́яний, [спока́ятися] «закаяться»; — р. ка́яться, бр. ка́яца, др. ка́яти «гудити; сповідати», ка́ятися, п. kajać się, ч. káti se, слц. kajat' sa, вл. kać so, болг. ка́я се «шкодую; визнаю гріх», схв. ка́јати «мстити(ся)», ка́јати се, слн. ка́јати «гудити», ка́јати се, стсл. ка́јати с; — псл. kajati «гудити, дорікати, картати; карати; відплачувати», пов'язане з сѣпа (<*koipa) «ціна»; — споріднене з дінд. sauatē «мстить, карає», ав. kāu- «відплатити; кається», čikayaŋ «хай розкається, покарає, помститься», кафа- «відплата»; іе. *k^hōi- «відплачувати»; непереконливе виведення псл. kajati se (Vaillant RÉS 22, 189—190) від займенника ка «як» (з питання типу «як я міг це зробити?»). — Фасмер II 216; Преобр. I 303; Sławski II 22—23; Machek ESJČ 245; БЕР II 304; Skok II 15; ЭССЯ 9, 115—116; Верн. I 469; Pokorny 636—637. — Пор. ціна́.

ква (вигук, що відтворює крик жаб), ква-кв́а «тс.», ква́кати, ква́кнути, ква́китлівий Ж; — р. ква-кв́а, ква́кать, бр. ква-ква, ква́каць, п. ква (вигук, що відтворює крик качки), квака́ «крякати» (про качок), ч. ква, кв́а, кв́акати (про жаб), слц. кв́а, квак, кв́акати «тс.», вл. квака́ «крякати», нл. квака́ «тс.», болг. ква-ква, ква́кам, м. квак-квак, ква́ка, схв. ква, ква́кати, слн. кв́а, кв́акати; — псл. ква, квакати; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до кра, кракати, можливо, успадковане вже з індоевропейської прамови; пор. лит. kvakėti «квакати», лтс. kvàkt, kvâkt, нвн. quaken, лат. coaxāre «тс.», гр. κοῦξ «ква». —

Фасмер II 217; Шанский ЭСРЯ II 8, 109; Преобр. I 303; Sławski III 456—457; Machek ESJČ 311; БЕР II 305—306; Skok II 250; Верн. I 655; Абаев ИЭСОЯ I 631; Pokorny 627. — Пор. кра́.

ква́дра (заст.) «фаза (місяця)», [квадрóвий] «квадратний»; — р. [ква́дра] «фаза місяця», бр. ква́дра «тс.», ч. заст. kvádra «чверть»; — запозичення з польської мови; п. kwadra «фаза місяця; (ст.) чверть; квадрат; належний порядок» виводиться з двох джерел: іт. quadra «чверть кола, круга; спосіб, манера», що походить з латинської мови, і лат. quadra «квадрат; чотирикутний шматок», пов'язаного з quadrus «чотирикутний», похідним від quattuor «чотири», спорідненого з псл. četyre, укр. чоті́ри. — Sławski III 453—454; Walde—Hofm. II 395, 400—401. — Див. ще чоті́ри. — Пор. квадра́нець, квадра́т.

квадра́нець (заст.) «чверть години», квадра́нс; — бр. [квадра́нець] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kwadrans, [kwadrans, kwadraniec] «тс.» походить від лат. quadrāns «чверть, чверть години», пов'язаного з quadrāre «робити квадратним, чотиригранним, чотирикутним», quattuor «чотири». — Sławski III 454. — Див. ще ква́дра, чоті́ри.

квадра́т, квад́рату́ра; — р. бр. болг. квадра́т, бр. ст. квад́ратъ (1597), п. вл. нл. kwadrat, ч. слц. слн. kvadrát, м. квад́рат, схв. ква́драт; — запозичення з латинської мови; лат. quadrātum (quadrātus) «чотиригранник, квадрат» пов'язане з quadrāre «робити квадратним, чотиригранним», quattuor «чотири». — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 108—109; Фасмер II 216; Sławski III 454—455. — Див. ще ква́дра, чоті́ри. — Пор. кварта́.

квазі- (перший компонент складних слів типу квазінауко́вий, квазіреволюці́йний із значенням «несправжній, уявний»); — р. квази-, бр. квазі-, п. quasi «ніби; майже», ч. quasi-, слц. kvázi, kvázi- «тс.», болг. ква́зи «нібито», квази-, м. квази-, схв. ква́зи, квази-, слн. kvázi-; — через російську мову запозичено з західноєвропейських; нім. quasi «нібито», фр. quasi «майже, мало не; нібито», quasi, англ. quasi, quasi- походять від лат. qua-si «нібито; майже» з давнішого

quāmsi, що складається з прислівника quam «як», пов'язаного з відносним займенником qui «хто, який», спорідненим з псл. къ-, укр. *хто*, і займенникового елемента si «якщо, коли б; так», спорідненого з гот. swa «так», днв. sō «тс.». — СІС 322; Koraliński 808; БЕР II 305; Dauzat 601; Klein 1286; Walde—Hofm. II 399, 404—405, 410, 530.

[квак¹] (орн.) «бугай, Botaurus pae-vius» Дз, [квакун] «якийсь птах»; — р. [кв́ака] «Botaurus pae-vius»; — звукона-слідувальне утворення, пов'язане з *ква*, *кв́акати*. — БЕР II 305. — Див. ще *ква*.

[квак²] (бот.) «бруква, Brassica ole-gacea parobrassica» Ж, [кв́ака] «тс.» Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. kwak, ч. [kvaка], слц. kvaка, [kvak] «тс.» задовільного етимологічного пояснення не мають. — Дзендзелівський УЗЛП 71—72; Sławski III 456; Machek ESJČ 310—311.

[квак³] (знев.) «мужик, мурло» Я; — афективне утворення.

кваліфікувати, **кваліфікація**, **кваліфікований**, **декваліфікуватися**, **декваліфікація**, **перекваліфікувати**, **перекваліфікація**; — р. *квалифицировать*, бр. *кваліфікаваць*, п. вл. kwalifikować, ч. kvalifikovat, слц. kvalifikovat', болг. *квалифицирам*, м. *квалификува*, *квалифицира*, схв. *кваліфіковати*, *квалифицирати*, слн. kvalificirati; — через польське посередництво запозичено з середньо-латинської мови; слат. qualificare, qualificatio утворено з основ займенника quālis «який», спорідненого з гр. πηλίκος «який завбільшки, якого розміру», псл. koliko, укр. *кілька*, і дієслова facere «робити». — Sławski III 458; Walde—Hofm. II 397. — Див. ще *кілька*², *факт*.

[кв́андер] «попіл» Ж; — неясне.

[кв́анькати] «набридливо плакати, скиглити» Ж, [кв́анька] «скиглій» Ж; — афективне утворення, паралельне до *пхінькати* «тихо плакати». — Пор. *квінкати*.

[кв́ап] «корм для свиней з картоплі й борошна» Ж; — п. ст. кварпу «ферментуючий, кип'ячий; розкислий (про болото)»; — псл. кварь «кип'яток; опара», пов'язане чергуванням голосних з курьті «кипіти», як квась «квас» пов'язане

з kysnōti «киснути». — Див. ще *кипіти*. — Пор. *кв́апити*.

кв́апити, **кв́апитися**, [кв́аплятися], **кв́апливий**, **кв́аплий**, [кв́аплий] «привабливий» ЛексПол, [кв́аплий] «кв́апливий» Ж, [кв́ап] «кв́апливість», [искв́аплийший] Пі, *некв́апом*, [окв́аплий] «покв́аплий» Ж, [п́окв́ап] «поспіх», *покв́апливий*, *покв́аплий*, *п́окв́апом*, [п́рикв́апно] «дуже спішно» Нед, *скв́апливий*, *скв́аплий*; — р. [кв́апиться] «поспішати; зазіхати, ласитися», бр. *кв́апица* «зазіхати, ласитися», *кв́апиць* «тс.», п. кварі́с sie, ст. кварі́с «кв́апитися, кв́апити», ч. кварі́ті «поспішати», слц. заст. кварпу́ «швидкий, раптовий», вл. кварі́с (so) «кв́апитися»; — псл. (пн.) кварі́ті (первісно) «кипіяти; збуджувати», каузатив до курьті «кипіти»; позбавлена підстав думка (Machek ESJČ 311) про експресивний характер утворення. — Фасмер II 217; Sławski III 459—461. — Див. ще *кв́ап*, *кипіти*.

[кв́арити] «чіпати і псувати» Ж, [кв́арувати] «хворіти, слабувати» Ж, [кв́арник] «хто все чіпає (кіт, дитина)» Ж, [кв́арний] Ж; — слц. kvárit' «псувати», kvárat', болг. *кв́аря* «тс.», *квар* «пошкодження; хвороба», схв. *кв́арити*, *кв́ар*, слн. kváriti, kvár; — псл. кв́агь «шкода, пошкодження», kvariti, пов'язане чергуванням голосних із *skv'gpa «скверна»; — даліше зіставлення з гр. κήρ «зла смерть, важка хвороба; нещастя, лихо», κεραιζω «руйную, знищую, спустошую» (Machek ESJČ 311; Matzenauer LF 9, 44) викликає сумнів. — БЕР II 307; Skok II 251. — Див. ще *скв́ерна*.

кв́арта «міра рідких і сипких тіл; кухоль», **кв́арті́на** «тс.», ст. **кв́арта** (1627); — р. бр. болг. *кв́арта*, п. quarta, слц. kvart (міра), схв. *кв́арта* «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. quarta «четверта частина, чверть» (від quārtus «чвертий») пов'язане з quattuor «чотири», спорідненим з псл. četyre, укр. *чотіри*. — СІС 323; Винник 118—119; Шанский ЭСРЯ II 8, 110—111; Sławski III 462; Walde—Hofm. II 399—401. — Див. ще *чотіри*. — Пор. *кв́адра*, *кв́адранець*, *кв́адрат*, *кв́артал*, *кв́артет*, *кв́артіра*.

квартáл, *квартáльний*; — р. бр. болг. м. *квартáл*, бр. ст. *кварталъ* (XVI—XVII ст.), п. *kwartał*, ч. слц. *kvartál*, вл. *kwartal*, схв. *квѣрт* «частина міста», *квѣртáл* «чверть року», слн. *kvárt* «частина міста», *kvartál* «чверть року»; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. *Quartál*) запозичено з середньолатинської; слат. *quartale* «чверть, міра площини, об'єму, часу» пов'язане з лат. *quārtus* «четвертий». — Фасмер II 217; Sławski III 462—463; БЕР II 307. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квадрáнець**, **квадрáт**, **квартét**, **квартіра**.

квартét; — р. болг. м. *квартém*, бр. *квартэм*, п. вл. *kwartet*, ч. слц. *kvarteto*, схв. *квѣртэм*, слн. *kvartét*; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. *Quartét*) запозичено з італійської; іт. *quartetto* «квартет» утворено від числівника *quarto* «четвертий», що походить від лат. *quārtus* «тс.». — СІС 323; Фасмер II 217; Sławski III 464; БЕР II 307; Battisti—Alessio 3173. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квадрáнець**, **квадрáт**, **квартáл**, **квартіра**.

квартіра, *кватіра* «квартира; (заст.) фаза (місяця); (заст.) шибка; [кватирка], [кватéра], *квартира́нт*, *кватирáнт*, *кваті́рка* (у вікні); [«100 грамів»] МСБГ, [кваті́рник] «квартирант» Ж, *квартирува́ти(ся)*, *квати́рувати*; — р. болг. м. *квартіра*, бр. *кватéра*, п. *kwartera*, [kwartyr, kwartera], ч. *kvartýr*, слц. розм. *kvartiel'*, вл. *kwartēr*, схв. *квѣртѣр*, слн. *kvartír*; — через російське і через польське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Quartier* (ст. *quartier*) «четверта частина; фаза місяця; міра рідини; міський квартал; військовий табір; помешкання» походить від свн. *quartier* «четверта частина», яке зводиться до слат. *quarterium* «тс.» з лат. *quārtāgius* «четверта частина, чверть, кварта, мірка», пов'язаного з *quārtus* «четвертий». — Москаленко УІЛ 49; Шелудько 33; Richhardt 72; Добродомов ЭИРЯ IV 17—19; Шанский ЭСРЯ II 8, 112; Фасмер II 217; Sławski III 472—473. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квадрáт**, **квартáл**, **квартét**.

[квартовá (цибуля)] «(цибуля), що залишається на насіння»; — похідне ут-

ворення від *квάρта* «кухоль; мірка»; назва зумовлена тим, що така дрібна цибуля продавалася квартами. — Грінч. II 230; Винник 119. — Див. ще **квάρта**.

кварц (мінерал), *кварци́т* (гірська порода); — р. бр. болг. м. *кварц*, п. *kwarc*, заст. *kwarczec*, слц. *kwarc*, схв. *квѣрц*, слн. *kvárec*; — запозичення з німецької мови; нім. *Quarz* походить від п. ст. діал. *kward*, *kwardy* (<*twardy*) «твердий», що відповідає укр. *твердий*; заперечення польського джерела (Фасмер II 218) непереконливе. — СІС 324; Шелудько 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 113; Sławski III 461; БЕР II 308; Kluge — Mitzka 573. — Див. ще **твердий**.

кварця́не (*військо*) «наймане військо в шляхетській Польщі в XVI—XVIII ст., яке використовувалось для придушення повстань і охорони кордонів»; — запозичення з польської мови; п. (wojsko) *kwarciane* утворено від *kwarta* «податок з королівських маєтків (який становив четверту частину прибутку від маєтків)»: *кварцяне* військо оплачувалося з цього податку. — Sławski III 462. — Див. ще **квάρта**.

квас, [квасе́нина] «квашенина» Я, [квасе́нина] «кислий болотяний ґрунт» Ж, [квасе́ць] (бот.) «щавель», [кваси́] «незадоволений вигляд», *квасиво* «квашенина», [кваси́на] «тс.», [квасли́на] «квасна гуща; хлібна гуща для чинення шкур», *кваснік* «той, хто готує або продає квас; [погріб для квашенини; діжка для квашення]», [квасни́на] «кисла сироватка» ВеУг, *квасни́ця* «дика яблуна; дике яблуко, кислиця; [барбарис Я; ряжанка; діжа Ж]», [квасни́чка] (бот.) «брусниця, *Vaccinium vitis-idaea* L.» ВеБ, [квасни́чник, квасни́вки] «тс.» Мак, [квасо́вина] «кислий болотяний ґрунт» Ж, [квасо́к] «щавель; вид страви Я; березовий або кленовий сік Л», [квасу́вка] «їжа, приготовлена на квасі» Л, *квáша* (вид страви), [квáшанка] (вид страви) До, *кваше́нина*, [кваші́я] «довга смуга шкури», [квáшня] «кваша» Ж, [кваси́льний] «пов'язаний з квашенням» Ж, [кваско́вийтий] «кислуватий» Ж, [кваскува́тий] «тс.», *квасни́й*, *кваше́ний*, *кваси́ти*, [квасни́ти] «робити кислим» Ж, *квасни́ти* «киснути», *квасну́ти* «тс.», [за-

квас] Ж, *закваска* СУМ, Ж, [підкваска] «кусочок кислого тіста для заквашування хліба» ЛексПол, *рóżквас* «закваска», *рóżквась* «бездоріжжя, грузькі дороги», *розкваслий* «мокрый, грузький»; — р. бр. болг. м. *квас*, др. *квасъ*, п. вл. нл. *kwas*, ч. слц. *kvas*, схв. *квас*, слн. *kvás*, стсл. *квасъ*; — псл. *квасъ*, пов'язане чергуванням голосних з *kysnōti* «киснути»; — зіставляється з лат. *cāseus* (<іє. *k²ātso-) «сир», дінд. *kvāthati* «кип'ятить, варить», *kvāthāh* «відвар», гот. *hārþ* «піна»; пов'язання з *кашляти* та ін. (Machek ESJĀ 311) необгрунтоване. — Кристенко Вступ 552; Шанский ЭСРЯ II 8, 113; Фасмер II 218; Преобр. I 303—304; Sławski III 464—466; Brücker 286—287; БЕР II 308; Skok II 252; Верн. I 655—656. — Див. ще *кіснути*. — Пор. *квāпити*.

квасеніця (бот.) «*Oxalis*»; — р. *кислиця*, бр. *кіслица*, [квасок, квасец], ч. слц. *kyslička*, ч. заст. *kysápek*, болг. [киселец] «тс.»; — похідне утворення від *квасний* «кислий»; назва зумовлена тим, що листя квасеніці містить щавелеву кислоту. — БСЭ 21, 141—142. — Див. ще *квас*.

[квасик] (бот.) «конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* L.» Мак; — похідне утворення від *квас*; назва зумовлена, очевидно, кислуватим присмаком відповідних рослин. — Див. ще *квас*.

квасоля (бот.) «*Phaseolus* L.», *квасолина*, *квасолиння* «бадилля квасолі», [квашоля] «квасоля» Л, [красоля Мак, пасоля Мак, пасуля Мак, фасоля, фасолінь Нед, фасуля Мак, фізола Мак, фізоля Мак, хвасоля, хвасолина, хвасолиння], *квасолівий*, [квасолюватий] (про смушок) «із завитками розміром у квасолину», *квасоляний*, [фасольковатий] Нед; — р. *фасоль*, бр. *фасоля*, п. *fasola*, [fazola, fasol, fazol, fizola], ч. *fazol, fazole, fazule*, слц. *fazul'a*, вл. *fasola*, болг. *фасул*, схв. *пàсӯль*, [bāžūlj, fasulj, fasol(j)]; — через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *fasōl* походить від лат. *phaseolus* «квасоля», яке зводиться до гр. *φάσηλος* «тс.», очевидно, середземноморського походження. — Кристенко Мовозн. 1973/2, 31—32; Дзензелівський St. sl. 6/1—2, 120—121; RKJ ŁTN 15,

160—161; Richhardt 17; Фасмер IV 187; Sławski I 221; Machek ESJĀ 141; Младенов 660; Skok I 126—127; Walde—Hofm. II 299; Frisk II 996.

квāцяти «розмазувати», *квāцати* «тс.», *квāцнути*, *квāцьнути*, [квāцювати] «сильно намазувати», *квēцяти* (розм.), [квāцок] «шматок м'якої глини» Ж, [заквāцяний] (Me), *наквāцювати* «багато намазати», [розквāцюватися] «розмокнути, стати грузьким»; — р. [квēцать] «замазувати жовтою глиною», бр. *квāцяць* «розмазувати», болг. [квāцам] «мажу, заліплюю стіни болотом, вапном», слн. [квасати] «бризкати, хлюпати»; — очевидно, псл. *kvasati*, звуконаслідувальне утворення. — Sławski III 453; БЕР II 309.

квач, [квачня] «шматок черевика, в який втикають квач» Я; — р. діал. бр. *квач*, п. *квас* (з укр.); — очевидно, пов'язане з укр. *квāцяти* «розмазувати», *квāцати* «тс.», болг. [квāцам] «мажу»; пов'язання з псл. *квача* «гак» (Brücker 286), як і виведення з нвн. *Quast(e)* «пензель; пучок» (Шелудько 33; Потебня РФВ 1879 I 262; Karłowicz SWO 305), необгрунтоване. — Sławski III 452—453. — Див. ще *квāцяти*.

квєстія «проблема, питання», ст. *квестія*; — бр. ст. *квестія*; — запозичення з польської мови; п. *kwestia* «питання, справа», як і ч. *kvestie* «тс.», походить від лат. *quaestio* «питання, справа, пошук, дослідження», пов'язаного з *quaero* «шукаю; питаю; досліджую», етимологічно неясним. — Sławski III 476; Walde—Hofm. II 396—397.

[квізнути] «хникати, скиглити», [квіснити] «тс.»; — афективне утворення, вторинно зближене з *кіснути*.

[квікати] «кувікати (про поросля); кричати (про каню)» ВеУг, [квичати] «кувікати»; — р. [квичать] «пищати, вищати», бр. [квічаць], др. *квичати*, п. *kwi-kaś, kwiczeć*, ч. *kvikati, kvikati, kvičeti*, слц. *kvíkat', kvícat'*, вл. *kwikaś, kwiceś*, нл. *kwikaś, kvicaś*, болг. *квікам, квича*, м. *квичи*, схв. *сквічати* «тс.», слн. *kvícati* «щebetати; скиглити», [cvícati] «тс.»; — псл. *kvikati, kvičati* (<*kvikēti), похідне від звуконаслідувального вигуку *kvi(k)*; паралельне до лит. *kvūkti* «пищати», лтс. *kvīkt*, нвн. *quieken* «тс.» —

Фасмер II 219; Sławski III 483—484; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 752, 753; БЕР II 311; Skok II 253; Trautmann 147; Kořínek 219—220.— Пор. **куві**.

[квiкун] (орн.) «чайка, *Vanellus cristatus* ВеУг, [кувік] «*Vanellus vanellus* Шарл; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику чайки. — Булаховський Вибр. пр. III 191; ВеНЗн 23.— Пор. **кувік**.

квиліти «скиглити», [квілити] «іржати» Чопей, [квиліна] «плач, стогін», [квілля] «стогін, плач, завивання вітру», [квилі] «стогін, жалібний крик», [цвиліти] «заквилити», [сквиліти] «стогнати; скиглити» Нед; — р. [квиліть] «скиглити», [квєліть] «тс.», др. цвилити «плакати; сумно співати», п. kvilic «тихо, жалібно плакати; скиглити», ч. kvileti (kviliti) «ридати, лементувати; завивати», слц. kvilit' «жалібно плакати, стогнати; пищати», вл. čwilować (čwěl-) «мучити», нл. ст. kwiliš «хлипати, плакати, лементувати», полаб. kwaǐlě «плаче, квилить, пищить» (про дитину), болг. цвіля «іржу», м. цвила «лементує, пищить; жалібно ірже; сичить», схв. цвільети «лементувати, плакати; скиглити; скрипіти», слн. sviliti «кувікати, скиглити; вити; скрипіти», стсл. цвилити, цвиліти «плакати, оплакувати, голосно скаржитися»; — псл. kviliti < *kveiltēi «жалісно плакати; скиглити», звуконаслідувального походження, можливо, споріднене з дісл. væla, англ. wail «тс.»; пов'язується також (Sławski III 490—491) з kvikati; початкове sv- замість kv- походить із основи каузатива псл. kvēliti < *kvoiltēi, яка в південнослов'янських мовах зазнала зміни початкового kv- в sv- під впливом наступного ě з oi.— Фасмер II 218; Преобр. I 304—305; Потебня К ист. зв. 4, 5; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 130; Vaillant RÉS 37, 156—157; Kořínek 220.— Пор. **квілити**, **цвіліти**.

квит «квитанція; розрахунки закінчено; кінець, усе, годі», *квиток* «тс. (заст.); судова повістка (заст.); посвідчення; картка з написом», *квитатися* «відплачувати, відомщати», *квитуватися* «тс.», [заквитати] «внести до списку»,

поквитати(ся) «розрахуватися», *розквитатися*, *сквитати(ся)*, *сквитувати(ся)* «тс.»; — р. *квит* «розрахунки закінчено», *квіты* «тс.», бр. *квіт* «квитанція», *квіты* «розрахунки закінчено», п. *kwit* «квитанція», *być kwit* «не мати претензій», ч. ст. *kwit* «звільнений від зобов'язань», ч. *býti kwit*, слц. *smě kwit* «ми розрахувалися», вл. *kwit* «квитанція» (з п.), болг. м. *квит сме* «ми розрахувалися», схв. *квіт* «тс.», *квіта* «квитанція», слн. *kwit* «ми розрахувалися»; — можливо, через польське посередництво запозичено з середньовісньоніменської мови; свн. *quīt* (*quit*) «вільний, звільнений, оплачений» походить від фр. ст. *quite* «тс.», яке зводиться до слат. *quit(t)us* «звільнений, вільний від зобов'язань, зокрема грошових», *quietus* «тс.», лат. *quiētus* «спокійний; мирний», пов'язаного з лат. *quiēs* (*quiētis*) «відпочинок, спокій», спорідненим з псл. *ročiti*, рокож, укр. *спочіти*, *спокій*; значення «розписка» розвинулось на ґрунті польської мови.— Шелудько 33; Фасмер II 219; Преобр. I 304; Sławski III 496—497; Machek ESJČ 313; БЕР II 311; Kluge—Mitzka 575; Walde—Hofm. II 406.— Див. ще **покій**, **спочіти**.

квитанція, ст. *квитанця* (1487), *квитанція*, *квитанця* (1499); — р. болг. *квитанция*, бр. *квітанця*, п. *kwitacja*, ст. *kwitancuja*, ч. *kvitance*, слц. *kwitancia*, м. *квитанција*, схв. *квітанција*; — очевидно, через польське і через чеське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. *quiantia* пов'язане з дієсловом *quietāre* «звільняти від боргу», похідним від лат. *quiēs* (*quiētis*) «відпочинок, спокій». — Гумецкая Исслед. п. яз. 222; Sławski III 497; БЕР II 311—312.— Див. ще **квит**, **покій**, **спочіти**.

[квич] (орн.) «чикотень, ялівник, *Turdus pilaris* L.» Ж, [квичаль ВеНЗн, квичійця Ж, квичола Ж, квичаль ВеЛ] «тс.»; — п. *kwiczoł*, ч. *kvíčala*, [kvíčela], слц. [kvíčela, kvíčala, svičel, svičal, svičala, čvíčala], вл. *kwíčel*, схв. *kvíčela* (з ч.?) «тс.»; — псл. *kvíčь, kvíčаль, пов'язане з *kvíčati* «кувікати, вищати»; назва зумовлена специфічним криком чикотня, подібним до поросячого вис-

ку.— Дзензелівський Мовозн. 1974/5, 90; Булаховський Вибр. пр. III 193; Sławski III 484—485; Schuster-Šewc 752—753.— Див. ще **квікати**.

кві, **квік**, **квікало**, **квікати**, **квіча́ти** — див. **куві**.

[**квілити**] «дражнити» Я, [пóквіл] «наруга, знущання», [пóквол] «тс.», [оквілити] «засмутити» ВеЛ, [оквилити] «тс.» ВеЛ, [уквілити] «відчутно укоротити» Нед; — р. [квѣліть] «дражнити, сердити, кривдити», бр. [квяліць] «доводити до сліз», п. ст. kwielić «ревно плакати, лементувати», ч. ст. kvieliti «тс.; мучити», вл. čwělic «мучити», болг. [цвѣля] «дратую, серджу» (напр., дітей), схв. цвѣлити «засмучувати; змушувати гірко плакати», слн. cvěliti «доводити до плачу; мучити; засмучувати»; — псл. kvělití/cvělití <*kvoil- «доводити до плачу», каузатив до kviliti <*kveil- «квилити, скиглити, плакати». — Фасмер II 218; Sławski 488; Младенов 675; Skok I 283; Bezlaj ESSJ I 69.— Див. ще **квиліти**. — Пор. **цвіліти**.

[**квінкати**] «плакати, пхійкати» ВеБ; — результат контамінації форм [квікати] «вищати» і пхійнкати «пхикати, плакати». — Див. ще **куві**, **пхійкати**. — Пор. **кванькати**.

квінтѣт; — р. болг. м. *квинтѣт*, бр. *квинтѣт*, п. вл. kwintet, ч. слц. kvinteto, схв. *квінтѣт*, слн. kvintét; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. Quintett) запозичено з італійської мови; іт. quintetto «квінтет» пов'язане з quinto «п'ятий», що походить від лат. quintus «тс.», спорідненого з псл. рѣтъ, укр. п'ятий «тс.». — СІС 324; Шанский ЭСРЯ II 8, 115; Mestica 1329; Walde—Noth. II 407—408.— Див. ще **п'ятий**.

квіт, **квітень**, [квітіна] «квітка», **квітіння**, **квітка**, **квіткар**, **квітник**, **квітничар**, **квітничарство**, **квітництво**, [квітніця] «альтанка» Ж, [квітóвник] «букет» Ж, [квіточина] «все, що цвіте» Я, [квітóчник] «квітник», **квіття**, **квіта́стий**, **квітíстий**, [квітковáтий] «перістий» ВеУг, **квіткóвий**, **квітнѣвий**, **квітній** **квітніцький**, [квітніючий] «квітучий», **квітучий**, **квітчáний** «квітковий», **квітчáстий**, **квітчáтий**, [квітючий], **квітнути**, **квітчати**, [квиніти] «цві-

сти» Ж, **заквітлий**, [наквітник] «квітковий горщик» Ж, [оквічений] «заквітчаний» Ж, **рóзквіт**, **розквітлий**, [розквітний] Пі, [уквітувáти] «уквітчати»; — р. [квет] «забарвлення, колір; квітка; цвітіння води», [квѣтка, квѣток], бр. *квет* «колір; квітка», *квѣтка* «квітка», п. kwiat, ч. květ, слц. kvet, вл. нл. kwět, полаб. kjot, болг. *цвет*, *цветѣт*, м. *цвет*, схв. *цвѣт*, слн. cvět, стсл. **цвѣтъ**; — псл. kvěť/cvěť <*kvoitъ, пов'язане чергуванням голосних із kvisti/cvisti <*kveit-tei «цвісти», квѣтq/cвѣтq <*kvitq «цвіту»; споріднене з лтс. kvitēt «блмати, блищати»; іе. *kcei- «цвісти», очевидно, пов'язане давнім паралелізом приголосних з *kcei- «світити». — Фасмер IV 292—293; Sławski III 493—496; Schuster-Šewc 750—751; Skok I 281—282; Trautmann 147—148; Pokorny 628—629.— Пор. **світ**, **цвіт**.

квітень «четвертий місяць року», ст. «травень», [цвітень] «тс.»; — р. ст. *цвѣтень* «тс.», бр. ст. і діал. *квѣцень* «квітень», п. kwieścień «тс.», ч. květen «травень», слц. заст. kveteń «тс.», болг. [цвѣтен] «квітень», схв. ст. cvjetanj «травень»; — псл. *kvěťьь/*cvěťьь «травень; квітень», пов'язане з kvěťьь/cvěťьь «пвіт»; назва зумовлена тим, що в ці весняні місяці починають цвісти рослини. — Кочерган Мовозн. 1967/1, 54—55; Кравчук УМШ 1955/3, 61; Шаур Этимология 1971, 95; Hołyńska-Baranowa 41—43; Добродомов РР 1968/2, 95; Sławski III 486; Zubatý St. а сі. I 1, 340.— Див. ще **квіт**, **цвіт**.

квок (вигук, що відтворює крик квочки), **квок-квóк**, [кво-квó, квох Я] «тс.», [квóкати], **квокта́ти**, [квóчити] «висиджувати, виводити» Ж, [квочку-вáти] «квоктати» Я, **квокті́ха**, [квóкша] «квочка» Л, [квохті́ння] «стогнання, квоктання» Я, **квóчка**, [квакі́ха] «квочка» Л; — р. **квок**, [квóкать], **квохтáть**, **клохтáть**, бр. [квóкі] «квоктання», **квактáць**, **квахтáць**, [квóшка] «квочка», п. kwok, kwo-kwó, kwokać, ч. kvok, kvokati, слц. kvo-kvo, kvokat', схв. kvô, **квѣц**, **квѣцати**; — псл. kvo, kvok-, звуконаслідувальне утворення, аналогічне до kva «ква»; пор. паралельне лит. kvaksėti «квоктати». — Булаховський Вибр. пр.

III 193, 244; Фасмер II 219; Sławski III 500—501; Machek ESJČ 313; БЕР II 312; Мирчев БЕ 1959/3, 252; Skok II 253.— Пор. ква, кло́ка.

[кв́оли] «повільно» Ж, [покв́ільно] «неквапливо» Нед, покв́олом, [про́кволо], про́кв́олом, прокв́олисто «тс.», прокв́олистый, скв́обу «поступово», спокв́обу «поволі», спокв́обля «тс.», спрокв́обля «не поспішаючи», спрокв́обу «тс.»;— результат стягнення приїменникового виразу *къ воли з первісним значенням «як хочеться, вільно, без примусу», паралельний до поволі (з приїменникового виразу по воли «тс.»).— Див. ще во́ля, к.— Пор. кв́олий.

кв́олий «німецький, тендітний; млявий; слабкий; повільний; невправний», кв́олитися «нездужати; скаржитися», кв́о́літи «ставати кволим; нездужати», [кв́іль] «кволість» Бі;— р. [кв́олий] «кволий, в'ялий, плаксивий, хворобливий», [кв́ельий] «тс.; лінивий; блідий», бр. кв́о́лы «кво́льий», кв́о́лиця «почувати себе хворим; стогнати; [скаржитися на хворобу]»;— очевидно, результат видозміни давнішого значення «повільний», пов'язаного з прислівником [кв́оли] «повільно»; у похідних утвореннях відчувається семантичне зближення з квилі́ти «скиглити, плакати»; безпосереднє виведення р. [кв́олий, кв́ельий] від р. [квелі́ть] «дражнити; доводити до сліз» (Фасмер II 218—219), очевидно, неточне; виведення від гіпотетичного псл. *къв-, пов'язуваного з кув-ати «кивати» (Ильинский РФВ 1917/3—4, 204—206) сумнівне; зіставлення р. [кв́олий] з хі́льий з реконструкцією давнішого *хво́льий (Преобр. I 304) необґрунтоване.— Див. ще кв́оли.

кво́рум;— р. бр. болг. м. схв. кв́орум, п. kwoгum, ч. kwoгum, слц. слн. kvóгum;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Quóгum, фр. англ. quoгum «кворум, достатня кількість присутніх на зборах» походить від латинської формули quoгum praesentia sufficit «чия присутність достатня», в якій слово quoгum є формою род. в. мн. чол. р. від відносного займенника qui «хто, який», спорідненого з псл. къ-жь, къ-то, укр. кий, хто.— СІС 324; Шанський ЭСРЯ

II 8, 116; Фасмер II 220; Kopaliński 812; БЕР II 312; Klein 1292; Walde—Hofm. II 404—405.— Див. ще кий², хто.

кв́ота «частка, частина, норма»;— р. бр. болг. м. кв́ота «тс.», п. kwota «сума», вл. kwota «частка, норма», ч. слц. kvota, слн. kvóta «тс.»;— запозичення з німецької, англійської або італійської мови; нім. Quóte, англ. it. quota «тс.» походять від слат. quota «частина данини, що припадає на одну особу; сума, кількість» (результат скорочення лат. quota pars «яка частина»), пов'язаного з лат. quot «скільки» з давнішого quoti «тс.», спорідненого з дінд. káti, хет. kuwatta, ав. čaiti «тс.».— СІС 324; Шанський ЭСРЯ II 8, 116; Sławski III 501—502; Klein 1292; Walde—Hofm. II 412.

ке (виг.) «дай, подай; ану; глянь, дивись», [кей] «тс.», ќете «дайте»;— р. [ке] «ну, ану; дай», [ќете];— очевидно, результат редукції форм кажі́, кажі́те з давнім значенням «покажи, покажіть» через проміжні стадії *кай, *ка́йте, аналогічні до редукованої форми (він) кае (<каже); виведення ке з компонента -к вузькодіалектного варіанта частки [лишек] (Німчук ІУМ Морфологія 490) непереконливе.— Див. ще ка́зати.

[ќеба] «здібність, уміння», ке́ета «тс.; хист, розум», [ки́е́та, кі́бисть, ки́біт] «тс.», [ки́ба́та] «навичка» Ж, [хи́бе́та] «здатність; щастя; нагода» Нед, ке́бетливий, ке́бетний, [ке́бітливий, ке́бітний], [ќебати] «розуміти, розбиратися» Ва, [безке́беття, безке́бетний, неске́бетний Ва];— задовільного пояснення не має; виводилось від тур. tabiat «природна властивість, характер», яке зводиться до ар. ʔabiet «природа», причому припускалося тур. *tebiet «природні здібності» (Крымский Древнекиевский говор. Спб. 1907, 12; Кравчук УМШ 1960/6, 60—61); зводилось також до тур. kuvvet «сила, міць, могутність» (Кобилянський Зб. наук. праць 80); форми [ќеба] і похідна від неї [ќебати] утворені, очевидно, шляхом зворотного словотвору від ке́ета.

[ке́ззува́ти] (не к. «(чогось) не знати») Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. кибзу́й «обдумувати, міркувати», як і рум. chibzuí «тс.; зважувати»,

виводиться від уг. kéрезпі «підготовляти; формувати, виховувати», похідного від кёр «картина, вигляд, образ», запозиченого з давньотюркської мови (дтюрк. kĭb «зразок, форма»).— СДЕЛМ 180; DLRM 139; MNTEsz II 447—448, 450.

[ке́би] «коли б» Ж;— р. [ке́бы], п. [kiebu];— результат стягнення виразу др. *коє бы* (п. ст. *које бу), в якому займенникова форма *коє* (від псл. ко-је «яке», къ-жь «який») мала значення «де, коли» та ін.— Sławski II 137—138; Machek ESJČ 249—250.— Див. ще **кий**², **хто**.

ке́буз — див. **ко́буз**.

кев (вигук, що відтворює крик кані тощо), *кев-кєв* «тс.», *ке́вкати*;— звуконаслідувальне утворення; пор. схв. *кєв* «гав» (про собачий гавкіт), *ке́вкати* «гавкати».

кевба́ска, *кевбу́ска* — див. **кіба**¹.

ке́вкати «видавати звуки, що нагадують гикавку», *ке́вкнути*;— звуконаслідувальне утворення.

[ке́гінка] «попадя» Ж, [ке́генька] «велика жінка» Чопей, [ке́генья] «тс.» Чопей;— неясне; можливо, результат видозміни форми *княгі́ня*.

ке́гли¹ «вид гри; стовпчики для цієї гри», одн. *ке́гель*, *ке́гля*;— р. *ке́гли*, одн. *ке́гля*, бр. *ке́гли*, одн. *ке́гля*, вл. *kehel* «кегля», болг. *ке́гли*, одн. *ке́гла*, *ке́гъл*, м. *кегла* «дерев'яна фігура в більярді», схв. *ке́гл(а)* «кегля», слн. *kêgelj* «тс.»;— запозичення з німецької мови; нвн. *Kegel* «кегля; конус», свн. снн. *kegel* «кегля, ломака, палка», двн. *kegil* «кіл» пов'язане з нвн. (баварськ.) [Kag] «стовбур, качан капусти», гол. *kag* «клин», шв. [kagel] «пень», спорідненими з лит. *žāgaras* «хворостина», лтс. *žagarī* «хмиз».— СІС 325; Фасмер II 220; Kluge—Mitzka 360, 409.

[ке́гли²] «робочі черевики» Ва;— неясне.

ке́ди «спортивне взуття»;— р. *ке́ды*, *ке́ты*, бр. *ке́ды*, ч. слц. *kesku*, болг. *ке́цове* «тс.»;— неясне; припускається (РЧДБЕ 330) походження від незасвідченого прізвища англ. *Kads*.— Holub—Lyer 239; БЕР II 349.

ке́дзень — див. **гедзь**.

[ке́дзі-ке́дзі] (вигук для підкликання кіз);— р. [ке́зя-ке́зя] (вигук для підкликання кіз, корів);— очевидно, пов'язане з *коза́*; зіставлення з алб. *kedh* (*kes*) «щапеня» (Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130) викликає сумнів.— Див. ще **коза́**¹.

кедр (види хвойних дерев), [ке́дра] «тс.», *кедрі́на* «кедрове дерево; кедрові зарості», *кедрівнік* «невелике дерево родини соснових; кедрові зарості»;— р. бр. *кедр*, др. *кедръ*, п. ч. *cedr*, слц. *céder*, вл. *cedra*, болг. *ке́дър*, м. *кедар*, схв. *ке́дар*, *це́дар*, слн. *cédra*, стсл. **ке́дръ**;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *κέδρος* «кедр (ліванський)», давніше «яловець, Juniperus L.», переконливого етимологічного пояснення не має.— Фасмер II 221; Frisk I 808.

ке́дрівка (орн.) «*Nucifraga caryocatactes* L.», [ке́дрі́ша] «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *кедрівка* «тс.» пов'язане з *кедр*; назва зумовлена тим, що ці птахи, поширені переважно в північній частині СРСР, частково в Карпатах та ін., живляться здебільшого насінням кедрової сосни (сосни кедрової).— Воїнств.— Кіст. 233—234; БСЭ 20, 486; Уганія Тієтг. Vögel 366.— Див. ще **кедр**.

[ке́дь] «коли, якщо», [ке́д] «тс.»;— запозичення з словацької і польської мов; слц. *ked'*, п. [kied] через проміжні форми *kedí*, *kedu* і давнішу *kedu* утворилися з псл. *къ-гъdy/*къ-гъda, що складалося з питальної займенникової основи къ «хто, який» і основи гъd-, наявної також у псл. *тъ-гъda «тоді».— Дзензелівський УЗЛП 72; Німчук ДБ IX 81; Sławski II 138—139.— Див. ще **кий**², **тоді**, **хто**.

[ке́з] (вигук, яким відганяють овець) Дз;— неясне; можливо, пов'язане з *коза́* (пор. *ке́дзі-ке́дзі*, вигук для підкликання кіз).— Пор. **акєз**.

ке́йло, *ке́йловий* — див. **кі́йло**¹.

[ке́йса] «рептух, підвісна торбина для годівлі коней» Ж;— очевидно, результат видозміни форми [ке́са] «сумка, калитка» (див.).

кейф (жарт.) «післяобідній відпочинок; приемне байдикування», *кейфува́-*

ти; — р. кейф, болг. кейф, заст. кеф, схв. кѐф «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. keyif, keyf «добрий настрій; насолода» походить від ар. kāuf «тс.» — СІС 325; Фасмер II 221; Дмитриев 536; Шипова 177; БЕР II 346.

кекс; — р. бр. м. кекс, п. ч. слц. вл. keks, болг. кейк, кекс, схв. кѐкс, слн. kéks; — запозичення з англійської мови; англ. cakes «торти, солодкі пироги, тістечка» є формою множини від cake «торт, кекс, солодкий пиріг, тістечко, коржик, млинець», що походить від дісл. kaka, спорідненого з снідерл. kōke, гол. kock, двн. chuohho, kuosho, нвн. Kuchep «тс.» — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 118; Holub—Lyer 239; Klein 221.

[келб] (іхт.) «пічкур, Gobio gobio L.» Л; — р. [кельб], бр. [келб] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kielb «тс.» споріднене з укр. [кѐвбик, кѐвбель] «тс.» — Коломиец Общесл. назв. рыб 103; Sławski II 143. — Див. ще кѐблик¹.

келебердянський (у виразі келебердянська верства «висока людина»); — похідне утворення від назви Келебердянський шлях, пов'язаної з назвою села Келеберда (тепер Кременчуцького району Полтавської області), аналогічне до пирятинська верства, чугуївська верства з тим самим значенням; первісне значення виразу — «високий верстовий стовп на шляху». — СУМ I 331.

кѐлеп¹ «старовинна зброя в формі молота», [кѐлев, кѐлеф] «тс.»; — р. [кѐлеп] «палка з рукояткою в вигляді молотка; ціпок у вигляді милиці»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kel(e)pe «жердина, розсоха» чіткої етимології не має. — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23—24; Фасмер II 221; Bern. I 499; Räsänen Versuch 249.

[кѐлеп²]. «черепаха»; — неясне.

кѐлих, кѐлех, кѐлишѐк, кѐлешѐк, [кѐліх], [кѐлішок] «чарка», [кѐлюх] «келих», [кѐлаш] «вид глиняної посудини» Я, ст. кѐліхъ (XV ст.); — р. [кѐліх] «церковна чаша; чарка» (з укр.), бр. кѐліх «келих»; — запозичення з польської мови; п. kielich, як і ч. kalich, ст. kalich, kelich, слц. kalich, вл. нл. keluch, ст. keluch, kelich, слн. kélih, походить від двн. chelih (старше свн. kelich, kelch,

нвн. Kelch) «келих», яке зводиться до лат. calix «тс.», спорідненого з гр. κύλιξ «кубок, келих», κάλυξ «чашечка квітки», дінд. kaláśa- «горщик, кухоль, миска». — Москаленко УІЛ 28; Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 222; Sławski II 140—141; Bern. I 472—473; Kluge—Mitzka 362; Walde—Hofm. I 138—139; Frisk II 46—47.

[кѐліця] «китиця як прикраса на капелюсі» Г, Ж; — неясне.

кѐлія, кѐлійник «служник ігумена, архієрея; чоловік, що живе в келії», [кѐльня] «келія» Бі, ст. келія, келія (1443); — р. кѐлья, бр. кѐлля, др. келія, кѐля, болг. кѐлія, килія, м. кѐлија, схв. ħѐлија, стсл. кѐлиа «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. κελλίον «комірчина, конурка, підвал; келія» походить від лат. cella «тс.; клітка», спорідненого з дінд. śālā «хатина, приміщення; стайня», гр. καλιᾶ «хатина; клуня; гніздо», καλύβη «притулок, хатина», κάλυτρος «мішок, кишеня», дангл. helustr «схованка», двн. hella «пекло», дісл. hōll «великий будинок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Фасмер II 222; Преобр. I 305; БЕР II 363; Walde—Hofm. I 195—196. — Пор. целюлоза.

[кѐлтувати] «глитати, ковтати», [кѐльтувати] «споживати» Ж, [кѐлтувати] «тратити» Ж, [кѐльчійк] «кошти, витрати; споживання; щоденна потреба в харчах; продовольство» Ж, [кѐльтунок, кѐлтійнок, кѐльчійк] «тс.» Ж, [некѐльтивний] «такий, що не робить видатків» Вел, [скѐльтуватися] «минутися» Нед; — слц. keltovat' «витрачати, споживати»; — запозичення з угорської мови; уг. költeni «витрачати; споживати» (звідки költség «витрати») є каузативом від дієслова kel «вставати, виникати, рости, зникати», спорідненого з манс. k̄āi- «вставати, приставати до берега, причалювати», хант. kúl- «вставати; сходити на берег». — Балецкий St. sl. IX 338; Ivanová-Šalingová—Maříková 451; MNTESz II 428, 607.

[кѐлюх¹] «клянка для обробки гончарної глини» Ж; — очевидно, пов'язане з кѐльма «лопатка муляра» (див.).

кѐлюх² — див. калюх.

кельма «лопатка муляра», **кельня** «тс.»; — р. *кельма, кельня* «тс.», [келька] «лопатка для укладання цегли», бр. *кельма, кельня*, п. *kielnia* «лопатка муляра», каш. [kela], ч. [kel'ňa] «тс.», слц. [kel'ňa] «тс.»; ящик для корму у возі, слн. *kéla* «лопатка муляра»; — через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *kelle* (нвн. *Kelle*) «лопатка муляра; кухонний черпак» вважається спорідненим з псл. *želbъ (<*gelb-), укр. *жóлоб.* — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Шелудько 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 141—142; Bern. I 499; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще *жóлоб.* — Пор. **кельня**.

кельнер «служник у ресторані чи готелі в деяких західноєвропейських країнах»; — р. бр. *кельнер*, п. *kelner*, болг. м. *келнер*, схв. *келнер*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kellner* «тс.», двн. *kělnari* «доглядач винного погреба» походить від слат. *cellenarius* «тс.», пов'язаного з лат. *cellarium* «комора, підвал», похідним від *cella* «комірчина». — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 124; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще **келія**.

кельня «каретний кузов; [потайний ящик] Бі», [кільня] «козли для кучера» Ж; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. *kielnia* «ящик для пакунків у возі» походить від нім. (*Wagen*) *kelle* «тс.», тотожного з *Kelle* «кельма; кухонний черпак». — Sławski II 141—142. — Див. ще **кельма**.

кельти «давні індоевропейські племена в Центральній Європі», *кельт, кельтка, кельтський*; — р. бр. *кельты*, п. *Celtowie*, ч. *Keltové*, слц. вл. *Kelt*, болг. *келти*, слн. *Kelte*; — запозичення з німецької мови; нім. *Kelten* «кельти» походить від гр. *Κέλται, Κέλτοι* «тс.». — Klein 257.

[кэма] «тяма» Ж, [кэмити] «тямити» Ж, [кемувати] «думати, міркувати» Я, [кімувати] «здогадуватися»; — бр. *кэміць* (розм.) «тс.», *кэмлівы* «тямучий», *кэмны* «тс.», п. [kiņować] «розумітися, бути обізнаним»; — очевидно, запозичення з старопольської мови; незасвідчене п. ст. *kielny «тямучий», *kiemliwy «тс.» слід було б у такому разі розгля-

дати як рефлекси псл. *кът-, до якого зводяться також слова укр. *кмітлівий, прикмета*. — SW II 338. — Пор. *кміта, кумекати, прикмета*.

кэмбрій «перший період палеозойської ери», *докэмбрій*; — р. болг. *кэмбрій*, бр. *кэмбрый*, п. *kambr*, ч. слц. *kambrum*, схв. *кэмбрїј*, слн. *kámbrij*; — результат скорочення виразу *кембрійський період*, пов'язаного з англ. *Cambrian period*, у якому прикметник *Cambrian* походить від латинської назви Уельсу *Cambria* (>англ. *Cambria*); у південно-західній Англії (Уельс) уперше виявлено осадові породи, які належать до цього геологічного періоду. — БСЭ 20, 506; Koraliński 468; Klein 227.

[кемзувати] «думати, міркувати», [кімзовітий] «тямучий» Я; — очевидно, результат контамінації слів [кемувати] «думати» і [кебзувати] «знати». — Див. ще **кебзувати, кэма**.

[кэмпá] «острів у річці» Ж, [кімпіна] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *кэра* «тс.; купка», *кэрина* «острівець» споріднені з укр. *кўпа*; виведення від рум. *cîmp* «поле» (Scheludko 134; *Vrabie Romanoslavica* 14, 153) необгрунтоване. — Дзензелівський St. sl. 12, 110; Richhardt 64; Sławski II 127—128. — Див. ще **кўпа**.

кэмпінг «табір для автотуристів»; — р. *кэмпинг*, бр. *кэмпинг* «тс.», п. слц. *kemping, camping*, ч. *kempink, camping*, вл. *camping*, болг. м. *кэмпинг*, схв. *кэмпинг*, слн. *camping, kámping*; — запозичення з англійської мови; англ. *camping* «тс.» пов'язане з дієсловом *camp* «розташовуватися табором» та іменником *camp* «табір» (спортивний, піонерський та ін.), що походить від лат. *campus* «поле», до якого зводиться й укр. *кампанія*. — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119—120; Брагина 101—103; Holub—Lyer 110; Klein 228. — Див. ще **кампанія**.

кенáф (бог.) «*Hibiscus* L.»; — р. *кенáф, кенáп*, бр. болг. *кенáф*, п. ч. слц. *kepaф*; — запозичення з тюркських мов; аз. *кэнаф*, узб. *кэнап* «тс.» походять від перс. *капар* (капáв) «тс.; конопля», запозиченого з якогось давнього східного джерела, як і гр. *κάνναβις* «конопля», лат. *canabis*, псл. *копорја* «тс.», укр. *ко-*

но́пля. — СІС 325; Шипова 178; Дмитриев 537; Фасмер—Трубачев II 312; Räsänen Versuch 252. — Див. ще коно́плі.

кенгуру́, *кенгуро́вий*; — р. бр. *кенгуру́*, п. kangur, ч. слц. kenguru, вл. kengurih, болг. *кѐнгуру*, м. *кенгур*, схв. *кѐнгур(у)*, слн. kengurú; — запозичення з французької або англійської мови; фр. kangourou походить від англ. kangaroo, запозиченого з якоїсь австралійської мови. — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 120; Dauzat 423; Klein 840.

[кендері́ця] (бот.) «кукурудза», *[тенгері́ця, тендері́ця]* «тс.», *[кендері́чаний ВеУг, кинди́рчаний ВеУг]*; — п. [tegieryca] «кукурудза», слц. [tengerica, kenderica] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. tengeri «тс.» є результатом скорочення давнішого виразу tengeri búza «тс.» (букв. «(за)морська пшениця»), перший компонент якого tenger «море» є запозичення з давніх тюркських мов; дтюрк. tängiz «тс.» споріднене з узб. *денгиз*, тат. башк. *дингез*, тур. deniz. — Дзендзелівський Доп. УЖДУ II 68; MNTESz III 888; Räsänen Versuch 474.

кенді́р (бот.) «Аросупум L.»; — р. бр. *кенды́р*; — нове запозичення з тюркських мов; каз. узб. туркм. *кендир*, тур. kendir «клоччя, конопля», уйг. kántir «конопля» походять, можливо, з перс. мови. — СІС 325; Фасмер II 222; Шипова 178; Дмитриев 537; Räsänen Versuch 252.

[кѐнді] «валянки; повстяні калози», *[кінді]* «тс.», одн. *[кѐндя, кіндя]*; — бр. *[кѐньги]* «теплі калози»; — запозичення з російської мови; р. *[кѐньги]* «тепле взуття; чоботи», *[кѐнги]* «тс.», *[кѐнди]* «валянки з відрізнаними халявами» походять із прибалтійсько-фінських мов; пор. карел. kengä «черевик», фін. kengkä, ест. king, keng «тс.». — Трубачев ЭИРЯ III 51; Фасмер II 223; Kalima 111.

кѐндюх «перший відділ шлунок жуйних тварин; начинений м'ясом шлунок тварини, сальцесон; вайлувата людина; [шлунок]», *[вікендюшита]* «випатрати» Я; — р. *[кѐндюк]* «живіт; шлунок», *[кѐндюх]* «тс.», бр. *кіндзі́ок* (розм.) «шлунок», п. [kindziuk] «свинячий шлунок» (з укр. або бр.); — запозичення з турецької мови; тур. kindik «пуп» споріднене з хак.

kin, kindik, каз. kəndək, уйг. kintik, кумик. gıppik, монг. küj(i) «тс.». — Супрун Тюркизмы 76—77; Brückner 230; Räsänen Versuch 271.

кеп «дурень; вид гри в карти; [глум] Ж», *[кепáр]* «веселий насмішник; шахрай» Ж, *кепкун* «тс.», *[кѐпство]* «дурість; глузування», *[кпи]* «глузування», *кпінни* «тс.», *кепквáти* «глузувати», *[кпи́лти]* Ж, *кпíти(ся)* «тс.», *[докѐпкати́ся]* «докепкуватися, доглузуватися»; — р. *[кеп]* «дурень», *[кѐпа]* «дурепа», бр. *кѐпикі* «кепкування, клини», *[кепкавáць]*; — запозичення з польської мови; п. kęp «бевзь», ст. «vulva», як і ч. заст. і діал. кер «нахаба», ст. «vulva», слц. [kier] (прізвисько нечистого), зводиться до псл. *кър-, яке пов'язується з іє. *кеур- «заглибина» (гр. κόπη «печера, яма», дінд. кираḥ «тс.») або з іє. *(s)keub(p)- «рубати, рвати». — Richhardt 64; Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 151; Bańkowski JP 56/1, 46—47; Bern. I 664—665. — Пор. кѐпський.

кѐпа «кепка», *кѐпи, кѐпка* «тс.», *кепко́вий, кѐпочний*; — р. *кѐпи, кѐпка*, бр. *кѐпи, кѐпка*, п. кері, вл. керіј, болг. *кѐпе* «військова безкозирка»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. kéri походить від швейц.-нім. Käppi, зменш. від Карре «шапка, ковпак, берет», що зводиться до нар.-лат. сарра «плащ з капюшоном». — Шанский ЭСРЯ II 8, 121; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще *ка́па*¹.

кепеня́к, кѐпень — див. *кобеня́к*.

кѐпський «поганий»; — р. *[кѐпський]* «дурний, поганий», *[кѐпство]* «погане життя», бр. *кѐпскі* «не такий, як треба, кепський»; — запозичення з польської мови; п. kępski «поганий, кепський», паралельне ч. заст. і діал. kerský «дурний, недоречний, поганий», є похідним від іменника kęp «бевзь, бовдур» і первісно означало «властивий бовдурові, нікчемний». — Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 152. — Див. ще *кеп*.

кепта́р «хутрянний одяг без рукавів», *[кипта́р]* «тс.»; — болг. *[кипта́р]* «вид кожуха; вид верхнього суконного одягу»; — запозичення з молдавської мови; молд. *[кепта́р]* (*пепта́р*) «безрукавка» пов'язане з *пепт* «груди», яке зводиться

до лат. *pectus* «тс.», спорідненого з тох. А *päässä* «тс.», дінд. *pákṣa* «плече», псл. *рахъ*, укр. *пах*.—Кобиллянський Гуц. гов. 84; Scheludko 135; Vincenz 3; Crânjală 432; Vrabie Romanoslavica 14, 153; БЕР II 376; DLRM 615; СДЕЛМ 309; Walde—Hofm. II 270; Pokorny 792.—Див. ще *пах*.

кераміка, *керамік* «фахівець з кераміки», *кераміст*, *керамічний*;—р. болг. м. *керамика*, бр. *кераміка*, ч. слц. вл. *keramika*, схв. *керамика*, слн. *keramika*;—запозичено з грецької мови, очевидно, через посередництво західноєвропейських (нім. *Keramik* «гончарство; керамічні вироби», фр. *céramique*, іт. *ceramica* «тс.»); гр. *κεραμική* «гончарство», *κεραμικός* «глиняний» пов'язані з *κεραμος* «гончарна глина», яке загальноприйнятого етимологічного пояснення не має.—СІС 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 121—122; БЕР II 333; Frisk I 823—824.

кербúд «керівник будинку (державного житлового)»;—аббревіатура, утворена на основі виразу *керівник будинку* (-ів) як калька р. *управдом*, утвореного на основі виразу *управляющий домами*.—Див. ще *будінок*, *керувати*.

[кёрвань] (бот.) «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.» Ж;—п. *krwawnica*, ч. *krvavnice* (з п.) «тс.»;—пов'язане з *кров*, *кривавий* (*кёрвавий*); назва зумовлена, очевидно, тим, що плакун здавна використовують як кровоспинний засіб; пор. грецьку назву плакуна *λύθρον* букв. «застигла кров».—Заверуха 119; Machek Jm. rostl. 149.—Див. ще *кров*.

[кёрвель] (бот.) «бугила, *Anthriscus cerefolium* Hoffm.; скандикс Венерин гребінь, *Scandix pecten Veneris* L.» Г, Ж, Мак;—р. *[кёрвель]* «*Scandix cerefolium*», *[кёрбель]*, п. *[kierbel, kierwell]*, ч. *kerblík* «тс.», болг. *[кервел]* «бутень, *Chaerophyllum* L.»;—через російське або польське посередництво запозичено з нижньонімецької або голландської мови; нн. *Kervel*, гол. *kervel*, якому відповідає нвн. *Kerbel* (свн. *kërvel(e)*), двн. *kërvol(1)a*, походить від лат. *caerfolium*, що відтворює гр. *χαίρεφυλλον*, яке складається з основи дієслова *χαίρω* «радію», спорідненого з дінд. *háryati* «ді-

стає насолоду, радіє, любить», лат. *horig* «спонукаю», та іменника *φύλλον* «лист», спорідненого з лат. *folium* «тс.»; назва зумовлена приємним запахом листа бугили садової.—СІС 326; Шелудько 33; Фасмер II 223; Machek ESJČ 249; БЕР II 334; Bern. I 501; Kluge—Mitzka 363; Frisk II 1050—1051, 1062—1065.—Див. ще *фоліант*.

[кёрдаль] «кнур» Ж, *[кёрда]* «тс.» ВеБ;—очевидно, запозичення з польської мови; п. *[kierda, kiędra]* «тс.» є результатом діалектної видозміни форми *kieņpoz* «тс.», що відповідає укр. *[кнóроз, кóрнос]*.—Sławski II 155—156.—Див. ще *кнóроз*.

[кёрéз] «через» Г, Ж;—очевидно, результат контамінації слів *чёрез* і *крізь*; думка про часткове збереження давнього *ke* в псл. *kerzъ без переходу в *če* (Miklosich Altsl. Lautl. 247 у Потєбні; пор. Mikl. EW 115) позбавлена підстав.—Bern. I 148—149; Потєбня К ист. зв. II 41.—Див. ще *крізь*, *чёрез*.

[кёрекоріти] «воркувати; квоктати» Ж;—р. *[кёркати]* «кричати (про птахів, тварин); каркати; видавати особливий горловий звук; кашляти; бурмотіти, невиразно говорити», бр. *[кёркнучь]* «киркнути»;—звуконаслідувальне утворення, паралельне до *каркати*, *кіркати*.—Фасмер II 225.—Пор. *кар*, *кир*².

кёречун—див. *кращун*.

кёрéя—див. *кирéя*.

[кёрка] (рослинна фарба) Я;—неясне.

[кёрліба] «сироватка»;—неясне.

кёрма (заст.) «кермо», *керманіч*, *[керма́ч]* «стерновий» Ж, *кермó*, *кермовій*, *кермувати* «спрямовувати кермом; керувати», *[підкерманіч]* «помічник стернового» Ж, *[підкёрмич]* «тс.» Ж;—р. *[кирма]* «велике стернове весло на носі і на кормі судна» (з укр.?), *[кирмовать]* «працювати стерновими веслами»;—результат видозміни закономірної звукової форми основи *керма* (<*кърма*), яка зазнала зближення з запозиченою основою дієслова *керувати*.—Див. ще *кормá*.—Пор. *керувати*.

кёрмék (бот.) «*Limonium* Mill. (*Statice* L.)» СУМ, Ж, *[кермик, кірмак, кіромак, кироман]* «тс.» Мак, *[кермéчництво]*

«добування трави кермека для одержання з неї фарби» Я;— р. *кермек* «*Limonium*; дубильний корінь, *Statice latifolia*; жовтий корінь, *Statice tatarica*», [*керме́шник*] «робітник, що викопує коріння кермека»;— запозичення з тюркських мов; кирг. *кермек* (багаторічна рослина, з коріння якої добувається жовта фарба) споріднене з каз. *кермак* «гірка трава; гіркий».— Фасмер II 225; Шипова 179.

[**керме́нь**] (бот.) «перстач сріблястий, *Potentilla argentea* L.» Ж, Пі;— неясне.

[**керме́с**] (ент.) «польська кошеніль, *Porphyrothoa polonica* L.» Я;— р. [*кермес*] «тс.», п. *kermes* «натуральний барвник з кошенілі», ч. *kermes* «сушені саміці кошенілі, з яких виготовляється червона фарба кармазин», слц. *кермеš* «тс.», болг. *кермес* «кошеніль»;— запозичення з тюркських мов; тур. *kırmızı* «кошеніль», каз. *қырмызы*, чаг. *qırmız* «тс.» пов'язані з тур. *kırmız* «червоний», аз. *қырмыз* «тс.».— БСЭ 47, 124; Нолуб—Лугер 239; Räsänen Versuch 267.— Див. ще **карма́зін**.— Пор. **черво́ний**.

[**керме́ш**] «храмове свято; ярмарок» Ж;— р. [*кірма́ш*] «ринок, базар; ярмарок; гуляння, народне свято», бр. *кірма́ш* «ярмарок; храмове свято», п. *kiertmasz* «річний ярмарок, пов'язаний з народними святами; (ст.) урочистість посвячення костюлу», ч. [*кармаš*] «частування після похорону або після виводу породіллі; (ст.) відпуст», слц. *кермеš* «відпуст», [*кармаš*, *кармеš*] «тс.», вл. *кермиš* «посвячення костюлу», *кермиša*, нл. *кермиša*, *kjarmiša* «тс.», м. *кермес* «ярмарок; забава», схв. [*кермес*] «відпуст»;— через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *kirmesse*, *kirchmesse* є, очевидно, результатом скорочення складного слова *kirchwīthmēsse «богослужіння з нагоди освячення церкви», утвореного з основ іменника *kirche* «церква», дієслова *wīthen* «святити», спорідненого з лат. *vincīre* «зв'язувати», дінд. *-vīša* «пута», і *mēsse* «служба, меса».— Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 238; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 370, 849.— Див. ще **ме́са**, **це́рква**.

керн «стовпчик гірської породи під час буріння свердловин»;— р. бр. *керн*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Керн* «серцевина, стрижень; кісточка, зернятко» пов'язане чергуванням голосних з Копп «зерно», спорідненим з лат. *granum* «тс.», псл. *zъгпо, укр. *зе́рно*.— СІС 326; Kluge—Mitzka 364, 394.— Див. ще **зе́рно**.

кернер «сталевий стрижень з вістрям для розмічування деталей», *керн(ер)* «крапка, зроблена кернером на деталі», *кернувати* «розмічувати кернером»;— р. бр. *кернер*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Köpper* «кернер» пов'язане з Копп «зернина, зерно», спорідненим з псл. *zъгпо, укр. *зе́рно* (див.).— Пор. **керн**.

керога́з;— бр. *керага́з*;— запозичення з російської мови; р. *керога́з* є аббревіатурою, утвореною з виразу *керосиновий газ*.— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; СРЯ II 58.— Див. ще **газ**, **керосі́н**.

керосі́н, *керосі́нка* «нагрівальний газовий прилад; газовий ліхтар», *керосі́нник* (заст.) «гасівник»;— р. болг. *керосін*, бр. *карасі́на* (розм.), п. *kerosin*, слц. *kegozin*, схв. *керозі́н*, слн. *kegozin*, *kerosin*;— семантично видозмінене запозичення з німецької мови; нім. *Cerosin*, *Ceresin* «гірський віск, озокерит» утворено від гр. *κηρός* «віск», очевидно, запозиченого з східних мов.— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 225; Frisk I 843—844.— Пор. **анце́рада**, **це́ра́та**.

[**керпець**] «личак; постіл»;— п. *kieprieс*;— очевидно, запозичення з словацької мови; слц. *кгрес* «постіл», як і ч. ст. і діал. *кгрес*, слн. [*křres*] «тс.», споріднене з п. [*karple*] «примітивне пристосування для ходіння по снігу і болоту», [*karpiel*] «ходаки, черевики з дерев'яною подошвою і шкіряним верхом», *кагра́с* «лагодити, латати, будь-як шити», укр. [*ко́рпáти*] «працювати; порпати».— Sławski II 83—84, 157.— Див. ще **ко́рпáти**.

керсе́т, *керсеті́на*, *керсе́тка*, *керсе́тник* — див. **корсе́т**.

[**керси́к**] (бот.) «мигдаль степовий, *Amygdalus napa* L.» Я;— неясне.

керспра́в;— аббревіатура, утворена з виразу *керуючий справами* як калька р.

управделами, розм. *управдѣл*, утвореного з виразу *управляющий делами*.— Див. ще *керувати*, *справа*.

керт, *кертїна*, *кертїти*, *кертїця*, *кертїчина*, *кертяк* — див. **крїт**.

керувати, [*герувати*] «правити кіньми, возом; направлятися», [*гирувати*] «тс.», [*кертати*] (кіньми) Ж, *керівник*, *керівництво*, [*керова*] «керівництво» Ж, [*керовничий*] «ватажок» Я, [*керон*] «керівник» Ж, [*керуваль*] «тс.» Ж, Пі, *керунок*, *керуючий*, *керівний*, *керівничий*; — р. [*киривати*] «керувати; повертати; працювати; торгувати», бр. *кіриваць* «керувати; показувати напрямом»; — запозичення з польської мови; п. *kierować*, як і слц. [*karovat'*, *károvat'*, *kerovat'*] «тс.», походить від нвн. *kehren* «тс.» (свн. двн. *kēren*, двн. *kēran*, *chēgren*), спорідненого з дісл. *keisa* «високо нести, підноситись, видаватись чимсь», норв. [*keis*] «вигин, рух», [*keisa*] «робити криві рухи, бігти», можливо, також з р. [*жихать(ся)*] «хитатися, гойдатися». — Шелудько 33; Richhardt 64; Sławski II 156; Machek ESJČS 194; Kluge—Mitzka 361.

керцун «середня частина ярма» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з алб. *kërcip* «обрубок стовбура, пень».

кѣса «сумка» Я, *киса* (заст.) «гаман, калитка»; — р. [*киса*] «мішок, сумка, кисет», [*кыса*] «тс.», бр. [*кѣска*] «гаманець», п. заст. *kiesa* «гаман, калитка», болг. *кесія* «тс.; кисет», м. *кесе* «тс.», схв. *кѣса* «тс.; певна кількість грошей», *кѣса* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kese* «торбинка, калитка, що містить 500 піастрів», [*kise*] «тс.» походить від ар. *kīs* «тс.».— Фасмер II 239; Sławski II 157—158.— Пор. **кисѣт**.

кѣсар (титул імператорів давнього Риму); — р. *кѣсарь*, бр. болг. *кѣсар*, др. *кесарь*, схв. *кѣсарь*, стсл. *кѣсарь*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Καῖσαρ* «римський імператор» походить від лат. *Caesar* «тс.», що розвинулось на основі особового імені *Caesar*, починаючи з часів імператора Октавіана (63 р. до н. е. — 14 р. н. е.). — СІС 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 226; Дворецкий—Корольков 128.— Пор. **цар**, **цѣсар**.

кѣскати «таскати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни звукової форми *таскати* (див.).

кѣсон «камера для підводних робіт і для проходження тунелю метро; коробка з циркулюючою водою для охолодження металургійних печей; художньо оформлена заглибина на поверхні арок або склепінь», *кѣсонник*; — р. *кѣсон*, бр. болг. *кѣсон*, п. ч. *keson*, слц. слн. *kesón*, схв. *кѣсон*; — запозичення з французької мови; фр. *caisson* «кесон, ящик» походить від іт. *cassone*, збільш. від *cassa* «ящик»; на французькому ґрунті італійське слово зазнало впливу з боку фр. *caisse* «ящик». — СІС 326; Dauzat 127; Mestica 283.— Див. ще **каса**.

кѣстемѣн «хустина ВеУг; весільна хустина Ж; повна шия ВеУг», [*кѣстемѣн*] «хустка; підгорля корови» УЛГ, [*кѣстимѣнь*] «сукно» ЕЗБ 4, [*кѣстимѣнь*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; виводиться від тур. *testimē* «рушник; серветка; велика хустина» (ВеУг 224); зіставляється також з уг. *keszkenő* «хустка» (Дзензелівський УЛГ 58).

кѣсь-кѣсь — див. **кось-кось**.

кет¹ (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк; — результат афективної видозміни звукової форми *кота* «тс.».— Див. ще **кіт**. — Пор. **акѣт**, **кату**, **кѣт²**.

кет² (вигук, повторенням якого переслідують зайця) Ме; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *катя* «тс.» (див.).

кет³ — див. **кѣти**.

кѣта «риба з родини лососевих, *Opsohynchus keta* Walb.»; — бр. болг. *кѣта*, п. ч. слц. *keta*; — запозичення з російської мови; — р. *кѣта* походить з тунгусо-маньчжурських мов; пор. евенкійське *кѣта* «кета», евенське *кѣта*, негідальське *кѣта* «тс.», маньчж. *к'ата* «кета (після метання ікри)», етимологія яких поки що не з'ясована. — Сопоставительный словарь тунгусо-маньчжурских языков I 389.

кѣти (одн. *кет*, *кѣтка*) «народ у районах середньої і нижньої течії Єнісею»; — бр. *кѣты*, п. *Ketowie*; — запозичення з російської мови; р. *кѣты* походить від кетського *кет* «людина». — БСЭ 12, 70; Кетский сборник 24, 36, 161.

кѣтяг «гноно; [пень] Ж», [кѣтях] «гноно», [кїтяг] «тс.», [кѣтяшїна], кѣтяжїстїий; — очевидно, пов'язане з [кї-та] «китиця»; кореневе е, мабуть, виникло фонетично на місці и; суфіксальна частина слова вимагає з'ясування. — Див. ще кїта.

кефаль (іхт.) «Mugil cephalus L.», [кефалá] «тс.»; — р. бр. кѣфáль, болг. кѣфáл, схв. цѣпáл; — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. гр. κέφαλος «кефаль» пов'язане з κεφαλή «голова», спорідненим з тох. A śpāl «тс.», днв. gebal «череп»; грецька назва зумовлена широкою головою риби (пор. укр. [лобáн] «кефаль», пов'язане з лоб). — Фасмер II 227; БЕР II 346; Skok I 268; Frisk I 835—836.

кефір; — р. болг. кефір, бр. кефір, п. вл. кефіг, ч. слц. слн. кефіг, схв. кѣфир; — запозичене, очевидно, через російське посередництво з якоїсь мови Кавказу; пор. мегр. кірїгї «кисле молоко, приготовлене в міху», ос. k'æру (k'æри) «кефір», балкар. гэрэ «тс.»; походження цих слів неясне. — Фасмер—Трубачев II 227; Шанский ЭСРЯ II 8, 123—124; Sławski II 123; БЕР II 347; Абаев ИЭСОЯ I 627.

кѣца «волохата вовняна ковдра» Ж; — п. кієска «сукня, спідниця», ст. кієса «дорогий одяг; попона; ковдра, покривало», кієсза «покриття для зброї», ч. (мор.) [кѣсек] «коротка спідниця», [геца] «плахта, в якій циганки носять дітей на плечах», болг. кѣчѣ «повсть, повстяна ковдра», м. кѣче «албанська шапка», схв. [кѣча] «гуня у верховинців; албанська шапка»; — запозичення з турецької мови; тур. кеце «повсть, фетр; кошма; вовняний килим» споріднене з тат. киез «повсть; кошма», чув. кѣссе, дтюрк. кеца «тс.»; укр. кеца, можливо, відбило вплив з боку паронімічного укр. коц «ковдра, покривало»; менш обгрунтоване прийняття (Brückner 226; Вегп. I 498) посередництва уг. кесє «вид плаща».

кѣцала (у виразі к. дати «побити») Я; — очевидно, афективне утворення.

кѣцати «підкидати, трясти (наприклад, при їзді по камінню)» Ме; — очевидно, слово звуконаслідувального походження; пор. формально й семантично близькі п. кісає «скакати з припаданням

до землі» (наприклад, про зайця), [кі-сає siє] «валятися», ч. (мор.) [kickat, gic-kat] «стрибати на одній нозі», слц. кус-кат' «розкидати, розсипати», схв. [kīč-kati] «гнати»; виведення з псл. *kyd-s-ati як інтенсива від kydati «кидати» (Machek ESJČ 248, 313) недостатньо переконливе. — Sławski II 132; Brückner 226. — Пор. кѣцятн, кицїти.

кѣцяти «заляпувати» Ме, [кѣцяти-ся] «заляпуватися» Ме, [кѣцатися] «тс.» Ме; — очевидно, афективне утворення.

кець-кець «вигук, яким підкликають свиней», [кеч-кеч Л, кацію-кацію Л, коцьо-коцьо Ме, коць-коць Ме, вац-вац Л, вец-вец Л, вець-вець Л, ець-ець Л] «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; для всіх форм властивий цямкаючий приголосний ц' (ц), що дає підставу думати про виникнення їх з наслідування порослячого цямкання; відхиленням є [кеч-кеч], яке можна пояснити стороннім, можливо, польським впливом.

кѣчик (іхт.) «стерлядь, Acipenser ruthenus L.» ВеНЗн, ВеУг, [кечеге] «тс.» Feriанс; — слц. [кеčєга, kocziha], схв. [кеčєга, кеčїга, кеčїка, кеčїга, каčїга, каčїга, коčїга, коčїгал], слн. [кеčїга, кеча]; — запозичення з угорської мови; походження уг. kecsege (köczöge) «стерлядь» не з'ясоване. — Коломиец Происх. назв. рыб 134; Feriанс Názv. rýb 19—20; Skok II 72; MNTESz II 419. — Пор. чечуга.

кѣша «рябий віл ВеЛ; віл із загнутими назад рогами Ж», [кѣшель] «рябий віл» Ж, [кїшель] «тс.» ВеНЗн, [кешїля] «віл із загнутими назад рогами» Ж, [кѣшельїстїий] «рябий» (про вола) Ж, ВеНЗн, [кїшельїстїий] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

кѣшта (знев.) «хатина» Мо; — запозичення з болгарської мови; болг. кѣща «хата, житло, дім» продовжує стсл. (болг. ст.) кѣшта, відбите також в укр. кїща (див.).

кїба¹ (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.» Ж, Шарл, [кебис Шарл, кѣбиска ВеБ, кевбáска Ж, кевбїска Ж, кельбаска Шарл, кибїска ВеБ, Шарл, кїба Шарл, кобавка Шарл, підскибиця Шарл, скебаска Шарл] «тс.»; — бр. [кїбис] «бо-

лотяна пташка», болг. [кі́бис] «чайка»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з імітацією своєрідного крику чайки, що нагадує звукосполучення *кібіт*; паралельні до *чибис*, п. [kiwita, kiwyska, kiwuta], слц. sibir, нвн. Kiebitz «тс.»; болг. [кі́бис] виводиться також (БЕР II 352) разом з болг. [кі́биц] «тс.» від нвн. Kiebitz. — Фасмер—Трубачев IV 357; Ferians Názv. vtákov 43; Kluge—Mitzka 366. — Пор. **кигі́**.

[кі́ба²] «страховище, потвора» Ж; — неясне; можливо, слово з дитячої мови (пор. дещо подібне *ка́ва* (дит.) «страховище»).

кіба́лка (заст.) «вид жіночого головного убору; [шнурок або туго скручений кусок полотна, пов'язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев'яного обруча]», [ке́бавка Я, кибáвка Ж, кибáлиця, кимба́лка Я, Л, кинба́лка Я, кибáльник Я, гибáвка Ж, гибалка Никончук—Романюк (див. нижче), гибалка тж] «тс.»; — р. [кі́бала, кіба́лка, кібола], бр. [кібалка], п. kibalek, kibałka (з укр.) «тс.»; — пов'язане з [гиба́ти] «бгати» (первісно «згинати»; пор. *гібатъ гібалку* «закручувати волосся на обручик» Никончук—Романюк); причини збереження давнього проривного *г* і послідовної заміни його глухим *к* не зовсім ясні. — Никончук—Романюк Вопр. общего и славянск. языкозн. Днепропетровск 1976, 101—104; Желех. I 341. — Див. ще **гиба́ти**, **гну́ти**. — Пор. **зо́гбанка**.

[кіба́та] «звичка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [кебе́та] «здібність, дар, уміння». — Пор. **ке́ба**.

[кібель] «бадя, цебер»; — р. *кібель* «гірничий цебер», п. kibel «тс.»; відро для нечистот; горщик», ч. [kúbl] «відро, цебер», слц. [kúbell], схв. [кібла], слн. kība «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kübel «цебер, баддя» походить від двн. kubii (у miluhchubilit «малий цебер на молоко»), яке, мабуть, виникло на основі лат. cūra «бочка», спорідненого з дінд. kúraḥ «яма, печера; колодязь», гр. (ἀμφι)-κύπελλον «(подвійний) кубок», дангл. hūf «вулик», дісл. hūf «корпус корабля». — Шелудь-

ко 33; Sławski II 131; Kluge—Mitzka 409; Walde—Hofm. I 310—311. — Пор. **ку́бел**.

[кі́бич] «іронічне прозивання горбатого носа» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з *кібець*.

[кивайло] (орн.) «плиска біла, Motacilla alba L.» Шарл, [покивайлик] «тс.» Шарл; — очевидно, пов'язане з *кива́ти* (хвостом) з огляду на довгий хвіст (Птицы СССР 418), що може звертати на себе увагу при рухах птаха (пор. семантично подібні назви цього виду: [вертигузка, трепехвістка, трясихвіст(ка), тряси-хвоста, трясигузка]). — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Див. ще **кива́ти**.

кива́ти «похитувати (здебільшого головою); [чіпати; красти]», *кив*, [кі́ва] «той, хто любить кивати», [кива́ч] «липень (місяць, коли коні кивають головою, відганяючи мух)», [кі́вень] «тс.»», [кі́ви] (мн.) «рухи головою» Я, *киво́к*, [киво́н] «той, хто любить кивати», [киво́ха], [кива́йло] «ціп» Я, *киванець* (у словосполученні *иванець-к.* «рід ляльки, що сама встає, коли її ложать»), *покива́н* (у словосполученні *ива́н-п.* «тс.»), [некива́льний] «недоторканий», [покива́ха] «велика ложка-копистка» До; — р. *кива́тъ*, бр. *кива́ць*, п. вл. kiwaś, ч. kúvatí, слц. kúvat', нл. kiwaś, болг. *ківам*, слн. ст. kivatí, стсл. **покивати** «покивати», **квадхъ** «кивали», цсл. **кыти** «кивати»; — псл. kuvati, ітератив від kyti, *kǫvati (як byvati «бувати» від byti «бути»), який після занепаду слабо засвідчених основних форм узяв на себе їх функції; — споріднене з лат. cēveo «рухаю, кручу задом; піддобрююсь (як собака, що виляє хвостом)», а також, мабуть, з ос. ḡṭwup «нидіти», що зводяться до іє. *kaiv- «хитатися, гойдатися»; сумнівні пов'язання з лит. kutėti «оживати» (Младенов 237; БЕР II 353) і укр. *кво́лий* (Ильинский РФВ 78, 206). — Фасмер II 228; Шанский ЭСРЯ II 8, 124—125; Sławski II 180; Brückner 231; Machek ESJČ 316; Абаев ИЭСОЯ I 520.

кигі́ (вигук, що імітує крик чайки), *кигі́к* «крик чайки», [кигі́тка] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.», [кигі́ця Ж, кигі́чка, кикигі́ця Ж, кігичка Шарл] «тс.»», *кигі́кати*, [кигати] Пі, *кигі́чий*.

«який кигикає»; — р. [кигикаць] «кигикати», бр. кігикаць, п. [kihiće] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер II 229; Вєп. I 676. — Пор. кіба¹.

кидати, *кинути*, *кидь* (виг.), *кид* «кидок», [кидавка] «катапульта» Я, *кидальник*, *кидїй* «той, хто підкидає снопи на молотарку», *кидбк*, *кидьбк*, *кидь* «відстань, на яку щось можна кинути», *кидальний*, *кидовий* (у словосполученні *кидові дрова* «тонкі дрова завдовжки до півметра»), *кидком*, *кидькома*, [викинутися] «удатися, бути схожим; стати винятком» Я, *вікид*, *викидач*, *вікидень*, *вікидка* «викидання; [жарт, витівка]» Ж, [вікидок] «пай, частина» Я, [викидча] «викидень» Я, [вікидьки] «сміття, відходи» Я, *викидний* «той, що викидається; (у словосполученні *викидна цурка* «вид дитячої гри»), *вікидом*, *відкид*, *відкидний* СУМ, Ж, *закид*, [закидний] «багатосніжний», *накидати* «примувати до чогось», [накидальник] «робітник, що вантажить снопи» Ж, *накидач*, *накидка* «додаток; [вид рибальської сітки]», *накидка* «вид одягу; покривало», [накидальний] «призначений для накидання» Г, Ж, *накидний*, [накидом] «силоміць, під примусом», [навкидки, навкидя, навкидчя, навкидь, навкидьки, навпокінь Ж, *нарозкидку*], [окид] «колосся, що лишилось після жнив», [окидь] (жін. р.) «легкий весняний сніг (після того, як розтанув зимовий)», [окиди] (мн.) «зовнішні вияви нашкірних хвороб (висипка, короста тощо)» Ж, [обкидан] «бордюр у вишивці на полотні» Ж, [обкидень] «місце, пропущене під час сівби вручну» Л, [обкидок] «малі поточні витрати» Ж, *перекидач*, *перекидько* «перекинчик», [перекинець] «тс.», *перекинчик*, [перекиня] (жін. р.) Нед, *перекидистий*, *перекидний* СУМ, Нед, [перекидький] «перекидистий», *перекидом*, [перекидки] «перекидом», *перекидьки* «тс.», [підкид] «перша оранка», Нед, [підкиданка] «тс.» Нед, [підкидач] «той, хто підкидає», [підкидачка, підкидок] «підкидьок», *підкидьок* СУМ, Нед, [підкидчата] «малі санчата, які при перевезенні дерева підставляють під кінець, що звисає з великих саней», *підкидний* «той, що підкидають; (у словосполученні *п. дурень* «гра в карти»),

[покидачка] «жінка, що розлучилася з чоловіком» Л, [покидище] «людина, яку покинуто», *покидь* «покидьок», *покидька* «кинута річ; покинута жінка (дівчина)» СУМ, Ж, *покидьок* «кинута непотрібна річ; людина, що відкидається суспільством», *покидьки* (мн. до *покидьок*), [покидько] «покинута істота чоловічої статі; покидьок (про людину)», [покинько] «покидьок» Нед, *покидьковий*, *прикидатися* «удавати», *прикиди* «удавання», [прикидка] «додаток», [прикидок] «приклад коло скирти» Ва, [прикидливий] «старанний, охочий (до чогось)», [прикидливий] «оманливий, фальшивий; який легко починає гноїтися» Нед, [прикидчивий] «той, хто чіпляється (до чогось); надміру послужливий», *прокидати* «будити», *прокидатися*, [прокидацца] «з'являтися (про гриби в лісі)» Л, *прікид* «пробудження», *розкид*, *розкидач* (техн.), [розкидка] «спосіб орання землі (від країв до середини)» Л, *розкидистий*, *розкидливий*, *розкидний*, *розкидчастий*, *скидатися* «бути схожим», *скинути* «передчасно народити», *скид* (геол.), *скидальник*, *скидач*, *скидка*, [скидча] «ягнянедоносок», *скидальний*, *скидний*, [скиддя] «кидаючи», *уперекидь*, *урозкид*, *урозкидку*, *урозкидь*; — р. *кидять* «кидати», бр. *кідаць* «тс.», п. *kiđać* «канати (про густе); кидати», ч. *kydati* «кидати (гній)», слц. *kydat'* «тс.», вл. *kiđać* «висипати, вилити; розкидати (гній)», нл. *kiđaś* «тс.», полаб. *pŭřajnə* (<*rokupe) «звалить», болг. [кидам] «кидаю», [кина] «деру, рву», схв. *кїдати* «рвати, ламати», слн. *kiđati* «викидати», стсл. **искыдати** «викидати»; — псл. *kydati*, ітератив від зниклого *kysti (<*kyd-ti); — споріднене з лтс. *kūdīt* «поганяти», лит. *skudrūs* «живий, жвавий», дісл. *skjōta* «стріляти; пхати; кидати», двн. *skiozan* «стріляти; кидати» (>нвн. *schießen* «стріляти»), нвн. [hutzen] «поганяти; цькувати; пхати», дінд. *sōdati* «поганяє; запалює», *skūndate* «спішить», що зводяться до іє. *(s)keud- «кидати; стріляти; цькувати»; можливо, сюди ж лит. *šauti* «стріляти; штовхати; швидко рухати», лтс. *šaut* «швидко рухати в певному напрямі», *saut* «стріляти» (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 156). — Фасмер II 230; Sławz-

ki II 137; Brückner 226; Machek ESJČ 313—314; БЕР II 355, 368—369; Skok II 77; Bern. I 676; Pokorny 955—956.

[кідик] «маленька людина; попелюшка» Везн; — неясне; очевидно, утворене на основі *кідати*.

[кідли́на] «вощина» Я; — неясне.

[кідра] «підшва з лубу» Ж; — очевидно, утворене на основі запозиченого п. [kidra] (бот.) «сосна кедрова європейська, *Pinus cembra* L.», [kiedra, kidr, kieder] «тс.», етимологічно пов'язаного з укр. *кедр*; пор. ч. *kiedra* «канти з лакованої шкіри», нвн. *Köder* «шкіра для закаблуків». — SW II 320, 321, 743. — Див. ще *кедр*.

[кідрев] «кедр, кедрина» Ж; — очевидно, результат злиття словосполучення *кедрове дерево* або складеного слова *кедр-дерево*. — Див. ще *дрéво*, *кедр*.

[кизі́к] «ковечий послід» Ме; — р. [кизі́к] «кізяк»; — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови (пор. тур. *tezek* «кізяк», чаг. *täzät* «тс.»), пов'язане походженням із словом *кізя́к*¹ (див.).

кизі́л (бот.) «дерен, *Cornus* L.», [кизі́ль, кизі́ль] «тс.» Мак, [кизиль] «свидина криваво-червона, *Thelycrania sanguinea* Мак, *кизильник* «кущі або зарості кизилу»; — р. *кизі́л* «дерен», *кизі́ль*, бр. *кізі́л* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kızıl* «червоний», *kızılçik* «дерен (ягода)», уйг. чаг. *kyzyl* «червоний» є похідними від тюрк. *kuz* «червоніти» (тур. *kız* «червоніти, гарячіти, розпалюватися», аз. *кыз* «червоніти», чаг. *қız*, як. *кыс* «тс.»); назва кизилу зумовлена червоним кольором ягід, свидини криваво-червоної — червоно-бурым або пурпуровим кольором молодих пагонів (Флора УРСР 7, 623). — Шанский ЭСРЯ II 8, 126; Фасмер II 230; Шипова 180; Дмитриев 537; Machek Jm. rostl. 114; Bern. I 506; Räsänen Versuch 269.

[кизли́к¹] «ковганка з заморожених кізяків, що служить для катання з гірки»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з тур. *kızak* «сани, полози; колиска» і з тур. *tezekli* «з кізяком, гноем».

[кизли́к²] (бот.) «сорт слив» Ж; — не зовсім ясне, можливо, результат контактації слів *кизі́л* і *кі́слий*.

[кизли́к³] «молодий лящ» Я; — оче-

видно, діалектний фонетичний варіант назви молодого ляща [кóзлик]. — Див. ще *козéл*³.

кизля́к (бот.) «*Naumburgia* Moench.; [вербозілля звичайне, *Lysimachia vulgaris* L. (*L. thursiflora* L.)]» Я, [кизлик] «тс.» Мак; — неясне; очевидно, запозичене з тюркських мов.

кий¹ «частина тонкого стовбура або грубої гілки, очищена від пагонів; палиця для гри в більярд», *кийо́к*, [кйя́ччя] (зб.) «кий» Я, [кйй] «важіль у млині» Я; — р. *кйй* «більярдний кий; [палиця, дрючок; товкач]», бр. *кйй* «палиця; костур; більярдний кий», п. *kij* «тс.», ч. слц. *kuj* «кий, дрюк», вл. *kij* «кий», нл. *kij* «великий (особливо, залізний) молот», полаб. *t'əjapájca* «дрюк, уживаний як морський знак», болг. [кйй] «кий, дрюк», схв. *кййя́к* «дрюк», слн. *kij* «тс.; дерев'яний молот»; — псл. *куйь* (<*kū-jo-) «кий, молот, довбня», пов'язане з *kūti* (<*kou-tei) «бити, ударяти», укр. [кóвати (*кóвти*)]]; — споріднене з лит. *kūjis* «важкий ковальський молот», прус. *cugis* «молот», лтс. *kūja* «дрючок, кий»; більярдний термін *кйй*, мабуть, походить від р. *кйй* або п. *kij* (*bilardowy*) «кий (більярдний)», що виникли під впливом фр. *queue* «хвіст; шлейф; черга; стебло; більярдний кий», яке продовжує лат. *cauda* «хвіст», віддалено споріднене з псл. *kuti* (кoвo), укр. *кóвати*. — Фасмер II 231; Sławski II 159; Machek ESJČ 314; БЕР II 355—356; Skok II 78; Бернштейн Очерк 1974, 289; Dauzat 602; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301. — Див. ще *кува́ти*¹. — Пор. *кйя́х*.

[кйй²] «який» (перев. у виразах типу *к. бис*); — р. *кйй*, п. [ki], ч. слц. *кy* «тс.», болг. *кйй* «який; хто», м. *кој* «тс.», схв. *кòйй* «який», слн. *ki* «тс.; хто», стсл. *ккйй* «який»; — псл. *кь-йь, утворене з питального займенника *кь (<*kos) «який, хто» (того самого, що і в займеннику кь-to «хто»), спорідненого з лит. *kàs* «хто, що», лтс. *kas* «тс.», дінд. *káñ* «хто», гот. *hwas* «що»; лат. *quod* «тс.», які зводяться до іє. *k^ho-, *k^he- «хто, що, який», і з вказівного займенника йь (<*jos) «той» (того самого, що і в займеннику *якь «який», первісно «такий», стсл. *и:же* «який»), спорідненого з лит.

jis «той; який», дінд. уаґ «який, котрий», гр. ὄς «тс.», які зводяться до іє. *jo- «той, такий, який». — Фасмер II 280; Durpovo ZfSlPh 2, 381—382; Machek ESJČ 313; БЕР II 527—528; Skok II 110—112; ESSJ Sl. gr. 2, 298—302, 389—391, 393—395; Роконгу 281—283, 644—645. — Пор. хто, який.

[кикі] «кінець, смерть, загибель» Я, [кікнуги] «загинуги»; — очевидно, продовжує псл. *kuk- «згинатися; (перен.) гинуги» (<іє. *keuk- «кривити, згинати, скручувати»); ідея смерті асоціювалася з ідеєю згинання і скручування; як семантичні паралелі пор. укр. гінуги й гнїти, крутітисся і скрутітисся («Щоб ти скрутився!») — емфатичне побажання «смерті»; малу поширеність слів кик, кікнуги можна пояснювати табу на назви такого роду і магичною силою, яка приписувалась подібним словам. — Пор. гїгнуги, кіка², кікоть.

кіка¹ (дит.) «м'ясо; сало Па»; — неясне.

[кіка²] «головний убір, що надівається молодій на другий день після вінця» Бі, [кічка] «старовинний головний убір заміжньої жінки; віхтик льону, заплетений у косу нареченої; повстяна прокладка під хомутом; кільце для зачіски Ж; пучок пір'я на картузі Ж; пучок соломи або очерету для покриття даху Ж; земляний горб Ж», [кічка] «віхтик льону, заплетений у косу нареченої; дерев'яна цурка для гри; задня частина воза; різновид воза» Ж; — р. [кіка] «жіночий головний убір; частина хомута; перекладина на носі судна», [кічка] «тс.; заплетене або зібране в пучок волосся у жінок; верхівка; тім'я; передня частина річкового судна; пень», бр. [кічка] «смоляний пень», др. кька «верх голови; волосся на голові; пов'язка», п. kiczka «цурка; палка; пучок, в'язка; [сніпок соломи для покриття даху; звій, валик волосся]», ст. Kika (прізвисько чоловіка, який утратив руку), ч. [kuczka] «суцвіття проса, вівса; пучок волосся, чуб, чуприна; прикраса з пір'я; плетена різка», слц. [кука] «безрукий каліка; прут, палка; напханий кінським волоссям валик для підкладання під чепець; чепець», болг. заст. кіка

«довгий пучок волосся, залишений на остриженій голові», схв. кіка «коса», слн. kika «пучок волосся; пипоть», стсл. кька «волосся»; — псл. кука «щось загнуте, скручене, сплетене, зламане, обрубане»; — споріднене з лтс. kūķītis «карлик», kūķša «стара зігнута жінка», kauka «чуприна, чуб», kūoks «дерево; прут; кий», лит. kūkis «гак, гачок», kūkà «дрюк», kūkē «товста частина палки», гот. hauhs «високий», днвн. hōh «тс.», дінд. kucāti, kuncate «звивається, кривиться»; іє. *keu-k-/kouk-/kuk- «кривити, гнути, скручувати»; відрив р. [кіка] від [кічка] (Фасмер II 231, 241—242) або припущення первісного значення «кучер» (Machek ESJČ 243) непереконливі. — Sławski II 134—136; БЕР II 356—357, 405; Skok II 79; Trautmann 121—122; Fraenkel 229—230. — Пор. кікоть, кічера, кукса, кучер.

[кікати] «кувати» (про зозулю); — р. [кікати] «кричати» (про птахів), др. кькати «кричати; кувати, кувати»; — псл. kukati (<*kūka-), звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику зозулі; — споріднене з лит. (su)kukti «(за)вити», kaūkti «вити, завивати», лтс. kàukt «тс.», дінд. kōkaḥ «вовк; гуска»; прагнення до точності звуконаслідування викликало (після переходу ū > u) появу новішої звукової форми дієслова кукати (пор. аналогічний процес, відбитий у р. мычати (<псл. ст. *mūkē-) — укр. мїкати). — Фасмер II 231; Верн. I 676. — Пор. кукі.

[кикітїня] «кокетка» Ж; — неясне; можливо, результат трансформації слова кокетка у народній мові за зразком слів типу господїня, газдїня тощо.

[кикічєвкати] «кричати по-совиному» Я; — можливо, результат контамінації звуконаслідувальних утворень кікати, кукувєвкати і кавчати.

[кікоть] «кукса, залишок відрізаного пальця, руки, ноги; недорозвинена рука, нога», [кікіть] «тс.», [киктá] «людина з спотвореними пальцями на руках або ногах» Я; — п. kikiē «кукса», kikut «кукса; безрукий каліка; пень зрізаної ялини або смереки, ще живий», слц. [кукот] «кукса»; — псл. кукъть «кукса», похідне від кука «щось зігнуте, скру-

чене, обрубане»; — думка про запозичення українських форм з польської мови (Sławski II 160—161) не підтверджується географією слова. — Див. ще *кіка*². — Пор. *кічера*, *кўкса*, *кўчер*.

кил «гірська порода, різновид вибільних глин у Криму і на Кавказі», *кіл* «тс.»; — р. *кил*, бр. *кіл* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kil* «кил» походить від перс. *gel* «глина; болото, багнука». — СІС 327; Радлов II 1366.

кіла «грижа; хвороба деяких рослин у вигляді наростів на корінні», [*кіла*] «зона (на кукурудзі)», [*кіла*] «грибкова хвороба (на капусті)» Я, [*кілавець*] «хворий на грижу», [*кілавка*] «рано опала слива» Ж, [*келавий*] «грижовий» Ж, [*кілавий* Ж, *кіловий* Я] «тс.», [*покилавіти*] Вел, ВеУг; — р. *кіла* «грижа, пухлина, нарост на дереві», бр. *кіла* «тс.», п. *kiła* «сифіліс; (заст.) пухлина», ч. *kýla* «пухлина», слц. *kuła* «тс.», болг. *кіла* «тс.; [сук]», схв. *кїла* «грижа; гуля (на тілі); нарост (на дереві); зона (на кукурудзі)», слн. *kiła* «пухлина; нарост на дереві; зона — хвороба на кукурудзі»; — псл. *kuła* «пухлина, нарост»; — споріднене з лит. *kýla* «нарост, шишка», *kýlas* «пухлина»; дальшими відповідниками, можливо, є гр. [*κῆλη*] «пухлина», двн. *hōla*, дісл. *haull* «тс.», а також лат. *cūlus* «пряма кишка, зад», дірл. *cūl* «хребет», що зводяться до іє. **kāṣ(e)lā/kūlā*. — Шанський ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Sławski II 163—164; БЕР II 359—360; Skok II 79—80; Вегп. I 677.

[*кілавий*] (у виразі *кілаві уставки* «вишиті вставки на плечах сорочки з певною вишивкою»); — неясне.

[*кілемня*] «келія» Я; — не зовсім ясне; можливо, результат деформації слова [*кельня*] «келія» під впливом *кілим*.

[*килікати*] «щебетати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення.

кілим, *килимár*, *килимáрниця*, *килимáрство*, [*килимкár*] «килимар» Я, [*килимкárство*] «килимарство» Я, *килімниця*, [*килімóваний*] «закритий килимами» Я; — р. [*кілім*, *келім*] «килим», бр. [*кілім*] «тс.», п. *kilim* «килимок без ворсу», ч. *kelim* «декоративний барвистий килим ручної роботи», *kilim*, слц. *kelim* «тс.», болг. *килім* «килим», м. *ки-*

лим, схв. *кїлим*, *кїлим* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; аз. крим.-тат. тур. *kilim* «килим» походить, очевидно, від перс. *kilām (kelim, gelim)* «килим без ворсу». — Макарушка 10; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 130—131; Шанський ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Шипова 177; Sławski II 161; БЕР II 362; Радлов II 1373; Räsänen Versuch 270.

Килина, (розм.) *Куліна*, [*Каліна*], (рідк.) *Якиліна*, [*Кліна*] Пі, [*Куляха*] Я; — р. *Акиліна*, (розм.) *Акуліна*, бр. *Акуліна*, (розм.) *Куліна*, п. *Akwilina*, ч. *Akvilina*, болг. *Акуліна*, м. *Акилина*, схв. слн. *Akilina*, стел. *Акоуниа*; — через церковно-слов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἀκυλίνα* походить від лат. *Aquilīna* (букв. «орлина»), пов'язаного з лат. *aquila* «орел», можливо, похідного від *aqua* «вода». — Фасмер I 67; Петровский 43; Walde—Hofm. I 60—61.

[*киліця*] «хата»; — неясне; можливо, утворене на основі *келія*.

[*киліна*] «долина» Ж; — неясне.

[*кіля*] «хвиля» Ж; — очевидно, фонетичний варіант форми [*філя*] «хвиля» Ж (субституція щілинного ф проривним к у запозичених словах зустрічається порівняно рідко; пор. [*курго́н*] зам. *фурго́н*). — Див. ще *хвіля*.

[*кильдїм*] «буфет, закусочна» Ва; — р. (арг.) *кильдїм* «публічний дїм»; — очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тат. *kildim* «я прийшов»). — Дмитриев 497.

[*кима́к*] «обрубок дерева», [*кима́чина*] «невеликий обрубок дерева», [*кима́чїсько*] (згруб. від *кимак*), [*кима́чїще*] «тс.», [*кима́ччя*] (зб.) «обрубки дерева, частки жердин»; — очевидно, похідні утворення від *кім* «грудка» (див.). — Пор. *комель*.

[*кімати*] «дрімати» Ва, [*кімарити*] «тс.» Ва; — р. [*кіма́ть*] «спати», бр. [*кімаць*], п. (арг.) *кіма́с* «тс.»; — запозичення з грецької мови (через російське арго мандрівних торговців-офенів); гр. нгр. *κείμαι* «лежу, відпочиваю» споріднене з двн. *šéte* «лежить», а також із двн. *heim* «дїм; батьківщина» і псл. *sěmьja, укр. *сім'я*; припущення про польський вплив на р. [*кіма́ть*]

(Селищев Язык революционной эпохи 76, 79) сумнівне, так само як його пов'язання (Bern. I 680) з схв. слн. *kímati* «хитатися», болг. *кімам* «киваю головою» і под. — Бондалетов *Этимология* 1980, 69; *Sławski II* 165; *Frisk I* 809—810; *Boisacq* 426. — Див. ще *сім'я*.

[**кимбри́на**] «цямрина»; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі запозиченого днн. *timbar* «будівельний ліс; дерев'яна будова; кімната», спорідненого з свн. *zimber* (<двн. *zimbar*) «тс.», що лежить в основі укр. *цямрина*.

[**кимштува́ти**] (у виразі *к. кого розуму* «ставити кого на пробу, пробувати») Ж; — неясне; можливо, утворене на основі контамінації слів [*коштува́ти*] «куштувати» і [*куни́т*] «витвір мистецтва; мистецтво».

кинджа́л, [*ґинджал*]; — р. болг. *кинжа́л*, бр. *кінжа́л*, п. *kindžał*, ст. *gindžał*, ч. *kinžál*, *kindžál*, слц. *kinžal*, *kindžal*, схв. *кінцал*, слн. *kindžál*; — очевидно, запозичення з кумикської мови; кумик. *къынчал* «кинджал», як і карач. *қинджал*, разом з відповідниками в інших тюркських мовах (пор. тур. *hançer*, туркм. *һанчар*, аз. *ханчар*, *ханчал* «тс.»), мабуть, походить від перс. *ханджар* «кинджал»; менш вірогідне виведення слова (*Sławski II* 166) від карач. *қинджал*; — польське, чеське і словацьке слова прийшли через східнослов'янське посередництво. — Фасмер—Трубачев II 234; Шипова 181—182; Дмитриев 537. — Див. ще *ганджар*. — Пор. *чинга́л*.

[**киндиба́л**¹] «вид гарячого напою Ж; поганий напій Ме», [*киндиба́л*] «вид алкогольного напою» Пi; — п. [*kindybał*] «вид горілки; вид простого пива; вид соусу», [*kiendybał*] «тс.» (з укр.); — запозичення з турецької мови; тур. *kendi bal* букв. «самий мед» (як оціночна характеристика напою чи солодкої страви) складається з займенника *kendi* «сам», спорідненого з крим.-тат. *gendí*, уйг. *kendü*, дтюрк. *kántü* «тс.», як. *kiní* «він» і, далі, з монг. *gendün* «чоловічий», та іменника *bal* «мед», спорідненого з квалп. туркм. *каз*. кирг. уйг. *bal*, ойр. *pal*, чув. *пыл*, далі з монг. *bal* «тс.»; виведення польських форм від нвн. *Kindelbier* «бенкет на хрестинах дитини» (*SW II*

339) позбавлене підстав. — Егоров 173; *Räsänen Versuch* 59, 252. — Пор. *киндиба́л*².

[**киндиба́л**²] «земляний віск» Ж; — п. [*kindybał*] «тс. (у Галичині); вид бальзаму, яким намащують вагітних жінок»; — запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. *kendi bal* «самий віск», утворене з займенника *kendi* «сам» та іменника *bal* «мед; віск»; виведення від нвн. *Kinderbalsam* (*SW II* 339) здається менш переконливим. — Див. ще *киндиба́л*¹.

киндя́к (заст.) «бавовняна тканина для підкладки; стрічка», *киндя́чний* (заст.) «з киндяка» Я, [*скиндя́к*] «стрічка», [*скиндя́ка*] «тс.»; — р. ст. *киндяк* «червона бавовняна тканина», *кандакъ*, *киндюк* «тс.», п. *kindiak* «попона»; — запозичення із східних мов (пор. там. *kindan* «вид бавовняної тканини» або уйг. *köñpäk* «сорочка», чаг. *köñläk* «тс.»); непереконливе пов'язання (*Mikl. TEL, Nachtr.* 2, 149) з тур. *kinsuga* (*kancuga*) «ремін для кріплення вантажу на коні»; п. *kindiak* запозичене, мабуть, через українське посередництво (*Sławski II* 309; *SW II* 339). — Фасмер II 234.

[**киніпа́**] (бот.) «коноплі звичайні, *Cannabis sativa* L.» Пi; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *кынепэ* (*кынипэ*) «коноплі» разом з рум. *сїперă* «тс.» продовжує нлат. *сапара, яке розвинулося на основі лат. *cannabis*, що походить від гр. *κάνναβις*, запозиченого, як і псл. *копорја «конопля», з якоїсь давньоєвропейської або близькосхідної мови. — СДЕЛМ 221; *DLRM* 152; *Walde—Hofm. I* 154; *Frisk I* 779; *Boisacq* 407. — Див. ще *коноплі*.

[**кинівний**] «вередливий, капризний» Ж; — неясне.

кі́па «велика пакувальна міра; тюк Ж; неповоротка товста людина»; — р. *кіпа* «стос, кипа», бр. *кіпа* «тс.», п. [*kipa*] «плетений кошик»; — запозичене з німецької мови, очевидно, за посередництвом російської і польської; н. *Kiere* «кошик для перенесення вантажів» є формою нижньонімецького походження (пор. снн. *kīre* «кошик»), спорідненою з дангл. *сїра* «кошик», *сїре* «тс.», англ. [*kīre*] «верша», що зводяться до герм.

* *kip-* від іє. **geu-* «гнути, кривити»; для р. *kípa* приймається також (Фасмер II 235; Bern. I 504) походження від снн. *kír* «зв'язка шкір або льону», пов'язаного з н. *Kiere*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Kluge—Mitzka 368.

кипаріс «південне шпилькове дерево, переважно з пірамідальною кроною», [*капаріс*, *кабірїз* Я] «тс.»;— р. болг. *кипаріс*, бр. *кіпаріс*, п. сургус, ст. сурges, ч. сурґїш, слц. сургус, заст. сурґїш, вл. сурреса, нл. сурреса, м. *кипарис*, схв. *кїпарис*, *чємпрес*, слн. *сірєса*, цсл. *кїпарисъ*;— запозичення з грецької мови; гр. *κλπάρισσος* є словом середземноморського (Boisacq 535; Frisk II 50) або семітського (пор. гебр. *gōpher* «дерево, з якого зроблено біблійний ковчег», Klein 393) походження; форми західнослов'янських і словенської мов запозичені за посередництвом латинської мови (лат. *сургессус*), схв. *чємпрес*, мабуть, за посередництвом іт. *сіргессо* (<лат. *сургессус*).—Шанский ЭСРЯ II 8, 133—134; Фасмер II 235; БЕР II 374.

[**кіпень**] «кобеняк» ЕЗБ IV;— очевидно, діалектний фонетичний варіант деетимологізованої форми [*кєпень*] «тс.», зближеної з основою *кїпїти*.— Див. ще **кобеняк**.

кїпєць — див. **типчак**.

кїпїти «клекотити, вирувати від сильного нагрівання (про рідину); (перен.) виявлятися великою мірою», *кїп'ятїти*, [*кїпа*] «кїп'яток, окріп», *кїп'яток*, [*кїп'яч*], *кїпень*, [*кїпїть* Ж, *кїпок* Ж] «тс.», [*кїпень*] «холод, мороз» Л, [*кїпїтєнь*] «дуже великий холод» ЛЧерк, [*кїпїнь*] «тс.; [точка кїпїння Ж]», *кїп'ятїльник*, *кїп'ятїльня*, *кїп'ятїння* «піна під час кїпїння», [*кїп'ячка*] «нафта», *кїпїчий*, *кїп'ятїльний*, *накїп*, [*накїпник*] «накїп» Ж, [*накїпчастий*] «наваристий» (про зерна) Ж, [*прїкїпник*] «накїп» Нед, [*скїпенїти*] «скїп'ятити» Нед, [*скїпень*] «лютій мороз»;— р. *кїпєть* «кїпїти», бр. *кїпєць*, п. *кїрієс*, ч. *курєті*, слц. *курїєт'* «тс.», вл. *кїрієс* «сочитися, витікати», нл. *кїрїєс* «кїпїти», полаб. *тїірє* «кїпїть», болг. *кїпїя* «кїплю», м. *кїпи* «кїпїть»; грає, шумує (про вино), схв. *кїпєти* «кїпїти», слн. *кїрєті* «тс.», стсл. *кїпїти* «витікати»;—

псл. *курєті* (<іє. **kūr-*) споріднене з лит. *kūrėti* «кїпїти», лтс. *kūrēt* «димїти, курїти», дїнд. *kūruati* «гнївається, кїпїть гнївом», лат. *сіріо* «прагну, жадаю»; можливий зв'язок з псл. *корьтєті «копїти».— Фасмер II 236; Sławski II 167—168; Machek ESJČ 314—315; БЕР II 377—378; Skok II 82—83; Fraenkel 325—326.— Пор. **квїпїти**, **кїпоть**.

кїпоть, *кїпїти*, *кїпїогá*, *кїптява*, *кїптявий*, *кїптягá*, *кїпть* — див. **кїпоть**.

кїпрєй (бот.) «знїт, *Epilobium* L.»;— р. *кїпрєй* «знїт», [*кїпєрь*], п. *кірзуса*, слц. *кїпра*, *курїпа*, болг. заст. *кїпрєй*, слн. *кїпрєј*, *кїрге* «тс.»;— псл. *кургь (*кургь), очевидно, пов'язане з *курєті* «кїпїти» (з огляду на те, що визріле насіння, висипаючися з чашечки, ніби кїпїть) або з давнім коренем тієї ж основи іє. **кцєр-/kip-* у значенні «пахнути»;— пов'язання з п. *кірговас* «ткати крученими нитками» (Rostafiński I 283) або з гр. *κίπριος* «кїпрський» (Фасмер II 236) помилкове; не виключено, що українське слово походить від р. *кїпрєй*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 134; Фасмер—Трубачев II 236; Sławski II 168—169; Меркулова Очерки 128—129; Этимология 1964, 84; БЕР II 375—376.— Див. ще **кїпїти**.— Пор. **кїпрїй**.

[**кїпрїй**] «пористий; пухкий (про землю)» Ж, [*кїпрїяк*] «сир з великими порами» Терит. діал.;— ч. *кургý* «пухлий, буйний; (ст.) старанний, жвавий», слц. *кургý* «пухлий, м'який», вл. нл. *кїргу* «слабкий», болг. [*кїпэр*] «гарний, стрункий», цсл. *кїпрїи* «губчастий»;— псл. *кургь* «кїплячий, набряклий» (звідки, з одного боку, «пористий, губчастий», а також «слабкий, безсилий» і протилежне значення «жвавий, буйний, гарний»), утворене від *курєті* «кїпїти», як *хутгь* «хитрий» від *хутїти*.— Дзендзелівський Терит. діал. 82; Sławski II 169; Schuster-Šewc 526; БЕР II 377.— Див. ще **кїпїти**.— Пор. **кїпрєй**.

[**кїпїюр**] «босяк» Я;— неясне.

[**кїр¹**] «сорт легкого сукна Ж; (ст.) сукно Я»;— запозичення з польської мови;— п. *кіг* «чорне сукно; (перен.) символ жалоби», [*кіг*, *кїєг*] «проста вовняна тканина різного кольору», ст. *кїєг*

«сукно кращого гатунку; сукно низької якості» виникло на основі скорочення п. ст. *kiertuch* «добре, якісне сукно», що походить від нвн. *Kerntuch* (<свн. *kēntuoch*) «найкраще сукно на проти-вагу звичайному», яке є складним словом, пов'язаним з *Kern* «зерно, ядро», спорідненим з псл. *z^hпо, укр. *зёрно́* і *Tuch* «сукно»; пов'язання з тур. *kir* «сірий, попелястий» (*Karłowicz SWO 273; Bern. I 504—505*) непереконливе, зокрема, з погляду семантики.— *Sławski II 169—170; Brückner 230—231; Kluge—Mitzka 365, 395, 795.*— Див. ще *гáл-стук, зёрно́*.

кир² (імітація курячого крику), *кір-кати* (про курячий крик);— звуконаслідувальне утворення.

Кір, Кіра, ст. *Kýrъ* «пан» (1627);— р. *Кир*, бр. *Кір*;— очевидно, запозичення з грецької мови; гр. *Κόρος* (*Κόρος*) походить від дперс. *Kuruš* «Кір», що відповідає дінд. *Kuruš* (чоловіче ім'я), і виводиться від іран. *kur «народжуватися»; пов'язання з гр. *κόρος* «пан» (*Петровский 131—132*) менш певне.— *Constantinescu 30; Абаев Этимология 1965, 286—291.*— Пор. **Киріло**.

[киргán] «великий очеретяний курінь, де проживає і зберігає свої знаряддя рибальська артіля на Дніпрі»;— неясне; можливо, утворене на основі тур. *kirgan* «фортеця, укріплення».

киргізи «народ тюркської мовної групи», (одн.) *киргіз*;— р. болг. *киргіз*, бр. *кіргіз*, п. ч. слц. вл. *Kirgiz*, м. *Киргиз*, схв. *Кіргейз*, сли. *Kirgiz*;— запозичене з киргизької мови за посередництвом російської; кирг. *қыргыз* «киргиз» продовжує дтюрк. *gīrgiz* (назва одного з племінних об'єднань тюрків); зближення з тюрк. *куг* «пустеля; поле» і *giz-täk* «кочувати» (*Фасмер II 237; Мельхеев 45*) необгрунтоване.— *Никонов 192; Юнусалиев Яз. нар. СССР II 482; Боев БЕ 14, 425.*

киргік (орн.) «степовий дерихвіст, *Glaeola pordmanni* Fisch.» Шарл;— очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. інші назви птаха: укр. *[киргиз]*, р. *тиркюшка*; його голос передається як тріскуча трель *кітті-кіррі-кіті-тіі* (Птицы СССР 217—218) або *кірліяк*,

кірліяк.— Булаховський Вибр. пр. III 213.

[кирд] «отара овець», *[кірда]* «тс.» Мо, *[кирт]* «згряя, стадо» Я, *[кирдач]* «чабан великої отари овець» Мо, *[кирдовій]* «старший чабан» Мо, *[кирдовік]* «чабан» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кырд* «отара, череда» походить від схв. *крд* (<псл. **k^hrdъ*) «череда», спорідненого з укр. *череда́*.— *Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 158; Sławski II 153; Crânjala 324; СДЕЛМ 221.*— Див. ще *череда́*.— Пор. **кирділь**.

[кирдáтий] «людина з великим носом, догори задраним Я; курносий Ва», *[кирдуватий]* «кремезний» Я, *[кирзатий]* «курносий» Ва, *[кирдічка]* «мала, на зріст жінка, людина» Ва, *[кірдя]* «тс.» Ва;— неясне; можливо, результат контамінації слів *[куртія]* «короткий» і *кирпáтий* з дальшими фонетичними змінами.

[кирділь] «частина отари овець» Ж, *[кирдéля]* Ж, *[кердéль]* «тс.» Ж;— п. *[kierdel]* «стадо овець (кіз), рідше свиней, курей, гусей; група дітей», ч. *[krdel, krdel']*, схв. *крдело*, слн. *krdélo* «тс.»;— запозичення з словацької мови; слц. *[krdel', krdol]* «тс.» виникло як похідне від псл. **k^hrdъ*, пов'язаного з псл. *čerda «череда» (пор. псл. **g^hrdlo* «горло» і *žerdlo «джерело»).— *Sławski II 152—153; Machek ESJC 291.*— Див. ще **кирд**.

кірeя (заст.) «вид довгого верхнього плаща», *[керeя]* «тс.»;— р. ст. діал. *кирeя* «верхній каптан; лисячий кожух», п. заст. *kierēja* «широкий верхній одяг, підбитий хутром»;— запозичення з турецької мови; тур. *kerege* (*kāgāyā, kereke*) «широкий плащ» утворено від *ker-* «розтягати», звідки також схв. *[čerècel]* «вид бавовняного домотканого сукна»; раніше (*Bern. I 504—505, Brückner 228*) безпідставно виводилося з тур. *kir* «сірий, попелястий»; безпідставним є також зближення (*Фасмер ГСЭ 3, 88*) з гр. *κόρος* «пан».— *Фасмер II 237; Sławski II 153; Zajaczkowski JP 19, 36.*

кіржа «пастуша палиця» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кіржeя* «палиця» походить, очевидно, від стсл. *крижь* «хрест».— *Vrabie Romapo-*

slavica 14, 158; Crânjală 334; СДЕЛМ 221. — Див. ще **криж**.

кірза «багатошарова технічна тканина (спеціально оброблена, використовується як замітник шкіри)», *кірзівий, кёрзівий*; — р. *кірза*, бр. *кірза*; — очевидно, через російську запозичене з англійської мови; англ. *kersej* «кирза» утворено від назви місцевості *Kersej* «Керзі» в Англії. — Шанский ЭСРЯ II 8, 135; ТСБМ II 688; Klein 843.

[**кирзати**] «просуватися з великими труднощами» Ж, [**кирзатися**] «тс.» Ж; — неясне.

[**кірик**] «мала на зріст людина» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з [**кідик**] «маленька людина; попелюшка».

Кірик; — р. болг. *Кірик*, бр. *Кірык*, стсл. *Күрикъ, Юрикъ*; — запозичення з грецької мови; гр. *Κήρυκος* є похідним від *κήρυξ* (інколи *κῆρυξ*) «оповісник; проповідник», пов'язаного з *καρχαίρω* «гуджу», спорідненим з дінд. *kārūh* «співець, поет», *car karti* «згадує, славлячи», дісл. *hḡōdḡ* «слава, хвала», двн. (h) *guod* «слава». — Петровский 132; Илчев 256; Frisk I 845; Boisacq 413—414.

кирілиця «один з двох старослов'янських алфавітів, найближчий до грецького», *кирилічний*; — р. *кирілиця* «кирилиця», бр. *кірбілиця* «тс.», др. *күриловица* «глаголиця», п. *cyrylica* «кирилиця», ч. *cyrilika, cyrilice*, слц. *cyri-rika*, вл. *cyrilika, cyrilica*, болг. м. *кирілиця*, схв. *кїрилиця*, слн. *ciřilica* «тс.»; — утворення, що продовжує із зміною (спрощенням) др. *күриловица*; похідне від стсл. *Күрилъ* «Кирило», імені одного з просвітителів слов'ян (827—869 р.), якому приписують винахід глаголиці, названої спочатку його ім'ям, що згодом було перенесене на інший старослов'янський алфавіт. — Фасмер II 237; Истрин Разв. письма 258—306. — Див. ще **Кирило**.

Кирило, [*Кирей*] Ж, *Кирилко, Кирилець*; — р. *Кирилл*, бр. *Кірбіла, Кірбіл*, п. *Cyryl*, ч. слц. вл. *Cyryl*, болг. *Кірил*, схв. *Кїрило*, слн. *ciřil*, стсл. *Күрилъ, Кирилъ, Коүрилъ, Юрилъ*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Κυρίλλος*

(род. в. *Κυρίλλου*) «Кирило» пов'язане з *κύριος* «володар; пан, господар, глава; господь» і, можливо, первісно означало «господарський»; західнослов'янські і словенська форми запозичено за посередництвом лат. *Cyrellus* «Кирило». — Сл. вл. імен 213; Петровский 132.

[**кірінити**] «порпатися; приводити в безладдя; бруднити; густо текти» Ж, [**керінітити**] «тс.» Ж, [**кірінник**] «безладна людина; нехлюй, нечепура; багач» Ж, [**кірінниця**] «помийниця; лайливе слово на позначення жінки», [**кіріння**] «купа; мазанина», [**керіне**] «тс.» Ж, [**кіріння**] «горілка», [**кірінний**] «брудний, забруднений»; — неясне; виводилось (Макарушка 10) від тур. *kiğ* «бруд».

[**кирички**] «овечі загопи з пакілкв та повсті проти хуртовини» Я; — неясне.

кірка «великий молоток із загостреними кінцями», [**кірочка**] «невелика сапка для цибулі, моркви» Дз, *окиркóвка, окиркувати*; — р. *кирка* «кирка», бр. *кірка* «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; пор. тур. *kürek* «лопата; совок; весло»; менш певне пов'язання (Matzenauer LF 8, 165) з гр. *κερκίς* «ткацький човник; велика гомілкова кістка; осика». — Фасмер—Трубачев II 238.

кирліг — див. **гирліга**.

[**кірлик**] (орн.) «чайка, *Vanellus vanellus* L.» Я; — очевидно, звуконаслідувальне утворення (пор. інші назви чайки: [**кигітка**, **кигічка**, **гігічка**, **кóвбик**, **квику́н**]). — Пор. **кир**².

[**кірнак**] «палиця, патик» Вел, [**кірна́ччя**] «паліччя» Вел, [**кірма́к**] «кривий шматок дерева» Ж; — неясне; можливо, видозмінене щодо словотвору і семантики запозичення з словацької мови (пор. слц. *krpáč* «кряж, колода, оцупок»).

[**кірна́стий**] «поганий, неотесаний» Я; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі схв. *кръѣст* «обламаний; ушкоджений; вищерблений; неповноцінний», етимологічно пов'язаного з укр. [**корня́ти**] «колоти, бити, рубати» (слово, мабуть, походить з мови сербів, що селилися на Україні в XVIII ст.).

[**кірняти**] «хворіти» Ме, [**кірнявий**] «хворобливий, нікчемний» Ме; — неясне; можливо, результат формального перетворення вихідного [**хірляти**] «не-

здужати, хворіти» під впливом болг. [кърня] «обрізаю (дерева); обрубую (гілки)», [кърн] «із зламаним рогом; з відбитими вінцями (про посуд)».

[кироман] (бот.) «кермек широколистяний, *Limonium latifolium* (Sm.) Ktze (*Statice latifolia* L.); гоніолімон татарський, *Goniolimon tataricum* (L.) Boiss. (*Statice tatarica* L.)» Ж, [кіроман] «тс.» Мак; — очевидно, пов'язане з кѣрмѣк (див.).

кірпа¹ «кирпатий ніс; кирпата людина», *кирпань*, *кирпаний*, [кирпавий] «кирпатий» Ж, [кірпний, кирсаний] «тс.» Ж, *кірпитися* «задиратися» (про ніс) Ж; — бр. *кірпаты* «кирпатий», п. [kirpaty, kiegraty] «присадкуватий» (з укр.); — остаточно не з'ясоване; можливо, походить від видозміненого п. *regkaty* «кирпатий», слова нез'ясованого походження (Brückner 402), можливо, пов'язаного з п. [regka] «картопля» (SW IV 115); українські і білоруські форми зіставляються також (Мартынаў Лексічныя балтызмы ў белар. мове 28; Булахаў Веснік БДУ 1970/2, 84—85) з лит. *kiŗpti* «різати»; іменник *кірна* є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника *кирпаний*.

[кірпа²] «жіночий очіпок» Мо; — запозичення з молдавської та румунської мов; молд. *кърпэ* «хустка, ганчірка» і рум. *сігрэ* «тс.» походять з південнослов'янських мов; пор. болг. *кърпа* «хустка», схв. *кърпа* «ганчірка, латка», що зводяться до псл. *kъtra «щось відрізане», спорідненого з лит. *kiŗpius* «швець», *kiŗpti* «кроїти», які виводяться від іє. *(s)ker- «різати», розширеного елементом -r- (з іншим розширенням -n- (-н-) той самий корінь виступає в псл. *kъtъ «обрізаний», укр. *карна(в)у́хий*). — СДЕЛМ 222; DLRM 154; Skok II 210. — Пор. *карнаву́хий*.

[кирпич] «плитки гною як паливо», [керпич] «плитки для палива з моху, кіз'яків та ін.; плитки глини з соломою як будівельний матеріал» Ва, [кирпичина] «плитка гною для опалення»; — р. *кирпич* «цегла»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kegriç* «цегла-сирець», тат. *кирпеч* «цегла» виводяться з перської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 238; Шипова 183; Bern. I 501.

[кирполі] «дерев'яні вила з трьома зубцями», [кирполіги, тирполіги] «тс.» Ва; — неясне.

[киртавий] «скарлючений» Вел, [киртавець] «невелика скарлючена людина» Вел; — неясне; можливо, пов'язане з слц. *kr̥t* «кріт».

[кіря] «сокира» Ва; — неясне; можливо, результат деформації слова *сокіра*, властивої дитячій мові, про що свідчить також палатальність *р'*.

кіса — див. кѣса.

кісень «хімічний елемент Oxxygenium»; — похідне утворення від *кіснути*, вільний переклад новолатинського наукового терміна *oxxygenium*, утвореного на підставі гр. *ὀξύς* «кислий» і *γεννάω* «народжую» (пор. точніші кальки р. болг. *кислород*, бр. *кісларод*); виникнення українського терміна припадає на кінець ХІХ ст. (відбитий уже у словнику Желехівського I 1886 р.); можливо, безпосередніми зразками були схв. *кісїк* «кісень» (для основи) і п. заст. *Żywień* «тс.» (для суфіксальної частини). — Див. ще *кіснути*.

кісет, [кесет Ж, кisetина, кесетина Ж]; — бр. *кісет*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *кисет*, мабуть, виникло на основі [кіса], пов'язаного з укр. *кіса* «мішечок; капшук»; — причина виникнення форми неясна (можливо, вплив з боку якогось французького слова, наприклад, *cassette* «шкатулка»); виведення слова безпосередньо від фр. *cassette* (Желтов ФЗ 1876/1, 23) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 239; Шипова 184. — Див. ще кѣса.

[кісим] (у словосполученні *кісим (сѣким) голова* «про відрубання?») Ж; — неясне; можливо, запозичення з турецької мови (пор. тур. *kisim* «частина, частка», *kisim kisim* «частинами»).

[кісір] (зб.) «вівцематки із щойно народженими ягнятами» Ж; — очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тур. *kisir* «безплідний», тат. *кысыр* «ялова; нетільна, нежеребна»).

[кис-кис] (вигук, яким нацьковують собак), [кис-кис-кис] «тс.» (Me); — нл. *kys* «тс.»; — очевидно, результат фонетичної деформації та одночасної деетимологіза-

ції вихідного *кусі-кусі*, форми наказового способу від *кусати* (див.).

[**кислище**] «стадо, гніздо, зборище риб, комах»; — очевидно, результат фонетичного перетворення попереднього **[кишлище]* «тс.», пов'язаного з [*кйшлб*] «житло, гніздо; хуторець». — Грінч. II 240. — Див. ще *кйшлб*.

киснути «ставати кислим; довго мокнути», *кiсти*, *кисліти*, *кисліти*, *кислішати*, *кислий*, *кислуватий*, *кислотний*, *киселіця* «кисла страва, компот із свіжих вишень, слив; [яблуня, що родить кислі яблука Мо]», [*киселічник*] «посуд для кислого компоту» Ж, *кисіль*, [*кисланий*] «кислота» Я, [*кислєць*] «кисень» Я, [*кислицівка*] «наливка, настояна на кислицях» Я, *кислиця* «кисле яблуко; яблуня, що родить кислі яблука», [*кисличья*] (зб.) «дикі яблуні», [*кислівка*] «яблуня, на якій ростуть кислі яблука; річка, на берегах якої ростуть дикі яблуні» Я, *кислотá*, *кислотувáння*, [*кислоці*] «кислота», [*кислявка*] «порода грибів» Мо, *кисляк* «кисле молоко; [похмура людина Я]», *кислятина*, [*кислятіння*] «кислятина» Я, [*кисник*] «заквас» Ж, *закис*, *окис*, *окисел*, *окислювач*, *окислювальний*, *окисний*, *перекис*, *розкислювач*; — р. *кiснуть* «киснути», бр. *кiснуть* «тс.», др. *киснути* «мокнути на дощі», п. *kispać* «киснути», ч. *kysnouti*, слц. *kyspút'*, вл. *kispuć*, нл. *kisnuś* «тс.», болг. *кiсна* «мочу, мокну», м. *кисне* «кисне», схв. *кiснупти* «киснути; мокнути на дощі», слн. *kispiti* «киснути», стсл. **въ(с)киснѣти** «квасити, киснути»; — псл. *kysti*, *kysnoti* «киснути; (первісно) мокнути»; — споріднене з лтс. *kûsât* «кипіти», а також, мабуть, з дінд. *kuthitaḥ* «смердючий»; іє. **kut-* > балто-сл. **kūt-s-*; пов'язують також (Machek ESJČS 315) з псл. *kurēti* «кипіти», вбачаючи, зокрема, в ч. *kysati* «киснути» інтенсивну форму з суфіксом *-s-*; пов'язання з лит. *kaušoti* «киснути» (Janáček LF 59, 419) менш переконливе. — Фасмер II 239—240; Sławski II 172—174; БЕР II 389—390; Skok II 84—85; Bern. I 678—679; Pokorny 627—628. — Пор. **квас**, **кисень**, **кисянка**.

[**кистець**] (бот.) «вид плісняви, *Penicillium glaucum* Link. (*Penicillium*)» Ж, [*кистянка*] (у словосполученні *к.*

цвіль «тс.») Мак; — очевидно, похідне утворення від [*кисть*] «пензель, щітка»; найімовірніше, слово є неточною калькою нвн. *Pinselschimmel* «тс.» (букв. «пензель-цвіль (пліснява)»). — Див. ще **кисть**.

кистимень — див. **кестемён**.

[**кистюх**] (ент.) «*Seratopogon Meig.*» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*кисть*] «пензель, щітка» у зв'язку з зовнішнім виглядом комахи (пор. німецьку назву *Bartmücke*, букв. «бородатий комар»).

кисть «рука (від зап'ястя до кінця пальців); [щіточка, пензель; гроно Ж]», [*кiстка*] «щіточка; гроно» Ж; — р. *кисть* «частина руки; пензель; гроно», бр. *kicś*, др. *кисть* «пучок, в'язка», п. *kiść* «пучок, гроно», ч. [*kyst'*] «пучок, в'язка, букет», слц. [*kyst'*, *kystka*] «китиця», нл. *kista*, *kis(t)ka* «пучок, снопик, китиця», болг. діал. м. *кiска* «букет, пучок, китиця», схв. *кiст* «пензель», слн. [*kist*] «тс.», цел. **кисть** «пучок; гроно»; — псл. *kystь* (<*kyttь) пов'язане з *kyta* «китиця». — Фасмер II 240; Преобр. I 310; Sławski II 176—177; Bgückner 231; Machek ESJČ 315—316; БЕР II 390; Bern. I 679. — Див. ще **кiта**.

[**кисянка**] (бот.) «барбарис звичайний, *Berberis vulgaris* L.» Я, [*кислиця* Мак, *кислич Ж*, *кисличник* Мак, *кислянка* Мак] «тс.», [*кисличка*] «ягода барбарису»; — похідні утворення від *кислий*; назви зумовлені кислим смаком ягід і листя цього дерева. — Див. ще **кiснупти**.

кит¹ (зоол.) «*Balaena*», *китеня*; — р. болг. м. *кит*, бр. *кiт*, др. *китъ*, схв. *кiт*, стсл. **китъ**; — запозичення з середньогрецької мови; стгр. гр. *κῆτος* «кит» етимологічно неясне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 240; БЕР II 392—393; Skok II 85; Bern. I 506; Klein 263; Frisk I 845—846; Boisacq 451.

кит² «замазка для вікон», [*кiт*] «тс.» Ж, [*китоват*] Л, [*скитувати*] Нед; — р. [*кiт*] «замазка для вікон», бр. *кiт*, п. *kit*, ст. *kita*, ч. *kyt*, слц. *git*, вл. *kit*, нл. *kita*, м. *кит*, схв. [*кiт*], слн. *kit* «тс.»; — запозичене, можливо, за польським посередництвом, з німецької мови; нвн. *Kitt* (<двн. *quiti* (*kuti*) «клей»)

«замазка, мастика; цемент» споріднене з дінд. *jātu* «лак; гума», лат. *bitumen* «мінеральна смола, асфальт», лат. (з галльської) *bētulla* «береза» (з дерева кельти видобували смолу), що разом з ним виводяться з іє. **g^hetu-* «смола, живиця». — Sławski II 177; Machek ESJČ 315; БЕР II 393; Kluge—Mitzka 372; Walde—Hofm. I 103.

[кіта] «китиця», [кітай] «волоть», Вел, [кітайка] «тс.» Ж, китиця, [китичка] «вид розмальовування глиняного посуду» Я, [китъ] «тс.» Ж, [китюх] «лисячий хвіст», [киткі] (мн.) «коси над вухами», [китчастий] «оздоблений китицею», [китистий] «волотистий» (про просо) ВеБ, [китіти] «робити китиці»; — р. [кіта] «стебло (хмелю, гороху тощо)», бр. кіта «в'язка», п. кіта «китиця; пук, в'язка», ч. ст. *kyta* «гроно, китиця; в'язочка, букет», ч. *kytice* «букет», вл. кіта «гроно, пук», болг. *кйтка* «букет», м. *кита*, *китка* «в'язка; букет», схв. *кйта* «зелена гілка», слн. *кіта* «коса; пук, в'язка (льону)»; — псл. *kyta* «гроно; пук, в'язка»; — споріднене, мабуть, з лит. *kūtis* «пасмо волосся» (пор. слн. *кіта* «коса; пук, в'язка льону»), яке зводиться до іє. **kūrta-* з коренем **kūr-*, що пов'язується також з *šubъ*, укр. *чуб*; зіставляється ще з лит. *skūsti* «брити, скребти», *skūtas* «клапоть» (Schuster-Sewc 520—521); менш переконливе пов'язання з лат. *cicūta* «болиголов» (Petersson IF 34, 227—228). — Фасмер II 240; Sławski II 178; Brückner 231; БЕР II 393; Skok II 86; Pokorny 956. — Пор. кетяг, кисть, китник, скубти, чуб.

кітайка «шовкова або бавовняна тканина, вивезена з Китаю; [обрізок кольорової тканини як дитяча іграшка Mel], [кітай] «кітайка», [кітаєвий] Ж, китайківий СУМ, Ж, [кітайчаний, китайчастий]; — р. *кітайка* «кітайка», бр. *кітайка* «тс.», п. *кітайка* «блискуча шовкова тканина», слц. *kytajku* «оздоблені торочки, китиці», болг. (заст.) *кітайка* «вид бавовняної тканини», схв. *кітайка* «кітайка»; — похідне утворення від назви країни *Китай*; п. *кітайка*, мабуть, запозичено із східнослов'янських мов. — Sławski II 179; Brückner 231; Bern I 505—506. — Див. ще китайці.

китайці (одн. *китаець*) «народ, що становить основне населення Китайської Народної Республіки», *кітайст*, *кітайстика*, *кітайча*, *кітайченя*, *кітайчук*, *кітайянка*; — р. *китайці* «китайці», бр. *кітайці* «тс.», ч. слц. заст. *kytajský* «китайський», болг. *китайци* «китайці»; — запозичення з тюркських мов (пор. тат. *кытай* «китаець; китайський», *Кытай* «Китай», тур. ст. *Хытай* «північний Китай», дтюрк. *Xitaj* «Китай; китайський»), де значення «китаець; китайський; Китай» виникло замість давнішого етнонімічного «кидани» у зв'язку з тим, що в X ст. тунгусо-маньчжурське плем'я киданів захопило північну частину Китаю; дтюрк. *Qitaj* «кидани» через кит. *K'itan* зводиться до самоназви киданів *кидан* (пор. евенкійське фольк. *кидан*, евенське фольк. *кйдани*, *кйданин'жа* «тс.»). — Фасмер II 240—241; Никонов 193; Мельхеев 45—46; Sławski II 179; БЕР II 394; Верп. I 506; Радлов 2, 1723; ССТМЯ I 391.

китник (бот.) «лисохвіст, *Alopecurus L.*» Мак; — пов'язане з [кіта] «китиця, волоть»; назва зумовлена формою суцвіття рослини — густої колосовидної волоті (Вісюліна—Клоков 152). — Див. ще кіта.

[китушка] (бот.) (у словосполученні *к. червона* «лобода багатоліста, *Chepodium foliosum* (Moench.) Aschers (*Blitum virgatum L.*)» Мак; — можливо, похідне утворення від [кіта] «китиця» з огляду на численність листя (Флора УРСР 4, 284—285).

[ких] (імітація сміху), [кіхкати] «хихотіти, сміятися, кевкати», [кіхавиця] «коклюш» Ж, [кіхавка] «чхавка» Вел; — п. вл. *kichaś* «чхати», ч. *kýchati*, слц. *kýchat'*, нл. *kichaś*, болг. *кіхам*, м. [кіхка], схв. *кіјати*, *кіхати*, слн. *кіhati* «тс.», *кіhati se* «хихотіти»; — псл. *кухъ*, *къхъ* (=слн. *кѣн* «чих»), *кухати*, що існували, очевидно, як фонетичні варіанти до псл. *сіхъ* «чих», *сьхъ «тс.», *сьхати*, *сіхати*; — звуконаслідувальні утворення; поєднання значень «чхати» і «хихотіти», судячи з його наявності також у словенській мові, можливо, давне. — Фасмер IV 367—368; Sławski II 133; БЕР II 401; Верп. I 658. — Пор. чхати.

кйці-баба «гра в жмурки; різновид цієї гри»; — очевидно, складне утворення з основи дієслова [кйціяти] «доторкатися рукою (у грі в жмурки)» та іменника *баба*. — Див. ще *баба*, *кйціяти*.

[**кйцка**] «кусок дерну; грудка землі, вивернута плугом», [*кйцка*] «тс.»; — неясне.

кйця¹, *кйцька*, *кйцю-кйцю*, *кйцькйць* — див. *кйт*.

[**кйця**²] «мале горнятко» Ж, [*кйціне*, *кйціятко*] «тс.»; — очевидно, утворене на основі нвн. Kessel (<двн. kezzil) «котел, казан», спорідненого з дфриз. zetel, дангл. cietel, англ. chettle, дісл. ketill <пгерм. *katila-, що походить від лат. catil(l)us, зменш. від catīnus «глиняна чаша, миска, блюдо; плавильний тигель». — Kluge—Mitzka 365. — Див. ще *котёл*. — Пор. *кишлик*.

[**кйціяти**] «бити, доторкатися рукою у грі в жмурки» Ж, [*каціяти*] «тс.» Ме, [*кйцінути*] «вдарити рукою одного з учасників якоїсь дитячої гри» Мо, [*кація*] (вигук, з яким той, хто жмуриться, доганяє і вдаряє рукою тих, хто ховаються і втікають) Ме; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане (як запозичення) з молд. *акціа* «зачепити», рум. *асїа* «тс.»; може бути зіставлене також з етимологічно неясним слц. *кускат'* «плямити»; пов'язання всіх цих слів з п. *кіса* «стрибати з припаданням до землі» (напр., про зайця), [*кіса* sie] «валятися», ч. (мор.) [*kickat* (*gickat*)] «стрибати на одній нозі», слц. *кускат'* «розкидати, розсипати» (Sławski II 132) необгрунтоване. — Пор. *каця*.

[**кйча**] «бугай» Я; — неясне.

[**кйчеленок**] «кісточка, щиколотка; кукса» Ж, [*кйчеленок*] «тс.» Ж; — очевидно, результат метатези форми [*чйколонок*] «кісточка, щиколотка» і вторинного зближення її з [*челенок*] «кістка, суглоб (у пальці)» та дальшої деетимологізації. — Див. ще *челен*, *чйколонок*.

[**кйчера**] «гора, покрита лісом, крім вершини»; — ч. [*куґега*] «верх», слц. [*куґега*, *куґер*] «стрімка гола вершина», м. *кйчер* «пасмо; китиця, гроно (винограду тощо)», схв. [*кіґер*] «заросла вершина гори»; — псл. *куґега, очевидно, похід-

не від *кука «жіноча зачіска, коса»; менш обгрунтоване виведення (Schedludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 158) від рум. *chiciugă* «іній, паморозь». — Див. ще *кйка*². — Пор. *кйкоть*, *кукса*, *кучер*.

кйчка — див. *кйка*².

[**кйчкилдіа**] (лайл. про крихкотілу повільну жінку) Я; — неясне; можливо, афективне зображальне утворення.

[**кйчматися**] «копатися, возитися»; — неясне.

[**кйчувати**] «корчувати»; — очевидно, пов'язане з р. [*кйчка*] «пень або корінь, що лишився в землі після зрубаного дерева». — Див. ще *кйка*².

киш (вигук, яким відганяють курей), *кйшкати*; — р. [*киш*] «киш», бр. *кйш*, п. *kysz* (з бр.) «тс.», ч. *куґ* (*куґ*) (вигук, яким відганяють кіз), болг. *кйш* (вигук, яким відганяють птахів, зокрема курей), схв. *кйґ* (вигук, яким підкликають або відганяють собак); — очевидно, псл. *куґ*, *кйґ* звуконаслідувального походження, паралельне лит. *тіґ* (вигук, яким відганяють курей і птахів), лтс. *тіґ* «тс.». — Фасмер II 242; Sławski III 502. — Пор. *кйшу*.

кишеня, [*кйшеня*], *кишеньковий*; — р. [*кйшеня*] «кишеня», [*кйшеня*] «тс.»; *череве*, бр. *кйшня* «кишеня», *кйшня*, п. *kieszęń*, ч. [*кеґеґа*], слн. [*кеґеґ*, *кеґеґа*, *кіґеґа*] «тс.»; — псл. *куґеґя, можливо, «гаман з кишки», утворено, мабуть, від *куґька* «кишка»; варіант *кйшеня* виник вторинно внаслідок дистантної асиміляції голосних; — п. *kieszęń* могло постати внаслідок схрещення рефлексів псл. *куґеґя і *кйґеґ «шлунок, нутрощі» (збереженого в п. ст. *ksieniec* «тс.» і полаб. *t'ęsin* «шлунок»); те саме, можливо, стосується також чеських та словацьких слів; думка (Mikl. TEI 2, 109; Machek ESJC 249) про зв'язок слова з тюркізмом *кіса* «мішечок» не доведена. — Дзензелівський УЗЛП 72—73; Фасмер II 242; Sławski II 158—159; Brückner 278; Bańkowski JP 61, 44; Bern. I 503. — Див. ще *кйшка*.

кишіти, [*кйшиня*] «велика кількість» Я, *кйшма* (у виразі *к. кйшіти* (підсильне) «особливо, дуже кишіти»); — р. *ки-*

ше́ть, бр. *kišěць*; — псл. [kyšěti]; — споріднене з лит. *kušėti* «ворушитися», *kūšinti* «мішати, зачіпати», лтс. *kustėti* «рухатися, ворушитися», *kušnāt* «рухати, ворушити»; пов'язується також (Bańkowski JP 56, 46) з псл. *kys-* як первісне «киснути, бродити, ворушитися»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 672) з гр. *κνίω* «мішаю, зачіпаю, ворущу». — Фасмер II 242; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 124—125.

кішка, *кишечник*, [кишківка] «струна з кишки» Ж, [кишмані] «нутрощі зарізаної свині; неїстівні нутрощі риби» Мо, [кишкун] «кабан з одним ядром», [кишканы] «тс. (і про чоловіка)» Я, [кишкати́й] «з червоним наростом на голові (про індика); — р. *кишкá* «кишка», бр. *кішка*, п. *kiszka* «тс.», ч. [kyška] «ліверна ковбаса», полаб. *t'ájsə* (<*kyša) «нирка», болг. [кішка] «квач, умочений в дьоготь, для зволоження пальців при прядінні; квачик», слн. *kíška* «чорнильний горішок», цсл. **кишкa** «шлунок; утроба»; — псл. *kyša, *kyška «кишка, живіт, шлунок»; — можливо, споріднене з дінд. *kóšṭhaṅ* «нутрощі, кишки», утвореним від іе. *(s)keu- «покривати, затуляти» (Pokorny 951—953); пор. як семантичну паралель лтс. *zaŭpa* «кишка», лит. *žapnà* «тс.», пов'язане з іе. **g'heg-* «обіймати, оточувати, хапати», а також лтс. *deša* «кишка, ковбаса», лит. *deš(e)ra* «ковбаса», пов'язані з іе. **dek'-* «брати» (Mühl.—Endz. IV 690—691); можливо також, що праслов'янська форма зводиться до іе. **kūs-* «випуклість, склепіння» (Janzén ZfSlPh 15, 49—60); етимологічний зв'язок з р. *кише́ть* (Brückner 231) не очевидний. — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Фасмер II 242; Sławski II 174—175; Bańkowski JP 56/1, 46. — Пор. кишéня.

кишлáк; — р. болг. *кишлáк*, бр. *кішлáк*; — запозичене з узбецької мови, очевидно, за російським посередництвом; узб. (<чаг.) *қишлоқ* «кишлак» (<«зимове кочовище»), як і споріднене тур. *kişlak* «зимівля; зимові квартири; зимове пасовище», є похідним від *қиш* «зима», спорідненого з тур. *kiş* «зима, холод», тат. *кыш* «тс.», як. *кыс* (*уста́та*) «(протягом) зими», *кыстык* «зимовий»,

чув. *хёл* «зима», дтюрк. *qış* «тс.», можливо, пов'язаного з фін. *kułmā* «холод», саам. *galmas* «тс.», ерз. *кельме* «холод, холодний», мар. *кь́лме* «мерзлий, мерзлота». — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Шипова 186; Дмитриев 588; Егоров 297.

[**кишлик**] «військовий казанок» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kiślik] «казанок (особливо військовий)», мабуть, походить від нвн. Kessel «котел, казан». — SW II 343. — Див. ще **киця́**².

[**кішлó**] «житло, гніздо; ліжка, постіль» Ж; хуторець *Мо*; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *kişla* «казарма; зимові квартири» є похідним від *kiş* «зима, холод» і споріднене з узб. *қишлоқ* «кишлак». — Див. ще **кишлáк**. — Пор. **кислице**.

[**кишмéн**] «береза» *Мо*, [кишмíн] «тс.» *Мо*; — неясне.

кишми́ш «сорт дрібного винограду без кісточок, з якого виготовляють ізюм з тією самою назвою»; — р. болг. *кишми́ш*, бр. *кішми́ш*, п. *kiszmisz*; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. аз. *кишмиш* «сухий виноград, ізюм; виноград без кісточок», мабуть, походить від перс. *kešmeš* «кишмиш; ізюм»; виведення слова від тюрк. *qis-* «стискати, давити» (Vámbéry 84) сумнівне; п. *kiszmisz* вважається (SW II 342) запозиченим через російське посередництво. — СІС 327; Фасмер II 243; Шипова 186; Дмитриев 538; Lokotsch 95.

[**кишнéць**] (бот.) «коріандр посівний, *Coriandrum sativum* L.» Пі, Мак; — р. [кишнéць] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kişniş* «коріандр» походить від перс. *kišniğ* (*kišnīz*) «тс.» — Макарушка 10; Фасмер II 243; Шипова 186; Mikl. TEI 2, 110; Räsänen Versuch 273.

[**кишб́ра**] «копиця з п'ятнадцяти снопів» *Мо*, [кишб́ра *Ме*, кісьб́ра *Мо*, *касьб́р* ЛЧерк] «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *пичб́р* «копиця; нога», [кичб́р, кишб́р] «тс.», як і рум. *piсіб́р* «тс.», аром. *chicior* «нога», походить від лат. *petiolus* «ніжка», зменш. від *pes, pedis* «нога». — Мельничук Молд. эл. 167; СДЕЛМ 316. — Див. ще **педáль**.

київчати — див. **кіївкати**.

[**кіяїл**] «дрюк ВеЛ; великий ковальський молот Л», *кіяїнка* «довбешка; [дерев'яний молоток у столяра; праник Ж]», [*кіяїнь*] «кіяїнка; дерев'яний молоток у бондаря» Ж; — р. *кіяїнка*, п. [кі-јаїл] «дерев'яна палиця; дрюк, дерев'яний молот», ст. кіјаїпа «праник; терлиця», ч. кујап «кий», слц. [кіјаїл] «довбня, товкач, яким б'ють по сокирі при рубанні товстих колод», вл. кіјєса «праник»; — очевидно, експресивне збільшувальне утворення від *кий* (псл. кујь); не виключений частковий вплив з боку польської або словацької мов. — Schuster-Šewc 523. — Див. ще **кий**¹.

[**кіяїнець**] «нога із стегном у м'ясній туші» (Лебедин. пов.); — неясне; можливо, результат вторинної адаптації (зближення з *кий*) запозиченого лит. *кóја* «нога», *кóјіпіс* «ножний».

[**кіяїх**] (бот.) «рогіз, Турпа Л.; качан (кукурудзи); волоть проса», [*кіяїх*] «палки рогозу ВеНЗп; кукурудза Л», [*кіяїк*] «рогіз» Мак, [*кіяїки*] «тс.» ВеЗН, [*кіяїхі*] «кукурудза» Л, [*кіяїкі*, *кіяїшки*, *кіяїкі Я*, *кіяїхі*, *кіяїхі*, *кіяїхі*] «тс.» Л, [*кіяїошник*] «поле, з якого зібрано кукурудзу; стебла кукурудзи» Л, [*кіяїшінне*, *кіяїшник*, *кіяїшінне*, *кіяїшник*] «тс.» Л; — р. [*кіяїх*] «рогіз», [*кіяїшек*] «тс.», [*кіяїшка*] «кукурудза», [*кіяївка*] «тс.; рогіз», [*кіяїк*, *кіяїкі*] «тс.», бр. [*кіяїўка*] «рогіз», [*кіяїўнік*] «тс.», [*кіяїях*] «початок кукурудзи», [*кіяїш*] «тс.; рогіз; палка рогозу», [*кіяїшка*] «кукурудза»; — назви рогозу є похідними від др. *кий* «кий, палка» за подібністю суцвіття рогозу до круглої палки; назви кукурудзи є похідними від назв рогозу за подібністю качана кукурудзи до суцвіття рогозу. — Див. ще **кий**¹.

[**кіяїрати**] «важко щось підіймати» Ж; — неясне.

кібернєтика «наука про загальні закони одержання, зберігання, передавання й перетворення інформації у складних керуючих системах», *кібернєтичний*; — р. болг. *кібернєтика*, бр. *кібернєтька*, п. *cybernetyka*, ч. слц. вл. *kybernetika*, схв. *кібернєтика*, слн. *kibernėtika*; — запозичення з російської мови; р. *кібернєтика* (1968 р.) є каль-

кою англ. *cibernetics* «кібернетика» (у цьому значенні запроваджено вперше американським ученим Н. Вінером у 1947 р.), утвореного на підставі гр. *κυβερνητική* (Платон) «мистецтво управління», похідного від *κυβερνάω* «правляю; веду; управляю, керую», яке є словом нез'ясованого, мабуть, середземноморського (неіндоевропейського) походження. — СІС 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 124; Kopaliński 188; Н. Винер, Кибернетика. М., 1968, 56—57; Klein 389; Boisacq 527—528. — Пор. **губернатор**.

кібець (орн.) «кібчик, *Falco vesper-tinus L.*», [*кібець* Пі, *кóбєць* Пі, Ж, *кóбєць* Ж], *кібчик*, [*кібчик* Ж, *кóбчик*, *купєць* ВеБ, *якубєць* ВеБ] «тс.», *кібченя* «пташеня кібця»; — р. *кóбчик* «кібець», п. *kobies*, слц. *kobes* «тс.», болг. [*кóбѣц*] «рід сокола», м. *кóбєц* «яструб-гороб'ятник», схв. *кóбац*, слн. *kóbes*, *skóbes* «тс.»; — псл. *кóвьсь* «кібець; хижий чтах»; — слово без твердо встановленої етимології; можливо, пов'язане з псл. *kobiti «ворожити з лету птахів»; у такому випадку споріднене з дісл. *happ* «щастя», норв. *herrep* «щасливий», дірл. *sov* «перемога» (Moszyński KLS II 1, 408—413; Skok II 116); можливо також, що псл. *кóвьсь* споріднене з такими назвами хижих птахів, як двн. *habuh*, дісл. *haukr*, свн. *habich*, нвн. *habicht* «яструб» (Булаховський Вибр. пр. III 262; Bern. I 535); менш певне звуконаслідувальне пояснення і зближення з словами *кóбза* і *щєбетати* (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25), як і зближення з алб. *shkabë* «орел, коршак» (Meyer EW 406). — Шанский ЭСРЯ II 8, 178; Фасмер II 267—268; Sławski II 295—297; Brückner 240—241; БЕР II 501; ЭССЯ 10, 101—102.

[**кіблик**] «сидень, домонтар» Я; — неясне; можливо, утворене на основі *кублò* «лігво; гніздо; (перен.) людське житло».

[**кібчити**] «бити, лупцювати»; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане з *кібєць* (*бити*, як *кібець*).

[**ків**] «імітація крику свині» Я, [*ківікати*] «кигикати» (про чайку) ВеБ; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. **кувікати**.

ківер «військовий головний убір», [*ківер*] «тс.»; — р. *ківер* «ківер», ст. *кі-*

верь «тс.; весільний вінець», бр. *ківер* «ківер», п. *kiwiog* «висока гостроверха шапка, ковпак», ст. *kiwierz* «тс.», ч. ст. *kyviŭ* «вид капелюха», [(мор.) *gevērec*] «вид валаського капелюха», слц. [*geverec, gevegek*] «тс.», болг. *ківер* «ківер», схв. *čiverica* «шапка»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ківер* походить, мабуть, за посередництвом якоїсь субстратної волзько-фінської мови з приголосним *в* як заміником іншомовного *б* (пор. мар. *ківар* (вим. *ki̯bar*) «велика дерев'яна чаша») з прибалтійсько-фінських мов (пор. ест. *kübar* «капелюх, шапка», [*küpä̯r*], лів. *ki̯bār* (*kūbār*), фін. *kuräri*, [*kurä̯rä*], вод. *čūrär* «тс.»); прибалтійсько-фінські слова є запозиченням з балтійських мов (пор. лит. *kerūgė* «шапка; кашкет», лтс. *serige* «шапка», споріднені з псл. *čerъсь*, укр. *чепець*); менш обгрунтованим є пряме виведення слова (Kiparsky Baltend. 160) від сумнівного прибалт.-фін. **kūvār*; ще сумнівніші інші пов'язання: з цсл. *киворь* (<сгр. *κίβωριον*) «металевий кубок у формі бобового стручка» (Brückner ZfSIPh 16, 206), з псл. *kyvatī*, укр. *кивати* (Brückner PF 6, 592; Bern. I 680), з р. *ковріга*, *ковылять* (<іє. **keu-* «гнути») (Ильинский ИОРЯС 4/1, 122—124), з нн. *kiever* «щелепа, вилиця» (Соболевский РФВ 70, 80), з гр. *κίδαρις* «вид перського тюрбана» (Tiktin I 347); окремого з'ясування вимагають факти західно- й південнослов'янських мов. — Фасмер II 228—229; Sławski II 180—182; Fraenkel 241. — Див. ще *чепець*.

[*ківетора*] «половина плота сплавного дерева»; — неясне.

ківі (орн.) «безкрилий птах Нової Зеландії (*Apterix australis*)», *ківі-ківі* «тс.»; — р. *ківи*, *ківи-ківи*, бр. *ківі*, *ківі-ківі*, п. *kiwi*, болг. *ківи*, схв. *кйви*, слн. *ківі*; — запозичено з англійської мови, очевидно, за російським і польським посередництвом; англ. *kiwi* (*kiwi-kiwi*) походить з мови маорі, тубільців Нової Зеландії, де відповідне слово є звуконаслідувальним утворенням. — Klein 848.

[*ківіта*] «обід навколо ліри» Я, [*кібіта*] «тс.» Я; — неясне.

[*ківкі*] (деталі ткацького верстата — дві вертикальні планки, які разом з ля-

дою створюють раму для основи; інакше *хвост* або *лядобійці*); — п. *kiwki* «вид коловорота»; — очевидно, фонетичний варіант форми **кивки*, пов'язаної з [*кивітися*] «гойдатися». — Див. ще *кивати*.

ківш; — р. *ковиш*, бр. *коуш*, др. *ковшь*, п. [*kowsz*] (з укр. або бр.); — запозичення з литовської мови; лит. *kiaušas* «ополоник, ківш, велика ложка; череп; черепашка слимака» пов'язане з лит. *kiaušas* «череп, чаша», лтс. *kaūss* «тс.; ложка», спорідненими з дінд. *kōšar* «посуд, бочка», гр. *κωχιον* «кубок»; виведення з східних мов (Шанский ЭСРЯ II 8, 181—182) малопереконливе. — Москаленко УІЛ 31; Фасмер—Трубачев II 273; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102, 105; Bern. I 594; Fraenkel 231—232. — Пор. *кауш*.

[*ківшіця*] «нога до коліна» Я; — неясне; можливо, утворене на основі зменш. [**кульшіця*] від *кульша* «стегно», що зазнало гіперичного переходу у >і (за зразком [*вул*] — *віл*) і вторинного зближення з *ківи*.

кіготь, [*кіготь* Ж, *кіхоть* Г, *коготь* Ж], *кігтістий*, *кігтястий*, [*кігтіти*]; — р. *коготь* «кіготь», бр. [*кокоць*] «тс.», вл. *kocht* «остюк, вусик (на колосі)», нл. [*kochś*] «тс.»; — псл. **kogъть*; — споріднене з двн. *hachit* (нвн. *hecht*) «щука», дангл. *hacod* «тс.», двн. *hacō* (нвн. *haken*) «гак»; іє. **keg-*, **kek-* «гачок». — Фасмер II 275; ЭССЯ 10, 109—110; Bern. I 538; Kluge—Mitzka 282. — Пор. *гак*¹.

[*кіз*¹] «кал тварин»; — очевидно, зворотне утворення від *кізяк* (див.).

[*кіз*²] «тепле нутро убитої скотини» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *кіз*¹ «кал тварин» (пор.).

[*кізівер*] «круте узгір'я, яке можна орати згори вниз, вертаючися з плугом упорожні»; — неясне.

[*кізлати*] «повільно лаштувати або будувати (хатину тощо)» Ж; — неясне.

кізлі — див. *коз*².

[*кізлик*] «відгородка для палива на чабанській гарбі»; — очевидно, пов'язане з *козла* (*козли*, *кізлі*) «сидіння на фаєтоні для погонича, передок». — Див. ще *коз*².

*кізяк*¹ «послід, кал свійських тварин», *кизяк*; — р. *кизяк*, [*кизек*, *тизек*],

бр. *кізяк*, болг. [*тезек*]; — запозичення з тюркських мов; пор. аз. крим.-тат. чаг. алт. *täzäk* «кізяк», тур. *tezek*, тат. *тизэк* «тс.» — Фасмер II 231; Шипова 180; Дмитриев 537. — Пор. *кизік*.

[*кізяк*²] «бурдюк із козячої шкіри» Ж; — очевидно, пов'язане з *коза*; звідси й укр. (заст.) *коза* «бурдюк». — Див. ще *коза*¹.

[*кізь-кізь*] «вигук, яким підкликають кіз»; — очевидно, результат скорочення попереднього *кізю-кізю, подвоєної кличної форми, утвореної на основі *кізка*, зменш. від *коза*¹ (див.).

[*кійло*¹] (бот.) «ковила пірчаста, *Stipa pennata* L. (S. Joannis Hel.), [*кейло*] «тс.», [*кейлобий*] «ковилобий»; — неясне; можливо, давніше *ківло (<*ковъло).

[*кійло*²] (бот.) «таволга в'язолиста, *Spiraea ulmifolia* Scop. (*Spiraea ulmaria*) Ж; гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.»; — неясне; можливо, пов'язане з [*кійло*] «ковила» (пор.).

[*кікати*] «бити копитами» Я; — неясне; можливо, пов'язане з англ. *kick* «бити ногою».

[*кіко́ля*] «назва вівці з певною формою рогів» Доп. УЖДУ 4; — неясне.

кіл «загострена товста палиця», *кілля* (зб.), *кілок*, [*кілкувати*] «ставити стіну з кілля», [*обкілювати*] «зробити стіну з жердин», [*пакіл*] «кілок», [*пакілля*], [*пакол*] «межовий знак» Л, [*паколок*], *прікіл* «кіл, вбитий у землю» СУМ, Нед, *прікілок* «невеликий кілок, вбитий у землю», [*прікол*] «тс.», [*пріко́лень*] «тс.; невеличкий кілок, що прикріплює жердину до даху; частина кола, вбитого в землю», [*прикільне*] (зб.) «кілки» Нед; — р. бр. болг. м. *кол*, др. *колъ*, н. нл. *kól*, ч. *kůl*, слц. *kõl*, вл. *koľ*, схв. *кòлац*, ст. *кол*, слн. *kõl*, стсл. *колъ*; — псл. *коľ*, пов'язане з *kolti «колоти»; — споріднене з лит. *kiõlas* «кілок», гр. *κῶλος* «надламаний, з відрізаними рогами», можливо, також з лит. *skalà* «тріска», гр. *σκῶλος* «кілок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 195; Фасмер II 285; Sławski III 39—40; БЕР II 543—544; Skok II 122; ЭССЯ 10, 160—161. — Див. ще *ко́лти*. — Пор. *ікло*.

кіла — див. *кіла*.

[*кілаш*] «горщик на кашу (близько п'яти вершків заввишки)»; — неясне.

[*кілець*] «паросток, кільчик», [*кільче*] (зб.) «паростки, кільчики» Ж, *кільчик*, [*колець*] «кільчик, паросток» Ж, [*кільчити*], «пророщувати» Ж, *кільчитися*; — п. *kiefek* «кільчик», ст. *kieľ*, каш. [*kľo*], ч. *klíček*, заст. *kel*, слц. *kel*, *klík*, *klíček* «тс.», вл. *koľoch* «кільчик, паросток; недозрілий плід», нл. *keľ* «паросток», *keľk* (зменш.) «тс.», болг. *кѣлн* «кільчик», схв. *ка́лац* «перша паросток, молода трава», слн. *kál* «паросток; зародок»; — псл. *кълъ «кільчик» (букв. «те, що коле»), пов'язане з *kolti «колотити»; наявність фонетично незакономірного кореневого *і* в більшості форм пояснюється, мабуть, дією аналогії, можливо, вторинним зближенням з *кіл* (*кіло́к*) або з *кільце́* (від *коло*); пояснення кореневого *і* як відбиття апофонічного варіанта з попереднім первісним *о* (Берн. I 661) менш вірогідне; виведення псл. *кълъ від *кълти, що відповідало б лит. *kùlti* «бити», лтс. *kult* «тс.» (Machek ESJČ 248—249), недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 145—146; Вгückner 227. — Див. ще *ко́лти*.

кіло «кілограм»; — р. болг. *кило́* «кіло», бр. *кіло́*, п. ч. слц. вл. *kilo*, м. *кило*, схв. *кйло*, слн. *kílo* «тс.»; — запозичене з французької мови, очевидно, за посередництвом російської; фр. *kilo* постало шляхом скорочення терміна *kilogramme* «тисяча грамів»; виведення від нім. *Kílo* (Фасмер II 233) сумнівне. — СІС 182, 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 127—128; Sławski II 166—167; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424. — Див. ще *грам*, *кілограм*.

кілограм «міра ваги (1000 грамів)»; — р. *кілограм*, бр. *кілаграм*, п. ч. слц. вл. *kilogram*, болг. *килограм*, м. *кілограм*, схв. *кйлограм*, слн. *kilogram*; — запозичення з французької мови; фр. *kilogramme* є складним словом, утвореним поєднанням складової частини *kilo-*, що зводиться до гр. *χίλος* «тисяча», спорідненого, можливо, з дінд. *saḥás-gam*, ав. *hazaŋgæt* «тс.», з іменником *gramme* «грам»; кілограм був узаконений як одиниця ваги Національними зборами Франції в 1795 р. — Dauzat 424. — Див. ще *грам*. — Пор. *кіло́*.

[*кіля*] «біля», [*коля*, *куля*] «тс.» СМ III; — результати контамінації приймен-

ників *коло* і [біля]. — Мельничук СМ III 149; Булаховський Нариси 199; ESSJ Sl. gr. I 89. — Див. ще біля, коло².

кіль «основний брус по довжині судна», [киль Ж] «тс.», *кілювати*; — р. *киль*, бр. *кіль*, п. *kil*, болг. *кил*; — запозичення з голландської або німецької мови; гол. *kiel* «кіль», нвн. *Kiel* «тс.», очевидно, споріднені з двн. днфранк. *kela* «горло», дірл. *gelim* «ковтаю», псл. *gl̥tati* «глитати»; для німецького слова не виключене також скандинавське походження (пор. етимологічно пов'язані дісл. *kjōlr* «кіль», ісл. *kjölug*, норв. *kjøl*, шв. *köl*, дат. *kø* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 129; Фасмер II 233; Vries NEW 310, 317; Kluge—Mitzka 361, 367—368; Vries AEW 312—313. — Див. ще *глитати*.

кілька¹ (іхт.) «шпрот, *Sprattus sprattus* (L.)», [киль, *кілька*] «тс.» Шарл — Тат; — р. *кілька* «[кілька, шпрот]; тюлька», бр. *кілька* «тс.», п. *kilka* «кілька, шпрот»; — запозичене з естонської або фінської мови за російським і, можливо, латиським посередництвом (пор. лтс. *ķilava*, *ķilata*, *ķilate*, *ķilis*, *ķilka* «шпрот, кілька»); ест. *kilu* «кілька», фін. *kilo* «тс.» е, мабуть, скороченням ест. *kilusilk*, фін. *kilohaili*, де другий компонент (ест. *silk*, фін. *haili*) має значення «салака»; у зв'язку з цим не позбавлене вірогідності припущення (Фасмер—Трубачев II 233) про походження ест. *kilu*, фін. *kilo* від германської назви кіля (пор. нвн. *Kiel* «кіль»); у такому разі ест. *kilusilk*, фін. *kilohaili* означали б «кільова салака» — кільки відзначаються наявністю кіля начереві (Рыбы СССР 66); про посередництво латиської мови може свідчити паралелізм р. *кілька* «тюлька» — *тюлька* «тс.», як відбиття лтс. *ķ-*. — Фасмер—Трубачев II 233. — Пор. **тюлька**.

кілька² «деяка, невелика кількість», [кілько, *кілко*], *кільборо*, [кільки, *кілки*, *кількись*, *кельо* ВеЛ, *кельоро* ВеЛ, *келя* ВеЛ] «тс.», *кількість*, [кількиця] «деяка кількість, дешиця» Ж, *кількісний*; — р. [кілько] «скільки», бр. *кількі*, др. *колько* «тс.», п. *kilka* «кілька», ст. *kolko* «скільки; кілька», ч. *kolik* «скільки; кілька», слц. *kol'ko* «скільки», вл. *kelko*, нл. *kelko*, [keliko], болг. *кълко*, м. *колку*,

схв. *кѡлико*, слн. *koliko*, стсл. *колико* «тс.»; — псл. *koliko*; — суфіксальне утворення від псл. *kolī «кілька, скільки» (др. *коль* «скільки»), спорідненого з лит. *kelī* «деякі», гр. *κῆλίχος* «який завбільшки». — Фасмер II 291; Sławski II 161—162; Machek ESJČ 269; БЕР II 556—557, 558; ЭССЯ 10, 135—136; Верн. I 674. — Див. ще *колі*. — Пор. **скільки**.

кільня — див. **кельня**.

кільцє, *кільцювати*, *кільчастий*, *кільчатий*, *кільцювати* — див. **коло¹**.

[**кільця**] (бот.) «калачики непомітні, *Malva neglecta* Wallr.» Я; — пов'язане з *кільцє*, як і назва *калачики* з *калач*, що мотивовано заокругленими краями плодиків рослини (Вісюліна — Клоков 264, 265). — Див. ще **коло¹**.

[**кім**] (у словосполученні *к. снігу* «грудка снігу») Ж, [кім'є] (зб.) Ж, *кім'ях* «гроно; [грудка ягід, що злиплися]», [кім'ях, *кімнях*] «тс.», [кімлях] «камінець» Я, [кімтях] «грудка; клаптик» Я, [кімоть] «грудка» Я, [кімлястий] «грудчастий» Я, [кімчити] Я; — р. *ком* «грудка», п. [kom] «грудка, брила», ч. заст. *komīny* «виноградні вижимки», болг. [кіміна], м. *комиѣ* (зб.), схв. [кѡм] «тс.», *кѡмина* «тс.; зелена шкірка волоських горіхів»; — псл. *комъ*; — споріднене з лтс. *kams* «грудка», *кама* «брила», *kamōls* «клубок», лит. *kamuoļūs* «тс.», а також з снн. *ham* «обгороджена ділянка», нн. «обгороджене поле», гр. *ῥῶμος* «зв'язка»; пов'язання з дінд. *satih* «миска, чашка» (Petersson Glotta 8, 76) сумнівне; п. [kom] е, мабуть, запозиченням з російської мови (Sławski II 389), ч. *komīny* — з південнослов'янських мов (Machek ESJČ 271). — Фасмер II 300; БЕР II 572; Skok II 130—131.

Кім «чоловіче особове ім'я»; — р. *Ким*, бр. *Кім* «тс.»; — утворено від абрєвіатури **КИМ** — **К(омуністичний) І(нтернаціонал) М(олоді)**, що є калькою р. **КИМ**; не виключено, що українське ім'я *Кім* є також запозиченням з російської мови. — Сл. вл. імен 213; Петровский 131. — Див. ще **інтернаціонал**, **комунізм**, **молодій**.

[**кімбур**] «східний вітер» Берл; — очевидно, утворене від власної назви *Кімбурнська коса* (піщана коса між Дніпров-

ським лиманом і Ягорлицькою затокою) або *Кінбурн* (назва фортеці, спочатку турецької, на цій косі, що існувала до 1857 р. — УРЕС 2, 111); назвою Кінбурнської коси, розташованої на схід від Дніпровського лиману, міг позначатися східний вітер у місцевостях на захід від лиману.

кімв'ял «стародавній музичний інструмент у вигляді двох металічних тарілок»; — р. *кимв'ял*, бр. *кімв'ял*, др. *квмвал* «тс.»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. гр. *κίμβαλον* «кімвал» пов'язане з *κίβρα* «миска, чаша; човен», спорідненим з дінд. *kímbaḥ* «товстий кінець кістки» і сірл. *com* «посудина»; усі ці слова є, очевидно, запозиченнями з якогось неіндоевропейського джерела. — Пономарів *Мовозн.* 1974/2, 43; Фасмер II 233; Frisk II 48; Boisacq 534. — Пор. *клавесін*, *цимб'яли*.

кімзов'ятий — див. *кемзувати*.

[кімлік] «калмик», **[кімлічка]** «калмичка; дерев'яна люлька з довгою шийкою і опуклою кришкою», **[кімлашн'я]** (зб.) «калмики», **[комлік]** «калмик»; — результат видозміни назви *калмік*, зближеної з якимось іншим словом (наприклад, **[кім]** «грудка»). — Див. ще *калмік*. — Пор. *камлік*.

[кімля] «різновид ятера», **[кімляч Ж]**, *кімло Я*, *клімля Ж*, *клімня Л*, *кловня*, *клómля Л*, *клómня Л*, *клóm'я Л*, *клімля Л*, *комля Ж*, *кўмля Л* «тс.», **[комулéць]** «палиця у сітці подібного ятера» Ж; — бр. *[клómля, кóм(е)ль, кóмьяль]* «вид ятера», п. *klómia*, *klóm*, *klópa*, **[klópiat]** «тс.», ч. ст. *sklopku* «сітка на птахів», слц. *klópka*, **[klóŋ, klóŋa]** «кошик для квочки», схв. *клóŋа* «сильце на пташок», слн. *klópek*, *klóŋja* «тс.»; клітка для птахів; — псл. *klópa*, *klómьja; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з гот. *hlatpa* «пастка, сильце» (Machek ESJČS 206), яке зводиться до іе. **kel-* «кликати; дзвонити»; пов'язується також з псл. *kloniti* «клонити» (Bern. I 522) і з *klomat* «хитатися, гнутися» (ЭССЯ 10, 65—66; Brückner 238). — Sławski II 262—263.

кімн'ята, **[ківн'ята Ж]**, *комн'ята Ж*, *кун'ята ВеЛ*; — р. *кóмната*, заст. *комн'ята* «кімната», ст. *комната* «будівля у дворі архієпископа», п. *komnata* «(заст.)

світлиця, горниця; (ст.) опалювана кімната», ч. слц. *komnata* «парадна кімната», слн. *komnata* «комора; спальня»; — запозичене з середньолатинської мови, очевидно, за польським посередництвом; слат. *sam(i)nata* «кімната, що обігривається каміном; будинок» є похідним від *samīnus* «піч; горно; камін». — Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 85; Москаленко УІЛ 26; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Фасмер—Трубачев II 304; Sławski II 387—388; Machek ESJČS 271. — Див. ще *камін*.

кімонó «вид халата з широкими рукавами»; — р. болг. *кімонó*, бр. *кіманó*, п. ч. слц. вл. *кімоно*, схв. м. *кімóно*, слн. *кітóно*; — запозичено з японської мови, очевидно, за посередництвом французької (фр. *kimono*); яп. *кімоно* «одяг; кімоно» утворене з основ *кі* «одягання» (від дієслова *kiu* «одягати») і *моно* «річ»; думка (Фасмер II 234) про посередництво німецької мови (нім. *Kimono*) сумнівна. — СІС 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130; Sławski II 165; Holub—Lyer 240; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424.

[кімса] «грудка (напр., землі); шматок хліба»; — очевидно, пов'язане з **[кім]** «грудка»; щодо суфікса *-са* пор. *кўкса* «обрубок руки». — Див. ще *кім*.

[кімсол'я] «зароблене працею» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **[кімса]** «шматок хліба».

кімувати — див. *кема*.

кін «місце гри; сцена; (заст.) місце публічного покарання; [кут] Ж», **[кон]** «сцена» Ж, *кóновий*, **[кон'ятий]** «кутастий» Ж, **[кон'ястий]** «тс.» Ж, **[кóнати]** «міряючись руками на палиці, розподіляти ролі при грі у м'яча» Я, **[кон'ити]** «класти певним способом палицю на кону»; — р. *кон* «місце у грі, куди треба влучити або куди кладуть гроші; окрема партія у грі; [початок; кінець]», бр. *кон* «місце гри, куди треба влучити; окрема партія у грі», др. *конъ* «мета», п. рокоп «[початок]; (ст.) кінець», ч. ст. *do kopa* «до кінця, повністю», слц. *парокоп* «на решті, кінець кінцем», нл. *кóп* «зовнішність, вигляд; термін, строк», схв. *кóп* (у виразі *од кона до кона* «від початку до кінця»), *йскон* «початок»; — псл. *копъ* похідне від *čęti «почати», що має спільний корінь із *закопъ* «закон»; — спорід-

нене з лтс. aŕkap «знову» (<балт. *капа-), дінд. капїпаŕ «молодий», капуā «дівчина». — Фасмер II 307; Sławski II 419; Machek ESJĀ 217; ЭССЯ 10, 195—196; Вєрп. I 560—561; Trautmann 133—134. — Див. ще почати. — Пор. **закон**¹, **кінєць**.

[**кінатів**] (вигук гуцульських дроворубів при спусканні з гір зрубаних дерев по жолобу, коли дерево опиняється внизу і його відкинуть; сигнал того, що шлях вільний для нового дерева); — неясне; можливо, утворене на основі уг. kipp ott van «зовні там є», зближеного в останній частині з вигуком *гов.* — Пор. **клейгів**.

кінва «кухоль, цебрик», *конівка*, [кóнов, *коновець* Ж], *конівка*, [коновля Ж, коновок Пі, *конівка* Ж] «тс.», [кóноб] «цебер» Я; — р. [кóновь] «глек», [кóновка] «тс.», бр. *кóнаўка* «кухоль», п. kopew «кінва», ч. kopew, [kopva], слц. капва, [kopva], полаб. tōpāi, слн. kōpva «тс.», стсл. **конобъ** «казан»; — запозичене з німецької мови (можливо, через посередництво польської); найімовірніше, джерелом слова є двн. chapna (нвн. Каппе) «глек» з огляду на кореневий голосний о, який відповідає давньому германському а, і звукосполучення ev (пор. укр. *цёрква*, п. serkiew); менш імовірно пов'язання (Фасмер II 311; Machek ESJĀ 218; Вєрп. I 558) з свн. каппе «тс.»; походження німецького слова не з'ясоване. — Дзендзелівський НЗ УЖДУ 14, 104; Фасмер II 311; Sławski II 412; Machek ESJĀ 273; ЭССЯ 10, 196; Бернштейн Очерк 1974, 237; Kluge—Mitzka 346.

[**кіндзер**] «волосяний пук на кінці бича» Ж; — запозичення з польської мови; п. kędziog «волосяний пук, локон» споріднене з укр. *кўдрі*. — Sławski II 126—127. — Див. ще **кўдрі**.

Кіндрат; — р. *Кондрат*, *Кондратий*, бр. *Кандрат*, др. *Кодратъ*, болг. *Кодрат*, стсл. **Конъдратъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *Κοδράτος* (ім'я) походить, очевидно, від лат. *Quadrātus* (букв.) «чотирикутний; квадратний». — Петровский 134; Фасмер II 309; Илчев 261. — Див. ще **квадрат**.

кінематóграф, *кінематографія*, *кінематографічний*; — р. *кинематóграф*,

бр. *кінематóграф*, п. ч. слц. вл. *kinematograf*, болг. м. *кинематограф*, схв. *кинематóграф*, слн. *kinematograf*; — запозичено з французької мови за посередництвом німецької (н. *Kinematograph*), а також російської і польської; фр. *cinématographe* утворене французом Булі (1892, до винайдення кіноапарата братами Люм'єрами, 1896) від гр. *κίνημα* (род. в. *κίνηματος*) «рух», пов'язаного з *κινέω* «рухаю», спорідненим з лат. *cieo* «тс.», дінд. *cuávate* «рухається», і *-γραφος*, похідного від *γράφω* «пишу». — СІС 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130—131; Klein 289; Dauzat 177; Frisk I 855, 862—863. — Див. ще **графá**. — Пор. **кініо**.

кінєць, [конєць] Ж, *кінцівка*, [кінчак] «меч з вузьким лезом», [кінчанін] «той, що живе наприкінці села» Ж, [кінчина] «кінцівка» Ж, [кончина] «кінєць, смерть» Ж, *кінцевий*, [кінчастий] «з гострим кінцем», [кінчастий] «тс.», [конєчний], [концевий] «який живе чи знаходиться наприкінці села» Я, *кóнче* «обов'язково, неодмінно», [конєчне, конєчно] «тс.», *кінчати*, *безконєчник*, *безконєчний*, *доконєчний*, *докóнче*, *закінчення*, *наконєчник*, *наприкінці*, [наскінчу], *нескінєчний*, [оконєчний] Ж, [поконєць], [поконєче] «кінєць» Нед, [приконєчя], *приконєчний*, *прикінцевий*, [скінча] «кінєць» Нед, [сконєць] «тс.» тж, *укінєць*; — р. *конєц* «кінєць», бр. *канєц*, др. *коньць*, п. слц. *копєс*, ч. *копєс*, вл. *кóпс* «тс.», нл. *кóпс* «кінєць; початок», полаб. *tūpēs* «кінєць», болг. *конєц* «нитка; (заст.) кінєць», м. *конец* «нитка; волосінь», схв. *кóнац* «нитка; кінєць, край», слн. *кóпєс* «кінєць; початок; ціль; нитка», стсл. **коньць** «кінєць»; — псл. *копсь* «кінєць, початок»; похідне від *копъ* або *копъ «тс.» (пор. стсл. **ис-кони докони** «з початку до кінця»), пов'язаних з *čęti «починати»; фонетично незакономірна форма *кінєць* зам. *конєць* виникла під впливом форм типу *кінця* (<*коньця) з закономірним і (<о) в новому закритому складі. — Фасмер II 310; Sławski II 418—419; БЕР II 588—589. — Див. ще **кін**.

кініо «будинок, у якому демонструються кінофільми», *кіно-* (частина складних слів типу *кіноактór*, *кіноапарат* і

под.);— р. *кинó*, бр. *кінó*, п. ч. слц. вл. нл. *кіпо*, болг. м. *кіно*, схв. *кіно*, слн. *кіпо*;— очевидно, запозичене з німецької мови за посередництвом російської; нім. *Kino* є скороченням слова *Kinematograph* «кінематограф» (через проміжну форму *Kientopp*), мабуть, за зразком *Kilo* «кіло» і *Auto* «авто»; переміщення наголосу в російській мові відбулося за зразком слів французького походження (пор. р. *автó*, *килó*).— Фасмер—Труба-чев II 234; Sławski II 166—167; Kluge—Mitzka 370.— Див. ще **кінематóграф**.

кіновар «мінерал класу сульфідів червоного кольору; фарба з цього мінералу»;— р. *кіноварь*, бр. *кінавар*, п. *cupober*, ч. *cupabarit*, *cupobr*, слц. *cupabarit*, *cupóber*, вл. *cupober*, болг. *киновар*, м. *цинобер*, схв. *цинóбер*, слн. *cupóber* «тс.»;— запозичення з грецької мови візантійського або пізнішого періоду; гр. *κιννάβαρι* «кіновар» є словом нез'ясованого, мабуть, східного походження (можливо, етимологічно близьким до перс. *šāngārf* «червоний свинець, кіновар»); ч. слц. *cupabarit* запозичені за посередництвом лат. *cupabarit* «кіновар», форми типу п. *cupober*— за посередництвом н. *Zinnóber* «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 8, 132; Фасмер II 234; Holub—Lyer 113; Klein 289; Frisk I 855; Boisacq 457.— Пор. **цинóбра**.

кінь (зоол.) «*Equus L.*», [кiнвá] (зб.) «коні», [кiнвá, кiновá] «тс.» Л, *кіннік* «кавалерист» СУМ, Ж, [кiннік] «стайня», [кiнніця] «тс. Г; кіннота Ж», [кiннічка] «упряжка» Ж, *кіннота*, *кіннотник*, *коненя*, *конина* «кінське м'ясо; кінський екземпляр», *конівництво*, *кóнюх*, *конюший*, *конюшня*, *коня*, [кiнйáк] «кінський гній» Ж, *коняка*, *коняр*, [кiнйáрня] «стайня» Ж, *конярство*, *конятина* «(м'ясо) конина», *конячина* «шкапа», *конячка*, *кінський*, *конячий*, [кiнiнiти] (заст.) «зробити кінним», [пáкiнь] «шкапа»;— р. бр. *конь*, др. *конь*, п. *коп*, ч. *кiп*, слц. *кiп*, вл. *кiп*, нл. *коп*, болг. *кон*, м. *коњ*, схв. *кiп*, слн. *кiп*, стсл. **кiп**;— псл. *коп*;— не зовсім ясне; очевидно, становить етимологічну єдність з псл. *копiп* «кінь», укр. *комонь* і псл. *кобула*, укр. *кобіла*, але взаємний фонетичний стосунок цієї групи слів поки що

задовільно не з'ясований; виводиться ще з кельт. **konko-* «кінь» (ЭССЯ 10, 197—198); менш переконливі пов'язання (Moszyński PZJP 235—236) з псл. *skoriti* «каструвати», зближення (Трубачев Назв. дом. жив. 51) з лат. *sarap* «цап», гр. *κάλπος* «кабан» або виведення (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55) з монгольської мови.— Шанский ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер—Трубачев II 316; Филин Образ. яз. 114; Sławski II 446—447; Machek ESJĀ 307; БЕР II 578—580; Skok II 143.— Пор. **кобіла**, **комонь**.

кіоск, *кіоскер*;— р. болг. *киоск*, бр. *кiоск*, п. ч. слц. вл. *kiosk*, схв. *кiоск*, слн. *kiosk*;— запозичене з турецької мови за посередництвом французької (фр. *kiosque* «альтанка; кіоск») або німецької (н. *Kiosk* «кіоск»); тур. *köşk* «вілла; літній палац; павільйон; башта, вежа; каюта на задній палубі судна» походить від ар. *kišk* «павільйон, кіоск, рундук; альтанка; будка, кабінка», що, мабуть, є словом іранського походження (пор. перс. *gōše* «куток», курд. *gūž*, *gūše* «тс.»), а також ар. (<іран.) *ǧausaq* «палац», що зводяться до ав. *gaošaka).— Шанский ЭСРЯ II 8, 132—133; Фасмер II 235; Sławski II 167; Dauzat 424; Kluge—Mitzka 370; Klein 847; Horn 211.

кіот «засклена скринька або шафка для ікон», [кiвiт] Ж;— р. *киот*, [кiвiт, кiвiтi], бр. *киот*, др. *киотъ* «тс.»), схв. *кiвот* «скриня з мощами якого-небудь святого у православної церкви», *кiвот* «тс.»), стсл. **кивотъ** «кіот»;— запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κιβωτός* «скриня, ковчег» є, мабуть, словом семітського походження (пор. гебр. *tēbā* «скриня, ящик»).— Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Фасмер II 229; Bern. I 506; Frisk I 848—849; Boisacq 453.

[кіп] «спосіб?» (у прикладі *Яким кіпом ти міг то учинити?*) Ж;— м. *кип* «статуя», схв. *кiп*, слн. *кiр* «тс.»;— запозичення з румунської чи молдавської мови; рум. *chip* «спосіб, манера; образ», молд. *кип* «тс.»), походить від угорського *kér* «картина; обличчя; образ», що є словом давньотюркського походження (пор. дтюрк. *ker* «форма», тур. *gibi* «подібно до того, як», чув. *kap* «зовнішній вигляд; форма; постать; корпус»).— Sche-

ludko 135; DLRM 141; СДЕЛМ 181; MNTESz II 447—448; Егоров 88—89.— Див. ще **ка́пище**.

кіпний, *кіпніти*, *кіпно* — див. **ко́пінь**.

кіпніна — див. **копáти**¹.

кіпоть «кіптява», [кіпоть], *кіптюга́* «курява», [кіптюга́], *кіптя́ва*, [кіптя́ва], *кіптя́га* «курява», [кіптя́га], *ко́пит* «тс.», [кіпть, ко́поть] «сажа» Ж, *копті́льник*, *копті́льня*, *копче́ніна*, *копче́ня*, *копче́ня*, *копті́ти* «пров'ялювати у диму», *копті́ти* «чадити», [кіпті́ти] «тс.», *кіптя́вий*, [кіптя́вий], *копті́льний*, *копче́ний*, [скопоти́ти] «збити, підняти куряву»; — р. *ко́поть*, *копті́ть*, *копте́ть*, бр. *копаць*, *капціць*, *капце́ць*, др. *копътъньши*, п. *корес*, *корсіс*, ч. *корт*, ст. *корет*, *кортіті*, слц. заст. *корт*, [корті' са], вл. *корс*, нл. *корс*, *корсіс*, болг. [коптя, копте́я] «темнію; мовчу»; — псл. *корътъ* «кіптява» з похідними *корътіті*, *коръте́ті*, очевидно, пов'язане з *курёті* «кіптіти», *кваріті* «квипити»; — споріднене з лит. *kvāras* «дихання; запах», лтс. *kvērt* «діміти, коптіти», гр. *καπνός* «дим; піна; водяний пил». — Шанский ЭСРЯ II 8, 305—306; Фасмер II 319; Преобр. I 351; Sławski II 453—455; Brückner 255; Machek ESJČ 275; БЕР II 622; Пјинскіј AfSlPh 29, 162; Bern. I 565; Trautmann 147; Pokorny 596—597. — Пор. **квáпити**, **кпíті**.

[**кіпстися**] «лякатися» Ж; — неясне.

[**кілші́ти**] «киші́ти» Ж; — очевидно, фонетично видозмінений (**ки** > **кі**) результат контамінації слів *киші́ти* і *кіпíти*.

кір¹ «дитяча заразна хвороба, що супроводиться висипом»; — р. *корь* «кір», др. *корь* «кора», п. *кур* «краснуха; (заст.) кір», [ког] «скарлатина», [ког, чо́г] «кір» (з укр.?). — псл. *когъ*, пов'язане з *кога*, укр. *ко́ра* (оскільки шкіра хворої дитини лущиться); — споріднене з лит. *кага́ї* (мн.) «кір; вітрянка; червоно-сині плямки на тілі при тифі»; сумнівні пов'язання (Petersson AfSlPh 36, 153—154) з гр. *κόρις* «блошиця», дінд. *кага́аһ* «темно-червоний» при реконструкції іє. **ког-* «щось червоне». — Меркулова Етимология 1970, 171—174; Фасмер II 343; Sławski III 387—388. — Див. ще **ко́ра**.

[**кір**²] «прізвисько цигана (=злодій)»

Ж; — п. [кірг] «вигук при зустрічі цигана; (знев.) циган» (з укр.); — неясне. — SW II 341.

кіра́са «нагрудні лати», *кірасі́р* «кавалерист, одягнений у кірасу»; — р. болг. *кира́са*, бр. *кіра́са*, п. *кігус*, ч. *кугус*, слц. *кугус*, *кугас*, вл. *khēgas*; — заповнення з французької мови; фр. *cuirasse* (ст. *cuirasse*) «кіраса» походить від ісп. ст. [cuiraza] «тс.», що продовжує лат. *coгіāceus* (жін. р. *coгіāceua*) «шкіряний (отже, первісно — «шкіряний панцир»), яке є похідним від лат. *coгіum* «шкіра; шкура», спорідненого з псл. *кога*, укр. *ко́ра*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 135; Фасмер II 236—237; Sławski II 170, 172; Dauzat 223. — Див. ще **ко́ра**.

[**кіржа́к**] «шолудивий» Ж, [кіржі́ті-ті] «шолудивіти» Ж; — очевидно, пов'язане з [ко́ржа́вий] «висохлий і жорсткий» (про шкіру), *ко́рж*, оскільки голова шолудивого покривається струпами. — Див. ще **ко́рж**.

[**кірка**] «ложка» Ж, [ко́рка] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з *ко́ра*, як і семантично близьке *ко́рець* «ківш для пиття води». — Див. ще **ко́ра**.

[**кірува́ти**] «лікувати (?)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [ку́рува́ти] «лікувати».

кірх — див. **ко́рх**.

кірці, *кірці* — див. **ко́рець**.

[**кірчик**] «недоїдений кусочок хліба» Мо; — неясне; можливо, результат контамінації слів *ко́ра* і *о́крайчик*.

кіс¹ (орн.) «чорний дрізд, *Turdus merula* L.», [кос] «тс.» ВЕНЗн; — р. ст. [кос] «шпак», п. ч. слц. *кос* «чорний дрізд», вл. нл. слн. *kós*, болг. м. *кос*, схв. *кѡс* «тс.»; — псл. *косъ* (<*кopsъ) «тс.»; — споріднене з гр. *κόψιχος*, *κόσσοφος* «чорний дрізд»; можливо (Meillet MSL 18, 171—172), походить від звуконаслідувального іє. **Кор-*, звідки також псл. *sopli, укр. *сопті́*, *сопíти* (іє. **Кор-* могло зазнати дисиміляції в *ко-*, пор. укр. *гу́ска*, псл. *gōsъ* і лит. *žąsis* «гуска»); на думку інших (Vaillant RÉS 35, 94—95), споріднене з псл. *косъ* «косий» і *kositi* «косити» (назва птаха могла бути зумовлена способом літання); пов'язання з лит. *žėše* «чорний дрізд» (Brückner 259) недостатньо об-

грунтоване.— Фасмер II 344; Sławski II 515—516; Machek ESJĀ 279; Schuster-Sewc 630—631; БЕР II 652; Верп. I 585.

[кіс²] (*гра у косá* «вид ритуальної гри у Галичині й Угорщині біля тіла померлого») Я;— неясне; можливо, пов'язане з п. *kos* «чорний дрізд; (перен.) хитрий, спритний», звідки ст. *kosy* «фокуси, пустоші, виверти».

[кіснійк] «застібка в чоловічій сорочці» Я;— неясне; можливо, пов'язане з *кіснійк* «стрічка для кіс (заплетеного волосся)».

кіста́ «пухлина, наповнена рідкою масою»;— р. *кистá*, бр. *кіста́*, п. слц. *cysta*, ч. *cysta*, *kysta*, болг. *кіста*, схв. *киста*;— запозичення з грецької мови; гр. *κύστις* «пузир, пухир; кишка; мішечок» утворене суфіксом *-τι-* від утраченого дієслова із значенням «дути», спорідненого з дінд. *śvāsati*, *śvāsiti* «свистить», дісл. *hvisla* «шептати на вухо», дангл. *hwisprīap* (англ. *whisper*) «шепотіти», укр. *свистіти*.— СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 138; БЕР II 390; Walde—Hofm. II 403—404; Frisk II 56.— Див. ще *свист*.

кістєнь «коротка палка з причепленою до кінця гирею»;— р. *кистєнь*, бр. *кісцєнь*, п. *kiścień* «тс.»;— запозичення з тюркських мов; тат. башк. *кистән* «дрюк; дротик» здебільшого виводиться від перс. *kistān* «прес, тиски; олійницька палка».— Фасмер II 240; Шипова 185; Дмитриев 538; Sławski II 175—176; Räsänen Versuch 272.

кість, кістка, [кістняк] «кістяк», *кістяк*, [кістянка] «перезріла маслина» Ж, [кістяр] «збирач кісток» Ж, [костак] (орн.) «костолуз, *Soccothraustes*» Ж, [костар, костур] «тс.» Ж, [костір] «гравець у кісті», [костіря] «тс.» Я, [костовище] «кістяк» Ж, [кісток] «кістка» Я, [костяк] «кістяк», *коцій* «(худий, як) скелет», *кістлявий*, *кістяний*, [кістяністий] Ж, [кістястий] Я, *костистий*, [костовітий] «костистий» Я, [костявий] Я, *костяний*, [костяністий] Ж, [костянкуватий] (про ягоду) Ж, [кощавий], *костеніти*, *накістєнь* «болісне кісткове утворення у коня», *накістєник* «тс.», *надкісниця* (анат.), *окіст*, *окістя*, [окіста] «шинка» Ж, *окістуватий* «костистий; твердий, як

кістка» Г, Ж;— р. *кость*, бр. *косьць*, др. *кость*, *пасти костью* «полягти на полі бою», *на костехъ* «на полі битви (яка тільки що закінчилася)», п. *kość*, *kości świętych* «мощі святих», ст. *košnica* «передпогребальний дім (для складання тіл перед похованням)», ч. *kost*, слц. *kost'*, вл. *kósc*, нл. *kosć*, полаб. *t'üst*, болг. *кост*, м. *коска*, схв. *кѡст*, слн. *kóst*, ст. *kostnica* «приміщення для померлих», *kostenjáča* «тс.», стел. **кость**;— псл. *kostь* «кість; труп забитого або його частина», пов'язане з *kosati* «бити, рубати», *česati* «чесати, скребти»; зіставлення з лат. *costa* «ребро» (Фасмер—Трубацев II 349; Преобр. I 368; БЕР II 661—663; Верп. I 582—583) або з лат. *os* «кістка», гр. *ὀστέον*, дінд. *ásthī* «тс.» (Machek ESJĀ 280—281; Ernout—Meillet 146; Persson Beitr. 526) залишаються непереконливими.— Мельничук *Этимология* 1966, 234—237; Шанский ЭСРЯ II 8, 254—255.— Див. ще *косá*¹, *чесáти*.

[кісіяк] «на поливних городах земляний валик, за допомогою якого пускають воду» Дз;— неясне; можливо, пов'язане з *кѡсий*.

[кіськати] «вдруге орати землю під паром» Ж;— неясне.

[кісьма́] «китиці біля хустки» Мо;— очевидно, результат видозміни форми *тасьма́*, зближеної, можливо, з *кѡси* (ор. в. *кісьмі*).— Див. ще *тасьма́*.

кісьора — див. *кишѡра*.

кіт (зоол.) «*Felis felis*», *кітка*, *кішка*, *кіця*, [кіця] Ж, *кіцька*, [кіцька] Ж, [кіцяк] «кіт» Я, [котар] «кіт (?)», [коцур] «кіт» Ж, [коцурятко] «кошеня» ВеБ, *котіна*, *котя*, *котеня*, *кошеня*, *кошати́на*, [кошва́] (зб.), *котячий*, *кошачий*, [коше́чий], *киць-киць* (вигук, яким підкликають котів), *кіцю-кіцю*, [куцюськуцюсь] Я «тс.», *кѡта́* (вигук, яким відганяють котів);— р. бр. болг. *кот*, др. *котъ*, п. *kot* «кіт; (мисл.) заець», ч. слц. *kot* «кіт», вл. *kóčka* «кішка», нл. *kot*, полаб. *tōtāi* (<*koty) «коти»;— псл. *котъ*;— споріднене з лит. *katė* «кішка», лтс. *kačis* «тс.», прус. *caŕto* «кіт», двн. *kazza* «кішка», свн. нвн. *Katze* «тс.», дісл. *qottr* «кіт», *ketta* «кішка», дангл. *catt* «кіт», англ. *cat*, лат. *cattus*, дірл.

ірл. *cat*, кімр. *kath*, брет. *kaz* «тс.»; можливо, псл. *kotъ* запозичено з латинської мови у IV ст. н. е. через германське посередництво або й прямо; можливо також, що германські і кельтські форми запозичено з латинського джерела, або, навпаки, латинське слово походить із германського; подібна назва для kota існує і в неіндоевропейських мовах (пор. ар. *qitt* «кіт», *qitta* «кішка»), що дає підставу розглядати цю назву як давнє мандрівне слово суспільно-етнічних культур Європи і Азії.— Фасмер II 350; Sławski II 558—559; Machek ESJČ 282—283; Schuster-Šewc 644—645; БЕР II 669—670; Трубачев Назв. дом. жив. 95—97; Топоров III 269—273; Klein 247; Vries AEW 343.

[кітв́а] «якір», [кóтв́а, кітв́иця, кóтв́иця] «тс.»;— р. [кóтв́а], п. *kotew*, *kotwica*, ч. *kotev*, *kotva*, слц. *kotva*, *kotvica*, вл. *kotwica*, нл. *kotwa*, *kotwica*, болг. м. *кóтв́а*, схв. *кòтв́а*, слн. [kòtva];— псл. *koty (род. в. *коťве), пов'язане з *коť* «кіт» на підставі подібності хапання предмета кігтями (пор. укр. *кішка* «маленький якорець, яким витягають відра з дна колодязя»); менш переконлива думка (Веґн. I 590; Бернштейн Очерк 1974, 238) про запозичення слова з германських мов.— Фасмер II 350—351; Sławski III 16—17; Machek ESJČ 284; Schuster-Šewc 648—649.— Див. ще *кіт*.

[кітв́иця] «дошки, по яких скочують воза до річки для перевезення на другий берег; коліщатко в колішні Я», [китв́иця] «дерев'яний циліндр, що підкладається під важіль для підймання млинового жорна»;— назви, очевидно, пов'язані з *котіти* (див.).

кітель «куртка військової форми», [кітель, кітля Ж] «тс.», [кітлик] «літня свита домашнього полотна» Я;— р. *китель*, бр. *кіцель* «китель», п. *kitel* «полотняний плащ-халат; [верхній полотняний одяг, спідниця]», ч. *kytle* «проста, груба одежа», слц. *kitl'a* (*kytl'a*) «спідниця», вл. *kit(e)l* «куртка», нл. *kitel* «куртка, жіночий капот», болг. *кител* «літня офіцерська блуза»;— запозичення з німецької мови; свн. *kit(t)el*, нвн. *Kittel* «верхній полотняний або суконний одяг» не має твердо встановленої

етимології; можливо, походить від ар. *quṭp* «бавовна» або через *Kutte* «(чернецька) ряса» (пор. написання *Küttel*—15—18 ст.) пов'язане з слат. *cotta* «чернецький одяг», що походить з дфранк. *kotta «грубий вовняний матеріал, покриття».— СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 241; Sławski II 179—180; БЕР II 395; Kluge—Mitzka 372, 415.

[кіткати] «лоскотати» Ж;— п. *kitkač* «тс.»;— не зовсім ясне; можливо, звукозображальне утворення; не виключена також можливість запозичення з німецької мови (пор. нвн. *kitzeln* «лоскотати», снн. *ketelen* «тс.»).— SW II 344; Kluge—Mitzka 372; Klein 848.

[кітóк] «обмотаний вірьовками скручень соломи, що прибивається по краях дверей для захисту від холоду»;— очевидно, пов'язане з *котіти* (див.).

[кіт́я] «вид свяченого хліба» ВеЛ;— неясне; можливо, пов'язане з *куťя*.

кіть-кіть, кіть-кіліть — див. **КОТІТИ**.

[кіфлик] «вінок; латка (на підошві)» Ж;— неясне.

[кіцький] «який великий, який малий» Ж, [кіцький] «тс.» Ж, [кіцько] «як багато (як мало)»;— займенникова форма, утворена, очевидно, на основі слів *якій* (або *кий*,— пор. *кий біс*) і (*с*)*кільки*, близька за характером до здрібнолопестливих утворень дитячої мови.— Див. ще *кий*², *кілька*², *скільки*, *якій*.— Пор. **тіцький**.

[кічка] «загострена з обох кінців паличка для дитячої гри; частина воза; вид воза для перетягання колод і балок» Ж;— можливо, утворене від *котіти* (пор.).

кіш¹ «кошик (особливо великий)», [кош], *кóшик*, [кошáлка, кошáрик ВеУг, кошáрка ВеУг, кошéлик ВеУг, кошеліна] «тс.», *кошикáр* «майстер, що плете кошики», *кошівка* «кошик», *кошіль* «тс.», [кошівніця] «кіш для зерна», [кóшніця] «повітка для качанів кукурудзи», [кошóвка] «кошик» Ж, *покошевіщина* (заст.) «подать з млинів» Бі;— р. бр. болг. м. *кош*, др. *кошь*, п. *kosz*, ч. слц. вл. нл. *koš*, схв. *кòш*, слн. *kòš*, стсл. **кошь** «тс.»;— псл. *košъ* (<**kosjo-*);— споріднене з лат. *quālum* (<**quaslo-*) «пле-

тений кошик»; іє. *k^has- «тс.» — Фасмер II 359—360; Sławski II 536—538; Machek ESJC 282; БЕР II 690—691; Bern. I 586—587; Walde—Hofm. II 397; Pokorny 635. — Пор. кошара.

кіш² (іст.) «козачий стан; літнє житло кочовиків; табір, стан», заст. *кош*, *кошовий*; — р. *кош*, бр. *кашавіць* «стати кошом», п. *kosz* (з укр.); — запозичення з тюркських мов; чаг. *koş* «сукупність юрт, табір», кирг. *koş* «повстаний намет, юрта», башк. *koş* «курінь», тур. *koş* «стадо», балкар. *koş* «стійло, стійбище», як і монг. *qoş* «дорожний намет», можливо, пов'язані з джурк. *qoş* «пара», *qoş-* «з'єднувати, сполучати». — Москаленко УІЛ 26; Фасмер II 359; Шипова 199; Sławski II 538—539; Bern. I 585—586; Дмитриев 538; Räsänen Versuch 283. — Пор. відкоша́ (дати), окоші́тися.

[кіша́стий] «рябий, двомасний»; — неясне; можливо, початкове *кетешастий від уг. *kettős* «двоаякий, двоїстий».

кішка — див. кіт.

[кішка́рь] «один з гравців у плаза (гру, де палицею влучають в іншу, що лежить на землі)»; — очевидно, пов'язане з [кічка] (див.).

[кішкати] «дбайливо виховувати» Ж; — очевидно, похідне утворення від *кохати* «плекати, викохувати, виховувати, вирощувати» (див.). — Пор. різкіш.

кішніця, кішнія — див. коса́².

[кія́кати] «кричати, кавкати» (про галок), [кіявча́ти, киявча́ти Вел] «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальні утворення, паралельні до *кавкати, кавча́ти*. — Пор. кав.

Кла́вдій, Кла́вдія, [Кл'я́вдик Ж, Кл'я́вдзя Ж]; — р. болг. *Кла́вдий, Кла́вдия*, бр. *Кла́удзіі, Кла́удзія*, п. *Klaudiusz, Klaudia*, ч. *Claudius, Klaudie*, слц. *Klaudius, Klaudia*, м. *Клавдие, Клавдија*, схв. *Klaudije, Klaudija*, слн. *Klavdij, Klavdija*; — запозичення з латинської мови; лат. *Claudius* споріднене з *claudus* «кульгавий», «кривий», етимологічно неясним. — Сл. вл. імен 213; Петровский 133; Walde—Hofm. I 231; Klein 296.

клавесі́н «старовинний клавішний музичний інструмент»; — р. болг. *клавесі́н*, бр. *клавесі́н*, п. *klawesyn*, ч. *kla-*

vesin, схв. *клавесі́н*, слн. *klavesin*; — запозичення з французької мови; фр. *clavesin* (XVII ст.) походить від *clavesimble* (<*clavysimbale*), що виникло з слат. *claviscymbalum* «клавішний струнний інструмент», утвореного з *clavis* «ключ, клавіш» і *cymbalum* «кімвал» (<гр. *κύμβαλον* «тс.»). — СІС 330; Фасмер II 243; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Sławski II 192; БЕР II 410; Klein 296—297; Dauzat 181. — Див. ще кімва́л, кла́віш. — Пор. цимба́ли.

клаві́р «усякий клавішно-струнний інструмент; переклад партитури для виконання на фортепіано»; — р. болг. *клаві́р*, бр. *клаві́р*, ч. слц. слн. *klavír*, вл. *klawér*, нл. *klawír*, м. *клавир*, схв. *клявї́р*; — запозичення з німецької мови; нім. *Klavier* «рояль, піаніно, фортепіано» виникло на основі фр. *clavier* «ряд клавішів (особливо в органі)», що походить від лат. *clavis* «ключ, клавіш»; інше значення виникло в результаті скорочення слова *клавіраусцуг* (<нім. *Klavierauszug*), букв. «клавірний витяг». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 142; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Kluge—Mitzka 375. — Див. ще кла́віш.

кла́віш, кла́віша, клавіату́ра, [кля́вуши] «клавіші в лірі» Я; — р. *клявиш, клявиша*, бр. *кля́виш, кля́виша*, п. *klawisz*, ч. *kláves, klávesa*, слц. *kláves*, болг. *клаві́ш*, м. *клавииш*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *clavis* «ключ (у т. ч. до органної труби); клавіш» пов'язане з *clavus* «цвях», *claudio* «замикаю» і разом з ними споріднене з гр. *κλεις* «ключ», *κλειω* «замикаю», дірл. *clō* «цвях», *clōim* «перемагаю», псл. *kljuś*, укр. *ключ*. — СІС 330; Фасмер II 243; Sławski II 192; Machek ESJC 252; БЕР II 410; Walde—Hofm. I 229—230. — Див. ще ключ. — Пор. клавесі́н, клаві́р.

кля́дезь (заст.) «колодязь; джерело»; — р. *кля́дезь*; — запозичення з церковнослов'янської мови; — цсл. *кля́дзь* (1627), стсл. *кля́дзь* відповідає укр. *колóдязь* (див.).

клад, кля́двище, кля́дій, кля́дильник, кля́дка, кля́добище, кля́дбисько, кля́дбівіще — див. кля́сти.

[кладні́к] «трава, що вживається при

болях живота» Я;— очевидно, пов'язане з *клясти*; мотивація назви неясна.— Див. ще *клясти*.

[клай] «ряд п'ятнадцяток на ниві Мо;— очевидно, запозичення з румунської або молдавської мови; рум. *clăe* «стіг сіна, соломи, копа снопів, купа», молд. *кляе* «тс.» є словами слов'янського походження, пов'язаними з болг. [кляд-ня] «висока копа снопів, сіна; стіг» або укр. [клань] «півкопи, 30 снопів», [кланя] «тс.», похідними від псл. *klasti* «клясти».— *Crânjală* 311—312.— Див. ще *клясти*.— Пор. *клань*.

[клак] — див. *ікло*.

*кляка*¹ «група людей, що аплодує або свистить за гроші», *клякер* «особа, належна до клаки»;— р. бр. *кляка*, п. ч. слц. *klaka*, болг. *клякър* «клякер», схв. *кляка*, слн. *kláka*;— запозичення з французької мови; фр. *claque* «клака» утворено від звуконаслідувального дієслова *claque* «плескати (в долоні); ляскати (пугою)».— *SIC* 330; *Sławski* II 184; *Dauzat* 180.

[кляка²] «гуртова праця у сусіда чи родича, толока» *Ме, Мо, Дз*, [клак *Мо, Дз, кляква Дз*] «тс.»;— запозичення з молдавської мови; молд. *клякэ* «панщина; гуртова робота», як і рум. *clăcă* «тс.», походить від схв. *тляка* «панщина, примусова робота» або болг. *тляка* «вечорниці; безплатна колективна допомога в роботі (сусідам, родичам)», споріднених з укр. *толокá*.— *Дзензелівський НЗ УЖДУ* 13, 101—102; *Vrabie Româno-slavica* 14, 154; *СДЕЛМ* 183; *DLRM* 155; *БЕР* II 414.— Див. ще *толокá*².

[кляки] «клоччя», [клячїтися] «кошлатитися, куйовдитися» Ж;— п. *klak* «клоччя»;— псл. *klakъ*, утворення з суфіксом *-акъ* (пор. *знакъ, злакъ*, укр. *знак, злак*), пов'язане з *klъkъ, *klъсьje, р. *клок*, укр. *кльччя*.— *Sławski* II 246—248; *ЭССЯ* 9, 182.— Див. ще *кльччя*.

кляксон «механічний сигнальний гудок автомобіля, мотоцикла тощо», *кляксонити*;— р. болг. *кляксон*, бр. *кляксан*, п. ч. *klakson*, слц. *klaksón*, схв. *кляксон*;— запозичення з англійської мови; англ. *klaxon* (спочатку назва фабричної марки) утворено на базі гр. *κλάξω*

«викрикую», спорідненого з лат. *clangō* «кричу», дісл. *hlakka* «тс.».— *Шанский ЭСРЯ* II 8, 144; *Klein* 295, 848; *Frisk* I 863—864; *Walde—Hofm.* I 227—228.

[клям] «брехня» Ж, [клямати] «брехати» Ж, [клямало] «брехун» Ж, [клямство] «брехня, зрада» Я, [оклямник] *Вел*;— запозичення з польської мови; п. *klam* «брехня», як і ч. слц. *klam* «помилка, обман», нл. *sklampa* «ошукати», схв. *клямати* «кивати, хитатися, точитися», слн. [klām] «сон, вічний сон, сон смерті», *klāmiti* «поводитися безглуздо», походить від псл. *klamati* «вводити кого у стан вагання, ошукувати кого», яке зіставляється з дінд. *klām(y)ati* «слабне, втомлюється», *klamañ* «ослаблення, втома» (*Bern.* I 508—509; *Stawski* II 248—249; *Maughofer* I 281) або в давнішому значенні «хитатися, гнутися» пов'язується з псл. *kloniti* «клонити» (*ЭССЯ* 9, 182—183).— *Дзензелівський УЗЛГ* 73—74.

клан «родова громада, рід (спочатку в кельтських племен)»;— р. бр. болг. *клан*, п. слц. *klan*, ч. *klán, clan*, схв. *клян*, слн. *klán*;— запозичення з ірландської мови (очевидно, через посередництво англ. *clan*); ірландське *clann* (<дірл. *cland* «рослина; нащадки») «нащадки, діти» походить від лат. *planta* «пагір».— *SIC* 330; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 144; *Klein* 295; *Walde—Hofm.* II 317.— Див. ще *плантáція*.

[кляндати] «благати», [укляндати] «умовити»;— неясне; можливо, афективне утворення.

[клянцак] (іхт.) «порода бичків, водиться на дні лиману в болоті» *Берл*;— неясне.

[клянцаати] «кляцати (зубами)», [клямцати] «тс.»;— афективне утворення від *кляцати*, можливо, як результат контамінації з [клянцаатий] «зубатий».— Див. ще *кляц*.— Пор. *клянци*.

[клянци] «ікла і зуби тварин *Везн*; зуби, великі зуби *Ме*, [клянцач] «зубач, людина з великими зубами» *Ме*, [клянцаатий] «зубатий»;— п. (мисл.) *klāncē* «вовчі зуби»;— очевидно, похідне утворення від [кля] «ікла», п. *klū* «тс.».— Див. ще *ікло*.

кляня — див. *клань*.

кля́нятися — див. клоні́ти.

[кля́нь] «півкопи, 30 снопів», [кля́ня] «тс.»; — очевидно, псл. *klapъ* (<*kladnъ), пов'язане з *klasti* (<*kladti) «класти». — Див. ще кля́сти. — Пор. кляй.

[кляп] «зубець в одязі; наушник у шапці», [кля́пи] «вуха свині», [кля́па] «клапан; ганчірка» Ж, [кляпа́ня] «капельюх», [кляпа́ня, кляба́ня, кляба́н, кляба́нка, кляба́нина] «тс.»; — п. *klara* «лацкан; клапан», ч. слц. *klarcka* «тс.; клявіш», болг. *кляпа* «лацкан; клапан», схв. *klārka* «кришка», слн. [klārka] «виллога»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Klárre* «хлопавка, клапан, лацкан, заслінка» споріднене з *Klarr* «ляпас», *klarren* «ляскати, ляпати», *klaffen* «бути розкритим, роззявленим», дісл. *klarra* «стукати», англ. *clap* «ляскати, бити». — *Sławski* II 186; *БЕР* II 419; *Vries AEW* 314. — Пор. кля́пан.

кля́пан; — р. бр. *кляпан*, болг. *кляпа*, *кляпан*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Klárren* є формою множини від *Klarre* «кришка, заслінка». — *СІС* 330; *Фасмер* II 244; *Sławski* II 186; *БЕР* II 420; *Bern.* I 509. — Див. ще кляп.

кля́пати «бити, хляпати», [кля́пати] «стукати», [кляпа́ч] (кличка собаки), [кляпа́чка] «клепачка, калатало», [кляпо́нький] «обвислий» Пі; — п. *klaraś* «лунко бити; чалапати; ляскати (зубами)», ч. *klapati* «бити; хляпати», слц. *klapat'* «хляпати; стукати», вл. *klaraś* «стукати, бити», нл. *klaraś* «тс.», болг. [кля́пам] «стукати; хляпати; трясти вухами; квохтати; чалапати, важко ходити», схв. *klāpati* «стукати, калатати», слн. *klapāti* «повільно, незграбно ступати»; — псл. *klapati*, звуконаслідувальне дієслово, близьке за формою і значенням до *кляпа́ти*. — *Sławski* II 250; *БЕР* II 420; *ЕССЯ* 9, 184—185. — Пор. кляпову́хий, кляпа́ти.

[кля́пач] «вид ножа» Вел, [кля́пач, кляпа́чик, кляпа́чик] «тс.» Вел, [кля́пачош] «складаний ніж»; — неясне.

[кля́пити] «квипити» Ж; — очевидно, гіперкоректна звукова форма замість *квя́пити*, в якому губно-губний приголосний в помилково був сприйнятий як характерна для польської мови і частини суміжних українських говірок замі-

на етимологічного *і* (л). — Див. ще кля́пити.

кляпову́хий «з обвислими вухами», *кляпоу́хий*, [кляпа́вухий Ме, кляпоу́хий Ж], *кляпову́хий*, [кляпоу́хий] «тс.»; — п. *klarouchy* «кляповухий», ч. *klarouchy* «тс.», слц. [kлеру́ч(a), кляру́ч(a)] «кляповуха свиня», болг. *кляпоу́х* «кляповухий», слн. *кляроу́х* «тс.»; — псл. *klarouchъ, складне слово, утворене з основ дієслова *klapati* «хляпати» та іменника *ucho* «вуха». — *Sławski* II 251—252; *БЕР* II 436. — Див. ще вухо, кля́пати.

кля́поть, кля́птик, [кляпа́твий] «обірваний, у кляптях» Ж, [кляпа́твий] «тс.» Ж; — п. *klarec* «кляпоть, кавалок», ч. (мор.) [kларе́'] «пень, колода», ст. *kláret* «тс.»; — псл. **[kларьтъ]* «кавалок» (<іе. *(s)kelp- «розтинати»); — споріднене з лит. *kápra* «поріг», прус. *kalpus* «лушня», двн. *halp*, *halap* «ручка»; пов'язання з псл. *klapati (*Bern.* I 510; *ЕССЯ* 9, 186—187) або з нвн. *Kloben* «поліно» (*Machek ESJC* 251) менш певне. — *Sławski* II 251.

Кля́ра; — р. бр. болг. м. *Кляра*, п. *Кляга*, ч. слц. слн. *Klāga*, схв. *Klāga*; — запозичення з латинської мови; лат. *Clāga* утворене від *clārus* «світлий; ясний; голосний, чіткий», пов'язаного з *clāto* «кричу» і *calō* «скликаю», спорідненими з псл. *kolkoľ, укр. *колокіл*. — *Сл. вл. імен* 242; *Петровский* 133; *Walde-Hofm.* I 141—142, 227, 228. — Див. ще колокіл. — Пор. кларне́т.

кларне́т, [кля́рнет] Ж, *кларнетіст*; — р. бр. *кларне́т*, п. *klarnet*, ст. *klarinet*, ч. слц. *klarinet*, вл. *klarineta*, нл. *klarneta*, м. *кларинет*, схв. *кларінет*, слн. *klarínét*; — запозичене, очевидно, через російську і польську мови з французької; фр. *clarinette* «кларнет» походить від іт. *clarinetto* «тс.», зменш. від *clarino* «кларино (музичний інструмент з високим звуком)», утвореного від лат. *clārus* «ясний, виразний, голосний»; фр. *clarinette* пояснюють також (*Фасмер* II 244; *БЕР* II 422; *Dauzat* 180; *Gamillscheg* 234) як утворене від фр. ст. *cler* «музичний інструмент з високим звуком; дзвоник», похідного від фр. ст. *cler* «світлий, ясний» (<лат. *clārus*). — *СІС* 330; *Sławski* II 187; *Ма-*

chek ESJĈ 251; Mestica 323. — Див. ще **Клара**.

клас, *класик*, *класика*, *класицизм*, *класичний*, *класний*, *класовий*, *надкласовий*; — р. *класс*, бр. *клас*, п. ч. вл. нл. *klasa*, болг. *клас* «клас (у школі)», *класа* «клас (суспільства)», схв. *класа* «тс.»; — запозичено з латинської мови через посередництво нім. *Klasse* або фр. *classe* «тс.»; лат. *classis* «відділ війська; флот; група людей» етимологічно пов'язане з *calo* «оголошую; скликаю», спорідненим з псл. *kolkoľ «дзвін», укр. *колокіл* «дзвін; дзвоник»; форми *класик*, *класика*, *класицизм*, *класичний*, утворені за зразком нім. *Klassik*, *klassisch* і фр. *classique*, зводяться до латинської моделі *classicus* «військовий, воєнний; належний до першого класу, зразковий». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 145—146; Фасмер II 244; Sławski II 187—188; БЕР II 424; Walde—Hofm. I 141—142. — Див. ще **колокіл**. — Пор. **Клара**, **класифікація**.

класифікація, *класифікатор*, *класифікаційний*, *класифікувати*; — р. *классификация*, бр. *класифікація*, п. *klasifikasi*, ч. *klasifikace*, слц. *klasifikacia*, вл. *klasifikacija*, болг. *класифікація*, м. схв. *класифікація*, слн. *klasifikacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Klassifikation*, фр. англ. *classification* утворено на основі лат. *classis* «клас» і *facio* «роблю». — СІС 331; Sławski II 189. — Див. ще **клас**, **факт**.

класти, *кластися* «лягати», [*кладовити*] «класти» Я, [*кладовитися*] «лягати спати» Я, *клад*, [*кладвище*] «кладовище» Ж, [*кладина*] «все, що кладеться з певною метою: балка, камінь тощо» Ж, [*кладіжка*] «кладіння, укладання», *кладій*, *кладільник*, *кладка*, [*кладня*] «копиця хліба з 15—10 снопів», [*кладобище*] Я, *кладоба*, [*кладобисько*] Г, Ж, *кладовище* СУМ, Ж, *кладовка*, *кладь*, [*кладжа*] Ж, *вклад*, *вкладка*, *вкладник*, *вкладистий*, *вкладний*, *викладати*, *виклад*, *викладач*, *викладка*, [*викладний*] «зрозумілий», *викладчастий* «відігнутий; відкладний» (про комір), *відклад*, *відклад*, *відкладний* «виложистий» (про комір), *всклад* (про оранку) «від середини лану до меж», *доклад*, [*докладка*] «насмішка», *заклад*, *заклад*, *закладчини* «урочисте закладання

фундаменту нової будівлі», *закладчини*, [*закладчини*] «тс.», *закладка*, *закладка*, [*закладчинин*] «гість на закладах», *закладний*, *наклад* «збиток», [*наклад*] «видання, тираж», *накладальник*, *накладка*, [*накладники*] «кусочки шкіри, пришиті до оброті, щоб кінць не бачив, що робиться збоку» Л, [*накладжа*] «вантаж» Ж, *накладальний*, *накладний*, [*накладно*] «збитково; важко» Ж, [*навзаклад*] «обзаклад», *наприклад*, [*насклад*] «всклад» Л, *невідкладний*, [*недоклад*] Ж, *оклад*, [*окладина*] «верхня балка на дерев'яній стіні будівлі; обкладинка», [*окладка*] «тс.», [*окладкуватий*] «кремезний», *окладний*, [*обклад*] «дифтерит», [*обклада*] «обкладинка; обшивка» Ж, *обкладинка*, *обкладка*, [*обкладкі*] «дифтерит» Г, Ж, *переклад*, *перекладач*, *перекладина*, *перекладний*, *підклад*, [*підкладач*] «колода, що підкладається під човен при його витяганні», *підкладка* Г, Ж, *підкладний*, *покладатися*, *поклад*, *покладень* «покладок», *поклади*, *покладок*, *покладжа*, *покладливий*, [*покладний*] «запасливий, дбайливий», [*посклад*] «вузька смужка ріллі на краю» Нед, *приклад*, *приклад*, *прикладний*, [*прикладно*] «до ладу; личить» Ме, *прокладка*, *розкладатися*, *розклад*, *розкладка*, *розкладник*, [*розкладистий*] «розлогий» Нед, *розкладний*, *розкладницький*, *склад*, *складальник*, *складальний*, *складаний*, *складний*, [*спокладат*] «каструвати (жеребця)» Л, *уклад*, *укладальник*, *укладач*, *укладка*, *укладальний*; — р. *класть*, бр. *класці*, др. *класти*, п. вл. нл. *klāśc*, ч. *klásti*, слц. *klást'*, полаб. *klodě* «кладе», болг. *кладá* «укладаю, складаю», м. *кладе* «покладе, поставить», схв. *класти*, слн. *klásti*, стсл. *класти*; — псл. *klasti* (<*kladiti) «класти»; — споріднене з лит. *klóti* «слати, розстилати», лтс. *klát* «покривати; тяти, рубати», гот. (af)hlaþan «накладати», двн. *hladen*, нвн. *laden* «тс.»; іє. **kla-* є поширенням (за Vailant Gr. comp. I 170) іє. **kel-*, збереженого у лит. *kélti* «підносити». — Фасмер II 244; Sławski II 252—254; БЕР II 411—412; Skoř II 90—91; ЭССЯ 9, 187—189; Pokorný 499. — Пор. **кльуна**.

кляц, *кляцати*, [*кляцалка*] «вид дитячої цяцьки» Я, [*кляцун*] «той, хто кла-

klīj, ст. klīj, слц. glej, вл. нл. klīj, болг. *клеј* «живиця; клей», схв. *клѣја* «клей», слн. klēj; — псл. *кълѣъ, *кълъъ; — споріднене з гр. κόλλα (<*κόλλα) «клей», снн. helen «клеїти» (<*haljan); пов'язання з днн. klei, нвн. Klei (Uhlenbeck AfSIPh 15, 488), як і виведення з іе. *glēi- (Machek ESJČ 254), непереконливе. — Фасмер II 246; Sławski II 200—201; БЕР II 428—429.

клеї́бка, *клеї́бчастий*; — запозичення з російської мови; р. *клеёнка* (з 1771 р.) «клеїонка» є похідним від *клеїть* «клеїти» (при сучасному дедалі поширенішому наголосі *клеїть*); п. klejonka «бутівка; клеена фанера; (мн. klejonki) спортивні лижі; штучна шкіра; (перен.) погана компіляція» є, мабуть, незалежним утворенням. — Шанский ЭСРЯ II 8, 149. — Див. ще *клеј*.

[**клеї́гов**] «стерезися» (вигук гуцульських дроворубів), [*клеїгов*] «тс.» Шух; — неясне; можливо, наслідок скорочення й деформації уг. ki, (ki)lenn, hó «геть, хто внизу, гей». — Пор. *кінатів*.

клеї́мо, [*клеїно́*] «клеїмо; тавро на худобі», *клеїмува́льний*, *клеїмува́ти*, [*клеїніти*] «ставити клеймо, тавро»; — р. *клеїмо́* «клеїмо, тавро», [*клеїно́*], бр. *кляїмо́*, [*кляїно́*] «тс.», п. klejma «знак бортника на дереві», [klejmo, klejpo] «тс.», ч. klejmo «знак, прикмета», болг. *клеїмо́* «тавро; печатка»; — не зовсім ясне; найвірогіднішою є думка (Mikola Berühr. 101; Thörnqvist Studien über die altnordischen Lehnwörter im Russischen 1948, 179—185; Scandoslavica I 26; Gardiner ZfSIPh 28, 150—153), що слово як запозичення походить від снн. kleipōe (<kleipōde) «коштовність; родовий герб»; у поляків шляхетським гербом могло позначатися лісове володіння; пов'язання із сканд. kleima «пляма» (Miklosich EW 119), з п. *kleim «клеїка рідина» (Фасмер II 246), з псл. кълѣъ «клей» (Brückner 233) менш переконливі. — Шанский ЭСРЯ II 8, 150—151; Фасмер—Трубачев II 246; Sławski II 201—202; БЕР II 429. — Див. ще *клеїно́д*.

клеї́но́д «коштовність; знак влади», заст. *клеїно́ти* (мн.) «коштовності; регалії» Ж, рідк. заст. *клеїнодець* «юве-

лір», ст. *клеїно́тъ* «дорогоцінність, скарб (1572); прикраса, намисто (1627)»; — р. *клеїно́ды* «коштовності; знаки влади», ст. *клеїно́тъ* «знак, клеймо» (XVII ст.), п. klejnot «коштовність, зокрема дорогоцінний камінь; (давніше) родовий герб», ч. слц. klepot «коштовність»; — запозичення з середньовісньонімецької мови; свн. kleipōt, kleipāt (>нвн. Kleipod, звідки сучасні форми з д) «художньо виконана дрібничка» пов'язане з kleip «малий, дрібний», у свн. також «чистий, гарний, витончений», що зводиться до іе. *gʰel- «блищати, світитися», варіантної форми до *gʰhel-, звідки псл. *zolto, укр. *зо́лото*. — Фасмер II 246; Sławski II 202; Machek ESJČ 254; Brückner 233. — Див. ще *зо́лото*. — Пор. *клеї́мо*.

клеї́стер, [*кляї́стер*] Ж, [*кляї́струва́ти*] «клеїти; змазувати клейстером» Ж; — р. *клеї́стер*, бр. *клеї́стар*, п. klajster, болг. *кля́йстер*; — запозичення з німецької мови; нвн. Klēister, сн. klīster(e) «клеїкий предмет» є суфіксальним утворенням, пов'язаним з нвн. Kleie (<двн. klī(u)a) «висівки», спорідненим з укр. *глей*. — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Фасмер II 246; БЕР II 414; Kluge—Mitzka 376. — Див. ще *глей*.

клеї́тух — див. *флеї́тух*.

кле́к — див. *клець*.

[**кле́кавка**] (ент.) «вид сарани Acridium stridulum» Ж; — звуконаслідувальне утворення; комаха названа так за сухий тріскучий звук, який вона видає (ця ж ознака відображена і в лат. означенні stridulum «свистяче, тріскотливе»).

[**кле́ка́цка**] (бот.) «агрус, Grossularia Mill.» ВеЛ, [*клеко́цка*] «тс.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми [*гага́цка*] «тс.» (див.).

[**клекі́**] «щілини в бочці» Я; — неясне.

клеко́тати, *клеко́тити*, *клекта́ти*, [*клокотіти*] Ж, *клекі́т*, *клект*, [*кліко́нь*] «чорногуз» Мо, *клекі́тлівий*, *клекі́тний*, *клекотлі́вий*, *розклеко́таний*; — р. *клекта́ть* «клекотати», бр. *клекта́ць*, п. klektać, klekotać, ч. klektati, [klechtati, klehtati], слц. [klektat'] «тс.», вл. klekotać «каркати; базикати», слн. klektāti «грюкати»; — псл. *klekātati,

*klegŕtati «клекотати»; — утворення звуконаслідувального походження, споріднене з лит. klegėti «клекотати, галасувати, реготатися», klegėnti «клекотати» (про чорногуза), лтс. klėgāt «кричати, гегати», лат. clangere «звучати, гримкотити, кудкудакати, каркати», гр. κλαγγήν (κλάζω) «звучати». — Фасмер II 247; Sławski II 204; Machek ESJČ 254; Bern. I 511—512. — Пор. клѡка, клѡкати.

клемма «затискач для з'єднання електричного проводу з машиною, приладом та ін.»; — р. клѣмма, бр. болг. клѣма, п. klema «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Klēmme «затиск» утворено від дієслова klemmen «затискувати», спорідненого з лит. glomóti «обіймати», лат. glomus «кулька, клубок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 151; Kluge—Mitzka 373. — Пор. клѣмка.

[клемезіти] «склеювати докупи» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. klemieŕzić «погано щось робити».

[клементуватися] «зазіхати» Я; — неясне.

клен¹ (бот.) «Acer L.», кленіна, кленіця «тс.», [кленчук] «клен гостролистий, Acer platanoides» Мак, [паклен] «клен польовий (чорноклен), Acer campestre L.»; — р. бр. клѣн «клен», п. вл. нл. klop, ч. слц. полаб. klen, болг. м. клен, схв. клѣн, слн. klėn «тс.»; — псл. klėpъ, *klėpъ; — споріднене з дмакед. κληνότροχον, гр. γλῆνος «сорт критського клена», дісл. klyng «клен», кімр. kelyn, джорн. kelip, лит. (з іншим суфіксом) klėvas «тс.» — Фасмер II 247; Булаховський Вибр. пр. II 255; Sławski II 231—232; Machek ESJČ 254; БЕР II 432; Skok II 94—95; ЭССЯ 9, 194—195; Bern. I 512; Trautmann 136.

[клен²] «вишневий або сливовий глей» Л; — неясне.

[кленіти] «давити»; — очевидно, результат видозміни деєтимологізованого давнішого *клинити, пов'язаного з заклиніти, клин (див.).

[кленуватка] «втягування яйця в пах чоловіка» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [кленіти] «давити».

[кленцък] (орн.) «дубоніс, костолуз, Coccothraustes coccothraustes L. (Fringilla coccothraustes)» Ж; — очевидно, по-

хідне утворення від кланцати «клацати»; назва зумовлена міцним дзюбом костолуза. — Див. ще кланцати.

[кленъ] (іхт.) «головень, Leuciscus cephalus L.; елецъ, Leuciscus leuciscus L. Усачева», [клен] «тс.» Усачева, [клѣник] «головень» Ж, [кленіця Ж, клѣнич Мо] «тс.», [кленок] «елець» Усачева, [кленчук] «головень» тж, [клин] «тс.; елецъ Усачева», [кліник] «головень» Ж, [клинника, клинівка] «тс.» Усачева, [клинчук] «тс.; елецъ Усачева», [клинъ] «головень» Усачева, [клин, клинчук, клінъ] «тс.» тж; — р. [кленъ] «головень; елецъ», бр. [кленъ] «головень», [клянѣк] «елець», п. клеѣ «головень; [елець]», ч. klėně «головень», слц. клеѣ, болг. клен, клян, м. клен, схв. клѣн, klіjen, слн. klėn; — псл. klėpъ, похідне від назви дерева клепъ; назва риби мотивується, очевидно, тим, що вона нереститься під час цвітіння клену; пов'язання з п. klerieŕ «харіус» (Grückner 233), з коренем клеѣ- (Младенов 242), з псл. kьліпъ «клин» (Sławski II 205) або з псл. kolo (Leder 50—51) позбавлене підстав. — Коломиец Іхтиол. номенкл. 13—14; ЭССЯ 9, 195—196. — Див. ще клен¹.

Клеопатра; — р. бр. болг. Клеопатра, п. ч. слц. Kleopatra; — запозичення з грецької мови; гр. Клеопатра (Клеопатра, Клеопатра) утворене з κλέος «слава» і πατήρ «батько»; буквально значення — «(дочка) славного батька». — Сл. вл. імен 243; Петровский 133—134; Constantinescu 32. — Див. ще патер, слава.

[клѣпавка] (ент.) «гедзь, Gastrophilus intestinalis Deg.» ВеУг, [клѣпалка] «тс.» ВеУг; — пов'язане з клепати; назва пояснюється тим, що кінь, захищаючись від цього гедзя, махає головою (ніби клепле). — ВеУг 226. — Див. ще клепати.

клепати, [клетпати] «багато балакати» Ж, [клетіти] «тс.» Ж, клеп «поклепана частина коси», [клетайло] «хто клепле», [клетальник, [клетак] «дошка, на якій клепають шкіру», [клетало, [клеталка, [клетач] «молоток Г; наклепник Я», [клетісько] «тік у stodолі» Я, [клетішко] «тс.» Я, [клетецъ] «молоток», [клетальний, [клетатися] «потрапити в неприємне становище, помилитися», [заклетка, [заклеточний, [заклетувальний,

на́клеп, на́клéпка, наклéпник, надклéпка, [оклéпанець] «околот», [óклéпок] «тс.», переклéпка, пóклеп «наклеп», поклéпник, прі́клéпка УРС, Г, розклéпка, розклéпник, склéпка; — р. клéпáть «клепати», бр. кляпáць «тс.», др. клéпати «звинувачувати», п. вл. клéраc «клепати», ч. klépati, слц. klépat', нл. клéраc «тс.», болг. клéпя «клепаю», м. клéпа «клепає», схв. клéпати, слн. klépati «тс.», стсл. клéпати; — псл. klépati; — слово звуконаслідувального походження, споріднене з лит. klápterėti «стукнути, грюкнути», лтс. klapstët, klapšket «стукати, торохтіти»; пов'язання з лит. plàkti «бити, клепати», як і відрив ч. klépati «робити наклепи» (Machek ESJČ 254—255) менш обгрунтоване. — Шанський ЭСРЯ II 8, 151—152; Фасмер II 247; Sławski II 206—207; БЕР II 437—438; ЭССЯ 10, 7—9. — Пор. клáпати, клопáти, клопáт, склеп.

[клепéць] (іхт.) «білозірка, Abramis sara Pall.», [клепчик Л—Г, клипéць Я, кляпéць Ж] «тс.»; — р. [клепец, клепчик], бр. [клепец], п. [kleriec], схв. [kleba, klebica] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з кліпати з огляду на великі очі білозірки (пор. р. глазáч, пучеглáz «тс.»); можливий також зв'язок з клéпати «бити; сплющувати», зумовлений сильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби. — Сабанеев Жизнь и ловля пресноводных рыб 1976, 355—356.

клéпка «кожна з опуклих дощочок, з яких складається діжа, бочка і под.»; — р. бр. клéпка, п. клéрка «клепка; дощочка (паркету); [цокотуха]; (ст.) черниця», ч. клéрка «клепка» (з п.); — очевидно, псл. *klerьka від *klerpoti «прикрити». — Булаховський Вибр. пр. II 256; Sławski II 209—210; БЕР II 435, 437—439. — Див. ще кліпати. — Пор. склеп.

клерика́л «представник духовенства; прихильник клерикалізму», клерикалі́зм «політичний напрям, що обстоює панування церкви», клерика́льний; — р. болг. клерика́л, бр. клерыка́л, п. klerykał, ч. слц. klerikál, вл. klerikal, м. клерикалець, схв. клерика́л, клерика́лац, слн. klerikal-ec; — запозичення з французької мови; фр. clerical «клерикал» походить від лат. clēricālis «духовний, церковний»,

утвореного від clēricus «клірик, священнослужитель», пов'язаного з clēgus «клір, духівництво», яке зводиться до гр. κλήρος «тс.». — СІС 332; Шанський ЭСРЯ II 8, 152; БЕР II 439. — Див. ще клір.

[клет] (орн.) «шишкар, Loxia curvirostra L.» Ж, [кляс, кліщ] «тс.» ВеНЗн; — р. клéст «тс.», слн. klesk «кедрівка, Nucifraga caryocatactes»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; сумнів щодо наявності укр. клет (Булаховський Вибр. пр. III 255) невиправданий, пор. діалектні варіанти. — Фасмер II 248; ЭССЯ 10, 13—14; Bern. I 203.

[клесувáти] «розгладжувати шви на взутті», [клюсувáти] «тс.», клесáчка «шевське знаряддя для розгладжування швів», [клюсáк, клюцáк] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; пор. нвн. glätten «розгладжувати», Glättzahn «лощильний зуб, гладильний зуб, гладилка», пов'язані з glatt «гладкий», спорідненим з лат. glaber, псл. gladькь, укр. глáдкий «тс.». — Kluge—Mitzka 259. — Див. ще глáдити.

[клець] «колода, чурбак, обрубок стовпа», [клець Ж, клець ВеЗн, клéцок Ж, клéцьок, оклéцьок] «тс.», [оклéцькуватий] «невисокий і товстий», [склéцьок] «відрубана тріска» Пі, Ж, [склéцьок] «наповнений (не до кінця) мішок; (перен.) важка дитина на руках» Ме; — видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Klotz (мн. Klötze) «колода, чурбак» є тим самим словом, від якого походить і запозичене пізніше укр. [кльоць] «тс.» (див.).

клекáти «убирати, прикрашати зеленню», клéчання «зелене гілля як окраса житла в час зелених свят», [клекáне] «тс.» Ж, [клекáнина] «гілочка з клечання», клечáльний (клекáльна неділя «неділя зелених свят»), клечáний «тс.» Г, СУМ; — р. [клéча, клéчанье] «клекання», [клекь] «стеблина, хмелина»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з р. [клéк] «щось затверділе», [клéкнуть] «в'янути, зморщуватися, висихати» і разом з ним споріднене з лит. klėkti «гуснути, застигати», suklėkęs «загуслий»; первісне значення могло бути «зелень для засихання». — Фасмер II 246; Bern. I 511.

[кleshá] «отвір для затички» Ж; — неясне.

[кльщевіна] «бот.» «рицина, *Ricinus communis* L.» Ж;— р. *кльщевіна*, *кльщовіна* (1704 р.), бр. *кльщавіна*, схв. *kljěštevina*, слн. *kleščevina*;— через російське посередництво запозичено з польської мови; п. *kleszczowina*, як і інші слов'янські відповідники, похідне від *kleszcz* «кльщ», є калькою лат. *ricinus* «кльщ; рицина»; латинська назва зумовлена, очевидно, подібністю насіння рицини до кльща.— Фасмер II 250; Sławski II 213; Bern. I 517.— Див. ще *кльщ. клёмпа* — див. *кляпа*.

[кльби] «великі, неоковирні ноги» Я;— неясне; можливо, пов'язане з р. [кльпа] «кльшня».

[кльва] «гола гірська вершина» Ж;— очевидно, пов'язане з власною назвою гори *Кльва*, етимологічно неясною.

кльгати «важко, повільно йти», *окльгати* «одужати, поздоровішати»;— р. [кльгати] «йти повільно, по-старечому; кульгати», [кльги] «ноги (голі, брудні, худі)», бр. [кльгаць] «шкандибати»;— неясне; можливо, споріднене з *кльганка*, *кульгати*, *чльгати* і зводиться до псл. *k^hlg-, *k^hlg- з пейоративним суфіксом -g-.— Sławski I 124.

[кльж] «лежень, підвалина» Ж;— неясне.

[кльзати] «йти» Бі;— очевидно, споріднене з *кльгати* і *кльзати* (див.).

[кльк] «ікло»;— р. бр. *кльк*, п. нл. *klyk*, ч. [klyk] «тс.», схв. [klík] «узгір'я»;— псл. *клькь*, очевидно, похідне від *k^hlkti «колоти».— Фасмер II 255—256; Sławski II 278—279.— Див. ще *ікло. колоти*. — Пор. *кльн*¹.

клькати, *кльк* «поклик, клич», *кльч* [клькач] «той, хто привселюдно щось оголошував» Ж, *клькун* «тс.», *кльчка*, *кльчний*, *вільк*, *відкльк*, *закльк*, *закльчний*, [невідкльчний] «незмінний», *окльк*, *окльчний*, *перекльк*, *перекльчка*, *покльк*, *поклькання*, *поклькач* «той, хто привселюдно щось оголошував», [пількльк] Нед, *скльк*, *склькәнець* «закльчний дзвін»;— р. заст. розм. *клькати*, бр. *клькаць*, др. *клькати* «кликати; публічно оголошувати», п. *klicz* «кльч», болг. *клькам* «кльчу, публічно оголошую», м. *клька* «кричить» (про орла та інших птахів), схв. *клькнути* «весело вигукну-

ти; покликати», *кльковати* «кликати, гукати», *кльцати* «тс.», слн. *klicati* «гукати, кликати», стсл. *кльцати*, *клькнжти*, псл. *клькати*;— псл. *klikati* «тс.»;— споріднене з лит. *klūkti*, *klūkauiti* «кричати, шукати», лтс. *kliekti* «сильно кликати, кричати», дангл. *hlígan* «судити (про кого)».— Фасмер II 250; Sławski II 222—223; БЕР II 448—449; Bern. I 519; Skok II 98—99; ЭССЯ 10, 41; Būga RR I 445.— Пор. *кльк*.

[кльмбас] «дурень, бевзь» Ж;— неясне; можливо, афективне утворення.

Кльмент, *Кльментій*, *Кльм*, *Кльмко*, [Кльмок] Я, *Кльмусь*, [Кльмушно, Кльша];— р. *Кльмент*, *Кльментій*, *Кльм*, бр. *Кльмєнцій*, др. *Кльментъ*, п. *Klemens*, ч. слц. *Klement*, *Kliment*, вл. *Kliment*, болг. м. *Кльмент*, схв. *Кльмент*, *Klement*, слн. *Klement*, стсл. *Кльментъ*;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. *Κλήμενς* (род. в. *Κλήμεντος*) походить від лат. *Clemens* (-mentis), утвореного на основі прикметника *clemens* «м'який, погожий, ніжний», спорідненого з сліпо «згинаю, нахилляю», гр. *κλίνω* «схилляю, згинаю, прихилляю», дангл. *hlīnōp* «прихиллятися», двн. (h)līnēp «тс.», псл. *sloniti*, укр. *прислоніти*, *заслоніти* — Петровський 134; БЕР II 450; Walde—Hofm. I 231—232, 234.— Див. ще *слоніти*. — Пор. *кльєнт*.

[кльмець] (орн.) «порода голубів» Я, [кльнтух] «тс.» Я;— р. [кльнтух] «дикий голуб»;— неясне.

кльмля, *кльмня* — див. *кльмля*.

*кльн*¹ «загострений з одного кінця шматок дерева чи металу», *кльнєць*, *кльння* (зб.), *кльнок* (зменш.), *кльнчик*, [кльнатий] «кльноподібний» Я, *кльнкуватий*, *кльновий*, *кльнуватий*, *кльнюватий*, *кльнчастий*, [кльнчатий] Ж, [кльнкувати] «оббивати кльнцями (дерева) стіну хати» Ж, [кльнтути] (у виразі *кль. зуби* «зціпити зуби») Ж, *кльнювати*, *вкльнітися*, *зкльніти*, [пльнчастий] Нед, *розкльніти*, *розкльнювальний*, [розкльнке] «вид орнаментики в різьбі», [розкльнки] «прикрашені різьбою верхні кльнці стовпів на ганку»;— р. болг. м. діал. *кльн*, бр. *кльн*, др.

клинъ, п. слц. вл. нл. klin, ч. klín, схв. клѣн, слн. klīn; — псл. klinъ або *кълпнъ, пов'язане з *kolti «колотити» або *кълти «тс.». — Фасмер II 251; Sławski II 225—227; БЕР II 451—453; Skok II 100; ЭССЯ 10, 44—46; Трубачев Рем. терминолог. 156. — Див. ще колоти. — Пор. клик.

клин² — див. клень.

клинóк «лезо; шабля, кинджал»; — р. клинóк, бр. клінóк; — через російську мову запозичено з голландської; гол. kling «лезо» походить від нвн. Klinge «тс.», пов'язаного із звуконаслідувальним klingen «дзвеніти». — Шанский ЭСРЯ II 8, 160; Фасмер II 251; Kluge—Mitzka 376.

клінтух¹ — див. клімець.

клінтух² — див. флейтух.

клиути — див. клин¹.

[кліпні] «лацкани, вирізані дугою на свиті по вирізу ший» Я; — неясне.

[клицяти] «ледве животити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. [kliczyć] «кульгати».

[кліша] «клишонога людина», [клишань] «людина, що кульгає або волочить ноги» Па, [клишмай] «клишонога людина» Я, клішавий «клишоногий» СУМ, Г, [кліше] «чіпляє ногою за ногу під час ходи» Ме; — бр. [кльшаваты] «клишоногий», п. kliszawy, вл. klěšiwu, klěšniwu «тс.», klěšiwic «ходить клишаво»; — псл. *kliša (*klěša) «клішня рака»; — споріднене з лит. klīšas «кривоногий», klīšės «клішні рака». — Sławski II 214, 228—229. — Див. ще клішня, кліщ.

клієнт, клієнтура; — р. болг. м. клієнт, бр. клієнт, п. ч. слц. вл. klient, схв. клієнт, клієнат, слн. klīent; — через посередництво німецької мови (н. Klíent, з XVI ст.) запозичено з латинської; лат. cliēns (-ntis) «залежна людина, васал» пов'язане з лат. cliēno «гну, хилю», спорідненим з гр. κλίνω «схиляю, згинаю, прихилляю», псл. sloniti «прислоняти», укр. прислоніти. — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 155—156; Фасмер II 250; Walde—Hofm. I 233. — Див. ще слоніти. — Пор. Клімент, клімат.

клізма; — р. болг. м. клізма, бр. клізма, схв. клізма, слн. klīzma; — запозичення з грецької мови; гр. κλύσμα «промивання; місце морського прибою»

є похідним від дієслова κλύω «плещу, б'ю (про хвилі); промиваю, споліскую», спорідненого з гот. hlutrs «світлий, чистий, ясний», кіпр. clír «тс.», лат. clio «очищаю», лит. šliuoti «підмити, витирати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; БЕР II 448; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Пор. клістір, клоака.

кліка; — р. болг. м. кліка, бр. кліка, п. ч. слц. вл. klika, схв. клїка, слн. klīka; — запозичене з французької мови (можливо, через посередництво н. Klíque); фр. clique «зграя, банда» утворене з фр. ст. cliquer «галасувати, плескати» звуконаслідувального походження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 448; Dauzat 182.

клімакс «у житті людини — період переходу від статевої зрілості до старості», клімактєрій «тс.», клімактєрічний; — р. клімакс, бр. клімакс, п. ч. klimakterium, слц. klimaktérium, болг. м. климактєриум, схв. климактєрїј, климактєрїјум, слн. klimaktērij; — запозичення з латинської мови; лат. climacterium «клімакс» утворене від clīmactēr «переломний період у житті людини», що походить від гр. κλίμακτῆρ «східець, шабель; віковий переломний момент», пов'язаного з κλίνω «схиляю». — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 156—157; Klein 300; Frisk I 873—875. — Див. ще клімат.

клімат «метеорологічні умови, властиві певній місцевості», [клима́т, клейма́т, клійма́т, кліма́т] «тс.» Л, кліма́тїчний; — р. болг. клімат, бр. клімат, п. klimat, ч. вл. klima, слц. слн. klíma, схв. кліма, цсл. клима́тъ «сторона світу»; — запозичення з французької мови; фр. climat «клімат; зона» походить від лат. clīma (род. в. одн. clīmatis) «небосхил, небесна сфера; зона, сторона світу», запозиченого з грецької мови; гр. κλίμα (род. в. κλίματος) «тс.» пов'язане з κλίνω «схиляю», спорідненим з лат. (in-)clīno «згинаю», двн. hlinēp (> нвн. lehnēn) «прихиллятися», псл. sloniti, укр. прислоніти. — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 158; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 450. — Див. ще слоніти. — Пор. Клімент, клієнт, клімакс.

клініка, клініцист, клінічний; — р. болг. м. кліника, бр. клініка, п. ч. слц.

вл. *klinika*, схв. *клініка*, слн. *klínika*; — через посередництво німецької мови (н. *Klinik*) запозичено з французької; фр. *clínique* «клініка; клінічний» через лат. *clínicus* «клінічний лікар, терапевт» зводиться до гр. *κλινικός* «тс.», *κλινική* «догляд за лежачим хворим, лікування», похідних від *κλίνω* «ліжко», пов'язаного з *κλίνω* «схиляю, кладу; лягаю, лежу», спорідненим з лат. (*in-*)*clīno* «згинаю, нахилию», двн. *hlinēn* «прихилитися», псл. *sloniti* «прихилити», укр. *прислоніти*. — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 159; Фасмер II 251; Sławski II 227; Frisk I 873—875. — Див. ще **слоніти**. — Пор. **Клімент**, **клієнт**, **клімат**.

клінкер «вид міцної, добре випаленої цегли», *клінкерувати*; — р. болг. *клінкер*, бр. *клінкер*, п. *klinkier*; — запозичення з німецької або (через російську) з голландської мови; н. *Klinker* «камінь для бруку» походить від гол. *klínker* «тс.», пов'язаного з *klínken* «дзвеніти», спорідненим з нвн. *klíngen* (<двн. *klíngan*) «тс.». — СІС 333; Фасмер II 251; БЕР II 455; Sl. wug. obcuch 357; Kluge—Mitzka 377, 378; Vries NEW 329.

[клінтіти] «майструвати, партачити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **[клісніти]** «тс.».

[клінчити] «ставати на коліна» Пі; — запозичення з польської мови; п. *klęczeć* «стояти на колінах» етимологічно пов'язане з укр. *клякнути* (див.).

кліпати, **[кліпати]**, **хліпати** Нед], *klip* (виг.), **[кліпа]** «вія», **[кліпавка]** «повіка», **[кліпайка]**, **кліпка** «тс.», **[кліпко́]** «той, хто кліпає очима», **[хліпавка]** «повіка» Нед; — давня ітеративна форма від псл. **klepnoti* «прикрити», збереженого в ч. *klepouti* «зводити склепіння», слц. *klepút'* «тс.», укр. *склеп*; пор. *склепінти* (очи, повіки) «звести, стулити, закрити». — Machek ESJČ 254; Варбот Sl. Wortst. 155. — Пор. **клéпка**, **склеп**.

клір «сукупність служителів у християнській церкві», **[клер]**, **клир** «тс.» Ж, **[клерік]** «(католицька) духовна особа» Ж, **[клірос]** «крилас», **[клирошанин]** «співак на криласі» Ж; — р. болг. *клир*, бр. *клір*, др. *клиросъ* «клір; крилас», п. *kler*, ч. *kler*, *klerus*, слц. *klérus*, м.

клер, схв. *клір*, слн. *klér*, стсл. *кларъ*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької, пізніше вторинно в українську мову (звукові форми з *є*) через посередництво латинської (лат. *clérus*) і західнослов'янських; гр. *κλήρος* «жереб; спадщина; духовництво» пов'язане з *κλάω* «ламаю», спорідненим з псл. **kol-ti*, укр. *колоти*. — СІС 333; Фасмер II 251; Sławski II 211; БЕР II 457. — Див. ще **колоти**. — Пор. **клерикал**, **крілас**.

[клісніти] «майструвати, партачити» Ж, **[кліснітися]** «кривитися (про обличчя); бурчати»; — п. *klešnić* «каструвати, оскопляти; плюндрувати», ч. *klestiti* «обтісувати дерево; каструвати», слц. *kliesnit'* «обтинати непотрібні гілки дерев», слн. *kléstiti* «обрубувати гілляки; бити»; — псл. **klěsniti* «стискати, здавлювати (напр. кліщами); каструвати», очевидно, пов'язане з **klěst-jь* «кліщ», **klěst-jě* «кліщі»; семантичний розвиток слова міг бути таким: «стискати» > «каструвати (здавлюванням)» > «каструвати (відтинанням)» > «обтинати» > «грубо обтісувати; партачити»; пов'язання ч. *klestiti* з вихідним **sklep-*, лит. *skleĩpti* «гладко обтинати» (Machek ESJČ 255) непереконливе. — Фасмер II 248; Sławski II 213—215. — Див. ще **кліщі**. — Пор. **кліщ**.

клістір (заст.) «клізма»; — р. болг. *клицтір*, бр. *клиццір*, п. *klistera*, ч. *klystyr*, слц. *klystír*, вл. *klistěr*, м. *клицтир*, схв. *клицтір*, слн. *klistír*; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (лат. *clystēr(ium)*) і німецької (н. *Klistier*); гр. *κλύστήρ(ιον)* «трубка для промивання» є похідним від *κλύζω* «промиваю». — Фасмер II 251; БЕР II 459; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Див. ще **клізма**.

[клісувати] «місити глину для горшків» Ж; — п. *klusować* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *klossen* «дробити (грудки землі)» пов'язане з *Kloß* «грудка» (<двн. свн. *klōz* «грудка, куля»), спорідненим з р. *[glūda]* «брила, грудка», дінд. *gláuh* «тюк, кипа», гр. *γλουτός* «сідниця». — Фасмер I 415—416; Kluge—Mitzka 379; Frisk I 313—314. — Пор. **клець**, **кльо́ска**, **кльо́ц**.

кліть «підймальний пристрій; [клітка; комора Ж]», [клеть] «комора; клітка» Ж, *клітіна, клітка, кліткови́на*, [клітча́тка] «кліткови́на» Ж, *клітча́стий*, [покліть] «підземна частина колодезяного зрубу; рама борони», [прікліт (прікліть)] «прибудова; ганок» Нед;— р. *клеть* «кліть», бр. *клець*, п. *kleć* «тс.», *klátka* «клітка», ч. *kletka*, слц. *klietka*, вл. нл. *klětka*, болг. [клет] «тс.», м. *клет* «льох», схв. *клѣт*, *klījet* «будка, курінь, комора, хижка», слн. *klét* «льох», стсл. *кѣтъ* «хат(к)а»;— псл. *klětъ* «хата, комора, хижка»;— зіставляється з лит. *klėtis* «комора», лтс. *klėts* «тс.» або з гал. *clēta* «загін», гот. *hleipra* «намет» (ЕССЯ 10, 25—27); вважається також запозиченням з пракельтської мови (пкельт. *klēt-) (Мартынов Язык 38—42).— Фасмер II 249; Sławski II 198—199; БЕР II 439—440; Skok II 99.

кліше́ «форма високого друку для поліграфічного відтворення і ілюстрацій», р. болг. м. *клише́*, бр. *клишэ́*, п. *klisza*, ч. слц. *klišé*, вл. *klišej*, схв. *кlišē*, слн. *klišé*;— запозичення з французької мови; фр. *cliché* «тс.» утворено від *clicher* «стереотипувати», що є, очевидно, словом звуконаслідувального походження; як джерело менш імовірне н. [Klitsch] «грудочка; клейка маса».— СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; БЕР II 461; Dauzat 181.

клішня́, клішня́, [кліша́] «клішня» Ж;— р. *кleshня́*;— очевидно, результат видозміни др. *кльщья́, похідного від *кльщи* «кліщі»; фонетично незакономірне *кleshня́* є або північноукраїнською діалектною звуковою формою (пор. [ведро́, деді́, песо́к] < вѣдро, дѣды, пѣсокъ), або наслідком запозичення з російської мови.— Булаховський Нариси 77; Фасмер II 249; ЭССЯ 10, 23—24; Вєрп. I 517.— Див. ще **кліщ**.— Пор. **кліша**.

кліщ (ент.) «Asarus», [кліща́к] «черв'як у вусі, Forficula» Ж, [клещишо́к] «книжковий черв'як, Chelifer caneroides» Ж, [кліщи́ха] «самиця коростяного кліща» Я;— р. *кlesh*, бр. *кlesh*, п. *kleszcz*, ч. *klíšť'*, слц. *kliěšť'*, вл. нл. *klešč*, слн. *klěšč*;— псл. *klěščь* «кліщ»; виводиться від *klěštiti «кліщити, стискати» або (ЕССЯ 10, 20—22, 23) від звуконаслідувального

*kleskati/klěskati «ляскати»; пов'язання з ч. *kleviti se* «тремтіти, корчитися (від холоду, болю)» (Machek ESJČ 256) недостатньо обгрунтоване.— Фасмер II 249; Sławski II 212; Вєрп. I 517.— Пор. **кліша**, **кліснити**, **клішня́**, **кліщі́**.

[кліщинéць] (бот.) «козяча борода, Agum L.», [клещинéць] Ж;— очевидно, запозичення з російської мови; р. [клещинець] «тс.», мабуть, етимологічно пов'язане з п. *klesnica* «тс.», що є похідним від п. ст. *klešnic* (суч. *kleszczyć*) «оскопляти, каструвати», спорідненого з укр. *кліщі́*; назва рослини виникла, очевидно, у зв'язку з приписуваною їй дією (пор. її німецьку назву *Hodenzeherger* «тс.» (букв. «пожирач яченок»).— Фасмер II 250; Sławski II 215; Brückner 234; Вєрп. I 516.— Див. ще **кліщі́**.

кліщі́ «металевий інструмент у вигляді шипців; (перен.) охоплення супротивника; клішні (рака); дерев'яний овал у хомуті» СУМ, Г, [кліщити] «стискати», *кліщитися* «соїге» (про собак);— р. болг. *кleshци* «кліщі», бр. *кleshчи*, др. *кleshци*, п. *klešczce*, ч. *kleště*, ст. *kleščě*, *klěščě*, слц. *kliěšte*, вл. нл. *klěščě*, полаб. *kleštä*, м. *кleshти*, схв. *кleshта*, *кleshте*, слн. *klěšče*, стсл. *кѣщца*;— псл. *klěšča (дв. *klěščě > *klěšči); виводиться, як і *klěščь* «кліщ», від дієслова *klěs-titi* «стискати» або (ЕССЯ 10, 20—22; Machek ESJČ 255) від звуконаслідувального *kleskati/klěskati «ляскати».— Фасмер II 250; Sławski II 212—213; Skok II 99; Трубачев Рем. терминолог. 371.— Пор. **кліщ**.

кло, кла, клева́к, кли, клив, клива́к, кло́ва, клова́к, кло́вий— див. **ікло**.

клоака, клоа́чні «ряд ссавців, що мають клоаку»;— р. болг. *клоака*, бр. *клоака*, п. ч. слц. вл. *kloaka*, схв. *клоака*, слн. *kloáka*;— запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво французької (фр. *cloaque*) або німецької (н. *Kloáke*); лат. *cloaca* «канал, стік; шлунок, черево» пов'язане з *cluo* «чищу», спорідненим з гр. *κλύω* «промиваю».— СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Sławski II 230; Walde—Hofm. I 237.— Див. ще **клізма**.

клубу́к «головний убір православних ченців», [клубу́к] «тс.» Ж, [клубу́к] «купол над гончарною піччю», [клубука́р] «той, хто робить речі з повсті» Ж, [клубучі́на] «повість» Ж, [клубу́чі] «валянки» Ж, [клубуча́ний] «повстяний» Ж, [клубу́чний] «тс.» Ж, [клубучи́ти] «робити повість» Ж; — р. клубу́к, бр. клубу́к, др. клубу́к «клубук; ковпак», п. вл. klobuk «ковпак», ч. klobouk «капелюх», слц. klobúk, нл. klobuk, klobuk, полаб. klübëk «тс.», схв. клубук «капелюх, шапка», слн. klobúk, цсл. клубоу́к «клубук; ковпак»; — псл. *kolbukъ; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. крим.-тат. тат. kaḡrak «шапка», запозичене в українську мову у формі ковпа́к; назва тюркського племені др. чьрний клубуци є калькою тюрк. karakaḡrak «каракалпак» (букв. «чорна шапка») (XI—XII ст.); пояснення форми klobukъ як метатези з *koblukъ, складеного з *ko + oblukъ (Matzenauer LF 8, 172—173) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Шипова 186; Sławski II 257—258; Machek ESJČ 258; Schuster-Sewc 533—534; БЕР II 409; ЭССЯ 10, 61—62; Верн. I 474—475. — Пор. каракалпа́к, ковпа́к¹.

кловня — див. кімля.

клезет; — р. болг. клезет, бр. клезет, п. ч. слц. klozet, м. клозет, схв. клдзет, слн. klozét; — запозичення з англійської мови; англ. (water-)closet, букв. «вбиральня з водою» через фр. closet «кімната, що замикається», зменш. від clos «тс.», зводиться до лат. clausus «замкнений». — Шанский ЭСРЯ II 8, 162—163; Фасмер II 252; Sławski II 232; БЕР II 462. — Див. ще кля́уза.

клок «жмут; клапот», [клоча́ник] «кустар, що плете мережі», [клоча́нка] «прядиво з клоччя», [кlochóк] Я, клоччя, клочкува́тий, [кlochний] Ж, [кlochністий], клочча́стий, клоччя́ний, [скlochі́на] «повість» Нед, [скlochі́тися] «скуйовдитися» Нед; — р. кло́к; бр. [кlochче] «клоччя», др. кло́к «пук, в'язка», ч. слц. kłk «жмут», болг. кълчи́ща «клоччя», м. колишита, схв. [клук], слн. kólke «тс.», цсл. ка́кк «утік тканини»; — псл. kłkъ «клоччя, найпростіше прядиво», очевидно, пов'язане з *kolti «колоті», спо-

відненим з лит. kulti «молотити, бити», лтс. kult «тс.» (первісне значення — «відходи волокна (при чесанні льону)»); пов'язання з *rľkъ «волос; волокно» (Фасмер II 252), з лит. klėkti «гуснути» (Machek ESJČ 258), з лат. calcita «подушка» (Petersson Vgl. Wortst. 3), з гр. καλιά «хатина», κάλαθος «кошик» (Loewenthal AfSIPh 37, 386) менш певні. — Дзензелівський St. sl. 13/3—4, 197—198; Шанский ЭСРЯ II 8, 163; Sławski II 246—248; Трубачев Рем. терминолог. 86. — Див. ще коло́ти. — Пор. кляк.

[кльо́ка] «квочка» ДзАтл I, [кльо́чка тж, кльо́ка, кльо́чка Ж, кльо́чка ВеУг] «тс.», [кльо́кати] «квоктати», [кльоко́тати] «кричати» (про індику) Л, [кльо́чити] «кричати» (про тетерука); — р. [кльо́ка] «квочка», клохтати́ «квоктати», [кльо́кати] «тс.», слц. [kloka] «квочка», болг. клок-клок «квок-квок», кльо́чка «квочка», слн. kłokati «квоктати»; — псл. klok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до квок-, укр. квочка, [кво́кати], а також до klek-, укр. клéкіт, клеко́тати; можна припустити запозичення в західноукраїнські говори з словацької мови. — Фасмер II 253; БЕР II 462, 472; ЭССЯ 10, 62—63. — Пор. квок, клеко́тати, кльо́кати.

кльо́кати «видавати короткі глухі звуки», [клокоті́ти] «сильно кипіти» Ж, [клокі́чка] «дерев'яний дзвоник для худоби», [клокі́чка] «тс.», [клокі́нка] «дощечка у вигляді ложки, якою рибалки б'ють по воді, щоб звуком привабити сома» Я, [клокі́ша] «тс.»; — р. клоко́тати, «клекотіти», др. клоко́тати «кипіти», клоко́т «кипіння, шипіння», ч. kłokotati «клекотіти», слц. kłokotati' «тс.», нл. kłokotaś «хлебтати; бурчати (у животі)», болг. кльо́кам «булькотіти, клекотіти», клоко́тя, м. клоко́ти «тс.», схв. клоко́тати «клекотіти», слн. kłokotati «клекотіти, кипіти; бурчати (у животі)», стсл. клоко́тати «клекотіти, кипіти»; — псл. klok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до klek-, укр. клéкіт, клеко́тати, лит. klàkt (вигук, що відображає глухий звук падіння), klàkti «буцнути», лтс. klakš (виг.) «буц». — Sławski II 261; ЭССЯ 10, 64—65. — Пор. клеко́тати, кльо́ка, клокі́чка.

клокїчка (бот.) «*Staphylea pinnata* L.», [клекачка Мак, клекічка Мак, кликічка, клокітина, клокіця, клокічка, клокучка, клочичка тж, кокіця Пі] «тс.»; — р. *клекачка*, п. *kłokaczka*, ч. слц. *klokoč*, болг. [клокоч], схв. *клькѡч*, слн. *klóček* «тс.»; — псл. *klokočь*, похідне від *klokati* «клокати, видавати короткі глухі звуки»; назва зумовлена шелестом насіння в коробочці рослини. — Sławski II 260; Machek Jm. rostl. 141; ESJČ 258; БЕР II 463. — Див. ще **клóкати**.

клóмля, **клóмня**, **клóм'я** — див. **кімля**.

клонїти, **клáняться**, **клїнно**, **відклїнне** (заст.) «прощальний подарунок», **відклїнщина** (заст.) «прощальний банкет», [наклїн] «нахил, схильність» Ж, **поклїн**, **поклóнник**, **уклїн**, **уклїнний**; — р. *клонїть*, бр. [кланїцца], др. *клонити*, п. *kłonić* «хилити, нагинати», ч. *klopiti*, слц. *klonit'* «тс.», вл. *kłonić* (so), нл. *kłoniś* (se), болг. *клоня*, схв. *кльнвити се* «ухилитися, уникати», слн. *klóniti* «пересилати, дарувати; хилитися, опадати», стсл. **клонити** «хилити, згинати»; — псл. *klopiti* «хилити, нахилити, гнути, згинати»; — споріднене з гр. *κλίνω* «нахилити», лат. *-clīno* «тс.», ірл. *clóin* «нахилений», двн. *hlainan* «нагинати»; — іе. *kel- «хилити» (на відміну від укр. *слонїти*, яке виводиться з іе. *kel-*); пов'язання з лит. *leĩkti* «клонити» (Machek ESJČ 258—259) безпідставне. — Фасмер II 253—254; Sławski II 264—265; БЕР II 465—466; Skok II 102—103; ЭССЯ 10, 66—68; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 150—151. — Пор. **слонїти**.

[**клонїця**] «бічний стояк у возі» Ж, [кланїця Ж, підклонь Нед] «тс.»; — п. вл. нл. *kłonica*, ч. *klapice*, слц. *klapica*, полаб. *klāpāicē* «тс.», слн. *klapica* «поліно, тріска»; — псл. *kolnica «кілок, стояк», пов'язане з *kolti «колотити»; з огляду на групу **ло** або **ла** (замість укр. **оло**) слово є, очевидно, запозиченням з польської і словацької мов; виведення з *kolp-nica (Machek ESJČ 251) сумнівне. — Sławski II 263—264; ЭССЯ 10, 139. — Див. ще **колóти**.

[**клонц**] «дзюб» ВеУг; — запозичення з молдавської мови; молд. *клонц* (рум.

clonț) «тс.» походить від болг. *кльбнец* «дзюбик», зменш. від *кльон* «дзюб», пов'язаного з *кльбем* «кльбу», що відповідає укр. *кльвати*. — СДЕЛМ 186; DLRM 159. — Див. ще **кльвати**.

клоп (ент.) «блощиця, *Cimex lectularius* L.», **клопівня** «місце з великою кількістю блощиць»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *клоп* «блощиця», як і бр. *клоп*, болг. *кльпун* «тс.», схв. *кльп* «кльщ», слн. *кльр* «тс.», походить від псл. *кльръ*, яке тлумачиться по-різному: як пов'язане з *кльрати* «бити» (ЭССЯ 10, 72; Фасмер—Трубачев II 254), з болг. [кльпам] «бити; шуміти; кишити» (БЕР II 469), з р. [кльпїк, кльпїк] «короткий широкий ніж» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 133—134) або як споріднене з лат. *culex* «комар» (Соболевский Slavia 5, 447). — Пор. **клопівник**.

[**клопїти**] «винищувати» Я, [клопитися] «сваритися» ВеЛ; — п. [кльорїć się] «сперечатися, сваритися; клопотатися», ч. *klopiti* «перевертати, відвертати, схилити», слц. *klopit'* «нахилити, нагинати», болг. [кльпам] «стукаю; дзвеню», м. *клопа* «торохтить», схв. [кльпвити] «ударити; (ст.) складати, спаювати»; — псл. *klopiti* з вокалізмом кореня **о**, пов'язане з *кльрати*; пов'язання з дісл. *hlemmg* «пастка», дат. *lem* «дверцята; пастка», шв. *lämm* «тс.» (Machek ESJČ 259) непереконливе. — Sławski II 266; БЕР II 467; ЭССЯ 10, 69—70. — Див. ще **кльпати**. — Пор. **кльпати**, **кльпїт**.

[**клопівник**] (бот.) «хрінниця смердюча, *Lepidium ruderale* L.» Мак; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *кльпівник* «тс.» є похідним від *клоп* «блощиця»; назва рослини зумовлена її гострим неприємним запахом (пор. р. [вонючка] «тс.»). — Див. ще **клоп**.

кльпїт «турботи; [дощечка з отвором, прибита зверху до жердини в ручних жорнах] Ж», **кльпїтня** «кльпїт», [кльпотá, кльпотїя], **кльпотнєча** «тс.», [кльпотнїця] «та, що кльпоче» Я, [кльпотнїя] «кльпїтня», **кльпотїн**, **кльпотїха**, [кльпотá] Нед, **кльпїткїй**, **кльпїтлївий**, **кльпїтнїй**, [кльпотлївий], **кльпотáти(ся)**, [кльпотїтїся] «сваритися» ВеЗа, [кльпотáти(ся)] Нед, [кльпотько] «кльпїтно» Я; — бр. *кльпат* «кльпїт», болг.

[кλόπот] «дзвоник, особливо на шиї худоби», м. клопот «стукіт, торохтіння», схв. κλόπῶτ «стукіт, гук», цсл. клопотъ «галас, гук»; — псл. klorotъ, звуконаслідувальне утворення, означало, насамперед, «стукіт, тупіт, галас»; значення «турбота, неспокій» розвинулося пізніше на підставі значення «неспокій»; р. хλόπῶτες «клопіт», п. [chłopot] «тс.», слц. chłopot «галас, колотнеча», болг. хλόпῶт «стукіт», м. [хλόпῶт] «дзвінок» є, очевидно, продовженнями праслов'янського експресивного варіанта до звуконаслідувального klor-; виведення з іє. *ker- (Machek ESJČ 259) непереконливе. — Фасмер II 254; Sławski II 266—267; БЕР II 468. — Див. ще клопіти. — Пор. клáпати, клепа́ти.

[клоті́ти] «колотити»; — результат видозміни форми колоті́ти, можливо, зумовлений впливом п. (кулінарного) кλόσις «колотити» (пор. укр. злото́ під впливом п. złoto) — Див. ще колоті́ти.

кλόун, клоуна́да; — р. бр. болг. клоун, п. вл. clown, ч. слц. klaun, clown, схв. κλόυν, слн. klóvn; — запозичення з англійської мови; англ. clown, можливо, споріднене з ісл. klunni «мугир», фриз. [klōppe] «дурень; блазень», гол. kloet «козир-дівка» або походить від лат. solōpus «селянин, мужик». — СІС 334; Фасмер II 254; БЕР II 471; Klein 303.

[клохті́ти] «сильно кипіти»; — очевидно, результат видозміни форми [клокоті́ти] «тс.». — Див. ще клóкати.

кλόччя, клоча́ник, клоча́нка, клочо́к, клочкува́тий, клочний, клочні́стий, клочча́стий, клоччя́ний — див. клок.

клуб¹ «згорток, жмут; (анат.) стегно», клубо́к, [клуба́к] «балка, що скріплює одвірки вгорі; клубок» Ж, [клебу́к] «клубок; грудка» Ж, [клуби́ця] «стегно (кістка)» Ж, клубови́ння, [клуб'я] (зб). «клубки», клуба́тий, клубкува́тий, клубли́вий, клубча́стий, [клубені́тися] «згортатися клубком» Ж, [клубетува́ти] «тс.» Вел, клуби́тися, клубота́ти «клубочитися; [валити клубами Ж]», клубота́тися «підійматися клубами», клуботи́ти, клуботи́тися, клубочи́тися, клубочі́ти, [клубува́тися] «тс.», [клуба́читися] «звиватися»; — р. бр. клуб «клубок», п. kłub «згорток, клубок; випуклість при поед-

нанні кісток на потилиці у тварин, особливо у коней», ч. kloub «суглоб, випуклість кісток у суглобі; пук, в'язка», слц. kľb «суглоб; [стегно]», kľbo «згорток, клубок, купа», вл. kľuba «стегно», нл. klub «клубок; [стегно; суглоб потилиці]», полаб. kľqb «стегно», болг. кълбó «кулястий предмет, клубок, згорток», м. [кълмбу] «згорток, клубок», схв. κλύγκο, слн. klobkō, klóbek «тс.»; — псл. kľqbъ «згорнутий або кулястий предмет», звідки постали значення «згорток, клубок» і «частина тіла кулястої форми»; — зіставляється з лат. glomus «клубок», globus «тс.; куля» (Трубачев Рем. термиол. 108—109; ЭССЯ 10, 74—75) або з лтс. klambars «кім'ях», англ. lump «тс.» (Фасмер II 254—255; Sławski II 254—255); зіставлення (Matzenauer LF 8, 184) з гол. klup, н. Klumpen «кім'ях» наштовхується на фонетичні труднощі; зіставлення з лит. klūpti «спотикатися» (Bückner 236—237), з гр. κόλυτρος «валик, згорток» (Соболевский Slavia 5, 440, 447), з гр. κλαμβός «покалічений» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 128) непереконливі; погляд, за яким псл. kľqbъ пов'язане лише із значенням «стегно» (Machek ESJČ 259), недостатньо обгрунтований.

клуб² «громадський, культурно-освітній заклад, його приміщення»; — р. клуб, ст. клуб, бр. болг. м. клуб, п. klub, ст. klor, ч. слц. вл. klub, схв. κλύб, слн. klúb «тс.»; — запозичено з англійської мови через російську або польську і німецьку (н. Klub); англ. club (<сангл. clubbe) «дрюк, палиця; клуб, товариство» споріднене з дісл. klubba «палиця, дрюк»; значення «товариство» виникло через переносне вживання слова «палиця», бо за англійським звичаєм палиця, обношувана по домах бажаних гостей, була знаком їх запрошення. — Фасмер II 254; Аристова РЯШ 1971/5, 102; Sławski II 233; БЕР II 473; Kluge — Mitzka 379. — Пор. клумба.

клуба́ня — див. ковба́ня.

[клубни́ки] (мн.) (бот.) «полуниця, Fragaria L.» Ж; — бр. клубни́цы «тс.»; — запозичення з російської мови (аргументом на користь цієї думки є широке вживання слова на сході України в фор-

мах клубні́ка і клубні́ка); р. клубні́ка «тс.» пов'язане з *клубень* «бульба», похідним від *клуб*, з огляду на форму ягід.—Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер—Трубачев II 255; Bern. I 524; Matzenauer LF 8, 184.—Див. ще *клуб*¹.

клуба́к, *клубо́к* — див. *клубо́к*.

[**клубакува́тий**] «тямуший»;— неясне; можливо, результат зближення *тлумачити* з *клуба́к* «клубо́к», [тлуба́к] «тс.».

клуба́ «квітник у формі геометричної фігури»;— р. бр. *клуба*, п. *klomb* «тс.»;— запозичення з англійської мови; англ. *clump* «купа (дерева, кущів)» споріднене з нн. *klump* «брила; купа», дісл. *klumba* «дрючок, палиця», пов'язаним з дісл. *klubba* «тс.».—Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер II 255; Sławski II 231; Klein 303; Jóhannesson 368—369.—Пор. *клуб*².

клубля́ — див. *кімля́*.

клубо́к «дорожня торба; вузол з реками; півмішка як міра», [клубо́к] Мо, *клуба́к*, [оклубо́к] Пі, [*заклубакува́ти*] «міцно скласти, спакувати, зв'язати» Ж;— неясне; можливо, результат контамінації слів *тлумок* «торба, мішок» і *клубня́* «приміщення для зберігання снопів, сіна, соломи та ін.».

клубня́ «стодола», [клубня́] «тс.» Ж, [клубни́ще] «місце, де стоїть клубня»;— р. бр. *клубня*, п. *klunia* (із східнослов'янських мов);— запозичення з балтійських мов; лит. *klūpas* «тік, стодола, клубня», лтс. *klūpas* «тік» пов'язані з лит. *klóti* «слати», лтс. *klāt* «простилати», спорідненими з псл. *klasti*, укр. *кля́сти*; зіставлення (Bern. I 522) з п. [клубня́] «кімля» безпідставне.—Фасмер II 255; Непокупный 174; Лауцюте ВЯ 1972/3, 102; Sławski II 276.—Див. ще *кля́сти*.

клуб (тех.) «прилад для нарізування різьби», [клуби́] «тс.» Я;— р. *клуб*, *клубн*, болг. *клуб* «тс.»;— запозичення з німецької мови; нвн. *Kluppe* «клуб; обценьки» зводиться до двн. *kluppa* «обценьки», пов'язаного з *kluft* «тс.», *kluban* «розколювати» і спорідненого з гр. γλύφω «видовбуваю», псл. [glūbokъ], укр. *глибо́кий*.—СІС 334; Kluge—Mitzka 380; Frisk I 315.—Див. ще *ієро́гліф*, *глибо́кий*.—Пор. *клуба́*.

клуб «рись», *клубува́ти* «бігти риссю», *клубса́* «риссю», *клубсо́м*, [тлубса́] «тс.»;— запозичення з польської мови;— п. *klus* «рись», як і ч. слц. *klus*, вл. *klus*, *kołs* «тс.», болг. [клубс] «інохідь», схв. *клубсати* «бігти риссю», слн. *kljus* «рись», зводиться, очевидно, до псл. *klusati, *kljusati, *kylsati, споріднених з лит. *klūpti* «спотикатися, падати», лтс. *klupt* «спіткнутися, перевернутися, впасти», *kuļšus* «той, що біжить риссю», можливо, також з гр. κάλλι «рись».—Фасмер II 258; Sławski II 276, 277—278; ЭССЯ 10, 78; Otrębski LP 1, 136.—Пор. *клубпати*.

клубня́ — див. *лушня́*.

[**клуба́**] «лещата; викопане з коренем дерево, яке возили на річкових суднах; блок для піднімання тягарів; знаряддя тортур, жердина з гаком Ж», [клубба́] (бондарське знаряддя) Ж, [клубба́ка] «жердина з гаком для витягування відра з колодезя»;— бр. [клубы́] «кліщі», п. *kluba* «лещата», ч. *klub* (бондарське знаряддя), слц. [kloba] «блок для піднімання тягарів», вл. *kloba* «в'язка», схв. *клубба* «блок для піднімання тягарів»;— запозичення з німецької мови; свн. *klobe*, *klube* «розколота частина дерева; лещата, кліщі; пута» (>нвн. *Kloben* «поліно; скоба; лещата, кліщі») пов'язане з свн. *klieben*, двн. *kluban* (>нвн. *klieben*) «розколювати».—Sławski II 233—234; Brückner 235; Kluge—Mitzka 377.—Див. ще *клуб*.—Пор. *клубо́к*.

клуба́ти, [*клуба́ти*] «клепати» МСБГ, *клуб*, [клуба́к] «дятел; дзьоб», [клубба́ка] «сучкувата палиця» Ж, [клубо́н] «дзьоб» Ж, [клубе́ць] «молоток» СУМ, Г, [заклубо́вок] «надклубите з середини яйце», [оклуба́ч] (орн.) «дятел» ДзАтл II;— р. *клуба́ть*, бр. *клуба́ць*, др. *клубо́в* «дзьоб», *клубо́н* «тс.», п. *klus* «клубати, дзьобати», *klusac*, ч. *klovati*, ст. *klvati*, слц. *kl'ut* «тс.», вл. *klusac* «викльовуватися» (про пташенят у яйці), нл. ст. *klus* «дзьобати, клубати», полаб. *k'l'ája* «вигрібають, клубють», болг. *клуба́* «клубвати», м. *клубе*, схв. *клубвати*, слн. *kljuti*, псл. *клуба́ти* «тс.»;— псл. *klusvati* «клубати, дзьобати»; споріднене з лит. *klūti* «зависнути, зачепитися», лтс. *klaitis* «опертися»; пов'язання з лит. *glían-*

dyti «вилушувати, вибирати» (Machek ESJĀ 260) непевне. — Фасмер II 245; Sławski II 237—238; ЭССЯ 10, 82—83; Bern. I 527—528. — Пор. **кльокати**¹.

[**кльогá**] «металевий наконечник до списа»; — очевидно, результат фонетичної видозміни слова [кльюка] «ломака з сучком, ковінька» (пор. [скóка] «жаба», [скóга] «тс.»). — Див. ще **кльокати**¹.

кльокати¹ «кльовати», [кльюцати] «рубати» Я, [кльючйтися] «проростати, пускати пагони», [кльючитися] «трапитися» Ж, [кльючкувати] «метати петлі», [кльюк] «дерев'яний гак, дерев'яний гвіздок; вид дитячої гри Я; відлога ЛЧерк», [кльюка] «ломака з сучком, ковінька», [кльюква] «лата на даху, кроква» Везн, *кльюч*, [кльюча] «дерев'яний гак», *кльючáр*, *кльючка*, *кльючник*, [кльючйна] «жердина, лата, кроква Л», [кльючйння] (зб.) «жердини на даху», *кльючйця*, [кльючйвнйк] «мотузка на гаку, забитому в стелю, для навішування шкіри», [кльюче] «крокви, скріплені попарно», *кльюкастий*, *викльючати*, *вйкльючний*, *закльючний*, [накльючистий] «згорблений» Ж, *пйдкльючйти*, *прикльючйтися*, *пйркльючка*; — р. [кльюкáть] «ходити з палицею, кульгати», [кльючйть] «тс.», *кльюкá* «ломака, ковінька», п. *kluka* «дрюк з гаком, ключ у колодязі», ч. *kluka* «клямка; ковінька», слц. *kl'uka* «корба, клямка, гак», вл. *kluka* «закривлення, гак», полаб. *kl'áucká* «repis», болг. *кльюка* «плітка; інтрига», схв. [клью́ка] «гак; закривлений, роздвоєний дрюк», слн. *kljúka* «гак; закривлений дрюк; засув»; — псл. *kljúkati* «кльовати; рубати», *kljúka* «закривлений дрюк, крюк»; — споріднене з лит. *kliúti* «зависнути, зачепитися», лтс. *klaũt* «нахилити, нагинати», лат. *clāvis* «ключ; дрюк; засув», *clāvus* «гвіздок», гр. *κλεις* «засув, ключ», *κλειω* «запираю, засуваю», дірл. *clō* «гвіздок», а також н. Schlüssel «ключ», двн. *sliozap* «запирати»; ie. *(s)kleu- : *klaui- «гак, крюк, ковінька; зачепити; заперти, замкнути»; пов'язання з нвн. *Klücke* «милиця» (Machek ESJĀ 256) викликає сумнів. — Фасмер II 257; Sławski II 239—240; БЕР II 483; Skok II 104—105; Трубачев Рем. терм. нол. 150; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 528—529. — Пор. **кльовати**, **кльок**¹.

кльокати² «випивати, пиячити»; — р. *кльюкать* «тс.», п. *klukaś* «квоктати», вл. *klukaś* «квоктати, булькотати», нл. *klukaś* «тс.», болг. *кльюкам* «стукаю; кусаю, гризу», м. *кльюка* «стукає, калатає; смикає (про рану); [дзьобає, клює]», схв. *кльюкати* «гнітити, товкти; [стукати, калатати]», слн. *kljúkati* «стукати, бити», цсл. **кльюкати** «густити»; — псл. *kljúkati* «стукати», похідне від звуконаслідувального *klju-klju; пор. у типологічному плані лит. *kliõkti* «дзюрчати». — Фасмер II 257; Sławski II 241—242; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 529.

кльюква (бот.) «журавлина, *Vaccinium oxococcus* L.»; — ч. *klikva*; — запозичення з російської мови; р. *кльюква* пов'язують з *кльюкá* (ЭССЯ 10, 58), із звуконаслідувальним *кльюк (звук розчавленої ягоди, пор. схв. *кльюк* «вичавлений виноград», Bern. I 529), з *кльюкать* «шуміти» і з старою назвою журавля (Желтов ФЗ 1876/4, 32), з [кльючевйна] «болото» як назву болотної ягоди (Горяев 145; Machek ESJĀ 256). — Фасмер—Трубачев II 257—258.

[кльюпати] «стукати», [кльюпа] «товкач у ступі», [кльюпáч] «важіль товкача в ступі», [кльюпáк] «ручиця» Ж; — п. *klupić* (się) «хилити(ся), згинати(ся)», ч. *klípiti* «звіщувати, спускатися додолу»; — псл. [kljupati, kljupiti] «згинати»; — можливо, споріднене з лит. *klaũpti* «ставати на коліна», *klũpti* «спотикатися, падати», лтс. *klāupāt* «спотикатися», *klup̃t* «спіткнутися, перевернутися, впасти»; пов'язання з р. [кльюпáть] «кульгати» (Machek ESJĀ 207) непевне. — Фасмер II 256; Sławski II 242—243.

[кльюска] «лінивий вареник»; — р. бр. *кльюска* «галушка», п. *kluska* «галушечка з тіста», ч. [kluska], слц. [klosky] (мн.) «тс.»; — запозичення з німецької мови (прийняття польського посередництва (Sławski II 244) необов'язкове); нвн. *Kloß* (<свн. *klōz*) «грудка, скибка; галушка» споріднене з р. [кльюда] «брила, грудка». — Див. ще **кльюсувати**. — Пор. **кльець**, **кльоц**.

[кльюхта] «паяльна трубка»; — неясне.

кльюч, *кльюча*, *кльючáр*, *кльючйна*, *кльючйння*, *кльючитися*, *кльючйтися*, *кльючйця*,

кльо́чівнік, кльо́чка, кльо́чкува́ти, кльо́ч-
ник — див. **кльо́кати**¹.

[**кльо́чик**] (бот.) «первоцвіт, *Primula L.*» Ж; — бр. *кльо́чыкі* «тс.», п. *kluczyk* «*Primula officinalis Hill.*»; — очевидно, похідне від *ключ*; мотивація назви неясна. — Див. ще **кльо́кати**¹.

[**кля́вий**] «добрий, гарний» Франко, [**кля́во**] «добре» Франко; — п. *klawy* «чудовий, добрячий», ч. арг. *klavo* «добре»; — неясне; можливо, запозичення з польської мови, в якій задовільного пояснення не має, або споріднене з р. [**кля́вый**] «красивий; дорогий; вдалий; тямущий», яке пов'язується з *клява́ть* як первісно рибальське позначення місця, де добре клює риба (Фасмер II 245; Преобр. I 312); виводиться також (Бондалетов *Этимология* 1980, 69) від нгр. *ка́ла* «добре». — *Sławski* II 192—193.

кля́г, *кля́галка*, *кля́гане́ць*, *кля́га-ти*, *кля́гівни́ця*, *кляк* — див. **гля́г**.

[**кля́к**] «зарубка на дереві; залом; межовий знак (деревце); льодова бурулька; кожен із двох дерев'яних кругів млинового колеса», [**кляко́вий**] (у виразі [*клякове дерево*] «дерево, помічене знаком, що вказує межу»), [**кляча́ти**] «робити тин у лісі, підрубуючи тонкі дерева і переплітаючи їх», [**клячи́ти**] «заламувати стебла рослин на позначення чогось»; — р. [*кляч*] «перекладина; соснова цурка», п. *klek* «криве дерево; полозок рала; полозок саней», ч. *klek* «криве дерево», вл. *klak* «чепіга, полозок рала», слн. *kléka* «сучкувате закривлення дерева»; — псл. *klekъ, *kleka пов'язане з *klekati «згинати, закривляти, згинати коліна, ставати навколішки», укр. *кляка́ти*. — Фасмер II 260—261; *Sławski* II 216—217, *Machek ESJC* 253; *ЭССЯ* 10, 31—32. — Див. ще **кляка́ти**. — Пор. **кляч**.

[**кляка́ти**] «ставати навколішки», [**кляча́ти**] «стояти навколішках», [**клячи́ця**] «різновид осла» Ж, [*у при́клячки*] «навколішки» ВеУГ, [*напри́клячкóх*] «тс.» ВеЛ; — р. [*клякати́*] «ставати навколішки», бр. *клякнучь* «сидіти навпочіпки», п. *klekaś* «ставати навколішки», ч. *klekati*, слц. *kl'akat'*, вл. *klakaś* «тс.», нл. *klékaś* «тс.; іти похитуючись», полаб. *klacě* (<*kleči(ть) «шкутильгає, кульгає», болг. *кля́кам* «присідаю», *кля́-*

кам «тс.», м. *клякне* «стане навколішки», схв. *кля́цати* «згинати коліна», слн. *klékati* «ставати навколішки», стсл. **кля́чати** «стояти навколішках»; — псл. *klekati* «стояти зігнувшись, іти зігнувшись»; — зіставляється з *kloniti* «клонити» (*ЭССЯ* 10, 28—29; *Brückner* 234) або з лит. *klėnkti* «швидко йти», лтс. *klėnkāt* «кульгати» (Фасмер II 259; *Sławski* II 218; *Otrębski LP* 1, 134—136); пов'язання з н. *hinken* «кульгати» (*Machek ESJC* 254) сумнівне. — Пор. **кляк**, **кляч**.

кля́кнути «мерзнути; дубіти; втрачати гнучкість; не досягнувши, сохнути від суховію, спеки (про рослини)»; — р. [**кля́кнуть**] «тужавити (про землю); промерзати; погано пропікатися, варитися», [**кля́кнуть**] «твердіти, покриватися кіркою (про землю); робитися розгрузлою і клейкою після дощу (про землю); висихати, ставати твердим; в'янути, схилатися»; — псл. **[kleknoti]*; — очевидно, споріднене з лит. *klėkti* «густіти, застигати», (su)*klėkęs* «загуслий». — Фасмер II 246.

[**кля́мати**] «плямкати, жвакати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *пля́мкати* (пор.).

кля́мка, [**кля́мати**] «стукати клямокою»; — р. діал. бр. *кля́мка*, п. ч. *klamka*; — запозичення з німецької мови; свн. *klam* «спазм; пута; клямка; держак», нвн. *klemmen* «стискати», споріднене з дангл. *clam(m)* «міцна хватка; кіготь; пута», лит. *glomoti* «обіймати». — Фасмер II 259; *Sławski* II 185; *Machek ESJC* 250. — Пор. **кля́ма**, **кля́мра**.

кля́мпа — див. **кля́па**.

кля́мра «скоба для дерев'яних деталей», [**кля́мбра**, **кля́мба**, **кля́мар**] «тс.», [**кля́мрува́ти**] «скріпляти докупі» Ж; — р. [**кля́мра**, **кля́мера**] «кля́мра», бр. *кля́мар*, п. *klamra*, [*klambial*], ч. *klamr*, *klamra*, слц. [*klamra*], вл. *klamoga*, схв. *кля́мер*; — запозичення з німецької мови; свн. *klamer*, *klamere* (нвн. *Klammer*) «тс.» пов'язане з свн. *klamben*, *klambere* «міцно спаювати, сполучати скобою», спорідненим з сангл. *clameren*, *clambren* «дертися вгору», *climben* «тс.» (англ. *climb* «тс.»), дісл. *klembra* «стискати». — *Sławski* I 289—290, II 185; *Kluge—Mitz-*

ка 373; Klein 294, 300; Vries AEW 298.— Пор. **клямка**.

[клянути] «политися»; — варіант звукової форми [хлянути] «тс.», пов'язаної з хлінути; пор. аналогічне співвідношення в *кóвзати* і [хóвзати], *кебѣта* «хист» і [хибѣта] «тс.». — Див. ще хлінути.

кляп «чип; затичка; [penis] Я», [кляпа] «чип; ганчірка» Ж, [скляп] «вид гри; кусок дерева в цій грі» Нед; — р. *кляп* «чип, затичка», бр. *кляп* «чип; penis»; — псл. *klepъ* «затичка», давніше «зібгане» зіставляється з *klekati* «згинатись» і зводиться до іє. *kel- «гнути» (ЭССЯ 10, 34—35); зіставляється також з псл. *klar-*, укр. *клáпоть*, ч. *klápet* «тулуб, колода» (Machek Studie 32). — Фасмер II 260; Sławski II 210.

[кляпа] «стара корова» ВеЛ, [клѣмна] «неохайна жінка; нікчема; стара корова» Ж, [клямна] «тс.» Ж, [а кля] «вигук, яким підкликають корову» ВеЛ; — п. *klepa* «самиця лося; неохайна жінка; [стара важка корова]», слц. [k'ampɔ] «неохайна жінка; розбещена дівка», слн. *klātra* «людина з вайлуватою ногою; вівця, що вайлувато ходить; капелюх з обвислими крисами»; — псл. *klepъ (jъ) «вайлуватий, нековирний» (<іє. *kel- «кривити, згинати»); — у частині форм (*клѣмна*, *клямна*), можливо, відбивається вплив польської мови, проте форма [кляпа] є, очевидно, успадкованим утворенням праслов'янського походження; пов'язання з нім. *Klampe* «колода» (Karłowicz SWO 277), з прус. *glumbe* «лань» (Matzenauer LF 8, 183) непереконливі. — Sławski II 218—219. — Див. ще **кляп**. — Пор. **кляч**.

[кляпáч] «малий поганій ніж» Ж; — р. [кляп] «ніж», [кляпник (клѣпник)] «ремісничий ніж; тупа сокира»; — неясне; можливо, зводиться до псл. *klepъ (<*kel- «кривити, згинати») і в такому разі первісно означало «крива, зігнута річ». — Фасмер II 260; ЭССЯ 10, 34—35. — Див. ще **кляп**, **кляпа**.

[кляпѣць] «клітка для ловіння птахів» Я; — р. [кляпѣц] «капкан», [кляпца] «тс.; сильце», [кляпцы] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. *Klarpe* «капкан», пов'язане

не з *klarpen* «закриватися», є нижньо-німецькою звуковою формою, що відповідає нвн. *klaffen* «зяяти», англ. *clap* «бити; базікати». — Kluge—Mitzka 372—373.

[кляс] (орн.) «дубоніс (довгоніс, костолуз), *Coccothraustes coccothraustes* L.» Шарл; — неясне; можливо, пов'язане з *кляскати*.

кляскати «ляскати; цмокати (язиком)»; — р. [кляскать, клѣскать] «ляскати», бр. [кляскаць] «тс.», п. *klaskać* «ляскати, плескати», вл. *kleskać*, нл. *klaskaś* «тс.», слн. *klesniti* «ляснути»; — псл. *klěskati* «ляскати, плескати», похідне від звуконаслідувального вигуку *klěszь*; — споріднене з лит. *klės, klėst* (виг.) «бух, беркиць», *klāst* «тс.» (про глухий звук від падіння), *klėsti* «ляскати, шмагати батою», лтс. *klest* «жертти», *klešket* «базікати, плести»; пор. також нвн. [kleschen] «звучати, густити», англ. *clash* «грюкати». — Фасмер II 248; Sławski II 188—189; Brückner 232; Bern. I 514. — Пор. **кляц**.

клясті «проклинати; лаятися», *клястїся* «присягатися», [кляньба] «прокляття» Ж, [клянь, кляньон, кляньони Ж, кляньня, кляньтя], *кляньба* «тс.», *кляньва, кляньтий*, [кляньований Я, кляньуючий Я], *заклянь*, (заст.) *закляньатель, закляньач, закляньтя, закляньтий*, [накляня] ВеЛ, [покляте] Нед, [прокляньач] Нед, *проклянь*, [прокляньство] ВеБ, [прокляньниця] «проклята» Нед, *прокляньтя, прокляньони, прокляньтий*, [прокляньний] Нед, [прокляньний] «лайливий» Нед, *прокляньуючий*, [суклятьтий]; — р. *клясть*, бр. *клясці*, п. *klać*, ч. *klíti*, слц. *kliat'*, вл. *kleć*, нл. *kleś*, полаб. *klāpě* (<*кляпе(ть) «кляне», болг. *кълна* «клену», м. *колне* «клене», схв. *клѣти* «проклинати», слн. *klėti*, стсл. *кляти* «тс.»; — псл. *klėti* «клясти, проклинати»; — споріднене з псл. *klōpiti*, укр. *клоніти* (Brückner 232), з лат. *inclīno tē* «нахиляюся», гр. *κλίνομαι* «схиляюся» (Machek ESJCS 205); зв'язки з дангл. *hlīmpan*, дісл. *hlumja* «дзвеніти» (Bern. I 525—526) менш вірогідні; лтс. *klentēt* «проклинати», прус. *klantemai* «проклинаємо» запозичені з слов'янських мов. — Фасмер

II 259; Sławski II 193—194; ЭССЯ 10, 37—38; Gołąb LP 16, 65—66.

кляуза «наклеп», *кляузник*, *кляузництво*, *кляузничати*; — р. *кляуза*, бр. *кляўза*, п. *klausa* «клаузула (застереження у юридичному документі)», болг. *кляуза* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. *clausa* «закінчення (наприклад, урядових оголошень), кінцева формула» пов'язане з *claudo* «замикаю», *clavis* «ключ, засув», спорідненими з псл. *kljuśь*, укр. *ключ*. — Richhardt 65; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260; Sławski II 191; БЕР II 426; Klein 296; Walde—Hofm. I 229—231. — Див. ще **клюкати**¹. — Пор. **клезёт**, **кляштор**.

[**кляцики**] «тістечко, що ним оздоблюють верх великодньої паски» Я; — неясне; можливо, пов'язане з п. *plasek* «солодкий пиріг» (*plasek wielkanospny* (кул.) «великодня баба»).

[**кляч**] «жердина невода, волока Г, Мо, Дз; кобила Ж», [*кляча*] «кобила» Ж, [*клячник*] «жердина невода», [*кляшник*] «тс.»; — р. бр. *кляча* «шкапа», п. *klasz* «кобила», ч. [*kl'ača*] «кобила, шкапа; нога», *kleč* «чепіга плуга», слц. *kl'ača* «тс.», болг. *клячка* «патик, тріска», м. *клячка* «тріска», схв. *клячка* «колодка біля ніг худоби для гальмування їх рухів», слн. *kléka* «шкапа»; — псл. *klekja «ломака, колодка, ковінька», пов'язане з **klek-* «згинати, ламати»; значення «шкапа» в ряді слов'янських утворень виникло на основі «ломака, ковінька», можливо, за незграбну ходу тварини (пор. укр. [*кляпа*] «стара корова»). — Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 86; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260—261; Одищов 145; Sławski II 182—183; Machek ESJČ 253; БЕР II 444—445; ЭССЯ 10, 29—31; Bern. I 514—515. — Див. ще **кляк**, **клякати**. — Пор. **кляпа**.

кляштор «(католицький) монастир»; — р. [*кляштóр*], бр. *кляштар* «тс.», п. *klasztor* «монастир», ч. *klášter*, слц. *kláštor*, вл. *klóštr*, нл. *kloštar*, схв. [*klòštar*], слн. *klóšter* «тс.»; — через німецьке (а в східнослов'янських мовах ще й через польське) посередництво запозичено з латинської мови; свн. *klōster* «монастир» (нвн. *Kloster* «тс.») походить

від слат. *clostrum*, лат. *claustrum* «зámok, твердиня, монастир», пов'язаного з *claudo* «замикаю, засуваю, огороджую», спорідненим з псл. *kljuśь*, укр. *ключ*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Фасмер II 261; Sławski II 189—190; Machek ESJČ 252. — Див. ще **клюкати**¹, **кляуза**.

[**кльоб**] «повісмо Г; в'язка з 30 повісом Ж; в'язанка клочья Ме»; — п. [*klub*] «міра льону», ст. *kloba*, *klóba* «міра; порядок», ч. *klób* «в'язка льону», нл. *kloba* «в'язка, пук»; — вважається запозиченням з пімецької мови і зводиться (Sławski II 233—234) до того самого свн. *klobe* (*klube*) «розколота частина дерева; лещата; пута», що й укр. [*кльоба*] «лещата». — Дзензелівський St. sl. 13/3—4, 200. — Див. ще **кльоба**.

кльок¹ «свинка (дитяча гра)»; — р. [*кляк*] «гра в городки», [*кляка*] «дерев'яний брусок (у гри)»; — очевидно, пов'язане з [*кляк*] «вид дитячої гри» Я, [*кляцати*] «рубати» Я; первісно могло означати «обрубок». — Див. ще **клюкати**¹.

[**кльок**²] «картуз» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з п. *klak* «шапокляк», що виникло в результаті скорочення форми *szapoklak* «тс.»; аналогічне скорочення могло відбутися й незалежно від польської мови на власне українському мовному ґрунті.

кльока, **кльокати**, **кльокотать**, **кльочити**, **кльочка** — див. **кльока**.

[**кльо́мзати**] «цюкати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*кльо́нцати*] «тс.». — Пор. **кльо́цати**.

[**кльопацок**] «грудка» Ж; — неясне.

[**кльо́сіво**] «шматок дерева для тимчасового з'єднання порваного ланцюга» Ж; — неясне.

[**кльоф**] «кайло»; — п. *kilof* «кайло», ч. *kylof* «тс.», слц. [*ki(e)lhof*] «дрюк», вл. *kilor* «кайло»; — запозичення з німецької мови; прийняття польського посередництва (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необов'язкове; свн. *kilhouwe* (нвн. *Keilhaue*) «кайло, чекан» утворене з *kîl* (*Keil*) «клин», спорідненого з двн. *kīmo* (нвн. *Keim*) «росток», лтс. *ziet* «проростати», вірм. *cił* (*ciul*) «стебло», і *houwe* (нвн. *Haue*) «кайло», спорідненого з псл. *kūti* (<*koutei), укр. *кювати*. —

Sławski II 163; Kluge—Mitzka 293, 362.— Див. ще **кува́ти**.

[**кльоц**] «колода, брус; чинбарський інструмент (кобила) Я», [**кльоцок**] (у виразі *кльоцок соли*) «невелика форма для набивання солі» ВеЛ;— п. klos «обрубок дерева, пень, колода», ч. klos «пень, колода», слц. [klosok] «кий; корч», вл. klos «пень, колода», полаб. klūs «кий; паличка для биття у бубон»;— запозичення з німецької мови; свн. kloz (нвн. Klotz) «грудка; корч; пень, колода», як і нвн. Kloß «грудка; галушка», етимологічно споріднене з р. [glūda] «грудка».— Фасмер I 415—416; Sławski II 230; Machek ESJĀ 258.— Пор. **клець**, **клісува́ти**, **кльо́ска**.

[**кльоцати**] «рубати (сокирою); майструвати (з деревом) Па; цюкати, майструвати Ме», [**кльо́нцати**] «тс.» Ме;— очевидно, звуконаслідувальні утворення, випадково зближені з запозиченням [**кльоц**] «колода».— Пор. **кльо́мзати**.

кльош «вид крою спідниці або штанів (з розширенням знизу)», **кльо́шник** (знев.) «матрос», **розкльо́шити**;— р. бр. *клѣш*, п. klosz «скляний ковпак у формі дзвона», болг. *клош* «пошитий кльошем»;— запозичення з французької мови; фр. cloche «дзвін; скляний ковпак» походить із слат. clossa «дзвоник», запозиченого з кельтських мов, пор. дірл. closs «дзвін», кіпр. cloch (cloc'h) «тс.».— Фасмер II 249; Sławski II 232; БЕР II 473; Dauzat 182; Klein 301.

кметь «селянин, господар; тямуща людина», [**кмет**] «селянин, проста людина Пі», [**кміть**] «селянин, господар» Ж, [**кміта**] «спостерігач» Я, [**кметі́ня**] «селянка, господиня», [**кметі́ця**] «селянка, жінка селянина-господаря» Ж, [**кме́тя**] «селянка» Пі, [**кметові́н**] «селянський син, господарський син» Ж, [**кме́тство**] «селянство» Ж, [**кміт**] «увага» Ж, [**кміетки**] «кмітливий» Л, [**кметлі́вий**], **кмітлі́вий** «тс.», [**кметі́ти**] «розуміти», [**кміті́ти**] «тс.», [**кметува́ти**] «думати», [**кмітува́ти**] «тс.», [**невкмі́ту**] «невтямки», [**пóкміть**] «ознака, слід» Нед, [**покмі́тити**] «попасти на слід, зауважити» Ж, [**покмі́тливий**] «спостережливий», **прикме́та**, **прикме́тник**;— р. ст. **кметь** «селянин, юнак, вояк», др.

кѣметь, **кѣметѣ**, **кѣмѣть** «вояк», п. kmeіє «селянин, хлібороб; багатий господар», ч. kmet' «дід; гласний», ст. kmet «хлібороб; підданець», слц. kmet' «мудрий дід; (заст.) гласний», вл. kmjeс (заст.) «перший селянин; привідець, голова», болг. *кмет* «війт, міський голова», м. *кмет* «війт», схв. *кмѣт* «селянин, хлібороб; орендатор», слн. kmēt «селянин», цсл. **кѣметь**, **кметь** «славетна людина»;— очевидно, споріднене з п. [kimo-waс] «розумітися»; виводиться також від лат. comes (род. в. comitis) «товариш володаря, вождя; супутник», пов'язаного з *cumire «йти разом» (Фасмер II 261; Sławski II 279—281; Machek ESJĀ 261—262; Bezlaј ESSJ II 47—48); менш переконливе зіставлення з гр. κομήτης «селянин» (від гр. κόμη «село») (Birkenmajer JP 21, 174—176), з укр. *кім*, *кім'ях* (п. kіen «колода», ч. kmen «стовбур; плем'я, рід, покоління») (van Wijk Slavia 4, 209—212).— Див. ще **ке́ма**.

кмин (бот.) «тмин, Saquin L.», [**кмен**] Ж, [**кміні́вка**] «горілка на кміні» Ж, [**кміні́ти**] «заправляти кмином» Ж;— р. болг. [кмин], бр. *кмен*, др. *кѣминѣ*, *кменѣ*, п. kміп, ч. слц. kміп, схв. *кмйп*, слн. kміп;— запозичено з німецької мови (у східнослов'янські мови, можливо, за західнослов'янським посередництвом, зокрема польським); двн. kmitp «кмин» походить від лат. cumīnum «тс.», яке зводиться до гр. κόμινον «тс.», очевидно, слова східного походження, пор. гебр. kamšp, аккад. kamūnu «тс.»; можливо, що безпосереднім джерелом слов'янського слова було лат. cumīnum.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Фасмер IV 65; Sławski II 281—282; Machek ESJĀ 262; Bezlaј ESSJ II 48; Bern. I 530; Kluge—Mitzka 411—412; Frisk II 49.— Пор. **тмин**.

кміта, **кміті́ти**, **кмітлі́вий**, **кмітува́ти**, **кміть** — див. **кметь**.

[**кнап**] «ткач»;— п. кнар «ткач сукна, сукновал», ч. кнар «(іст.) зброєносець; (заст.) підмайстер сукновала; (ст.) підмайстер», слц. [knapit'] «бути ткачем», слн. knār «гірник»;— запозичення з німецької мови; свн. кнарре «юнак; паж; підмайстер у сукновала або мірошника», нвн. Кнарре «наймит; паж; гірник»,

пов'язане з нвн. Knabe (двн. knabo) «хлопець», дангл. spafa (сангл. spave) «хлопець; (молодий) слуга», дангл. спара «тс.», є, очевидно, словом догерманського субстрату. — Sławski II 284; Bezlaј ESSJ II 48; Kluge—Mitzka 380.

[кнек] «кілок на носі і кормі човна» Дз, Берл, [кнек] Дз, Берл, *кнехт* «тс.»; — р. [кнека, кнек] «стовпчик, до якого прикріплюються снасті човна», *кнехт* «тс.», п. knecht «столярський прилад»; — запозичення з голландської мови; гол. knecht «кнехт; слуга, наймит» споріднене з нвн. Knecht «слуга, наймит; підставка до столярного верстата», англ. knight «рицар». — Фасмер II 262; Kluge—Mitzka 381; Klein 850.

кнель «галушка із м'ясного або рибного фаршу»; — р. *кнель* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. quenelle «кнель, фрикаделька» походить від нвн. Knödel «галушка; (обл.) картопля». — СІС 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Dauzat 601; Klein 1287; Kluge—Mitzka 384. — Див. ще **кнідлі**.

кніга¹, *книгар*, *книгарня*, *книго́вник* (заст.) «бібліотекар» Ж, *кніжка*, *кніж-ник* «учений; палітурник Ж», *книжніцтво* (заст.) «література, писемність» Ж; — р. болг. м. *кніга*, бр. *кніга*, др. *кънигы*, (рідше) *к(ъ)нига*, п. księga (<*knięga, пор. каш. [kneга, knęgal), ч. слц. kniha, вл. kniha, knižka, нл. kniḡy (мн.), схв. *кнѣга* «книга, письмо», слн. knjiga «книга, список», стсл. *кънигы*; — псл. *кнпигу* (мн.); — не зовсім ясне; можливо, судячи з р. *книго-чѣй* (яке має бути тюркізмом, подібно до *казначѣй*), через посередництво дтюрк. *küinig, *küiniv (уйг. küin) зводиться до кит. k'üen «сувій, згорток»; джерело слова можна шукати і в ассір. kipuḡku «печать», kapḡku «запечатане», вірм. knik «печать» (також з ассірійського джерела); менш переконливі думки про слов'янське походження слова: пов'язання з р. [кнея] «ліс», др. *кнѣсѣ* «коник на даху» (Соболевский РФВ 70, 81) або виведення слова від *кпн*-, спорідненого з ч. kpen «стебло, стовбур», і суфікса -iga (Schuster-Šewc ZfSl 16, 47—51) як слова на позначення дерев'яних дощочок для письма. — Кравчук УМШ

1957/4, 80; Добродомов РР 1971/5, 83—91; Шанский ЭСРЯ II 8, 171—172; Фасмер II 263; Sławski III 271—273; Machek ESJĀ 262—263; БЕР II 496—498; Трубачев Рем. термиол. 30—31.

кніга² (орн.) «чайка, Vanellus vanellus»; — ч. kniha, knihačka, knihalka, [knihavka] «тс.»; — очевидно, утворене на основі звуконаслідувального вигуку, пор. укр. *кигі* (імітація крику чайки), а також [*кигіця*, *кигічка*, *кигітка*] «чайка» і ч. kní-kní (імітація крику чайки). — Machek ESJĀ 263.

[**кнідлі**] «страва в вигляді галушок з тертої картоплі і пшеничного борошна, начинених сливами, политих маслом або олією» Я, [*кіндлі*] «тс.» Я; — п. knedel «круглий пиріжок, найчастіше з сливою або кусочком яблука в середині» (мн. knedle), [knudell], ч. knedlík, knedle (мн.), слц. knedl'a, knedle (мн.) «тс.», нл. knedela, knedla «картопля; влечана груша», схв. *кнѣдл*, *кнѣдла* «галушка»; — запозичене з німецької мови (можливо, через польське посередництво); нвн. (півд.) Knödel є здрібнілою формою від Knode «вузол»; варіантом knode було свн. knote (звідки укр. *ґніт*). — Sławski II 285, 287—288; Machek ESJĀ 262; Schuster-Šewc 574—575. — Див. ще **гніт**. — Пор. **кнель**, **кнут**.

кніжка «один із відділів шлунка жуйних тварин» СУМ, [*кніги*] ВеНЗн; — р. *кніга*, *кніжка*, бр. *кніжка*, [кнігі], п. księgi, księga, ч. слц. kniha, вл. knihi, нл. kniḡy, болг. *кніга*, схв. *кнѣге*, слн. knjiga; — псл. *кнпигу (мн.) «тс.», результат перенесення назви *кнпигу* «книга (для читання)»; перенесення мотивоване подібністю складок слизової оболонки частини шлунка до сторінок книжки (пор. н. Büchlein «книжка; частина шлунка жуйних тварин»); про давність слова, крім поширеності у слов'ян, свідчить збереження у багатьох слов'янських мовах архаїчної множинної форми, втраченої словом в основному значенні. — Sławski III 274; Schuster-Šewc 569—570; БЕР II 498. — Див. ще **кніга**¹.

книп¹ — див. **гнип**.

[**книп**²] «неотеса, мугир», [*кніпоть*] «тс.» Я; — неясне.

кніця «металева пластина як деталь

корабля; [дерев'яна дощечка як деталь човна] Мо»; — р. *кні́ца* (*кні́са*) «кривий брус для сполучення частин корабля», п. *knísa* «тс.»; — запозичене з англійської мови (в українській, очевидно, через російське посередництво); англ. *knies* «коліна» (мн. від *knée* «коліно»), споріднене з дісл. *kné* «коліно; член; криве дерево», нвн. *Kníe* «коліно», лат. *genu*, гр. γόνυ, дінд. *jānu*, тох. А *kanw-*, тох. В *keni-* «тс.».— Фасмер II 264; Klein 849; Kluge—Mitzka 382; Vries AFW 320.

книш «вид печеного хліба», [*книшу-в́атий*] «схожий на книш» Я; — р. [*кныш*, *кныш*], п. *knysz* (з укр.); — певної етимології не має; можливо, запозичення з грецької мови, пов'язане з гр. *κνίσσα* «запах і пара жирного печеного м'яса; сало, в яке загорталося жертвне м'ясо, призначене до спалення», стр. *κνισάριον* «жир, жирна страва», нгр. *κνισάρι* «вид хліба, сала» (Фасмер ГСЭ 3, 90); менш певне виведення (Brückner 240) від **къп-*, збереженого у р. [*кнейя*] «гай», п. *kníeja* «хаци, пуша»; сумнівне пов'язання (Bern. I 531; Москаленко УІЛ 47) з н. [*knītsch*] «вальюк», [*knitschell*] «галушка з борошна», а також виведення (Karłowicz SWO 282) від н. [*knīst*] «кенігсберзька булочка»; цілком гіпотетичне виведення (Zubatý St. a čl. I 2, 175—177) з іє. **skp-* «тиснути, м'яти». — Sławski II 293.

кнікс «уклін з присіданням», *кніксен* «тс.»; — р. *кныкс*, *кныксен*, бр. *кныксен*, п. [*kníks*, *knuks*], ч. *kníks*, болг. *кныксен*, схв. *кныкс* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Knicks* «тріск; кніксен» пов'язане з *knicken* «надламуватися; підгинати коліна (при ходінні); підігнути-ся (про коліна)», що походить від нн. *knikken* «надламувати, згинати», спорідненого з дісл. *knēikia* «тиснути, затискати», норв. [*knēikja*] «загинати назад», *knēik* «згин дороги». — СІС 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 173; Фасмер II 263—264; Kluge—Mitzka 382.

кнóпка; — р. *кноп* (мор.) «гудзик; вузол на кінці каната», р. бр. *кнóпка*; — запозичення з нижньонімецької або верхньонімецької мови (р. *кноп*, можливо, також із голландської); гол. *кноор*,

нн. *кпóр* «гудзик, набалдашник», нвн. *Кнопf* «гудзик, кнопка» споріднені з нвн. *кпüpfen* «зчіплювати». — Фасмер II 264; Kluge—Mitzka 384.

[**кнóроз**] «кнур» Ж, [*кнóрос*, *кóрноз* ВеЛ, *кóрназ* ВеЛ, *кёрноз* ВеЛ, *кёрніз* ВеЛ] «тс.»; — р. ст. *кнороз*, бр. *кнóраз* «тс.», *кнóрез* «погано кастрований кабан чи жеребець», п. *kiernoz* «кнур», ст. *kiernos*, слц. [*kornáz*], вл. *kundroz*, нл. *kjandroz*, *kjandros*, болг. м. *нёрез*, схв. *нёрэст* «тс.»; — не зовсім ясне; найпереконливіше реконструювалось (Фасмер II 264—265; Sławski II 155—156; Откупщиков 121; Bern. I 663—664) як псл. *къгнозь, утворене з давнішого *къгнозь, що складалося з **к^тпъ* «обрізаний» та *огзь «ядро», спорідненого з гр. *ὄρχις* «яйце, ядро», лит. *eĩžilas* «огир», і первісно означало «(почасти) кастрований» (значення, збережене в білоруській формі); перший компонент реконструюється також (Schuster-Sewc ZfSl 16, 372—376; Шаур ZfSl 24, 117) у вигляді **къту-* (**къпъ-*) <**къ-тпо-* «основа; стовбур; плем'я». — Пор. **кнур**.

[**кнув́ати**] «підступно замишляти» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *кпуіс*, *кпуоас* «тс.»; (ст.) обміркувати; розтинати дерево» може бути зведене до псл. **[къповати]* «розтинати, розколювати (дерево)» (<**[къпъ]* «стятий стовбур дерева, колода», пор. п. ст. *kien* «тс.», споріднене з укр. [*кім*] «грудка»); пов'язання (Рокогпу 562—563; Fraenkel 278—279) з лит. *kniaūstis* «копатися», гр. *κνώω* «дряпаю» недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 289—290; Zubatý St. a čl. I 2, 177. — Див. ще **кім**.

кнур «самець свині», [*кнурь*, *кнурь*] «тс.» ДзУЗЛП, [*кнурові́на*] «м'ясо дикого кабана» Г, Ж, [*кнуров́атий*] «схожий на кнура», *кнуря́чий* «належний кнурові»; — р. [*кнур*], бр. *кныр*, п. *кпур* «тс.», ч. *кпур* «дикий кабан»; — результат скорочення і видозміни давньої форми *къгнозь «кнороз», можливо, зближеної із звуконаслідувальними словами типу ч. *кпурати* «ячати, скавучати, квилити» (пор. нвн. *кпурген* «бурчати»). — Фасмер II 265; Sławski II 290. — Див. ще **кнóроз**.

[**кнут**] «пуга», [**кнатовіще**] «пужално» Ж, [**кнутувати**] «бити пугою» Ж; — р. *кнут*, бр. *кнут* «пуга; [гілки, якими зміцнюють лати солом'яного даху]», др. *кнутъ* «пуга», п. *knut*, ч. *knuta*, *knut*, слц. *knuta*, вл. *knut*, *knuta*, болг. *кнут*, схв. *кнѹта*, *кнѹт*, слн. *knŭta* «тс.» (усі з р.); — запозичення з давньоскандинавських мов; дісл. *knŭtr* «вузол» споріднене з шв. ст. *knuter*, нвн. *Knuten* «тс.» (звідки укр. *ґніт*), *Knödel* «галушка»; розвиток значення пояснюється тим, що первісно це був вузлуватий бич; немає підстав для виведення від гот. *hniþo* «паля» (*Schrader Reallexikon* II 154), а також для зв'язку з словами *кніга*, р. *кнея* «гай» (*Соболевский РФВ* 70, 80—81); сумнів щодо скандинавського походження слова у зв'язку з його семантикою (*Machek ESJĀ* 263) невиправданий. — *Фасмер* II 265; *Sławski* II 290—291; *Bern.* I 531; *Vries AEW* 322. — Див. ще **ґніт**. — Пор. **кнель**, **кнідлі**.

[**кнюпіти**] (у виразі *к. коло чого* «сидіти над чим; пиячити») Ж; — неясне; разом з бр. [*скніпа*] «скнара» виводиться (*Zubatý St. a čl.* I 2, 176—177) від лит. *knibti* «щипати», *knubti* «згинатися».

[**кнюх**] «вайло, неповоротка людина», [**кнюхало**, **кнюхédло**] «тс.» Я, [**кнюхатий**] «череватий»; — неясне; можливо, суфіксальне утворення від не збереженого в кореневій формі псл. **[кѹпъ]* (п. ст. *kien*, *kień*) «колода». — Пор. **кнувати**.

князь, **княгіня**, [**княгівна**] «князівна», [**княгня**] «княжа», **княжя**, [**княжéвич**] Ж, **княженéцтво** (заст.) «гідність князя», [**княжéнко**], **княжич**, **княжнá** УРС, Ж, [**княжество!**], **князéнко**, [**князьство**], **князівна**, **князівство**, **князівщина** «система князювання» Ж, **князьок** «здрібніле від князь»; (іхт.) вожак, порода дніпровських лящів Я, [**княжéцький**] «князів», [**княженéцький**] «тс.», **княжий**, [**князький**], **княжїти** УРС, Ж, **князювати**; — р. бр. *князь*, др. *кѹнязь*, п. *książe* «князь», *ksiądz* «католицький піп», ч. *kníže* «князь», *kněz* «піп», слц. *kníeža* «князь», *kňaz* «піп», вл. *knjez* «пан; князь; дідич; ксьондз», полаб. *knaz* «дворянин, шляхтич», болг. м. *кнез* «князь», схв. *кнѣз* «тс.», слн. *kněz*, *kněz* «граф; князь», стсл. **кѹназь** «князь»; — псл. *кѹпѣдзь*

(*<*кѹпѣдзь*); — запозичення з прагерманської мови; пргерм. **kuningaz* «король» (пор. гот. **kuniggs*, двн. *kuning* «тс.») утворене від *kunī* «рід», спорідненого з дінд. *jánati* «народжує», гр. *γένος* «рід», лат. *genus* «тс.», псл. *zěť*, укр. *зять*; спроба обґрунтувати здавна слов'янське походження псл. **кѹпѣдзь* (*Ondruš Jaz. št.* 13, 209—212) малопереконлива. — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 175; *Фасмер* II 266; *Machek ESJĀ* 262—263; *БЕР* II 495; *Мартынов Сл.-герм. взаимод.* 47—48; *Bern.* I 663; *Feist* 316; *Kluge—Mitzka* 392; *Klein* 846—847; *Vries AEW* 346. — Див. ще **зять**. — Пор. **ген**¹.

-ко — див. -ка.

коаліція «об'єднання для досягнення спільної мети»; — р. болг. *коалиция*, бр. *каалицыя*, п. *koalicja*, ч. *koalice*, слц. *koalícia*, вл. *koalicija*, м. схв. *коаліција*, слн. *koalícija*; — інтернаціоналізм латинського походження; лат. *coalitio* «об'єднання, коаліція» утворене від лат. *coalēscere* «зростатися, міцно об'єднуватися», що складається з префікса *со-* (сop-), скороченої форми від *соm-* (сop-), пов'язаного з прийменником *сum* «з, разом з» і спорідненого з дірл. *соm-* «тс.», гал. дірл. *соm-* (префікс), гот. *ga-*, двн. *ga-*, *gi-*, дангл. *ge-*, і дієслова *alēscere* «виростати» (*<alēre* «живити»). — *СІС* 335; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 175; *БЕР* II 499; *Klein* 305; *Walde—Hofm.* I 14, 31—32, 251—253. — Див. ще **аліменти**.

[**коба**¹] «капюшон, відлога, верхній убір для захисту шапки від дощу», [**кобень**] «відлога при бурці», [**кобэня**] «доморобна чоловіча свита з каптуром» Л, [**кобура**] «каптур, відлога» Я; — неясні форми; можливо, зворотні утворення від *кобеняк*.

[**коба**²] (іхт.) «бичок-пісочник, *Gobius fluviatilis Pallas*» Вел; — неясне; можливо, пов'язане з [**коблик**] «пічкур».

[**кобалька**] (ент.) «коренеїд смугастий, *Dorcadion holosericum Kryn.*»; — неясне.

кобальт; — р. бр. *кобальт*, п. ч. слц.¹ вл. нл. *kobalt*, болг. *кобáлт*, м. *кобалт*, схв. *кобалт*, слн. *kóvalt*; — запозичене з німецької мови, можливо, за посередництвом лат. *cobaltum* «тс.»; н. *Kóvalt*

утворено від н. Kóbold «домовик», очевидно, складного слова, перший елемент якого kob- споріднений з дісл. корі «хатина», псл. žura «яма», укр. жу́па «соляна копальня», а другий old пов'язаний з двн. waltan (нвн. walten) «панувати, управляти», псл. *voldēti, укр. володіти. — СІС 335; Фигуровский 81—82; Волков 22—23; Шанский ЭСРЯ II 8, 175—176; Machek ESJČ 264; БЕР II 500; Kluge—Mitzka 305, 386, 835—836; Klein 305; Vries АЕW 324. — Див. ще володіти, жу́па. — Пор. кобеля.

[кобеліна] (бот.) «рогіз, Турна L.» ВеНЗн, [кобелінік] «комиш, Scirpus L.» Ж, Мак; — очевидно, пов'язані з кобеля «кошик» як назви рослин, з яких плетуть кошики. — Див. ще кобеля.

[кобеля] «корзина, кошик; рибальське знаряддя, схоже на сак», [кобел] «корзина» ВеУг, [кобівка Ж, кібел НЗ УЖДУ, кобілка тж, кобільчина Ж, кобічка Ж] «тс.»; — п. kobiel «кошик», ч. слц. kabela «сумка», вл. kobjel «кошик; зморшка», нл. kobjela «кошик; грозова хмара»; — запозичення з німецької мови; свн. kobel «халупа; курник, саж; коробка воза» утворене від kobe «саж, клітка», спорідненого з гр. κόβη «печера», псл. žura «яма», укр. жу́па «соляна копальня». — Sławski II 297—298; Machek ESJČ 233; інакше Schuster-Sewc 577—578; ЭССЯ 10, 87. — Див. ще жу́па¹. — Пор. кобальт.

кобеніти(ся) «лаяти(ся), сваритися», [кобеняти] Пі; — р. [кобєнитъ] «корчити, ламати», [кобянитъ] «тс.», др. ковь «гадання по пташиному польоту», м. коби «передчуває нещастя; пророчить біду», схв. кобити «передчувати лихо; зустрічати»; — очевидно, споріднене з лит. kãbe «гак», kabėti «висіти», лтс. kabināt «тс.» — Фасмер II 267; ЭССЯ 10, 101; Топоров ІІ 108. — Пор. скоба.

кобеняк «верхній одяг з відлогою без рукавів», [кепеняк] «вид угорської чемерки; верхня жіноча суконна кофта», [кепень] «тс.», ст. копенякъ; — р. [кебеняк, кобеняк (з укр.), тебеняк], п. корієніак «тс.», слц. керей (керієнок) «плащ без рукавів, [кожух]», схв. [карепак] «вид плаща» (з 1595 р.), [керепек] «дошовик», слн. [керепек] «плащ»; — запо-

зичення з угорської і з тюркських мов; уг. kőrönyeg «плащ» (з кінця XV ст.), керепуег (так само давнє), kőröny «плащ» (зворотнє утворення від kőrönyeg) запозичене з тюркських мов; тур. чаг. керепек «опанча», кирг. kebäñäk «плащ», кепепек, узб. кебанак «тс.» споріднені з монг. kebeneg «короткий плащ». — Фасмер II 220; ССРЛЯ 5, 1083; Шипова 187—188; Sławski II 463—464; Machek ESJČ 249; Bezłaj ESSJ II 29; MNTESz II 616; Räsänen Versuch 254.

кобєр, кобєрець — див. ковєр.

кобза, кобзár, кобзіна «кобза», кобзарювати; — р. бр. болг. кобза, п. kobza (з укр.), ч. слц. kobza (з п. та укр.); — запозичення з тюркських мов; очевидно, походить від тур. кориз «вид однострунної гітари»; пов'язання (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25) з словами кібець і щебетати безпідставне. — Москаленко УІЛ 22; Шанский ЭСРЯ II 8, 177; Фасмер II 268; Шипова 188; Sławski II 308—309; Machek ESJČ 264—265; Sulan St. sl. 3, 283—285.

[кобзати] «рити, ворушити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [кобзовать] «гребувати».

[кобі] «якби», [коб] «тс.»; — р. кабі «якби», бр. каб «щоб; якби»; — складний сполучник, утворений з питального займенника с. р. ко-(je) «що, як» (<псл. къ-, ка-, ко-) і частки би. — Фасмер II 152; ESSJ Sl. gr. 2, 349—350; Sławski II 139—140; ЭССЯ 10, 85. — Див. ще би, хто. — Пор. колі.

[кобибиліця] «байка, небилиця» Ж, [кобиліця] «тс.» Ж; — складне утворення з [кобі] «якби» і биліця «бувальщина»; первісне значення — «ніби правда»; форма кобиліця постала шляхом стягнення першої. — Див. ще биліця, кобі.

[кобик] «людина низького зросту» Я; — очевидно, пов'язане з [кобба] «низька, товста, неповоротка жінка» (див.).

кобіла «самиця коня; знаряддя праці або спорту, схоже на коня», кобілина «кобиляче м'ясо, конина», [кобилінець] «кінський гній», кобіліця, кобілка (назва різних знарядь, деталей знарядь, грудної кістки у птахів), [кобиля] «лошичка», [кобиляк] (ент.) «гнойовик, Geotrupes stercorarius L.» Ж, [кобилянка]

«сорт великих круглих слив», [кобилярка, кобилярка] «тс.», кобилярка «кінське м'ясо», [кобильник] «любитель коней» Ж, Пі, [кобильниці] «поручні», [кобильниця] «козла; верстат майстра, що робить вози Ж; липова дошка, на якій витягують шкіру Я; кусок дерева, на якому розбивають шкіру Я», кобилярчий, [скобилкуватися] «зновитися» (про коней) Нед; — р. кобыла, бр. кабыла, п. kobyła «кобила; сорт великих слив; купа сіна, стіг», ч. слц. kobyła «кобила», вл. kobła, kobyła, нл. kobyła, kobyła, полаб. t'übälä «тс.», болг. кобыла, м. кобила, схв. кдыла, слн. kobyła «кобила», стсл. ковила «тс.»; — псл. kobyła «кобила; знаряддя або предмети, схожі на коня»; — зіставлялося з гр. καβάλλης «робочий кінь», лат. caballus «кінь, особливо робочий; шкапа», sabō «мерин», н. [kōb] «кінь, шкапа»; взаємний стосунок цих слів залишається нев'ясяним; можливо, це мандрівний термін малоазіатського або фракійського походження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 178—179; Фасмер II 269; Sławski II 305—307; Machek ESJČ 264; БЕР II 501—503; ЭССЯ 10, 93—98; Трубачев Назв. дом. жив. 48—53; Мартынов Язык 71; Bern. I 534—535.

[кобильник] (бот.) «хвоц, Equisetum L.» Ж; — очевидно, похідне від кобыла, що виникло як калька лат. equisetum «хвоц», утвореного з equus «кінь» і seta, caeta «волос, грива»; пор. англ. horsetail «хвоц», букв. «кінський хвіст»; назва зумовлена схожістю хвоца на кінський волос. — Симонович 182—183. — Див. ще кобыла.

[кобіл] «одноокий» Я; — неясне.

[кобіта] «жінка Ж; літня жінка Я; (ірон. рідк.) жінка ЛЧерк»; — бр. [кабета] «(заміжня) жінка», ч. заст. koběta «жінка», слц. [kobietal] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kobieta, [kobyta] «тс.», незважаючи на численні спроби, є словом без визначеної етимології; пов'язується з двн. gabetta, свн. gebette «наложниця, дружина» (Machek SMF 26, 164—165), чому суперечать фонетичні та хронологічні співвідношення; зіставлялося з етимологічно неясними вн. kebse, Kebsweib «наложниця», з фін. kave «жінка, мати» та ест. [kabel

(род. в. [kabeda] «жінка. пані») (Mikkoła FUF 2, 73), з ч. kuběna «наложниця» (Ciszewski Zeńska twarz 1927, 26—31); непереконлива думка (Brückner 241) про зв'язок з п. ст. kob «хліб» або п. ст. koba «кобила»; виводиться від псл. koby «ворожіння» (ЭССЯ 10, 88—91). — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 300, 303; Bern. I 533.

[кобка] «бурдюк чи мішок з волячої шкіри для витягання води з колодязя» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [коблик] «(свинячий) шлунок».

[кобла] «піжмурки» МСБГ, [коблати] «жмуритися» тж, [кобле] «вигук у грі в піжмурки» Ж; — неясне; пор. [кобіл].

[коблик¹] (іхт.) «пічкур (бичок), Gobio gobio» Ж, Па, Мо, [ковблик Ж, ЛЧерк, ковбель Ж, ковбень Ж] «тс.»; — р. [колба, колбь, колбь, коблик] «пічкур, бичок», бр. [коўб] «невелика річкова риба», п. kiełb (род. в. kiełbia) «тс.», слц. [kolbik] «пічкур», схв. [kolba] «тс.»; — псл. *k¹ьбь «пічкур»; — можливо, споріднене з алб. kulp (-bi) «вид прісноводної риби»; може бути запозиченням з германських мов, зокрема пов'язаним з гот. *kalba- «теля» (пор. укр. бичок «пічкур»). — Коломиец Происх. назв. рыб 103—104; Фасмер—Трубачев II 286; Sławski II 143; Bern. I 659.

[коблик²] (ент.) «жук-носоріг, Oryctes nasicornus L.» ЛЧерк; — неясне; можливо, пов'язане з коблик¹.

[коблінá] «податок священикові, сплачуваний зерном»; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. koblina (заст.) «податок (для уніатських священиків)» генетично пов'язане з псл. къбыль (міра сипких тіл), укр. [ґбол] (міра сипких тіл); неприйнятне пов'язання (Machek ESJČ 210) з р. кабалá. — ВеУг 226; Фасмер II 267; Sławski I 268; Brückner 279; Младенов 243; Skok II 8—9; Bern. I 656; Mikl. EW 154. — Див. ще ґбол (у Додатках).

[коблиця] «дуга; вигнута ніжка лави» Ж, [ковбиця] «ніжка лави» Шило, [кобиця] «тс.» тж, [кобийця] «ніжка старовинного ліжка» МСБГ; — зіставляється з каблук (Желех. I 353) або з скоба (Варбот Этимология 1979, 34—37; ЭССЯ 10, 91).

[кóбло] «кущ комишу, що підіймається над оточенням; зупинена частина плаваючого комишу»; — очевидно, пов'язане з р. [кобёл] «висохле дерево (на березі)», [кобл] «кіл, пень; корч, купина», [коблѳх] «тс.», які разом з [кóбень] «твердолоба, норавлива, мапірна людина», [кобѳня] «гак на стіні; кривляка», пов'язуються з лит. *kābė* «гак», *kabėklis* «тс.», *kabėti* «висіти», лтс. *kaba*, *kabe* «кроква», *kabināt* «висіти». — Фасмер II 266, 267; ЭССЯ 10, 102—103.

[кóбочка] «якесь приладдя в бджільництві» Я; — неясне; можливо, пов'язане з р. [кóбка] «торба, мішок».

[кóбоша] «кругла верша» Ж, [кабóша] «конусоподібне рибальське знаряддя» До, [кавбѳха, ковбѳха] «верша», [ковбѳша] «прилад для ловлі риби» Ва; — результати видозміни форми [кубóша] «верша», зближеної, можливо, в частині випадків з *ковбѳня*. — Див. ще *кубóша*.

кóбра (зоол.) «очкова змія, *Naja paja* L.»; — р. бр. болг. *кóбра*, п. ч. слц. вл. *kobra*, схв. *кóбра*, слн. *kóбра*; — очевидно, через російське, польське і німецьке (нім. *Kóбра*) посередництво запозичене з португальської мови; порт. *cobra* (de) *capelo* «кобра», букв. «змія з капюшоном» (назва зумовлена подібністю шиї роздратованої змії до капюшона) походить через нар.-лат. *solobra з лат. *solūbra* «невеличка змія, змійка», спорідненого з гр. *κυλλός* «зігнутий», дінд. *kuṇiḥ* «з паралізованою рукою». — Акуленко 141; СІС 335; Фасмер—Трубачев II 268; Шанский ЭСРЯ II 8, 177—178; Holub—Lyer 245; БЕР II 504; Dauzat 184; Bloch I 156; Klein 305—306, 316; Walde—Hofm. I 248; Ernout—Meillet I 133—134.

[кóбри] «вид козлів на солом'яній покрівлі для захисту від вітру» Я; — неясне.

[кóбрик] «кошик» ЕЗб; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *korblík* «кошик» є зменшеною формою п. ст. *korb*, що походить від нвп. *Korb* (свн. *corp(-b)*, двн. *churp*) «тс.», яке зводиться до лат. *corbis* «кошик», спорідненого з псл. *korbъ, укр. *кóроб*. — Sławski II 477; Kluge—Mitzka 394; Wal-

de—Hofm. I 272—273; Ernout—Meillet I 142. — Див. ще *кóроб*.

[кóбуз] (орн.) «підсоколик, чеглик, *Hypotriorchis subbuteo* L. (*Falco subbuteo* L.)» Ж, [кѳбуз] «луговий лунь, *Circus pygargus* L.» Ж; — р. [кóбуз] «яструб», п. *kobuz* «підсоколик», вл. *kobušk* «кібчик»; — очевидно, споріднене з псл. *ковьсь*, укр. *кібець*, пор. також схв. *кóба* «кібчик»; сумнівне виведення слов'янських назв хижого птаха з германських мов (*Suolahti, Die deutschen Vogelnamen* 360) або з слат. *carus* «вид сокола» (*Matzenauer* 207), як і пов'язання з укр. *кóбза* (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25); припущення про польське походження укр. *кóбуз* (Булаховський Вибр. пр. III 243; Берп. I 535—536) піддається сумніву (Sławski II 303). — Фасмер II 268; Преобр. I 325; Sławski I 388—389, II 303—304; Brückner 240—241; ЭССЯ 10, 92—93. — Див. ще *кібець*.

[кóбуля] (зоол.) «морська свинка, *Cavia Klein* (*Cavia sobaya* L.)» Ж; — очевидно, видозмінене запозичення з східнороманських мов; молд. *кобай* «морська свинка», рум. *sobai* «тс.» походять від фр. *sobaye*, пов'язаного з нлат. (*cavia*) *sobaya*, утвореним на основі каріб. *kobiai* «тс.». — DLRM 161; Dauzat 122, 183—184; Bloch 156; Lokotsch EWAW 31.

кóбура¹ «шкіряний футляр (для пістолета тощо); шкіряна торбина біля сідла», [кóбур, кѳбур] «тс.» Ж; — р. *кобѳра*, заст. *кобѳр*, бр. *кабура*, болг. *кобѳр*, *кубѳр* «тс.», м. заст. *кубур* «пістолет», схв. заст. *кѳбѳр* «пістолет (який звичайно возили у сідельній торбині)», *кѳбура* «пістолет; кобура»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kubug* «довга посудина у формі циліндра; банка; унітаз; кобура; довгий, тонкий (як труба)», кумик. *кѳубур* «кобура (для пістолета)», туркм. заст. *кубур* «гробниця» зіставляються з монг. *qagug-ṣag* «великий ящик; труна» або з ар. *qubūr*, мн. від *qabr* «труна». — Фасмер II 269; Болдырев Тюркизмы 54—55; Шипова 188; Дмитриев 538; БЕР II 504—505; Škaljić 421—422; Skok II 219; Räsänen Versuch 274.

[кóбура²] «капюшон до свити» Я; — очевидно, результат видозміни форми [кóба] «капюшон до верхнього одягу».

зближеної з *кобура́* «шкіряний футляр». — Див. ще *коба*¹, *кобура*¹.

ко́бух — див. *ку́бах*.

[**ков**] «кутній зуб; ікло кабана» Ж; — результат діалектного переходу -л > -в з давнішого [кол] (<псл. *кълъ), пов'язаного з [кло] «ікло» (див.).

ковáдло «залізна підставка для роботи в кузні»; — бр. *кава́дла* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *kowadło*, як і ч. діал. сл. *kovadlo*, вл. *koładło* «тс.», пов'язане з *kować* (<псл. *kovati*) «кувати», відповідає укр. [ковáло] «ковадло». — Див. ще *кува́ти*.

[**ковáлдо**] «молот для пересування шпал»; — очевидно, результат видозміни давнішого *кува́лда*, зближеного з *кова́дло*. — Див. ще *ковáдло*, *кува́лда*.

ковáлик (орн.) (у складеній назві *вівчарик-к.* «*Phylloscopus collybitus Vieill.*»), [ковáльчик] «пищуха звичайна, підкоришник, *Certhia familiaris L.*», [ковáльчук] «чорна горихвістка, *Phoenicurus ochruros Gm. (Lusciola tithys)* Ж; повзик, *Sitta europaea L.* ВєНЗн»; — п. *kowalik* «повзик»; — похідні утворення від *ковáль*, зумовлені дзвінком криком або співом цих птахів, подібним до звучання металу (Птицы СССР 454, 473, 527, 531). — Див. ще *ковáль*¹.

[**ковáлік**] (бот.) «квіточка жита» Лекс-Пол; — неясне.

[**ковáль**¹] (ент.) «ковалик, *Elater L.*, гнойовик звичайний, *Geotrupes stercorarius L.*; жук-олень, *Lucanus cervus L.* ВєНЗн; тарган чорний, *Periplaneta orientalis L.*», *ковáлик* «*Elater*; [безкрилий деревний червоний клоп, *Pyrrhocoris apterus L.* Ж]», [ковáльк] «гнойовик звичайний»; — п. *kowal* «безкрилий деревний червоний клоп; [хрущак]», [kowale] «червоногруді мурашки-деревоточці», [kowalik] «світляк, *Lampyrus*», ч. [kovał] «якийсь жук», нл. *kowalik* «клоп-щитник, *Scutellera*; (мн.) ягідний клоп, *Pentatoma bassarum L.*», болг. [кóвач] «жук-рогач», слн. *kováč* «жук-ковалик»; — очевидно, результат переносного застосування слова *ковáль* до різних комах за певними рисами подібності — до ковалика за здатністю клацати, як коваль залізом, до жука-оленя і гнойовика звичайного за наявністю жувальців, по-

дібних до ковальських обценьків, до таргана чорного за його кольором, що нагадує вкритого кіптявою коваля. — Горностаев 116, 136; Ślawski III 21; Schuster-Sewc 650. — Див. ще *кува́ти*.

[**ковáль**²] «вид гри в Галичині і в Закарпатті біля мерця» Я; — п. *kowal* «дитяча гра з танцем і співом у такт кування; [вид танцю]»; — неясне.

[**ковáль**³] «назва вола, що погано ходить»; — неясне; можливо, пов'язане з [ковилгáти] «шкутильгати».

[**ковáль**⁴] «шматок сала, що дають кращому гонцикові берлин і плотів»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форм *кава́лок* «шматок», [ковéлок] «тс.».

[**ковацува́ти**] «роздавлювати» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни і переосмислення дієслова [кавальцюва́ти] «дробити, кришити, різати на куски», пов'язаного з [кава́л] «кусок».

[**ковáчик**] «клапоть ганчірки, якою обв'язують живіт дитини» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни форми *квáчик*.

[**кóвба**] «коротка, товста, незграбна жінка» Я, [кóвбля] (знев.) «вайло» Па, [кóвблятися] (знев.) «копатися, длубатися» Па; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з [ковбáн] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева»; разом з тим не виключена можливість зв'язку з р. [колбáн] «непорушна, нерозвинена людина», [колобáна] «ледача, неакуратна жінка».

[**кóвбаль**] «варений свинячий шлунок, начинений м'ясом і здоров; кендюх» Л, [кóвбик] «сальтисон; [шлунок Л; кендюх, начинений м'ясом з свинячої голови Ж, До]», [кóвбики] «фляки, начинені серпом, печінкою і салом» До, [кóвбик] «шлунок» Л; — очевидно, результати видозміни назви *ковбасá*, зближеної з [ковбáн] «колода, чурбак», [кóвбик] «тс.» за зовнішньою подібністю реалій. — Див. ще *ковбáн*, *ковбасá*.

[**ковбáн**] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева замість табурета; колода, чурбак, пень Ж», [кóвбик] «чурбак, колодочка (дерева)» Ме, [кóвбиця] «колода, на якій рубають дрова; підпора, стояк (глиня-

ний) для лави Ж», [кóвбок] «товстіша частина дерева, відрізана від вершини; пень Шух; колода, чурбак», [ковбóн] «колода, чурбак» Ж; — р. [колб́як] «відрубков колоди, чурбак», п. [коцван (кобан)] «пень, колода, на якій рубають дрова» (з укр.); — очевидно, утворення, пов'язані з укр. р. *колобо́к* «невеликий круглий хлібець», р. [колоба́н] «товстий коржик»; виведення від нвн Kolbe «кінець колоди» (Шелудько 34), як і зближення з псл. *k^hǫbasa «ковбаса» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 126—129), викликає сумнів. — Фасмер II 287; Вегн. I 542—543. — Див. ще *колобо́к*.

[ковбані] «хавтури, побори духівництва» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [кóвбаль] «кендюх».

ковба́ня «улоговина або глибока яма, наповнена водою; яма в річці, морі, стрімка западина у воді; калюжа Ж», [клуба́ня] «тс.» Ж, [ковба́нка] «невелика заглибина, наповнена водою» Ва, *ковба́нитися* «качатися, борсатися в ковбані»; — п. [коцба́н] «грузьке озеро, став, калюжа; глибоке місце в річці, болоті» (з укр.); — очевидно, складне утворення з основ слів *коло́* (псл. *koło*) «колесо» або псл. *kol-* «колоти, бити» і [ба́ня] (псл. *banja*) «копальня; яма, заглибина»; пов'язання з [ковба́н] «чурбан» і з *ковбаса́* (Ильинский ИОРЯС 24/1, 126—129) позбавлене підстав. — Толстой 230—232. — Див. ще *ба́ня*³, *коло́*¹, *коло́ти*. — Пор. *баю́ра*, *калаба́ня*, *калаба́тина*.

ковбаса́, [ківбаса́] Ж, *ковба́ска* «вид ковбаси», [ковбаскі́] (мн.) «сосиски» Ж, *ковба́сна* «ковбасна крамниця», *ковба́сня* «тс.»; (заст.) кустарне підприємство, де виробляли ковбаси», *ковба́сник* СУМ, Ж, [ковбася́ник] «ковбасник», [ковба́снійця́] «кишка для ковбаси» Г, Ж, [ковбася́нка] «тс.»; [ковбасо́вий] «ковбасний» Ж; — р. *колбаса́*, бр. *каўбаса́*, [келбаса́] (з п.), *кілбаса́* (з п.), др. *колбаса*, п. *kiełbasa*, ст. *kiełbodziej* «прилад для фарширування ковбас», каш. *kiełbas* «ковбаса», ч. *klobása*, рідк. *klobás*, ст. *koblása*, слц. *kolbasa*, [klbása], *klobása*, *kubása*, вл. *kołbasa*, [kołbas], нл. *kjałbasa*, рідк. *kjałbas*, болг. *колба́са*, *колба́с*, [калба́са, кълба́са, коба́са], м. *колба́са*, схв. *коба́сця*, [коба́са, клоба́са, клоба́сиця],

заст. *kobása*, слн. *klobása* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; наявність слов'янських варіантів з -ǫ- (-yl-) і -lo- (-o-, -u-), що передбачають праформи *k^hǫbasa (*кълбаса) і *klobasa, *kobasa, свідчить, що цей кулінарний термін є давнім запозиченням, але його джерела не зовсім ясні; найбільш вірогідним вважається походження з тюркських мов, зокрема від тур. *külbastı* «м'ясо, смажене на рашпорі; смажені котлети» (похідне від *kül* «попіл», спорідненого з аз. каз. кумик. туркм. кирг. ойр. хак. уйг. *күл*, чув. *кёл*, башк. *көл*, тат. *көл* і, далі, дтюрк. *kül* «тс.») і тат. *kolbasa «ковбаса»; можливий також зв'язок із сх.-сл. **колб-* (**ковб-*), засвідченим у р. *ко́лоб* «невеликий круглий хлібець», р. укр. *колобо́к* «тс.» та укр. [кóвбиця́] «колода», [ковба́н] «тс.»; [кóвбик] «шлунок», [ковба́тка] «кусень м'яса», або із звуконаслідувальним іє. *kǫ- (**kol-*, **kel-*), до якого зводяться і болг. *кълцам* «рубати, дрібно різати (м'ясо та ін.); колоти (цукор); лускати (горіхи); дзьобати (про птахів)», стсл. *кълчѣтати* «клацати (зубами)», укр. *клекотати*; малопереконливе припущення про спорідненість з псл. **[k^hǫ]bjъ* «пічкур, *Gobio fluviatilis*», р. [колба́, колба́], укр. *ко́блик*, *ко́вблик* «тс.» (Brückner 227; Rudnicki SO 18, 241—245; Holub—Lyer 243); неприйнятне з погляду семасіології, хронології та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гебр. *kol-bāsār* «м'ясо, будь-яка плоть; жива істота» (Karłowicz SWO 268; SW II 325; Berneker Jagić-Festschr. 600—601; Вегн. I 542; Mittwoch UngJb 8, 290—291) або від фр. *calebasse* «тиква» (Даль II 241; Karłowicz SWO 268), засвідченого вперше лише у XVI ст. — КЭСРЯ 204; Петлева Этимология 1966, 150; Фасмер II 286; Преобр. I 332; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127; Дмитриев 560; Sławski II 143—144; Brückner KZ 45, 32—33; 48, 171; Machek ESJČS 205, ESJČ 258; Schuster-Šewc 592—593; ВЕР II 549; Младенов 228; Skok II 117; Егоров 104; Радлов II 1479; Кпиезса I 1, 272. — Пор. *клекотати*, *ковба́н*, *ковба́тка*, *ко́лобо́к*.

[ковбасити] «невміло прати (білизну) Ме, Ва; довго, погано виконувати якусь роботу Ва», [ковбаситися] «возитися в грязі Г; бути довго намоченим, киснути; дутися, сердитися Ме»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації дієслова [ковбанитися] «валитися в грязі» з іменником *ковбаса*.

[ковбатка] «шматок, частина; великий шматок м'яса Ж», [заковбати] «залагати» Я; — очевидно, результат видозміни й переосмислення іменника [ковбан] «колода, чурбак, оцупок дерева» під впливом дієслова *батувати* «різати великими шматками, панахати», [батати] «тс.». — Див. ще *ковбан*, *батати*.

ковбах, *ковбаха* — див. *кубах*.

ковбашка — див. *ковбиця*.

[ковбебина] «ямка в озері, річці або плесі» Я; — очевидно, видозмінений результат контамінації слів *ковбаня* і [ковдббина] «вибій». — Див. ще *ковбаня*, *ковдоба*.

ковбель, *ковбень*, *ковбик*, *ковблик* — див. *ковблик*¹.

ковбець — див. *кібець*.

[ковбешка] «голова» Я; — очевидно, результат контамінації слів [довбешка] «тупиця, тупа голова», похідного від *двбня*, і [ковбан] «колода, чурбак, пень». — Див. ще *довбати*, *ковбан*.

*ковбик*¹, *ковбиця* — див. *ковбан*.

*ковбик*², *ковбики*, *ковбік* — див. *ковбаль*.

[ковбір] «глибока тиха вода» Шух, [ковбір] «заросле болото» Ж, [ковбур] «яма у воді, ковбаня; стрімка западина у воді; вікнина (у болоті) Ж»; — очевидно, результат контамінації слів [говбур] «вир» і *ковбаня* (див.).

ковбіха, *ковбіша* — див. *ковбша*.

[ковбиця] «заглибина для попелу у печі; виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі Ме», [ковбашка] «заглибина в печі» Я, [ковбочка] «виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі» Ме, [ковбиця] «заглибина під припічком» Шило; — можливо, результат зближення слова *кабіця* «відкрита літня кухня (піч)» з [ковбиця] «колода, на якій рубають дрова».

ковбой «пастух-вершник (у західних штатах США)», *ковбойка* «вид сорочки,

бриля»; — р. болг. *ковбой*, бр. *каубой*, п. *cowboy*, ч. слц. *kovboj*, м. *каубой*, схв. *каубой*, слн. *kávboj*; — запозичення з англійської мови; англ. *cowboy* «ковбой» (букв. «коров'ячий хлопець») утворене з основ іменників *cow* (<дангл. *cū*) «корова», спорідненого з двн. *chiuo*, *kuo*, нвн. *Kuh*, дісл. *kug* «тс.», а також псл. *govędo*, укр. [гов'єдо] «рогата худоба», і *boy* «хлопець», спорідненого з дфриз. *boy* «молодий чоловік», свп. *buobe* «хлопець», нвн. *Bube* «тс.». — СІС 335; Шанский ЭСРЯ II 8, 180; Kopaliński 184, 535; Holub—Lyer 265; Klein 193, 364. — Див. ще *гов'єдо*.

[ковбота] «яма в болоті, річці; стрімка западина у воді, вікнина (у болоті) Ж»; — очевидно, результат зближення слова *ковбаня* з [калбатина] «ковбаня» і дальшої формальної видозміни утворення. — Див. ще *калбаня*, *ковбаня*.

[ковган¹] «шматок криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти катаються з гори», [ковганка] «тс.»; — очевидно, давній фонетичний варіант кореня *ковз-* (у *ковзати* і похідних); пор. подібну варіативність у п. *peřzać* «повзати» — *peřgać* «тс.». — Див. ще *ковзати*.

[ковган²] «кабан»; — неясне.

ковганка «дерев'яна ступка для товчення сала; [жлукто Ж; корчага, ківш, миска, горщик Бі, Пі]», [кулганка] «скринька на сіль (без кришки)» Я; — р. [калган] «дерев'яна миска»; — етимологічно неясні форми; зближення з сумнівним тюрк. *kolġan* (Горяев 440) непереконливе. — Фасмер II 165; Шипова 154.

[ковдня] (з приказки *Щоб тебе свята ковдня не минула*) «?» Я; — результат зближення й контамінації назви колишнього містечка *Кодня* (тепер село в Житомирському районі Житомирської області) з приказки «Щоб тебе Кодня не минула» (у цьому містечку після придушення гайдамацького повстання 1768 р. було страчено близько 3000 його учасників) і слова [мовня] «блискавка» з приказки «Щоб тебе свята мовня не минула». — УРЕ 6, 529.

[ковдоба] «озерце», [ковдобашка] «ковбаня, що лишається на лузі після пове-

ні» Л, [ковдóбина] «вибій» Ж, [ковдóвбина] «тс.», [кавтѣба] «яма з водою; ковбаня», [кавтóба, кóвтѣб, кóвтѣб] «тс.» Л, [ковтóба] «ковбаня на лузі після повені» Л, [ковтóбина, ковтóбанка] «тс.» Л, [ковтóба] «заглиблення на лузі, наповнене водою після повені і заросле осокою», [ковтóбина] «тс.», [колдóбина] «яма, заглиблення у землі» Ва, [колдóб'є] (зб.) «тс.» Л, [колодóвбина] «вибій»;— р. колдóба «вибоїна, ковбаня», колдóбина, [колдóбина, колдыбáнь, колдубáнь, колтобáнь] «тс.»;— певної етимології не має; найвірогідніший зв'язок з псл. *kolti (пор. лит. kálti) «довбати, видовбувати» і вихідне значення «видовбана (яма)» (Откупщиков 127, 164); менш обгрунтоване зближення з [ка́довб] «кадіб» (Фасмер II 287; Толстой 220—222; Miklosich EW 108; Bern. I 467); сумнівне також пояснення слова (Брандт РФВ 22, 139; Соболевский Slavia 5, 444) як рефлекса *kolod^hba, пов'язаного з кóло (кóлесо) і довбáти.

кóвдра, [кóвдря] «ковдра», [кóдра] «доморобна товста ряднина» Л, [кóдри] «смужечки старої тканини, з яких роблять підстилки або основу для вовняного рядна, вовняної пілки» Мо, [кóдря] «ковдра Ж; грубе рядно Ва», [кóдра] «ковдра», ст. ковдра (XVIII ст.), колдру (1646);— р. ст. колтырь «сорт сукна», бр. коўдра «ковдра»;— запозичення з польської мови; п. kołdra «ковдра; (ст. і діал.) покривало для ліжка, столу, на стіну, на підлогу; вид плаща; паперові шпалери», як і ч. ст. koltra «завіса; ковдра, покривало для ліжка», слц. [koltra] «завіса; покривало», слн. [kolter] «ковдра», [koltra] «тс.», походить від іт. ст. coltra «покриття, покривало», яке через нар.-лат. sulcitra «подушка, матрац» зводиться до лат. sulcita «тс.», можливо, спорідненого з дінд. kũrcáñ «в'язка, жмуток».— Ткаченко УМШ 1958/4, 73; Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Шелудько 34; Richhardt 68; Фасмер II 298; Sławski II 366; Bern. I 549—550; Mestica 336; Walde—Hofm. I 304.

[кóвдуш] «(убогий) мандрівник» Ж, [ковдош] «жебрак, старець» Чопей, [кóйдочи] «тс.» ВеУг, [кóвди] «мандрування Ж; старцювання Чопей; вижебрані речі

Чопей», [ковдовати] «старцювати, жебракувати» Чопей;— слц. [kolduš] «негідник; жебрак; злодій»;— запозичення з угорської мови; уг. [kóçdus], koldus «бідний, убогий, злиденний, нужденний, жебрак, злидар» є, мабуть, словом давнього тюркського походження; дтюрк. qoldačī «прохач, прошак; жебрак», qol- «просити», очевидно, зводяться до спільнотюркського qol «рука».— Чопей 151; Желех. I 354; Лизанець НЗ УЖДУ 26/2, 119; Lizanec 83, 99; Crânjală 120; MNTESz II 524; Егоров 303; Lokotsch 95; Vambery 81.— Пор. гóвдаш.

[ковезá¹] «нечепурна, неповоротка людина» Ва;— неясне; можливо, пов'язане з [ковѣзка] «палиця», [ковізка] «палиця із загнутим кінцем».— Пор. ко-визá¹.

ковезá²— див. ковізі́тися.

[ковеня́] «кочерга; палиця для мішання соломи при горінні» Л, [кавеня́, ковеня́, ковиння́, коменя́] «тс.» Л, [ковѣнька] «ковінька; гуляста горбата колода», ковінька;— бр. [кавяня́] «кочерга», [кавѣнька] «палиця для опори під час ходіння»;— очевидно, пов'язане з [ка-вўля] «загнутої форми палиця», [ковѣзка, ковізка] «тс.», разом з якими може бути виведене від псл. kovati «кувати; бити»; зіставлення з р. ковылять «шкандибати» (Фасмер II 274), як і виведення з ко + вити (Никончук Этимология 1977, 125), викликає сумнів.— Див. ще кувáти.— Пор. кавўля², кий¹, ко-визá¹.

[кóвѣр] «(заст.) килим; ковдра» СУМ, Г, Ж, [кобѣр] «килим», [кобѣрець] «невеликий килим», [ковѣрець] (заст.) «тс.», [ковернік] «килимник» Ж, [ковѣрніця] «вишивальниця килимів» Ж, Пі, [коверцóвий] «килимний»;— р. ковѣр «килим», бр. [кабѣрац, кабѣлац], др. ко-веръ, ковѣръ, коворъ, п. kobierzec, [kobielec], ст. kobierz, ч. koberec «тс.; [плахта, у якій циганки носять дітей за плечима], ст. kober «тонкий плащ», koberes «килим», слц. koberec «тс.; [покривало; жебрацька торба], koberček «теплий вовняний кольоровий одяг», полаб. t'über «покривало (на ліжку); ліжка», st'üverəs «скатертина», болг. гўбер «килим», м. губер «тс.», схв. гўбер «покривало, ковдра; килим (домотка-

ний)», *güber* «покривало (на ліжку); вовняна попона», [kober] «попона», ст. *koberes* «килим»; — перекожливої етимології цього мандрівного терміна немає; за фонетичними ознаками найімовірнішим є походження з давніх тюркських мов, але конкретні джерела запозичення не зовсім ясні; можливо, слов'янські форми походять від кипч.-тур. *köwer* «килим», *köbez* (пов'язаних з тат. [kōbes] і, далі, дтюрк. *kiviz* «тс.», огуз. *küvüz* «кошма», чаг. сх.-тюрк. *kigiz* «вовняна ковдра», тат. *киез* «вовна, кошма», тат. каз. *kīz* «тс.», що зіставляються також із монг. *kebis* «килим», калм. *кевс* «тс.») або від протобулг.-чув. **kavъg* < **kebir*; недостатньо обгрунтовані зближення з р. *ковырять* із гіпотетичним значенням «плести» (Соболевский РФВ 66, 350—351) і **ко-въгъ* «ковдра», [кo-вoрa] «тс.» (Iljinskij PF 11, 191—192); неприйнятне виведення від етимологічно неясного дісл. *koγug* «тс.; ковдра» (Mik-koła Mém. Soc. Néophilol. I 389—390), від англ. *cover* «покривало» (Matzenauer 48—49; SW IV 383; Корш Словарь русского языка IV 1253) й уг. *guba* «хутряне пальто» (Meuer EW 133) або від лат. *соорегіге* «покривати» (Machek ESJČ 264; Hořub—Lyer 245). — Фасмер II 270—271; Добродомов УЗ МГПИ 403, 41—53; Шипова 189; Преобр. I 327; Sławski II 298—300; Brückner 241; KZ 45, 27, 102; БЕР I 291; Zajaczkowski StOr 56—57; Räsänen FUF 29, 166; ZfSlPh 20, 448; Ramstedt 230; Bern. I 592; Mikl. EW 136.

[коверда́] «дурниця, нісенітниця» (?) Я; — неясне; можливо, результат зближення іменника [коверза́] «тс.» з р. *кавардак* «безладдя, розгардіяш, плутанина»; не виключена також можливість зв'язку з [ковирта́ти] «базікати, балакати».

ковёрза́, *коверза́ти*, *ковёрзний*, *коверзні*, *коверзува́ти*, *коверзу́ха* — див. *каверза*.

коверіти — див. *ковиріти*.

коверко́т (сорт тканини); — р. болг. *коверко́т*, бр. *каверко́т*, п. *kowerkot*, ч. слц. слн. *koverkot*; — запозичення з англійської мови; англ. *covercoat* утворене з іменників *cover* «покривало, футляр», пов'язаного з дієсловом *cover*

«покривати», яке через фр. ст. *couvrir* «тс.» зводиться до лат. *соорегіге* «закривати», утвореного з префікса *со-* і дієслова *арегіге* (< **ar-verġe*) «відкривати», спорідненого з ісл. **verti* «зачиняти, закривати», укр. *верéта*, *верéя*, [vĭr] «огорожа», та *coat* «піджак, мундир», яке через фр. ст. *cote* «чоловіча туніка» зводиться до франк. **kotta* «вид верхнього одягу», спорідненого з нвн. *Kotze* «груба вовняна ковдра». — СІС 335; Hořub—Lyer 265; БЕР II 511; Klein 305, 364; Walde—Hofm. I 56; Dauzat 211. — Див. ще *верéта*, *коаліція*, *коц*.

[коверня́га] «гудзуватий пень» ВЕНЗн, [коверня́ка] «тс.» ВЕНЗн, [коверня́к] «тс. ВЕНЗн; негарний, нечепурний Я»; — неясне.

[ковертáти] «направляти, керувати, правити, повертати» Ж; — очевидно, утворення, що складається з словотворчого елемента *ко-* і дієслова *верта́ти*; зближення з р. *ковёркать* «псувати; перекручувати; калічити, спотворювати» (Фасмер II 271; Георгиев БЕ 28, 202) не зовсім перекожливе. — Machek ESJČ 210. — Див. ще *вертіти*. — Пор. *каблук*¹, *каверза*, *кадіб*, *коворот*.

ковзати, [кoвза́тися] «кататися на льоду» Кур, *кoвза́тися* «тс.», [кoлзну́ти] «ковзнути» Ж, *кoвзалка*, *кoвзанка*, [кoвзі́ль] «ковзанка» ЛексПол, [кoвзі́лька] ЛексПол, *ковзю́лі*, *ко́залка* Ж) «тс.», *ковза́н*, [ковза́ні] «ковзани» Я, *ковзаня́р*, [ковзе́лиця] «ожеледь», [ковзю́н] «дитина, що повзає», *ковзкі́й*, *ковзні́й* «який рухається поковзом», [ковз] (виг.), [ковзь] «тс.», *підковзну́тися*, *поковзну́тися*, [пoкoвзeнь] «рукоятка, кулак; повзун, хрестовина», *пoкoвз* «ковзаючи», *пoкoвзом* «тс.», *розкoвзати* «зробити слизьким», *розкoвзатися*; — р. [кoлзaть] «ковзати», ст. *кользъкъи* «ковзкий», *кольскыи* «тс.», бр. *коўзаць*, *коўзацца*, п. [kieřzac] «ковзати», ст. *kieřzac się* «тс.», ч. *klouzati* (se), ст. *klúzati* «тс.; повзти», слц. *kl'zat'* «рухати, пересувати по гладкій поверхні»; — ісл. **kþluzati* «ковзати», що є давнім варіантом основи **skþluzati* «тс.» з рухомим початковим іє. **s-*; розрив цих двох варіантів (Sławski II 147—148) необгрунтований; недостатньо аргументоване пояснення давнього *-l-* як ре-

зультату контамінації з псл. *přz-, до якого зводиться й укр. *повзті* (Gebauer Hist. mluvn. jaz. česk. I 296; Nitsch Wybór pism pol. II 159—160; МРКJ III 289—291); неприйнятне твердження (Machek ESJČS 207; Holub—Lyer 244) про спорідненість з нім. *gleiten* «ковзати», пов'язаним з *g!īdh- і, далі, іє. *ghleidh- «тс.»; зовсім сумнівні зіставлення з іт. *glissando* «ковзко» (Holub—Lyer 244), з гр. *κάλχη* «пурпурний слимак» і *κόχλος* «слимак» (Petersson BSl. Wortst. 75).— Фасмер II 290, 294; III 641, 642, 646—647; Шахматов Очерк 125; Марков РФВ 76, 267; Потебня К ист. зв. III 110; Преобр. I 333, II 299—300; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 156; Brückner 227—228, 531; Machek ESJČ 259—260; Mikl. EW 300; Meillet MSL 14, 351—352.— Див. ще **скóвзати**.— Пор. **хóвзати**.

[**ковиза́**¹] «бондарський інструмент для згинання обручів», [*Говéзка*] «палиця, на яку опираються при ходінні» Ва, [*ковéзка*] «тс.» Ва, [*ковíзка*] «палиця із загнутим кінцем, вид кийка»;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *ковíнька*, [*ковеня́*] «кочерга» (див.).

[**ковиза́**²] «фартух (?)» Ж;— неясне.

[**ковízити**] «мучити» Ж, [*ковíзнити*] «животіти; хворіти, нездужати» Пі, [*заковíзнити*] «застигнути, змерзнути, залякнутися, закоцюбнути; зав'язнути, занепасти», [*заковíзти*] «тс.»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*ковíзка*] «палиця із загнутим кінцем, вид кийка»; у такому разі первісним було значення «згинати, скручувати».— Пор. **ковиза́**¹, **ков'яза**.

[**ковízитися**] «комизитися; вередувати; норовитися Г; гедзатися, скаженіти Ж», [*ковéза*] «вередлива, примхлива людина Л; вередлива, плаксива дитина Ва», [*заковезítитися*] «закомизитися; зноровитися; завередувати»;— очевидно, результат контамінації слів *комизítитися* (*комиза́*) і *коверзувáти* (*коверза́*); виведення *ковеза́* з основи *вéзті*, ускладненої словотворчим елементом *ко-* (Никончук Етимологія 1977, 123) непереконливе.— Див. ще **ка́верза**, **комизítитися**.

[**ковíка**] «затримка, зупинка, перешкода» Я, *заковíка* «тс.»;— р. *каві́ка*

«надрядковий знак; завиток на письмі, кривуля; [перешкода, утруднення]», [*ковíчка*] «тс.», *каві́чки* (мн.) «лапки», бр. *закаві́ка* «утруднення; хитрість», болг. *каві́чки* «лапки», слн. *ка́вка* «гак; нерозбірлива буква», цсл. *каві́ка* «крюковий знак»;— псл. *кову́ка* «гак»;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*каві́ля*] «загнута палиця», [*ковеня́*] «кочерга», *ковíнька*; пов'язання з др. цсл. *ку́ко* (*нось*) «горбоносий», з яким зіставляється укр. *ку́кса* «залишок покаліченої руки» (Фасмер—Трубачев II 154, 404; Куркина Етимологія 1970, 94; Преобр. I 280; Горяев 126; Младенов 226), потребує додаткової аргументації; ще менш імовірно виведення з іт. *cavicchia* «кілочок», що продовжує лат. *clāvicula* «ключик; вусик виноградної лози», демінутивного утворення від *clāvis* «ключ; засув; гачок» (Pisani Paideia (1953) 8/2, 112).— Шанський ЭСРЯ II 8, 11, БЕР II 124; ЭСРЯ 9, 167.— Пор. **каві́ля**², **ковеня́**, **ку́кса**¹.

ковила́ (бот.) «тирса, *Stipa* L.; [біловус стиснутий (мичка), *Nardus stricta* L. Мак]», [*ковíл*] «тирса», [*ковíле*] «ковила пірчаста, *Stipa pennata* L.» Ж, [*ковилка*] «ковила волосиста (тирса), *Stipa capillata* L.» Мак, *ковíль* «ковила», *ковильо́к* «ковила Лессінга, *Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.»;— р. *ковíль* «ковила», [*ковíл*], бр. *каві́ль*, др. *ковы́лие*, ч. *kavyl* (з р.), слн. *kavyl'* (з р.), болг. [*ковíл*], схв. *кòв'иль*, слн. *ковílje* «тс.»;— псл. *kovulь, похідне від *kovati* «кувати» (первісно «бити, рубати»), укр. *кува́ти*;— паралельне до гот. *hawī* «сіно», двн. *hewī*, нвн. *Heu* «тс.», похідних від рефлексів пгерм. **hau-* «бити, рубати», далі генетично пов'язаного з псл. *kovati*; спочатку слово означало «те, що рубають (>косять)»; менш переконливе пов'язання з р. *ковы́лять* «кульгати, [гнути]» (Bern. I 594; Moszyński PZJP 65—66) або виведення слова як запозичення з тюркських мов (Менгес 105—107; Ванюшечкин РР 1971/2, 132—135).— Фасмер—Трубачев II 273—274; Machek Jm. rostl. 278—279; БЕР II 511.— Див. ще **кува́ти**¹.

[**ковилга́ти**] «кульгати, хитатися, нахилитися то в один, то в другий бік»

Я;— очевидно, результат контамінації запозиченого р. *ковылять* «шкутильгати; кульгати», етимологічно не зовсім ясного (пор. болг. [*ковѣлям се*] «тс.»), з укр. *кульгати*.— Фасмер II 274.— Див. ще *кульгати*.

[**ковілка**] «дерев'яна вставка у круглому кінці весла, за яку беруться обома руками під час веслування» Я, [*кобілка*] «ручка весла, перпендикулярна до лопати»;— р. [*ковылѣк*] «держак лопати»;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*ковылѣк*] «сажень у вигляді трикутника для обмірювання площі землі».

[**ковиліюшка**] «звивина, закрут» Я;— р. [*ковыліюга*] «звивина, вигин, кривизна», [*ковылина*] «тс.»;— очевидно, пов'язане з р. *ковылять* «шкутильгати», етимологічно не зовсім ясним.— Фасмер II 274.— Пор. *ковилгати*.

ковіль, *ковильок* — див. **ковіла**.

[**ковирдяка**] «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па;— очевидно, афективне утворення.

[**ковиріти**] «хворіти, нездужати, марніти» Ж, [*коверіти*] «стогнати, пхикати; скиглити, верещати, кричати» Ж;— неясне.

[**ковиртати**] «базікати, балакати» Пі;— очевидно, етимологічно тотожне з [*ковертати*] «направляти, керувати, повертати», утвореним на основі дієслова *вертати*: у такому разі первісним було значення «повертати (язиком)».— Див. ще **ковертати**.

[**ковіря**] «потворно закутана жінка» Я, [*кувіря*] «тс.» Я, [*кувѣрдя*] «жінка, надто закутана хустиною, з недбало намотаним одягом» Я, [*закувѣрдитися*] «закритися, замотатися» Я;— неясне; зіставлення з [*невковіръний*] (Яворницький 362) позбавлене підстав.

[**ковиряти**] «колупати, чистити» Ж, [*ковирувати*] Ж, [*ковіряти*] Пі «тс.»;— р. *ковырять* «колупати», [*ковѣрится*] «упиратися, пручатися»;— можливо, запозичення з російської мови, в якій задовільної етимології не має; пов'язання з р. *ковылять* «кульгати» (Фасмер II 274) потребує додаткової аргументації; виведення з фін. *kavertaa, kovertaa* «видовбувати» (Погодин РФВ 47, 208) або розчленування на **ко-выряти* (Matzenauer

LF 8, 190) ще більш сумнівні.— Шанський ЭСРЯ II 8, 183.— Пор. *ковилгати*.

ковіки — див. **кóвки**.

ковінька — див. **ковеня**.

[**кóвкати**] «жувати» ВеБ, [*кóвкнути*] «ковтнути» ВеБ, Ж;— очевидно, пов'язане з *ковтати*; стосунок між звуками **к** і **т** неясний.

[**кóвки**] (мн.) «сережки» Ж, [*ковіки*] «тс.» Ж;— можливо, результат спрощення слова [*ковткі*] «тс.».— Пор. **ковтók**¹.

[**ковма́**] «корм з товченої картоплі й полови; товчена картопля, картопляне пюре» Л, [*кома́, ко́мка, кума́*] «тс.» Л, [*ковмі́*] «їжа з товченої картоплі з конопляним сім'ям або товченим маком» Я;— неясне; можливо, пов'язане з [*кóвмо*] «в'язка коноплі або льону» (пор.).

[**кóвмо**] «в'язка коноплі або льону»;— очевидно, як і бр. *калматы* «волохатий», походить від псл. **kъyp-o* «пучок», спорідненого з *kъkъ* «клок».— Трубачев Рем. термиол. 86.— Пор. **клок**, **ковма́**.

[**ководка**] «хребець (спинний)» ВеЛ;— неясне; можливо, діалектний фонетичний варіант слова *колóдка*.

[**ковок**] «дерев'яний цвях» Пі;— не зовсім ясне; можливо, результат видозміни іменника *кілók* (<**колок*).

кóворот (заст.) «ворота, якими перекидали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин»;— р. [*кóворот*] «коловорот; ворота; стовп, до якого прикріплюються ворота», бр. [*кóварат*] «колодязний журавель»;— очевидно, утворене з словотворчого елемента *ко-*, того самого, що і в словах [*коверза́*], *коверзувати* та ін., і основи *вóрот*, пов'язаної з *вертіти*.— Фасмер II 271—272.— Див. ще **вертіти**.— Пор. **каблук**¹, **каверза**, **кадіб**.

[**кóвочка**] (орн.) «галка, *Cogvus topedula*» Ж;— очевидно, пов'язане з [*ка́ва*] «тс.»; фонетичний характер зв'язку неясний.

[**ковп**] «качан; стебло» Ж;— неясне.

ковпáк¹ «головний убір; накривка, накриття», [*ховпáк*] «тс.» Нед, [*ковпáковатий*] «схожий за формою на ковпак» Я;— р. *колпáк* «ковпак; дурень», ст. *калпакъ* «висока шапка», *колпакъ* «тс.;

опанча з капюшоном; міра місткості», бр. *каўпак* «ковпак», п. *koľrak* «тс.» (з р.), ч. *kaľrak* «висока шапка, обшита хутром», рідк. заст. *kolrak* «тс.», ст. *kolrat* «головний убір», слц. заст. *kaľrak* «висока гусарська шапка, обшита хутром», [*koľrak*] «висока шапка, обшита хутром», нл. *kaľrak* «солдатська шапка» (з р.), болг. *калпак* «хутряна шапка, ковпак», м. *калпак* «тс.», [*калпак*] «півнячий гребінь», схв. *калпак* «висока хутряна шапка», слн. *kaľrak* «хутряна шапка, угорський головний убір»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. *kaľrak* «шапка; військовий головний убір; папах», крим.-тат. тат. *ккалп*. каз. *калпак* «шапка, ковпак», кирг. *калпак* «гострокінцева повстяна шапка», чув. *калпак* «шапка; дитячий капор», узб. *калпак* «тс.; повстяний капелюх»; деякі слов'янські форми з початковим *ко* (*ко*) і болг. *калпак* «хутряна шапка» вважаються доосманськими запозиченнями з тюркських мов. — Фасмер II 252, 297; Шипова 155, 192; Vasmer ZfSlPh 7, 506; Преобр. I 338—339; Брандт РФВ 18, 35; Дмитриев 560; Menges ZfSlPh 23, 331; Korsch AfSlPh 9, 508; Соболевский РФВ 71, 24—25; Sławski II 373; Brückner 248; Muchliński 64; Karłowicz SWO 278; Machek ESJČS 205—206; Holub—Lyer 228; БЕР II 175; Младенов 229; Боев БЕ 15, 13; Małeckі Dwie gwary maced. II 46; Skok II 22—23; Škaljić 388; Bern. I 474—475; Mikl. EW 120; TEI I 324; TEI Nachtr. I 56, II 141; Егоров 87. — Пор. *клобук*.

ковпак² (бот.) «види грибів (розитес тьмянний, *Rozites carperata*; [*Merulius cantharellus*; *Polyporus ovinus* Fr. Ж; вид істівних грибів Я]); — р. *колпак* «розитес тьмянний; [*Agaricus somatus*]); — очевидно, пов'язане з *ковпак* «головний убір»; мотивація назви неясна.

[ковпак³] «суцвіття, котик рогозу» Л; — результат перенесення назви *ковпак* «рід головного убору» у зв'язку з певною подібністю початків рослини до шапок. — Федченко—Флеров 40. — Див. ще *ковпак¹*.

[ковпаніця] «полоз» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [*ко-*

паніця] «викопане з коренем із землі скривлене дерево, з якого виготовляють полоз», похідної від *копати* (див.).

[ковпаня] (назва вівці) Доп. УЖДУ IV; — неясне.

[ковпанька] (орн.) «чубатий жайворонок, *Galerida cristata* L.» ВеУГ, ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *ковпак¹*; як семантичну паралель пор. нім. *Naubenlerche* «чубатий жайворонок» (букв. «жайворонок в очіпку, очіпковий жайворонок»).

[ковпень] (у сполученні *к. зелений* (бот.) «солонець звичайний, *Salicornia herbacea* L.») Ж, Мак; — очевидно, пов'язане з [*ковп*] «стебло»; назва могла бути зумовлена соковитим і товстим стеблом та міжвузлями, дещо потовщеними вгорі (Федченко — Флеров 354). — Див. ще *ковп*.

[ковріга] «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па; — бр. *кавріга*; — запозичення з російської мови; р. *ковріга* «скиба, шматок хліба; хлібина» походить від др. *коврига* «хліб (цілий)», *коврыгъ*, *ковригъ* «тс.», що, як і болг. *ковриг* «пиріжок», прийшло ще у домонгольські часи, мабуть, з північнотюркських мов у двох формах *коврыгъ* і *ковригъ* «хлібина (ціла); міра хліба»; конкретне джерело запозичення поки що не встановлено. — Шанский ЭСРЯ II 8, 181; Фасмер II 272; Шипова 189; БЕР II 512.

[ковтаря] (кличка вівці) Доп. УЖДУ IV, [*ковтаня*, *ковтеша*, *ковтка*, *ковтя*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, корінь той самий, що і в слові *ковтун* «жмут збитого волосся, вовни, шерсті».

ковтати¹ «глитати», [*ковкати* ВеБ, *колкати* Ж] «тс.», [*ковкнути*] «ковтнути» Ж, *ковто́к*, *ковтальний* «пов'язаний з ковтанням», *ковть* (виг.); — р. [*ко́лтнуть*] «ковтнути», [*колто́к*] «ковток», бр. [*каўтаць*] «ковтати», ч. [*klutati*] «тс.»; — псл. *k²łtati «ковтати», пов'язане паралелізмом початкових приголосних з **gl̥tati*, укр. *глитати* «тс.». — Фасмер I 414—415, II 297; Machek ESJČS 132; Bern. I 309. — Пор. *глитати*.

[ко́втати²] «бити, стукати; битися, стукатися» СУМ, Ж, [*ковтатися*] «стукатися крашанками (напівобрядова ди-

тяча гра)» *Me*, [ковт] (вигук, що відтворює звук від удару) Ж; — р. [колтáть] «хитати; кульгати, шкандибати», п. [kiełtać] «різати; молоти; коливати, ворущити, мішати», мак. [се клѣтя] «хитатися»; — псл. *k^hl̥tati «ворущити, хитати, штовхати», пов'язане чергуванням голосних з *koltiti «колотити». — Sławski II 147; Bern. I 660. — Див. ще **КОЛОТИТИ**.

[кóвтáч¹] (орн.) «дятел зелений, *Picus (viridis L.)*; дятел великий, строкакий дятел, *Dryobates major L.* Шарл, ВеУг, ВеНЗн, ДзАтл II; повзик, *Sitta europaea L.* Ж», [ковтаніця] «дятел» ВеНЗн, [ковтаниць, ковтанка, покóвтáч] «тс.» Шарл, ВеНЗн; — назви, пов'язані з [кóвтáти] «бити, стукати» і зумовлені тим, що дятел стукає дзьобом по дереву, здобуваючи собі поживу або видовбуючи дупло для гнізда (Воїнств. — Кіст. 214, 219; Птицы СССР 379—380, 383—384); пор. інші, подібні з семантичного погляду назви цього птаха: [товкач, потовкач, довбало, довбáр, подовбидерево, клюйдерево, дзюбдерево, дзюбодерево, дзьобавка, дзьобáк] тощо; перенесення цієї назви на повзика викликане тим, що він часто моститься в старих гніздах дятлів (Птицы СССР 526—527); менш переконливе пояснення назви дятла як результату метатези в слові *товкач*, зближеному вторинно з *ковтáти* (Булаховський Вибр. пр. III 236). — Див. ще **КОВТАТИ**².

кóвтэб, *кóвтэб*, *ковтóба*, *ковтóбина*, *ковтóба*, *ковтóбанка*, *ковтóбина* — див. **КОВДОБА**.

[кóвтóк¹] «сережка» *Me*, ДзАтл II, [кóвтáка] «тс.» ДзАтл II, [кóвтáкі] «сережки; підвіски»; — р. [кóлтáкі, колтáшкі] «тс.», п. ст. *kołtka* «сережка» (з укр.); — пов'язане з р. [колтáть] «хитати», [колтáться] «хитатися, теліпатися», яке зводиться до псл. *k^hl̥tati «ворущити, хитати; штовхати». — Sławski II 374. — Див. ще **КОВТАТИ**².

[кóвтóк²] «ганчірка; частка; клаптик»; — очевидно, етимологічно тотожне з [ковтóк] «сережка» (первісно «те, що теліпається, зокрема на рваному одязі»). — Див. ще **КОВТÓК**¹. — Пор. **КОВТУ́Н**¹.

ковтóк³ — див. **КОВТУ́Н**¹.

ковтрушкóвий — див. **КОЛТРИШ**.

кóвтун¹ «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; хвороба шкіри, при якій волосся сплутується і злипається, *Plica polonica*, [ковтóк] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті», [ковтáк, ковтáх] «тс.», [ковтáннá] «клапти, патли, грудки» (про волосся) Я, [ковтáррá] «патли на голові» Я, [ковтáноватий] «з ознаками ковтуна на голові» Я, [ковтáннáстий] «тс.» Я; — р. *колтáн* «ковтун (хвороба)», бр. *каўтáн* «тс.; збите волосся», п. *kołtun* (з укр. або бр.), ч. *koltoun, koltun*; — псл. *k^hl̥tupъ «ковтун, жмут збитого волосся», похідне від *k^hl̥tati (se) «теліпати(ся), колихати(ся)», з яким етимологічно пов'язане укр. [кóвтáкі] «сережки»; пов'язання слова з кирг. *kültö* «вузол, підв'язаний кінський хвіст» (Bern. I 550; Machek ESJČS 215—216) або виведення його від лит. *kaltūnas* «ковтун», *kaldūpas*, лтс. *kaltuons* «тс.» (Blese, Beiträge zur Namenforschung IV 63) сумнівне. — Фасмер II 298; Потєбня РФВ 7, 70—71; Вярэніч Белар. лінгв. 2, 71—73; Sławski II 375—376; Brückner 248. — Див. ще **КОВТÓК**¹.

[кóвтун²] «філістер, обиватель, міщанин» Ж; — ч. мор. [koltún, koldún] «неохайна людина, вошивець»; — запозичення з польської мови; п. *kołtun* (з XIX ст.) «небагатий шляхтич або міщанин (зневажливе прізвисько); (пізніше) відстала, обмежена, дріб'язкова людина» виникло, очевидно, як переносне вживання основного значення слова «ковтун; сплутане волосся на голові». — Sławski II 375; Brückner 248; Machek ESJČS 215—216. — Див. ще **КОВТУ́Н**¹.

[кóвтióх] «карлик; кретин» Ж; — очевидно, етимологічно пов'язане з укр. *кóвтáн* «жмут сплутаного волосся, вовни, шерсті; хвороба»; неприйнятне зіставлення (ВеЗн 26) з р. *колдáн* «чарівник, чаклун». — Sławski II 375—376. — Див. ще **КОВТУ́Н**¹.

[ковтáга] «брила, грудка» Ж; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [ковтáх] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся», похідного від *кóвтáн* «тс.».

[ковтя́х¹] «кінський або коров'ячий кізяк» Л; — очевидно, результат видозміни форми [котя́х] «кізяк», зближеної з [ковтя́га] «брила, грудка». — Див. ще **КОВТЯ́ГА**, **КОТЯ́Х**.

[ковтя́х²] «гноно; суцвіття (ягід, бузку, дрібних плодів)» Л; — результат видозміни слова *кѣтяг* (*кѣтях*) «гноно», зближеного з [ковтя́х] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся»; зближення зумовлене, очевидно, загальною схожістю форми грона чи суцвіття з формою збитого у грудки волосся; пор. подібний семантичний зв'язок у слові *брунька* «ще не розвинений пагін рослини; зачаток квітки або стебла з листям; [жмут забрудненої і зліпленої вовни на вівці]». — Див. ще **КѢТЯГ**, **КОВТУ́Н¹**.

[ковтьо́ба] «незугарна, неохайна людина»; — афективне утворення, близьке до [кѡвба] «коротка, товста, незграбна жінка» (пор.).

[ковха́н] (дит.) «стусан» Л; — неясне; можливо, результат фонетичної видозміни слова *штовха́н*.

[ковцу́рря] «патли на голові» Я; — очевидно, результат афективної видозміни слова [ковту́рря] «тс.» — Див. ще **КОВТУ́Н¹**.

ковчѣг «(бібл.) судно Ноя; громіздке, старомодне судно, екіпаж тощо; (церк.) скринька для зберігання т. зв. святих дарів»; — р. *ковчѣг*, бр. *каўчѣг*, др. *ковъчегъ* (*ковъчегъ*) «ящик; сховище, скарбниця; гробниця з мощами святого; кіот завіту, де євреї зберігали скрижалі; ковчег Ноя», болг. *ковчѣг* «скриня, ящик; труна; огорожа колодязя; ковчег», м. *ковчег* «скриня, ящик; труна», схв. *кѡвчег* «ящик, скриня; рундук; труна; ковчег», стсл. *ковъчегъ* «ящик, скриня; кіот завіту; гробниця з мощами святого»; — очевидно, слово східного, не встановленого точно походження; пор. чаг. *кориг* «посудина», *ковигѣак* «коробка», монг. *quragčak* «великий ящик; труна», калм. *хѣртсѡг* «тс.»; менш імовірні зближення з тур. [карѣук, карѣук] «футляр» (Mikl. EW 136; Berg. I 594), з сгр. *каѣакиов* «ящик, скриня; сховище; посудина; футляр» (Matzenauer 48) і з др. *ковъ* «посудина» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 230). —

СІС 335; Баскаков та ін. Кримський укр. і оріент. 133—134; Фасмер II 272—273; Шипова 189; БЕР II 513; Преобр. I 327—328; Lokotsch 78, 98; Ramstedt 202; Gom-bocz 98; Mikkola JSFOUgr 30/33, 16.

[ковша́к] (ент.) «тарган чорний (східний), *Blatta orientalis* L. (*Periplaneta orientalis* L.)» ВЕНЗн; — очевидно, похідне утворення від *ківш*; назва зумовлена ковшоподібною формою самиці, характерною для цього виду тарганів. — Див. ще **КІВШ**.

[ковшинка] (бот.) «вид грибів [паршивка], *Peziza ciborioides* Hoffm.» Мак; — пов'язане з [ковш] «ківш»; назва зумовлена чашоподібною формою гриба (Словн. бот. 416; Симонович 346); пор. інші його назви: р. *чашечник* (від *чашка*), схв. *чашаста гльива* (букв.) «чашоподібний гриб», нім. *Becherpilz* (букв.) «чаша-гриб», *Narfpilz* (букв.) «миска-гриб». — Див. ще **КІВШ**.

[ков'яза] «мерзляк» Ж, [ков'язливий] «тс.» Ж, [ков'язити] (у виразі *к. біду* «терпіти нестатки, бідувати, страждати») Ж, [ков'язнути] «ціпеніти; вмирати» Ж, [заков'язнути] «тс.» Ж; — очевидно, псл. **kovęz-*, здавна пов'язане з [ков'язнути] «животіти; хворіти, нездужати», [ков'язка] «палиця із загнутим кінцем». — Див. ще **КОВИЗА́¹**, **КОВИЗИТИ**.

[кѡга] «кашель» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [koga] (хвороба худоби), (каш.) [kága] «тс.» походять від снн. *koge* «тс.» — Sławski II 327; SW II 390.

[когітнік] (бот.) «рододендрон карпатський, *Rhododendron kotschyi* Simk. (*Rhododendron ferrugineum* L.)» Ж, Мак; — очевидно, результат видозміни іншої, більш поширеної назви цієї рослини [кохітнік (*кохитнік*)], деетимологізованої і зближеної з словом [кѡготь] (*кіготь*). — Див. ще **КОХІТНИК**.

когѡрта; — р. *когѡрта*, бр. *кагѡрта*, п. ч. слц. вл. *kohorta*, болг. *кохѡрта*, схв. *кѡхѡрта*, слн. *kohorta*; — запозичення з латинської мови; лат. *cohors* (род. в. *cohortis*) «когорта (підрозділ легіону); міцно згуртована група людей; почет претора у провінції; натовп; скотний двір» складається з префікса *со-* «з-» і основи іменника *hortus* «обгороджене

місце; город, садок; (ст.) вілла», спорідненого з гр. *χóρτος* «огороджене місце; огорожа, двір; пасовище, корм», гот. *gards* «дім», лит. *gaĩdas* «загорода, кошара; загорожа», псл. *gorďъ, укр. *гóрод* «місто». — СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 183—184; Koraliński 500; Holub—Lyer 246; Klein 310, 363; Walde—Hofm. I 242, 660. — Див. ще *гóрод*, *коаліція*.

[ко́гút¹] «півень, *Gallus domesticus*; китиця з півнячого пір'я на капелюсі» Г, Ж, [когúт] «півень; півняче, страусове перо» Ж, [когутя́нка] «півняче перо» Ж, [кúгут] «півень», [когúти́й] «півнячий», [когúтячий] «тс.»; — р. [ко́гут] «півень», бр. [кагúт], п. *kogut*, ч. *kohout*, ст. *kohút*, слц. *kohút*, нл. ст. *kogot* «тс.»; — результат спільної для частини східних і західних слов'янських мов видозміни псл. *kokotъ «півень»; рідковживаний суфікс *-ut-* замінив функціонально тотожне з ним *-ot-*; менш переконливі спроби пояснити слово в польській і східнослов'янських мовах як запозичення з чеської мови (Nitsch RSl 8, 83—91; Navránek Slavia 24, 180; Дзензелівський УЗЛП 77) або як збільшену форму до псл. *kokotъ (Otrębski Slavia 20, 236). — Фасмер II 283; Преобр. I 331—332; Sławski II 328—329; Brückner 243; Machek ESJČ 266—267; Holub—Lyer 246; Holub—Kop. 175; ЭССЯ 10, 107—108; Верп. I 540—541; Mikl. EW 122—123. — Пор. *ко́кош*¹.

[ко́гút²] (орн.) «тетеря, *Lyrurus tetrix* L. (*Tetrao tetrix* L.)» Г, Шух, ВєНЗн, [когуті́ця] «тс.» ВєНЗн; — п. [kogut], ч. [kohout], слц. [kohút] «тс.»; — результат перенесення на тетерю назви [ко́гút] «півень», викликаної зовнішньою подібністю цього птаха з ряду курячих до курей (Воїнств. — Кіст. 23—24; Птицы СССР 174); як семантичні паралелі пор. інші назви тетері: [дика курка, когúт дикий, дикий півень], нвн. *Birkhahn* (букв. «березовий півень»). — Див. ще *ко́гút*¹.

[когúт³] (орн.) «чорна жовна, *Picus martius* L. (*Dryocopus martius* L.)» Ж, [когуте́ць] «тс.» Ж; — результат перенесення на чорну жовну назви [ко́гút] «півень», очевидно, у зв'язку з деякою подібністю до півнячого гребеня черво-

ної плями на голові в цього птаха. — Воїнств. — Кіст. 215—216; Птицы СССР 379—380. — Див. ще *ко́гút*¹.

[когутéша] «назва овець» Доп. УжДУ IV, [когутпáня] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [ко́гút] «півень»; мотивація зв'язку неясна.

[когúтик¹] «верхівка смереки; вузол на перевеслі снопа», [ко́гутóк] (рідк.) «сережка (з підвіскою)» Ж, ДзАтл II; — очевидно, результат переносного застосування слова [когúтик] «півник», зумовленого зовнішньою схожістю з півнячим гребінцем або півником; пор. подібні з семантичного погляду п. *kogutek* «чуб», ч. *kohoutek* «вид дитячої або жіночої зачіски». — Див. ще *ко́гút*¹.

[когúтик²] (бот.) «веснівка дволиста, *Majanthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt (*Convallaria bifolia*)»; — очевидно, пов'язане з [ко́гút] «півень» назва зумовлена тим, що загальний вигляд рослини подібний до постаті півня з розгорнутими крилами; цю схожість можуть підсилювати червоні ягоди на верху рослини з кольором півнячого гребінця. — Нейштадт 164. — Див. ще *ко́гút*¹.

[когúтик³] «курок рушниці»; — ч. *kohoutek* «курок», слц. *kohútik* «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. *kogutek* «курок» виникло, очевидно, в результаті переносного вживання *kogutek* «півник», зменш. від *kogut* «півень», спорідненого з укр. [ко́гút] «тс.»; можливо, розвиток семантики польського слова пов'язаний із впливом нвн. *Hahn* «півень; курок». — Див. ще *ко́гút*¹.

[когúтик⁴] (бот.) «купина, *Polygonatum* (Tourne.) Adans.» Ж, [когутник] «купина лікарська, *Polygonatum officinale* (L.) All.» Мак; — очевидно, результат перенесення назви [когúтик] «півник», похідної від [ко́гút] «півень»; перенесення могло бути зумовлене червоним кольором ягід деяких видів рослини, зокрема, купини кільчастої (Федченко—Флеров 253), або її довгасто-ланцетними листочками, що створюють подібність до забарвлення або форми півнячого гребінця; на те саме семантичне зближення вказують інші назви купини: [кукуріч-

ка, кукуричка, кокоричка, кур-зілля, півник].— Див. ще **ко́гут**¹.

[**когутик**⁵] (бот.) «косарики черепичасті, *Gladiolus imbricatus* L.» Мак;— похідне утворення від [ко́гут] «півень»; назва зумовлена, очевидно, схожістю рожевого забарвлення квіток і пурпурової оцвітини рослини з кольором півнячого гребінця (Нейштадт 169; Федченко—Флеров 258—259) або подібністю лінійно-мечовидного листа до довгастого пір'я у півнячому хвості; подібність до півня відбивають також інші назви косариків черепичастих: укр. [півники червоні], р. [кочеткі] (букв. «півники»), схв. [божји петеший] (букв. «божий півник»).— Див. ще **ко́гут**¹.

[**когутики**¹] (бот.) «вид довгастих, знизу широких кислих яблук» Вел, [ко́гутик] «тс.»;— запозичення з польської мови; п. [kogutki] «сорт яблук», [kogutek] «тс.» є, очевидно, результатом перенесення назви kogutek «півник», похідної від kogut «півень», спорідненого з укр. [ко́гут] «тс.»; мотивація перенесення неясна.— Див. ще **ко́гут**¹.

[**когутики**²] (бот.) «целозія гребінчаста (гребінець), *Celosia cristata* L.» Мак;— похідне утворення від [ко́гут] «півень»; назва рослини зумовлена тим, що її квітки зібрані в щільне суцвіття, яке часто нагадує півнячий гребінець.— Вісюліна—Клоков 149.— Див. ще **ко́гут**¹.

код «система умовних знаків; ключ для шифрування чи розшифрування тексту», *кодувати*;— р. бр. болг. м. код, п. ч. слц. kod, слн. kóđ;— запозичення з французької мови; фр. code «звід; збірник законів, кодекс» походить від лат. codex «збірник, реєстр, книга для записів, список постанов» (давніше «дошечка для записів»).— СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 184; Kopaliński 499; Holub—Lyer 245; Dauzat 185; Walde—Hofm. I 185; Ernout—Meillet I 130.— Див. ще **ко́декс**.

[ко́да] (рідк.) «поясок, крайка Я; стрічка на капелюсі Ж», [ко́ди] (мн.) «стрічки на капелюсі» Ж;— можливо, запозичення з молдавської мови, але молд. ко́дэ «хвіст; коса (волосся); держак; шлейф» сумнівне як основа виник-

нення українського слова з погляду семантики; ще більш сумнівним є зближення (Stocki AfSIPh 25, 354) з незасвідченим рум. coda «хвіст; кочерга».— Scheludko 135; Vrabie Romaposlavica 14, 154; Crânjală 313, 438.

[кода́ш] «дружко, боярин Ж; той, хто виконує обов'язки візника на весіллі (на Буковині);— р. [кода́ш] «товариш»;— запозичення з тюркських мов; уйг. kadaš «товариш, друг», дтюрк. qadaš «родич, брат, молодший брат; товариш, одиодумець», очевидно, утворене за допомогою суфікса -daš із загальним значенням сумісності від іменника qa «родич, старший брат»; припускають також (Покровская ИРЛТЯ 58—60, 68—72; Малов Пам. др.-тюрк. письм. 409; Боровков 192, 193; Zajączkowski NWT 127—128) зв'язок із чаг. qajaš «родич», уйг. qajaš «тс.» і нерозкладний корінь у формі дтюрк. qad-/qat-, тюрк. qaj- з історичним чергуванням -d/-t- і -j-, представлений у шор. телеут. *кат* «жінка», тув. башк. кирг. *катын* «тс.»; дружина», каз. ккалп. *қатын* «тс.»; тур. *кадін* «жінка, дама», дтюрк. qadın «тесть» і, можливо, у тур. *каун* «дівер, шурина», аз. *кайын* «молодший брат дружини», гаг. *кайынчу* «тс.»; дтюрк. огуз. *кипч. qajın* «тесть»; менш переконливе виведення західноукраїнського слова (Scheludko 135; Crânjală 313, 341; Vrabie Romaposlavica 14, 154) з рум. *codăș* «останній, відсталий; [той, хто йде останнім у кортежі молодого]», похідного від рум. *codă* «хвіст».— Болдырев Тюркизмы 52—54; Фасмер II 275; СРНГ 14, 44; Дмитриев 496, 497; БЕР II 517; Бурнашева ИСГТЯ IV 116, 119—120; Қаз. тіл. қысқ. этим. сөзд. 113, 123—124; Радлов II 92,315; Räsänen Versuch 214.

кодеїн (лікарський препарат);— р. болг. м. *кодейн*, бр. *кадэйн*, п. *kodeina*, ч. *kodein*, слц. слн. *kodein*, схв. *кодэйн*;— запозичене, очевидно, через російське посередництво з новолатинської мови; нлат. *codeinum* походить від гр. *κώδεα* «маківка» або *κώδια* «тс.», мабуть, споріднених з *κώδων* «дзвін, дзвінок, бубонець», далші етимологічні зв'язки яких не з'ясовані; назва зумовлена тим, що кодеїн міститься в опіумі,

який видобувається з маку. — СІС 336, Шанский ЭСРЯ II 8, 184—185; Kopaliński 499; Holub—Lyer 246; Klein 308, 253; Walde—Hofm. I 191—192; Frisk II 59.

кодекс «сукупність законів у якій-небудь галузі права; сукупність правил поведінки, звичок, переконань тощо; старовинний рукопис в оправі»; — р. болг. м. *кодекс*, бр. *кодэкс*, п. вл. *кодексы*, ч. *kodex*, слц. *kódex*, схв. *кѡдекс*, слн. *kódeks*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōdex* «стовбур дерева, колода, пень; навоскована дощечка для письма, книга; записна книжка, книжка для заміток» разом з архаїчним варіантом *caudex* «тс.» пов'язане з дієсловом *cūdo* «б'ю», спорідненим з двн. *houwan* «рубати, бити», дангл. *hēawan* «тс.», тох. А *ko-* «вбивати», тох. Б *kau-* «тс.», лит. *kāuti* «бити, кувати», псл. *kovati*, укр. *кувати*. — СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 185; Фасмер II 275; Горяев 148; Kopaliński 500; Holub—Lyer 246; Младенов 244; Bern. I 593; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301; Ernout—Meillet I 106, 130. — Див. ще *кувати*. — Пор. **код**.

[кодї] «коли» ВеЛ, **[кодї]** «тс.» Ж; — р. **[кады, када]**, п. *kiedy*, ч. **[kedy]**, слц. *kedy*, *ked'*, вл. *hdy*, нл. *gdy*, ст. *kedy*, болг. *кога*, м. *кога*, схв. *када*, слн. *kdáj*; — псл. *ko-dy*, *къ-dy/*ко-da, *къ-da; — споріднене з лит. *kadà* «коли», **[kadù]** «тс.», прус. *kaden*, *kadden* «як, тимчасом як, коли», лтс. *kad* «коли», дінд. *kadá*, ав. *kadá* «тс.»; у першій своїй частині (къ-/ко-) належить, як і перший компонент праслов'янського особового займенника *къ-to* «хто», до первісного індоєвропейського займенникового кореня **k^ho-* (щодо розвитку значення пор. споріднені гр. *λόθε* «коли», гот. *hvan* «тс.»), а в другій містить псл. *-da/-dy* того самого походження, що й кінцеві частини в псл. *vъsōdu (-y), *vъsedy (-ě), укр. *всюди*. — Фасмер II 274—275; Sławski I 270, II 138—139; Schuster-Sewc 268—269; БЕР II 514—515; ЭССЯ 10, 108—109; Bern. I 418, 673, 675; Топоров III 117—119; Trautmann 111; Рокпту 644—648. — Див. ще *всюди*, *хто*.

кодифікація «зведення у систему, в єдиний комплекс різних законів і по-

станов», *кодифікатор*, *кодифікувати*; — р. болг. *кодифікация*, бр. *кадыфікацыя*, п. *kodyfikacja*, ч. *kodifikace*, слц. *kodifikácia*, вл. *kodifikacija*, м. схв. *кодифікаціја*, слн. *kodifikacija*; — запозичення з французької мови; фр. *codification* «кодифікація» утворене з іменника *code* «звід, збірник, зібрання законів, кодекс» і іменникового компонента *-fication*, що походить від лат. *-ficatio* (зн. в. *-ficatio-nem*), пов'язаного з дієсловом *facere* «робити». — СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 185; Kopaliński 500; Holub—Lyer 246; Klein 308, 588; Bloch I 157; Dauzat 185. — Див. ще **код**, **факт**.

[кодїй] «назва вола з товстими ногами», **[кодїян]** «товстоногий» (як епітет до особового імені) Я; — неясне.

кодло «рід, плем'я; поріддя, виплодок, виводок», **[кодловатий]** «багатосімейний»; — р. **[кодло]** «поріддя, виплодок»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. *godło* «умовний знак, символ; (ст.) знак, гасло, родове гасло», від якого походить і укр. **[гѡдло]** «рід, плем'я; поріддя, кодло», пов'язується з дієсловом *godzić* (*się*) «годити(ся)»; сумнівне пояснення слова (Vasmer ZfSlPh 9, 369) як запозичення з германських мов (пор. нвн. *[kütt]* «зграя птахів», голл. *kudde* «стадо») або пов'язання з р. *котїться* «родити» (про тварин) (Vaillant RES 13, 251), як і виведення з метатези форми, спорідненої з дісл. *tygill* «ремін, зав'язка», нвн. *Zügel* «узда» (Loewenthal AfSlPh 37, 389). — Фасмер II 275; Преобр. I 329; Sławski I 306; Grückler 148. — Див. ще **гѡдло**.

кодбла «канат; [сільськогосподарський пристрій для витягування соломи кінцями від молотарки на ожеред Me]», **[кадбла]** «канат» Кух, **[кадѳл]** «тс.» Кух, **[кодїлка]** «прядиво чи вовна, змотані в кужіль; основна вірвовка в переметі, до якої чіпляються гачки» Мо, **[кодільниця]** «стовп, на якому сушать вірвовки рибальських снастей» Мо, **[кодільня]** «балки (стояки) риштування з висячими канатами» Ж, **[кодільчик]** «рибалка, що стежить за вірвовками, до яких прив'язані рибальські сіті» Мо, **[коділь-**

щик] «рибалка, що тягне кодолу невода» Дз, [кодол] «товста віршовка» Пі, [кодольщик] «крилаш (помічник рибальського атамана)» Ж, [кодільничий] «тс.» Ж; — р. [кадёл] «ланцюг, путо (на ноги коней); якірний канат, канат для витягування рибальських сіток», [кодёл] «тс.»; — очевидно, запозичення з давньоскандинавської мови; дісл. kaðall «якірний канат, мотузок» виводиться через снн. kardēl «канат», kordēl (kordēel) «тс.» від фр. cordelle «мотузок з вузлами; кручений пояс, шнур», похідного від фр. corde «віршовка, мотузок, шнур; канат»; зближення з фін. kahle «віршовка» (Погодин, Варшавск. Университ. изв., 1904, 30) або з р. кандалы (Kalima 27; RSl 5, 84) сумнівні. — Фасмер II 276; Brückner KZ 48, 189; Vries AEW 296; Jóhannesson 1039; Falk—Topf I 482; Kluge—Mitzka 394; Dauzat 122, 207; Bloch I 177. — Див. ще ко́рда¹.

коєфіцієнт «сталий множник при іншій величині; відношення двох значень фізичної величини»; — р. коєфициєнт, бр. каэфіцыєнт, п. koeficjent, ч. слц. vl. koeficient, болг. м. коєфициєнт, схв. коєфициєнат, слн. koeficiènt; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Koeffizient, англ. coefficient походять, очевидно, від фр. coefficient, створеного в XVI ст. математиком Ф. Вієтом (Viète) на основі слат. coefficients, -ntis «сприяючий», пов'язаного з coef- ficere «діяти, виконувати разом», що складається з префікса со- «разом» і дієслова efficere «діяти, виконувати, робити». — СІС 336; ССРЛЯ 5, 1564; SW II 390; Holub—Lyer 40, 246; БЕР II 518; Klein 308; Bloch—Wartburg 205. — Див. ще ефе́кт, коа́ліція.

[ко́ець] «клітка для курей», [ко́ець] «тс.»; клітка для великої свійської птиці» Ж, [ко́йць] «клітка для курей, гусей, качок» Дз, Мо, [ко́йци] «клітка для свійської птиці» Ме, [ко́йци] «купки, на яких сідають у пташнику свійські птахи» Я, [ко́юшник] (заст.) «скупник свійської птиці» Мо, [ко́юшник] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. којес «клітка для свійської птиці; огорожа на скотному дворі, у хліву, у курнику; приміщення

для пташенят, маленьких тварин; [місце в коморі, огорожене для зерна; скриня, ящик для зерна; огорожа за домом для свиней чи інших маленьких тварин] пов'язане з ст. којес «клітка; клітка для домашньої птиці, приміщення для птахів і тварин», що є результатом видозміни форми косіес «тс.», якій відповідає укр. [котéць] «комишева загата для ловлі риби», [кутіць] «клітка; огорожа для свиней, овець»; виводиться також (Журкина Этимология 1970, 94—95) від псл. *kojiti «заспокоювати» (пор. укр. по́кій). — Richhardt 67; Sławski I 310, 330—331; Brückner 244; Łoś Gr. p. I 173—174; Nitsch RSl 8, 130; SW II 391; Bern. I 588. — Див. ще ко́тець. — Пор. ко́пці, ку́тіць.

[ко́жа] «шкіра, шкура», [кажанок] «хутряна або шкіряна куртка; короткий кожух Ж», [кожанок] «тс.», [кожанець] «черевик із суцільного шматка шкіри», [ко́женець] «вид черевика» Ж, [кожіця] «шкіряний фартух» Ж, [кожівня] «вид сорочки (?)» Ж, [кожняр] «кушнір», кожух, кожухар «кравець, що шиє кожухи», кожущник «тс.», [кожухарство] «шубне ремесло» Я, кожущанка «шуба з овечої шкіри, покрита зверху сукном; [жіноча шуба, покроєна як свита Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж; вид шапки (з овчини?) Г]», кожущина «не покритий тканиною кожушок; вичинена овеча шкура; шматки старого кожуха; [шуба, легка шуба Пі, Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж]», [кожущка] «жіноча шуба, покроєна як свита; вид шапки (з овчини?)», [кожущно] «шуба, кожух», кожущок «маленький кожух; густа плівка на поверхні захоллого молока, киселю; зовнішній покрив комахи, гусениці; шкіра змії, скинута під час линяння; [жаб'яча шкіра; луска з горіха]», [кажущка] «короткий кожух; (ст.) шушон» Л, [кожистий] «шкірястий» Ж, [кожоватий] «тс.» Ж, [кожущаний] «пошитий з кожушини», [кожущний] «тс.», [кожущитися] «здуватися, підніматися вверх, випинатися» Я, на́кожні «шкіряні рукавиці», [на́коржень] «шкіряна рукавиця»; — р. бр. діал. др. болг. м. ко́жа «шкіра, шкура», п. ст. koža, ч. kůže, слц. vl. koža, нл.

слн. kóža, полаб. t'üzə (küza), схв. кѡжа, стсл. кожа «тс.»; — псл. koža < *kozja, похідне від koza «коза»; первісне значення «козяча шкура»; пор. гр. φα (φα, οφα, ὄφα) «овеча шкура» від ὄϊς «вівця, баран», псл. *азьпо «шкіра, шкура», дінд. aĵnam «тс.», лит. ožĭpis «козлий», ožŭs «козел», ožkà «коза», дінд. aĵā «тс.» — Критенко Вступ 542—543; Фасмер II 276—277; Преобр. I 329; Sławski III 37—38; Brückner 263; Holub—Lyer 275; Machek ESJČ 310; БЕР II 518—519; Младенов 244; Георгиев Вѡпр. на бѡлг. етим. 19, 58—59; Skok II 174; Bern. I 597—598; Meillet Études 396. — Див. ще коза¹.

[кóжанка] «шкірянка, шкуратянка»; — запозичення з російської мови; р. кóжáнка «шкіряна куртка або пальто» є похідним від кóжа «шкіра». — ССРЛЯ 5, 1109. — Див. ще кóжа.

[кожáра] (орн.) «гагара, Gavia (Colymbus) Шарл»; — очевидно, результат контамінації слів гагáра і [кожа] «шкура, шкіра»; назва могла бути зумовлена цінністю шкурки птаха, що використовується як пташине хутро. — Воїнств. — Кіст. 107; Птицы ССРСР 24, 25. — Див. ще гагáра, кóжа.

[кожевнік] (бот.) «скупія звичайна (райдеро), Cotinus coggygia Scop. (Rhus cotinus L.)» Я; — пов'язане з [кóжа] «шкіра»; назва зумовлена тим, що скупія звичайна є цінною дубильною рослиною, яку вживають також як барвник дерева, шкіри та вовни. — Віслюїна—Клоков 197. — Див. ще кóжа.

кожний, [каждий Ж, кажний, кожний], кожен, [кажнінький] «кожний без винятку», [кажніський, кождіський], кожніський «тс.»; — р. каждый, [каждный, кажен, каженный, каженный, кажен, кажин, кажний, кажный, кожен, кожный], бр. кожны, [кажен, кажный, кождый, кожен, кожный], др. кажьды, кожды, кожьдо, кэжьдо, кышже «тс.», какажьдо «тс.; хто», коэжьдо, кышжьдо «тс.», п. každy «кожний», [každen, kožden, koždy, kužden, kuždy], ч. každy, [koždy], слц. každy, вл. нл. kóždy, полаб. kozdümě, с.-цсл. každe, každy, každo, kэžde, kэždo,

стсл. кожьдо, кэжьдо, кэжьде, кышжьде, кышжьдо «тс.»; — псл. *кэжьдо/кэжьде «тс.», спочатку, очевидно, «хто-небудь, будь-хто», що було результатом злиття відмінюваного компонента *кэ- «хто» з складним компонентом -жьдо/-жьде, утвореним з підсилювальної частки же (жь) «же, ж» та неозначеної і питальної частки -до/-де, як у *кэде «де»; пор. гот. ħarjis «котрий, який; який-небудь» і ħar «де», лит. kuris «котрий, який; який-небудь» і kuī «де, куди»; відмінювання займенникового компонента *кэ- з первісним нерозрізненням його за родами пізніше замінилось відмінюванням складного компонента -жьдо (>-жьды); паралелізм початкових *ко-, *ка- не зовсім ясний; складний компонент -жьдо у порівнянні з -жьде є пізнішим утворенням — кінцеве -о могло виникнути під впливом займенника *кэто «хто» (Vasmer ZfSIPh 20, 321—323); неприйнятне зближення -жьдо з лат. hĭc «цей», hĭc «тс.» (Otrębski PF 20, 182—184); сумнівне виведення -жьде, -жьдо від псл. ždati «чекати» (Bern. I 675; Mikl. EW 62; Holub—Lyer 238; Machek ESJČS 197). — Бевзенко Доп. УЖДУ IV 103—104; Крымский Укр. гр. 148—149; Фасмер II 158; Преобр. I 281; Sławski II 114—116; Rozwadowski RSI 7, 14—16; Birkenmajer JP 13, 154; Urbańczyk JP 38, 52—56; Machek ESJČ 246—247; Schuster-Šewc 656—658; Vondrák II 97. — Див. ще де¹, же¹, хто.

[кожнік] (ент.) «шкіроїд, Dermestes L.» Ж; — похідне утворення від [кóжа] «шкіра»; назва зумовлена тим, що частина жуків цього роду поїдає й псує шкіру. — Горностаев 127—128; Upania Tierr. Insekten 236. — Див. ще кóжа.

кожұлкі — див. кужіль.

[кожуховáти] «щепити дичок під кору» Я, [кожуховáти] «прищеплювати (фруктове дерево)» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kożuchować «оббивати дим дошками, шалювати; обновляти і зміцнювати оправою стовбур шахти; прищеплювати під кору, очкувати, окулірувати» є похідним від kożuch «кожух; шкурка, кожушок», якому відповідає укр. кожух, пов'язане з

[*ко́жа*]. — Sławski III 38—39; SW II 517. — Див. ще *ко́жа*.

[*кожушка*] (бот.) «липучка їжакова, *Lappula echinata* Gilib. (*Echinospertum lappula* Lehm.); парило звичайне, *Agripontia eupatoria* L.» Мак, [*кожю́шкі*] «липучка»; — пов'язане з *кожю́шо́к*; назва зумовлена, очевидно, тим, що плоди цих рослин вкриті тонкими шипиками, якими вони причіплюються до тварин і до одягу, зокрема до кожухів. — Вісюліна—Клоков 266—267; Нейштадт 328, 452—453; Федченко—Флеров 533, 778—780. — Див. ще *ко́жа*.

*коза́*¹ (зоол.) «самиця козла, *Saraga hircus* L.», *козлі́ця*, [*козі́ця*, *козі́на*] «тс.», [*кози́на*] «копчене бараняче м'ясо» Ж, [*кізлі́ця*] «сарна» Ж, [*кізлі́чка*] «козина шкура» Ж, [*кізля́*] «маля кози», [*кізля́к*] «тс.» Ж, *козеня́*, [*козя́*], *козя́тко*, *козя́* «тс.; цапеня», *коза́р* «пастух кіз», [*коза́р*] «тс.» Ж, [*коза́рка*] «загін, хлів для кіз» Ж, *козе́л* «цап», [*козі́нець*] «сарай для кіз», *козі́вник* «фахівець з козівництва», *козі́вництво*, *козі́лик*, *козі́лице* (заст.) «цап, козел», [*козлові́на*] «козяча або козяча шкіра» Ж, *козі́на* «тс.; м'ясо козла або кози», [*козло́вня*] «підприємство, де обробляється козяча шкіра» Я, *козя́тина* «м'ясо козла або кози», *козі́ля* «дика коза, сарна», *козі́ля* «тс.», [*коза́рка*] «обгризена (козами) гілка» Вел, Ж, [*кізі́й*] «козячий», *козі́ний* «такий як у кози; який пасе кози» СУМ, Ж, [*козі́нячий*], [*козі́й*] «козячий» Ж, *козі́ячий*, [*козі́н*] «цапиний, баранячий» Ж, *козя́чий* «тс.; пошитий із шкіри, хутра цапа», [*козлува́тий*] «з коротким хвостом», [*козувати́й*] «схожий на козу» Я, [*кізь-кізь*] (вигук, яким підкликають кіз), [*козі́ю-козі́ю* МСБГ, *козі́ю-козі́ю* Я, *козь-козь*] «тс.», [*коз*] (вигук, яким відганяють кіз) Дз; — р. болг. *коза́*, бр. *каза́*, др. *коза*, п. ч. слц. вл. *koza*, нл. слн. *kóza*, полаб. *t'özä* (*küza*), м. *коза*, схв. *кóза*, стсл. *коза* «тс.»; — псл. *koza*; — очевидно, споріднене з дінд. *ajá* «тс.», *ajáñ* «козел», сперс. *azak* «коза», лит. *ožka* «коза», *ožys* «козел», прус. *wosse* «коза», як псл. *kostь* «кістка» з дінд. *ásthi* «тс.»; зіставляється також з алб. *keth* «козеня», дангл. *hæsen* «тс.», *hasele* «плащ», гот. *hakuls*, дісл. *hokull*

«тс.; верхній одяг», сип. *hōken* «козлик» (Meyer EW 185; Pedersen KZ 36, 335; Holthausen AeWb 143; Младенов Slavia 10, 251; RÉС 4, 197; Meillet Études 172; Bern. I 595—596; Торп 67; Pokorny 517—518) і з дінд. *chāgañ* «козел», *chāgā* «коза» (Uhlenbeck 94; Zupitza GG 27); існує думка про давню контамінацію двох первісних основ — **(s)kēgos/*(s)kōgos* «козел» (походить від **(s)kēg-/*(s)kæg-* «підскакую») і **āg'a-/*āg'i-* «коза» (Георгиев Вѣпр. на бѣлг. етим. 18, 58—59); виведення псл. *koza* і дінд. *ajá* від давнішого іє. **xag'a* (Мартинов Сл. и ие. аккомод. 161—162) непереконливе; неприйнятне твердження про запозичення слов'янських форм з тюркських мов, у яких є слова типу тур. *kazā* «коза», крим.-тат. чаг. *kätši*, тат. [*kädzä*], чув. *качака* «тс.» (Korsch RSl III 337; Niederle RÉС II 23—25; Трубачев Назв. дом. жив. 86—89); запозиченням із слов'янських мов вважається алб. *kozinë* «вовна», *k'ozë* «печене козяче м'ясо». — Крищенко Вступ 544, 545; Шанский ЭСРЯ II 8, 186—187; Фасмер—Трубачев II 277—278; Трубачев ВЯ 1959 I 23; Sławski II 23—26; Brückner 262; Moszyński KLS I 122—124; PZJP 227—228; Schulze Jagić-Festschr. 347; Zubatý St. a čl. II 87, 134; Holub—Lyer 265; Machek ESJČ 286; Schuster-Sewc 651—652; БЕР II 520—524; Младенов 244; Meillet Études 246; RÉС 5, 8—9; BSL 25, 119.

[*коза́*]² «дрюк з двома суками для підпирання воза під час змазування; вид човна на Кубані» Я, [*кози*] «примітивний ткацький верстат» Л, [*козка*] «примітивний плуг без колішні» Л, [*козе́л*] «стовп чи підставка для череня гончарної печі; сидіння для кучера», *ко́зла* «сидіння для кучера; [кроква] Я», [*козе́лець*] «штатив у витушці; знаряддя, що підкладалося під важіль», [*козі́лік*] «витушка» Л, [*козе́лиці*] «дрючки, зчеплені під кутом і накладені на гребінь хати для зміцнення даху від вітру» Я, [*козі́лі* Л, Я, *козі́лики* Л, *козі́лини* Л, *кізлі́ни* Я, *кізлі́ння* Я, *кізля́* Я] «тс.», [*кізлі́*] «крокви» Г, Ж, [*кізлі́ни*] «підставки, на яких лежить кінець вала; кілочки, забиті в боки цих підставок,

щоб по них можна було лазити», *ко́зли* «сидіння для кучера; підставка для пиляння дров», [кізлик] «відгородка на гарбі для палива»;— р. [коза́] «козли для пиляння дров; вогнище під час молотіння вночі; пристосування для перенесення тягарів на спині; верстат кустаря, що робить іграшки; пристосування для виття канатів», *ко́злы* «сидіння для кучера; підставки з колод, дрючків, дошок; [основи, опори мостів; крокви]», [козёл] «козли, підставка, колоди, поставлені в піраміду; два ввіткнуті в землю коли, з'єднані і перев'язані вгорі; оборіг для зерна; копиця сіна», бр. *казá* «двометрова мірка у формі циркуля, сажень; (заст.) заплічні носилки», *ко́злы* «сидіння для кучера; козли для пиляння дров; підставка», п. *koza* «заплічні носилки; давній вид сплавного судна; дерев'яний плуг; борона з дерев'яними зубами», *kozioł* «сидіння для кучера», *kozły* «збиті навхрест або під кутом дрючки чи дошки різного призначення», ч. *koza* «козли для пиляння дров; [чотиринога підставка]», [kozel] «стояк для сушіння снопів», *kozlík* «пристрій для різання дров; сидіння для кучера», слц. *koza* «козли», *kozol* «копиця», вл. *kózly* «кроква», *kozol* «тс.; сидіння кучера», *kózlik* «сидіння кучера; козли для пиляння», болг. [коза́] «поперечна балка в даху», *козёл* «кроква», *ко́зла* «дерев'яна опора пішоходного моста; сидіння для кучера», схв. *кòзе* (мн.) «козли для пиляння і риштування», [кòзла] «дерев'яна деталь плуга», [кòзлац] «підставка для сушіння сіна», [коза́лац, козля́ц] «тс.», слн. *kòza* «козли, підставки; [глиняна посудина на трьох ногах]», *kòzel* «сидіння для кучера; підставки з дерева, козли»;— псл. *koza*, *kozyль* «обрубок дерева чи примітивний дерев'яний пристрій, схожий на тварину з ногами», результат перенесення назв тварин *koza* «коза», *kozyль* «козел»; думка про запозичення р. *ко́злы* «сидіння для кучера» з польської і німецької мов (Фасмер II 278; Берн. I 596) позбавлена підстав.— Sławski III 23—26; Machek ESJČ 286; БЕР II 520, 525—526; Skok II 173.— Див. ще *коза́*¹.

*коза́*³ «волинка», [козі́ця, козі́ці] «тс.»

ВеУг;— р. [коза́], п. слц. [koza] «тс.», ч. [koza] «частина волинка», ч. ст. *kozicé* «волинка», вл. *kozol*, нл. *kòzel* «тс.»;— псл. *koza* «волинка», *kozyль* «тс.»;— результат перенесення назви *коза́* «самиця козла», зумовленого тим, що міх волинка робиться з козячої шкіри.— Machek ESJČ 286.— Див. ще *коза́*¹.

[коза́⁴] (орн.) «великий норець, *Columbus cristatus* L. (*Podiceps cristatus* L.)» Ж;— п. [koza] «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви тварини *коза́*, зумовленого тим, що парний чуб норця скидається на роги кози; пор. інші назви птаха: [пірні́коза, пурні́коза].— Воїнств.— Кіст. 110—111.— Див. ще *коза́*¹.— Пор. пірні́коза.

[коза́⁵] (іхт.) «щиповка звичайна, *Sikobitis taenia* L.» ВеНЗн, [коза́ сі́кавка] «тс.»;— п. [koza] «щиповка звичайна», слц. [koza, kozica] «тс.»;— результат перенесення на щиповку назви *коза́* «волинка», зумовленого тим, що витягнута з води щиповка видає своєрідний писк.— Ferienc Názv. rýb 65.— Див. ще *коза́*³.

[коза́⁶] «засохлий бруд у носі», [козля́к, козья́л] «тс.» Л, [закóзятися] «запустити бруд у себе в носі і під носом» Ме, [закóзятний] Ме;— р. [коза́] «бруд у носі», п. [koza, kozieł], ч. [koza] «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви *коза́* «волинка», оскільки дихання носом із засохлим брудом може викликати свист.— Див. ще *коза́*³.

*коза́*⁷ (заст.) «холодна, буцегарня; карцер»;— бр. *казá*, ч. [koza] «тс.»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *koza* «тс.» виникло, мабуть, на основі п. ст. *kloza* «замкнене приміщення (особливо для божевільних); в'язниця; холодна, буцегарня; карцер», що походить за посередництвом свн. *kłós(e)* «келія (у монастирі)» і нар.-лат. *clōsa «замкнене місце» від лат. *clausa* «комора»; зміна форми етимологічно непрозорого слова є результатом зближення з словом *koza* в одному з його значень.— Richhardt 68; Sławski II 232; Brückner 262; Kluge—Mitzka 375; Paul DWb. 330.— Див. ще *кля́уза*.

*коза́к*¹ «на Україні в XV—XVIII ст.— вільна людина з кріпосних селян

або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини; у Росії XVI—XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яїк); у дореволюційній Росії з XVIII ст. — представник військового стану, уродженець військових областей, який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею; рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників; уродженець колишніх військових областей; парубок, юнак; відважний, завзятий, хоробрий чоловік; веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва; музика до цього танцю», *козарлюга* «богатир-козак», *коза́цтво* «козаки. козацький стан», [коза́ча] (зб.) «козацтво» Ж, [коза́ча] «дитя козака», *козаче́нко* «син козака», [коза́чизна] «козаччина; козацький стан, козацький край» Ж, *козачи́на* «козак», [козачи́на] «козацький край, козацький стан» Ж, [козачи́я] «козаки, козацький стан» Ж, *коза́чка* «дружина або дочка козака», *козачо́к* «хлопчик-слуга (у дворянському побуті); веселий, жвавий український народний танець, музика до цього танцю; [маленький козак]», *коза́ччина* «період в історії України (друга половина XV—XVI ст.), коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників; [козацький край, козацький стан Ж]», [козу́р] «козарлюга» Ж, [козу́ря] «маленький козак» Г, Пі, [козакува́тий] «такий, що має козацький норів», *коза́чий*, *козакува́ти* «бути козаком; парубкувати», [коза́чити] «тс.» Я; — р. *казáк* «козак», заст. *коза́к*, ст. *казакъ* «тс.», *козакъ* «робітник, батрак», бр. болг. *казáк* «козак», п. вл. *kozak* (з укр.), ч. слц. *kozák*, м. *козак*, схв. *кòзáк*, слн. *kozák* «тс.»; — давне запозичення з тюркських мов; тур. *kazak* «козак», крим.-тат. *казак* «вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга», каз. тат. кирг. аз. башк. *qazaq* «тс.; слуга», кумик. *казак* «зброєносець у феодала, дружинник», чаг. *казак* «віль-

на людина; бродяга, розбійник» пов'язуються з дтюрк. *kez-* «ходити, блукати, мандрувати». — Москаленко УІЛ 20—21; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 16; Фасмер II 158; Дмитриев 496, 535; КЭСРЯ 183; Преобр. I 282; Горяев 127; Sławski III 26; Brückner 262; Holub—Lyer 265; Machek ESJČS 230; Schuster-Šewc 652—653; БЕР II 136; Младенов 227; Bern. I 496; Mikl. EW 114; AfSIPh 11, 111; TEL I 330; Егоров 92, 309; Менгес 196; Самойлович зб. «Кзаки», 1927, 5—16; Радлов II 364; Будагов II 54.

[коза́к²] «лісник» Ме; — семантичне запозичення з польської мови, що звузило й конкретизувало одне з своїх значень; — п. *kozak* «козак; українець, що служить у великого пана; слуга, одягнений по-козацькому» походить від укр. *коза́к*. — Sławski III 26. — Див. ще *коза́к*¹.

[коза́к³] (ент.) «чорний тарган, *Blatta orientalis* L. (*Periplaneta orientalis* L.)» ВеНЗн, [коза́ка, коза́к] «тс.» ВеНЗн, [коза́чка] «тс. ВеУг; лісовий стрибун, *Cicindela silvatica* L.; жук з підродини гнойовиків, *Copripae* Ж», [коза́ка] «жук із роду скрипунів, *Scaphyrux* L.» ВеНЗн, [коза́чечка, козачо́к] «тс.» ВеУг, [козачки́] «вид червоної мухи з чорними плямами, що живе в трухлявих пнях і землі» Пі; — р. [казáк] «плавунець»; — очевидно, результати перенесення назви *коза́к* (іст.), подібні до назв комах типу *пруса́к*, [шваб, моска́ль] та ін.; мотивація перенесення неясна. — Див. ще *коза́к*¹.

[козак⁴] (бот.) «дубовик, *Boletus luridus* Schäff.» Мак, [коза́р] «тс.; маслюк звичайний, *Boletus luteus* L. (*B. annulatus* Pers.) Ж; боровик королівський, *Boletus regius* Krombh. (*B. appendiculatus*) Мак; моховик жовто-бурий, *Boletus variegatus* Fr. Ж; підберезник, *Boletus scaber* Fr. ex Bull. Мак», [козарі́] «вид їстівних грибів» Я, [козарь] «опеньок осінній справжній, *Armillariella mellea* (Fr. ex Vahl.) Karst. (*Agaricus melleus* Vahl.)» Мак, [коза́л] «маслюк звичайний», *козля́к* «*Boletus bovinus* L. (*Ixocomus bovinus* Qué.)»; [будь-який їстівний гриб, крім білого гриба (*Boletus edulis* Bull.) ЛексПол]», [козля́кі] (за-

гальна назва всіх видів грибів, крім білого гриба) Л, [козьляк] «будь-який їстівний гриб, крім білого гриба» Лекс-Пол; — р. [коза́к] «підберезник», бр. [казля́к] «маслюк», п. kozak «підберезник», koźlak «тс.», ч. слц. kozák, вл. kozak, болг. [козач] «лисичка (гриб)», схв. [козак] «підосичник»; — псл. *kozakъ «вид їстівного гриба», пов'язане з коза (назва тварини), очевидно, як скорочення виразу *козьь (grіbъ), букв. «козячий гриб», яким могли позначатися всі менш цінні породи грибів (подібно до того, як кози вважаються найменш цінним видом худоби). — Sławski III 26; Machek ESJĈ 286. — Див. ще коза́¹.

[коза́к⁵] «вершник з червоним поясом на «коні» з двох хлопців (під час весілля у вівторок увечері в хаті молодого)» Я; — п. [kozak] «один із відповідно передягнених учасників весілля, що сідають поруч із дружками»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з коза́к (іст.); проте не виключена можливість первісного зв'язку з коза́ (пор. п. [kozak] «хлопець, що супроводжує козу»).

[коза́к⁶] (бот.) «льон посівний (довгунець), *Linum usitatissimum* L.» Лекс-Пол; — неясне.

[коза́к⁷] «немічна самогонка, добута наприкінці куріння» Л; — неясне.

козакі́, козачкі́ — див. ко́зи.

козакі́н (заст.) «чоловічий короткий каптан на гапליках із брижами ззаду», [казакі́нка] «вид жіночої кофти» Дз; — р. казакі́н «козакін», бр. казакі́н «тс.», п. kazak «короткий плащ, куртка», kazakín(k)a «вільна жіноча сукня без рукавів», ч. kazak «вид блузи», слц. kazak «каптан», схв. каза́кїн «тс.»; — запозичення з фр. мови; фр. casaquin «чоловічий плащ; куртка», casaque «тс.; жіноча блузка» походить від іт. casacca, casacchino «тс.», утворених від назви Cosacchi «козаки», спочатку як позначення одягу, характерного для козаків. — Фасмер II 158; Sławski III 26—28; Holub—Lyer 238; Bern. I 377; Kluge—Mitza 354—355; Dauzat 146; Gamillscheg 195; Mestica 281. — Див. ще коза́к¹.

[коза́ня] (назва вівці) Доп. УЖДУ IV, [коза́чка] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з коза́.

коза́рка — див. каза́рка².

[коза́рня] «казарма для розсильних козаків у панських маєтках»; — очевидно, результат контамінації слів [казарня] «казарма» і коза́к¹ (див.).

[коза́чка¹] (зоол.) «гадюка звичайна, *Viperca berus* L. (*Pelias cherssea* L.)» Ж; — неясне; можливо, результат табуїстичної видозміни і зближення з назвою тварини коза́; пор. семантично й формально близьке р. [козю́ля] «гадюка», зближуване з коза́ (Фасмер II 279; Преобр. I 330). — Пор. казю́ка.

коза́чка², коза́чечка, козачкі́, коза́чок — див. коза́к³.

[козачкі] (бот.) «щириця волотиста, *Amaranthus paniculatus* L.» Мак; — неясне.

[ко́згирь] «залізна лопата», [ко́зирь] «тс.»; — неясне.

[коздéрити] «чіплятися, в'язнути; допікати, бурчати» Я; — очевидно, результат видозміни незасвідченої форми *коздéрити, (пор. р. [коздéрїть] «ляяти, гудити», [коздїть] «випорожнюватися, гидити; бруднити, ляяти»), що продовжує псл. *kostь (укр. кість) «тіло вбитого», яке, крім значення «кістка (частина кістяка)», набуло значення «гидота». — Мельничук Етимологія 1966, 235, 237—238. — Див. ще ка́стіти.

[коздúшка] (орн.) «коноплянка, *Acanthis cannabina* L. (*Carduelis cannabina* L.)» Л; — неясне.

козе́л¹ — див. коза́¹.

[козе́л²] (бот.) «бедринець ломикаменевий, *Pimpinella saxifraga* L.; борщівник сибірський, *Heracleum sibiricum* L.; борщівник європейський, *H. spondylium* L.», [козліки] «бедринець ломикаменевий»; — р. [козёл] «тс.», [козелёц] «тс.; борщівник сибірський»; — результат перенесення на бедринець ломикаменевий назви тварини козе́л; перенесення зумовлене, очевидно, високою поживністю цієї рослини для свійських тварин, у т. ч. й кіз; борщівник сибірський, який належить до тієї самої родини зонтичних, має багато ознак, спільних з бедринцем ломикаменевим. — БСЭ 4, 377—378; 5, 607. — Див. ще коза́¹.

[козе́л³] (іхт.) «молодий лящ, *Abramis brama* (L.)» Маркевич—Короткий,

[козлик] «тс.» Шарл—Тат;— очевидно, результат перенесення назви *коз'ял* «цап»; мотивація перенесення неясна.— Див. ще *коза*¹.

*коз'ялець*¹ — див. *коза*².

*коз'ялець*², *коз'ялик*, *коз'ялки*, *коз'ялок*, *коз'яльки*, *коз'яльок* — див. *коз'яльці*.

*коз'ялець*³, *коз'яльця* — див. *кози*.

коз'яльці (бот.) «*Tragorogon* L.; [холодок лікарський, *Asparagus officinalis* L. Ж], [козел] «коз'яльці великі, *Tragorogon major* Jacq.» Мак, *коз'ялець* «коз'яльці», [коз'ялик(и)] «тс.» До, *коз'ялки* «коз'яльці лучні, *Tragorogon pratensis* L.», *коз'ялок* «тс.», *коз'яльки* «коз'яльці», *коз'яльок* «тс.», [коз'яльци] «коз'яльці великі» Мак, [коз'яльчики] «коз'яльці лучні» Мак, [коз'яли] «коз'яльці великі; коз'яльці лучні» Мак; — р. [коз'ялець] «*Tragorogon*», [коз'ялик] «коз'яльці лучні», бр. [коз'яльок] «тс.», ч. [koziak] «*Tragorogon*», слц. [koziak], схв. [kǒzjǎk] «тс.»; — похідне утворення від *коз'ял* «цап», пов'язане з складною назвою коз'яльців укр. діал. р. *коз'ябородник*, бр. *коз'ябарод*, схв. [коз'яброд], слн. [kozjebrodnik, kozobrodka] і складеними назвами типу укр. [коз'я борода]; назва зумовлена подібністю до козиної бороди нерозкритого кошика або листя у коз'яльців і холодка лікарського; пор. також нвн. *Wocksbart* «коз'яльці» (букв. «цапина борода»), нлат. *tragorogon* «коз'яльці», утворене з гр. *τράγος* «цап» і *πίον* «борода». — Вісьюліна—Клоков 333—334; Нейштадт 584; Machek Jm. rostl. 235; Симонович 472. — Див. ще *коза*¹.

коз'янька, *коз'янка*, *коз'янька* — див. *кози*.

козеріг (зоол.) «дикий гірський козел з великими рогами, *Capra ibex* L.», *Козеріг* (назва сузір'я), [Козеріг] «тс.» Ж, [козоріг] «козеріг» Ж; — р. *козеріг* «козеріг (тварина)», *Козеріг* (сузір'я), заст. *козоріг*, бр. *коз'яріг*, *Каз'яріг*, др. *Коз'яльрогъ* (знак зодіаку), п. *koziożec*, *Koziożec*, ст. *kozorożec* «козеріг (тварина)», ч. *kozoroh*, *Kozoroh*, *kozorožec*, слц. *kozorožec*, *Kozorožec*, вл. *kozurožk* «козеріг (тварина)», нл. *kózyrožk* «тс.», болг. *козиріг*, *Козиріг*, схв. *коз'ярог*, *Коз'ярог*, слн. *kozorog*, *Kozorog*; — складне утворення з основ іменників *коза* і *ріг*,

що є, очевидно, калькою гр. *αἰγόκερος* «козеріг (тварина; сузір'я)» або (як назва сузір'я) лат. *Capricornus* «Козеріг». — ССРЛЯ 5, 1115; Sławski III 32—33; Holub—Lyer 265; Младенов 244. — Див. ще *коза*¹, *ріг*.

коз'ятка «невелика кушетка», *коз'ята* (заст.) «тс.»; — р. заст. *коз'ятка*, бр. (заст.) *коз'ятка*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kozetka* «тс.»; (ст.) *дружня бесіда*, *kozeta* (підк.) «коз'ятка», очевидно, виникло внаслідок змішання споріднених французьких форм *causette* «дружня бесіда» і *causeuse* «невелика кушетка на дві особи; бесідниця, балакуха», похідних від дієслова *causer* «розмовляти, балакати», що продовжує лат. *causāre* «виправдовуватися, вибачатися, посилатися», похідне від іменника *causa* «причина, привід, заперечення, справа, зв'язок». — СІС 320; Фасмер II 278; ССРЛЯ 5, 1116; Sławski III 29; Koraliński 534; Bloch 110, 128; Dauzat 150; Walde—Hofm. I 190. — Див. ще *кавза*.

[коз'ярнік] (бот.) «ситняг, *Heleocharis* R. Вг.» Л; — неясне; можливо, результат спрощення незасвідченої форми *[козоозернік], букв. «козоозерна (рослина)».

[кози] (бот.) «жовтець їдкий, *Ranunculus acer* L.; сокирки польові, *Consolidarvensis* Opiz. (*Delphinium consolidarvensis* L.); анемона жовтцева, *Anemone ranunculoides* L.; первоцвіт весняний, *Primula veris* L.» ЛексПол, [козакі, козачкі, коз'яник] «тс.» ЛексПол, [кізлики] (мн.) «жовтець їдкий» ВеНЗн, [коз'ялець] «тс.»; анемона жовтцева» Пі, [коз'ялець барабольчик] «пшінка весняна, *Ficaria verna* Huds. (*Ficaria ranunculoides* Roth)» Мак, [коз'яльця] «жовтець їдкий» ВеНЗн, [коз'янька] «сокирки польові» Мак; анемона дібровна, *Anemone nemorosa* L. Ж», [коз'янька] «сокирки польові» ВеНЗн, [коз'янка] «тс.» Мак, [коз'яник] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом» Л; — р. [коз'ялець] «жовтець їдкий», бр. [коз'ялець] «тс.», п. [kozielec] «анемона жовтцева», [kozielek] «сокирки польові»; — назви, пов'язані з *коза*, *коз'ял* і зумовлені, очевидно, отруйністю рослин, їх небезпечністю для худоби, зокрема, кіз, що відзначає-

ться для жовтцю їдкою і пшінки (ВРУ 266, 281), сокирок польових (Нейштадт 254) та анемонів (ВРУ 275), або зовнішньою подібністю (у сокирок польових) до голови кози з рогами (ВРУ 272) чи (щодо первоцвіту весняного) певною подібністю квітів та інших особливостей до властивостей жовтцю (Нейштадт 261, 436); зморшкують кучеряве листя первоцвіту весняного подібне до вовни баранів (пор. народну назву [баранчики]), теж могло дати підставу для порівняння з козою. — Sławski III 33—34. — Див. ще *коза*¹.

[кóзик] «ніж для знімання шкіри» Пі; — ч. рідк. *kozík* «ніж для знімання шкіри з тварин»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kozík* «гострокінцевий складаний ніжик; [нескладаний ніжик]; (ст.) ніж для знімання шкіри з тварин, ніж різника; складаний ніж цирульника, скальпель», найвірогідніше, пов'язане з назвою тварини *koza*, укр. *коза*, хоч не виключена також можливість первісного зв'язку з п. ст. *koža* «шкіра» як у ножа для знімання шкір; менш імовірне пояснення (Mozzyński KLS 337) назви ножа тим, що його оправа виготовлялася з козячого рогу. — Sławski III 30—31, 34; Brückner 263.

козінець «хворобливе викривлення передніх ніг коня, собаки в колінах»; — р. [козинéц] «кривина передніх ніг у коней — копитами нарізно», бр. *казінец* «подагра», п. *kozinięc* «козинець (хвороба ніг у коней); скривлення ніг у коней внаслідок форсованої їзди»; — псл. *kozipěsь, пов'язане з прикметником *kozipě* «козиний (властивий козі)», похідним від *koza*, укр. *коза*; назва могла бути зумовлена певною подібністю ніг хворого коня до козячих. — SW II 513. — Див. ще *коза*¹.

[козіниця] «корова із загнутими назад рогами» ВеНЗн, [козі́й] «віл із загнутими назад рогами; віл, роги у якого розходяться в різні сторони, а їх кінці закручені назовні» ВеНЗн, [козі́ля] «невелика корова (із загнутими назад рогами)», [козі́лька] «тс.»; — п. [kozi] «віл із загнутими назад рогами» (з укр. ?); — очевидно, пов'язане з *коза* за подібністю форми рогів (як семантичну пара-

лель пор. нл. *kozlik* «віл із закрученими назад рогами»). — Див. ще *коза*¹.

кóзир «масть гральних карт, яка оголошується старшою, такою, що б'є (покриває) карти інших мастей; [спритна, брва людина; картуз; пристрій у снях для захисту від снігу і бруду Я]», *козі́рка* «козирна карта; [картуз, шапка з козирком]», *козі́ркі* «легкі виїзні сани» СУМ, Л, *козі́рок* «щиток головного убору над чолом; щиток для захисту очей без головного убору; дашок, піддашок; [картуз, кашкет]», [козі́рство] «великі карти; сила, вплив, багатство Я», [козі́ряччя] «козирні карти» Я, [козі́рьок] «пристрій у снях для захисту від снігу і бруду» Я, [козі́р] «щиток для захисту очей на військовому кашкеті, ківері» Ж, *козі́ритися* «триматися помолодецькому, бадьоритися, хизуватися; поповнюватися козирними картами», *козі́ряти* «ходити з козирної карти; виставляти щось як свою перевагу; хвалитися, чванитися чимось; [брутально лаятися Я]; вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка», *безкозі́рка*; — р. *кóзырь* «старша масть у картах; [франт, ферт; спритна, моторна, смілива людина, молодець, хват; козирок; кашкет, картуз; головки саней, загнуті наверх; сани з критим задком; піддашок над дверима; пришва взуття]; (ст.) високий стоячий комір», [кóзора] «старша масть», *козырёк* «козирок; дашок (над окопом)», [козі́ркі] «легкі сани з щитами, що захищають від снігу», [козырькі] «крила у саней; сани з козирками», бр. *кóзыр* «старша масть», *казырёк* «козирок», п. *kozega* «старша масть; (заст.) важлива причина», [kozer] «старша масть», ст. *kozug*, *kozyga* «тс.», [kozygek] «козирок», ч. *kozega* «старша масть», *kozyga* (з п.), *kozyř* (з р.) «тс.», болг. заст. *кóзир* «тс.», *козирка* «козирок» (з р.); — очевидно, псл. (пн.) *kozygь* («козуга» «щит (з козячої шкіри)», похідне від назви тварини *koza* «коза»; картярське значення розвинулось через проміжну семантику «те, що покриває (інші карти)»; пор. зв'язок гр. *αἰγίς* «козяча шкура; плащ; щит Зевса або Афіни» з *αἶξ* «коза» (Frisk I 32); пор. ч. [koz(l)ub] «дашок над фронтоном; дашок над коми-

ном у хаті»; спроби пов'язання з р. *казаться*, з тур. *koz* «козир; горіх» (Шанский ЭСРЯ II 8, 188—189; Bern. I 380; Mikl. TEL I 335), з нім. *Kaiser* «кайзер» (Korsch AfSIPh 9, 512) менш переконливі. — Фасмер II 279; Sławski III 28—29; Machek ESJC 287; Bern. I 597. — Див. ще *коза*¹. — Пор. *кожа*, *козуб*.

[**козірити**] (у виразі *к. ушіма* «щупити вуха, насторожувати вуха» (про коней); — неясне; можливо, пов'язане з *козіритися* «триматися по-молодецькому, бадьоритися», похідного від [*козір*] «спритна, брва людина».

[**козірбк**] «конусоподібна залізна посудина для збирання живиці з сосен» Л; — неясне.

козірь¹ — див. **козгирь**.

[**козірь**²] (у виразі *висякатись по козірю* «висякатись без носовика, прямо на землю або підлогу») Я; — неясне.

[**козірьбк**] «назва вола, у якого роги розходяться в різні сторони майже горизонтально, а кінці їх загнуті всередину»; — неясне; можливо, результат видозміни р. *козербк* «козерог». — Пор. **козіниця**.

[**козівка**] «чашка, миска; початок кукурудзи» Ж; — неясне.

[**козлик**¹] (ент.) «цвіркун польовий, *Gryllus campestris* L.» Кух; — бр. [*казёл*] «коник»; — похідне утворення від *козёл*, очевидно, зумовлене формою вусиків комахи, подібних до козлиних рогів (Горностаев 59; Urania Tierr. Insekten 77, 78); пор. р. *козявка* «комашка, кузька», пов'язане з *коза* через схожість вусиків комах з рогами кози (Фасмер II 279). — Див. ще *коза*¹.

[**козлик**²] (бот.) «валеріана, *Valeriana* L.» Мак, [*козляк*] «тс.» Мак; — п. *kozłek* «валеріана», ст. *koziel*, *koźlik*, ч. *kozlík*, [*kozelec*], слц. *kozlík*, слн. *kozlík*, [*kózelc*, *kozlíč*] «тс.»; — псл. *козьлікъ, похідне від *козьль* «козел, цап», пов'язаного з *koza*, укр. *коза*; назва зумовлена неприємним запахом кореня рослини що порівнювався з запахом, козла. — Sławski III 33—34; Brückner 263; Rostafiński Symbola I 313; Machek ESJC 286; Jm. rostl. 224. — Див. ще *коза*¹.

[**козлітник**] (бот.) «вовчуг польовий,

Oponis arvensis L. (*Oponis hircina* Jacq.) Ж, [*козлятник*] «тс.» Мак; — р. [*козлітник*] «вовчуг польовий»; — пов'язане з *козёл*; назва, очевидно, зумовлена тим, що рослина вся вкрита волосками і її листя має неприємний запах (Нейштадт 342). — Див. ще *коза*¹.

козлорободник — див. **козельці**.

[**козляк**] «пагін у картоплі» Л; — неясне.

козлятник (бот.) «*Galega* L.; [вид рослини Я], [*козляк*] «козлятник лікарський, *Galega officinalis* L.» Мак, [*козяк*] «тс.» Мак; — р. *козлятник*, бр. *казлятник*, схв. [*козјача*] «козлятник»; — похідне утворення від *коза*, зумовлене, очевидно, тим, що рослина використовується як корм для худоби. — Флора УРСР 6, 435—437; ВРУ 409; Вісюліна — Клоков 216; Симоновић 205. — Див. ще *коза*¹.

[**кознік**] «погане болотне сіно» Лекс-Пол, [*козятник*] «тс.» Лекс-Пол; — очевидно, пов'язане з [*козник*] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом». — Див. ще **кози**.

[**козодій**] (орн.) «дрімлюга, *Sarpmulgus eugoraeus* L.» Ж; — р. болг. заст. *козодой* «дрімлюга», бр. *казадой*, п. *kozodój*, ч. слц. *kozodoj*, схв. *kōzodoj*, слн. *kozodój* «тс.»; — складне слово, утворене з основ іменника *коза* і дієслова *доїти* як калька лат. *sarpmulgus* «пастух, що доїть кіз; (орн.) дрімлюга» (від лат. *sarpa* «коза» і *mulgeo* «дою»); назва птаха виникла під впливом народного повір'я, нібито цей птах уночі висмоктує молоко в кіз. — Фасмер II 279; Булаховський Вибр. пр. III 240; Sławski III 34; Brückner 262; Machek ESJC 286; Bern. I 595. — Див. ще *доїти*, *коза*¹.

[**козодріст**] (бот.) «підсніжник звичайний, *Galanthus pivalis* L.» ВеУг, ВеНЗн, [*козодриск* Мак, *козодристь* Мак, *козодричка* Мак, *козьодриск* Мак, *козьодріст*] «тс.»; — р. [*козодрость*] «анемона жовтцева, *Anemone ranunculoides* L.»; — складне утворення з основ іменника *коза* і дієслова *дристати*; пор. п. [*kozi drzyst*, *kozi dryszcz*] «анемона», ч. [*kozí dříst*] «тс.», слц. [*kozí drist*]

«підсніжник»; назва зумовлена тим, що підсніжник так само, як і анемона, містить у собі отруйні речовини (ВРУ 170, 275; Нейштадт 255—256); виведення укр. [козодріст] з первісного *скорозріст (Machek Jm. rostl. 272) менш переконливе. — Див. ще дристáти, козá¹. — Пор. конодріст.

[кóзорь] «?» (у прикладі: Про гречку, лін і козорь нема що й казати, — гарні та й годі! Волин. губ. Овруцьк. пов.) Я; — неясне.

кóзуб «короб, кошик з лика», [кóзубень, козубенька, козубець, козубка, козубня, кúзоб, кúзуб, кузубенька] «тс.», [кузенька] «невеликий луб'яний кошик з двома ручками, переважно для ягід» Л, [козубатий] «пузатий» Ж, [кóзубом] (у виразі к. стати) (про мокрий одяг) «від морозу зробитися твердим, як кора»; — п. kozub «кошик з кори; (ст.) пташине гніздо; вид кошика; жебрацька торба», ч. [kozúbek] «кошик з березової кори», слц. kozub «топка, камін»; — псл. kozubъ «мішечок, торбинка, сумка, кошик з кори», похідне від коза «коза»; пор. близькі за значенням утворення від того самого кореня: р. [козіца] «шкіряний мішечок, сумка, горбинка; мішечок для грошей», [кóзевка] «шкіряний бурдюк», [козіна] «мішечок для грошей, гаманець», слн. kozòl «кошик з кори»; розвиток значення «торбинка з козячої шкіри» — «кошик з кори» не зовсім ясний; малоймовірні зближення з р. кúзов «кошик з лика або березової кори» (Brückner KZ 45, 27; 48, 205; Machek ESJČ 287; Mikl. EW 136), а також з лат. incohāre «присідати навпочіпки», псл. *čezpōti «зникати» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 238); неприйнятні також гіпотеза про іллірійське походження слов'янських форм (Meyer EW 408) і пов'язання з іменником кóжа «кора дерева, луб» (Горяев 173). — Фасмер II 402; Преобр. I 406; Sławski III 34—36; Brückner 263; Bern. I 596. — Див. ще козá¹.

[козубець¹] (бот.) «рябчик великий, Fritillaria meleagris L.» Ж; — очевидно, результат перенесення назви козубець, зменш. від кóзуб «луб'яний кошик»; народна назва цієї рослини (так само, як і наукова, пов'язана з лат. fritillus «чаш-

ка для гральних костей») зумовлена подібністю зовнішньої форми квітки рябчика з козубцем (Флора УРСР III 157; Вісюліна—Клоков 70; Нейштадт 161; Симоновић 202). — Див. ще кóзуб.

[козубець²] (ент.) «нічний метелик» Ж; — неясне.

[козúля] (ент.) «чорний усач, Cerambyx L. Ж; гнойовик звичайний, Geotrupes stercorarius L. ВеНЗн», [козúлька] «чорний усач» Ж; — похідне утворення від козá «самця козла»; назви зумовлені, очевидно, схожістю зовнішньої форми вусів усачів і жувальців гнойовиків з козячими рогами (Горностаев 119, 165—166; Urania Tierr. Insekten 263, 258); як семантичну паралель пор. нім. Bockkäfer «чорний усач» (букв. «козел-жук»). — Див. ще козá¹.

[козúлька] (бот.) «тирлич війчастий, Gentiana ciliata L. (Gentiana germanica Willd.)», [козуля] «тс.» Я, [козúлиха] «річка, вкрита тирличем» Я; — очевидно, похідне утворення від козá «самця козла»; назва могла бути зумовлена виглядом яйцеподібно-ланцетних стеблових попарно розташованих листків рослини (Федченко—Флеров 756), що мають деяку подібність до рогів кози. — Див. ще козá¹.

[козьолóк] «прилад для змотування пряжі» Мо; — очевидно, запозичення з польської мови; п. koziołek «козлик; [прилад для змотування клубків або ниток], зменш. від kozioł «козел», пов'язаного з коза, укр. козá, відповідає укр. [козéлець] «прилад для змотування пряжі». — Див. ще козá².

кóїти¹ «робити щось недобре; виробляти, чинити», кóїтися «відбуватися (переважно про щось недобре); траплятися Ж», накóїти «зробити, заподіяти щонебудь (переважно погане, варте осуду)» СУМ, Ж, скóїти «зробити щонебудь (переважно погане); учинити» СУМ, Ж, скóїтися «відбутися; трапитися; виникнути»; — п. [koіć się] «вестися, провадитися, складатися; везти, щастити»; — очевидно, псл. kojiti «чинити, виробляти», пов'язане чергування голосних з ċipъ «дія, вчинок»; зв'язок з псл. kojiti «заспокоювати, вгамовувати», укр.

[*коїти*], п. *koic* «тс.», ч. *kojiti* «тс.; годувати груддю» (ЭССЯ 10, 113) можливий. — *Sławski* II 329; *Bern.* I 538—539. — Див. ще *чин.* — Пор. *коїти*².

[*коїти*²] «заспокоювати, вгамовувати» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *koic* «тс.», як і ч. *kojiti* «тс.; годувати груддю», слц. *kojit'* «тс.», вл. *kojić* «утішати», схв. [*kòjiti*] «годувати, пестити», слн. *kojiti* «виховувати», споріднене з укр. *покій*. — *Sławski* II 323; *Schuster-Šewc* 585; ЭССЯ 10, 113. — Див. ще *покій*. — Пор. *гсчїти*.

[*кой*] (зах.) «коли, якщо» Ж, Г; — р. [*кой*] «поки»; — очевидно, результат давньоруської діалектної видозміни сполучного слова (прислівника) *коли* (>*коль*) «коли». — *ESSJ Sl. gr.* II 356—358. — Див. ще *колі*.

[*кой-*] (частка з семантикою неозначеності; у сполученнях типу [к.-*як*] «як-небудь», [к.-*який*] «який-небудь, будь-який», [к.-*де*] «де-небудь») Ж, До; — р. (розм.) *кой-*, *ко-*, бр. [*кой-*] «тс.»; — результат скорочення форми с. р. одн. *коє займенника *кий* «який, котрий», що набула значення частки; для східноукраїнських говірок не виключене запозичення р. *кой-*, що має те саме походження. — *Фасмер* II 276, 280. — Див. ще *кий*².

коїка «подвійне ліжко на кораблі; ліжко в лікарні, гуртожитку», *кобичний*; — р. бр. болг. *коїка*, п. *kojka*, *koja*, ч. *koje*, слц. *koja*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *коїка* походить від гол. *kooi* «клітка; загін, загорода, кошара; (мор.) койка», що зводиться (можливо, за посередництвом раннього нвн. *kaue* «гірничка хатина над шахтою») до лат. *cauea* «перегородка; обгороджене місце, клітка; вулик», похідного від прикметника *cavus* «порожній, пустий; видовбаний; порожнистий»; існує думка про русифікацію голландської форми під впливом р. *кобить*, *покой* і под. (Зеленин РФВ 63, 406); сумнівне виведення слова *койка* від нн. *koje* «перегородка» (*Фасмер* II 280) чи безпосередньо від нім. *Koje* «місце для спання на пароплаві» (Шелудько 34). — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 189—190; *Фасмер* II 280; *Преобр.* I 330; *Holub—Lyer* 246;

БЕР II 528; *Matzenauer* 208; *Bern.* I 539; *Kluge—Mitzka* 388; *Vries NEW* 348—349. — Див. ще *каверна*.

[*коїлати*] «збирати невід у коло Я, Мо; збирати канат у коло Мо», [*коїлати*] «тс.», [*коїло*] «зібрані у вигляді кола рибальські снасті» Мо; — схв. [*kòjiti*] «складати канат у коло»; — неясне; схв. [*kòjiti*] пов'язується (*Skok* II 120) з псл. *kojiti* «заспокоювати».

*кок*¹ «вид зачіски з піднятим чубом»; — бр. *кок* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *кок* «тс.», очевидно, пов'язане з фр. *coq* «півень», звуконаслідувального походження (зачіска подібна до гребінця півня); іншою е, мабуть, етимологія п. *kok* «волосся, зібране у вузол ззаду голови», болг. м. *кок* «тс.», які іноді зводяться через фр. *coque* «зачіска, бант у зачісці» до того самого *coq* «півень» (*Kopaliński* 501), але здебільшого виводяться від фр. *coque* «шкаралупа» (*Sl. wyr. obsyeh* 362) або від фр. *coque* «клямка; неправильний вузол на канаті» (*Gamillscheg* 260, 366). — *Фасмер* II 280.

*кок*² «кухар (на кораблі)»; — бр. болг. *кок*, п. *kok*; — запозичення з російської мови; р. *кок* походить від гол. *kok* «кухар», що виводиться з нар.-лат. *cocus*, яке продовжує лат. *coquus* «тс.», похідне від дієслова *coquo* «кухарю; варю, смажу», спорідненого з псл. *rekti, укр. *пекти*. — *СІС* 336; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 190; *Фасмер—Трубацев* II 281; *Fogarasz St. sl.* 4, 65; *Kopaliński* 501; *РЧДБЕ* 282; *Vries NEW* 344; *Walde—Hofm.* I 270—271. — Див. ще *пекти*.

*кок*³ «одноклітинний кулястий організм з родини бактерій», *-кок* (друга частина складних слів на позначення бактерій типу *ехінокок*, *стрептокок*); — р. *кокк*, бр. *кок*, п. *-кок*, *-kokus* ч. слц. *kokus*, болг. *коки* (мн.), м. *-коки* (мн.), схв. *-кока*, слн. *kòkus*; — запозичено з новолатинської мови (можливо, за посередництвом російської); нлат. *coccus* пов'язане з гр. *κόκκος* «зернина, ядро», словом нез'ясованого (можливо, неіндоєвропейського) походження. — *СІС* 337; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 192; *Kopaliński* 501; *Holub—Lyer* 247; *РЧДБЕ* 283; *Frisk* I 895; *Boisacq* 482—483.

кóка (бот.) «вид тропічних кушових рослин родини кокаїнових, *Erythroxylon coca* L.», *кокаїн*, *кокаїнізм*, *кокаїніст*, *кокаїновий*; — р. бр. болг. *кóка*, п. ч. слц. *koaka*, вл. *kokain*, схв. *кока*, слн. *kóka*; — запозичено за посередництвом німецької (н. Кока) або французької (фр. *coca*) мови з іспанської; ісп. *coca* походить від етимологічно нез'ясованого слова мови кечуа *kúka* «кока». — СІС 336; Фасмер II 281; Korpaliński 501; Holub—Lyer 246; БЕР II 530; Klein 306; Kluge—Mitzka 388.

кокáрда «значок на головному уборі; (заст.) вид банта»; — р. болг. *кокáрда*, бр. *кукáрда*, п. ч. слц. вл. *kokarda*, м. *кокарда*, схв. *кòкáрда*, слн. *kokarda*; — запозичено, можливо, через н. *Kokárde* «кокарда», з французької мови; фр. *cocarde* «тс.» пов'язане з фр. ст. *cocard* «пихатий, чванькуватий; (первісно) півень», похідним від *coq* «півень». — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281; Sławski II 332—333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; Machek ESJČ 267; БЕР II 533; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 156, 176; Dauzat 184, 205. — Див. ще **кок**¹.

[кóкатень] «кусок дерева; держак віника» Л; — неясне; можливо, субстратне слово балтійського походження; пор. лит. *kúoka* «дрючок, ломака», [kúokas] «палиця з шишкою на кінці», лтс. *koks* «дерево; палиця», прус. *queke* «гілка ялини або сосни, що використовувалася як жердина у паркані».

кóкати¹ (розм.) «бити, стукати, розбивати», *кóкнути*; — р. *кóкать* «бити, розбивати», *кóкаться* «бити яйце яйцем», *кóкнуть* «розбити; ударити; лопнути», [кок] (виг.) «стук, брязь, хлоп», бр. [кóкаць] «бити (особливо що-небудь кругле)», [кóкацца] «битися яйцями; ударятися об що-небудь необережно»; — очевидно, похідне утворення від іменника *кóко* «куряче яйце»; зближення з дісл. *skaka* «трясти» (Matzenauer LF 8, 193) або з р. *чóкаться* (Горяев 149) неприйнятні; схв. *кóкати* «смажити кукурудзу, так щоб зерна лопались», мабуть, сюди не належить. — Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281. — Див. ще **кóко**².

[кóкати²] «стригти (переважно овець)»; — неясне.

кокéтка «жінка, що намагається подобатися чоловікам», [кокéта] «тс.» Ж, *кокéтство*, *кокéтлівий* СУМ, Ж, *кокетувати*; — р. болг. *кокéтка*, бр. *какéтка*, п. *kokietka*, *kokieta*, ч. слц. *koketa*, *koketka*, вл. *koketa*, м. *кокета*, схв. *кокéта*, слн. *kokéтка*; — запозичення з французької мови; фр. *coquette* «кокетка», жін. р. прикметника *coquet* «той, хто прагне подобатися, занадто стежить за своєю зовнішністю», через дієслово *coqueter* «кокетувати, залицятися до когось (< походжати як півень; кудкудакати)» виводиться від *coq* «півень». — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 191—192; Фасмер—Трубачев II 282; Hüttl-Worth 78; Sławski II 333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; БЕР II 533; Буяклија 436; Dauzat 206. — Див. ще **кок**¹.

[кокiн] «півень кохінхінської породи» ВеУг, [кокiнiяк] «тс.» ВеУг, [кокiнiя] «курка кохінхінської породи» ВеУг; — очевидно, спрощене запозичення з угорської мови; уг. *kokinkina* (-tuúkl) «кохінхінська (курка)» відповідає укр. *кохінхінка*. — Див. ще **кохінхiни**.

[кóкіл] «відлюдник, мовчун, вовкуватий» Кур; — неясне.

[кокiрний] «заманливий, привабливий» Ж; — неясне.

кóклюш «інфекційна дитяча хвороба з конвульсивним кашлем», [кóколич] «тс.» Л; — р. *коклiш*, бр. *кóклюш*, болг. *кóк-лiш*, п. *koklusz*, м. *коклиш*, схв. *кок-лиш*; — запозичене з французької мови (очевидно, за посередництвом польської); фр. *coqueluche* «коклюш» (спочатку «капюшон») пов'язується з лат. *cucullus* «капюшон (яким закривають голову під час кашлю, грипу)», що зазнало впливу з боку *coq* «півень» (у зв'язку з подібністю кашлю до крику півня) (Dauzat 206; Bloch I 176); французьке слово виводиться також від нім. *Keuchhusten* «коклюш» (Schuchardt ZfRPh 41, 696; Matzenauer LF 8, 193). — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 192; Фасмер II 282; Sławski II 333; Korpaliński 501; Śl. wyr. obcych 343; БЕР II 535.

[кóкляцка] «назва вовни у залежності від її довжини, якості» Доп. УжДУ IV; — неясне.

кóко¹ (вигук, що передає квоктання курки, півня), [кóкати] «сокотати» (про курей) МСБГ; — р. кóко, кокоб, п. ко-ко-ко, ч. кококо, болг. ко-ко-ко, схв. кó-ко-; — псл. ко-ко-ко; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до близьких форм інших мов: фр. сосо, лат. сосо сосо «тс.» — Фасмер II 283, 284; Sławski II 332; Brückner 244; Machek ESJČ 266—267; БЕР II 532, 535; Bern. I 541.

[кóко²] «яйце; картоплина»; — р. [кó-ко] «яйце», [кóка] «тс.; ласощі; іграшка; пшеничний хліб, пиріг», бр. [кóка] «яйце», п. коко «тс.», [коку] «картоплина», ч. коко «цукерки; [яйце]», нл. коко «яйце», болг. кóко «тс.; горіх», м. коко «тс.; яблуко; цукерка»; — псл. коко, слово дитячої мови з характерним для неї подвоєнням; очевидно, виникло спочатку як звуконаслідувальне слово на позначення яйця, яке зносить курка (пор. також іт. сосо «яйце», фр. сосо «тс.»); непереконалива думка про запозичення з романських мов; недосить аргументоване прийняття впливу фін. кóкко «якийсь пиріг; півень» на російські діалектні форми (Kalima 122—123). — Фасмер — Трубачев II 281; Sławski II 333—334; Brückner 244; Schuster-Šewc 587—588; БЕР II 535; Bern. I 539. — Див. ще кóко¹.

[кóкоїжитися] «стовбурчитися; упиратися; пишатися, чванитися» Ж, [кóко-їжний] «надутий, чванливий, пихатий» Ж, [кóкіжний] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [кóкош] «півень» і їжитися, похідного від [їж] «їжак»; можливий вплив з боку складного слова гороїжитися «гордо поводитися; виступати гордо і з викликом». — Див. ще їж, кóкош¹. — Пор. гороїжитися.

[кóколóс] (зоол.) «мальовнича черепашка (вид річкової черепашки), Upis pictorum L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з гр. коκ(κ)άλα «слимаки».

кóкон; — р. кóкóн, бр. кóкан, п. ч. вл. кокоп, слц. слн. кóкóп, болг. кóкóн, м. кокона, схв. кóкóн; — очевидно, за по-

середництвом російської або польської мови запозичене з французької; фр. сосо «кокон» походить від пров. соусон «кокон; шкаралупа яйця», що зводиться до слат. сосо «шкаралупа яйця (<яйце)», слова звуконаслідувального походження; менш обгрунтоване виведення фр. сосо через англійське посередництво (англ. сосоп «кокон») з кит. kian-kien «тс.» (Holub—Lyer 247). — СІС 337; Фасмер II 282; Sławski II 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 192—193; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 157; Dauzat 185; Gamillscheg 240.

кóкбра «нижня частина стовбура дерева з великим коренем»; — р. кóкбра «тс.; дерево, викорчуване з коренем, корч; [корінь дерева, пень з корінням; колода з кривим кінцем, з кореневищем; затонуле дерево; видовбана колода; важка палиця з потовщеним кінцем], [кóкбрина] «корінь дерева; скривлене сучкувате дерево; кокора», [кóкбрина] «корінь дерева; корч», [кóкбръ] «вирите з коренем дерево, коряга, кокора», [кóкбрить] «чистити від кори зрубані дерева», п. [кóкогеска] «дошка, у якій стирчить кий, шток для обертання каменя жорна», [кóкогнак, кóкогнак] «тс.», ч. ст. кокогаву «кучерявий», болг. [кóкор] «грабовий куц; куц, з якого виготовляють віники», [кóкорінка] «кучерик; верхне кольорове пір'я селезня», [кóкорутка] «кучерик», [кóкорішка] «тс.», кóкóрко «франт; [пихата, чванькувата людина]», м. [кóкóга] «кучерявий», [кóкóгідна] «локон», схв. кóкара «гілка куца», кóкóрица «кучерик», [кóкóраз] «кучерявий, чубатий, кудлатий, розпатланий», кóкóруша «кучер; кучерява дитина», слн. [кóкога] «локон, кучері; пасмо волосся», стсл. кóкóравъ «кучерявий»; — не зовсім ясне; можливо, псл. [кóког-] «корінь дерева, пень з кореневищем; скуйовджене наче коряга кучеряве волосся» утворене від *когъ «корінь рослини» шляхом редуплікації початкового *ко-; інший ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений у р. [кóчєра] «сукувате дерево», ч. сєсєřити «завивати волосся, кучерявити; скуйовджувати; їжити; страхати», слн. сєсєřит' «тс.», болг. [чєкор] «сук», [чєкóрєст] «сучкуватий, гілчастий, розложистий», а також

ултс. *sesers* «пень дерева, викорчуваного з корінням; обрубок; кучері», *seŕs* «вузлувате коріння, кущ», *сѣга* «волосся (на голові); скуйовджене волосся», *какагаіns* «кошлатий, кудлатий», лит. *kėgas* «кущ, корінь, засохлий пеня» і *какаfіlis* «гак, кочерга; дошка для розмішування»; пов'язується також з псл. *косапъ* «качанъ» (ЭСЯ 10, 105, 114—115; Фасмер II 282—283, 325); менш певні зближення з р. укр. *кочерга* (Ильинский РФВ 73, 294—295) або нар.-лат. *cochlea «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540); непереконливі твердження про запозичення з фінської мови (Kalima RSI 5, 85) або з романських мов (Štrekelj 29—30); неприйнятне з огляду на фонетичні труднощі зближення з дінд. *śikharaḥ* «гострокінцевий», *śikhā* «локон; шпиль» (Agrell BSI. Lautst. 45).— Sławski II 335—337; Brückner 244; Machek ESJČS 212; БЕР II 537, 538, 539; Skok II 120—121; Bern. I 540; Matzenauer LF 8, 193; Fraenkel 205; Trautmann 124; Būga RR I 445; Mühl.— Endz. I 367.— Див. ще **ко́рінь**.— Пор. **кокоричка**.

[**кокоричка**] (бот.) «купина лікарська, *Polygonatum officinale* (L.) All.; ряст порожнистий, *Corydalis cava* (Mill.) Schweig. et Koerte; атрагена альпійська, *Atragene alpina* Mak, [**кокіричка**] «ряст порожнистий» Mak, [**кокірички** (мн.) Ж, Пі, **кокірички** Г, Mak] «тс.», [**кукуручка**] «тс. Mak; хвилівник звичайний, *Aristolochia clematilis* L. Ж, Mak; конвалія травнева, *Convallaria majalis* L. (*Convallaria multiflora*) Г; воловик лікарський, *Anchusa officinalis* L. Ж», [**кукорник**] «хвилівник звичайний» Mak, [**кукоричко**] «купина лікарська» Mak;— р. [**кокорички**] «ряст порожнистий», [**коко́рочки**] «тс.», [**кокорвяга**] «хвилівник звичайний», [**кокорнак**, **коко́рник**, **кокорняк**] «тс.», [**коко́рыш**] «собача петрушка, *Aethusa cynapium*; рутка лікарська, *Fumaria officinalis* L.», п. *kokoguczka* «купина; [ряст порожнистий; рутка лікарська]; (заст.) конвалія», *kokogucz* «ряст; рутка лікарська», *kokozuk* «тс.; копитняк, *Asarum* L.», *kokornak* «хвилівник; ряст; рутка», ст. *kokogak* «хвилівник звичайний», *kokorzek* «тс.; ряст», *kokorek* «ряст», ч. *kokořik* «купина», [ко-

kořinek, *kokořovník*] «тс.», [*koukořiček*] «конвалія», мор. [*kokořič*] «тс.», ст. *kokořiek* «купина», *kokořič* «тс.», [*kokořice*] «повитиця, *Cuscuta*», [*kokořák*] «ромашка лікарська, *Matricaria chamomilla* L.», слц. [*kokorík*] «купина», [*kukurík*, *kykurík*], вл. *kokorička* «тс.», *kokogč* «ряст», *kokogac* «бруслина європейська, *Evonymus europaea* L.», *kokornak* «хвилівник звичайний», нл. [*kokogac*] «бруслина», [*kokornac*] «тс.», *kokordac* «рутка лікарська», *kokrik* «тс.», *kokornak* «ріжки, *Claviceps purpurea* Tul.», болг. [*коко́рче*] «фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.; ромашка лікарська», [*коко́рчи*] «нагідки лікарські, *Calendula officinalis* L.», *кукуряк* «чемерник білий, *Helleborus odorus*», [*кукуруйн*, *кукуробк*, *кукуряг*] «тс.», [*ко́кор*] «тс.; адоніс весняний, горицвіт, *Adonis vernalis* L.; максамосійка, *Paraver rhoeas* L.», м. *кукурек* «чемерник білий», [*кукурушка*] «глід (дерево), *Crataegus*», схв. *kokornjak* «ромашка лікарська», *кокорнак* «тс.», *кокогуша* «собача петрушка», *kukòrijek* «чемерник», *kukùrijek*, *kukùřk* «тс.», *кукүрĕк* «тс.; мак польовий, *Paraver argemone* L.», слн. *kokòrek* «цикламен європейський, *Cyclamen europeum* L.», [*kokogček*] «тс.», *kokòrik* «тс.; повитиця»;— загальноприйнятої етимології немає; реконструюються [**kokogu-k-*, *kokogu-сь, *kokogu-шь, **kokog-(ь)п-*] як похідні від назви якоїсь рослини [**kokog-*], можливо, редульованого варіанта основи *kor-ę «корінь рослини» або від [**kokog-*] «корінь; дерево, кущ; пеня з корінням; скуйовджене волосся», оскільки одні види цих рослин мають сильно розгалужене чи довге кореневище, інші своїм розчепірим у різні боки і вгору листям чи гіллям або китицями квіток подібні до розгалуженого кореневища чи скуйовдженого волосся; пор. синонімічні назви цих же рослин п. ст. *korzeň bikowy* «хвилівник звичайний; рутка лікарська; ряст», вл. *swjateje Marijpe koguški* «тс.», букв. «корінці св. Марії», п. ст. *korzyk* «ряст; рутка лікарська», слн. *kòrček* «цикламен європейський»; зближення з нар.-лат. *cochlea «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540), як і з р. [*ко́кора*] «товстий коржик», [*коку́ра*] «ве-

сильний пиріг, калач» (Фасмер II 283), недостатньо аргументоване; виведення польських назв цих рослин від ст. *kokozyka* «півник» (Karłowicz SWO 286) викликає сумнів.— УРЕ I 77, 294, V 346; Флора УРСР III 254, V 186; Sławski II 335—337; Brückner 224; Machek ESJČS 212; Jm. rostl. 270; БЕР II 537; III 111—112; Schuster-Sewc 588; Верн. I 540; Симонович 142—143.— Див. ще **ко́ринь**.— Пор. **коко́ра**.

кокоруддя, *кокорудзка*, *кокорудка* — див. **кукуру́дза**.

коко́с (бот.) «кокосова пальма, *Cocos nucifera* L.; кокосовий горіх», [*коко́совець*] «кокосова пальма» Ж;— р. *ко́ко́с* «кокос», бр. *какёс*, п. *kokos*, ст. *kokus*, ч. слц. вл. *kokos*, болг. *коко́сов* «кокосовий», м. *кокос*, схв. *кѡкос*, слн. *kѡkos*;— очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з німецької; нім. *Kókos*(nuß) «кокос(овий горіх)», *Kókos*(baum) «кокос(ове дерево)» етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з порт. *сѡсо* (мн. *сѡсос*) «кокосова пальма; кокос, кокосовий горіх», що через лат. *соссит* «кісточка (плоду)» зводиться до гр. *κόκκος* «зерно; кісточка (плоду)»; зіставляється також з ісп. *сосо* (мн. *сосос*) «кокосова пальма; кокосовий горіх», яке, можливо, походить від *сосо* «хо, страховище» у зв'язку з тим, що із шкаралупи кокосового горіха легко робляться страшні маски.— СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 283; Sławski II 337—338; Holub—Lyer 247; БЕР II 539; Kluge—Mitzka 388—389; Klein 307; Bloch I 157; Dauzat 185.— Див. ще **кок**³.

[**ко́косом**] «злобно, скося»;— неясне; можливо, результат контамінації основ слів *ко́кош* «півень» і *ко́сий* (про погляд).

[**коко́тик**] (бот.) «сережка (у берези, вільхи)» ВеБ, ВеНЗн, [*коко́ци*] «сережки на деревах (зокрема, у верби, берези)» ВеБ, ВеНЗн, [*кокоцькі*] «сережки (у вільхи)» ВеБ;— очевидно, результат видозміни слова [*ко́тик*] «сережка (на дереві)», зближеного з словом [*ко́кош*] «півень».— Див. ще **ко́тик**, **ко́кош**¹.

[**коко́тіти**] «лепетати, базікати», [*ко́кот*] «пустун, жвава дитина», [*ко́котень*] «тс.»;— очевидно, пов'язане з *ко́-ко* (виг.),

[*ко́кати*] «сокотати».— Sławski II 332; ЭССЯ 10, 117—118.— Див. ще **ко́ко**¹.

коко́тка «жінка легкої поведінки»;— р. болг. *коко́тка*, бр. *какѡтка*, п. слц. *kokota*, *kokotka*, ч. *kokota*, схв. *коко́та*, слн. *kokóta*;— запозичення з французької мови; фр. *cocotte*, спочатку «курочка, курка», (перен.) «кокотка» є звуконаслідувальним утворенням з дитячої мови того ж походження, що й *сосо* «яйце», разом з яким пов'язується з криком курки.— СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 284; Sławski II 340; БЕР II 539; Bloch I 157, 176; Dauzat 185.— Див. ще **ко́ко**².— Пор. **коке́тка**.

[**ко́коть**] «кіготь, пазур» Ж, Л;— очевидно, результат видозміни форми [*ко́хоть*], пов'язаної з *кіготь* (див.).

[**ко́кош**¹] (орн.) «півень», [*коко́шка*] «курка, квочка», [*коко́шний*] «чванливий, пихатий», *коко́шитися* «триматися зарозуміло, гордовито; бундючитися, чванитися, хизуватися»;— р. фольк. [*кокоша*] «зозуля», ст. *кокошь* «курка, квочка», др. *кокошь*, п. *kokosz* «тс.», ч. заст. рідк. *kokoš* «півень», ст. *kokeš* «репіс», слц. [*kočoš*] «півень; репіс», вл. нл. *kočoš* «курка, квочка», болг. заст. [*ко́кош*] «курка», м. *коко́шка*, схв. *ко́кош*, слн. *kokoš* «тс.», стсл. **кокошь** «тс.; квочка»;— псл. *кокошь* «півень; курка, квочка», похідне від звуконаслідувального вигуку *ко-ко*, що імітує сокоріння курки, півня, до якого зводиться також паралельне за словотворчою структурою й семантикою *kokot-ъ* «півень» і віддаленіше укр. [*ко́кот*] «пустун; пустотлива, жвава дитина».— Фасмер II 284; КЭСРЯ 204; Пресбр. 331—332; Sławski II 338—339, 340; Brückner 244; Machek ESJČ 267; Holub—Kop. 175; Schuster-Sewc 589; БЕР II 540—541; ЭССЯ 10, 115—116; Верн. I 540—541; Mikl. EW 122; Mihăilă Studii și cercetări lingvistice 13, 376.— Див. ще **ко́ко**¹.— Пор. **коко́тіти**.

ко́кош² «курок (у рушниці)» Ж;— запозичення з угорської мови; уг. *kakas* «півень; курок», слово слов'янського походження, наявне також в українській мові (пор. укр. [*ко́кош*] «півень»), у значенні «курок» (з 1838 р.) є, очевидно, калькою нім. *Hahn* «півень; ку-

рок». — Желех. I 357; Kniezsa 239—240; MNTESz II 311. — Див. ще **ко́кош**¹. — Пор. **курóк**.

[**коко́ша**] «жарене кукурудзяне зерно (тріснуте, з вивернутим назовні білим вмістом)» Ме; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. *кокоше́й* (рум. *socoșéi*) «півники; підсмажені зерна кукурудзи» є формою множини від молд. *коксшél* (рум. *socoșél*) «півник», зменш. від молд. *куко́ш*, *коко́ш* (рум. *socoș*) «півень», запозиченого з слов'янських мов (пор. укр. [**ко́кош**] «півень», болг. [**ко́кош**] «курка», схв. *кòкòш* «тс.»). — СДЕЛМ 215; DLRM 163. — Див. ще **ко́кош**¹.

[**коко́ші**] (мн.) «ноги»; — неясне.

кокс «основний продукт сухої дистиляції кам'яного вугілля», [**ко́кус**] «тс.», *коксува́ти*, *коксівни́й*, *коксува́льний*; — р. бр. болг. м. *кокс*, п. ч. слц. вл. *кокс*, схв. *кòкс*, слн. *kòks*; — запозичене, очевидно, через російське посередництво з німецької мови; н. *Koks* «кокс» походить від англ. *coke* «тс.», мн. від *coke* «тс.; серцевина, ядро; кісточка (плоду); попіл, зола», спорідненого з сангл. *kelkes* «риб'яча ікра», шв. [*kälk*] «серцевина (дерева), стрижень», гр. *γάλις* «зубець часнику», *ἄλις* «тс.»). — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Фасмер II 284; Sławski II 340—341; Holub—Lyer 247; Machek ESJC 267; БЕР II 543; Kluge—Mitzka 389; Klein 311.

кок-сагіз (бот.) «каучуконосна рослина *Taraxacum kok-saghyz* Rod.»; — р. бр. *кок-сагіз*, п. *kok-sagiz*, ч. слц. *koksaguz*, болг. *коксагіс*, слн. *koksagiz*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з казахської мови; каз. *көк сағиз* «кок-сагіз» (букв. «зелений каучук») утворене з основ слів *көк* «синій, небо; зелень, зелений; сірий (про масть); сизий; пліснява», спорідненого з тур. *gök* «небо; блакитний, лазуровий; синій», тат. *күк* «тс.», як. *күөх* «синій, блакитний; зелений», чув. *ка́вак* «синій, блакитний; сизий; сивий», монг. *көке* «синій, зелений», і *сағиз* «каучук; жувальна смола», спорідненого з хак. *сагыс* «жувальна смола», башк. *һағыз*, уйг. *сеғиз* «тс.», тат. *сагыз* «смола на шпилькових деревах», чув. *сухӓр* «сірка

жувальна; соснова живиця, вишневий глей»; назва рослини пов'язана з її каучуконосністю, наявністю в ній клейкого смолоподібного соку. — СІС 337; Акуленко 142; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Шипова 191; Kopaliński 501; РЧДБЕ 295; Радлов II 1218—1221, IV 270; Егоров 96, 198; Räsänen Versuch 287, 396.

коктейль «напій із суміші горілки, вин, соків, вершків, морозива тощо; кінь з підрізаним хвостом»; — р. *коктейль*, бр. *кактэйль*, п. *koktajl* (cocktail), ч. *koktail* (cocktail), слц. *koktail*, болг. *ко́ктайл*, *ко́ктейл*, м. *коктел*, схв. *кòк-тел*, слн. *koktajl*; — запозичення з англійської мови; англ. *cocktail* «коктейль» (букв. «півнячий хвіст») є складним словом, утвореним з іменників *cock* «півень», слова звуконаслідувального походження, і *tail* «хвіст», спорідненого з двн. *zagal*, гот. *tagl* «волосся», дісл. *tagl* «кінський хвіст», дірл. *dūal* «локон волосся, кучері», дінд. *daša* «бахрома, торочки»; назва напою пояснюється строкатістю суміші його складників, порівнюваних із строкатістю півнячого хвоста. — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194—195; Kopaliński 176, 501; Holub—Lyer 247; БЕР II 543; Klein 306, 1566.

[**ко́кус**] (бот.) «перстач Кранца, *Potentilla Crantzii* Beck. (*Potentilla verna* L.)»; — неясне; можливо, утворення від гр. *κόκκος* «кісточка (плоду); сім'ячко, зерно» у зв'язку з видовжено-яйцеподібною формою плодиків цієї рослини (Віслюліна—Клоков 210—211; Нейштадт 321—324; Симонович 375—376).

кол, **кола́к** — див. **ікло**.

[**кола́н**] «вовняна або бавовняна пов'язка у вигляді широкої стрічки» Я; — можливо, запозичення з сербохорватської мови (переселенців з Югославії); схв. *кòлан* «жіночий (пістрявотканий) поясок» є похідним від *кòло* «круг».

[**кола́стра**] «молозиво» Ж, [*ко́ластра*, *кува́стра* Ж, *кула́стра*, *кулéйстра* Ж, *куля́стра*, *кура́стра* Ж] «тс.»; — п. [*kułastral*, ч. [*kurastva*, *kuřastva*], слц. [*kulajstra*, *kurastva*] «тс.», [*kuł'astral*] «іжа, печиво з молозива», [*kurásła*] «юшка з молозива», болг. *кола́стра* «молозиво», [*кула́стра*], схв. *kònastra* «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *coarăstră* «моло-

живо», corăstă, [corăslă, curăstă, curăstră], молд. *корáслэ* разом із формами з -l-рум. colăstră, [culăstră], молд. *колáстрэ, кулáстрэ* зводяться до лат. [*colastral], що продовжує етимологічно неясне лат. colostrā (colostrum) «тс.».— Мельничук Молд. эл. 168; Дзензелівський НЗ УжДУ 13, 108; Кобилянський Гуп. гов. 84; Scheludko 137; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 134; Vrabie Romanoslavica 14, 157; Клепикова 109—116; Sławski III 357—358; Machek ESJČ 306; БЕР II 548; Skok II 137; Bern. I 542; Mikl. EW 123; Crânpală 326—328; СДЕЛМ 203; Pușcariu 40; Walde—Hofm. I 247; Ernout—Meillet I 133.

кóлба «скляна посудина з видовженою шийкою»;— р. бр. болг. *кóлба*, п. kolba, ч. заст. kolba «тс.»;— очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kolben (<двн. kolbo «товстий ціпок») «дрючок; поршень; колба; приклад (рушниця)» споріднене з дісл. kōlfr «спис (для метання); стріла; бульба», псл. globiti, globa, укр. [глобá] «зігнуте дерево; клин; турбота».— СІС 338; Фасмер II 286; Sławski II 345; Machek ESJČ 267; Holub—Lyer 247; БЕР II 549; Kluge—Mitzka 389.— Див. ще **глобá**.

колгóсп, колгóспник, колгóспівський, колгóспний;— складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника й іменника у словосполученні *колективне господарство* як калька р. *колхоз* із *коллективное хозяйство*.— СУМ IV 216.— Див. ще **госпóдь, колектів**.

[**колдибáхнути**] «випити (дзвінко)» Я;— афективне утворення, можливо, пов'язане з р. [колдыбáхнуть] «кинути з шумом у воду; шубовснути».

[**колдóвина**] «жінка-знахарка» Ва;— очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. *колдовáть* «чаклувати» (первісно «замовляти, заклинати») споріднене з лит. kalbà «мова», лтс. kalada «шум, сварка», лат. calo «викликаю, скликаю», гр. *κάλω* «кличу», *κέλαδος* «шум», двн. halōn «кликати; приносити», holōn «тс.», псл. *kolkolъ «дзвін», укр. [колокíл] «тс.».— Фасмер II 287—288, 294; Ильинский РФВ 62, 250; Fraenkel 207—208;

Walde—Hofm. I 141—142; Frisk I 762—763; Pokorný 548.— Див. ще **колокíл**.

колдуни́ «вид пиріжків з м'ясом»;— р. *колдуньí*, бр. *калдуньí* «тс.», п. ст. діал. kaldon «тс.; нутроші», ч. kaldoun (kaltoun) «гусячі потрухи», вл. kaldony (кул.) «рубці», нл. kaldony «нутроші, тельбухи»;— давне запозичення з німецької мови; свн. kaldūne, нвн. [Kaldáune] «кишки, потрухи; рубці» походить від слат. caldūna <*caldunen, очевидно, «свіжі, ще теплі потрухи», яке зводиться до лат. calidus «теплий», пов'язаного з calēre «бути теплим».— Фасмер II 288; Sławski II 35; Machek ESJČ 236; Schuster—Sewc 485; Bern. I 472; Kluge—Mitzka 340.— Див. ще **калорія**.— Пор. **кавдун**.

колéга, колéгийум «закритий середній або вищий навчальний заклад у XVI—XVIII ст.», *колéгия*, [колежáнка] «колега (жінка)» Я, *колегіáльний*;— р. *коллéга*, бр. *калéга*, п. ч. слц. вл. kolega, болг. м. схв. *колéга*, слн. koléga;— запозичення з латинської мови; лат. collēga «спільно обраний товариш по роботі в державній установі; товариш по службі; співробітник» пов'язане з collēgium «товариство, спільна державна служба; співробітництво; колегія» і утворене за допомогою префікса con- (>col-) «з-» і дієслова lego «збираю; обираю».— СІС 338; Фасмер II 292; Sławski II 349—350; Brückner 245; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247; БЕР II 551; Matzenauer 210; Walde—Hofm. I 244, 779—780, 789—790; Ernout—Meillet I 131, 353—354.— Див. ще **коаліція, легáльний**.

[**колеíна**] «колія» Я;— очевидно, запозичення з польської мови; п. koleina «колія» вважається запозиченням із східнослов'янських мов; р. [колеина], бр. *каляíна* є похідними від р. *коляя́*, бр. *каляя́*, споріднених з укр. *кóлія*.— Sławski II 350; JP 35, 371—373; Karłowicz SGP II 400.— Див. ще **кóлія**.

колектів, колектівізація, колектівізм, колектівіст, колектівістичний, колектівний, колектівізувати;— р. *колектів*, бр. *калекты́ў*, п. kolektyw, ч. kolektiv, слц. слн. kolektiv, вл. нл. kolektiv, болг. м. *колектів*, схв. *кòлектив*;— очевидно, через російське по-

середництво запозичене з німецької мови; н. Kollektiv «колектив» походить від слат. collectivus «спільний», лат. collēctivus «збірний; нагромаджений», пов'язаного з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую», утвореним за допомогою префікса col- (<cop-) «з-» від дієслова lego «збираю, набираю». — СІС 338; Шанский ЭСРЯ II 8, 204; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 552; Walde—Hofm. I 780; Ernout—Meillet I 348—350. — Див. ще коаліція, легальний.

колектор «установа чи особа, яка щось збирає або розподіляє; частина динамомашини; трубопровід, труба; підземна галерея»; — р. коллектор, бр. калектар, п. ч. слц. kolektor, болг. м. колектор, схв. кдлектор, слн. koléktor; — очевидно, запозичення з новолатинської мови; нлат. collēctor «збирач» пов'язане з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 204—205; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; РЧДБЕ 341; Klein 312, 313; Dauzat 187; Bloch 160. — Див. ще колектив.

колекція, колекціонер, колекціонерство, колекціонувати; — р. коллекция, бр. калекцыя, п. kolekcja, ч. kolekce, слц. kolekcia, вл. kolekcija, болг. колекция, м. колекција, схв. колекција, слн. kolékcija; — запозичення з латинської мови; лат. collēctiō «збирання, збір; короткий огляд» є похідним від дієслова colligo «збираю; підбираю; підіймаю». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 205; Sławski II 351; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 553. — Див. ще колектив.

коленкор «фарбована бавовняна проклеєна тканина»; — запозичене з французької мови (очевидно, через російську); фр. calicor «ситець, бавовняна фарбована тканина» походить від перс. kalatkar «вид фарбованої тканини»; виведення р. коленкор з фр. colicot «коленкор», утвореного від назви міста Kalikati (Calicut) «Калькутта (в Індії)» (Горяев 150; Lokotsch 83), сумнівне. — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Преобр. I 333; Matzenauer 190; Dauzat 129; Gamillscheg 173.

[колесачкі] «сорт великих яблук» Ж; — неясне, можливо, утворене на основі *кóлесо* у зв'язку з великим розміром яблук.

[колесниця] «дранка, дранина» Я; — неясне.

кóлесо, колесар, колесити, колесник, колесництво, колесниця, колесня, колесувати, колешня — див. *кóло*¹.

[колестовати] «ганити, ображати» Я; — неясне; можливо, результат видозміни *колесувати* «піддавати жорсткій смертній карі, ламаючи кістки на спеціально обладнаному колесі, що крутиться», викликаній зближенням з п. molestować «набридати, надокучати, чіплятися (до когось)».

колéша, колешёник — див. *кулш*.

[колéя] (у сполученні *к. залізна*) «залізниця» Ж, **[кóлій]** Ж, **[кóлія]** «тс.» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. kolej (żelazna) «залізниця» (букв. «(залізна) колéя») є, мабуть, неточною калькою фр. chemin de fer «залізниця» (букв. «дорога залізна»). — Sławski II 350—351. — Див. ще *кóлія*.

коли «в який час; аж ось, як ось; в той час як, після того як; як, якщо», **[коль]** «в який час; як, якщо» Ж, **відкóли**, **[звідкóли]** «відколи», **[звідукіль]** «тс.», **[наколі]** «коли, якщо», **[накóль, накóй]** «тс.» Ж; — р. заст. *кóлі* «як, якщо; коли, в який час; чи, чи так; або», *коль* «як, якщо», бр. *калі* «коли», др. *коли* «в який час, коли; як, якщо», *коль* «як, якщо», болг. **[кóле]** «як», **[коль]**, заст. **[кóли]** «тс., якщо; коли, в який час», схв. **[kòlje]** (у виразах *pije mi kòlje* «не маю часу», букв. «не маю коли», *petam kòlje* «тс.»), ст. **[kòli]** «тс., скільки, як», слн. *kòli* «наскільки, скільки», *kóli* «як багато; досить», стсл. **коли** «коли, в який час; скільки», **коль** «як; як багато; скільки»; — псл. *kolě/koli/koľ* «коли, в який час; як, якщо; скільки», результат розширення суфіксальним формантом *-l* (ě, i/ь), пов'язаним з часткою псл. *li/ľ* «чи», займенникової основи **ko-*, утвореної, як і коренева частина *kъ-* питально-відносного займенника *kъto* «хто», від питального займенника *kъ, що продовжує *ie*. **k^ho-/k^he-/k^hi-*; — споріднене

з лит. *kelì* «декілька; скільки, як багато; деякі», *kōlì* «як довго; поки», *kōliai*, *kōlei* «тс.», гр. *πῶλύως* «наскільки великий», лат. *quālis* «який»; слов'янські прислівники з кінцевим -ь, можливо, більш давні порівняно з *koli*, *kolě*, що тлумачаться або як прислівникові утворення, видозмінені за аналогією до інших прислівників на -i, -ě (Specht KZ 52, 90), або як адвербіалізовані займенниково-прислівникові утворення у різних формах місц. в. одн., співвідносні з *koľ*, старим зн. в. одн. (Vondrák I 482); генетичне розмежування сл. *koli/koľ* «коли, в який час; як, якщо» і питального *koli* «скільки, наскільки» недостатньо аргументоване, як і зближення *-koli* у постпозиції до займенників, прислівників і частки *ni* «ні» з дінд. *khalu* (пá *khalu* «ніколи, зовсім ні»), *khálu* «справді, дійсно» (Machek ESJČS 214; Slavia 16, 168—170; 23, 67). — ГУМ Морфологія 345, 349, 363—364, 449, 460—461, 467; Лукінова Вступ 206; Фасмер II 290; КЭСРЯ 205; Преобр. I 334—335; Sławski II 361—363; Brückner 246—247; Holub—Lyer 248; БЕР II 549—550, 555, 563—564; ЭССЯ 10, 85—86; Bern. I 673—674; Мейе ОЯ 377, 378; Vaillant Gr. comp. II 703; Trautmann 111; Walde—Hofm. II 397, 405; Brugmann Grundriss II 1, 382; IF 4, 226; Prellwitz BB 22, 96; Benveniste Studi baltici III 128; Pokorný 646. — Див. ще *ли*, *хто*. — Пор. *кілька*², *кой*.

[**колиба**] «пастуший курінь; зимове дерев'яне житло гуцулів-лісорубів», [*коліба*] «тс.» ВеЛ, [*куліба*] «курінь, хатинка» Мо, [*пріколибок*] Доп. УЖДУ IV, ст. *колыба* «пастуший курінь» (XVII ст.); — п. *koliba* «тс., примітивна будова; покрівля з дошок (для соломи)», *koľeba* «пастуший курінь (у горах)», ч. *koliba* «тс., дерев'яна будівля (курінь)», сл. *koliba* «тс.», болг. *колиба* «тс., невеликий дім, хатинка», м. *колиба* «тс.», схв. *кд-либа* «хатина, халупа; курінь», *кд-леба* «тс.», ст. *kōliba* «тс.; кухня», сл. *kolíba* «барак; дерев'яна сторожка»; — мандрівне пастуше слово; для української і західнослов'янських мов імовірно румунське посередництво; рум. *colibă* «халупка», як і уг. *kaliba* «курінь, примітивна

хатинка», алб. *kalíbe* «злиденна хатка», запозичене від південних слов'ян, до яких, очевидно, прийшло з грецької мови (пор. гр. *καλύβη* «мазанка, хата; покриття; завіса»); припускається давня спорідненість із словом *халупа*; сумнівне посередництво тур. *kulübe* «курінь; хатина; будка», [*kaliba*, *koliba*] «тс.» (Karłowicz SWO 93; Malinowski Rozprawy 17, 9; Фасмер ГСЭ 2, 243; 3, 92; Vasmer AfSIPh 38, 282—283; ZfSIPh 4, 283; 5, 285; RSl 5, 141—142; Bern. I 546) або фракійське (Romanski RES 2, 51—55). — Дзєндзелівський ОЛА 1965, 129; Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 84; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Sławski II 354—355; Brückner 246; Machek ESJČ 214; БЕР II 555—556; Skok II 124; ЭССЯ 10, 162—164; Клепикова 207—217; Сл. и балк. языкозн. 191; Czekanowski Wstęp 168, 419, 424; Mikl. EW 125; Kniezsa I 1, 244; Crânjală 313—315; Нерознак 198. — Пор. *халупа*.

[**колиба́ти**] «розхитувати, коливати» Ж, [*колеба́ти*, *коліба́ти*] «тс.» Ж, [*колібка*] «коліска Я; дерев'яна або металева втулка в колесі» Л, [*колібба*] «тс.» Ж, [*коліба́нець*] «невеликий важіль» Ж, [*колібень*] «маятник, висок» Ж, [*колібний*] «хиткий, слабкий (про здоров'я); нетвердий (про ходу); який коливається» Ж, [*колібний*] «який гойдається» Ж; — р. *колеба́ть* «колисати, хитати», [*колыба́ть*] «тс.; гойдати», [*кулыба́ть*] «тс.», др. *колебатися* «колисатися, хитатися», *колѣбатися* «тс.», п. вл. *koľebač* «колисати, колихати», ч. *kolébatì*, *kolíbatì*, сл. *koľembat'*, [*kolímbat'*], нл. *koľebaš* «тс.», болг. *колеба́я се* «вагаюся», м. *колеба* «колише» (дитину), схв. *колёбати* «колисати, гойдати», *колёбати се* «вагатися», ст. *koljèbatì* «колисати, гойдати», сл. *kolébatì* «коливати», стсл. **колѣвати** «колисати, хитати»; — псл. *kolébatì/kolebatì* «колисати; хитати»; — етимологічно неясне; виводилося з *ko-i* **loib-* (Machek ESJČ 268; ЭССЯ 10, 129—130, 164); зіставлялося з дангл. *scelfan* «гойдатися», дісл. *skialfa* «тс.; дрижати», двн. *sciluf* «очерет» (Zupitza GG 154; Fick III 461; Hellquist 972); тлумачилось як звуконаслідувальне (Bern. I 545; Sławski II 347—348; Skok II

125); разом з *колисáти*, *колихáти* зводилось до псл. *koło* «колесо» або до його кореня іє. *k^hol- (Brückner 245; БЕР II 550); малопереконливі зіставлення з дінд. *skhalati* «спотикається, хитається» (Потєбня К ист. зв. III 110; РФВ 4, 210), болг. *клатя се* «гойдаюся, хитаюся» (Младенов 246), як і виведення від гіпотетичних *kolvba «возіння», *koliti «везити» (Matusiak Por. jęz. 11, 151—153). — Шанский ЭСРЯ II 8, 197; Фасмер II 288; Преобр. I 333; Schuster-Sewc 599—600. — Пор. **коливáти**, **колисáти**.

коливáти «хитати, колихати; гойдати», *коливáльний*, *коливний*; — бр. *кальваць* «колисати, хитати»; — очевидно, результат контамінації дієслів *колибáти* (*колебáти*) і *кивáти* (див.).

кóливо¹ «поминальна кутя», [колево Пі, кóлово Ж] «тс.»; — р. болг. діал. *кóливо*, др. *коливо*, схв. *кòливо*, цсл. *коливо* «тс.»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. *κόλλυρα* (мн.) «кутя (варена пшениця, що роздавалася парафіянам у церкві в певні дні, як правило, у зв'язку з поминками); [варена пшениця]» разом із формою чол. р. *κόλλυρος* «дрібна розмінна монета, мала золота гиря; вексельний курс, завдаток», мабуть, є давнім запозиченням із семітських мов (пор. гебр. *ḥālar* «зміна; вексель»). — Фасмер II 291; ГСЭ 2, 244; 3, 92; БЕР II 556; Skok II 130; Десницькая Сл. языкозн. 1983, 83; Bern. I 547; Frisk I 900; Voisacq 485.

кóливо² «курінь запорізький» Ж, Пі, [колево] «тс.» Пі; — неясне; можливо, результат видозміни слова [коліба] «житло чабанів, пастуший курінь; зимове дерев'яне житло лісорубів» або похідне від *кóло*.

колигáти «хитатися, коливатися» Я; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни дієслова *колихáти* «коливати, хитати» під впливом *кульгáти* «шкандибати».

колимáга «старовинний закритий екіпаж; громіздкий і незграбний екіпаж, візок», [колимáг] «шатро, намет», [каламáшка] «безтарка» ЛЧерк; — р. заст. *кольмáга* «колимага», [каламáга, калыма́га] «шлюбний поїзд; візок, у якому

їде молода», бр. *каламáшка* «бричка, коляска; візок», др. *колимогъ* «шатро», *кольмагъ* «табір; табірна стоянка», *кольмагъ* «тс.», п. ст. *kolimaga* «візок», ч. ст. *kolimah* «тс.», [kolimaha] «одномісна тачка», слц. *kolimaha* «парадний критий віз», цсл. **КОЛИМОГЪ** «шатро», **КОЛИМАГЪ** «тс.»; — слово без переконливого пояснення; можливо, давне запозичення з монгольських мов, яке прийшло через тюркське посередництво; пор. монг. *хальмаг* (<*qali-maq > дтюрк. *qaly-maq) «калмик», букв. «високі возинамети» (Корш САН 1632; Menges ZfSIPh 23, 327—334); менш переконливе пов'язання (Bang-Gabein, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Klasse 1931, 484) з дтюрк. *külüngü* «судно»; сумнівним є виведення слова від сгр. *καλύμματιον* «оболонка, покрив» (Срезневский I 1252), пояснення його як складного утворення, пов'язаного з *koło* «коло, колесо» і п. ст. *maga*, *maža* «візок» (Brückner 246) або з *koli-ti «ходити, рухатися» і *mogъ* (*maga*) «житло» (Moszyński PZJP 106). — Фасмер—Трубачев II 291; Шипова 193; Sławski II 34—35; Machek ESJČ 269.

колисáти «колихати», *колисáнка* «колискова пісня; [дитяча колиска]», *коліска*, *колискóва* «пісня, яку співають, заколисуючи дитину», *колисочний* «колисковий» Пі; — р. [колысáть] «гойдати, колихати», бр. [калысáчка] «колиска», *калыска* «тс.», п. *kołysać* «гойдати, колихати, коливати», ч. *kołysati* «(підк.) колихати; коливатися, вагатися; [гойдати, коливати]» (з слц.), слц. *kołysat*, «тс.», вл. *kołysać* «гойдати на колінах»; — псл. (пн.) [kolysati] «колисати, коливати», як і паралельне [koluxati] «тс.», найчастіше зближується з псл. [koliti] «кружляти, крутити, вертити», представленим у п. *kołować* «тс.; колесити, колувати», ст. *kołić* «кружляти», схв. ст. *koliti* «оточити», укр. *колува́ти* «рухатися по колу; їхати в об'їзд, об'їжджати», яке походить від *koło* «коло, круг; колесо», пор. також м. [коле] «колисає, гойдає»; виведення п. *kołysać* від *kołysa, гіпотетичного деминутива до *koło* (Matusiak Por. jęz. 11, 136—138), недостатньо аргументоване; неприйнятне тлу-

мачення північнослов'янських форм як звуконаслідувальних утворень (Bern. I 545); заслуговує на увагу виведення з словотворчого компонента ко- і основи *ib-sa-, реконструйованої у зв'язку з лтс. laĩbs «тонкий, слабкий» (ЭССЯ 10, 130, 165—166) або з лат. Iŕbrāre «розгойдувати, кидати» (Holub—Lyer 248; Machek ESJĀ 214; Sborník FFBrU I 84).— Фасмер II 299; Sławski II 376—379; Brückner 249.— Див. ще **кóло**¹.— Пор. **колиба́ти**.

колиха́ти «злегка гойдати; колисати», **колиха́тися** «коливатися; похитуватися; хитатися», [ко́лих] (виг.) Я, [ко́лиха́лочка] «та, що гойдає колиску, няня», [ко́лиха́льниця] «тс.» Я;— р. *ко́лиха́ть* «колихати», бр. *ка́лиха́ць*, п. [koľuchać] «тс.» (з укр. або бр.);— псл. (пн.) [koľuxati] «колисати, гойдати», пов'язане чергуванням приголосних s і x з паралельним [kolysati] «тс.».— Фасмер II 299; Sławski II 376—377; ЭССЯ 10, 165—166; Bern. I 545.— Див. ще **ко́лиса́ти**.

[ко́ли́ця] (іхт.) «щиповка звичайна, Sobitis taenia L.» Ж;— очевидно, похідне утворення від *ко́ло́ти*, зумовлене тим, що на голові риби є підочні колючки, а також попереду очей поздовжній досить гострий кіль (Маркевич—Короткий 141—142).— Див. ще **ко́ло́ти**.

ко́ли́бри (орн.) «Trochilus L.»;— р. болг. м. *ко́ли́бри*, бр. *ка́ли́бры*, п. koliber, рідк. kolibr, заст. kolibry (мн.), kolibryk, koluber, ч. kolibrič, заст. kolibr, kolibri, слн. kolibrič, вл. kolibrik, схв. *ко́либар*, слн. kolibri;— запозичення з французької мови; фр. colibri разом з ісп. порт. colibri походить від каріб. (галібі) col-ib(a)гі «ко́ли́бри», букв. «сяюча поверхня»; назва птаха зумовлена його яскравим, блискучим оперенням.— СІС 339; Фасмер II 290; Sławski II 355; Machek ESJĀ 269; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Bloch 159; Dauzat 186; Kluge—Mitzka 389; Lokotsch EWA 42—43.

ко́лізія «зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень»;— р. *ко́лли́зия*, бр. *ка́лізія*, п. kolizja, ч. kolize, слн. kolizja, вл. kolizija, болг. *ко́лізія*, м. *ко́лизія*, схв. *ко́лізія*, слн. kolizija;— запозичення з латинської мови; лат. collīsiō «зіткнення; струс, хитання, коливання» по-

в'язане з дієсловом collīdo «ударяю одне одним; зіштовхую, стикаю; роздавлюю; сварю, озброюю, підбурюю», утвореним за допомогою префікса col- (>col-) «з-» від етимологічно неясного дієслова laedo «ушкоджую, псую; порушую; дратую, ображаю, засмучую; шкоджу».— СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 206; Sławski II 356; Kopaliński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Walde—Hofm. I 749; Ernout—Meillet I 337.— Див. ще **коа́ліція**.

Ко́лі́вщина «велике народно-визвольне повстання на Правобережній Україні 1768 р.»;— р. *Ко́лі́вщина* «тс.»;— похідне утворення від *кіл* (род. в. *ко́ла*); назва зумовлена тим, що кіл був зброєю значної частини повстанців.— УРЕ VII 5.— Див. ще **ко́ло́ти**.

ко́ліки (мн.) «різкі колючі болі, переважно у черевній порожнині»;— р. болг. *ко́лики* (мн.), *ко́лика* (одн.), п. ч. слн. нл. kolika, вл. слн. kólíka, схв. *ко́лика* «тс.»;— запозичення з середньолатинської мови; слат. colica (passio) «всяка болюча хвороба нутрощів» (букв. «хвороба ободової кишки») пов'язане з гр. *κωλική* (κόσος) «біль, хвороба ободової кишки», у якому прикметник *κωλική* «пов'язаний з ободовою кишкою» є похідним від *κώλον* «член (тіла); товста кишка, ободова кишка», спорідненого з псл. kolěno, укр. *ко́ліно*.— Шанский ЭСРЯ II 8, 200—201; Sławski II 356—357; Machek ESJĀ 214; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 602; БЕР II 557; Вуяклија 439; Kluge—Mitzka 389; Frisk II 60—61; Boisacq 543.— Див. ще **ко́ліно**.

ко́ліно «суглоб, що з'єднує стегнову і гомілкові кістки; місце згину ноги; певна частина, ланка стебла злаків і деяких інших рослин; покоління в родоводі, рід», *ко́лі́нко* «ко́ліно», [ко́лі́ння] «ко́ліна», [ко́лі́нце] «частина стебла рослини», [ко́лі́нчик] «тс.», [ко́лі́нці] «щико́лотки» ВеУг, [ко́лі́н'ячка] «хвороба ніг у овець та курей» Ж, [ко́лі́нко́ватий] «вузлуватий» Ж, *ко́лі́нкува́тий* «тс.»; який складається з колін» СУМ, Г, [ко́лі́нува́тий] «тс.»; звивистий, покручений», *ко́лі́нний*, *ко́лі́нчастий*, *ко́лі́нча́тий* СУМ, Ж, [ко́лі́ні́читися] «згинатися» (про дрiт) Ж, *ко́лі́нкува́ти* «повзати; стояти на

колінах» СУМ, УРС, [колінчити] «бити (коліном?)» СУМ, Г, [колінячити] «хворіти на ноги» (про овець і курей) Ж, [доколінниці] «вид довгих панчоx у гуцулів», [навколінки] «на коліна; на колінах», [навколінці], навколішки, навколюшки «тс.», навколішках «на колінах», навколюшках (розм.) «тс.», [навкольки] «навколішки», наколінник «пов'язка, накладка, що носиться на коліні; частина старовинного бойового спорядження, що прикривала коліно», [наколінниці] «вид гуцульських жіночих гамаш з білої вовни, які зав'язують вище колін» Шух, Г, наколінний, [наколінках] «навколішках» Ж, надколінок (анат.), надколінний, підколінник, підколінок, підколінний, [поколінець] «той, хто носить короткий (до колін) одяг» Нед, [поколінник] «пальто до колін; великий горщик» Нед, [поколінниці] «довгі панчохи», покоління «сукупність родичів; потомство тварин або рослин; люди близького віку; (заст.) плем'я, рід, родина», поколінний, [сколінічитися] «ослабнути на ноги», [сколінкуватити] «тс.»; — р. колéно, бр. калéна, др. колѣно «місце згину ноги; плем'я, покоління», п. koleno «тс.; згин руки, труби; закрут дороги, ріки; вузол у стеблі трави», ч. слц. vl. koleno «тс.», нл. kólepo «коліно», полаб. t'ül'op, болг. колéно «тс.; частина, ланка стебла рослини; загин, поворот (дороги, ріки, труби); рід, походження», [колéно] «задруга, артіль», м. колéно «коліно, згин ноги, руки та ін.; рід, плем'я», колéно, схв. кóлено, кóлено, слн. kolépo, стсл. колéно «тс.»; — псл. kolépo «коліно, кривина, згин; член; покоління, рід», пов'язане чергуванням голосних з *čelъ (<*kelъ) «член, частина»; — споріднене з лит. kelėnas «коліно, колінна чашечка» і kelys «коліно», [kėlias] «колінце (рослини)», лтс. celis «коліно», а також гр. κῶλον «член (тіла); кінцівка», κῶλην «стегнова кістка, кістка плеча», κῶλην «колінний суглоб»; до розвитку семантики «коліно, член» — «покоління, рід» пор. лат. genu «коліно; вузол (стебла рослини)» — genus «рід, покоління, плем'я», гр. γένος «тс.»; зближення з р. колéсо «колесо», прус. ро-quelbton «на колінах, навколішки»

(Pijpskij AfSIPh 29, 163—164) викликає сумнів; неприйнятне розмежування р. колéно «коліно, згин ноги, руки» і колéно «рід, покоління» (Fortunatov BB 3, 57; Meillet Études 444; MSL 8, 237; RSl 9, 73). — Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Sławski II 343—344; Brückner 245; Machek ESJČ 268; Schuster-Sewc 601; БЕР II 565—566; ЭССЯ 10, 132—134; Трубачев Терм. родства 161; Benveniste, Meillet, Cohen BSL 27, 51—67; Meillet MSL 14, 375; Bernard Балк. езикозн. 4, 106; Bern. I 545—546; Pedersen KZ 39, 387; Šuman AfSIPh 30, 296—297; Reichelt KZ 46, 328; Trautmann 125; Эндзелин РФВ 76, 308—309; Fraenkel 237; Mühl.—Endz. I 368; Hofmann I 168; Pokorny 640. — Пор. член.

кóлір, колоріст, [кóльор] Ж, [колірówий], колористічний, кольорістий, кольорówий, [кóлярний] «кольоровий» Ва; — р. бр. кóлер, п. ч. слц. kolog, м. колор, схв. кóлбр, слн. kológ; — запозичення з латинської мови; лат. color (< colos) «колір; фарба» зіставляється з дінд. šárah «вершки; плівка на кип'яченому молоці», двн. hēlan «ховати», причому припускається первісне значення «покриття» (у т. ч. й кольорове). — Фасмер II 289; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; Kluge—Mitzka 297, 319; Walde—Hofm. I 196—197, 247; Ernout—Meillet I 111—112, 133.

колісній, коліснійця, колісній, колісчастий, колісчатий, кóліш, колішенний, колішній, коліщя, коліщатий — див. кóло¹.

коліт «запалення слизової оболонки товстої кишки»; — бр. каліт, п. colitis, ч. слц. kolitida, болг. коліт, схв. колітис, слн. kolitis; — очевидно, запозичення з російської мови; р. коліт походить від нлат. (мед.) colitis «коліт», утвореного від лат. cōlon (cōlum) «ободова кишка; захворювання ободової кишки, коліки», слова грецького походження, або безпосередньо від гр. κῶλον «член (тіла); товста кишка, ободова кишка». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 201; Kopaliński 177; Holub—Lyer 248; БЕР II 557; Вуяклија 439. — Див. ще кóліки.

коліти «клякнути; дубіти, ціпеніти»,

зако́лити «задубіти, за́клякнути»; — р. *ко́леть* «за́клякати; до́хнути, помирати», *око́леть* «здо́хнути», бр. [ко́лець] «мерзнути»; — псл. (сх.) [kolēti] «клякнути», похідне від *ко́ль* «кіл»; сумнівні пов'язання з лтс. *arkala* «ожеледиця», *atkala* «тс.», *atkalētiēs* «відпочити, набратися сил», *kālst* «сохнути, засихати», свн. *hel* «втомлений», снн. *hellich* «той, хто страждає від спраги» (*Zubatý AfSIPh* 16, 395; *Mühl.* — *Endz.* I 164, II 144) і з р. *каліть* (*Meillet MSL* 14, 373); семантичний розвиток р. (о)ко́леть «(з)дохнути» слід, очевидно, розглядати як наслідок впливу якоїсь субстратної фінно-угорської мови, де існувало близьке за звуковою формою дієслово із значенням «помирати» (пор. фін. *kuolla* «умирати», ест. *koolma*, морд. *куломс*, мар. *колаиш*, удм. *кульны*, комі *кувны*, манс. *кал*, хант. *χαl-*, уг. *hal-* «тс.») (*Kalima* 126); прийняття тут самостійного семантичного розвитку і заперечення фінно-угорського впливу (Фасмер II 290) менш переконливе з огляду на негативні дані інших східнослов'янських мов. — *ЭССЯ* 10, 134; *Bern.* I 551. — Див. ще *кіл*.

кб́лія «наїджене заглиблення від коліс на дорозі; залізнична чи трамвайна лінія; [поїзд]; узвичаєний, природний хід життя, звичайний перебіг справ; [черга] Ж», [ко́лій] «колія; черга» Ж; — р. *ко́лея* «колія, слід коліс; залізничне полотно; дорога; спосіб життя», бр. *каляя* «залізнична колія», *каляйна* «колія», п. *kolej* «залізниця; черга; (заст.) слід від коліс, колія, дорога», ч. *kolej* «слід колеса, колія; рейка, залізничне полотно; [польова дорога]», ст. *kolejě* «слід колеса, колія», слн. *коl'aj*, *коl'aja* «тс.», вл. *kołija* «слід (особливо глибокий) коліс; колія», нл. *коlеј* «тс.», слн. *коlеја* «слід воза»; — псл. [ко́лєја] «слід колеса», похідне від *ко́ло* «круг; колесо»; значення «черга» є наслідком впливу з боку п. *kolej*, у якого воно виникло в процесі семантичного розвитку. — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 200; *Фасмер* II 290; *Sławski* II 350—351; *Brückner* 245; *Machek ESJČ* 268; *Schuster-Sewc* 602; *ЭССЯ* 10, 131; *Mikl. EW* 124; *Bern.* I 545. — Див. ще *кб́ло*¹.

[ко́лка́ти] «ковтати» Ж; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення.

кб́ло¹ «замкнена крива; круг; предмет, що має форму круга або кільця», *кільце́*, *кільця́* «гімнастичний прилад із двох підвішених обручів», [ко́ла] «віз», [ко́лесар] «колісний майстер» Ж, [ко́леснік] Ж, МСБГ, *коліснік*, [ко́ляр] «тс.», [ко́лесніцтво] «ремесло колісника» Ж, *колісніцтво* «тс.», *ко́лесніця* «особливо обладнаний двоколісний візок», *колісніця* «тс.; візок як засіб пересування у стародавніх греків і римлян; (заст.) багато прикрашений колісний екіпаж», [ко́лесня] «верстат для вставляння спиць в обід, колісна майстерня» Ж, Г, *ко́лесо*, [ко́лесо] «кошик соняшника» Л, *ко́лечко* «предмет, який має форму кола; коло, обвід», [ко́лешня] «сарай для карет», [ко́лісе] «колеса, система зубчастих коліс» Ж, [ко́лісніці] (мн.) «передня колісна частина плуга» Ж, *ко́лісн'я*, *ко́лішн'я* «тс.», [ко́лісні] (мн.) «вид вишивок» Ж, Г, [ко́лічки] (мн.) «тс.» Ж, *ко́лісцє́* «невелике колесо», [ко́лісч'я] «тс.», [ко́лісч'ятки] (мн.) «вид вишивки або прошиви на білизні», [ко́лісч'ятко] «різець для тіста», [ко́ліш] «колесо на валу (над криницею?)» Г, Ж, [ко́лош] «тс.» Ж, *ко́ліца́* «невелике колесо», *ко́льч'іга* «частина старовинного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець» (можливо, з п.), *кільцюва́тий* «схожий на кільце», *кільча́стий* «який складається з кілець», *кільча́тий* «тс.», [ко́лечкова́тий] «завитий, закручений» (про волосся) Ж, *ко́лісний*, [ко́лісч'астий] «колісний; виготовлений, намальований з кільцями» Ж, [ко́лісч'астий, ко́лісч'астий] «тс.» Ж, [ко́лішенний] (у словосполученні *ко́лішенні во́лі* «перша пара волів, що йдуть біля колішні плуга») Г, Ж, [ко́лошенний] «тс.», *кільцюва́ти* «насаджувати мічені кільця; робити круговий зріз; обмазувати смолою навколо стовбур дерева», *ко́лесіти* «кружляти», *ко́лесува́ти* «тс.; карати колесуванням», *ко́лува́ти* «рухатися по колу; їхати в об'їзд», [ві́дкб́лиця] «накладка на маточину для її подовження» Ж, *зако́лесник* «кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спадало колесо», [за́колісник] «тс.» Ж, [по́ко́лесне] «подать від млино-

вого колеса», [поколѣицина] «тс.»; — р. [кóло] «круг, обід; колесо», колесó «колесо», бр. кóла «коло; натовп», калясó «колесо», [калѣсы] «віз, візок», др. коло «круг, дуга; колесо», колеса наз. в. мн., кола «візок», п. коло «колесо; круг, коло», заст. kolasa «візок, карета», [kolosa] «транспорт на колесах», [kolesa] «колеса» (з слц.), ч. коло «колесо; велосипед; танок; товариство», koleso «велике колесо», kolasa «візок», слц. kolo «круг; танок; колесо; велосипед», koleso «колесо; [коло, круг]», вл. коло «тс.; танок; гурток», koleso «колесо; круг; велосипед», нл. [kólesol], kolaso «тс.», полаб. t'ölü «колесо», t'ölä (мн.) «віз», болг. заст. [кóло] «колесо; круг», колелó «тс.; (розм.) велосипед», м. коло «млинове колесо», схв. кóло «колесо; круг; гурток, товариство; танок», колѣса (мн.) «колеса», кóла «екіпаж, візок, коляска, карета; автомобіль; вагон», ст. koleso «колесо», слн. kolób «колесо; круг; танок», kolésa род. в. одн., стсл. колó «колесо, круг; (мн.) візок», колесе род. в. одн.; — псл. kolo «колесо; коло, круг» (кореневе -о- вторинне замість очікуваного -е-, як у псл. nebo «небо», гр. κλέος «звістка, слава») із збереженням давньої -es-основи; — споріднене з прус. kelan «колесо» (у складному утворенні malupa-kelan «млинове колесо»), лтс. du-celes «двоколісний віз», дісл. hvel «колесо», дангл. hvēol «тс.», гр. πóλος «вісь, полюс; небо; оберт», πολέω «рухаюсь навколо, обертаюсь», πέλω «рухаюсь», лат. colo «обробляю, вирощую; насаляю», дірл. sul «віз», дінд. cārati «мандрує, рухається», а також з реду-плікованим початковим компонентом лит. kāklas «шия» (первісно «те, що обертається»), дінд. sakrāḥ/sakrām «колесо воза», ав. šaxga-, гр. κύκλος «круг, коло; колесо; танок, хоровод», тох. A kukäl «віз». — Критенко Вступ 515; Шанський ЭСРЯ II 8, 199; Фасмер II 289—290; Sławski II 367—369; Brückner 247—248; Machek ESJČ 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 595—596; БЕР II 559; Младенов 245; Skok II 126—127; ЭССЯ 10, 141—144; Бернштейн Очерк 1974, 148—149; Meillet Études 357; MSL 14,

373; 22, 203; RÉS 5, 12—13; Noreen IF 4, 320—323; Vaillant Gr. comp. II 1, 237; BSL 52, 165; Bern. I 548—549; Trautmann 125; Топоров III 305—307; Fraenkel ZfSlPh 20, 71—72; Mühl.—Endz. I 368, II 138; Ernout—Meillet 236—238; Pokorny 639—640.

кóло² «поблизу, біля; навколо, близько (про приблизну кількість, неточний час)», вкóло «навколо», [дóкола] Я, довкíл (рідк.) «тс.; кругом», довкóла «тс.», довкóлишинíй, навкíл «кругом, навкруги», навкóло «тс.», навкóлишинíй, [навдóкола, навдóколо, надокóла, надукóла, укóло]; — р. [кóло] «коло, поблизу, біля, навколо, близько (про кількість, час)», бр. [ка-ла] «коло, біля, поруч, при», [кóло] «тс.», п. коло «тс.; навкруги, навколо; близько (про кількість, час)», [kole] «коло, біля», ч. сх.-мор. [kol'e] «біля; поруч; близько», слц. поет. kolo «біля, навколо, довкола; кругом, навкруги», болг. заст. [кол] «біля, поруч», схв. рідк. kolo «біля, навколо»; — псл. kolo «біля, поруч, близько», приименник, утворений на основі форми зн. в. одн. іменника kolo «коло» (пор. лат. circum «навколо» і зн. в. одн. від circus «коло»); пізніше на українському ґрунті з цим приименником злився прислівник-приименник ст. окóло «навколо, біля», в якому зазнало редукації початкове о (результатом його неповної редукації є ў, в, що зберігається в формах [вкóло] «навколо», довкóла, навкóло). — Мельничук СМ III 140, 146—147; ІУМ Морфологія 437—438; Фасмер III 129; Sławski II 369; Machek ESJČS 215; ESSJ Sl. gr. 88—91. — Див. ще кóло¹, óкóло.

колобóк «невеликий круглий хлібець; [круглий коржик; омлет Ж]»; — р. колобóк «невеликий круглий хлібець; [круглий пиріг; пиріг довгастий; печиво, ватрушка; грудочка тіста]», [кóлоб] «тс.», [колобáн] «хліб різної форми», бр. [калабóк] «пиріжок, булочка»; — задовільного етимологічного пояснення не має; можливо, пов'язане з псл. *klǫbъ «щось скручене, звите подібно до кулі», укр. клуб; зближення з укр. [ковбáн] «колода, оцупок дерева, чурбак, пень», [кóвбок] «товстіша частина дерева, від-

різана від вершини; пень, колода, чурбак», [кóвбик] «шлунок», [ковбáтка] «кусок м'яса», очевидно, вторинне; зіставляється також з лтс. kalbaks «шматок хліба»; думка про зв'язок з псл. kolo «колесо», р. [кóло] (КЭСРЯ 205; Горяев 151) достатньо не аргументована; з точки зору фонетики непереконливе виведення слов'янських форм від гр. κόλλαρος «вид пшеничного хліба, пиріг» (Korsch AfSlPh 9, 513; Bern. I 542—543) або від шв. klabb «цурка», норв. klabb «грудка» чи дісл. kolfr «брус, палля, жердина» (Knutsson GL 49; Vasmer RS1 5, 136); безпідставне твердження про спорідненість із слн. sklabetina «осад, намив» (Torbiörnsson I 80).— Шанский ЭСРЯ II 8, 207; Фасмер II 292; Преобр. I 335; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127, 129; Потебня ФЗ 1876 II 93; Sławski II 365; Brüskner KZ 45, 32.— Пор. клуб¹, кóвбаль, ковбáн, ковбáтка.

колобрóдити «безцільно ходити; тинятися; бешкетувати»;— очевидно, за позичення з російської мови; р. колобрóдить «тс.», мабуть, пов'язане з діал. заст. кóло «круг, коло» і бродíть «тинятися»; менш обгрунтованим з огляду на давність (фіксується з початку XVIII ст.) і поширеність у російській мові був би розгляд укр. колобрóдити як власного українського утворення.— ЭССЯ 10, 144—145.— Див. ще кóло¹, бродíти.

[кóлoвáтeнь] «окремо виросле і через це гіллясте, крилате стебло конопель», [кóлoвáтиця, кóлoвáтниця] «тс.» Ж, Г;— неясне.

[кóлoвáтиця] «вертячка (овеца хвороба), Hydrocephalus hydatidens» Ж, Г, [кóлoвáтка] (ент.) «головний черв'як, що викликає у овець вертячку, Scephalus cecrebralis; (вет.) вертячка» Ж, [кóлoвáйка] (у сполученні мозговник к. «головний черв'як») Ж;— очевидно, пов'язане з [кóлувáти] (<*кóловати) «кружляти», похідним від кóло, з огляду на те, що вівці при цій хворобі від болю починають кружляти, вертїтиса (пор. інші назви цієї хвороби: вертячка, вертіж).— Sławski II 371.— Див. ще кóло¹

[кóловатній] (бот. у сполученні кóловатне зілля «розторопша плямиста, Si-

lybum marianum Gaertn.»);— очевидно, пов'язане з [кóлoвáтeнь] «гіллясте крилате стебло конопель, що виросло окремо»; зв'язок міг бути зумовлений подібністю зовнішньої форми внутрішніх листочків обгортки розторопші до форми крилатого стебла конопель (Вісколіна—Клоков 313; Симоновий 439).

[кóловíна] «вибій» Ж, [кóлевинá] «тс.» Ж;— не зовсім ясне; можливо, результат (спрошення) іменника кóлодóвбина «вибоїна»; може бути й давнім похідним від кóло «колесо».

кóлoвopот «ручне свердло; вир; (заст.) ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин; [верхня (рухома) подушка на передній осі воза; колода, якою повертається вітряк Г, Ж]», [кóловopит] «тс.», [кóлívopот] «прядка; дерев'яна колода для намотування каната; турнікет; кінний привод; верхня (рухома) подушка на передній осі воза» Ж;— р. кóловopот «ручне свердло; [вир; ворот для підймання вантажів; вигин річки; непостійна людина]», бр. кáлава-рóтны «кóловopотний», п. kólowrot «вал, що обертається (з різним призначенням,— напр., у лебідці); прядка; кóловopот (ворота у селі); вир», ч. kolovrat «прядка; кóловopот (у знаряддях для підймання вантажів)», вл. kólwrot «прядка; махове колесо», нл. kólowrot «обертальний рух; прядка; кóловopот (у підймальних механізмах); знаряддя для звивання ниток; свердло; вертячка (хвороба овець)», схв. кóловpāt «прядка; вир», слн. kólvrat «прядка; кóловopот (як підймальний механізм)»;— псл. *kolovortъ, складне слово, утворене з основ kolo «колесо» і *vřtětí «вертїти» з вихідним значенням «знаряддя, що обертається за допомогою колеса; обертання навколо (колесом), кружляння».— Sławski II 371—373; Machek ESJČ 270; Schuster-Šewc 598—599; ЭССЯ 10, 149.— Див. ще вертїти, кóло¹.

колóда «стовбур зрубаного дерева; обрубок товстої деревини; комплект гральних карт; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, диба», [кóлítка] «оправа чи ручка (до ножа)» Ж, кóлóдка «тс.; невелика колода; копил; взуття з дерев'я-

ною підошвою або видовбане з дерева; брусок у гальмі; планка з орденською стрічкою; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, диба», *кол'одд'я* «колоди, обрубки товстої деревини, кайдани» СУМ, Г, *колод'яччя* «тс.», *[кол'од'їц'я]* «колода; колодка, маточина в колесі» Г, Ж, *кол'одник* «арештант, в'язень у колодках або інших кайданах», *[кол'одн'їчий]* «підсудний» Ж, *кол'одочка* «вільний від пуху кінець стрижня пташиного пера», *[кол'одов'ятий]* «подібний до колоди, необтесаний» Я, *[закол'одити]* (мед.) «затвердити» (про запор), *[підкол'одник]* «частина капкана», *[підкол'одь]* «тс.», *підкол'одний*, *[п'окол'одва]* «капкан на лисицю і куницю», *[покол'одне]* «відступна плата за прив'язування колодки (у грі)»; — р. *кол'ода*, бр. *кал'ода*, п. нл. *kłoda*, ч. *kláda*, слц. *kláda*, вл. *kłóda* «колодки, кайдани; в'язниця», полаб. *kláďa* «бочка», болг. *[кл'ада]* «колода, пень», м. *клада*, схв. *кл'ада* «тс.; колодка, кайдани», слн. *kláda* «тс.; ярус», стсл. *к'ада* «паля, брус, колода», *г'ада* «тс.; пень; колодки»; — псл. *kolda «колода, чурбак, пень» (первісно «щось розсічене, розщеплене, відтяте»), похідне від *kolti «рубати, розсікати, розщеплювати, колоти»; — споріднене з дісл. *holt* «дерево; лісок», двн. *holz* «тс.», нвн. *Holz* «дерево, деревина», кельт. *kaldī «ліс», сірл. *caill*, кіпр. *celli* «тс.», гр. *κλάδος* «гілка, пагін». — Фасмер II 293; Откупщиков 122—123; Sławski II 258—259; Brückner 238; Machek ESJĀ 250; Holub—Lyer 240; БЕР II 410—411; Bezlaĵ ESSJ II 35; ЭССЯ 10, 122—123; Fortunatov BB 6, 216; Bezzenberger BB 16, 240—241; Bern. I 543; Kluge—Mitzka 315; Persson Beitr. I 175—176; Pokorný 546—547. — Див. ще *кол'оти*.

[колод'яч] «великий ніж з дерев'яною колодкою; ніж, що носять у піхвах на поясі; великий незграбний ніж Ж», *[кол'од'їй]* «великий ніж з дерев'яною колодкою»; — р. *[кол'од'ей]* «великий кухонний ніж» (мабуть, із укр.); — очевидно, пов'язане з *кол'ода*, оскільки ручкою такого ножа є дерев'яна колодка; менш переконливе з семантичного погляду пов'язання форм укр. *[кол'од'їй]* «великий ніж», р. *[кол'од'ей]* «великий кухонний

ніж» з укр. *[кол'од'їй]* «колісник» (Sławski II 370), а також виведення р. *[кол'од'ей]* від слів *к'оло*, *около* і *д'яють*, *д'ело* (Фасмер II 293). — Див. ще *кол'ода*.

[кол'од'ец(ь)] «колодязь» Л; — запозичення з російської мови; р. *кол'од'ец* «тс.» е, очевидно, вторинним утворенням, результатом зближення первісного *кол'од'язь* з *кол'ода*: припущення про первинність форми *кол'од'ец* (Кипарский ВЯ 1956/5, 134) менш переконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 209; Фасмер II 293. — Див. ще *кол'ода*, *кол'од'язь*.

[кол'од'їтис'я] «скаржигися, жалітис'я на біль»; — очевидно, результат видозміни слова *[кор'од'їтис'я]* «тс.; кволитис'я; не погоджуватис'я, упиратис'я» (див.).

кол'од'їй¹ «спиртово-ефірний розчин нітроцелюлози»; — р. *кол'од'їй*, заст. *кол'од'їум*, бр. *кал'од'їй*, п. *kolodium*, *kolodion*, ч. слц. *kolódiium*, болг. *кол'од'їй*, *кол'од'їум*, схв. *колодиј*, *колодијум*, слн. *kolódiј* «тс.»; — запозичення з новолатинської мови; слат. нлат. *collodium* «колод'їй» походить від гр. *κολλώδης* «клейкий, в'язкий», пов'язаного з *κόλλα* «клей», спорідненим з псл. **к'ль'ь*/**к'ль'ь* «тс.», укр. *клей*. — СІС 339; ССРЛЯ 5, 1167—1168; Kopaliński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Вуяк-лија 439; Klein 314; Dauzat 187; Bloch I 160; Frisk I 898—899; Boisacq 484. — Див. ще *клей*.

[кол'од'їй²] «колісник»; — р. *[кол'од'ей]* «тс.», п. *kołodziej* «тс.; каретник», ч. *[koloděj]* «дурень; (мор.) шахрай, підступна людина», ст. *koloděj* «колісник», слц. *kolodej* «дурень», вл. *[kołodzej]* «колісник; каретник», нл. *kołozej* «тс.»; — псл. *kolodějъ* «колісник» є складним словом, утвореним з основ іменника *kolo* «колесо» і дієслова *děti* (*dějati*) «робити, діяти». — Sławski II 369—370; Machek ESJĀ 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Šewc 596; ЭССЯ 10, 145; Bern. I 193. — Див. ще *д'їти²*, *д'їяти*, *к'оло¹*.

[кол'одка] «висячий замок», *[кол'одочка]* «тс.» Ме; — р. заст. *кол'одки* (мн.) «дерево, яке пристосування, що одягалось на ноги арештантам», п. *kłódka* «висячий замок», ч. *kladka* «засув; [висячий замок]», слц. *[kladka]* «висячий замок»; —

очевидно, результат семантичного розвитку слова *колóдка* (мала колода) у значенні «засув», на який могло вплинути інше значення слова «дерев'яні кайдани, що одягалися на ноги», оскільки первісно висячий замок так само складався з двох частин; може бути також калькою п. *kłóдка*. — *Sławski* II 273—274. — Див. ще *колóда*.

[*колодріст*] (бот.) «підсніжник білосніжний, *Galanthus nivalis* L.» Ж, Мак; — результат деетимологізації і зближення з словом *кóло* назви рослини *козóдріст* (див.).

[*колодóх*] (бот.) «ожина сиза (звичайна), *Rubus caesius* L.»; — неясне; можливо, результат видозміни якоїсь форми, похідної від *колóти*.

колóдязь, [*колóдезь* Кур, *колóдедз* Кур, *колóдязь* Ж, *колóзь* Ж], *колóдязник* «той, хто копає і ремонтує колодязі» СУМ, Ж, [*заколóдязний*] Я; — р. *колóдец*, *колóдезь*, бр. *калóдзеж*, *калóдзезь*, др. *колодезь*, *колодязь*, болг. м. *кляденец*, схв. *клядечац*, слн. *kladénes*, *kládez*, стсл. *калдазь*, *калдець*; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого реконструюється псл. **koldędź*, яке виводиться від не засвідченого в жодній германській мові герм. **kalding-*, похідного від основи герм. **kalda*, відображеної в гот. *kalds* «холодний», дісл. *kaldr*, двн. свн. нвн. *kalt* «тс.», спорідненому з псл. **holdъ* «холод», укр. *хóлод* (Мартынов Сл.-герм. взаємод. 65—68; Фасмер II 293; Преобр. I 336; Соболевский Лекции 82, 145; РФВ 22, 31; Младенов СГЕ 22; Bern. I 543—544; Meillet Études 355; Jagić AfSIPh 10, 195; Vondrák I 438, 471; Torbiörnsson LM I 81; Stender-Petersen 277—278; Mikl. EW 123; Fraenkel IF 70, 106; Kluge—Mitzka 343; Uhlenbeck AfSIPh 15, 488; Setälä FUF 13, 375); пов'язується також з псл. **kolda* «колода, чурбак; обрубок дерева» як назва копаного джерела, обкладеного дерев'яним зрубом (Откупщиков 124—126; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Kiparsky GLG 38—40; Neuphilol. Mitt. 54, 378—379; Brückner ZfSIPh 6, 65; AfSIPh 42, 139; БЕР II 412—413; Görner ZfSIPh 32,

330; Skok II 87; Буга РФВ 70, 255); потребує додаткової аргументації твердження про походження кінцевої частини *-ędź* із суфікса псл. *-епсь* (*Maček Slavia* 20, 218); немає достатніх підстав виводити псл. **koldędź* із проблематичного **holdędź* «колодязь» (від **holdъ* «холод»), нібито видозміненого за аналогією до **kolda* «колода» (Брандт РФВ 22, 138—139). — Критенко Вступ 532; Фасмер—Трубачев II 293; ЭССЯ 10, 123—125. — Пор. *колóда*, *хóлод*.

[*колóздра*] «лутовка (сорт вишень)» Ме, [*колóздрий*] «про один із сортів скоропспілих яблук» Я, [*колóздрий*] «скоропспілий» Ж; — очевидно, результат видозміни слова [*скорóздра*] (букв. «скороспіла»), форми жін. р. прикметника [*скорóздрий*] (див.).

[*колокіл*] «дзвін; дзвінок на шії у корови, кози», [*колокілок* Ж, *кóлокіль* Ж, *колокóлець* Ж] «тс.», [*колокільце*] «бубонець»; — р. *кóлокол* «дзвін; дзвінок», полаб. *kluokü'öl*, *klát'öl* «тс.», *klát'öläk* «дзвінок», болг. ст. *клаколна* «дзвін», цсл. *калколь* «тс.»; — псл. [**kolkoľ*] «тс.»; — редупліковане утворення, очевидно, споріднене з лит. *kaĩkalas* (<**kalkalas*) «серце дзвона; дерев'яний бубонець», дінд. *kalakalaḥ* «безладні крики, шум», а також з нередуплікованими гр. *καλέω* «кличу», *κέλαδος* «шум», лат. *calo* «кличу, скликаю», двн. *hellap* «звучати», хет. *kalleš-* «кликати», що зводяться до іє. **kalā-*, **kel(ə)-* «кликати, звати». — Фасмер II 294; Polański 2, 249—250; БЕР II 414; ЭССЯ 10, 137—139; Bern. I 547; Meillet Études 229; Fraenkel 207—208; Эндзелин СБЭ 196; Solmsen PBrV 27, 364; Hujer LF 35, 220; Frisk I 762—763; Boisacq 397—398; Walde—Hofm. I 141—142; Ernout—Meillet I 87—88; Pokorny 548.

[*колокоц'єй*] (бот.) «підсніжник звичайний, або білосніжний, *Galanthus nivalis* L.» ВеНЗн, Мак; — видозмінене запозичення з молдавської мови, зближене з основою слова [*колокіл* (*колокóлець*)] «дзвінок»; молд. *клопоц'єй* (бот.) «дзвіночки», мн. від *клопоц'єл* «дзвінок», пов'язане з *кλόпот* «дзвін», яке походить від стсл. *кλόпотъ* «дзвін, шум» (пор. болг. *кλόпот* «дзвінок на шії тварини»,

укр. *клóнит* «турбота»).— СДЕЛМ 186; DLRM 159.— Див. ще *клóпит*.

КОЛОМАЗЬ «дьоготь і мазь для коліс» СУМ, Ж, [колимáз, коломáсть] «тс.» Ж, [колимазýр] «дьогтьяр, смолокур» Ж, [колімажарь] «той, хто продає мазь для коліс, дьоготь», [коломáзник] «тс.»; — р. [кóломазь] «мазь для коліс», бр. *каламáзь*, п. [kołomaz], ч. *kolomaz*, слц. *kolomaz*, вл. *kołmaz*, схв. *кдломáз*, слн. *kolomáz, kolomást* «тс.»; — псл. *kolomazь* «мазь для коліс», складне слово, утворене з основ іменника *коло* «колесо» і дієслова *mazati* «мазати». — Brückner 248, 326; Machek ESJĚ 270; Holub—Lyer 279; Schuster-Sewc 594; ЭССЯ 10, 145—146.— Див. ще *кóло*¹, *мазати*.

[**КОЛОМІЄЦЬ**] «солевар» Ж, [коломій-ця] «тс.» Ж; — очевидно, похідне утворення від назви міста *Коломия*, яке в епоху середньовіччя було центром добування солі, що вивозилася на Придніпров'я (УРЕ 7, 15); власна назва *Коломия* пов'язана, мабуть, з апелятивом *коломія* (див.).

КОЛОМІЙКА¹ «українська народна пісенька типу частівки; гуцульський масовий танець»; — р. *коломійка* «українська народна пісенька», бр. [каламійка] «тс.», п. *kołomujka* «тс.»; гуцульський масовий танець», ч. слц. *kołomujka* «тс.»; — похідні утворення від назви міста *Коломия*, біля якого виникли і дістали найбільше поширення такі пісня і танець. — Грінч. II 272; УРЕ 7, 13—14; ССРЛЯ 5, 1178; Sławski II 371; Brückner 248; Machek ESJĚ 236; Holub—Lyer 227.— Див. ще *коломієць*, *коломія*.

[**КОЛОМІЙКА**²] (бот.) «деревій благородний, *Achillea pobilis* L.» ВеНЗн, Мак, [коломійки] (мн.) «вид рослини» Ж; — можливо, пов'язане з іменником [коломія] «глибокий вибій, наповнений водою», але мотивація цього зв'язку неясна.

[**КОЛОМІЯ**] «глибока вибоїна, наповнена водою»; — п. [kołomuje] «тс.» (можливо, з укр.), схв. [kołomija] «колія», слн. *kolomija* «тс., слід від коліс»; — псл. [kolomuja] «вибій, наповнений водою» (букв. «те, що колесо мие»), складне слово, утворене з основ іменника *коло* «коло, колесо» і дієслова *myti* «мити». —

Sławski II 371; Bezlaĵ ESSJ II 59; ЭССЯ 10, 147.— Див. ще *кóло*¹, *мити*.

[**КОЛОМІТНИЙ**] «каламутний» Ж; — фонетичний варіант слова *каламутний*, що розвинувся з його попередньої форми *каломутний (<**kalomotъpъ(jь)*); перехід *y* > *i* (через проміжну стадію *o*), мабуть, аналогічний до подібного явища в *дїбрóва* (< *дубрóва*), *зámіж* (< *зámуж*) тощо і передбачає завершення зміни в умовах наголосу *каломутний (пор. *каламутний*). — Див. ще *каламуть*.

КОЛОНА «вертикальна опора; стрій військових підрозділів; апарат циліндричної форми», *колонáда* «ряд колон, об'єднаних загальним перекриттям», *колóнка* «стовбець друкованого тексту; пристрій у формі видовженого циліндра»; — р. *колóнна*, бр. *калóна*, ч. слц. *kołopa*, болг. м. схв. *колóна*, слн. *kolópa*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. *colonne* «стовп, колона», іт. *colonna*, н. *Kolonne* «тс.» виводяться з лат. *columna* «колона, стовп; межовий стовп, кордон», пов'язаного з *columnen* «вершина, верх; стовп, колона», а також з *celsus* «високий; високо піднятий» і *collis* «горб, пагорок, гора», спорідненими з псл. *čelo*, укр. *чóлб*. — СІС 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211—212; Фасмер II 295; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 560—561; Вујаклија 440; Dauzat 188; Bloch 160.— Див. ще *чóлб*.

КОЛОНІЯ «країна, позбавлена імперіалістичними державами незалежності; поселення переселенців з іншої країни; лікувальний або виправний заклад; складна сукупність біологічних організмів», [колонá] «поселення переселенців з іншої країни» Л, *колоніалізм*, *колонізатор*, *колонізаторство*, *колонізація*, *колоніст*, *колонізаційний*, *колонізувати*; — р. болг. *колóния*, бр. *калóнія*, п. *kołonia*, ч. *kolonie*, слц. *kolópnja*, вл. *kolopija*, м. *колóнија*, схв. *кдлóнија*, слн. *kolonija*; — запозичення з латинської мови; лат. *colonia* «поселення громадян якоїсь держави на чужих землях; земельна власність, сільськогосподарська ділянка» зводиться до дієслова *colō* «обробляю (землю тощо); вирощую, зрошую; проживаю, населяю», спорід-

неного з дінд. *sáratī* «рухається, мандрує», гр. *λόλος* «вісь (точка обертання); переорана земля», а також псл. *kolō*, укр. *коло*. — СІС 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211; Фасмер II 295; Sławski II 358—359; Koraliński 504; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Walde—Hofm. I 246, 247; Ernout—Meillet I 132—133. — Див. ще *кѳло*¹.

колонѳк (зоол.) «хижий звірок з родини куніцевих, *Mustela sibiricus*»; — бр. *каланѳк*, п. *kułonka* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колонѳк* «тс.» походить від евенкійськ. *холонгѳ* (*солонгѳ*) «колонок, тхір». — УРЕ 7, 21; Фасмер II 295; Karłowicz SWO 326.

колонський «одеколоновий» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kolonia* «кельнський» входить до складу словосполучення *woda kolonia* «одеколон», друга частина якого походить від назви міста *Kolonia* (нім. *Köln*) «Кельн», етимологічно пов'язаного з лат. *colōnia* «колонія (поселення громадян якоїсь держави на чужих землях)»; польський вираз є калькою фр. *eau de Cologne* «одеколон» (букв. «вода кельнська»). — Brückner 246; SW II 404. — Див. ще *колонія*. — Пор. *одеколон*.

кологіст, *кологістичний* — див. *кѳлір*.

кологіт «загальний характер забарвлення; співвідношення фарб, домінуючий тон; колір, відтінок кольору»; — р. болг. м. *кологіт*, бр. *калогіт*, п. *koloryt*, ч. слц. вл. *kolorit*, схв. *колдрит*, слн. *kolorit*; — можливо, за посередництвом російської і німецької мов (нім. *Kolorit*) запозичено з італійської; іт. *colorito* «пофарбований, фарбований; колорит» пов'язане з *colore* «барва; фарба; колір обличчя; фарби, колорит; забарвлення», що зводиться до лат. *color* «колір, барва, фарба». — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 213; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Вуяклија 441; Klein 315; Mestica 334, 335. — Див. ще *кѳлір*.

кѳлос¹ (тип суцвіття), *кологісся*, *кологісѳк* СУМ, Ж, *кологісина* «кокос; [кокосся, відірване від стебла; кокосся після молотби]», *кологісине* «полова» Ж, *колого-*

сіій «кокосиста рослина», [кологісільник] «той, хто збирає кокосся» Ж, *кологісіння* «стан і пора викидання кокоса; [кокосся, відірване від стебла; кокосся після молотби]», *кологісѳві* (мн.) «злакові хлібні рослини», *кологісѳві* «тс.», [кологісниця] (у словосполученні *Федоська кологісниця* «день 29 травня, коли жито починає колоситися») Я, [кологісування] «відірване від стебла кокосся, кокосся після молотби», [кологісатий] «який має багато кокосѳів, з великим кокосом», *кологісатий* «тс.», [кологісній] «кокосѳовий» Ж, *кологісѳти(ся)* «викидати кокос; виднітися кокосѳами», [кологісѳти] «тс.», [кологісѳувати] «молотити зрізане кокосся, відмолочувати остюки від збіжжя (ячменю та ін.)» Ж, [кологісувати] «тс. Ж; обмолочувати кокосся (?) Г», [кологісѳвати] «очищати ячмінне зерно від остюків» Л, [обкологісѳвати] «обмолотити, не розв'язуючи снопа» ЛексПол, [паколосок] «кокосѳочок» Нед; — р. *кѳлос*, бр. *кѳлас*, п. *klus*, ч. слц. *klas*, вл. *klós*, *klus*, нл. *klus*, полаб. *klās*, болг. м. *клас*, схв. *клас*, слн. *klás*, стсл. *калсѳ*; — псл. *kolsъ «кокос», що виводиться від *kolti «колотити»; — споріднене з алб. *kall* (<*kalso-) «кокос, соломинка»; первісно означало «колючий, з гострою формою»; пор. нім. *Ähre* «кокос», гот. *ahs*, дісл. *ah*, пгерм. *akes «тс.», пов'язані з іє. **ak-* «бути гострим», і гр. *στάχυς* «кокос», що продовжує іє. **stengh-* «колотити»; менш обґрунтоване твердження про генетичний зв'язок з нім. *Hülse* «оболонка, стручок» (Holub—Lyer 241; Machek ESJČS 200), яке відповідає свн. *hülse*, днв. *hulsa* «тс.» і разом з днв. дангл. *hēlan* «ховати, покривати», герм. **hul-/hēl-* «тс.» (пгерм. *kēl «ховаючи накривати») продовжує іє. **kei-* «покривати, закривати, укутувати», представлене також у лат. *cēllāre* «ховати, укривати», кіпр. *celu* «тс.», дірл. *celim* «укриваю», гр. *καλύπτω* «тс., закутую» (тоді вихідним значенням псл. *kolsъ мало б бути «те, що покриває зерна; оболонка»); зближення з лат. *collum* «шия», гот. *hals* «тс.» (Zupitza GG 50; Toth 82) через фонетичні труднощі зовсім неприйнятне, як і зіставлення з дінд. *śīlaḥ* «кокос, що залишився на

ниві» (Agrell BS1. Lautst. 44—45) та *kāṣṭhām*, *kāṣṭham* «поліно, обрубок дерева», гр. *κλών* «гілка, пагін» (Bezenberger BB 16, 120).— Фасмер II 295; Преобр. I 337; Sławski II 268—269; Brückner 238; Fowkes LP 6, 96; БЕР II 423—424; Skok II 89—90; Bezlaj ESSJ II 37; ЭССЯ 10, 152—153; Bern. I 549; Trautmann 115; Топоров III 307—308; Pedersen IF 5, 55—56; Walde—Hofm. I 245; Kluge—Mitzka 11, 297, 319—320; Solmsen PBrV 27, 366; Uhlenbeck 52—53; PBrV 30, 208; Meyer EW 168; BB 14, 53; Brugmann Grundriss II 1, 539; Pokorny 545.— Див. ще **коло́ти**.

коло́с² «статуя, предмет, створіння величезних розмірів; велетень», *колосальний* «величезний»;— р. *коло́сс*, бр. *кало́с*, ч. слц. вл. *kolos*, болг. м. *ко́лос*, схв. *кд́лос*, слн. *kólós*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Kolóss* «колос, гігант», фр. *colosse* «тс.» походять від лат. *colossus* «велетенська статуя», що виводиться від гр. *κόλοσος* «статуя великого розміру», слова невідомого, мабуть середземноморського, походження.— СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 214; Фасмер II 296; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Kluge—Mitzka 389; Dauzat 188; Bloch 136; Klein 316; Frisk I 903—904; Boisacq 486.

[ко́лоса́тка] (бот.) (у сполученні *к.-осока* «осока лисяча, *Carex vulpina* L.») Ж; **[ко́лоса́дка]** (у сполученні *осока-к.* «тс.») Мак;— похідне утворення від слова *ко́лос*; назва зумовлена тим, що квітки цієї рослини зібрані в колоски і утворюють колосовидні, волотисті або китицевидні суцвіття (Словн. бот. 386; Флора УРСР II 468; Вісюліна—Клоков 109—110; Нейштадт 136; Симонович 98—99).— Див. ще **ко́лос**¹.

ко́лосні́к¹ «чавунний брусок решітки в топках», *колошнік* «верхня частина доменної печі»;— бр. *каласнік* «тс.»;— запозичення з російської мови; р. *ко́лоснік* «тс.»; брусок або жердина для сушіння хмелю, укладання снопів; [будова для зберігання відходів обмолоту (соломи, полови); критий тік для снопів; сарай для сіна], *[колошнікі]* «ряд брусків або жердин для сушіння снопів» пов'язані з *ко́лос* «тип суцвіття»,

що відповідає укр. *ко́лос* «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 8, 213—214; Преобр. I 337.— Див. ще **ко́лос**¹.

[ко́лосні́к²] «кошик соняшника» Л;— не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми *[ко́лос]* «кошик соняшника», зближеної або з *ко́лос* «тип суцвіття», або, через схожість кліток кошика соняшника і колосникових ґраток, з *ко́лоснік* «чавунний брусок решітки в топках».— Пор. **ко́ло**¹, **ко́лос**¹, **ко́лосні́к**¹.

ко́лосня́к (бот.) «*Leymus Hochst.* (*Elymus* L.)», *[ко́лосник]* «тс.» Мак;— р. *ко́лосня́к*;— похідне утворення від слова *ко́лос*; назва зумовлена тим, що суцвіття цієї рослини утворює густий колос, який закінчується верхівковим колоском.— Флора УРСР II 373; Словн. бот. 267; Вісюліна—Клоков 87—88; УРЕ 7, 22; Симонович 179.— Див. ще **ко́лос**¹.

[ко́ло́та́ти] (іноді замість *ко́ро́та́ти* у сполученні *ко́ло́тати свій вік, літа марне* «животіти, вести довгий час важке й жалюгідне життя») Ж;— результат деетимологізації слова *ко́ро́та́ти*; його заміна близьким за формою *[ко́ло́та́ти]* «калатати, бити» могла бути зумовлена впливом з боку семантично близького виразу *добивати віку* «доживати життя».— Див. ще **ко́ро́та́ти**.— Пор. **ка́ла́та́ти**.

[ко́ло́та́ч¹] (орн.) «дятел, *Picus* L.; повзик звичайний, *Sitta europaea* L.» Ж;— похідне утворення від *[ко́ло́та́ти]* «калатати, бити»; назви зумовлені тим, що обидва птахи у пошуках личинок комах стукають по стовбурах дерев своїм міцним дзьобом.— Воїнств.— Кіст. 215, 216, 280; Птицы СССР 379, 526—527; ССРЛЯ 10, 1299.— Див. ще **ка́ла́та́ти**.

[ко́ло́та́ч²] (ент.) «шашіль, *Terres pulsatorium*» Ж;— похідне утворення від *[ко́ло́та́ти]* «калатати, бити»; можливо, калька латинської видової назви комахи *pulsatorium*, похідної від *pulsare* «сильно стукати, ударяти; бити, ламати; розбивати, товкти» у зв'язку з тим, що вона пробиває, точить дерево (*Urania Tierr. Insekten* 226, 237); як семантичну паралель пор. нім. *Klopfkäfer* «шашіль», пов'язане з *klopfen* «стукати» і *Käfer* «жук».— Див. ще **ка́ла́та́ти**.

[**колотвиця**] «скалка, скіпка, лучина; дрань», [**колотвиця**] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від незасвідченої форми *колотва (зб.) «скалки, скіпки, лучини; дрань», пов'язаної з *колотти* (див.).

[**колотечка**] (бот.) «клокичка периста, *Staphylea pinnata* L.» Ко, [**колотічка**] «тс.» Мак; — результат видозміни детимологізованої назви *клокичка*, вторинно зближеної із словами *коло* і *текти*, можливо, у зв'язку з тим, що насіння рослини містить олію, яка має проносні властивості (ВРУ 452).

колотти «натискати або проколювати чим-небудь гострим; розсікати, роздрібнювати щось тверде на частини», [**колотіна**] «розколотий до половини оцупок дерева, яким можна прищепити лапу; розщелина» Я, *колий* «той, хто забиває свиней; ніж, яким колють свиней», *колка* «образа, дорікання» УРС, *колоття* «розсікання, роздрібнювання чогось твердого на частини; [почуття болю, що нагадує укол Я]», [**колотьба**] «гострий біль у боці» Ж, *колун* «важка сокира для розколювання колод і дров», [*коляр*] «той, хто коле (забиває) свиней», [*колюватина*] «щілина», [*колюга*] «велика колючка» Я, [*колюх*] «колюча рослина», *колючка*, [*колюшка*] «все колюче, колючка» Ж, [*колька*] «тс.; голка їжака», [*кольбак*] «колючка» Мо, *колький* «який легко розколюється; колючий; яким колють, проколюють що-небудь», *колючий*, *колючий*, [*колючкуватий*] «який має колючки» Я, [*колющий*] «колючий», *колький* «колючий», *відколотти* «зняти щось приколоте; сказати що-небудь несподіване, недоречне», *відкол* «відколювання, відокремлення», *заколотти* «убити, проткнувши», [*заколец*] «жук наїзник» Ж, [*заколи*] «залом, злома», *надкол* «щілина, тріщина, утворена надколінням», *надколина* «тс.», *накол* «наколювання; краса з тканини або мережива, що наколюється на жіночу зачіску», [*підкол*] «підкоління Г; укол, прокол» Ж, *підколювач*, *прикол* «защипка для волосся», *прокол*, *проколина*, *прокол*, *розкіл*, *розкол*, *розколина*, [*розколюватина*], *розкольник* «(заст.) учасник релігійного руху проти офіційної церкви;

(перен.) той, хто вносить розлад, розкол», *розкольникство*, *сколок* «точна подоба, копія», *сколювач*, *укол*; — р. *колоть*, бр. *калоць*, др. *колотти*, п. *kluc*, ч. *kláti*, слц. *klat'*, вл. *klóc*, нл. *klojś*, болг. *коля*, м. *коле*, схв. *клатти*, слн. *kláti*, стсл. **клатти**; — псл. *kolti «колотти, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати»; — споріднене з лит. *kálti* «бити (молотом), кувати; ударяти (сокирою); вбивати, довбати, видовбувати», *káltis* «викльовуватися, вилуплюватися (про пташенят); прорізуватися (про зуби); проростати (про траву, вуси)», *kúlti* «молотити (про хліб); бити, ударяти», лтс. *kaít* «кувати, бити, ударяти», *kuít* «молотити», лат.-cello (у *percello* «валю додолу; сильно вдаряю, штовхаю»), ірл. *cellach* «війна», гр. *κλάω* «ламаю, калічу», *κλεῖς* «бойова сокира», прус. *greicalis* «ковадло», *kaloreilis* «сапа, сікач»; іе. **kel-/kol-* «бити, рубати, розсікати, колоти», з яким, очевидно, пов'язаний варіант кореня **skel-/skol-* у лит. *skélti* «колотти, розколювати», *skalà* «скалка», гот. *skilja* «м'ясник», хет. *iškallā(i)-* «ламати, розбивати», гр. *σκάλλω* «розколюю, рию» і іе. *(s)kel- «різати, відрізати», псл. *skala* «скеля», укр. *скалá* «тс.», *скалка* «тріска, скабка», *оскілок* «тс.» — Фасмер II 296; Преобр. I 338; Sławski II 274—276; Brückner 237; Holub—Lyer 241; Machek ESJĈ 252; Schuster-Šewc 534; БЕР II 564—565; Skok II 92; Bezlaj ESSJ II 38; ЭССЯ 10, 154—156; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 151—152; Bern. I 552; Vaillant RES 22, 27; Fortunatov AfSIPh, 4, 579; Fraenkel 211—212; Trautmann 114—115; Эндзелін СБЭ 18, 193; Endzelin RSl 11, 37; Mühl.—Endz. II 145; Walde—Hofm. I 225, II 286; Ernout—Meillet 165—166; Pokorny 545—546. — Пор. *колька*, *оскілок*, *скалá*, *скалка*¹, *щіліна*.

колотити «розмішувати що-небудь рідке, каламутити; бити, завдавати ударів; викликати неспокій, підбурювати; трусити від гніву, роздратування», [**колотити**] «каламутити», *колотитися* «коливатися, битися (про серце); трястися; тремтити; хвилюватися; [не ладиться (у сім'ї)]», [**колотішити**] «колотити, бити» Я, [**колот**] «безладний рух, гомін людей;

сум'яття; стихійний вияв незадоволення; заворушення; побутові незгоди, сварки», *колотніча*, [колотня] «тс.», [колотівка] «тріскачка, торохкало; збивачка, колотівка» Ж, [колотанка] «мішалка для пюре» Ж, [колотень] «каша; мус; повидло; пюре» Ж, [колотило] «сварлива людина; забіяка; інтриган; той, хто порушує спокій, підбурювач» Ж, [колотник] «тс.» СУМ, Ж, *колотівка* «збивачка, паличка із сучками на кінці для колотіння, збивання чого-небудь», [колотов, колотівця ВеБ] «тс.», [колотушка] «тс.; знаряддя для вибивання пилу», [колотка] «страва, приготовлена з шматочків сала і м'яса, заправлених борошном» Л, [колотуха] «тс.; ряжанка», [колотуша] «ряжанка Г; сир, перемішаний з вершками (вид страви) Ж», [колотянка] «сколотини» Л, [колотчанка] «вид страви з засмаженого на олії картопляного пюре, змішаного з пшоном і борошном» Я, [колотній] «каламутний; сварливий, неспокійний» Ж, [заколотькати] «абияк замішати» Я, *заколот* «стихійне повстання, бунт; збройний виступ ворожих сил проти державної влади; побутові незгоди, сварки; шум, галас, метушня, сум'яття», [заколот] «пійло для тварин; погана рідка страва», *заколотник* «учасник заколоту, бунтівник; баламут, підбурювач», [заколотене] «плутанина, метушня, сум'яття» Ж, *заколотний* «який бере участь у заколоті; схильний до заколоту, бунту», *околотити* «обмолотити снопи, не розв'язуючи їх; [покрити дах околотами]», [околотувати] ВеЗн, *околотина* «солома з снопів, обмолочених нерозв'язаними», *околіт* «тс.; сніп житньої соломи, обмолочений нерозв'язаним або перев'язаний після обмолоту», *околіт* «тс.», [поколотькати] «помішати колотівкою» Нед, [по^удколотка] «підлива» Л, [приколоток] «невеликий околіт; не повністю обмолочений сніп», [приколоток] «околіт» ВеЗн, *сколотити* «організувати, створити щонебудь», *сколотитися* «трапитися, відбутися, зробитися; скоїтися», [сколотень] «маслянка» Ж, [сколотина], *сколотини* «тс.; побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла з вершків, сметани; [мутна з осадом рідина; сивуха;

осад Ж]», [сколотяник] «корж на сколотинах», [сколотчиний] «приготований із сколотин»;— р. *колотити* «бити, стукати; розбивати, розколювати; трясти; [замішувати (тісто)]», *колотитися* «клопотатися, бідувати; [битися, стинатися]», бр. *калаціць* «трясти, трусити, колихати, молотити», *калаціцца* «тремтіти; битися, колотитися; сваритися, гризтися», п. *klócić* «енергійно змішувати, бовтати, колотити, потрясати; мучити, руйнувати, викликати незгоду, чвари; (слнц.) [забивати, убивати]», *klócić się* «сперечатися, сваритися», ч. *kláti* «трясти, хитати (руками, ногами, гіллям); збивати, струшувати (плоди)», *kláti se* «колихатися; вагатися; тинятися, вештатися», мор. [kláti sa] «хитатися» (про зуб), слц. *klátiť* «колихати, хитати (ногами, руками)», вл. *klócić* «збивати (плоди з дерева)», *klócić so* «бути в тічці» (про корів), нл. *klósić* «збивати (плоди з дерева); бити, лупити; тіпати (льон)», *klósić se* «бути в тічці; битися; тинятися, вештатися», болг. *клáтя* «колихати; хитати», *клáтя се* «плентатися», м. *клати*, *клати се*, схв. *клáтити* «колихати; хитати; збивати плоди з дерева», *клáтити се* «тинятися, вештатися», слн. *kláti* «збивати плоди з дерева», *kláti se* «тинятися, вештатися», стсл. **клатити** «коливати»;— псл. **koltiti* «бити, стукати; змішувати; трясти, колівати, порушувати стан спокою», очевидно, похідне від **kolti* «колотити, ударити, бити чимсь гострим; різати, убивати; розколювати»; досить переконливе також виведення з псл. [**koltъ/*kolta/*kolto*] «колода; товкач», також утворених від дієслова **kolti* «колотити», і безпосереднє зіставлення з більш віддаленими лит. *káltas* «долото, зубило», дісл. *hildr* «боротьба» (КЭСРЯ 206; ЭССЯ 10, 156—158; Mikl. EW 125); твердження про зв'язок з псл. [**kol(o-mo)titi*] «змішувати», [**kolo(mo)titi*] «тс.» та з [**kol(o-mo)tati se*] «хитатися, мотатися», [**kolo(mo)tati se*] «тс.» (Machek ESJČS 201) викликає сумнів, як і зближення з двн. *scaltan* «штовхати», свн. *schalten* «тс.; рухати», двн. *sceltan* «лаяти, ганити» (Matzenauer LF 8, 170—171; Brückner 237) або з лат. *quatio* «трясу, махаю, б'ю» (Machek

ESJĈ 252); припущення про звуконаслідувальне походження кореня слов'янських форм (Преобр. I 337) безпідставне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 214—215; Фасмер II 296; Sławski II 270, 271—272; БЕР II 425—426; Skok II 92; Bern. I 551; Pokorný 546. — Див. ще **колóти**.

[КОЛОТНИК] (бот.) «плаун булавовидний, *Lycopodium clavatum* L.» ВеНЗн; — неясне; можливо пов'язане з **колóти**, оскільки стебла цієї рослини густо вкриті дрібними лусковидними або шпильковидними, голчастими листками (Флора УРСР I 139; Вісюліна—Клоков 60—61; Нейштадт 60—61; Симонович 286); з формальної точки зору природнішим був би зв'язок з **колотіти**.

[КОЛОТОВЦЯ] (бот.) «підмаренник чіпкий, *Galium aragone* L.»; — неясне.

[КОЛОТЬ] (зб.) «грудки замерзлої грязі на дорозі»; — неясне.

[КОЛОЧЕ] «назва овець (баранів), пов'язана з формою рогів» Доп. УЖДУ IV, **[кола́чка, колоче́на, колочка́ня]** «тс.» тж; — неясне; можливо, похідне від **колóти**.

[КОЛО́ША] «штанина, одна половина штанів», **холóша** «тс.», **[колóши]** «нитки, які надіваються на пруточки начиння; нитяні рукава» Л, **[колóшка]** «нижня частина рукава сорочки, який не має манжет» Л, **[колóшині]** «зимові суконні штани», **[холóшині]** «тс.»; — р. **[колóша]** «штанина», бр. **кало́ша**, п. **[kołosza]** «тс.», **[chołoznie]** «полотняні селянські штани» (з укр.), болг. **кля́шня** «груба тканина», **кляшнік** «верхній одяг без рукавів», м. **кляшна** «домоткане сукно», **кляшеник** «жіноча безрукавка (з домотканого сукна)», **кляшник** «тс.», схв. **кля́шьак** «вид панчохи», **кля́шьє** (заст.) «рідка тканина (в одну нитку)»; — здебільшого вважається давнім запозиченням з романських мов; зіставляється з фріульськ. **tʰaltse** «панчоха», ретороманськ. **chotscha** «тс.», що походять від лат. **calcea** «тс.» (Трубачев ВЯ 1959/1, 26; Рот Мовозн. 1967/6, 14; ЭССЯ 8, 56; 10, 154), або безпосередньо з лат. **calcea** (Фасмер II 297; Mikkoła Berühr. 124; Torbjörnsson LM I 83). — Skok I 670; Bezlaĵ ESSJ I 195.

колóшкати «полохати, лякати; раптово порушувати спокій, переривати сон; турбувати; кошлатити, робити кошлагим», **[колóшкати́ся]** «пробуджуватися, розбуркуватися, вибиватися зі сну» Ме; — очевидно, результат контамінації слів **[полóшкати]**, похідного від **полóхати**, і **колотіти** «викликати замішання; [турбувати]». — Див. ще **колотіти**, **полóхати**.

КОЛОШМА́ТИТИ «кошлати, скуйовджувати; смикати, кусати зубами (про собак); сильно бити», **[колушма́тити]** «бити; скубти, рвати волосся» Я; — бр. **калашма́ціць** «бити, лупцювати»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. **колошма́тить** «бити, лупцювати; [шматувати, шарпати; катати, валяти; верзти] е, мабуть, експресивним утворенням, результатом контамінації слів **колотіть** «бити; трусити», якому відповідає укр. **колотіти**, і **[кошміть]** «валяти, збивати в кошму», похідного від **кошма́**. — Шанский ЭСРЯ II 8, 215. — Див. ще **колотіти**, **кошма́**.

КОЛПІ́ЦЯ (орн.) «косар, *Platalea leucogodia* L.», **[ковник Шарл, колпа́ Я, колпик Ж, Шарл]** «тс.»; — звукові форми з **ол** (замість закономірного для української мови **ов**) запозичені з російської і, можливо, чеської мов; р. **колпíца**, **колпик** «косар», **[колпъ]** «тс.», ст. **колпъ** «якийсь білий птах», як і п. (каш.) **[kiełp]** «лебідь», слнц. **[køɥp, kœɥp]** «тс.», ч. **kolpík** «косар», вл. **kołp** «лебідь», схв. **[kũp]** «тс.», зводяться до псл. *k^hɥrь «лебідь», очевидно, спорідненого з лит. **gulbė** «лебідь», **gulbis**, лтс. **gūlbis**, прус. **gulbis** «тс.»; далі можливе пов'язання або з днн. **galrōþ** «гучно, голосно кричати; вихвалитися», свн. **gelpfen** «кричати, ревти», **gelfen** «тс.», дісл. **gialpa** «вихвалитися», що зводяться до звуконаслідувального іє. *ghel- «волати, кричати» (отже, тоді такий птах міг бути названий за його голосом), або з іє. *g'hel- «блищати, сяяти; виблискувати», до якого зводяться також споріднені укр. **зóлото**, **зелéний**, **жóвтий** і под. (у такому випадку назва птаха могла бути зумовлена його сніжно-білим забарвленням, як у псл. *olbōdь «лебідь», укр. **лéбідь**); значення «колпичя, косар», оче-

видно, у східнослов'янських мовах з'явилось вторинно замість початкового «лебідь»; ч. *kolpík* є запозиченням з російської мови. — Критенко Вступ 525; Непокупный *Baltistica* II/1, 81—87; Фасмер—Трубачев II 297; Булаховський Вибр. пр. III 259; Соболевский ИОРЯС 27, 330; *Sławski* II 146—147; *RSI* 21, 37—40; *Brückner* 227; *Machek ESJČ* 270—271; *Schuster-Sewc* 596—597; *Skok* II 223; *Bern.* I 660; *Топоров* II 330—334; *Fraenkel* 175; *Trautmann* 101; *Мартынов БСИИ* 27; *Мартынов Язык* 74.

[ко́лтріш] «вид сукна» Я, [ко́лтришовий] «зроблений з простого, грубого сукна» Пі, [ко́втрушкбвий] (про сукно) «зроблене з простої недостатньо очищеної шерсті»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *kołtrysz* «сукно простого виготовлення», *kołtryś* «тс.» не зовсім ясне; найбільш переконливе виведення від назви міста *Kortrijk* (*Courtrai*) у Фландрії, відомого ткацького центру; неприйнятні пов'язання з іт. *cóltrice* «пуховик» (*SW* II 413; *Karłowicz SWO* 290) або з н. *geldersch* (*Tuch*) за назвою міста *Geldern* (*Brückner* 248).

[ко́луба́ха] «ковбаня», [ко́лубах] «вир, круговорот» ВеЗн, [ко́льбах] «вибоїна; яма, наповнена водою» Я, [ко́льба] «тс.» Я; — очевидно, результат контамінації форм *ковба́ня* і [ка́лабу́ха] «тс.». — Див. ще *калаба́тина*, *ковба́ня*.

[ко́луда́р] «низина, долина» Мо; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. кумик. *къол* «долина, виярок», споріднене з хак. шор. уйг. *кол* «низина, долина (без річки)», дтюрк. *qol* «долина», монг. *gool* «середина; русло річки»; кінцеве *-да́р* пов'язане з тюркським суфіксом множини. — *Мо* 42; *Болдырев Тюркизмы* 54; *Радлов* II 582, 583, 987; *Егоров* 123; *Räsänen Versuch* 277.

ко́лупа́ти СУМ, Ж, *ко́лупа́тися*, *ко́лупну́ти*; — р. (розм.) *ко́лупа́ть* «ко́лупаючи, відділяти частину чого-н.», ст. *ко́лупати* «ко́лупати (віск)», бр. *ка́лупа́ць* «ко́лупати, ко́пирсати»; — псл. (сх.) [kolupati] не зовсім ясне; вважається похідним від дієслова *lupati*, пов'язаного з *lupiti*, укр. *лупи́ти*, утвореним за допомогою словотворчого елемента *ко-*, укр. *ко-* (*Фасмер* II 298; *Brückner*

per KZ 48, 168); може розглядатись і як результат контамінації псл. *kopati* «копати» і *lupati* «лупати, відбивати, відламувати»; виведення від **ко́лолу́пати* (*Соболевский Slavia* 5, 444) непереконливе. — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 216—217.

[ко́лупіво́к] «полукіпок» До, [ко́луппо́к До, *ко́лупіто́к ВеБ*] «тс.»; — результати видозміни деетимологізованого слова *полу́кіпок* «стіжок із 30 снопів», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *копа́* «стіжок із 60 снопів; 60 штук». — Див. ще *копа́*, *полу-*.

[ко́лупішо́к] «плетений короб скіпажа» Ж; — результат видозміни деетимологізованого слова [полу́кішо́к] «тс.», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *кіш* «кошик; короб воза, саней (спочатку плетений)». — Див. ще *кіш¹*, *полу-*.

[ко́лхо́з] «колгосп» Ме; — п. *kołchoz*, ч. слц. *kolchoz*, болг. *колхóз*, м. *колхоз*, схв. *кòлхоз*, слн. *kolhóz* «тс.»; — запозичення з російської мови; рос. *колхóз* «колгосп» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин прикметника *ко́ллекти́вный* «колективний» і іменника *хо́зя́йство* «господарство». — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 217; *Kopaliński* 505; *Holub—Lyer* 248; *БЕР* II 562; *Вујаклија* 441. — Див. ще *ко́лекти́в*, *ха́зя́йн*.

ко́лчán (іст.) «сагайдак, піхви для стріл», ст. *ковчанъ* «тс.» (1617); — р. *ко́лчán*, *ка́лчán*, бр. *ка́лчán*, п. *kołczan*, болг. *ко́лчán*, слн. *kolčan*; — запозичене, мабуть, через російське посередництво, з татарської мови; тат. заст. *калчан*, як і башк. *калъян* «тс.», можливо, походить від незасвідченого булг. *kalčan, яке було б відповідником відомої в інших тюркських мовах звукової форми *кешен*, похідної від *кеш* «сагайдак»; безпосереднє виведення російської форми від булг. *kalčan (*Добродомов РР* 1974/4, 115—119) чи від чаг. *kalkan* «щит» (*Matzenauer LF* 8, 41) або зближення з тур. *kolçak* «муфта; залізна рука в панцирі» (*Bern.* I 543) чи *kałça* (*qaldža*) «бедро» (*Баскаков РР* 1974/4, 119—120) менш обгрунтовані. — *Одинцов Этимология* 1973, 101—104; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 217; *Фасмер* II 298; *Шипова* 193; *Sławski* II 365—366; *Brückner* 247; *БЕР* II 563; *Mikl. EW* 123; *TEI* I 334; *Lokotsch* 95.

колчедан «загальна назва мінералів, що являють собою сполуки сірки, іноді миш'яку й сурми з металами групи заліза, міді, цинку, нікелю, кобальту», [колчадан] «тс.» Ж; — бр. калчадан «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. колчедан, заст. колчадан, через фр. calcédoine «халцедон» виводиться від слат. calcedonius «тс.», утвореного, мабуть, на основі виразу chalcidonus lapis, букв. «халцедонський камінь», перший компонент якого походить від назви малоазійського міста Chalcedōn (Calchēdōn) «Калхедон». — Шанский ЭСРЯ II 8, 217—218; Фасмер II 298; Matzenauer 210; Dauzat 128; Дворецкий 145, 176. — Див. ще халцедон.

[колюби] «сучкуваті, зігнуті куски дерева, що йдуть на виготовлення шпангоутів» Я, [кюлюби] «тс.» Я; — очевидно, пов'язане з [кюмба] «лещата, кліщі; стовбур дерева з кривим коренем, який викопують для виготовлення з нього річкових човнів» (див.).

[колюк] (бот.) «осот, *Cirsium* L. ВЕНЗн; дурман звичайний, *Datura stramonium* L. Мак», [колюка] «дурман звичайний» Мак, [колюки] «тс.; будяк кучерявий, *Carduus crispus* L. (*Carduus tenniflorus* L.) Мак», [колюх] «тс.» Мак, [колюхи] «дурман звичайний» Ж, [колючиха] «нетреба колюча» Мак, [колючка] «тс. Мак; курай, *Salsola*; будяк, *Carduus* L. Ж; осот польовий, *Cirsium arvense* (L.) Scop. Мак; нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L.», [колючки] «дурман звичайний» Ж, [колючник] «осот» ВЕНЗн, [коляк] «нетреба колюча; будяк; осот», [колячина] «осот» ВЕНЗн, [колячник] «будяк» ВЕНЗн, ВЕУг, [кільковник] «тс.» ВЕНЗн; — р. [колюка] «дурман; курай», [колючки] «будяк; осот польовий; нетреба звичайна; курай», бр. [калючка] «будяк кучерявий»; — псл. (сх.) [koljukъ, koljuka, koljakъ] «колючка (рослинна)», похідні від *kolti «колоті»; назви зумовлені тим, що колючими є всі відповідні рослини (ВРУ 236, 588, 670, 699, 700). — Див. ще колоти.

колючка (іхт.) (у сполученнях: *мала південна к.* «*Pungitius platygaster* Kessl.» і *к. триголкова, або звичайна* «*Gasteros-*

teus aculeatus L.»); — р. бр. *кóлюшка*, п. *koluszcza*, [koluszcza], ч. діал. слц. схв. діал. *koljuška*, болг. *колюшка*; — похідне утворення від *колоти*; назва зумовлена наявністю на животі і на спині цих риб гострих кісткових пластинок — колючок. — Коломиец Происх. назв. рыб 36. — Див. ще колоти.

коляда «старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; винагорода за колядування», [колядин] (у жартівливій пісні *Коляд, коляд, колядин, а я в батька один*), *колядка* «обрядова різдвяна пісня, обряд колядування», [коляданин] «той, хто колядує» Я, [колядчик] Ж, *колядник* «тс. СУМ, Ж; [книга, що містить різдвяні пісні, пісенник Ж; пряник у формі вісімки, який роздавали колядникам Мо], *колядний*, [коляданий], [колядничити] «ходити, співаючи різдвяні пісні» Ж, Пі, *колядувати* «тс.», [пóколядь] «приспів до колядки на честь господаря»; — р. *кóляда* «обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; [винагорода за колядування; милостиня; жебрак; міфічна істота, якою лякали дітей; сум'яття]», бр. *каляда* «коляда; святвечір; різдво», др. *коляда* (*коледа*) «ходіння з піснями по домівках на святки і різдво; обрядові пісні на трапезі у великдень і різдво», п. *koleda* «колядка; винагорода колядникам; [подарунок; посаг, віно; завдаток; суміш святвечірніх страв]», ч. *koleda* «коляда; (рідк.) новорічний подарунок; (заст.) відвідини парафіян ксьондзом», ст. *kolada* (*koleda*) «подарунок на ялинку», слц. *koleda* «колядка; винагорода колядникам; відвідини парафіян ксьондзом», [kol'ada] «тс.», нл. ст. *kóloda* «новорічний подарунок», полаб. *koléde, kolēd-pjak* «грудень», болг. *кóледа* «різдво», м. *коледе* «[тс.]; переддень різдва, колядування», схв. *кóледа* «колядка; весела компанія; (заст.) різдво, колядники», слн. *koléda* «колядування; група колядників; колядка», стсл. *коладда* «коляда, новорічне свято»; — псл. *koleda* «Новий рік; різдво; новорічний або святвечірній подарунок; колядування (обряди й пісні)»; — давнє запозичення з латинської мови; лат. *Calendae* (*Kalendae*)

«календи (у римлян перший день місяця, день сплати боргів)» пов'язане з *calāre* «скликати, викликати», спорідненим з псл. [*kolkolъ] «дзвін», укр. [ко́локіл] «тс.», а також, можливо, з укр. [каля́кати] «базікати, торохтіти; ревити, пхикати»; латинська назва першого дня місяця мотивується тим, що у давньому Римі за традицією в ці дні проводилось обрядове викликання Нон (п'ятого чи сьомого дня місяця); твердження про посередництво для слов'янських форм романських мов (Machek ESJČ 268; ESJČS 213) недостатньо аргументоване, як і припущення про посередництво гр. *καλάριαι* (Фасмер ИОРЯС 12/2, 244). — УРЕ 5, 296; Крищенко Мовозн. 1973/2, 30; Фасмер II 299—300; Vasmer RS1 5, 137—138; Потебня РФВ 11, 33—37; Sławski II 27—28, 353—354; Brückner 245—246; Koraliński 466; БЕР II 551—552; Младенов 246; Skok II 124; ЭССЯ 10, 134—135; Десницкая Сл. языкозн. 1983, 80—82; Bern. I 544—545; Meillet Études 186; Bartoli Jagić-Festschr. 38; Schwarz AfSIPh 41, 129; Meyer EW 196; Walde—Hofm. I 136—137, 141—142; Ernout—Meillet 131; Boisacq 397—398. — Див. ще **ко́локіл**. — Пор. **календа́р**, **каля́кати**.

коля́са «чотириколісний екіпаж з відкидним верхом», *коля́ска* «тс.; невеликий візок; візочок, у якому возять малих дітей», ст. *коляси* (XVII ст.); — р. *коля́ска*, бр. *каля́ска*, болг. *каля́ска* (з рос.), слн. заст. *koleska*; — запозичення з польської мови; п. *kolasa* «екіпаж, карета; [бричка, коляска]», зменш. *kolaska* «коляска», як і ст. *kolasa* «вид воза, селянський віз», є незакономірною фонетичною формою, що поступово витіснила збережене тільки діалектно регулярне *kolosa* «тс.», яке разом із спорідненими ч. заст. *kolesa* «вид коляски, повоза; ручний візок із двома колесами», ст. *kolesa* «віз», слн. *kolesá* (мн.) «віз для перевезення дров», р. [ко́леса] «віз, селянська повозка», [ко́лєска] «селянський чотириколісний віз; дитяча іграшка на колесах», бр. *калєсы* (мн.) «селянський віз, підвода», схв. *колєса* (мн.) «віз» виводиться від псл. [kolesa] «віз», букв. «колеса», мн. від *коло* «колесо»; неприй-

нятне виведення п. *kolasa* (*kolaska*) із східнослов'янських (Brückner 245) або романських мов (Bern. I 549); безпідставним є пояснення його (Matusiak Por. jęz. 11, 133—136) як похідного від *kolasać «возити» або визнання його (Machek ESJČ 268—269) запозиченням з чеської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 221; Фасмер II 300; Потебня РФВ 14, 286; Sławski II 343—344; Holub—Lyer 248; БЕР II 182. — Див! ще **ко́ло**¹.

коля́стра — див. **коля́стра**.

[**коля́ча**] «сорт кукурудзи» Доп. УжДУ II; — неясне.

[**ко́льба**¹] (зах.) «приклад ручної вогнепальної зброї»; — запозичення з польської мови; п. *kolba*, як і ч. слн. *kolba* «тс.», виводиться від нвн. *Kólben* «тс.; колба; булава; качан». — СІС 338; Sławski II 345; Brückner 245; Machek ESJČ 267; Holub—Lyer 247. — Див. ще **ко́лба**.

[**ко́льба**²] «корба; коловорот; ручка» Л; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kolba] «ручка, рукоятка, корба коловорот» є, мабуть, результатом вторинного зближення у народній мові слова *kolba* «приклад» і *korba* «ручка». — Див. ще **ко́льба**¹, **ко́рба**.

ко́льє «намисто з коштовного каміння, перлів та ін.»; — р. *ко́льє*, бр. *кальє*, п. *kolia*, ч. *kolier*, *koliér*, *kolié*, *collier*, слн. *collier*, болг. *колиє*, схв. *ко́льє*, слн. *koljé* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *collier* «намисто; нашійник, хомут» виводиться з лат. *collāre* «вид кайданів на шії; нашійник», що походить від іменника *collum* «шия», ст. *collus* «тс.», спорідненого з гот. дісл. днн. *hals*, дангл. *heals*, нвн. *Hals* «тс.». — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 219; Фасмер II 299; Sławski II 354; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Вуяклија 442; Bloch 136; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245; Ernout—Meillet I 132. — Пор. **га́лстук**.

ко́льза (бот.) «ярий ріпак, *Brassica napus oleifera*», *ко́льзови́ще* «поле, на якому зібрано ко́льзу»; — р. *ко́льза*; — через російське посередництво запозичено, очевидно, з французької мови; фр. *colza* походить від гол. *coolzaad* «тс.», букв. «капустяне насіння», утвореного з іменників *cool* «капуста», яке разом з нвн. *Kohl*, днн. *chōlo*, *kōl(i)*, англ. *cole*,

дангл. *cāul*, *cāwel*, дісл. *kāl* «тс.» походить від лат. *caulis* «стебло, стрижень, качан; капуста», спорідненого з гр. *καυλός* «стебло; стрижень пера; рукоятка», прус. *caulan* «кістка; нога», лит. *kāulas* «кістка; кісточка у ягоді», лтс. *kaũls* «тс.; стебло», і *zaad* «насіння», пов'язаного з *zaaiën* «сіяти», спорідненим з двн. *sāwen*, дангл. *sāwan*, дісл. *sā*, псл. *sěti*, *sějati* «тс.».— *Dauzat* 189; *Vries NEW* 349; *Kluge—Mitzka* 386—387; *Walde—Hofm. I* 188—189; *Топоров III* 275—278.— Див. ще **сіяти**¹.— Пор. **кольрабі**.

ко́лька «гострий, приступоподібний біль у животі, у боці», *колькі* (мн.) «тс.»;— п. [kolka] «коліки; колючка», нл. *kólka* «коліки»;— очевидно, результат видозміни слова *ко́ліки* «тс.», зближеного з [ко́лька] «колючка, скабка», [ко́лькій] «колючий», похідними від *ко́лоти*.— *Sławski II* 356—357; *Schuster-Sewc* 602.— Див. ще **ко́ліки**, **ко́лоти**.

[ко́льо] (дит.) «хліб»;— неясне; можливо, пов'язане з [ко́лач] «калач, крендель, взагалі білий хліб».

кольра́бі (бот.) «сорт капусти»;— бр. *кальра́бі*, болг. *колра́ба*, схв. *келера́ба*, слн. *kolerába*;— очевидно, запозичено з російської мови; р. *кольра́би* походить від нім. *Kohlraibi* «тс.», яке зводиться до іт. *cavoli gare*, [cauliravil] «тс.», що складається з іменників *cavoli* «капуста» від лат. *caulis* «тс.» і *gare*, мн. *від гара* «ріпа» від лат. *гара* «тс.», спорідненого з гр. *ράβος*, псл. *гёра* «тс.».— *CIS* 341; *Дзензелівський St. sl.* 6/1—2, 131; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 219; *Kluge—Mitzka* 387; *Walde—Hofm. II* 418.— Див. ще **ко́льза**, **ріпа**.

ко́льт «система індивідуальної вогнепальної зброї (револьвер, автоматичний пістолет тощо)»;— р. бр. *ко́льт*, п. *colt*, ч. слц. *kolt*, схв. *кòлт*, слн. *kólt* «тс.»;— запозичення з англійської мови; англ. *Colt* «ко́льт (револьвер або кулемет відповідної марки)» утворене від прізвища *Colt* американського зброяра С. Кольта (1814—1862), засновника заводу і компанії, що виготовляла ручну вогнепальну зброю.— *CIS* 341; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 219—220; *БСЭ* 22, 96; *Kopaliński* 178; *Holub—Lyer* 249; *Klein* 316; *Weekley* 334, 1232.

[ко́льчак] (бот.) «їжовик, *Hudnum L.*» Мак, [ко́льчак] «тс.» Мак;— р. [ко́льчак] «їжовик»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *kolczak* «тс.», мабуть, утворене від *kolka* «колючка, шип» або *koles* «тс.; паросток», що є похідними від *kłóć* «колоти», спорідненого з укр. *ко́лоти*; назва гриба зумовлена тим, що пластинки на нижньому боці його шапки мають форму колючок (*Словн. бот.* 237, 268; *Зерова* 152—153).— *Меркулова* 188, 195; *Moszyński JP* 37, 379.— Див. ще **ко́лоти**.

[ко́льчик] (ент.) «шипоноска, *Mordella L.*» Ж;— похідне утворення від *ко́лоти*; назва зумовлена тим, що верхівка черевця комахи витягнута в гострий шип, колючку (*Горностаев* 151; *Плавильщиков* 232).— Див. ще **ко́лоти**.

[ком] (*ком, ком, ком*— вигук на позначення повільної їзди) Я;— неясне.

ко́ма¹ (розділовий знак);— п. ч. вл. *кома*, болг. заст. м. *ко́ма*, схв. *кòма*, слн. *ко́та* «тс.»;— очевидно, через польське, чеське і німецьке (нім. *Kómma*) посередництво запозичено з латинської мови; лат. *comma* «кома» (спочатку «частина періоду, цезура») походить від гр. *κόμμα* «кома; (ст.) частина речення; чеканка», пов'язаного з *κόπτω* «ударяю, б'ю; кую; відсікаю, відрубую», спорідненим з псл. *korati* «копати, рити», укр. *ко́пати*.— *Пономарів Мовозн.* 1974/2, 38; *Kopaliński* 505; *Holub—Lyer* 249; *БЕР II* 566; *Skok II* 131; *Вуяклија* 442; *Kluge—Mitzka* 390; *Walde—Hofm. I* 161—162; *Ernout—Meillet I* 98; *Frisk I* 915—916; *Boisacq* 492—493.— Див. ще **ко́пати**².

*кома*², *комі*— див. **ковма́**.

[кома́на] (бот.) «конюшина, клевер, *Trifolium L.*; фіалка триколірна, братки, *Viola tricolor L.*», [кома́н] «конюшина лучна, *Trifolium pratense L.*» ВеБ, Мак, [кома́ніна] «конюшина» ВеНЗн, Мак, [кома́ніця] «тс.; фіалка триколірна», [кома́нічина] «конюшина» ВеНЗн, Мак, [кома́нка] «тс.; фіалка триколірна», [кома́нічка] «конюшина лучна» ВеБ, Мак, [кома́ниця] «конюшина хмельова, *Trifolium agrarium L.*» Мак, [коме́ниця]

«конюшина лучна» Mak, [комоні́ця] «тс. Mak; конюшина польова, *Trifolium arvense* L. Mak, НЗ УЖДУ 26/2; лядвенець рогатий, *Lotus corniculatus* L. Mak», комонник «*Succisa M. et. K.*», [комоні́ця] «конюшина польова», [кумані́ч] «конюшина» ВеНЗн, Mak, [куманичина] «конюшина лучна» ВеДо, Mak; — р. [комані́ка] «порічка червона, *Ribes rubrum* L.; ожина звичайна, *Rubus caesius* L.; морошка, *Rubus chamaemorus* L., *Rubus arcticus* L.», [комані́ця] «тс.; лядвенець рогатий», [комоні́ка] «ожина звичайна; морошка; костяниця, *Rubus saxatilis* L.; суниці лісові, *Fragaria vesca* L.», [комоні́ця] «морошка, *Rubus arcticus* L.; костяниця; комонник лучний, *Succisa pratensis* Moench.», п. *komonica* «лядвенець, *Lotus* L.; [комонник лучний; буркун, *Melilotus Adans.*; конюшина» (з ч.), [комоні́ка] «лядвенець», *komonica* «[тс.]; (ст.) комонник лучний; буркун; конюшина», ч. *komonice* «буркун», [комонка], ст. *komonice*, *komonice* «тс.», слц. *komonica* «тс.; конюшина», вл. заст. *komonica* «вид конюшини», *komonc* «буркун», болг. *комоні́ча* «тс.; [буркун жовтий, медова конюшина, *Melilotus officinalis* (L.) Desr.; шавлія лучна, *Salvia pratensis* L.; фіалка лісова, *Viola silvestris* Lam.; фіалка триколірна], [комані́ча, комані́ка, комуні́ча] «тс.», [комоні́ка] «полин звичайний, *Artemisia vulgaris* L.; буркун жовтий; шавлія лучна; фіалка лісова», м. *комоника* «буркун», схв. *комоника* «полин звичайний; [ромашка, *Matricaria* L.], *комоні́ка, комоні́ка* «тс.», *komonljika* «полин звичайний», слн. *komonika*, *komonjica* «тс.»; — псл. *komonika/komonica* «конюшина; буркун; фіалка; шавлія; полин», найвірогідніше, похідне від *komonj* «кінь»; назва зумовлена тим, що більшість з цих рослин є цінним кормом для коней, а деякі вживаються як ліки для них; до словотвору і розвитку семантики пор. подібні укр. *конюшина* «*Trifolium* L.», п. *koniczyna*, ст. [konik, konicz], ч. заст. *koníček, konníček* «тс.», р. [кони́ки] «полин звичайний», а також ч. *koňský dětel* «*Trifolium sabalinum*»; тлумачення первісного значення як «бджолина

рослина, бджолина трава» й пов'язання слов'янських форм з якимось гіпотетичним праслов'янським апелятивом у значенні «(дика) бджола», спорідненим з лит. *kamānė* «джміль», лтс. *kamane* «тс.; дика бджола» (*Moszyński JP* 33, 364; 35, 295—297; *Holub—Lyer* 251; *Machek ESJČ* 271; *ESJČS* 216), непереконливі; зближення з псл. *komъ* «грудка, брила», р. *ком, комок* «тс.» (Младенов 247—248) неприйнятне, як і виведення від кореня *къп- «жива істота; рослина» і, далі, пов'язання з р. [комі́яга] «човен», [камі́яга], п. *komiega* «тс.» (*Schuster-Sewc Probeheft* 48). — Фасмер II 304; Меркулова *Очерки* 220—221; *Sławski* II 389—390; *Doroszewski PF* 13, 147—148; *Machek Jm. rostl.* 120, 121; *БЕР* II 574; *Skok* II 134; *ЭССЯ* 10, 175—176; *Bern. I* 555; *Топоров III* 196. — Див. ще **комонь**. — Пор. **конюші́на**.

комáнда «короткий наказ, розпорядження; керівництво військовою частиною; невелика військова частина, виділена в окрему одиницю; екіпаж судна; спортивний колектив на чолі з капітаном; група людей, що виконує якусь роботу», [комáндєрство] «військове начальство», *комáндір, команді́риха* (розм.), *комáндувач, командуючий, командні́й, командувати*; — р. болг. м. *комáнда, команді́р*, бр. *камáнда, камандзі́р*, п. заст., ст. *komando* «наказ, розпорядження», ч. *komando* «командування, влада; (заст.) військовий наказ; штаб, комендатура», *komandýr* «військовий начальник», *komandér* «кавалер певного ордена; (заст.) військовий начальник», слц. *komando* «[наказ, розпорядження]; (заст. військ.) начальство; короткий наказ», *komandír* (заст., військ.) «командир», *komandér* «тс.», вл. *komando* «командування; загін, підрозділ (військовий; міліції, поліції)», *komander* «командир; комендант; командор», болг. м. *комáнда*, схв. *кдмáнда* «команда, командування; комендатура», *комáндїр* «командир», слн. *kománda* «команда», *komándo* «загін», *komandír* «командир», *komandér* «тс.»; — очевидно, через російську і, далі, через німецьку чи французьку мови (нім. *Kommando* «командування; наказ, загін;

спортивний колектив», фр. *commande* «замовлення; керування») запозичено з італійської; іт. *comando* «команда, наказ; командування», як і ісп. *comando* «тс.», зводиться до нар.-лат. *commando* «доручаю, наказую», пов'язаного з лат. *commendo* «доручаю, передаю, рекомендую», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *mando* «вручаю, передаю; довіряю; замовляю», до якого зводиться й укр. *мандат*; слово *команді́р*, очевидно, через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. *Kommandieren* «наказувати, командувати» або *Kommandeur* «командир, начальник; командор») запозичено з французької; фр. *commandeur* «командор (ордену)», ст. *commandeur* «тс.» пов'язані з дієсловом *commander* «наказувати, командувати; керувати» (до якого зводяться також р. *командовать*, укр. *командувати*), що походить від нар.-лат. *commando* «доручаю, наказую». — СІС 342; БСЭ 22, 105; Фасмер II 300, III 540; КЭСРЯ 206; Шанский ЭСРЯ II 8, 222—223; Смирнов 146, 147; Christiani 35, 36; Sławski II 380; Kopaliński 505; Brückner 249; Holub—Lyer 245, 249, 250; Machek ESJČS 210; БЕР II 567; Младенов 247; Вујаклија 442; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 189; Bloch 161; Mestica 336—337; Walde—Hofm. II 24—25; Ernout—Meillet I 382. — Див. ще *коаліція*, *мандат*. — Пор. *командóр*, *комéнда*, *коменда́нт*, *комендерува́ти*, *комендо́р*.

командáрм «командувач армії»; — бр. *камандáрм* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *командáрм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *командующий* «командуючий, командувач» і *армия* (*армии*) «армія»; українське слово може розглядатись і як калька російського. — СУМ IV 239; ССРЛЯ 5, 1216. — Див. ще *армія*, *комáнда*.

командóр «у середньовічних духовних і лицарських орденах — одне з найвищих звань; один з вищих ступенів в ієрархії масонських лож; флотський чин (у Росії XVIII — початку XIX ст.); звання голови яхт-клубу (в СРСР до 1926 р., у країнах Західної Європи і

США); керівник пробігів та екскурсій; (заст.) начальник загону кораблів, який не має адміральського звання»; — р. болг. *командóр*, бр. *камандóр*, п. *komandor* «тс.»; — очевидно, через російське і, можливо, через польське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. *commandeur* «командор (ордену)», ст. *commandeur*, гол. *commandeur* «тс.»; військовий командир», англ. *commander* «командир, офіцер, який командує; старший офіцер, командуючий; (заст. рідк.) командор ордену» зводяться до нар.-лат. *commandare* «доручати, наказувати», з яким генетично пов'язане також укр. *комáнда*; конкретні джерела запозичення переконливо не встановлені, найвірогідніше, для окремих значень вони були різними; до розвитку давніших значень «командор чернечого ордену» і «один з найвищих титулів духовно-лицарських орденів» пор. подібні п. *kompendor* (заст. рідк.) «кавалер ордену; начальник духовно-лицарського ордену (Мальтійського і ін.)», ст. *comendor* «магістр ордену іоаннітів (з 1530 р. — Мальтійського)», *komendar*, *komender* «тс.», ч. ст. *komendor* «монастирський начальник», р. ст. *кумендеръ* «командор ордену мечоносців», *кумендеръ* «тс.», що, як і свн. *kompendür* «командор (ордену)», *kompendür*, фр. ст. *commandeur*, походять з слат. *kompendor*, паралельного до *commendator* «тс.», якому відповідають п. ст. *komendator* «магістр ордену іоаннітів», ч. *komendátor* «командор (ордену)», схв. слн. *komendátor* «тс.»; до поширення пізнішого значення «флотський офіцерський чин, начальник загону кораблів» пор. укр. *комодóр* «командир загону кораблів, який не має адміральського звання (у Великобританії, США і Нідерландах)», р. *коммодóр*, п. *komodor* «тс.»; титул голови яхт-клубу», ч. *komodor* «старший флотський і військово-повітряний чин (в англійській армії та ін.)»; командир, начальник», *komodore* «тс.», болг. *комодóр* «флотський командир (по чину — після контр-адмірала)», слн. *komodor* «командир загону військових кораблів», що через посередництво західноєвропейських мов (англ. *commodore* «флотський

офіцерський чин; начальник загону кораблів, старший офіцер ескадри; голова яхт-клубу; авангардний конвоїр купецьких суден», іт. *comodoro* «флотський офіцерський чин», ісп. *comodoro* «тс.; комодор») зводяться також до лат. *compendāre*: тлумачення р. *командор* як видозміненого за аналогією до форм *команда*, *командувать* запозичення з італійської мови (іт. *comodoro*, Фасмер II 300) викликає сумнів; зовсім неприйнятне з огляду на семантику виведення р. *командор* «флотський чин» від п. *komandor* (Смирнов 147). — СІС 342, 344; БСЭ 22, 107; ССРЛЯ 5, 1221; Фасмер—Трубачев II 300—301; Sławski II 401; Kopaliński 505—506, 509; Brückner 249; Hołub—Lyer 250, 251; РЧДБЕ 345; Dauzat 189; Bloch 161; Klein 319, 321; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще *команда*. — Пор. *комэнда*.

комар (ент.) «*Culex*», [кумар] «тс.» Ж, [комаріця] «тс. Ж, Г; москіт ВеЗн», [комарик] «вид комахи — шкідника трави й хвойних дерев, *Cecidomyia onobrychidis* Br. (*Cecidomyia brachyhetera* Schwäg.)» Я, [комарник] «тс.; комарик пшеничний, *Cecidomyia tritici* Kirby.» Я, [комаріха] Я, *комарня* (зб.), [комарство] «тс.» ВеБ, [комаря] «комарик» Я, [кумарка] «комар звичайний» ВеНЗн, ВеЗа, *комариний*, [комарячий] Я, [комаристий] «багатий на комари», [камарно] (присл.) «багато комарів» Ж; — р. *комар* «комар; [мурашка]», [камар] «мурашка», бр. *камар* «комар», др. *комаръ*, п. *komar*, [kamog, kamosa, komos, komosa, kómas, kóмога], ст. [komog, komóg, kumar, kumog], ч. слц. слн. *копáг*, вл. заст. *комог*, нл. ст. *комаг* «тс.»; болг. *комар* «тс.; довгоніг, *Tipula* L.», [кóмар] «темно-коричневий хрущ; гедзь», [кúмар] «комар», м. *комар*, *комарец*, [кúмар], схв. *кóмáр*, стсл. *комаръ* «тс.»; — псл. *комагъ*, пов'язане чергуванням голосних з *сьтеіъ «джміль»; — споріднене з лит. *камáпé* «джміль», [kamínè] «дика бджола», лтс. *камáпé* «тс.; джміль», *камáпé* «джміль», *kamíne*, прус. *самус* «тс.»; далі зіставляється з двн. *humbal*, свн. *humbel*, *hummel* «тс.»; свн. сангл. *humpen* «дзижчати», дінд. *самарáһ* «*Bos grunniens*», лит. *kímti* «хрипнути», що

зводяться до звуконаслідувального індоєвропейського кореня *кем-; припускається також (Sławski II 377—378) зв'язок з псл. * (š)сьmiti/šćemiti «затиска-ти», укр. *щеміти* «тс.» (щодо семантики пор. лит. *úodas* «комар», яке зіставляється з іе. *ōd-/ēd- «істи», Schulze KZ 43, 41; Fraenkel 1164); менш переконливе виведення від псл. *котъ* «брила, глиба; грудка», р. *ком*, лтс. *kams* «тс.» (Niemiņep LP III 187—205; Fraenkel 212), яким відповідає укр. [кім] «брила, грудка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; Цыганенко 209; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243—245; Преобр. I 379—380, 1241; Sławski II 377—378; Brückner 249; KZ 48, 179—180; Doroszewski PF 15/2, 285—287; Machek ESJCS 216; Janáček Slavica 24, 3; Schuster-Sewc 605; БЕР II 568; Младенов 247; Skok II 132; Bezlaj ESSJ II 60; ЭССЯ 10, 169—171; Berr. I 167, 552—553; Matzenauer LF 7, 34—35; Mikl. VGr. II 87; Trautmann 115—116; Топоров III 201—202; Mühl.—Endz. II 149; Uhlenbeck PBrB 35, 174—175; Kluge—Mitzka 320; Güntert IF 45, 346; Торп 95; Pokorny 556. — Пор. **джміль**, **комаха**, **щеміти**.

[комарник] «вид куреня для вівчаря Г, Доп. УЖДУ IV; відгороджена в вівчарському приміщенні комора для сиру та інших молочних продуктів ОЛА 1965; намет, де складається сир, посуд тж; навіс на стовпах для просушування сиру тж; поличка для сиру тж», [комарок] «відгороджена у вівчарському приміщенні комора; навіс для просушування сиру» тж, [кормак] «тс.» тж, [коморник] «намет, де складається сир, посуд» тж; — бр. *камарник* «намет», п. *komarnik* «місце для зберігання сироватки, бринзи, сиру», ч. *комáрнік* «столік у колибі, на якому сушать бринзу»; слц. *комарнік* «тс.»; болг. [комарник] «плетений намет для ночівлі чабанів, зберігання їх речей, молочних продуктів», схв. [комарник] «приміщення для молочних продуктів»; — запозичення з молдавської мови; молд. *комарник* (рум. *comărnic*) «намет для чабанів; покрівля для зберігання свіжого сиру; поличка, на якій сушать сир» виводиться від сл. *комога* (комора) або безпосередньо від болг. *комарник*. —

Дзензелевский ОЛА 1965, 130—131; Scheludko 135; Vrabie Romanoslavica 14, 154—155; Vincenz 12; Machek ESJČ 271; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 166, 189; Cârþjală 315—316; СДЕЛМ 192; DLRM 169; Tiktin 394.

комаха (епт.), [кома́ство] «комахи» (зб.) Я, *комашня* «тс.»; (розм.) мурашки, мурашник», *комашнік* «мурашник» Ж, СУМ, [комахня] «тс.»; руді мурашки» ВеБ, *комашіна* «одна комаха; [комашка Ж]», *комашка* «маленька комаха; [мурашка Ж, Пі]», [комашніця] «мурашник»;— р. [комаха́] «фарбувальний хробак, червець, *Coccus cacti*», [комашка] «будь-яка маленька комаха; комарик; мошка; [мурашка], [комашнік] «мурашник», [комашня́] «рій комарів або мошок; мошкара; мурашки», п. [kómasy] «комарі»;— пн.-сл. [kom-ax-/kom-as-], очевидно, пов'язане давнім паралелізмом кінцевих суфіксальних приголосних -г- і -s-, -x- з однокореневим терміном псл. *kom-ag-ъ* «комар»; можливе також вторинне зближення з укр. *мура́ха* «*Forficula*», *мура́шка* «тс.», що входять, як і комари, бджоли, джмелі, до класу комах.— СРНГ 14, 228; Преобр. I 341; Даль II 146; Sławski II 378.— Див. ще **комар**.— Пор. *мура́ха*.

комашітися «метушитися; [копошитися], [комешітися] «копошитися» Ж, [комашкатися] «тс.» Я, [комоситися] «неспокійно триматися» Ж;— р. [комушітьсся] «ретельно і тихо чим-небудь займатися», [комсітьсся] «возитися», п. *komosić* «дратувати, робити норовистим» (коня), *komosić się* «бути неприборканим» (про коня), схв. [комішати се] «опиратися, сперечатися»;— не зовсім ясні утворення; зіставляються (Sławski II 393—394) з р. [коміть] «збивати в грудки; давити, стискати, м'яти»; пов'язувались також (Vrückner 254) з псл. *komopъ* «кінь»; на ґрунті української мови зазнали зближення з основою слів *кома́ха*, *комашка*, *комашнік*.

[комашня́] «обід для кумів; званий обід, бенкет; поминки»;— очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. *komaság* «кумання», похідне від *koma* «кум», запозиченого з слов'янських мов (псл. *кутъ*, укр. *кум*), на

українському ґрунті зазнало втрати кінцевого -ág і часткової адаптації до українського словотвору (додання суфіксального -ня); виводиться також (Дзензелевський RKJ LTN 15, 133—134) від тур. *komşu* «сусід»; менш переконливе виведення (Scheludko 135) від рум. *comeseán* «співтрапезник».— Кпіезса 275—276; MNTESz II 533—534.— Див. ще **кум**.— Пор. **кумашня**.

комбайн, *комбайнер*, *комбайнування*;— р. болг. *комбайн*, бр. *камбайн*, п. ч. слц. вл. *komбайн*, м. *комбайн*, схв. *кѡмбајн*, слн. *komбайн*;— запозичення з англійської мови; англ. *combine* (с.-г.) «комбайн» виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення *combine harvester* букв. «комбінована збиральна машина», де слово *combine* як субстантивована форма із значенням «з'єднання, поєднання» відповідає дієслову *combine* «об'єднувати; комбінувати, сполучати, змішувати», що походить від пізнього лат. *combinare* «з'єднувати дві одиниці, дві частини у щось ціле», до якого зводиться й укр. *комбіна́т*; форма *комбайнер* походить від англ. *combiner* «комбайнер», пов'язаного з *combine*.— СІС 342; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; ССРЛЯ 5, 1223; Крысин 96—97; Оразова Научн. докл. высш. шк. Филол. науки 1966/3, 156—159; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 569; Вујаклија 442; NSD 533; Klein 317.— Див. ще **комбінат**.

комбат «командир батальйону; командир батареї»;— бр. *камбат* «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбат* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *команді́р* «командир» і *батальйо́н* (*батальона*) «батальйон» або *батаре́я* (*батареи*) «батарея»; українські слова можуть розглядатися і як кальки відповідних слів російської мови.— СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224.— Див. ще **батальйо́н**, **батаре́я**, **команда**.

комбід «комітет бідноти»;— бр. *камбѣд* «тс.»;— запозичення-калька з російської мови; р. *комбѣд* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин іменників *комитѣт* «комітет»

і *беднотá* (укр. *біднотá*, похідне від слова *бідá*).—СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224.— Див. ще *бідá*, *комітét*.

комбікóрм «комбінований корм (суміш сухих кормів)»;—бр. *камбікóрм* «тс.»;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбикóрм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкової частини слова *комбинированный* «комбінований» і з слова *корм* «корм, їжа тварин»; українське слово може розглядатись і як калька російського.—СУМ IV 242; УРЕ 7, 44; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; БСЭ 22, 117.— Див. ще *комбінáт*, *корм*.

комбінáт «підприємство або виробниче об'єднання, яке складається з кількох спеціалізованих виробництв»;—р. болг. м. *комбинáт*, бр. *камбінáт*, п. вл. *kombinat*, ч. слц. слн. *kombinát*, схв. *комбінáт* «тс.»;—запозичення з німецької або французької мови; н. *Kombinát*, фр. *combínat* виводиться від лат. *combīnātus* «з'єднаний», пов'язаного з *combīno* «зв'язую (по два), здвоюю; з'єдную», утвореним за допомогою префікса *com-* від числівника *bīnī* «по два», похідного від *bis* «двічі, удвоє».—СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Вуяклија 442; Walde—Hofm. I 106, 107.— Див. ще *біс²*, *коаліція*.—Пор. *комбінáція*, *комбінезón*.

комбінáція «сполучення або розташування чого-небудь у певному порядку; ряд цілеспрямованих прийомів гри; жіноча сорочка, яку надягають під сукню, та ін.», *комбінáтор* «(жарт.) спритний, хитрий ділок», *комбінáторний*, *комбінáційний*, *комбінóваний*, *комбінувáти*;—р. болг. *комбинáция*, бр. *камбінáция*, п. *kombinacja*, ч. *kombinace*, слц. *kombinácia*, вл. *kombinacija*, м. схв. *комбинáция*, слн. *kombinacija*;—запозичення з латинської мови; слат. *combīnātio* «поєднання, з'єднання; об'єднання», рідк. *combīnasia* «тс.» походять від лат. *combīno* «зв'язую по два, поєдную», до якого зводиться й укр. *комбінáт*, до розвитку нового значення «жіноча сорочка» пор. фр. *combinaison* «комбінація (жіноча білизна); робочий одяг» (звідки також укр. *комбінезón*), ст. *com-*

bination «тс.», англ. *combination* «комбінація (білизна)», утворені від пізньолат. *combīnātio* «поєднання, з'єднання»; форма *комбінáтор* вважається запозиченням з французької мови; фр. *combinateur* «той, хто має хист до комбінування; спритна людина, аферист» походить від слат. *combīnātor* «той, хто дві речі з'єднує, об'єднує», пов'язаного з лат. *combīno* «зв'язую по два, поєдную».—СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225—226; Sławski II 378—379; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Младенов 247; Вуяклија 442; Bloch 161; Dauzat 189; Klein 169, 317.— Див. ще *комбінáт*.—Пор. *комбінезón*.

комбінезón «робочий одяг, сполучення куртки зі штанами»;—р. болг. м. *комбинезón*, бр. *камбінезón*, п. *kombinezon*, ч. слц. *kombiněza*, схв. *комбинезón*, слн. *kombinezón* «тс.»;—запозичення з французької мови; фр. *combinaison* «комбінація; комбінезон» є похідним від слова *combīner* «комбінувати, з'єднувати», яке зводиться до лат. *combīnāre* «тс.; здвоювати».—СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 226; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Dauzat 189.— Див. ще *комбінáт*.—Пор. *комбінáція*.

комбрíг «командир бригади»;—бр. *камбрíг* «тс.»;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбрíг* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *командír* «командир» і *бригáда* (*бригады*) «бригада»; українське слово може вважатися і калькою російського.—СУМ IV 243; ССРЛЯ 5, 1226.— Див. ще *бригáда*, *комáнда*.

комдív «командир дивізії; командир дивізіону»;—бр. *камдív* «тс.»;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *комдív* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *командír* «командир» і *дивíзия* (*дивизиш*) «дивізія» або *дивизион* (*дивизиона*) «дивізіон»; українські слова можуть бути і кальками відповідних російських слів.—СУМ IV 253; ССРЛЯ 5, 1227.— Див. ще *дивíзия*, *комáнда*.

комедія, *кумедія* (розм.), *комедіáнт*, *кумедіáнт* (розм.), *комедіáнтство*, *комедійний*;—р. болг. *комедия*, бр. *камéдыя*, п. *komedia*, ч. *komedie*, слц. *komé-*

dia, вл. komediija, м. *комедија*, схв. *кѡмѣдија*, слн. *komédija*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *comœdia* «комедія» походить від гр. *κωμῳδία* «тс.», пов'язаного з *κωμῳδός* «комік, комедійний актор» (первісно «співак під час веселих і шумних процесій або у театральному комедійному хорі»), *κωμωστικός* «тс.», що складається з етимологічно не зовсім ясного *κῶμος* «весела, галаслива процесія; галаслива юрба гуляк; натовп, війсьсько; пісня» (можливо, пов'язаного з іменником *κῶμη* «село, поселення, містечко», спорідненим з лит. *káimas*, *kēmas*, лтс. *ciems* «тс.», *sàime* «родина», псл. *sěm'ja*, укр. *сім'я* «тс.») і слова *αἰδώς* «співак; заклинач, чарівник», пов'язаного з *αἰδέσθαι* «співати», *αἰδώς* «пісня; спів; сказання», *ᾠδή* «тс.», до яких зводиться також укр. *ода* «урочистий ліричний вірш; хвалебна пісня»; форма *комедіант*, найвірогідніше, через посередництво російської мови запозичена з італійської; іт. *commediante* «актор; (перен.) комедіант» пов'язане з *commedia* «комедія», що походить від лат. *comœdia* «тс.»; менш переконливе виведення р. *комедіант* від нім. *Komödiánt* (Фасмер II 301; БЕР II 571) або п. *komedjant* (Смирнов 147). — СІС 342—343; Акуленко 136; Фасмер—Трубачев II 301; Будагов Ист. слов 194—207; Hütti-Worth 15, 79; Преобр. I 380; Sławski II 379; Kopaliński 507; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Топоров III 151—154; Klein 318; Dauzat 189; Bloch 161; Дворецкий 1976, 214; Ernout—Meillet 136; Frisk I 22—23, II 61—62; Boisacq 15, 544. — Див. ще *ода*, *сім'я*. — Пор. *комік*.

КОМЕЗІТИСЯ — див. **КОМИЗІТИСЯ**.

[КОМЕЛЬ] «товстий кінець відрубаного деревного стовбура Г; шматок дерева; держак віника Л», **[ОКОМЕЛОК]** «шматок дерева; товстун» Л; — р. *комель* «тс.; частина дерева, рослини біля кореня; [корінь дерева, рослини; стовбур дерева; пень; палиця; стеблина рослини; дрова; нижня частина снопа; жіноча зачіска]», бр. *камель* «товстий нижній кінець колоди; частина дерева, рослини біля кореня; шматок дерева», п. **[КОМЕЛ]**

«тс.» (з бр.); — сх.-сл. **[КОМЕЛ'Ь]** «тс.», як і пов'язане з ним чергуванням суфіксальних голосних псл. **[КОМОЛЬ]** «безрогий», укр. *комоблий* «тс.», е, очевидно, похідним від псл. **[КОПЬ]** «брила, грудка», укр. **[КІМ]** «тс.»; — споріднене з лит. *kamėnas* «пень, колода, стовбур; стебло; серцевина», *kamienas* «стовбур; частина стовбура дерева біля кореневища», лтс. *kamaps* «товстий кінець балки або колоди». — Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Sławski II 389; Brückner 249; Trautmann 115; Mühl.—Endz. II 148; Schulze KZ 40, 259; Meillet MSL 14, 376. — Див. ще *кім*. — Пор. **КОМОЛИЙ**, **КОМ'ЯГÁ**.

[КОМЕЛЬГÁ] «перекид, переверт (у повітрі)» Ж, **[КОМЕЛЬГУВАТИ]** «перекидатися, перевертатися (у повітрі)» Ж; — неясне.

[КОМЕНДА] «вередлива особа» Ме, **[КОМЕНДУВАТИ]** «вередувати, проявляти примхи, розпоряджатися» Ме, **[ЗАКОМЕНДУВАТИ]** «задумати, розпочати» Ме; — результат семантичної видозміни слова **[КОМЕНДА]** «начальство; команда, загін», що є запозиченням з польської мови; п. *komenda* «команда, командування» походить від слат. *com(m)enda* «наказ тимчасово взяти на себе управління бенефіцією», що походить від лат. *commendare* «доручаю». — Sławski II 379—380. — Див. ще *комáнда*.

КОМЕНДАНТ «той, хто стоїть на чолі залоги фортеці або укріпленого району; військовий начальник у населеному пункті; той, хто керує військовими перевезеннями; керівник будинку, що належить установі; [командир]», *комендату́ра* «установа, яку очолює військовий комендант»; — р. болг. *комендант*, бр. *камендант*, п. *komendant*, ч. заст. *komendant*, слц. **[КОМЕНДАНТ]**, м. *командант*, схв. ст. і діал. *komèdanat*, *komèndāt*, слн. *komandánt* «тс.»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. *commandant* «комендант; командуючий, командир, начальник», нвн. *Kommandánt* «військовий комендант; командир корабля», ст. *Kommandant* «командир» зводяться до лат. *commendāns* (род. в. *commendantis*) «той, хто дає доручення,

рекомендує», субстантивованого дієприкметника теп. ч. від дієслова *commendāre* «доручати, передавати; рекомендувати». — СІС 343; УРЕ V 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Christiani 36; Sławski II 380; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Младенов 247; Dauzat 189; Bloch 161; Kluge—Mitzka 390. — Див. ще **команда**. — Пор. **команда**.

[**комендерувати**] (зах.) «бути начальником, керувати; командувати», [**комендирувати**] «командувати, наказувати» Ж; — п. *komenderować* «командувати, наказувати; (заст.) скеровувати», ч. [*komendyrować*] «командувати» (з п.), схв. заст. *komendirati* «тс.»; — очевидно, через польську мову запозичено з німецької; нім. *kommandieren* «наказувати, командувати», як і *Kommandeur* «командир, начальник» (звідки, можливо, також укр. *командір* «начальник»), етимологічно пов'язане з фр. ст. *commander* «наказувати, командувати; керувати», до якого зводиться й укр. *командувати* «тс.». — Sławski II 381; SJP II 855—856; SW II 417. — Див. ще **команда**.

комендёр «морський артилерист; матрос-навідник»; — р. *комендёр* «тс.»; старший з обслуги морської гармати», бр. *камендёр* «тс.»; — через посередництво російської мови запозичено, найвірогідніше, з англійської; англ. *commander* «командир (флотський і піхотний — від роти і вище); старший офіцер, командуючий», як і гол. *commandeur* «військовий командир», утворене на основі нар.-лат. *commendāre* «доручати, наказувати» або лат. *commendāre* «доручати», з яким етимологічно пов'язане й укр. **команда** «наказ, розпорядження». — СІС 343; ССРЛЯ 5, 1231; Ушаков I 1420; БСЭ 22, 132; Klein 319; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще **команда**. — Пор. **командёр**, **команда**.

коментар, **коментарій**, **коментатор**, **коментувати**; — р. *коментарій*, *коментіровать*, бр. *каментарый*, *каменціраваць*, п. *komentarz*, *komentować*, ч. *komentář*, *komentovati*, слц. *komentár*, *komentovat'*, вл. *komentar*, *komentować*, болг. м. *коментар*, *коментірам*, схв. *комєнтār*, *коментāрисати*, слн. *коментār*, *komentirati*; — запозичення з ла-

тинської мови; лат. *commentārium* «записна книжка; записки; протокол; тлумачення» пов'язане з *commentāri* «ретьельно продумувати, вивчати; викладати, писати; тлумачити» (звідки також, можливо, через польську мову, укр. *коментувати*), що є інтенсивним дієсловом до *commīnīscī* «пригадувати; видумувати; винаходити», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *memīnī* «пам'ятати, думати; згадувати», перфекта з подвоєнням кореня *mem-*, представленого також у *mēns* «розум; думка», спорідненому з псл. *mьnēti* «думати», *paмєть* «пам'ять», укр. [*мніти*], *пám'ять*. — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 232; Hüttl-Worth 15; Sławski II 381; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Walde—Hofm. II 65—67; Ernout—Meillet I 395, 396—397. — Див. ще **коаліція**, **мніти**, **пам'ять**.

[**коменія**] «коцюба, кочерга, палиця для мішання соломи, що горить у печі або грубі» Л; — очевидно, результат контамінації слів [*ковенія*] «тс.» і *кóмин* «частина димаря над дахом; труба для виведення диму з печі» (див.).

комерція «у буржуазному суспільстві — торгівля і пов'язані з нею справи», *комерсант*, *комерційний*; — р. *комерція*, заст. *комерция*, бр. *камєрцыя*, п. *komercja*, ч. *komerciální* «комерційний», слц. *komerciálny*, болг. *комерчески*, м. *комерцијален*, схв. *кòмерцијалан*, слн. *komerciálen* «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нвн. ст. *Kommerzien* (мн.) «комерції», фр. англ. *commerce* «комерція, торгівля» походять від лат. *commercium* «торгівля, торгові зносини, товарообіг; спілкування, зносини, зв'язки», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від іменника *merx* (род. в. *mercis*) «товар», спорідненого з дінд. *mṛśāti* «доторкається». — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 233; Фасмер II 303; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571, 572; Вуяклија 444; Klein 320, 964; Weekley I 337; Dauzat 190; Bloch 162; Walde—Hofm. I 251—253, II 78—79. — Див. ще **коаліція**.

комета; — р. болг. м. *комета*, бр. *камєта*, ст. *комета* (близько 1580), п. ч. *kometa*, слц. *kométa*, вл. *komet*,

схв. *комѣта*, *кѡмѣт*, ст. *кѡмѣта*, слн. *komét* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *comēta* «комета», *comētēs* «тс.» походить від гр. *κομήτης* (*ἀστήρ*) «комета, зірка з хвостом» (букв. «волосата (зірка)»), пов'язаного з *κόμη* «хвіст комети; волосся», слова неясного походження. — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 229; Фасмер II 302; Булыка 163; Sławski II 382; Machek ESJĀ 271; БЕР II 572; Вујаклија 444; Klein 317, 318; Kluge—Mitzka 390; Frisk I 908—909.

КОМЕТИ — див. **КОМІТЬ**.

КОМИЗИТИСЯ «вередувати, капризувати; упиратися, норовитися», [*камезітисся*, *комезітисся*] «тс.» Ж, *коміз* «вередування, примха, каприз», *комиза* «тс.; вередун», [*комизистий*] «вередливий» Я, *комізливий* «тс.», [*розкомизитисся*] «набундючитися; наїжитися, розсердитися»; — р. [*скамізливий*] «вередливий, перебірливий до їди», ч. (мор.) [*komzit'*] «дерти, рвати, скубти», [*oskomizat se*] «зволікати, вагатися», схв. [*комізати*] «смикатися, крутитися», [*комізгати се*] «тс.», слн. [*komizgati*] «знижувати плечима»; — не зовсім ясне; пояснюється як утворення з префіксом *ko-* від основи **myz-* (*myzg-*) «ворушити і под.» (ЭССЯ 10, 180—181; Skok II 133); зіставляється з псл. [*komiti*] «збивати (в грудки); вижимати, видавлювати» (пор. р. [*коміть*] «стискати», схв. *кѡмити* «лушити (кукурудзу від листя; грецькі горіхи, мигдаль від зеленої шкірки)», що виводяться від псл. *комъ* «брила, грудка») (Sławski II 393—394; Machek ESJĀ 272); пов'язується також (Варбот Етимологія 1973, 27—29) із слн. *skomēti* «тужити, нудьгувати», псл. *šchemiti*, укр. *щеміти*. — Пор. **КОВІЗИТИСЯ**, **КОМАШИТИСЯ**.

[**КОМИКА**] «затримка, зупинка, утруднення» Я; — неясне; можливо, результат видозміни слова [*ковіка*] «тс.», зумовленої народно-етимологічним зближенням з *кома* (розділовий знак). — Яворницький 362.

КОМИН «передня (нижня) частина димоходу варистої печі; димохід; димар; [поличка кремінної рушниці]», [*комін*] «тс.»; частина димаря над дахом Л», [*ко-*

мен] «димохід, димар Ж; особливий вид ковпака для димарів з чотирма проти-лежно розташованими виходами для диму Я», [*комінар*] «сажотрус», [*коміняр*, *коміняр Ж*] «тс.», [*комінярчук*] «хлопець-сажотрус», [*комінярчук*] «тс.», [*коміннє*] «подимне», [*комінове*] «тс.» Ж, *комінók* «кімнатна піч із широким отвором для палива та прямим димоходом; [циліндр у рушниці, куди закладаються пістони; пістон, виступ у рушниці Ж]», [*комінярство*] «ремесло сажотруса» Ж; — р. [*комін*] «передня частина печі; димохід, димар; верхня частина печі за трубою; невелика плита у кутку печі», [*комен*] «тс.», [*комень*] «передня частина печі; пічна труба, димохід; карниз для сірників; верх голландської печі», [*комінь*] «передня частина печі, виступ біля димоходу; пристосування перед піччю для виходу диму і для перегородки», бр. *комін* «димар», ст. *комінъ* (1516), п. *komín* «димохід; димар (на даху будинку), комін; камін, коминок», ч. *komín* «димохід; [циліндр лампи]», слн. *komín* «димар; пристрій для провітрювання, висушування і под., схожий на димар; вертикальний жолоб у кам'яній стіні», болг. *комін* «димар; [вогнище]», [*коміна*] «отвір над печерою», [*комінь*] «сажа», м. *камин* «димар», схв. [*кѡмѣн*] «димохід, димар; (ст.) вогнище, кухня», слн. *кѡмен* «вогнище; димохід, димар; припічок», [*комін*] «тс.»; — очевидно, через польську або чеську і далі, можливо, через середньо-верхньонімецьку мову (свн. *kāmīn* «топка; камін, коминок; димохід, димар») запозичено з латинської; лат. *camīnus* «піч, горно; вогнище, жаровня» походить від гр. *κάμινος* «піч (для випалу або плавки), горно; кухонна піч», до якого зводиться також укр. *камін*. — Richhardt 67; Топоров III 190; Фасмер II 302; Цыганенко 210; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski II 385; Korbut PF 4, 398; Brückner 250; Holub—Lyer 250; Machek ESJĀ 271; БЕР II 572; Skok II 133; Popović ZISPh 23, 127—128; Bern. I 553—554; Kluge—Mitzka 343; Fraenkel 213; Дворецкий 1976, 149; Ernout—Meillet I 90; Walde—Hofm. I 147. — Див. ще **КАМІН**.

комиш (бот.) «*Scirpus (Tourn.) L.*; куга, *Schoenoplectus Pall.*; очерет, *Phragmites communis Trin.*; рогіз, *Typha angustifolia L.*», [камыш] «тс.» Мак, *комишйна* «стебло комишу», *комишіт* «будівельний матеріал із комишу, спресованого з глиною, гіпсом», *комишник* (заст.) «розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра; [довгі джгути з комишу на човнах-чайках Я]», [камошний] «зроблений з комишу» Ж, [комишний] «тс.» Ж, *комишуватий* «з комишем»; — р. *камыш* «комиш; [очерет]», [камыш] «тс.», [камышник] «зарості комишу; болотяна трава; білозір болотяний, *Parnassia palustris L.*; мисливець; (фольк.) розбійник, що ховався у комишах», бр. [камыш] «комиш, очерет», п. *komysz* (з укр.), ст. *komesz, komeszupa* «тс.» (з укр., р.), [komysznik] «комишник» (з укр., р.), ч. заст. *камуш* «чапелець пісковий, *Ammophila arenaria Roth. (Psamma arenaria)*», *камушек* «рослина подібна до ситнику, [кошатник голова-тий]; *Scirpus holoschoenus*», *камушник* «бульбокомиш, *Bolboschoenus*», болг. [камыш] «очерет», [камыш] «тс.; комиш», [камыш] «вид болотяної рослини; цукрова тростина», схв. *камыш* «чубук трубки», слн. заст. *kamež, [kapíš]* «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з тюркських мов; пор. тур. *капіш* «очерет; комиш; бамбук, *Bambusa*», тат. крим.-тат. башк. кирг. алт. *камыш* «комиш; очерет», уйг. *комуш*, узб. *камыш*, каз. *камыс*, аз. туркм. *гамыш*, чув. *хăмăш, хумăш*, хак. *хамыс*, тув. *хымыш*, як. *хомус* «тс.», дтюрк. *qapıš (qapıš, qamuš)* «тс.; зарості очерету, комишу», *qapıš* «тс.», дальші зв'язки яких переконливо не встановлені. — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Фасмер II 176; Меркулова Очерки 53—54; Шипова 157—158; Дмитриев 536; Преобр. I 328; Горяев 131; Sławski II 405; Brückner 249; Holub—Lyer 229; Machek ESJČ 238; Jm. rostl. 277; БЕР II 192, 194, 195; Bern. I 478—479; Mikl. EW 110; TEI I 325; Muchliński 64; Lokotsch 84; Егоров 291—292; Räsänen Versuch 230.

[комишітися] «миготіти?» (А то що за світ комишітися у малій хатині?); — очевидно, тотожне з *комашітися* (див.).

[комишівка] (орн.) «болотяна гаїчка, *Parus palustris L.*» Шарл.; — р. *камышівка* «гаїчка», *камышівка* «тс.»; — похідне утворення від *комиш*; назва зумовлена тим, що птах часто живе в чагарнику в заплавах річок, отже й у комишах (Воїнств.—Кіст. 285; Птицы СССР 523; БСЭ II, 291); не виключена також можливість того, що слово є калькою р. *камышівка*, похідного від *камыш*, яке відповідає укр. *комиш*. — Див. ще *комиш*.

ко́мі (загальна назва комі-зирян, комі-перм'яків і комі-язьвинців, що населяють Комі АРСР, а також Комі-Перм'яцький автономний округ і Красновішерський район Пермської області); — р. *ко́ми* «ко́мі», бр. *ко́мі* «тс.», п. *ко́мі* (język) «ко́мі (мова)»; — через російське посередництво запозичено з мови комі, у якій слово *коми* (самоназва народу; первісно, очевидно, «людина») є спорідненим з удм. (*выжы*) *кум* «родич» (букв. «рід-людина»), манс. *қит* «чоловік», хант. *хит* «людина, чоловік», селькупським *қит* «тс.» і, можливо, має відповідники в іє. мовах (пор. лат. *homo* «людина», гот. *guta* «тс.»); менш вірогідне пояснення етноніма *ко́мі* у пов'язанні з назвою *Ка́ма* (*Uotila*, — див. Лыткин—Гуляев 132) як «житель Ками». — Лыткин Этнография имен М. 1971, 254—255; Фасмер II 302; Лыткин—Гуляев КЭСЯ 132; Никонов 202; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 57.

ко́мік «актор, який виконує комічні ролі; той, хто має здібність смішити, викликати сміх; (заст.) автор комедій», *комізм*, *комічний*, *комікувати*; — р. *ко́мик*, бр. *ко́мік*, п. ч. слц. вл. *ко́мік*, болг. *комік*, м. *комик*, схв. *ко́мик*, *ко́мік*, слн. *ко́мік*; — запозичення з латинської мови; лат. *comicus* «комедіограф, автор комедій; комічний актор, комік, комедіант» походить від гр. *κωμικός* «комічний, комедійний», пов'язаного з *κῶμος* «весела процесія, гучне гуляння; галаслива юрба гуляк; натовп, рій, сонм; пісня, славослів'я», яке певного етимологічного пояснення не має. — СІС 343; Фасмер II 302; Sławski II 284; Holub—Lyer 250; БЕР II 572; Kluge—

Mitzka 390; Ernout—Meillet I 136; Frisk II 62.— Пор. комедія.

Комінтерн «Комуністичний Інтернаціонал»; — р. болг. *Коминтёрн*, бр. *Каминтёрн*, п. *Komintern*, ч. *komintern*, слц. *Komintern*, м. *Коминтёрна*, схв. *Коминтёрна*, слн. *Komintërna* «тс.»; — складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника *комуністичний* та іменника *інтернаціонал*; очевидно, в українській мові, як і в ряді інших, є калькою російського слова.— СУМ IV 246; УРЕ 7, 53; БСЭ 22, 258; Шанский ЭСРЯ II 8, 230; Kopaliński 507; РЧДБЕ 346; Вуяклија 444.— Див. ще **Інтернаціонал**, **комунізм**.

комір «смужка в одязі коло шиї», [кóвмір], [кóвмір], [ком'ёр Л, ко́ммір Г, Л, конір Вел, кавнёр Л] «тс.», *комірець*, *підкомірець*; — р. [кóвнёр, кóвнёрь, кóвник], бр. *каўнёр*, ст. *колнеръ* (1515); — запозичення з польської мови; п. *kołpieg* «комір», як і вл. *копгар*, схв. *кòлпйер*, *кòлпйр* «тс.», слн. *kolér* «тс.»; верхня планка ярма», походить від свн. *kolper* (*koller*, *kollier*) «комір, хомут», яке через фр. ст. *collier* «частина обладунку, що закриває шию; ошийник; хомут» зводиться до слат. *collāre* (*collarium*) «комір; оздоба на шию; ошийник», що походить від лат. *collum* «шия», спорідненого з гот. двн. дангл. *hals* «тс.», псл. *kolo*, укр. *коло*.— Шелудько 34; Richardt 9, 18, 68; Фасмер II 271; Sławski II 367; Brückner 247; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще **коло**¹.

[**комірець**] «заглиблення у віконній рамі для скла» Я, [**комірчик**] «тс.» Я; — неясне.

[**комірсатися**] «ледве вибиратися, пробиватися» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни слова [*коріцматися*] «тс.» (пор.).

комісар «службова особа, наділена урядом особливими повноваженнями; у деяких країнах і в Росії ХІХ — початку ХХ ст. поліцейський чиновник; пристав», *комісаріат* «установа, яку очолює комісар»; — р. *комиссар*, бр. *камисар*, п. *komisarz*, ч. *komisař*, слц. слн. *komisar*, вл. *komisar*, болг. *комисар*, м. *комесар*, схв. *комесар*; — очевидно, через російське й польське посередництво

запозичено з західноєвропейських мов; нім. *Kommissár* «комісар», *Kommissariat*, фр. *commissaire* «комісар; уповноважений», *commissariat* походять від слат. *commissarius* «довірена особа, уповноважений», пов'язаного з дієсловом *committere* «зводити (для змагання, боротьби); зіставляти, з'єднувати; доручати», до якого зводиться й укр. *комісія*.— СІС 343—344; Фасмер—Трубачев II 302; Fogarasi St. sl. 4, 65; Смирнов 148; Sławski II 386; Kopaliński 508; SW II 420; Morawski SO 12, 18; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **комісія**.

комісія, **комісіонер**, **комісійний**, **перекomisія** «повторний огляд комісією», **підкомісія**; — р. *коміссія*, бр. *камісія*, п. *komisja*, ч. *komise*, слц. *komisia*, вл. *komisija*, болг. *комісія*, м. *комісија*, схв. *комісија*, слн. *komisija*; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з латинської; слат. *commissio «доручення», лат. *commissio* «збирання; поєднання, зв'язок; змагання; промова» пов'язані з лат. *committo* «зводжу (для змагання, боротьби); зіставляю, з'єдную; доручаю», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *mitto* «кидаю, випускаю, посилаю», до якого зводиться й укр. *місія*.— СІС 344; Фасмер II 303; Смирнов 149; Christiani 29; Sławski II 386; Kopaliński 508; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **коаліція**, **місія**.— Пор. **комісар**, **комітет**.

[**комісний**] (у виразі *к. хліб* «солдатський хліб») Ж, [**коміський**] «тс.» Ж, [**комісній**] «солдатський хліб» Ж; — п. *komisny* «який видається солдатам державою», *komisowy*, ч. *komisni*, слц. *komisny* «тс.», схв. *kòmis* «солдатський хліб; речі, що видаються державою», слн. *komisen* «який видається солдатам державою», *komis* «солдатський хліб»; — запозичене (частково за польським посередництвом) з німецької мови; н. *Kompiß* «армія, солдатчина» (ст. «військові запаси»), що входить до складу композитів, зокрема *Kompißbrot* «солдатський хліб», відбитого в семантиці українського слова, походить від лат. *commissum* «довірена, доручена річ», пов'язаного з

дієсловом *committo* «доручаю». — *Słowski II* 386—387; *Kluge—Mitzka* 390. — Див. ще **комісія**.

комітет «колегіальний орган, що керує якоюсь суспільною діяльністю; орган державного управління», *комітетник*, *підкомітет*; — р. *комитет*, ст. *комите*, бр. *камітэт*, п. *komitet*, ч. *komitét*, *komité*, слц. *komitét*, вл. *komitej*, болг. м. *комитет*, схв. *комітѣт*, слн. *komité*; — запозичення з французької мови; фр. *comité* «комітет» виводиться від англ. *committee* «тс.; опікун», що продовжує фр. [*committee*] «особа, якій щось доручено», похідне від дієслова *commetre* «виконувати; доручати; довіряти», яке зводиться до лат. *committere* «зводити (для змагання, боротьби); доручати, довіряти». — *СІС* 344; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 231—232; *Фасмер II* 303; *Kopaliński* 508; *Słowski II* 387; *Brückner* 250; *Holub—Lyer* 251; *БЕР II* 573; *Dauzat* 189; *Klein* 321. — Див. ще **комісія**.

коміть (у словосполученнях *коміть головою* «стрімголов, сторчголов; [униз головою]», [*коміть іти*] «перекидатися, перевертатися» Ж), [*кометі Г*, *ВеЗн*, Ж, *комнять ВеБ*, *комяць ВеБ*] «тс.», [*комнядь*] «тс.; наїжено (про шерсть); сторч (про палицю)» Пр. XII діал. н., [*комнять*] «горілиць» МСБГ, [*комети пасти (падати)*] «перекидатися в повітрі» (про голуба); — схв. *кѡмицѣ* «сторч», *окѡмити* «поставити сторч»; — не зовсім ясні форми; можливо, пов'язані з [*ком'ядувати*] «непокоїти, затримувати», [*комнядовати*] «штовхати кулаками», [*комнядний*] «прикрій, дошкульний» (Німчук Пр. XII діал. н. 268—269); тлумачаться також як утворення з словотворчого компонента *ко-*, того самого, що і в словах *коверзувати*, *кѡворот*, і основи дієслова *метати* «кидати» (ВеЗн 27).

комка — див. **ковма**.

комкати, *комоть*, *комчити* — див. **кім**.

[**комлік**] «калмик»; — очевидно, результат видозміни слова [*камлік*] «тс.», підтриманої вторинним народноетимологічним зближенням із словом *комель* (род. в. *комля*) «товстий кінець відрубаного стовбура дерева». — Див. ще **камлік**. — Пор. **кімлік**.

комля — див. **кімля**.

комнезám «комітет бідноти»; — р. *комнезám*; — складноскорочене слово, утворене в радянський період з початкових частин двох іменників у словосполученні *комітет неможливі* «комітет неможливіх селян»; очевидно, є калькою р. *комбѣд* (<*комитет бедноты*). — *УРЕ* 7, 63; *ССРЛЯ* 5, 1224. — Див. ще **комітет**, **могті**, **не**.

комбѣд «шафа з шухлядами для білизни», [*комбѣда*] «тс.»; — р. болг. *комбѣд*, бр. *камбѣда*, п. ч. слц. вл. *komoda*, схв. *комѣда*, слн. *komóda* «тс.»; — запозичене через російське і польське посередництво з французької мови; фр. *commode* «комод» є результатом субстантивзації прикметника *commode* «зручний (зручна)», що походить від лат. *commodus* (ж. р. *commoda*) «зручний; сприятливий; належний; повний», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від іменника *modus* «міра, обсяг, об'єм; спосіб, вид». — *Москаленко УІЛ* 52—53; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 237—238; *Фасмер II* 304; *Słowski II* 388—389; *Brückner* 250; *Holub—Lyer* 251; *БЕР II* 574; *Kluge—Mitzka* 390; *Dauzat* 190; *Bloch* 163; *Walde—Hofm. II* 99—100. — Див. ще **коаліція**, **мѣда**.

[**комоблий**] «безрогий»; — р. *комоблий* «тс. (про худобу); [однорогий; гладкий, рівний; незавершений, недобудований (про будинок, споруду); тупий, без верхньої частини; безплідний чоловік]», [*комлатый*] «безрогий», [*комлаться*] «битися (про безрогу худобину)», п. ст. *komolý* «безрогий», ч. *komolý* «тупий, кущий, зрізаний», слн. [*komól*] «безрогий»; — псл. *komolъ* «безрогий; тупий, зрізаний», очевидно, пов'язане чергуванням суфіксальних голосних із сх.-сл. [*komeljъ*] «товстий кінець колоди; оцупок дерева», укр. [*комель*] «тс.», що зводиться до псл. *komъ* «брила, грудка», укр. [*кім*] «тс.», і чергуванням початкових кореневих приголосних — із зах.-сл. [**gomolъ*] «безрогий», п. ст. *gomolý* «[тс.]; з тупим кінцем, заокруглений», ч. мор. [*gomol'a*] «безрога корова», нл. *gomolý* «безрогий, затуплений», спорідненими з лит. *gamulà* «безрога худобина», *gāmulas* «безрогий» і псл. **gomola* «брила, грудка», укр. [*гомілка*] «головка

сиру»; можливе також зближення з п. komolec «жердина, до якої прикріплюються краї невода», ч. мор. [chomolec] «вид сітки для раків», схв. kòмолац «ліктова кістка», слн. komólec «лікоть; міра довжини; лопатка (у тварин); пагорб»; зіставляється ще з див. hamaí «скалічений», нвн. Hammel «(кастрований) баран» та дінд. áamalám «помилка, вада, шкода, втрата» (Machek IF 53, 89—90); проблематичним є пов'язання з гр. κολοβός «скалічений» (Machek LP 5, 84; ESJC 271). — Фасмер—Трубачев II 304; Sławski I 315, 316, II 389; Dorogszewski PF 13, 75—105; 14, 67; ЭССЯ 10, 174—175; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 152—153; Bern. I 554—555; Meillet MSL 14, 376; Топоров III 197—200; Būga RR I 328; Matzenauer LF 8, 196; Schulze KZ 40, 259; Kluge—Mitzka 286. — Див. ще гомілка, кім, комель.

комонь (заст.) «кінь», [комон] «тс.» Пі, Ж, [команіця] «похитлива безплідна жінка» Ж, [коменіця] «тс.» Ж, коменне (заст.) «податок з верхового коня» Ж, [комінниця] «безплідна корова; безплідна жінка» Я, [комонниця] «тс.» Я, [комінник] «вершник; власник коня; стайня» Ж, [комоніця] «похитлива кобила; безплідна жінка» Ж, комонник (заст.) «вершник», комонний (заст.) «який їде на коні»; — р. kómónь «кінь» (у піснях), др. комонь, п. kominik (іст.) «кінний загін; вершник», ст. komin(p)ik «вершник» (з др.?), ч. koin «кінь», стел. koinok «тс.»; — псл. koinopъ; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з дінд. samarāḥ (різновид бика, Bos grunniens), нвн. [Himmel] (назва бика), норв. hime «тихо іржати» (Moszyński PZJP 238; Трубачев Назв. дом. жив. 50—51); пов'язується також з кінь, псл. koinъ (<*koinъ), прус. sampet «кінь» (Брандт РФВ 22, 139; Voňáč LF 33, 107). — Фасмер—Трубачев II 304—305; Одинцов 32; Преобр. I 348—349; Sławski II 402—403; Machek ESJC 271—272; ЭССЯ 10, 177—178; Bern. I 555; Топоров III 191—196; Мартынов БСИИ 23—24; Мартынов Язык 70—71. — Пор. команá.

комора «приміщення для продуктів харчування, хатніх речей; [крамниця,

скарбниця Ж; митниця]», *комірка* «невелика комора; кімнатка; заглиблення, гніздо; ямка; вічко», *комірне* (заст.) «плата за найману кімнату; наймана кімната», *комірник* «квартирант», *комірник* «той, хто завідує коморою», *комірний* «тс.», [комірня] «проживання в найманій квартирі» Ж, [комірство, комірщина] «тс.» Ж, *комірчина* «мала комірка», [коморець] (ент.) «мучна міль, Asoria» Ж, [коморник] «адвокат; нотаріус» Ж, [коморніцтво] «міська скарбниця» Ж, [коморчина] Пі, [кумора] «комора, комірчина» Я, *комірний* «пов'язаний з коморою; квартирний», [комірницький] «квартирантський; митницький», [коморний Я, коморчий Пі, коморячий], [коморіти] «жити в найманій квартирі» Г, Ж, [коморувати] «тс.», [закомірок] «закамарок; відгороджене місце за коморою», [закомори] «закамарки» Пі, [закоморок] «закамарок», *підкоморій* (іст.) «суддя, який займався межуванням володіння», *прикомірок* «прибудова коло хати або комори», [прикоморок] «тс.» Бі; — р. заст. діал. kámора «кімната», [kómórá] «тс.; комора», бр. kámора «комора», р.-цсл. *комора*, п. ч. слц. koinora «тс.; палата», вл. нл. koinora «спальня; палата», схв. kómora «палата; комора», слн. kóinora «закрите приміщення»; — давне запозичення з грецької або латинської мови; лат. camera (camera) «склепіння», слат. «кімната, приміщення; спальня; скарбниця» походить від гр. *καμάρα* «склепіння», очевидно, спорідненого з ав. kamaḡa «пояс», лат. camagus «викривлений, склепінчатий», дінд. kmáratí «кривиться», гот. himins «небо», нвн. Himmel «тс.» — Макарушка 9; Фасмер II 305; Преобр. I 289; Sławski II 390—392; Brückner 250—251; Bern. I 555—556; Топоров III 191; Walde—Hofm. I 146—147; Frisk I 770—771. — Пор. *закамáрок*, *камера*¹.

комоситися — див. *комашітися*.

комоть — див. *кім*.

компактний; — р. *компактний*, бр. *кампáктны*, ч. kompaktní, слц. kompaktný, вл. kompaktny, болг. *компáктен*, м. *компактен*, схв. kómпактан, слн. koinpáktep; — запозичення з західноєвропейських мов; н. kompákt, фр. англ. com-

раст походять від лат. *compactus*, пасивного дієприкметника від дієслова *compingo* «збиваю; збираю; виготовляю», що складається з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *pingo* «вбиваю, встромляю; засаджую (рослинами); творю», спорідненого з гр. *πίνωμι* «зміцнюю, збиваю», гот. *fāhan* «хапати, ловити», нвн. *fangen* «тс.».— СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Dauzat 191; Walde—Hofm. II 245—246.— Див. ще коаліція.

компанія «товариство; [військовий загін]», [компаніст] «товариш», *компаніець* (іст.) «козак легкокінного гетьманського полку», [компанійщик] «тс.» Я, *компанійці* (іст.) «легка регулярна кіннота» Ж, [компанство] (іст.) «вояцтво» Я, [компанчик] «солдат», *компаньйон*, [кумпанія] «товариство», [кумпанія] «тс.», [кумпан] «компаньйон», [кумпанство] «товариство; (іст.) вояцтво Я», *компанійський*, [компанувати] «товаришувати», [ковпанувати] «бути колегою по роботі» ЛЧерк;— р. болг. *компания*, бр. *кампанія*, п. *компанія*, ч. *компаніе*, слц. *компанія*, вл. *компанія*, м. *компанија*, схв. *компанија*, слн. *компаніја*;— через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *compagnia* «товариство» походить від нар.-лат. *compānia, утвореного за допомогою прийменника *cum* «разом» від іменника *pānis* «хліб», пов'язаного з *pāscō* «годую, пасу», спорідненим з псл. *pasti*, укр. *пасти*; первісне значення — «група людей, що разом їсть хліб».— СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238—239; Фасмер II 305; Аркадьєва РЯШ 1973/3, 105—106; Sławski II 394—395; Kopaliński 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Mestica 342; Walde—Hofm. II 246—247, 260.— Див. ще коаліція, пасти.

компас;— р. *компас*, бр. *компас*, ст. *конпасъ* (1589), п. ч. слц. вл. *компас*, болг. *компас*, м. *компас*, схв. *компас*, слн. *компас*;— очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. *Kompass* «компас» походить від іт. *compasso* «циркуль; (ст.) стрілка компаса», похідного від *compassare* «міряти циркулем», яке продовжує нар.-лат. *compassāre «міряти» (букв. «міряти кроками»), утворене від

лат. *passus* «крок» за допомогою префікса *co(m)-*.— СІС 344—345; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 8, 239—240; Фасмер—Трубачев II 305—306; Sławski II 395; Kopaliński 505, 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Kluge—Mitzka 391; Dauzat 191; Mestica 343; Walde—Hofm. II 244—245.— Див. ще коаліція, па.

компенсація, *компенсатор* (тех.), *компенсаційний*, *компенсувати*;— р. болг. *компенсация*, бр. *кампенсация*, п. *kompensacja*, ч. *kompenzace*, слц. *kompenzacia*, вл. *kompensacija*, м. схв. *компензација*, слн. *kompenzacija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kompensation*, фр. англ. *compensation* походять від лат. *compensatio*, *-onis* «винагорода, компенсація; урівноваження», пов'язаного з дієсловом *compensō* «зважую, зрівнюю вагу; винагороджую, урівноважую, компенсую», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від основи дієслова *pensō* «зважую; порівнюю; винагороджую», пов'язаного з *pendo* «важу, зважую; виплачую», *pendeo* «вішаю», спорідненими з гр. *πένομαι* «напружуюсь», лит. *pinti* «плести», псл. *рѣдь* «п'ядь».— СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 240; Kopaliński 509; БЕР II 575; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 278—280.— Див. ще коаліція, п'ядь.

[**комперя**] «картопля» ВеУг, ВеЛ. [*компера* Ж, *компир*, *конфэря*] «тс.», [*комперянка*] «стебло картоплі; вода, у якій варили картоплю», [*конфэряник*] «вид коржика з картоплі і сиру»;— болг. [*компир*] «картопля»;— очевидно, запозичення з угорської мови; уг. [*komreg*] «тс.» походить від н. (бав.-австрійськ.) [*krumpir*], що є фонетичним варіантом н. [*Grundbirne*] «тс.» (букв. «земляна груша»), складного слова, утвореного з *Grund* «грунт, земля» і *Birne* «груша», що походить від лат. *primum* «тс.», слова невідомого, мабуть, середземноморського (неіндоевропейського) походження.— БЕР II 576; MNTESz II 650—651; Kluge—Mitzka 79; Walde—Hofm. II 309—310.— Див. ще грунт.— Пор. **крѳмпель**.

компетенція, *компетентний*;— р. болг. *компетенция*, бр. *кампетэнция*, п. *kompetencja*, ч. *kompetence*, слц. *kompetencia*, вл. *kompetenca*, м. *компетен-*

ција, схв. *компетєнција*, слн. *kompetєn-са*;— через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *competentia* «відповідність, узгодженість» пов'язане з *competere* «разом домагатися, прагнути; сходитися, зустрічатися; відповідати, узгоджуватися», що складається з префікса *com-* «з-» і дієслова *petere* «прагнути, домагатися».— СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 241; Sławski II 396; Koraliński 510; Holub—Lyer 252; БЕР II 575; Walde—Hofm. II 297—298.— Див. ще *апетит, коаліція*.

комплекс «сукупність об'єктів, що становлять єдине ціле»;— р. бр. м. *комплекс*, п. вл. *kompleks*, ч. слц. *komplex*, болг. *комплекс*, схв. *кѡмплекс*, слн. *комплєкс*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Komplex*, фр. *complexe*, англ. *complex* походять від лат. *complexus* «охоплювання; обійми; зв'язок, сполучення; побудова», пов'язаного з дієсловом *complector* «охоплюю, обіймаю», утвореним з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *plecto* «плету, сплітаю», спорідненого з двн. *flehtan* «плести», нвн. *flechten*, псл. *plesti* «тс.».— СІС 345; Булаховский РЯШ 1956,4, 14; Sławski II 396; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Kleip 324; Walde—Hofm. II 321.— Див. ще *коаліція, плєсті*.

комплект, *комплектіація, комплектувальник, комплектувальний, комплектувати*;— р. болг. *комплект*, бр. *камплєкт*, п. ч. слц. вл. *komplet*, м. *комплет*, схв. *кѡмплет, кѡмплєт*, слн. *комплєт*;— через польське і, далі, французьке (фр. *complet*) посередництво запозичене з латинської мови і видозмінене під впливом *комплектувати*, р. *комплектовать*, яке походить від нім. *komplektieren* «поповнювати, доповнювати», що зводиться до лат. *complector* «охоплюю, обіймаю; досягаю, набуваю, одержую», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *plecto* «плету, звиваю», спорідненого з псл. *plesti*, укр. *плєсті*; лат. *complētus* є пасивним діеприкетником від дієслова *compleo* «наповняю; комплектую, поповнюю», що складається з префікса *com-* і дієслівної основи *-pleo* «наповняю», пов'язаної з прикетником *plēpus* «повний», спорід-

неним з псл. *р¹пъ «повний», укр. *пѡвний*.— СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 242; Фасмер II 306; Преобр. I 343; Sławski II 397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 321, 322.— Див. ще *коаліція, плєсті, пѡвний*.— Пор. **комплекс, комплєкція, комплімент**.

комплєкція «будова тіла, статура»;— р. *комплєкція*, ст. *комплєксія*, бр. *камплєкція*, п. заст. *kompleksja*, болг. *комплєкція, комплєксія* «тс.», схв. *комплєксія* «тс.»; забарвлення шкіри і волосся», слн. *kompleksija* «забарвлення шкіри і волосся»;— через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *complexio* «зв'язок; сполучення; сукупність, система», слат. «будова тіла» пов'язане з *complector* «охоплюю, обіймаю».— СІС 345; Фасмер II 306; Sławski II 396; Koraliński 510; РЧДБЕ 348.— Див. ще **комплекс**.

[**комплік**] «обрізки шкіри, склеєної і збитої у бруски (йдуть на підбори); низький підбор»;— неясне; можливо, пов'язане з *комплєкт*.

комплімент, компліментник;— р. болг. м. *комплимент*, бр. *камплимент*, п. *komplement*, ч. слц. вл. *kompliment*, схв. *комплимен(а)т*, слн. *kompliment*;— через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; н. *Kompliment*, фр. *compliment*, іт. *complimento* походять від ісп. *complimiento* (>*complimiento*) «комплімент; виконання, здійснення (бажань)», пов'язаного з дієсловом *complir* (<*complir*) «виконати, завершити», яке через нар.-лат. *comprige «тс.» зводиться до лат. *compleo* «наповняю; формую; завершую; виконую».— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 243; Фасмер II 306; Sławski II 396—397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 192; Gamillscheg 248.— Див. ще **комплект**.

композиція «структура художнього твору; музичний твір; складання музичних творів», *композитор, компонєнт, [компоніста]* «композитор» Я, [*компонівка*] «створювання, творчість» Я, *композиційний, компонувальний, компонувати* «створювати композицію картини, мелодію та ін.»;— р. болг. *композиція*, бр. *кампазіція*, п. *kompozycja*,

ч. kompozice, слц. kompozícia, вл. kompozicija, м. схв. *компози́ција*, слн. kompozicija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Komposition «композиція, музичний твір; склад», фр. composition «тс.; складання, створення» походять від лат. compositio «складання розміщення; створення; упорядкування», пов'язаного з com̄pō «складаю; створюю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса com- «з-» від дієслова p̄pō (*posino) «кладу, кидаю; розміщую», до якого зводиться також укр. *пóза*; слово *комполітор* запозичено з французької чи італійської мови; фр. compositeur «композитор», іт. compositore «тс.» походять від лат. compositor «укладач, автор; організатор; редактор», пов'язаного з com̄pō, від якого виводиться й укр. *компонувáти*. — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 244; Фасмер II 306; Цыганенко 211; Смирнов 152; Sławski II 398; Brückner 250; Kopaliński 511; Holub—Lyer 54, 252; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 140; Dauzat 193; Mestica 346—347; Walde—Hofm. II 335—336. — Див. ще *коалі́ція*, *пóза*². — Пор. *гєзі́ція*.

компóст «органічне добриво змішаного складу»; — р. болг. *компóст*, бр. *кампóст*, н. ч. слц. вл. kompost, схв. *кòмпост*, слн. kompóst «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Kompost, англ. compost виводяться від фр. ст. compost «суміш, гній; складений, змішаний», що походить від лат. compositus «складений, складний», пов'язаного з дієсловом com̄pō «складаю, збираю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 245; Sławski II 62—63, 398; Brückner 218; Holub—Lyer 252; Weekley I 342; Klein 325; Bloch 140; Dauzat 193. — Див. ще *комполі́ція*. — Пор. *капóста*.

компóстер, *компості́рувати*, *компостувáти*; — р. *компóстер*, бр. *кампóстер*, п. komposter, ч. слц. kompostér, болг. *компост:ѐр*; — запозичення з французької мови; фр. composteur «складацька верстатка; компостер» походить від іт. compostore «тс.» (букв. «складач»), яке зводиться до лат. compositor «складач», пов'язаного з com̄pō «складаю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8,

245; РЧДБЕ 1982, 291; Dauzat 193; Gammillscheg 249. — Див. ще *комполі́ція*.

компóт, *комполі́тниця*; — р. болг. *комполóт*, бр. *камполóт*, п. ч. вл. kompot, слц. слн. kompót, м. *компот*, схв. *кòмпòт*; — запозичення з французької мови; фр. compote «компот», ст. composte «тс.», продовжує лат. composita, форму жін. р. дієприкметника compositus «складений, складний» від дієслова com̄pō «складаю; збираю; з'єдную». — Москаленко УІЛ 59; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 245—246; Фасмер II 306; Sławski II 62—63, 398—399; Brückner 218; Machek ESJC 272; Holub—Lyer 252; Schuster-Sewc 606; БЕР II 577; Dauzat 193; Bloch 165. — Див. ще *комполі́ція*. — Пор. *капóста*, *компóст*.

компрéс «волога пов'язка для лікування», *компрéсія* «стиснення», *компрéсор* «машина для стискання повітря, газу, пари»; — р. *компрéсс*, бр. *кампрéс*, п. слц. kompres, ч. kompres, kompresa, вл. kompresa, болг. *компрéс*, м. *компрес*, схв. *кòмпрес*, слн. komprésa; — запозичення з французької мови; фр. compresse «компрес; (ст.) стискання, утиск» пов'язане з дієсловом compresse «стискати, придавлювати», що походить від лат. compressāre «тс., тиснути», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від дієслова pressāre (presso) «давити, тиснути». — СІС 346; Фасмер II 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 246; Sławski II 399; Kopaliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Вуяклија 448; Dauzat 193; Bloch 165. — Див. ще *коалі́ція*, *прес*.

компрометувáти «шкодити добрій славі когось, чогось», *компромі́тувати* «тс.», *компрометáція*, *компромі́тáція*; — р. *компрометі́ровать*, бр. *кампраметава́ць*, п. вл. kompromitować, ч. kompromitovati, слц. kompromitovat', болг. *компрометі́рам*, м. *компромиті́ра*, схв. *кòмпромитовати*, *компромиті́рати*, слн. kompromitirati; — очевидно, через російську і через польську мови запозичено з французької; фр. compromettre «компрометувати; наражати на небезпеку; іти на компроміс; передати на третейський суд» (первісно «зобов'язуватися; погоджуватися на полюбовне вирішення спору») походить від лат. com̄pōmit-

то «погоджуюся з тим, щоб виконати рішення третейського судді», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *rgōmitto* «відпускаю, обіцяю, пропоную», яке складається з префікса *rgō-/pro-* «перед-» і дієслова *mitto* «кидаю, посилаю; доручаю», до якого зводиться й укр. *місія*. — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 400; Koraliński 511; Brückner 250; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 391; Bloch—Wartburg 140—141; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 97—98. — Див. ще *коаліція*, *місія*, *провізія*. — Пор. *компроміс*.

компроміс «угода; поступка»; — р. *компромісс*, бр. *кампраміс*, ст. *компромисъ* (1570), п. ч. слц. вл. *kompromis*, болг. *компрѣмис*, м. *компромис*, схв. *компрѣмис*, слн. *kompromis*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kompromiß*, фр. *compromis*, англ. *compromise* походять від лат. *compromissum* «угода, компроміс», пов'язаного з *compromitto* «погоджуюся з тим, щоб підкоритися рішенню третейського судді», утвореним з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *rgōmitto* «обіцяю; пропоную», яке, в свою чергу, складається з префікса *rgo-* «перед-» і основи дієслова *mitto* «кидаю; випускаю; насилаю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 399; Koraliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Dauzat 193; Gamillscheg 249; Klein 326. — Див. ще *коаліція*, *місія*, *провізія*. — Пор. *компрометувати*.

[компулєць] «дерев'яна жердина невода» Я; — неясне; може бути результатом видозміни слова **[комулєць]** «стрижень сітки для ловлі риби» або **[кремпілєць]** «дерев'яний простий каркас».

[кѳмпут] «реєстр; рахунок; перепис козаків; список людей (ревізія)» Бі; — бр. **[кѳмпут]** «загальна кількість, реєстр; зібрання, збори (людей), збірка (предметів)», ст. *компутъ* «кількість, список» (1687); — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. *kompūt* «число, кількість, реєстр; особовий склад (війська); загін війська», як і ч. *kompūt* «обчислення днів свят з несталими числами», слц. заст. *kompūt* «обчислення, рахунок», походить від нлат. *computus* «обчислення, рахунок», що зводиться до

лат. *computo* «лічу, рахую; обчислюю», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *puto* «лічу, рахую; ріжу». — Sławski II 400; Brückner 250; Koraliński 511—512; Klein 326, 1276. — Див. ще *ампутація*, *коаліція*. — Пор. *депутат*, *диспут*, *конт*², *кѳнто*, *контѳра*. **комсомѳл**, *комсомѳлецъ*, *комсомѳлія*; — бр. *камсамѳл*, п. *komsoṃoḷ*, ч. слц. вл. *komsoṃoḷ*, болг. *комсомѳл*, м. *комсомол*, схв. *Комсѳмѳл*, *Кѳмсомѳл*, слн. *komsoṃoḷ*; — запозичення з російської мови; р. *комсомѳл* є аббревіатурою, що виникла в радянський період з початкових частин слів у словосполученні *Коммунистический Союз Молодежи* «Комуністична Спілка Молоді». — УРЕ 7, 70; Фасмер II 307; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sł. wug. obcych 352; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Вујаклија 449. — Див. ще *комунізм*, *молодій*, *сојуз*.

комсѳрг; — бр. *камсѳрг*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комсѳрг* є складноскороченим словом, утвореним у радянський період з початкових частин слів у словосполученні *комсомольский организатор*; українське слово може розглядатись і як калька російського. — ССРЛЯ 5, 1270. — Див. ще *комсомѳл*, *організація*.

[комулєць] «стрижень сітки для ловлі риби» Ж; — очевидно, результат видозміни слова **[комля]** «різновид снасті, сітка для ловлі риби», зближеного з **[кремпілєць]** «кусок дерева; кілок для затискання чогось; примітивний дерев'яний каркас». — Желех. I 362. — Див. ще *кімля*, *кремпілєць*. — Пор. *компулєць*.

комуна «форма сільськогосподарського кооперування; адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління (у деяких країнах); незалежна від феода міська громада з правом самоврядування (за середньовіччя у Зах. Європі)», *комунальник* «той, хто працює у системі комунального господарства», *комунар* «учасник Паризької комуні; член комуні (сільськогосподарської та ін.)», *комунальний* «який належить до міського господарства, пов'язаний з ним»; — р. *коммўна*, бр. *камўна*, п. ч. вл. *komūna*, слц. слн. *komūna*, болг. м. схв. *комў-*

на; — запозичення з французької мови; фр. commune «комуна; община; волость» походить від нар.-лат. commūnia «група людей, які живуть разом», пов'язаного з лат. commūnis «спільний, загальний; звичайний», букв. «разом виконуваний, разом зобов'язаний», утвореного з прийменника cum «разом, з» і основи іменника mūnus «обов'язок, служба, посада; завдання», спорідненого з псл. тѣна «зміна, обмін», укр. міна «тс.».— СІС 346, 347; УРЕ V 1980, 322; Фасмер II 598; Шанский ЭСРЯ II 8, 233—234; Sławski II 402; Brückner 250; Holub—Lyer 50, 252—253, 309; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 138—139; Dauzat 191; Kluge—Mitzka 390—391; Ernout—Meillet I 136; Walde—Hofm. I 254—255, II 128.— Див. ще коаліція, міна³.— Пор. комунізм, комунікація.

комунізм, комуніст, комуністичний; — р. коммунизм, бр. камунізм, п. вл. komunizm, ч. komunismus, слц. komunizmus, болг. комунизъм, м. комунізам, схв. комунізам, слн. komunizem; — через російську і далі, можливо, через німецьку мову (нім. Kommunismus «комунізм», Kommunist «комуніст») запозичено з французької; фр. communisme «комунізм», communiste «комуніст; комуністичний», англ. communism, communist утворені в кінці 30-х років XIX ст. від лат. commūnis «спільний, загальний; звичайний; товариський», до якого зводиться й укр. ком'юна.— СІС 347; Деборин ВЯ 1957, 44—45; Шанский ЭСРЯ II 8, 234—235, 236; Фасмер II 303; КЭСРЯ 208; Даль II 149; Sławski II 402; Kopaliński 512; Holub—Lyer 253; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 390—391; Dauzat 191; Bloch 138—139.— Див. ще ком'юна.

комунікація «спілкування; шляхи сполучення», комунікативний, комунікаційний; — р. коммуникация, бр. камунікація, п. komunikacja, ч. komunikace, слц. komunikacija, вл. komunikacija, болг. комуникация, м. схв. комуникација, слн. komunikacija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kommunikation, фр. англ. communication походять від лат. communicatio «повідомлення; передача», пов'язаного з дієсловом communico «роблю спільним;

повідомляю; з'єдную», похідним від commūnis «спільний». — СІС 347; Шанский ЭСРЯ II 8, 235—236; Sławski II 403—404; Kopaliński 512; Holub—Lyer 253; Dauzat 191; Klein 322.— Див. ще ком'юна.— Пор. комунізм, ком'юніке.

[ком'юшка] (бот.) «заяча конюшина багатоліста, Anthyllis polyphylla Kit. (Anthyllis vulneraria L.)» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни вихідної форми, пов'язаної з ком'юнь «кінь» (пор. [комоніця] «конюшина»).

комф'орт «найзручніші побутові умови, вигоди; затишок», комфортабельний; — р. болгар. комфорт, бр. камф'орт, п. ч. слц. вл. komfort, м. комфор, схв. к'омф'ор, слн. komfort; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Komfort, фр. confort, англ. comfort «комфорт» походять від фр. ст. confort «допомога; те, що додає сили, подає надію, підтримку», пов'язаного з дієсловом conforter «підкріплювати, підбадьорювати, потішати», яке продовжує пізніше лат. confortare «зміцнювати, укріплювати; потішати, підбадьорювати», утворене за допомогою префікса com- (con-) «з-» від основи прикметника fortis «твердий, міцний, сильний; могутній; підкріплюючий; хоробрий; енергійний». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 247—248; Фасмер II 307; Sławski II 382; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 578; Skeat 101; Weekley I 335; Klein 318; Dauzat 197; Bloch 169.— Див. ще коаліція, форт.

ком'юніке «урядове повідомлення»; — р. ком'юніке, бр. кам'юніке, ч. слц. слн. komunike, вл. komunikej, болг. ком'юніке, схв. комуніке(j); — запозичення з французької мови; фр. communiqué «ком'юніке» пов'язане з дієсловом communiquer «повідомляти», що походить від лат. communicare «робити спільним; з'єднувати; повідомляти». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Holub—Lyer 253; БЕР II 578; Dauzat 191.— Див. ще комунікація.

[ком'яга] «вид плоту, барка; човен» Я, Пі, Ж, [ком'яга] «вид барки на Волині» Я; — р. [ком'яга] «човен, видовбаний з одного дерева; видовбане з дерева корито; колода; горщик для меду; незграбна людина», [ком'яга] «корито», [ком'яга]

«човен, видовбаний з цілого дерева», бр. [кам'яга] «видовбаний з колоди човен; дерев'яне корито», п. заст. komiega (komiega) «примітивне судно для сплаву збіжжя; видовбаний з колоди човен», [kamiaha], ст. komaga «тс.», komiega «барка, річкове судно; бочка»; — пн.-сл. [komiegal] «барка, човен» (спочатку «видовбаний з колоди човен»), найімовірніше, пов'язане з псл. komy «брила, грудка», укр. [kim] «тс.», до якого зводиться й сх.-сл. [komejъ] «товстий кінець колоди; корінь дерева», укр. [комель] «тс.», або з *kъmen- «стовбур»; до розвитку семантики «колода» — «видовбана колода» — «видовбаний з колоди човен» пор. псл. *čъlъ «човен», укр. човен, споріднене з лит. kelnas «тс.; паром», kėlnas «пень», або лат. caudica «видовбаний з колоди човен», похідне від caudex «стовбур; колода, паля»; неприйнятне з погляду фонетики та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гол. komteken «невелика посудина, коритце», пов'язаного з kom «миска, чаша», снідерл. komte, нвн. Kumte, Kumt «тс.», нн. kumt(e) «глибока кругла посудина» (Фасмер II 307; Matzenauer 211—212; Bern. I 553), або від тур. gāmi (gemi) «судно, корабель», аз. тат. kāmā «човен» (Горяев 154; Karłowicz SWO 293; Lokotsch 56). — Преобр. I 382; Sławski II 382—384; Brückner 249—250; KZ 45, 316; 48, 224; ЭССЯ 10, 172—173; Vaillant RES 18, 77—79. — Див. ще кім, комель.

[ком'ядувати] «непокоїти; затримувати» Ж, [комнядовати] «штовхати кулаками, давати стусанів» Пр. XII діал. н., [комнядний] «неприємний, прикрий, дошкульний» тж, [комнядлівий] «тс.» тж; — можливо, пов'язане з псл. *komoditi «непокоїти; затримувати», що реконструюється на підставі даних інших слов'янських мов (пор. п. [komudzić] «затемнювати; бруднити», каш. [k^hom^hudzec sa] «захмарюватися», [roz^hom^hdzec] «нахмурити, понурити, засмутити», вл. komdžić «зволікати, затримувати», нл. komużić «тс.; марнувати час», стсл. мѣдити «баритися») як утворення з словотворчим компонентом ко- (напр., в укр. [ко-вертати] «повертати») від діє-

слова moditi (muditi); форма ком'ядувати у такому разі вказує на існування псл. komēditi з іншим ступенем вокалізму. — Фасмер II 669; Sławski II 401; Brückner 347—348; Schuster-Sewc 604—605; ЭССЯ 10, 178—179. — Пор. коміть.

[конар] «груба гілка, що росте від стовбура дерева», [конари] (мн.), [кóнора] «основне відгалуження дерева; один з двох чи кількох стовбурів, що ростуть з одного кореня» Ме, [конаристий] «гіллястий»; — п. konag «груба гілка, що росте з самого кореня», ч. (мор.) слц. konár «гілляка, особливо груба»; — псл. [konagъ], очевидно, пов'язане з *kъpъ «обрубаний стовбур дерева» (п. kien «тс.»); менш переконливе пов'язання з псл. komy «кінець» (Bern. I 557) або з ч. [klomeň (glomeň)] «гілляка» (Machek ESJČ 272); думка про запозичення в українську мову з польської (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необґрунтована. — Sławski II 406—407; Brückner 252; ЭССЯ 10, 181. — Див. ще комель.

[конара] «отара овець, відгодована для різання» Ж; — запозичення з турецької мови; тур. kapara «бойня, різниця» є похідним від kap «кров», спорідненого з кумик. балкар. карач. kap, туркм. стюрк. kāp «тс.» і, далі, з тунг. hape «кровоточити». — Räsänen Versuch 230.

конати «умирати; мучитися», [канати] «гинути», [кóнати] «міряться, представляти руки на палиці, поки чиясь рука не виявиться зверху (на кінці)» Я, віконати «здійснити, закінчити; [вимерти]», виконавець, виконавчий, доконати «довести до важкого стану, замучити; здійснити, зробити; домогтися, досягти; виконати», [доконатися] «переконатися; випробувати», доконаний, переконати «довести, змусити погодитися; [переконатися]», переконатися, переконання, переконливий, поконати «повмирати; перемогти», [розкон] «останній подих» Нед, сконати, скін «смерть; кінець; мета», скон «смерть», [уконатися] «стомитися»; — р. [конать, канать] «кінчати, знищувати; мучити», [конать] «вершити, робити; умирати», [конаться] «закінчуватися; умирати; міряться; примушувати один одного що-небудь роби-

ти», *доконáть* «доконати», бр. *канáць* «умирати; наближатися до кінця», [кoнoвáць] «визначати», п. *копа́с* «умирати; (ст.) доводити до кінця; виконувати», ч. *kopati* «виконувати, робити; (ст.) кінчати; умирати», слц. *kopat'* «виконувати, робити», вл. [копа́с] «виконувати; кінчати», нл. ст. *kópaś* «кінчати; убивати; відплачувати», схв. [dokòpati] «закінчити», слн. [kopáti] «тс.»; — псл. *kopati* «кінчати, виконувати; умирати», похідне від *копъ* «кінець»; — пов'язання з гр. *κονέω*, *ἐγκονέω* «поспішаю», *διακονέω* «служу; роблю послуги» (Machek ESJĀ 272) позбавлене підстав. — Фасмер II 307—308; Sławski II 406; Brückner 252; Holub—Lyer 253; Schuster—Sewc 608—609; ЭССЯ 10, 181—182. — Див. ще *кін.* — Пор. *досконáлий*, *кінéць*.

конáтий — див. *кін.*

[*конвá*] «вовняна тканина» Пі; — очевидно, результат видозміни слова *канвá* «сітчаста проклеена бавовняна (рідше льняна) тканина або папір, що вживається для вишивання чи гаптування» (див.).

конвáлія (бот.) «*Convallaria L.*» СУМ, Г, [конвалі́й Бі, кунво́лія Пі] «тс.»; — р. [конвалéя] «конвалія»; — запозичення з польської мови; п. *konwalia* (з XVI—XVII ст.), ст. *konwalijum*, як і ч. *konvalinka*, рідк. *konvalina*, [konvalie], слц. *konvália*, *konvalinka* «тс.», походить від слат. (*lilium*) *convallium* «конвалія» (букв. «(лілея) долин»); лат. *convallis* (род. в. мн. *convallium*) «(закрита горами) долина; улоговина» утворене за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від *valles* (*vallis*) (*ǵalnis) «долина; западина, улоговина», пов'язаного з лат. *volvo* «кочу; обертаю, повертаю; валю», спорідненим з псл. *valiti*, укр. *валіти*; назва рослини пов'язана з тим, що вона росте здебільшого в долинах річок (Попов Лек. раст. 103); словосполучення *lilium convallium*, на підставі якого виникла назва, походить з латинського перекладу біблійної «Пісні пісень» (пор. «*Ego flos campi, lilium convallium*» «я квітка поля, лілея долин», *Santium cantiorum*, II 1). — Оньшкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 442—443; Machek ESJĀ 274; Jm. rostl. 271; Holub—Lyer

259; Walde—Hofm. I 251—253, II 729, 832—833. — Див. ще *валіти*, *коалі́ція*.

конвѐйер «машина безперервної дії для переміщення вантажів з потрібним ритмом на певну відстань», *конвейери́зація*, *конвѐйерник*, *конвейери́зувати*; — р. болг. *конвѐйер*, бр. *канвѐер*, п. *konwejer*, ч. слц. *konvejer*, схв. *конвѐјер*, слн. *konvéjer*; — запозичення з англійської мови; англ. *conveyor* «конвейер» походить від дієслова *convey* «перевозити, переміщувати, транспортувати», що через фр. ст. *conveier* (*convoier*) «привозити, доставляти; транспортувати» зводиться до нар.-лат. *conviāge «супроводжувати в дорозі», утвореного з префікса *con-* (*con-*) «з-» та іменника *via* «дорога, шлях». — СІС 126, 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 248; Фасмер II 308; Крысин 97; Kopaliński 526; Holub—Lyer 259, 506; БЕР II 581—582; Skeat 110; Weekley I 357; Kleip 347. — Див. ще *віадук*, *коалі́ція*. — Пор. *воя́ж*.

конвѐнція «угода, міжнародний договір; договір між підприємствами і організаціями», *конвенційний*, *конвенціо́нальний*; — р. болг. *конвѐнція*, бр. *канвѐнция*, п. *konwencja*, ч. *konvence*, слц. *konvencia*, вл. *konwencija*, м. *конвѐнци́ја*, схв. *конвѐнција*, слн. *konvéncija*; — запозичення з латинської мови; лат. *conventio* «народні збори; зближення, зустріч; договір, угода» пов'язане з дієсловом *convenio* «сходжуся, збираюся; зустрічаюся; погоджуюся, домовляюся», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *venio* «приходжу, доходжу». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 249; Фасмер II 308; Смирнов 152; Christiani 26; Sławski II 443; Kopaliński 526—527; Holub—Lyer 259; БЕР II 582; Walde—Hofm. II 747—749. — Див. ще *авантю́ра*, *коалі́ція*.

конвѐрт, *законвертува́ти*; — р. болг. *конвѐрт*, бр. *канвѐрт*, п. *kuwerta*, ч. *kuvert*, слц. *kuverta*, вл. *kuwert*, схв. *ковѐрта*, *кѹвѐрта*, слн. *kuvērta*; — запозичення з французької мови; фр. *couvert* «конверт» пов'язане з *couvrir* «покривати», яке зводиться до лат. *coopertĭre* «тс.», закрити; початкове *кон-* замість етимологічного *ку-* могло з'явитись під впливом

лат. *convertere* «повертати» чи похідних від нього форм західноєвропейських мов або в результаті помилкового надрукування в одному з словників фр. *convert* як *convert* (Колесников ЭИРЯ VI 58—61). — Фасмер II 308; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Holub—Lyer 275; Dauzat 215—216. — Див. ще **ковєркѳт**.

конвєртор «апарат для перетворення розтопленого чавуну на сталь; однакірний перетворювач електричного струму», *конвєртер* «тс.», *конвертувати* «продувати в конвєрторі (чавун)»; — р. болг. *конвєртор*, *конвєртер*, бр. *канвєртар*, п. *konvertor*, ч. слц. *konvertor*, схв. *конвєртор*, слн. *konvētor*; — очевидно, запозичення з англійської і німецької мов; нвн. *Konvėrter* «конвєртор», англ. *converter*, *convertor* «тс.» утворено від лат. *convertō* «змінюю, перетворюю; обертаю; повертаю», що складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *verto* «повертаю, перетворюю, змінюю». — СІС 349; ССРЛЯ 5, 1275; Крысин 97—98; Koraliński 527, 1038, 1039; Holub—Lyer 64, 259; РЧДБЕ 352; Weekley I 357; Klein 347. — Див. ще **вертикáль**, **вертіти**, **коаліція**.

конвѳй «супровідний загін, охорона», [коновѳй] «тс.» Ж, *конвоїр*, *конвоювати*; — р. болг. *конвѳй* «охорона», бр. *канвѳй*, п. вл. *konwój*, ч. слц. *konvoj* «тс.», м. *конвој* «охорона кораблів, літаків», схв. *кѳнвој*, слн. *konvój* «тс.»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з голландської або французької мови; гол. *konvooi* «конвой, супроводження, прикриття» походить від фр. *convoi* «супроводження, обоз (військовий); конвой (військовий, морський)», пов'язаного з дієсловом *convoier* «конвоювати, супроводжувати», що походить від нар.-лат. **convīāre* «супроводжувати», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від іменника *via* «дорога»; польське посередництво, припущуване для р. *конвѳй*, неприйнятне (Christiani 36). — СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Фасмер II 308; Савинов РФВ 21, 29; Sławski II 445; Vries NEW 348; Bloch 150; Dauzat 205. — Див. ще **віадук**, **коаліція**. — Пор. **вояж**.

конвѳльсія «мимовільні скорочення

мускулатури тіла; сильні корчі всього тіла», *конвѳльсійний*, *конвѳльсійний*; — р. *конвѳльсія*, бр. *канвѳльсія*, п. *konvulsja*, ч. *konvulse*, *konvulze*, слц. *konvulzia*, болг. *конвѳльсія*, м. *конвѳльзія*, схв. *konvūlzija*, слн. *konvulzija*; — запозичення з латинської мови; лат. *convulsio* «судорога, корчі, конвѳльсія» є похідним від дієслова *convello* «вириваю, ламаю; розбиваю; мучу; підриваю; потрясаю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *vello* «мучу; руйную; смикаю, деру, рву», з яким пов'язане лат. *lāna* «вовна», споріднене з псл. **v'lna*, укр. *вѳвна*. — СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Sławski II 445—446; Holub—Lyer 259; БЕР II 583; Walde—Hofm. I 756—758, II 744—745. — Див. ще **вѳвна¹**, **коаліція**.

конгломерáт «механічне поєднання різнорідних об'єктів; одна з форм капіталістичних монополій; осадочна гірська порода», *конгломерáція*; — р. болг. *конгломерáт*, бр. *кангламерáт*, п. вл. *konglomerat*, ч. слц. слн. *konglomerát*, схв. *конгломерáт*; — очевидно, запозичене з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Konglomerát*); фр. *conglomérat* (1842) пов'язане з дієсловом *conglomérer* «нагромаджувати», яке походить від лат. *conglomerāre* «нагромаджувати, зосереджувати, збирати; ущільнюватися; скручувати», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *glomerāre* «скручувати; згрібати; нагромаджувати, збирати», похідного від *glomus* «кулька; клубок; галушка», спорідненого з дірл. *glomar* «вузлечка», двн. *klamta* «звуження; затискач; міжгір'я», лтс. *glėmti* «стискати, набивати». — СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 252; Koraliński 517; Holub—Lyer 255; БЕР II 583; Dauzat 197—198; Walde—Hofm. I 609. — Див. ще **коаліція**.

конгрєс «з'їзд; парламент»; — р. *конгрєсс*, бр. *кангрєс*, п. ч. слц. вл. *kongres*, болг. *конгрєс*, м. *конгрєс*, схв. *кѳнгрєс*, слн. *kongrės*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Kongrėss* «конгрєс, з'їзд», фр. *congrès*, англ. *congress* «тс.; парламент» походять від лат. *congressus* «зближення, сходження, спілкування», пов'язаного з дієсловом *congrēdiōr*

«сходжуся, зустрічаюся», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *gradior* «ступая, іду; проходжу». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 252—253; Фасмер II 308; Крысин 123; Sławski II 417; Koraliński 517; Holub—Lyer 43, 255; БЕР II 583; Dauzat 198; Weekley I 349; Walde—Hofm. I 615—616. — Див. ще **агресія**, **коаліція**.

[конда́] «некладений кабан, кнур; кладений кабан; свиня з поросятами» ВеУг, **[гонда́]** ВеУг, ВеНЗн, **[конді́й]** «тс.» ВеНЗн, **[конда́ш]** «свинопас, свинар» ВеУг, Ж, **[конді́к]** «малий кнур» УЛГ; — запозичення з угорської мови; походження уг. *konpa* «стадо свиней», *konpás* «свинар» не з'ясоване. — Дзєндзелівський УЛГ 51—52; MNTESz II 546; Bárczi 169.

конденсува́ти «нагромаджувати, збирати; перетворювати газ на рідину; стискати (думку, виклад)», *конденса́т* «продукт конденсації», *конденса́тор*, *конденса́ція*, *конденсований*; — р. *конденсіровать*, бр. *кандэнсавать*, н. вл. *kondensować*, ч. *kondensovati*, слц. *kondenzovat'*, болг. *кондензірам*, м. *кондензіра*, схв. *кондензірати*, слн. *kondenzirati*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *kondensieren*, фр. *condenser*, англ. *condense* походять від лат. *condensare* «ущільнювати, стискати, згущувати», яке складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і дієслова *dēnsare* «згущувати, ущільнювати, щільно заповняти», пов'язаного з прикметником *dēnsus* «густий, щільний, частий; застиглий; щільно зімкнений», спорідненим з гр. *δαρός* «густо зарослий». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 253—254; Koraliński 514; Holub—Lyer 253; БЕР II 585; Dauzat 195; Klein 330; Walde—Hofm. I 341—342. — Див. ще **коаліція**.

конді́тер, *конді́терська*; — р. *конді́тер*, бр. *канды́тар*, п. **[kondytor]**, ч. *konditorie* «кондитерська», слц. *konditor* «гондитер», вл. *konditar*, болг. *конді́тор*, *кондітьо́р* «тс.», схв. *кондіто́рāj* «кондятерська»; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нім. *Konditor* «кондитер», **[Konditer]** «тс.» походить від лат. *conditor* «той, хто приготує страву з пря-

нощами», пов'язаного з дієсловом *condere* «приправляти, робити духмяним, маринувати; бальзамувати; прикрашати», яке зближується з *condere* «закладати; споруджувати», утвореним з префікса *con-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *dare* «давати, споруджувати, наносити», спорідненого з псл. *dati* «дати». — УРЕ V 1980, 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; КЭСРЯ 208; Преобр. I 344—345; SW II 435; Kluge—Mitzka 391; Walde—Hofm. I 258—259, 360—362; Ernout—Meillet I 137, 178—180. — Див. ще **да́ти**, **коаліція**.

конді́ція «якість, норма, яким повинен відповідати товар, матеріал; (заст.) умова договору, угоди», *конді́ції* (заст.) «тимчасові підробітки домашніх учителів, репетиторів; приватні уроки», *конді́ційний*, *конді́ціова́ти* «доводити до кондиції»; — р. *конді́ция*, бр. *канды́ця*, ст. *конды́ця* (1567), н. *кондусја* «якість фізична, форма; (заст.) умова, застереження; громадське становище, матеріальні умови, заможність; платна посада, (мн.) посада домашнього вчителя», ч. *kondice* «стан, форма; (заст.) приватні уроки; умова», слц. *kondícia* «стан, форма; (мн.) приватні уроки», вл. *kondicionalny* «умовний», болг. *конді́ция* «умова договору, угоди; норма, якість», м. *конди́ция* «тс.», схв. *канди́ция* «умова; приватні уроки; форма», слн. *condicija* «стан, форма; умова»; — запозичення з латинської мови; лат. *condicio* «умова, вимога; пропозиція; договір; стан, положення, обставини» пов'язане з *condico* «умовляюся, домовляюся; визначаю», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *dico* «говорю; стверджую; називаю; визначаю, вибираю». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; Булька 166; Sławski II 411; Brückner 251; Koraliński 514—515; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 586; Вујаклија 454. — Див. ще **дикта́т**, **коалі́ція**.

конді́йка — див. **канді́йка**.

[кондрі́читись] «вередувати, капризувати»; — неясне; можливо, арготичне (бурсацьке) утворення, пов'язане з лат. *contradico* «суперечу», що зазнало формальних і семантичних зрушень.

кондуїт «штрафний журнал, список, до якого в школах дореволюційної Росії заносили провини учнів»; — р. болг. *кондуїт*, бр. *кандуїт* «тс.», п. (розм.) *кондуїта* «поведінка», ч. слц. *konduita* «кондуїт», схв. *кондуйта* «тс.»; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *conduite* «поведінка; керівництво» пов'язане із зворотною формою *se conduire* «поводитися» від дієслова *conduire* «вести, супроводжувати; керувати», яке походить від лат. *condūcere* «переводити, приводити; утворювати; брати на себе», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *dūcere* «вести, водити; проводити; очолювати». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 255—256; Sławski II 410; Kopaliński 514; Holub—Lyer 38, 254; Bloch 143; Dauzat 196. — Див. ще дук, коаліція.

кондуктор; — р. болг. *кондуктор*, бр. *кандуктар*, п. слц. *konduktor*, ч. *konduktér*, ст. *konduktor*, м. *кондукто(е)р*, схв. *кондуктёр*, слн. *konduktér*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konduktor* «кондуктор, провідник», фр. *conducteur* «тс.; наглядч», англ. *conductor* «кондуктор», походять від слат. *conductor* «той, хто веде; супровідник, конвоїр», пов'язаного з дієсловом лат. *condūco* «збираю, переводжу; утворюю, зводжу», яке складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *dūco* «веду, проводжу, тягну». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 256; Фасмер II 310; Sławski II 410—411; Kopaliński 514; Brückner 251; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 587; Bloch—Wartburg 105; Walde—Hofm. I 377; Ernout—Meillet I 185—186. — Див. ще віадук, дук, коаліція.

[кондурі] «вид чобіт (на Покутті)»; — запозичення з молдавської мови; молд. (заст.) *кондур* (мн. *кондурь*) «вишита відкрита туфля» походить від тур. *kundura* «взуття; грубі туфлі». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Макарушка 10; Scheludko 135—136; Vrabie Romanoslavica 14, 159; DLRM 176.

[кондуряка] «великий дрючок, велика палиця» Я; — неясне.

[кондяк] «дяк і вчитель церковної школи»; — неясне; можливо, результат фонетичної зміни і переосмислення імен-

ника *кондяк* «церковна пісня», зближеного із словом *дяк* «служитель православної церкви, який також часто був учителем церковної школи».

[коневник] (бот.) «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [коневник] «тс.; конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; щавель, *Rumex* L.; полин звичайний, чорнобильник, *Artemisia vulgaris* L.; іван-чай, *Chamaenerium angustifolium* Scop.» пов'язане з *конь* «кінь»; назва, очевидно, зумовлена тим, що деякі з цих рослин є цінними кормовими травами для коней. — Див. ще кінь. — Пор. конюшина.

коненя, коніна, конівництво, конюх, конюший, конюшня, коня, коняка, коняр, конярство, конячина, конячий — див. кінь.

кóник¹ (ент.) «*Tettigonia* L.; [сарана, *Locusta* L.]»; — р. [конёк] «*Tettigonia*; бабка, *Libellula* L.», бр. *кóник* «*Tettigonia*», п. *konik* «*Locusta*», ч. *koník* «*Tettigonia*», слц. *koník* «тс.; *Locusta*», вл. (swjateje Marcyny) *koník* «*Libellula*», болг. [(зелено) *кóнце*] «*Locusta viridis*»; — псл. *копикъ* «комаха, що стрибає», пов'язане з *копикъ* «невеликий кінь» за спільною ознакою — здатністю стрибати. — Див. ще кінь.

[кóник²] «підставка в нижній частині даху Ж; підставка в гончарному крузі; один з чотирьох стояків витушки, на які надівається пряжа; частина ткацького верстата»; — р. *конёк* «верхня частина даху; [дошка особливої форми для обробки хутра білки; частина млинового жорна]», бр. *канёк* «верхній край даху; прикраса на даху», п. *копик* «рухома частина якого-небудь пристрою», ч. *копík* «тс.»; — результат перенесення назви *кóник* «невеликий кінь», зумовленого зовнішньою схожістю відповідних предметів чи їх первісних форм до коня. — Див. ще кінь.

[кóники¹] (бот.) «в'язіль барвистий, кучерявий горошок, *Coronilla varia* L.» Л (у словосполученні *сорочи коники* «живокіст польовий, сокирки польові, *Consolida arvensis* Opiz. (*Delphinium consolida* L.)» Г, Мак), [коніки] «аконіт, *Aconitum* L.» Вел, Мак; — п. [koniki]

«аконіт, *Aconitum napellus* L.» (можливо, з укр.), ч. [koničky] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *кóник* «малий кiнь»; назва зумовлена, найвірогідніше, отруйністю деяких із цих рослин для свійських тварин, зокрема коней. — УРЕ II 1978, 431, IV 1979, 115; Нейштадт 253—254, 256; Machek Jm. rostl. 44—47. — Див. ще *кiнь*.

[*кóники*²] (бот.) «березові бруньки» Ж; — очевидно, пов'язане з *кóник* «малий кiнь»; мотивація назви неясна. — Див. ще *кiнь*.

кóнич, *конічина*, *коничнісько*, *кóнич*, *конічина*, *конічиниско*, *конічник* — див. *конюшіна*.

[*кóничек*] «шафка для посуду, прибудована до стіни» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [кóн(н)ик] «широка лава біля дверей у вигляді скрині для спання, зберігання посуду, продуктів; лава під іконами; місце, де ставлять ікони; шафка під лавою для посуду і продуктів», [кóн(н)ичек] «широка лава біля дверей у вигляді скрині» є результатом видозміни слова [икóнник] «поличка для ікон; лава, що йде від переднього кутка хати», похідного від *икóна* «ікона»; пов'язання з р. *кóйка* (Даль II 151) або з *пóкóй* (Фасмер II 310; Преобр. I 330) позбавлене підстав. — СРНГ 12, 181; 14, 255—256. — Див. ще *икóна*.

конічний — див. *кóнус*.

кóнка (заст.) «міська залізниця з кінною тягою; вагон цієї залізниці»; — бр. *кóнка*, ч. *ко́нка*, слц. *konka*; — запозичення з російської мови; р. *кóнка* «тс.» виникло, мабуть, як розмовне скорочення словосполучення *конно-железная дорога*, до складу якої входить основа прикметника *кóнный*, похідного від *конь*, спорідненого з укр. *кiнь*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 257; Даль II 158. — Див. ще *кiнь*.

[*конкράл*] «сорт фарби з олією» Я; — неясне.

конкрéтний «який існує реально; цілком точний, предметно визначений», *конкретиза́ція*, *конкретизува́ти*; — р. *конкрéтний*, бр. *канкрéтны*, п. вл. *konkretny*, ч. *konkrétní*, слц. *konkrétny*, болг. *конкрéтен*, м. *конкретен*, схв.

кóнкретан (*кóнкрётан*), слн. *konkréten* «тс.»; — видозмінене запозичення з німецької або французької мови; нім. *konkrét*, фр. *concret* походять від лат. *concretus* «згущений, густий; ущільнений, затверділий; матеріальний, відчутний (на дотик)», пов'язаного з дієсловом *concreo* «зростаюся, згущуюся, твердішаю, ущільнююся, густішаю; утворююся; замерзаю», яке складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і дієслова *creo* «росту, зростаю, виникаю; збільшуюсь», пов'язаного з дієсловом *creo* «створюю; роблю; викликаю». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 258—259; Sławski II 422; Brückner 251; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Kluge—Mitzka 392; Dauzat 195; Bloch 142; Klein 329, 369, 722; Weekley I 345; Walde—Hofm. I 204, 288—289, 290. — Див. ще *коаліція*, *креатура*.

конкурéнція «суперництво», *конкурéнт*, *конкурува́ти*; — р. болг. *конкурéнция*, бр. *канкурéнцыя*, п. *konkurencja*, ч. *konkurence*, слц. *konkurencia*, вл. *konkurencja*, м. *конкуренция*, схв. *конкурéнция*, слн. *konkurencja*; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; слат. *concurrentia* «змагання, суперництво» походить від лат. *concurrere* «збігатися, зустрічатися; скупчуватися; стикатися; змагатися, конкурувати», що складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і дієслова *currere* «бігти, поспішати; змагатися з бігу». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 259; Фасмер II 311; Sławski II 423; Koraliński 519; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Вуяклија 458; Klein 329, 386. — Див. ще *коаліція*, *курс*. — Пор. *кóнкурс*.

кóнкурс «змагання з метою виявлення найкращого з учасників; відбір претендентів на заміщення деяких посад», *кóнкурсник* «учасник конкурсу»; — р. бр. м. *кóнкурс*, п. ч. вл. *konkurs*, слц. *konkurz*, болг. *конкúрс*, схв. *кóнкурс*, слн. *konkúrz*; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; лат. *concursum* «скупчення; зіткнення, зустріч; бій; сприяння; допомога; суперництво, участь у змаганні, конкуренція» є похідним від дієслова *concurro* «стикаюся, зустрічаюся; збі-

гаюся; роблю наскоки; суперничаю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *сигго* «біжу». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 199—200; Фасмер II 311; Sławski II 423; Holub—Lueg 256; БЕР II 591. — Див. ще **коаліція, курс.** — Пор. **конкурэнція.**

[ко́ноб] «цебрик» Я, [коно́пка] «коновка, кухоль» Ж, Пі; — р. [ко́ноб] «таз, глечик (умивальний)», др. *конобъ* «казан, чан; таз», *конобъ*, стсл. *конобъ* «тс.»; — переконливої етимології немає; можливо, пов'язане з *кінва* «глечик»; сумнівне припущення про походження від гіпотетичної форми *kabanos і зв'язок з н. [Hafen] «горщик», лат. *саріо* «беру», алб. *кам* «маю» (Loewenthal AfSIPh 37, 386) або про спорідненість з двн. (h)parf «миска, чашка», свн. parf «чаша» (Fick I 514; Срезн. I 1269). — Фасмер II 311; БЕР II 591—592; Bern. I 558. — Пор. **кінва.**

[коновáля] (бот.) «тополя біла, *Rupulus alba* L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, результат перенесення назви іншої рослини *конва́лія* у зв'язку з певною подібністю блискучо-білих (знизу) листків тополі білої до білих квіток конвалії.

[конодріст] (бот.) «підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis* L.» ВеНЗн; — бр. [коно́дрысь] «анемона, *Anemone* L.»; — складне слово, утворене з основ іменника *кінь* і дієслова *дристати* у зв'язку з отруйними речовинами, що містяться в цибулинах підсніжника (ВРУ 170) і можуть викликати отруєння худоби. — Див. ще **дристати, кінь, козодріст.**

[коно́здря] (бот.) «жовті квіти, що цвітуть на болоті ранньою весною» Ва; — очевидно, результат народноетимологічної видозміни вихідного [ско́ро́здря] «(букв.) скороспіла (квітка)» (пор. [ско́ро́здря] «ранній овес»). — Див. ще **ско́ро́здрій.** — Пор. **коло́здря.**

[коно́зити] «корчити, морщити (в роботі); (безос.) морозити? судомити?», [коно́за] «вередунка, задирака» Я, [коно́зливий] «вередливий, задержуватий» Я; — п. [копозі́с] «намовляти, посилено наполягати», [копозі́с сіє] «виявляти нетерпіння, поспішати»; — псл. *ko-poziti*, похідне від **ko-poz-*, пов'язаного з діє-

словом (рго-)pъziti, pizati, укр. *низáти* (пор. (за-)но́за, похідне того самого кореня й ступеня вокалізму) і утвореного від нього за допомогою словотворчого компонента *ко-* (пор. [ко-верта́ти] «повертати»); в основі семантичного розвитку лежить переносне вживання дієслова *низáти* «колоти наскрізь» (>«дошкульяти, непокоїти»). — ЭССЯ 10, 195. — Див. ще **низáти.** — Пор. **зано́за, ка́верза, коверта́ти, ніж¹.**

Ко́ноб (чоловіче ім'я), **Ко́наш** (розм.), [Ко́нін], ст. *Кононъ* (1427); — р. **Ко́но́н**, бр. **Ко́нан**, **Ко́наш** (розм.), **Кана́ш** (розм.), болг. *Коно́н*, цсл. **Ко́нонъ**, стсл. **Кононъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Κόνων*, *Κόνων* (власне ім'я деяких діячів культури та ін. з Афін і Самоса) етимологічно неясне. — Сл. вл. імен 214.

[коно́па] «неспокійне поведження; неспокій» Ж, [конопа́дь] «тс.» Ж, [конопа́дити] «обтяжувати, дратувати, дражнити; принаджувати» Ж, [коно́пити] «тс.» Ж, [коноплі́вий] «задержуватий» Ж, [при́конопа] «принада» Нед, [прико́нопити] «принадити» Нед; — неясне.

[конопатий] «з рябим обличчям» Ва, *конопля́стий* «веснянкуватий, ластатий»; — р. *конопа́тий* «веснянкуватий; поритий віспою», п. [копорату] «веснянкуватий; подібний до конопель (за кольором)», [копоріату], *копоріасту*, [копорісту] «тс.»; — псл. *копоратъ «веснянкуватий; (спочатку) подібний за кольором до конопель», *копорјатъ, [копорјастъ], *копорістъ* «тс.», похідні від псл. *копорја (*копоръ) «коноплі звичайні, *Cannabis sativa* L.»; п. [копорласту] «подібний до конопель (за кольором); веснянкуватий», мабуть, запозичено з української мови; укр. [конопля́стий] «веснянкуватий, ластатий», можливо, є порівняно новим безпосереднім утворенням від *коно́плі*, паралельним до р. [конопля́стий] «веснянкуватий». — Шанский ЭСРЯ II 8, 260; Фасмер II 311—312; Зеленин РФВ 63, 407—409; Преобр. I 345—346; Sławski II 424—425; Bern. I 559. — Див. ще **коно́плі.**

конопа́тити «забивати, затикати щілини, діри мохом, клоччям», *конопа́тка* «маленька залізна лопаточка для коно-

пачення», *конопа́тник*, [конопа́ть] «матеріали для конопачення суден» Я; — р. *конопа́тить*, [коноплова́ть] «конопатити», ст. *конопатити* (1584), бр. *канапа́ціць*, *канапа́тчык*, п. [копорасі́ć], заст. *koporaszyć*, ч. заст. *koporaćiti*; — псл. (сх.) [копоратиті], похідне від *копора́ть* (пор. укр. [конопа́ть] «матеріали для конопачення суден», р. (діал., ст.) *кóнопать* «коноплі, мох, клоччя для конопачення суден»), що через *копора́ть* «коноплястий» зводиться до псл. *копорја «коноплі»; менш обгрунтоване виведення (Фасмер II 311) від іт. *calafatare* «конопатити», що походить від ар. *qalafa* (*qallaf*) «конопатити кораблі». — *Sławski* II 424—425; *Bern.* I 470. — Див. ще **коно́плі**. — Пор. **конопатий**.

коно́плі (бот.) «*Cannabis L.*», [коло́пні, коло́пня] «тс.», *коноплі́на*, *коноплісько* «місце, де росли коноплі», *коноплі́ще* «тс.», *конопля́р*, *конопля́рство*, *конопе́льний*, *конопля́ний*; — р. *конопля́*, бр. *канóпли*, п. *копоріе* (мн.), ч. *копорѣ*, *копорі*, слц. *копоре*, вл. нл. *копорје*, болг. *коноп*, м. *коноп*, схв. *кóнопља*, слн. *копóрlja*, р.-цсл. **конопльнѣи** «конопляний»; — псл. *копорја «коноплі», *копорь; — запозичене з невідомого джерела, як і пгерм. **hanapa-* (>двн. *hanaf*), гр. *κάνναβις* «тс.»; припускається запозичення в праслов'янську мову з народної латині (нар.-лат. *canaris чи *canarus від гр. *κάνναβις*); можливо, першоджерелом є індоіранське **kanap-* (скіфське **kanap-*) або шумер. *kuṣibu* «тс.». — *Фасмер*—*Трубачев* II 312; *Sławski* II 425—426; *Machek* ESJĀ 273; *БЕР* II 592—593; *ЭССЯ* 10, 188—193; *Bern.* I 558—559; *Абаев* ИЭСОЯ I 512; *Нарр* IF 68, 99. — Пор. **кенáф**.

конопля́нка (орн.) «*Carduelis cannabina L.*», [конопельник, конопенька, конопляник, конопляр, коноплярка, коноплячок] «тс.» *Шарл*; — р. *конопля́нка*, бр. *канапля́нка*, п. [копорнік], п. ч. *копорка*, слц. *копóрка*, вл. *копора́к*, нл. *копорас*, болг. [конопа́рче], схв. *конóпльáрка*, слн. *копорlјéнка* «тс.»; — псл. *копорјапъка, *копорјагъка, *копоръка, похідні від *копорја; назви зумовлені тим, що цей птах живиться конопляним сім'ям. — *Булаховський* *Вибр.* пр. III

206; *Machek* ESJĀ 273. — Див. ще **коно́плі**.

[**коно́шок**] (пестливе) «мала дитина; щось маленьке» Ва; — неясне.

консе́рви, *консе́рва*, *консерва́ція*, *консе́рвник*, *консервува́ти*; — р. *консе́рвы*, *консе́рва*, бр. *кансе́рвы*, п. вл. *konserwa*, ч. слц. *konzerva*, болг. *консе́рви*, м. *конзерва*, схв. *кóнзе́рва*, слн. *konzêrva*, *kon-sêrva*; — запозичення з французької мови; фр. *conserver* «консерва» пов'язане з дієсловом *conserver* «берегти, зберігати», що походить від лат. *cōnservāre* «тс.», утвореного за допомогою префікса *con-* («з-» від дієслова *servāre* «тс.», спорідненого з ав. *haraiti*, *haurvaiti* «приділяє увагу, захищає», гр. *ἄρωσ* «захисник». — *СІС* 352; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 262—263; *Фасмер* II 312; *Sławski* II 428—429; *Dauzat* 199; *Walde*—*Hofm.* II 525—526. — Див. ще **коалі́ція**. — Пор. **консерватівний**, **консерва́торія**.

консерваті́вний, *консерваті́зм*, *консерваті́ст*, *консерва́тор*; — р. *консерваті́вний*, бр. *кансерваті́ўны*, п. *konserwatywny*, ч. *konzervativní*, слц. *konzervativny*, вл. *konserwatiwny*, болг. *консерваті́вен*, м. *конзерваті́вен*, схв. *кóнзерваті́ван*, слн. *konservatíven*, *konzervatíven*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *konservatív*, англ. *conservative* походять від фр. ст. *conservatif*, яке зводиться до лат. *cōnservātīvus* «охоронний, зберігаючий», пов'язаного з дієсловом *cōnservo* «бережу, зберігаю, охороняю». — *СІС* 352; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 261—262; *Sławski* II 428—429; *Корали́нський* 520; *БЕР* II 594; *Klein* 337; *Dauzat* 199. — Див. ще **коалі́ція**, **консе́рви**. — Пор. **консерва́торія**.

консерва́торія, *консерватóрець*; — р. болг. *консерва́тория*, бр. *кансерва́торья*, п. *konserwatorium*, ч. *konzervatoř*, слц. *konzervatorium*, вл. *konserwatorij*, м. *конзерваториум*, схв. *конзе́рва́тòрiј*, *конзе́рва́тòрiјa*, *конзе́рва́тòрiјум*, слн. *konservatorij*; — запозичення з італійської мови; іт. *conservatorio* «притулок; навчальний заклад; консерваторія» є похідним від дієслова *conservare* «зберігати, берегти», яке зводиться до лат. *cōnservo*, *-āre* «тс.». — *СІС* 352; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 262; *Holub*—*Lyer*

260; БЕР II 594; Mestica 366. — Див. ще **коаліція, консерви.** — Пор. **консервативний.**

консіліум «нарада лікарів»; — р. болг. *консіліум*, бр. *кансіліум*, п. *consylium*, ч. *konsilium, konzilium*, слц. *konzilium*, м. *конзилиум*, схв. *кѡнзѣлїї*, *кѡнзѣлиїум*, слн. *konzilij* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *cōnsiliū* «нарада» є похідним від *cōnsulo* «раджусь, обговорюю», утвореним з префікса *com-* (*con-*) «з-» і кореневої частини, пов'язаної, мабуть, з іє. **sel-* «взяти, брати; хапати, схопити» (пор. гр. *ἐλεῖν* «брати», дірл. *selb* «власність», кіпр. *helw* «тс.»). — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Sławski II 409; Brückner 251; Holub—Lyer 260; Walde—Hofm. I 264—265. — Пор. **консул.**

консистенція «ступінь щільності або густини речовини»; — р. болг. *консистенція*, бр. *кансістѣнция* «тс.», ст. *консистенция* «перебування» (1686), п. *konsystencja* «консистенція; (ст.) постій, місце розквартирування війська», ч. *konsistence* «консистенція», *konzistence*, слц. *konzistencja*, вл. *konsistenca*, схв. *конзистѣнција*, слн. *konsistēncja, konzistēncja* «тс.»; — запозичення з латинської мови; слат. *consistentia* «склад, густота; стан, положення» пов'язане з лат. *cōnsisto* «стаю; затримуюся, зупиняюся; складаюся з чогось», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *sisto* «ставлю; споруджую; зміцнюю». — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Булыка 167; Sławski II 433; Walde—Hofm. II 548. — Див. ще **асистент, коаліція.**

консолідація «зміцнення, згуртування», *консолідувати*; — р. болг. *консолідація*, бр. *кансалідація*, п. *konsolidacja*, ч. *konsolidace*, слц. *konsolidacja*, вл. *konsolidacija*, м. схв. *консолідація*, слн. *konsolodacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konsolidation*, фр. англ. *consolidation* походять від пізньолат. *cōnsolidatio* «згуртування», пов'язаного з *cōnsolido* «зміцнюю, підтримую; консолідую», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *solido* «зміцнюю», пов'язаного з *solidus* «масивний; твердий; цілий,

весь». — СІС 353; Kopaliński 520; Holub—Lyer 256; БЕР II 595; Klein 338—339; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 555. — Див. ще **коаліція, солідний.**

конспект, конспективний, конспектувати; — р. болг. *конспект*, бр. *канспект*, п. ч. слц. вл. *konспект*, м. *конспект*, схв. *кѡнспект*, слн. *konspékt*; — запозичене з латинської мови, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Konspékt*); лат. *cōnspectus* «зір, видіння; огляд» пов'язане з дієсловом *cōnspicio* «дивлюсь, бачу, спостерігаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *spicio* (*specio*) «дивлюсь». — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 265; Sławski II 429; Brückner 88; Holub—Lyer 257, 59; БЕР II 595; Вуяклича 461. — Див. ще **аспект, коаліція.**

конспірація, конспіратор, конспіративний, конспіраційний, конспірувати; — р. болг. *конспірація*, бр. *канспірація*, п. *konspiracja*, ч. *konspirace*, слц. *konšpiracija*, вл. *konspiracija*, м. схв. *конспірація*, слн. *konspiracija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konspiratiōn*, фр. англ. *conspiration* походять від лат. *cōnspīratiō* «змова; угода», пов'язаного з *cōnspīrāre* «разом звучати; бути згодним; узгоджуватися; таємно змовлятися», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *spīro* «дую; дихаю», спорідненого з псл. *piskati* «свистати, пищати», укр. *піскати, пищати*. — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 266; Sławski 429—430; Holub—Lyer 257; БЕР II 595; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще **коаліція, піскати.**

констатувати, констатація; — р. *констатувати*, бр. *канстатація*, п. вл. *konstatować*, ч. *konstatovati*, слц. *konštatovat'*, болг. *констатірам*, м. *констатіра*, схв. *констатірати*, слн. *konstatirati*; — запозичення з французької мови; фр. *constater* «констатувати, встановлювати» утворено на основі лат. *cōnstat* «установлено, відомо», пов'язаного з дієсловом *cōnstāre* «твердо стояти; залишатися незмінним», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *stāre, sto* «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *стати*. — СІС 354; Шанский

ЭСРЯ II 8, 267; Kopaliński 521; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **коаліція, ста́ти.** — Пор. **конститу́ція.**

конститу́ція «основний закон держави; будова організму», *конституціо-налізм, конституціоналіст, конститутивний* «визначальний; який становить основу чого-небудь», *конституційний* (політ.), *конституціональний* (біол.), *конституювати* «установлювати склад, зміст»; — р. болг. *конституция*, бр. *канстытуцыя*, ст. *констытуцыя* (1565), п. *konstytucja*, ч. *konstituace*, слц. *konštitúcia*, вл. *konstytucija*, м. схв. *конституци-ја*, слн. *konstitúcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōnstitutio* «установа; постанова; конституція» пов'язане з дієсловом *cōnstituo* «встановлюю; постановляю; влаштовую», утвореним з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *statuo* «ставлю; зупиняю; саджаю», пов'язаного з *sisto* «ставлю, розташовую, зупиняю», *sto* (*stāre*) «стою», спорідненими з псл. *stati*, укр. *ста́ти.* — СІС 354; Фасмер II 313; Sławski II 431; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **коаліція, ста́ти.** — Пор. **констатува́ти.**

констру́кція, конструктивізм, конструктивіст, конструктор, конструктивний, конструкційний, конструюва́ти; — р. болг. *конструкция*, бр. *канстрўкцыя*, п. *konstrukcja*, ч. *konstrukce*, слц. *konštrukcia*, вл. *konstrukcija*, м. *конструкција*, схв. *констру́кција*, слн. *konstrúkcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōnstrūctio* «будова» пов'язане з *cōnstruo* «складаю; споруджую, будую», утвореним з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *struo* «кладу одне на одне; розкладаю; будую, споруджую», спорідненого з гот. *straujan* «розсипати», двн. *strēwen* «тс.», лит. (жем.) *[strunýti]* «будувати, зводити», псл. *strupa*, укр. *струна́.* — СІС 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Sławski II 430—431; БЕР II 597; Walde—Hofm. II 607—608. — Див. ще **коаліція, струна́.**

кóнсул «представник однієї держави в іншій», *консу́лт, консульство;* — р. бр. болг. *кóнсул*, п. ч. вл. *konsul*, ч. слц. *konzul*, м. *конзул*, схв. *кóнсул*,

кóнзул, слн. *kónzul*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōnsul* «консул, кожний з двох виборних найвищих урядових осіб Римської республіки; (рідк.) радник; той, що дає поради (прізвисько Юпітера); (слат.) міський радник, бургомістр» пов'язане з *cōnsulo* «раджусь, обговорюю, думаю; дію, турбуюсь; питаю». — СІС 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Смирнов 156; Hüttl-Worth 15; Sławski II 431; Kopaliński 522; Machek ESJC 273; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Walde—Hofm. I 264—265. — Див. ще **консі́ліум.**

консульта́ція, консульта́нт, консультативний, консультаційний, консультува́ти; — р. *консультация*, бр. *кансультáцыя*, п. *konsultacja*, ч. *konzultace*, *konsultace*, слц. *konzultácia*, вл. нл. *konsultacija*, болг. *консултáция*, м. схв. *консултáција*, слн. *konzultácija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konsultation*, фр. англ. *consultation* походять від лат. *cōnsultatio* «нарада; розгляд; звертання за порадою», пов'язаного з дієсловом *cōnsulto* «раджуся; обмірковую; прошу поради», фреквентатива до *cōnsulo* «тс.», утвореного з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи *-sul-*, пов'язаної з *-sil-* у *cōnsilium* «консіліум». — СІС 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 271; Sławski II 432; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Dauzat 201. — Див. ще **консі́ліум.** — Пор. **кóнсул.**

[конт¹] «продовольство, харчі»; — не зовсім ясне; можливо, результат зворотного словотвору, пов'язаний з *контентува́ти* «годувати, харчувати, утримувати» (пор.).

[конт²] «кінець» Я; — р. [конт] «тс.»; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *compte* «рахунок; квит» пов'язане з дієсловом *compter* «рахувати», яке походить від лат. *computāre* «тс.; вважати», утвореного за допомогою префікса *com-* від дієслова *putāre* «міркувати, зважувати, рахувати, думати; чистити; різати»; пор. бр. *конт* у виразі *на гэты к.* «відносно цього» (букв. «на цей рахунок»). — Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **ампу́тація, коаліція.** — Пор. **депутáт, діспут, кóнто, контóра.**

контáкт, *контáктор*, *контáктний*, *контáктувати*; — р. болг. *контáкт*, бр. *кантáкт*, п. ч. слц. вл. *kontakt*, м. *контáкт*, схв. *кòнтакт*, слн. *kontákt*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Kontákt*, фр. *contact* походять від лат. *contáctus* «дотик, зіткнення», пов'язаного з дієсловом *contingo* «торкаю, дотикаюся», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *tango* «дотикаюся». — СІС 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 272—273; Sławski II 434; Holub—Lyer 61, 257; БЕР II 598; Bloch I 147; Dauzat 201; Walde—Hofm. II 647—648. — Див. ще **коаліція**, **такт**.

контéкт «цілісна частина тексту, до складу якої входить дане слово або речення»; — р. болг. *контéкт*, бр. *кантáкт*, п. вл. *kontekst*, ч. слц. *kontext*, м. *контекст*, схв. *кòнтекст*, слн. *kontékt*; — запозичення з французької мови; фр. *contexte* походить від лат. *contextus* «з'єднання, зв'язок», пов'язаного з дієсловом *contexo* «з'єдную в процесі ткання; сплітаю», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *texo* «тчу; сплітаю; складаю; komponую». — СІС 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 273—274; Sławski II 434; Kopaliński 523; Holub—Lyer 257; БЕР II 598; Dauzat 202; Walde—Hofm. II 678. — Див. ще **коаліція**, **текст**.

контентувáти (заст.) «годувати, харчувати, утримувати; пригощати», [*контéтувати*] «годувати, утримувати; годити, догоджати МСБГ», [*контитувáти*] «годити, догоджати» МСБГ, [*континтувати́ся*] «задовольнятися, обмежуватися, бути радим» Ме, [*контéтуватиси*] «задовольнятися; пригощатися» МСБГ, [*контитуватиси*] «тс.» МСБГ, [*контéнтний*] «задоволеній», [*контéтний*] МСБГ, *контітний* Ж] «тс.», *уконтентувáти* «задовольнити; пригостити»; — слц. [*kontentny*] «задоволеній»; — запозичення з польської мови; п. [*kontentować*] «задовольняти», *kontentować się* «задовольнятися», *kontent* «задоволеній», як і ч. заст. *kontent* «задоволення, спокій», схв. *кòнтен* «задоволеній», *кòнтен(а)т*, слн. *kontènt* «тс.», походять від слат. *contētare* «задовольняти, догоджати, оплачувати», лат. *contentus* «задоволеній чимсь»,

пов'язаних з дієсловом *continēre* «утримувати, тримати разом, тримати в певних межах, обмежувати». — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 435. — Див. ще **континéнт**.

[**кòнти**] (мн.) «вузол волосся в угорських жінок» Ж; — слц. *kont* «жіноча зачіска, вузол довгого волосся на потилиці», [*kont'*] «тс.», схв. *кòнџа* «вид жіночого головного убору»; — запозичення з угорської мови; уг. *konty* «пучок, вузол (волосся); шиньйон» не зовсім яєне, можливо, пов'язане з *kunkorodni* «загинатися, закручуватися». — Machek ESJČS 218; Берп. I 560; Mikl. EW 127; Bárzsi 169; MNTESz II 555—556.

континéнт, *континентáльний*; — р. болг. м. *континéнт*, бр. *кантынéнт*, п. *kontyent*, ч. слц. вл. *kontinent*, схв. *контйненнт*, *контйненнат*, слн. *kontinènt*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kontinènt* «континент, материк», фр. *continent* «тс.» зводяться до лат. *continēns* (род. в. *continentis*) «тс.; тверда земля», що виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення *terra continens* «тс.» (букв. «неперервна земля») і субстантивациї прикметника *continēns* «неперервний, суцільний; суміжний; зв'язний», первісно дієприкметника теп. ч. від дієслова *continēre* «містити; утримувати; охоплювати, зберігати; з'єднувати, пов'язувати», утвореного з префікса *con-* (*con-*) «з-» і дієслова *tenēre* «тримати», спорідненого з псл. *teneto* «сітка для ловлі звірів і птахів», укр. *тенéта* «тс.». — СІС 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 274—275; Лукичева Проблемы ономастики. Вологда 1974, 127—129; Sławski II 441—442; Kopaliński 526; Brückner 251; Holub—Lyer 257; БЕР II 599; Bloch—Wartburg 147; Kluge—Mitzka 194; Ерпout—Meillet I 140. — Див. ще **коаліція**, **тенéта**.

кòнто «рахунок»; — п. ч. слц. вл. *konto*, болг. м. *кòнто*, схв. *кòнто*, слн. *kónto*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *conto* «рахунок, розрахунок; звіт» пов'язане з дієсловом *contare* «лічити, рахувати; обчислювати», що походить від лат. *computāre* «тс.». — СІС 356; Sławski II

436; Kopaliński 523—524; Holub—Lyer 258; БЕР II 599; Вујаклија 464; Klein 344; Mestica 348, 376.— Див. ще **коаліція, ампутація**.— Пор. **депутат, диспут, компут, конт², контóра**.

контóра, [кантóра], **контóрка**, **контóрник**;—р. болг. **контóра**, бр. болг. **кантóра**, н. **kantor** «контора; письмовий стіл», ч. **kantor** «канцелярська робота», слц. вл. **kantor** «контора», схв. **кòнтора**, слн. **kontór** «тс.»;— запозичено за російським і польським посередництвом з німецької й голландської мов; нім. **Kontór** «контора», гол. **kantoor** «тс.» походять від фр. **comptoir** «контора; письмовий стіл, прилавок», пов'язаного з **compter** «рахувати, лічити; зважати», що продовжує лат. **computare** «міркувати; розраховувати».— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 8, 275; Фасмер II 313; Sławski II 47; Kluge—Mitzka 393; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393—394.— Див. ще **коаліція, ампутація**.— Пор. **депутат, диспут, компут, конт², кóнто**.

контóсити — див. **кундóсити**.

контр- (префікс із значенням «протилежний, проти» у словах типу **контратáка, контргáйка, контрзáхід, контрнáступ, контрпáра, контррóзвідка, контрудáр**);—р. бр. **контр-**, н. **kontr-**, **kontra-**, ч. слц. слн. **kontra-**, болг. м. схв. **контра-**;— запозичення з французької мови; фр. **contre** «проти», **contre-«тс.»** походить від лат. **contrā** «проти, навпроти, всупереч», **contrā-** «проти-», що є результатом злиття префікса **com-** (**con-**) «з, разом, проти», давнього прийменникового походження, і суфікса **-trā-**, представленого також у прийменнику (прислівнику) **extrā** «поза, зовні, без, збоку; крім, над»; до семантики пор. гр. **ἀντί** «замість, разом, через, крім», **ἀντι-** «проти, замість, разом».— СІС 356; Фасмер II 314; ССРЛЯ 5, 1328; Лехин—Петров 357; Sławski II 436—437; Kopaliński 524; Brückner 253; Holub—Lyer 258; БЕР II 599—600; Ernout—Meillet I 140.— Див. ще **коаліція**.

контрабáнда «незаконне перенесення або перевезення через кордон товарів», **контрабандіст**;—р. болг. м. **контрабáнда**, бр. **кантрабáнда**, н. **kontrabanda**, ч. **kontraband(a)**, слц. **kontra-**

band, вл. **konterbanda**, схв. **контрабанд**, **контрбáнда**, слн. **kontrabánda**;— очевидно, через російське посередництво запозичене з французької мови; фр. **contrebände** походить від іт. **contrabbando** «контрабанда», що складається з прислівника **contra** «проти», який продовжує лат. **contrā** «тс.», та іменника **bando** «оголошення; урядове розпорядження, указ», яке походить від дфранк. ***ban** «тс.» (пор. двн. **ban** «наказ під загрозою смертної кари; заборона»).— Шанский ЭСРЯ II 8, 276; Фасмер II 313; Смирнов 156; Dauzat 71, 203; Mestica 377; Kluge—Mitzka 50.— Див. ще **банáльний, баніт, бáяти, контр-**.

контрабáс, **контрабасіст**;—р. **контрабáс**, заст. **контрбáс**, бр. **кантрабáс**, н. ч. слц. вл. **kontrabas**, болг. **контрабáс**, м. **контрабас**, схв. **кòнтрабас**, слн. **kóntrabas**;— запозичення з італійської мови; іт. **contrabasso** «контрабас», букв. «бас, розташований проти (віолончелі)» утворене з прийменника **contra** «проти», що походить від лат. **contrā** «тс.», та іменника **basso** «бас».— Фасмер II 313; Kopaliński 524; БЕР II 600; Dauzat 77; Mestica 377.— Див. ще **бас, контр-**.

контра́кт «письмова угода про взаємні зобов'язання», **контрактáція, контрактáнт**, [контра́кти] «вибір парубками дівчат на водохрещі» Я, **контра́ктний, контракувáти**;—р. болг. **контра́кт**, бр. **кантра́кт**, н. ч. слц. вл. **kontrakt**, м. **контракт**, схв. **кòнтракт**, слн. **kontrákt**;— запозичення з німецької мови; н. **Kontrákt** походить від лат. **contractus** «стягання; здійснення; угода, договір, контракт», пов'язаного з **contraho** «стягаю; спричиняю; викликаю», утвореним за допомогою префікса **com-** (**con-**) «з-» від **traho** «тягну; викликаю».— СІС 356; Фасмер II 314; Sławski II 437; Michejda JP 37/2, 159; БЕР II 600.— Див. ще **абстрагувáти, коаліція**.

контрамáрка;—р. **контрамáрка**, заст. **контрмáрка**, бр. **кантрамáрка**, н. **kontramarka** «контрамарка; додатково викарбуваний знак на монеті», ч. слц. **kontramarka** «знак на монеті», болг. **контрамáрка**, схв. **кòнтрамарка**;— очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови;

фр. *contremarque* утворене з прийменника *contra* «проти» та іменника *marque* «марка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 278; Dauzat 461. — Див. ще **контр-, ма́рка**.

контра́ст «гостро виражена протилежність», *контрастува́ти*; — р. болг. *контра́ст*, бр. *кантра́ст*, п. ч. слц. вл. *kontrast*, м. *контраст*, схв. *контраст*, слн. *kontrást* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *contraste* виводиться від іт. *contrasto* «тс.», похідного від дієслова *contrastare* «протиставляти, контрастувати», що продовжує нар.-лат. *contrastare «тс.», утворене за допомогою префікса *contra-* «проти-» від дієслова *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — СІС 357; Шанский ЭСРЯ II 8, 279; Фасмер II 314; Sławski II 437—438; Brückner 253; Holub—Lyer 60, 258; БЕР II 601; Dauzat 203; Bloch 148; Walde—Hofm. II 596—599. — Див. ще **контр-, ста́ти**.

контри (мн.) «напружені стосунки, великі суперечки», [*контрува́ти*] «ворогувати, лаятися, сваритися» Я; — бр. *контры*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *контры* походить від фр. *contre* «проти», що зводиться до лат. *contra* «тс.». — Фасмер II 314; Bloch 174; Dauzat 203. — Див. ще **контр-**.

контро́ль, *контроле́р*, *контролюва́ти*; — р. *контро́ль*, бр. *кантро́ль*, п. ч. слц. вл. *kontrola*, болг. *контро́л(а)*, м. схв. *контро́ла*, слн. *kontróla*; — запозичення з французької мови; фр. *contrôle* є результатом спрощення давнішого *contregole, букв. «зворотний, протилежний, подвійний рахунок», утвореного з префікса *contre-* «проти-» та іменника *rôle* «список, перелік, реєстр», до якого зводиться й укр. *ро́ль*. — СІС 358; Фасмер II 314; Sławski II 438; Holub—Lyer 258—259; БЕР II 601; Bloch—Wartburg 531; Dauzat 203; Gamillscheg 257. — Див. ще **контр-, ро́ль**.

контю́зія, *контю́жений*, *контю́зити*; — р. болг. *контю́зия*, бр. *кантю́зия*, п. *kontuzja*, ч. *kontuze*, *kontuse*, слн. *kontúzia*, м. *контужи́я*, схв. *контю́зи́я*, слн. *kontuzíja*; — запозичення з латинської мови; лат. *contusio* «контюзія; удар; розбиття, розтирання; полон, псування» пов'язане з *contundo* «розбиваю, знищую,

б'ю; товчу, подрібнюю, розтираю», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *tundo* «б'ю, ступаю; товчу, мелю», спорідненого з дінд. *tundatē* «штовхає, коле, жалить», *tu-dāti* «тс.», дангл. *stuptan* «штовхати», *stōtan*, двн. *stōzan*, гот. *stautan*, дісл. *stauta* «тс.», *stuttr* «короткий», дірл. *dotuit* «валить», алб. *shtynj* (*studnīō) «штовхаю», вірм. *t'ndal*, *t'ndel* «ставати приголомшеним, труситись», можливо, також з псл. *studiti* «охолоджувати; морозити, трусити», укр. *студі́ти* «тс.». — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314, III 786—787; Sławski II 441; Holub—Lyer 259; БЕР II 601; Kluge—Mitzka 754, 762; Bloch—Wartburg 149; Walde—Hofm. II 716—717. — Див. ще **коалі́ція**. — Пор. **студі́ти**.

контур «обрис», *оконтуро́вка*, *оконтю́рити*, *оконтю́рювати*; — р. *контур*, заст. *контю́р*, бр. *контур*, п. *kontur*, ч. вл. *kontura*, слц. слн. *kontúra*, болг. м. схв. *контюра*; — очевидно, запозичене за російським і, можливо, німецьким посередництвом (н. *Kontúr* «контур») з французької мови; фр. *contour* «обрис, контур» виникло на основі засвоєного іт. *contorno* «обрис, контур; гарнір; оточення», похідного від дієслова *contornare* «оточувати, облямовувати; оперізувати», утвореного за допомогою префікса *co(n)-*, що продовжує лат. *con-* (*con-*), від дієслова *turnare* «повертатися; знову ставати; приводити (до чогось); бути доречним; належати; (заст.) обертати; віддавати назад», яке продовжує лат. *turnare* «точити, обточувати, погладжувати», пов'язане з *turnus* «різець для тесання; токарний верстат», що походить від гр. *τόρνος* «циркуль; токарний верстат», пов'язаного з *τέριω* «тру; мучу», спорідненим з псл. *terti, укр. *те́рти*. — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314; Sławski II 440; Holub—Lyer 259; Bloch 173; Dauzat 202; Mestica 376—377, 1927; Walde—Hofm. II 692; Frisk II 885, 913—914; Boisacq 948—949. — Див. ще **коалі́ція**, **те́рти**.

[**контю́х**] «свинячий шлунок, ковбаса Ж; кінський шлунок; сліпа кишка Везн»; — очевидно, результат видозміни слова *кэндю́х* «шлунок; рубець; сальце-

сон», зближеного із словами *конячий*, *конятина*, похідними від *кінь*, або з п. *kaṭnica* «сліпа кишка; велика ковбаса», похідним від *kaṭ* «кут». — ВеЗн 27. — Див. ще *кєндюх*, *кінь*, *кут*.

конура «буда; тісне й брудне приміщення», [*канура*] «тс.» *Slavia* 5; — р. *конура*, *канура*; — остаточно не з'ясоване; вважалось утвореним із словотворчого компонента *ко-* (*ка-*), як у *коверзувати*, *каверза*, і основи *нура «нора», як п. ст. *pura* «тс.» (*Mikl. EW* 153, 213; *Otrębski ZW* 275); виводилось від калм. *хонүг* «нічліг, (пташине) гніздо», монг. *хонүг* (*Bern. I* 483) або монг. *конох* «ночувати», *конуур* «місце ночівлі тварин» (*Баскаков та ін. Взаимод. и взаимодейств.* 55); зіставлялося з лат. *canis* «собака» (*Matzner 194*). — *Фасмер II* 182.

кбнус, *конічний*, *кбнусний*; — р. бр. болг. м. схв. *кбнус*, п. вл. *kopus*, ч. *kopusový* «конічний», *kónický*, слц. слн. *kópus*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōpus* походить від гр. *κῶπος* «шпичак шолома; соснова шишка; дзиґа; конус», яке зіставляється здебільшого з лат. *cōs* «точильний камінь», дінд. *śāpa-* «тс.», *śi-śāti* «точить, гострить». — *СІС* 359; *Фасмер II* 315; *Kopaliński* 517; *Holub—Lyer* 255—259; *БЕР II* 602; *Белецкий Принципы* 34; *Frisk II* 62—63.

конференція; — р. болг. *конференция*, бр. *канферэнция*, п. *konferencja*, ч. *konference*, слц. *konferencia*, вл. *konferenca*, м. *конференција*, схв. *конференција*, слн. *konferéncja*; — запозичення з латинської мови; слат. *conferentia* «присудження (церковної бенефіції); розмова», букв. «постанова, рішення» пов'язане з дієсловом слат. *conferre* «збиратися разом; порівнювати, розмовляти, радитися; пропонувати», лат. *cōnferre* «збирати, з'єднувати; ставати поруч, наближатися; розмовляти; порівнювати; доручати, вживати», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *ferre* «нести; одержувати; вести; витримувати; повідомляти, пропонувати; говорити; обмірковувати», спорідненого з псл. *byrati* «брати, здобувати», укр. *брати* «тс.». — *СІС* 359; *Фасмер—Трубачев II* 315; *Sławski II* 413—414; *Kopaliński* 515; *Holub—Lyer* 40, 254; *БЕР II* 603;

Ernout—Meillet I 227—229; *Walde—Hofm. I* 483—485; *Fogarasi St. sl.* 4, 65. — Див. ще *брати*, *коаліція*.

конфета (розм.) «цукерка»; — р. *конфета*, ст. *конфэты*, бр. ст. *конфекты* (1616), ч. *konfet(a)*, *konfekt*, слц. *konfekt*, вл. *konfekt* (зб.), болг. заст. *конфэкти*, *конфэти*, схв. *кбнфек(а)т*, слн. *konfékt*, *konfét*; — запозичення з італійської мови; іт. *confetto* «цукерка» зводиться до лат. *cōnfectus* «вироблений, виготовлений», пас. дієприкм. від дієслова *cōnferre* «виробляю, виготовляю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *ferre* «роблю»; звукові форми з *-кт-* (*-kt-*) запозичені, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Konfékt*). — *Москаленко УІЛ* 59; *Фасмер II* 315; *Преобр. I* 347; *Аркадьева РЯШ* 1974/2, 109—110; *Hüttl-Worth* 16; *Булыка* 169; *Holub—Lyer* 254; *БЕР II* 602—603; *Mestica* 357. — Див. ще *коаліція*, *факт*. — Пор. *конфетті*.

конфетті «кружальця кольорового паперу, якими обсыпають один одного на святах»; — р. *конфетті*, бр. *канфеці*, п. *confetti*, *konfetti*, ч. *konfet(a)*, слц. *konfety*, болг. м. схв. *конфэти*, слн. *konfėti*; — очевидно, через російське і французьке (фр. *confetti*) посередництво запозичено з італійської мови; іт. *confetti* «конфетті» є результатом семантичної видозміни слова *confetti* «цукерки» (одн. *confetto*); семантичний розвиток пояснюється тим, що в давнину учасників карнавалів у Римі обсыпали цукерками, які пізніше були замінені кольоровими папірцями. — *СІС* 359; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 287—288; *Фасмер II* 315; *БЕР II* 603; *Dauzat* 196. — Див. ще *конфета*.

конфіденціальний «довірчий», *конфіденційний* «тс.»; — р. *конфіденция* «довіра», *конфиденциальный*, бр. *канфідэнцыяльны*, п. *konfidencjonalny*, *konfidencja* «фамільярність», ст. «довірче повідомлення», ч. *konfidenpe* «довіра», *konfidenciální*, слц. *konfidencia*, *konfidenciálny*, болг. *конфіденция* «довірча розмова», *конфиденциален*; — очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *cōnfidētia* «довіра» пов'язане з *cōnfidētia* «твердо наліюсь, покладаюсь», утвореним за до-

помогою префікса *com-* (*cop-*) «з-» від дієслова *fīdo* «вірю, покладаюся», спорідненого з гр. *πειθομαι* «довіряю, покладаюся; даю себе переконати», *πειθω* «переконую», псл. *bēditi* «спонукати», *bēda* «біда», укр. *бідá*. — СІС 359; Шанский ЭСРЯ II 8, 288; Фасмер II 315; Sławski II 414—415; Walde—Hofm. I 493—495. — Див. ще *бідá*¹, коаліція.

конфіскувати, *конфіска́ція*, *конфіска́та* (зах.) «конфіскація»; — р. *конфисковать*, бр. *канфіскаваць*, п. вл. *konfiskować*, ч. *konfiskovati*, слц. *konfiškovať*, болг. *конфискувам*, м. *конфискува*, схв. *кѡнфисковати*, слн. *konfiscirati*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *cōnfisco* «конфіскую, обертаю в казну» утворене за допомогою префікса *com-* (*cop-*) «з-» від основи іменника *fiscus* «кошик, грошова скринька; державна казна», пов'язаного з *fidēlia* «посудина з глини, скла» і спорідненого з гр. *πίθος* «бочка; великий кухоль», дісл. *βίθα* «молочний чан». — СІС 359; Фасмер II 315; Sławski II 415; Holub—Lyer 255; БЕР II 603; Walde—Hofm. I 506. — Див. ще *коаліція*.

[конфітура] «цукерки, ласощі; варення, спеціально виготовлене» Ж, *конфітури* (зах.) «варення», *конфітур* «різновид джему»; — р. болг. *конфитюр* «конфітур», п. *konfitury* «варення», *konfetury*, ч. *konfitura*, слц. *konfitúra* «тс.», вл. *konfitira* «варення, джем»; — запозичене за польським і російським посередництвом з французької мови; фр. *confiture* «варення» є похідним від дієслова *confire* «варити фрукти в цукрі, меді; маринувати», що походить від лат. *cōnficere* (-cio) «готувати (у тому числі страви); виготовляти; складати». — СІС 359; Sławski II 415—416; Bloch 143; Dauzat 196—197. — Див. ще *конфета*.

конфлікт «зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка», *конфлікувати*; — р. болг. *конфликт*, бр. *канфликт*, п. ч. слц. вл. *konflikt*, м. *конфликт*, схв. *кѡнфликт*, слн. *konflikt*; — можливо, через німецьке посередництво (н. *Konflikt*) запозичене з латинської мови; лат. *cōnflīctus* «зіткнення, удар; боротьба, бій» є похідним від дієслова *cōnflīgo*

«стикаюся; борюся, б'юся; зіштовхую, з'єдную; зіставляю», утвореного за допомогою префікса *com-* (*cop-*) «з-» від дієслова *flīgo* «ударяю, зіштовхую», очевидно, спорідненого з укр. *[блізна]* «шрам, рана». — СІС 359; Шанский ЭСРЯ II 8, 289—290; Sławski II 416; Holub—Lyer 100, 255. — Див. ще *блізна*, *коаліція*.

конфórка «отвір у кухонній плиті; кружок на цей отвір; пальник газової плити», *[камфórка]* (Me); — бр. *канфórка*; — запозичення з російської мови; р. *конфórка*, заст. *камфórка* «конфорка; прилад для варіння без печі у приміщенні», *канфórка* «тс.» походить від гол. *komfoog* «жаровня; плитка; спиртівка», яке через снідерл. *kaffoog* «жаровня» зводиться до фр. ст. *[caffoog]* «котел для підігрівання води», що відповідає фр. ст. *chaufóire* «тс.», пов'язаному з *chauffer* «зігрівати; палити». — Шанский ЭСРЯ II 8, 290; Фасмер II 176; Преобр. I 347; Matzenauer 389; Vries NEW 347; Dauzat 166. — Див. ще *шофёр*.

конфúз «замішання; ніяковість; незручне становище», *конфúзити*, *конфúзливий*, *конфúзний*; — бр. *канфúз*, болг. *конфúз*; — запозичення з російської мови; р. *конфúз* виникло на основі нім. *konfús* «збентежений, розгублений, сконфужений» або фр. *confus* «неясний, туманний, заплутаний; збентежений, сконфужений», які походять від лат. *cōnfūsus* «безладний, заплутаний; змішаний, збентежений», пов'язаного з дієсловом *cōnfundo* «вливаю, зливаю; змішую; бентежу», утвореним за допомогою префікса *com-* (*cop-*) «з-» від дієслова *funo* «ллю; сиплю; кидаю; розсіюю», спорідненого з гр. *χύδην* «вилитий; достатній», гот. *giutap* «лити». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 290—291; Фасмер II 315; БЕР II 603—604; Dauzat 197; Walde—Hofm. I 563—564. — Див. ще *коаліція*.

концентр, *концентри* «концентричні кола; послідовні ступені у шкільному викладанні того самого матеріалу», *концентризм*; — бр. *канцэнтр*, болг. *концэнтър*; — запозичення з російської мови; р. *концэнтр* є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника *концентрический* (з виразу *концентрические круги*

«концентричні кола»); думка про безпосереднє утворення з префікса *кон-* іменника *центр* (СІС 360) менш переконлива.— Див. ще **концентричний**.

концентрат «продукт з високим вмістом поживних речовин; продукт збагачення корисних копалин», *концентрація*, *концентрувати*;— р. болг. м. *концентрат*, бр. *канцэнтрат*, п. вл. *koncentrat*, ч. слц. *slн. koncentrát*, схв. *концэнтрат*;— очевидно, за російським посередництвом запозичене з німецької мови; н. *Konzentrat* походить від слат. *concentrātus* «об'єднаний, зосереджений, концентрований», пов'язаного з дієсловом *concentrāre* «об'єднувати, зосереджувати, концентрувати», утвореного з префікса *con-* «з-» і основи іменника *centrum* «центр».— СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 291—292; Sławski II 407; БЕР II 604.— Див. ще **коаліція**, **центр**.

концентричний «який має спільний центр з чим-небудь»;— р. *концентрический*, бр. *канцэнтрычны*, п. *koncentryczny*, ч. слц. *koncentrický*, вл. *koncentryski*, болг. *концентричен*, *концентрически*, м. *концентричен*, схв. *концэнтрычан*, слн. *koncэntričen*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *konzentrisch*, фр. *concentrique*, англ. *concentric* утворені за зразком слат. *concentricus*, пов'язаного з дієсловом *concentrāre* «зосереджувати, концентрувати».— СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293; БЕР II 604; Klein 327.— Див. ще **концентрат**.

концепт «формулювання, загальне поняття, думка», *концепція* «система поглядів на певне явище; ідейний задум твору», *концептуалізм* «напрямок у сучасній філософії, за яким загальні поняття не існують поза розумом пізнаючого суб'єкта»;— р. болг. *концепт*, бр. *канцэпт*, п. *koncept* «задум; проект; дотеп», ч. *koncept* «начерк, чернетка», слц. *koncept* «концепт, концепція; конспект; чернетка», вл. *koncept* «план; конспект», м. *концепт* «чернетка; начерк», схв. *кднцеп(а)т*, слн. *koncэpt* «тс.»;— запозичення з латинської мови; лат. *conceptus* «водойма; спалах; зачаття, запліднення; плід (зародок); (слат.) думка, уявлення» є похідним від *conspicere* «збираю, приймаю; задумую», утво-

реного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *conspicere* «беру; одержую, приймаю», спорідненого з двн. *heffan* (нвн. *heben*) «підіймати», гр. *καίλω* «глитаю», лтс. *kāmpiti* «хапати, лапати», дінд. *karāṭi* «(дві) жмені», алб. *kar* «хапаю».— СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293—294; Sławski II 407; Holub—Lyer 253; Skok II 138; Walde—Hofm. I 159—160.— Див. ще **коаліція**.

концерт «об'єднання капіталістичних підприємств різних галузей промисловості, банків та ін.»;— р. болг. *концерт*, бр. *канцэрт*, п. ч. слц. вл. *koncert*, м. *концерт*, схв. *кднцерн*, слн. *koncэpt* «тс.»;— запозичене, очевидно, через російське і німецьке (н. *Konzert*) посередництво, з англійської мови; англ. *concert* «тс.» пов'язане з дієсловом *concern* «об'єднувати; стосуватися, цікавити», яке походить від лат. *concernere* «разом просіювати, змішувати; (слат.) стосуватися чогось», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *cernere* «розрізняю; пізнаю; визначаю; просіваю», спорідненого з лит. *skirti* «відокремлювати», алб. *harr* «полоти».— СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294; Kopaliński 513; Holub—Lyer 253; БЕР II 604; Klein 327—328; Walde—Hofm. I 205—206.— Див. ще **коаліція**.

концерт, *концертант*, *концертувати*;— р. болг. *концерт*, бр. *канцэрт*, п. ч. слц. вл. *koncert*, м. *концерт*, схв. *кднцер(а)т*, слн. *koncэpt*;— через німецьку мову (н. *Konzert*) запозичене з італійської; іт. *concerto* «суголосся, гармонія; концерт; згода, угода» пов'язане з *concertare* «узгоджувати; улагоджувати, домовлятися; настроювати (інструменти); концертувати», яке продовжує лат. *concertāre* (*concerto*) «змагатися; сперечатися», утворене за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від *certo* «стараюся, змагаюся; прагну», пов'язаного з *cernere* «розрізняю; пізнаю; просіюю»; менш певне виведення н. *Konzert* через фр. *concert* «концерт» безпосередньо з латинської мови (Holub—Lyer 253).— СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294—295; Фасмер II 316; Сендровиц РЯШ 1974/3, 95; Sławski II 407—408; Kopaliński 513; Brückner 251; БЕР II 604; Kluge—Mitzka

393; Dauzat 194; Battisti—Alessio II 1044; Walde—Hofm. I 205—206, 207. — Див. ще коаліція, концерн.

концесія «передача права експлуатації лісів, надр, підприємств», *концесіонер*; — р. *концессия*, бр. *канцэсія*, п. *koncesja*, ч. *koncese*, слц. *koncesia*, вл. *koncesija*, болг. *концесия*, м. *концесија*, схв. *концесија*, слн. *koncesija*; — запозичене, можливо, за російським, французьким (фр. *concession* «концесія; поступка») або німецьким (н. *Konzession* «концесія») посередництвом, з латинської мови; лат. *concessio* «присвоєння; згода, дозвіл; визнання (провини); поступка» пов'язане з *concedo* «відходжу; поступаюся; погоджуюся», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *cedo* (<*ce-zdo «крокую сюди») «іду, ходжу; відходжу; поступаюся»; утвореного з частки **ce-* «тут», спорідненої з дірл. *soi* «тут», двн. *hē* «він», і дієслова *(-)*zdo* «крокую, ступаю, іду» (від кореня **sed-* «ходити»), спорідненого з псл. *hoditi*, укр. *ходити*. — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 296—297; Sławski II 408; Holub—Lyer 253; БЕР II 605; Dauzat 194; Walde—Hofm. I 192, 193—194. — Див. ще коаліція, ходіти.

[конч́ан] «вид кинджала з довгим клинком для пробивання броні» Я, **[конч́ар, конч́ір]** «тс.» Я, **[кінч́ак]** «меч з вузьким клинком»; — р. *конч́ан* «меч з вузьким клинком», *конч́ар* «тс.», п. *konczerg* «довгий важкий меч», ст. *konczerg*, *kończerg*, *kończyrg*, *kunczerg* «тс.», ч. *копчі́й* «еспадрон», ст. *копчі́ей* «короткий меч», слц. *копчі́аг* «довгий ніж, спис», **[копчі́г]** «тс.»; — видозмінене запозичення з тюркських мов; тат. *kandžar* «кривий кинджал», крим.-тат. *қанджар*, тур. *hançer*, аз. *хәнчәр* «тс.», як і кумик. *хынжал* «тс.», походить від перс. *ханджар* (<ар. *hanğar* «тс.»); формальні зміни в українській, як і в інших слов'янських мовах, частково, можливо, пояснюються зближенням з укр. **[конéць]** «кінець, край». — Яворницький I 375; Фасмер II 316; Sławski II 166, 408; Brückner 230, 252; Machek ESJČ 217; Holub—Lyer 187, 253; Верп. I 384; Mikl. TEL I 307; Lokotsch 64; Räsänen Versuch 155. — Пор. ганджар, кинджал.

[кóнша] «вид трави» Ж; — неясне.

[конш́ахти] (мн.) (про підступи, махінації, інтриги, змову — у виразі *заходити собі з ким в к.*) Ж; — бр. **[канш́ахты]** «махінації, таємні зносини»; — запозичення з польської мови; п. *konshachtu*, ст. *kunshachtu* «тс.», як і ч. *kunšaft* «змовник, клієнт», *kunšoft*, *kunšaft*, *kunšoft*, заст. *kunt* «тс.», ст. *kundšoft* «звістка, відомість», слц. *kunšaft* «клієнт», схв. **[kundšaft]** «посвідчення, свідоцтво, атестат», походить від нвн. *Kundschaft* (зб.) «клієнти; звістка, відомість; (ст.) знайомство; найближче оточення; фамільярність, спорідненість», утвореного за допомогою суфікса *-schaft*, пов'язаного з дієсловом *schaffen* «творити», спорідненим з псл. *skobliti*, укр. *скобліти*, від основи *kund* «відомий», спорідненої з псл. *znati*, укр. *знати*. — Sławski II 433—434; Machek ESJČ 247; Holub—Lyer 273; Kluge—Mitzka 412, 631, 632. — Див. ще знати, скобліти.

кон'юнкту́ра «сукупність умов, збіг обставин, здатний впливати на розв'язання якої-небудь справи; сукупність ознак, які характеризують стан товарного господарства», **кон'юнкту́рник** «безпринципна людина, що змінює свою поведінку залежно від кон'юнктури»; — р. *кон'юнкту́ра*, бр. *кан'юнкту́ра*, п. *konjunktura*, ч. вл. *konjunktura*, слц. слн. *konjunktúra*, болг. *конюнкту́ра*, м. схв. *кон'юнкту́ра*; — через німецьке посередництво (н. *Konjunktur*) запозичене з латинської мови; слат. *conjunctura* «з'єднання; зв'язок; склеювання» є похідним від лат. *conjungo* «з'єдную», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *jungo* «з'єдную», пов'язаного з *jugum* «ярмо», спорідненим з псл. *jъgo, укр. *іго*. — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 298—299; Sławski II 419, 420; Holub—Lyer 44, 255—256; БЕР II 606; Dauzat 198; Walde—Hofm. I 728—729, 730—731. — Див. ще іго, коаліція.

конюшина (бот.) «*Trifolium L.*», **[кóнич, коні́чина]** ВеНЗн «тс.», **[коничні́сько]** «поле з конюшиною» ВеНЗн, **[кóніч]** «конюшина» ВеНЗн, **[коні́чина]** «тс.» Ж, **[коні́чиниско]** «поле з конюшиною» Ж, **[коні́чник]** «*Trifolium agrarium L.*» Мак, **[коню́тина]** «конюшина» Мак, **[коню́чина]**,

коню́шка] «тс.» ВеБ, [коню́шиниско] «поле з конюшиною» Ж, коню́шини́ще «тс.», [коню́ши́ця] «конюшина» ВеНЗн, [коня́тина] «тс.» Ж, Бі, [коня́чина] «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак, [куні́ч] «конюшина» ВеЗа; — р. [коню́ши́на], бр. каню́шына, п. kopiczyna, ч. kopíček, kopníček, kopičina (з п.), слц. kopičina (з п.); — очевидно, пов'язане з *кінь*; словотворча структура не зовсім ясна. — Меркулова 92; Sławski II 417—418; Brückner 253, 254; Machek Jm. rostl. 121; ЭССЯ 10, 183. — Пор. **команá**.

[коня́тич] (бот.) «цирцея звичайна, *Cirsia lutetiana* L.» Ж, Мак; — очевидно, пов'язане з *коня́чий* «кінський; такий, як у коня», *коня́тина* «кони́на», похідними від *кінь*; мотивація назви, словотвір і наголос не зовсім ясні; пор. іншу назву рослини [коня́че зілля]. — Див. ще *кінь*.

коньо́к (мн. *конькі́*) «ковзан; коник, малий казковий *кінь*; гребінь (на даху)»; — бр. *канёк* «ковзан; малий казковий *кінь*», болг. *кѣнки́* (мн.) «ковзани; кішки (пристосування для залізання на стовпи)»; — запозичення з російської мови; р. *конёк* є результатом видозміни слова *конь* «кінь»; російські назви зумовлені схожістю функцій ковзанів і коней, а також тим, що традиційно гребінь на даху прикрашався фігурками, схожими на кінські голови. — Шанський ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер II 310, 316; Булаховський Вибр. пр. III 349; БЕР III 195. — Див. ще *кінь*.

[коня́ці] «туфлі» Я; — неясне.

коня́к «міцний алкогольний напій, який виготовляють, переганяючи виноградні вина», *коня́чний*; — р. *коня́к*, бр. *каня́к*, п. *копіак*, ч. слц. *ко́пак*, вл. *копјак*, болг. *коня́к*, м. *ко́пак*, схв. *ко́пак*, слн. *ко́пјак*; — запозичення з французької мови; фр. *согнас* «коня́к» походить від назви міста Согнас, де вперше виготовили цей напій. — Шанський ЭСРЯ II 8, 299—300; Фасмер II 316; Sławski II 417; Machek ESJČ 272; Holub—Lyer 253; Holub—Kop. 178; БЕР II 606; Младенов 250; Вујаклија 473; Kluge—Mitzka 387.

коопера́ція, *кооператів*, *кооперáтор*, *кооперувáти*; — р. болг. *коопера́ция*, бр.

каапера́цыя, п. *кооперасја*, ч. *кооперасе*, слц. *кооперácia*, вл. *кооперасја*, м. схв. *коопера́ција*, слн. *кооперácija*; — запозичене через французьке (фр. *coopération*) або німецьке посередництво (н. *Cooperation*) з латинської мови; пізньолат. *cooperatio* «співробітництво» є похідним від *cooperor* «співробітничаяу», утвореного за допомогою префікса *co(m)-* «з-» від дієслова *operor* «працюю; дію», яке виводиться від іменника *opus* (род. в. *operis*) «робота, праця». — СІС 361; Шанський ЭСРЯ II 8, 301; Sławski II 448; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 217—218. — Див. ще **коалі́ція**, **опера́**.

коопта́ція «введення до складу виборного органу нових членів без додаткових виборів», *кооптува́ти*; — р. болг. *коопта́ция*, бр. *каапта́цыя*, п. *коопта́cja*, ч. *коопта́се*, слц. *коопта́cia*, вл. *кооптова́с* «кооптувати», м. схв. *коопта́ција*, слн. *коопта́cija*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Kooptation*, як і англ. *cooptation*, походить від лат. *cooptatio* «кооптація, додаткові вибори», пов'язаного з дієсловом *coopto* «вибираю, обираю», утвореним за допомогою префікса *co(m)-* «з-» від дієслова *opto* «вибираю, обираю; бажаю, прошу», спорідненого з псл. *зара* «надія», укр. [за́пко] «прикро, неприємно; задро». — СІС 361; ССРЛЯ 5, 1378; Kopaliński 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вујаклија 473; Walde—Hofm. II 212—214, 217. — Див. ще **за́пко**, **коалі́ція**.

координ́ація, *координáти* «числа, якими визначається положення точки на лінії, на поверхні, у просторі відносно системи координат», *координáційний*, *координувáти*; — р. болг. *координáция*, бр. *каарды́нацыя*, п. *коордyncja*, ч. *коорди́пасе*, слц. *коорди́nacia*, вл. *коорди́nacija*, м. схв. *коорди́naciја*, слн. *коорди́nacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Koordinatión*, фр. англ. *coordination* походять від пізньолат. *coordinatio*, пов'язаного з дієсловом *coordino* «разом прибираю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса *co(m)-* «з-» від дієслова *ordino* «організую, прибираю, упорядковую», що виводиться від іменника *ordo* «порядок, ряд». — СІС 361; Шанський

ЭСРЯ II 8, 302; Koraliński 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вуяклија 473.— Див. ще коаліція, брден.

копа́ «стіжок із 60 снопів хліба; невеликий стіжок соломи, сіна; (розм.) одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яець і ін.); [одиниця лічби у віконників, що дорівнює 14, 16, 20, 40 і 60 вікнам]; (заст.) одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам; [60 копійок Л]; збори сільської громади для розв'язання судових або громадських справ (на Україні в XV—XVIII ст.); судове засідання (у давнину)», [копень] «місяць серпень» Ж, копільник «той, хто складає в копи сіно або скошений хліб», [копільник] «тс.», копіця «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; (рідк.) стіжок із 60 снопів; велика кількість, купа чого-небудь», [копіцьке] «хазяйська частина (як власника поля) від зібраного хліба» Ж, копічник «машина для збирання сіна, соломи в копиці; частина комбайна, що збирає та відокремлює солону від полови», копнувач «тс.», [копішник] «півкарбованець, 50 копійок Г; місцевість і місце, де відбувався копний суд Ж», [копляк] «залишок копиці або стіжка, мала копиця» Ме, [копна] «копа снопів» Л, [копник] (заст.) «член копного суду» Ж, Я, копнітель «помічник комбайнера; той, хто працює на копичнику», [коповік] (заст.) «50 копійок», коповіця (рідк.) «вивезення хліба з поля після жнив, а також період, коли це робиться», [коповіще] «місцевість і місце, де відбувався копний суд» Ж, Я, [коп'як] «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; велика копиця; велика кількість, купа чого-небудь», [коповій] «громадський», копний «[тс.]; належний зборам сільської громади», [копїти] «нагромаджувати» Ж, копічити «складати в копиці, копи; (розм.) складати купою, нагромаджувати», накопічити «поступово зібрати, нагромадити; накласти, навалити», [накіпчасті] «купами» Ж, [окопистий] «повний з верхом» Ж, [підкіпка] «літне курча, що вилупилось у час складання кіп» Нед, [питкіпень] «тс.» Л, [підкіплята] (мн.) «тс.» (Ме), покопїти «скласти у копи», скіплина (іст.) «частина врожаю, що віддавалась за оренду землі», скіпщина,

[скіпщина Нед] «тс.», скіпщик (іст.) «селянин, що віддавав частину врожаю за оренду землі», скоп «скупчення», скопище «тс.; [місце, де стояли копи, стіжки]», [скоповіна] «третина сіна, що віддавалась хазяїну сіножаті» ВеБ, скопїти «нагромадити, поступово зібрати; скласти у копи», скопом «гуртом»;— р. [копа] «купа сіна, снопів хліба, копиця; одиниця лічби (60 снопів, огірків, раків тощо); півкарбованець, 50 копійок; велика кількість, купа чого-небудь», бр. капа «копиця сіна; одиниця лічби (60 штук)», др. копа «міра, 60 штук», п. кора «копа (снопів, 60 штук); копиця (сіна)», ч. кора «давня одиниця лічби (60 штук); скирта сіна, соломи; велика кількість чогось; шматок полотна ручної роботи», [kupa], ст. ко́ра (кора) «тс.», слц. кора «купа каміння, землі; копиця; давня одиниця лічби (60, іноді 50 штук)», вл. нл. кора «купа; одиниця лічби (60 штук)», полаб. tupa «копа (60 штук)», болг. ко́па «копа, копиця», м. копа «стіжок сіна, скирта», схв. [kupa] «скирта, копиця», [kopà] «тс.; купа дров на вугілля, укладених за формою скирти; п'ять горіхів, зібраних у купу», слн. ко́ра «стіг; копиця; 60 штук снопів та ін.; укладена за формою скирти купа дров на вугілля; купка з чотирьох горіхів; натовп»;— псл. кора «купа; копиця, скирта; одиниця лічби; [громада]», похідне від korati «копати» (первісно «нарита купа землі»);— споріднене з лит. kãras «могила», kara «кладовище», лтс. kars «60 штук; могила», kãra (kãre) «дюна», karuole «купа», а також, з іншим ступенем чергування, лит. kãros (мн.) «дюни», korà «велика кількість», kãrti «згромаджувати докупи»; лит. кара «копа; 60 штук», лтс. кара «тс.» вважаються запозиченнями з білоруської мови; зближення з куп, кїпа (Iljinskij AfSIPh 29, 162—163; Ondruš Sl. Wortst. 129; Šaur Slavia 46/1, 13—16) неприйнятне, як і виведення схв. kupa з романських мов (Skok AfSIPh 30, 308).— Фасмер II 316; Sławski II 449—450; Brückner 254; Holub—Lyer 260; Machek ESJČ 274; Schuster-Šewc 612—613; БЕР II 607—608; Младенов 250; Skok II 144—145; Bern. I 362; Mikl. EW 129; Traut-

mann 116—117; Fraenkel 216,217; Mühl.—Endz. II 160; Топоров III 212—214; Pokorny 930—933.—Див. ще ко́пати¹.

[копага́] (іхт.) «малі риби типу широкоголової кефалі» Ж;—р. [копага́] «найдрібніша кефаль»;—неясне.

[копа́ня] «дерев'яна заслінка до печі»;—неясне.

копа́ти¹, копа́тися «довго поратися; займатися клопітною роботою; возитися», [копа́чити] «копирсати, копати» Ж, ко́пнути, [кіпець] «горбок», [кіпніна] «купка землі, нарита кротом», [копа́ка] «сапа» ДзАтл I, копа́ліни СУМ, Ж, [копа́ля] «копальниця» Ж, копа́льник, копа́льня, [копані́на] «марудне копання», копані́ця «вид заступа або мотики: [викривлене дерево, викопане з коренем для виготовлення полоза]», [копані́ці] «полози саней», ко́панка «невелике водоймище; криниця без зрубу», [копа́нка] «рів; ковбана з дошовою водою; дорога з ровами по боках» Ж, ко́пань «копанка; котлован», [копаті́льник] «копальник» Ж, копа́ч «землекоп; знаряддя для копання», копа́чка «вид невеликого заступа або садового совка», копе́ць «насіпаний або викопаний межовий знак; [інструмент для довбання меду]», [ко́пня] «копальня» Ж, [копу́га] «людина, яка повільно береться до роботи» Я, копа́льний, [копачкі́й] «старанний», ко́пкий «який легко копати; пухкий; грузький», [ко́пний] «пов'язаний з копанням; ямистий; покритий купами» Ж, [копочкі́й] «такий, що повільно але старанно працює» Я, [віко́псти] «виколоти» Ж, віко́пний, [закопа́чити] «зачепити чимсь гострим і вирвати» Ж, [за́кіп] «рів з насипом; яма для добування нафти» СУМ, Ж, [закопа́нець] «щось крадене і закопане; горб, оточений ущелинами» Ж, о́кіп «окоп; [єврейське кладовище]», о́коп, [око́писько] «єврейське кладовище», [око́пище] «тс.», [око́пник] «солдат, що воює в окопах», [о́кіпний] (у виразі о́кіпна рослина «рослина, що потребує обкопування, підкопування») Ж, пере́кіп «перекопане місце», [переко́п] «тс.» Нед, переко́пка, переко́пувальний, підкі́п, підко́п, підко́пувач, [підко́пистий] «підступний, лукавий» Нед, підко́пувальний, [поко́пище] «поле, з якого зі-

брано картоплю» ЛексПол, проко́п, розко́п, розко́пи «розкопки», розко́пини «тс.», розко́пка, розко́пки, розко́пувальний, [скіпе́ць] «ямка глибиною в одну лопату; ямка для позначення межі», [скопе́ць] «межовий знак»;—р. копа́ть, бр. капа́ць, др. копати, п. вл. кора́с, ч. korati, слщ. korat', нл. кора́с, болг. копа́я, м. копа, схв. ко́пати, слн. koráti, стсл. копати;—псл. korati, пов'язане з skoriti «каструвати» (корінь з рухомим s);—споріднене з лит. karóti «колоти, рубати», лтс. karát «сікти, колоти», гр. κόπτω «ударяю, рубаю, колю», алб. кер «обтісую камені», а також гр. σκαπτο «рию, копаю», лат. scapulae «лопатки».—Фасмер II 317; Преобр. I 349—350; Sławski II 450—451; Brückner 254—255; Machek ESJČ 274; БЕР II 610—613; Skok II 146; Bern. I 562—564; Trautmann 116—117; Fraenkel 217—218; Мельничук Етимология 1966, 223; Pokorny 930—933.—Пор. ско́пити, щепі́ти.

копа́ти² «ударяти, бити, штовхати ногою; брикати, хвицати (про тварин)», [ко́пкати] «тс.» Ж, ко́пнути «вбити; штовхнути, ударити (ногою когочого-н.)» Г, Ж, [ко́пнутися] (у виразі к. до чого «старанно взятися за щось») Ж, ко́пняк «удар ногою»;—п. вл. кора́с «бити (ногою)», ч. korati, слщ. korat', нл. кора́с, м. копа «б'є ногами об землю» (особливо про коня), схв. ко́пати «бити ногою по землі, тупати, рити землю ногами» (про коня);—псл. korati «бити ногою в землю», очевидно, результат семантичного розвитку слова korati «рити (землю тощо)», зумовленого тим, що деякі тварини риють землю, ударяючи її копитами; можливо однак, що тут частково відбито ще допраслов'янську індоєвропейську семантику дієслова korati «бити» (чимсь гострим); пор. лит. karóti «сікти, рубати, колоти, розколювати дерево; бити, хльоскати; дзьобати; нівечити, псувати», лтс. karát «рубати, сікти, бити; (і, очевидно, пізніше) обкопувати, скопувати землю», гр. κόπτω «б'ю, ударяю; відтинаю, відрубую; стукаю, товчу; дзьобаю».—Sławski II 450—451; Machek ESJČ 274.—Див. ще копа́ти¹.

[ко́пати³] «брести, бродити» Пі;—неясне.

[копáч] «кілочок» ВеУг, [копачівля] (зб.) «кілочки (дерев'яні)» ВеУг; — неясне.

[копáчка] «інструмент для виготовлення (вирізування) обода коліс» Ж; — неясне.

[кóпаш¹] «міра площі» НЗ УЖДУ 14; — неясне.

[кóпаш²] «той, хто шарує кукурудзу, картоплю тощо» НЗ УЖДУ 24; — запозичення з угорської мови; уг. karás «мотичний, просапний; з мотикою» (karás (ember) букв. «з мотикою (людина)») є похідним від кара «мотика», пов'язаного з karálni «мотижити, сапати, шарувати; обгортати», словом слов'янського походження (пор. укр. копáти, слц. kopat' «копати», болг. копáя «копаю; обгортаю», схв. кòпати «копати; обгортати», слн. kopáti «копати, рити»). — MNTEsz II 355; Kniezsa 248—249. — Див. ще копáти¹.

[кóпень¹] «місяць серпень» Ж; — очевидно, похідне утворення від іменника копá «зібрана на полі купа збіжжя»; назву, як і позначення інших місяців, створено за характерним для місяця явищем. — Ноуїńska-Вагапова 57. — Див. ще копá.

[кóпень²] «крижана бурулька», [копендáха] «крижана бурулька на солом'яній покрівлі» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [кiпнiти] «танути» (пор.).

копéр¹ «пристрій для забивання паль; споруда над стовбуром шахти», [кóпра] «будівля над шахтою» Я; — болг. [кóпра] «пристрій для забивання паль»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. копёр «копер» виникло на основі н. Kärfer «голова бруса», яке походить від лат. sarer «козел», спорідненого з гр. κάπρος «кабан», дісл. hafr «козел»; безпосереднє виведення р. копёр з лат. sarer (Преобр. I 350), зближення його з рум. sãrgior «самець дикої кози; кроква» (Mikl. EW 108), а також припущення про його спорідненість з лат. sarer «козел» (Фасмер ГСЭ III 95) сумнівні. — Шанский ЭСРЯ II 8, 303—304; Фасмер II 318; Bern. I 468; Kluge—Mitzka 348; Vries NEW 312; Walde—Hofm. I 157—158. — Пор. кáфар.

[кóпер²] (бот.) «кріп пахучий, Апе-

thum graveolens L.», [копй́л] «тс.» Мак; — р. [копёр, копр], др. копръ, п. koper, ст. корг, ч. корг, [корек], слц. корег, kôrog, вл. корrik, нл. корг, болг. кòпър, [копр], м. копар, копра, схв. кòпар, слн. kóрег, стсл. копръ «тс.»; — псл. коргъ «кріп пахучий», очевидно, результат метатези псл. кгоръ «тс.»; менш прийнятне зближення з коренем *кор- у псл. коръть «сажа, дим (від лучини тощо)», укр. [копоть] «сажа» (Фасмер II 318, 319; Brückner 255, 256; Machek ESJČS 220; Doroszewski PF 15/2, 275—276; Mikl. EW 129; Schuster-Sewc 616—617; Pokorný 596—597) або з kopřiva «кропива» (Младенов 251); абсолютно необгрунтоване зіставлення з лат. sarcōnae «чубок», дінд. śipra «вуси» (Petersson Arg. St. 96). — Макарушка 10; Sławski II 455—456; Holub—Lyer 260; БЕР II 624; Skok II 144—145; Bezlaј ESSJ II 64. — Див. ще крiп.

[коперéчка] «сорт груш, що досягають узимку» Я; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. короге́чка, рідк. кореге́чка «тс.» етимологічно неясне. — SSJČ I 948.

[копéрта] «конверт; кришка» Ж; — запозичення з польської мови; п. koperta «конверт; кришка годинника; підодіяльник», як і ч. (заст.) kopert «конверт», koperta, слц. [koperta, koperdal], схв. (рідк.) kòpērtа «тс.», походить від it. coperta «покриття; покривало, ковдра; обгортка», яке через слат. cooperta «прикриття; прикрите місце» виводиться від лат. cooperio (-ire) «прикриваю, накриваю, заступаю». — Sławski II 458; Brückner 255; Mestica 386, 388. — Див. ще коверкóт.

[копершляк] «узор чорною фарбою на глиняному посуді» Я; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; — н. Kúpferschlag «мідна окалина» складається з двох іменників — Kupfer «мідь» і Schlag «удар». — Див. ще купервáс, шляк.

копй́л¹ «шевська колодка; стовпчики (від 4 до 6), що зв'язують полози з ящиком саней», копй́лля (зб.) «копили в санях», [копй́ло] «копил (у санях)» Ж, копильчакі́ (мн.) «вид саней», [накопй́льник] «поздовжній брусок саней над

копилами»; — р. *копѣл* «колодка; стояк, вбитий у полоз саней», [*копылѣк*] «костиль», бр. *капыл* «колодка; стояк (у санях)», п. [*коруѣа, коруѣу*] (мн.) «копили (в санях)», вл. *короѣ* «вила (для гною); роззява», нл. [*коруѣка*] «мотика (для гною)», *короѣка, корјеѣо, короѣо* «тс.», полаб. *t'ūrēl* «мотика»; — псл. *коруѣл*, пов'язане з *кораті* «копати»; необгрунтоване пов'язання (Фасмер II 320) з болг. *кѡпеле* «байстрюк, незаконнонароджений», схв. *кѡпѣле* «тс.»; п. [*коруѣа, коруѣу*], можливо, є словами українського походження (Karłowicz SWO 298). — Sławski 470—471; Schuster-Sewc 616. — Див. ще *копѣти*¹. — Пор. *копѣто*.

[*копѣл*²] «сокира для виготовлення човнів, дерев'яних ночов і под.» Л; — неясне.

[*копѣл*³] «незаконнонароджена дитина, байстрюк; виродок» Ж, Г, [*кѡпел* Ж, *копелѣ* Ж, *кѡпив* Ж, *кѡпилѣ* ВеЗн, Г, *кѡпѣлѣць* Ж, ВеУг, Г, *копилѣа, копилѣа, копилѣацьк*] «тс.», [*копѣлиця*] «незаконна дружина; коханка, полюбовниця; наложниця», [*копѣлитися*] «народити дитину поза шлюбом», [*скопѣлѣчити*] «звінчати; позбавити дівочтва» Нед; — др. *копѣлицѣще* «незаконнонароджена дитина», слц. [*koril*], болг. *кѡпеле, кѡпиле, м. копиле*, схв. *кѡпѣле*, цсл. *копилѣл, копѣлѣл* «тс.»; — псл. [*корѣл*]; — очевидно, субстратне слово дако-фракійського (або іллірійського) походження, можливо, запозичене з старих румунських або албанських говірок (пор. рум. *coril* «дитина; хлопчик», [*сѡril*] «позашлюбна дитина», алб. *koril* «тс.; слуга», нгр. *копѣлѣ* «хлопчик; слуга»); алб. *koril* остаточно не з'ясоване, можливо, утворене за допомогою префікса алб. *ко-*, спорідненого з дінд. *ка-* «погано-», від алб. *рјѣл* «народжувати» (про тварин) і продовжує фракійське/іллірійське *ко-репѣлос «неправильне (погане) народження»; менш імовірно пов'язання (Фасмер II 320) з р. *копѣл* «колодка; копил (у санях)», укр. *копѣл*. — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Scheludko 136; Niŕa-Armaŕ та ін. Romanoslawica 16, 82; БЕР II 613—615; Skok II 147—148; Попов Ист. лекс. 55; Верн. I 564.

копѣлити «випинати, надувати» (губи), *копѣлити губи* (перен.) «величатися, бундючитися, дутися», [*одкопѣлити*] «відкопѣлити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*копѣльный*] «впертий; який полюбляє сперечатися», а також з більш фонетично віддаленими [*копѣрзѣться*] «величатися, бундючитися; вередувати, упиратися; сваритися», [*кѡпырза*] «бундючна, самовпевнена жінка; вередлива, вперта, сварлива людина», що вважаються утвореними з словотворчого елемента *ко-* (як *коверзувати та ін.*) і основи *пырз-*, представленої у дієслові [*чупѣрзнуть*] «вдарити» (Фасмер II 320; Шахматов ИОРЯС 7/2, 337); можливої також зв'язок з *копѣл*¹.

копѣрсѣти «колупати», [*копѣрсѣти*] «тс.», [*копѣрсѣти*] «чесати, чухати; перебирати» Пі, *копѣрсѣтися* «перебирати, перевертати, перекладати щось; (розм.) займатися якою-небудь клопітною роботою, копатися», [*копѣрѣти*] «колупати», [*копѣрстка*] «копѣстка, дерев'яна лопатка для розмішування тіста; (знев.) погана зброя (про шпагу, шаблю)»; — р. [*копѣрсѣтъ*] «копатися, колупати», п. [*kopersac*] «ритися; штовхати», [*kopersac*] «згромаджувати листя»; — очевидно, афективне утворення, пов'язане з псл. *кораті*, укр. *копѣти*. — Sławski II 457. — Див. ще *копѣти*¹.

[*копѣрснѣти*] «швидко впасти, полетіти сторч головою» Ж, Пі; — р. [*копырнѣтъ*] «звалити (противника), підставивши ногу», [*копырѣтъ*] «тс.; штовхати», п. [*kopyrtaac*] «перекидати, кидати», [*kopertaac*] «тс.», ч. *koprcati (se)* «падати, перекидатися», слц. *kor'cat' (sa)* «тс.», схв. *копѣрцѣти се* «битися; тріпотіти», слн. *kor'ciniti* «упасти, звалитися»; — не зовсім ясне; можливо, утворене з словотворчого компонента *ко-* (ко-) і основи дієслова псл. *рѣтѣти «штовхати, пхати» (пор. п. [*pertaac*] «тс.»). — Sławski II 458—459.

[*копѣсть*] «клиноподібний зуб у ралі», [*копѣстка*] «дерев'яна лопатка для розмішування тіста», [*копѣстник*] «тс.»; — р. [*капыстка*] «лопатка; щітка (для дьогтю, смоли)», бр. [*копыстка*] «копѣстка», п. [*kopuśc, kopystka*] (зменш.), ч. *kopist* (жін. і чол. р.), *kopistka*

(зменш.), [kopyst] (чол. р.) «тс.»; — псл. *koruсть*, пов'язане з *kor-ati* «копати» (*kor-ys-ati, пор. укр. ст. р. ст. *копыса-ти* «бити копитом»); пов'язання з п. *кора* «копа» (Brückner 256; Bern. I 563) або витлумачення псл. *ko-ruсть як утворення з префікса **ko-* і основи *ruсть, спорідненої з лат. *fūstis* «кий» (Machek ESJČS 219; Holub—Lyer 260) сумнівні. — Sławski II 468. — Див. ще *копа́ти*¹. — Пор. *копи́то*.

[копита́ха] «вид плахти»; — неясне.

копи́тник (бот.) «копитняк, *Asarum L.*» СУМ, Г, [копате́нь] Г, *копи́тень* СУМ, Г, [копити́, копитки́, копи́тняк, копити́ці] «тс.»; — р. [копи́тник, копи́тень], бр. [капи́тник], п. *koruтник, корути́ник, korylnik, [kopelnik, kopernik, koryt-pniak]*, ст. *korudnik*, ч. *koruťnik*, ст. *korudník*, слц. *koruťnik* «тс.», вл. *koruťnik* «підбіл, *Tussilago L.*», болг. *копи́тник* «копитник», [копи́тняк], м. *копиден, коpidан*, схв. [kòpitnĭk], kòpitnjäk, kòpito, слн. *koritnik* «тс.»; — псл. *koruťnikъ «*Asarum*», очевидно, похідне від *koruто* «копито»; назва зумовлена подібністю листя до копита. — Sławski II 469; Rostafiński Symbola I 150; Machek Jm. rostl. 53; Holub—Lyer 261. — Див. ще *копи́то*.

копи́то «рогове утворення в кінці ноги в деяких ссавців; [колодка]», [копи́т] (чол. р.) «копито», [копитко́ве] «збір, податок (біля шлагбаума) за копитних тварин» Ж, [копитне́] «тс.» Я, *копи́тні*, [копитце́] «котушка з спеченого тіста, що дають вівцям для запобігання хворобам» Я, [копитя́р] «виготовлювач колодок» Ж, [копитковáтий] «схожий на копито» Ж, *копи́тний*, [копита́ти] «бити; стукати» Ж, [зкопити́тися] «вивихнути бабку» (про коня) Я, [скопити́тися] «спіткнутися, підвернути копито» Дз; — р. *копы́то*, ст. рідк. *копато*, бр. *капы́т* (чол. р.), [капы́то], др. *копыто*, п. *koruто* «копито», ч. *koruто* «тс.» (ст.) взуття на дерев'яній підшві, слц. *koruто* «копито», вл. *koruто* «тс.», нл. *koruто* «тс.»; підковка на каблуках, підкова, болг. *копы́то* «копито тварин», м. *копито* «тс.», схв. *кòпито* «тс.»; [колодка], *кòпита* (жін. р.), слн. *koritо* «тс.»

приклад гвинтівки», цсл. *копы́то* «копито»; — псл. *koruто* «копито тварин; (перен.) колодка», пов'язане з дієсловом *korati* «копати»; далі припускається зв'язок з дінд. *šarhá-* «копито; пазур», ав. *safa* «копито коня», двн. *huof* «копито» (Machek ESJČ 276; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 153—154). — Фасмер II 320; Sławski II 469—471; БЕР II 617; Skok II 148; Bezlaj ESSJ II 65; Bern. I 565—566. — Див. ще *копа́ти*¹.

[копи́ш] «паличка, плоско загострена у формі лопатки, для копання землі (у дітей)»; — р. [копы́ч] «копистка; дерев'яна лопата», п. [korysz] «знаряддя для згрібання гною»; — очевидно, пов'язане з [копи́сть] «клиноподібний зуб у ралі» (початково, мабуть, «дерев'яна лопата»). — Sławski II 468. — Див. ще *копи́сть*.

копи́шитися — див. **копоши́тися**.

[копи́е] «спис, піка» Ж, [копи́я] «тс.», [копи́ю] «жердина на середині копиці сіна» Ж, [копи́юце] «вістря, жало стріли» Ж, [копи́євáтий] «схожий на спис» Ж; — р. *копыё* «спис, піка; вид літургічного ножа; [вид мисливської зброї]», бр. *кан'ё* «спис, піка», др. *копие*, п. *koria* «тс.», ст. *korija*, *korije* (с. р.) «тс.»; [палиця, кий; велика дерев'яна кухонна ложка], ч. *korí* «спис, піка», ст. *korie*, слц. *korija*, вл. *korjo*, нл. *korje*, ст. *korja* «тс.», болг. *кòпе, кòпие* «спис, піка; дротик», м. *копје* «тс.», схв. *кòпље* «спис, піка; трапеція, древко прапора», слн. *кòрје* «спис, піка; весільний прапор», стсл. *копик* «спис, піка»; — псл. *korje «спис, піка», пов'язане з *korati*, укр. *копа́ти*; — споріднене з лит. *karlys* «мотика», лтс. *karlis* «сокира», гр. *κοπίς* «ніж», двн. *hābba* «тесак, серп». — Фасмер II 320; Sławski II 459—460; Machek ESJČ 274—275; Schuster-Šewc 615—616; БЕР II 616; Skok II 148. — Див. ще *копа́ти*¹.

копи́ка «одна сота карбованця», [копи́й], *копи́йчина* СУМ, Ж «тс.», *копи́йча́ний* «який коштує копіюку», [копи́йши́ний] «тс.»; — бр. *капéйка*, п. *корієйка*, *корійка* (XVIII ст.) (з укр.), *корека* (XVIII ст.), ч. *корейка*, *корека*, заст. *корějка*, слц. *корейка*, болг. *копéйка*, м. *копейка*, схв. *кòпéйка*, слн. *корéйка*; — запозичення з російської мови; р. *ко-*

пéйка виникло, мабуть, на основі словосполучення *копейная деньга* «копійка» як назви монети, на якій був зображений великий князь (цар) верхи на коні з списом у руці; отже, слово є похідним від р. *копѣ* «спис»; виведення від р. *копѣть* (Брандт РФВ 22, 140), від тюрк. *köpäk* (букв. «собака») (Bern. I 566; Lokotsch 96) менш вірогідні. — Москаленко УІЛ 43; Шанский ЭСРЯ II 8, 303; Фасмер II 317—318; Sławski II 462—463; БЕР II 613. — Див. ще *копіє*.

[*копійник*] (бот.) «стрілолист звичайний, *Sagittaria sagittifolia* L.» Ж; — очевидно, похідне утворення від [*копіє*] «спис»; назва зумовлена стріловидною формою листа (ВРУ 53). — Див. ще *копіє*.

[*копінь*] «земля без снігу» Ж, [*кіпний*] (у виразі *кіпна дорога* «брудна від розталого снігу дорога (?)»), [*кіпно*] «потеплішало; відлига; брудно, грязько від снігу, що розтанув», [*кіпніти*] «танути»; — п. ст. корпо «розм'якла, розмокла земля, особливо після того, як зійшов сніг; місце без снігу», каш. [*k^hor-pńo*] «місце без снігу», ч. слц. [*корпо*] «земля, що відтанула після того, як зійшов сніг», болг. [*копно (място)*] «місце, де станув сніг», ст. *копен* «тс.», м. *копно* «тс.; суходіл, земля», схв. *копно* «континент, земля», слн. *корпо* «тс.; безсніжна місцевість», *корен* «безсніжний»; — псл. [**корепь, *корьпъ*], похідні від прикметника **корьпъ* «який годиться для копання», пов'язаного з псл. *korati* «копати», або безпосередньо від цього дієслова; менш переконливе пов'язання з псл. *корьтъ* «кіптява» (Brückner 256; Machek ESJČ 275; Bern. I 566). — Sławski II 464—466; БЕР II 617—618. — Див. ще *копати*¹.

копірка — див. *копія*.

копіт, копоть — див. *кіпоть*.

копіткій «марудний, клопітний»; — р. розм. *копотлівый, копотный*, заст. *копоткий*, бр. *капатлівы* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *копати* «поратися; займатися клопітною роботою; робити повільно», похідним від *копати*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 305. — Див. ще *копати*¹.

копія «точне відтворення, що цілком відповідає оригіналові», *копіст, копірка, копіювальник, копіювальний, ко-*

піювати, ст. *копие* (с. р.) (1496); — р. *копія*, бр. *копія*, ст. *копья* (1406), *копия* (1588), п. *копія*, ст. *копія*, ч. *копіє*, слц. *копія*, нл. *копія*, болг. *копіє* (с. р.), м. *копія, копие* (с. р.), схв. *копія, копія*, слн. *копія*; — запозичення з латинської мови; слат. *сбія* «список, копія, розмножування» пов'язане з лат. *сбія* (<*сопія) «запас; велика кількість», утвореним за допомогою префікса *со(м)*- від основи іменника *орс* «сила, могутність, можливість, влада». — СІС 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 304—305; Фасмер II 318; Hüttl-Worth 16; Булыка 171; Sławski II 460; Holub—Lyer 260; БЕР II 616; Младенов 250; Вујакліја 473; Kluge—Mitzka 394; Bloch 150; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 215—216, 217. — Див. ще *коаліція, оптимізм*.

[*копка*¹] «невелика заглибина або ніша, куди загортають жар» Я, [*копочка*] «тс.» Я; — очевидно, результат спрощення і фонетичних змін давнішої форми **[ко́вба]*, пов'язаної з [*ко́вбиця*] «запичок»; зіставляється також (Непокупний Мовозн. 1974/6, 60) з *копати* (пор. іншу назву цієї реалії [*ямка*]); менш переконливе тлумачення основи *коп-* у даному разі як результату метатези іє. **рек^h*- «пекти», паралельної до лит. *kępti* «пекти», лтс. *sert* «тс.» (Непокупний тж) — Див. ще *ко́вбиця*.

[*копка*²] (дитяча назва картоплі) Ва; — очевидно, результат фонетичного спрощення форми *картопля* з додатним зменшувально-пестливим суфіксом *-к(а)*. — Див. ще *картопля*.

[*копки*¹] (у виразі *дав йому к. «побив»*); — очевидно, пов'язане з *копати* «бити ногами». — Див. ще *копати*².

[*копки*²] «верхи» (про їзду); — неясне.

[*копла*] (лайл.) «погань, нечисть, падло, сміття» Мо; — неясне.

копкий «не в'їжджений після снігопаду; [нерівний, вибоїстий Ж]» (про шлях), *копністий* «не зовсім уїжджений після снігопаду» (про шлях); — очевидно, пов'язане з *копати*; первісне значення — «який легко копається; пухкий» (пор. *копкий* «який легко копати, пухкий (про землю); у якому грузнуть ноги; пухкий (про сніг)»). — Див. ще *копати*¹.

[копёрснутися] «стрепенутися» Ж; — очевидно, результат контамінації і переосмислення форм [копёрснѹти] «швидко впасти, полетіти сторч головою» і порснѹти «вирватися з рук, вислизнути» (див.).

[копотіти] «стукати, тупотіти, бігти дрібним кроком», [кóпim] «тупит»; — очевидно, результат видозміни слова [топотіти] (див.).

[кóпоть] «кіготь, пазур (у тварин)» Л; — очевидно, результат видозміни слова [кóкоть] «тс.», зумовленої народноетимологічним зближенням з дієсловом копáти «рити». — Див. ще кóкоть, копáти¹.

[копоушка] «купка» Я; — очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. [копѹшка] «бідна копа поганого врожаю, маломірна копа; купка» є похідним від [копá] «копа, купа; (півд.) копа (хліба), копиця (сіна)», якому відповідає укр. копá (див.).

копоші́тися «ворушитися, возитися; метушитися», [копѹшитися] «тс.; кишіти Ж»; — р. копоші́тсья «копошитися», [копыхáтсья], заст. копѹші́тсья «тс.», [копоші́ть] «непокоїти», [кóпостить] «тс.»; — очевидно, пов'язане з укр. ст. р. ст. копысати «бити копитом, копати землю копитом», бр. [kapsáцъ] «штовхати, штурхати», п. [kopsáс] «копати; бити, штовхати, штурхати»; у такому разі псл. kopysati (kopsati) «ворушити; кишіти; непокоїти; (початково) штовхати, бити, копати землю (копитом)», похідне від kopati «копати»; — споріднене з лит. kapsėti «дзьобати», karstyti «ритися; гребтися» (про курей); неприйнятне зіставлення з гр. κόπος «втома, праця», κοπάζω «втомлюю», κοπάω «тс.» (Matz-pauer LF 8, 198—199) або з гот. hafjan «піднімати», дісл. hefja «тс.», двн. heffen, heven (Горяев 156). — Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Фасмер II 316, 319; Преобр. I 350—351; Брандт РФВ 22, 140; Sławski II 466—467; Brückner 255; Bern. I 562; Graenkel 218, 282. — Див. ще копáти¹.

кóпра¹ (бот.) «висушений м'якуш плодів кокосової пальми, з якого добувають кокосову олію»; — р. кóпра, бр. болг. кóпра, п. ч. слц. корга, схв. кòпра, слн. кóрга «тс.»; — запозичене, очевидно, через російське посередництво, з захід-

ноєвропейських мов; порт. фр. англ. сорга, н. Кóрга «тс.» виводяться з мал. korraga «кокосовий горіх», що походить від гінді khōrgā «тс.», пов'язаного з дінд. k(h)aragaḥ «черепок; шкаралупа; череп», спорідненим з псл. *сѣгръ «череп», укр. чéреп. — СІС 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Kopaliński 529; Holub—Lyer 260; РЧДБЕ 367; Klein 350; Kluge—Mitzka 394; Bloch 176; Dauzat 205; Mayrhofer I 174. — Див. ще чéреп.

кóпра², копрáвий, кóпри — див. кáпра.

копрíва — див. кропíва.

копрíвник, коперняк, копривня́к, копрíвняк — див. кропíв'янка.

копрíй¹ (бот.) «фенхель, Foeniculum Adans», [копр, копрій] «тс.» Мак; — болг. [див копър] «Foeniculum capillaceum», [влашки копър, зимен копър] «тс.», схв. [кòпар] «фенхель звичайний», слн. [коргс, коргес, koprives] «тс.»; — псл. коргъ «фенхель; кріп, Anethum graveolens»; — зв'язок народних назв цих рослин зумовлений подібністю їх у тому, що плоди їх містять ефірну олію і в кулінарії плоди фенхелю звичайного і кріп пахучий, як цінну пряність, додають до їжі (Флора УРСР VII 568—569, 602—603; Нейштадт 421). — Симонович 200. — Див. ще кóпер².

копрíй² — див. кóпер².

коптíти¹, коптíльний, коптíльник, коптíти — див. кíпоть.

коптíти² — див. каптíти.

[кóптур] «комин» ЕЗБ 25; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого молд. ку́тòр (коптòр) «піч».

[кóпут] «клопіт, біда» Доп. УЖДУ II; — запозичення з угорської мови; уг. kaput «капут» з нвн. kapútt відповідає запозиченому з того самого джерела, але іншими шляхами укр. капѹт. — MNTESz II 368—369. — Див. ще капѹт.

[кóпці] «риболовецькі сітки, які ставляться у воду на паколах» Берл, Мо; — р. [кóпцы] «пастка (зокрема, на птахів)»; — результат видозміни назви [котéць] «загорожа в воді для ловіння риби», р. [котцы́] «тс.»; рибальська сітка, зближеної з основою дієслова копáти (закóпувати). — Див. ще котéць. — Пор. катѹх.

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ им. А. А. ПОТЕБНИ

**ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ
СЛОВАРЬ
УКРАИНСКОГО
ЯЗЫКА**

В СЕМИ ТОМАХ

Том 2

Д—КОПЦІ

СОСТАВИТЕЛИ

Ростислав Васильевич Болдырев,
Вера Титовна Коломиец,
Афанасий Прокофьевич Критенко,
Татьяна Борисовна Лукинова,
Александр Саввич Мельничук,
Григорий Петрович Пивторак,
Александр Данилович Пономарев,
Нина Сергеевна Родзевич,
Неонила Петровна Романова,
Виталий Григорьевич Скляренко,
Орест Борисович Ткаченко

(На украинском языке)

*Друкується за постановою
вченої ради Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР*

Редактори

*Л. К. Артем'єва, В. Є. Дудко,
Л. П. Марченко*

Оформлення художника

В. М. Флакса

Художній редактор

О. Я. Вишневський

Технічні редактори

*М. А. Пригикіна,
Г. М. Ковальова*

Коректори

*Н. О. Луцька, Л. В. Малюта,
З. П. Школьник, О. С. Улезко*

Інформ. бланк № 4225

Здано до набору 17.03.82. Підп. до друку 07.12.84. Формат 70×100/16. Папір друк. № 1. Літ.-гарн. Вис. друк.
Ум. друк. арк. 46,47. Обл.-вид. арк. 52,08. Тираж 12 000 пр. Зам. 1-434. Ціна 3'крб. 60 к.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.

Кинжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе. 310057 Харків 57, Донець-Захаржевського, 6/8.

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О. О. ПОТЕБНІ